Științe politice

Volum coordonat de
Mihaela Miroiu

IDEOLOGII POLITICE ACTUALE

Semnificații, evoluții și impact

Collegium

POLIROM

COLLEGIUM

Ştiinţe politice

© 2012 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace şi sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Foto copertă: ??????

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

MIROIU, MIHAELA (coord.)

Ideologii politice actuale / Mihaela Miroiu (coord.). – Iaşi: Polirom, 2012

ISBN print: 978-973-46-2936-7
ISBN ePub: 978-973-46-3108-7
ISBN PDF: 978-973-46-3109-4

?????????

Printed in ROMANIA

Mihaela Miroiu (coord.)

Ideologii politice actuale

Prefață de Mihaela Miroiu

POLIROM
2012

Despre autori

Gabriel Andreescu

Este conferenţiar la Facultatea de Ştiinţe Politice (SNSPA) şi militant pentru drepturile omului. Între volumele publicate se numără *Ruleta. Români şi maghiari, 1990-2000* (2001), *Extremismul de dreapta în România* (2003), *Naţiuni şi minorităţi* (2004), *Schimbări ale hărţii etnice a României* (2005). Coautor al cărţii *Comentarii la Constituţia României* (2010). A publicat şi lucrări de etica şi politica memoriei, precum *Reprimarea mişcării yoga în anii '80* (2008).

Cristian Branea

A făcut studii de filosofie la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca şi studii de gen şi culturale la Central European University din Budapesta. În prezent este doctorand la Şcoala Naţională de Ştiinţe Politice şi Administrative din Bucureşti. Principalele domenii de interes sunt ecologia politică, ideologii politice ecologiste, organizaţii şi mişcări de mediu.

Ioana Ciucanu

Doctorandă în ştiinţe politice, Şcoala Naţională de Studii Politice şi Administrative, Bucureşti. Domeniul de cercetare doctorală vizează politicile educaţionale în învăţământul superior din România şi la nivel european, respectiv relaţia dintre politicile orientate către evaluarea performanţei academice şi diversitatea instituţională în învăţământul superior.

Nicolae-Emanuel Dobrei.

Este doctor în ştiinţe politice la Şcoala Naţională de Studii Politice şi Administrative din Bucureşti. În prezent este asistent universitar la Facultatea de Ştiinte Politice, SNSPA. Interese de cercetare: teorii ale dreptăţii distributive, teorii normative ale democraţiei, ideologii contemporane.

Radu Dudău

Este conferenţiar universitar la Facultatea de Filosofie a Universităţii Bucureşti. A absolvit Facultăţile de Fizică şi de Filosofie ale Universităţii din Iaşi şi este doctor în filosofie al Universităţii Konstanz, Germania. În prezent este doctorand în relaţii internaţionale al Şcolii Naţionale de Studii Politice şi Administrative. Este specializat în filosofia ştiinţei, filosofie politică, teoria relaţiilor internaţionale şi politici energetice.

Alice Iancu

Este lectoră universitară şi vicepreşedintă a Centrului de Dezvoltare Curriculară şi Studii de Gen FILIA. Este doctor în ştiinţe politice (SNSPA). A publicat mai multe articole din domeniul politicilor publice şi studiilor de gen, precum „Gen şi putere: devalorizarea şi re-valorizarea muncii femeilor", în volumul editat de Oana Băluţă *Gen şi putere. Partea leului în politica românească* (Polirom, 2009),

„Analiza conceptuală a excluziunii sociale", în volumul *Gen şi interese politice. Teorii şi practici* (Polirom, 2008).

Andreea Molocea
Este absolventă a Facultăţii de Ştiinţe Politice, a Masteratului de Politici, Gen şi Minorităţi şi doctorandă în ştiinte politice a SNSPA. Cercetarea ei doctorală are ca temă „Reconstrucţia mişcării feministe şi de femei în România anilor '90. Impact intelectual, civic şi politic" şi îi defineşte interesul academic privind perioada tranziţiei, ideologiile politice, feminismul teoretic şi activist. Este membră activă a Centrului de Dezvoltare Curriculară şi Studii de Gen FILIA.

Mihaela Miroiu
Este profesoară universitară şi coordonează doctorate în ştiinţe politice la SNSPA. A iniţiat studiile de gen la nivel masteral (1998) şi doctoratele în ştiinţe politice în România (2000). Aria sa de cercetare cuprinde teorii politice feministe, etică politică, ideologii politice şi politici de gen. Coordonează colecţia de Studii de Gen a editurii Polirom. A publicat 12 cărţi, printre care la editura Polirom : *Convenio. Despre natură, femei şi morală* (2002), *Drumul către autonomie* (2004), *Dincolo de îngeri şi draci. Etica în politica românească* (2007). A editat şi coeditat alte 10 volume, între care la Polirom : *Patriarhat şi emancipare în gândirea politică românească* (2002) şi *Lexicon feminist* (2002).

Valentin Quintus Nicolescu
Este doctor în ştiinţe politice al Şcolii Naţionale de Studii Politice şi Administrative din Bucureşti, cu o teză vizând schimbările ideologice în marxism şi leninism. Din 2011 este lector universitar în cadrul Departamentului de Ştiinţe Politice şi Administrative al Universităţii „Nicolae Titulescu" din Bucureşti. Principalele sale preocupări de cercetare gravitează în jurul teoriei politice şi a istoriei ideilor, în special în arii precum teoriile naţiunii şi naţionalismului, teorii critice, istoria mediului.

Mihaela Pădureanu
A absolvit Facultatea de Ştiinţe Politice din cadrul Şcolii Naţionale de Studii Politice şi Administrative (SNSPA), iar apoi şi-a continuat studiile în cadrul aceleiaşi instituţii la masteratele Politici Publice şi Integrare Europeană şi Analiza şi soluţionarea conflictelor. În prezent este doctorandă a SNSPA şi cercetătoare la Centrul de Studii Est-Europene şi Asiatice (CSEEA), Bucureşti.

George Surugiu
Este licenţiat în jurnalism (Universitatea din Bucureşti), doctorand în ştiinţe politice al SNSPA şi fost jurnalist de televiziune. Începând cu 1998, a activat ca funcţionar internaţional în misiuni OSCE din fosta Iugoslavie, îndeosebi în Kosovo (2004-2007). A publicat articole şi studii pe teme de politică internaţională atât în volume colective, cât şi în publicaţii specializate precum *Sfera Politicii*, *Geopolitica* şi *Jurnalism şi Comunicare. Revista Română de Ştiinţe ale Comunicării*.

Ioana Vlad
Este absolventă a Facultăţii de Ştiinţe Politice şi a Masteratului de Politici, Gen şi Minorităţi la Şcoala Naţională de Studii Politice şi Administrative, Bucureşti. În prezent, este doctorandă în ştiinţe politice la SNSPA, iar domeniul său de interes este cel al mişcărilor sociale, în particular activismul feminist şi mişcarea de femei în România postcomunistă.

Mihai Zodian
Este doctor în ştiinţe politice al SNSPA. A contribuit la traducerea în română a lucrării lui Hans Morgenthau *Politica între naţiuni, lupta pentru putere şi lupta pentru pace* (Polirom, 2007). Printre interesele sale academice se numără relaţiile internaţionale, teoriile politice, securitatea internaţională şi problematica controlului armamentului.

Cuprins

Despre autori 5
Prefață (Mihaela Miroiu) 13

Ideologii politice: o perspectivă etică (*Mihaela Miroiu*)

1. Valorile modernității și nașterea ideologiilor 15
2. Ideologiile, între acceptare și contestare 17
   2.1. *Sunt o falsă cunoaștere a realității* 18
   2.2. *Sunt proiecte periculoase de inginerie socială* 19
   2.3. *Au devenit inutile* 19
3. Cum sunt definite ideologiile? 21
4. Cine produce sau inspiră ideologiile? 22
5. Ideologiile și filosofia politică 24
6. Pluralism și morală 25
7. Etică, ideologie și democrație: probleme de principiu 26
8. Etică, ideologii și democrație în spațiul românesc 28
9. În loc de concluzii: o perspectivă asumată 31
   Referințe 32

PARTEA I

IDEOLOGII PLURALISTE

Liberalismul (*Nicolae-Emanuel Dobrei, Andreea Molocea*)

1. Dificultățile identificării unui nucleu dur al tradiției liberale 37
2. De la protoliberalism la statul bunăstării 38
   2.1. *Nașterea modernității politice* 38
   2.2. *Noul liberalism și evoluția statului bunăstării* 43
   2.3. *Liberalismul de început în context românesc* 46
3. Liberalism, democrație și Război Rece 49
   3.1. *De la apărarea lumii libere la emancipare* 50
   3.2. *Gândirea liberală postbelică între filosofie și ideologie* 51
4. După 1989. Pluralism, postideologie și resemnificarea sensurilor libertății 55
   4.1. *Diversitatea orientărilor liberale* 55
   4.2. *Dilemele postcomunismului și cazul PNL* 58
   4.3. *Dincolo de frustrările politicii: ethosul liberal în spațiul public contemporan* ... 63
5. Concluzii 65
   Referințe 66

Social-democrația (*Alice Iancu*)

1. Social-democraţia până în 1989 70
1.1. *Socialismul şi social-democraţia până la Al Doilea Război Mondial* 71
1.2. *Social-democraţie în Europa postbelică* 82
2. Social-democraţia internaţională după 1989 84
2.1. *Idealuri şi valori socialiste şi social-democrate după 1989* 85
2.2. *Spaţii social-democrate* 86
2.3. *Criza financiară şi Războiul din Irak : conturarea unei social-democraţii mai puternice globale ?* 88
3. Social-democraţia în Europa şi România după 1989 89
3.1. *Social-democraţia şi Uniunea Europeană după 1989* 89
3.2. *Social-democraţia în România după 1989* 93
4. Concluzii 101
Referinţe 102

Feminismul (Ioana Vlad)

1. Cauze şi semnificaţii ale feminismului ca ideologie şi mişcare 105
2. Feminismul. Preambul istoric 106
2.1. *Începuturile feminismului politic* 106
2.2. *Feminismul după Al Doilea Război Mondial* 109
2.3. *Comunismul şi ideologia emancipării prin muncă* 111
3. Feminismul pe plan mondial după 1989 112
3.1. *Postcolonialism, postmodernism, postfeminism şi feminismul valului III* 113
3.2. *Rezistenţa conservatoare şi noua administraţie pro-feministă din Statele Unite* ... 115
3.3. *Feminism şi islam* 117
4. Feminismul european după 1990 119
4.1. *Europa Occidentală şi instituţionalizarea feminismului* 119
4.2. *Feminismul în Europa Centrală şi de Est* 122
5. Feminismul în România postcomunistă 125
6. Ocupaţi patriarhatul ! Criza economică, mişcările pentru dreptate globală şi radicalizarea feminismului 129
7. Concluzii 131
Referinţe 132

Creştin-democrația (*Alice Iancu*)

1. Creştin-democraţia până în 1989 138
1.1. *Premisele creştin-democraţiei* 138
1.2. *Creştin-democraţia până la Al Doilea Război Mondial* 138
1.3. *Creştin-democraţia după Al Doilea Război Mondial* 143
2. Creştin-democraţia internaţională după 1989 146
2.1. *Orientări ideologice după 1989* 146
2.2. *Creştin-democraţia în America Latină* 148
3. Creştin-democraţia în Europa după 1989 150
3.1. *Partide şi poziţionări creştin-democrate în Europa Occidentală a anilor 1990* ... 150
3.2. *Decada 2000-2010. Revitalizare, extinderea spre est şi Partidul Popular European* ... 152
3.3. *Creştin-democraţia în România după 1990* 155
4. Consecinţe şi concluzii 160
Referinţe 161

Conservatorismul (*Mihai Zodian*)

1. Introducere 165
2. De la „contrarevoluţie" la statul social 167
   2.1. *Originile conservatorismului şi stabilitatea* 168
   2.2. *Conservatorismul american* 170
3. „Forma fără fond" şi cazul românesc 171
4. Noul conservatorism 173
   4.1. *Preambul intelectual* 174
   4.2. *„Revoluţia thatcheristă"* 175
   4.3. *Evoluţii americane* 175
5. Conservatorismul după 1989 176
   5.1. *Reorientări ale dreptei americane* 178
   5.2. *Declin şi reviriment britanic* 183
6. Conservatorismul românesc contemporan 183
7. Concluzii 187
   Referinţe 189

Ecologismul şi ideologiile verzilor (*Cristian Branea*)

1. Emergenţa ecologismului ca ideologie 194
   1.1. *Dificultăţi în conceptualizarea unei ideologii tinere* 195
   1.2. *Cercetări ştiinţifice la originea discursului ecologist* 195
   1.3. *Abordări antropocentrice şi biocentrice* 196
2. Probleme de mediu în relaţiile internaţionale 200
   2.1. *Formarea primelor mişcări sociale ecologiste* 200
   2.2. *Cooperări internaţionale la nivelul guvernelor* 201
3. Europa în avangarda politicilor ecologiste 203
4. Ascensiunea partidelor verzi 204
5. Ecologismul radical, ecoterorismul şi panica verde 206
   5.1. *Greenpeace* 207
   5.2. *PETA* 208
   5.3. *Earth Liberation Front şi Animal Liberation Front* 209
6. Ecologismul în politica românească 210
7. Ecologismul românesc în societatea civilă 212
8. Concluzii 215
   Referinţe 217

Libertarianismul (*Ioana Ciucanu*)

1. Istoric şi semnificaţii 220
   1.1. *Apariţie* 220
   1.2. *Conţinut de idei* 221
   1.3. *Evoluţiile libertarianismului până în 1989* 224
2. Libertarianismul mondial post1989 225
   2.1. *Evoluţii ideologice : modificări şi adaptări* 225
   2.2. *Conţinut de idei* 226
   2.3. *Mişcări libertariene pe plan mondial* 228
3. Libertarianismul în contextul ţărilor din Uniunea Europeană 230
   3.1. *Mişcări libertariene în ţările membre UE* 230
   3.2. *Libertarianismul în România* 232
4. Concluzii finale 234
   Referinţe 235

Globalizarea şi globalismul (*Radu Dudău*)

1. Preliminarii conceptuale 238
2. Caracteristicile globalizării 239
3. Globalizarea economică : comerţ liber şi dereglementare 240
   3.1. *„Liberalismul încastrat”* 240
   3.2. *„Consensul de la Washington”* 241
4. Globalismul neoliberal 242
5. Ideologia globalistă după 1990 244
   5.1. *„Vestul şi Restul”* 244
   5.2. *Sistemul internaţional de protecţie a investitorilor* 246
6. Alter-globalismul 247
   6.1. *Mişcarea pentru Dreptate Globală* 247
   6.2. *Mixed actor activism : Procesul Kimberley* 248
7. Antiglobalismul protecţionist 250
8. O diagnoză a efectelor globalizării 251
9. Globalizarea şi Uniunea Europeană 252
10. România în jocul globalizării 255
    10.1. *Anii 1990* 255
    10.2. *România după anul 2000* 258
    10.3. *România şi criza financiară din 2008-2009* 259
    10.4. *ONG-uri şi think-tankuri româneşti implicate în dezbaterile ideologice* 261
11. Concluzii 262
    Referinţe *263*

Multiculturalismul (*Gabriel Andreescu*)

1. Introducere. Multiculturalitatea ca stare de fapt 267
   1.1. *Apariţia multiculturalismului ca ideologie şi politică publică* 269
   1.2. *Gânditori multiculturalişti* 274
   1.3. *Multiculturalism liberal şi neliberal* 275
2. Schimbările după 1989 279
   2.1. *Evoluţia practicilor şi politicilor multiculturaliste* 279
   2.2. *Critica şi criza multiculturalismului* 283
3. Multiculturalismul în România 288
4. Concluzii 293
   Referinţe 295

PARTEA A II-A

IDEOLOGII DE GRANIȚĂ

Anarhismul (*Valentin Quintus Nicolescu*)

1. Introducere 301
2. Ideile şi istoria 302
   2.1. *Anarhismul clasic* 302
   2.2. *Curente şi mişcări anarhiste până în 1989* 306
   2.3. *Dimensiunea etică a anarhismului* 311
3. Anarhismul după 1989 311
   3.1. *America de Nord* 312
   3.2. *America Latină* 316

3.3. *Asia* 317
3.4. *Europa* 317
3.5. *România* 319
4. Concluzii 321
Referinţe 321

Populismul (*Mihaela-Adriana Pădureanu*)

1. Originile istorice ale populismului : Narodnicestvo şi People's Party 324
1.2. *Conţinut ideologic şi precizări metodologice* 326
2. Trăsături ale populismului după 1989 328
2.1. *Populismul de piaţă. Canada şi Australia* 329
2.2. *Restabilirea tendinţelor ideologice. Populismul în Canada* 329
2.3. *Populismul consolidat : cazul Australiei* 330
2.4. *Populismul în America Latină* 331
3. Populismul în Europa 334
3.1. *Europa Occidentală* 336
3.2. *Europa Centrală şi de Sud-Est* 343
3.3. *Populismul în România* 345
4. Concluzii 351
Referinţe 352

PARTEA A III-A

IDEOLOGII MONISTE

Comunismul (*Valentin Quintus Nicolescu*)

1. Introducere 359
2. Ideile şi istoria 360
2.1. *Conceptele fundamentale ale ideologiei comuniste* 360
2.2. *Marxismul ortodox* 361
2.3. *Leninismul* 366
2.4. *Stalinismul* 370
2.5. *Maoismul şi castrismul* 371
2.6. *Eurocomunismul* 372
2.7. *Dimensiunea etică a ideologiei comuniste* 373
3. Comunismul real – ieri şi azi 374
3.1. *Europa de Est* 375
3.2. *Comunismul în România* 376
3.3. *Lumea a Treia – Asia, Africa şi America Latină* 377
3.4. *Comunismul în România după 1989* 381
4. Concluzii 382
Referinţe 382

Extrema dreaptă (*George Surugiu*)

1. Începuturile fascismului 384
1.1. *Ideile şi promotorii lor* 384
1.2. *Fascisme şi parafascisme* 387
1.3. *Extrema dreaptă interbelică în România* 387
1.4. *Evoluţia postbelică a extremei drepte (1945-1989)* 389
1.5. *Consecinţe şi concluzii* 390

2. Dreapta radicală pe mapamond, postRăzboi Rece. Experienţa americană 391
3. Extrema dreaptă în Rusia post-comunistă : neonazism şi *migrantofobia* *393*
4. Repoziţionarea dreptei radicale vest-europene post-1990 395
4.1. *Spre guvernare, prin abandonarea neofascismului : modelul italian* 396
4.2. *Partidul Naţional Britanic : dificila coabitare a neofascismului cu democraţia* 398
4.3. *Neonazismul în Germania : de la anticomunism la anticapitalism* 399
4.4. *Extrema dreaptă europeană şi islamofobia* 401
5. Extremismul în Europa Centrală şi de Est – problema mixajului ideologic 402
5.1. *Două studii de caz : Slovacia şi Bulgaria* 404
5.2. *Extremismul românesc contemporan* 406
5.3. *Provocări pentru viitor* 411
Referinţe 413

Fundamentalismul religios (*Nicolae Emanuel Dobrei*)

1. Migrene conceptuale : definirea fundamentalismului religios 420
2. Preistoria surprinzător de recentă a curentelor fundamentaliste 421
2.1. *Naşterea fundamentalismului religios : un produs american de secol XX* 421
2.2. *Începuturile Islamului radical şi alianţele cu puterea politică* 423
3. „Noul Război Rece" şi depăşirea tezei lui Fukuyama 431
3.1. *„Democratizarea" accesului la radicalism. Curentele radicale ale marilor religii* 432
3.2. *Islamul radical astăzi : Al Qaeda şi jihadul global* 434
4. Radicalismul religios în Europa şi România după 1989 437
4.1. *Fundamentalism religios şi islamofobie în Europa* 437
4.2. *Factorul religios în spaţiul public românesc* 441
5. Concluzii 443
Referinţe 443

Index de termeni 447
Index de nume 455
Index de acronime 467

Prefață

Volumul cuprinde studii introductive referitoare la ideologiile politice, cu accent asupra evoluţiilor acestora după căderea comunismului în Europa.

Fiecare dintre studii vizează semnificaţiile ideologiei respective, o prezentare scurtă a originilor şi istoriei sale şi o tratare mai extinsă a evoluţiei, mişcărilor şi politicilor generate de către aceasta după1989[1].

Autorii au abordat ideologiile şi impactul lor politic la scară mondială, europeană şi românească[2], încercând să ofere publicului o imagine sintetică şi cuprinzătoare, cu rol orientativ pentru cei care sunt interesaţi de această problematică. În acest sens, volumul este destinat îndeosebi studenţilor, politicienilor, persoanelor implicate în mişcări civice, publicului larg doritor să aibă o iniţiere în problematica ideologiilor politice, a mişcărilor şi politicilor pe care acestea le generează sau de către care sunt generate.

Specific

Particularităţile acestui volum în raport cu cele deja accesibile publicului românesc (lucrări originale[3] sau traduceri[4]) sunt următoarele :

a. Criteriul principal de poziţionare şi analiză a evoluţiei fiecărei ideologii îl reprezintă valorile şi principiile etice democratice, specifice filosofiilor publice pluraliste : respectarea autonomiei persoanei[5], respectarea drepturilor şi intereselor femeilor şi minorităţilor,

---

1. În funcţie de diferenţele între ideologii, de preferinţele şi experienţa intelectuală a autorilor, unele studii sunt mai accentuat teoretice, altele sunt mai aplicate.
2. Regretăm puţinătatea surselor, în special pentru Europa de Est.
3. Lucrări româneşti : Carpinschi, Anton, *Doctrine politice contemporane*, Ed. Moldova, Iaşi, 1992 ; Bortă, Miluţă, *Istoria ideilor şi doctrinelor politice*, Editura „V. Pârvan", Bacău, 2002 ; Cioabă, Aristide, Constantin Nica (coord.), *Doctrine politice în România secolului XX,* Editura Institutului de Ştiinţe Politice şi Relaţii Internaţionale, Academia Română, Bucureşti, vol. I, 2001, vol. II, 2004 ; Frigioiu, Nicolae, *Politologie şi doctrine politice*, Editura Economică, Bucureşti, 2007 ; Pippidi, Alina Mungiu (coord.), *Doctrine politice. Concepte universale şi realităţi româneşti*, Polirom, Iaşi, 1998 ; Ţăranu, Andrei, *Doctrine politice moderne şi contemporane*, Editura Fundaţiei Pro, Bucureşti, 2005 ; Zăpârtan, Liviu-Petru, *Doctrine Politice*, Ed. Fundaţiei Chemarea, Iaşi, 1994.
4. Vezi Ball, Terence, Richard Dagger [1995], *Ideologii Politice şi idealul democratic,* Polirom, Iaşi, 2000 (trad. Olivia Toderean *et al.*) şi Baradat, Leon, *Ideologiile politice : origini şi impact*, Polirom, Iaşi, 2012, trad. Miruna Andriescu şi Teodora Moldovanu (după ediţia a 10-a în original).
5. Am preferat conceptul de autonomie celui de libertate datorită încărcăturii sale etice.

egalitatea de şanse, dreptatea socială. Din acest motiv, le-am grupat în trei categorii : 1. ideologii pluraliste : liberalismul, social-democraţia, feminismul, creştin-democraţia, conservatorismul, ecologia şi ideologiile verzilor, libertarianismul, globalismul şi multiculturalismul ; 2. ideologii de graniţă : anarhismul şi populismul ; 3. ideologii moniste : comunismul, extrema dreaptă şi fundamentalismul[6].

b. Evoluţiile româneşti apar ca parte integrantă a ideologiilor şi, din acest motiv, contribuie la înţelegerea gândirii şi politicii româneşti ca parte specifică a unui întreg în contextul proceselor de europenizare şi globalizare.
c. Volumul aduce în actualitate cunoaşterea în privinţa evoluţiilor ideologiilor şi mişcărilor politice tocmai pentru că cea mai mare parte a fiecărui studiu vizează ultimii 22 de ani (1990-2012).
d. Este o întreprindere intelectuală făcută de către cercetători în genere tineri şi foarte tineri, specialişti în ştiinţe politice care au încercat şi cred că au reuşit să lucreze integrat şi în echipă.

Ideea unui asemenea volum datează de peste şase ani şi este rezultatul experienţelor pe care le-am avut în cadrul studilor şi analizelor făcute împreună cu doctoranzii în ştiinţe politice din SNSPA în contextul workshopurilor dedicate ideologiilor actuale.

Mulţumesc pe această cale tuturor colegilor din ţară care au publicat studii despre diferite ideologii politice şi care îşi regăsesc munca în sursele bibliografice ale volumului. Îmi cer de pe acum scuze tuturor celor care nu se regăsesc şi ale căror studii le-am ignorat involuntar.

Adresez mulţumirile mele speciale tuturor autorilor pentru cei doi ani dedicaţi acestor studii. Le mulţumesc în mod special lui George Surugiu pentru munca sa la integrarea indexurilor, lui Gabriel Andreescu şi Mihai Zodian pentru că au acceptat să preia din mers temele despre multiculturalism şi conservatorism. Mulţumesc lui Alice Iancu, Nicolae Dobrei şi Valentin Quintus Nicolescu pentru aplecarea lor atentă asupra textelor celor mai tineri dintre cercetători.

Îmi exprim întreaga gratitudine pentru munca de înaltă calitate şi implicare a redactorilor Editurii Polirom, precum şi pentru întreaga politică editorială în domeniul ştiinţelor sociale.

Nu în cele din urmă, le mulţumesc lui Adrian Miroiu, Mariei Bucur şi lui Jeffrey Isaac pentru toate dialogurile profesionale şi omeneşti care au crescut acest mod de abordare.

Mihaela Miroiu
Bucureşti, 30 iunie, 2012

6. Nu am tratat naţionalismul în contextul acestui volum în principal din două motive : 1. nu mai pare să fie la fel de actual ; 2. este ideologia care s-a bucurat de studii generoase în România, mai ales în deceniul nouă.

Ideologii politice: o perspectivă etică

Mihaela Miroiu

1. Valorile modernității şi naşterea ideologiilor

Ideologiile sunt în genere apariţii moderne[1], progenituri intelectual-politice ale etapei istorice în care oamenii au devenit suficient de liberi şi de încrezători în demnitatea şi creativitatea lor încât să îşi închipuie că pot să schimbe societatea în feluri neînchipuite de predecesorii lor care au trăit generaţie după generaţie în societăţi închise, în moduri de viaţă repetitive. Schimbarea şi progresul devin cuvinte de ordine ale lumii moderne. Fundamentele filosofice ale acestei lumi, proiectate în zorii săi în Renaştere şi apoi în iluminism, coincid cu dezvoltarea eticii moderne, distanţată de parohialismul religios, o etică în căutarea valorilor care stau la baza ideilor de libertate şi de egalitate între oameni, indiferent de religia şi etnia lor[2]. Acestea sunt următoarele[3] :

Umanismul : Toţi oamenii se nasc liberi şi egali (Locke, 1690 ; Rousseau, 1754). Ei sunt scopuri în sine şi nu pot să fie trataţi niciodată numai ca simple mijloace pentru scopurile altora. Umanitatea din persoana fiecăruia este sfântă. Oamenii pot şi trebuie să îşi dezvolte autonomia personală, pot să îşi fie proprii legiuitori (Imm. Kant, 1785 şi 1788, şi în versiunea liberalismului utilitarist, J.St. Mill, 1859). Autonomia semnifică posibilitatea ca oamenii să aleagă cursul pe care doresc să îl ia acţiunile lor, în baza faptului că au discernământ, îşi cunosc valorile şi interesele, au idei despre propriul lor bine[4]. Personal prefer ca, în contextul abordării noastre, accentul să cadă pe conceptul de autonomie personală, fiindcă acesta are o încărcătură etică mai pregnantă decât cel de libertate. În acest context valoric şi normativ este nevoie de consimţământul liber al oamenilor în privinţa deciziilor asupra problemelor care îi afectează, inclusiv în privinţa celor care îi guvernează şi a felului în care o fac. Modernii au operat cu ideea de om generic. Ceea ce nu i-a împiedicat pe mulţi dintre ei să trateze limitativ ideea de om. Omul deplin, în sens filosofic, cetăţeanul deplin, în sens politic, trece adesea în concepţia gânditorilor moderni drept bărbat, alb, înstărit, de o anumită etnie sau religie. Din acest motiv au fost şi sunt necesare

1. Gândirea de tip ideologic nu este o apariţie strict modernă. Filosofi precum Platon (*Republica*) sau Aristotel (*Politica*) au avut, la rândul lor, proiecte pentru o guvernare şi o societate mai bune. În comparaţie cu evoluţiile moderne îi putem însă considera protoideologi.
2. Dar, aşa cum s-a dovedit, nu şi de rasa, averea şi sexul lor.
3. Preluate şi adaptate după Miroiu M. (2004).
4. Pentru detalii legate de autonomie şi paternalism, vezi Miroiu, Blebea (2001).

ideologii ale dezmărginirii conceptului de om şi cetăţean : feminismul, ideologiile eliberării, multiculturalismul. În raport cu alte fiinţe, umanismul a condus sistematic la ideologii antropocentrice, lăsând fiinţele non-umane în afara sferei morale. Pentru umanism noi contăm doar ca membri ai comunităţii umane. Din acest motiv, a fost necesară dezvoltarea filosofiilor şi ideologiilor ecologiste, care accentuează faptul că suntem deopotrivă şi membri ai comunităţii biotice şi că, în ultimă instanţă, ceea ce te transformă în subiect al moralei nu este doar capacitatea de a gândi, cum spun raţionaliştii, ci şi aceea de a suferi (vezi Singer, 1975).

Raţionalismul : Motivul pentru care fiinţele umane sunt scopuri în sine este acela că sunt creaturi raţionale, dotate cu discernământ, capabile să îşi cunoască, proiecteze, urmărească, revizuiască şi apere interesele. Perspectiva raţionalistă este criticată pentru unilateralitatea ei. La baza acţiunii morale nu stă doar capacitatea de a raţiona, ci şi cea de a te pune în situaţia altui om sau a altei fiinţe (empatia)[5].

Secularismul : Credinţa religioasă trebuie tratată ca o problemă privată a indivizilor şi nu poate să fie impusă cu forţa de către alţi oameni sau grupuri de oameni şi în nici un caz de către stat. Politica trebuie să fie separată de religie. Secularismul nu trebuie confundat cu ateismul (deşi şi ateismul este o ofertă modernă). În ultimă instanţă, modernitatea, cu precădere cea europeană, a preluat şi laicizat un nucleu fundamental de valori morale inspirate de tradiţia religioasă iudeo-creştină ; ideea că în faţa lui Dumnezeu toţi oamenii sunt egali devine : „toţi oamenii sunt egali în faţa legii şi normelor morale", Constituţia, ca lege fundamentală, joacă rolul Sfintei Scripturi secularizate, ideea de toleranţă este formulată în spiritul regulii de aur a moralei (socotită bază a eticii reciprocităţii) : *Fă pentru altul ceea ce ţi-ai dori să facă el pentru tine*[6] şi este opusă „legii talionului" (*Ochi pentru ochi, dinte pentru dinte !*), considerată ca imorală. Uneori, valorile şi normele altor religii au fost convertite în formule laice, cum ar fi cea a datoriei de a înlătura suferinţa (valoare centrală în budism) sau de a-i ocroti pe nevoiaşi (islamism). În acest sens, consider că o etică inter şi transreligioasă, argumentată laic, este un sprijin de substanţă deopotrivă pentru umanism şi pentru ecumenism. Ceea ce însă nu poate să facă modernitatea clasică este să accepte ca fundament moral al cetăţeniei şi drepturilor o anumită religie, odată ce oamenii trăiesc în societăţi eterogene, profesionale, în moduri de viaţă caracterizate de separaţia dintre spaţiul public şi cel privat. Din acest considerent, de exemplu, deşi Machiavelli este socotit un autor modern, el nu este un reper pentru umaniştii seculari moderni. Separaţia dintre morală şi politică, pentru care pledează Machiavelli, este valabilă în privinţa moralei religioase, dar nu şi a celei laice[7].

Progresismul : Istoria umană este înţeleasă, în genere, ca o istorie a progresului în privinţa gradului de libertate, a evoluţiei cunoaşterii şi tehnologiei, a dezvoltării umane şi a progresului în condiţia umană[8]. Acest progres, chiar dacă nu este linear, iar societatea are momente de gravă decădere în privinţa gradului de libertate (vezi cazul fascismului şi comunismului în secolul XX), depinde de exercitarea exerciţiului liber al raţiunii şi creativităţii care face posibilă proiectarea unei societăţi mai bune.

---

5. Pentru o dezvoltare mai subsatnţială a acestui subiect vezi şi Miroiu M. (1996).
6. Această regulă apare atât în religia iudaică (în dezvoltări ale Talmudului, formulată de Hillel), cât şi în cea creştină (în Evanghelii).
7. Pentru detalii asupra acestei dispute foarte importante în privinţa moralităţii în politică, vezi Waltzer (1973), Veca (1989), Tronto (1993), Miroiu, Blebea (2001), Coday (2008).
8. De obicei, în filosofie în general şi în teoria politică în particular, prin condiţie umană s-a înţeles condiţie masculină.

Universalismul : Natura umană este aceeaşi pentru toţi oamenii şi este dată de raţiune. Fundamentul politic al universalismului îl reprezintă drepturile civile şi politice universale şi egale. Abordarea universalismului s-a dovedit însă adesea foarte restrânsă în gândirea şi practica politică, el fiind subminat de ierahii, excluderi sau marginalizări în baza sexului, rasei, etniei, clasei, religiei, gradului de cultură, inclusiv cu contribuţia unor filosofi, ideologi şi politicieni care se considerau umanişti şi democraţi.

Pluralismul : Între oameni există diferenţe de situaţie socială, concepţii, credinţe, condiţie economică, etnie, rasă, etc. Acestea se convertesc în credinţe, valori şi interese politice diferite. În consecinţă, proiecţiile oamenilor despre o societate dreaptă diferă. Ei trebuie să aibă dreptul să îşi exprime aceste diferenţe în cadrul unor ideologii, partide şi politici diferite. Pluralismul reprezintă valoarea garanţie pentru ca aspectele menţionate mai sus să nu conducă spre filosofii politice moniste şi ideologii totalizante.

Aceste valori moral-politice s-au născut şi au fost dezvoltate în context occidental, au prins corp discursiv în ideologiile democrate şi s-au configurat ca fundament normativ al politicilor democrate. În timp, ele au avut un efect de contagiune pentru alte tipuri de societăţi care au râvnit şi râvnesc la la modernizare şi democratizare.

2. Ideologiile, între acceptare şi contestare

Termenul „ideologie" (*eidos* = idei şi *logos* = ştiinţa ideilor, teoria ideilor) a fost folosit prima oară de Antoine Destutt de Tracy în 1796, în lucrarea *Mémoire sur la faculté de penser*, şi ulterior în *Eléments d'idéologie*, publicată în 1800. De Tracy a fost influenţat de concepţia lui John Locke potrivit căreia în intelect nu există idei înnăscute (*tabula rasa*). Întreaga cunoaştere provine din experienţă (vezi *Eseu asupra intelectului omenesc*, 1690). Ideile, susţine de Tracy, sunt rezultatul experienţei. Ele diferă în funcţie de situaţia persoanei (nobilă sau plebee, bogată, săracă, femeie, bărbat, de o etnie sau alta etc.[9]) şi de contextul social, respectiv de felul în care sunt tratate diferenţele. Aceste idei, dezbărate de superstiţii şi prejudecăţi prin raţiune şi educaţie, pot să devină factori determinanţi ai schimbărilor sociale dezirabile. Desigur că o asemenea abordare a stârnit reacţii adverse de la bun început, atât din partea Bisericii Catolice, cât şi a nobilimii. Ambele aveau tot interesul să îşi eternizeze poziţia de dominaţie şi, prin urmare, să denigreze tentativele de schimbare socială, în condiţiile în care ideologiile proiectează viitorul şi mobilizează acţiunea colectivă pentru schimbare. În consecinţă, de la bun început a existat o ofensivă puternică împotriva însăşi ideii de ideologie, etichetată drept periculoasă, nenaturală sau falsă (vezi Vincent, 2010)[10].

Criticii şi detractorii ulteriori ai ideologilor au avut însă abordări şi motivaţii cu totul diferite faţă de cele derivate din frica iniţială a *establishment*-ului religios şi aristocratic de a nu fi contestat şi înlăturat. Trei exemple merită pomenite : 1) cei care acceptă doar cunoaşterea pozitivă, ştiinţifică, drept validă ; 2) cei care consideră că ideologiile sunt proiecte de inginerie socială care devin experienţe nelegitime făcute pe oameni ; 3) cei care consideră că, deşi ideologiile au avut un rol important, odată cu triumful democraţiilor liberale şi mai ales cu încheierea Războiului Rece (prăbuşirea comunismului) acestea au devenit inutile.

9. Exemplele îmi aparţin.
10. În timp, teoreticienii au acceptat că nu ideologia, ci metaideologia reprezintă studiul ideilor despre societate şi guvernare şi că rostul ideologiilor este destul de diferit faţă de fireasca aspiraţie iluministă a lui Antoine Destutt de Tracy.

2.1. *Sunt o falsă cunoaştere a realităţii*

În *Ideologia germană* (1846), Marx şi Engels consideră ideologia „falsă conştiinţă a realităţii", un set de iluzii nepractice, un mod de justificare a dominaţiei de clasă. Ideile clasei conducătoare sunt idei conducătoare, fapt explicabil odată ce clasa conducătoare deţine mijloacele de propagandă şi poate manipula conştiinţele oamenilor, determinându-i să nu îşi înţeleagă existenţa, ci să preia idei prefabricate despre condiţia lor. Acest tip de obiecţii nu pare deloc inactual. Mass-media româneşti, de exemplu, reprezintă într-o bună măsură interesele patronilor şi directorilor trusturilor de presă, prin urmare multe televiziuni sau publicaţii se comportă mai degrabă ca instrumente de propagandă mascată decât ca instrumente de informare şi interpretare echidistantă.

În acelaşi spirit, în *Raţionalismul în politică* (1962) Oakeshott (de pe poziţii conservatoare) consideră că orice ideologie este ca abordare reducţionistă şi simplificatoare a realităţii fiindcă selectează doar ceea ce convine şi este coerent cu intenţiile promotorilor şi adepţilor săi şi, prin urmare, distorsionează imaginea societăţii. Pentru Habermas, ideologiile obstrucţionează dialogul liber şi comunicarea rezonabilă, fiindcă sunt manipulative. În consecinţă, ideologiile sunt forme de pseudocomunicare, de subjugare a comunicării în rapoart cu anumite interese (vezi Habermas, 1996).

Desigur că fiecare dintre teoreticienii mai sus pomeniţi are obiecţii întemeiate. Admitem totuşi că ideologiile sunt **politice** şi aspiră să influenţeze agenda politică în general, guvernarea în particular. Deşi politica este definită în moduri diferite, multe dintre sensurile ei ne trimit la probleme de natură etică : politica este arta de a trăi împreună, arta de a conveni, de a face compromisuri între interese divergente, adesea conflictuale, de a corecta pornirea noastră anomic-egoistă prin intermediul valorilor, regulilor şi principiilor care pot să ne ţină împreună în societate. Politica este procesul prin care oamenii iau decizii colective, alocă autoritatea, puterea şi distribuie bunurile comune. Indiferent cum o definim, este evident că politica nu are drept scop „adevărul" şi, în consecinţă, nici obiectivitatea. Politica nu are nici pretenţiile, nici rostul ştiinţei, cu atât mai puţin când ne referim la contestarea, proiectarea/reproiectarea/menţinerea unei stări de fapt prin intermediul ideologiilor.

Perioada mitocidurilor, a anunţurilor mortuare în privinţa ideologiilor, coincide cu dezvoltarea sociologiei ca ştiinţă a societăţii, şi nu ca „ştiinţă a ideilor" (citeşte : a speculaţiilor, prejudecăţilor, emoţiilor, fanteziilor, superstiţiilor) despre societate. Cu alte cuvinte, coincide cu ceea ce s-a dovedit tot o iluzie – de data aceasta, una pozitivistă, aceea a unei cunoaşteri sociale libere de valori[11] (Vincent, 2010, p. 10).

Într-o linie de argumentare apropiată, Slavoj Žižek consideră că realitatea depăşeşte cu mult fanteziile şi dorinţele încastrate în ideologii. Ideologiile sunt realităţi externe ale lumii politice. Chiar dacă avem tendinţa să ne retragem din prizonieratul acestora, nu avem unde, fiindcă vedem lumea prin limbajul şi lentilele propriilor noastre ideologii. Încercarea de a proiecta adecvat realitatea este până la urmă doar lupta nesfârşită şi inevitabilă cu realitatea ideologiei înseşi (Žižek, 1995). În aceste condiţii :

> „Odată ce nu putem elimina elementele ideologice din gândirea şi practica politică şi odată ce rezultatul unor încercări de a introduce concepte «clandestine» de tipul eficienţei sau consensului

11. Aşa cum susţin şi epistemologii (vezi Feyerabend, Kuhn etc.).

se dovedeşte dezastruos, ceea ce ar trebui să facem ar fi să luăm cunoştinţă de acest lucru şi să încercăm să înţelegem ideologii rivale şi componenta lor valorică astfel încât să putem alege între ele" (Goodwin, 1995, p. 29).

Cu cât suntem mai conştienţi în privinţa propriilor angajamente ideologice, cu atât suntem mai capabili să le analizăm critic pe ale altora, să preferăm şi să aderăm ideologic în cunoştinţă de cauză. Barbara Goodwin îşi continuă ideea :

„Cu adevărat înşelătoare nu este ideologia, ci ideea că ar putea exista o singură explicaţie şi un set de adevăruri despre ceva atât de complex şi de eterogen cum este societatea" (Goodwin, 1995, p. 30).

2.2. *Sunt proiecte periculoase de inginerie socială*

O altă linie de argumentare împotriva ideologiilor îşi află motivaţia în consecinţele devastatoare suferite de oameni şi de instituţiile democratice prin aplicarea politică a ideologiilor fascistă şi stalinistă. Premisele şi consecinţele amândurora au condus la anatemizarea ideologiilor în general : ele sunt totalizante, iraţionale, intolerante, sunt depărtate de lumea reală, nu au nicio legătură cu cerinţele unor societăţi deschise şi sunt ostile acestora (Karl Popper, 1945 ; Hannah Arendt, 1951). În acelaşi registru, ideologiile sunt considerate experienţe nepermise pe oameni, inginerii sociale periculoase, religii seculare, un veritabil „opiu al intelectualilor" (Raymond Aron, 1955).

Fără îndoială, ideologiile fascistă şi comunist-stalinistă întrunesc caracteristicile mai sus pomenite. Dar nu putem reduce oferta ideologică doar la cele totalizante. Astăzi disputa referitoare la acest subiect se poartă în termeni de monism sau pluralism ideologic. Ideologiile totalizante (vezi extremismul şi fundamentalismul) par perene, chiar dacă se metamorfozează şi periodic suferă un recul puternic (cazul fascismului după 1945 şi al comunismului după 1989). Dar în afara acestor ideologii există alternative pluraliste semnificative, cărora lumea le datorează progresul în gradul de libertate şi autonomie a persoanei sau în gradul de dreptate socială şi acceptarea pe tărâmul drepturilor şi libertăţilor a categoriilor excluse sau marginalizate (vezi liberalismul, feminismul, social-democraţia, creştin-democraţia ş.a).

După căderea comunismului, în estul Europei în general şi în România în particular, s-a manifestat în rândul intelectualilor publici o puternică reacţie antiideologii, o frică explicabilă de orice „utopie socială", faţă de tentativele de schimbare programatică a societăţii (vezi Miroiu M., 1999). Cel mai mult de suferit a avut, în acest sens, spectrul ideologiilor de stânga, asimilate sistematic ideologiei comuniste. În acest context, opoziţia ideologică faţă de dramatica polarizare socială produsă în ultimele două decenii, la care au contribuit din plin şi partidele care se etichetau drept socialiste, a fost extrem de slabă. Contextul postcomunist explică de ce oferta ideologică a dreptei intelectuale a fost şi mai este încă prevalentă în raport cu cea a stângii democratice.

2.3. *Au devenit inutile*

A doua jumătate a secolului XX poate fi caracterizată, în spirit postmodern, ca *locus* al anunţurilor mortuare, al „mitocidurilor". După proclamata moarte a lui Dumnezeu (Nietzsche), în această perioadă au urmat anunţul despre „moartea omului" (Foucault), a logosului

(Derrida), a marilor poveşti (Lyotard). Din această panoplie de anunţuri mortuare ideologiile nu puteau să lipsească.

Într-o primă etapă, ideea despre inutilitatea sau moartea ideologiilor a coincis cu perioada Războiului Rece. Ideologiile devin redundante în societăţile occidentale postindustriale graţie democraţiei liberale şi prosperităţii generalizate. Daniel Bell (1965) şi Martin Lipset (1969) le consideră pure donquijotisme intelectuale, complet inutile în contextul democraţiilor moderne. Acestea din urmă au capacitatea de a evolua în contextul economiilor prospere şi pot pune capăt ideologiilor, făcându-le redundante dincolo de ambiţiile „acelor intelectuali care au nevoie de ideologii sau utopii care să îi motiveze în acţiunea politică" (Lipset, 1969, p. 306). Mai mult, în lumea occidentală există un consens al intelectualilor publici în privinţa problemelor politice (Bell, 1965).

Dar această perspectivă urma să fie la rândul ei infirmată de mişcările anilor 1970, respectiv de apariţia ideologiilor eliberării, de dezvoltarea feminismului şi a mişcărilor ecologiste, pe fondul campanilor împotriva războiului din Vietnam în Statele Unite. Lumea occidentală nu se dovedea la fel de democratică şi de liberă pentru tinerii fără statut social, pentru săraci şi mai ales pentru femei. Marginalii aveau nevoie de propriile proiecţii politice despre dreptatea socială.

Discuţia despre inutilitatea ideologiilor a revenit într-o a doua etapă după prăbuşirea comunismului în Europa Centrală şi de Est (după 1989). De această dată, argumentul inutilităţii lor este legat de ceea ce părea să fie triumful global al democraţiilor liberale. Francis Fukuyama a fost exponentul ei de largă popularitate. Faimoasa sa carte *Sfârşitul istoriei şi ultimul om* a fost publicată în 1992, la foarte scurt timp după căderea comunismului, în contextul încheierii Războiului Rece în favoarea democraţiilor occidentale. Istoria părea că şi-a epuizat încercările în privinţa tipurilor de state – monarhic, aristocratic, fascist, comunist – şi că trecea, în virtutea globalizării, ferm şi universal spre democraţii liberale. Acestea s-au dovedit singura alternativă posibilă la tot ceea ce oamenii încercaseră până atunci. Perspectiva lui Fukuyama a fost contrazisă patru ani mai târziu de către scepticul Samuel Huntington, în *Ciocnirea civilizaţiilor*, unde autorul argumentează că ideea triumfului democraţiilor liberale, dincolo de spaţiul civilizaţional de influenţă occidentală, este nerealistă[12]. Noile conflicte cărora democraţiile liberale vor trebui să le facă faţă nu vor avea preponderent cauze ideologice clasice, ci cauze de natură culturală şi religioasă, ca rezultat al intersectărilor unor blocuri civilizaţionale diferite.

Încercarea lui Fukuyama, ca şi a altor teoreticieni ai sfârşitului tatonărilor ideologice şi politice, s-a dovedit iluzorie. Momentul atacului terorist al Al Quaeda asupra turnurilor gemene din New York şi asupra Pentagonului, în 11 septembrie 2001, precum şi tot ce i-a urmat în contextul „războiului împotriva terorii" şi al crizei financiare globale declanşate în 2008 au demonstrat din nou că pretenţiile legate de dispariţia cauzelor ideologiilor şi cele de reţetă unică de ieşire din criză sunt nefondate. Jeffrey Isaac surprindea expresiv filosofia simplist-utilitaristă a promotorilor dispariţiei nevoii de ideologii : „Secretul prosperităţii este considerat creditul uşor accesibil şi televiziunea. Acestea te fac să nu ai îndoieli şi să te resemnezi că trăieşti în «cea mai bună lume posibilă»" (Isaac, 2003, p. 22). Dar, odată cu criza financiară începută în anul 2008, cel puţin creditul uşor accesibil nu mai este un ingredient al prosperităţii generale nici în cele mai dezvoltate ţări. Este firesc ca oamenii să dorească ceva mai multă predictibilitate socială şi unitate politică (şi ca unii

12. Un articol pe această temă al lui Huntington apărut în 1993 în *Foreign Affairs* a fost extins şi publicat sub formă de carte în 1996.

ideologi să râvnească să le ofere o astfel de reţetă), dar tot atât de firesc este ca ei să rămână nemulţumiţi din raţiuni şi poziţii diferite faţă de alocarea puterii şi resurselor în societatea lor. Cu alte cuvinte, cauzele apariţiei şi dezvoltării ideologiilor se menţin.

3. Cum sunt definite ideologiile?

Din raţiuni epistemologice, etice, politice şi istorice, trebuie să admitem că ideologiile sunt inevitabile şi, mai mult, că respectând valorile şi normele pluralismului democratic ele sunt utile în schimbările politice şi în formularea intereselor grupurilor sociale diferite. Ştim de asemenea că pretinsa renunţare la ideologii se confundă adesea cu triumful periculos al uneia singure. Teoreticienii de marcă ai ideologiilor sunt consensuali în această privinţă şi se înscriu mai degrabă în linia de argumentare a lui Karl Mannheim, care formulase o teorie comprehensivă a ideologiilor încă din 1929 (*Ideologie şi utopie*). Mannheim pune accentul asupra importanţei ideologiilor în viaţa socială în calitatea lor de motivaţii pentru schimbare[13]. Ele dau un sens politic vieţii oamenilor.

În ce constau ideologiile şi care sunt rosturile lor ? O definiţie simplă, dar care poate să se confunde cu cea a culturii politice, le aparţine lui Macridis şi Hulliung. Din perspectiva lor, ideologia reprezintă „un set de idei şi credinţe pe care le au oamenii despre regimul politic şi instituţiile politice şi despre rolul indivizilor în contextul acestora" (Macridis, Hulliung, 1996, p. 2). În tratatul lor *Ideologii politice şi idealul democratic*, Ball şi Dagger definesc şi caracterizează operaţional ideologiile : o ideologie este un set coerent şi comprehensiv de idei care îndeplineşte următoarele funcţii :

1. explică ceea ce consideră politic semnificativ pentru situaţia indivizilor şi/sau grupurilor în societate, arată care sunt problemele politice majore care îi afectează şi ce anume le produce ;
2. evaluează condiţiile sociale, respectiv formulează judecăţi de valoare, preponderent de natură morală, despre societate şi politică în termeni de bine/rău, drept/nedrept, echitabil/inechitabil, corect/incorect ;
3. reprezintă un ghid orientativ care ajută oamenii să-şi înţeleagă locul în societate, le dă un sens al apartenenţei şi acţiunii politice ;
4. oferă un program pentru acţiune socială şi politică în calitate de remediu pentru starea de fapt percepută ca nedreaptă, formulat de regulă fie ca program de salvgardare a tradiţiilor şi status-quo*ului* (conservatorii), fie ca program de reformă (liberalii, social-democraţii, feminiştii), de revoluţie (marxiştii) sau de insubordonare programatică (anarhiştii), fie ca program de restauraţie (fundamentaliştii). (Vezi în acest sens detalii în Ball, Dagger, 2000, pp. 22-25.)

Perspectivele privind definirea şi funcţiile ideologiilor îmbrăţişate de către alţi teoreticieni importanţi nu diferă semnificativ. Leon Baradat (2012) consideră că toate ideologiile dau o interpretare prezentului şi o viziune despre un viitor politic dezirabil, mai bun, care poate fi atins într-o generaţie[14]. Michael Freeden (1996) le abordează semantic, insistând asupra

13. Pentru mai multe detalii, vezi Vincent (2010, p. 7).
14. În acest sens, definirea este reducţionistă. Ideologiile ecologiste se referă explicit şi la generaţiile următoare.

schimbării sensului termenilor cu care operează acestea, inclusiv în interiorul aceleiaşi ideologii în contexte istorice şi culturale diferite. Succesul unei abordări stă în capacitatea sa de a face faţă contestărilor permanente în competiţia internă şi externă. Într-o dezvoltare ulterioară, Michael Freeden insistă asupra faptului că trebuie să admitem că nu există fundamente externe care să corespundă ideologiilor. Ele sunt jocuri de limbaj, forme de viaţă[15], au dimensiune socială, au o anumită ambiguitate, au sensuri vagi. Aceste caracteristici pot să constituie un avantaj în sensul deschiderii spre interpretare, al faptului că oferă atât o perspectivă sincronică, cât şi una diacronică, istorică, de interpretare a vieţii sociale şi politice. Ideologiile politice sunt seturi etice de idei, idealuri, principii, doctrine, mituri ale unei mişcări sociale, ale unei clase sau ale unui grup cu interese comune. În spatele fiecărei ideologii se află principii morale sau imorale privind alocarea şi folosirea puterii (Freeden, 2008).

Ideologiile se nasc, cresc şi devin politici tocmai pentru că „nemulţumirea este probabil cea mai universală dintre experienţele omeneşti" (Isaac, 2003, p. 21), iar nemulţumirea faţă de politică pare să fie cea mai universală dintre experienţele sociale.

Bunurile comune (includ aici şi drepturile şi libertăţile) sunt relativ constante, iar grupurile aflate în competiţie pentru acces la acestea sunt numeroase. Mai mult, există categorii de interese şi de grupuri de interese care nici măcar nu apar pe agenda politică, sunt împiedicate să devină cu adevărat parte a „contractului social"[16], cum este cazul constant al femeilor de-a lungul istoriei moderne sau al imigranţilor, preponderent în condiţiile globalizării. O ideologie are roluri multiple în acest sens : face indivizii şi grupurile să îşi conştientizeze şi valorizeze poziţia în competiţia pentru resurse şi, în acelaşi timp, le oferă o ghidare şi, eventual, o strategie pentru acţiunile politice care ar urma să le schimbe poziţia în societate[17] sau să le salvgardeze status-quoul[18]. Ideologiile democratice sunt în mod asumat părtinitoare, fără pretenţii de neutralitate şi obiectivitate şi fără să tindă să suprime exprimarea altor perspective ideologice. Ele vor să învingă discursiv în spaţiul comunicării, să conducă, prin intermediul mişcărilor şi partidelor, la cucerirea sau păstrarea puterii politice, dar nu să elimine competitorii ideologici. Cele care se consideră universal explicative şi eventual universal mesianice fac parte din categoria ideologiilor totalizante şi inspiră regimurile autoritare (vezi şi Goodwin, 1995).

4. Cine produce sau inspiră ideologiile?

În mod clasic, ideologiile sunt produse de marii teoreticieni sau filosofi ai politicii. De obicei, ei au inspirat anumite ideologii (vezi J.J. Rousseau, Th. Paine, Mary Wolstonecraft, J.St. Mill, Robert Nozik, Fr. Hayek, John Rawls, Peter Singer) sau chiar le-au formulat ca veritabile manifeste (Marx, Engels). De regulă, ca să capete o influenţă atât de mare, ei trebuiau şi trebuie să fie intelectuali publici, să îşi poată transforma sau formula ideile într-un limbaj accesibil şi mobilizator. Mulţi ideologi se recrutează dintre scriitori, avocaţi,

15. În sens wittgensteinian.
16. Vezi în acest sens abordarea normativă a lui John Rawls în privinţa statutului special al celor dezavantajaţi în negocierea contractului social, în *A Theory of Justice*, 1971.
17. De exemplu, imigranţii să capete drepturi cetăţeneşti depline.
18. De exemplu, cetăţenii majoritari să îşi menţină supremaţia faţă de minoritari şi faţă de imigranţi.

eseişti, jurnalişti, activişti civici. Cum de regulă ideologiile exprimă interese de status, de clasă, raţionalizează o poziţie existentă în societate, intelectualii publici par să fie mai puţin interesaţi direct, să nutrească mai degrabă interese altruiste faţă de cei consideraţi nedreptăţiţi[19]. Acest lucru le sporeşte credibilitatea. „Ei se mişcă între statusuri şi deasupra lor, au mai multă liberatate să critice şi să viseze… Scrijeleşte suprafaţa fiecărui intelectual în parte şi vei da de un ideolog" (Macridis, Hulliung, 1996, pp. 13-14). Intelectualii publici au acces la mass-media, la critică socială şi la impunerea unor repere normative. Prin urmare, ei îşi pot face cunoscut mesajul dincolo de cercul proxim şi au influenţă asupra felului în care oamenii îşi gândesc şi valorizează relaţia cu politica. De regulă, cu excepţiile de rigoare, ideologiile sunt rar produse de grupuri, de partide, şi mai degrabă de indivizi care au avantajul credibilităţii, ceea ce nu înseamnă deloc că partidele şi alte grupuri de interese economice, civice sau politice nu le preiau ideile ca instrument motivaţional pentru susţinători sau că ideologii înşişi nu sunt membrii unor grupări politice.

> „Intelectualii joacă deopotrivă rolul de critici şi de inovatori în societatea lor. Ei critică ceea ce este vechi, deschid noi orizonturi şi noi iniţiative sociale. Câtă vreme ei există, formarea ideologiilor va înflori" (Macridis, Hulliung, 1996, p. 14).

Macridis şi Hulliung nu fac predicţii despre natura şi consecinţele ideologiilor ca produse intelectuale devenite mişcări sau politici. Şi este firesc. O bună parte a ideologilor aparţin categoriei „prietenilor pluralismului". Ei concept, dezvoltă şi propagă ideologii care conduc la reprezentarea persoanelor ce aparţin grupurilor adesea excluse sau marginalizate (vezi, de exemplu, feminismul sau multiculturalismul liberal), vor să tempereze elanurile spre schimbări prea riscante (conservatorii), critică îngrădirile asupra pieţei libere (libertarienii, neoconservatorii, globaliştii), militează pentru egalitatea de şanse în competiţie (liberalismul bunăstării) sau pentru dreptatea socială (social-democraţii), vor o apropiere mai mare a politicii de universalismul inspirat de valori creştine (creştin-democraţii), obiectează împotriva statului ca formă de organizare ierarhic-opresivă (anarhiştii), vor dreptate pentru generaţiile următoare şi protecţie pentru făpturile non-umane (ecologiştii). Dar există şi ideologi inamicali pluralismului, respectiv promotori ai monismului politic, ai unei unice căi de rezolvare a tuturor problemelor sociale (cazul comuniştilor de tip stalinist), ai unei unice etnii, rase sau religii care ar trebui să aibă drepturi depline (extremiştii de dreapta şi fundamentaliştii).

În prezent, schimbările în sensul producerii, dezvoltării şi propagării ideologiilor sunt semnificative. S-a democratizat accesul la construirea şi influenţarea discursului ideologic. S-a creat o sferă publică transnaţională, localizată în spaţiul virtual. Ideile şi mişcările politice circulă şi se manifestă fără frontiere. A crescut gradul de depersonalizare : diverse grupări tip *think-tank*-uri şi ONG-uri devin foarte semnificative în producerea ideologiilor. Accesul uriaş la informaţie vizuală le transformă în veritabile „videologii" cu mesaje şi impact incomparabil mai mari, mai rapide şi mai internaţionalizate (vezi ideologiile care au inspirat *Occupy Wall Street* sau „Primăvara Arabă"[20]). Partidele sau familiile de partide tind, la rândul lor, să îşi formeze institute sau *think-tank*-uri care să le dezvolte şi propage ideologia.

---

19. Fr. Engls, de pildă, era proprietar de fabrică de textile şi totodată teoretician şi ideolog al lichidării exploatării de clasă.
20. În clipa în care scriu aceste rânduri nu avem certitudinea dacă va fi o primăvară pentru democraţi sau pentru fundamentaliştii în Egipt, în timp ce în Siria mor zilnic sute de oameni care s-au contaminat de spiritul schimbării dictatorilor.

După cum vom observa pe parcurs, în momentul în care abordăm problema evoluţiei ideologiilor în România după 1989, dar şi în alte ţări, inclusiv în democraţii avansate, vom găsi adesea mult mai multă ofertă şi coerenţă ideologică şi de discurs internaţional contemporan la organizaţii neguvernamentale[21] şi *think-thank*-uri[22], intelectuali publici, analişti politici şi jurnalişti profesionişti mediatizaţi. Partidele politice par să fie axate mai degrabă pe probleme de guvernare pragmatică, sub imperiul momentului, sau să se pregătească pentru preluarea puterii decât să fie orientate valorico-normativ. Rolul mobilizator al partidelor politice tinde să scadă sistematic. Acest lucru este însă riscant în perspectivă. Societatea civilă, chiar şi în calitatea sa de „locus al idealismului practic şi al praxisului democratic", nu este un panaceu, nici un substitut al rolului convenţional al politicii, oricâţi entuziaşti ar avea (Isaac, 2003, pp. 20-21). Societatea civilă reprezintă sfera intermediară între stat şi piaţă, între decizia politică şi interesul individual. Rolul ei este preţios, dar ea nu se poate substitui politicului fiindcă nu mobilizează puterea politică la scară mare, nu generează forme organizaţionale şi angajamente ideologice şi nici nu poate impune sau coordona reforme sociale. În ultimă instanţă, este necesară o „alocare a valorilor bazată pe autoritate legitimă", o agendă clară a politicii la nivelul statelor, capabilă să preia problemele sociale (Isaac, 2003, p. 130).

5. Ideologiile şi filosofia politică

„În ultimă instanţă, chiar şi în cele mai favorbaile împrejurări, politica nu este altceva decât munca sisifică de a construi soluţii provizorii pentru dificultăţi pe care nu le putem stăpâni" (Isaac, 2003, p. 147). Aceste soluţii, aşa cum am încercat să argumentez anterior, nu pot să fie unice. În consecinţă, nici filosofia care stă la baza lor nu poate să fie monistă, ci doar pluralistă. În contextul unei astfel de filosofii, ideologiile, ca alternative parţiale, nu sunt doar dezirabile, ci şi obligatorii. Cu alte cuvinte, putem consimţi că Ideologia (la singular) este periculoasă pentru democraţie, dar coexistenţa ideologiilor este un ingredient obligatoriu al acesteia. Nu de ideologii trebuie să ne temem, ci de tendinţa lor spre monopol şi exclusivism. Unele nu recunosc[23] egalitatea în drepturi între oameni în baza sexului, rasei, etniei, religiei, clasei, averii, orientării sexuale, ţării de proveniență. Pe scurt, de imoralitatea acestora din urmă trebuie să ne temem, căci nu ştim niciodată cum putem ajunge să fim trataţi. În acest sens, o bună pavăză etică împotriva imoralităţii ideologiilor şi politicii se regăseşte în gândirea rawlsiană. O reformulez aici de dragul importanţei argumentului în felul următor : construieşte astfel de ideologii şi politici încât aplicarea lor să te avantajeze, chiar dacă ai ajunge în cea mai defavorabilă situaţie socială[24].

Tradiţia postmodernă şi cea hermeneutică au subminat inclusiv distincţiile tari între filosofie politică şi ideologie politică. Foucault îşi argumentează scepticismul în privinţa acestei distincţii prin relaţia strânsă între cunoaştere şi putere. Rorty, la rândul său, îşi exprimă îndoiala că există sau ar putea să existe vreo formă de cunoaştere socială lipsită de amestecuri ideologice (*apud* Vincent, 2010, p. 14).

---

21. Vezi, de exemplu, ONG-urile feministe, cele pentru romi, pentru drepturile minorităţilor sexuale şi cele ecologiste în România.
22. Vezi, de exemplu, cazul *think-tank*-urilor libertariene (preponderent CADI) în România.
23. Total sau parţial.
24. Rawls formulează acest principiu cu referire la construirea principiilor dreptăţii în cartea sa *A Theory of Justice*, 1971.

Ideologia nu este o filosofie politică imperfectă. Cea din urmă insistă firesc asupra raţiunii şi logicii sincronice abstracte. Din acest motiv, ea se caracterizează mai degrabă printr-un limbaj semiprivat, de tip academic, fără relaţii relevante cu politica şi mai ales devine rar (în genere nu devine) populară. Spre deosebire de filosofiile politice, ideologiile se află în miezul dezbaterilor între grupuri cu interese diferite, nu doar în miezul dezbaterilor teoretice (vezi Ball şi Dagger, Vincent, Freeden, *op. cit.*).

Ideologiile sunt mai puţin autocritice, riguroase şi autoreflexive decât filosofiile politice, dar fără îndoială sunt orientate practic aşa cum filosofiile nu pot să fie. Dacă ideologiile sunt foarte sofisticate în limbaj, ele nu inspiră oamenii spre acţiune şi sunt greu receptate de publicul larg. În aceste condiţii, nu au şansa să fie transformate în mişcări, să fie reprezentate de partide şi să devină politici. O ideologie trebuie să fie asimilată de politicieni şi de activişti ca limbaj cotidian, fie şi în forme încărcate de ambiguitate şi nu întodeauna coerente. În acest volum le discutăm pe cele care au avut şi au această şansă, dar păstrăm pe cât posibil şi interesul pentru filosofia politică în calitatea ei de inspiratoare de substanţă[25].

6. Pluralism şi morală

În spirit wittgensteinian, Terence Ball scria : „Limitele limbajului meu moral-politic marchează limitele lumii mele moral-politice" (Ball, 1988, p. 4). Condiţia ca acest limbaj să fie democratic este aceea de a se dezvolta în contextul unei filosofii publice de tip pluralist. În acest sens, în *Political Liberalism* John Rawls propune drept caracteristică principală a unei societăţi pluraliste faptul că deşi este alcătuită din oameni care împărtăşesc „doctrine morale comprehensive" diferite, aceştia acceptă să se tolereze, să coexiste paşnic, să se respecte ca oameni, ba chiar să formeze împreună o comunitate politică în ciuda diferenţelor de sex, rasă, etnie, religie, clasă, ideologie. În aceste societăţi avem un „consens politic prin suprapunere parţială". Chiar dacă la capătul unei confruntări politice câştigă o majoritate, fie şi una zdrobitoare, ea nu îşi va impune propria morală celorlalţi. O guvernare pluralistă trebuie să respecte autonomia şi drepturile de bază ale tuturor cetăţenilor, cu precădere libertatea de conştiinţă şi şansele egale în competiţie (Rawls, 1993, p. 164).

Paul Schumaker preia perspectiva rawlsiană drept caracteristică generală a unei categorii pe care o numeşte *prietenii pluralismului* (Schumaker, 2008, pp. 14-15). Ei se disting de inamicii pluralismului prin felul în care răspund problemelor perene ale democraţiei şi reprezentării politice, în mod particular problemelor procedurale, şi încurajează disidenţa în raport cu ideologia dominantă. Pluralismul este o filosofie politică normativă, dar mai degrabă în sens procedural. Această filosofie nu defineşte scopul statului, dar încurajează deliberarea corectă creând posibilitatea ca grupurile concurenţiale să poată concepe şi promova rolul statului în moduri diferite (Schumaker, 2008, p. 21). În aceste condiţii, încurajează oare pluraliştii un relativism subiectiv excesiv care eşuează în scepticism? Răspunsul lui Schumaker este negativ :

> „Pluraliştii resping scepticismul extrem pentru că acesta conduce la ideea stânjenitoare că politica nu e nimic altceva decât putere pură aplicată. Scepticii devin cinici când nu văd politica domestică

25. Vezi, de exemplu, filosofi la John Rawls pentru liberalismul actual şi Will Kymlicka pentru multiculturalismul liberal în studiile dedicate acestora.

în calitatea sa de înţelegere împărtăşită, ci ca pe o pură luptă pentru putere între diverse grupuri de interese. Ei devin cinici inclusiv atunci când nu văd în politica globală nimic altceva decât luptă pentru putere între state, fiecare dintre ele urmărindu-şi purul interes" (Schumaker, 2008, p. 15).

Familia prietenilor pluralismului împărtăşeşte valori precum : siguranţa, libertatea, moralitatea, solidaritatea, prosperitatea, democraţia şi virtuţi politice pe care le afirmă explicit : toleranţa, civilitatea, reciprocitatea (Schumaker, 2008, pp. 15-16). Ea are la bază negocierea diferenţelor, combaterea inegalităţilor nejustificate, concilierea valorilor, fie ele şi contradictorii, evitarea absolutismelor, a rigidităţii dogmatice în convingerile morale şi religioase. Pluraliştii etici acceptă că oamenii ar trebui să trăiască o viaţă morală, dar pun sub semnul întrebării existenţa unei concepţii obiective despre ceea ce înseamnă o viaţă bună sau o alegere morală corectă. Statul trebuie să accepte tradiţii morale alternative. Moniştii pledează pentru un singur mod corect de viaţă, pentru o singură morală, sunt perfecţionişti, adesea dogmatici, uneori fanatici (vezi studiile despre extremism şi fundamentalism în acest volum). Fiecare dintre orientările ideologice pluraliste îşi asumă şi afirmă evoluţii şi involuţii de context în modul în care răspunde problemelor legate de pluralism, dar nu în privinţa nucleului tare al acestuia.

O asemenea „filosofie publică empatică", susţine teoreticianul liberal Jeffrey Isaac, este necesară în condiţiile creşterii izolării şi dezangajării oamenilor odată cu descreşterea statului bunăstării, construit pe baze moral-filosofice de substanţă (Isaac, 2003, pp. 18-19). Dacă pentru societăţile vestice, care sunt totuşi, în ciuda limitelor lor, modele de succes ale democraţiei, este nevoie de o astfel de filosofie, cu atât mai acută este necesitatea ei în democraţiile emergente aflate, după cum voi argumenta mai jos, în debusolare şi stare de risc. Într-o pledoarie apropiată, filosoful comunitarian Michael Sandel argumentează pentru o nouă filosofie publică a cetăţeniei, eventual una care să se substituie filosofiei materialiste şi individualiste deja încercate. El consideră complet dăunător ca ideea de bine public să fie sistematic tratată ca anacronică şi periculoasă (Sandel, 1996, 2005). Reţinerea lui Sandel în privinţa filosofiilor materialiste şi individualiste este un produs al experienţei vestice. În ţările foste comuniste, reţinerea poate să se îndrepte în mod legitim împotriva idealismului şi colectivismului, precum şi împotriva unei concepţii unilaterale şi impuse despre binele public. Parafrazându-l pe Aristotel[26], cred că aici putem avea de-a face cu două vicii : excesul (de individualism şi materialism sau, dimpotrivă, de idealism şi colectivism) şi lipsa (fiecăruia dintre ele).

7. Etică, ideologie şi democraţie: probleme de principiu

A susţine în continuare că ideologiile sunt inutile este un evident paradox într-o lume în care religia revine în spaţiul politic cu o vigoare inconceptibilă la jumătatea secolului XX. Ideea lui André Malraux, că *secolul XXI sau va fi religios, sau nu va fi deloc*, cu toate bunele şi relele care decurg de aici, pare mai actuală decât oricând[27]. Oamenii vor să creadă în ceva, să formeze (şi să trăiască în) comunităţi bazate pe norme şi valori morale. Dacă

26. În *Etica nicomahică*.

27. Vezi contribuţiile însemnate ale creştin-democraţiei la ideea şi politica Europei unite sau, în contrapartidă, fundamentalismul religios ca politică de stat.

nu au oferte ideologice cu conţinut semnificativ din punct de vedere etic, vor tinde să se solidarizeze mai degrabă în jurul valorilor religioase inclusiv în calitate de cetăţeni[28], nu doar de persoane private. Se vor refugia din „cetate" sau vor voi să o ocupe transformând religia în politică de stat (vezi, de exemplu, cazul Iranului).

La această situaţie concură mai mulţi factori în afară de fireasca nevoie a oamenilor de a avea nu doar ofertă de busole politice, ci şi morale. Postmodernitatea, întregul ei cortegiu de mitociduri şi relativisme joacă un rol semnificativ în reciproca alienare între cetăţeni şi politică. Zygmunt Bauman (2000) foloseşte pentru evoluţiile postmoderne metafora „modernităţii lichide". Formele solide ale puterii umane, simbolizate de fabrici ale marilor industrii, partide politice de mari dimensiuni, birocraţii de stat, s-au fluidificat. Toate sunt în flux, posibilitatea de a le monitoriza a scăzut dramatic. În acelaşi spirit, o serie de teoreticieni importanţi printre care şi Theda Skocpol (1997) au surprins alte câteva caracteristici semnificative ale etapei actuale : partidele nu mai sunt de masă ; politica a devenit o formă de reclamă şi PR mai degrabă decât de coagulare comunitară ; marile grupurile de interese şi-au pierdut mult din baza populară ; minorităţile bine organizate pot să facă lobby politic de succes.

Potrivit Barbarei Goodwin, acestor factori li se adaugă, ca ingredient subversiv suplimentar, pericolul relativismului excesiv în tratarea ideologiilor ca egal îndreptăţite să se manifeste în spaţiul public. Odată ce admitem că ele sunt pure constructe teoretice egal contestabile (după formula *de gustibus non disputandum*) şi în condiţiile în care nici proba faptelor nu poate fi acceptată odată ce „nu faptele vorbesc prin ele înseşi, ci noi vorbim pentru ele", totul pare să fie acceptat (Goodwin, 1995, p. 31). Noi trăim şi gândim în contexte istorice şi cultural determinate. La ce ne permitem să aspirăm în aceste condiţii atât de fluid-relativiste, lipsite de repere ?

Din perspectiva mea, care e adoptată şi de ceilalţi autori în abordările ideologiilor în contextul acestui volum, înţelegerea, dar şi evaluarea comprehensivă a ideologiilor pot să fie ghidate de reperele mai generale aplicabile eticii politice.

În *The Logic of Political Belief*, Adams tratează ideologiile ca „forme de înţelegere morală construite pe o anumită concepţie despre natura umană" (Adams, 1989, p. xiii). Reperele obişnuite în analiza ideologiilor par să fie cel ştiinţific (în ce măsură ideologiile reflectă realitatea) sau cel pur utilitarist (în ce măsură o anumită ideologie are un impact util asupra politicii). De aici se nasc o mulţime de dispute despre ideologie ca non-ştiinţifică şi non-obiectivă, pe de o parte, ca inutilă, pe de altă parte.

Perspectiva pe care o susţin este însă alta. Ea porneşte de la întrebări precum : este o ideologie construită pe principii etice ? Slujeşte ea libertăţii şi autonomiei pesoanei, egalităţii de tratament, drepturilor omului, drepturilor femeilor şi ale minorităţilor, mai general, dreptăţii sociale ? Se raportează ea moral la fiinţele non-umane şi la generaţiile viitoare ? Cu alte cuvinte, este ea etică în sensul democratic, profund al termenului ? Admitem că toţi oamenii sunt egali în faţa Creatorului (dacă suntem religioşi), a legilor şi a normelor morale. Ei sunt înzestraţi cu capacitatea de a raţiona şi de a-şi proiecta şi urmări în mod liber interesele şi valorile. Toţi oamenii au dreptul la autoafirmare. Acestea sunt afirmaţii fundaţionale, extrem de importante. Ele fac parte din nucleul tare al filosofiilor pluraliste. Dar cât de universal este acest „toţi oamenii" ? Ce şanse au ei să fie trataţi egal, să fie liberi şi autonomi ? Contează faptul că sunt bărbaţi sau femei, contează rasa, etnia, religia, clasa, orientarea sexuală ? Contează dacă sunt emigranţi ? Contează starea materială ? Dar în relaţia noastră cu fiinţele non-umane avem dreptul să fim despoţi ai lumii naturale ?

28. Vezi republicanii ultraconservatori din Statele Unite.

Consider că norma morală fundamentală a filosofiei publice pluraliste îşi găseşte rădăcinile în imperativul practic kantian : *acţionează astfel încât să tratezi umanitatea atât în persoana ta, cât şi a oricărui altuia întodeauna şi în acelaşi timp ca scop şi niciodată numai ca mijloc.* Cu alte cuvinte, nu trebuie să ne folosim de semenii noştri ca de simple unelte ale intereselor noastre şi nu trebuie să ne lăsăm astfel folosiţi. În politică, aceasta înseamnă să îi alegem pe cei care ne guvernează în urma unui consimţământ informat (alegeri libere, transparente, informate şi corecte), să ne supunem în mod egal legilor şi numai lor (normă specific statului de drept), să ne opunem celor care ne încalcă autonomia. Cu alte cuvinte, suntem datori să ne opunem paternalismului ilegitim practicat de către stat, precum şi acelor ideologii care subminează total sau parţial autonomia personală. Desigur că acest enunţ este normativ. În diferite grade, ideologiile pledează pentru dezvoltarea autonomiei în sens formal, ca set de drepturi şi libertăţi care asigură neinterferenţă în planurile de viaţă ale adulţilor, sau chiar substanţial, ca acces la resursele de exercitare a autonomiei prin politici ale egalizării şanselor. Ideologiile pot pleda, în diferite grade, şi pentru restrângerea autonomiei. În contextul ideologiilor democrate, o astfel de pledoarie nu merge până la încălcarea drepturilor şi libertăţilor fundamentale. Acest crez moral le distinge de ideologiile autoritariste.

Succesul unei ideologii depinde semnificativ de măsura în care aceasta convinge oamenii despre moralitatea perspectivei proprii. În ultimă instanţă, la fel şi în cazul politicilor, indiferent dacă recunoaştem sau nu, judecata morală este o însoţitoare permanentă.

> „S-ar putea ca politica să nu poată fi constrânsă de aceleaşi reguli morale care se aplică vieţii private, dar aceasta nu înseamnă că nu trebuie constrânsă de *nici un fel* de consideraţii morale şi că a fi politician înseamnă să fii într-o vacanţă morală perpetuă. Ar trebui să fim în stare să dezvoltăm o moralitate *politică*, o moralitate care ţine seama de situaţii distincte, de provocări, de hazardul politic, şi să facem posibilă propria implicare politică astfel încât acţiunile noastre să aibă acoperire morală" (Primoratz, 2007, p. xiv).

Putem să extindem acelaşi tip de judecată şi asupra ideologiilor politice. Ele pot să fie clasificate în funcţie de distanţa lor faţă de valori şi norme ale moralităţii în politică. De exemplu, considerăm populismul[29] o ideologie justiţiară, adesea miloasă, dar demagogică şi imorală fiindcă încalcă *ab initio* o obligaţie morală perfectă faţă de alţii, aceea de a te abţine de la promisiuni false. Înşelarea încrederii publice în acest context nu este o consecinţă, ci chiar o premisă a programelor politice populiste. Încrederea publică este ingredientul moral principal al democraţiei. Subminarea acesteia, programatic sau nu, conduce la subminarea democraţiei înseşi.

8. Etică, ideologii şi democraţie în spaţiul românesc

Scriu această introducere în vara lui 2012, după patru ani de criză economică mondială. În acest context, democraţia în lume în general şi cea din estul Europei şi din România în particular se află într-un proces de „recesiune" (Diamond, 2008 şi 2011). Faţă de 2008, an

29. Mulţi teoreticieni consideră că populismul nu este o ideologie, ci o strategie politică. În acest volum încercăm să argumentăm că el întruneşte caracteristicile unei ideologii şi, mai mult, că pare să fie o ideologie de succes în democraţiile fragile şi în regimurile hibride.

în care 30 de state reprezentând 18% din populaţia lumii erau democraţii consolidate (*Democracy index* şDIţ, *2008*), în 2011 numărul lor a scăzut la 25, reprezentând 15% din populaţia lumii. Pe măsură cresc ponderile *democraţiilor defecte* (*flawed democracies*), de la 50 de ţări şi 35,5% din populaţia lumii la 53 de ţări şi 37% din populaţie în 2011. Regimurile hibride şi cele autoritare ajung de la 87 de ţări şi 51% din populaţia lumii la 59 de ţări şi 52% din populaţia lumii (*DI, 2011*). În aceste condiţii, extremismele recapătă o forţă care putea să fie cu greu bănuită în etapa în care politologii credeau în generalizarea globală a democraţiilor liberale, tot aşa cum atacurile teroriste de la 11 septembrie 2001 au marcat recunoaşterea fundamentalismului ca inamic principal al aceloraşi democraţii. De data aceasta, ideologiile şi manifestările extremiste se dezvoltă chiar în interiorul statelor democratice, cu precădere ca reacţie faţă de străini şi de emigranţi.

Indexul Democraţiilor din 2011 poartă un titlu semnificativ : *Democracy under Stress* şi relevă trăsăturile etapei actuale de evoluţie după debutul din 2008 al crizei economice :

- Continuă să scadă încrederea în instituţiile politice în multe ţări (încrederea este aspectul fundamental al eticii în politică şi ingredient de bază al democraţiei).
- Cresc protestele pe fondul polarizării sociale şi politice, inclusiv în democraţii consolidate cum este cea americană : politicile anti-criză sunt percepute ca avantajoase pentru bănci şi corporaţii şi nedrepte pentru cetăţeni, fiindcă profiturile sunt private, iar pierderile sunt socializate.
- Pe fondul crizei, America Latină se confruntă cu valuri de violenţă şi în mod deosebit cu trafic de droguri.
- Mişcările de democratizare încadrate în formula „Primăverii Arabe" pe de o parte nu continuă în regiuni noi, iar pe de altă parte sunt incerte în privinţa urmărilor democratice[30] (Diamond, 2011).
- Chiar dacă, de exemplu în Europa, extremismul nu a câştigat semnificativ în plan politic, creşte populismul şi se intensifică manifestările xenofobe faţă de emigranţi.
- În estul Europei, 12 state au suferit un declin spre democraţii defecte (printre care şi România), regimuri hibride sau autoritare.
- Ţările nordice, Noua Zeelandă şi Australia îşi menţin locul de repere ale democraţiei consolidate (*Democracy Index, 2011*, pp. 1-2). Nu întâmplător aceste state sunt cele mai puţin corupte, au o constantă încredere în instituţiile democratice şi practică politici ale echităţii de gen[31].

În ultimii ani, România a scăzut cu 9 puncte în ierarhia regimurilor politice[32]. De la locul 50 în 2008, a ajuns la locul 56 în 2010 şi 59 în 2011 în clasamentul mondial, situându-se pe ultimul loc în Uniunea Europeană, între democaţiile defecte ale lumii (*DI, 2011*). Avem un scor general de 6,54 puncte, care este rezultatul unei medii între : 1. procesul electoral şi pluralismul : 9,58 ; 2. funcţionarea guvernului : 6,07 ; 3. participarea politică : 4,44 ; 4. cultura politică : 4,38 ; 5. libertăţi civile : 8,24.

---

30. Vezi cazul Fraţilor Musulmani în Egipt (pentru detalii, urmăriţi studiul dedicat fundamentalismului în volumul de faţă).
31. Prezenţa femeilor în politică în proporţie semnificativă şi independentă de voinţa arbitrară a şefilor de partide (prin legi de reprezentare dreaptă în privinţa genurilor) încurajează practicile politice mai morale.
32. Clasificate în : 1. democraţii consolidate ; 2.democraţii defecte ; 3. regimuri hibride ; şi 4. regimuri autoritare.

Indicatorii cei mai vulnerabili – participarea şi cultura politică – au o legătură directă cu încrederea publică, fundament moral al democraţiilor consolidate. Cu alte cuvinte, nu sărăcia sau criza sunt în sine determinante pentru neînţelegerea valorilor şi comportamentelor democratice şi pentru neparticiparea politică, ci faptul că cetăţenii democraţiilor electorale, spre deosebire de cei ai democraţiilor consolidate, nu percep politica drept ştiinţa oamenilor de a trăi împreună. Nu au experienţa internalizată că politica este un serviciu de guvernare a bunurilor comune în folosul cetăţenilor (Miroiu M., 2011). Cetăţenii nu au încredere în instituţiile democratice, mai ales în Parlament şi partidele politice. Acestea din urmă, de regulă, nu şi-au ţinut promisiunile, se folosesc de oameni ca de simple mijloace de legitimare a accesului la putere, folosesc resursele publice în interes personal, tinzând să captureze statul în beneficiul propriu. Cu alte cuvinte, au transformat democraţia într-un ritual electoralist în care alegerile devin scop în sine.

Oamenii judecă partidele politice *şi* guvernările inclusiv după considerente de ordin moral, nu doar după criteriul eficienţei economice. Îi interesează câtă utilitate publică produc ; în ce măsură respectă voinţa cetăţenilor transformând promisiunile electorale în politici publice ; cât de drepte sunt legile şi politicile pe care aceştia le fac, cât de nepărtinitoare sunt, în ce măsură încurajează negocierea deschisă, cooperarea, rezolvarea paşnică a conflictelor.

Fiind atât fluide, cât şi hibride ideologic, partidele nu îşi pot atrage mulţi aderenţi constanţi pe căi transparente. În cele mai multe cazuri, aşa cum vom vedea în acest volum, partidele politice nu au un nucleu tare şi constant de valori moral-politice, iar cele conjunctural invocate în campanii sunt, de regulă, abandonate în practica de guvernare. Pretextul abandonului este acela că politicienii aflaţi la putere sunt siliţi de conjuncturi (tranziţie, aderare, criză) să facă ceea ce trebuie şi este impus de voinţa externă (NATO, UE, BCE, FMI ş.a). În acest context, etica politică funcţionează doar în formula minimalistă a „politicii mâinilor murdare". Cetăţenii sunt siliţi să aleagă sistematic nu ceea ce consideră că este mai bine, mai drept sau mai util, mai demn, ci doar *răul cel mai mic* (vezi şi Walzer, 1973 ; Nagel, 1978 ; Boari, 2006 ; Iliescu, 2007 ; Coday, 2008).

Democraţiile consolidate, mai ales în contexte istorice stabile, sunt profund orientate de valori, principii şi norme morale explicite şi constitutive ideologiilor politice şi politicilor publice. Alegătorii au experienţa constantă a respectării promisiunilor, precum şi pe cea a coerenţei ideologice a partidelor spre care se orientează sau de care se distanţează. În consecinţă, ei experimentează constant încrederea publică. Cu alte cuvinte, în democraţiile consolidate cetăţenii îşi permit să aleagă şi după alte criterii în afară de *răul cel mai mic* : de exemplu, pe criteriul că o politică este mai dreaptă, mai echitabilă, mai inclusivă, mai participativă sau mai meritocratică.

Aşa cum susţin mulţi teoreticieni şi analişti, apatia şi absenteismul sunt inamicii de marcă ai democraţiei. Dar sursa lor nu este neapărat sărăcia[33], ci mai degrabă dezamăgirea, lipsa unei culturi publice a participării, comportamentul imoral al politicienilor, degringolada ideologică sau lipsa de busolă ideologică, inexistenţa sau neclaritatea valorilor şi principiilor care ar trebui să anime scena politică. Toate aceste anomalii conduc la neîncrederea politică radical formulată în sintagma „toţi o apă şi-un pământ" şi îi alienează pe oameni de implicarea politică.

33. În România, de exemplu, electoratul cel mai prezent la urne provine dintre locuitorii ruralului şi din pensionari. În genere, ambele categorii sunt sărace.

„Democraţiile sănătoase cer participarea liber aleasă a cetăţenilor la viaţa publică. Ele înfloresc atunci când cetăţenii vor să participe la dezbateri publice, îşi aleg reprezentanţii şi intră în partide politice. Fără o largă participare susţinută, democraţia începe să se ofilească şi ajunge o simplă rezervaţie a unor mici grupuri de aleşi" (*Democracy Index, 2011*, p. 24).

9. În loc de concluzii: o perspectivă asumată

Am ales pentru volumul nostru o perspectivă de abordare care constă în prezentarea şi analiza ideologiilor ţinând cont de valori etice proprii sau improprii democraţiei. Ne asumăm marea dificultate de a separa net, altfel decât analitic, între ideologii. Ofertele ideologice concrete sunt puternic hibridizate, au suprapuneri, sunt complexe, se amestecă în timp. Cu atât mai dificil pot să fie ele riguros delimitate în opinia publică şi în practica politică. Populismul, de exemplu, este foarte rar revendicat de politicieni, iar analiştii ideologiilor îl cataloghează mai degrabă ca strategie politică decât ca ideologie. Feminismul a devenit, pentru multe dintre ideologiile şi politicile occidentale, un ingredient *mainstream* (ca feminism liberal, social-democrat, ecologist, anarhist). Acutele probleme de mediu au făcut ca şi cele mai antropocentrice dintre ideologii să conţină elemente ecologiste. Liberalismul a fost îmblânzit de social-democraţie, iar cea din urmă s-a conciliat mai pregnant cu economia de piaţă. Excesul de dirijism statal deschide multe ideologii spre idei libertariene. Globalismul economic, axat pe „fundamentalismul pieţei", este amendat de alterglobalism, axat pe dreptatea globală. La nivelul experienţelor reale întâlnim situaţii de conflicte ideologice majore. În atât de democrata şi toleranta Norvegie, un extremist de dreapta a ucis în masă în numele intoleranţei şi autoritarismului[34]. În România, primari rasişti aparţinând unor partide democrate scot romii săraci din localitate şi îi ghetoizează în groapa de gunoi a oraşului[35] sau într-un depozit de deşeuri toxice[36].

Studiul ideologiilor înseamnă şi o întâlnire cu aceste lumi foarte complexe. Am argumentat că este impropriu să vorbim despre ideologii în termeni de adevăr şi falsitate şi că este iluzoriu să ne închipuim că vom trăi vreodată în lumi postideologice. În consecinţă, ne propunem mai degrabă să ţinem seama de dimensiunile şi consecinţele lor de natură etică. Unele ideologii ne ajută să ne dezvoltăm, altele ne diminuează şansele şi capacităţile (în sensul Marthei Nussbaum, 2011). Cele din urmă pot să recurgă la autoritarism sau la colectivistm, lezând dezvoltarea şi afirmarea oricui. Altele lezează în mod discreţionar autonomia şi dezvoltarea personală fie pentru că sunt sexiste, rasiste, şovine, xenofobe, homofobe, intolerante religios, fie pentru că sunt complet nepăsătoare faţă de cei foarte săraci, fie chiar şi pentru faptul că sunt profund speciste şi practică diverse forme de „şovinism omenesc", considerând toate celelalte fiinţe, resursele naturale, mediul ca întreg drept simple obiecte de folos şi de profit.

---

34. Este vorba de teroristul asasin în masă Andreas Brevik, care în 22 iulie 2011 a comis un atentat cu bombă asupra unei clădiri guvernamentale la Oslo, ucigând 8 persoane, iar la câteva ore distanţă a masacrat în insula Utoya 69 de tineri membri ai partidului laburist.
35. Zeci de familii de romi din Cluj au fost mutate în apropierea gropii de gunoi de la Pata Rît în 2011.
36. Primarul din Baia Mare, Cătălin Cherecheş, a decis în 2012 mutarea a aproximativ 2.000 de romi în fosta uzină Cuprom după ce cu un an înainte a ridicat un zid prin care a izolat blocurile romilor de ceilalţi locuitori ai oraşului.

De aceea, am preferat să le discutăm, ori de câte ori ne-a stat în putinţă, în funcţie de criterii cu încărcătură etică explicită, anume după felul în care tratează :

- autonomia personală ;
- femeile ;
- oamenii din alte grupuri rasiale decât cel dominant ;
- minorităţile etnice, religioase şi sexuale ;
- emigranţii şi în general pe cei consideraţi „străini” ;
- fiinţele non-umane şi problemele de mediu.

Aceste considerente au condus la o separare între : 1. ideologii cu dominantă democrată, pluralistă şi totodată etică ; 2. ideologii de graniţă ; 3. ideologii cu dominantă antidemocratică, antipluralistă şi, în consecinţă, antietică. Am preferat expresia „ideologii cu dominantă” pentru că în realitate este dificil să susţinem că, la ora actuală, cu foarte puţine excepţii, avem de-a face cu corpusuri de idei sau cu mişcări pur pluraliste şi etice şi corpusuri de idei şi mişcări pur moniste şi neetice, în cadrul aceleiaşi familii ideologice.

Sperăm ca demersul nostru să vă convingă în privinţa importanţei eticii în judecarea şi acceptarea ideologiilor. Sperăm, de asemenea, că o astfel de abordare are proprietatea să ne deschidă spre ceea ce Michael Freeden (1998) numea un „ecumenism teoretic”. Mai mult, demersul nostru urmăreşte chiar un „ecumenism” mai generalizat, cu referire la ideologii, politici şi chiar la religii[37]. În acest sens, accentul pe valorile morale fundaţionale ale autonomiei, toleranţei, respectului, acceptării, pluralismului şi democraţiei devine la fel de important, dacă nu chiar mai important decât separaţiile şi conflictele derivate din accentul excesiv pe diferenţe, pe divergenţe de interese economice, politice şi de status-quo. Desigur, nu este cazul să fim naivi şi să ne închipuim că eticizarea ideologiilor va avea efecte bune şi că va duce la concordie în mod direct. Abordarea noastră este normativă, nu descriptivă. Dar putem spera că standardele normative comune mai înalte pot să motiveze actorii politici şi să joace un rol de ghidare în alegerea între ideologii, precum şi în alegerea alianţelor politice moral compatibile.

Referinţe

Adams, Ian, *The Logic of Political Belief,* Wheatsheaf, Harvester, 1989.

Arendt, Hannah [1951], *Originile totalitarismului,* trad. rom. Ion Dur şi Mircea Ivănescu, Humanitas, Bucureşti, 2004.

Aron, Raymond [1955], *Opiul intelectualilor,* trad. rom. Adina Diniţoiu, Curtea Veche, Bucureşti, 2007.

Ball, Terence, *Transforming Political Discourse, Political Theory and Critical Conceptual History,* Blackwell, Oxford, 1988.

Ball, Terence, Richard Dagger [1995], *Ideologii politice şi idealul democratic,* trad. rom. Olivia Toderean *et al.*, Polirom, Iaşi, 2000.

Baradat, Leon, *Ideologiile politice : origini şi impact*, trad. rom. Miruna Andriescu şi Teodora Moldovanu (după ediţia a 10-a în original), Polirom, Iaşi, 2012.

Bauman, Zygmund, *Liquid Modernity,* Polity Press, Cambridge UK, 2000.

Bell, Daniel, *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the 1950,* Free Press, New York, 1965.

37. Vezi, de exemplu, autori care au pledat asemănător în sensul blândeţii (Bobio, 2000) sau moderaţiei (Crăiuţu, 2006).

Boari, Vasile, „Relevanţa eticii în politica secolului XXI", în vol. *Tinerii şi politica*, ed. Mihaela Frunză *et al.*, Editura PROVOPRESS, Cluj-Napoca, 2006.
Bobbio, Norberto, *In the Praise of Meekness. Essays on Ethics and Politics,* Blackwell, Oxford, 2000.
Coady, C.A.J., *Messy Morality : the Challenge of Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2008.
Crăiuţu, Aurelian, *Elogiul moderaţiei,* Polirom, Iaşi, 2006.
Diamond, Larry, „The Democratic Rollback", *Foreign Affairs*, martie-aprilie 2008.
Diamond, Larry, „Democracy's Third Wave Today", *Current History*, noiembrie 2011.
Freedom House, www.freedomhouse.org.
Freeden, Michael, *Ideologies and Political Theories. A conceptual Approach,* Clarendon Press, Oxford, 1996.
Freeden, Michael, „Thinking politically and thinking ideologically", *Journal of Political Ideologies,* vol. 13, nr. 1, pp. 1-10.
Fukuyama, Francis [1992], *Sfârşitul istoriei şi ultimul om,* Editura Univers, Bucureşti, 1998.
Goodwin, Barbara, *Using Political Ideas*, John Wiley & Sons, New York (ed. a 3-a), 1995.
Habermas, Jürgen, *On the Logic of Social Science,* MIT Press, Cambridge Mass, 1996.
Huntington, Samuel [1996], *Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale,* trad. rom. Radu Carp Antet, Bucureşti, 2002.
Iliescu, Adrian-Paul, *Etică socială şi politică,* Ars Docendi, Universitatea din Bucureşti, 2007.
Isaac, Jeffrey, *The Poverty of Progressivism. The future of American Democracy in a Time of Liberal Decline,* Rowman & Littlefield Publishers, New York, 2003.
Kant, Immanuel [1785], *Întemeierea metafizicii moravurilor,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1972.
Kant, Immanuel [1788], *Critica raţiunii practice,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1972.
Lipset, Martin, *Political Man,* Hineman, Londra, 1969.
Locke, John [1690], *Eseu asupra intelectului omenesc,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961.
Macridis, Roy, Mark Hulliung, *Contemporary Political Ideologies. Movements and Regimes,* HarperCollins College Publishers, New York, 1996.
Mannheim, Karl [1929], *Ideology and Utopia,* Routledge, Londra, 1960.
Marx, Karl, Fr. Engels [1846], *Ideologia germană,* în *Opere,* vol. III, Editura Politică, Bucureşti, 1963 (publicată prima oară în 1932).
Mill, John Stuart [1859], *Utilitarismul,* Alternative, Bucureşti, 1994.
Miroiu, Mihaela [1996], *Convenio. Despre natură, femei şi morală*, Polirom, Iaşi (ed. a 2-a), 2002.
Miroiu, Mihaela, *Societatea retro,* Editura „Trei", Bucureşti, 1999.
Miroiu, Mihaela, Gabriela Blebea, *Introducere în etica profesională,* Editura „Trei", Bucureşti, 2001.
Miroiu, Mihaela, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe,* Polirom, Iaşi, 2004.
Miroiu, Mihaela, „What is Left from Democracy? Electoralism and Populism in Romania", *Perspective politice,* vol. IV, nr. 2, decembrie 2011, pp. 7-22.
Nussbaum, Martha, *Creating Capabilities : The Human Development Approach*, Harvard University Press, Cambridge, M.A., 2011.
Oakeshott, Michael [1962], *Raţionalismul în politică,* trad. rom. Adrian Paul Iliescu, All, Bucureşti, 1995.
Popper, Karl [1945], *Societatea deschisă şi duşmanii ei,* Humanitas, Bucureşti, 1993, trad. rom. Dragan Stoianovici.
Primoratz, Igor (ed.), *Politics and Morality,* Palgrave Macmillan, New York, 2007.
Rawls, John, *A Theory of Justice,* Harvard University Press, Cambridge M.A., 1971.
Rawls, John, *Political Liberalism,* Columbia University Press, New York, 1993.
Rousseau, Jean-Jacques [1754], *Discurs asupra originii şi fundamentelor inegalităţii dintre oameni*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1958, trad. rom. S. Antoniu.
Sandel, Michael, *Democracy's Discontent : America in Search of a Public Philosophy,* Harvard University Press, Cambridge, 1996.
Sandel, Michael, *Public Philosophy. Essays on Morality in Politics,* Harvard University Press, Cambridge, 2005.
Singer, Peter, *Animal Liberation* : A New Ethics for our Treatment of Animals, New York Review/ Random House, New York, 1975.

Singer, Peter (ed.) [1996], *Tratat de etică,* Polirom, 2006, trad. coord. de Vasile Boari.
Schumacher, Paul, *From Ideologies to Public Philosophies. An Introduction to Political Theory,* Blackwell, Oxford, 2008.
Skocpol, Theda, Stanley B. Greenberg (ed.), *The New Majority : Toward a Popular Progressive Politics*, Yale University Press, New Haven, CT, 1997.
Tronto, Joan, *Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethic of Care*, Routledge, New York, 1993.
Veca, Salvatore, *Etica E Politica. I dilemmi del pluralismo : democrazia reale e democrazia possible,* Garzanti, Milano, 1989.
Vincent, Andrew, *Modern Political Ideologies,* Wiley-Blackwell, Oxford (ed. a 3-a), 2010.
Walzer, Michael, „Political Action : The Problem of Dirty Hands", *Philosophy and Public Affairs*, 2 (2), pp. 160-180.
Žižek, Slavoj, *Mapping Ideology*, Verso, Londra, 1995.

Alte surse

Democracy index 2008. Democracy in stagnation. A report from the Economist Intelligence Unit www.eiu.com
Democracy index 2010. Democracy in retreat. A report from the Economist Intelligence Unit www.eiu.com
Democracy index 2011. Democracy under stress. A report from the Economist Intelligence Unit www.eiu.com

PARTEA I

Ideologii pluraliste

Liberalismul

Nicolae-Emanuel Dobrei, Andreea Molocea[1]

1. Dificultățile identificării unui nucleu dur al tradiției liberale

În 1859, John Stuart Mill publica *Despre libertate*, un text modest ca întindere, dar care rămâne după mai bine de un secol şi jumătate una din formulările canonice ale gândirii liberale. Mill îşi propunea să rezolve problema libertăţii individuale prin intermediul unui „principiu foarte simplu", şi anume cel al vătămării. Acesta stipulează că „unicul scop care îi îndreptăţeşte pe oameni, individual sau colectiv, la ingerinţe în sfera libertăţii de acţiune a fiecăruia din ei este autoapărarea ; unicul ţel în care puterea se poate exercita, în mod legitim, asupra oricărui membru al societăţii civilizate, împotriva voinţei sale, este acela de a împiedica vătămarea altora" (Mill [1859], 1994, p. 17).

În ciuda aparentei simplităţi a principiului, timpul scurs de la apariţia lucrării nu s-a dovedit suficient pentru clarificarea tuturor dilemelor ridicate de această formulă a libertăţii. Cum se poate măsura riscul de vătămare care să justifice restrângerea libertăţii ? Înţelegem prin vătămare agresiunea directă, sau orice acţiune care duce la o scădere de utilitate sau fericire ? Prin ce drepturi şi aranjamente instituţionale poate fi înfăptuită această perspectivă asupra libertăţii ? Cum distingem între acţiunile strict private – care nu au cum să aducă prejudicii altora – şi cele publice în care interacţiunea şi potenţialul de vătămare sunt reale ? Poate statul să intervină atunci când indivizii îşi produc singuri vătămări sau chiar să decidă care este stilul de viaţă cel mai bun şi mai lipsit de riscuri pentru cetăţenii săi ? Autoritatea politică trebuie să împiedice prejudicierea unui individ, chiar dacă aceasta ar duce la o îmbunătăţire considerabilă a vieţilor celorlalţi ? Nu cumva există scopuri colective mai înalte decât fericirea individuală (şi absenţa vătămării), care să justifice excepţii de la acest principiu ? Putem spune că un individ lipsit de orice mijloace materiale necesare unei vieţi împlinite, dar perfect protejat de orice interferenţe nedorite din partea statului sau a societăţii este pe deplin liber ? Este acest principiu valabil doar pentru societăţile civilizate – cum spune Mill – care valorizează alegerea individuală mai presus de orice ? Altfel spus, este nevoie de el doar acolo unde cetăţenii au ajuns la un anumit grad de sofisticare, de excelenţă în cultura libertăţii individuale, sau el întruchipează o valoare general umană, independentă de contextul istoric sau cultural ?

1. Beneficiară a proiectului „Burse doctorale pentru o societate sustenabilă", cofinanţat de Uniunea Europeană prin Fondul Social European – Programul Operaţional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

Acestea sunt, desigur, în primul rând dileme filosofice, la un nivel destul de ridicat de abstractizare. Însă ideile (producerea şi vehicularea lor) sunt şi ele o formă de acţiune socială, iar bărbaţii şi femeile care le-au preluat au avut de făcut alegeri problematice între valori de multe ori conflictuale. Prin urmare, din soarta dezbaterilor filosofice (neîncheiate) din jurul conceptului de libertate definit de Mill putem extrage cel puţin două concluzii majore, care de altfel vor ghida şi discuţia pe care o propunem în acest capitol. În primul rând, ideologia liberală nu poate fi înghesuită în nici o definiţie exhaustivă, deoarece sensurile şi obiectivele liberale sunt în mare parte definite de ameninţările contextuale, istorice, la adresa libertăţii şi demnităţii fiinţei umane. Liberalismul clasic avea ca inamic absolutismul monarhic, societatea ierarhică, privilegiile arbitrare şi inegalitatea de statut dintre indivizi. În secolul XIX, puterea politică este îngrădită şi supusă legii, însă drepturile formale sunt o victorie câştigată doar pentru unii cetăţeni (bărbaţii) ; libertatea (garantată formal prin dreptul la libertate religioasă, de conştiinţă, de expresie etc.) este permanent ameninţată de conformismul şi preferinţele majorităţii ; progresul tehnologic şi economic generat de capitalism îşi are învingătorii şi învinşii săi, iar aceştia din urmă – muncitorimea săracă născută din Revoluţia Industrială – duc o viaţă departe de idealul de împlinire liberă şi raţională pe care o credeau cu putinţă fondatorii tradiţiei liberale. Statul bunăstării pare să rezolve şi această provocare în secolul XX, iar în societăţile contemporane drepturile şi libertăţile centrale pentru gândirea liberală par să fi devenit parte a moştenirii comune a umanităţii. Însă vecinul de culoare, imigrantul, femeia săracă, homosexualul, străinul, şomerul, femeia musulmană cu văl rămân în continuare cetăţeni de categoria a doua, iar gândirea sau acţiunea politică ce îşi asumă valorile libertăţii şi demnităţii fiinţei umane nu îi pot ignora.

Vom schiţa în acest capitol o hartă a tradiţiei liberale ; după o discuţie despre momentele fondatoare ale modernităţii politice şi întemeietorii liberalismului clasic (2.1), vom analiza migraţia spre stânga a ideilor liberale din a doua jumătate a secolului XIX până la Al Doilea Război Mondial (2.2) şi naşterea liberalismului autohton (2.3). În capitolul 3 discutăm consensul asupra nucleului dur de valori liberale în lumea liberă postbelică, politicile progresiste ale administraţiilor democrate în Statele Unite şi renaşterea tradiţiei filosofice liberale de după anii 70 ai secolului trecut. În capitolul 4 exemplificăm spectrul extrem de larg în care se pot înscrie partidele şi politicile asumate ca liberale după căderea comunismului, de la democraţii americani la partidele est-europene care (re)învaţă gramatica minimalistă a valorilor liberalismului clasic. Liberalismul autohton (4.2 şi 4.3) este prins între nostalgia perioadei de glorie în care se suprapunea cu ideea de construcţie naţională modernă, pragmatismul alianţelor strategice cu alte formaţiuni politice şi proiectul unei reconstrucţii intelectuale a dreptei – proiect necesar, fără îndoială, însă restrictiv şi părtinitor cu o specie minimalistă, clasică, a familiei liberale.

2. De la protoliberalism la statul bunăstării

2.1. *Naşterea modernităţii politice*

Termenul „liberal” se înscrie definitiv în vocabularul politic al lumii europene în secolul XIX ; în Spania el a fost asumat de acele facţiuni progresiste („liberales”) din *Cortes* care susţineau limitarea puterii regelui, reducerea privilegiilor aristocraţiei şi ale Bisericii Catolice,

libertatea presei şi introducerea mecanismelor reprezentative democratice. În jurul anilor 1840, în spaţiul politic britanic eticheta este asumată de partidul *Whig* şi este asociată ideilor de reformă a Parlamentului şi extindere a dreptului de vot, comerţului liber sau chiar cauzei autonomiste irlandeze (Ball, Dagger, 2000, p. 59). Însă această cristalizare a ideologiei liberale clasice şi a mişcărilor progresiste, care se grupează în jurul unui corp solid de valori legate de primatul moral al individului, limitarea puterii guvernământului, economie liberă şi reprezentativitate democratică, este rezultatul unei evoluţii care începe mult mai devreme.

Lumea medievală europeană ar putea fi caracterizată în câteva cuvinte prin caracterul discreţionar al puterii suveranilor, influenţa Bisericii asupra vieţii sociale şi a puterii politice, precum şi o societate stratificată şi rigidă în care statusul fiinţei umane era determinat prin naştere şi fixat printr-o complicată schemă de subordonări feudale. *Magna Charta* (1215) reprezintă un prim moment emblematic în care mica nobilime restrânge dreptul regilor Angliei de a dispune în mod arbitrar de vieţile şi proprietăţile vasalilor. Renaşterea (secolele XIV-XV) marchează o adevărată „revoluţie culturală" care mută sensul activităţii ştiinţifice sau al creaţiei artistice dinspre Dumnezeu înspre fiinţa umană şi condiţia ei ; marile descoperiri geografice (secolele XV-XVI) marchează începutul istoriei cu adevărat universale, în care statele europene intră în competiţie pentru supremaţia economică şi politică în Lumea Nouă. Reforma religioasă reprezintă ultima lovitură dată vechii ordini feudale ; în 1517, cele 95 de teze afişate de Martin Luther pe uşa bisericii din Wittenberg contestă autoritatea universală a Bisericii Catolice corupte, promovând în schimb libertatea de conştiinţă a credincioşilor şi autoritatea textului Bibliei în faţa interpretărilor autorităţii ecleziastice.

Tumultuosul secol XVII englez este marcat de rivalitatea cvasi-permanentă dintre rege şi Parlament, dintre catolici şi partizanii Bisericii Angliei, dintre rege şi marea aristocraţie pe de o parte şi micii proprietari alături de noua categorie a burgheziei urbane pe de alta. Rezultatul a peste 40 de ani de lupte interne se regăseşte în câteva documente fundamentale în istoria constituţionalismului britanic : în 1679, *Habeas Corpus* defineşte condiţiile şi limitele în care regele sau puterea judiciară pot aresta sau condamna un individ ; în 1689, *Bill of Rights* defineşte limitele acţiunilor suveranului (subordonând întreţinerea armatelor sau taxarea controlului parlamentar), proclamă libertatea de exprimare în cadrul Parlamentului, obligativitatea alegerilor regulate sau dreptul de a trimite petiţii monarhului fără teama de represalii (Ball, Dagger, 2000, pp. 66-67 ; Florian, 2006, pp. 81-83). Recunoscând dreptul protestanţilor de a purta arme, actul recunoaşte dimensiunea privată a credinţei şi pune bazele unui regim constituţional multiconfesional. Revoluţiile Americană şi Franceză reprezintă alte două momente-simbol ale consolidării tradiţiei liberale. Prin Declaraţia de Independenţă (1776) şi apoi prin Constituţie, ratificată doisprezece ani mai târziu, Părinţii Fondatori ai instituţiilor americane moderne (Benjamin Franklin, Alexander Hamilton, Thomas Jefferson, James Madison) se înscriau în tradiţia lockeană bazată pe conceptele de drepturi naturale, guvernământ limitat, reprezentare, separaţie a puterilor etc.

Societatea franceză înainte de 1789 era prizoniera unei ordini politice în care regele se sprijinea pe privilegiile aristocraţiei şi pe conformismul inculcat de Biserica Catolică. Tiparul monarhiei absolute croit de Ludovic al XIV-lea („Regele Soare") îi conferea acestuia putere discreţionară, reducând instituţia reprezentativă (Stările Generale) la un rol pur fictiv : principalele caracteristici ale Vechiului Regim erau taxarea excesivă a micii burghezii, privilegiile acordate aristocraţiei şi uniformizarea religioasă (persecuţia protestanţilor francezi – hughenoţii – în schimbul sprijinului politic din partea Bisericii Catolice). În aceste condiţii, Revoluţia Franceză – marcată simbolic de ocuparea Bastiliei de către popor la 14 iulie 1789 – şi *Declaraţia Drepturilor Omului şi Cetăţeanului* marchează ruptura definitivă de vechea

ordine. Articolele *Declaraţiei* afirmă egalitatea fundamentală a fiinţelor umane, abolind privilegiile de clasă ; prevăd toleranţa religioasă ; afirmă că drepturile la libertate individuală, proprietate şi integritate sunt drepturi inalienabile ale fiinţei umane ; derivă orice formă a suveranităţii din consimţământul celor guvernaţi ; în fine, proclamă fraternitatea drept principiu fundamental al relaţiei dintre cetăţeni, în spiritul republican al unei comunităţi politice angajate într-un proiect comun care garantează drepturile membrilor, dar defineşte şi obligaţia participării fiecăruia la realizarea Binelui Comun (Nay, 2008, pp. 352-360).

Într-un interval de două secole, Occidentul european se transformă deci radical ; locul lumii ierarhizate a monarhiilor absolutiste susţinute de Biserică este luat de societăţi prospere care îşi generează instituţiile propriu-zise ale modernităţii politice : sistem de drepturi şi un stat eficient care să le asigure respectarea, Constituţie, separaţia puterilor, economii performante şi în continuă expansiune, construite pe baza principiului proprietăţii private. Însă aceste instituţii nu apar spontan, ci în paralel cu dezvoltarea unei sfere publice moderne în care cetăţenii acestei lumi în curs de transformare citesc presa, discută politică, dezbat concepte precum libertatea, egalitatea, drepturile sau rolul puterii politice, formează asociaţii voluntare sau caută formule de progres (Habermas [1962], 1990). În interiorul acestei sfere publice, ideile contează ; gândirea liberală cristalizată la mijlocul secolului XIX este expresia acestei înnoiri sociale, politice şi ideatice, iar istoria evoluţiei conceptelor liberale nu este mai puţin interesantă decât evenimentele propriu-zise.

În secolele XVI-XVII economiile europene sunt angrenate în competiţia pentru resursele Lumii Noi. Apariţia capitalului şi a unei clase burgheze în expansiune determină regândirea soluţiilor de progres economic şi comercial, iar una dintre primele soluţii vine din partea mercantiliştilor. Dată fiind cantitatea fixă de bogăţie ce poate fi extrasă din colonii, metropolele nu-şi pot asigura maximum de profit decât prin intervenţia statului, care să blocheze accesul altor puteri şi să privilegieze anumiţi actori comerciali, precum Companiile Indiilor Britanice, respectiv Olandeze (Ball, Dagger, 2000, 76). Însă aceste măsuri protecţioniste menite să asigure monopolul naţional împiedicau nu doar accesul puterilor rivale, ci şi al micii burghezii în căutare de oportunităţi. Şcoala fiziocrată – François Quesnay (1694-1774) şi Anne-Robert-Jacques Turgot (1727-1781) – va susţine că munca productivă (în agricultură), şi nu cantitatea de bogăţie (aur) a suveranilor, este sursa prosperităţii economice. Prin urmare, cu cât activitatea de producţie şi schimb este mai liberă şi mai accelerată, cu atât bunăstarea va creşte ; bogăţia circulă în societate asemenea sângelui prin corpul uman, iar rolul statului este de a interveni cât mai puţin posibil. Libertatea individuală era soluţia prosperităţii economice, cuprinsă în sloganul *Laissez faire, laissez passer, le monde va de lui même* (Ţăranu, 2005, pp. 23-24 ; Ball, Dagger, 2000, p. 61).

Însă autorul canonic al doctrinei economice a liberalismului clasic este Adam Smith (1723-1790). Una din asumpţiile fundamentale ale *Avuţiei naţiunilor* (1776) reia o idee mai veche din *Fabula albinelor* (1714) a lui Bernard de Mandeville : încercând să edifice o societate bazată pe altruism, albinele constată că diversitatea şi bunăstarea stupului erau net superioare în vremurile în care fiecare membru era condus de interese egoiste. Altfel spus, fericirea (sau beneficiile) publice erau direct proporţionale cu libertatea fiecăruia de a-şi urma viciile private. Adam Smith reformulează această idee sub conceptul de *mână invizibilă* : într-o societate bazată pe competiţie liberă interesul egoist al fiecăruia, prin jocul autoreglat al cererii şi ofertei, va genera cel mai bun rezultat pentru fiecare. În căutarea profitului, cel care produce va produce mai bine sau mai ieftin, spre avantajul tuturor, şi orice distorsionare a liberei competiţii va duce la un beneficiu mai mic pentru toţi membrii

societăţii. Binele comun este deci slujit cel mai bine prin eliminarea oricăror obstacole din calea intereselor egoiste (inclusiv taxele vamale prin care mercantiliştii urmăreau protejarea industriilor domestice de concurenţa externă): urmărindu-ne bunăstarea, spune Smith, nu trebuie să apelăm la bunăvoinţa brutarului, măcelarului sau berarului, ci la interesul lor egoist pentru profit (Smith [1776], 1977, pp. 26-27).

Avuţia naţiunilor, prin această teză centrală a ordinii şi prosperităţii spontane bazate pe interesul individual, a devenit o carte-cult pentru apărătorii capitalismului bazat pe o piaţă perfect liberă; există însă idei cel mai adesea ignorate de campionii acestui curent, idei care reflectă o preocupare de adâncime faţă de moralitatea unei asemenea societăţi. Smith susţine că una din metodele de creştere a productivităţii este diviziunea muncii: cu cât operaţiunile sunt mai simple şi mai specializate, cu atât manufacturierul va produce mai bine şi mai ieftin. Însă o asemenea economie va avea şi consecinţe sociale nedorite: muncitorii vor fi condamnaţi la o activitate mecanică (alienantă, după cum va spune Marx mai târziu). Aceasta face ca, pe lângă asigurarea securităţii şi protejarea drepturilor de proprietate, Smith să atribuie statului şi unele funcţii mai extinse (pe care partizanii pieţei perfect libere le trec adesea în mod convenabil sub tăcere). Statul poate să-i impoziteze mai mult pe cei bogaţi; în sarcina acestuia cad de asemenea investiţiile publice pe care interesele private nu le consideră oportune (drumuri, canale, porturi), dar şi educaţia publică sau susţinerea financiară a instituţiilor religioase, menite să compenseze efectele nedorite ale muncii mecanice subsumate logicii profitului şi care să constituie o sursă publică de moralitate şi satisfacţii spirituale (Ţăranu, 2005, pp. 24-26; Ball, Dagger, 2000, pp. 77-78).

Cristalizarea dimensiunii economice a liberalismului clasic are loc însă pe un teren deja pregătit de o tradiţie a reflecţiei politice asupra rolului statului şi a sensului libertăţii individuale deja consolidate în teoria contractului social. Părintele acestei abordări este considerat, în mod oarecum paradoxal, Thomas Hobbes (1588-1679), iar *Leviathanul* (1651) este considerată una din expresiile canonice ale contractualismului ca metodă teoretică de fundamentare a puterii politice şi a funcţiilor acesteia. Teoria sa pleacă de la starea de natură – o lume fără reguli, proprietate, morală, cooperare sau constrângeri – şi o anumită concepţie despre fiinţa umană: în societatea (ipotetică) anarhică lipsită de instituţii, fiinţele umane sunt guvernate de impulsul autoconservării, care reprezintă şi legea fundamentală a naturii. Există circumstanţe exterioare (precum raritatea resurselor naturale, care generează competiţie) şi interioare (natura umană sfâşiată între impulsuri iraţionale, precum frica, invidia, orgoliul, şi capacitatea de a-şi urmări egoist şi raţional interesele); aceste circumstanţe fac ca viaţa omului în starea de natură să fie „singuratică, sărmană, ticăloasă, crudă şi scurtă" (Hobbes [1651], 2001, p. 39).

Dezavantajele acestei stări naturale fac ca singura soluţie pentru oprirea războiului tuturor împotriva tuturor să fie contractul social, prin care indivizii renunţă la libertatea absolută de a face orice le stă în putere pentru a se apăra şi cedează suveranului toate prerogativele necesare pentru a păzi acest legământ. Fără o putere absolută, contractul este nul; de aceea, suveranul este sursa legii, a proprietăţii, autoritatea unică de decizie în probleme domestice sau externe, are drept de viaţă şi de moarte asupra supuşilor, dreptul de a cenzura gândirea, artele şi opiniile publice etc. Prin însăşi natura contractului (orizontal, între supuşi), puterea suveranului este totală şi indivizibilă: „…deoarece dreptul de a fi purtătorul persoanei tuturor este acordat celui căruia i se atribuie suveranitatea, nu printr-o convenţie a acestuia cu fiecare din ei, ci doar prin convenţii reciproce între supuşi, nu poate exista nici un fel de încălcare a convenţiei din partea suveranului; prin urmare, nici unul dintre supuşii săi, sub nici un pretext, nu se poate elibera de obligaţia supunerii" (Hobbes [1651], 2001, p. 74).

Concluziile lui Hobbes privind caracterul în mod necesar nelimitat al puterii politice îl face greu frecventabil pentru un liberal contemporan ; în mod esenţial liberale sunt însă nu concluziile, ci premisele sale (Ball, Dagger, 2000, pp. 67-68 ; Baumgold, 2008) : nici o formă a puterii politice nu poate fi justificată altfel decât arătând că ar face obiectul consimţământului celor guvernaţi. Pariul extrem de ambiţios al lui Hobbes – în contextul unei societăţi sfâşiate de război civil, precum cea engleză a secolului XVII – este de a arăta că această concentrare absolută a puterii este soluţia perfect raţională şi necesară pe care indivizii ar adopta-o motivaţi de interesele lor egoiste şi că în afara acestor interese nu există nici o altă sursă de legitimitate – precum divinitatea sau tradiţia. Această logică a contractului va rămâne în linii mari neschimbată în gândirea liberală până în epoca contemporană, însă concluziile vor fi radical diferite.

John Locke (1632-1704), în *Al doilea tratat despre guvernare* (1689), porneşte de la premise diferite, iar concluziile derivate logic vor furniza scheletul valoric al liberalismului clasic. Starea de natură este într-adevăr una lipsită de instituţii şi certitudini, însă nu este lipsită de lege ; indivizii se nasc egali şi înzestraţi cu trei drepturi naturale fundamentale : dreptul la viaţă, libertate şi proprietate (Locke [1689], 1999, §. 87). Indivizii sunt raţionali, îşi cunosc aceste drepturi şi au înclinaţia de a le respecta, însă inconvenientele vieţii în starea de natură sunt mai degrabă de natură procedurală : atunci când apare conflictul sau rivalitatea, ei sunt subiectivi în aplicarea acestor drepturi şi nu pot fi judecători competenţi în situaţiile în care ele sunt încălcate (Locke [1689], 1999, §. 90). Prin urmare, cea mai eficientă rezolvare este de a încredinţa sarcina soluţionării eventualelor conflicte unui al treilea judecător – autoritatea politică. În lipsa unui mandat divin de a conduce – idee pe care o demonstrase deja în *Primul tratat despre guvernare* –, această sarcină este singura sursă de legitimitate a autorităţii politice, care trebuie să fie limitată, să fie exercitată conform unui mecanism al separaţiei puterilor şi să respecte supremaţia legii.

O altă componentă semnificativă – şi totodată o diferenţă semnificativă faţă de soluţia contractualistă propusă de Hobbes – este teoria proprietăţii. Dreptul la proprietate – una din cele trei componente centrale ale legii naturale – este un atribut fundamental al fiinţei umane încă de la naştere (la fel ca dreptul de a dispune de propria viaţă). De la bun început, orice individ este înzestrat cel puţin cu proprietatea asupra propriului corp (inteligenţă, forţă fizică) ; prin muncă, el dobândeşte îndreptăţiri asupra obiectelor exterioare, iar atunci când resursele din starea de natură (iniţial ale nimănui) sunt în totalitate luate în proprietate, indivizii pot intra în schimburi voluntare pe o piaţă în care guvernământul nu are alt rol decât să asigure respectarea drepturilor şi pedepsirea oricărui abuz. La acest tablou conceptual se adaugă argumentele în favoarea libertăţii de conştiinţă : în *Scrisoare despre toleranţă*, Locke separă categoric viaţa lăuntrică, religioasă, a individului de sfera socială şi economică. La fel ca şi munca sau schimbul, religiozitatea este tot o expresie a libertăţii naturale a omului, însă, spre deosebire de primele două, aceasta ţine exclusiv de relaţia sa cu sine, iar statul sau ierarhia bisericească nu au nici o îndreptăţire să intervină (Locke [1689], 1999, pp. 215-217, 221-225).

Drepturi naturale inalienabile, metoda contractului social, guvernământ limitat, libertate economică bazată pe proprietate, domnia legii – toate acestea constituie deja schiţa conceptuală pe care se vor consolida diferitele reţete ale gândirii liberale. Există însă o temă majoră pe care Locke nu o abordează satisfăcător, şi anume relaţia dintre individul purtător de drepturi şi interese private, pe de o parte, şi deciziile guvernământului care reflectă interesele (potenţial diferite) ale unei majorităţi. Problema avea să primească un răspuns – fie şi inconfortabil pentru liberali – din partea lui Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) în

Contractul social. Aceeaşi dualitate între partea raţională şi pasiunile egoiste ale omului face ca starea de natură să degenereze dinspre o situaţie iniţială a egalităţii şi libertăţii către inegalitate şi conflict ; soluţia este încheierea contractului social, prin care toţi indivizii se constituie într-un corp suveran care se conduce conform Voinţei Generale unanim împărtăşite (Rousseau [1762] 2008, pp. 77-78). Guvernământul trebuie să acţioneze respectând fidel această Voinţă Generală a suveranului (poporul), pe care oricine o poate identifica şi încuviinţa pe cale raţională. Rousseau conchide că doar prin consimţământ, supunerea faţă de lege şi ralierea la acest Bine Public individul îşi poate regăsi libertatea primordială şi poate înlocui egalitatea naturală (pierdută) prin egalitatea între cetăţeni liberi angajaţi într-un proiect comun. Prin această încredere în raţiunea care poate indica direcţia progresului colectiv, Rousseau se îndepărtează de altfel de individualismul strict al liberalismului britanic (Freeden, 1996, p. 168), care afirma că nu există scopuri colective, ci doar exerciţiul personal de raţionalitate în alegerile particulare ale fiecărei fiinţe umane în parte.

2.2. *Noul liberalism şi evoluția statului bunăstării*

În secolul XIX, Marea Britanie câştigase deja pariul Revoluţiei Industriale şi se consolidase deja în poziţia de primă putere economică şi „atelier al lumii”. O societate liberă şi competitivă, controlând resursele şi pieţele de desfacere ale unui imperiu colonial imens părea să confirme toate teoriile sociale despre progres ştiinţific şi tehnologic, prosperitate economică şi libertate individuală promovate de liberalismul clasic. Ideile liberale au triumfat, iar figura lui William Ewart Gladstone (lider al partidului denumit în mod oficial „liberal”, începând cu 1859) este printre cele mai reprezentative pentru succesul acestui curent. În pofida opoziţiei conservatorilor, Parlamentul a abrogat în 1846 Legile Cerealelor (exemplu de măsură protecţionistă tipică gândirii mercantiliste) în favoarea unei pieţe internaţionale care să permită libera concurenţă a producătorilor de pretutindeni şi scăderea preţurilor. Până în anii 1870, liberalii erau percepuţi drept campionii reducerii impozitelor, ai competiţiei libere pentru resursele din colonii şi pentru extinderea dreptului de vot.

Însă către sfârşitul secolului apare o nouă direcţie : în 1870 este promulgată Legea Educaţiei Elementare („Elementary Education Act”), care prevedea educaţie universală pentru toţi copiii între 5 şi 12 ani ; în 1885, a treia *Lege a Reformei* extinde dreptul de vot ; în ceea ce priveşte problema irlandeză, Gladstone era un partizan ferm al autoguvernării („Home Rule”), proiectul său fiind însă respins în 1886 în Camera Comunelor. Această nouă orientare către politici sociale continuă în perioada antebelică : după 1906, guvernul britanic condus de David Lloyd George declanşează un amplu proces de reformă prin care introduce o schemă de pensii pentru vârstnici, legislaţie privind drepturile copilului şi educaţie, reglementări ale relaţiilor de muncă şi obligativitatea salariului minim, taxarea diferenţiată a produselor de lux în scopul finanţării politicilor sociale etc. (Freeden, 1986, cap. 4).

Aceste evoluţii politice marchează o mutaţie profundă în gândirea liberală ; principalul obstacol în calea libertăţii individuale şi a progresului nu mai este neapărat guvernământul autoritar, împotriva căruia singurul instrument eficient îl constituie un sistem solid de drepturi, ideea de suveranitate populară sau separaţia puterilor. Inegalităţile sociale şi sărăcia – consecinţe ale pieţei libere şi ale retragerii statului –, precum şi potenţialul opresiv al deciziei democratice înţelese ca domnie a majorităţii pot submina în mod fatal demnitatea şi libera dezvoltare a individului. Liberalismul lui John Stuart Mill (1806-1873) reprezintă una din expresiile canonice ale acestor preocupări în peisajul intelectual al secolului XIX ;

răspunsul său este concentrat în principiul vătămării (menţionat deja în introducere), conform căruia singurele situaţii în care este permisă restrângerea libertăţii unui individ sunt acelea în care acţiunile sale pot pune în pericol libertatea altui individ. Temeiurile acestui principiu se regăsesc în doctrina utilitaristă : înaintea lui Mill, Jeremy Bentham (1748-1832) pornise de la premisa că acţiunea umană este guvernată de pornirea de a căuta plăcerea şi de a evita durerea şi ajunsese la concluzia că rolul guvernământului este de a organiza raţional societatea în aşa fel încât să se ajungă la maximul posibil de utilitate pentru cei mai mulţi. Mill leagă strâns această idee a utilităţii sociale de manifestarea liberă a individului : fiind cel mai competent judecător al propriei fericiri, individul trebuie lăsat liber să gândească şi să acţioneze cum crede de cuviinţă, orice interferenţă necesitând justificare conform principiului vătămării formulat în *Despre libertate*. De aici rezultă că libertatea de conştiinţă şi de exprimare reprezintă cea mai sigură cale către confruntarea eficientă a ideilor într-o societate şi, prin urmare, către progres. În *Consideraţii asupra guvernământului reprezentativ*, el merge şi mai departe, arătând că participarea politică este una din formele optime de exercitare a capacităţilor intelectuale şi morale (Ball, Dagger, 2000, p. 68 ; Kelly, 2008, pp. 309-316).

Una din temele centrale ale lui Mill – şi care demonstrează cât de problematic este principiul vătămării – este aceea a efectelor nocive ale tiraniei majorităţii asupra gândirii individuale : chiar şi în condiţiile asigurării libertăţilor formale, ideile sau moravurile dominante dintr-o societate pot exercita o presiune tăcută care suprimă libera dezvoltare a celor văzuţi drept nonconformişti. Prin aceste preocupări, Mill preia unele teme ale gândirii liberale continentale : Benjamin Constant (1767-1830) identificase o tensiune ireconciliabilă între libertatea anticilor, înţeleasă ca participare civică la construirea binelui comun, şi cea a modernilor, care presupune protejarea prin drepturi a spaţiului privat de acţiune a individului, şi susţinea că această tensiune nu poate fi rezolvată decât prin reprezentarea politică. Alexis de Tocqueville (1805-1859), comentând sistemul politic american, admiră libertatea individuală şi energia creativă descătuşată de nişte instituţii care permit evoluţia liberă a indivizilor motivaţi de valorile şi interesele lor egoiste. El avertizează însă că această egalitate a statutului şi a şanselor într-o societate democratică poate duce atât la uniformizare sau mediocritate (prin exacerbarea tendinţelor unei clase de mijloc preocupate doar de propria bunăstare), cât şi la creşterea puterii statului prin acapararea sa fie de către majoritate, fie de către grupurile private de interese (Tocqueville [1835], 1995, pp. 330-331).

O a doua temă problematică priveşte faptul că, în absenţa unor mijloace efective, libertatea individuală a fiinţei umane orientate către perfecţionare şi împlinire conform propriilor valori devine un concept fără conţinut. Mill a recunoscut capacitatea de înrobire a capitalismului (prin lipsurile şi inegalităţile de bunăstare, care trebuiau compensate prin egalitate politică sau educaţie gratuită). Însă o articulare coerentă a dimensiunilor substanţiale ale libertăţii nu va apărea decât la sfârşitul secolului XIX, odată cu Noii Liberali. Thomas Hill Green (1836-1882), Leonard Trelawny Hobhouse (1864-1929) sau John Atkinson Hobson (1858-1940) au adus elementele definitorii pentru identitatea liberalismului în secolul XX. Green susţine că guvernământul are datoria de a acţiona pentru a asigura tuturor cetăţenilor săi o existenţă demnă, în care libertatea presupune deopotrivă absenţa constrângerilor şi a restricţiilor cauzate de sărăcie (Baradat, 2012, pp. 113-114). Printre efectele Revoluţiei Industriale se numără şi concentrarea inegală de avere şi oportunităţi, ceea ce duce la inegalitate de putere ; o societate profund inegalitară nu poate fi deci până la capăt democratică. Funcţia redistributivă a statului trebuie susţinută prin impozitare extinsă, care să se regăsească în politici de educaţie şi de asigurare a unei minime bunăstări tuturor cetăţenilor.

Green se desparte astfel de liberalismul clasic, bazat pe inviolabilitatea drepturilor naturale, arătând că individul nu poate fi conceptualizat în opoziţie cu societatea : drepturile sunt constructe sociale şi sunt însoţite de obligaţii corelative (Freeden, 1998, pp. 51-52).

În aceeaşi direcţie, Hobhouse susţine ([1911], 2009, p. 173) un „socialism liberal" care trebuie să fie în egală măsură democratic şi individualist. Statul trebuie să asigure mai mult decât simpla subzistenţă, cum era prevăzut în Legea Săracilor : asistenţa socială pentru cei aflaţi în dificultate nu trebuie înţeleasă ca un act de caritate, ci ca o datorie faţă de un cetăţean care în perioada activă şi-a adus partea de contribuţie faţă de societate şi în raport cu care aceasta din urmă are la rândul ei obligaţii. Acestea nu pot fi îndeplinite decât prin asigurarea unui loc de muncă, politici de asistenţă socială, educaţie sau servicii medicale publice etc. Impozitarea pe care se construiesc astfel de politici nu trebuie înţeleasă nicidecum ca o violare a proprietăţii private sau a primatului individului : în primul rând, proprietatea nu este niciodată strict individuală, ci depinde de circumstanţele sociale din jur (spre exemplu, valoarea unor terenuri ultracentrale dintr-o metropolă), iar în al doilea rând impozitarea ei nu reprezintă o abdicare de la individualism în favoarea colectivismului, din moment ce bunăstarea şi demnitatea individuală sunt singurele obiective legitime ale acţiunii instituţiilor (Hobhouse [1911], 2009, capitolul VIII).

Pe continent, la cumpăna secolelor XIX şi XX, ideile centrale ale tradiţiei liberale sunt grefate pe specificul local. În gândirea lui Friedrich von Naumann, conceptelor de drepturi individuale, libertate economică şi raţionalitate li se adaugă tema naţionalismului, însă conceptul de popor (*Volk*) este subsumat aceluia de stat de drept (*Rechtstaat*). Această combinaţie permite o dimensiune comunalistă, care se regăseşte în convingerea sa fermă că statul poate canaliza energia comunităţii politice înspre scopuri comune precum progresul şi bunăstarea generală. Liberalii francezi precum Léon Duguit sau Léon Bourgeois legau de asemenea ideea de libertate individuală de conceptul de solidaritate, în spiritul gândirii lui Rousseau şi al idealului fraternităţii revoluţionare. Chiar dacă sursele filosofice ale acestor variaţii conceptuale se îndepărtează de individualismul consecvent al gândirii politice britanice, implicaţiile sunt similare : liberalismul înglobează sub diferite forme idealul dreptăţii sociale şi practici precum sisteme publice de pensii sau de servicii de sănătate, educaţie publică sau o legislaţie a muncii care să limiteze asimetria de putere dintre patronat şi muncitori (Freeden, 1996, p. 215-225).

După Primul Război Mondial, valenţele revoluţionare ale gândirii liberale sunt subminate şi în final înlocuite complet de socialism. Aproape pretutindeni în Europa, clivajul dintre conservatori şi liberali este înlocuit de cel între stânga socialistă (mai mult sau mai puţin revoluţionară) şi dreapta (conservatoare, creştin-democrată sau fascistă). Politicile sociale ale statului bunăstării sunt revendicate atât de dreapta (prin acel *Sozialstaat* de inspiraţie bismarckiană – vezi capitolul despre conservatorism), cât şi de social-democraţi. În „războiul civil european" interbelic dintre dreapta şi stânga – în versiunile lor radicale –, combinaţia specifică de individualism, stat de drept, pluralism şi asistenţă socială articulată de Noul Liberalism britanic este ocultată. În Statele Unite, climatul social, economic şi intelectual este însă cu totul altul, şi aici se găseşte veriga de continuitate cu epoca postbelică.

În ziua de 24 octombrie 1929, Bursa din New York se prăbuşeşte dramatic, iar acest cutremur pe piaţa financiară se propagă în toată economia : băncile care nu dau faliment rămân fără lichidităţi, creditele acordate nu sunt înapoiate ; după valul de prosperitate din primele două decenii, americanii încetează să mai cumpere, de la bunuri de larg consum până la proprietăţi. Această descreştere a cererii duce la scăderea producţiei, închiderea

fabricilor, falimentul şi mai multor bănci (aproape o cincime din total) şi, în final, la şomaj. Acesta în scurt timp devine cronic, cuprinzând 11,5% din forţa de muncă, ceea ce înseamnă că aproape un sfert din populaţia totală rămâne fără surse de venit (Rauchway, 2008, pp. 49-53). Măsurile timide ale administraţiei Hoover nu au reuşit să stopeze criza, astfel încât în 1932 Franklin Delano Roosevelt câştigă preşedinţia pentru Partidul Democrat şi demarează programul *New Deal*, care avea să relanseze economia americană. Măsurile administraţiei Roosevelt au început cu ajutoare financiare pentru bănci, reglementări privind rezervele monetare obligatorii şi renunţarea temporară la standardul-aur. Au fost înfiinţate numeroase instituţii federale ale căror sarcini priveau iniţial asistenţa imediată : CCC (Civilian Conservation Corps) gestiona împreună cu armata tabere de muncă pentru tineri ; Tennessee Valley Authority (TVA) superviza investiţii publice de infrastructură în regiunile extrem de sărace. Alte acte normative sau instituţii vizau reforme structurale : FDIC (Federal Deposit Insurance Corporation) oferea un sistem de asigurare a băncilor ; AAA (Agricultural Adjustment Administration) controla preţurile produselor agricole şi negocia cote de producţie cu sindicatele fermierilor ; NLRA (National Labor Relations Act) reglementa programul de muncă şi nivelul minim de salarizare (Rauchway, 2008, pp. 65, 75-80).

Cealaltă sursă majoră a politicilor intervenţioniste care au relansat economia americană este revoluţia keynesiană. Şcoala de gândire economică inaugurată de John Maynard Keynes (1883-1946) contestă teza centrală a economiei clasice a autoreglării pieţei, susţinând că un sistem pur capitalist nu poate în acelaşi timp să asigure ocuparea completă a forţei de muncă, creşterea productivităţii, consumului şi investiţiilor. Este drept că piaţa reprezintă un mijloc eficient de transmitere a informaţiei, însă deficienţele menţionate, împreună cu distribuirea inegală a bogăţiei, fac necesară intervenţia statului (Lawler, 1998 ; Freeden, 2003). La nivel naţional, aceasta se realizează prin investiţii publice sau stimularea consumului ; la nivel internaţional, Keynes susţinea cooperarea statelor în ceea ce priveşte stabilitatea monedelor sau comerţul astfel încât piaţa internaţională să ofere predictibilitate (Parsons, 2003, p. 53). Ideea prezenţei active a statului în economie venea pe de o parte dintr-o credinţă puternică în posibilitatea de a cunoaşte raţional resorturile interne ale economiei şi de a le gestiona cu ajutorul experţilor. Pe de altă parte, critica defectelor capitalismului nu venea dintr-o convingere revoluţionară sau egalitaristă ; Keynes nu susţinea redistribuţia unei părţi a bogăţiei către cei săraci, ci o manipulare a efectelor pieţei de către o mână de experţi care să-i corecteze disfuncţiile. Prin această cale de mijloc gestionată raţional între capitalism şi etatism Keynes se deosebeşte de ethosul egalitarist al Noilor Liberali, dar şi de idealul democratic al participării (Freeden, 2003 ; Parsons, 2003, p. 51).

2.3. *Liberalismul de început în context românesc*

Regulamentele Organice (1831-1832) reprezintă prima Constituţie a românilor, introducând ca principiu de bază separaţia puterilor în stat (Georgescu, 1987, p. 135). Procesul de modernizare şi liberalizare iniţiat de acest moment zero (pe care Principatele îl datorează în mare măsură elitei pro-occidentale întruchipate în persoana generalului rus Pavel Kiseleff) nu era însă şi democratic. Regulamentele consfinţeau independenţa justiţiei şi separaţia puterilor, conform culturii liberale franceze inaugurate de Montesquieu în veacul XVIII, însă dincolo de aspectele instituţionale ele nu promovau ideea unei cetăţenii egale şi universale necesare unei sfere publice liberale şi autentic moderne (Djuvara, 2000, p. 184).

Revoluţia de la 1848 reprezintă momentul naşterii unui program social-politic, economic şi naţional modern ; ideile paşoptiste vor reprezenta de altfel sursa de legitimitate a elitei politice până târziu, în perioada interbelică (Rădulescu, 1998, p. 146)[2]. Diferenţierile sociale şi economice pe care se consolidează liberalismul românesc incipient au fost cele de clasă, dezvoltarea ideilor liberale fiind strâns legată de dezvoltarea burgheziei : Ştefan Zeletin îl defineşte explicit ca ideologie de clasă a burgheziei în ascensiune şi a consolidării capitalismului (Zeletin, 2005, p. 7). Această burghezie era în fapt urmaşă a boierimii româneşti[3], având în spate capitalul simbolic datorat trecutului, numelui, legăturilor familiale, maximizat de o educaţie aleasă la universităţi occidentale şi o situaţie materială satisfăcătoare care să permită implicarea directă în problemele socio-politice ale vremii. Liberali intelectuali veniţi din asemenea familii sunt P.S. Aurelian, Ion Ghica, Dimitrie A. Sturza, Dimitrie Berindei, Vasile Conta, Al.G. Djuvara, Dimitrie Gusti, Spiru Haret, Mihail Kogălniceanu, Nicolae Kretzulescu, C.A. Rosetti. Elementul de continuitate al acestei noi generaţii se regăseşte în controversatul slogan „Prin noi înşine", care simbolizează dimensiunea naţională structurală a liberalilor români (Rădulescu, 1998, p. 147)

Ion Câmpineanu, în *Actul de unire şi independenţă* din 1838, introduce dimensiunea civică prin doi termeni esenţiali, şi anume constituţie şi cetăţean (Preda, 2011, p. 9). Aceşti termeni vin să reflecte viziuni moderne asupra proiectului politic românesc, iar legile, constituţia, magistraţii, cetăţenii devin piedici pentru ceea ce ar putea deveni un stat tiranic : „cetăţenii […] au datoria dă a să apăra împotriva tiraniei, dă a izbăvi patria, căci izbăvirea norodului este cea dintâi lege" (Câmpineanu, în Preda, 2011, p. 10). Pe lângă ideile constituţionalismului, separaţiei puterilor în stat şi dreptului de vot, este promovată o concepţie mai complexă despre cetăţenia democratică în variantă liberală : emanciparea clăcaşilor şi împroprietărirea lor prin despăgubire, dezrobirea ţiganilor, desfiinţarea „atât în faptă cât şi în vorbă" a pedepsei cu moartea, emanciparea minorităţii evreieşti şi drepturi politice pentru orice compatrioţi de altă credinţă (Preda, 2011). Astfel, ideile liberale pro-europene sunt cele care au favorizat eliberarea robilor ţigani în anii 1843-1855 şi adoptarea unor politici care să permită evreilor şi altor minorităţi naţionale să poată solicita cetăţenia română (cu o probaţie de 10 ani, acestora fiindu-le în continuare interzisă deţinerea de terenuri).

Până la apariţia propriu-zisă a Partidului Naţional Liberal (1875), valorile modernităţii europene au pătruns prin cultură şi prin intelectualii vremii. Exista o efervescenţă care s-a manifestat prin naşterea unor societăţi cu caracter cultural, dar şi civic, precum societatea Ateneul Român, considerată expresie culturală a elitei liberale româneşti şi a unei sfere publice în curs de consolidare (Rădulescu, 1998, p. 129). Filiera culturală subliniază importanţa învăţământului în dezvoltarea şi modernizarea României, dar şi în construcţia unei identităţi naţionale. Ateneul Român a sprijinit şi încurajat Societatea pentru învăţătura poporului român (înfiinţată în martie, 1866) al cărei scop principal era de a promova educaţia

2. Gheorghe Brătianu recunoştea încă din 1933 : „Nu există contrazicere între proclamaţiile înflăcărate de la 1848 şi opera de organizare a regatului român de acum jumătate de secol : ele sunt opera aceloraşi oameni care au ştiut să coordoneze entuziasmul lor revoluţionar de la jumătatea veacului şi acţiunea lor constructivă de guvernământ sub monarhie, în serviciul aceleiaşi cauze : a întemeierii şi propăşirii Statului naţional, înţelegându-i deplin, în diferite momente, nevoile şi năzuinţele diferite" (Gheorghe Brătianu, „Problema noilor elite şi a liberalismului în România" (*Libertatea*, I, nr. 15016, 5-20 aug. 1933, p. 228 ; citat în Rădulescu, 1998, p. 146).
3. Multe din aceste familii boiereşti au fost la origini familii greceşti, românizate prin „politicile matrimoniale" duse de către fanarioţi (Rădulescu, 1998, p. 145).

gratuită şi obligatorie în toate provinciile româneşti[4]. Perioada 1875-1899 a reprezentat pentru liberalismul românesc fondarea şi ascensiunea Partidului Naţional Liberal (PNL). Acesta devine astfel unul din principalele curente politice de guvernământ în România, consolidând politic premisele creării României moderne prin aprobarea de drepturi şi libertăţi cetăţeneşti (Lăzărescu, 1996). Un prim succes înregistrat de liberalii vremii a fost lărgirea bazei electorale prin mărirea numărului de alegători, acordându-se astfel, prin Constituţie (1883), drept de vot muncitorilor de la oraşe şi ţăranilor. Nu însă şi femeilor : Adela Xenopol, Eugenia de Reuss-Ianculescu, Maria Buţureanu, Calypso Botez, principesa Alexandrina Cantacuzino sunt doar câteva din participantele la dezbaterile furtunoase pe marginea votului universal în epocă. Acestea susţineau că nu se poate vorbi de drept universal de vot dacă prin „universal" se înţelege doar „masculin", iar reacţiile lor veneau pe fondul faptului că în Constituţia din 1866 femeile erau aşezate din punct de vedere legal în rând cu minorii, „idioţii" şi delincvenţii. Acest lucru se păstrează şi în urma elaborării noii Constituţii din 1923.

Pe plan politic şi strategic, Ion C. Brătianu şi mai apoi Ionel Brătianu sunt cei care şi-au asumat proiectul naţional de democratizare şi modernizare a României, fiind convinşi că fără baza pe care o reprezintă naţiunea valorile liberale nu ar fi fost posibilie (Florian, 2006, p. 96). Ei au contribuit puternic la crearea politicilor pentru dezvoltarea economică a ţării. Sub sloganul „Prin noi înşine" liberalii au încercat să dezvolte crearea micilor proprietăţi ţărăneşti, promovând în 1881 legea care prevedea împroprietărirea acestora. Trebuie ţinut cont că Marea Unire a fost un moment în care nu doar liberalii, dar şi celelalte formaţiuni politice au trebuit să se adapteze noilor realităţi sociale şi politice (inclusiv feminismul românesc până la începutul secolului XX avea o componentă naţionalistă, chiar dacă acest lucru însemna o politică protecţionistă, conservatoare – Bucur, 2003 ; Miroiu, 2004). Aceste lucruri în perioada interbelică nu sunt contradictorii cum par a fi astăzi : „pentru unii, România nu era destul de democratică, pentru alţii, nu era destul de românească. Aveau cu toţii dreptate : fie din punctul de vedere al filosofiei democratice, fie în raport cu filosofia statului naţional" (Boia, 2011, p. 48). Totuşi, aceste măsuri care vizau o strategie de tip „liberalism în interior, protecţionism în afară", după cum se exprimă Valeriu Stoica (Stoica, Aligică, 2003, p. 12), au permis guvernului Tătărăscu (1938), guvern liberal, să aducă România în secolul XX la cel mai înalt nivel economic din istorie.

În perioada interbelică, după Marea Unire, liberalismul românesc încearcă să se ralieze tendinţelor occidentale şi propune ca revigorare a capitalismului o strategie neoliberală care susţinea ideea intervenţiei statului ca furnizor de coeziune socială pentru a crea un sistem organizat şi coerent : „nici o naţiune nu a acordat indivizilor sau instituţiilor depline libertăţi decât în momentul când aceste libertăţi nu mai puteau dăuna dezvoltării ei organice, deci când perioada de formaţie era definitiv încheiată. De acest timp România e încă departe" (Zeletin, 1992, p. 230). Aceste schimbări în schema politică liberală din mediul românesc sunt o replică la tensiunile ideologice pe care liberalismul mondial le-a suferit în secolul XX (Ionescu-Quintus, 2004, p. 16). Ce i-a lipsit însă liberalismului românesc a fost o viziune emancipatoare pentru societate : în exemplul acordării de drepturi pentru femei au fost liberali care s-au exprimat pentru (I.I.C. Brătianu, I.G. Duca, Toma Stelian sau G. Mârzescu,

4. Problema educaţională avea să-şi mai aştepte multă vreme rezolvarea : datele din 1930 arătau că analfabetismul era încă o realitate (78%), fiind mult mai crescut în mediul rural (84%) şi mai răspândit în rândul femeilor (89,1%). După 1930 se simte o creştere a nivelului de educaţiei al populaţiei, însă diferenţele de gen continuă să existe (Popa, 2002, p. 18).

care a elaborat un decret de lege prin care femeile puteau fi numite în consiliul comunal – Mihăilescu, 2002, pp. 236-237). Însă influenţa lor a fost minimă în această perioadă şi chiar duplicitară : „Au răspuns feministelor cu magica formulă : Aveţi dreptate, dar nu este încă momentul ! Cum «momentul» femeilor nu a venit pe cale democratică, spre jena tuturor partidelor democratice româneşti ale acelor vremuri, cu atât mai mult a celui liberal, paradoxal el a trebuit să vină prin dictatura carlistă şi apoi prin cea comunistă" (Miroiu, 2004, p. 111), respectiv atunci când drepturile politice erau goale de sens.

3. Liberalism, democrație şi Război Rece

După cel de-Al Doilea Război Mondial, Europa este ruinată economic, profund traumatizată politic şi moral de experienţa totalitarismului de dreapta şi divizată între trupele de ocupaţie ale Armatei Roşii şi cele ale Aliaţilor occidentali pe linia de demarcaţie care avea să se transforme pentru jumătate de secol în Cortina de Fier dintre lumea liberă şi lagărul comunist. Din punct de vedere economic exista un consens postbelic aproape unanim în privinţa virtuţilor planificării : în Marea Britanie exista deja moştenirea politicilor sociale interbelice, aduse la zi în faimosul raport al lui William Beveridge[5] din 1942, care prevedea un sistem naţional de sănătate publică, pensii de stat, alocaţii familiale şi ocuparea deplină a forţei de muncă ; în Franţa sau Germania funcţionau cultul planificării raţionale a economiei şi producţiei industriale sau moştenirea statului social bismarckian şi serviciile sociale instituite de naziști ; în mai toată Europa, încă de după Primul Război Mondial, existau asigurări obligatorii de şomaj sau politici de sprijinire a familiei în vederea creşterii natalităţii (Judt, 2008, pp. 79-84).

Din punct de vedere politic stânga europeană avea ascendentul moral al rezistenţei împotriva fascismului şi nazismului, însă nici măcar partidele comuniste puternice precum cel francez sau italian nu conving în ceea ce priveşte existenţa unei alternative reale la democraţie. După era dictaturilor, indiferent de contextele politice particulare sau de diferenţele dintre liberalismul anglo-saxon şi cel continental, constituţiile europene aveau să fie construite în jurul conceptului central de drepturi ale omului (Pombeni, 2008).

În aceste condiţii, liberalismul se află în situaţia paradoxală de a fi aproape extinct şi în acelaşi timp unanim adoptat. Pe de o parte dispărut, deoarece partidele liberale, acolo unde mai supravieţuiesc, vor fi actori politici de mâna a doua, sufocate între conservatori sau creştin-democraţi şi socialişti. În Italia, Partidul Liberal (Partito Liberale Italiano, PLI), la origini o forţă a construcţiei naţionale şi modernizării Italiei în secolul XIX, nu a constituit o forţă comparabilă cu creştin-democraţii sau socialiştii, intrând în declin după anii 1960 (Pridham, 1988). În Germania sau Olanda, Partidul Liberal Democratic (Freie Demokratische Partei, FDP) şi respectiv Partidul Poporului pentru Libertate şi Democraţie (Volkspartij voor Vrijheid en Democratic, VVD) reapar după război şi promovează ferm drepturile şi libertăţile individuale, piaţa liberă sau, după anii 1960, poziţii progresiste în problema

5. Raportul Beveridge avea un pedigri liberal evident, principiile sale fiind inspirate de rezoluţiile adoptate la congresul liberalilor britanici din 1942 : politica nu trebuie să reflecte interesele înguste ale unei categorii particulare, problemele sociale au o natură complexă, organică, şi nu pot fi rezolvate decât printr-o abordare raţională coordonată ; serviciile sociale trebuie construite prin cooperarea dintre stat şi individ (Freeden, 1986, pp. 366-373).

drepturilor pentru minorităţi sexuale sau a discriminării de gen (Kirchner, Broughton, 1988, p. 62 ; Daalder, Koole, 1988, p. 151).

Pe de altă parte însă, nucleul dur al valorilor liberale devine *lingua franca* a politicii europene postbelice. Nici fascinaţia prosovietică din anii 1950 a intelectualilor de stânga francezi, nici vocile radicale din timpul revoltelor din 1968 nu reuşesc să conteste libertatea individuală, egalitatea cetăţeniei democratice sau pluralismul democratic. Până spre sfârşitul celor „30 de ani glorioşi" de prosperitate postbelică, întrerupţi de criza petrolului, revirimentul neoliberal (sau neoconservator) şi creşterea tensiunii dintre Est şi Vest în anii 1980, combinaţia de stat al bunăstării şi liberalism politic cunoaşte doar variaţii, nu şi contestări radicale. Iar atunci când ameninţările sunt reale, intelectualii liberali precum Raymond Aron, Norberto Bobbio sau Jürgen Habermas, oricât de marginali, se fac auziţi : în Franţa, Raymond Aron critică atât excesele autoritariste ale preşedintelui De Gaulle, cât şi radicalismul antisistem al revoltelor de la 1968 (Aron, 2006, pp. 233, 280).

3.1. *De la apărarea lumii libere la emancipare*

După cel de-Al Doilea Război Mondial, Statele Unite, care jucaseră rolul de arsenal al democraţiei, aveau să joace şi rolul decisiv în reconstrucţia Europei prin planul Marshall. În politica internă, Truman s-a angajat să continue linia deschisă de Roosevelt înainte de război sub numele de *Fair Deal*, care promitea extinderea drepturilor civile[6], creşterea finanţării educaţiei publice şi creşterea ajutoarelor sociale (Truman, 1945 ; Bell, 2004). Însă după cele două mandate ale sale părea că era progresismului american s-a încheiat : opinia publică americană intra în logica (înspăimântată) a Războiului Rece şi abia la învestirea lui John Fitzgerald Kennedy reformele sociale aveau să fie reluate sub eticheta „Noii frontiere". După cum rezuma dilema Arthur Schlesinger, după ce anii de prosperitate postbelică rezolvaseră în cea mai mare măsură problema „liberalismului cantitativ", preocupat de îmbunătăţirea condiţiilor materiale ale cetăţenilor, doar promisiunea unui „liberalism calitativ", centrat pe oportunităţile de autorealizare, echitate socială şi progres, mai putea mobiliza energia societăţii americane (Gillon, 2010, p. 248).

Promisiunea Noii Frontiere şi apoi programul lui Lyndon Johnson (*Great Society*) aveau să imprime o nouă energie liberalismului american, pe care Kennedy îl definea la discursul de acceptare a nominalizării pentru preşedinţie astfel :

> „…dacă prin liberal ei (republicanii – n.n.) înţeleg o persoană care priveşte nu în urmă, ci înspre viitor, care nu respinge rigid ideile noi, căreia îi pasă de bunăstarea oamenilor – de sănătatea, condiţiile de locuire, şcolile, slujbele, drepturile lor şi libertăţile civile –, care crede că putem depăşi impasul şi suspiciunile care caracterizează politica noastră externă, dacă toate acestea înseamnă să fii liberal, atunci sunt mândru să mă declar «liberal»" (Kennedy, 1961).

Kennedy a înfiinţat *Comisia Prezidenţială pentru Statutul Femeilor* în 1961, iar propunerile sale aveau să fie înglobate în Legea Salarizării Egale (*Equal Pay Act*) în 1963 şi în Legea Imigraţiei şi Naţionalităţii (*Immigration and Nationality Act*) din 1965, care avea să reorienteze

6. Desigur, nu tot Partidul Democrat era aliniat în spatele acestei direcţii emancipatoare şi antisegregaţioniste : atunci când Truman a inclus pe agenda campaniei din 1948 problema drepturilor civile, democraţii din statele din Sud („the Dixiecrats") s-au distanţat şi au încercat chiar să nominalizeze alt candidat (Gillon, 2010, p. 248).

politica de imigraţie a SUA dinspre Europa către spaţiul latino-american. Johnson avea să preia explicit moştenirea programelor liberale ale lui Kennedy – precum şi capitalul de simpatie al carismaticului preşedinte-martir –, anunţând în *Discursul despre starea naţiunii* din 1964 „Războiul împotriva sărăciei", al cărui principiu de bază era creşterea oportunităţilor de angajare prin programe de calificare sau alte modalităţi de asistenţă educaţională ; doar cele mai dezavantajate categorii sociale, precum persoanele cu handicap sever sau mamele singure cu copii, urmând să rămână beneficiare ale ajutorului material direct. Doar în acest fel putea fi atins obiectivul de a creşte integrarea socială şi un standard de viaţă decent în acelaşi timp cu scăderea impozitelor. Tot în 1964, la zece ani după faimoasa decizie *Brown contra Comitetului Educaţiei*, prin care Curtea Supremă declara neconstituţională segregarea rasială în învăţământ, Johnson promulgă Legea Drepturilor Civile (*Civil Rights Act*), iar în 1965 sunt înfiinţate Medicare şi Medicaid, sunt promulgate reglementări federale pentru limitarea poluării sau Legea Educaţiei Primare şi Secundare (*Elementary and Secondary Education Act*), care avea să crească masiv finanţarea şcolilor publice (Isserman, Kazin, 2000, capitolul 6 *passim*).

Toate aceste măsuri aveau în spate sprijinul unei diversităţi incredibile de organizaţii şi mişcări : Uniunea Americană pentru Drepturi Civile (American Civil Liberties Union – ACLU), care oferea consiliere juridică şi strângea fonduri pentru protestatarii arestaţi la manifestaţii ; sindicate precum United Farm Workers ; National Organization for Women ; Students for a Democratic Society (SDS) ; Southern Christian Leadership Conference (SCLC), asociaţie a comunităţilor religioase de culoare angajate în lupta pentru drepturi civile[7].

Proiectul „Marii Societăţi" avea să reprezinte momentul de vârf al evoluţiei liberalismului american, iar cea mai mare parte din instituţiile, legislaţia şi politicile sale aveau să rămână intacte (chiar dacă subfinanţate) sub viitoarele mandate republicane până în epoca lui Reagan. Însă „epoca consensului" (1952-1964) care le-a dat naştere avea să se încheie în a doua jumătate a anilor 1960 sub presiunea protestelor de stradă, a conservatorilor din Sud sau a activiştilor radicali precum Panterele Negre. (Ribuffo, 2010). Americanii de rând erau nemulţumiţi de instabilitatea socială fără sfârşit, iar începând cu anii 1970 criza economică generată de creşterea preţului petrolului, eficienţa lobby-ului corporaţiilor, ascensiunea Dreptei Religioase şi regruparea ideologică a republicanilor (vezi capitolele „Conservatorismul" şi „Libertarianismul") au închis o epocă ale cărei valori urmau să revină în centrul opiniei publice americane abia în anii 1990.

3.2. *Gândirea liberală postbelică între filosofie şi ideologie*

Ororile celui de-Al Doilea Război Mondial şi ameninţarea totalitarismului sovietic în anii 1950 determină o evoluţie aparte a gândirii liberale postbelice. Optimismul raţionalist de la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX dispare ; la fel şi încrederea pe care o aveau John Stuart Mill şi Noii Liberali în potenţialul de emancipare şi progres pe cale raţională al societăţilor prin apărarea libertăţii individuale şi gestionarea raţională a cooperării dintre indivizi. Gândirea utilitaristă rămâne paradigma dominantă, însă îşi pierde această dimensiune proactivă : reflecţia liberală devine defensivă, minimalistă. Acest liberalism al Războiului

7. În anii 1960, ofensiva pentru drepturi civile şi împotriva segregării rasiale presupunea atât eliminarea segregării *de jure* (reglementări privind limitarea accesului persoanelor de culoare în armată sau educaţie), cât şi a celei *de facto* (absenţa reglementărilor care să sancţioneze refuzul companiilor de a angaja persoane de culoare, al băncilor de a le acorda credite etc.).

Rece, ilustrat de filosofi precum Isaiah Berlin, Karl Popper, Raymond Aron sau istorici ai ideilor precum Leo Strauss, se întoarce la valorile clasice, este profund sceptic faţă de orice programe de reconstrucţie sau planificare raţională a societăţii şi prudent în raport cu capacitatea democraţiei de a proteja libertatea individuală.

Avansând argumente asemănătoare celor ale lui Michael Oakeshott (vezi capitolul „Conservatorismul"), Aron şi Popper pun sub semnul îndoielii posibilitatea unei cunoaşteri obiective a mecanismelor istorice ; prin urmare, orice gândire unificatoare care pretinde că poate oferi instrumentele progresului şi emancipării sociale pe cale raţională (precum marxismul) are în ea un sâmbure utopic şi totalitar. Împotriva acestei tendinţe (a cărei istorie în gândirea europeană vine de la Platon şi trece prin raţionalismul Luminilor), liberalii nu pot decât să revină la tradiţia minimală a libertăţii individuale, a pluralismului şi a toleranţei. Chiar şi statul bunăstării – susţinut cu atâta entuziasm la începutul secolului –, în măsura în care ameninţă să pună interesele colective deasupra libertăţii individuale, trebuie privit cu suspiciune (Muller, 2008).

În *Două concepte despre libertate*, Isaiah Berlin reia munca de interpretare a tradiţiei liberale şi propune o distincţie devenită celebră între libertatea negativă şi libertatea pozitivă. Sensul negativ – cel pe care îl aveau în vedere Locke şi Mill – presupune absenţa oricăror interferenţe în spaţiul acţiunii individuale ; libertatea pozitivă presupune ca individul să fie propriul stăpân şi să aibă oportunitatea reală de a-şi duce viaţa după cum consideră potrivit. Berlin recunoaşte că ambele dimensiuni ale libertăţii sunt necesare pentru o existenţă umană completă ; însă, în vreme ce sensul negativ este clar, cel pozitiv este mult mai complex şi mai uşor de răstălmăcit. A fi *adevăratul* meu stăpân presupune a avea o cunoaştere raţională a unui sens unic al existenţei şi intereselor mele autentice ; în aceste condiţii, oricine poate (cu puţină persuasiune) să echivaleze eul meu autentic, superior, cu o credinţă particulară, o entitate colectivă precum clasa, naţiunea sau rasa ori o cauză politică precum Revoluţia (Berlin [1958] 1996, pp. 215-217). Astfel, sensul pozitiv al libertăţii este mult mai uşor de deturnat (de către cei care posedă cunoaşterea eului individual autentic) şi de înregimentat în slujba unor obiective care vor justifica restrângerea libertăţii negative.

Deşi contestată (Kukathas, 1993 ; Miroiu, 2009, pp. 134-138), distincţia lui Berlin rămâne exemplară pentru ethosul liberal minimalist de după război. În formula consacrată de Shklar (1989), acesta este un „liberalism al fricii", preocupat mai degrabă să evite răul şi suferinţa decât să propună cele mai bune condiţii sociale pentru împlinirea existenţei umane. Gândirea despre societate şi politic trebuia prin urmare să se limiteze la acest sens mai degrabă existenţial decât instituţional (Müller, 2008, p. 57) : filosofia libertăţii conducea mai degrabă la un stil şi o atitudine de viaţă, bazată pe scepticism, relativism şi toleranţă, decât la o reflecţie sistematică despre cum ar trebui construite instituţiile şi ce valori ar trebui să ghideze cooperarea socială. Această „timiditate" a filosofiei politice era accentuată de încă un factor : în anii 50 ai secolului trecut, ştiinţele sociale (cel puţin în spaţiul academic anglo-american) intraseră într-un optimism scientist conform căruia înţelegerea fenomenelor sociale este o întreprindere neutră valoric şi obiectivă, care poate fi realizată cu precizie de către sociologi, economişti sau politologi şi în care filosofii nu au ce căuta. Ideea că valorile (precum libertatea, egalitatea, cetăţenia democratică) nu sunt fapte sociale măsurabile a dus concomitent atât la teza sfârşitului ideologiilor (denunţate ca instrument pervers de manipulare în societăţile totalitare), cât şi la aceea a sfârşitului (sau inutilităţii) filosofiei politice în cercetarea ştiinţifică (Freeden, 1996, capitolul 1).

Această concepţie avea să dispară la sfârşitul anilor 1960 ; iar renaşterea filosofiei politice liberale avea să fie marcată simbolic de apariţia în 1971 a faimoasei lucrări *O teorie a dreptăţii*, a lui John Rawls (1921-2002). Dacă această renaştere este rodul profundelor

nelinişti care traversau societatea americană sau este doar un exerciţiu intelectual în spaţiul academic rupt de realitatea străzii – iată o întrebare pedantă şi inutilă după părerea noastră. Teoria dreptăţii ca echitate propusă de Rawls reflectă în detaliu dilemele societăţilor occidentale care, marcate de inegalităţi şi instabilitate, se apropiau şi de sfârşitul deceniilor de prosperitate postbelică ; în aceeaşi măsură, ea fixează agenda liberală de la sfârşitul secolului XX şi începutul secolului XXI.

Pornind de la asumpţia că dreptatea este una din valorile centrale care ar trebui să modeleze instituţiile unei societăţi, Rawls ajunge la ideea că elaborarea principiilor dreptăţii – contractul social să aibă loc într-o situaţie caracterizată de imparţialitate. Nu am vrea să trăim într-o societate în care unele grupuri să aibă în mod arbitrar acces la resurse sau să fie avantajate de regulile jocului ; prin urmare, principiile vor fi alese într-o poziţie originară caracterizată de un văl al ignoranţei (Rawls [1971], 1999, §. 24). Vălul de ignoranţă presupune că indivizii care aleg sunt raţionali, cunosc importanţa contractului care urmează să fie încheiat, ştiu că ceea ce aleg acum le va influenţa întreaga existenţă, dar nu au nici un fel de informaţie asupra situaţiei lor particulare : nu ştiu dacă sunt bogaţi sau săraci, nu-şi cunosc planurile de viaţă, apartenenţa etnică, rasa ori genul. Primul principiu ales este cel libertăţilor egale, iar cel de-al doilea are două componente, principiul diferenţei şi principiul egalităţii echitabile a şanselor :

> „Primul principiu. Fiecare va avea un drept egal la cel mai extins sistem complet de libertăţi egale de bază compatibil cu un sistem de libertăţi similar pentru toţi.
> Al doilea principiu. Inegalităţile sociale şi economice vor fi aranjate astfel încât să fie în acelaşi timp
> - în beneficiul celor mai dezavantajaţi, conform principiului economisirii echitabile, şi
> - ataşate unor funcţii şi poziţii deschise tuturor în condiţii de egalitate de şanse echitabilă" (Rawls [1971], 1999, p. 302).

Primul principiu este prioritar, ceea ce înseamnă că libertăţile nu vor fi sacrificate de dragul altor scopuri sociale ; aceste libertăţi cuprind libertatea de conştiinţă, de asociere, de exprimare, libertăţile politice, protecţia faţă de măsuri arbitrare (condamnare fără proces) etc. Al doilea principiu, care conţine elementul egalitarist al teoriei dreptăţii ca echitate, stipulează că statul trebuie să intervină şi să redistribuie bunurile primare aşa încât să ofere tuturor cetăţenilor şanse egale de a duce o viaţă împlinită conform propriilor valori şi aspiraţii şi să facă astfel încât din acumularea de bunăstare să nu profite doar cei mai bogaţi sau mai bine plasaţi în ierarhia socială. Prin bunurile primare, trebuie să înţelegem bunăstarea materială, dar şi alte bunuri mai abstracte precum educaţia, un nivel satisfăcător de sănătate sau calitatea de cetăţean şi recunoaşterea celor din jur. Ideea de bază este aceea că bunăstarea este un produs al cooperării sociale : de exemplu, îmbogăţirea proprietarului de magazin vine deopotrivă din capitalul său şi din efortul angajatului. Primul principiu spune că cei doi trebuie să beneficieze de libertăţi egale. Al doilea prevede că a) diferenţele de statut şi economice dintre ei nu trebuie să influenţeze şansele lor de a candida şi ocupa, să zicem, postul de consilier local şi că b) succesul afacerii proprietarului şi creşterea bunăstării acestuia trebuie să ducă la minime avantaje şi pentru angajat[8].

---

8. Este evident exclusă varianta extremă în care îmbogăţirea primului înseamnă sărăcirea sau exploatarea celui de-al doilea ; acest efect, de sacrificare a unui individ pentru un beneficiu social mai mare, ar fi fost posibil într-o concepţie utilitaristă a dreptăţii care ar fi permis folosirea unora ca instrumente (sau „ţapi ispăşitori") pentru o fericire socială totală mai mare, însă este respins explicit de Rawls.

Aceste principii nu sunt un cod moral de urmat în viaţa personală ; ele trebuie să ghideze instituţiile fundamentale ale societăţii, cele care delimitează opţiunile de viaţă ale indivizilor : constituţia şi setul de drepturi şi libertăţi, legislaţia, sistemul electoral, sistemele publice de educaţie şi sănătate, regulile pieţei şi regimul proprietăţii private etc. Rawls regândeşte în mod fundamental viziunea liberală despre societate în condiţiile secolului XX. Rezultatul este pe de o parte o teorie egalitaristă, însă nu pentru că egalitatea este o valoare în sine, ci pentru că multe din inegalităţile existente sunt arbitrare : nu avem nici o vină dacă ne-am născut într-o familie săracă şi este profund nedrept ca în urma acestei loterii vieţile noastre să fie ameninţate de sărăcie, boală, umilinţă, ignoranţă sau stigmatizare socială. Pe de altă parte, acest rezultat sintetizează valorile fundamentale ale întregii tradiţii liberale. Teoria dreptăţii ca echitate este profund individualistă : nu există entităţi colective superioare (societatea, clasa, grupul social) care să-şi subsumeze indivizii, iar fiinţa umană este autonomă şi, în acord cu tradiţia kantiană, nu poate fi folosită niciodată ca instrument pentru scopuri străine ei înseşi. Fiinţele umane se nasc cu o demnitate egală, reflectată într-un set de libertăţi inalienabile, şi sunt capabile să-şi definească raţional interesele, să fie responsabile pentru alegerile lor şi să interacţioneze cu ceilalţi, precum la John Locke. Rawls împărtăşeşte cu întreaga tradiţie contractualistă convingerea că instituţiile sunt nişte artefacte subordonate intereselor individuale şi cetăţenii sunt îndreptăţiţi să recurgă la nesupunere civică dacă guvernământul încalcă termenii contractului, iar cu Noul Liberalism ideea conform căreia inegalităţile extreme şi privarea de un minim nivel de bunăstare sunt ameninţări la fel de grave la adresa demnităţii umane ca şi încălcarea libertăţilor de bază.

Faptul că teoria lui Rawls a insuflat o viaţă nouă filosofiei politice liberale este demonstrat de valul considerabil de dezbateri academice sau în spaţiul public intelectual pe care le-a generat (Young, 2005, p. 420). Autoarele feministe au semnalat omiterea familiei din cadrul instituţiilor care trebuie să pună în practică principiile dreptăţii, fapt care ar duce la perpetuarea inegalităţilor de gen şi a dominaţiei patriarhale (Okin, 1989). Alţi autori sceptici faţă de proiectul rawlsian susţin că preocuparea liberalismului contemporan nu trebuie să fie reproiectarea fundamentală şi raţională a instituţiilor şi construirea de principii universale şi abstracte ale dreptăţii ; tot ce pot face liberalii este să rămână critici faţă de acele politici sau acţiuni care provoacă suferinţă şi lezează demnitatea fiinţei umane (Rorty, 2000). Comunitarienii (Sandel [1982], 1998 ; Walzer, 1982) arată că tradiţia contractualistă în care se înscrie Rawls porneşte de la asumpţia greşită că individul este o entitate perfect autonomă, liberă de orice condiţionări sociale, care poate alege pe baza raţionalităţii sale neîngrădite principii ale dreptăţii universal valabile. Indivizii reali sunt însă profund „situaţi" în diferite contexte culturale şi istorice, iar instituţiile pe care le preferă sunt în cea mai mare măsură oglindiri ale concepţiilor morale particulare ale comunităţii din care fac parte. Robert Nozick ([1974], 1997, capitolul 6 – vezi „Libertarianismul") formulează o critică dură la adresa încălcărilor dreptului fundamental la proprietate pe care le implică un stat extins care impozitează cetăţenii pentru a furniza servicii sociale ; este însă remarcabil faptul că spre sfârşitul vieţii a renunţat la poziţia intransigent libertariană, afirmând că „în structura instituţiilor noastre democratice […] dorim să vedem întrupate valorile care ne preocupă şi ne aduc laolaltă. Poziţia libertariană pe care o avansam cândva mi se pare acum total inadecvată deoarece nu a integrat în ţesătura ordinii sociale relaţiile umane şi formele de cooperare […]. Există unele lucruri pe care alegem să le întreprindem împreună prin intermediul guvernământului pur şi simplu pentru a ne manifesta solidaritatea umană" (Nozick, 1989, pp. 286-287).

Un efect cert al teoriei rawlsiene a fost relansarea meşteşugului filosofiei politice sistematice în spaţiul select şi tehnic al cercetării academice (în ştiinţele sociale sau umaniste) ; însă

acesta nu este suficient pentru a arăta că rămâne în continuare şi o ofertă ideologică viabilă. Gândirea liberală nu s-a mulţumit să-şi reformuleze tradiţia conceptuală, ci a şi abordat noile teme pe care căderea regimurilor comuniste le lansează societăţilor secolului XXI. Nesupunerea civică, pe care filosofii liberali precum Rawls sau Dworkin o fundamentau în anii 60 ai secolului trecut, revine în actualitate în contextul mişcărilor pro-democratice ale Primăverii Arabe (vezi capitolul „Fundamentalismul religios") sau al protestelor generate după 2008 de criza economică. În anii 1990 problema temeiurilor democraţiei occidentale este repusă în discuţie şi ilustrată de noul curent al democraţiei deliberative (Rawls, 1996 ; Anderson, 1999). Globalizarea şi profundele inegalităţi economice dintre Occident şi ţările sărace ale lumii a treia dau naştere temei cosmopolitismului şi teoriilor redistribuţiei echitabile a bogăţiei pe glob (Beitz, 1979 ; Brock, 2009), în timp ce pluralismul cultural şi problema drepturilor minorităţilor naţionale sau a comunităţilor de imigranţi primesc un răspuns prin multiculturalismul liberal (Kymlicka, 1995).

4. După 1989. Pluralism, postideologie şi resemnificarea sensurilor libertății

După experienţa „tranşeelor" ideologice ale Războiului Rece, tulburările sociale şi mişcările de emancipare ale anilor 1960 sau ofensiva neoconservatoare a anilor 1980 în spaţiul anglo-saxon, căderea comunismului părea că aduce (pentru a câta oară ?) sfârşitul ideologiilor şi un confortabil consens universal asupra valorilor democraţiei liberale occidentale. Desigur, nu a fost aşa ; deşi dimensiunea utopică a stângii totalitare a fost compromisă, valorile libertăţii şi demnităţii umane nu au rămas fără inamici precum inegalităţile economice flagrante, fundamentalismul religios, afirmarea agresivă a identităţilor naţionale sau etnice în detrimentul pluralismului, problemele de mediu sau inegalitatea globală. Atât gândirea filosofică liberală, cât şi evoluţia actorilor politici care se revendică de la tradiţia liberală reflectă diversitatea acestui spectru nou de ameninţări. A fi liberal la începutul secolului XXI nu mai înseamnă nici a promova o filosofie minimală şi simplistă a libertăţii individuale negative, nici a întreţine un fetiş necondiţionat al intervenţiei planificate şi raţionale a statului în economie (în opoziţie cu un fetiş de sens opus al celor din tabăra neoliberală sau neoconservatoare).

4.1. *Diversitatea orientărilor liberale*

În urma administraţiei republicane a lui Reagan (1981-1989), Statele Unite ieşeau victorioase din Războiul Rece şi mai prospere în cifre absolute ; însă creşterea economică ascundea inegalităţi profunde în distribuţia bunăstării, puterea guvernului federal şi nivelul de cheltuieli se reflectau preponderent în apărare, iar în timpul acestei administraţii criminalitatea, problemele ecologice, rasiale sau legate de situaţia precară a imigranţilor au fost cvasi-ignorate. Mandatul lui George Bush (1988-1992), deşi spectaculos în privinţa deciziilor de politică externă, mai pragmatic[9] şi mai puţin fixat pe retorica neoliberală, nu a reuşit să

9. În timpul administraţiei sale au fost iniţiate politici pentru pesoanele cu dizabilităţi, însă au fost reduse numeroase alte programe sociale, iar preşedintele s-a opus adoptării legii salariului minim ;

rezolve problemele structurale ale societăţii americane, astfel încât alegerea democratului Bill Clinton în 1992 venea pe fondul unor aşteptări foarte ridicate.

Administraţia Clinton era caracterizată prin respingerea atât a retoricii reaganiste, cât şi a politicilor generoase de tipul „tax and spend”[10]. Economia americană continua să crească, iar politicile asistenţiale au fost reorientate dinspre asistenţa materială directă (au fost reduse considerabil cheltuielile programelor de bonuri alimentare pentru familiile sărace) către introducerea salariului minim sau protecţia consumatorilor în defavoarea marilor companii. După apatia anilor 1980, la începerea celui de-al doilea mandat Clinton îşi exprima speranţa în renaşterea spiritului democratic şi civic ; el a folosit cu succes dreptul de veto împotriva propunerilor legislative republicane care limitau dreptul la avort, însă a pierdut lupta cu majoritatea republicană (condusă de Newt Gingrich) pentru construirea unui serviciu public de sănătate care să rezolve problema celor 37 de milioane de americani fără asigurare medicală – care implica, e drept, o birocraţie imensă şi era foarte costisitor (Reeves, 2000, pp. 272, 281).

După politicile de centru ale lui Bush Sr. şi Bill Clinton, administraţia lui George W. Bush (2000-2008) a fost percepută drept catastrofală de către opinia publică liberală de stânga, atât în State cât şi în lume. Reculul democratic era reflectat în intervenţiile militare de o legitimitate îndoielnică sub pretextul Războiului împotriva terorismului după 11 septembrie 2001, restrângerea libertăţilor fundamentale (prin *Patriot Act*), creşterea puterii marilor companii şi scandalurile legate de falimente (Enron) sau profiturile frauduloase din contracte guvernamentale de armament (Haliburton) şi servicii de securitate (Blackwater), adâncirea prăpastiei dintre săraci şi bogaţi (Baradat, 2012, pp. 96-99 ; vezi şi capitolul „Conservatorismul”).

În aceste condiţii, alegerea lui Barack Obama în 2008 a revitalizat speranţele stângii liberale democratice şi a fost totodată o premieră, acesta fiind primul preşedinte american de culoare, el însuşi un „rezultat” al politicilor afirmative susţinute de liberali (Mack, 2004 ; Obama, 2008). Una din ambiţiile lui Obama era depăşirea taberelor ideologice antagoniste care se înţepeniseră în tranşee adverse încă din anii 1980 şi construirea unei largi baze de consens pentru regândirea politicilor publice şi a rolului administraţiei în societatea americană sfâşiată de antagonisme. Una din primele condiţii ale progresului în viziunea sa este asumarea pluralismului : „dacă liberalii ar admite cel puţin că vânătorul amator ţine tot atât de mult la puşca lui cât ţin ei la cărţile din bibliotecă, iar conservatorii ar recunoaşte că majoritatea femeilor ţin tot atât de mult la dreptul lor la libertatea de reproducere cât ţin evanghelicii la dreptul lor de a merge la slujbă” (Obama, 2008, p. 66).

Poziţia lui Obama este în mod declarat în favoarea drepturilor pentru minorităţile sexuale, argumentele sale fiind cele clasice ale non-intervenţiei statului în viaţa privată. De asemenea, a reuşit să treacă prin Congres programele *Medicare* şi *Medicaid* şi a susţinut iniţiativa salarizării echitabile (*Paycheck Fairness Act*), care prevedea îmbunătăţirea condiţiilor de salarizare pentru angajaţi şi anularea diferenţelor de salarizare între femei şi bărbaţi – respinsă de Congres pe motivul că ar afecta disproporţionat companiile mici. În acelaşi timp, Obama a înşelat aşteptările pacifiştilor radicali care, după excesele administraţiei Bush Jr., sperau o politică externă de dezangajare totală şi de retragere a trupelor americane din Irak şi Afganistan ; în acord cu linia fermă a administraţiei Clinton, administraţia americană a urmărit pragmatic eficientizarea acţiunilor armatei SUA cu costuri cât mai

---

au fost introduse importante reglementări de mediu, însă în aceeaşi perioadă companiile petroliere au primit concesiuni de exploatare în zonele protejate din Alaska (Reeves, 2000, p. 266).

10. Politici a căror logică era acoperirea bugetului pentru politici sociale prin creşterea impozitării.

reduse, argumentul fiind că „în virtutea globalizării, economia noastră, sănătatea noastră şi securitatea noastră depind de evenimente care au loc în cealaltă parte a lumii. […] Fie că ne place, fie că nu, dacă vrem ca America să fie mai sigură, va trebui să ajutăm lumea să devină mai sigură" (Obama, 2008, p. 312)[11].

Soarta partidelor de factură liberală (de stânga) nu este întotdeauna precum cea a democraţilor americani. De exemplu, Partidul Liberal din Australia este format din adepţii liberalismului economic şi ai politicilor de tip conservator (Charnock, 2009). Pe de altă parte, Partidul Liberal canadian are o îndelungată istorie, ideologic el fluctuând de la centru la stânga spectrului politic. În perioada de guvernare 1993-2006, membrii săi susţineau o politică bugetară echilibrată, eliminând deficitele şi reducând cheltuielile pe programe sociale. De asemenea, au susţinut legalizarea căsătoriilor între persoanele de acelaşi sex şi utilizarea canabisului în scopuri medicinale. În materie de drepturi reproductive, împărtăşesc o viziune liberală. În timpul alegerilor din 2006, liberalii canadieni au susţinut politicile speciale pentru populaţiile aborigene şi imigranţi, reducerea impozitării, interzicerea portului de arme, reducerea timpului de aşteptare pentru medicamente şi îmbunătăţirea sistemului medical, programe pentru creşterea copilului, investiţii în învăţământul universitar, creşterea cheltuielilor pentru servicii sociale şi cercetare în domeniul mediului înconjurător.

Traseele politice ale liberalilor europeni sunt şi mai diverse. Liberalii germani în mod tradiţional însoţiseră în coaliţie dreapta creştin-democrată, însă după 2002 se distanţează de CDU, care se aliază cu social-democraţii. În 2009 câştigă în urma alegerilor un procent surprinzător, cel mai mare din istoria partidului (14,6%), cu un program bazat pe tăierea taxelor şi sprijinirea pieţei libere. Pentru guvernare au creat o coaliţie cu CDU. Acest succes nu a însemnat un salt important pentru partid, deoarece în scurt timp FDP a scăzut în preferinţele alegătorilor, având în prezent o poziţie slabă în sondaje (sub 5%). Gerhart Baum, democrat liber şi fost ministru de Interne, vorbeşte chiar de o „criză existenţială" a partidului[12]. În Olanda, eticheta liberală este disputată de mai multe formaţiuni. Democraţii 66 (Democraten 66) sunt priviţi ca un partid antisistem (Daalder, Koole, 1988, p. 154) care promovează mecanismele democratice şi care în prezent au ajuns în stânga spectrului politic. VVD se scindează în 2004: Geert Wilders părăseşte partidul, creând un nou Partid al Libertăţii (Partij voor de Vrijheid, PVV) de dreapta, vizibil ostil faţă de comunitatea islamică olandeză. Dacă în alegerile din 2006 VVD pierde locuri în Parlament, în 2010 are o ascensiune spectaculoasă, câştigând alegerile cu un mesaj centrat pe măsuri de austeritate. De data aceasta discuţiile nu au mai avut loc pe chestiuni culturale (cum a fost în 2006 problema vălului islamic), ci pe problemele generate de criza euro. Pentru majoritatea parlamentară, VVD s-a aliat cu creştin-democraţii, iar mass-media a menţionat că adevăratul câştigător a fost Wilders şi partidul său.

---

11. În timpul administraţiei Clinton au avut loc intervenţiile de pacificare din Somalia, trimiterea de trupe cu mandat ONU în Bosnia, raidurile împotriva Iugoslaviei care urmăreau stoparea politicilor genocidare ale lui Slobodan Miloşevici în Kosovo, intervenţia din Haiti în 1994, raidurile aeriene menite să interzică acţiunile armatei lui Saddam Hussein împotriva populaţiei kurde din nordul Irakului. În primul mandat al lui Obama, forţele speciale americane înregistrează o victorie imensă cel puţin din punct de vedere simbolic, reuşind să-l localizeze şi să-l ucidă pe Osama bin Laden, liderul Al Qaeda.
12. „Germany's Free Democrats hit an existential crisis" – http://www.german-times.com/index.php?option=com_content&task=view&id=41527&Itemid=200, accesat la 09.04.2012.

În Marea Britanie, liberalii fuzionează în 1988 cu Partidul Social Democrat, devenind Partidul Liberal Democrat, cu vederi liberal-socialiste. Tradiţional, această fuziune nu ar fi fost posibilă, istoric liberalii şi socialiştii aflându-se în opoziţie doctrinară. În cadrul alegerilor din 2010, liberal-democraţii britanici au obţinut un scor onorabil, fapt ce le-a permis negocierea cu laburiştii şi conservatorii care nu au putut forma singuri majoritate parlamentară. Alegerea de a se alia cu conservatorii a venit ca o surpriză, deoarece politicile propuse – precum scăderea taxelor pentru creşterea serviciilor publice sau descentralizarea serviciilor sociale (Meadowcroft, 2000) – până în anii 2000 i-ar fi transformat în aliaţi ai laburiştilor. Această replasare ideologică i-a costat, ultimul sondaj electoral din decembrie 2010 arătând un procent de 8% în favoarea liberal-democraţilor, cel mai mic procent pe care partidul l-a avut din 1990[13] până în prezent într-un sondaj. După unii analişti, prin această opţiune de coaliţie se poate afirma tentativa liberal-democraţilor de a crea o platformă de reînnoire a liberalismului economic şi social clasic, încercând să se plaseze spre centru-stânga prin alianţa cu conservatorii, spre nemulţumirea laburiştilor (Brack, 2007 ; Curtice, 2007 ; Grayson, 2005).

Această evoluţie diversă se reflectă şi în Parlamentul European : Alianţa Liberalilor şi Democraţilor din Europa (ALDE) este formată din două partide europene, Partidul Democrat European şi Partidul Liberal Democrat European şi Reformist[14], şi este al treilea grup ca mărime din Parlamentul European. Ea sprijină tratatul constituţional european şi Tratatul de la Lisabona, promovând la nivel european piaţa liberă, transparenţa decizională, implicarea UE în procesul de globalizare. ALDE îşi asumă o identitate de centru-dreapta, însă în ultimii ani, pe fondul crizei economice, grupul se confruntă cu numeroase provocări venite atât din dispute interne, cât şi din probleme naţionale[15] care ajung să influenţeze capacitatea de mobilizare politică.

4.2. *Dilemele postcomunismului şi cazul PNL*

După revoluţiile din 1989, Europa de Est intră pe un drum lung şi anevoios de reconstrucţie a valorilor occidentale – economie liberă, drepturi individuale, pluralism, stat de drept, societate civilă etc. (Suda, Musil, 2000 ; Iankova, 2002 ; Kovacs, 1994). În condiţiile lipsei de credibilitate a stângii, dreapta politică părea să aibă un culoar ideologic şi politic facil, însă dintre toate ofertele dreptei democratice valorile liberalismului de sfârşit de secol XX s-au regăsit destul de greu în peisajul public (politic şi intelectual) şi cel mai adesea într-o versiune neoliberală minimalistă (Elley, 2002, pp. 449-454). În Ungaria, în 1990, Alianţa Democraţilor Liberi (Szabad Demokraták Szövetsége, SZDSZ[16], formată din disidenţi ai Partidului Comunist) şi Alianţa Tinerilor Democraţi (Fiatal Demokraták Szövetsége,

13. În condiţiile în care laburiştii aveau 41%, conservatorii 41%, iar restul procentelor au mers către formaţiuni periferice.
http : //today.yougov.co.uk/politics/govt-trackers-update-8th-dec – ultima accesare, aprilie 2012.
14. European Liberal Democrat and Reform Party.
15. http : //www.europeanvoice.com/article/imported/liberals-try-not-to-lose-their-way/71644.aspx, accesat la 10.04.2012.
16. După ce a pierdut alegerile euro-parlamentare şi parlamentare din 2009, respectiv 2010, partidul a dispărut din spectrul politic („The Hungarian liberal party no more", martie 2010, http : //esbalogh.typepad.com/hungarianspectrum/2010/03/the-hungarian-liberal-party-no-more.html, accesat la 10.04.2012).

FIDESZ[17], formată din studenţi şi anticomunişti) au câştigat procente care le-au ajutat să ajungă la guvernare în coaliţie cu conservatorii şi creştin-democraţii. La fel, în Polonia, în cadrul alegerilor din 1991 două partide de factură liberală, Congresul Democratic Liberal (Kongres Liberalno-Demokratyczny, KLD[18], cu rădăcini în mişcarea Solidaritatea, având un fond ideologic neoliberal) şi Uniunea Democrată (Unia Demokratyczna, UD, liberal-moderată), au câştigat majoritatea palamentară. În Slovenia, partidul liberal format după 1989 era succesorul Ligii socialiste de tineret, având cu alte cuvinte o ideologie liberală de stânga. Au existat şi alte state, precum Cehia sau Slovacia, unde partidele cu principii liberale nu au avut succes şi sprijin electoral, fiind depăşite în alegeri de conservatori sau naţional-populişti (Weyland, 1999).

Europa Centrală şi de Est nu este un spaţiu primitor pentru liberali, poate cel mult pentru neoliberalii populişti. România nu pare să facă excepţie de la această istorie poticnită, iar această dificultate a dezvoltării unei culturi politice liberale autentice poate fi explicată printr-o mulţime de factori. Primul dintre aceştia este polarizarea politică şi ideologică; în 1990, politica se structura în termeni aproape maniheişti: comunişti şi anticomunişti, persoane care aparţineau vechilor structuri şi altele care doreau schimbarea, transformarea, democraţia de tip occidental[19]. O altă explicaţie vine din faptul că însăşi poziţionarea sau identitatea ideologică este irelevantă pentru actorii din spaţiul public; în opinia lui Cristian Preda (2001, 169), partidele româneşti, nu doar cele de factură liberală, nu aveau consistenţă doctrinară: „diferenţele ideologice dintre partidele româneşti sunt minime, pentru că interesul pentru ideologie este cvasi-inexistent". Din punct de vedere sociologic, presiunile care acţionau în societatea românească postcomunistă erau atât de eterogene încât tranziţia românească a căpătat un caracter haotic, atât din punct de vedere economic sau instituţional, cât şi ideologic: „Ceea ce guvernează spaţiul public românesc actual este o combinaţie aleatorie de elemente preluate după ureche din liberalismul clasic britanic şi social-democraţia postbelică europeană, peste care se suprapun cerinţele Uniunii Europene, ale NATO (identificat în special cu principalul său partener, SUA) şi ale finanţatorilor internaţionali de tip FMI, ale căror indicaţii, sfaturi şi cerinţe, de obicei de ordin tehnic, tind să înlocuiască elementele unor ideologii funcţionale aici şi acum, care să dirijeze reconstrucţia economiei şi modelarea spaţiului ideatic al societăţii româneşti contemporane, în procesul de trecere de la economia planificată la economia de piaţă şi de la regimul comunist la societatea democratică a mileniului trei" (Pasti, 2003, p. 74).

În România, momentul căderii regimului comunist a marcat reapariţia partidelor istorice interbelice, precum cel liberal sau cel ţărănist. Acest lucru este explicabil prin faptul că, spre deosebire de state precum Polonia sau Ungaria, în România înainte de 1990 nu a existat o mişcare civică relevantă, precum Solidaritatea poloneză sau Forumul Civic ungar. România devine un caz unic în Europa de Est prin această întoarcere politică la perioada anterioară regimului comunist.

---

17. În prezent, conform statutului de pe site (www.fidesz.hu) ei se revendică de la principii conservatoare, respectiv naţional-conservatoare. Această schimbare ideologică a avut loc în 1994, după pierderea alegerilor din acel an.
18. În 1994, alături de UD, a format Uniunea Liberă (Unia Wolonosci, UW).
19. În legătură cu acestă atitudine, Andrei Pleşu semnalează în interviul cu Cristian Pătrăşconiu: „Nu am avut o dreaptă ofensivă, o dreaptă care să construiască, ci am avut o dreaptă strict reactivă. *A fi de dreapta a însemnat pur şi simplu a fi anticomunist* (s.m). […] din punct de vedere al doctrinei, peisajul dreptei de după Revoluţie a fost şubred şi monoton" (2011a, p. 29).

Liberalii români din anii 1990 (cei afiliaţi direct Partidului Naţional Liberal, PNL) şi-au asumat direct liberalismul interbelic ca sursă de identitate : „Partidul Naţional Liberal este continuatorul gândirii liberale din România”[20], s-au revendicat de la autoritatea figurilor marcante precum brătienii sau de la deviza autohtonistă a progresismului anterior celui de-Al Doilea Război Mondial, „Prin noi înşine ! ” (Lăzărescu, 1996). Un alt factor important în opţiunile ideologice ale politicienilor vremii, lucru evident şi în apariţia PNL ca partid politic, a ţinut şi de o anumită „inerţie autobiografică” : „dacă ai fost în închisoare ca ţărănist şi se dă iar drumul la partide, intri în partidul ţărănist, dacă ai avut un unchi liberal, pe care l-ai iubit în copilărie, te faci liberal prin contaminare. Au funcţionat criterii de familie, de gust, de amintiri personale, nu au fost opţiuni propriu-zise, nu am avut timp să construim nişte opţiuni” (Pleşu, în Pătrăşconiu, 2011b, p. 21). În degringolada tranziţiei, conţinuturile doctrinare contemporane sunt însă elaborate greoi, neprezentând interes şi actualitate pentru cetăţeni (Florian, 2006, p. 100).

Politic, Valeriu Stoica, liderul de mai târziu al PNL, apreciază că în momentul de început al anilor 1990 PNL, prin personalitatea lui Radu Câmpeanu (liderul partidului la începutul anilor 1990), a avut o şansă de a coaliza în jurul său forţele anticomuniste care se formaseră în primele luni de sub ieşirea din dictatură şi de a deveni curentul politic dominant. Dar acest lucru nu s-a petrecut. Această oportunitate electorală pierdută a făcut ca în perioada 1990-1992 PNL să fie un eşec din punct de vedere politic : „în 1993, partidul era aproape în comă politică, eram după eşecul din alegerile din 1992, era pentru prima oară în istoria sa de când PNL nu era reprezentat în Parlament” (Ionescu-Quintus, 2004, p. 25).

Alegerile din anul 1996 reprezintă o revigorare politică atât pentru PNL, cât şi pentru proaspăta democraţie românească prin apariţia Convenţiei Democrate Române, CDR (o alianţă între ţărănişti, liberali, democraţi[21] şi Uniunea Democrată Maghiară din România, UDMR), când PNL se implică în crearea politicilor de reformă. Victoria CDR a făcut ca PNL să ajungă partid de guvernământ[22]. Poate cel mai important lucru realizat în guvernarea CDR a fost abordarea prooccidentală a României, pentru intrarea în organisme instituţionale internaţionale precum NATO şi UE. Reglementarea cu privire la regiile autonome din 1997 care a făcut ca peste 60% din economia românească să poată fi privatizată a fost o iniţiativă PNL (sprijinită de celelalte partide din coaliţie). Această măsură legislativă a permis dezvoltarea sectorului privat în România. În aceeaşi măsură, liberalii au încercat să gestioneze sistemul de învăţământ şi de sănătate, dar şi să introducă unele reglementări în administraţie şi justiţie, precum principiile funcţionarului autonom. Tot o măsură liberală necesară în perioada de tranziţie a fost reforma fiscală din 1999. Prin aceste măsuri, liberalismul românesc se raliază principiilor liberale clasice, precum piaţă liberă, capitalism, stat minimal, societate civilă activă ; asemeni perioadei interbelice, liberalii consideră că principalul motor al dezvoltării îl reprezintă o clasă de mijloc prosperă şi activă din punct de vedere politic şi civic (Florian, 2006, p. 103).

---

20. Pagina web : www.pnl.ro, ultima accesare, 10.04.2012.
21. PD a avut un traseu ideologic interesant, fiind un partid social-democrat, urmaş al Frontului Salvării Naţionale. Apoi, în 2005, a făcut un pas ideologic major, adoptând un program politic creştin-democrat.
22. În 1995 se formase Alianţa Civic-Liberală (ACL), din care PNL făcea parte alături de Partidul Alianţa Civică, condus de Nicolae Manolescu. Pe lângă PAC, partid de orientare liberală mic, mai exista şi Partidul Liberal (PL). Acestea două nu reuşesc să treacă de pragul de 3% în urma alegerilor din 1996 şi, prin urmare, nu ajung în Parlament.

Anul 2000 este anul în care liberalii, deja cu o experienţă politică câştigată în urma guvernării din 1996, ajung în opoziţie. PNL se raliază principiilor de bază ale partidului liberal european, iar cei doi lideri, Valeriu Stoica (2001-2002) şi Theodor Stolojan (2002-2004), se angajează în proiectul de construcţie a unui pol de dreapta care să cuprindă PD şi PNL. Alegerile din 2004 fac ca PNL să revină în spectrul politic în cadrul alianţei Dreptate şi Adevăr (DA), alături de PD (proiectul de reconstrucţie a dreptei prin crearea unui singur partid, aşa cum îşi dorise Valeriu Stoica, eşuase). Tot în această perioadă se fac remarcate câteva politiciene cu orientări liberale: Mona Muscă (vicepreşedintă PNL), Monica Macovei, Renate Weber. Toate au fost promotoare ale drepturilor femeilor privind discriminarea de gen, violenţa domestică şi politicile pentru femei[23].

Alianţa DA a devenit nefuncţională în 2007, când liberalii, sub conducerea lui Călin Popescu Tăriceanu, preiau singuri puterea şi formează un guvern propriu, doar cu UDMR. Odată cu ruperea alianţei, o parte din liderii şi ideologii liberali, gruparea Stoica-Stolojan, părăsesc partidul. Pentru o scurtă perioadă de timp, aceştia formează Partidul Liberal Democrat, care va fuziona cu Partidul Democrat, luând astfel naştere Partidul Democrat-Liberal actual (în 2006). Această alianţă, din partea grupului Stoica-Stolojan, nu este de mirare, Valeriu Stoica vorbind de o refacere a ideologiei dreptei româneşti alături de PD încă din vremea guvernării CDR (Stoica, Aligică, 2003, 97).

În 2010, în cadrul Congresului Extraordinar al PNL, Crin Antonescu (candidat la alegerile prezidenţiale din 2009) este (re)ales preşedinte al partidului. Antonescu îşi asumă „un proiect greu, un proiect demn de PNL, de rolul său în istoria Romaniei, ieri ca şi azi”[24], angajându-se să apere valorile şi interesele naţionale, pluralismul politic, drepturile omului şi ale familiei, accesul liber şi egal la educaţie. În cadrul acestui Congres, PNL se declară membru al Internaţionalei Liberale şi al Partidului Liberal Democrat şi Reformator European. PNL susţine principii liberale precum egalitatea de şanse (recunoaşte inegalităţile rezultate din performanţele diferite din viaţa socioeconomică[25]), politici de combatere a sărăciei, descentralizarea administrativă şi autonomia locală, dar şi stimularea capitalului

23. „Cu alte cuvinte, feministele reuşesc în politică. Şansele de succes sunt cu atât mai mari cu cât ele nu ajung acolo prin graţii feminine, prin obedienţă şi fidelitate faţă de şef, ci prin rezultatele lor în carieră, societate civilă, prin respectul public de care se bucură, prin integritate şi, mai ales, fiindcă poartă cu ele un aer inconfundabil de femei libere şi demne” (Miroiu, 2006, p. 224). Un caz aparte îl reprezintă Mona Muscă, ministră a Culturii şi apoi deputată PNL: în urma unui scandal legat de colaborarea sa cu fosta Securitate, aceasta se retrage din viaţa politică. Mihaela Miroiu a avut o poziţie în 2005, în *Revista 22*, faţă de acest subiect, apreciind că Mona Muscă e „o feministă convertită în timp de la liberalismul orb la diferenţe: este politiciana cea mai orientată către cetăţeni din Parlamentul României: Mona Muscă, fosta ministră a Culturii, fostă vicepreşedintă a PNL. Poate de aceea a fost pedepsită de propriul partid ca din poziţia cea mai populară să fie forţată să plece undeva în spatele scenei principale, să nu facă un contrast enervant cu politica narcisistic orientată a propriului partid” (Miroiu, în *Revista 22*, Miroiu, 2006, p. 224).
24. http://www.ziare.com/crin-antonescu/pnl/crin-antonescu-este-noul-presedinte-al-pnl--video-1000266 (ultima accesare, 15 aprilie 2012).
25. O critică la acest discurs liberal care în comparaţie cu realitatea pare doar mimat: „Tranziţia românească a adaptat prin intermediul clasei politice inegalitatea prin naştere la ideologia egalitaristă a pieţei. Toţi marii teoreticieni ai liberalismului politic şi economic, de la medievalul John Locke şi modernul J.S. Mill la contemporanii Robert Nozick, Friedrich Hayek şi Milton Friedman, sunt invocaţi pentru a reproduce ceea ce, de fapt, aceştia condamnau cel mai mult, adică inegalităţile din naştere. Specificul ideologiei politice româneşti în perioada tranziţiei postcomuniste este de a transfera relaţiile între categorii din sistemele de gândire occidentale în

autohton, dreptul la proprietate, rolul de arbitru al statului şi combaterea corupţiei, cu menţiunea intervenţiei în cadru politicilor monetare, în alocarea resurselor bugetare pentru obiective de interes naţional şi în definirea unui cadrul legislativ coerent şi stimulativ (Ionescu-Quintus, 2004, p. 41).

Odată cu noua alianţă formată în 2011 cu Partidul Social Democrat şi Partidul Conservator (USL, Uniunea Social-Liberală), liberalii au fost forţaţi să dea justificări de ordin ideologic votanţilor lor tradiţionali, menţionând că acest lucru nu înseamnă neapărat eliminarea dimensiunii liberale, ci că este timpul ca acest partid, promotor al valorilor liberale în România, să acţioneze în interesul cetăţenilor[26]. Introducând componenta naţională[27] pentru a justifica larga (şi uneori incomoda) coaliţie cu social-democraţii şi conservatorii, programul liberal menţionează transparenţa dezbaterilor publice şi a banilor publici, reducerea TVA-ului pentru produsele agricole în scopul de a încuraja producţia autohtonă, depolitizarea structurilor administrative, încurajarea agriculturii şi energiei, „un domeniu care poate crea locuri de muncă şi care poate asigura viitorul României, în această perioadă, după cum vedeţi, este supus celui mai puternic atac de trecere din mâinile statului statului român în mâini private din străinate”[28], crearea de locuri de muncă şi mărirea salariului minim pe economie. Crin Antonescu[29] justifică susţinerea de către liberali a unui prim-ministru de stânga prin apelul la dimensiunea socială a liberalismului : „vom aplica politici pentru educaţie, politici pentru sănătate, politici economice, politici de securitate […] pentru că vrem un sistem în care cetăţeanul, contribuabilul, agentul economic, pensionarul să fie respectaţi şi serviţi”.

---

relaţii sociale concrete. Două lucruri rezultă de aici : un discurs şi o practică politică purtătoare ale legitimării şi perpetuării inegalităţilor obţinute prin naştere” (Pasti, 2003, p. 227).

26. „Astăzi avem datoria toţi oamenii politici, indiferent de partidul din care facem parte, să înţelegem ce se întâmplă cu România. Să auzim vocea celor mai mulţi dintre români, şi e foarte clar din toate punctele de vedere că România este într-o criză gravă, la limită, în faţa unor alegeri majore, şi că România şi românii, cei mai mulţi dintre ei, au nevoie de o alternativă acum, puternică, capabilă să salveze practic această ţară” (Crin Antonescu : http : //www.mediafax.ro/politic/antonescu-necesitatea-aliantei-cu-psd-dictata-si-de-componenta-national-din-denumirea-pnl-7953668, accesat la 10 aprilie 2011).
27. În contextul apropierii alegerilor locale, tema naţională revine pe coordonate care amintesc de interbelic : „Vă mai chem, prieteni – şi din dreapta, şi din stânga – să mai avem curajul de a fi împreună şi fără teamă naţionalişti. Vreau să fim naţionalişti. Cât de naţionalişti ? Cât francezii, cât englezi, cât germanii, cât polonezii, cât ungurii, cât grecii, nu mai mult, nici mai puţin. Ne e teamă să spunem asta, dar atâta vreme cât am dovedit că suntem deschişi spre valorile universale, spre valorile europene, spre valorile de toleranţă şi diferenţă, trebuie să spunem clar şi putem spune clar - şi de la dreapta şi de la stânga - în orice caz împreună : „Da, suntem naţionalişti, pentru că vrem să fim o naţiune puternică”. O naţiune puternică înseamnă stat puternic şi cetăţean puternic, o naţiune puternică înseamnă o naţiune cu locul ei la masa lumii. O naţiune puternică şi o politică naţionalistă înseamnă că avem, respectăm şi apărăm identitatea naţională, interese naţionale şi o naţiune în sine. […] Electoratul încă mai poate fi mituit. O naţiune nu poate fi mituită niciodată. Electoratul poate fi păcălit. O naţiune nu-şi poate păcăli destinul niciodată” (http : //www.pnl.ro/stiri/antonescu-prima-boala-de-care-aceasta-tara-si-aceasta-societate-sufera-este-ciuma-politizarii-camarazi-trebuie-sa-fim-o-armata-de-eliberare, accesat la 15 mai 2012).
28. http : //victorponta.ro/content/discursul-susţinut-de-victor-ponta-în-cadrul-congresului-usl-7--aprilie-2012, accesat la 21.05.2012.
29. http : //www.nini-sapunaru.ro/component/content/article/39-presaa/101-transcrierea-discursului--sustinut-de-pres-pnl-crin-antonescu-cu-ocazia-mitingului-usl, ultima accesare : aprilie 2012.

4.3. *Dincolo de frustrările politicii: ethosul liberal în spațiul public contemporan*

Dincolo de lupta politică, supusă cerinţelor momentului şi compromisurilor strategice, credem că procesul lent de recuperare a tradiţiilor intelectuale majore ale „lumii libere" oferă un spaţiu de reflecţie extrem de interesant în privinţa liberalismului românesc postdecembrist. Discursul public de factură liberală se construieşte fie prin reînnodarea firului întrerupt al liberalismului interbelic, fie prin racordarea la moştenirea occidentală. Un prim pas obligatoriu a fost acela al traducerilor : imediat după 1990 apar în limba română autori canonici precum John Stuart Mill, Alexis de Tocqueville, John Locke, Karl Popper, Raymond Aron, John Gray, însă orientarea vizează cu precădere liberalismul clasic şi avatarurile sale din secolul XX, lipsind aproape complet liberalismul de stânga[30]. În domeniul producţiei academice există abordări din perspectiva istoriei ideilor politice (Crăiuţu, 2006) sau volume cu caracter monografic specializat (Ene, 2000), însă şi în această privinţă contactul cu paradigma liberalismului egalitarist contemporan (Miroiu, 1996 ; Caraiani, 2008) sau cu abordările afine ale feminismului (Miroiu, 2004) ori multiculturalismului liberal (Salat, 2001) este destul de redus.

Producţia intelectuală care încearcă să schiţeze o identitate publică liberală este considerabil mai vastă, iar această preocupare pentru dezbaterea reală de idei reprezintă în sine un indiciu al maturizării elitelor intelectuale româneşti după perioada tulbure a tranziţiei. Lucrarea lui Cristian Preda *Tranziţie, liberalism şi naţiune* se doreşte a fi dedicată „oamenilor de stânga" din România spre a le dovedi că liberalismul românesc este mai mult decât extrema dreaptă interbelică (Preda, 2001, cuvânt înainte). Autorul recuperează autorii secolului XIX şi începutului de secolul XX şi oferă o analiză extrem de critică a practicilor şi partidelor politice. Însă abordarea lui Cristian Preda respinge afinităţile ideologice ale liberalismului contemporan cu teme precum feminismul, dimensiunea socială şi a redistribuţiei sau temele ecologiste (Preda, 2001, pp. 112, 114).

Horia-Roman Patapievici (2007) propune o perspectivă liberală clasică, înţeleasă mai degrabă ca un ethos de adâncime sau o angajare morală şi existenţială : „Liberalismul, în opinia mea, nu poate fi o doctrină decât dacă se trădează pe sine. Liberalismul este o politică, o formă de a trăi politicul, o manieră de raportare la problematica politică şi la cea teologico-politică – în mult mai mare măsură decât o doctrină"[31]. Unul din argumentele sale este că valorile liberale nu pot crea cetăţenia de sus în jos, pe cale instituţională sau politică. Această angajare vine pe coordonatele unui liberalism universalist, clasic, de-a dreptul ostil diferenţei şi preocupării pentru identităţi : autorul exclude din această paradigmă conceptele precum corectitudinea politică sau acţiunea afirmativă, problema diferenţei culturale şi multiculturalismul[32] sau problemele legate de drepturile minorităţilor sexuale[33].

---

30. Prima traducere completă (Horia Târnoveanu) a *Teoriei dreptăţii* a lui Rawls apare abia în 2012, la Editura Universităţii „Alexandru-Ioan Cuza".
31. http : //www.romaniaculturala.ro/articol.php ? cod = 7098, accesat la 21.05.2012.
32. „Cum protecţia corectitudinii politice nu se aplică religiilor, cu atât mai puţin ar trebui aplicată corectitudinea politică lucrurilor vădit inferioare, adică «raselor» şi «etniilor»" (Patapievici, 2001, 364).
33. „Trăsături generale care până acum erau considerate strict private (genul, preferinţele sexuale, etc) sunt în tot mai mare măsură exportate în spaţiul public, dându-se adevărate bătălii ideologice şi culturale pentru a fi acceptate acolo şi canonizate ca fiind importante pentru definiţia publică a persoanei." (Patapievici 2001, 360) Într-o notă de subsol autorul condamnă vehement (2001, 360 n. 555) ceea ce

O poziţie moderată şi mai sensibilă la temele contemporane adoptă Aurelian Crăiuţu în lucrarea *Elogiul libertăţii. Studii de filosofie politică* ; una din dimensiunile importante este aceea a activismului şi independenţei societăţii civile, condiţie necesară pentru procesul de democratizare a României după 45 de ani de comunism[34]. El denunţă clientelismul şi avertizează că „egalitarismul predominant împiedică pe moment afirmarea unui individualism civic solid, permiţând astfel curentelor populist-naţionaliste de sorginte colectivistă să câştige numeroşi aderenţi" (Crăiuţu, 1998, p. 176).

Însă cea mai semnificativă întreprindere intelectuală şi politică este proiectul reconstrucţiei dreptei, iniţiat de Dragoş Paul Aligică şi Valeriu Stoica după fracturile politice din interiorul Alianţei DA din a doua jumătate a anilor 2000. Oferta acestora vine tot pe filiera revigorării liberalismul clasic, aşa cum am menţionat în rândurile trecute, distanţându-se de „extrema agendei emancipării şi diversităţii (îmbrăţişarea minorităţilor până la discriminarea agresivă împotriva majorităţii), extrema pluralismului (îmbrăţişarea multiculturalismului până la subminarea fundamentelor culturale occidentale pe care însăşi doctrina pluralismului se bazează), extrema asistenţială (susţinerea defavorizaţilor până la punctul în care se formează o clasă socială a dependenţilor, având o subcultură şi mentalitate proprii)" (Stoica, Aligică, 2009, p. 44).

Imperativul central al acestui demers nu vizează identitatea *liberală*, ci unitatea *dreptei* (aceasta însemnând liberalism clasic, creştin-democraţia şi conservatorismul). În acelaşi proiect se înscriu şi volumele editate de Cristian Pătrăşconiu, *Noua şcoală de gândire a dreptei* (prefaţat de Valeriu Stoica, invitaţii la dialog fiind persoane care se revendică de la cele trei ideologii şi care au avut prezenţă în dezbaterile publice sau în viaţa politică[35]) şi *Repere intelectuale ale dreptei româneşti* (un volum în care adună interviuri cu Andrei Pleşu, Al. George, Virgil Nemoianu, Neagu Djuvara, Vladimir Tismăneanu, Nicolae Manolescu, Gabriel Liiceanu, Andrei Cornea, H.-R. Patapievici, Lucian Boia). Aceste iniţiative editoriale coagulează nume şi idei diverse sub umbrela dreptei politice româneşti ; opiniile şi abordările sunt multiple, de la tema anticomunismului la dezvoltarea instituţională sau rolul statului în economie. Există însă câteva coordonate comune ale acestui proiect : în primul rând, el se distanţează de Partidul Naţional Liberal în favoarea Partidului Democrat Liberal (Valeriu

---

consideră că este o hiperpolitizare a acestor trăsături private : „În mod stupefiant, *preferinţele* sexuale sunt numite azi «*orientări* sexuale», anume pentru a sublinia aberaţia că *gustul* pentru felaţie, cunnilingus ori legături homoerotice ar reprezenta, la fel ca adeziunea pentru un partid politic sau altul, *opţiuni* politice publice, care trebuie să beneficieze de statutul acordat libertăţii de conştiinţă. Aici, pentru extorcarea de fonduri ori criminalizarea adversarilor, se confundă în mod voit spaţiul public cu cel privat". Florin Buhuceanu a dat o replică volumului *Omul Recent*, publicată în *Observatorul Cultural*, împotriva cuvintelor injurioase adresate de H.-R. Patapievici minorităţii sexuale : http : //www.observatorcultural.ro/O-replica-domnului-Patapievici*articleID_113-articles_details.html, accesat la 2 mai 2012.

34. Legat de societatea civilă, periodic şi fragmentar au existat instituţii care au arătat interes liberalismului din punct de vedere ideologic, precum Institutul de Studii Liberale sub egida Fundaţiei Friedrich Naumann, dar a cărui activitate încetează public la începutul anilor 2000. De asemenea, activ este şi Centrul de Analiză şi Dezvoltare Instituţională, însă tendinţele sale actuale sunt în mod declarat libertariene, orientate spre liberalismul clasic sau spre neoliberalism (vezi capitolul „Libertarianismul").

35. Mona Muscă, Sever Voinescu, Teodor Baconschi, Cristian Preda, Traian Ungureanu, Mihail Neamţu, Dragoş Paul Aligică, Ioan Stanomir, Marius Lazurcă, Ionuţ Popescu, Radu Paraschivescu, Dan C. Mihăilescu, Mircea Mihăieş, Cosmin Alexandru, Sebastian Lăzăroiu, Cătălin Avramescu, Sorin Ioniţă, Cristian Ghinea, Bogdan Călinescu, Vitalie Ciobanu.

Stoica, Monica Macovei, Cristian Preda). În al doilea rând, perspectiva economică dominantă este aceea a unei ortodoxii pro-piaţă, care susţine dereglementarea (de exemplu, prin privatizarea serviciilor publice) şi restrângerea intervenţiei statului : „dreapta poate părea cinică într-o ţară săracă […] Eu sunt adeptul pieţei, eu cred că piaţa este Dumnezeu, piaţa te duce către eficienţă maximă, dar nu către justiţie socială. […] dar ca să ajungi la eficienţă maximă trebuie să iei măsuri dureroase, să concediezi oameni, să accepţi pe termen scurt majorări de preţuri […] injustiţia socială pe care o produce piaţa, pe care trebuie apoi să o corectezi prin ajutoare acordate doar celor care au nevoie, nu de-a valma, cum se întâmplă acum" (Popescu, în Pătrăşconiu, 2011b, pp. 176-189). În al treilea rând, în încercarea de a construi agenda de dreapta în jurul acestor valori ale liberalismului clasic, poziţiile exprimate ocolesc de cele mai multe ori probleme precum cele de mediu, inegalităţile de gen sau nedreptăţile structurale legate de identităţile culturale (cazul comunităţii roma). Or, ignorarea acestor teme reprezintă o problemă din cel puţin două motive : în primul rând, ar aduce un deserviciu dreptei, dovedind nesincronizarea cu agenda socială contemporană[36] ; iar în al doilea rând, plasându-le exclusiv pe agenda stângii, promotorii proiectului se apropie de un maniheism doctrinar stânga-dreapta, dominat mai degrabă de pasiuni şi similar celui de la începutul tranziţiei.

5. Concluzii

Celor care consideră că politicul funcţionează astăzi în dihotomii simple de tip bine-rău, prieten-duşman, libertate-sclavie etc. liberalismul le poate părea o ofertă ambiguă şi puţin tentantă. Tradiţia liberală oscilează între o versiune clasică minimală a drepturilor şi libertăţilor fundamentale şi o versiune optimistă care susţine statul bunăstării ; între universalismul drepturilor omului şi concepţia conform căreia într-o societate plurală respectul egal pentru fiecare cetăţean necesită uneori tratament preferenţial pentru grupurile defavorizate ; între individualism şi acceptarea faptului că în nenumărate privinţe o viaţă împlinită presupune participarea la un proiect comun şi respect pentru valorile colective ; între convingerea fermă că exercitarea răbdătoare a facultăţilor raţionale ne poate îmbogăţi traiul împreună şi scepticismul faţă de reţetele raţionale finale pentru rezolvarea infailibilă a problemelor cooperării ; între nevoia unei atitudini existenţiale şi etice de respect şi tolerare faţă de Celălalt şi ambiţia de a oferi reţete filosofice şi economice complicate pentru alcătuirea instituţiilor.

„Beneficiarii" predilecţi ai liberalismului au fost burghezia în ascensiune, angajată în lupta cu ierarhiile sociale şi privilegiile societăţii premoderne ; clasa mijlocie educată şi activă politic în secolul XIX ; muncitorimea şi perdanţii competiţiei capitaliste, în viziunea Noilor Liberali şi a politicilor statului bunăstării până în prima jumătate a secolului XX ; lumea liberă în totalitatea ei în perioada Războiului Rece ; cei excluşi direct sau indirect pe criteriul rasei, genului, apartenenţei etnice, religiei sau preferinţelor sexuale în anii din urmă. Toate acestea fac ca liberalismul să fie ideologia dominantă în secolul XX (Gaus, 2001) şi în acelaşi timp o filosofie politică incapabilă să-şi armonizeze obiectivele într-o structură conceptuală necontradictorie.

36. „Chiar dacă aceste probleme sunt asociate mai curând stângii, cred că liberalismul nu poate ocoli răspunsuri nedogmatice, pline de înţelegere, decât cu preţul neînţelegerii frământării omului contemporan" (Miroiu, 2009, p. 376).

Poziţia liberală poate părea unora prea „moale" şi înclinată spre compromis, dată fiind diversitatea cauzelor particulare pe care le-a îmbrăţişat. Credem că o asemenea etichetă e nedreaptă: nu oportunismul, ci ataşamentul necondiţionat faţă de valorile libertăţii şi demnităţii egale a fiinţelor umane a determinat continua redefinire a obiectivelor liberale, în funcţie de sursa contestării acestor valori. Însă, ca s-o spunem direct, perspectiva liberală poate deveni foarte uşor antipatică unor tipuri foarte diferite de oameni: libertarianului devotat care consideră că mizeria (materială şi morală) în care trăiesc excluşii societăţii este mai puţin importantă decât dreptul natural sacru la proprietate al unui magnat al industriei media; antiglobalistului furios care înţelege politica secolului XXI în termenii unei lupte neîmpăcate de clasă la scară planetară; relativistului care denunţă orice speranţă de a discuta şi rezolva raţional problemele traiului în comun drept o formă de imperialism cultural occidental; elitistului care consideră că marii guru ai culturii, experţii şi deţinătorii Adevărului trebuie învestiţi cu autoritatea de a comenta sau prescrie politici, toţi ceilalţi fiind cetăţeni de categoria a doua; naţionalistului care consideră că instituţiile trebuie să protejeze identitatea etnică sau culturală în detrimentul valorilor cetăţeniei egale. Atâta timp cât astfel de voci continuă să populeze spaţiul public democratic, adeptul valorilor liberale contemporane nu se poate considera lipsit nici de o cauză, nici de armele conceptuale cu care să o apere.

Referințe

Bibliografie primară

Aron, Raymond, *Spectatorul angajat*, interviu cu Jean-Louis Missika şi Dominique Wolton, Bucureşti, Nemira, 2006.

Berlin, Isaiah, *Patru eseuri despre libertate*, trad. Laurenţiu-Ştefan Scalat, Bucureşti, Humanitas, [1958], 1996.

Bobbio, Norberto, *Liberalism şi democraţie*, Bucureşti, Nemira, 2007.

Green, Thomas Hill, *Lectures on the Principles of Political Obligation*, Kitchener: Batoche Books, [1883], 1999. Disponibil la http://socserv2.mcmaster.ca/Îecon/ugcm/3ll3/green/obligation.pdf.

Hobbes, Thomas, *Leviathanul* (fragmente), în Socaciu, Emanuel-Mihail (ed.), *Filosofia politică a lui Thomas Hobbes*, Iaşi, Polirom, 2001.

Hobhouse, Leonard T., *Liberalism*, Londra: Oxford University Press, [1911], 2009. Accesibil la http://www.gutenberg.org/files/28278/28278-h/28278-h.htm, accesat la 02.05.2012.

Kennedy, John F., 1961, http://www.jfklibrary.org/Research/Ready-Reference/JFK-Speeches.aspx, accesat la 10.05.2012.

Locke, John, *Al doilea tratat despre cârmuire. Scrisoare despre toleranţă*, Bucureşti, Nemira, 1999.

Lăzărescu, Dan A., *Introducere în istoria liberalismului european şi în istoria Partidului Naţional Liberal din România*, Iaşi, Viitorul Românesc, 1996.

Mill, John Stuart, *Despre libertate*, Bucureşti, Humanitas, [1859], 1994.

Nozick, Robert, *Anarhie, stat şi utopie*, Bucureşti, Humanitas, 1997.

Obama, Barack, *Îndrăzneala de a spera. Gânduri despre salvarea visului american*, Bucureşti, Rao, 2008.

Pătrăşconiu, Cristian, *Noua şcoală de gândire a dreptei*, Bucureşti, Humanitas, 2011a.

Pătrăşconiu, Cristian, *Repere intelectuale ale dreptei româneşti*, Bucureşti, Humanitas, 2011b.

Patapievici, Horia-Roman, „Liberalismul este civilitatea politică a modernităţii", *Idei în dialog*, nr. 3, martie 2007.

Patapievici, Horia-Roman, *Omul recent*, Bucureşti, Humanitas, 2001.

Rawls, John, *Political Liberalism*, New York, Columbia University Press, 1996.

Rawls, John, *A Theory of Justice*, Cambridge, MA, Harvard University Press, [1971], 1999.
Rousseau, Jean-Jacques, *Contractul social*, Bucureşti, Nemira, 2008.
Smith, Adam, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, University of Chicago Press, 1977 [1776].
Stoica, Valeriu, Aligică, Dragoş Paul, *Provocări liberale*, Bucureşti, Humanitas, 2003.
Stoica, Valeriu, Aligică, Dragoş Paul, *Reconstrucţia dreptei. Între experimentul capitalist occidental şi proiectul naţional românesc*, Bucureşti, Humanitas, 2009.
Tocqueville, Alexis de, *Despre democraţie în America*, Bucureşti, Humanitas, 1995.
Truman, Harry S., „Special Message to the Congress Presenting a 21-Point Program for the Reconversion Period", 6 septembrie, 1945, *The American Presidency Project*. http : //www.presidency.ucsb.edu/ws/ ? pid = 12359, accesat la 10.05.2012.
Zeletin, Ştefan. *Neoliberalismul*, Bucureşti, Ziua, 2005.

Bibliografie secundară

Anderson, Elizabeth, „What is the point of equality ? ", *Ethics* 109, 1999, pp. 287-337.
Ball, Terence, Dagger, Richard, *Ideologii politice şi idealul democratic*, Iaşi, Polirom, 2000.
Baradat, Leon P., *Ideologiile politice. Origini şi impact*, Iaşi, Polirom, 2012.
Baumgold, Deborah, „Hobbes", în Boucher, David, Kelly, Paul, *Mari gânditori politici de la Socrate până astăzi*, Bucureşti, ALL, 2008, pp. 149-165.
Beitz, Charles, *Political Theory and International Relations*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1979.
Bell, Jonathan, *The Liberal State on Trial. Cold War and American Politics in the Truman Years*, New York, Columbia University Press, 2004.
Boia, Lucian, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 şi 1950*, Bucureşti, Humanitas, 2011.
Brock, Gillian, *Global Justice. A Cosmopolitan Account*, New York, Oxford University Press, 2009.
Bucur, Maria, Miroiu, Mihaela (ed.), *Patriarhat şi emancipare în istoria gândirii politice româneşti*, Iaşi, Polirom, 2002.
Brack, Duncan, „Liberal Democrat Leadership : The Case of Ashdown and Kennedy", *The Political Qarterly*, vol. 78, nr. 1, 2007.
Broughton, David, Kirchner, Emil, „The FDP in the Federal Republic of Germany. The requirements of survival and success", în Kirchner (1988), pp. 62-93.
Caraiani, Ovidiu (coord.), *Dreptate sau moralitate ? O introducere în filosofia politică a lui John Rawls*, Bucureşti, Comunicare.ro, 2008.
Charnock, Davis, „Can the Australian Greens Replace the Australian Democrats as «Third Party» in the Senate ? ", *Australian Journal of Political Science*, vol. 44, nr. 2, (iunie 2009), pp. 245-258.
Crăiuţu, Aurelian, *Elogiul moderaţiei*, Iaşi, Polirom, 2006.
Crăiuţu, Aurelian, *Elogiul libertăţii. Studii de filosofie politică*, Iaşi, Polirom, 1998.
Curtice, John, „New Labour, New Protest ? How the Liberal Democrats Profited from Blair's Mistakes", *The Political Quarterly*, vol. 78, nr. 1, 2007.
Daadler, Hans, Koole, Rudd, „Liberal Parties in the Netherlands", în Kirchner (1988), pp. 151-178.
Djuvara, Neagu, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, Bucureşti, Humanitas, 2000.
Elley, Geoff, *Forging Democracy. The History of the Left in Europe, 1850-2000*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2002.
Ene, George, *Filosofia politică a lui John Stuart Mill*, Iaşi, Polirom, 2000.
Florian, Alexandru. *Fundamentele doctrinelor politice*, Bucureşti, Editura Universitară, 2006.
Freeden, Michael. „The Coming of the welfare state", în Ball, Terence, Bellamy, Richard, *The Cambridge History of the Twentieh-Century Political Thought*, Cambridge-New York, 2003.
Freeden, Michael, *Drepturile*, Bucureşti, Du Style, 1998.
Freeden, Michael, *Ideologies and Political Theory. A Conceptual Approach*, New York, Clarendon Press, 1996.

Freeden, Michael, *Liberalism Divided. A Study in British Political Thought 1914-1939*, Oxford, Clarendon Press, 1986.
Gaus, Gerald F., *Contemporary Theories of Liberalism : Public Reason as a Post-Enlightenment Project*, Londra, Sage, 2003.
Gaus, Gerald F., „Ideological dominance through philosophical confusion. Liberalism in the twentieth century", în Freeden, Michael, *Reassessing Political Ideologies. The Durability of Dissent*, Londra – New York, Routledge, 2001, pp. 13-34.
Georgescu, Vlad, *Istoria ideilor politice româneşti (1369-1878)*, München, Jon Dumitru Verlag, 1987.
Gillon, Steven M., „The Democratic Party, 1932-1968", în Kazin, Michael, Edwards, Rebecca, Rothman, Adam, *The Princeton Encyclopedia of American Political History*, vol. 1-2, Princeton, NJ, Oxford, Princeton University Press, 2010.
Gray, John, *Cele două feţe ale liberalismului*, Iaşi, Polirom, 2002.
Gray, John, *Liberalismul*, Bucureşti, Du Style, 1998.
Habermas, Jurgen, *Sfera publică şi transformarea ei structurală*, Bucureşti, Univers [1962], 1990.
Hobsbawm, Eric, *Era capitalului. 1848-1875*, Chişinău, Editura Cartier, 2000.
Iankova, Elena A., *Eastern European Capitalism in the Making*. Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2002.
Ionescu-Quintus, Mircea, *Ce-aţi făcut în ultimii cinci ani ?* , Bucureşti, Maşina de scris, 2004.
Isserman, Maurice, Kazin, Michael, *America Divided. The Civil War of the 1960s*, New York, Oxford, Oxford University Press, 2000.
Judt, Tony, *Epoca postbelică. O istorie a Europei după 1945*, Iaşi, Polirom, 2008.
Kelly, Paul, „J.S. Mill despre libertate", în Boucher, David, Kelly, Paul, *Mari gânditori politici de la Socrate până astăzi*, Bucureşti, ALL, 2008, pp. 299-316.
Kirchner, Emil J., *Liberal Parties in Western Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1988.
Kovacs, Janos Matyas, *Transition to Capitalism ? The Communist Legacy in Eastern Europe*, New Brunswick, Transaction Publishers, 1994.
Kukathas, Chandran, „Liberty", în Goodin, Robert E., Pettit, Phillip, *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, Oxford, Blackwell, 1993.
Kymlicka, Will, *Multicultural Citizenship*, Oxford, Oxford University Press, 1995.
Lawler, Keith, „John Maynard Keynes", în Parker, Noel, Sim, Stuart, *The A-Z Guide to Modern Social and Political Theorists*, Londra, New York, Prentice Hall, 1997.
Mack, Kenneth, Chen, Jim, „Barack Obama before He Was a Rising Political Star", *The Journal of Blacks in Higher Education*, nr. 45, 2004, pp. 98-101.
Mihăilescu, Ştefania, *Din istoria feminismului românesc. Studiu şi antologie de texte 1838-1929*, Iaşi, Polirom, 2002.
Miroiu, Adrian (ed.), *Teorii ale dreptăţii*, Bucureşti, Editura Alternative, 1996.
Miroiu, Adrian, *Introducere în filosofia politică : teme clasice*, Bucureşti, Polirom, 2009.
Miroiu, Adrian, „Postfaţă. Ce este dreapta liberală astăzi ? ", în Stoica, Valeriu, Aligică, Dragoş Paul, *Reconstrucţia dreptei. Între experimentul capitalist occidental şi proiectul naţional românesc*, Humanitas, Bucureşti, 2009, pp. 355-376.
Miroiu, Mihaela, *Drumul către autonomie. Teorii politice feministe*, Iaşi, Polirom, 2004.
Miroiu, Mihaela, *Nepreţuitele femei. Publicistică feministă*, Iaşi, Polirom, 2006.
Müller, Jan-Werner, „Fear and Freedom : On «Cold War Liberalism»", *European Journal of Political Theory*, 7, 2008, pp. 45-64.
Nay, Olivier, *Istoria ideilor politice*, Iaşi, Polirom, 2008.
Nozick, Robert, *Anarhie, stat şi utopie*, trad. Mircea Dumitru, Bucureşti, Humanitas [1974], 1997.
Nozick, Robert. *The Examined Life*, New York, Simon and Schuster, 1989.
Okin, Susan Moller, *Justice, Gender and the Family*, New York, Basic Books, 1989.
Parsons, Wayne, „Politics and markets : Keynes and his critics", în Ball, Terence, Bellamy, Richard, *The Cambridge History of the Twentieh-Century Political Thought*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2003.
Pasti, Vladimir, *Ultima inegalitate. Relaţiile de gen în România*, Iaşi, Polirom, 2003.

Pombeni, Paolo, „AntiLiberalism and the Liberal Legacy in Postwar European Constitutionalism : Considerations on Some Case Studies", *European Journal of Political Theory*, 7 (1), 2008, pp. 31-44.
Popa, Raluca, „Dimensiuni ale patriarhatului în gândirea liberală românească, între 1848 şi Al Doilea Război Mondial", în Maria Bucur şi Mihaela Miroiu (eds.), *Patriarhat şi Emancipare*, Iaşi, Polirom, 2002.
Preda, Cristian, *Rumânii fericiţi. Vot şi putere de la 1831 până în prezent*, Iaşi, Polirom, 2011.
Pridham, Geoffrey, „The Roads of Italian Liberalism : The Partito Republicano Italiano and the Partito Liberale Italiano", în Kirchner (1988), pp. 29-68.
Rauchway, Eric, *The Great Depression and the New Deal. A Very Short Introduction*, Oxford – New York, Oxford University Press, 2008.
Rădulescu, Mihai Sorin, *Elita liberală românească 1866-1900*, Bucureşti, All, 1998.
Ribuffo, Leo P., „The Democratic Party, 1968-2008", în Kazin, Michael, Edwards, Rebecca, Rothman, Adam, *The Princeton Encyclopedia of American Political History*, vol. 1-2, Princeton, NJ, Oxford, Princeton University Press, 2010.
Rorty, Richard, „Prioritatea democraţiei în raport cu filosofia", în *Obiectivitate, relativism şi adevăr. Eseuri filosofice 1*, Bucureşti, Univers, 2000, pp. 311-343.
Reeves, Thomas C., *Twentieth Century America. A Brief History*, New York, Oxford, Oxford University Press, 2000.
Salat, Levente, *Multiculturalismul liberal. Bazele normative ale existenţei minoritare autentice*, Bucureşti, Polirom, 2001.
Sandel, Michael J., *Liberalism and the Limits of Justice* (ed. a II-a), Cambridge, Cambridge University Press, [1982], 1998.
Shklar, Judith, „The Liberalism of Fear", în Rosenblum, Nancy (ed.), *Liberalism and the Moral Life*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1989.
Suda, Zdenek, Musil, Jiri (ed.), *The Meaning of Liberalism : East and West*, Budapesta, CEU Press, 2000.
Ţăranu, Andrei, *Doctrine politice moderne şi contemporane*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Pro, 2005.
Walzer, Michael, *Spheres of Justice. A Defense of Pluralism and Equality*, New York, Basic Books, 1982.
Weyland, Kurt, „Neoliberal Populism in Latin America and Eastern Europe", *Comparative Politics*, vol. 31, nr. 4, 1999, pp. 379-401.
Young, Iris Marion, „Teoria politică : o perspectivă de ansamblu", în Goodin, Robert, Klingemann, Hans Dieter (ed.), *Manual de ştiinţă politică*, Bucureşti, Polirom, 2005.

Social-democrația

Alice Iancu

1. Social-democrația până în 1989

Este dificilă stabilirea unui corp comun substanţial de idei al tuturor celor care, de-a lungul vremii, s-au numit socialişti. Socialismul în general poate fi înţeles ca un ansamblu de „tradiţii socialiste", în cadrul căruia diferitele ramuri de gândire se dezvoltă, se suprapun sau se distanţează unele de celelalte în mod variabil de-a lungul timpului (Newman, 2005, p. 6). Sunt de acord că „este necesară o anumită modestie definiţională" (Geoghegan, 2003, p. 74). Astfel, nu îmi propun să răspund la întrebarea „Ce este socialismul?", în toate detaliile sale sau să pretind prezentarea unui răspuns universal prin acest capitol.

Analiza este dezvoltată mai degrabă în jurul social-democraţiei moderne, recente, ca parte a unei gândiri socialiste mai cuprinzătoare, cu o istorie îndelungată[1]. De asemenea, a fost acordat un loc principal dezvoltării, politicilor şi poziţiilor socialismului internaţional şi a instituţiilor socialiste internaţionale. Deşi o astfel de abordare este asumat minimalistă, în sensul în care o multitudine de idei, mişcări şi contexte naţionale au fost plasate în plan secund sau nu s-au regăsit în textul final şi de asemenea asumat problematică, în sensul în care dimensiunea internaţională nu a fost întotdeauna factorul decisiv sau principal în formularea anumitor poziţii, consider că în ansamblu o asemenea abordare este un compromis acceptabil în contextul limitărilor de spaţiu din volumul de faţă. De asemenea am încercat să selectez aspecte relevante pentru intenţia de ansamblu pe care s-a sprijinit acest volum,

1. Geoghegan avertizează că există două pericole în încercarea de a defini socialismul : esenţialismul şi istoricismul. Primul, esenţialismul, este reducţionist, desigur, încercând să găsească „nucleul" socialismului, însă un astfel de demers eşuează pentru că diferenţele în cadrul a ceea ce numim „socialism" se pot dovedi mult mai numeroase decât asemănările, silindu-ne deseori să recurgem la concepte generale abstracte. Al doilea pericol, istoricismul, riscă să facă din prezentarea socialismului o înşiruire istorică a exponenţilor şi ideilor sale, ajungând la aceeaşi dificultate în a desemna ce este comun tuturor socialiştilor (Geoghegan, 2003, p. 74). Pentru că în acest capitol tratez numai social-democraţia, consider că precizând această delimitare şi acceptând faptul că mai multe ramuri ale gândirii socialiste nu sunt abordate sau detaliate aici, pericolul esenţialismului este minimizat. De asemenea, pentru că nu îmi propun o lucrare de teoretizare a social-democraţiei, capitolul de faţă este dezvoltat în jurul mai multor repere istorice (persoane, mişcări), încercând să surprindă social-democraţia inclusiv ca *praxis* (modul în care diferite abordări socialiste au înţeles şi au răspuns la realitatea socială a timpului lor şi modul în care idei sau revendicări social-democrate s-au dezvoltat de-a lungul timpului).

intenţie de a accentua mai mult dimensiunea contemporană a ideologiilor şi poziţiile relevante pentru autonomia şi diversitatea indivizilor.

1.1. *Socialismul şi social-democrația până la Al Doilea Război Mondial*

Socialismul ca ideologie a început să se dezvolte la începutul secolului XIX, ca răspuns la industrializare şi la schimbarea condiţiilor sociale[2]. Socialiştii abordau critic noua societate industrială, urbanizată şi capitalistă, considerând că acest tip de organizare adâncea inegalităţile şi nedreptatea socială. Se distanţau de liberali şi de individualism, accentuând valori precum comunitatea, cooperarea şi asocierea, valori pe care le vedeau puse în pericol într-o lume în care ţăranii sau meşteşugarii erau transformaţi în forţă de muncă în oraşe noi, dezrădăcinaţi din comunităţile lor (Newman, 2005, p. 6). Adversari ai conservatorilor, socialiştii se distanţau de apelul acestora la tradiţie (Ball şi Dagger, 2000, p. 127), care, în viziunea lor, contribuia la menţinerea sau agravarea inegalităţilor şi la justificarea unui status-quo nedrept. Michael Freeden subliniază faptul că ideologia socialistă este caracterizată printr-un dublu plan temporal : prezentul şi viitorul. Prezentul aparţine poziţionării critice. Viitorul aparţine proiectelor alternative propuse (Freeden, 2006, pp. 417-418). Cu alte cuvinte, analiza gândirii socialiste porneşte de la două întrebări : ce este criticat ? Ce se propune ?

1.1.1. Idei şi curente socialiste în secolul XIX

De la început, critica socialistă a fost îndreptată împotriva capitalismului ca sistem social şi economic şi împotriva instituţiilor sau practicilor sale centrale. Proprietatea privată şi mai ales aprecierea pozitivă de care aceasta se bucura printre liberali[3] şi consevatori au fost aspru criticate. Din punctul de vedere socialist, un sistem economic şi social în care proprietatea privată constituie o valoare centrală conduce la individualism, izolare şi excludere socială, facilitează crearea şi creşterea inegalităţilor de resurse şi putere (Ball şi Dagger, 2000, pp. 125-126). În fapt, proprietatea era inegal distribuită, cu foarte puţini controlând proprietăţi private şi capital şi foarte mulţi lipsiţi de acestea. De aceea, proprietatea trebuia plasată sub un control social. Câtă proprietate trebuie controlată, cum trebuie redistribuită şi cum trebuie exercitat acest control sunt întrebări la care socialişti diferiţi au oferit răspunsuri diferite (Ball şi Dagger, 2000, pp. 125-126). Din punct de vedere socialist, libertatea nu există în abstract, individualist, ea se trăieşte în relaţie cu alţii şi depinde de gradul de putere şi de resursele de care dispune un individ. Într-o societate marcată de inegalităţi sociale adânci, oamenii nu sunt liberi, iar discursul privind libertatea serveşte pentru a masca lipsa de putere a celor mulţi. Soluţiile propuse de socialişti difereau considerabil, iar la sfârşitul secolului XIX aceste diferenţe au marcat decisiv dezvoltarea şi apariţia social-democraţiei.

---

2. Termenul de „socialism” a apărut pentru prima dată în Marea Britanie în 1827, în publicaţia londoneză *Co-operative Magazine* (Newman, 2005, p. 6).
3. Optimismul liberalilor cu privire la sistemul capitalist era aspru criticat. „Într-o societate capitalistă – afirmă socialiştii – termeni ca «libertate» şi sloganuri ca «egalitate de şanse» sună fals pentru foarte mulţi oameni care muncesc” (Ball şi Dagger, 2000, p. 126).

În viziunea socialistă, oamenii aparţin diferitelor clase. Clasa muncitoare este cea care trebuie să îşi conştientizeze poziţia, să se mobilizeze şi să producă schimbări în sistemul capitalist. Grupul principal căruia i s-au adresat de la început socialiştii a fost cel al muncitorilor industriali. Odată cu dezvoltarea industrială şi capitalistă, această nouă clasă socială crescuse semnificativ. Foşti ţărani sau artizani lucrau acum în oraşe, în cadrul unor unităţi economice industriale, în condiţii de muncă mizere, dezorganizaţi şi dezrădăcinaţi de fostele comunităţi, lipsiţi de drepturi la locul de muncă (de exemplu, nu era reglementat numărul de ore de muncă pe zi, nu existau standarde de siguranţă la locul de muncă, copiii munceau şi ei în condiţii foarte grele etc.). De asemenea, critica socialistă în general s-a dezvoltat pentru a cuprinde mai multe tipuri de inegalităţi sociale, dincolo de binomul muncitori--capitalişti (burghezie) : inegalitatea dintre femei şi bărbaţi, dintre ţărani şi marii moşieri, dintre diferite grupuri etnice etc.

Utopiştii, precum Saint-Simon, Fourier sau Owen[4], se concentrau asupra relaţiilor economice şi a explicaţiilor macroeconomice şi vizau mai degrabă efectele societăţii capitaliste asupra indivizilor : înstrăinarea şi împiedicarea dezvoltării acestora. Propuneau o organizare bazată pe comunităţi în cadrul cărora vechile relaţii de exploatare erau abolite (fie că era vorba de relaţii capitaliste sau de reminiscenţe feudale), unde oamenii trăiau şi munceau în comun. Astfel de comunităţi au fost create în Europa şi Statele Unite ale Americii, cu rezultate variate (Newman, 2005, pp. 7-11). Adepţii anarhismului[5], precum Proudhon sau Bakunin, îşi manifestau opoziţia faţă de stat. Bakunin, de exemplu, s-a concentrat asupra unei critici a marxismului, acuzat că ar conduce la negarea libertăţii individuale prin accentul pus pe organizarea unui partid comunist şi prin puterea prea mare pe care o concentra în mâinile statului (Newman, 2005, pp. 15-21).

Marxismul[6] rămâne însă ramura cea mai semnificativă din punct de vedere istoric pentru secolul XIX. Marx şi Engels au colaborat pentru a produce un cadru teoretic care a influenţat în mod semnificativ atât istoria Europei, cât şi construcţia socialismului ca ideologie. Marxismul se poziţionează critic faţă de capitalism şi de organizarea socială capitalistă şi este mai ales centrat asupra vieţii economice. Marx considera istoria o luptă între diferitele clase definite economic, cu accente pe relaţia cu proprietatea asupra mijloacelor de producţie. Marx afirma astfel o concepţie materialistă asupra istoriei[7], bazată pe forţele materiale de producţie[8] şi relaţiile sociale de producţie (Ball şi Dagger, p. 136) În relaţiile economice de producţie din societăţile industriale, capitaliştii investeau în maşini, echipamente etc. (forţele materiale de producţie), iar muncitorii investeau propria forţă de muncă. Ambele clase, capitaliştii (burghezia) şi muncitorii (proletariatul), erau implicate astfel în relaţii de producţie. Muncitorii însă produceau, prin munca lor, plusvaloarea, adică profitul. În teoria lui Marx, plusvaloarea există doar prin muncă şi datorită muncii. Lupta dintre cele două clase se dădea în privinţa distribuirii plusvalorii[9]. Munca devine pentru muncitorii

4. Vezi şi capitolul dedicat comunismului din acest volum.
5. Pentru o analiză detaliată a anarhismului, vezi capitolul dedicat acestuia din prezentul volum.
6. Pentru o analiză mai detaliată, vezi capitolul dedicat comunismului din acest manual.
7. Pe care o numea astfel pentru a o distinge de interpretarea lui Hegel (Ball şi Dagger, p. 136).
8. Forţele materiale de producţie depind de tipul de societate : de exemplu, într-o societate agrară ele sunt echipamentele sau seminţele necesare producţiei, pe când într-o societate industrială ele sunt materiile prime, fabricile, tehnologiile necesare (Ball şi Dagger, p. 136).
9. Pentru clasa capitaliştilor importantă este creşterea profitului. Pentru aceasta erau disponibile trei posibilităţi : fie să crească productivitatea muncii (investind în echipamente), fie să menţină costurile muncii (salariile scăzute), fie o combinaţie a acestora două. Pentru muncitori asta însemna

care o prestează un mijloc de supravieţuire, însă aceştia nu controlează diferite aspecte ale activităţii lor, deseori nu au acces la produsele pe care ei înşişi le fabrică şi sunt înstrăinaţi de propria muncă, care devine un bun vândut capitaliştilor.

Mişcarea socialistă a câştigat teren mai ales în ultimele două decenii ale secolului XIX. Ultima parte a secolului XIX a generat mişcări dintre cele mai diverse, de la cele comuniste la Fabienii din Marea Britanie[10]. Până în perioada postbelică, ea s-a transformat de mai multe ori, sfârşind această tumultoasă perioadă separată în social-democraţi şi comunişti (pentru detalii, vezi capitolul „Comunismul"). Capitolul de faţă vizează alternativa social-democrată : mişcările (cooperativele, sindicatele şi partidele diverse) şi ideile care se vor consolida în final în cadrul social-democraţiei postbelice.

1.1.2. Separări fundamentale: apariția social-democrației

Social-democraţia modernă îşi are rădăcinile în teoriile revizioniste ale marxismului. Revizionismul critica în special dimensiunea revoluţionară a marxismului şi necesitatea impunerii prin forţă a societăţii comuniste. Eduard Bernstein a fost exponentul central al revizionismului social-democrat, în condiţiile în care a contestat două puncte marxiste centrale, materialismul istoric şi lupta de clasă, pledând „pentru o alternativă bazată pe primatul politicii şi al cooperării între clase" (Berman, 2006, p. 14).

Bernstein propune o tranziţie democratică, prin crearea unui sistem democratic social. Lucrarea sa fundamentală este *Evolutionary Socialism* (1899, în trad. engl, 1909), în care îşi detaliază atât critica faţă de marxism, cât şi propria viziune social-democrată. Din punctul său de vedere, pentru ca o societate socialistă să se materializeze şi consolideze sunt necesare : 1. Dezvoltarea mijloacelor moderne de producţie şi a capitalismului. Bernstein rămâne rezervat cu privire la amploarea acestei dezvoltări la finalul secolului XIX, chiar şi în societăţile industrializate. 2. Preluarea puterii de către proletariat şi transformarea într-o societate comunistă centralizată. Acesta este punctul în care Bernstein diferă fundamental de Marx şi totodată punctul de plecare al social-democraţiei (Bernstein, 1899).

Într-o abordare marxistă, afirmă Bernstein, proletariatul este presupus ca numeros, puternic, unitar, preluând puterea pentru a transforma apoi societatea. Pentru Bernstein, această viziune este greşită din mai multe puncte de vedere. În primul rând, proletariatul, definit general ca alcătuit din persoane „fără proprietate, toţi cei care nu au venit din proprietate sau vreo poziţie privilegiată" (Bernstein, 1899), chiar dacă formează majoritatea populaţiei, este în fapt foarte divers. Diferenţele dintre interesele grupurilor care îl alcătuiesc ar ieşi la suprafaţă imediat după preluarea puterii din mâinile claselor privilegiate. În al doilea rând, muncitorii industriali rămâneau o minoritate, astfel încât orice teorie care presupunea posibilitatea preluării tuturor mijloacelor de producţie de către aceştia rămânea nefezabilă. În al treilea rând asociaţiile cooperative ale muncitorilor produseseră deseori rezultate nu tocmai îmbucurătoare, transformându-se nu o dată în oligarhii producătoare

---

o perpetuă poziţie inferioară, salarii mici (eventual din ce în ce mai mici) şi imposibilitatea de a cumpăra bunurile pe care le produceau chiar ei de cele mai multe ori. Deşi sistemul se putea schimba sub mai multe aspecte de-a lungul timpului (prin fuziuni, achiziţii etc.), problema de fond rămânea aceeaşi (Newman, 2005, pp. 25-27).

10. Organizaţie mai degrabă orientată intelectual şi acuzată de elitism (printre membrii săi se numărau şi George Bernard Shaw şi H.G. Wells), care susţinea o trecere graduală de la societatea capitalistă la cea socialistă.

de privilegii similare societăţii capitaliste (Bernstein, 1899). Toate aceste puncte îl conduceau pe Bernstein la concluzia că o preluare de tip revoluţionar-marxist a mijloacelor de producţie de către proletariat era nu numai improbabilă, ci şi de nedorit.

Propunerea lui Bernstein este una care urmăreşte schimbarea situaţiei muncitorilor prin mijloace democratice şi în interiorul democraţiei, „o realitate socială unde privilegiul politic nu aparţine unei clase anume" (Bernstein, 1899). O revendicare fundamentală pentru social-democraţi era sufragiul universal, înţeles ca alternativa la o revoluţie violentă. Sufragiul universal nu constituie o rezolvare pentru toate problemele sociale, însă potenţează rezolvarea acestora[11] (Bernstein, 1899). Un aspect interesant îl constituie atitudinea lui Bernstein faţă de liberalism. Socialiştii, crede el, nu ar trebui să atace categoric liberalismul, pentru că social-democraţia este moştenitoarea spiritului liberal. Deşi liberalismul deseori este folosit pentru a sprijini sistemul capitalist împotriva căruia lupta socialismul, el a creat valori şi idei privind libertatea individuală la care socialiştii aderau. Scopul socialismului era inclusiv creşterea libertăţii individuale şi dezvoltarea individuală, liberă de constrângerile actualului sistem economic. Faţă de alte perioade şi schimbări din istorie, revoluţia violentă nu era necesară în acel moment. Astfel, social-democraţia ar trebui să fie încrezătoare în sistemul democratic, să acţioneze cu hotărâre, dar nonviolent, şi să sprijine dezvoltarea instituţiilor care promovează interesele muncitorilor (industriali, agricoli etc.) : sindicate, asociaţii, partide socialiste (Bernstein, 1899). Revizionismul social-democrat a beneficiat la sfârşitul secolului XIX tocmai de dezvoltarea acestor instituţii. O parte importantă a socialiştilor se concentraseră din prima jumătate a secolului XIX asupra organizării de sindicate[12] sau cooperative[13]. Între 1880 şi 1914, numărul partidelor socialiste a crescut foarte mult, acestea reunindu-se cu ocazia Internaţionalei a Doua, fondată în 1889.

Aceasta a fost perioada în care antagonismul dintre social-democraţi şi comunişti s-a accentuat şi care în cele din urmă a rezultat în cristalizarea social-democraţiei. Astfel in 1889 două congrese diferite, unul reformist şi unul marxist, au fost organizate, marcând clar diferenţierea dintre cele două curente. În acelaşi timp „abolirea folosirii armelor, studiul unei legislaţii internaţionale a muncii, campania pentru obţinerea unei zile de lucru de opt

---

11. Răspunzând criticilor care afirmau că sufragiul universal poate fi folosit împotriva proletariatului, în condiţiile în care acesta nu dispunea de educaţie şi cultură suficientă, Bernstein este încrezător în procesul democratic. Din punctul lui de vedere, deşi conducătorii ar putea manipula electoratul, în final ajung să ţină cont de el şi de dorinţele sale, sunt nevoiţi să o facă (Bernstein, 1899).
12. În ceea ce priveşte dezvoltarea sindicatelor, socialiştii aveau un rival important : creştin-democraţia şi sindicatele confesionale formate în cadrul mişcării creştin-democrate (pentru mai multe detalii, vezi capitolul privind creştin-democraţia). În contexte naţionale diverse, sindicatele socialiste sau cele creştin-confesionale s-au dezvoltat diferit.
13. Între 1830 şi 1880 socialiştii şi adepţii acestora urmaseră calea cooperativelor, sindicatelor şi chartismului în Marea Britanie. Chartismul este prima mişcare muncitorească de masă din lume, iar documentul său programatic a fost Carta de la 1837, cu cele şase puncte ale sale : 1. Un vot pentru fiecare bărbat de 21 de ani în deplină sănătate mintală şi care nu ispăşeşte pedeapsă pentru vreo infracţiune. 2. Vot secret – pentru protejarea celui care votează. 3. Nici un fel de condiţii privind proprietatea pentru membrii Parlamentului, permiţând astfel votanţilor să aleagă pe oricine, sărac sau bogat. 4. Plată pentru membrii Parlamentului, pentru ca oricine trebuie să îşi părăsească meseria pentru a deveni membru al Parlamentului să o poată face. 5. Circumscripţii egale, pentru ca reprezentarea să fie proporţională unui număr egal de oameni. 6. Parlamente anuale – pentru a scădea posibilitatea mitei şi forţei, pentru că în condiţii de vot universal va fi dificilă cumpărarea titlului anual sau stabilizarea unor privilegii pe termen lung. http : //www.chartists.net/The-six--points.htm, accesat la 06.12.2011

ore, alegerea datei de 1 mai ca simbol al luptei muncitoreşti, acestea sunt bazele programatice ale noii Internaţionale" (Dreyfus, 2000, p. 34). Majoritatea socialiştilor credeau în eficienţa organizării în partide politice, chiar dacă unii dintre ei, sindicaliştii, preferau acţiunea în cadrul cercurilor industriale. Aceste partide politice au avut de la început o pronunţată orientare internaţională, muncitorii fiind consideraţi drept uniţi în situaţia lor dincolo de graniţe teritoriale. Lideri socialişti occidentali aveau rezerve sau se opuneau unei organizări sociale de tip sovietic, pe care nu o considerau socialistă, astfel apărând tensiuni semnificative între cele două tabere (Geoghegan, 2004, p. 82-84, Newman, 2005, pp. 30-46). Social-democraţii s-au distanţat astfel de comuniştii sovietici[14] mai ales cu privire la mijloacele de atingere a unei societăţi socialiste, cele două tabere oferint răspunsuri diametral opuse. Social-democraţii susţineau o schimbare constituţională din cadrul sistemului de partide existent. Partide social-democrate se bucuraseră de succes electoral şi preferau votul şi reformele pragmatice. Polarizarea socială putea fi contracarată prin mijloace parlamentare, salariile creşteau, la fel şi mica agricultură, polarizarea şi inegalităţile acute puteau fi combătute. Revoluţia susţinută de aripa marxist-comunistă nu era nici necesară, nici probabilă (Geoghegan, 2004, pp. 82-84 ; Newman, 2005, pp. 30-46).

Trecerea de la revizionism la social-democraţie şi consolidarea acesteia din urmă au fost facilitate la începutul secolului XX de mai mulţi factori. Un prim set de factori era ideologic : respingerea luptei de clasă şi a materialismului istoric, însoţită de susţinerea cooperării transversale a mai multor clase sociale şi a primatului politic. Al doilea set de factori a fost conjunctural-istoric. Primul război mondial a adus şi confruntarea partidelor socialiste europene cu naţionalismul, căruia internaţionalismul socialist i s-a opus mai puţin coerent, din mai multe cauze : pe de o parte, mişcarea internaţionalistă socialistă s-a scindat între partide care susţineau efortul de război al propriilor state şi adepţii pacifismului ; pe de altă parte, influenţa liderilor socialişti asupra maselor muncitoreşti a fost prea mică pentru a combate adeziunea la cauze naţionale şi patriotice (Dreyfus, 2000, pp. 73-78). Revoluţia Rusă din 1917 şi încheierea războiului în 1918 au fost evenimente care i-au scindat şi mai mult pe socialişti în două tabere opuse, iar până în 1923 socialismul european a fost măcinat de mai multe lupte interne (Dreyfus, 2000, pp. 86-103).

Separarea dintre internaţionala comunistă şi cea socialistă se va menţine, însă fragmentarea din interiorul Internaţionalei Socialiste a rămas un factor important după Primul Război Mondial. Odată cu terminarea războiului, mai multe partide socialiste au găsit un teren democratic primitor[15], unde şansele de participare politică au crescut, raportându-se în mod

14. Deşi opoziţia faţă de comunişti a definitivat separaţia dintre social-democraţie şi comunism, aceasta nu a apărut brusc. Partidul Social German, în care ideologia marxistă fusese adoptată formal, dar supusă unor dezbateri intense, a fost fondat în 1875. Partidul Muncitoresc din Marea Britanie a fost fondat în 1906, iar după Primul Război Mondial a devenit un partid puternic de masă. Influenţa marxistă în cadrul său era mai degrabă redusă, partidul adoptând o atitudine pragmatică, mai puţin impresionată de teoria marxistă şi mai degrabă interesată de reforme practice. O caracteristică a partidelor social-democratice era organizarea masivă, cu un număr mare de membri şi o ierarhie clară şi strictă, contrastând de multe ori cu cele liberale sau conservatoare. Sudul Europei, slab industrializat, nu a cunoscut în această perioadă partide sau mişcări de stânga semnificative (Padgett, Paterson, 1991, pp. 4-6).
15. La rândul său Marea Recesiune (1929-1933) a condus la creşterea sărăciei şi deteriorarea considerabilă a vieţii unui număr foarte mare de oameni, ceea ce a crescut presiunea asupra partidelor socialiste pentru propunerea unor politici viabile de remediere a situaţiei (Berman, 2006, pp.96-97).

accentuat la propriul context naţional (Berman, 2006, pp. 96-97 ; Dreyfus, 2000, pp. 106-112). Internaţionala Socialistă reconstituită devine mai stabilă, congresele se desfăşoară constant, iar componenţa sa este predominant europeană, obţinând rezultate electorale care permit o oarecare stabilizare, mai ales în Europa. În 1925, Internaţionala „îşi exprimă voinţa de a interveni în trei direcţii principale : lupta împotriva reacţiunii, pentru ameliorarea condiţiilor de existenţă ale clasei muncitoare şi, în sfârşit, lupta pentru pace" (Dreyfus, 2000, p. 121).

Însă, odată cu apariţia şi dezvoltarea pe scena europeană a fascismului şi nazismului, socialismul european este confruntat cu alegeri importante. Menţinându-se separaţi de comunişti, socialiştii europeni au constituit o opoziţie importantă faţă de fascismul din Spania, de exemplu, deşi uneori poziţii divergente considerabile încetineau răspunsul şi mobilizarea (Dreyfus, 2000, pp. 168-170). În general, anii 1930 au fost ani de destabilizare a Internaţionalei, din cauze interne şi externe deopotrivă. Dreyfus consideră că trei factori importanţi au contribuit la destabilizarea Internaţionalei : „ascensiunea unor partide socialiste la putere […] a accelerat puternic acest proces de integrare naţională şi a întărit forţele centrifuge ale ISM" (Dreyfus, 2000, p. 176) ; „apariţia unei mişcări puternice comuniste" (Dreyfus, 2000, p. 177) ; trecerea în ilegalitate a numeroase partide, în contextul ascensiunii faascismului (Dreyfus, 2000, p. 177). Apoi, aderarea puternică la pacifism, în contextul anilor 1930, s-a dovedit foarte problematică în interiorul Internaţionalei şi a dus la separaţii fundamentale, precum şi la scăderea forţei de răspuns în faţa fascismului : „Sentimentele pacifiste câştigă teren în numeroase partide în care socialiştii, traumatizaţi de amintirile Primului Război Mondial, au adesea tendinţa de a analiza situaţia internaţională de la sfârşitul anilor '30 prin prisma conceptelor anterioare anului 1914. Privind retrospectiv, este uşor de arătat modul în care această viziune asupra lucrurilor a generat efecte politice dintre cele mai surprinzătoare şi a împiedicat pregătirea luptei împotriva fascismului" (Dreyfus, 2000, p. 172).

Un aspect important ce a caracterizat mişcarea socialistă internaţională chiar de la începuturi îl constituie prezenţa unor femei activiste importante şi adoptarea unor revendicări explicite privind emanciparea de gen. De altfel, în 1907 a fost organizată o conferinţă internaţională a femeilor, repetată apoi în 1910. În cadrul acestor conferinţe s-a stabilit fondarea unui Secretariat Internaţional al Femeilor, condus de Clara Zetkin[16], şi, de asemenea, inaugurarea unei Zile Internaţionale a Femeilor, sărbătorită prima dată în 1911, pentru promovarea luptei privind dreptul de vot şi emanciparea femeilor în general[17]. Mişcarea şi ideile feministe socialiste s-au consolidat în permanenţă de la începutul secolului XX[18], şi-au dezvoltat propria specificitate şi constituie şi acum o componentă importantă a social-democraţiei internaţionale.

16. Deşi activiste importante precum Clara Zetkin (1857-1933) s-au opus revizionismului propus de Bernstein şi au optat pentru o variantă marxist-revoluţionară, Internaţionala Femeilor Socialiste la a cărei dezvoltare au constribuit decisiv, constituie în continuare un element important al mişcării social-democrate internaţionale.
17. Internaţionala Socialistă a Femeilor *O scurtă istorie*, http : //www.socintwomen.org.uk/en/history.html
18. Pentru mai multe detalii vezi capitolul privind Feminismul din acest volum.

1.1.3. Social-democrația în România pre-comunistă[19]

La începutul secolului XIX, în România ideile socialiste erau cunoscute şi împărtăşite de un număr mic de oameni. În prima jumătate a secolului XIX, iniţiativele socialiste româneşti au constituit mai degrabă o excepţie. Abia după Revoluţia de la 1848 s-au dezvoltat mai multe grupuri, iar ideile socialiste s-au răspândit prin publicaţii precum *Telegraful român* (1865), *Analele tipografice* (1869), *Uvrierul* (1872), *Lucrătorul român* (1872) sau *Contemporanul*[20] (*110 ani de social-democraţie în România*, 2003, p. 11). Rezultatul acelei perioade a fost o mişcare socialistă în mare dezorganizată şi diversă[21] (Hitchins, 1990, pp. 374-376). Publicaţiile şi mişcările socialiste de la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX din România aveau ca grupuri-ţintă muncitorii, ţăranii şi categoriile sociale marginalizate şi lipsite de drepturi (precum femeile). Studiul *Ce vor socialiştii români ? Expunerea socialismului ştiinţific* al lui Constantin Dobrogeanu-Gherea şi *Programul socialist* au fost publicate în 1886. Programul cuprindea „revendicări democratice pe care partidele politice româneşti de guvernământ le vor accepta mult mai târziu şi în circumstanţe care nu lăsau prea mult loc de noi amânări" (Jurca, 1994, p. 16), revendicări politice precum : dreptul de vot universal[22], libertatea de întrunire, de asociere, libertatea presei, inviolabilitatea domiciliului, învăţământ liber şi fără plată, egalitatea femeii.

Până la sfârşitul secolului XIX, proprietatea asupra pământului a constituit în România sursa fundamentală de inegalitate socială[23]. În acest context, socialiştii români s-au concentrat asupra situaţiei ţăranilor. Studiul cel mai influent îi aparţine lui Constantin Dobrogeanu-Gherea :

---

19. Acest capitol cuprinde o sinteză asumat minimală a acelei perioade. Pentru o istorie detaliată a social-democraţiei româneşti vezi Jurca, Nicolae *Istoria Social-Democraţiei din România*, Editura Ştiinţifică, 1994.
20. *Contemporanul*, revistă de cultură înfiinţată în 1881, şi-a încetat apariţia în 1891. A lăsat însă în urmă un nume puternic, care a fost preluat ulterior. Alte trei publicaţii *Contemporanul* au apărut de atunci : *Contimporanul*, publicaţie avangardistă (publicaţie de ştiinţă şi cultură), *Contemporanul*, publicaţie real socialistă (săptămânal de propagandă comunistă), şi *Contemporanul, revistă europeană de cultură, politică şi ştiinţă* (publicaţie contemporană, neafiliată politic, centrată mai degrabă pe latura artistică şi culturală a tradiţiei revistei). Acum *Contemporanul* funcţionează sub egida Uniunii Scriitorilor din România, dar se revendică de la prima revistă fondată în 1881. Pentru mai multe detalii, vezi http : //www.contemporanul.ro/index.php, accesat la 06.12.2011.
21. Ideile socialiste de diferite feluri fuseseră adoptate într-un grad mai mic sau mai mare de intelectuali precum Heliade Rădulescu sau Rosetti, precum şi de filozofi materialişti precum Vasile Conta. Însă aceştia fie nu se organizaseră în mod eficient pentru a-şi răspândi ideile, fie le răspândiseră în cadrul unui cerc restrâns de intelectuali. Apoi, în 1875 şi 1877 au fost organizate cercuri socialiste de către studenţii de drept şi la medicină din Iaşi şi Bucureşti (Hitchins, pp. 374-376).
22. Votul universal era respins de conservatori, iar liberalii îl susţineau ca pe un „ideal" îndepărtat, social-democraţii fiind cei mai consecvenţi în susţinerea acestei revendicări (Jurca, 1994, p. 17).
23. 4% din proprietarii de pământ deţineau 47% din proprietăţi. Aceşti mari proprietari îşi administrau moşiile prin arendaşi, deseori nefiind deloc implicaţi în procesul agricol şi preferând să investească în domeniul bancar, în industrie sau comerţ. Ţăranii erau împărţiţi în trei categorii. Prima categorie, cei mai numeroşi, nu deţineau pământ (23%) sau deţineau sub 5 hectare (59%), trăiau într-o sărăcie cruntă, suferind de malnutriţie, fiind analfabeţi, în locuinţe precare şi luptându-se cu probleme de sănătate. A doua categorie (14%) deţineau între 5 şi 10 hectare, dar şi aceştia trebuiau de multe ori să muncească pentru arendaşi sau mari proprietari pentru a se putea întreţine. O mică parte a ţăranilor puteau trăi confortabil, 4%, cei care deţineau între 10 şi 100 de hectare de pământ (Hitchins, pp. 370-371).

Neoiobăgia (Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare). *Neoiobăgia* cuprinde o analiză a situaţiei muncitorilor agricoli, care rămânea dificilă în ciuda optimismului de după 1848[24]. Situaţia ţăranilor fusese un subiect central al politicii de până atunci, măsura cea mai importantă fiind împroprietărirea lor în urma Reformei Agrare din 1864. Gherea arată că de fapt această împroprietărire nu contribuise semnificativ la îmbunătăţirea vieţii ţăranilor : primirea unei suprafeţe insuficiente de teren, dublată de imposibilitatea înstrăinării pământului, pusese ţăranii într-o situaţie foarte dificilă. O mare parte dintre ei au cerut pământ în folosinţă de la marii proprietari şi de la arendaşi, în schimbul unei dijme şi al altor dări, iar legislaţia existentă facilitatase exploatarea ţăranilor, toate acestea contribuind la formarea neoiobăgiei[25].

Constantin-Dobrogeanu Gherea respingea atât soluţiile liberalilor (despre care considera că nu înţeleg şi nu îi interesează problema agrară decât atunci când sunt ameninţaţi cu răscoale), cât şi pe cele poporaniste (viziunea poporanistă o considera idealistă, romantică şi nerealistă). În schimb, propunea

> „desfiinţarea totală, completă, neîntârziată a acestui regim nefast, regimul neoiobag […] Ea înseamnă : -desfiinţarea totală şi definitivă a tuturor raporturilor de producţie şi a servituţilor medievale : dijme, ruşfeturi, învoieli de cu iarnă etc., desfiinţarea totală a contractului agricol şi înlocuirea lui prin raporturile de producţie ce există în Occidentul capitalist ; – desfiinţarea totală şi definitivă a tuturor legilor de excepţie aşa-numite tutelare, desfiinţarea inalienabilităţii pământului şi a întregului nămol de legi de tocmeli agricole şi a tuturor reglementărilor pe care le implică ele ; – prefacerea micii proprietăţi aparente de azi – caracteristica regimului neoiobag – într-o adevărată mică proprietate ţărănească de-sine-stătătoare, având o întindere suficientă pentru munca şi hrana unei familii ; – prefacerea stării de drept din minciună în realitate, realizarea ei în raporturile politico- şi juridico-sociale de la ţară" (Gherea, 1910).

Un aspect important al gândirii lui Gherea îl constituie recunoaşterea tradiţiei patriarhale care asupreşte femeile şi susţinerea acordării dreptului de vot acestora (Gherasim, 2002, p. 133). Nu se poate spune că Gherea propunea un program consistent de emancipare a femeilor, însă susţinerea sufragiului universal şi recunoaşterea generală a realităţii patriarhale sunt puncte importante. Sofia Nădejde a fost cea care a dezvoltat feminismul socialist în România, scriind[26] şi militând pentru îmbunătăţirea condiţiilor de muncă pentru femei,

---

24. Gherea îşi începe studiul remarcând optimismul pro-democratic care domnise în ţară după Revoluţia de la 1848 : „După liberarea ţiganilor şi, pe urmă, după liberarea iobagilor şi introducerea întocmirii politico-sociale şi juridico-sociale din Occident, pentru cei mai mulţi dintre părtaşii sau martorii acestor adânci schimbări sociale era evident că de-acum ne-am prefăcut cu adevărat într-o ţară civilizată occidentală. Întocmirile politice şi juridico-sociale le apăreau ca un fel de haină civilizată, care, înlocuind pe cea orientală, preface ipso facto pe oriental în civilizat".
25. Situaţia socială dificilă a contribuit la izbucnirea unor revolte ţărăneşti, cea mai importantă fiind cea din 1907.
26. În 1879, la 25 martie a fost publicat în *Femeia Română* un articol al Sofiei Nădejde ce rezuma mai multe dintre problemele cu care se confruntau femeile : „şi sclavii primeau o educaţiune, care folosea numai stăpânilor ; şi sclavii erau siliţi să se împodobească, nu însă pentru a li se face lor plăcere, ci stăpânilor. Tot asemenea şi cu femeia : toată educaţiunea ce primeşte nu este decât ceva ce nu contribuie nicidecum la dezvoltarea inteligenţei sale. Suntem acuzate că nu învăţăm, dar avem şcoli ? Pentru ca o femeie să aibă bacalaureatul de ex., trebuie să aibă şi mii de galbeni, etc." – vezi Sofia Nădejde, „Cestiunea Femeilor", 1879 (publicat în Mihăilescu, 2002). Articolul citat şi altele scrise de Sofia Nădejde răspundeau unei dezbateri din perioada respectivă vizând gradul de inteligenţă al femeilor, cu mize politice importante. Feminismul

pentru schimbarea legislaţiei şi a condiţiilor sociale (de exemplu, pentru dreptul la educaţie egală[27]) şi pentru obţinerea dreptului de vot.

Un al treilea grup principal căruia socialiştii români i se adresau erau muncitorii industriali. În 1890, industria era încă puţin dezvoltată în România, spre deosebire de Vestul Europei, concentrată în jurul unui grup social mic şi dominată de monopoluri[28]. Socialiştii români au încercat să întărească legăturile cu sindicatele muncitoreşti, cu rezultate variabile. Principalele organizaţii erau la Iaşi şi Bucureşti. Dacă în Iaşi exista o abordare socialistă atât a muncitorilor, cât şi a ţăranilor, folosind mai curând o propagandă cu caracter „legalist şi paşnic" (Jurca, 1994, p. 18), la Bucureşti mişcarea era mai degrabă revoluţionară, favorizând inclusiv activităţile ilegale, şi orientată preponderent spre muncitorii din capitală (Jurca, 1994, p. 18). Au fost organizate cluburi muncitoreşti, s-a publicat ziarul *Munca* în Bucureşti, iar primele aniversări ale zilei de 1 Mai s-au bucurat de participarea unui număr mare de oameni (Jurca, 1994, pp. 21-22).

Cu privire la mişcările şi organizaţiile socialiste din România acelei perioade pot fi identificate trei caracteristici generale: în primul rând, mişcarea a fost foarte omogenă din punct de vedere etnic, reflectând situaţia demografică a României (92% din populaţie era de etnie română, marea majoritate fiind creştin-ortodocxă). În al doilea rând, toate sindicatele aparţineau mişcării socialiste (spre deosebire de situaţia din Europa de Vest, unde sindicatele creştin-democrate constituiau o mişcare importantă[29]; în România, Biserica Ortodoxă nu se implica în acest domeniu, iar minorităţile religioase erau puţin numeroase). În al treilea rând, contextul internaţional socialist a avut o influenţă redusă asupra programelor socialiste româneşti (socialiştii români căutau să dezvolte politici şi propuneri specific naţionale şi fezabile) (Hitchins, 1990, pp. 369-370).

Primul partid socialist a fost Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România (PSDMR), care a avut doi delegaţi în Camera Deputaţilor între 1888 şi 1892 şi un deputat până în 1899. În cadrul primului congres al PSDMR, din 1893, au fost stabilite obiectivele

---

românesc (socialist şi nu numai) de la sfârşitul secolului XIX milita pentru dreptul de vot al femeilor, accesul la educaţie şi alte reforme sociale. I se opuneau voci conservatoare diverse cu argumente diferite, unul dintre cele mai cunoscute în epocă fiind acela că femeile sunt mai puţin inteligente pentru că au creierul mai mic. Deşi astfel de noţiuni au fost de mult timp discreditate şi pot părea hilare azi, în epocă au fost susţinute de personalităţi culturale şi politice importante, precum Titu Maiorescu. De altfel, Sofia Nădejde a susţinut o campanie proprie pentru discreditarea acestor idei şi i-a răspuns direct lui Titu Maiorescu (vezi, de exemplu, Sofia Nădejde, „Răspuns d-lui Maiorescu în chestia creierului la femei", în *Contemporanul*, anul I, 1881-1882, nr. 24, pp. 873-881, publicat în Mihăilescu, 2002).

27. Pentru mai multe detalii vezi capitolul privind feminismul din acest volum

28. La începutul secolului XX, 4,2% din marile întreprinderi controlau 45,5% din capital (Hitchins, p. 37l). Muncitorii industriali erau o categorie minoritară la sfârşitul secolului XIX, dar în creştere rapidă. Condiţiile lor de viaţă şi muncă ridicau mari probleme cărora socialiştii doreau să le răspundă. În unele ramuri, ziua de muncă putea ajunge la 16 ore. În condiţiile în care viaţa la oraş era mai scumpă, nivelul de trai rămânea foarte scăzut. Este important de remarcat, de asemenea, că în rândurile muncitorilor erau multe femei şi mulţi copii (Hitchins, p. 372). Numărul muncitorilor a crescut rapid în această perioadă datorită migraţiei din mediul rural în cel urban, desfiinţării fostelor ateliere meşteşugăreşti (meşteşugarii tradiţionali nu au făcut faţă importurilor şi au devenit muncitori), dezvoltării industriei şi transporturilor (un exemplu central constituindu-l transportul feroviar), majoritatea muncitorilor fiind angajaţi în cadrul unor întreprinderi mari (Hitchins, pp. 371-373).

29. Pentru mai multe detalii, vezi capitolul privind creştin-democraţia din acest volum.

partidului : „instituirea votului universal, adoptarea unei legislaţii a muncii şi reforma radicală a sistemului agrar în favoarea ţărănimii. De asemenea, erau susţinute măsuri punctuale ca egalitatea juridică şi politică dintre femei şi bărbaţi, laicizarea tuturor şcolilor, organizarea învăţământului gratuit obligatoriu, garantarea dreptului la întrunire, asociere şi grevă, instituirea impozitului progresiv pe venit, impozitarea capitalului neproductiv, electivitatea tuturor funcţionarilor publici, descentralizarea şi autonomia comunală, desfiinţarea Senatului şi revizuirea Constituţiei" (*110 ani de social-democraţie în România*, 2003, p. 12). Activitatea socialistă s-a intensificat, a fost înfiinţată o societate de ajutor mutual pentru femei, s-au dezvoltat centre în Galaţi, Ploieşti, Craiova şi Turnu Severin (Jurca, 1994, p. 27).

Deşi în partid exista o tabără radicală, majoritatea socialiştilor susţineau cadrul constituţional existent şi căutau să întărească mişcarea muncitorească. Astfel a fost fondată în 1896 Uniunea Sindicatelor Breslelor (afiliată PSDMR). Cu toate acestea, demersurile au fost dificile, pentru că numărul muncitorilor rămânea mic, iar nivelul lor de trai foarte scăzut, sprijinul pe care îl puteau acorda partidului fiind redus. De asemenea, PSDMR a atras şi mai mulţi meşteşugari, care însă nu puteau vota şi nu erau foarte receptivi la teze marxiste. În 1898 a fost declanşată o acţiune amplă la sate, unde s-au înfiinţat în scurt timp peste 300 de cluburi socialiste, acţiunea socialistă fiind una de contestare a două realităţi importante în mediul rural : marea proprietate şi votul cenzitar (Jurca, 1994, pp. 34-35). Cu toate acestea, partidul s-a desfiinţat, din cauza tensiunilor interne, a greutăţilor financiare considerabile şi a dificultăţilor întâmpinate în susţinerea şi construirea bazei de susţinători largi şi solide (Jurca, 1994, p. 38).

Mişcarea socialistă din România s-a dezvoltat în următorii ani în special în plan sindical şi prin mişcări mici separate[30]. Publicaţii socialiste au continuat să funcţioneze, precum *România muncitoare* iar la Iaşi s-a înfiinţat în 1903 Cercul de Studii Sociale (Jurca, 1994, pp. 55-56). Ziarul *România muncitoare* a avut o poziţie foarte fermă în privinţa răscoalelor ţărăneşti din 1907, condamnând politicile agrare ale guvernului, făcând apel la soldaţi să nu tragă în ţărani şi îndemnând în acelaşi timp la nonviolenţă. O delegaţie a socialiştilor la Congresul Internaţionalei a II-a de la Stuttgart a determinat adoptarea unei rezoluţii împotriva reprimării răscoalelor (Jurca, 1994, pp. 60-61).

Abia în 1910 s-a constituit Partidul Social Democrat Român, cu un program împărţit pe trei axe principale : politică, economică şi agrară[31]. Sub influenţa evenimentelor din Rusia din 1917, partidul, numit acum Partidul Socialist, s-a separat între două curente, similare celor internaţionale : unul social-democrat şi unul revoluţionar-comunist. Acest lucru a condus în cele din urmă la scindarea partidului (*110 ani de social-democraţie în România*, 2003, p. 14). În 1921, o grupare a convocat congresul partidului pentru transformarea acestuia într-un partid comunist. O altă grupare, social-democrată, s-a desprins din partid şi a înfiinţat Federaţia Partidelor Socialiste din România, care a adoptat o politică moderată, iar în 1926 număra 12.000 de membri, fiind împărţită în organizaţii separate prin criteriu geografic[32]. Cu toate acestea, în acelaşi an Federaţia nu a obţinut suficiente voturi pentru

30. Acestea s-au reunit în 1906 într-o conferinţă care a dus la organizarea Comisiei Generale a Sindicatelor, fundamentându-se legătura dintre socialişti şi muncitori. Sindicatele din România au rămas însă mici în perioada premergătoare primului război mondial. În următorii ani, numărul de membri a crescut, în 1908 fondându-se Uniunea Socialistă, organizaţie ambiţioasă, dar fără succes politic (Hitchins, 1990, pp. 382-385).
31. Pentru o expunere detaliată a programului, vezi Jurca, 1994, pp. 64-66.
32. Partidul Comunist, mai radical, fusese interzis în 1924.

a intra în Parlament, astfel că în 1927 s-a hotărât centralizarea mişcării prin formarea Partidului Social-Democrat[33] (*110 ani de social-democraţie în România*, 2003, pp. 14-20). Programul din 1927 prevedea: 1. Alcătuirea Camerei şi în general a tuturor corpurilor elective, reprezentative sau administrative numai prin votul universal, egal, direct şi secret, cu reprezentarea proporţională pe judeţe şi totalizarea resturilor de voturi din toată ţara. 2. Libertatea deplină a presei, întrunirii şi asocierii. 3. Descentralizarea administrativă. 4. În ceea ce priveşte „asigurarea unor condiţii de muncă şi trai omeneşti clasei muncitoare, chiar în societatea actuală, Partidul Social-Democrat din România preconizează un sistem general de ocrotire a muncii salariate şi a sănătăţii publice. El cere: Legislaţie muncitorească unică cu respectarea drepturilor câştigate. Consultarea Confederaţiei Generale a Muncii, ca reprezentant al mun-citorimii organizate în sindicate, la elaborarea tuturor legilor cu caracter muncitoresc. Ratificarea şi legiferarea convenţiilor şi recomandaţiilor Biroului Internaţional al Muncii. Legiferarea contractului colectiv de muncă. Legiferarea zilei de muncă de maximum 8 ore. Obligarea, prin lege, a tuturor antreprenorilor de lucrări publice să aplice ziua de lucru de 8 ore şi minimul de salariu stabilit pe baza mediei salariilor din regiunea respectivă. […] Asistenţă medicală gratuită. […] Rezolvarea problemei locuinţelor prin construirea de apartamente populare ieftine şi igienice de către stat şi comune”[34].

PSD a candidat la alegeri alături de PNŢ şi a obţinut 9 mandate, însă coaliţia s-a dovedit fragilă. PSD sprijinea modelul republican, s-a opus consolidări puterii autoritare a regelui şi a promovat emanciparea muncitorilor (mai ales în condiţiile economiei de criză din anii 1929-1933), precum şi interesele lor (ajungând pe poziţii opuse cu PNŢ şi condamnând reprimarea muncitorilor grevişti din 1929 de către guvernul Maniu) (*110 ani de social-democraţie în România*, 2003, pp. 20-22). În următorii ani, PSD a candidat singur pe liste, cu rezultate variabile şi făcând faţă tensiunilor interne[35]. Perioada 1938-1944 a fost una tumultoasă. Iniţial, PSD s-a aliat cu unele formaţiuni comuniste pentru a lupta împotriva dictaturii Antonescu. Apoi, odată cu ocupaţia sovietică, PSD a fost subordonat treptat PCR, culminând cu „unificarea” din 1948, care a dus la dispariţia partidului.

Deşi partidele, sindicatele şi mişcările socialiste nu s-au bucurat de popularitate ridicată şi succese populare, ele au avut meritul de a aduce în dezbaterea publică probleme sociale dificile şi de a fi singurele reprezentante politice ale clasei muncitoare urbane. Două obstacole au fost importante: viziunile tradiţionale şi cele liberale deopotrivă. Primele au îngreunat câştigarea ţărănimii, iar cele din urmă au susţinut necesitatea adoptării unui model vestic capitalist ca drum firesc în istorie (Hitchins, 1990, p. 392). Social-democraţia a reapărut pe scena politică din România după 1990.

---

33. Din acesta s-a desprins Partidul Socialist al Muncitorilor din România în 1928 (preferând o politică mai apropiată de comunişti).
34. *Partidul Social-Democrat din România. Programul şi statutul*, Bucureşti, 1927, pp. 3-17 http://ebooks.unibuc.ro/istorie/istorie1918-1940/4-10.htm
35. Congresul din 1936 a reprezentant un moment important: „Noul program al PSD păstra cadrul ideologic trasat de Dobrogeanu-Gherea, adăugând unele măsuri de contracarare a ascensiunii fascismului. Măsurile antifasciste erau justificate, fapt dovedit de violenţa acţiunilor Gărzii de Fier, ce ataca în iunie 1936 sediul PSD. Realizarea unui front unic antifascist s-a lovit de politica subversivă a PCR, care refuza colaborarea cu un partid ce acţiona într-un cadru legal. Acest cadru legal devenea însă, pe zi ce trece, din ce în ce mai ostil la adresa mişcărilor şi publicaţiilor muncitoreşti datorită cenzurii regale”. În perioada următoare, diferitele facţiuni socialiste au încercat o reunificare, însă, odată cu interzicerea partidelor politice în 1938, situaţia în ţară s-a schimbat radical (*110 ani de social-democraţie în România*, 2003, pp. 20-22).

1.2. *Social-democrație în Europa postbelică*

Distrugerile umane şi economice cauzate de Al Doilea Război Mondial au condus la cristalizarea mai multor atitudini privind modul în care trebuia construit viitorul Europei. În primul rând, era necesară o politică de reconstrucţie, sprijinită prin stabilitate politică şi socială. Această stabilitate era percepută de foarte mulţi ca ameninţată de pieţele libere nereglementate, având în vedere faptul că Marea Recesiune, pusă pe seama lipsei de reglementări economice, favorizase instabilitatea politică antebelică. În al doilea rând, războiul schimbase percepţia asupra rolului statelor în economie şi arătase că acestea puteau să controleze şi coordoneze dezvoltarea economică[36]. Noul mod de organizare în Europa de Vest s-a cristalizat ca o respingere atât a stângii radicale, cât şi a liberalismului economic tradiţional. Statele nu deveneau nici comuniste, nici simpli spectatori ai jocului economic de pe piaţa liberă. Mai degrabă rolul lor crescuse, ele fiind acum consolidate ca apărătoare ale societăţii în faţa capitalismului necontrolat, cu rol de planificare şi protecţie în faţa instabilităţii economice (Berman, 2006, pp. 178-179).

În planul ideilor social-democrate, conceptul central pentru această perioadă şi pentru construcţia definitorie a Europei postbelice este *statul bunăstării*. Concepţia social-democrată asupra statului bunăstării a fost dezvoltată după cel de-Al Doilea Război Mondial, păstrând linia lui Bernstein, cu mai multă atenţie acordată mijloacelor decât scopului final. Teoria social-democrată „vedea statul bunăstării şi politicile privind politici depline pentru angajare pe piaţa muncii (cetăţenia socială şi economică) ca necesare din două puncte de vedere : erau precondiţii pentru puterea mişcării de stânga şi, concomitent, cărămizile din fundaţia socialismului. Drepturi sociale puternice, dublate de garanţii privind piaţa muncii, urmau să întărească clasele muncitoreşti, să hrănească solidaritatea, să slăbească prerogativele capitalului şi astfel să slăbească şi puterea sistemului de piaţă" (Esping-Andersen şi van Kersbergen, 1992, p. 188).

Pentru sociali-democraţi există o relaţie puternică între egalitate, drepturi sociale şi eficienţă economică (Esping-Andersen şi van Kersbergen, 1992, pp. 188-189). Un stat al bunăstării social-democrat acordă deosebită importanţă asigurării accesului la sistemul medical şi la îngrijire medicală, fie gratuit, fie în schimbul unor costuri minimale, oferă sprijin pentru hrană, locuinţă şi alte necesităţi minimale. Raţionamentul care fundamentează un stat al bunăstării în viziunea social-democrată este inclusiv practic : pentru ca un individ să poată contribui la societate trebuie menţinut un standard minimal al vieţii (Sargent, 2009, p. 120). Statul bunăstării nu viza numai redistribuţia resurselor economice sau asigurarea accesului la servicii sociale, ci şi combaterea inegalităţilor de putere şi a discriminărilor multiple : statul era dator să asigure o societate incluzivă pentru toţi. De-a lungul timpului, social-democraţii au fost favorabili, de exemplu, adoptării legislaţiilor antidiscriminare (privind minorităţile sau femeile), unor politici de emancipare a femeilor (prin politici de integrare pe piaţa muncii, de pildă) şi de integrare a imigranţilor.

Partidele socialiste au dezvoltat o strategie de cooperare transnaţionala, oficial începută odată cu restabilirea Internaţionalei Socialiste în 1950. Atitudinea partidelor socialiste faţă

36. Această percepţie nu era limitată la socialişti : de exemplu, creştin-democraţii germani precizau şi ei în programul lor că orice construcţie viitoare a economiei germane „trebuie să pornească de la realizarea faptului că vremea domniei capitalismului necontrolat s-a dus" (Berman, 2006, p. 178).

de formarea unei comunităţi europene a fost una mai degrabă rezervată[37], cu variaţii regionale[38] (Padgett, Paterson, 1991, p. 246), deşi „unii […] se pronunţă deschis într-o primă fază pentru această perspectivă" (Dreyfus, 2000, p. 229). Odată cu Declaraţia Schuman[39] şi fondarea Comunităţii Europene a Cărbunelui şi Oţelului, un Grup Socialist s-a format în cadrul Adunării Comune în 1952, iar primul congres al partidelor membre s-a desfăşurat în 1957. La al patrulea congres de la Strasbourg din 1960 a fost adoptat un program socialist european comun, cristalizat prin documentul *Spre o Europă Socială* (Hix şi Lesse, pp. 9-13), care stabilea mai multe principii comune pentru dezvoltarea dimensiunii sociale a Comunităţii Europene (ceea ce ulterior s-a numit Modelul Social European). Două dimensiuni principale vor domina agenda socialismului european : „Construirea Europei şi lupta nemiloasă împotriva comunismului : iată cele două axe principale de intervenţie ale socialismului european în deceniile care urmează reconstituirii sale într-o mişcare structurală" (Dreyfus, 2000, p. 261). În anii 1960 fiecare partid socialist îşi definea separat poziţia faţă de comunism, iar o abordare fermă faţă de construcţia europeană a Internaţionalei lipseşte. De asemenea, Internaţionala s-a distanţat de mişcările din jurul anului 1968, mişcări care aduc „în toată Europa, în faţa scenei politice, multiple organizaţii de extremă stângă, majoritatea ivite din organizaţii comuniste" (Dreyfus, 2000, p. 279).

În 1973, socialiştii cad de acord, în mare, asupra unei integrări şi construcţii europene primordial sociale, nu politice (Dreyfus, 2000, p. 288). Cu ocazia primelor alegeri europene din 7 şi 10 iunie 1979, Confederaţia Partidelor Socialiste a adoptat un Apel conţinând şapte scopuri :

> 1. Să fie asigurat dreptul la muncă, prin politici comune agreate de principalele naţiuni industrializate. 2. Să fie menţinute sub control democratic dezvoltările economice şi sociale, prin modernizarea industriilor vechi şi dezvoltarea altora noi şi prin controlul democratic al instituţiilor publice şi companiilor multinaţionale. 3. Să se lupte împotriva poluării prin dezvoltarea surselor alternative de energie şi prin plafonarea dezvoltării şi folosirii energiei nucleare. 4. Să se pună capăt discriminării, mai ales a celei împotriva femeilor, prin reforma educaţională şi politici pentru îngrijirea copiilor. 5. Să fie protejaţi consumatorii, prin reguli privind informarea obiectivă şi creşterea responsabilităţii producătorilor. 6. Să fie promovate pacea, securitatea şi cooperarea, prin ajutor mai mare acordat ţărilor în curs de dezvoltare şi printr-un acord privind reguli echitabile pentru tranzacţii economice internaţionale. 7. Să fie extinse şi apărate drepturile şi libertăţile civile prin implementarea Convenţiei Europene a Drepturilor Omului în cadrul CE" (Hix şi Lesse, p. 30).

Confederaţia Partidelor Socialiste a obţinut cele mai multe voturi în cadrul primelor alegeri europene din 1979. De-a lungul anilor 1980 socialiştii europeni şi-au consolidat poziţia pe trei paliere : instituţional (prin creşterea coeziunii din interiorul Confederaţiei), agenda (stabilirea priorităţilor comune) şi electoral. La nivel electoral, Confederaţia Social-Democraţilor s-a bucurat de succes, situându-se pe primul loc la alegerile europene din 1984 şi 1989. Ultimii ani ai deceniului '80 au fost marcaţi de reforme interne. Parlamentul European s-a organizat de-a lungul orientărilor clasice stânga-dreapta[40], iar coeziunea în interiorul fiecărui

37. În comparaţie, de exemplu, cu poziţiile creştin-democraţilor. Pentru mai multe detalii, vezi capitolul privind creştin-democraţia.
38. Partidele socialiste din Ţările de Jos şi Italia, de exemplu, susţineau entuziast ideea integrării europene ; Partidul Laburist din Marea Britanie şi partidele social-democrate din Scandinavia erau mai degrabă sceptice (Padgett, Paterson, 1991, p. 246).
39. Pentru mai multe detalii, vezi capitolul privind creştin-democraţia.
40. Coaliţiile prezente la nivelul Parlamentului European sunt importante pentru a indica modul cum diferitele poziţii ideologice se raportau unele la celelalte. De exemplu, social-democraţii votau mai

grup s-a intensificat odată cu creşterea importanţei Parlamentului European şi a puterii politice a grupului (Hix, Noury şi Roland, 2005, p. 210).

La începutul anilor 1980 partidele socialiste europene s-au definit în opoziţie cu dreapta economică[41], care părea să câştige teren şi s-au raportat la problemele economice cu care se confruntau mai multe state europene. În cadrul Congresului al XI-lea (2 şi 3 martie 1980) tema a fost *Socialiştii împotriva Dreptei*, ca răspuns la politicile economice de dreapta propuse în mai multe state şi la regimurile dictatoriale din Spania, Portugalia şi Grecia. Două rezoluţii importante au fost adoptate în 1981, *Criza economică* (care sprijinea ideea unei strategii social-democrate pentru Europa, opusă politicii economice a lui Reagen din SUA) şi *Rolul Politic al Europei în lume* (pentru o politică externă comună) (Hix şi Lesse, pp. 31-51).

2. Social-democrația internațională după 1989

Foto : Sigla Internaţionalei Socialiste

„Socialismul democratic este o mişcare internaţională pentru libertate, dreptate socială şi solidaritate. Scopul său este realizarea unei lumi a păcii în care aceste valori să fie dezvoltate şi în care fiecare individ poate trăi o viaţă semnificativă, dezvoltându-şi pe deplin propria personalitate şi propriile talente, având garantate drepturilor umane şi civile într-un cadru democratic" (Declaraţie de Principii, Internaţionala Socialistă, Stockholm, 1989).

După valul de căderi ale regimurilor comuniste din 1989, ideologiile de stânga s-au confruntat cu o criză. O putem numi o criză de legitimitate, de imagine sau de ofertă. Imediat după 1989, poziţiile neoliberale şi cele care argumentau în favoarea eficienţei sistemului capitalist s-au înmulţit. Socialismul înţeles ca opozant al pieţei libere şi proprietăţii private şi susţinător al proprietăţii de stat a pierdut tot mai mult teren (Macridis, Hulliung, 1996, pp. 69-71). Social-democraţii au apelat la un discurs defensiv-justificator şi la necesitatea disocierii de comunism[42], la apeluri la reformă şi la reafirmarea unor teme centrale ale social-democraţiei internaţionale. Anii 1990-2000 au fost marcaţi de toate aceste schimbări şi dezbateri, însă după anul 2000,

---

degrabă alături de grupul partidelor liberale, ecologişti şi stânga radicală în timpul primelor două PE, iar spre sfârşitul acestei perioade, între 1989 şi 1994, au votat mai des alături de creştin-democraţi (70% din cazuri) decât alături de grupul partidelor liberale (Hix, Noury şi Roland, 2005, p. 219).

41. Tema dificultăţilor economice a dominat anii 1980, iar socialiştii europeni şi-au subliniat priorităţile într-un manifest din 1984 care prevedea printre altele ieşirea din criza economică prin coordonare economică şi monetară, asigurarea drepturilor lucrătorilor şi dezvoltarea politicilor de mediu (Hix şi Lesse, pp. 31-51).

42. „Pentru stânga revoluţionară, cea mai clară lecţie a prăbuşirii blocului sovietic a fost importanţa democraţiei : socialismul nu putea fi impus prin mijloace autoritare. Suntem toţi democraţi acum : au trecut zilele când stalinişti înfocaţi respingeau alegerile drept irelevante şi exaltau «dictatura proletariatului», nu numai ca metaforă a controlului clasei muncitoare asupra statului, dar şi ca o justificare literală pentru despotism" (Raby, 2006, p. 20).

odată cu declararea Războiului împotriva terorismului şi, mai recent, cu declanşarea crizei financiare, discursul social-democrat pare să renunţe la tonul defensiv.

2.1. *Idealuri şi valori socialiste şi social-democrate după 1989*

În 1989, la Stockholm, în cadrul celui de-al XVIII-lea Congres, Internaţionala Socialistă[43] a adoptat o Declaraţie de Principii. Declaraţia pornea de la realitatea schimbărilor sociale, tehnologice şi economice în context global[44]. Raportarea la schimbare a fost una mai degabă optimistă : „Întrebarea fundamentală cu care ne confruntăm acum nu este dacă vor exista schimbări în viitor, ci mai degrabă cine va controla această schimbare şi cum" (Internaţionala Socialistă, Stockholm, 1989, p. 1).

Ameninţările şi problemele cărora social-democraţia trebuia să le răspundă la sfârşit de secol XX erau : proliferarea armamentului, degradarea biosferei şi extinderea industrializării în contextul exploatării iraţionale a resurselor ; noi transformări sociale şi economice, precum şi lipsa de corelare între internaţionalizarea şi interdependenţa economiei mondiale şi instituţii politice naţionale, care au condus la ameninţarea cu foametea în emisfera sudică, deşi există resurse planetare suficiente pentru evitarea acestei situaţii, şi au crescut şomajul şi numărul tipurilor de sărăcie în emisfera nordică. Nedreptăţi seculare rămân active în lume : încălcarea drepturilor omului, discriminarea rasială şi de gen, iar oportunităţile indivizilor sunt încă determinate de regiunea şi clasa în care s-au născut (Internaţionala Socialistă, Stockholm, 1989). Inegalitatea Nord-Sud constituie o temă centrală veche a stângii internaţionale. În anii 1960 şi 1970 se ajunsese la un consens în jurul a două concluzii principale : ţările sărace aveau nevoie de politici speciale şi noi prevederi internaţionale erau necesare pentru a controla piaţa globală. Din punctul de vedere al stângii, situaţia ţărilor sărace din emisfera sudică se datora unor factori externi lor : în primul rând, ţările nordice nu aplicau celor din sud tipul de politici pe care îl aplicaseră la nivel intern pentru combaterea inegalităţii ; în al doilea rând, Occidentul dezvoltat continua să cheltuiască sume mari pe armament, în loc să folosească aceste fonduri pentru eradicarea sărăciei (Noel şi Therien, 2008, p. 134).

Social-democraţia se reafirma drept o ideologie centrată în jurul valorilor libertăţii, dreptăţii, egalităţii şi solidarităţii. În acest sens, mai multe arii prioritare erau subliniate : democraţia şi drepturile omului, susţinerea păcii, evitarea polarizărilor economice aduse de globalizare, lupta pentru politici de mediu ecologiste şi controlul social asupra dezvoltării tehnologice. Noul secol XXI trebuia construit în jurul unor idealuri democratice, al egalităţii între sexe, al solidarităţii globale între Nord şi Sud, al dialogului intercultural şi al unui model social de dezvoltare[45]. Pacifismul reprezintă o trăsătură importantă a social-democraţiei şi se sprijină pe mai multe argumente, de la cel că războaiele presupun cheltuieli militare care sunt mult mai potrivite pentru investiţii în educaţie, sănătate şi combaterea sărăciei la

43. Cea mai mare oganizaţie de acest tip.
44. Vezi capitolul „Globalizarea şi globalismul".
45. Aceste principii au fost reafirmate în cadrul Cartei Etice a Internaţionalei Socialiste, adoptată la al XXII-lea Congres din Sao Paolo, în 2003. Carta sublinia patru valori la care membrii Internaţionalei aderau : 1. Susţinerea de politici progresiste care promovează binele individual, creşterea economică, comerţ echitabil, dreptatea socială şi protecţia mediului, precum şi opoziţia faţă de politici care avantajează grupuri privilegiate. 2. Apărarea democraţiei pluraliste. 3. Garantarea demnităţii şi drepturilor umane. 4. Susţinerea acţiunii internaţionale în favoarea păcii, toleranţei, dialogului şi cooperării.

argumentul privind victimele preponderente ale războiului, care aparţin deseori grupurilor defavorizate (femei, săraci, bătrâni). În contextul preocupării pentru asigurarea coeziunii şi echităţii sociale, social-democraţii sunt în favoarea dezvoltării de politici de combatere a discriminării pentru mai multe categorii vulnerabile, precum minorităţile etnice sau sexuale.

Diferite spaţii geografice ridică provocări diferite pentru o social-democraţie orientată explicit spre contextul global : Europa[46] propune şi experimentează cu A Treia Cale, America Latină negociază diferite poziţii de stânga într-un context deseori marcat de revoluţii şi mişcări sociale puternice, Australia se adaptează propriilor provocări multiculturale, Africa apelează simultan la solidaritatea Nord-Sud şi la un discurs care contestă inevitabilitatea consecinţelor globalizării asupra propriilor realităţi. Asia rămâne un spaţiu în care social--democraţia este slab dezvoltată, în timp ce în SUA ideologia social-democrată este mai degrabă substituită de un discurs liberal de stânga[47].

Europa[48] rămâne spaţiul în care central este răspunsul la politicile neoliberale, populare începând cu anii 1980 pe continent şi susţinute de guverne conservatoare. Accentul este pus pe politici redistributive care să asigure accesul tuturor cetăţenilor la resurse şi oportunităţi în mod echitabil, iar statul bunăstării, cu reformele şi redefinirile repetate la care a fost supus, rămâne central pentru proiectul social-democrat european. Restul mişcărilor social-democrate au fost mai degrabă concentrate asupra unor contraatacuri punctuale la adresa neoliberalismului şi organizate în jurul unor subiecte anume : de exemplu, comerţ echitabil şi pacifism (după 11 septembrie 2001). O tendinţă accentuată în ultimii ani este cea de internaţionalizare a mesajelor social-democrate şi de afirmare a unei agende comune, dincolo de particularităţile regionale.

2.2. *Spaţii social-democrate*

Principalul spaţiu de dezvoltare social-democrată, în afara Europei, îl constituie America Latină, o prezenţă semnificativă a ultimilor ani fiind şi social-democraţia din Australia.

Discursul socialist din America Latină poate naşte cu uşurinţă confuzii. Marxism, neomarxism şi social-democraţie, utopii socialiste populiste, toate se regăsesc în spaţiul latino-american. Moştenirea revoluţionară a continentului se contopea la începutul anilor 1990 cu o tendinţă crescută a internaţionalizării social-democraţiei. Tabloul rezultat este unul neclar : „Este suficient să remarcăm situaţia dependentă a economiei latino-americane, extrema vulnerabilitate în faţa unui sistem economic internaţional advers, procesele de mobilizare socială pe care reformele structurale tipice le generează, presiunile pentru o participare politică crescută, contradicţia între capacitatea limitată a sistemului economic şi aşteptările crescânde ale populaţiei şi existenţa unor cultul politici rareori favorabile consolidării democratice" (Vasconi, Martell, Murphy, 1993, p. 105). Legăturile pe continent ale Internaţionalei Socialiste au fost consolidate. Este dificil de identificat care sunt exact mişcările şi partidele social-democrate, în condiţiile în care lipseşte o tradiţie social-democrată în sensul european al cuvântului, iar delimitările faţă de marxism sunt mai mult sau mai puţin clare. O abordare formală ia în calcul partidele care fie sunt membre ale Internaţionalei Socialiste, fie acţionează cu rol consultativ (Vasconi, Martell, Murphy, 1993, pp. 100-105).

46. Vezi secţiunea următoare.
47. Vezi capitolul privind liberalismul din acest volum.
48. Vezi secţiunea următoare.

Deoarece numărul partidelor, mişcărilor şi nuanţelor de stânga din America Latină este prea mare pentru a le analiza în mod satisfăcător aici, voi prezenta un exemplu emblematic : modelul social-democrat dezvoltat de Luiz Inácio da Silva în Brazilia. În 2002 a ajuns la putere în Brazilia cel mai mare partid de stânga din America Latină, Partidul Muncitorilor (Partido dos Trabalhadores, PT). Un factor important pentru victorie a fost mutarea spre centru-stânga, considerată credibilă de votanţi. Victoria a fost considerată surprinzătoare de analişti, pentru că a demonstrat o flexibilitate şi un pragmatism necaracteristice de obicei unui partid de masă. Discursul care anterior subliniase nevoia de a se pune capăt exploatării şi diviza populaţia în „exploataţi şi exploatatori" devenise moderat pe parcursul anilor 1990, iar în 2002 se prezentase o platformă anticorupţie. Deşi accentul pe programe sociale şi baza electorală muncitorească au fost menţinute, moderarea discursului a asigurat victoria (Samuels, 2004, pp. 1-2).

Această moderaţie a condus în timpul mandatelor şi la tensiuni cu electoratul tradiţional de stânga, care s-a simţit ignorat. Cu toate acestea, au fost implementate mai multe programe sociale : programul „Zero Foame", de exemplu, care presupunea extinderea mai multor proiecte de asistenţă şi protecţie socială. Programul a fost relansat în 2003, cu numele de Bolsa Familia (Indemnizaţii Familiale). Avea patru subproiecte distincte, care vizau creşterea accesului la educaţie, la alimente şi la combustibil. Până în 2006, programul ajungea la 11,1 milioane de familii, aproape 100 % din cei consideraţi eligibili (Garcia, Smith, 2009, pp. 6-7). În 2003, legea stipula egalitatea dintre femei şi bărbaţi pentru prima oară în istoria ţării, o lege specială privind violenţa împotriva femeilor fiind adoptată în 2006. Popularitatea partidului şi preşedintelui au rămas ridicate până în 2010. Dilma Vana Rousseff, numită prima femeie şefă de cabinet din Brazilia în 2005, a câştigat alegerile prezidenţiale în 2010 din partea aceluiaşi partid, devenind prima femeie preşedintă a Braziliei.

În Australia se menţine un sistem cu două partide principale, iar clivajul stânga-dreapta rămâne pronunţat. Partidul Laburist a lipsit de la putere între anii 1996 şi 2007. În 2007 a putut forma un guvern, după câştigarea a 52% din voturi. Baza sa electorală a rămas însă consistentă chiar şi în opoziţie : în 1998 a câştigat 40% din voturi, în 2001, 38%, iar în 2004, tot 38%. Votanţii Partidului Laburist rămân în principal bărbaţii, votul muncitoresc masculin fiind tradiţional laburist, chiar dacă în ultimii ani clasa mijlocie a fost şi ea un votant semnificativ de stânga. În ceea ce priveşte grupurile religioase, catolicii votează preponderent cu laburiştii, iar alte grupuri religioase cu Partidul Coaliţiei Naţional-Liberale, un partid conservator de dreapta. Tradiţional, Partidul Laburist are o organizare descentralizată şi se bazează pe sindicate, donaţii şi strângeri de fonduri pentru a-şi sprijini activitatea (Curtin, Simes, 2008, pp. 3-4).

Discursul Partidului Laburist din Australia vizează în special menţinerea şi extinderea statului bunăstării, pe de o parte, şi o abordare multiculturalistă a statului, pe de altă parte. Extinderea statului bunăstării rămâne însă limitată chiar şi în viziunea laburistă, existând mai degrabă o poziţie liberală faţă de intervenţia în economie. Pentru că între clasa muncitoare şi sindicate există o distanţă semnificativă, partidul s-a distanţat de sindicate, având un discurs intervenţionist mai degrabă moderat. Fiind cu precădere un partid preocupat de recâştigarea votului muncitoresc, politicile de gen au fost marginale. Extinderea rolului statului a vizat mai degrabă promisiunea unor investiţii în educaţie şi sănătate, dublată de scăderea anumitor taxe. În 2007, partidul nu a avut un program vizând probleme specifice femeilor şi nu s-a angajat nici în susţinerea concediului de maternitate (Curtin, Simes, 2008, p. 3). Istoria complicată pe care populaţia majoritară a avut-o cu aborigenii australieni a contribuit la consolidarea unei poziţii multiculturaliste, care se diferenţia de poziţia conservatoare prin

acordarea de drepturi extinse minorităţilor şi prin programe dedicate acestora. Dacă în perioada 1996-2007 de guvernare conservatoare multe dintre aceste programe au dispărut, guvernul laburist din 2007 a oferit scuze publice populaţiei aborigene pentru nedreptăţile comise de-a lungul istoriei şi a reluat politicile multiculturaliste începute în anii 1980 (Curtin, Simes, 2008, p. 6).

O conjunctură favorabilă electoral Partidului Laburist a constituit-o opoziţia populară faţă de Războiul din Irak. Protestele desfăşurate în Australia împotriva Războiului din Irak s-au înscris în linia protestelor internaţionale, fiind cele mai mari din istoria ţării. S-a estimat că aproape un milion de persoane au ieşit în Australia în stradă împotriva războiului[49]. Poziţia multiculturalistă a Partidului Laburist şi opoziţia faţă de Războiul din Irak (susţinut de guvernul conservator) au fost factorii determinanţi care i-au asigurat victoria.

Solidaritatea dintre Sudul Global şi Nordul Global invocată de Internaţionala Socialistă se sprijină pe invocarea realităţilor din Africa pentru a ilustra consecinţele comerţului internaţional nereglementat, ale exploatării unor populaţii de către altele şi ale prejudecăţilor rasiale. La congresul din 2009, Comitetul African al Internaţionalei Socialiste a adoptat rezoluţia de la Dakar. Rezoluţia a vizat trei puncte principale : Răspunsul African la criza financiară globală şi politici pentru promovarea Agreements for Economic Partnerships (APE) ; Restaurarea proiectului democratic african pentru prevenirea despotismului ; Implicarea Africii în noua guvernanţă democratică globală. Partide social-democrate membre ale Internaţionalei Socialiste sunt la putere în Egipt, Ghana, Namibia şi Zimbabwe. Este însă dificil de estimat în ce măsură putem discuta de social-democraţie în Africa după modelul european : „Este evident că Africa, cu nivelul său scăzut de productivitate a muncii, nu poate aspira către nici un tip de welfarism. În al doilea rând, având în vedere propriul trecut şi o combinaţie de factori obiectivi interni şi externi, Africa nu poate spera la o transformare socialistă în viitorul apropiat" (Mafeje, 2002, p. 17). Dezvoltarea social-democraţiei în Asia şi Africa rămâne mai degrabă timidă. Internaţionala Socialistă este activă în ambele regiuni, însă numărul şi puterea partidelor social-democrate rămân scăzute.

2.3. *Criza financiară şi Războiul din Irak: conturarea unei social-democraţii mai puternice globale?*

Deşi după 1989 tabloul social-democrat a rămas mai degrabă fragmentat şi pendulând între un discurs defensiv şi unul reformist, două conjuncturi ale ultimului deceniu au unificat stânga globală : Războiul din Irak şi criza financiară.

La Consiliul de la Roma din 20-21 ianuarie 2003, Internaţionala Socialistă s-a declarat împotriva declanşării Războiului din Irak, militând pentru o dezarmare prin mijloace politice şi diplomatice. În martie 2003, executivul internaţionalei şi-a reafirmat poziţia, „considerând inacceptabilă şi deplângând decizia SUA de a începe un război «preventiv» unilateral în Irak fără autorizaţia Consiliului de Securitate al ONU". Executivul îşi reafirmă convingerea că forţa trebuie să fie luată în considerare numai ca o „ultimă soluţie" şi că intervenţia nu poate avea legitimitate deplină decât dacă este bazată pe Carta Naţiunilor Unite. Reafirmă, de asemenea, necesitatea de a reîncepe imediat iniţiative diplomatice şi politice pentru criza

49. De exemplu, mişcarea Opreşte Războiul Australia (Stop the War Australia) s-a bucurat de foarte multă simpatie populară : http : //www.stopwarcoalition.org/links.php, accesat la 06.12.2011.

din Irak, sub controlul deplin al Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite. Internaţionala Socialistă, precum şi partide şi mişcări social-democrate din întreaga lume s-au poziţionat împotriva Războiului din Irak. În acelaşi timp, nu toţi cei care s-au pronunţat pentru poziţii identice sau asemănătoare s-au revendicat de la socialism sau de la social-democraţie şi nu toate guvernele de stânga s-au dezis de război[50]. Cu toate acestea, poziţia socialistă a coincis cu cristalizarea opoziţiei împotriva unui război foarte contestat. În spaţii precum Australia, această poziţie a fost explicit asociată cu partidele social-democrate şi le-a adus beneficii electorale. Câştigul electoral este însă numai una dintre variabilele importante. Războiul din Irak a oferit social-democraţiei o oportunitate de a avea o poziţie globală comună.

Aceeaşi oportunitate şi o revenire a dezbaterilor privind capitalismul le-a oferit criza financiară mondială. Această oportunitate a fost triplă : în primul rând, a condus la o revitalizare a criticilor la adresa capitalismului nemaiîntâlnită după 1989. Critica teoriilor neoliberale constituie o poziţie social-democrată fundamentală. Această critică are o perspectivă globală comprehensivă, abordând inegalităţile sociale profunde produse de implementarea politicilor neoliberale nu numai la nivel naţional, ci şi internaţional. Social-democraţia reprezintă alternativa principală la neoliberalism şi se prezintă ca o contra-forţă faţă de acesta, în mai multe spaţii geografice : „Regimurile social-democrate, în principiu, oferă un antidot pentru toate aceste tendinţe distructive. Nu numai că instituţiile lor democratice incluzive şi bine organizate mediază conflicte distribuţionale, dar sunt crescute totodată securitatea economică, coeziunea socială şi egalitatea prin mecanisme redistributive precum reforma funciară, crearea de slujbe, taxare progresivă, regularizarea pieţei libere, asigurare socială şi asistenţă socială. Eficienţa regimurilor social-democrate în Europa şi în alte părţi explică popularitatea lor regăsită în dezbaterile contemporane privind ortodoxia neoliberală" (Sandbrook, Edelman, Heller şi Teichman, 2007, p. 7). În al doilea rând, soluţiile statelor la criză au încurajat percepţia unei reveniri a abordărilor socialiste : „Azi, din cauza crizei, relevanţa socialismului poate şi trebuie să fie discutată nu numai ca un scop pe termen lung, ci şi ca o problemă ce ţine de politici practice, concentrate asupra asigurării locurilor de muncă, indemnizaţiilor şi prevederile sociale.[…] În săptămânile şi lunile de după septembrie 2008, capitalismul aşa cum îl ştiam a fost salvat de la moarte de intervenţii masive ale statelor […] Deşi este ridicol să numim aceste măsuri disperate – şi temporare – «socialism», ar fi la fel de absurd să nu vedem că proprietatea publică de o asemenea mărime conţinea elemente ale unei abordări distinct socialiste, mai ales ţinând seama de succesul rapid al intervenţiei" (Blackburn, 2010, p. 9). În al treilea rând, la fel ca în cazul Războiului din Irak, criza financiară a permis mobilizarea şi încurajarea unui răspuns internaţional social-democrat comun.

3. Social-democrația în Europa şi România după 1989

3.1. *Social-democrația şi Uniunea Europeană după 1989*

Din 1989, social-democraţia europeană a trebuit să răspundă unor provocări diverse : anii 1990 au presupus analize şi repoziţionări interne specifice (căderea regimurilor comuniste din 1989 şi raportarea la noile realităţi est-europene, precum şi răspunsul la avântul politicilor

50. Exemplul central fiind guvernarea laburistă din Marea Britanie.

economice de dreapta au constituit dimensiunile principale ale acelui deceniu); de la începutul anilor 2000, social-democraţii europeni au trebuit să răspundă unor evenimente internaţionale majore (precum Războiul din Irak şi criza financiară internaţională).

3.1.1. Social-democrația în Europa de Vest şi Uniunea Europeană

La începutul anilor 1990, la nivel european, odată cu adoptarea Tratatului de la Maastricht, socialiştii europeni au iniţiat o serie de transformări instituţionale, iar în 1992 a luat naştere Partidul Socialiştilor Europeni (Hix şi Lesse, pp. 59-60). În cadrul primului congres PSE a fost adoptată la Haga declaraţia *Europa : viitorul nostru comun*, care cuprindea zece puncte programatice : o strategie comună pentru ocuparea pe piaţa muncii în anii 1990, coeziune economică şi socială, o Europă socială, o Europă ecologică, o Europă democratică, o Europă tolerantă, o Europă a cetăţenilor, finanţarea UE, politică comună externă şi de securitate şi extinderea comunitară. Aceste zece puncte au fost preluate în manifestul din 1993, care sublinia idei centrale ale socialiştilor europeni de-a lungul timpului : crearea de noi slujbe, protejarea progresului social şi încurajarea coeziunii, egalitate pentru femei şi bărbaţi, politici de mediu, susţinerea păcii şi securităţii prin cooperare (Hix şi Lesse, pp. 60-69).

Anii 1990 au fost marcaţi de căderea regimurilor comuniste : „1989 – data centenarului Internaţionalei a II-a – a fost un an decisiv pentru politica mondial […] Victoria aparentă a continuatorilor Internaţionalei a II-a asupra comunismului nu face ca în faţa lor să se deschidă «drumuri line» : ea le oferă noi responsabilităţi copleşitoare pentru care aceştia trebuie să se pregătească încă de pe acum" (Dreyfus, 2000, p. 312).

Din punct de vedere electoral a fost o perioadă ambivalentă pentru social-democraţia la nivel european. Un val de câştiguri electorale la nivel naţional pentru partidele de centru-stânga a pus capăt dominaţiei dreptei în Europa. Subiectul central era economia : politicile dure de austeritate ale unor guverne de dreapta creaseră un sentiment general de nemulţumire în Europa de Vest, iar politicile social-democrate concretizate prin propunerea unei A Treia Căi au câştigat teren[51]. În acelaşi timp, în Europa Centrală şi de Est tabloul era unul neclar. După căderea comunismului, ţările din acest spaţiu avuseseră, în general, o orientare politică şi electorală de dreapta, cel puţin din punctul de vedere al aderării entuziaste la economia de piaţă, însoţită de un proces masiv de privatizare şi reducere a rolului statului în economie. Odată însă cu creşterea costurilor sociale, cu accelerarea privatizării şi a micşorării protecţiei sociale, o serie de partide social-democrate sau comunist-reformate au revenit la putere pe la mijlocul deceniului. Cu toate acestea, succesul electoral nu a fost transformat într-o substanţială schimbare a direcţiei politicilor „întoarcerea comuniştilor reformaţi şi a social-democraţilor în guvernele Europei Centrale nu a condus la o renunţare la politicile de guvernare de centru-dreapta. Post-comuniştii se împăcaseră destul de repede cu politicile pro-piaţă liberă şi deseori au continuat procesele de privatizare şi adaptare la o piaţă liberă" (Hix şi Lesse, p. 75).

Mai mult, extinderea spre est a ridicat o dilemă importantă pentru PSE : poziţionarea faţă de fostele partide comuniste. Părerile în interior erau împărţite : pe de o parte existau voci împotriva admiterii fostelor partide comuniste, care erau apăsate de propria moştenire istorică, voci care militau pentru admiterea în PSE numai a partidelor istorice social-democrate, pe de altă parte fostele partide comuniste se bucurau de experienţă şi poziţii solide

51. Pentru mai multe detalii, vezi secţiunea următoare a prezentului capitol.

în contextele lor naţionale. PSE a optat pentru o includere pas cu pas, prudentă, a partidelor din fostul spaţiu comunist (Hix şi Lesse, pp. 78-80), această politică graduală având consecinţe electorale importante. La nivelul Uniunii Europene, finalul anilor 1990 a fost marcat de pierderea primului loc la alegerile europene, situaţie menţinută până în prezent[52]. În Parlamentul European PSE continuă să aibă însă o poziţie bună. În 2009 a luat naştere Alianţa Progresistă a Socialiştilor şi Democraţilor, compusă din PSE şi alte partide. Partidul Socialiştilor Europeni are în prezent 185 de parlamentari, constituind a doua forţă politică în Parlamentul European după Partidul Popular European[53].

La mijlocul anilor 2000, PES îşi reafirma aderenţa la un Model Social European, înţeles ca „bazat pe un set de valori comune şi state ale bunăstării din Europa care sunt mai dezvoltate decât în alte regiuni industrializate. Valorile noastre fundamentale includ democraţia, respingerea tuturor formelor de discriminare, accesul universal la bunuri publice precum protecţie socială, educaţie, sănătate, egalitate de gen, solidaritate, echitate şi dialog social" (PSE, 2005, p. 1). Aceste valori se concretizau pentru PSE în preocuparea pentru combaterea inegalităţilor şi polarizării sociale (cu o atenţie deosebită acordată noilor state membre sau candidate), combaterea efectelor crizei demografice prin integrarea femeilor sau lucrătorilor în vârstă pe piaţa muncii şi sprijinirea deopotrivă a dezvoltării economice şi solidarităţii (PSE, 2005, pp. 1-14). PSE îşi afirma preocuparea şi pentru dimensiunea externă a politicilor europene, subliniind nevoia de combatere a inegalităţilor şi sărăciei globale şi de dezvoltare a unor politici adecvate privind imigraţia[54]. Această abordare este coerentă cu preocupările Internaţionalei Socialiste privind inegalităţile globale. Social-democraţii tind în general să aibă o abordare mai favorabilă imigranţilor şi să dezvolte discursuri şi politici pentru combaterea discriminării acestora şi pentru asigurarea incluziunii sociale.

După declanşarea crizei financiare, social-democraţia europeană s-a confruntat cu un paradox. Social-democraţii ar fi fost potriviţi, tradiţional vorbind, să preia conducerea după o astfel de criză şi să profite de pe urma unei tradiţii de critici la adresa sistemului economic de piaţă liberă. Cum însă multe partide aderaseră la un tip sau altul de A Treia Cale, deseori chiar partidele de stânga implementaseră politici de liberalizare şi limitare a restricţiilor economice, care favorizaseră criza financiară şi puseseră sub semnul întrebării credibilitatea lor ca apărători în faţa excelor pieţei libere.

Agenda Europeană actuală PSE se construieşte în opoziţie clară cu cele liberale şi conservatoare (PSE, 2010, p. 1). Priorităţile politice ale PSE sunt următoarele : 1. Protejarea locurilor de muncă şi a standardelor de viaţă, parte integrantă a construcţiei unui model de dezvoltare sustenabil. 2. O reformă fundamentală a pieţelor financiare, pentru prevenirea unei noi crize. 3. Politici ecologiste, mai ales politici verzi în domeniul energetic. 4. O Europă corectă şi state ale bunăstării puternice (întărirea sistemelor sociale) 5. Asigurarea egalităţii de gen. 6. Abordarea politicilor privind imigrarea şi azilul astfel încât să permită acestora adaptarea la un context

52. Această tendinţă s-a datorat în mare parte extinderii UE spre est şi aderării de noi partide la grupurile parlamentare de dreapta. Pentru mai multe detalii privind relaţia dintre extinderea Uniunii Europene şi Partidul Popular European, vezi capitolul privind creştin-democraţia.
53. http : //www.pes.org/en/about-pes/pes-eu
54. Pe care PSE o consideră o oportunitate pentru Europa de a atrage noi talente şi capacităţi pe piaţa europeană a muncii, precum şi o responsabilitate pe care statele UE trebuie să şi-o asume : „Oamenii care fug de conflict şi persecuţie sau încearcă să găsească o cale de scăpare din sărăcie şi şomaj [...] vin în Europa pentru siguranţă şi o viaţă mai bună. Această migraţie – fie că este bazată pe azil sau motive socioeconomice – cere un răspuns uman şi management responsabil din partea Europei" (PSE, 2005, pp. 15-16).

dinamic şi respectând convenţiile internaţionale şi valorile dreptăţi, drepturilor umane şi solidarităţii. 7. Abordarea contextului internaţional în vederea construirii unei lumi a păcii şi drepturilor omului şi a luptei împotriva sărăciei mondiale (PSE, 2010, p. 2).

3.1.2. A Treia Cale. Caz paradigmatic: Marea Britanie, Tony Blair şi New Labour

Tony Blair a fost ales Lider al Partidului Laburist din Marea Britanie în 1994 şi a devenit primul-Ministru al acestei ţări în 1997. A fost primul-ministru cu cea mai lungă perioadă în această funcţie din istoria Marii Britanii, fiind ales de trei ori consecutiv în 1997, 2001 şi 2005. Din punct de vedere ideologic, contribuţia cea mai importantă a acestei perioade a fost „Noul Laburism" sau „Noul Socialism" propus de social-democraţii din Marea Britanie, în fapt o poziţie cunoscută drept „A Treia Cale"[55].

Principalul ideolog al Celei de-a Treia Căi este Anthony Giddens, a cărui operă era de altfel citită şi apreciată de Tony Blair. Giddens considera că o nouă direcţie era necesară pentru social-democraţie, în condiţiile în care teoriile economice care sprijineau piaţa liberă deveneau din ce în ce mai influente (Giddens, 1998, pp. 5-6). Propunerea sa a fost criticată atât de dreapta, cât şi de stânga, iar în 2000 Giddens a publicat o a doua lucrare, *A Treia Cale şi criticii săi*. Giddens a continuat să îşi susţină propunerea : „a treia cale, aşa cum o înţeleg eu, nu este o încercare de a ocupa terenul de mijloc dintre socialismul de sus în jos şi filosofia pieţei libere. Mai degrabă vizează restructurarea doctrinelor social-democrate pentru a răspunde revoluţiei duble a socializării şi economiei cunoaşterii" (Giddens, 2000, p. 163)[56]. A Treia Cale presupune o minimizare a redistribuţiei veniturilor şi intervenţiei statului în economie (minimizare în comparaţie cu social-democraţia „tradiţională") şi o atenţie crescută pentru egalitatea de şanse şi investiţiile în dezvoltarea capitalului uman. Vizează mai degrabă egalizarea educaţiei şi dezvoltării capacităţii fiecărui individ, nu egalizarea resurselor prin redistribuţie. Reducerea rolului statelor, precum şi scepticismul crescând faţă de controlul statului asupra economiei şi a politicilor redistributive au constituit un factor determinant al noii poziţii. Giddens considera că guvernarea ar trebui „să urmărească crearea stabilităţii macroeconomice, promovarea investiţiei în educaţie şi infrastructură, controlarea gradului de inegalitate şi garantarea şanselor pentru autorealizare individuală" (Giddens, 2000, p. 164). Piaţa liberă este considerată o posibilă cale de reducere a inegalităţii, dar numai în condiţiile în care instituţiile sociale şi ale societăţii civile sunt puternice, iar cetăţenii nu sunt trataţi ca simpli consumatori. Statul, societatea civilă şi piaţa liberă se sprijină reciproc. Pentru a avea o forţă de muncă ocupată şi care se bucură de egalitate de şanse şi slujbe bune este nevoie de investiţii substanţiale în educaţie. Siguranţa apare ca temă centrală, la fel şi combaterea criminalităţii, pe care social-democraţii o înfruntă mai ales prin combaterea cauzelor ei : sărăcia şi inegalitatea (Giddens, 2000, pp. 165-166).

În 1999, Tony Blair a scris, alături de Gerhard Schroeder[57], *Europe : The Third Way/ Die Neue Mitte*. Documentul reafirma : „Dreptatea socială şi corectitudinea, libertatea şi

55. În SUA era numit „noul progresivism", caracterizat prin atenţia acordată egalităţii de şanse, responsabilităţii individuale şi mobilizării cetăţenilor şi comunităţilor (Giddens, 2000, p. 2).
56. De altfel, una dintre primele ocazii când acest concept a fost folosit a constituit-o cartea lui Harold Macmillan, prim-ministru al Marii Britanii în 1957-1963, intitulată chiar *Calea de Mijloc* şi publicată în 1938.
57. Cancelarul Germaniei în 1998-2005.

egalitatea de şanse, solidaritatea şi responsabilitatea faţă de ceilalţi, aceste valori sunt eterne". O serie de arii prioritare erau definite : 1. Necesitatea de a crea condiţii favorabile afacerilor, într-o lume tot mai competitivă, globală şi inovativă. 2. Indivizii trebuie educaţi pentru a dobândi cunoştinţele necesare într-o piaţă unde noile tehnologii aduc schimbări rapide. 3. Realitatea socială este una din ce în ce mai flexibilă, indivizii nu mai păstrează şi nu mai rămân la acelaşi loc de muncă toată viaţa. 4. Este necesară asumarea responsabilităţii privind mediul înconjurător, pentru generaţiile viitoare. 5. Sectorul public trebuie să fie unul eficient şi care să consume resurse în mod responsabil. 6. Sistemele de securitate socială „trebuie să se adapteze noii speranţe de viaţă, schimbărilor structurii familiale şi rolului femeilor" (Blair, Schroeder, 1999, p. 3). 7. Criminalitatea trebuie combătută. 8. Sărăcia rămâne o problemă fundamentală, mai ales pentru familiile cu copii (Blair, Schroeder, 1999, pp. 2-3). Aceste priorităţi indică nevoia schimbării rolului statului şi încurajarea antreprenoriatului (parteneriatele public-privat devenind o dimensiune centrală) (Blair, Schroeder, 1999, p. 3), astfel încât „scopul nostru este modernizarea statului bunăstării, nu desfiinţarea lui : să folosim noi moduri de exprimare a solidarităţii şi responsabilităţii faţă de ceilalţi fără a ne baza interesul pentru activitatea economică pe pur egoism" (Blair, Schroeder, 1999, p. 5).

Politicile guvernării Blair au avut rezultate incerte. Mai mult, era pusă la îndoială coerenţa unei viziuni a statului care indică direcţia de mers, dar nu susţine financiar această direcţie. De asemenea, descentralizarea (parte din propunerile laburiste) nu era întotdeauna apreciată drept un factor care ar contribui la creşterea gradului de democraţie şi libertate (Dahrendorf, 1999, p. 27). Una dintre criticile cele mai importante, din punct de vedere ideologic, o constituia îndepărtarea Noului Laburism de tradiţiile social-democrate. Abordarea social-democrată tradiţională susţinea un „stat al bunăstării evoluat dintr-o viziune a dezvoltării umane şi sociale înflorind alături de ideea cetăţeniei ca atribut al întregii comunităţi care participă şi prosperă în urma unei game largi de bunuri sociale. Noul Laburism însă a continuat micşorarea protecţiei sociale" (Freeden, 1999, p. 163). Astfel de critici au existat şi s-au manifestat cu intensitate variabilă în cadrul social-democraţiei europene. Însă probabil alegerea politică ce a slăbit cel mai mult popularitatea şi sprijinul de care se bucura Tony Blair a fost alegerea de a se alătura SUA în Războiul din Irak. Deşi a câştigat alegerile şi în 2005, cursa electorală a fost mult mai strânsă decât în cazul alegerilor anterioare, iar sprijinul în cadrul propriului partid scăzuse (Hinman, 2007, p. 110).

3.2. *Social-democrația în România după 1989*

La începutul anilor 1990, România se afla la începutul unei tranziţii postcomuniste care avea să fie marcată de frământări sociale şi economice. Pentru social-democraţia din anii 1990 două aveau să fie provocările principale : pe de o parte, disocierea de trecutul comunist şi propunerea unei alternative social-democrate, iar pe de altă parte, raportarea la noua realitate economică.

3.2.1. Proto-social-democrație. Anii 1990

Disocierea de regimul comunist s-a dovedit foarte dificilă în România. Prima perioadă de după 1989 a fost caracterizată de un grad crescut de confuzie ideologică în cadrul stângii româneşti. Din primele zile ale Revoluţiei din 1989 a fost stabilit un organism de guvernare :

Consiliul Frontului Salvării Naţionale (CFSN), care a guvernat prin decrete de lege şi a fost condus de un Birou Executiv. CFSN era foarte eterogen: „Membri ai nomenclaturii marginalizate figurau alături de colaboratori apropiaţi ai dictatorului detronat, de generali implicaţi direct în reprimarea manifestaţiilor de la Timişoara, de intelectuali opozanţi ai fostului regim şi de personalităţi noi" (Grosescu, 2008, p. 1). Dintre aceste subgrupuri, primul a devenit repede dominant, inclusiv în cadrul primului guvern: CFSN a stabilit primul guvern provizoriu (guvernul Petre Roman).

Aceste prime organe reprezentative au stat în umbra suspiciunii moştenirii comuniste[58]. Din aceste ape tulburi s-au pus şi bazele viitorului proces electoral, prin stabilirea Consiliului Provizoriu de Uniune Naţională (CPUN). Parlamentul provizoriu (stabilit în mare parte pentru că, pe de o parte, Ion Iliescu hotărâse ca Frontul Salvării Naţionale [FSN] să candideze ca partid la alegeri[59] şi, pe de altă parte, partidele istorice au făcut presiuni pentru a fi reprezentate) era încă un organism în cadrul căruia o mare parte din control aparţinea unor foşti membri importanţi ai Partidului Comunist (toţi din partea FSN), care deţineau aproape 33% din locurile din Biroul Executiv (Grosescu, 2008, p. 3)[60].

Această menţinere a membrilor din fosta nomenclatură comunistă a creat un grad mare de instabilitate politică şi civică, controverse şi contestări ale noilor organisme guvernamentale. La 11 martie 1990 a fost semnată Proclamaţia de la Timişoara, punctul 8[61] al acesteia fiind centrul campaniilor şi mişcărilor anticomuniste înainte de alegerile din 1990. FSN era

58. În cadrul acestui guvern, opozanţii fostului regim comunist constituiau un grup mic, cu atribuţii şi portofolii mai puţin importante. Însă la nivel politic această componenţă a ajutat: „Bazându-se oficial pe reputaţia de tehnocrat, aceste numiri au ajutat fosta nomenclatură să recupereze un anumit capital politic şi să evite o schimbare radicală la nivelul compoziţiei elitelor executive ale statului" (Grosescu, 2008, p. 2).
59. Iniţial, FSN indicase faptul că nu va participa la alegeri, iar anunţul intrării în cursa electorală a fost primit cu ostilitate: „Conflictul dintre putere şi societate s-a intensificat în România, în special după ce Frontul şi-a anunţat intenţia de a propune candidaţi pentru viitoarele alegeri, renunţând astfel la promisiunea de a fi doar un guvern de tranziţie" (Tismăneanu,1999, p. 207).
60. CPUN avea 255 de membri: 112 din FSN, 112 din mai multe partide politice, 27 de persoane reprezentând minorităţile, 3 membri ai Asociaţiei Foştilor Deţinuţi Politici şi un preşedinte. Majoritatea covârşitoare a membrilor nu mai deţinuseră o funcţie politică (79%) (Grosescu, p. 3)
61. Punctul 8: „Propunem ca legea electorală să interzică pentru primele trei legislaturi consecutive dreptul la candidatură, pe orice listă, al foştilor activişti comunişti şi al foştilor ofiţeri de Securitate. Prezenţa lor în viaţa politică a ţării este principala sursă a tensiunilor şi suspiciunilor care frământă astăzi societatea românească. Până la stabilizarea situaţiei şi reconcilierea naţională, absenţa lor din viaţa publică este absolut necesară. Cerem, de asemenea, ca în legea electorală să se treacă un paragraf special care să interzică foştilor activişti comunişti, candidatura la funcţia de preşedinte al ţării. Preşedintele României trebuie să fie unul dintre simbolurile despărţirii noastre de comunism. A fi fost membru de partid nu este o vină. Ştim cu totii în ce măsură era condiţionată viaţa individului, de la realizarea profesională până la primirea unei locuinţe, de carnetul roşu şi ce consecinţe grave atrăgea predarea lui. Activiştii au fost însă acei oameni care şi-au abandonat profesiile pentru a sluji partidul comunist şi a beneficia de privilegiile deosebite oferite de acesta. Un om care a făcut o asemenea alegere nu prezintă garanţiile morale pe care trebuie să le ofere un Preşedinte. Propunem reducerea prerogativelor acestei funcţii, după modelul multor ţări civilizate ale lumii. Astfel, pentru demnitatea de Preşedinte al României ar putea candida şi personalităţi marcante ale vieţii culturale şi ştiinţifice, fără o experienţă politică deosebită. Tot în acest context, propunem ca prima legislatură să fie de numai doi ani, timp necesar întăririi instituţiilor democratice şi clarificării poziţiei ideologice a fiecăruia dintre multele partide apărute. De-abia atunci am putea face o alegere în cunoştinţă de cauză, cu cărţile pe faţă".

acuzat de legături strânse cu fostul regim comunist. Opoziţia anticomunistă s-a manifestat la nivelul competiţiei electorale (pentru partidele istorice), dar şi la nivelul mişcărilor civice. Exemplul cel mai important este protestul din aprilie 1990 din Piaţa Universităţii. Protestatarii din Piaţa Universităţii se opuneau candidaturii FSN şi a lui Ion Iliescu la alegeri şi sprijineau punctul 8 al Proclamaţiei de la Timişoara. Ion Iliescu în special a fost o figură controversată, fiind printre altele acuzat de implicare în mineriadele din 1990, pentru dispersarea protestului din Piaţa Universităţii şi intimidarea adversarilor politici. Ion Iliescu a negat implicarea în mineriade, însă aceste acuzaţii au rămas în discursul politic românesc.

La 20 mai 1990, FSN şi Ion Iliescu câştigaseră alegerile generale. Anumiţi analişti consideră că, dacă analizăm partidele în funcţie de diviziunea neocomunist/anticomunist, această victorie a fost una a direcţiei neocomuniste în general[62]. În acelaşi timp însă, guvernul Roman din 28 iunie 1990 era unul care marca, din punctul de vedere al primului-ministru Roman, încercarea de distanţare, din nou, de asocierea cu comunismul şi (mai nou) cu mineriadele[63]. Distanţarea dintre Roman şi Iliescu s-a consolidat în perioada următoare. Ideologul oficial a fost considerat Ion Aurel Stoica. El utiliza termenul de neosocial-democraţie (Stoica, 1994). Din FSN (coagulat în jurul lui Petre Roman) s-a desprins Partidul Democraţiei Sociale din România, PDSR (coagulat în jurul lui Ion Iliescu). În 1992, PDSR a câştigat alegerile, dar cu un procent mult mai mic decât în 1990. Succesele electorale pot fi explicate prin promisiunea de a evita „o tranziţie dureroasă spre o economie de piaţă" (Tismăneanu, 1999, p. 214).

În 1993 a fost înfiinţat Partidul Democrat, succesor al FSN, cu Petre Roman la preşedinţie pentru o perioadă îndelungată (1993-2000). PD a devenit în 1996 membru în Internaţionala Socialistă şi a rămas membru al acesteia până în 2005. PD şi ulterior PDSR au constituit partidele principale de stânga de la începutul tranziţiei, cărora li s-a adăugat Partidul Social Democrat Român (PSDR), înfiinţat în 1990. Acest partid se identifica explicit drept urmaş al partidelor social-democrate istorice.

PD şi PSDR nu s-au putut impune ca partide principale de stânga, din punct de vedere electoral, dar în guvernarea 1996-2000 au căpătat o poziţie semnificativă. În 1995, PSDR s-a alăturat Uniunii Social Democrate, alături de PD. Sub sigla USD, au fost obţinute aproximativ 13% din voturi, formaţiunea clasându-se pe locul trei. Cea mai importantă reuşită pentru PSDR au constituit-o guvernarea în coaliţia CDR-UCD-UDMR şi deţinerea unui portofoliu de ministru prin Alexandru Athanasiu.

Această guvernare s-a confruntat cu probleme sociale semnificative – sărăcie şi şomaj în creştere – precum şi cu alegeri dificile privind privatizarea fostelor industrii comuniste. PD a rămas coagulat în jurul lui Petre Roman până în 2000. Petre Roman a reprezentat o figură carismatică a stângii româneşti, care a întreprins eforturi de consolidare inclusiv ideologică. În opinia lui, în 1996 aşteptările electoratului vizau protecţia socială, creşterea nivelului de trai, egalitatea de şanse, programe pragmatice pentru îmbunătăţirea situaţiei

62. Mandate în alegeri. 1990: anticomunişti, 21.01%; neocomunişti, 78,99%. 1992: anticomunişti, 44,78%; neocomunişti, 55%. 1996: anticomunişti, 60,85%; neocomunişti, 39,15% (Preda, 2003, p. 281).

63. „Guvernul pe care l-am constituit la 28 iunie 1990, şi care a fost acceptat de toate partidele, a fost fără îndoială cel mai modernizator din câte erau cu putinţă. Hotărâsem să-mi asociez pe cei mai buni profesionişti români din fiecare domeniu, cu condiţia să nu fi ocupat nici un post de răspundere sub Ceauşescu (…) Numirea acestui guvern a provocat în România o surpriză extraordinară. Era un guvern tânăr, nou, cultivat, profesionist şi desprins de jocul politic. Unul din ţelurile mele, constituindu-l, a fost să atenuez oprobriul internaţional adus asupra ţării de evenimentele din iunie şi de rolul pe care îl avusese Iliescu în desfăşurarea lor" (Roman, 2006b, p. 107).

sociale, el observând : „cam toate aşteptările sunt social-democrate" (Roman, 2006a, p. 11). Guvernarea se constituise din punctul său de vedere în jurul a şase premise principale : necesitatea creşterii economice pentru asigurarea unei protecţii sociale minime ; democraţia şi economia de piaţă trebuiau tratate ca interdependente ; privatizarea nu era în mod necesar pozitivă, dar era necesară pentru dezvoltare ; monopolul privat constituia un pericol pentru interesele majorităţii cetăţenilor („ucide iniţiativa personală şi concurenţa loială") ; politica trebuia să fie pragmatică şi să desemneze unele priorităţi ; statul trebuia să se consolideze ca garant al respectării legilor (Roman, 2006a, p. 12). În timpul guvernării, în 1997, o serie de „consideraţii practice" pentru „regândirea stângii" sunt susţinute de Petre Roman. Luând în considerare identificarea stângii cu dictatura de către o parte din electorat şi nevoia de soluţii economice, Petre Roman constata :

> „*Confruntate cu probleme economice grave, partidele socialiste au adoptat măsuri liberale, tot aşa cum, confruntate cu problemele sociale, partidele de dreapta au acceptat şi şi-au însuşit măsuri specifice «de stânga». Toate acestea dovedesc impasul, dar şi necesitatea regândirii stângii : 1) În plan economic, afirmarea dreptului la proprietate, a principiului competenţei în acord cu asigurarea dreptului tuturor de a participa la această competiţie. 2) În plan politic – combaterea extremismului* […]. 3) Discursul de stânga în problema naţională, în cea a minorităţilor, a drepturilor colective şi individuale e alcătuit din formule generale, neadaptate realităţilor lumii de azi. *Acum stânga nu mai poate salva popoare victimizate de decizii injuste*[64]" (Roman, 2006a, p. 33).

Din punct de vedere ideologic, în anii 1990 PD şi PSDR constituie o stânga orientată puternic de la început spre un efort de legitimare şi consolidare social-democrată, fie prin apelul la partide istorice social-democrate, fie prin alinierea la Internaţionala Socialistă. Situaţia socială dificilă a marcat însă o guvernare cu multe obstacole. Discursul politic general era unul profund divizat : „De şomeri le pasă cel mai mult social-democraţilor şi socialiştilor. Discursurile publice româneşti au ajuns destul de schismatice : cele care trec drept liberale flutură conceptul de reformă ca pe un stindard, eventual scop în sine : tot ce nu e rentabil trebuie închis […]. Social-democraţii sunt mai puţin deontologişti şi, în cazul nostru, mai realişti şi, de aceea, mai conservatori. Din punctul lor de vedere, centrul de greutate în combaterea sărăciei îl reprezintă crearea locurilor de muncă […], problema excluderii sociale a celor care nu sunt antrenaţi într-o muncă este socotită o problemă centrală" (Miroiu, 1999, p. 87). Înaintea alegerilor din 2000, situaţia dificilă, electorală pentru partid şi socială pentru populaţie, era recunoscută şi de Petre Roman : „Am asistat la o degradare puternică a indicelui de dezvoltare umană" (Roman, 2006, p. 172) ; „dezbaterea din ţara noastră s-a concentrat pe soluţii individuale pentru probleme de urgenţă […] mai deloc dezbaterea nu s-a ocupat de aspectele publice care privesc pe toată lumea" (Roman, 2006a, p. 173).

Analiza ideologică a FSN şi PDSR este dificilă. Din punct de vedere electoral, aceste două partide au fost reprezentantele centrale ale stângii româneşti după căderea regimului comunist. Cu toate acestea, identificarea cu social-democraţia, în sensul său vest-european, pe parcursul anilor 1990, este problematică. Atât FSN, cât şi PDSR aveau discursuri populiste care promiteau unei electorat speriat de tranziţie protecţie şi, în fapt, menţinerea status-quo-ului cât mai mult posibil – status-quo de sorginte comunistă în plan economic (prin subvenţionarea masivă a industriilor nerentabile[65]) şi politic (prin asocierea şi includerea în partid a mai multor

64. Sublinieri în textul original.

65. Deşi, teoretic, procesul de privatizare se baza pe o lege adoptată relativ rapid după alegeri, Legea 58/1991, ritmul a fost unul foarte lent şi marcat de acuze de corupţie.

membri din fosta nomenclatură comunistă). În măsura în care social-democraţia, mai ales după 1990, la nivel internaţional, cunoştea o schimbare vizând deschiderea faţă de piaţa liberă, politica PDSR este dificil de aliniat la aceasta. De asemenea, din punct de vedere instituţional, am precizat scepticismul PSE faţă de partidele de stânga din Europa de Est, astfel încât, cel puţin în prima perioadă de după 1990, cu greu se poate vorbi despre o aliniere social-democrată România-Europa prin acest partid. Atât FSN, cât şi PDSR au fost mai degrabă partide populiste sau marcate de conservatorism de stânga[66]. FSN opera ca un partid de masă – un partid deschis oricui şi care încerca să atragă membri noi la nivel naţional (Roper, 1995, p. 9).

Toate partidele de stânga din anii 1990 din România sunt dificil de analizat din punct de vedere ideologic. Pe de o parte, pentru că protecţia săracilor sau a grupurilor devaforizate, subiecte centrale ale social-democraţiei, au fost afirmate numai parţial. Procesul de privatizare şi trecerea la un sistem de piaţă trebuiau îndeplinite. Astfel, paradoxal, partidele de stânga au dezvoltat deseori reforme asociate de obicei politicilor de dreapta. Parţial, de asemenea, pentru că politicile de protecţie adoptate în anii 1990, precum subvenţionarea anumitor industrii nerentabile, nu au acordat atenţie diversităţii grupurilor dezavantajate[67].

În acelaşi timp, ar trebui evitat binomul simplist capitalism-comunism. O întrebare relevantă ar fi : către ce se îndrepta stânga românească, mai ales către ce tip de construcţie statală ? Atât dreapta, cât şi stânga au încercat să se distanţeze cât mai mult, cel puţin la nivel discursiv, de proiectul centralizat comunist. Însă la întrebarea „spre ce ne îndreptăm ? ” stânga putea avea, potenţial, un răspuns specific : spre un stat al bunăstării similar celor vestice (Agh, 2004, p. 2). Cu toate acestea, FSN şi PDSR, în 1990-96, nu au susţinut un astfel de proiect, adoptând mai degrabă poziţii de rezistenţă stângist-conservatoare la schimbare. PSDR şi PD, ca parte a CDR, au semnalat costurile sociale ale tranziţiei, dar, în acelaşi timp, au făcut parte dintr-o guvernare care a implementat reforme dure cu mari costuri sociale. Mai degrabă această ţintă a unui stat al bunăstării şi un discurs aferent au fost dezvoltate de PDSR spre sfârşitul anilor 1990, din opoziţie, obiectivul putând fi pus în practică, explicat şi analizat mai limpede abia odată cu guvernarea Năstase din 2000-2004.

Pe de altă parte, în anii 1990 principalele partide de stânga din România nu au fost aliniate instituţiilor politice social-democrate internaţionale. PD a aparţinut Internaţionalei Socialiste, însă sprijinul din partea Socialiştilor Europeni a fost neclar. Comparativ cu sprijinul pe care partidele de dreapta vestice îl acordau dreptei din estul Europei, stânga occidentală a fost mult mai reţinută în a acorda sprijin stângii est-europene (Agh, 2004, p. 2). În acelaşi timp, într-un peisaj electoral marcat de populism şi naţionalism este probabil ca legitimitatea externă să nu fi contat foarte mult pentru electorat. Mai mult, anii 1990 au constituit ani de redefinire ai social-democraţiei europene în general : în Est, prin raportarea ideologiei la un context în care privatizarea şi dezvoltarea economică constituiau subiecte dominante ; în Vest, prin dezbaterea privind A Treia Cale şi dezvoltarea unei social-democraţii de tip nou, ambele contexte împreună nefiind favorabile unor poziţii ideologic asumate clare şi hotărâte în Europa de Est.

---

66. Caracterizat prin paternalism şi încercarea de a schimba cât mai puţin şi mai încet sistemul anterior (vezi Miroiu, 1999).
67. De exemplu, aceste industrii subvenţionate erau preponderent ramuri masculinizate, în timp ce domeniile feminizate au fost privatizate mai rapid, ceea ce a condus la o realitate de tipul „bărbaţii statului, femeile pieţei” (Miroiu, 2004). O asemenea lipsă de atenţie la dimensiunea de gen a caracterizat toate partidele anilor 1990, însă pentru partidele de stânga ea este cu atât mai importantă cu cât acesta a fost un subiect central pentru social-democraţia vestică.

3.2.2. Social-democrația în consolidare. Din 2000 până în prezent

Începutul anilor 2000 a fost o perioadă deosebit de grea din punct de vedere social pentru România. Ca exemplu : „Pe 8 noiembrie 2000, a fost publicat Raportul periodic al Comisiei Europene referitor la stadiul în care se află România privind procesul de integrare în Uniunea Europeană, unde au fost evidenţiate necesitatea reformelor economice structurale, slăbiciunile procesului legislativ şi corupţia" (OSCE, 2000, p. 6).

În 2000, Polul Social Democrat din România a câştigat alegerile. Această victorie a fost facilitată de mai mulţi factori. În primul rând, guvernarea CDR fusese instabilă. Alternativa de stânga a PSD părea mai puţin fragmentată. În al doilea rând, tendinţele naţionaliste şi xenofobe erau în creştere. Obţinerea unui scor foarte mare de către PRM şi mai ales de către Vadim Tudor a condus la perceperea PDSR şi a lui Ion Iliescu drept alternative cel puţin minimal democratice[68]. În al treilea rând, PDSR avusese la dispoziţie mai mulţi ani în opoziţie pentru a-şi consolida discursul, care în 2000 atingea două subiecte centrale : integrarea României în NATO şi UE.

În iunie 2001 s-a constituit Partidul Social-Democrat (PSD), prin fuziunea PDSR şi PSDR. PSD rămâne şi azi partidul principal de stânga din România. Odată cu anul 2000, preşedinte PD a devenit Traian Băsescu, iar partidul a părăsit ulterior stânga românească, revendicându-se ca partid creştin-democrat[69]. Fuziunea a constituit un semnal al unui proces de limpezire şi dezvoltare doctrinară. Alături de Ion Iliescu, figura centrală a PSD a fost Adrian Năstase, prim-ministru în acea perioadă. Politica PSD a avut două paliere importante : dimensiunea socială şi dimensiunea internaţională.

În 2000, liderii PSD erau conştienţi de problemele sociale cu care se confrunta România[70]. Mai multe voci social-democrate critică politicile economice ale anilor 1990[71]. Dimensiunea

---

68. Inclusiv de către rivalii electorali. În 2006, Petre Roman a revenit precizând : „Până la urmă s-a constatat ceva surprinzător şi grav : o confruntare pentru protejarea democraţiei ! Astfel Iliescu a devenit, normal, preferatul întregului spectru democratic împotriva lui Vadim Tudor. L-am susţinut pe Iliescu cât se poate de activ între cele două tururi" (Roman, 2006a, p. 185).
69. Pentru mai multe detalii, vezi capitolul privind creştin-democraţia.
70. Adrian Năstase, în *România Europeană*, descrie astfel situaţia României în 2000 : „(1) o economie care, până recent, fusese în cădere liberă şi căreia precedentul guvern, condus de Mugur Isărescu, reuşise să îi asigure un minim de stabilitate doar întrucât părea că a atins «fundul sacului» ; (2) o populaţie sărăcită şi în stare de semirevoltă, care nu mai avea încredere nici în guvernul central şi, în nici un caz, în autorităţile locale ; (3) o comunitate de afaceri strâns legată de politică, asigurându-şi succesul economic parţial pe piaţă şi parţial prin accesul privilegiat la resursele publice ; (4) o administraţie centrală deprofesionalizată şi o administraţie locală dispusă să-şi urmărească mai degrabă propriile interese şi să le slujească prioritar pe cele ale liderilor locali ; (5) o conjunctură internaţională defavorabilă, dublată de o lipsă cronică de încredere în capacitatea guvernelor româneşti de a gestiona reformele şi de a-şi respecta angajamentele ; (6) un sector bancar-financiar slab, aflat la apogeul unui lung şir de falimente frauduloase ; (7) o privatizare blocată de lipsa de atracţie a industriei româneşti pentru capitalul străin ; (8) o mass-media ostilă şi o intelectualitate încremenită în ideologia şi lozincile primei perioade post-revoluţionare ; (9) o lipsă acută de fonduri ; (10) o corupţie generalizată în administraţie, dublată de lipsa cronică de personal competent atât în administraţia centrală, cât şi, mai ales, în cea locală" (Năstase, 2007, pp. 111-112).
71. Poziţie menţinută şi ulterior : „Deviza modelului terapiei de şoc Sachs-FMI-BM aplicate în ţările ECE a fost : «Ai proceduri – liberalizare, stabilizare, restructurare –, treci la treabă ! ». Urmarea ? O instabilitate macroeconomică pronunţată, crize economice profunde, putere de cumpărare scăzută. Largi segmente ale populaţiei din multe state în tranziţie trăiau în sărăcie, la limita subzistenţei. Odată

socială a politicii de guvernare PSD a fost una tipică unui partid social-democrat. În anul 2000 se anunţa : „Politica socială a guvernului porneşte de la nevoia unei schimbări radicale de abordare, care se bazează pe echilibrul dintre competiţie, colaborare şi solidaritate" (Năstase, 2003, p. 52).

Astfel, se promiteau investiţii în educaţie şi recalificare, obţinerea unui venit decent, sprijinirea pensionarilor şi a familiilor (alocaţii pentru familii cu venituri reduse şi copii), investiţii în sănătate. Un program reprezentativ pentru acea perioadă l-a constituit „Cornul şi laptele", care prevedea acordarea respectivelor produse la şcoală sau grădiniţă. Alte măsuri de protecţie socială au fost diferitele facilităţi acordate pensionarilor, precum şi ajutorul social privind venitul minim garantat. Cu privire la egalitatea de şanse şi discriminare au fost adoptate două legi importante : Legea nr. 48/2002 pentru aprobarea Ordonanţei Guvernului nr. 137/2000 privind prevenirea şi sancţionarea tuturor formelor de discriminare (sub guvernarea CDR), însoţită de înfiinţarea Consiliului Naţional pentru Combaterea Discriminării (CNCD), şi Legea nr. 202/2002 privind egalitatea de şanse între femei şi bărbaţi, însoţită de înfiinţarea Agenţiei Naţionale pentru Egalitate de Şanse între Femei şi Bărbaţi (ANES)[72]. Cu toate acestea, o serie de critici au afirmat că aceste politici erau nu atât rezultatul unui angajament ferm, cât schimbări deseori superficiale menite să demonstreze conformism în vederea aderării la Uniunea Europeană[73].

Dimensiunea internaţională a politicii PSD s-a axat pe integrarea României în NATO şi în Uniunea Europeană, dar şi pe propria consolidare instituţională. În 2003, PSD a devenit membru al Internaţionalei Socialiste. De asemenea, guvernul PSD şi-a propus explicit integrarea euro-atlantică a României (Năstase, 2007, p. 122). Din punct de vedere ideologic, Modelul Social European oferea un cadru de referinţă atractiv pentru social-democraţii estici, iar statul bunăstării susţinut în Vest era o ţintă potrivită. În România, acest lucru a permis o critică a efectelor tranziţiei din primul deceniu şi abordarea polarizării sociale şi grupurilor vulnerabile (teme tipic social-democrate), subliniindu-se, de exemplu : „Ţăranii, pensionarii şi salariaţii care au suportat cea mai mare parte a costurilor au avut cel mai puţin parte de beneficiile tranziţiei" (Năstase, 2007, p. 301). De asemenea, raportarea la UE a permis adoptarea unui discurs de stânga legitimat de ideea europenizării. Social-democraţii puteau discuta despre polarizare socială şi sărăcie fără a fi acuzaţi de întoarcere la comunism, pentru că puteau invoca acum alinierea la strategii şi politici europene[74].

---

ce reformele pieţei au sporit inegalităţile, lipsa orientării precise a fondurilor spre categorii de persoane sărace a făcut ca transferurile să aibă o eficacitate redusă în privinţa reducerii sărăciei. Sporirea spectaculoasă a inegalităţilor în toate statele postcomuniste a fost însoţită de eşecul raţionalizării sistemelor de impozitare şi de colectare a impozitelor" (Geoană, 2006, p. 6).

72. Desfiinţată şi restructurată în 2010. Pentru detalii, vezi capitolul privind creştin-democraţia.
73. Vezi, de exemplu, capitolul privind feminismul din acest volum.
74. De exemplu, Adrian Năstase afirma : „Marginalizarea şi excluderea socială pot fi contrabalansate doar prin politici sociale responsabile şi active. Grupurile ameninţate de excludere – vârstnicii, şomerii de lungă durată, tinerii, femeile, minoritatea romă, salariaţii necalificaţi, locuitorii zonelor sărace din punct de vedere economic şi social – au nevoie de un angajament mai puternic din partea guvernelor de a lupta împotriva sărăciei şi de a garanta noi perspective de integrare şi de participare. Temele prioritare ale acestui angajament trebuie să fie : sănătatea, serviciile sociale, politici active de ocupare în muncă, noi măsuri pentru coeziune socială. În cadrul Strategiei Lisabona, guvernările viitoare au datoria de a-şi proiecta politicile şi programele astfel încât să nu urmărească doar logica economică, ci şi logica socială, de solidaritate, coeziune şi incluziune socială" (Năstase, 2007, p. 273).

România a fost declarată de către UE economie de piaţă funcţională în 2004, dar raportul Comisiei Europene sublinia faptul că o serie întreagă de reforme erau în continuare necesare. Deşi din punct de vedere ideologic PSD s-a apropiat cel mai mult şi substanţial pe parcursul guvernării Năstase de direcţiile principale ale social-democraţiei internaţionale, punctul slab l-a constituit escaladarea corupţiei. În fapt, acuzele de corupţie au dominat discursul public din România în anii 2000-2004[75].

În 2004, PSD şi Adrian Năstase au pierdut alegerile pentru Parlament şi Preşedinţie, în faţa Alianţei DA şi a lui Traian Băsescu. Mircea Geoană a devenit preşedinte al Partidului Social Democrat în 2005. În 2008, la alegerile legislative, cele mai multe mandate au fost obţinute de PDL, iar în 2009, în urma unei curse electorale foarte strânse, alegerile prezidenţiale au fost câştigate de candidatul PDL, Traian Băsescu, în faţa candidatului PSD, Mircea Geoană.

În perioada de opoziţie, PSD a continuat să se consolideze doctrinar şi instituţional. În 2005 a devenit membru PSE. Se revendică de la o „social-democraţie modernă"[76], preluând din punctele principale ale social-democraţilor europeni. Victor Ponta a devenit preşedinte al Partidului Social Democrat din februarie 2010. PSD denunţă prin programele sale statul social minimal din România, care are cele mai mici cheltuieli sociale din UE pentru sănătate, educaţie, pensii şi un grad de inegalitate crescut. În analiza PSD privind statul social[77] sunt indicate obiective importante, tipic social-democrate[78]: 1. Creşterea veniturilor minime, restabilirea nivelului salariilor reduse în cadrul politicilor de austeritate, încurajarea angajatorilor şi introducerea unui impozit diferenţiat în funcţie de nivelul veniturilor. 2. Dezvoltarea sistemului medical şi asigurarea accesului la medicamente. 3. Incluziune socială: „Creştem capacitatea de incluziune a persoanelor aparţinând grupurilor supuse riscurilor de excluziune

75. Conform raportului Transparency International din 2004, problema justiţiei rămânea îngrijorătoare, mai ales problema condamnării în justiţie a corupţiei la nivel înalt (TI, 2004, p. 20). Deşi la nivel formal fuseseră făcute mai multe progrese în 2004 TI aprecia că „Toate aceste iniţiative reflectă faptul că există o dinamică puternică în România pentru crearea unui cadru instituţional pentru lupta împotriva corupţiei. Însă, aceeaşi dinamică trebuie demonstrată în practică, unde multe iniţiative instituţionale lăudabile s-au împotmolit. Din acest punct de vedere, percepţia publică cu privire la gravitatea corupţiei în România nu s-a îmbunătăţit, în ciuda acestei dinamici" (TI, 2004, p. 28).
76. „O economie de piaţă socială (economie mixtă), cu prevederi legale pentru protejarea muncitorilor, consumatorilor şi întreprinzatorilor mici/Susţinerea comerţului etic şi echitabil, bazat pe dialog, transparenţă şi echitate, ca alternativă la principiul liberal al liberului schimb/Un sistem extensiv şi complex de protecţie socială pentru a contracara efectele sărăciei şi pentru a proteja pe cei care nu pot să lucreze într-un sistem de piaţă liberă (şomerii, tinerii, pensionarii etc.)/Un sistem de taxare progresivă, pentru a redistribui venitul în societate/Sisteme publice de învăţământ şi sănătate, finanţate de către stat/Condiţii minime garantate prin lege pentru muncitori (salariu minim, protecţie împotriva concedierii necinstite etc.)/Protecţia mediului şi suveranitatea principiului sustenabilităţii şi a dezvoltării durabile/Multiculturalism, drepturile minorităţilor şi o politică relativ deschisă faţă de migraţie/Susţinerea drepturilor sociale ca extensie complementară şi modernizatoare a drepturilor omului/O politică socială seculară şi progresivă/O politică externă care suporta promovarea democraţiei, pacifism şi, unde este posibil, multilateralism" (http : // www.psd.ro/noulpsd/social-democratia, accesat la 10.04.2012).
77. Un plan detaliat intitulat „100 de soluţii de guvernare" indică planul PSD în cazul unei victorii electorale, http : //www.victorponta.ro/sites/default/files/proiectul-100-solutii-de-guvernare-romania-corecta-romania-sociala.pdf, accesat la 10.04.2012.
78. PSD, *Statul Social în România*, http : //www.victorponta.ro/sites/default/files/Solutiile%20sociale%20PSD.pdf, accesat la 10.04.2012.

(femei, minorităţi, persoane cu dizabilităţi temporare sau permanente, vârstnici, tineri). Special pentru femei, initiem un program naţional, bazat pe Fondul Social European, destinat încurajării tinerelor femei şi, în special, a tinerelor mame, pentru desfăşurarea de activităţi economice independente". 4. Preocupări ecologice : plan de împădurire şi reducerea TVA pentru produsele eco. 5. Restabilirea dialogului social. O abordare social-democrată coerentă ar putea asigura PSD, teoretic, victoria în alegerile legislative din 2012, mai ales pe fondul politicii de austeritate bugetară adoptate de ultimele guverne PDL, în contextul crizei financiare.

Cu toate acestea, evoluţia electorală a social-demoraţiei româneşti şi caracteristicile contextului naţional au arătat că problemele majore pentru PSD le constituie în continuare asocierea cu fenomenul corupţiei (deşi în această privinţă aproape toate partidele politice româneşti se confruntă cu probleme) şi asocierea cu trecutul comunist (problemă tipică PSD, care s-a dovedit suficient de importantă pentru a fi folosită ca armă politică în campaniile electorale din 2004-2009). Doctrinar însă, ultimii zece ani au constituit o perioadă de stabilizare pentru social-democraţia românească în ansamblu, care are acum un exponent principal : PSD. Acest partid şi-a clarificat poziţiile ideologice, şi-a intensificat eforturile de legitimare ca partid social-democrat[79], şi-a corelat în mare măsură discursul cu social-democraţia internaţională şi s-a integrat instituţional la nivel european şi global în organizaţiile şi partidele socialiste relevante.

4. Concluzii

Dintr-o familie socialistă foarte diversă, la începutul secolului XX a fost consolidată o alternativă social-democrată specifică. Social-democraţia are la bază scepticismul faţă de o piaţă liberă neîngrădită şi necontrolată, preocuparea pentru combaterea inegalităţilor sociale şi formularea unui model social incluziv, prin mijloace democratice.

De-a lungul secolului XX şi la început de secol XXI aceste idei centrale au răspuns unor provocări diferite şi unor contexte diverse. Dacă în prima jumătate a secolului XX social-democraţia vestică a fost marcată pe de o parte de disocierea de comunism şi pe de altă parte de preocuparea pentru mijloace democratice de reformă, în lumea postbelică social-democraţii s-au concentrat pe oferirea unui model social pentru combaterea inegalităţilor în plan naţional sau global. La nivel naţional a fost susţinut modelul statului bunăstării, drept cadru potrivit pentru minimizarea inegalităţilor şi inechităţii sociale dintre diferite grupuri. La nivel global au fost subliniate inegalităţile dintre diferite spaţii geografice şi nevoia unor politici de combatere a acestora. După 1989, social-democraţia a fost alternativa principală la politicile economice neoliberale şi la politicile economice de dreapta în general. Ultimii ani au constituit un context favorabil social-democraţiei, în special după declanşarea crizei financiare. La nivel european, social-democraţia susţine construcţia şi menţinerea unui model bazat pe solidaritate şi realizarea unei societăţi incluzive. În România, social-democraţia s-a consolidat doctrinar abia la începutul anilor 2000, aliniindu-se instituţional şi ideologic tendinţelor europene sau internaţionale.

79. Un aspect pe care îl semnalez aici este publicare studiului (citat şi în cadrul capitolului de faţă) *110 ani de social-democraţie în România*, Institutul Social Democrat „Ovidiu Şincai", 2003. Prin acest document, PSD se revendică fără echivoc de la tradiţia românească social-democrată şi se aşază în poziţia de continuator al acestei tradiţii.

Valorile social-democrate sunt constante în timp: egalitate, solidaritate şi combaterea inegalităţilor sociale. Inegalităţile economice rămân un subiect central, fiind însă puse în legătură cu un sistem interconectat de inegalităţi de putere, status, libertăţi. Grupurile-ţintă ale social-democraţilor sunt în prezent diverse. Social-democraţia îşi propune să ofere un sistem social incluziv pentru săraci, pentru categorii defavorizate diferite (minorităţi, imigranţi etc.) acordă o importanţă centrală promovării egalităţii dintre femei şi bărbaţi (prin integrarea femeilor pe piaţa muncii, implementarea unei legislaţii corespunzătoare privind egalitatea de şanse şi nediscriminarea etc.).

Dezvoltarea social-democrată viitoare va fi determinată de articularea unui discurs coerent privind dificultăţile economice actuale, de dezvoltarea proprie instituţională (la nivel naţional, regional şi global), precum şi de angajamentul referitor la combaterea inegalităţilor şi inechităţilor şi de succesul promovării unui model social incluziv.

Referințe

Bibliografie fundamentală

1. Ball, Terence, Dagger, Richard, *Ideologii politice şi idealul democratic*, Polirom, Iaşi, 2000.
2. Bernstein, Eduard, *Evolutionary Socialism*, 1899, http://www.marxists.org/reference/archive/bernstein/works/1899/evsoc/index.htm, accesat la 06.12.2011.
3. Blair, Tony, şi Schroeder, Gerhard, *The Third Way/Die Neue Mitte*, 1999.
4. Consiliul Naţional al PSD, *110 ani de social-democraţie în România*, Institutul Social Democrat „Ovidiu Şincai", 2003.
5. Dreyfus, Michel, *Europa Socialiştilor*, Institutul European, Iaşi, 2000.
6. Engels, Friedrich, *AntiDuhring*, Editura de stat pentru literatură politică, Bucureşti, 1955.
7. Freeden, Michael, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
8. Geoghegan, Vincent, „Socialism", în Robert Eccleshall, Alan Finlayson, Vincent Geoghegan, Michael Kenny, Moya Lloyd, Iain MacKenzie, Rick Wilford, *Political Ideologies. An introduction. Third edition*, 2003, Routledge, Taylor & Francis e-Library, pp.74-96.
9. Dobrogeanu-Gherea, Constantin, *Neoiobăgia (Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare)*, 1910.
10. Gherasim, Gabriel Constantin, „Dobrogeanu-Gherea şi Lucreţiu Pătrăşcanu – între patriarhalismul conformist al tradiţiei autohtone şi străpungerile doctrinare emancipatoare", în Bucur, Maria, şi Miroiu, Mihaela, *Patriarhat şi Emancipare în istoria gândirii politice româneşti*, Polirom, Iaşi, 2002, pp. 130-160.
11. Giddens, Anthony, *The Third Way and its Critics*, Blackwell Publishing, USA, 2000.
12. Giddens, Anthony, *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*, Blackwell Publishing, USA, 1998.
13. Hix, Simon, şi Lesse, Urs, *Shaping a Vision. A History of the Party of European Socialists 1957 – 2002*, http://www.manifesto2009.pes.org/downloads/History_PES_EN.pdf, 2002.
14. Jurca, Nicolae, *Istoria Social-Democraţiei din România*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1994.
15. Marx, Karl, *Muncă salariată şi capital*, 1847, original în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere alese în două volume*, ediţia a 3-a, vol. 1, 1966, Editura Politică, pp. 47-81, disponibil la http://www.marxists.org/romana/m-e/1847/munca-salariata/index.htm, accesat la 21.02.2012.
16. Miroiu, Mihaela, *Societatea Retro*, Editura Trei, 1999, Bucureşti.
17. Nădejde, Sofia, „Cestiunea Femeilor", în Mihăilescu, Ştefania, *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838-1929)*, Polirom, Iaşi, 2002 (articol publicat iniţial în *Femeia Română*, 25 martie 1879).

18. Năstase, Adrian, *România Europeană, un proiect politic social-democrat*, Editura MondoMedia, Institutul Social Democrat „Ovidiu Şincai", Bucureşti, 2007.
19. Năstase, Adrian, *Guvernarea Reformelor, Reforma Guvernării*, Institutul Social Democrat „Ovidiu Şincai", Bucureşti, 2004.
20. Padgett, Stephen, şi Paterson, William E., *A History of Social Democracy in Postwar Europe*, Longman Group UK Limited, Essex, 1991.
21. Roman, Petre, 2006a : *Între Dezordine şi Reformă. Note politice din timpul guvernării 1997-2000*, Editura Fundaţiei PRO, Bucureşti.
22. Roman, Petre, 2006b : *Libertatea ca datorie*, Editura Fundaţiei PRO, Bucureşti.
23. Sargent, Lyman Tower, *Contemporary Political Ideologies A Comparative Analysis*, Wadsworth, Cengage Learning, Belmont, 2009.
24. Sandbrook, Richard, Edelman, Marc, Heller, Patrick, şi Teichman, Judith, *Social Democracy in the Global Periphery*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

Bibliografie secundară

25. Agh, Attila, „The Europeanization of Social Democracy in East Central Europe", în *Europäische Politik* (04/2004).
26. Ball, Terence, Dagger, Richard, *Ideologii politice şi idealul democratic*, Polirom, Iaşi, 2000.
27. Berman, Sheri, *The Primacy of Politics. Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
28. Blackburn, Robin, „Socialism and the Current Crisis", în *Dissent*, vara 2010.
29. Curtin, Jennifer, Simes, Craig, „Social Democracy in Australia", Country Fact Sheet in the Context of the Project *Adjusting the Profile of Social Democracy in Europe*, 2008.
30. Esping-Andersen, Gosta, van Kersbergen, Kees, „Contemporary Research on Social Democracy", în Annual Review of Sociology, vol. 18 (1992), pp. 187-208.
31. Garcia, Miguel, Smith, Amy, *A Transition Model of the Change in Support for Lula in Brasil 2002-2006*, presented at the XXVIII Meeting of the Latin American Studies Association, Rio de Janeiro, 2009.
32. Geoană, Mircea, „Modelul social european pentru ţările postcomuniste. Pledoarie pentru un al 5-lea submodel social", în *România Socială*, vol. 1, decembrie 2006, pp. 5-13.
33. Grosescu, Raluca, *Conversia elitelor comuniste din România în perioada de tranziţie : 1989-2000*, http : //www.crimelecomunismului.ro/pdf/ro/publicatii/conversia_elitelor_comuniste.pdf, 2008.
34. Hinman, Bonnie, *Tony Blair (World Leaders)*, Chelsea House, New York, 2007.
35. Hitchins, Keith, „Romania", în Van der Linder, Marcel, şi Rojahn Jurgen (ed.), *The Formation of Labour Movements, 1870-1914 : An International Perspective*, Brill Academic Pub, 1990.
36. Hix, Simon, Noury, Abdul, şi Roland, Gérard, „Power to the Parties : Cohesion and Competition in the European Parliament 1979-2001", în *British Journal of Political Science*, vol. 35, nr. 2 (apr. 2005), pp. 209-234.
37. Hunt, Karen, „British women and the Second International", în *Labour History Review* (Maney Publishing), primăvara 1993, vol. 58, nr. 1, pp. 25-29.
38. Macridis, Roy, Hulliung, Mark, *Contemporary Political Ideologies. Movements and Regimes*, Harper Collins, 1996.
39. Mafeje, Archie, *Democratic Governance and New Democracy in Africa : Agenda for the Future*, prepared for presentation at the African Forum for Envisioning Africa to be held in Nairobi, Kenya, 26-29 April 2002.
40. Nădejde, Sofia, „Răspuns d-lui Maiorescu în chestia creierului la femei", în Mihăilescu, Ştefania, *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838-1929)*, Polirom, Iaşi, 2002 (articol publicat iniţial în *Contemporanul*, anul I, 1881-1882, nr. 24, pp. 873-881).
41. Newman, Michael, *Socialism. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
42. Noël, Alain, Thérien, Jean-Philippe, *Left and Right in Global Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

43. Preda, Cristian, „Sistemul de partide şi familiile politice din România postcomunistă", în De Waele, Jean-Michel (ed.), *Partide politice şi democraţie în Europa Centrală şi de est*, Humanitas, Bucureşti, 2003.
44. Raby, D.L., *Democracy and Revolution. Latin America and Socialism Today*, Pluto Press, Canada.
45. Roper, Steven D., „The Romanian Party System and the Romanian Catch-all Phenomenon", în *East European Quaterly*, XXVIII, nr. 4, ianuarie 1995.
46. Samuels, David, „From Socialism to Social Democracy Party Organization and the Transformation of the Workers' Party in Brazil", în *Comparative Political Studies*, vol. 37, nr. 9, noiembrie 2004, pp. 999-1024.
47. Stoica, Ion Aurel, *Neosocial-Democraţia*, Fundaţia de Studii Politice Ion Aurel Stoica, 1994.
48. Tismăneanu, Vladimir, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Polirom, Iaşi, 1999.
49. Vasconi, Tomas A., Peraza, Elina Martell, Murphy, Fred, „Social Democracy and Latin America Latin American Perspectives", vol. 20, nr. 1, *Cuba : Labor, Local Politics, and Internationalist Views* (iarna, 1993), pp. 99-113.

Documente

1. http : //www.chartists.net/The-six-points.htm, accesat la 06.12.2011.
2. Partidul Social-Democrat din România, *Programul şi statutul*, Bucureşti, 1927, pp. 3-17, http : // ebooks.unibuc.ro/istorie/istorie1918-1940/4-10.htm
3. Internaţionala Socialistă 1989, *Declaraţie de Principii*, Stockholm, http : //www.socialistinternational.org/viewArticle.cfm ? ArticleID = 31
4. Partidul Socialiştilor Europeni, *PES Strategy 2010-2014. A Mandate for Change*, 28 ianuarie 2010, adoptat de Preşedinţia PSE la 04.02. 2010.
5. Partidul Socialiştilor Europeni, PES Initiative : „A New Social Europe", *EU dimension forum : Reflections and Ideas*, 2005.
6. Proclamaţia de la Timişoara, 11 martie 1990.
7. Transparency International România şi Asociaţia Română pentru Transparenţă, Codru Vrabie şi Adrian Savin, *Raportul Naţional asupra Corupţiei*, Oana Zabava (coord.), 2004.

Web-site-uri

1. Partidul Socialiştilor Europeni, http : //www.pes.org/en/about-pes/pes-eu
2. Internaţionala Socialistă, http : //www.socialistinternational.org/index.cfm
3. Partidul Social Democrat, www.psd.ro
4. *Contemporanul, revistă europeană de cultură, politică şi ştiinţă* (publicaţie contemporană, Uniunea Scriitorilor din România, http : //www.contemporanul.ro/index.php, accesat la 06.12.2011).

Feminismul

Ioana Vlad[1]

1. Cauze şi semnificaţii ale feminismului ca ideologie şi mişcare

Feminismul a apărut ca reacţie la nedreptatea de gen, respectiv la regimul de putere în cadrul căruia femeile sunt devalorizate, inferiorizate şi dezavantajate pentru că sunt femei. Diferenţele biologice dintre sexe, constând în atribute reproductive diferite, sunt transformate în surse de prejudecăţi şi discriminări împotriva participării şi afirmării depline a femeilor în viaţa socială. Gândirea, scrierile şi acţiunile politice feministe s-au dezvoltat mai pregnant începând cu secolul XIX, cu scopul de a contesta poziţia de inferioritate legală, economică, socială şi culturală a femeilor. În ce constă această poziţie atribuită de inferioritate, cum este ea explicată de feministe şi feminişti şi în ce feluri aceasta a fost şi continuă să fie contestată? Fie că vorbim despre dreptul de vot, despre dreptul de a deţine proprietate sau de a avea acces la educaţie şi la profesii, fie că vorbim despre valoarea muncii şi despre ce anume e considerat muncă, despre reprezentare politică, despre dreptul de decizie asupra propriului corp sau despre rolurile sociale, femeile şi bărbaţii au fost şi sunt încă trataţi diferit de-a lungul istoriei moderne de către state. Acest tratament diferenţiat reflectă relaţiile de putere între femei şi bărbaţi în cadrul societăţii, respectiv un regim de putere de gen prin care femeile erau şi sunt încă subordonate bărbaţilor. Potrivit gândirii feministe, această subordonare sistemică este întreţinută prin sistemul de prejudecăţi despre inferioritatea raţională a femeilor (misoginism), prin discriminare (sexism) şi prin regimul de putere bazat pe ideologia supremaţiei bărbăteşti (patriarhat).

O caracteristică fundamentală a patriarhatului este suprapunerea şi coexistenţa sa cu orice formă de organizare politică, economică şi socială. Prin urmare, rolul asumat al feminismului este de a identifica, a expune, a critica şi a acţiona împotriva inegalităţilor de gen construite social în contexte istorice şi culturale foarte diferite. În acest fel, agenda feministă a evoluat şi s-a diversificat. Dacă iniţial ideile, criticile şi acţiunile feministe au vizat obţinerea drepturilor politice şi civile, ulterior acestea au inclus şi dimensiunea economică, socială şi culturală a inegalităţilor dintre femei şi bărbaţi, proces teoretizat sub numele de „valuri" ale mişcării feministe.

1. Beneficiară a proiectului „Burse Doctorale pentru o Societate Sustenabilă", proiect cofinanţat de Uniunea Europeană prin Fondul Social European, Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

Problematica relaţiilor de putere de gen a fost tratată în mod diferit în cadrul gândirii feministe, în funcţie de alianţele ideologice cu alte mişcări şi curente de idei, precum liberalismul, socialismul, comunitarianismul, ecologismul, multiculturalismul, postcolonialismul, islamismul şi chiar conservatorismul. Într-un singur caz, cel al feminismului radical, nu a fost cultivată în mod programatic nici o astfel de alianţă.

2. Feminismul. Preambul istoric

2.1. *Începuturile feminismului politic*

2.1.1. Primele scrieri politice feministe şi obiectul lor

Debutul feminismului modern este plasat în plină mişcare iluminist-revoluţionară şi se leagă atât de numele unei feministe martire, Olympe de Gouges, autoarea *Declaraţiei drepturilor femeii şi cetăţenei* (1791), condamnată la moarte şi ghilotinată pe 3 noiembie 1793, în timpul terorii iacobine, pentru scrierile ei împotriva tiraniei, cât şi de apariţia în 1792 a cărţii lui Mary Wollstonecraft *A Vindication of the Rights of Woman* (*O revendicare a drepturilor femeii*). Cu toate că existaseră şi până atunci voci care au sfidat prejudecăţile consemnării femeilor într-o poziţie inferioară în societăţile occidentale (Christine de Pisan – 1405 ; Mary Astell – 1694), lucrarea lui Wollstonecraft are relevanţă sporită, pledând, în spirit iluminist, pentru necesitatea cultivării raţiunii femeilor prin educaţie. Deşi nu cere explicit drept de vot pentru femei, Wollstonecraft argumentează în favoarea unei educaţii care să le cultive raţionalitatea pentru înţelegerea rolurilor şi aşteptărilor sociale asociate lor. Lucrarea ei a fost o sursă fundamentală de inspiraţie pentru sufragetele americane (militantele pentru acordarea dreptului de vot femeilor) şi mult mai târziu pentru mişcarea europenă pentru drepturile femeilor.

Solicitarea dreptului de vot este articulată explicit începând cu a doua jumătate a secolului XIX, când Harriet Taylor publică anonim în Anglia, în 1851, lucrarea *Enfranchisement of Woman* (*Emanciparea politică a femeii*), salutând activismul sufragetelor din Statele Unite, la ale căror contestări subscrie. Problema nedreptăţii poziţiei sociale inferioare a femeilor este ridicată pentru prima dată din interiorul sistemului politic de către John Stuart Mill, primul parlamentar britanic care a înaintat în Parlament, în 1867, o petiţie pentru dreptul de vot pentru femei. În lucrarea sa *The Subjection of Women* (*Aservirea femeilor*) (1868), Mill chestionează, cum făcuse şi soţia sa, Harriet Taylor, cu mai bine de un deceniu în urmă, ordinea legală care menţine inferioritatea economică, socială şi politică a femeilor şi pledează pentru drepturi civile şi politice egale (vezi şi Gatens, 2000).

Cauza acestor prime problematizări asupra drepturilor femeilor, din ce în ce mai îndrăzneţe şi mai explicite, a reprezentat-o statutul legal şi social inferior al femeilor din secolele XVIII şi XIX. Legislaţia europeană, întemeiată pe cutume şi tradiţii justificate prin postularea inferiorităţii intelectuale a femeilor, le asimila pe acestea categoriei legale a copiilor şi debililor mintali. Femeile nu aveau dreptul să deţină proprietate, nici dreptul la moştenire (ambele asimilate soţului, în cadrul căsătoriei) sau la tutela asupra copiilor în caz de divorţ ; nu aveau dreptul să încheie contracte, nici acces la educaţie superioară şi la profesarea celor mai multe meserii sau la asociere politică (vezi cazul Franţei, după Revoluţia Franceză). De aceea, primele contestări feministe au fost legate cu precădere de relaţiile de subordonare legală

a soţiei faţă de soţ şi primele revendicări, exprimate atât de Wollstonecraft, cât şi de Harriet Taylor Mill, au privit reformarea codului civil şi a drepturilor soţilor în instituţia căsătoriei. Odată cu accelerarea procesului de industrializare, în a doua jumătate a secolului XIX, intrarea femeilor pe piaţa muncii a antrenat o altă serie de probleme, legate de condiţiile mizere de muncă, salariile ce nu asigurau supravieţuirea sau lipsa de protecţie a maternităţii, probleme asimilate agendei mişcării socialiste, prin acţiunea feministelor socialiste (vezi Boch, 2002 ; Hunt, 2006).

2.1.2. Primele acțiuni politice feministe şi rezultatele lor

Obţinerea propriu-zisă a dreptului de vot pentru femei a reprezentat un proces tumultuos, în care activismul feminist, apropiat iniţial de mişcarea liberală, s-a desfăşurat într-un context al contestării barierelor de clasă (în cazul Statelor Unite, în special a celor de rasă) şi a votului cenzitar (Boch, 2002). Acest proces a fost influenţat totodată şi de evoluţiile demografice, economice, politice şi sociale produse de mari schimbări sociale, precum cele două războaie mondiale sau războaiele civile (ca în Rusia, Spania sau Grecia). Solicitarea dreptului de vot a fost însoţită, mai ales în Europa, de cereri cu un puternic caracter social (protecţia mamelor, protecţia muncitoarelor) şi economic (revendicarea independenţei faţă de soţ, consemnată prin lege). O mişcare muncitorească puternică (în contextul căreia Clara Zetkin şi Rosa Luxemburg au pledat pentru dreptul de vot al femeilor) şi ezitările partidelor liberale de a da curs revendicărilor femeilor, în special în Anglia şi Germania, au dus la reorientarea activismului feminist preponderent către partidele social-democrate (Boch, 2002, p. 192).

Femeile au câştigat treptat dreptul electoral în statele europene, deşi limitat sub diverse forme, într-un proces care s-a desfăşurat într-un interval de 65 de ani[2]. În Statele Unite, Convenţia de la Seneca Falls şi elaborarea *Declaraţiei Sentimentelor* (1848) de către Elizabeth Cady Stanton şi Lucretia Mott au deschis perioada de militantism pentru drepturile femeilor, dreptul electoral fiind câştigat începând cu 1869 (în statul Wyoming) şi până în 1920, când a fost consfinţit în legea federală[3]. Revendicările feministelor americane expuse, după modelul *Declaraţiei de Independenţă*, în *Declaraţia Sentimentelor* contestau justificarea inferiorităţii femeilor ca fiind naturală şi solicitau acordarea dreptului electoral pentru femei, în baza faptului că :

> „Fiind înzestrată de Creator cu aceleaşi capacităţi şi aceeaşi conştiinţă a responsabilităţii exercitării lor, este fără îndoială dreptul şi datoria femeii, la fel ca şi a bărbatului, să promoveze orice cauză dreaptă prin orice mijloc drept. […] şi prin faptul că acesta este un adevăr evident ce decurge din principiile sădite de către divinitate în natura oricărui om, orice obicei sau autoritate potrivnică acestuia, fie ea modernă, fie purtând cărunta sancţiune a Antichităţii, trebuie considerat o falsitate evidentă, aflată în conflict cu umanitatea" (*Declaraţia Sentimentelor*, 1848).

2. Primul stat din lume în care a fost obţinut dreptul de vot pentru femei a fost Noua Zeelandă, în 1893. Pe continentul european, prima a ţară fost Finlanda, în 1906, urmată de Norvegia, în 1907. În Marea Britanie şi Germania dreptul de vot a fost obţinut în 1918 (în Irlanda, în 1928), în Suedia în 1919, în Spania şi Portugalia în 1931, în Franţa în 1944, în Italia în 1945, în Grecia în 1952, iar în Elveţia de-abia în 1971, la nivel federal. Totuşi, au existat diferenţe între state privind gradul în care noile legi electorale le includeau pe femei : în unele state, dreptul de vot pentru femei era condiţionat, ca în cazul bărbaţilor, de deţinerea de proprietate sau alte forme de cens ; în alte state, dreptul electoral era doar activ (dreptul de a vota), nu şi pasiv (dreptul de a candida la alegeri). Pentru o istorie comparativă a mişcării sufragiste în Europa, vezi Boch (2002).
3. Pentru o istorie a mişcării sufragiste din Statele Unite, vezi McMillen (2008).

În România, ca de altfel în toată zona est-europeană, feminismul sufragist a fost de mai mică anvergură şi din cauza faptului că cea mai mare parte a populaţiei era rurală, iar industrializarea nu a fost atât de puternică precum în statele vestice (Miroiu, 2004). Feministele române liberale (Adela Xenopol, Maria Buţureanu, Calypso Botez, Eugenia Reuss-Ianculescu) şi socialiste (Sofia Nădejde) au activat în puţinele centre urbane, reuşind obţinerea, prin intervenţii publice şi crearea de reviste şi organizaţii specifice, a unor victorii importante, deşi parţiale[4]. De asemenea, mişcarea feministă românească a fost puternic conectată la mişcarea internaţională, prin femei precum Elena Văcărescu sau Alexandrina Cantacuzino[5] (Mihăilescu, 2002 ; Miroiu, 2004). Toate aceste tentative, uneori şi reuşite, în vederea schimbării statutului civic, politic şi economic al femeilor s-au izbit de opoziţia ideologilor şi politicienilor vremii, inclusiv a celor liberali (vezi Bucur, Miroiu, 2002).

Cu toate că influenţa lor a fost restrânsă (şi activitatea lor întreruptă odată cu instaurarea regimului comunist), activistele feministe române din a doua jumătate a secolului XIX şi prima jumătate a secolului XX au criticat public şi perseverent limitările sociale, economice şi politice care afectau viaţa femeilor şi au articulat elocvent revendicările unei mişcări feministe puternic conectate la cea internaţională[6].

Agenda politică a feministelor române, foarte asemănătoare listei de revendicări a mişcării internaţionale, este bine sintetizată pe domenii de către Eleonora Stratilescu (1919, în Mihăilescu, 2002, pp. 224-225) :

1. **Economic** : plată egală la muncă egală ; protecţia muncii femeilor şi a rezultatelor ei ; măsuri de combatere a mortalităţii infantile în păturile sărace.
2. **Cultural** : acces la toate formele de pregătire şi la toate tipurile de cariere, la toate treptele ierarhice ale carierelor ; aplanarea conflictului carieră-maternitate ; educaţie mixtă, creştere în aceleaşi valori şi condiţii, indiferent de gen.
3. **Căsătorie şi familie** : egalitatea între soţi prin lege şi educaţie, controlul asupra propriei averi, indiferent de sex ; o parte din câştigul bărbatului să revină femeii pentru munca ei în gospodărie ; eliminarea dublului standard moral, a concubinajului, întărirea căsătoriei legale : desfiinţarea autorităţii maritale, a prostituţiei, cercetarea paternităţii.

---

4. Printre acestea s-au numărat crearea de şcoli secundare şi de meserii pentru fete, includerea problemelor femeilor în programul unor partide politice (Social Democrat şi Ţărănesc), accesul la profesii liberale până atunci interzise femeilor, precum avocatura (1920), legea privind păstrarea naţionalităţii de către femeia căsătorită (1924), legea pentru organizarea administrativă (1929), prin care femeile aveau dreptul de a vota şi de a fi alese în consiliile comunale şi judeţene. Pentru o istorie a mişcării feministe româneşti, vezi Mihăilescu (2002).
5. Cea din urmă a fost aleasă preşedinta Micii Înţelegeri Feminine (1923), organism internaţional angajat în obţinerea drepturilor civile şi politice pentru femei, şi vicepreşedintă la Congresul Consiliului Internaţional al Femeilor de la Washington (1925) (Mihăilescu, 2002 ; Miroiu, 2004).
6. Sofia Nădejde, spre exemplu, combătând legitimarea subordonării legale a femeilor prin diferenţele biologice dintre femei şi bărbaţi, scria în 1878 în revista *Femeia Română* : „Oare nu-i ruşine pentru secolul nostru, ca jumătate din omenirea, aşa numită civilizată, să stea în sclavie ? S-au eliberat robii, d-lor ; însă noi am rămas. (…) Ni se impută că nu căutăm să placem, decât să ne facem frumoase, fără a ne ocupa de lucruri serioase. Dar oare ce ne învaţă din copilărie : Cum să ne împodobim şi să ne schimonosim spre a putea tatăl să găsească prin frumuseţea fiicei sale un ginere mai bogat. Daţi-ne educaţiune serioasă, faceţi să dispară dinaintea noastră ideia că femeia trebuie numai să placă, sădiţi prin educaţie demnitatea personală în femei, într-un cuvânt sfârşiţi odată cu tratamentul copilăresc ce ni-l daţi (…) Oare e just ca unii bărbaţi destul de neculţi să se bucure de toate drepturile, pe când femeile, fie cât de superioare în inteligenţă acestora, să nu aibă niciun drept ? ! ” (Sofia Nădejde, 1878, în Mihăilescu, 2002, pp. 85-86).

4. **Social şi politic**: drepturi civile şi politice egale; participarea femeilor la toate instituţiile, demnităţile şi funcţiile publice, alături de bărbaţi şi la fel ca bărbaţii; pregătirea politică a femeilor pentru exercitarea drepturilor lor.

În 1929, femeilor li se recunoaşte dreptul de vot la nivelul comunei (la alegeri locale). Constituţia lui Carol al II-lea, precum şi Legea Electorală (1939) consacră dreptul de vot al femeilor care au împlinit 30 de ani, dar în condiţii de dictatură acest drept nu a fost exercitat. Mişcarea feministă românească a început să fie supusă unei intense contraofensive odată cu răspândirea ideologiei legionare, care nu era doar conservatoare în privinţa genului, ci şi reacţionară. Femeilor le erau recunoscute doar virtuţile materne puse în slujba patriei (vezi Pircă, Nicolescu, 2002). Practic, odată cu dictaturile care au marcat istoria României, feminismul ca ideologie şi mişcare a fost anihilat.

2.2. *Feminismul după Al Doilea Război Mondial*

Al Doilea Război Mondial, ca şi primul, a adus schimbări ireversibile în ceea ce priveşte intrarea treptată a femeilor pe piaţa muncii (înainte de Al Doilea Război Mondial, 25% în Statele Unite, 28% în Marea Britanie şi 36% în Franţa din populaţia lucrătoare era reprezentată de femei) (Meade şi Weisner-Hanks, 2004, p. 589). Cu toate acestea, mai ales în Statele Unite, dar şi în vestul Europei, s-a înregistrat o tendinţă de retragere a femeilor către sfera privată, spre o viaţă casnică în suburbii, sprijinită de îndoctrinarea conservatoare (prin revistele pentru femei, filme, publicitatea industriei de cosmetice şi de aparate electro-casnice) potrivit căreia căsătoria şi maternitatea sunt modalităţi unice şi normale de împlinire personală a femeilor. Acestea au dus la o temporară explozie demografică în anii 1950, la scăderea procentului populaţiei feminine în licee şi universităţi, creşterea ratei de abandon şcolar în vederea căsătoriei şi scăderea vârstei de începere a vieţii sexuale (Friedan, 1963, p. 12). În acest context a apărut *The Feminine Mistique*, lucrare în care Betty Friedan argumentează, pe baza unei cercetări la scară naţională, faptul că intens glorificata fericire a femeilor casnice din clasa de mijloc era departe de a fi resimţită de acestea ca formă de realizare personală şi că, dimpotrivă, acest mod de viaţă conduce la vârsta de mijloc la crize de sens, depresii şi disperare. Acest fapt a făcut-o pe Friedan să pună la îndoială succesul standardelor de „normalitate feminină, adaptare feminină, împlinire feminină şi maturitate feminină potrivit cărora trăiesc astăzi cele mai multe femei”[7] (Friedan, 1963, p. 26).

Începând cu anii 1970, printre temele predilecte ale noii generaţii de feministe s-au numărat construcţia socială a feminităţii şi masculinităţii, direcţie deschisă de către Simone de Beauvoir (1998 [1949]) şi Betty Friedan, ca replică la justificarea inegalităţilor structurale prin apelul la diferenţele biologice[8] şi teoretizarea patriarhatului ca organizare socială

7. Contestarea feminităţii drept construct social începuse mai devreme, când Simone de Beauvoir argumenta în *Al doilea sex* (1949) că „nu te naşti femeie, ci devii”, iar aceasta a stat la baza unei noi perioade de activism feminist, numită valul II sau „feminismul diferenţei” (vezi Miroiu, 2004; Gamble, 2001).
8. Pot fi citate aici: Kate Millet, *Politica Sexuală* (*Sexual Politics*); Shulamith Firestone, *Dialectica Sexului* (*The Dialectic of Sex*); Susan Brownmiller, *Inamicul interior*, *Feminitate* şi *Împotriva voinţei noastre. Bărbaţii, femeile şi violul* (*The enemy within*, *Feminity*, *Against our will. Men, Women and Rape*).

întemeiată şi guvernată după „regula tatălui”[9]. Dezvoltarea teoriilor asupra patriarhatului, identificat ca ideologie transversală oricărei forme de organizare economică, socială sau politică, a servit ca bază pentru contestarea structurală şi sistematică a relaţiilor de putere dintre femei şi bărbaţi, prin activism intelectual şi social.

National Organization for Women (NOW), înfiinţată în 1966 de Betty Friedan, devine una dintre cele mai vizibile organizaţii feministe din Statele Unite, strângând în rândurile sale nume precum Ti-Grace Atkinson, Kate Millet sau Mary Daly. În *Declaraţia de intenţii* (1966) elaborată la întemeierea sa, NOW îşi defineşte astfel scopul : ca „a acţiona acum pentru integrarea completă a femeilor ca participante la societatea americană, exercitând toate privilegiile şi responsabilităţile, deci în parteneriat real şi egal cu bărbaţii”. Obiectul activităţii sale a fost foarte divers, de la promovarea egalităţii de şanse pe piaţa muncii şi în educaţie şi combaterea discriminării de gen până la întemeierea de departamente de studii de gen în universităţi sau lobby pentru introducerea şi implementarea legislaţiei pentru egalitatea de şanse.

O altă preocupare a mişcării feministe din anii 1970 şi 1980 în Statele Unite a reprezentat-o problema controlului femeilor asupra propriului trup, concretizată în campaniile pentru dreptul la avort, pentru incriminarea violenţei împotriva femeilor, în forme precum violenţa domestică, violul şi violul marital, hărţuirea sexuală, prostituţia, pornografia. Aceste aspecte sunt aduse pentru prima oară în dezbaterea publică de către feministele radicale ale perioadei sub lozinca „Ce este personal este politic ! ” şi se concretizează prin înfiinţarea de centre şi adăposturi pentru femei victime ale violenţei şi prin presiuni politice pentru tratarea şi reglementarea prostituţiei şi pornografiei ca fenomene care aduc atingere drepturilor femeilor la libertate şi demnitate. Andrea Dworkin şi Catharine MacKinnon reprezintă exemple de activism intelectual şi civic împotriva acestor fenomene ignorate ca obiecte ale acţiunii politice. Acestea argumentează că tratarea femeilor ca obiecte de consum, precum şi abuzul fizic, emoţional şi intelectual asupra femeilor sunt întreţinute printr-o inegalitate economică structurală realizată (şi menţinută legal) prin segregarea pieţei muncii, care le exclude de la plată egală cu bărbaţii, din „eşaloanele superioare ale profesiilor” şi de la recunoşterea importanţei sociale a muncii lor (Dworkin [1976], 2001, pp. 127-128). În acest sens, Dworkin argumentează :

> „Ceea ce contează este că, atunci când femeile sunt dependente economic, ele devin automat şi disponibile sexual. Femeile trebuie să se vândă – acasă, la serviciu. Unor femei nu le rămâne nimic altceva de vânzare decât sexul, pentru că sunt menţinute într-o stare de analfabetism, de ignoranţă totală şi apoi pentru că sunt remunerate mizerabil pentru munca onestă pe care o prestează. Sistematica lor degradare le transformă în femei-marfă” (Dworkin [1976], 2001, p. 147).

Noul val de activism feminist nu a fost însă unitar, punctele de disensiune semnificative din cadrul mişcării privind cu precădere drepturile femeilor de culoare. Cum mişcarea feministă a rămas, deşi nu în aceeaşi măsură ca în secolul XIX şi la începutul secoluluui XX, o mişcare mai degrabă elitistă, mobilizând femei din clasa de mijloc, cu un anumit statut social şi economic, femeile de culoare s-au solidarizat cu mişcarea de eliberare a persoanelor de culoare (Black Women’s Liberation Movement). La începutul anilor 1970, în *Black Women’s Manifesto*, Frances Beal scria că „orice grup alb care nu are o ideologie antiimperialistă şi antirasistă nu are nimic în comun cu lupta femeilor negre” (Beal [1969], în Crow, 2000, p. 160).

---

9. Vezi Otilia Dragomir şi Mihaela Miroiu, *Lexicon feminist*, 2002 ; Gerda Lerner, *The Creation of Patriarchy*, 1986.

2.3. *Comunismul şi ideologia emancipării prin muncă*

În ţările din spaţiul est-european în care au fost instalate regimuri comuniste, feminismul din valul I nu s-a transformat în mişcarea valului II şi, mai mult, memoria sa a fost îngropată, la fel ca a oricărei alte ideologii democratice[10]. De altfel, modul în care a fost tratată începând cu anii 1920 problema emancipării femeilor în Rusia a oferit un bun exemplu pentru ceea ce avea să se întâmple în noile state comuniste. Asociaţiile de femei însărcinate iniţial cu rezolvarea „problemei feminine"[11] au fost treptat desfiinţate, iar politica privind femeile şi familia a fost radical modificată de Stalin, prin introducerea dublei responsabilităţi a femeilor în producţie şi reproducere, prin interzicerea avortului (în 1936), prin îngreunarea procedurii de divorţ, dar şi prin construirea de creşe şi acordarea de alocaţii şi pensii pentru familie (Boch, 2002, pp. 249-251).

Noul regim politic a antrenat schimbări radicale în statutul legal al femeilor, pentru care mişcarea de femei din centrul şi estul Europei de la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX dusese o activitate intensă, însă fără rezultate spectaculoase. Noile constituţii ale statelor comuniste prevedeau egalitatea deplină în drepturi între femei şi bărbaţi. Spre exemplu, constituţia Republicii Populare Române, adoptată în 1948, a consfiinţit egalitatea în drepturi dintre femei şi bărbaţi „în toate domeniile vieţii de Stat, economic, social, cultural politic şi de drept privat", fără însă ca vreo lege să pedepsească discriminarea femeilor.

Prima grijă a regimurilor comuniste a fost să condamne feminismul, ca ideologie burgheză şi, în consecinţă, reacţionară, dată fiind aversiunea comunismului faţă de individualism şi faţă de ideologiile interesului individual şi raţionalităţii individuale. Ca şi bărbaţii, femeile trebuiau să trăiască şi să muncească pentru cauza comunismului sau, mai târziu, în contextul comunismului naţionalist românesc, pentru propăşirea patriei. Comunismul este astfel o ideologie a autosacrificiului opusă celei a autoafirmării şi, în acest sens, incompatibilă cu feminismul[12] (vezi Drakulic, 1991 ; Olteanu, 2003 ; Miroiu, 2007).

Ideologia oficială făcea din femei tovarăşe de muncă şi de viaţă ale bărbaţilor. Dacă tovărăşia în munca productivă a devenit una reală, ideologia egalitaristă nu s-a răsfrânt însă în spaţiul privat, căci patriarhatul din familie nu a fost public şi politic contestat (Miroiu, 2004, p. 215 ; Gal şi Kligman, 2003, p. 71). Singura formă de emancipare a femeilor admisă în ideologia şi politicile statului comunist a fost cea realizată prin muncă. În acest sens, femeile şi-au căpătat independenţa economică faţă de bărbaţi, însă au experimentat dubla zi de muncă, acasă şi la serviciu. Mai mult, în sfera muncii ele au deţinut poziţii ierarhic subordonate şi au lucrat mai ales în sectoarele economice numite industrie uşoară, spre deosebire de bărbaţi, care au lucrat în aşa-numita industrie grea. Ierarhizarea între cele două feluri de munci a situat femeile în inferioritate de status şi de salariu (vezi Pasti, 2003).

---

10. Existenţa primului val de feminism a fost scoasă la suprafaţă după căderea comunismului prin cercetări (vezi, de exemplu, Mihăilescu, 2002 ; De Haan *et al.*, 2006).
11. Femei politice care favorizau emanciparea, dar respingeau feminismul au sprijinit, după instaurarea bolşevismului, reforme la care sufragetele aspiraseră, precum pensii alimentare pentru mame, liberalizarea familiei (a divorţului şi a avortului), însă aceste politici au fost acuzate ca mic-burgheze, libertine şi împotriva familiei (Boch, 2002, p. 248).
12. Un caz exemplar în acest sens este cazul României, unde Decretul din 1966 a consacrat politica pronatalistă ceauşistă, prin care au fost restrânse dramatic dreptul la avort şi accesul la contraceptive şi care a condus la transformarea femeilor în maşinării reproductive în slujba statului (vezi Băban, 1996 ; Kligman, 2000 ; Doboş, 2010).

Egalitatea politică a fost, la rândul ei, formală. Felul în care femeile erau reprezentate la nivel politic de către regimul comunist a reflectat în fapt desconsiderarea acestora ca fiind mai puţin capabile sau, în orice caz, natural înclinate către anumite tipuri de muncă în construcţia statului socialist. Spre exemplu, analiza lui Fodor asupra reprezentării femeilor în documentele de partid din Ungaria a arătat că acestea erau tratate categorial ca fiind înapoiate politic, mai puţin loiale partidului, mai puţin demne de încredere şi mai critice faţă de sistem, fapt ce a dus la desemnarea unui set de atribuţii specifice, precum micropoliticile (politica locală), munca de îngrijire şi îngrijirea copiilor, munci considerate mai triviale şi mai potrivite cu tipul lor de expertiză[13] (Fodor, 2002, pp. 257-258).

În România, cu toate că au existat voci feministe precum Ecaterina Oproiu sau Stana Buzatu, politicile de gen ale statului comunist, ca şi ideologia acestuia nu pot fi numite feministe, deşi au fost emancipatoare din multe puncte de vedere (vezi, Miroiu, 2007 ; Daskalova, 2007 ; Boxer, 2007). Politicile comuniste de gen au dus la consolidarea unor relaţii specifice de putere între femei şi bărbaţi, ale căror consecinţe în perioada postcomunistă urmează să fie prezentate într-o altă secţiune a acestui capitol.

3. Feminismul pe plan mondial după 1989

Anii 1990 au antrenat revitalizarea mişcărilor feministe, atât la nivel naţional, cât şi mondial. Accelerarea procesului de globalizare şi întărirea mecanismelor internaţionale pentru protecţia drepturilor femeilor au favorizat apariţia unor noi instrumente de presiune folosite de organizaţiile de femei în avansarea agendei egalităţii de gen, în special sub forma reţelelor naţionale şi regionale şi a organizaţiilor feministe transnaţionale. A patra Conferinţă Mondială a femeilor, Declaraţia şi Platforma de la Beijing (1995) au reprezentat ferestre de oportunitate pentru activismul feminist din statele naţionale. Mai mult, contexte politice şi economice specifice, precum deschiderea către economia de piaţă, ca în cazul Chinei, sau existenţa conflictelor militare, a schimbărilor de regim politic şi a angajării într-un proces de democratizare, ca în cazul unora dintre statele din America Latină, Orientul Mijlociu şi Africa, au favorizat emergenţa unui militantism feminist mai pregnant şi mai vizibil. Totodată, accederea unor femei în funcţii de conducere în state aflate în procese de democratizare (Ellen Johnson Sirleaf în Liberia, Benazir Bhutto în Pakistan sau Khalida Zia în Bangladesh), dar şi schimbarea ideologică prilejuită în Statele Unite de alegerea lui Barack Obama ca preşedinte au influenţat fundamental vizibilitatea problematicii drepturilor femeilor.

Prin urmare, în condiţiile extinderii progresive şi creşterii vizibilităţii ideologiei feministe pe plan mondial, dar şi ale unei instituţionalizări a acesteia în Occident, anii 1990 au fost marcaţi de o reconfigurare a dezbaterilor feministe cu privire la obiectul feminismului într-un nou context politic, social şi economic, influenţat de globalizare. În cele ce urmează

13. Mai mult, lipsa de substanţă a drepturilor pe care femeile şi bărbaţii le aveau din punct de vedere formal în statele comuniste s-a reflectat şi în caracterul decorativ pe care îl aveau organizaţiile de femei ale partidelor comuniste din statele Europei centrale şi de est. Departe de a constitui structuri de reprezentare a intereselor femeilor, acestea au îndeplinit o funcţie de mobilizare a femeilor şi de propagandă a ideologiei de partid, după cum observă Wolchik în cazul Poloniei şi Lilly în cazul Frontului AntiFascist al Femeilor din Iugoslavia sau cum este cazul organizaţiei sovietice Zhenotdel (Wolchik, 2000, p. 61 ; Lilly, 2001, p. 53 ; Olteanu, 2003 ; Miroiu, 2007, p. 199).

voi ilustra această evoluţie ideologică luând ca exemplu Statele Unite, ţările musulmane şi statele europene occidentale.

3.1. *Postcolonialism, postmodernism, postfeminism şi feminismul valului III*

Revitalizarea şi recâştigarea vizibilităţii publice a mişcării feministe după anii 1990 pot fi mai bine înţelese printr-o scurtă prezentare a contextului politic, social şi economic specific spaţiului american în perioada respectivă, întrucât primele texte ale unui nou val feminist au apărut în SUA. Guvernarea neoliberală a lui Reagan şi mai apoi cea a lui Bush din anii '80, caracterizate de o reorientare către soluţiile pieţei libere şi de scăderea sectorului public, laolaltă cu transnaţionalizarea capitalului, privatizarea şi scăderea economică, au avut un rol important în configurarea a ceea ce s-a numit „o nouă generaţie feministă" (Heywood şi Drake, 2003). Totodată, „lumea capitalismului global, a tehnologiei informaţiei, a postmodernismului şi a postcolonialismului" (Dicker şi Piepmeier, 2003, p. 10) reprezenta o realitate diferită de cea în care militau feministele celui de-al doilea val, al anilor 1960-1970.

La contextul specific apariţiei noii generaţii se adaugă pătrunderea treptată a feminismului în cultura populară americană şi politizarea şi eliminarea unora dintre piedicile cu care se confruntau femeile (a fost legalizat avortul, au fost incriminate violenţa împotriva femeilor şi hărţuirea sexuală), ca urmare a eforturilor activismului feminist al anilor 1970-80. În plus, factori ca micşorarea inegalităţii de venituri dintre femei şi bărbaţi, participarea masivă a femeilor pe piaţa muncii, creşterea puterii de cumpărare a femeilor, precum şi puternica mediatizare a proceselor privind violenţa împotriva femeilor (de la hărţuire sexuală la prostituţie) au dus la apariţia unor voci care vorbeau despre faptul că feminismul şi-a atins scopul, iar egalitatea dintre femei şi bărbaţi a fost obţinută. (Heywood şi Drake, 2004).

Mai mult, influenţa postmodernismului, contestatar al unui centru ideatic comun şi promotor al identităţilor flexibile, precum şi influenţa globalizării industriei de divertisment asupra creşterii vizibilităţii publice a diverselor grupuri (etnice, rasiale, de alte orientări sexuale şi inclusiv cele feministe) au contribuit la o încorporare firească a diversităţii în cultura populară (Heywood şi Drake, 2004 ; Miroiu, 2004 ; Henry, 2004).

În acest context a început să devină vocală o nouă generaţie de femei, care s-a definit prin opoziţia sa faţă de feministele valului II. Distanţarea de feminismul valului II s-a făcut în două feluri. Pe de o parte, feministe precum Camille Paglia, Christina Hoff Sommers şi Naomi Wolf au apărut în spaţiul public promovând un feminism al puterii, pe care l-au contrapus feminismului „victimist" al valului II. Acest feminism al puterii se definea prin contestarea perspectivei potrivit căreia femeile erau victime în vieţile lor personale, profesionale şi politice. În schimb, susţinea că perspectiva în care femeile apar ca victime este dăunătoare şi falsă, întrucât femeile ca grup au o imensă putere socială tocmai datorită stereotipurilor pozitive despre feminitate (ca nonviolentă, sensibilă etc.). Prin urmare, acestea au urmărit revendicarea feminităţii tradiţionale ca având o valoare pozitivă şi de capacitare pentru femei (Showden, 2009, pp. 169-170). Astfel de autoare şi ideile lor sunt de obicei asociate postfeminismului, o ideologie care consideră că feminismul şi-a atins scopul, contestă definirea rigidă a relaţiilor dintre femei şi bărbaţi şi a identităţii feminine (presupus susţinute de feministele valului II), glorifică ideea de control asupra propriei vieţi şi ideea de alegere individuală. Această perspectivă a fost intens criticată atât de către

feministele care au activat în mişcarea valului II, cât şi de feministe ale valului III. În primul rând, i s-a reproşat îmbrăţişarea necritică a feminităţii tradiţionale şi a unor standarde de frumuseţe care transformă femeile în obiecte sexuale, obiectualizare şi sexualizare împotriva cărora militante ale valului II, precum Andrea Dworkin şi Catherine MacKinnon, au luptat asiduu (Greer, 1999). O a doua critică adresată postfeministelor a fost aceea că, prin promovarea feminităţii tradiţionale, au devenit complice în susţinerea stereotipurilor despre feminitate promovate de corporaţiile transnaţionale direct interesate în perpetuarea şi vinderea anumitor imagini despre frumuseţea feminină, deci implicit necritice faţă de capitalism, un sistem economic opresiv pentru femei (Greer, 1999 ; Fraser, 2009).

Pe de altă parte, un al doilea curent al noii generaţii, feminismul valului III, a introdus un discurs alternativ celui de mai sus şi mai substanţial decât acesta, pentru care două elemente erau definitorii : pluralitatea şi intersecţionalitatea identităţilor femeilor şi accentul pe construirea de coaliţii largi între mişcările sociale ale grupurilor dezavantajate (Miroiu, 2004, p. 80 ; Showden, 2009, p. 182). Mai mult, în opoziţie cu postfeministele şi cu feminismul puterii promovat de acestea, feministele valului III au lansat o nouă chemare la luptă împotriva nedreptăţilor sistematice la care sunt supuse femeile şi au combătut vehement ideea că ideologia feministă nu ar mai avea obiect. Rebecca Walker, în primul manifest al celui de-al treilea val, *Becoming the Third Wave*, referindu-se la dezbaterile pe marginea cazului Hill-Thomas[14], spune : „Scriu această pledoarie către toate femeile, în special femeile din generaţia mea : fie ca alegerea lui Thomas să vă reamintească, cum mi-a amintit mie, că lupta este departe de a fi încheiată. Fie ca această ignorare a experienţei unei femei să vă revolte. Transformaţi această revoltă în putere politică. […] Nu sunt o postfeministă, eu reprezint al treilea val” (Walker, 2001 [1992], p. 78).

Leslie Heywood şi Jennifer Drake, alte două feministe proeminente ale valului III, resping de asemenea postfeminismul şi reafirmă accentul pe pluralitate şi necesitatea construirii de coaliţii :

> „Ştim că feminismul puterii este cea mai recentă înfăţişare a vocii tatălui. Feminismul valului III nu este feminismul puterii. […] Este despre încercarea de a înţelege ce ar putea înseamna «o coaliţie» şi pe ce baze am putea cu adevărat construi «o comunitate». Cum «feministe» precum Camille Paglia evocă mitul femeii fatale şi promovează puterea sexuală ca modalitate de a te împlini şi de a controla bărbaţii, cum Katie Roiphe se delimitează de preocupările feministelor valului II precum hărţuirea sexuală şi violul şi cum mass-media în general salută apariţia feministei «sexy» şi «întoarcerea» feminităţii, femeile tinere trebuie să lupte cu din ce în ce mai multe himere, iar lecţiile grele din istoria feminismului sunt uitate şi retrăite” (Heywood şi Drake, 2003 [1997], p. 50).

Cu toate că feministele valului III se disting de postfeministe în multe privinţe, aceste două curente ideologice au şi aspecte comune pentru care au fost criticate, în special de feministele globaliste, postcolonialiste şi de către cele socialiste. Aceste trăsături comune constau în accentul noii generaţii pe afirmarea drepturilor sexuale şi reproductive, pe pluralitatea şi

14. În 1991, Comisia Judiciară a Senatului american i-a audiat pe Anita Hill, profesoară de drept, şi Clarence Thomas, nominalizat ca judecător la Curtea Supremă, într-un caz de hărţuire sexuală. Audierile au fost televizate şi, cu toate că acestea nu au avut o semnificaţie legală, au deschis discuţiile în spaţiul public cu privire la problema hărţuirii sexuale a femeilor (vezi „Rare Drama--And Rare Restraint”, *New York Times*, 11 oct. 1991, http : //www.nytimes.com/1991/10/11/opinion/rare-drama-and-rare-restraint.html). Acest caz şi alegerea în funcţie a lui Thomas în pofida acuzaţiilor aduse au aprins dezbaterile feministe (vezi Paglia, 1995).

fluiditatea identităţilor (influenţă a postmodernismului) şi pe dimensiunea culturală a inegalităţilor dintre femei şi bărbaţi. (Showden, 2009 ; Tong, 2009). În acest context, unele feministe se întreabă cum poate fi reală o suroritate globală, bazată pe îmbrăţişarea diversităţii femeilor, când problemele femeilor din Lumea a Treia şi din ţările în curs de dezvoltare sunt preponderent de natură economică şi politică (Tong, 2009, p. 215). Mai mult, feministele postcolonialiste, urmărind distincţia între ţările din Lumea Întâi şi ţările din Lumea a Treia şi felul în care diferenţele dintre cele două le afectează pe cele din urmă, pun la îndoială posibilitatea unei surorităţi globale, în condiţiile în care prosperitatea ţărilor dezvoltate este întreţinută inclusiv prin exploatarea femeilor din ţările în curs de dezvoltare. După cum argumentează Maria Mies, prin organisme precum Banca Mondială şi Fondul Monetar Internaţional, statele din Lumea a Treia sunt ţinute în dependenţă de cele prospere, fapt ce dezavantajează femeile din aceste ţări sărace. Numai faptul că femeile din Asia, Africa sau America Latină pot fi obligate să muncească pentru salarii mult mai mici decât cele din societăţile dezvoltate […] poate aduce capital acumulat în ţările bogate, aşa încât în aceste ţări avantajate până şi femeile şomere beneficiază de un venit minim" (Tong, 2009, p. 227).

Alte feministe critică discursul noului val pentru neclaritatea relaţiei între critica culturală feministă şi acţiunea politică. Accentul noii generaţii pe semnificarea personală a feminismului, pe feminism ca practică cotidiană şi pe critica producţiei culturale ca formă de contestare politică a dus în cele din urmă la limitarea acţiunii politice la producţia culturală[15] (Showden, 2009, pp. 174, 183).

3.2. *Rezistența conservatoare şi noua administrație pro-feministă din Statele Unite*

În Statele Unite, asumarea la nivel guvernamental a egalităţii dintre femei şi bărbaţi şi a drepturilor femeilor urmează un model tradiţional al polarităţii ideologice stânga-dreapta, respectiv democraţi/republicani, în care democraţii sunt mai receptivi faţă de revendicările feministe, iar republicanii mai refractari în aplicarea lor. Acesta poate fi cel mai bine ilustrat prin prezentarea diferenţelor de abordare a problematicii de gen de către preşedinţiile Clinton/Bush/Obama, pe parcursul anilor 1990 şi 2000.

Abordarea de către Clinton a egalităţii de gen a fost favorizată, ca în celelalte contexte naţionale, de pregătirea Conferinţei Mondiale a Femeilor de la Beijing. În acest sens, Clinton a înfiinţat în 1995 Consiliul Interministerial privind Femeile, cu rolul de a iniţia proiecte sensibile la gen în departamentele guvernamentale. Totuşi, Consiliul Interministerial a abordat mai degrabă probleme de politică externă şi a susţinut organizaţii feministe transnaţionale, precum Voci Vitale (Vital Voices) (McBride, 2007, pp. 251-252).

15. Proiecte feministe precum Riot Grrl sau DIY (Do it Yourself) operau la nivel micro pentru capacitarea tinerelor femei din muzică (cu referire preponderent la scena punk), respectiv pentru capacitarea femeilor prin muncă manuală (*craft hobbies*). Acestea au dus la apariţia unei noi „culturi a fetelor", care a marcat despărţirea de dimensiunea academică şi politică a feminismului inclusiv prin recuperarea şi asumarea ludică a apelativelor caracteristice stereotipurilor de gen, precum „girl", „bitch" sau „cunt" (fată, târfă). Acest fapt a fost interpretat pe de o parte ca reprezentând un proces de negociere critică a identităţii (Heywood şi Drake, 2004, p. 16), dar pe de altă parte poate fi interpretat ca fiind coerent cu logica depolitizării feminismului în noua generaţie.

Odată cu venirea la putere a republicanilor, în 2000, s-au produs o serie de reorientări în abordarea problematicii de gen : Comisia Interministerială privind Femeile a fost desfiinţată, dialogul internaţional privind agenda Naţiunilor Unite a fost limitat la combaterea prostituţiei şi traficului de persoane[16], iar fondurile publice alocate pentru implementarea egalităţii de gen în domenii precum munca, educaţia şi asistenţa socială pentru mamele singure au fost reduse substanţial, fiind în schimb încurajate femeile ca mici întreprinzători. Această reorientare este explicabilă pe de o parte prin agenda economică neoliberală a administraţiei Bush şi pe de altă parte prin agenda morală conservatoare a acesteia, constând în susţinerea rolurilor tradiţionale de gen sub lozinca „Mame, staţi acasă ! " şi în opoziţia faţă de avort (McBride, 2007, p. 264).

Mai mult, vizibilitatea crescută după 2000 a organizaţiilor de femei cu poziţii neoliberale şi conservatoare (Independent Women's Forum, Feminists for Life sau Susan B. Anthony List) şi îmbunătăţirea capacităţii organizatorice şi de lobby a unui număr din ce în ce mai mare de grupări şi organizaţii antiavort (precum National Right to Life sau Pro-Life Action League) se constituie într-o ameninţare serioasă la adresa drepturilor reproductive în Statele Unite.

În contrapondere faţă de extinderea şi întărirea mişcării împotriva drepturilor reproductive în Statele Unite, National Organization for Women a rămas şi după 1990 una dintre cele mai active şi perseverente organizaţii pentru apărarea drepturilor femeilor, iar pe agenda sa drepturile reproductive reprezintă o prioritate. Activismul său în problematica dreptului la avort cuprinde iniţiative de contracarare a tacticilor adoptate de grupările antiavort de intimidare şi de sabotare a clinicilor care furnizează aceste servicii (numite de către NOW „terorism antiavort"). NOW susţine politicienii cu un discurs *pro-choice*, precum şi iniţiativele de conştientizare publică a implicaţiilor pe care dominarea Camerei Reprezentanţilor de către republicanii conservatori[17] le-ar putea avea asupra politicilor privind avortul şi libertatea individuală în privinţa capacităţilor reproductive[18].

Alegerile prezidenţiale din 2008 şi câştigarea lor de către Barack Obama au reprezentat o dublă schimbare ideologică, constând pe de o parte în depăşirea barierelor de rasă, Obama fiind primul preşedinte afro-american din istoria Statelor Unite, şi pe de altă parte în asumarea unei identităţi ideologice pe care nici un alt şef de stat nu a mai afişat-o, cea feministă. Totodată, acesta a candidat cu cea mai puternică platformă pentru drepturile femeilor din istoria Americii. Sprijinul pentru drepturile femeilor manifestat de către administraţia Obama a fost de altfel inaugurat la câteva zile de la învestirea în funcţia de preşedinte, prin promulgarea Actului privind Salarizarea dreaptă (salariu egal pentru muncă de valoare egală) Lilly Ledbetter[19]. Spre deosebire de preşedinţia democratului Clinton,

16. Directiva Prezidenţială privind Securitatea Naţională adoptată în 2002 a exprimat o poziţie puternică împotriva prostituţiei legalizate şi a exclus alocarea de fonduri organizaţiilor neguvernamentale străine care sprijineau prostituţia ca muncă sexuală (McBride, 2007, p. 263).
17. La alegerile din 2010, Partidul Republican a câştigat majoritatea locurilor în Camera Reprezentanţilor.
18. National Organization for Women, „Abortion and Reproductive Rights", http : //www.now.org/issues/abortion/, accesat la data de 20 ianuarie 2011.
19. Actul Lilly Ledbetter a fost numit astfel după o fostă muncitoare într-o fabrică de roţi, care a descoperit după 19 ani de muncă faptul că era remunerată mai prost decât salariaţii bărbaţi pentru aceleaşi atribuţii. Contestarea privind diferenţa de plată a lui Ledbetter a fost în mod repetat respinsă în timpul preşedinţiei Bush, în baza faptului că aceasta se putea face legal doar în primele şase luni de la angajare. Potrivit noii legi, orice remunerare discriminatorie poate fi raportată în termen de şase luni de la primirea sa (vezi Goldenberg, 2011).

Obama manifestă un angajament pentru drepturile femeilor atât în politica externă, cât şi în cea internă. Numirea ca secretar de stat a lui Hillary Rodham Clinton, cunoscută pentru perseverenta susţinere a drepturilor femeilor din perioada în care a fost prima doamnă a Statelor Unite, a dat substanţă angajamentului feminist discursiv al lui Obama.

3.3. *Feminism şi islam*

Diversificarea vocilor şi perspectivelor feministe după 1990 a dus dus la apariţia unor dispute teoretice cu privire la definirea feminismului ca ideologie şi la compatibilităţile sale ideologice cu alte curente de gândire. O asemenea dispută are loc în legătură cu compatibilitatea dintre feminism şi ideologia islamică, în societăţile guvernate după legea islamică Sharia. Cum poate fi adoptată o religie bazată pe o puternică şi clară ierarhie de gen drept cadru al luptei pentru egalitate între femei şi bărbaţi. Nu este, în aceste condiţii, improprie asocierea „feminism islamic" (Moghissi, 1999, p. 126)?

Mişcarea de contestare a inegalităţilor dintre femei şi bărbaţi legitimată prin învăţătura islamică a început la jumătatea secolului XIX în societăţile musulmane. Atunci, activiste pentru drepturile femeilor au pledat împotriva acelor interpetări ale Coranului care consfinţeau într-o politică de stat inferioritatea femeilor faţă de bărbaţi. Pentru a-şi legitima revendicările, primele feministe din ţările musulmane au formulat problema egalităţii dintre femei şi bărbaţi în limbaj coranic, încercând să arate că fundamentele religiei islamice nu sunt incompatibile cu drepturile femeilor (Moghissi, 1999, pp. 127, 130). Prin urmare, feministele islamice susţin acordarea de drepturi egale femeilor în interiorul sistemului politico-religios islamic.

Acest proces a fost favorizat în statele musulmane pe de o parte de dezvoltarea unei mişcări vizibile de femei în aceste zone[20] şi pe de altă parte de deschiderea respectivelor ţări către economia globală, fapt care a impus relaxarea legislaţiei ce conferea femeilor un rol exclusiv în spaţiul privat. Începând cu jumătatea secolului XX, în unele state musulmane a fost abolită prevederea subordonării soţiilor faţă de soţi (Maroc şi Tunisia), a fost interzisă poligamia (Tunisia), au fost introduse cote de reprezentare pentru femei în Parlament (Maroc) (Eddouada, 2008, p. 40, UNDP, 2005, p. 135). În Iran, după 1990 (după moartea

20. În Maroc, organizaţiile feministe au avut un rol important în modificarea Codului Familiei (Eddouada, 2008, p. 42). De asemenea, organizaţiile feministe au dezvoltat coaliţii regionale pe diverse probleme: reţeaua regională Collectif 95 Maghreb Egalité, care cuprinde organizaţii de femei din Algeria, Tunisia şi Maroc, a fost cea care a organizat forumurile de pregătire pentru Conferinţa de la Beijing.
Liga Libaneză pentru Drepturile Femeilor a fondat în 1996 o curte de justiţie simbolică a femeilor musulmane, The Permanent Arab Court to Resist Violence against Women, reţea care cuprinde mai multe organizaţii de femei din ţările arabe, coalizate astfel în lupta împotriva violenţei de gen (Moghadam, 2009, p. 453).
Grupurile *grassroots* au început să organizeze acţiuni simultane de protest, precum campania „O zi, o luptă", organizată de Coaliţia pentru Drepturi Sexuale şi asupra Propriului Trup în Societăţile Musulmane, iniţiativă care a urmărit expunerea şi contestarea la nivel global a practicilor discriminatorii şi violente la adresa femeilor din societăţile musulmane, precum abuzul şi hărţuirea sexuale, mutilarea genitală, lapidarea sau crimele de onoare. Aceasta a cuprins demonstraţii publice, proiecţii de film şi ateliere de lucru, care au avut loc în paralel în Bangladesh, Egipt, Ghana, Indonezia, Iran, Liban, Malaezia, Pakistan, Palestina, Sudan, Turcia şi Tunisia (vezi Arfaoui, 2010).

ayatollahului Khomeini, în timpul guvernării căruia situaţia femeilor se înrăutăţise dramatic), femeile au început din nou să fie încurajate să participe în spaţiul public, crescând numărul acestora ca angajate în sectorul de stat, ca figuri publice şi ca absolvente de studii universitare (Moghadam, 2002, 1140).

Cu toate că au existat progrese în ceea ce priveşte situaţia femeilor în unele ţări musulmane, precum Maroc, Tunisia, Egipt sau Iran, acestea sunt totuşi departe de a fi egale în drepturi cu bărbaţii, iar în alte state musulmane sunt complet oprimate. Femeile sunt supuse unui regim de segregare în toate activităţile sociale (în cazul în care nu sunt excluse complet din viaţa socială, ca în Afganistanul condus de talibani), sunt subiectul controlului sistematic al statului şi victimele unui sistem legal care le poate pedepsi prin lapidare (în Iran, Afganistan, Arabia Saudită) în cazul în care încalcă normele morale islamice, însă nu le protejează împotriva abuzurilor soţilor sau taţilor (Mayer, 2000, p. 259). Această oprimare sistematică a unui grup de către altul, în acest caz a femeilor de către bărbaţi în ţările conduse după legea islamică, ar trebui să fie recunoscută şi sancţionată drept apartheid de gen, argumentează Mary Elizabeth Mayers (2000), care face o comparaţie între modul cum este tratată în legislaţia internaţională opresiunea pe criterii rasiale şi cea pe criterii de gen. Autoarea susţine că, deşi definiţia dată apartheidului rasial în convenţiile internaţionale este valabilă şi pentru regimul de gen din ţările musulmane, acesta nu este recunoscut şi pedepsit la fel de aspru din cauza raţionalizării celui din urmă ca aspect cultural. Mai mult, discursul care blamează acuzele de discriminare de gen ca reflexe neocolonialiste şi imperialiste discreditează eforturile activistelor pentru drepturile femeilor (Mayers, 2000, p. 240).

Acest echilibru între măsura în care considerăm condiţia femeilor din contexte culturale diferite ca produs al discriminării şi oprimării, respectiv ca produs al alegerii consimţite, este în fapt subiectul disputei din jurul feminismului musulman. În vreme ce feministele musulmane promovează compatibilitatea dintre drepturile femeilor şi legea islamică, una dintre teoreticienele cele mai critice faţă de o astfel de poziţie, Haideh Moghissi, argumentează că discursul alegerii libere practicat de acestea este neîntemeiat, întrucât „Islamul ca regim politic este incompatibil cu pluralismul cultural care este, până la urmă, o precondiţie pentru exercitarea dreptului la alegere individuală" (Moghissi, 1998). Ca feministă seculară şi marxistă, Moghissi susţine că „afirmaţiile exagerate în legătură cu victoriile legale recente ale femeilor şi rolul feministelor islamice în obţinerea lor distrag atenţia de la condiţiile economice, sociale şi culturale care au mobilizat segmente largi ale societăţii iraniene împotriva politicii de islamizare şi a moralităţii islamice" (Moghissi, 1998). În legătură cu această strategie de schimbare din interior, Moghadam face o paralelă între feministele musulmane, care lucrează în cadrul sistemului islamic, şi feministele liberale, care au căutat să îmbunătăţească situaţia femeilor din interiorul cadrului discursiv al capitalismului liberal (Moghadam, 2002, p. 1159). Una dintre soluţiile pentru aplanarea disputei dintre feministele islamice şi cele seculare a fost propusă de Moghadam: soluţia este aceea de a privi identitatea feministă ca liant între praxisul femeilor, nu între ideologiile lor, acest praxis fiind definit ca activitatea prin care se acţionează împotriva ideologiei patriarhatului, fără a problematiza însă patriarhatul ca ideologie (Moghadam, 2002, p. 1164).

Se pune totuşi problema cum poate fi feminismul compatibil cu o ideologie şi cu un regim politic precum cel islamic, care limitează structural autonomia personală a femeilor. Potrivit lui Ayan Hirsi Ali (2006 şi 2008), islamismul conţine chiar în substanţa sa idei profund antifeministe şi antiliberale. Mai mult, după cum voi discuta într-o secţiune ulterioară, se poate argumenta că tocmai iluzia privind schimbarea sistemului opresiv din interior a dus la pierderea de către feminism a caracterului său de critică radicală.

4. Feminismul european după 1990

Anii 1990 au adus schimbări semnificative în ceea ce priveşte abordarea la nivel naţional şi supranaţional a problematicii de gen. Pe de o parte, dezvoltarea Uniunii Europene ca structură politică prin Tratatele de la Maastricht şi Amsterdam şi consolidarea ariei şi capacităţii de decizie a acesteia prin sporirea puterii Parlamentului European au avut consecinţe atât în ceea ce priveşte gestionarea de către statele membre a inegalităţilor dintre femei şi bărbaţi, cât şi în ceea ce priveşte instituirea unor noi mecanisme de reglementare a relaţiei cetăţenilor cu instituţiile europene. Toate acestea s-au constituit în oportunităţi de influenţare a procesului de decizie la nivel naţional de către cetăţene şi de către organizaţii feministe. Pe de altă parte, prăbuşirea regimurilor comuniste din Europa Centrală şi de Est a ridicat noi probleme privind statutul femeilor şi reconfigurarea relaţiilor dintre femei şi bărbaţi în ţările aflate în tranziţie către democraţie şi economia de piaţă.

4.1. *Europa Occidentală şi instituționalizarea feminismului*

Declaraţia adoptată în 1995 la Beijing, la a patra Conferinţă Mondială a femeilor, adoptarea ulterioară de către Consiliul Europei a pespectivei integratoare de gen în abordarea inegalităţilor dintre femei şi bărbaţi şi preluarea acesteia de către Uniunea Europeană au influenţat semnificativ includerea intereselor femeilor pe agenda politică a statelor europene. Aceasta a presupus recunoaşterea existenţei şi asumarea politică a combaterii inegalităţilor dintre femei şi bărbaţi : inegalităţile de acces la educaţie, la sănătate, la muncă şi la recunoaşterea muncii, la luarea deciziilor, sărăcia, violenţa împotriva femeilor şi măsura în care acestea sunt afectate de conflictele armate, stereotipizarea şi discriminarea femeilor. Totuşi, reglementările Uniunii Europene nu au fost singurele elemente care au modelat gradul de incluziune a femeilor în viaţa politică, economică şi socială a statelor naţionale. Ideologiile dominante şi culoarea politică a guvernelor, relaţia dintre instituţiile religioase şi cele politice, precum şi aspecte mai tehnice privind configurarea partidelor politice, a instituţiilor statului şi a accesului la acestea au influenţat reprezentarea şi reprezentativitatea femeilor în structurile de putere, pe de o parte, şi, pe de altă parte, coeziunea organizaţiilor de femei şi cooperarea dintre acestea şi instituţiile statului.

Dacă în statele postcomuniste ale Europei Centrale şi de Est mişcarea feministă şi activismul pentru drepturile femeilor s-au desfăşurat în paralel şi marginal faţă de „marea politică" (Grunberg, 2000 ; Miroiu, 2004 ; Popescu 2004, 2006), în Europa Occidentală feminismul a cunoscut un proces de instituţionalizare. În literatura de specialitate, acesta este numit „feminism de stat" (Outshoorn şi Kantola, 2007 ; Lovenduski, 2005), expresie folosită pentru a desemna „susţinerea în interiorul statului a solicitărilor mişcării de femei" (Lovenduski, 2005, p. 4). Acesta este deseori asociat cu structuri specifice la nivel guvernamental, parlamentar, partinic şi sindical, constituite pentru reprezentarea intereselor femeilor, şi cuprinde comisii şi agenţii de egalitate de şanse şi organizaţii de femei din cadrul partidelor politice. Influenţa lor în integrarea unei perspective de gen în procesul de decizie de la nivel statal dă astfel măsura reprezentativităţii lor pentru cetăţenele unui stat, precum şi măsura vizibilităţii şi coeziunii mişcării feministe de la nivel naţional.

Astfel, procesul de instituţionalizare a feminismului în statele Europei Occidentale a determinat diversificarea nivelurilor de acţiune ale mişcării de femei, fapt ce ne determină să vorbim despre feminism în cel puţin trei forme : grupurile feministe *grassroots*, organizaţiile neguvernamentale active la nivel naţional şi structurile politice ale femeilor din interiorul sistemului politic. Prima formă, cea a grupurilor feministe *grassroots*, cuprinde organizaţii constituite la nivel local, care activează preponderent pe dimensiunea culturală, sunt fragmentate şi slab organizate şi sunt finanţate din fonduri publice în unele state, precum Germania sau Austria. Acestea nu sunt active în politica naţională şi acţionează la nivel local prin furnizarea de servicii specifice femeilor (Lang, 2007, p. 139), în domenii precum „violenţa împotriva femeilor, educaţie şi formare, consiliere pentru femeile imigrante, jurnale şi arhive feministe, centre de informare, grupuri artistice şi cercetare feministă" (Sauer, 2007, p. 58). Acest tip de organizaţii s-a dovedit şi cel mai vulnerabil la schimbările antrenate de accederea la guvernare a partidelor de dreapta şi conservatoare[21].

Al doilea nivel de acţiune al mişcării feministe este cel al organizaţiilor neguvernamentale pentru drepturile femeilor, care sunt specializate şi profesionalizate, au legături strânse cu femeile din partidele politice şi din parlamente şi sunt uneori organizate în reţele naţionale în scopul eficientizării activităţii de lobby (Federaţia Organizaţiilor Feministe ale Statului Spaniol sau Consiliul German al Femeilor). Al treilea nivel de acţiune este cel din interiorul sistemului politic şi este reprezentat de structurile politice ale femeilor (*women's political agencies*), constituite în comisii pentru egalitate de şanse la nivel parlamentar şi guvernamental sau în organizaţii de femei din cadrul partidelor politice.

În legătură cu interacţiunea acestor niveluri de activitate feministă în statele Europei Occidentale se pot observa două tendinţe : pe de o parte, influenţa presiunii organizaţiilor mişcării de femei în introducerea problematicii de gen pe agenda publică şi pe cea formală, iar pe de altă parte, preluarea problematicii de gen pe agenda partidelor cu o ideologie de dreapta, rezultată din colaborarea transpartinică a femeilor din politica naţională. Dacă luăm ca exemplu pentru aceste evoluţii problema reprezentării politice a femeilor, putem observa extinderea alianţelor ideologice ale feminismului către dreapta politică, inclusiv către extrema dreaptă. În Austria, Italia şi Marea Britanie, partidele social-democrate erau singurele care în anii 1990 aveau prevăzute cote de reprezentare pentru femei în statutele lor, pe când partidele cu o ideologie de dreapta, de la cele liberale până la cele de extremă dreaptă, s-au opus sistematic introducerii cotelor de reprezentare fie în propriul statut, fie în legea electorală[22].

---

21. În Austria, spre exemplu, coaliţia de dreapta OVP-FPO venită la putere după alegerile din 2000 a lansat o campanie de decredibilizare a organizaţiilor mişcării feministe, în scopul retragerii fondurilor guvernamentale alocate acestora. Mai multe organizaţii feministe au fost somate în 2000 să demonstreze că nu au deturnat fondurile publice către activităţi ilegale (Sauer, 2007, p. 59). De asemenea, în Germania există diferenţe semnificative în alocarea de fonduri la nivel de land pentru organizaţiile feministe între landurile conduse de social-democraţi şi cele conduse de conservatori. De pildă, Berlinul, guvernat de social-democraţi, aloca în 2004 9 milioane de euro pentru proiectele feministe locale, pe când landul Baden-Württemberg, unul dintre cele mai bogate, dar conservator şi catolic, aloca în acelaşi an 1,9 milioane de euro pentru acest tip de proiecte (Lang, 2007, pp. 138-139).
22. Spre exemplu, în Italia, dreapta politică a ironizat noua lege electorală (1995) care introducea obligativitatea parităţii de gen, numind-o „legea panda" pentru speciile pe cale de dispariţie (Lovenduski, 2005, p. 140), iar în Austria, Partidul Libertăţii (FPO) şi cel al Poporului (OVP) au argumentat că sistemul de cote discriminează femeile, perpetuând stereotipul nevolniciei acestora. (Lovenduski, 2005, p. 34).

Cu toate acestea, conflictele ideologice între partide au împiedicat în mai mică măsură (decât în trecut sau decât în statele postcomuniste) constituirea de alianţe transpartinice între femei pentru reprezentarea intereselor electoratului feminin. În Germania, legea care obliga partidele politice să adopte principiul parităţii în propunerea candidaţilor la alegerile federale, deşi promovată de partidele de stânga (Partidul Social Democrat, Partidul Socialismului Democratic, Partidul Verzilor), a fost adoptată în 1994 cu susţinerea femeilor din Partidul Creştin Democrat (CDU) şi a celor din Partidul Democrat Liber (FDP) (Lovenduski, 2005). În mod similar, în Italia, legea electorală din 1995 a fost adoptată cu spijinul femeilor din Partidul Creştin-Democrat (CNPPO), condus de Tina Anselmi. După ce Curtea Constituţională a declarat neconstituţional sistemul de cote prevăzut de noua lege electorală, procesul de amendare a Constituţiei a fost susţinut de Partidul Social Democrat Italian (PDS), căruia i s-au alăturat partidele de extremă dreapta Forza Italia şi Partidul Alianţei Naţionale (condus de Alessandra Mussolini)[23]. În Marea Britanie, liderul Partidului Conservator, James Cameron, a anunţat introducerea la alegerile din 2010 a listelor pentru femei, pentru creşterea reprezentativităţii de gen a conservatorilor în Parlament. Cu toate că iniţiativa, neconcretizată în cele din urmă, a atras dezaprobarea susţinătorilor conservatori, care au caracterizat-o drept nemeritocratică şi o îndepărtare de principiile conservatoare (vezi Stratton, 2011), numărul femeilor alese pe locurile conservatoare ale Camerei Deputaţilor a crescut cu 250% la alegerile din 2010[24].

Deşi asumarea politică a obiectivelor feministe de către întreg spectrul ideologic din statele europene occidentale constituie un suces al feminismului ca ideologie şi ca mişcare, intrarea acestuia în *mainstream* are dezavantajele sale, argumentează unele teoreticiene. Spre exemplu, Sylvia Walby se întreabă dacă

> „În tensiunea dintre feminism şi *mainstream* proiectul feminist este integrat într-un mod care îl asimilează *status quo-ului* sau acesta colonizează, hibridizează şi schimbă *mainstream*-ul ? Această tensiune dintre feminism şi *mainstream* este potenţial productivă pentru ambele, deşi poate, în anumite circumstanţe, să ducă la pierderea forţei distinctive a feminismului" (Walby, 2011, p. 9).

În mod similar, Carisa Showden, discutând despre construirea de alianţe cu alte mişcări sociale caracteristică valului III al feminismului şi despre respingerea de către noul feminism a tradiţionalelor categorii de analiză precum sexul şi genul, se întreabă dacă feminismul valului III ar trebui să se numească „noul feminism" sau doar „activism pentru dreptate socială" (Showden, 2009, p. 189). Aceste tensiuni devin cu atât mai vizibile în condiţii de recesiune economică şi, după cum vom vedea într-o altă secţiune, pot duce la propuneri de disociere a proiectului feminist de proiectul liberal capitalist şi de reradicalizare a feminismului.

---

23. Ca efect al amendării în 2003 a Constituţiei italiene şi al introducerii, pentru partide, a obligativităţii de paritate în propunerea de candidaţi femei şi bărbaţi la alegeri, numărul candidaţilor femei a crescut cu 35%, iar numărul femeilor alese a crescut cu 20% la alegerile din 2004.
24. Alegerile din 2005 au trimis în Camera Deputaţilor 17 femei, faţă de 49 în 2010, cu toate că femeile sunt în continuare semnificativ subreprezentate în cadrul Partidului Conservator (16%). Vezi Conservative Women's Organisation, http : //www.conservativewomen.org.uk/history.asp, accesat la data de 27 ianuarie 2011.

4.2. *Feminismul în Europa Centrală şi de Est*

Înţelegerea modului în care a evoluat ideologia feministă şi a celui în care mişcarea de femei s-a dezvoltat şi a interacţionat cu sistemul politic după anii 1990 în Europa Centrală şi de Est depinde în bună măsură de înţelegerea modului în care regimurile comuniste au configurat relaţiile dintre femei şi bărbaţi.

Inexistenţa unei contestări substanţiale în cadrul regimurilor comuniste a relaţiilor de putere dintre bărbaţi şi femei, atât în sfera privată, cât şi în cea publică, a dus în fapt la perpetuarea acestora în cadrul noii ordini postcomuniste (Gal şi Kligman, 2003, p. 71). Pe fondul acestui model de construcţie a subiecţilor politici bărbaţi şi femei, prăbuşirea comunismului în Europa Centrală şi de Est la sfârşitul anilor 1980 a antrenat o serie de efecte, precum emergenţa rolurilor tradiţionale de gen, marginalizarea femeilor şi a problematicii de gen în politică, fascinaţia neoliberalismului, suspiciunea faţă de discursul egalitarist, faţă de partidele de stânga şi faţă de măsurile afirmative, precum şi respingerea preventivă a feminismului ca ideologie.

Spre deosebire de Europa Occidentală, unde, după cum am văzut, feminismul a fost preluat în discursul *mainstream*, a fost instituţionalizat în politici şi instituţii specifice şi a fost cooptat de majoritatea curentelor ideologice, de la stânga la dreapta politică, în statele est-europene evoluţia mişcării feministe fusese întreruptă odată cu instalarea regimurilor comuniste, iar feminismul nu a cunoscut acest proces de instituţionalizare. Pentru feministele din estul Europei, patriarhatul nu constase atât în dependenţa de bărbaţi în spaţiul privat, cât în dependenţa de partidul-stat. Prin urmare, în vreme ce pentru feministele vestice patriarhatul privat era şi el obiect al contestării, pentru feministele estice era contestat patriarhatul public al statului totalitar (Gal şi Kligman, 2003, p. 101 ; Slavova, 2006, p. 254). În condiţiile intruziunii statului în toate aspectele vieţilor cetăţenilor săi, spaţiul privat şi familia erau percepute de femeile est-europene mai ales ca ca o zonă de refugiu (Heinen, 1997 ; Slavova, 2006, p. 256).

La această percepţie diferită asupra distincţiei public-privat între feministele estice şi cele vestice au contribuit şi experiementarea şi înţelegerea diferite a participării la munca salariată ca drept cetăţenesc. În vreme ce în Occident obţinerea statutului de angajată pe piaţa muncii a fost unul dintre obiectivele mişcării feministe, iar munca era văzută ca sursă de împlinire şi autonomie, în Europa comunistă participarea femeilor pe piaţa muncii era o obligaţie impusă de stat, astfel că, laolaltă cu rolurile de soţie şi mamă, cel de muncitoare a dus la supraîncărcarea femeilor, la fenomenul dublei zile de muncă (Gal şi Kligman, 2003, p. 105).

Experienţele diferite ale femeilor din statele postcomuniste nu puteau fi deci forţate în definiţiile şi conceptualizările feminismului vestic, fapt ce a dus la dispute între cele două, feministele estice împărtăşind criticile de imperialism aduse feminismului occidental de teoria postcolonială. Un exemplu elocvent în acest sens este relatarea Mihaelei Miroiu despre o întâlnire din anii 1990 dintre feministele estice (cele mai multe din zona academică) şi activiste vestice, când cele din urmă le-au apostrofat pe cele dintâi că miros a parfum : „«Ce fel de feministe sunteţi voi, dacă vă daţi cu parfumuri franţuzeşti ?». Le-am răspuns : «Ne-am săturat să ne spălăm cu săpun ieftin şi cu detergent. Visăm la un parfum adevărat şi la un săpun adevărat. […] Nu avem povestea voastră, noi o avem pe a noastră»" (Miroiu, 2006, p. 121).

Un alt punct de disensiune între feminismul estic şi cel vestic a pornit de la aceeaşi problemă a înţelegerii comune a oprimării, iar criticilor privind definirea sa în acord cu experienţa unei părţi a femeilor occidentale li s-au adăugat criticile privind apolitismul

antrenat de definirea multiplă a opresiunii. După cum am discutat într-o secţiune anterioară, influenţa postmodernismului asupra feminismului a dus la chestionarea omogenităţii femeilor ca grup, iar accentul nu s-a mai pus atât pe diferenţele dintre bărbaţi şi femei, cât pe cele dintre femei, ca având interese diferite, în funcţie de intersecţia identităţilor lor multiple (de clasă, de etnie, de orientare sexuală etc.). Însă poate fi utilă această abordare centrată pe diferenţe în contextul postsocialist, în condiţiile în care interesele genizate sunt complet ignorate în spaţiul politic şi are loc reîmpărţirea radicală a bunurilor publice ? Mai mulţi autori argumentează în favoarea folosirii în primul rând a diferenţelor dintre grupurile femei şi bărbaţi pentru construirea agendei feministe în spaţiul postcomunist (Pasti, 2003 ; Miroiu, 2004). Prin urmare, pentru introducerea problematicii de gen pe agenda politică, unii feminişti din ţările est-europene susţin că miza pentru construcţia feminismului politic o constituie mai degrabă conştientizarea surselor comune de discriminare sau de oprimare a femeilor în statele aflate în tranziţie decât diferenţele dintre femei. Cu alte cuvinte, în condiţii de schimbări dramatice ale regimurilor de putere, feminismul nu îşi permite luxul micropoliticilor, ci trebuie să vizeze macropolitica.

Prin urmare, feministele din Europa postcomunistă insistă pe de o parte pe diferenţele istorice dintre situaţia femeilor din Vest şi din Est, fapt care impune admiterea unei multitudini de tipuri de discriminare şi oprimare şi adaptarea unor concepte şi teorii vestice, şi pe de altă parte pe asemănările mai degrabă decât pe diversitatea femeilor estice, ca prim pas în formularea unei agende feministe comune în ţările postcomuniste.

În acord cu această perspectivă de construcţie a agendei comune a femeilor, feministele est-europene s-au confruntat în primul rând cu revigorarea discursurilor de dreapta, naţionaliste sau religioase, a căror predominanţă a dus la ignorarea sau la tratarea instrumentală a problematicii femeilor în noile regimuri (Vincze, 2002 ; Siemienska, 2003 ; Matland, 2003). Dominaţia ideologiei neoliberale în aceste state a implicat respingerea viziunilor egalitariste centrate pe importanţa rolului redistributiv al statului în realizarea dreptăţii sociale. În acest sens, Slavova remarcă ironia situaţiei în care s-a găsit feminismul în postcomunism :

> „în perioada comunistă era considerat redundant pentru că era asociat cu ideologia burgheză şi cu divizarea proletariatului ; acum, după aceste schimbări, este în continuare un cuvânt detestat – de această dată pentru că este asociat cu ideologia stângistă colectivistă, cu leninismul, bolşevismul şi marxismul" (Slavova, 2006, p. 258).

Acest recul conservator s-a manifestat atât social, cât şi politic, prin împingerea femeilor către rolurile tradiţionale sau către piaţa sexului şi delegitimarea şi blocarea prezenţei lor în spaţiul public[25].

În Ungaria, Cehia şi Polonia, dominaţia partidelor de dreapta şi conservatoare a influenţat negativ accesul femeilor la structurile democratice de reprezentare, atât din cauza opoziţiei ideologice a dreptei faţă de politicile afirmative precum cotele de reprezentare, cât şi din cauza temerii de a nu îndepărta electoratul prin propunerea de candidaţi femei, ceea ce a însemnat de fapt o speculare a discursurilor tradiţionaliste predominante (Montgomery şi Ilonzski, 2003 ; Saxonberg, 2003 ; Siemienska, 2003 ; Fuszara, 2000).

---

25. Aparent paradoxal, cu toate că discursul public privind femeile a perpetuat construcţia acestora ca mame, şi nu ca cetăţene cointeresate în procesul de restructurare politică, reducerea masivă a sectorului public operată de noile guverne liberale a vizat cu precădere serviciile de îngrijire a copiilor, fapt ce a contribuit la apariţia unei noi dificultăţi pentru femei, de reconciliere a poziţiei de angajată cu cea de mamă.

Dincolo de dificultăţile întâmpinate în nominalizarea pe poziţii eligibile pe listele electorale ale partidelor politice, reprezentarea femeilor în Europa Centrală şi de Est a fost îngreunată de cel puţin alte două elemente : lipsa de reprezentativitate a femeilor din noile parlamente şi guverne şi marginalitatea mişcării de femei în statele postcomuniste.

În legătură cu primul aspect, după cum observă Matland (2003), Miroiu (2004) şi Schevchencko (2007), puţinele femei din structurile reprezentative nu au avut un comportament diferit de cel al bărbaţilor, tinzând să se supună politicii de partid pentru a fi acceptate şi menţinute în poziţiile de putere (Miroiu, 2004, p. 221). În Ungaria, unele dintre cele mai proeminente figuri feminine din politică erau conservatoare, precum Agnes Maczo (Montgomery şi Ilonzski, 2003, p. 108), iar în Polonia, Hanna Suchocka, prim-ministră între 1992 şi 1993, chiar a promovat o lege restrictivă în privinţa avortului (Siemienska, 2003, p. 229). În Rusia, poziţia femeilor din Duma s-a dovedit transpartinic unitară în cazurile în care fie problematica discutată nu avea o miză importantă în interiorul partidului, fie exista un consens între partidele politice, indiferent de ideologie (cum este cazul politicilor de protecţie a familiei, sprijinite atât de dreapta, cât şi de stânga politică) (Schevchenko, 2007, p. 138).

În ceea ce priveşte al doilea aspect, marginalitatea mişcării şi a organizaţiilor de femei faţă de „marea politică" şi rara lor colaborare cu structurile organizaţiilor de femei şi cu femeile de la guvernare au reprezentat un factor explicativ pentru lenta evoluţie a ideologiilor feministe şi a agendei de gen în statele europene postcomuniste. Cu toate că organizaţiile de femei din aceste state s-au multiplicat şi şi-au diversificat activitatea[26], ele rareori s-au identificat drept feministe. Faptul este explicabil, pe de o parte, prin ostilitatea prezentă în postcomunism faţă de ideologii în general şi faţă de cele care practică discursuri egalitariste în particular (vezi Miroiu, 1999) şi, pe de altă parte, prin ofensiva dreptei politice conservatoare împotriva discursului feminist de emancipare a femeilor, numit de unii autori „antifeminism preventiv" (Miroiu, 2004, p. 240). În plus, nou înfiinţatele organizaţii de femei fie aveau un discurs protecţionist faţă de femei (şi chiar cu ecouri naţionaliste şi pro-nataliste, ca în cazul celei mai mari organizaţii de femei din Bulgaria, Asociaţia Femeilor Bulgare) (vezi Daskalova, 2000, pp. 356-357), fie erau puţin vizibile la nivel naţional. Acest din urmă fapt poate fi pus şi pe seama specificităţii celor mai multe organizaţii de femei[27], care a dus la fragmentare şi lipsă de solidaritate între acestea, dar şi pe seama concentrării lor pe asigurarea sustenabilităţii proiectelor pe care le desfăşoară din fonduri externe de finanţare, în lipsa sprijinului financiar din partea statului (vezi Grunberg, 2000 ; Grunberg, 2008). Unde a existat totuşi o colaborare între organizaţiile de femei şi femeile politician, aceasta fie a adus schimbări pozitive în receptivitatea la problematica de gen în structurile

26. În Bulgaria, până în 1995, erau înregistrate deja 35 astfel de asociaţii (Daskalova, 2000, p. 353), în Polonia 75 (Fuszara, 2000, p. 281), în Cehoslovacia existau, la începutul anilor 1990, 70 de fundaţii cu statutul de organizaţii non-guvernamentale pentru femei, iar în 2003 existau 59 de organizaţii de femei, 134 de centre maternale, 60 de adăposturi pentru mame şi femei însărcinate şi 21 de proiecte pentru promovarea drepturilor femeilor şi a egalităţii de gen (Hašková şi Křížková, 2003, p. 48).

27. A existat o proliferare a organizaţiilor de femei pe linie profesională, observată atât în cazul Bulgariei, cât şi în cel al Poloniei, care întreprind un număr limitat de activităţi, dedicate protejării statutului propriilor membri (Daskalova, 2000, pp. 357-358 ; Siemienska, 2000, pp. 281-282). Aceasta ar fi în mod normal o situaţie ideală, în care organizaţiile au misiuni şi domenii de activitate precise, dacă acest lucru nu ar antrena şi o izolare şi o lipsă de comunicare între acestea.

de conducere ale noilor democraţii, fie, în cazul în care nu a dat rezultate, acest lucru s-a datorat unor factori contextuali excepţionali[28].

În concluzie, feminismul asumat a constituit un demers ideologic izolat în ţările postcomuniste, atât în rândul societăţii civile şi al organizaţiilor de femei, cât şi în politică. Intrarea problematicii dreptăţii de gen pe agenda publică s-a produs mai degrabă în urma presiunilor pentru aderarea noilor state democratice la Uniunea Europeană şi mai puţin în urma presiunii mişcărilor interne de femei. Acest proces este caracteristic şi pentru cazul românesc.

5. Feminismul în România postcomunistă

În România postcomunistă, ca şi în celelalte state de tranziţie ale Europei Centrale şi de Est, s-au manifestat o revitalizare a perspectivei tradiţionaliste asupra rolurilor de gen şi o retragere a multor femei fie în spaţiul casnic prin faliment industrial, fie în spaţiul mai puţin conflictual al organizaţiilor neguvernamentale. Climatul intelectual a contribuit şi el : o atitudine de respingere faţă de ideologii, în special faţă de cele de stânga, asociate cu egalitarismul forţat al perioadei comuniste, şi un antifeminism preventiv, practicat atât de intelectualii publici, cât şi de organizaţiile de femei din partidele politice, au alimentat rezerva femeilor faţă de feminism (Miroiu, 1999, 2004, 2006 ; Pasti, 2003 ; Vincze, 2002 ; Grunberg, 2000).

Încercările de reducere a sectorului public în perioada de tranziţie au scos la suprafaţă atât ierarhiile de gen de pe piaţa muncii din comunism, constând în segregarea ocupaţională de gen, cât şi mecanismele prin care acestea au fost perpetuate în noua economie liberă.

În vreme ce industriile dominate de forţa de muncă masculină (construcţie de maşini, metalurgie, industria extractivă), primele industrii falimentare ale tranziţiei, au fost

---

28. Pentru ambele situaţii serveşte drept exemplu Polonia. Deşi este o ţară unde afilierea religioasă este catolică în proporţie de 90%, atât populaţia, cât şi actori instituţionali importanţi au demonstrat o rezistenţă considerabilă faţă de adoptarea, în 1993, sub influenţa Bisericii Catolice, a unei legi deosebit de restrictive în privinţa avortului. Organizaţiile de femei care activau în domeniul drepturilor reproductive, atât cele feministe, cât şi altele, precum Asociaţia Creştină a Femeilor Tinere, s-au coalizat în Federaţia pentru Femei şi Planificare Familială, pentru a încerca să influenţeze legislaţia antiavort. Acestora li s-au alăturat activul Grup al Femeilor Parlamentare, precum şi numeroşi deputaţi din partide de stânga (Alianţa Stângii Democrate, Uniunea Muncii) şi de dreapta (Uniunea Libertăţii) (Zielinska, 2000, pp. 34-35). Însă în pofida eforturilor depuse atât prin colaborare transpartinică, cît şi prin colaborarea între aceste partide parlamentare şi organizaţiile de femei din societatea civilă, Parlamentul dominat de tradiţionalista coaliţie de dreapta (Akca Wyborcza Solidarność), care câştigase alegerile în 1997, a respins mai multe iniţiative de abrogare sau amendare a legii antiavort. În ceea ce priveşte exemplul de succes al colaborării între mişcarea de femei şi femeile din Parlament, aceasta a constat într-o mobilizare în forţă a femeilor pentru a obţine creşterea reprezentării lor politice. La alegerile din 2001, femeile au câştigat 20,2% dintre locurile din Parlamentul polonez. Această schimbare s-a datorat presiunii concertate a Coaliţiei Pre-Electorale a Femeilor, grup format cu câteva luni înainte de alegeri, şi a Grupului Femeilor-Parlamentar, care la rândul său reuşise să coalizeze femei din toate partidele politice. Coaliţia Pre-Electorală a Femeilor reunea 50 de organizaţii de femei, avea drept obiectiv lupta împotriva discriminării de gen, manifestată prin accesul inegal al femeilor la putere şi pe piaţa muncii, şi opera cu sloganuri precum „Destulă adorare, vrem reprezentare ! ” (Siemienska, 2003, p. 232). Consecinţele acestei presiuni au fost creşterea numărului de femei alese pe listele partidelor parlamentare şi stabilirea în cadrul Alianţei Stângii Democrate a cotei de reprezentare de gen de 30% pe listele electorale.

subvenţionate de stat la presiunea sindicatelor, cele feminizate (textile, confecţii, industria alimentară) au fost rapid privatizate, generând un şomaj ridicat în rândul femeilor şi retragerea lor în statutul de casnică (subiecţi nepolitici), spre deosebire de bărbaţi, care au rămas în şomaj tehnic (subiecţi politici). Acest proces a fost pus de Miroiu sub semnul unui nou hibrid ideologic şi politic postcomunist, conservatorismul de stânga. Cu toate că nu se opune explicit capitalismului şi democraţiei, acest conservatorism „promovează creşterea organică a economiei de piaţă şi a democraţiei din economia centralizată şi autoritarism", fiind un conservatorism paternalist, axat „nu pe individ şi drepturi, ci pe colectivităţi şi redistribuiri" (Miroiu, 2004, p. 263).

Evenimentele s-au desfăşurat după un model similar şi în viaţa politică a României postdecembriste. În vreme ce prezenţa femeilor în politică a ajuns să fie considerată anormală din cauza politicilor egalitare artificiale ale Partidului Comunist, politicienii tranziţiei au fost în bună măsură tocmai beneficiarii resurselor financiare şi de know-how obţinute în perioada comunistă (Pasti, 2006). Această combinaţie de factori explică reticenţa partidelor de stânga şi cu atât mai mult a celor de dreapta de a adopta cote de reprezentare de gen pentru femei în procesul electoral[29].

În condiţiile unui spaţiu politic dominat de „apropiaţi" ai fostului regim şi ale negocierii „marilor reîmpărţeli" economice şi politice între bărbaţi, femeile s-au reorientat către sectorul privat şi către societatea civilă. Aceasta explică dezvoltarea feminismului tranziţiei postcomuniste în special ca feminism academic şi activist şi inexistenţa feminismului politic.

Mai mulţi autori feminişti români şi străini, printre care Miroiu (2004), Grunberg (2000), Gal şi Kligman (2003), identifică îndreptarea femeilor, după 1990, doar către sectorul neguvernamental şi îndepărtarea lor de marea politică drept o strategie pierzătoare a feminismului românesc (Miroiu, 2004, p. 255). Pe lângă critica izolării femeilor în micropolitici, modul în care această politică s-a desfăşurat este la rândul său criticat. Referindu-se la activitatea ONG-urilor de femei, Grunberg (2000, 2008) şi Miroiu (2004) consideră că ONG-urile au fost nevoite să adopte mai degrabă agenda finanţatorilor (toţi din afara României), în condiţiile în care din interior nu au beneficiat de sprijin financiar, căci nu au fost considerate de utilitate publică. În acelaşi timp, autoarele relevă lipsa de coerenţă a organizaţiilor de femei, concentrarea pe atragerea de fonduri ducând pe de o parte la scăderea eficienţei multor organizaţii şi pe de altă parte la lipsa unui set clar de obiective politice şi principii consensuale care să ghideze activitatea acestora (Grunberg, 2000).

Dată fiind marginalitatea mişcării feministe faţă de scena politicii de stat, evoluţiile legislative privind protecţia drepturilor femeilor din România au fost realizate mai degrabă printr-un feminism „room-service", aşa cum îl numeşte Mihaela Miroiu, importat din statele occidentale sub presiunea aderării la Uniunea Europeană (Miroiu, 2004, p. 257). Astfel, au fost adoptate Legea concediului paternal (1999), Legea cu privire la prevenirea şi combaterea tuturor formelor de discriminare (2002), Legea privind egalitatea de şanse între femei şi bărbaţi (2002) şi Legea pentru prevenirea şi combatarea violenţei în familie (2003),

29. De exemplu, Partidul Democrat Liberal, fost membru al Internaţionalei Socialiste, dar reprofilat în 2004 către dreapta politică şi actual membru al Partidului Popular European, prevede în statutul său nominalizarea femeilor pe listele electorale în procent de 30%. Cu toate acestea, prevederea nu este respectată, la alegerile parlamentare din 2008 procentul candidaţilor femei fiind de 12,3%, iar procentul mandatelor câştigate de femei fiind de 11,3% (Biroul Electoral Central, 2008). Partidul Social Democrat are prevăzut în statut doar un sistem intern de cote (de 25%) pentru reprezentarea femeilor social-democrate în organul de conducere al partidului.

iar Constituţia din 2003 a inclus principiul egalităţii de şanse între femei şi bărbaţi. În 2005 a fost înfiinţată Agenţia Naţională pentru Egalitatea între Femei şi Bărbaţi (ANES), responsabilă cu implementarea transversală a principiului egalităţii de gen şi cu elaborarea strategiilor de egalitate de şanse între femei şi bărbaţi. Însă lipsa de substanţă a acestor măsuri instituţionale şi lipsa de internalizare a principiului egalităţii de şanse, precum şi politizarea conducerii ANES (care nu a avut niciodată o persoană de orientare sau măcar de cunoaştere feministă în fruntea ei) au fost relevate nu doar de absenţa mecanismelor care să facă efective legile expuse mai sus, ci şi de faptul că implementarea acestora a fost cea dintâi sacrificată în procesul de reducere a sectorului public antrenat de criza economică mondială[30].

Cu toate că este dificil să vorbim despre feminism ca ideologie şi mişcare socială în perioada postcomunistă, au existat figuri publice asumat feministe, venite în special din spaţiul academic, precum Mihaela Miroiu, Laura Grunberg, Liliana Popescu, Eniko Vincze, Daniela Rovenţa Frumuşani, Mădălina Nicolaescu, Mihaela Frunză, Olivia Toderean, şi al societăţii civile, ca Renate Weber, Livia Deac, Nicoleta Biţu, Dina Loghin, Roxana Teşiu, dar şi din politică : Smaranda Dobrescu, Paula Ivănescu, Minodora Clivetti, Gabriela Creţu. Centrul principal de greutate în conturarea culturii şi ideologiei feministe în anii 1990 l-au reprezentat Societatea de Analize Feministe AnA (Bucureşti) şi Grupul Interdisciplinar pentru Studii de Gen (Cluj). Eforturile primilor feminişti ai tranziţiei au fost concentrate şi într-o combatere a discursului public misogin şi antifeminist, practicat atât în mediul politic, cât şi în mediul cultural şi în mass-media. Articolul lui Dan Ciachir „Frigiditate şi ateism", în care acesta asocia feminismul cu frigiditatea, singurătatea şi lipsa credinţei în Dumnezeu şi expunea o perspectivă nostalgic-tradiţionalistă asupra rolurilor naturale pierdute ale femeilor, a primit răspunsuri prompte din partea unor feministe din mediul academic şi jurnalistic, precum Mihaela Miroiu şi Miruna Munteanu[31]. Acesta este doar unul dintre nenumăratele exemple de prevenţie publică împotriva feminismului, pe care unele dintre feministele române au combătut-o sistematic, laolaltă cu multele şi diversele probleme cu care se confruntau femeile în perioada tranziţiei, precum condiţiile precare de trai sau misoginismul dominant în mediul politic (vezi Miroiu, 2006). Grupările feministe au organizat în aprilie 2000 un protest împotriva incitării la violenţă împotriva femeilor în mass-media (vezi Popescu, 2004). Necesitatea orientării feministelor postcomuniste către combaterea sexismului din mass-media româneşti şi în educaţie a fost întărită de rezultatele unei cercetări din 2005, care a relevat reprezentarea preponderentă a femeilor în presă drept vedete, persoane dependente, victime, obiecte sexuale, mame sau soţii, prin urmare promovarea unei imagini fie hipersexualizate, fie limitate la un statut de dependenţă faţă de bărbaţi şi rolurile tradiţionale (Grunberg, 2005, pp. 125-129). Însă scopul atât al activităţii publicistice, cât şi al celei de cercetare întreprinse de această primă generaţie de feministe din România postcomunistă a fost politizarea problemelor femeilor, relevarea inegalităţilor dintre femei şi bărbaţi ca subiect legitim pe agenda publică.

---

30. Prin desfiinţarea în 2010 (OUG 446/iulie 2010 privind unele măsuri de reorganizare a Ministerului Muncii, Familiei şi Protecţiei Sociale) a Agenţiei Naţionale pentru Egalitate de Şanse între Femei şi Bărbaţi şi a Agenţiei Naţionale pentru Protecţia Familiei şi a Drepturilor Copilului.
31. „Editorialul feminist, frigid şi ateu" al Mirunei Munteanu, *Ziua*, 13 octombrie 2005, http : // www.9am.ro/stiri-revista-presei/2005-10-13/editorial-feminist-frigid-si-ateu.html, şi „Gâlceava danciachirilor cu demnitatea spirituală a femeilor" al Mihaelei Miroiu, *Observator Cultural*, nr. 32 (292), 27 octombrie 2005.

După anul 2000, abordările feministe, atât cele academice, cât şi cele din zona societăţii civile, s-au dezvoltat şi diversificat, mai mult, şi-au întărit relaţiile cu politicul[32]. Dezvoltarea cercetării privind diverse aspecte ale problematicii de gen, precum interese şi reprezentare politice, discriminare multiplă, excluziune socială, diversificarea spectrului de acţiune al societăţii civile feministe (de la femeile din mediul rural la femeile roma), a relevat inegalităţile structurale dintre femei şi bărbaţi în societatea românească şi a constituit o sursă esenţială de legitimare a activismului feminist. În acest sens, activismul desfăşurat după anul 2000 de feministe şi de organizaţii neguvernamentale în problematica protecţiei drepturilor sociale ale femeilor şi a introducerii de cote de reprezentare în legea electorală reprezintă evoluţii importante în emergenţa unei mişcări feministe articulate şi coerente în România. Organizaţii neguvernamentale precum Şanse Egale pentru Femei, Centrul Parteneriat pentru Egalitate (CPES), Centrul de Dezvoltare Curriculară şi Studii de gen – FILIA, Mame pentru Mame sau Front sunt active şi din ce în ce mai vizibile în spaţiul public, iar cooperarea lor este favorizată de necesitatea contestării publice a iniţiativelor politice luate în detrimentul drepturilor femeilor ca reacţie la amplificarea crizei economice mondiale. Unele dintre organizaţii continuă tradiţia de a combina cercetarea cu activismul civic şi lobbyul politic (FILIA, CPES), altele sunt axate preponderent pe componenta ideologică şi pe activism (FRONT).

În ultimii ani, organizarea manifestaţiilor pentru egalitatea de gen în politică de 8 martie (2010, 2011, 2012), protestele împotriva violenţei domestice în noiembrie 2010 şi 2011 şi organizarea în octombrie 2011 a Marşului Panaramelor (acţiune de combatere a violenţei împotriva femeilor şi a hărţuirii stradale), precum şi prezenţa grupurilor feministe la acţiunile de protest antiguvernamental din Piaţa Universităţii care au început în ianuarie 2011 au marcat intrarea ideilor feministe în militantismul politic de grup, în spaţiul public, ca discurs întemeiat şi legitim. În acelaşi spirit de revoltă pe care l-au avut feministele în cadrul mişcării Occupy, feministele din Piaţa Universităţii au trebuit să negocieze şi să preseze sancţionarea sexismului şi respectarea şi promovarea egalităţii de şanse ca principiu constitutiv al grupului de contestatari. Discursul feministelor în contextul acestei mişcări a relevat solidarizarea acestora cu alte grupuri şi cauze marginalizate, ele asumându-şi deopotrivă o poziţie antirasistă, antihomofobă şi ecologistă[33].

În privinţa ralierii la viziunea anticapitalistă a mişcării pentru dreptate globală, despre care voi discuta în următoarea secţiune, feminismul românesc este divizat ideologic. După 50 de ani de economie planificată şi dictatură politică sub regimul comunist, feminismul românesc postcomunist a fost unul ataşat ideilor liberale, cu accent pe delegitimarea discriminării de gen, una dintre valorile sale centrale fiind autonomia personală, valoare care descinde din liberalismul etic (preponderent şi explicit dezvoltat în lucrările Mihaelei Miroiu, 2004, 2007). De aceea, asocierea patriarhatului cu capitalismul în contextul feminismului marxist şi socialist occidental a fost mai degrabă obiectul criticilor feministelor române. Mai mult, orientarea netă spre stânga în anii 1990 era o formă de perpetuare a conservatorismului de stânga (vezi şi studiul „Conservatorismul" în acest volum, precum şi Miroiu, 1999).

---

32. Vezi, de exemplu, Băluţă, Dragolea & Iancu, 2007a; Băluţă, Oana, Dragolea, Alina & Iancu, Alice, 2007b; Băluţă, 2006.
33. Acest fapt reprezintă o evoluţie importantă a ideologiei feministe în România. Recent, Carmen Gheorghe expusese o poziţie critică faţă de elitismul feminismului românesc postcomunist, pe a cărui agendă vocile şi problemele specifice ale femeilor rome au fost marginale. În acest sens, Carmen Gheorghe vorbeşte despre asemănările dintre mişcarea femeilor rome şi mişcarea femeilor de culoare din a doua jumătate a secolului XX în Statele Unite (vezi Gheorghe, 2011).

În condiţiile recente ale înăspririi regimului neoliberal de austeritate[34] s-a conturat mai pregnant şi feminismul de stânga (preponderent socialist), critic faţă de caracterul opresiv pentru femei al sistemului economic actual. Tribunele sale de exprimare sunt mai ales platforme online precum Critic Atac sau Feminism-România. Eficienţa proiectului feminist liberal este pusă la îndoială de feministele române de stînga, în contextul unor inegalităţi politice şi economice flagrante între femei şi bărbaţi, pentru a căror corectare este necesară o intervenţie masivă a statului (vezi Vrăbiescu, 2012).

6. Ocupați patriarhatul! Criza economică, mişcările pentru dreptate globală şi radicalizarea feminismului

Am discutat într-o secţiune anterioară despre dezbaterile din anii 1990 privind scopul feminismului în contextul globalizării în general, al capitalismului global şi al creşterii puterii corporaţiilor multinaţionale. Aceste discuţii au fost revitalizate începând cu 2008, odată cu prăbuşirea sectorului financiar-bancar şi apariţia crizei economice globale. Recesiunea economică pusă pe seama slabei reglementări a pieţelor de către statele naţionale a antrenat sărăcirea populaţiei prin creşterea şomajului şi scăderea puterii de cumpărare şi a nivelului de trai. Mai mult, în încercarea de a restabili echilibrul economic, guvernele naţionale au atacat în primul rând bugetele asociate drepturilor sociale ale cetăţenilor, precum educaţia, sănătatea, asistenţa socială sau sistemul de pensii. Reducerea cheltuielilor sociale ale statului a avut efecte negative în primul rând asupra persoanelor din grupurile cele mai vulnerabile social şi economic, precum femeile, populaţia feminină fiind cea mai afectată de tăierile bugetare în zonele unde domină numeric (educaţie şi sănătate), dar şi cea mai dependentă de politicile şi infrastructura sociale (precum politicile de reconciliere între viaţa profesională şi cea personală : mai ales creşe şi grădiniţe publice şi sistemul de muncă part-time). Totododată, în încercarea de a reduce costurile, statele naţionale au început să micşoreze sectorul public, prin concedieri şi tăieri masive ale salariilor şi prin blocarea posturilor administrative, ceea ce, din nou, a afectat mai ales femeile, forţă de muncă majoritară în acest sector. Aceste măsuri de reducere a statului bunăstării sunt argumentate prin asumarea unei ideologii neoliberale (cu iz neoconservator), prin care guvernele naţionale, sub presiunea organismelor economice supranaţionale (precum Fondul Monetar Internaţional, Banca Mondială sau Organizaţia Mondială pentru Comerţ), promovează realizarea bunăstării sociale ca decurgând natural din funcţionarea nereglementată de stat a pieţelor şi încearcă să delegitimeze rolul redistributiv al statului (dar nu şi pe cel represiv), sfârşind prin ignorarea dezavantajelor structurale drept cauză a sărăciei.

În aceste condiţii, au existat două tipuri de reacţie feministă. Primul a fost unul instituţional, întreprins prin pârghii formale şi a venit din partea organizaţiilor feministe reunite de European Women's Lobby, o coaliţie a societăţii civile din statele membre ale Uniunii Europene, care funcţionează ca grup de presiune faţă de instituţiile UE pentru reprezentarea şi apărarea intereselor femeilor la nivel european. Prin această reţea au fost

34. Acest regim neoliberal românesc este dublat discursiv şi de o respingere a măsurilor afirmative precum cotele de gen în politică şi de o negare a inegalităţilor de gen structurale, sub pretextul normativ al criteriului de competenţă. Vezi Paul (Vass) (2011).

emise mai multe luări de poziţie cu privire la modul în care criza financiară globală afectează femeile, prezente masiv pe piaţa muncii şi plătitoare de taxe şi impozite, şi la felul cum trebuie luate în considerare interesele şi nevoile acestora în proiectarea de măsuri anticriză de către statele europene[35].

Un al doilea tip de reacţie feministă a venit prin intermediul noului val de nesupunere civică izbucnit în 2010 mai întâi în ţările arabe, mişcare numită Primăvara Arabă, şi apoi, sub influenţa acesteia, în Spania (Indignaţii), în Marea Britanie şi în Statele Unite, de unde mişcarea Occupy s-a extins în toată lumea. Aceste mişcări se autodefinesc drept mişcări pentru democraţie participativă, de rezistenţă împotriva corupţiei, a lipsei de transparenţă guvernamentală, a inegalităţilor sociale create şi perpetuate prin acumularea de capital în mâinile „celor puţini". În acest sens, lozincile de tipul „Ocupaţi Wall Street ! ", „Noi suntem cei 99% " sau cea a Indignaţilor, „Democraţie Reală Acum ! ", reflectă această nouă agendă participativă. Astfel de mişcări s-au dezvoltat spontan ca reacţie la impactul social nefast al măsurilor de austeritate luate de guverne pentru combaterea crizei economice şi şi-au îndreptat revolta împotriva viziunii neoliberale asupra statului şi pieţei, împotriva globalizării financiare şi împotriva puterii capitalului transnaţional. Ele reprezintă cea mai amplă coagulare a mişcării pentru dreptate globală (altermundializare) şi cea mai amplă contraofensivă la ceea ce Naomi Klein numea „privatizarea fiecărui aspect al vieţii şi transformarea fiecărei activităţi şi valori în marfă" (Klein, 2001, p. 82). Mobilizarea socială a Occupy şi Indignados reflectă reconsiderarea relaţiei dintre democraţie şi capitalism şi, tot în cuvintele lui Klein, reprezintă o revendicare a bunurilor comune (Klein, 2001) şi a rolului redistributiv al statului.

Cu toate că aceste mişcări sunt discursiv constituite pe principii nediscriminatorii şi egalitare, căci cei 99%, oprimaţii, sunt „femei şi bărbaţi de orice rasă, din orice mediu social, cu orice convingeri politice sau religioase"[36], practica acţiunilor de contestare întreprinse în cadrul lor a arătat că sunt prea puţin receptive la interesele şi nevoile femeilor. Violurile raportate de femei participante la campările mişcării Occupy au ridicat semnale de alarmă pentru feministe, în legătură cu măsura în care contraofensiva pentru dreptate globală include în mod autentic pe agendă şi dreptatea femeilor. Pentru ca mişcările de ocupare să nu repete scenariul revoltelor din anii 1960, când femeile au fost marginalizate cu toate că au protestat alături de bărbaţi (Miroiu, 2004, p. 66), în cadrul mişcării Occupy a apărut platforma *Ocupaţi Patriarhatul*, un spaţiu global de analiză şi organizare feministă, care a atras atenţia că mişcarea pentru dreptate globală ar fi inconsistentă dacă ar tolera comportamentele sexiste şi misogine la evenimentele sale. Mai mult, aceasta trebuie să încorporeze în lupta sa şi critica faţă de sistemul patriarhal care dublează sistemul capitalist, laolaltă cu conştientizarea faptului că femeile reprezintă majoritatea persoanelor care trăiesc în sărăcie şi care desfăşoară muncile neplătite şi majoritatea persoanelor victime ale exploatării sexuale şi ale violenţei şi că toate aceste probleme sunt amplificate în cazul

35. Vezi European Women's Lobby, „Women, the Financial and Economic Crisis – the Urgency of a Gender Perspective", septembrie 2009, http : //www.womenlobby.org/spip.php ? article184&lang = en, European Women's Lobby News, „Pregnancy and Maternity leave – Are women paying the price of the financial and economic crisis ? ", 31 august 2011, http : //www.womenlobby.org/spip.php ? article2229&lang = en, Association for Women's Rights in Development, „The Effects Of The Global Economic Crisis And Structural Adjustment On Women And Gender Relations In Greece : First Wave", 15 aprilie 2011, http : //www.womenlobby.org/spip.php ? article1529&lang = en

36. „Occupy Together", http : //www.occupytogether.org/occupy-wall-st/, 15M, Democracia Real Ya, Manifest http : //www.democraciarealya.es/manifiesto-comun/manifesto-english/

femeilor de culoare[37]. Astfel, la lista de priorităţi a noii mişcări trebuie adăugate şi cele referitoare la eliminarea discriminării economice a femeilor şi salarizarea egală pentru muncă egală, politici şi infrastructură legate de îngrijirea copiilor, toleranţă zero faţă de violenţa împotriva femeilor, traficul de persoane şi intruziunea statului în chestiunea drepturilor reproductive[38].

Odată cu declanşarea şi amplificarea crizei economice globale şi cu apariţia acestor noi mişcări anticapitaliste, s-a produs o reradicalizare a feminismului şi o reorientare a acestuia spre ideile de stânga. După cum argumentează Nancy Fraser, potenţialul de schimbare al feminismului din valul II a venit din critica sa integrată a dimensiunilor politică, economică şi culturală ; or, dezvoltarea neoliberalismului şi punerea în practică a viziunii sale de dereglementare economică şi privatizare ca soluţii pentru dezvoltare socială şi prosperitate au coincis cu instituţionalizarea ideilor feministe, cu detaşarea feminismului de critica economică şi politică şi reducerea sa la o critică preponderent culturală. Prin cooptarea feminismului de către neoliberalism a fost neutralizată forţa sa de critică socială radicală. Deci, pentru ca feminismul să îşi recapete această forţă, trebuie să se întoarcă la critica sistemului economic, aşadar la detaşarea de capitalismul neoliberal şi la contestarea (Fraser, 2009). Asemănător lui Fraser, o altă feministă de stânga, Hester Eisenstein, argumentează că alegerea lui Obama ca preşedinte SUA reprezintă o modalitate prin care elitele neoliberale dau o faţă mai prietenoasă ambiţiilor imperialiste ale Statelor Unite şi, de asemenea, o manifestare a modului în care sistemul capitalist asimilează şi neutralizează critica îndreptată împotriva sa. În acest sens, ea propune o serie de puncte strategice pentru feministele socialiste în epoca Obama : introducerea pe agendă a criticii capitalismului şi a posibilităţii socialismului, vindecarea rupturii între feminism şi ideologia de stânga, întărirea criticii feministe antiimperialiste, discutarea felului în care mişcarea de femei poate construi o solidaritate între femeile din clase sociale diferite[39], desprinderea proiectului de emancipare a femeilor de cel al modernizării capitaliste şi regândirea de perspective asupra dezvoltării economice gestionate de către stat (Eisenstein, 2009).

7. Concluzii

De-a lungul istoriei mişcării feministe, de la mişcarea sufragistă din a doua jumătate a secolului XIX şi prima jumătate a secolului XX la revendicările feminismului din a doua jumătate a secolului XX subsumat lozincii „Ceea ce este personal este politic" şi la evoluţiile recente din secolele XX şi XXI, privind instituţionalizarea feminismului în statele occidentale şi extinderea mişcării de emancipare în statele musulmane şi în cele aflate în curs de democratizare, ideologia feministă are drept fir roşu recunoaşterea, respectarea demnităţii

37. „Occupy Patriarchy", http : //www.occupypatriarchy.org/about-2/
38. „Occupy Patriarchy, A Call To The Occupy Movement To Join in Uniting Against The War On Women's Lives", http : //www.occupypatriarchy.org/2012/04/02/a-call-to-the-occupy-movement--to-join-in-uniting-against-the-war-on-womens-lives/
39. Potrivit unor feministe, unul dintre aspectele cooptării feminismului în Statele Unite este succesul împotriva corporaţiilor de a încuraja femeile să acceadă în poziţii de management. Acest fapt este interpretat ca o strategie a angajatorilor de a neutraliza revendicările femeilor din clasa muncitoare (Eisenstein, 2009, p. 29).

şi autonomiei femeilor, promovarea drepturilor femeilor ca drepturi ale omului, egalitatea de şanse în competiţie între femei şi bărbaţi şi parteneriatul în viaţa privată. Accentele ideologice diferite, asumate într-un proces periodic de revitalizare a mişcării potrivit problematicii „epocii", par, într-o perspectivă istorică, mai puţin conflictuale dacă încercăm să distingem agenda politică şi socială de bază conturată de feminism, iar aceasta este definită în mod fundamental de conceptul de autonomie a persoanei. Fie că vorbim despre conceptualizarea sa individualistă sau despre cea relaţională, despre conceptualizarea sa de către feminismul din ţările musulmane, din cele ale lumii a treia, occidental sau postcomunist, liberal sau social-democrat, conceptul de autonomie, fundaţional pentru ideologia feministă, face ca aceasta să fie o ideologie eminamente umanistă, deci incompatibilă cu orice discurs în care inegalitatea în drepturi şi oportunităţi este legitimată ca ordine naturală. În acest registru, teoria feministă este deopotrivă critică, punând la îndoială printr-un demers intelectual şi contestând printr-un demers civic premisele ideatice şi intelectuale ale prescripţiilor sociale de gen, iar beneficiarii direcţi ai ideologiei şi mişcării feministe sunt sau pot deveni mai mult de jumătate dintre oamenii acestei lumi.

Referințe

Bibliografie fundamentală

Association for Women's Rights in Development, „The Effects Of The Global Economic Crisis And Structural Adjustment On Women And Gender Relations In Greece : First Wave", 15 aprilie 2011, http : //www.womenlobby.org/spip.php ? article1529&lang = en (accesat la data de 3 martie 2012).

Beijing Declaration and Platform for Action, The Fourth World Conference on Women, Beijing, 4-15 septembrie 1995, UN Women,
http : //www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/ (accesat la data de 5 septembrie 2011).

Commission of the European Communities. „Incorporating Equal Opportunities for Women and Men into All Community Policies and Activities", Communication from the Commission, Bruxelles, COM(96) 67 final, 21.02.1996,
http : //europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/equality_between_men_and_women/c10921_en.htm (accesat la data de 10 septembrie 2011).

Crow, A. Barbara. *Radical Feminism. A Documentary Reader*, New York, New York University Press, 2000.

de Beauvoir, Simone,*Al doilea sex*, Bucureşti, Editura Univers, [1949] 1998.

Declaration of Sentiments, Seneca Falls Convention, 19, 20 iulie 1848,
http : //www.nysparks.com/historic-preservation/heritage_trails/documents/DeclarationofSentiments.pdf (accesat la data de 31 martie 2011).

Dicker, Rory, Piepmeier, Alison (ed.), *Catching a wave : Reclaiming Feminism for the 21st Century*, Northeastern University Press, 2003.

Dworkin, Andrea, *Războiul împotriva tăcerii*, Iaşi, Polirom, 2001 [1976].

Eisenstein, Hester, „Some Strategies for Left Feminists (and Their Male Allies) in the Age of Obama", *Socialism and Democracy* 23 (2, 2009), 21-46.

European Women's Lobby, „Women, the Financial and Economic Crisis – the Urgency of a Gender Perspective", sept. 2009, http : //www.womenlobby.org/spip.php ? article184&lang = en (accesat la data de 3 martie 2012).

European Women's Lobby News, „Pregnancy and Maternity leave – Are women paying the price of the financial and economic crisis ? ", 31 aug. 2011, http : //www.womenlobby.org/spip.php ? article2229&lang = en (accesat la data de 3 martie 2012).

Faludi, Susan, *Backlash*, *The Undeclared War on the American Women*, New York, Anchor Books, 1991.

Fraser, Nancy, „Feminism, Capitalism and the Cunning of History", *New Left Review*, nr. 56, martie 2009, 97-117.
Friedan, Betty, *The Feminine Mistique*, New York, Dell Publishing, 1974 [1963].
Gheorghe, Carmen, „Critică sau cunoaştere", *Critic Atac*, *Ce fel de feminism îmi doresc de 8 martie ?* , 9 martie 2011, http : //www.criticatac.ro/5185/critica-sau-cunoastere/ (accesat la data de 10 martie 2012).
Greer, Germaine, *The Whole Woman*, New York, Anchor Books, 2000 [1999].
Klein, Naomi, „Reclaiming the Commons", *New Left Review* 9 (mai-iunie 2001), 81-89.
Heywood, Leslie, Drake, Jennifer, *Third Wave Agenda. Being Feminist, Doing Feminism*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 2003 [1997].
Mihăilescu, Ştefania, *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte. (1838-1929)*, Iaşi, Polirom, 2002.
Mihăilescu, Ştefania, *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte. (1929-1948)*, Iaşi, Polirom, 2002.
Mill, John Stuart, Mill Taylor, Harriet, *The Subjection of Women*, The Floating Press, 2009 [1869].
Miroiu, Mihaela, *Societatea retro*, Bucureşti, Editura Trei, 1999.
Miroiu, Mihaela, *Drumul către autonomie*, Iaşi, Polirom, 2004.
Miroiu, Mihaela, „Gâlceava danciachirilor cu demnitatea spirituală a femeilor", *Observator Cultural*, nr. 32, 27 octombrie 2005.
Miroiu, Mihaela, *Nepreţuitele femei*, Iaşi, Polirom, 2006.
Moghadam, Valentine M., „Islamic Feminism and Its Discontents : Toward a Resolution of the Debate", *Signs : Journal of Women in Culture and Society*, vol. 27, nr. 4, 2002, 1135-1171.
Moghissi, Haideh, „Women, Modernity, and Political Islam", *Iran Bulletin*, nr. 19-20, 1998, 42-44.
Moghissi, Haideh, *Feminism and Islamic Fundamentalism : The Limits of Postmodern Analysis*, Londra, Zed, 1999.
Munteanu, Miruna, „Editorialul feminist, frigid şi ateu", *Ziua*, 13 octombrie 2005, http : //www.9am.ro/stiri-revista-presei/2005-10-13/editorial-feminist-frigid-si-ateu.html (accesat la data de 10 mai 2011).
Paglia, Camille, „*Playboy* Interview", 1995, http : //endingmaleviolence.blogspot.com/2010/02/playboy-interview-may-1995-camille.html (accesat la data de 30 martie 2011).
Paul (Vass) Andreea (coord.), *Forţa politică a femeilor*, Iaşi, Polirom, 2011.
Ryan, Barbara (ed.), *Identity Politics in the Women's Movement*, New York, New York University Press, 2001.
Vrăbiescu, Ioana, „Argumentul feminist de la stînga la dreapta", *Critic Atac*, *Ce fel de feminism îmi doresc de 8 martie ?* , 9 martie 2011, http : //www.criticatac.ro/5192/argumentul-feminist-de-la-dreapta-la-stanga/ (accesat la data de 10 martie 2012).
Walby, Sylvia, *The Future of Feminism*, Cambridge, Polity Press, 2011.
Walker, Rebecca, „Becoming the Third Wave", în Ryan, Barbara (ed.). *Identity Politics in the Women's Movement*, New York, New York University Press, 2001 [1992], 78-80.
Wolf, Naomi, *The Beauty Myth. How Images of Beauty are Used against Women*. HerperCollins e-books, 1991.
Wollstonecraft, Mary, *A Vindication of the Rights of Woman, with Strictures on Political and Moral Subjects*, Londra, tipărită pentru J. Johnson, St. Paul's Church Yard, 1796.
*** 15M, Democracia Real Ya, Manifest http : //www.democraciarealya.es/manifiesto-comun/manifesto-english/ (accesat la data de 05.03.2012).
*** National Organization for Women, 1966, Statement of Purpose, http : //www.now.org/history/purpos66.html (accesat la data de 01.11.2010).
*** National Organization for Women, Abortion and Reproductive Rights, http : //www.now.org/issues/abortion/ (accesat la data de 20.01.2011).
*** Occupy Patriarchy, „A Call To The Occupy Movement To Join in Uniting Against The War On Women's Lives", http : //www.occupypatriarchy.org/2012/04/02/a-call-to-the-occupy-movement--to-join-in-uniting-against-the-war-on-womens-lives/ (accesat la data de 05.03.2012).
*** Occupy Together, http : //www.occupytogether.org/occupy-wall-st/, (accesat la data de 05.03.2012).
*** „Rare Drama--And Rare Restraint", *New York Times*, 11 oct. 1991, http : //www.nytimes.com/1991/10/11/opinion/rare-drama-and-rare-restraint.html) (accesat la data de 30.03.2011).

Bibliografie secundară şi lectură de aprofundare

Arneil, Barbara, *Politics and Feminism*, Oxford, Blackwell Publishers Ltd., 1999.

Băban, Adriana, „Viaţa sexuală a femeilor: o experienţă traumatizantă în România comunistă", în Nicolaescu, Mădălina (ed.), *Cine suntem noi*, Bucureşti, Editura Anima, 1996.

Băluţă, Oana (ed.), *Gen şi Putere. Partea leului în politica românească*, Iaşi, Polirom, 2006.

Băluţă, Oana, Dragolea, Alina, Iancu, Alice, *Parteneri egali. Competitori egali*, Bucureşti, Maiko, 2007a.

Băluţă, Oana, Dragolea, Alina, Iancu, Alice, *Gen şi interese politice. Teorii şi practici*, Iaşi, Polirom, 2007b.

Bock, Gisela, *Femeia în istoria Europei. Din Evul Mediu până în zilele noastre*, Iaşi, Polirom, 2002.

Boxer, Marylin J., „«Communist Feminism» as Oxymoron? Reflections of a «Second-Wave» Feminist Historian of European Socialism and Feminism", *Aspasia* 1, 2007, 241-246.

Bucur, Maria, Miroiu, Mihaela (ed.), *Patriarhat şi emancipare în istoria gândirii politice româneşti*, Iaşi, Polirom, 2002.

Cerwonka, Allaine, „Traveling Feminist Thought: Difference and Transculturation in Central and Eastern European", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, vol. 33, nr. 4, 2008, 809-832.

Cosma, Ghizela, Magyari Vincze, Eniko, Pecican, Ovidiu (ed.), *Prezenţe feminine. Studiile despre femei în România*, 2002, Cluj, Desire.

Daskalova, Krassimira, „Women's Problems, Women's Discourses in Bulgaria", în Gal, Susan, Kligman, Gail, *Reproducing Gender. Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 2000, 337-369.

Daskalova, Krassimira, „How Should We Name the «Women-Friendly» Actions of State Socialism?", *Aspasia* 1, 2007.

de Haan, Francisca, Daskalova, Krassimira, Loutfi, Anna (ed.), *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, Budapesta, CEU Press, 2006.

Doboş, Corina (coord.), *Politica pronatalistă a regimului Ceauşescu. O perspectivă comparată*, Iaşi, Polirom, 2010.

Dragomir, Otilia, Miroiu, Mihaela, *Lexicon feminist*, Iaşi, Polirom, 2002.

Drakulic, Slavenka, *How We Survived Communism and Even Laughed*, New York, W.W. Norton Company, 1991.

Eddouada, Souad, „Implementing Islamic Feminism: The Case of Moroccan Family Code Reform", în Kynsilehto, Anitta, *Islamic Feminism: Current Perspectives*, Tampere Peace Research Institute, 2008, 37-46.

Evans, Harriet, „Chinese Communism and Chinese Feminism", *Aspasia*, vol. 1, 2007.

Fodor, Eva, „Smiling Women and Fighting Men: The Gender of the Communist Subject in State Socialist Hungary", *Gender and Society* 16, nr. 2, 2002.

Gal, Susan, Kligman, Gail, *Reproducing Gender. Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 2000.

Gal, Susan, Kligman, Gail, *Politicile de gen în perioada postsocialistă*, Iaşi, Polirom, 2003.

Gamble, Sarah, *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*, New York, Routledge, 2001.

Gatens, Moira, *Feminism şi filosofie. Perspective asupra diferenţei şi egalităţii*, Iaşi, Polirom, 2000 [1991].

Gelb, Joyce, Lief Palley, Marian (ed.), *Women and Politics around the World. A Comparative History and Survey*, Santa Barbara, ABC-CLIO, 2009.

Gillis, Stacy, Howie, Gillian, Munford, Rebecca, *Third Wave Feminism. A critical exploration*, New York, Palgrave Macmillan, 2004.

Grunberg, Laura, „Women's NGOs in Romania", în Gal, Susan, Kligman, Gail, *Reproducing Gender. Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 307-336, 2000.

Grunberg, Laura, *Mass media despre sexe. Aspecte privind stereotipurile de gen în mass media din România*, Tritonic, 2005.

Grunberg, Laura, *biONGrafie. AnA – istoria trăită a unui ONG de femei*, Iaşi, Polirom, 2008.

Fuszara, Malgorzata, „New Gender Relations in Poland in the 1990s", în Gal, Susan, Kligman, Gail, *Reproducing Gender. Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 259-285, 2000.

Heinen, Jacqueline, „Public/Private : Gender – Social and Political Citizenship in Eastern Europe" *Theory and Society*, 26, 1997.

Hašková, Hana, Křížková, Alena, *Women's Civic and Political Participation in the Czech Republic and the Role of European Union Gender Equality and Accession Policies*, Sociologický ústav Akademie věd Èeské republiky, 2003.

Heywood, Leslie, Drake, Jennifer, „«It's All About the Benjamins» : Economic Determinants of Third Wave Feminism in the United States", în Gillis, Stacy, Howie, Gillian, Munford, Rebecca, *Third Wave Feminism. A critical exploration*, New York, Palgrave Macmillan, 13-23, 2004.

Hirsi, Ali, Ayan, *Necredincioasa*, Bucureşti, Rao, 2006.

Hirsi Ali, Ayan, *Fecioara încătuşată*, Bucureşti, Minerva, 2008.

Hunt, Karen, „Women as Citizens. Changing the polity", în Simonton, Deborah (ed.), *The Routledge History of Women in Europe since 1700*, New York, Routledge, 2006, 216-258.

Johnson, Janet Elise, Robinson, Jean C. (ed.), *Living Gender after Communism*, Bloomington, Indiana University Press, 2007.

Kligman, Gail, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceauşescu*, Bucureşti, Humanitas, 2000 [1998].

Kynsilehto, Anitta, *Islamic Feminism : Current Perspectives*, Tampere Peace Research Institute, 2008.

Lang, Sabine, „Gender Governance in Post-Unification Germany : Between Institutionalization, Deregulation and Privatization", în Outshoorn, Joyce, Kantola, Johanna (ed.), *Changing State Feminism*, New York, Palgrave Macmillan, 2007, 124-143.

Lilly, Carol S., *Power and Persuasion. Ideology and Rhetoric in Communist Yugoslavia, 1944-1953*, Oxford, Westview Press, 2001.

Lovenduski, Joni (ed.), *State Feminism and Political Representation*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.

Lukic, Jasmine, Regulska, Joanna, Zavirsek, Darja (ed.), *Women and Citizenship in Central and Eastern Europe*, Hampshire, Ashgate Publishing Limited, 2006.

Magyari Vincze, Eniko, *Diferența care contează. Diversitatea socio-culturală prin lentila antropologiei feministe*, Cluj, Desire, 2002.

Matland, Richard, A. Montgomery, Kathleen (ed.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*, Oxford, Oxford University Press, 2004.

Matland, Richard E., „Women's Representation in Post-Communist Europe", în Matland, Richard A. Montgomery, Kathleen (ed.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*, Oxford, Oxford University Press, 2004, 321-342.

Mayer, Ann Elizabeth, „A Benign Apartheid : How Gender Apartheid Has Been Rationalized", *UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs*, 5, 2000, 337-338.

McBride, Dorothy E., „Women's Policy Agencies and Climate Change in the US : the Era of Republican Dominance", în Outshoorn, Joyce, Kantola, Johanna (ed.), *Changing State Feminism*, New York, Palgrave Macmillan, 2007, 246-264.

McMillen, Sally G., *Seneca Falls and the Origins of the Women's Rights Movement*, Oxford, Oxford University Press, 2008.

Meade, Teresa A., Wiesner-Hanks, Merry E. (ed.), *A Companion to Gender History*, Oxford, Blackwell Publishing, 2004.

Miroiu, Mihaela, „Communism was a State Patriarchy, not State Feminism", *Aspasia*, 1, 2007, 197-201.

Moghadam, Valentine M., „The Middle East and North Africa : Social Change and Women's Rights", în Gelb, Joyce, Lief Palley, Marian (ed.), *Women and Politics around the World. A Comparative History and Survey*, Santa Barbara, ABC-CLIO, 2009, 441-458.

Montgomery, Kathleen A., Ilonzski, Gabriella, „Weak Mobilization, Hidden Majoritarianism, and Resurgence of the Right : A Recipe for Female Under-Representation in Hungary", în Matland,

Richard A. Montgomery, Kathleen (ed.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*, Oxford, Oxford University Press, 2004, 105-139.
Olteanu, Cristina Liana, Gheonea, Elena-Simona, Gheonea, Valentin, *Femeile în România comunistă. Studii de istorie socială*, Bucureşti, Politeia-SNSPA, 2003.
Outshoorn, Joyce, Kantola, Johanna (ed.), *Changing State Feminism*, New York, Palgrave Macmillan, 2007.
Pasti, Vladimir, *Ultima inegalitate*, Iaşi, Polirom, 2003.
Pasti, Vladimir, *Noul capitalism românesc*, Iaşi, Polirom, 2006.
Popescu, Liliana, *Politica sexelor*, Bucureşti, Maiko, 2004.
Popescu, Liliana (ed.), *Guvernare pentru şanse egale*, Bucureşti, Tritonic, 2006.
Rudd, Elizabeth C., „Reconceptualizing Gender in Postsocialist Transformation", *Gender and Society*, 14, nr. 4, 2000.
Sauer, Birgit, „What Happened to the Model Student? Austrian State Feminism since the 1990s", în Outshoorn, Joyce; Kantola, Johanna (ed.), *Changing State Feminism*, New York, Palgrave Macmillan, 2007, 41-61.
Saxonberg, Steven, „Czech Political Parties Prefer Male Candidates to female Voters", în Matland, Richard, A. Montgomery, Kathleen (ed.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*, Oxford, Oxford University Press, 2004, 245-266.
Schevchencko, Iulia, „Does the Gender of MPs Matter in Post-Communist Politics? The Case of the Russian Duma, 1995-2001", în Johnson, Janet Elise, Robinson, Jean C. (ed.), *Living Gender after Communism*, Bloomington, Indiana University Press, 2007, 128-146.
Showden, Carisa R., „What's Political about the New Feminisms", *Frontiers*, 30, nr. 2, 2009, 166-198.
Siemienska, Renata, „Women in the Polish Sejm: Political Culture and Party Politics versus Electoral Rules", în Matland, Richard, A. Montgomery, Kathleen (ed.), *Women's Access to Political Power in Post-Communist Europe*, Oxford, Oxford University Press, 2004, 217-244.
Simonton, Deborah (ed.), *The Routledge History of Women in Europe since 1700*, New York, Routledge, 2006.
Slavova, Kornelia, „Looking at Western Feminism through the Double Lens of Eastern Europe and the Third World", în Lukic, Jasmine, Regulska, Joanna, Zavirsek, Darja (ed.), *Women and Citizenship in Central and Eastern Europe*, Hampshire, Ashgate Publishing Limited, 2006, 245-263.
Tong, Rosemarie, *Feminist Thought. A More Comprehensive Introduction*, Boulder, Westview Press, 2009.
Wolchik, Sharon L., „Reproductive Policies in the Czech and Slovak Republics", în Gal, Susan, Kligman, Gail, *Reproducing Gender*, *Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2000, 58-91.
Zielinska, Eleonora, „Between Ideology, Politics, and Common Sense: The Discourse of Reproductive Rights in Poland", în Gal, Susan, Kligman, Gail, *Reproducing Gender. Politics, Publics, and Everyday Life after Socialism*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 2000, 23-57.
Beardsley, Eleanor, „In Tunisia, Women Play Equal Role In Revolution", NPR News, 27 ianuarie 2011, http://www.npr.org/2011/01/27/133248219/in-tunisia-women-play-equal-role-in-revolution (accesat la data de 11.02.2011).
Arfaoui, Jamel, „Muslim women unite against sexual violence", International Planned Parenthood Federation, NewsRoom, 22.11.2010, http://www.ippf.org/NR/exeres/C7C0B447-BF7D-435B-A77F--A4545D1312D0.htm (accesat la data de 11.02.2010).
Bruthus, Lois, „Zero Tolerance for Liberian Rapists", *Forced Migration Review*, 27 ianuarie 2007, 35.
Goldenberg, Suzanne, „Obama signs in his first law: equal pay rights in workplace" *The Guardian*, 30 ianuarie 2009, http://www.guardian.co.uk/world/2009/jan/30/obama-lilly-ledbetter-equal-pay (accesat la data de 30.03.2011).
Stracansky, Pavol, „Women Resist All-Male Cabinet", Inter Press Service, 7 iulie 2010. http://ipsnews.net/news.asp?idnews=52076 (accesat la data de 29.01.2011).
Stratton, Allegra, „Grassroots rage as Cameron drops opposition to all-women shortlists", *The Guardian*, 20 octombrie 2009, http://www.guardian.co.uk/politics/2009/oct/20/conservatives--cameron-all-women-only-shortlist (accesat la data de 27.01.2011).

*** Conservative Women's Organisation, http : //www.conservativewomen.org.uk/history.asp (accesat la data de 27.01.2011).
*** BBC News, „Czech Republic voters move to right in general election", 30 mai 2010, http : //www.bbc.co.uk/news/10180591 (accesat la data de 29.01.2011).
*** Site-ul organizaţiei Gender Studies. History, http : //www.en.genderstudies.cz/gender-studies/history/second.shtml (accesat la data de 29.01.2011).
*** United Nations Development Programme. *The Arab Human Development Report 2005. Towards the Rise of Women in the Arab World*, New York, 2006.
*** Women for Women's Human Rights, Coalition for Sexual and Bodily Rights in Muslim Societies, http : //www.wwhr.org/csbr.php (accesat la data de 11.02.2011).

Creştin-democrația

Alice Iancu

1. Creştin-democrația până în 1989

1.1. *Premisele creştin-democrației*

La jumătatea secolului XIX, trei tabere principale se conturau pe scena politică : liberalii şi conservatorii, cu poziţii deja consolidate, şi socialismul, care se prefigura ca al treilea actor principal în planul ideologic european. Întrebarea majoră la care trebuiau să răspundă ideologiile din prima jumătate a secolului XIX era : Care este modalitatea cea mai potrivită de a gândi şi acţiona politic într-o lume marcată de revoluţia industrială şi secularizare ? Vechea ordine socială era schimbată de apariţia noilor clase muncitoreşti, de democratizarea sistemului politic şi de separarea puterii politice de cea religioasă.

La un nivel foarte general, primele grupări-partide creştin-democrate apar ca o alternativă la conservatori (vechi privilegiaţi), liberali (seculari şi modernişti) şi ulterior la socialism (în contextul luptei de clasă şi al secularizării). Creştin-democraţia se contura ca o alternativă moderată, o modalitate de a împăca nevoia de reforme sociale cu vechi tradiţii. Nu oferea un discurs cu privire la clase sociale, nu era nici conflictuală, tinzând să nască mai degrabă partide populare. În acelaşi timp însă, aborda problema dreptăţii din perspectiva unei doctrine sociale creştine.

Primele partide care ulterior aveau să facă parte din „creştin-democraţie" erau confesionale : fie catolice, fie protestante. Dificultatea majoră în abordarea începuturilor creştin--democraţiei vine tocmai din faptul că au existat mai multe „începuturi" – cu variaţii naţionale şi confesionale foarte mari. Două filiere majore sunt centrale : cea catolică şi cea protestantă. Filiera catolică tinde să capete mult mai multă atenţie în teoriile privind originile creştin--democrate, oferind o alternativă vizibilă centralizată. Contextele protestante locale sunt mai puţin abordate. În acelaşi timp, diferenţele naţionale traversează ambele planuri, cel catolic şi cel protestant, conducând la o fragmentare puternică a imaginii începuturilor creştin-democraţiei.

1.2. *Creştin-democrația până la Al Doilea Război Mondial*

Partidele confesionale nu s-au unificat în jurul unei concepţii comune. Diferenţele confesionale reprezintă unul dintre motive, însă diferenţele naţionale sunt motivul principal.

Diferenţele confesionale subliniază demarcaţia dintre partidele catolice şi cele protestante. Apariţia formaţiunilor politice catolice are explicaţii şi interpretări multiple[1]. Mai mult, unele contexte naţionale făceau foarte dificilă o asociere „creştin-democrată" între catolici şi protestanţi. Cazul central este *Kulturkampf*-ul din Germania lui Bismarck, unde lupta pentru secularizare şi modernizare era fundamental îndreptată împotriva unui catolicism tradiţionalist şi antimodernist. Protestanţii erau împărţiţi între conservatori care preferau catolicismul ateismului şi liberali susţinători ai capitalismului şi pieţei libere (Kitchen, 2006, p. 157). Situaţia Germaniei secolului XIX este ilustrativă : pe de o parte catolicismul tradiţionalist şi conservator, pe de altă parte un protestantism divizat. Pe de o parte avem de-a face cu o distanţare tot mai mare între Biserica Catolică şi proprii laici, pe de altă parte, cu o tabără formată din biserici protestante cu poziţii diverse şi laici la fel de diverşi. Diferenţele confesionale au făcut ca partidele protestante şi cele catolice să rămână separate, chiar şi în cadrul aceluiaşi context naţional (Kitchen, 2006, p. 68).

---

1. Trei explicaţii principale sunt oferite cu privire la naşterea acestor partide. Partidele confesionale sunt produse ale : 1. Bisericii Catolice (folosite în lupta împotriva secularizării şi anticlericalismului). 2. Partidelor conservatoare (care şi-au însuşit mesajele şi identitatea creştină pentru a lupta împotriva liberalilor). 3. Laicilor catolici activişti şi ale actorilor politici individuali (Kalyvas, 1998, p. 294). Totuşi, fiecare dintre aceste explicaţii este problematică şi simplificatoare. 1. O explicaţie conform căreia Biserica Catolică a folosit ocazia unui entuziasm unificat de la începutul secolului XIX pentru a contribui la crearea propriilor forţe politice este tentantă. Ea însă neglijează doi factori importanţi : poziţia structurilor bisericeşti faţă de propriii credincioşi laici şi poziţia faţă de democraţia liberală. Anticlericalismul liberal şi secularizarea au pus Biserica Catolica într-o poziţie defensivă. Gradul de centralizare al Bisericii în jurul Sfântului Scaun a crescut în timpul pontificatului papei Pius al IX-lea (1846-1878), la fel ca şi gradul de omogenitate al catolicismului (european) în general. Începutul secolului XIX adusese cu sine o renaştere a fervorii catolice, manifestată prin diferite pelerinaje şi adunări populare (Kaiser, 2007, pp. 13-14). La jumătatea secolului XIX Biserica constituia o organizaţie strict ierarhizată, în cadrul căreia laicii deţineau un singur rol : acela de a se supune prescripţiilor bisericeşti. Mobilizarea populară şi democraţia erau considerate manifestări sociale neviabile, cu o durată de viaţă limitată : papa Pius al IX-lea a emis în 1864 *Syllabusul Erorilor*, care cuprindea o listă de 80 de greşeli ale modernităţii denunţate de Biserica Catolică, printre ele numărându-se raţionalismul, naturalismul, liberalismul, socialismul, comunismul, limitarea diferitelor drepturi şi puteri ale clerului, intervenţia puterilor statale în anumite sfere ale activităţii Bisericii. *Syllabusul* exprimă o contestare a modernităţii ca epocă a politicilor populare, a afirmării primatului raţiunii şi deciziilor umane. 2. A doua explicaţie cu privire la apariţia creştin-democraţiei invocă o confiscare a valorilor creştine de către lideri conservatori. Este însă o explicaţie nevoită să înfrunte un paradox : crearea partidelor confesionale în fapt a condus în primă fază la apariţia unei concurenţe electorale tocmai pentru partidele conservatoare. Primii lideri creştin-democraţi tindeau să provină mai degrabă din clasa de mijloc educată decât din vechii aristocraţi catolici (Kaiser, 2007, p. 33). Mai mult, Biserica Catolică însăşi prefera ca intervenţiile sale să fie mediate de reprezentanţi conservatori. Mobilizarea în organizaţii distincte a propriilor credincioşi slăbea controlul Bisericilor asupra laicilor, dar mai ales slăbea controlul asupra poziţiilor catolice exprimate în spaţiul politic : liderii partidelor confesionale se raportau la electorat mai degrabă decât la papă. 3. În acelaşi timp, este nevoie să tratăm cu precauţie a treia explicaţie : mobilizarea activiştilor catolici în partide confesionale nu exprimă existenţa unei conştiinţe catolice unificate. Relaţia a funcţionat mai degrabă interdependent : în secolul XIX, actori politici catolici şi organizaţii separate s-au mobilizat în faţa atacurilor anticlericale începute în 1850, au format grupări în jurul anilor 1870-1889 şi au avut ocazia, în special în faţa rezultatelor electorale, surprinzătoare de altfel atât pentru Biserică, cât şi pentru conservatori, iniţial pozitive (în Germania încă din 1870 [Kalyvas, 1998, p. 303]), de a cristaliza identitatea catolică politică, chiar dacă nu într-o formă unitară, ci mai degrabă naţională (Kalyvas, 1998, pp. 302-306 ; Kaiser, 2007, p. 33).

O schimbare majoră a survenit la sfârşitul secolului XIX, odată cu apariţia enciclicei *Rerum Novarum*, aparţinând papei Leon al VIII-lea. Cu *Rerum Novarum* Biserica Catolică a răspuns mai pozitiv democraţiei, socialismului şi liberalismului deopotrivă (Ball şi Dagger, p. 215). *Rerum Novarum* reprezintă începutul construcţiei învăţăturii catolice sociale moderne şi are în centru preocuparea pentru clasa muncitoare, trasând liniile relaţiilor dintre patroni şi muncitori ca relaţii care trebuie să stea sub semnul respectării demnităţii umane. Este important de remarcat ambivalenţa poziţiei catolice. Catolicismul începe să-şi dezvolte o doctrină socială, dar rămâne nehotărât în ceea ce priveşte democraţia şi anacronic în ceea ce priveşte politica. *Rerum Novarum*, separaţie clară între acţiunea socială şi cea politică, ceea ce punea catolicii angajaţi politic într-o situaţie confuză. Enciclica nu susţinuse dezvoltarea democratică, ci doar afirmase unele principii, prin care catolicii au putut ulterior reconcilia credinţele religioase cu practica democratică (Almond, 1948, p. 744 ; Kaiser, 2007, p. 25).

În ciuda confuziilor şi contradicţiilor, doctrina catolică a permis legitimarea unei abordări sociale şi a tras un semnal de alarmă în privinţa pericolului de a pierde sprijinul clasei muncitoare, mai ales în concurenţă cu socialismul. Această conştientizare era mai puternică în cercurile catolice clericale decât în cele protestante (Lidtke, 1966, p. 245). Grupul-ţintă al enciclicei *Rerum Novarum* erau muncitorii, iar obligaţia catolicilor era aceea de a contribui la dezvoltarea socială şi umană a acestora. În acelaşi timp, era îndreptată împotriva socialismului, considerat în context mai primejdios decât liberalismul. Deşi era recunoscută explicit o realitate socială în care cei puţini şi bogaţi îi asupreau pe cei mulţi şi săraci „cu un jug cu puţin mai uşor decât sclavia", socialiştii erau denunţaţi fiindcă se foloseau de „invidia săracilor faţă de bogaţi" pentru a propune desfiinţarea proprietăţii private, distorsionarea funcţiilor statului şi semănarea confuziei în comunitate. Proprietatea privată era, în viziunea enciclicei, o caracteristică fundamentală care diferenţiază între oameni şi animale. Deţinerea proprietăţii reprezenta inclusiv una din dorinţele muncitorilor, iar aceştia, prin muncă şi disciplină, trebuiau să poată fi şi doreau, la rândul lor, să fie proprietari. Luptând împotriva proprietăţii private, socialiştii îi privau chiar pe muncitori de şansa de a dispune de proprietate. Oamenii trebuie să aibă proprietate şi să se poată folosi de pământ şi de roadele acestuia. Intervenţia statului nu este necesară pentru că natura şi oamenii precedă statul, iar oamenii au, dinainte de formarea statului, dreptul de a folosi pământul ca să îşi agonisească cele necesare traiului[2].

Rerum Novarum făcea în acelaşi timp separaţie între acţiunea socială (valorizată pozitiv) şi acţiunea politică (valorizată negativ). Această ierarhizare conceptuală a condus la confuzii şi momente tensionate între sindicate şi Biserică. Un exemplu este situaţia neclară şi contradictorie generată de poziţia papei Pius în anul 1912 în privinţa luptei sindicatelor din Germania (1900-1912). Acesta, prin enciclica *Singulari quadam* (*Despre sindicate*), a sprijinit sindicatele catolice, dar a exprimat o atitudine mult mai rezervată faţă de cele interconfesionale. Acest tip de judecată a fost primită cu riposte de către liderii catolici ai acestor sindicate (Boyer, 2004, p. 24).

Paradoxal, ideile centrale ale creştin-democraţiei la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, care aveau să marcheze dezvoltarea ideologică a acesteia, aparţin mai degrabă cercurilor catolice care anterior fuseseră marcate de un conservatorism pronunţat. Factorii principali care au determinat această direcţie până la Al Doilea Război Mondial au fost atât consolidarea unei identităţi catolice transnaţionale, cât şi dezvoltarea mişcărilor laice.

2. Papa Leon al VIII-lea, *Rerum Novarum* http : //www.vatican.va/holy_father/leo_xiii/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum_en.html, accesat la 10.11.2011.

În prima jumătate a secolului XX creştin-democraţia se prezintă sub forma unui agregat mai degrabă neomogen între o Biserică Catolică cu poziţii confuze, sindicate în plină dezvoltare, asociaţii muncitoreşti şi de fermieri, diferite partide confesionale disparate şi mişcări laice catolice emergente. Odată cu *Rerum Novarum*, asociaţiile fermierilor, sindicatele şi organizaţiile muncitoreşti catolice au fost legitimate clerical şi, în consecinţă, au avut susţinere pentru dezvoltare[3]. Abia în perioada interbelică partidele catolice şi papalitatea încep să participe la viaţa politică în mod viguros şi sistematic. Partidele catolice susţin ideea unui catolicism politic, invocând imaginea unei *fortăreţe* ridicate în faţa unei lumi confuze, corupte, afectate de război. „Fortăreaţa" era populată de grupări politice care subliniau importanţa identităţii *catolice* şi a solidarizării (mai degrabă vag) în jurul Bisericii Catolice. Dar, deşi identitatea catolică era centrală, amestecul clericilor în problemele interne ale partidelor era considerat mai puţin binevenit. În ciuda unităţii confesionale mult susţinute, aceste partide trebuiau să facă faţă diviziunilor sociale crescânde între muncitori şi patronate şi între populaţiile rurale şi cele urbane (Conway, 2004, pp. 193-195). În perioada interbelică, enciclica *Quadragesimo Anno* (după 40 ani de la *Rerum Novarum*) a papei Pius al XI-lea, din 1931, a clarificat şi consolidat poziţia Bisericii Catolice şi implicit mişcările sociale laice. Enciclica numea două pericole majore, capitalismul fără restricţii şi comunismul totalitar, şi oferea ca alternativă două soluţii : solidaritatea şi subsidiaritatea.

Partidele catolice europene s-au dezvoltat disparat, în funcţie de mai mulţi factori : statutul catolicismului dintr-un anumit stat, poziţia faţă de democraţie, răspândirea naţionalismelor, dar şi lipsa unei coalizări transnaţionale (aripa de stânga a fost cea care a iniţiat o astfel de mişcare abia în 1925) (Kaiser, 2007, pp. 34-35). Paralel cu dezvoltarea sindicatelor şi partidelor catolice, un nou set de actori capătă din ce în ce mai multă importanţă : mişcările catolice laice. Acestea internalizaseră mesajul din *Rerum Novarum* şi mizau pe acţiunea socială în favoarea muncitorilor şi săracilor. Jacques Maritain, Emmanuel Mounier şi Luigi Sturzo[4] au contribuit la conturarea catolicismului social şi a ideologiei creştin-democrate. Filosofia laică emblematică pentru perioada interbelică este *personalismul*, dezvoltat de Jacques Maritain şi Emmanuel Mounier (autorul *Manifestului Personalist*, 1938). Personalismul este curentul care deschide efectiv catolicismul francez spre stânga, ulterior răspândindu-se dincolo de graniţele Franţei, inclusiv în Statele Unite[5].

Ideile centrale ale personalismului sunt următoarele : 1. fiecare individ are o responsabilitate personală în context istoric, chiar dacă scopul ultim al vieţii umane rămâne transcendenţa ; 2. mişcarea pentru drepturile indivizilor şi dreptate socială trebuie să fie înrădăcinată în respectul pentru valoarea personală a fiecărui om ; 3. o civilizaţie personalistă vizează împlinirea personală, persoana umană fiind în centrul organizării sociale ; 4. omul este o fiinţă spirituală, care trebuie să îşi îndeplinească propria vocaţie, descoperită în contextul unei ierarhii de valori la care aderă liber.

---

3. Fondat în 1890, Volksverein (Uniunea Populară pentru Germania Catolică) din München-Gladbach a ajuns la 800.000 de membri până înainte de Primul Război Mondial. Acest tip de asociaţii muncitoreşti ofereau un loc pentru curentul reformist şi de stânga din cadrul Bisericii (Kaiser, 2007, p. 19).
4. Luigi Sturzo (1871-1959), preot catolic italian, a fost una din figurile centrale ale creştin-democraţiei interbelice, fiind şi politician şi fondator al Partidului Popular Italian în 1919.
5. Personalismul este filozofia laică ce stă la baza The Catholic Worker Movement, o mişcare autodescrisă ca „personalist comunitariană" şi reprezentând principala mişcare catolică laică din Statele Unite de la înfiinţarea sa (Zwick, 2005, pp. 97-99).

Personalismul reprezenta o opţiune în contratimp cu celelalte curente politice : dreapta creştină îl acuza de marxism şi renunţare la tradiţii, creştin-democraţii francezi îi reproşau refuzul de a recunoaşte centralitatea clasei burgheze, iar comuniştii francezi îi reproşau lipsa de aderenţă la cauză (Hellman, 1973, pp. 388-389). Pentru creştin-democraţia europeană de la începutul secolului XX, personalismul rămâne însă una dintre sursele filosofice principale de inspiraţie, a cărei finalitate era o societate comunitarian-libertariană, în cadrul căreia solidaritatea putea să fie trăită în comunităţi concrete.

Creştin-democraţia s-a dezvoltat şi în cadrul spaţiilor non-catolice şi non-protestante, în conformitate cu specificul naţional existent. În România au fost înfiinţate iniţial două grupuri politice creştin-democrate : Partidul Ţărănesc şi Partidul Naţional Român. În 1918 a fost constituit Partidul Ţărănesc[6], care îşi afirma încă de la înfiinţare următoarele revendicări : „a) Intrarea tuturor moşiilor în mâinile ţăranilor care le muncesc, pe preţuri care să le înlesnească, iar nu să le îngreuieze înstrăinarea lor. b) Restabilirea vechilor drepturi ale ţăranilor la păduri şi islazuri. c) Subsolul proprietatea statului : adică toate minele de orice fel, cărbuni, sare, păcură, să fie ale statului. d) Reforma administrativă plecând de la autonomia comunei rurale cu buget suficient şi neciuntit de stat şi continuând cu plasa, judeţul şi provincia ca unităţi administrative autonome. e) Intensificarea mijloacelor de pătrundere a culturii în popor, prin crearea de aşezăminte culturale şi de petrecere, conduse de elemente bine alese şi bine plătite. f) Reforma impozitelor cu aşezarea dărilor potrivit cu averea fiecăruia. g) Descentralizarea cooperativă. (Cooperaţie liberă, cu controlul de stat.) h) Autonomia Bisericii. i) Înlocuirea jandarmeriei. j) Reforma serviciului sanitar. k) Lege pentru justificarea averii funcţionarilor publici şi a acelora făcute în timpul războiului" (Procesul-verbal de constituire a Partidului Ţărănesc, 1919). Deşi Partidul Ţărănesc se revendica drept reprezentant al ţărănimii, fondatorii şi conducerea acestuia aparţineau unui grup social reprezentând mai degrabă clasa de mijloc : „La nivel naţional (regional) Partidul Ţărănesc se înfiinţează la 18 decembrie la Bucureşti în urma unei şedinte la care au participat 160 de delegaţi reprezentând burghezia sătească. Conducerea era alcătuită exclusiv din învăţători" (Ciobanu, 2008).

O a doua grupare politică importantă pentru creştin-democraţia românească din acea perioadă, formată în 1883, a fost Partidul Naţional Român. Acesta funcţionase iniţial ca formaţiune politică care lupta pentru drepturile politice ale românilor din Imperiul Austro-Ungar. Astfel, mizele sale erau mai degrabă naţionale, iar gruparea avea la nivel de organizare şi componenţă un grad scăzut de reprezentare al ţărănimii : „componenţa elitistă a clubului central coroborată cu sistemul electoral uninominal ne dau impresia unui partid cu o structură suplă, minimală, centrată în jurul liderilor partidului, în special al lui Iuliu Maniu" (Ciobanu, 2008).

Evenimentul major al perioadei interbelice pentru creştin-democraţia românească l-a constituit fuziunea acestor două grupări. Blocul Naţional Ţărănesc, format în 1926 prin fuziunea Partidului Ţărănesc şi a Partidului Naţional Român, a obţinut la alegeri 17,72%

6. Fondarea unui astfel de partid era justificată în viziunea fondatorilor săi : „a) Ca singurul instrument politic care garantează ţărănimii împlinirea întreagă şi nefăţarnică a tuturor nevoilor ei materiale şi sufleteşti, participând direct şi activ la rezolvarea acestor nevoi obşteşti. b) Ca mijloc de a o feri, pe de o parte, de bolşevism, pe de alta, de soarta de zestre guvernamentală ce vor să-i păstreze partidele boiereşti. c) Ca mijloc de a întări încrederea ţărănimii române din ţările surori unite în România, în care văd pericolul domniei boiereşti. d) Ca o garanţie a grabnicei şi sigurei curăţiri a moravurilor rele adânc înrădăcinate în partidele politice" (Procesul-verbal de constituire a Partidului Ţărănesc, 5/18 decembrie 1918, publicat în *Ţara nouă*, 4/17 august 1919).

din voturi. Iuliu Maniu[7] (figură centrală în Partidul Naţional Român) şi Ion Mihalache[8] (figură centrală în Partidul Ţărănesc) au fost reprezentanţii marcanţi ai PNŢ. Programul PNŢ cuprindea : creşterea rolului Bisericii, reforma agrară, combaterea analfabetismului şi îmbunătăţirea educaţiei. PNŢ apela preponderent la populaţia rurală şi la valori tradiţionale, ceea ce era firesc într-o societate ţărănească, slab industrializată. Aceasta era o realitate pe care PNŢ o recunoştea şi o apăra : „Producţia principală a Ţării fiind agricultura, interesele propăşirii acesteia nu vor fi subordonate intereselor unui industrialism forţat şi artificial" (Programul Partidului Naţional-Ţărănesc, 1926). Relaţiile dintre religie, secularizare şi spaţiul politic erau fundamental diferite în spaţiul românesc, în raport cu spaţiul occidental. În primul rând, mişcarea socialistă, în general susţinătoare a secularizării şi concurenţa principală în ceea ce priveşte mobilizarea populară, era slab dezvoltată în România[9]. În al doilea rând, dimensiunea religioasă avea implicaţii importante pentru identitatea naţională, în contextul Unirii de la 1918 şi al experienţei românilor din fostul Imperiu Austro-Ungar, experienţă centrală în activitatea fostului Partid Naţional Român (caracterizată prin revendicarea inclusiv a unor drepturi privind apartenenţa religioasă). De aceea, nu este surprinzătoare poziţia PNŢ, care preciza în programul din 1926 : „Partidul Naţional-Ţărănesc, pătruns de importanţa bunei îndrumări a vieţii sufleteşti a poporului român, va avea toată solicitudinea pentru interesele Bisericii sale" (Programul Partidului Naţional-Ţărănesc, 1926). Numită ulterior Partidul Naţional Ţărănesc, noua formaţiune a reuşit să ajungă la guvernare în două ocazii : între 10 noiembrie 1928 şi 18 aprilie 1931 şi între 6 iunie 1932 şi 14 noiembrie 1933.

1.3. *Creştin-democraţia după Al Doilea Război Mondial*

Ulterior celui de-Al Doilea Război Mondial, creştin-democraţia românească şi cea vest-europeană au cunoscut evoluţii opuse[10]. Odată cu instalarea puterii comuniste în România, la 29 iulie 1947, Partidul Naţional Ţărănesc a fost desfiinţat, iar liderii săi arestaţi şi condamnaţi la închisoare. Paradoxal, în Europa Occidentală creştin-democraţia s-a bucurat în perioada postbelică de câştigarea unei puteri şi a unei influenţe necunoscute anterior. Abia acum, pe fondul Războiului Rece şi după distrugerile celui de-Al Doilea Război Mondial, creştin-democraţia devine o forţă politică cu o ideologie unificată. În 1948, Gabriel Almond descria astfel tabloul ideologic al Europei : „Mişcarea către reconcilierea ideologică a Europei

7. Iuliu Maniu (1873-1953) a fost cel mai important politician român creştin-democrat în prima jumătate a secolului XX în România. A activat mai întâi în cadrul Partidului Naţional din Transilvania, luptând pentru drepturile românilor din această provincie şi fiind un activ susţinător al Unirii (a fost de altfel ales şi membru al Marelui Sfat Naţional Român, în Adunarea de la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918). Ulterior fuziunii dintre Partidul Naţional Român şi Partidul Ţărănesc Iuliu Maniu, a fost preşedinte al partidului nou format, Partidul Naţional Ţărănesc (1926-1933, 1937-1947), şi prim-ministru al României de trei ori (1928-1933). Iuliu Maniu a fost de asemenea ministru secretar de stat în guvernul Sănătescu (23 august 1944-4 noiembrie 1944) şi a obţinut o victorie importantă în alegerile din 19 noiembrie 1946, victorie însă anulată de comunişti, împotriva cărora a luptat în acei ani. În 1947 a fost arestat de autorităţile comuniste şi condamnat la închisoare pe viaţă.
8. Ion Mihalache (1882-1963) a fost membru fondator al Partidului Ţărănesc, iar apoi vicepreşedinte al Partidului Naţional Ţărănesc. A ocupat mai multe poziţii în guvernele României din acea perioadă : ministru al Agriculturii şi Domeniilor (1928-1930) şi ministru de Externe (1930-1933). În 1947 a fost arestat de autorităţile comuniste şi condamnat la închisoare pe viaţă.
9. Pentru mai multe detalii, vezi capitolul privind social-democraţia din acest volum.
10. Situaţie similară în celelalte ţări care au intrat sub influenţă sovietică.

Occidentale nu a fost niciodată atât de puternică. Ea este simbolizată de alianţe dintre catolici, socialişti şi liberali" – iar creştin-democraţia a devenit un simbol al acestei reconcilieri (Almond, 1948, p. 735).

Dupa 1945, în Germania, Franţa, Belgia, Austria, Olanda şi Italia au apărut partide care şi-au asumat explicit o identitate creştin-democrată. În anii 1970, acestea s-au dezvoltat în Portugalia, Spania şi America Latină. Succesul lor s-a datorat în mare parte ofertei ideologice, care îmbina doctrina socială catolică cu revendicări democratice (Macridis, Hulliung, 1996, p. 72). Victoriile acestor partide au părut multora paradoxale. Biserica Catolică îşi pierduse credibilitatea în plan european şi nu şi-a clarificat poziţia în raport cu lumea postbelică până la Conciliul Vatican II (1962-1965)[11]. Conservatorii pierdeau teren, emblematică fiind înfrângerea în alegeri a lui Winston Churchill. Viitorul părea socialist, dar socialiştii continentali aveau un discurs centrat pe „clasă", nereuşind să convingă electoratul rural sau clasa de mijloc. După 1945, creştin-democraţii reuşiseră să atragă şi să reconcilieze grupuri electorale diferite şi să adere fără nici o ezitare la sistemele democratice. Creştin-democraţia postbelică se diferenţia şi de modelul liberal anglo-saxon (preponderent individualist). Ea se raporta la comunităţi, nu la indivizi, la subsidiaritate în favoarea aceloraşi comunităţi şi la solidaritate în cadrul acestora. Subsidiaritatea se referă la guvernarea şi luarea deciziilor cât mai aproape de cetăţean. De exemplu, asumarea principiului subsidiarităţii presupune luarea cât mai multor hotărâri la nivel local, nu la nivel naţional (de fiecare dată când acest lucru este potrivit). În prezent, principiul subsidiarităţii este unul central Uniunii Europene, în sensul în care Uniunea Europeană preferă pe cât posibil luarea deciziilor politice la nivel naţional, regional sau local, în locul celui european general. Solidaritatea în registru creştin-democrat se referă la întrajutorare şi sprijin mai ales intracomunitar. De asemenea, partidele creştin-democrate au consolidat intern reprezentarea tinerilor, a femeilor şi muncitorilor creştini într-un model unificator (Kaiser, 2007, p. 170).

Cu toate acestea, potenţialul emancipator al doctrinei a rămas limitat în cazul femeilor, din cauza preferinţei accentuate pentru valorile comunitare, patriarhale şi tradiţionaliste. Creştin-democraţia este şi acum o ideologie care favorizează autonomia comunităţilor, dar în cadrul căreia preocuparea pentru autonomia indivizilor este scăzută. În cazul în care valorile, poziţiile, dorinţele indivizilor coincid cu ale comunităţii, creştin-democraţia se poate dovedi un sprijin important. Însă dacă între indivizi şi comunităţi există tensiuni şi divergenţe, ideologia creştin-democrată va favoriza comunităţile, cel puţin prin prisma faptului că acestea sunt subiecţii centrali cărora li se adresează.

---

11. Aceeaşi perioadă a însemnat şi o divergenţă mai puţin vizibilă la nivele european, dar marcantă la nivel global. Odată cu Al Doilea Conciliu de la Vatican (Vatican II), desfăşurat în anii 1962-1965, şi explicit în sprijinul său pentru politici sociale şi implicarea socială a laicilor, creştin-democraţia catolică europeană devine mai conservatoare (deplasându-se spre dreapta), în timp ce America Latină evoluează spre o teologie eliberării (deplasându-se spre stânga). Astfel, la nivel global, poziţia catolică era marcată de tensiuni interne. În cadrul Decretului Privind Oficiul Pastoral al Episcopilor Christus Dominus, proclamat de papa Paul al VI-lea în 1965, se atrăgea atenţia asupra faptului ca episcopii aveau datoria de a se ocupa cu „atenţie specială" de săraci şi clasele sociale inferioare (vezi Paul al VI-lea, 1965, *Christus Dominus*, Decree Concerning the Pastoral Office of Bishops in the Church). „Opţiunea preferenţială pentru săraci" cunoaşte o susţinere puternică în America Latină începând cu anii 1960, dar ea este cvasi-absentă din discursul european creştin-democrat. De altfel, influenţa Bisericii Catolice nu avea să mai devină centrală în politicile europene, comparativ cu cele latino-americane.

Încă din 1948, creştin-democraţia era identificată cu trei doctrine majore : personalismul, solidarismul şi pluralismul (Almond, 1948, p. 752). Personalismul accentua responsabilitatea persoanei, iar solidarismul viza recunoaşterea interdependenţei. „Pluralismul" invocat nu este unul liberal, ci unul al comunităţilor, care au dreptul să-şi conserve specificitatea, creştin-democraţii preferând guvernarea descentralizată (Almond, 1948, pp. 752-755). Într-o Europă distrusă de război şi traumatizată de conflicte, discursul reconciliator, apelul la solidaritate, dar şi accentul pus pe familie şi pe rolul comunităţilor au reprezentat în mod evident un mesaj câştigător. Acest discurs a funcţionat în strânsă legătură cu înclinarea balanţei către poziţii conservatoare şi a determinat politicile de gen ale creştin-democraţiei, în diferite contexte naţionale. În Elveţia, protecţia familiei şi comunităţilor a primat în faţa drepturilor femeilor (Gees, 2004, p. 38). În Olanda, feminismul valului II[12] a fost respins, fiind perceput drept individualist şi ca o ameninţare la adresa familiei (van de Streek, 1997, p. 406). Astfel de poziţii se întâlneau în cadrul mai multor partide creştin-democrate în context european.

Personalităţile centrale ale perioadei postbelice şi totodată „părinţi fondatori" creştin-democraţi ai Uniunii Europene sunt Konrad Hermann Joseph Adenauer[13] din Germania, Alcide de Gasperi[14] din Italia şi Robert Schuman[15] din Franţa, iar partidul emblematic a fost Uniunea Creştin-Democrată din Germania. Important în perioada postbelică nu este numai succesul de care s-a bucurat creştin-democraţia în diferite state, ci şi rolul pe care aceasta l-a jucat în formarea Uniunii Europene. Doi dintre iniţiatorii Comunităţii Europene a Cărbunelui şi Oţelului, Robert Schuman şi Alcide de Gasperi, erau creştin-democraţi. Influenţa fundamentală este însă dată de dimensiunea transnaţională care a ajuns să caracterizeze creştin-democraţia postbelică. Această caracteristică a fost încurajată prin Cercul de la Geneva[16]. Reţeaua creştin-democrată europeană s-a concretizat în congrese, întâlniri formale şi informale, precum şi în aderarea la (azi numita) Internaţională Centrist-Democrată (a doua în lume după Internaţionala Socialistă ca număr de partide). Dimensiunea transnaţională şi preferinţa pentru integrare europeană aveau la bază scepticismul faţă de statul centralizat, opţiunea pentru regionalism, subsidiaritate şi federalism, combinate cu un amestec de adeziune liberală faţă de piaţă şi idei personaliste sociale (Kaiser, 2007, p. 10 ; Kaiser, 2004, pp. 202-205). Poziţia economică creştin-democrată este astfel caracterizată prin adeziunea la o economie socială de piaţă.

---

12. Pentru mai multe detalii despre feminismul valului II, vezi capitolul privind feminismul din acest volum.
13. Konrad Hermann Joseph Adenauer (5 ianuarie 1876-19 aprilie 1967) a fost fondator şi lider al Uniunii Creştin-Democrate (CDU) din Germania. A fost cancelar al Germaniei între 1949 şi 1963 şi a dus o politică de dezvoltare a Germaniei şi de reconciliere (între catolici şi protestanţi), precum şi o politică de asumare a responsabilităţii istorice a nazismului. Este unul din „părinţii fondatori" ai Uniunii Europene, contribuind decisiv la promovarea necesităţii şi profilului acesteia.
14. Alcide de Gasperi (3 aprilie 1881-19 august 1954). A fost fondator al Partidului Creştin-Democrat din Italia şi prim-ministru al Italiei între 1945 şi 1953. A susţinut o politică a medierii şi anticonflictuală. A contribuit la organizarea Consiliului Europei şi a susţinut Declaraţia Schuman.
15. Robert Schuman (29 iunie 1886-4 septembrie 1963) a fost ministru de Externe al Franţei şi prim-ministru. A fost primul preşedinte al Adunării Parlamentare Europene şi a prezentat în 1950 Declaraţia Schuman (text scris în comun cu alţi autori), considerată documentul simbolic fondator al Uniunii Europene.
16. Acesta constituia un grup de politicieni vestici creştin-democraţi care se întâlneau în mod regulat, între anii 1947 şi 1956.

Documentul fundamental pentru fondarea Uniunii Europene este Declaraţia Schuman[17], de la 9 mai 1950, care, după cum este evident, poartă numele lui Robert Schuman, pe atunci ministru de Externe al Franţei. Acest document afirma necesitatea formării unei comunităţi europene, a naşterii unei Europe unite în cadrul căreia războaiele între state membre să fie imposibile, o comunitate promotoare a păcii ce avea să crească gradual, atât ca număr de state membre, cât şi ca unitate internă, dezvoltată în primă fază primordial pe dimensiunea economică. „Proiectul" Uniunii Europene rămâne asociat puternic cu figuri creştin-democrate. Konrad Adenauer, de pildă, scria în 1952 :

> „Considerăm această Comunitate Europeană drept un mod de viaţă care este în armonie cu marile noastre tradiţii occidentale, singura cale care poate asigura permanenţa democraţiei, poate păstra pacea şi securitatea ţărilor europene" (Adenauer, 1952, p. 159).

Anii 1970-80 au marcat declinul partidelor creştin-democrate la nivel naţional. La nivel transnaţional, Partidul Popular European a fost fondat în 1976, revendicându-se drept un partid creştin-democrat şi conservator de centru-dreapta. Această formaţiune politică a fost înfiinţată după o perioadă de schimburi de experienţă şi acorduri de principii care au asigurat o stabilitate ideologică în timp (Kaiser, 2004, p. 204) şi care au marcat construcţia Uniunii Europene un spaţiu al integrării politice, dincolo de o simplă piaţă economică comună (Kaiser, 2004, p. 204).

2. Creştin-democrația internațională după 1989

2.1. *Orientări ideologice după 1989*

Creştin-democraţia rămâne, la nivel global, mai degabă o ideologie în curs de extindere, dezvoltare şi adaptare. Pe lângă Europa, al doilea spaţiu geografic cu prezenţă semnificativă creştin-democrată este America Latină.

Internaţionalele Creştin-Democrate reprezintă un efort mai vechi de mondializare a doctrinei şi de oferire a unei alternative la Internaţionala Socialistă[18]. Din 1982 până în 2001 partidele s-au afiliat la Internaţionala Creştin-Democrată[19], din 2001 aceasta schimbându-şi numele în Internaţionala Centrist-Democrată. În 1993, Internaţionala Creştin-Democrată cuprindea 67 de partide. Odată cu prăbuşirea blocului comunist în Europa, partidele creştin--democrate au fost private de inamicul lor comun – comunismul – şi de o idee comună de luptă politică. O opţiune la acea vreme era redirecţionarea discursului pe teme mai degrabă culturale, îngreunată însă de răspunsul încet la schimbare şi de fragmentarea mişcării între diferite direcţii. Partidele creştin-democrate oscilau între întoarcerea la tradiţii şi modernizare. Atitudinea faţă de conservatorism era cel puţin ambiguă, în condiţiile în care mai multe partide membre ale Internaţionalei Creştin-Democrate erau şi membre ale Internaţionalei Conservatoare[20].

---

17. Declaraţia Schuman, http : //www.schuman.info/, accesat la 10.11.2011.
18. De altfel, în 1991 a şi avut loc primul congres al Internaţionalei Creştin-Democrate a Muncitorilor, la Bruxelles (Papini, 1997, p. XVII).
19. Uneori, Internaţionala poartă numele de Internaţionala Creştin-Democrată şi a Partidelor Populare, un nume folosit inclusiv ca alternativă la cel actual.
20. Situaţia se menţine şi azi. Internaţionala Uniunii Democrate (IDU), conservatoare prin program şi orientare generală, cuprinde deopotrivă partide conservatoare şi creştin-democrate. Vezi http : // www.idu.org/history.aspx, accesat la 10.11.2011.

În raport cu economia de piaţă şi în contextul ţărilor în curs de dezvoltare care se vedeau prinse între lupta pentru dezvoltare şi extinderea culturală vestică, mai multe partide creştin-democrate au fost situate între alternativa socialistă, pe de o parte, şi noul avânt neoliberal, pe de altă parte. Ele optaseră pentru o cale de mijloc a unei economii de sociale de piaţă, practic o formă capitalistă combinată cu diverse forme de protecţie socială (Papini, 1997, pp. XVII-XX). După 1989 se conturau două concepţii puternice despre democraţie : una care accentua retragerea şi micşorarea rolului statului şi una (creştin-democrată) personalistă, care accentua responsabilităţile individuale, dar susţinea intervenţia statului pentru binele comun. În acelaşi timp, baza votanţilor creştini, mai ales catolici, ridica noi probleme odată cu bifurcarea poziţiei oficiale a Vaticanului[21], care critica deopotrivă neoconservatorismul şi neoliberalismul. Într-un climat tulbure, lipsite de repere clare şi într-o lume în plină efervescenţă ideologică, partidele creştin-democrate căutau să se afirme ca o mişcare internaţională adaptabilă diferitelor contexte (Papini, 1997, pp. xx-xxi).

În prezent, Internaţionala Centristă continuă să se afle într-o poziţie ambiguă, prinsă între cele două alternative internaţionale principale : conservatorism şi socialism. Odată cu transformarea Internaţionalei Creştin-Democrate în Internaţionala Centristă, în 2001 a fost adoptată în Mexico City o rezoluţie pentru noul mileniu, urmărindu-se clarificarea propriei orientări ideologice. Documentul începe cu o trecere în revistă a premiselor noului mileniu, din perspectivă creştin-democrată : „Dezvoltarea noilor tehnologii informaţionale, accelerarea globalizării şi dezvoltarea biotehnologiei sunt câteva dintre problemele care fac parte dintr-o nouă realitate a dezvoltărilor şi oportunităţilor inedite, dar în acelaşi timp o realitate care presupune noi ameninţări pentru oameni şi care pune în pericol demnitatea indivizilor”[22] şi „afectează relaţia cuplurilor în integrarea lor ca sursa familiei pentru validitatea statului-naţiune”.[23]

Discursul rămâne de inspiraţie personalistă, poziţia creştin-democrată fiind în continuare centrată pe o anumită concepţie asupra persoanei, înţeleasă în context comunitar :

> „Considerăm oamenii drept subiecţi, şi nu obiecte ale istoriei. Considerăm că toţi bărbaţii şi toate femeile sunt unici, de neînlocuit, sunt fiinţe umane absolut ireductibile, libere de la natură şi totodată subiecţi ai transcendenţei. Fiinţele umane depind unele de celelalte în societate. Pentru că sunt liberi, responsabili şi interdependenţi, indivizii ar trebui să participe la construcţia societăţii. Pentru mulţi dintre noi, la baza acestor convingeri stă credinţa că suntem cu toţi chemaţi să contribuim la creaţia lui Dumnezeu şi la acţiunea pentru libertate […]. În conformitate cu concepţia noastră asupra Omului, afirmăm că toţi bărbaţii şi toate femeile au în aceeaşi măsură propria demnitate şi sunt egali de la natură”.

Declaraţia de la Mexico City viza mai multe puncte problematice : în primul rând, poziţionarea ICD faţă de schimbare şi reînnoirea propriilor statute şi poziţii pentru a răspunde mai bine noului mileniu. În al doilea rând, desemnarea mai multor arii prioritare de intervenţie : poziţionarea faţă de globalizare şi „mondializare”, promovarea unei societăţi deschise şi a democratizării, asigurarea domniei legii, promovarea educaţiei pentru o societate a informaţiei şi a cunoaşterii, lupta împotriva sărăciei, politici sociale bazate pe crearea de locuri de

21. Odată cu apariţia enciclicei lui Ioan Paul al II-lea *Centesimus Annus* din 1991, care aniversa 100 de ani de la R*erum novarum*, reluând opoziţia faţă de controlul statului asupra mijloacelor de producţie şi de viziunea asupra individului ca parte din maşinăria de stat, dar şi critica la adresa excluderii totale a statului din economie, în special în legătură cu problemele sociale.
22. *Resolution on Ideology*, Christian Democrat & People’s Parties International, Mexic, 2001, http : //democraciaparticipativa.net/documentos/humanistCDI.htm, accesat la 10.11.2011.
23. *Ibidem*.

muncă, dezvoltare sustenabilă şi bunăstare socială. Abordările privind mediul au fost subliniate printr-o rezoluţie din 2007 la Roma, când, în contextul dezvoltării durabile, s-au adăugat preocuparea pentru încălzirea globală şi responsabilitatea oamenilor pentu aceasta, precum şi responsabilitatea faţă de generaţiile viitoare[24]. Familia rămâne în centrul agendei politice, însoţită de un clar afirmat şi vag definit principiu al egalităţii între sexe[25].

2.2. *Creştin-democraţia în America Latină*

Al doilea spaţiu central al creştin-democraţiei, în afara Europei, rămâne America Latină. Partidele creştin-democrate de pe acest continent sunt afiliate la o Internaţională Continentală activă şi influentă : Organización Demócrata Cristiana de América (ODCA)[26]. Politica predominantă a partidelor creştin-democrate a fost una de compromis şi formare de alianţe. Aceste coaliţii au fost extrem de diverse şi s-au situat atât la stânga, cât şi la dreapta axei politice. Un factor care a contribuit la importanţa partidelor creştin-democrate a fost tradiţia veche, cu o continuitate variabilă, care a făcut ca azi să existe o a treia generaţie de creştini-democraţi (Mainwaring şi Scully, 2003, pp. 32-34).

În anii 1990 partidele creştin-democrate din America Latină au contribuit la procesul de democratizare din mai multe ţări, precum Chile, Ecuador şi Venezuela. Formarea şi apariţia partidelor creştin-democrate în aceste ţări pot fi analizate din perspectiva a patru variabile principale : clivajele sociale, factorul religios, rolul jucat în democratizare şi dimensiunea internaţională. Dacă în Venezuela şi Chile, de exemplu, partidele creştin-democrate, cu o conducere stabilă, au reuşit să se plieze pe clivajele sociale în funcţie de clasa socială, educaţie şi venit, în Ecuador partidul creştin-democrat nu a reuşit să transforme diferenţele sociale în argumente electorale. În Chile, trei factori favorizaseră creşterea partidului creştin-democrat la mijlocul secolului XX : pătrunderea în zonele rurale, recunoaşterea dreptului de vot femeilor în 1949 şi adoptarea votului obligatoriu în 1962. Conflictele religioase cu privire la separarea dintre stat şi Biserică au condus la separarea dintre partidele creştin-democrate şi cele conservatoare. De asemenea, contribuţia partidelor creştin-democrate la adoptarea constituţiilor, la construcţia instituţiilor şi sistemelor democratice le-a asigurat o poziţie centrală. Nu în ultimul rând, acestea au beneficiat de existenţa unui liant internaţional, oferit de Internaţionala Creştin-Democrată prin Organizaţia Democrată Creştină a Americii (Organización Demócrata Cristiana de América, ODCA) şi Fundaţia Konrad Adenauer (KAS) (Acosta, 1999, pp. 1-4). Prezentându-se drept o a treia alternativă la socialism şi neoliberalism şi, în acelaşi timp, arătându-se deschise compromisului şi politicii de coaliţie, mai multe partide creştin-democrate au reuşit să se menţină la putere foarte mult timp.

Modelul paradigmatic şi cel mai des analizat rămâne cel al Partidului Creştin-Democrat din Chile. Similar Europei dupa Al Doilea Război Mondial, Chile trecea printr-o perioadă în care încerca să se refacă după o experienţă de adânci traume sociale, provocate de dictatura

24. *Resolution Adopted by the Centrist Democrat International*, Roma, 20 septembrie 2007, Resolution on Climat Change.
25. Christian Democrat & People's Parties International : *Resolution on Ideology*, http : //democraciaparticipativa.net/documentos/humanistCDI.htm, accesat la 10.11.2011.
26. ODCA a fost înfiinţată în 1947 la Montevideo, Uruguay. În prezent cuprinde 35 de partide şi mişcări politice din 25 de ţări. Reprezintă 30% din electoratul regiunii. Vezi : http : //www.odca.org.mx/odca.html.

lui Pinochet. Tot similar situaţiei europene postbelice, partidul creştin-democrat a optat pentru o politică a reconcilierii, democratizării şi compromisului, care i-a asigurat o poziţie electorală solidă. Deşi pe continent partidele creştin-democrate au reuşit să încheie alianţe cu parteneri de ambele părţi ale spectrului politic, în Chile au fost menţinute o coaliţie şi o orientare mai degrabă de centru-stânga. Astfel de alianţe de stânga, creştin-democrate şi socialiste, s-au conturat atât în America Latină, cât şi în Europa, deşi implicaţiile acestor preferinţe rămân disputate[27]. În Chile, Partidul Creştin-Democrat a beneficiat nu doar de o conducere consecventă, ci şi de stabilitate în cadrul coaliţiei, precum şi de câştigul electoral adus de poziţia adoptată contra regimului dictatorial al lui Pinochet (spre deosebire de coaliţia centru-dreapta) (Acosta, 1999, pp. 5-22 ; Lewis, 2004, pp. 720-727). În 1989, Partidul Creştin-Democrat a reuşit să ajungă la putere ca parte a unei coaliţii Concertation de los Partidos por la Democracia (Acosta, 1999, p. 5).

În plus, anii 1990 au constituit o perioadă de reformare a legilor cu privire la drepturile femeilor. Mai multe iniţiative legislative de succes au venit din partea Ministerului Naţional al Femeilor, ramura executivă (SERNAM, Servicio Nacional de la Mujer). În acest punct este importantă distincţia dintre iniţiative bazate pe rolul tradiţional al femeilor şi iniţiative bazate pe drepturile femeilor ca indivizi. Pentru că în Chile coaliţia conservatoare era puternică, iar influenţa Bisericii Catolice era una importantă, legislaţia cu privire la situaţia femeilor a avut o istorie complicată. Conservatorii erau ostili politicilor de emancipare şi se situau pe poziţii similare cu Biserica în ceea ce priveşte rolurile tradiţionale de gen. În acelaşi timp, nu se puteau opune direct Bisericii, care, pe de altă parte, susţinea reforme legislative precum cele care vizau nediscriminarea pe piaţa muncii, ceea ce a oferit un avantaj coaliţiei de stânga din care făceau parte creştin-democraţii (Blofield, Haas, 2005, pp. 39-40).

De asemenea, trebuie menţionat faptul că, în cadrul coaliţiei de stânga, Partidul Creştin-Democrat, în comparaţie cu partenerii socialişti, oricum menţinea politici de gen mai conservatoare şi apropiate de Biserică (de exemplu, în ceea ce priveşte dreptul la avort[28]). Cu toate acestea, anii 1990 rămân o perioadă în care au fost adoptate mai multe legi cu privire la nediscriminare şi schimbarea situaţiei femeilor (Blofield, Haas, 2005, p. 41). Majoritatea legilor erau bazate în continuare pe susţinerea rolurilor tradiţionale, dar au fost adoptate şi legi emancipatoare. De exemplu, au fost votate legi care reglementau proprietatea maritală, alocaţia pentru copii, protecţia pentru studente sau femeile angajate însărcinate şi asigurarea de facilităţi de îngrijire a copiilor pentru angajatorii care aveau un anumit număr de salariate femei, precum şi legi de reglementare a paternităţii şi a discriminării pe piaţa muncii (Blofield, Haas, 2005, pp. 49-62).

Anii 1990 au constituit o perioadă predominant creştin-democrată în Chile. În prezent, Partidul Creştin-Democrat îşi menţine o poziţie puternică în instituţiile reprezentative şi s-a poziţionat spre stânga, criticând lipsa de măsuri sociale şi entuziasmul exagerat pentru economia de piaţă nereglementată[29]. Partidul Creştin-Democrat din Chile a rămas cel mai puternic partid creştin-democrat de pe continent. Din 1932 până în prezent, din cei patru candidaţi la preşedinţie câştigători, trei au aparţinut acestei formaţiuni politice (Mainwaring şi Scully, 2003, p. 32).

---

27. Unii analişti consideră că astfel de alianţe nu sunt numai conjuncturale şi că este plauzibilă conturarea unui model creştin-democrat de coaliţii de stânga. Vezi Walker şi Juannet (2006).
28. Opoziţia faţă de avort se menţine şi în 2008 în cadrul ultimului Congres Naţional al creştin-democraţilor, *Acuerdos del V Congreso Ideológico y Programático Democracia Cristiana*, http : //www.pdc.cl/congreso2007/Acuerdos_del_V_Congreso_Ideologico_y_Programatico.pdf, accesat la 10.11.2011.
29. Partido Democrata Christiano, http : //www.pdc.cl/, accesat la 10.11.2011.

3. Creştin-democraţia în Europa după 1989

3.1. *Partide şi poziţionări creştin-democrate în Europa Occidentală a anilor 1990*

Ideologia creştin-democrată în Europa Occidentală a anilor 1990 părea să-şi fi pierdut sprijinul popular. Un declin substanţial al partidelor creştin-democrate la nivelul mai multor state forma imaginea unui declin general (vezi tabelul). Existau variaţii considerabile la nivel naţional.

Rezultate medii (procente) ale partidelor creştin-democrate pe parcursul mai multor decenii

	40	50	60	70	80	90
Austria	46,9	43,6	46,9	43,2	42,3	28,7
Belgia	43	45,1	35,9	33,9	27,9	23,1
Germania	31,0	47,7	46,3	46,8	45,9	40,01
Italia	41,9	41,3	38,7	38,6	33,6	24,8
Olanda	52,5	49,3	46,9	33,3	32,5	20,3
Elveţia	21,2	23	22,8	21,00	20,00	17,00

Sursa : Duncan, 2006, p. 470.

Câteva trăsături generale ale ideologiei creştin-democrate caracterizaseră aceste partide. Trăsătura definitorie a creştin-democraţiei, care a tins să o separe de conservatorism, a constat în politica medierii : aceasta sublinia importanţa aplanării conflictelor dintre grupuri cu interese divergente în scopul păstrării sau restabilirii ordinii naturale şi organice a societăţii (van Kersbergen, 1995, p. 239).

Pentru că politica medierii se bazase pe idei de inspiraţie religioasă, rolul în scădere pe care religia îl juca din punct de vedere politic eroda şi mai mult bazele ideologice ale unei astfel de politici (van Kersbergen, 1995, p. 239). Continua referire la creştinism, prezentă fie în numele partidelor, fie în cadrul programelor acestora, a devenit pe parcursul anilor 1990 din ce în ce mai problematică, pe măsură ce electoratul devenea mai puţin sensibil la apeluri religioase, iar relaţia dintre stat şi cultele creştine se răcea. În acest context, partidele creştin-democrate erau confruntate cu un pericol dublu, venit din părţi opuse. Pe de o parte, legătura cu electoratul tradiţional, religios şi vârstnic, pe care se bazaseră anterior, se eroda. Pe de altă parte, renunţarea la referinţele tradiţional-creştine putea aliena electoratul creştin democrat existent deja. Tensiunile au luat uneori forme semnificative. Exemple centrale le-au constituit demisia episcopului de Harlem din partidul creştin-democrat din Olanda, motivată de lipsa conţinutului religios din programul partidului, şi criticile Caritasului Catolic faţă de partidul creştin-democrat din Austria (Duncan, 2006, p. 371).

Dincolo de filiera strict religioasă, politicile partidelor creştin-democrate s-au bazat pe un anumit tip de organizare socială. Dizolvarea legăturilor sociale tradiţionale, individualismul şi erodarea familiei tradiţionale le-au afectat în mod deosebit, atât economic, cât şi organizaţional (van Kersbergen, 1995, p. 246). Schimbarea contextului socioeconomic a marcat

de asemenea traseul electoral. Odată cu prăbuşirea blocului estic comunist, imigraţia a devenit un subiect central pe agenda politică. Trei mari partide creştin-democrate s-au pronunţat clar pentru descurajarea imigraţiei şi pentru adoptarea unor măsuri severe care să limiteze condiţiile de obţinere a azilului. Preocupările pentru ordine şi lege astfel formulate modificau discursul mediator tradiţional creştin-democrat şi îl îndepărtau de poziţia tradiţională şi înspre un conservatorism mai pronunţat (Duncan, 2006, p. 371).

Un alt factor major l-a constituit creşterea importanţei dezbaterilor economice. Din nou, partidele creştin-democrate păreau a fi prinse într-o dilemă. Pe de o parte, climatul economic era unul marcat de nesiguranţă. Politica tradiţională a medierii s-a concretizat într-o serie de ajustări treptate şi a consolidat poziţia partidelor creştin-democrate ca partide de tip *catch-all*[30]. Odată însă cu adâncirea diferenţelor dintre clase şi grupuri sociale, tipul acesta de politică a tins să ofere din ce în ce mai puţin capital electoral. Pe de o parte, unii analişti au pus declinul creştin-democraţilor mai ales pe seama a ceea ce părea la începutul anilor 1990 să fie o creştere a stângii politice, a adâncirii intereselor de clasă şi a sprijinului pe care creştin-democraţia îl acorda unei politici de ajustări minimale a inegalităţilor sociale, prin susţinerea unui capitalism social, în defavoarea unei schimbări structurale a sistemului economic (van Kersbergen, 1995, p. 239 ; Pelinka, 2004, pp. 169-170). Pe de altă parte însă, partidele creştin-democrate nici nu fuseseră dominate de o ideologie puternică a pieţei libere şi erau criticate şi de partea neoliberală. Existau îndoieli cu privire la sustenabilitatea statului bunăstării şi a politicilor sociale. Acestea au afectat susţinerea politicii creştin--democrate, care era percepută ca ezitantă, fiind caracterizată de un tip de capitalism social şi de ajustări treptate continue. Soluţiile creştin-democrate păreau mai degrabă vagi. Deşi susţineau sistemul capitalist, păreau prea puţin ferme în faţa globalizării accelerate şi a nevoii de reforme (Duncan, 2006, pp. 481-482).

Se poate discuta astfel despre două feţe ale aceleiaşi probleme : într-un deceniu marcat de dezbateri economice şi de nevoia de reformă socială, interesele conflictuale ale grupurilor sociale s-au adâncit, îngreunând politica de compromis şi mediere specifică pentru creştin--democraţi. Cei din categoriile sărace cereau reforme care să combată inegalităţile sociale. În acelaşi timp, clasa de mijloc era preocupată de necesitatea reformării statului bunăstării şi de asigurarea competitivităţii pe o piaţă din ce în ce mai supusă presiunilor globalizării. Strategiile naţionale ale partidelor au diferit în funcţie de contextul propriu, ceea ce a pus şi mai mult la îndoială coeziunea unei ideologii creştin-democrate comune în plan internaţional.

Acestor dificultăţi de tip ideologic li s-au suprapus altele care au ţinut de contextul instituţional : creşterea nivelului de competiţie cu alte partide, tensiunile interne şi problemele la nivelul conducerii mai multor partide (Duncan, 2006, pp. 474-489). Finalul anilor 1990 a fost astfel unul marcat de dezbateri cu privire la însăşi viabilitatea ideologiei şi partidelor creştin-democrate. Subiectele aprig dezbătute erau : în ce măsură criza era una contextuală sau una fundamental-ideologică şi în ce măsură declinul electoral al creştin-democraţiei urma să se adâncească sau nu.

30. Partidele de tip *catch-all* sunt partide cu o rigoare ideologică redusă, care folosesc idei şi concepte cu un grad de generalitate ridicat şi care vizează un electorat din grupuri sociale diverse.

3.2. *Decada 2000-2010. Revitalizare, extinderea spre est şi Partidul Popular European*

Sfârşitul primului deceniu al mileniului trei găseşte totuşi creştin-democraţia într-o poziţie nesperat de favorabilă din cel puţin două puncte de vedere. În primul rând, dezbaterile europene au readus în prim-plan discursuri tradiţionale creştin-democrate. Cea mai semnificativă a fost cea referitoare la Constituţia Uniunii Europene şi importanţa moştenirii creştine. Actori politici şi religioşi importanţi militau pentru introducerea unor referinţe la creştinism în text, ceea ce ar fi subliniat un caracter confesional al Uniunii Europene, caracter respins şi refuzat de alţii (Bărbulescu şi Andreescu, 2009, pp. 208-209). Aceşti actori, acţionând fie la nivel european, fie la nivel naţional, sprijineau o astfel de iniţiativă prin argumente diverse, inclusiv contribuţia politicienilor creştin-democraţi la formarea Uniunii Europene[31].

În al doilea rând, se înregistra un succes electoral al partidelor creştin-democrate, o situaţie mai bună cel puţin în comparaţie cu cea din anii 1990, deşi avem din nou de-a face cu variaţii naţionale. De pildă, creştin-democraţia din Spania rămâne în dificultate, iar în Franţa nu pare să câştige un rol central. În Olanda, partidul creştin-democrat fusese confruntat cu un declin dramatic în anii 1990, dar în 2002 şi 2003 a înregistrat victorii electorale masive, desemnând de asemenea primul-ministru. În Austria şi Germania, anul 2010 a găsit partidele creştin-democrate pe poziţii dominante. La nivelul Uniunii Europene, creştin-democraţia pare alternativa cea mai puternică (Kalyvas şi van Kersbergen, 2010, pp. 191-192).

Partidul naţional emblematic la nivel european rămâne Uniunea Creştin-Democrată din Germania. Anii 1990 au constituit pentru creştin-democraţii germani o perioadă marcată de instabilităţi majore. Reunificarea Germaniei a permis iniţial crearea unei situaţii favorabile : „Unificarea Germaniei a contribuit cu siguranţă la victoria neaşteptată a creştin-democraţilor germani care, probabil pentru ultima dată, au putut să joace cartea anticomunismului. Includerea estului Germaniei în sistemul politic a furnizat noi votanţi UCD" (Kalyvas şi van Kersbergen, 2010, p. 10). Demisia lui Helmut Kohl şi alţi factori au contribuit la declinul ulterior al UCD în anii 1990, însă anii 2000 au constituit o perioadă mai favorabilă pentru partid.

UCD rămâne în 2011 cel mai important membru al Partidului Popular European (PPE). Partidul creştin-democrat german pare să fi lăsat în urmă istoria instabilă a anilor 1990[32] şi în prezent este condus de cancelara germană Angela Merkel.

Programul partidului, adoptat în 2007, reafirmă importanţa valorilor creştine, poziţionarea proprie ca partid de centru de tip *catch-all* şi importanţa economiei sociale de piaţă. Angajamentul pentru securitate socială este bazat pe solidaritate şi dorinţa de coeziune socială : „Împreună, putem ocoli riscuri cărora individul nu le poate face faţă singur" (UCD, 2007, p. 9). Egalitatea de gen este un principiu central, prin asigurarea de şanse egale pentru femei şi bărbaţi, incluzând oportunităţi pe piaţa muncii, pentru avansare în

31. De exemplu, în România, Biserica Ortodoxă Română a susţinut introducerea unor referinţe creştine în text, invocând mai multe argumente : 1. Populaţia UE este majoritar creştină. 2. Uniunea Europeană este un proiect sprijinit şi format de politicieni creştin-democraţi. 3. Valorile creştine au furnizat baza valorilor civile şi creştin-democrate. 4. De secole, Europa a fost inspirată de textele biblice şi spiritualitatea creştină. 5. BOR constituie un model de toleranţă creştină faţă de alte credinţe şi este reprezentantă a credinţelor românilor (argument mai degrabă naţionalist) (Bărbulescu şi Andreescu, 2009, p. 210).
32. Cel mai elocvent exemplu rămâne criza UCD din Germania după demisia lui Helmut Kohl.

carieră, salarii echitabile şi reconciliere între carieră şi viaţa privată (UCD, 2007, p. 12). Electoratul feminin constituie una din provocările UCD în noul mileniu, în condiţiile în care discursul tradiţionalist a condus la pierderea voturilor femeilor. Partidul şi-a schimbat semnificativ, deşi nu în mod unitar, discursul cu privire la gen pentru a include, pe lângă înţelegerea tradiţională a rolului femeilor ca mame şi soţii, unele soluţii privind problemele femeilor pe piaţa muncii. La nivel de reprezentare, deşi UCD nu are cote de gen impuse, există „linii directoare" (cvorum) de reprezentare a femeilor în conducerea de partid, ţinta fiind de minimum 30%. Partidul a reuşit să respecte acest procent de reprezentare la nivel naţional, dar mai puţin la nivel local şi regional (Williarty, 2010, p. 177).

Partidul Popular European este reprezentantul creştin-democraţiei la nivelul Parlamentului European. Acesta a devenit cel mai puternic, partid grup politic la nivelul Uniunii Europene, 265 de membri ai Parlamentului European fiind membri ai grupului popular, ceea ce reprezintă 36% din voturi[33]. Această poziţie poate fi explicată şi prin asimilarea de membri din noile state care au aderat la Uniunea Europeană. Cele două valuri de aderare ale anilor 2000 au condus la o creştere semnificativă a numărului de europarlamentari creştin-democraţi[34]. De altfel, PPE s-a poziţionat foarte devreme favorabil faţă de extinderea UE. În mai 2000, o declaraţie oficială a acestei grupări politice afirma:

> „Extinderea care este acum pe cale de a se înfăptui este în concordanţă cu marele plan al părinţilor fondatori ai Uniunii Europene. Ea va servi la reunificarea continentului, iar aderarea ţărilor aplicante va însemna încununarea viziunii propuse de Robert Schuman, Konrad Adenauer, Alcide De Gasperi şi toţi ceilalţi oameni de stat care au ridicat integrarea europeană la rangul unui proiect pentru civilizaţie".

Declaraţia a fost întărită de rezoluţia adoptată la al XIV-lea congres al partidului din ianuarie 2001, la Berlin, care stipula

> „Viitoarea extindere a Uniunii Europene este o piatră istorică de hotar pe drumul către o uniune din ce în ce mai apropiată între popoarele Europei. O Europă extinsă constituie o şansă minunată de a asigura pacea în partea noastră de lume"[35].

Din punctul de vedere al liniei ideologice, cea mai nouă strategie PPE pentru perioada 2009-2014 este caracterizată prin păstrarea trăsăturilor generale ale partidelor creştin-democrate, dar şi prin posibile strategii ideologice viitoare: 1. Crearea unei Europe a valorilor. 2. Pentru o Europă a creşterii şi a ocupării forţei de muncă. 3. Pentru o Europă mai sigură. 4. Pentru o Europă mai solidară. Secţiunea cu privire la o Europă a valorilor nu conţine nici o referinţă explicită la valorile creştine. Singura referire la dimensiunea religioasă reafirmă importanţa laicizării statului: „Grupul PPE apără laicitatea statului, văzută ca o laicitate pozitivă care protejează libertatea religioasă într-un spirit de cooperare fondat pe dialog, respect şi independenţă reciproce" (PPE, 2009, p. 5).

---

33. http://www.epp.eu/parliament.asp?z=5C5D, accesat la 10.11.2011.
34. În 2011, statele care au aderat la UE în 2004 au următoarea pondere de europarlamentari PPE: Cipru: 2, Republica Cehă: 2, Estonia: 1, Letonia: 3, Lituania: 4, Ungaria: 14, Malta: 2, Polonia: 28, Slovacia: 6, Slovenia: 3. Statele care au aderat la UE în 2007 reprezintă: România: 14, Bulgaria: 6. Trei ţări est-europene, dintre cele cu populaţia cea mai mare, contribuie astfel în 2011 cu 56 de voturi în PPE (Ungaria, Polonia şi România), dintr-un total de 265 de membri.
35. http://www.epp-ed.org/enlargement/home/en/our_commitment.asp, accesat la 10.11.2011.

Referitor la valori, familia este în continuare o preocupare centrală a popularilor europeni : „Familia este celula de bază a societăţii, oferind persoanelor posibilitatea de a gestiona crize, de a se ajuta reciproc, de a face planuri pentru viitor" (PPE, 2009, p. 5). Uniunea Europeană este înţeleasă ca o societate caracterizată prin „pluralism, nediscriminare, toleranţă, dreptate, solidaritate şi egalitate de gen" (PPE, 2009, p. 5). Uniunea Europeană are datoria de asigura respectarea demnităţii umane prin asigurarea unor condiţii de trai decente, conservarea vieţii umane fără a împiedica dezbaterile referitoare la bioetică, combaterea discriminării şi violenţei, prin păstrarea valorilor căsătoriei, prin susţinerea familiei ca prim cadru de socializare şi dezvoltare personală, şi prin promovarea egalităţii efective de gen (PPE, 2009, p. 5). Pentru menţinerea coeziunii sociale în timpul crizei economice, PPE „propune promovarea conceptului universal de «muncă decentă», prin stabilirea a patru obiective : crearea de locuri de muncă, garantarea dreptului la muncă, extinderea treptată a protecţiei sociale, promovarea dialogului între lucrători şi angajatori şi soluţionarea conflictelor prin negociere" (PPE, 2009, p. 5). Imigranţilor legali trebuie să li se asigure tratament egal, dar migraţia ilegală şi traficul de persoane trebuie combătute (PPE, 2009, p. 5). În contextul îngrijorării cu privire la creşterea gradului de intoleranţă, PPE reafirmă valorile Uniunii Europene, drepturile minorităţilor, subliniind importanţa libertăţii de exprimare, de cult şi de manifestare a specificului cultural (PPE, 2009, p. 5).

Relaţia dintre Partidul Popular European şi creştin-democraţie, din punct de vedere ideologic, este însă una din ce în ce mai ambiguă. Din punctele menţionate anterior, foarte multe sunt priorităţi politice fundamental creştin-democrate. Cu toate acestea, partidele membre ale PPE sunt deopotrivă partide creştin-democrate, partide conservatoare sau partide reprezentante ale anumitor minorităţi. În ultimii ani se observă progresiv o înclinaţie a PPE către sprijinirea unui conservatorism politic mai degrabă decât a unui program tipic creştin-democrat (Vaida, 2011[36]).

36. Analiza citată are la bază frecvenţa apariţiei în documentele programatice ale PPE a anumitor concepte asociate, pe de o parte, creştin-democraţiei, iar pe de altă parte, conservatorismului politic. Din concluziile analizei reiese apariţia unui curent de creştere a componentei conservatoare, în dauna celei creştin-democrate : „Înainte de a fi formulată orice fel de concluzie, simpla dispariţie a referinţei politice principale, anume denumirea familiei creştin-democrate, din aproape orice document programatic după 1992 este grăitoare. De altfel, chiar următorul document al PPE, cel din 1995, nu mai conţine nici o referinţă la creştin-democraţie. Un alt concept care aparţine bagajului doctrinar creştin-democrat, cel de federalism, a fost eliminat treptat din textele programatice ale PPE. Chiar în programul aprobat în 2002 la Estoril, document produs cu scopul de a prezenta ideile popularilor înainte de începerea negocierilor privind adoptarea unei constituţii a Europei, sintagma «federal» apare în doar două cazuri, în ambele fiind vorba de formule ambigue. Pentru comparaţie, cu doar 10 ani mai devreme, în programul de la Atena se statuau obiective clare privind federalismul, iar congresul PPE din Irlanda, organizat în 1990, s-a desfăşurat sub denumirea «A federal and democratic constitution for the European Union». Chiar şi conceptul oarecum neutru de subsidiaritate a fost ocolit, fără a fi însă eliminat. În programul de la Estoril, din 2002, poate fi întâlnit de doar 6 ori, deşi noua constituţie urma să fixeze subsidiaritatea ca unul dintre cele 3 principii fundamentale ale Uniunii Europene. În fine, ultimul principiu cu adevărat specific doar creştin-democraţilor, cel de economie socială de piaţă, şi-a redus simţitor frecvenţa apariţiei : de la 8 menţionări în programul de la Atena, spre 1 sau 2 menţionări în 2004 sau 2006, sau 3 în 2009. În ceea ce priveşte sintagmele doctrinare specifice curentului conservator, se constată o creştere a frecvenţei acestora, cu câteva menţiuni. Creşterile nu sunt liniare şi nici progresive. De exemplu, sintagmele care aparţin unei zone a ortodoxiei economice, fie conservatoare, fie liberale, cele de «productivitate»/«producţie», precum şi cea de «locuri de muncă» cunosc creşteri semnificative ale frecvenţei în 1999 sau 2004, o scădere în 2006 şi o revenire în 2009, «productivitate» fiind menţionată de 19 ori în programul acestui ultim an, iar «loc de muncă» de 27 de ori". Pentru mai multe detalii, vezi Vaida (2011).

În acelaşi timp, este dificil de apreciat dacă poziţiile creştin-democrate (inclusiv partidele naţionale creştin-democrate[37]) devin ele înseşi conservatoare sau dacă este vorba mai degrabă de competiţia a două mişcări distincte în cadrul anumitor grupări, partide, mişcări etc., la nivel naţional sau internaţional[38].

3.3. *Creştin-democraţia în România după 1990*

În România, prezenţa creştin-democratică este astăzi semnificativă. Trei partide, două dintre ele formând coaliţia de guvernare, sunt membre ale grupului PPE în prezent: Partidul Naţional Ţărănesc Creştin Democrat (PNŢCD), Uniunea Democrată Maghiară din România (UDMR) şi Partidul Democrat Liberal (PD-L). PNŢCD a avut un parcurs slab în anii 2000, în prezent nefiind un partid parlamentar.

Cu toate acestea, PNŢCD a fost partidul central creştin-democrat al anilor 1990, atât din punctul de vedere al legitimităţii şi semnificaţiei istorice, cât şi al scorurilor electorale.

Doctrina creştin-democrată a PNŢCD şi a anilor 1990 a fost una marcată de experienţa totalitară încheiată în 1989. Poziţia de centru creştin-democrată s-a manifestat în primul rând prin denunţarea totalitarismelor şi extremismelor. În 1995, Coneliu Coposu scria:

> „Neamul românesc a trecut, în lunga sa istorie, prin cele mai aberante forme de guvernământ. A cunoscut «regimul elitelor sociale», al «minorităţilor conştiente şi diriguitoare», al «voinţei de fier», al «dictaturii proletariatului», cea din urmă, datorită terorii imperialiste sovietice şi timpului îndelungat pe parcursul căruia s-a manifestat, dovedindu-se cea mai nocivă şi mai diabolică formă de suprimare a esenţei spirituale a poporului nostru. Ţara noastră a cunoscut sisteme brevetate de atâtea nebunii temperamentale, de atâtea mutilări sociale demente, încât nu poate avea decât oroare şi repulsie faţă de tot ce ar putea să însemne autocraţie şi dictatură" (Coposu, 1995, p. 37).

> „Suntem adversarii hotărâţi ai practicilor arierate, utilizate ca politică de stat [...] precum teroarea, agresiunea, violenţa, dezinformarea, calomnia, propagarea urii, xenofobiei, şovinismului şi antisemitismului, care aparţin concepţiilor retrograde ce au generat destabilizări, confruntări şi chiar conflagraţii mondiale" (Coposu, 1995, p. 44).

Spre deosebire de partidele creştin-democrate ale Europei Occidentale, caracterizate de dezbaterile interne privind secularizarea, PNŢCD reafirma importanţa şi centralitatea valorilor creştine într-o societate marcată de întoarcerea la tradiţionalism şi religiozitate. Însă, similar partidelor vestice, îşi reafirma poziţia centristă, de tip *catch-all*, şi aderarea la un tip de capitalism social (Ţepelea, 1995, p. 84).

La 8 ianuarie 1990 a devenit şi primul partid care a depus actele pentru înregistrare în noua Românie democratică. La alegerile din 1992, PNŢCD a obţinut împreună cu ceilalţi membri ai Convenţiei Democratice din România (CDR) 20%, constituind unul din partidele cele mai importante din opoziţie. La alegerile legislative din 1996, CDR a obţinut 30,17% din voturile pentru Camera Deputaţilor şi 30,70% din cele pentru Senat, guvernând între anii 1996 şi 2000 într-o perioadă marcată de instabilitate. Capitalul electoral semnificativ

37. Pentru analiza acestui aspect cu privire la contextul românesc, vezi ultima secţiune a capitolului de faţă.
38. Vezi şi aspectele privind relaţia dintre Internaţionala Creştin-Democrată şi Internaţionala Conservatoare, menţionate anterior în cadrul acestui capitol.

al PNŢCD s-a datorat atât programului său, cât şi figurii impresionante istoric şi moral a lui Corneliu Coposu[39].

Deşi ideologic şi doctrinar PNŢCD se situa pe o poziţie simpatizată de electoratul românesc, factori care au ţinut de propria organizare, de contextul politic şi social, de încercarea unor reforme economice mai ferme, în contrapondere la reformele lente ale socialiştilor între 1990 şi 1996, au condus la un declin masiv al partidului după anul 2000. Guvernarea CDR devenise foarte contestată spre sfârşitul mandatului. Instabilitatea economică şi politică, nivelul de trai foarte scăzut şi inabilitatea PNŢCD de a se afirma ca partid puternic de sine stătător, lipsa unui lider similar ca popularitate cu Corneliu Coposu, toţi aceşti factori au condus la pierderea masivă a capitalului electoral, iar în 2000 CDR nu a mai îndeplinit numărul de voturi necesar intrării în Parlament.

Între 2000 şi 2004 nu a existat nici o prezenţă semnificativă creştin-democrată în planul politic românesc. Apoi, dupa 2004, Partidul Democrat de atunci începe demersurile pentru afilierea la Partidul Popular European. Partidul Democrat era o prezenţă veche pe scena politică românească[40]. În 1996, PD a intrat la guvernare alături de CDR. Coaliţia s-a dovedit una dificil de gestionat din punct de vedere politic şi a fost marcată de instabilitate : PD s-a situat pe poziţii contrare prim-ministrului susţinut de CDR, Victor Ciorbea, iniţiind o moţiune de cenzură împotriva acestuia. În 1998, preşedintele Constantinescu a anunţat demisia tuturor miniştrilor PD la 28 ianuarie, pentru ca în aprilie PD să reintre la guvernare.

Anul 2000 găsea PD într-o poziţie slăbită, comună partidelor foste membre CDR, în urma unei guvernări instabile şi, în final, nepopulare. PD se situează în opoziţie faţă de PSD, deşi rămânea un partid de stânga. Alianţa cu PNL a fost motivată prin necesitatea de a oferi o alternativă puternică alegătorilor la PSD, partidul aflat la guvernare. Alianţă care în 2004 a câştigat alegerile parlamentare şi locale în această formulă, candidatul PD la preşedinţie, Traian Băsescu, câştigând şi alegerile prezidenţiale. Ulterior, PD s-a desprins din coaliţie şi a devenit PDL.

Din 2004, PD a tins să devină un partid popular, de centru-dreapta, şi a demarat demersurile necesare pentru încadrarea în PPE. O astfel de schimbare de direcţie după 14 ani de orientare de stânga explicită constituie un eveniment major. Motivaţiile oficiale ale PD au fost pragmatice : „Constatând orientarea explicită a Internaţionalei Socialiste către PSD şi sprijinul direct al acesteia acordat PSD în campaniile electorale, împotriva Partidului Democrat, Biroul Permanent National îl mandatează pe Sorin Frunzaverde, Vicepreşedinte pentru relaţiile internaţionale, să întreprindă demersurile necesare pentru afilierea Partidului Democrat la Partidul Popular European, familie politică europeană de centru-dreapta”[41].

---

39. Corneliu Coposu (20 mai 1914-11 noiembrie 1995) a fost figura centrală pentru creştin-democraţia românească în anii 1990. Între anii 1990 şi 1995 a fost preşedintele Partidului Naţional Ţărănesc Creştin Democrat. A constituit o voce importantă a opoziţiei în acei ani şi ulterior a fost unul din fondatorii CDR. Activitatea sa politică şi poziţia sa ferm anticomunistă, precum şi statutul său de fost deţinut politic i-au conferit legitimitate şi i-au asigurat un capital ridicat de încredere şi simpatie.
40. Format în 1992 şi desprins din Frontul Salvării Naţionale, PD a pornit din punct de vedere ideologic ca un partid de stânga. După ce din vechiul FSN o parte condusă de Ion Iliescu formase PDSR, „la 11 mai 1993, FSN fuzionează prin absorbţie cu Partidul Democrat, schimbându-şi denumirea în Partidul Democrat, înregistrat ca persoană juridică prin decizia nr. 13 din 23 mai 1993 a Tribunalului Municipiului Bucureşti”, deţinând 11% din voturi (site PDL-istorie http : // www.pdl.org.ro/index.php ? page = PDL&textPag = 14, accesat la 10.11.2011).
41. Site Partidul Democrat Liberal (PDL) Istorie, http : //www.pdl.org.ro/index.php ? page = PDL&textPag = 14, accesat la 10.11.2011.

Pentru PDL, perioada de la ieşirea de la guvernare până la alegerile europarlamentare din 2007 şi parlamentare din 2008 a fost marcată de mai mulţi factori : lupta electorală atât cu PSD, cât şi cu PNL ; sprijinul preşedintelui Traian Băsescu ; asumarea şi consolidarea noii identităţi de partid creştin-democrat. Această identitate pare să fi fost acceptată de electorat, PDL câştigând alegerile parlamentare din 2008 şi situându-se la guvernare, Traian Băsescu câştigând în acelaşi timp un nou mandat la preşedinţie, cu un discurs explicit antistânga şi anticomunist. Discursul de campanie PDL a mizat pe identificarea PSD cu vechii comunişti, dar a reuşit să evite o identificare asemănătoare în privinţa propriei istorii sau a propriului candidat la preşedinţie. Discursul PDL *versus* comunism a fost contestat de-a lungul campaniei electorale, însă acesta ar putea fi momentul în care PDL se consolidează definitiv drept un partid creştin-democrat de dreapta în planul electoral românesc, odată cu acceptul electoratului şi cu propagarea acestei poziţionări în presa străină[42].

Din punct de vedere instituţional, poziţia pare să fie şi de această dată una consolidată. PDL este membru PPE şi guvernează alături de alt partid membru PPE : UDMR. Teodor Baconschi, în prezent ministru de Externe, a fondat în 2010 Fundaţia Creştin-Democrată. Aceasta îşi propunea să promoveze „valorile fundamentale care au construit Europa : demnitatea şi libertatea persoanei ; binele comun ; educaţia şi familia ; patriotismul constituţional ; responsabilitatea civică ; cultura memoriei ; asumarea tradiţiei creştine ; respectul pentru creaţie şi protejarea patrimoniului naţional ; respectul şi toleranţa faţă de diversitatea valorilor şi a credinţelor ; afirmarea meritocraţiei în mediul politic, academic şi corporatist”[43].

În ce măsură a reuşit însă PDL să internalizeze doctrina creştin-democrată ? Dacă electoral şi instituţional această aliniere la doctrina creştin-democrată pare să fi reuşit, programul politic, măsurile şi discursul PDL par să ofere un răspuns mai puţin clar. Ideologic, creştin-democraţia are trei direcţii centrale : 1. Politica medierii, apelul la măsuri şi poziţii care să reducă conflictele sociale şi să asigure stabilitatea socială. 2. Susţinerea unui capitalism social, a unei „căi de mijloc” economice, menită să atenueze inegalităţile sociale şi tensiunile provocate de acestea. 3. Susţinerea importanţei organizării sociale tradiţionale, a familiei şi comunităţii. 4. Subsidiaritatea şi descentralizarea.

Câştigarea alegerilor din 2008 a adus PDL la guvernare într-o perioadă în care România începea să resimtă efectele crizei economice. Guvernul s-a declarat nevoit să îşi asume o serie de măsuri, printre care : scăderea substanţială a salariilor bugetarilor (cu 25%), scăderea anumitor pensii, creşterea TVA (de la 19% la 24%), introducerea impozitului forfetar şi scăderea cuantumului *idem*nizaţiei de creştere a copilului. Aceste măsuri, întâmpinate cu proteste sociale de o intensitate variată, au fost justificate de guvernare folosindu-se o retorică agresivă faţă de grupurile sociale cărora li se adresau şi prin încurajarea discursivă a unei viziuni conflictuale privind relaţiile dintre anumite grupuri sociale. Două conflicte sociale au fost încurajate : conflictul dintre angajaţi „bugetari” şi angajaţi în sistemul privat[44]

42. La 8 decembrie 2009, *Wall Street Journal* titra : „Recesiunea e rea, comunismul şi mai rău. Se pare că liberalismul economic a câştigat marginal în faţa moştenitorilor comunismului lui Nicolae Ceauşescu”, http : //online.wsj.com/article/SB10001424052748703558004574583760256609716.html ? mod = googlenews_wsj, accesat la 10.11.2011.
43. Fundaţia Creştin-Democrată, http : //fc-d.ro/about/, accesat la 10.11.2011.
44. Aceste grupuri sociale sunt poziţionate opus în discursurile PDL ce au urmat măsurile anticriză de reducere a salariilor bugetare (reduceri care, în mare, au vizat sectoarele bugetare cele mai prost plătite : asistenţa socială, administraţia, învăţământul şi sănătatea) : „Dar sistemul bugetar nu poate fi atât de sus, din punct de vedere al salarizării şi al veniturilor în mod deosebit, că e o mare diferenţă între salarii şi venituri, în raport cu sectorul privat, care produce banii din care

şi conflictul dintre „asistaţi social" şi contribuabili[45]. Acest tip de discurs nu este însă caracteristic creştin-democraţiei, ci mai degrabă unui partid conservator de dreapta. Este probabil ca PDL, la fel ca mai multe partide din Internaţionala Centristă, să se situeze undeva între poziţii creştin-democrate şi conservatorism. De altfel, unul din membrii cu vizibilitate ai PDL, Mihail Neamţu, întrebat cu privire la poziţionarea proprie între creştin-democraţie şi conservatorism, afirma în 2011 : [Sunt] „Şi conservator, şi reformator, aş spune ! Pe scurt : om de centru-dreapta. În spaţiul european, viziunea conservatoare de tip nord-american se întâlneşte cel mai bine cu liberalismul clasic şi creştin-democraţia. În esenţă ambele doctrine susţin valori convergente. Ce conservăm ? Valorile perene («contractul veşnic între cei care au fost, cei care sunt şi cei care vor fi», cum ar spune Burke)" (Neamţu, 2011b, p. 109).

Tipul de discurs agresiv a degenerat şi mai mult atunci când membri marcanţi ai PDL s-au făcut remarcaţi prin diferite derapaje rasiste. Teodor Baconschi, ministru de Externe, a fost sancţionat de CNCD pentru afirmaţii discriminatorii la adresa populaţiei roma, ministrul asociind infracţionalitatea cu etnia într-o modalitate tipic rasistă[46]. Preşedintele Traian Băsescu a fost de asemenea sancţionat de CNCD pentru afirmaţii discriminatorii la adresa populaţiei rome şi a persoanelor cu dizabilităţi[47]. Astfel de afirmaţii distanţează în fapt PDL de partidele democratice de orice tip.

Cu privire la susţinerea unui sistem de „capitalism social", politicile şi declaraţiile membrilor PDL sunt neclare. În creştin-democraţia vest-europeană susţinerea unui astfel de sistem se bazează pe crearea unei societăţi stabile şi coezive şi se caracterizează prin măsuri de ajustare care să permită crearea unui echilibru social. Poziţiile creştin-democraţilor români par însă mai degrabă să se concentreze asupra contestării unei viziuni socialiste economice. Astfel, în 2010, Teodor Baconschi scria : „Dacă vulgaritatea marxismului a produs omogenizare socială şi mizerie colectivă, „neuro-capitalismul mediatic" prezent se dovedeşte a fi la fel de respingător" (Baconschi, 2010, p. 79). Într-un supliment special al *Revistei 22* privind creştin-democraţia românească apar frecvent poziţionări negative ale creştin-democraţilor români cu privire la „asistenţialismul socialist" (Baconschi, 2010, p. 3 ;

---

trăieşte sectorul bugetar. Repet, e ca un om foarte gras şi mare, de 200 de kilograme, care stă în spinarea unuia de 50 de kilograme şi tot vrea când vede farfuria cu mâncare, tot acela gras vrea să mănânce, nu-i lasă nimic celui slab, în spatele căruia stă" declara preşedintele Traian Băsescu (http : //www.mediafax.ro/politic/basescu-statul-este-un-om-foarte-gras-cocotat-in-spatele-unuia-slab-si-subtirel-care-este-economia-6097010, accesat la 10.11.2011).

45. Premierul Emil Boc a declarat în 2010 „prea multă legislaţie de asistenţă socială din România încurajează nemunca în detrimentul muncii. În momentul de faţă, există situaţii, din analizele pe care le-am făcut, când o persoană, doar stând cu mâna întinsă, poate câştiga mai mult decât un om care munceşte pe brânci opt ore, doar beneficiind de diverse ajutoare sociale din diverse locuri, fără ca ele să fie corelate" (http : //stirileprotv.ro/stiri/social/boc-prea-multa-asistenta-sociala-favorizeaza-nemunca-in-detrimentul-muncii.html). De asemenea, recent, Mihail Neamţu a publicat pe propriul blog un manifest cu privire la o „Nouă Republică" unde „românii de bună credinţă sunt demni de istoria ţării lor. Ei **nu cerşesc privilegii, ci îşi câştigă singuri pâinea**" şi la „un Stat care răsplăteşte **meritul şi munca, nu lenea şi hoţia"** (sublinierile aparţin autorului), http : //mihailneamtu.ro/crez/, accesat la 10.11.2011.

46. Declaraţia exactă a ministrului Baconschi : „Avem nişte probleme fiziologice, naturale, de infracţionalitate în sânul unora dintre comunităţile româneşti, în special în rândul comunităţilor cetăţenilor români de etnie romă". Pentru mai multe detalii, vezi http : //www.mediafax.ro/social/teodor-baconschi-gasit-vinovat-pentru-discriminare-7748724, accesat la 10.11.2011.

47. Pentru mai multe detalii, vezi http : //www.cncd.org.ro/noutati/cauta/Comunicat-de-presa-referitor-la-deciziile-Colegiului-director-al-CNCD-din-data-de-17-10-2011-122/, accesat la 10.11.2011.

Papahaghi, 2010, p. 4; Tătaru-Cazaban, 2010, p. 6; Preda, 2010, p. 9). Stânga politică reprezintă o ţintă predilectă a creştin-democraţilor români. Alternativa oferită, cel puţin discursiv, este cea a solidarităţii, a sprijinului prin comunităţi şi indivizi, ancorată în valori creştin-democrate (Preda, 2010, p. 9), dublată de o adeziune clară la economia de piaţă „Noi am înţeles să sprijinim iniţiativa privată prin măsuri liberale radicale, precum cota unică, pe care am reuşit să o menţinem inclusiv într-o perioadă de criză economică, atunci când multe ţări şi-au crescut fiscalitatea. Fără să ne abandonăm valorile sociale de bază, precum solidaritatea, am ales să clădim viitorul pe fundamentele responsabilităţii" (Boc, 2010, p. 2).

O astfel de poziţionare a servit pentru legitimarea reducerii dimensiunii sociale a statului. Responsabilitatea îngrijirii este îndreptată spre indivizi, familii şi comunităţi. Direcţie confirmată de prim-ministrul Emil Boc: „Sunt convins că sinteza dintre creştin-democraţie şi liberalismul clasic, dintre moralitatea şi solidaritatea creştine şi dinamismul liberalismului este formula de succes a unui partid cu vocaţia majorităţii în România europeană" (Boc, 2010, p. 2). Această poziţie s-a dovedit utilă pentru reducerea cheltuielilor bugetare şi pentru plasarea responsabilităţilor de îngrijire fie pe urmerii indivizilor şi familiilor, fie pe umerii autorităţilor locale (un exemplu fiind descentralizarea sistemului sanitar şi închiderea sau comasarea unor spitale).

Dezbaterile privind secularizarea îşi găsesc un ton diferit în România faţă de Europa de Vest. Referinţele explicit religioase sunt un pilon central al doctrinei PDL, continuându-se astfel o caracteristică a creştin-democraţiei româneşti. Dacă în Europa Occidentală partidele creştin-democrate doresc să răspundă unui electorat preponderent nereligios, în România nu se petrece acelaşi lucru. O explicaţie ar putea să o constituie gradul crescut de religiozitate al populaţiei României comparativ cu alte state (Eurobarometru, 2005, p. 11). Mai mult, secularizarea este valorizată negativ de către politicieni creştin-democraţi, un exemplu fiind textul lui Teodor Baconschi „Credinţă, istorie, secularizare", unde „ateismul" secularizării consacră „tragica separaţie dintre Fiul Omului şi umanitatea reformată" (Baconschi, 2010, p. 135) şi este asociat cu „amărăciunea vidului spiritual" (Baconschi, 2010, p. 134). Valorile explicit creştine funcţionează atât pentru asigurarea coeziunii sociale, cât şi pentru sprijinul luptei împotriva stângii „oricare ar fi subcurentele polului de centru-dreapta, la baza unei atitudini politice opuse progresismului stângist se află respectul viu şi sincer pentru «Civilizaţia Decalogului» (Neamţu, 2010, p. 338).

Dimensiunea de gen a creştin-democraţiei româneşti se situează pe poziţii diferite comparativ cu, de exemplu, CDU. Reprezentarea politică a femeilor rămâne foarte scăzută. Opiniile mai multor membri marcanţi ai partidului creştin-democrat cu privire la egalitatea de gen şi reprezentarea femeilor în politică au fost exprimate în cadrul volumului *Forţa politică a femeilor* (2011), coordonat de Andreea Paul (Vass). Volumul este o sursă importantă de informaţii cu privire la poziţiile creştin-democraţilor faţă de aceste aspecte. Teodor Baconschi recunoaşte inegalităţile dintre femei şi bărbaţi la nivelul societăţii şi în politică şi subliniază viziunea creştin-democrată asupra rolului acestora: „rolul femeilor este să promoveze sub orice guvernare o politică familială bine articulată […] este menirea femeilor să gândească măsuri politice de protecţie familială care să ducă la creşterea natalităţii" (Baconschi, 2011, p. 301). De altfel rolurile de gen nu sunt deloc problematizate: „unele dezechilibre, în ambele sensuri, sunt inevitabile (de exemplu în armată sau în învăţământ)"[48] (Baconschi, 2011, p. 301). Cu privire la emanciparea femeilor, aceasta este înţeleasă în cheie tradiţională, Teodor Baconschi exprimându-şi opoziţia faţă de „amalgamul feministo-marxist". O poziţie

48. Rolurile de gen sunt acceptate drept naturale, accept ce conduce la o viziune asupra acestora drept nepolitică (devenind astfel dificilă abordarea lor din perspectivă bugetară, de exemplu).

similară este exprimată de Mihai Neamţu, îngrijorat de „ethosul contraceptiv" şi „declinul" început odată cu „producerea la scară industrială a pilulei contraceptive, resemnificarea identităţii sexuale şi dezvoltarea tehnicilor de manipulare a fertilităţii" (Neamţu, 2011a, p. 332). Astfel, femeile din politică, în viziunea sa, au o vocaţie de tip matern şi reprezintă interese profund tradiţionale: „dintr-o perspectivă creştin-democrată, femeile politician sunt mai ales chemate să reprezinte interesele femeilor şi ale mamelor confruntate cu atâtea provocări" (Neamţu, 2011a, pp. 338-339). Cât despre modelele feminine politice susţinute de un alt creştin-democrat, Sever Voinescu, acesta invocă exemple de tip creştin-conservator „Batşeba şi Margaret Thatcher mi se par a fi bornele fenomenului politic feminin" (Voinescu, 2011, p. 348). Din volum transpare o viziune conservator-religioasă[49] a egalităţii de gen şi lipsesc, în mod paradoxal, din partea membrilor cunoscuţi ai PDL, menţiuni cu privire la femei marcante în politică din partide creştin-democrate, fie ele contemporane şi foarte cunoscute, precum Angela Merkel. Lipsesc de asemenea poziţii din partea politicienilor anterior menţionaţi în favoarea unor cote formale sau informale pentru încurajarea participării femeilor în politică (cum este cazul în Germania, unde există linii directoare informale).

Femeile constituie un grup social cu interese specifice în faţa măsurilor şi declaraţiilor guvernului. De multe ori, grija „comunităţilor" şi plasarea solidarizării în sfera familiei se traduc în realitate printr-o sarcină de îngrijire aparţinând în mod disproporţionat femeilor. Prevederile privind concediul maternal şi indemnizaţia de creştere a copilului au declanşat în 2010 proteste publice din partea părinţilor[50]. Sectoarele cele mai afectate de reducerile salariale sunt feminizate: învăţământ, sănătate, asistenţă socială şi administraţie publică. În acest context, cel puţin deocamdată, PDL pare să menţină o poziţie conservatoare în privinţa rolului social şi politic al femeilor. Rămânând de văzut în ce măsură noile dezvoltări din partide creştin-democrate europene, de tipul CDU, vor influenţa ideologia şi politicile de gen ale PDL.

4. Consecinţe şi concluzii

Istoria creştin-democraţiei până în 1948 rămâne una fragmentată şi confuză. Marcată în vestul Europei de o Biserică Catolică rigidă şi în contratimp cu propriii laici, de fragmentări confesionale şi naţionale, de Al Doilea Război Mondial şi de situaţia Germaniei, ea reuşeşte să se cristalizeze efectiv ca ideologie coerentă abia în perioada postbelică.

---

49. Un exemplu recent (martie 2012) al unei abordări conservatoare a dimensiunii de gen îl constituie iniţiativa legislativă a deputatului PDL Marius Dugulescu privind consilierea obligatorie a femeilor care doresc să facă o întrerupere voluntară de sarcină. Motivele invocate sunt diverse, incluzând preocupări privind demografia României. Proiectul a fost semnat de numeroşi reprezentanţi şi numeroase reprezentante PDL şi susţinut de organizaţii religioase (*Propunere legislativă privind înfiinţarea, funcţionarea şi organizarea cabinetelor de consiliere pentru criza de sarcină*, 2012). În schimb, propunerea legislativă a fost vehement contestată de mai multe organizaţii membre ale societăţii civile, care au solicitat retragerea acestuia. Organizaţiile contestatare afirmă că proiectul de lege prevede mai degrabă o manipulare care are ca scop reducerea numărului de întreruperi de sarcină şi îngrădirea accesului la acest drept, constituind de asemenea o încălcare a drepturilor pacienţilor şi o ameninţare la adresa drepturilor reproductive ale femeilor (vezi pentru mai multe detalii Mediafax, „Societatea civilă cere Guvernului să respingă proiectul de lege privind consilierea înainte de avort" şi *România Liberă*, „Societatea civilă reacţionează: parlamentarii decid în locul femeilor când şi cum să întrerupă voluntar o sarcină").

50. Mediafax, ştire: http://www.mediafax.ro/social/mamele-ies-in-strada-nemultumite-de-decizia-de-diminuare-a-indemnizatiei-de-crestere-a-copilului-6125484, accesat la 10.11.2011.

Odată cu această cristalizare se stabilizează conţinutul său ideatic : apelul la tradiţii comunitare, accentul pus pe reconciliere şi identitate europeană, dimensiunea transnaţională, sprijinul faţă de o economie socială de piaţă. Un mod simplu de a prezenta creştin-democraţia astfel stabilizată este : ideologie conservatoare cu privire la politicile sociale, stângistă cu privire la politicile economice şi transnaţională cu privire la formele de guvernare. În perioada postbelică, creştin-democraţia a fost ideologia marcantă a începuturilor Uniunii Europene şi a susţinut importanţa integrării politice, uniunii şi stabilităţii statelor membre.

Discursul creştin-democrat actual este unul care păstrează valorile subsidiarităţii şi medierii. În plan european, PPE a adoptat o direcţie conformă cu apelul la valori tradiţionale şi comunitate (depărtându-se de cel explicit religios), cu preocupare crescută pentru coeziune socială, pentru sprijinirea celor marginalizaţi, fiind însă sub o influenţă tot mai accentuat conservatoare în ultimii ani. Partidele creştin-democrate naţionale europene şi-au modernizat discursul cu privire la egalitatea de şanse între femei şi bărbaţi şi au adoptat o poziţie clar seculară.

În spaţiul românesc, direcţia discursului ideologic este una diferită de a celui european, partidul central creştin-democrat din România consolidându-şi poziţia tot mai mult ca un clasic partid conservator tradiţional de dreapta, cu apeluri explicite la religiozitate şi tradiţie, la un rol minimal al statului, cu o slabă preocupare pentru coeziune, solidaritate sau mediere a conflictelor sociale şi cu o raportare conservatoare la dimensiunea de gen a vieţii sociale şi politice.

Referințe

Bibliografie fundamentală

1. Acosta, Andrea Mejia, *Christian Democracy and the Politics of Coalition in Latin-America Chile Ecuador and Venezuela 1988-1998*, 1999.
2. Adenauer, Konrad, „Germany and the Problems of Our Time", în *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, vol. 28, nr. 2 (apr. 1952), pp. 156-161.
3. Almond, Gabriel, A. „The Political Ideas of Christian Democracy", în *The Journal of Politics*, vol. 10, nr. 4 (nov. 1948), pp. 734-763.
4. Baconschi, Teodor, „Ciocoii vechi şi noi", în Baconschi, Teodor, *Creştinism şi Democraţie*, Curtea Veche, 2010, pp. 79-80.
5. Baconschi, Teodor, „Credinţă, istorie, secularizare", în Baconschi, Teodor, *Creştinism şi Democraţie*, Curtea Veche, 2010, pp. 134-136.
6. Baconschi, Teodor, „Demnitatea umană şi rolul femii în viziunea creştin-democrată", în (coord.) Andreea Paul (Vass), *Forţa politică a femeilor*, Polirom, 2011, pp. 299-302.
7. Baconschi, Teodor, „Pentru o dreaptă populară, în România europeană", *Supliment 22 Plus*, 4 mai 2010 : *Democraţia creştină în România europeană*, anul XVII, nr. 295, p. 3, http : //fc-d.ro/wp-content/uploads/2010/08/22-plus-295.pdf, accesat la 10.11.2011.
8. Ball, Terence, Dagger, Richard, *Ideologii politice şi idealul democratic*, Polirom, Iaşi, 2000.
9. Bărbulescu, Iordan, şi Andreescu, Gabriel, „References to God and the Christian Tradition in the Treaty Establishing a Constitution for Europe : An Examination of the Backgound", în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 8, 24 (iarna 2009), pp. 207-230.
10. Boc, Emil, „Valorile democraţiei creştine", *Supliment 22 Plus*, 4 mai 2010 : *Democraţia creştină în România europeană*, anul XVII, nr. 295, p. 2, http : //fc-d.ro/wp-content/uploads/2010/08/22-plus-295.pdf, accesat la 10.11.2011.
11. Boyer, John, „Catholics, Christians and the Challenges of Democracy : The Heritage of the Nineteenth Century", în Wolfram Kaiser şi Helmut Wohnout (ed.), *Political Catholicism in Europe 1918-1945*, Routledge, 2004.

12. Ciobanu, Ionuţ, „Structura organizatorică a Partidului Ţărănesc şi a Partidului Naţional. O analiză comparată", în *Sfera Politicii*, nr. 129-130, 2008.
13. Coposu, Corneliu, „PNŢCD şi democraţia românească", în *Din gândirea creştin-democrată românească*, Ed. Metropol, 1995.
14. Coposu, Corneliu, „Rolul democraţiei creştin democrate în realitatea politică a României", în *Din gândirea creştin-democrată românească*, Ed. Metropol, 1995.
15. Duncan, Fraser, „A Decade of Christian Democratic Decline : The Dilemmas of the CDU, ÖVP and CDA in the 1990s", în *Government and Opposition*, vol. 41, nr. 4, pp. 469-490, 2006.
16. Gees, Thomas, „Successful as a «Go-between» : The Conservative People's Party in Switzerland", în Gehler, Michael, şi Kaiser, Wolfram, *Christian Democracy in Europe since 1945*, Routledge, New York, 2004, pp. 33-46.
17. Kaiser, Wolfram, „Transnational Christian Democracy : From the Nouvelles Equipes Internationales to the European People's Party", în Gehler, Michael, şi Kaiser, Wolfram, *Christian Democracy in Europe since 1945*, Routledge, New York, 2004, pp. 194-208.
18. Kaiser, Wolfram, *Christian Democracy and the Origins of European Union (New Studies in European History)*, Cambridge, 2007.
19. Kalyvas, Stathis N., „From Pulpit to Party : Party Formation and the Christian Democratic Phenomenon", în *Comparative Politics*, vol. 30, nr. 3 (apr. 1998), pp. 293-312.
20. Kalyvas, Stathis N., van Kersbergen, Kees, „Christian Democracy" (iunie 2010), *Annual Review of Political Science*, vol. 13, pp. 183-209, 2010.
21. Lewis, Paul H., „The «Gender Gap» in Chile", în *Journal of Latin American Studies*, vol. 36, nr. 4 (nov. 2004), pp. 719-742.
22. Lidtke, Vernon L., „*August Bebel and German Social Democracy's Relation to the Christian Churches*", în *Journal of the History of Ideas*, vol. 27, nr. 2 (apr. - iun. 1966), pp. 245-264.
23. Neamţu, Mihail, *Zeitgeist : tipare culturale şi conflicte ideologice*, Curtea Veche, Bucureşti, 2010.
24. Neamţu, Mihail, „Demnitatea femeii, între vocaţia maternităţii şi nevoia de reprezentare politică", în (coord.) Andreea Paul (Vass), *Forţa politică a femeilor*, Polirom, 2011b, pp. 332-339.
25. Neamţu, Mihail, „Şi conservator, şi reformator, aş spune ! Pe scurt, om de centru-dreapta", în Pătrăşconiu, Cristian (ed.), *Noua şcoală de gândire a dreptei*, Humanitas, Bucureşti, 2011a, pp. 99-116.
26. Macridis, Roy, Hulliung, Mark, *Contemporary Political Ideologies. Movements and Regimes*, Harper Collins, 1996.
27. Mainwaring, Scott, Scully, Timothy, *Christian democracy in Latin America : electoral competition and regime conflicts*, Standford University Press, Stanford, 2003.
28. Pelinka, Anton, „European Christian Democracy in Comparison", în Wolfram Kaiser, Michael Gehler, *Christian Democracy in Europe since 1945*, Routledge, 2004.
29. Papahagi, Adrian, „Creştinism şi democraţie", *Supliment 22 Plus*, 4 mai 2010 : *Democraţia creştină în România europeană*, anul XVII, nr. 295, p. 4, http : //fc-d.ro/wp-content/uploads/2010/08/22-plus-295.pdf, accesat la 10.11.2011.
30. Papini, Roberto, *The Christian Democrat International*, Rowman and Littlefield Publishers, Boston, 1997.
31. Preda, Radu, „De la asistenţialism la solidaritate", *Supliment 22 Plus*, 4 mai 2010 : *Democraţia creştină în România europeană*, anul XVII, nr. 295, p. 9, http : //fc-d.ro/wp-content/uploads/2010/08/22-plus-295.pdf, accesat la 10.11.2011.
32. Tătaru-Cazaban, Bogdan, „Cultura creştin-democraţiei europene", *Supliment 22 Plus*, 4 mai 2010 : *Democraţia creştină în România europeană*, anul XVII, nr. 295, p. 6, http : //fc-d.ro/wp-content/uploads/2010/08/22-plus-295.pdf, accesat la 10.11.2011.
33. Ţepelea, Gabriel, „Gândirea creştină şi «drepturile omului»", în *Din gândirea creştin-democrată românească*, Ed. Metropol, 1995.
34. Vaida, Ovidiu, „O diluare a mesajului creştin-democrat : cazul Partidul Popular European", în *Sfera Politicii*, nr. 157, 2011.

35. van Kersbergen, Kees, *Social Capitalism. A study of Christian democracy and the welfare state*, Routledge, Londra, 1995.
36. Van de Streek, Hillie, „Dutch Christian Democracy and Secularized Modern Culture", în Lamberts, Emiel (ed.), *Christian Democracy in the European Union*, Leuven University Press, Leuven, 1997, pp. 388-411.
37. Voinescu, Sever, „Doamnele în politică. Ce poveste!", în (coord.) Andreea Paul (Vass), *Forţa politică a femeilor*, Polirom, 2011, pp. 344-350.
38. Walker, Ignacio, Jouannet, Andres, „Democracia Cristiana y Concertación: los casos de Chile, Italia y Alemania", în *Revista de Ciencia Politica*, vol. 26, nr. 2, pp. 77-96.
39. Williarty, Sarah Elise, *The CDU and the Politics of Gender in Germany: Bringing Women to the Party*, Cambridge University Press, 2010.

Documente

1. Comisia Europeană, 2005: *Special Eurobarometer: Social values, Science and Technology*.
2. Proceduri de la Congresul Naţional al Creştin-Democraţilor, *Acuerdos del V Congreso Ideológico y Programático Democracia Cristiana*.
3. Internaţionala Creştin-Democrată şi a Partidelor Populare, 2001: *Resolution on Ideology*, Mexic,.
4. Resolution Adopted by the Centrist Democrat International, Roma, 20 septembrie 2007: *Resolution on Climat Change*.
5. Papa Leon al XIII-lea, 1891: *Rerum Novarum*.
6. Papa Pius al IX-lea, 1864: *Syllabusul Erorilor*.
7. Papa Pius al XI-lea, 1931: *Quadragesimo Anno*.
8. Papa Ioan Paul al II-lea, 1991: *Centesimus Annus*.
9. Conciliul Ecumenic Vatican II, *Constituţii, decrete, declaraţii*, 1999, ediţie revizuită, Arhiepiscopia Romano-Catolică de Bucureşti.
10. Papa Paul al VI-lea, 1965: *Christus Dominus*, *Decree Concerning the Pastoral Office of Bishops in the Church*.
11. Partidul Popular European, Grupul PPE: *Cele zece priorităţi ale grupului PPE pentru perioada 2009-2014. Cetăţenii – esenţa construcţiei europene*.
12. Procesul verbal de constituire a Partidului Ţărănesc, 5/18 decembrie 1918, publicat în *Ţara nouă*, 4/17 august 1919, http://ebooks.unibuc.ro/istorie/istorie1918-1940/4-2.htm, accesat la 10.11.2011.
13. Programul Partidului Naţional-Ţărănesc, octombrie 1926, publicat în *Aurora*, 13 octombrie 1926, http://ebooks.unibuc.ro/istorie/istorie1918-1940/4-9.htm, accesat la 10.11.2011.
14. *Propunere legislativă privind înfiinţarea, funcţionarea şi organizarea cabinetelor de consiliere pentru criza de sarcină*, 2012, http://www.cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck.proiect?idp=12593, accesat la 11.04.2011.
15. Schuman, Robert, 9 mai 1950: *Declaraţia Schuman*.
16. Uniunea Creştin-Democrată, 2007: *Principii ale Libertăţii şi Securităţii pentru Germania. Manifest al Partidului Uniunea Creştin Democrată din Germania (UCD)* [*Freedom and Security Principles for Germany* Party Manifesto of the Christian Democratic Union of Germany (CDU)], adoptat cu ocazia celui de-al 21-lea Congres, Hanovra

Site-uri

1. Internaţionala Uniunii Democrate, http://www.idu.org/history.aspx, accesat la 10.11.2011.
2. Organización Demócrata Cristiana de América (ODCA), http://www.odca.org.mx/, accesat la 10.11.2011.
3. Partido Democrata Christiano, http://www.pdc.cl/, accesat la 10.11.2011.
4. Partidul Popular European, http://www.epp.eu/parliament.asp?z=5C5D, accesat la 10.11.2011.
5. Uniunea Creştin-Democrată, http://www.cdu.de/en/3440.htm, accesat la 10.11.2011.
6. Partidul Democrat-Liberal, ww.pdl.org.ro, accesat la 10.11.2011.

7. Fundaţia Creştin-Democrată, http : //fc-d.ro/about/, accesat la 10.11.2011.
8. Mihail Neamţu, http : //mihailneamtu.ro/crez/, accesat la 10.11.2011.

Bibliografie auxiliară

1. Blofield, Merike H., Haas, Liesl, „Defining a Democracy : Reforming the Laws on Women's Rights in Chile, 1990-2002", în *Latin American Politics and Society*, vol. 47, nr. 3 (toamna, 2005), pp. 35-68.
2. Hellman, John, „The Opening to the Left in French Catholicism : The Role of the Personalists", în *Journal of the History of Ideas*, vol. 34, nr. 3 (iul. - sep. 1973), pp. 381-390.
3. Kitchen, Martin, *A History of Modern Germany 1800-2000*, Blackwell Publishing Ltd, 2006.
4. Zwick, Louise, Zwick, Mark, *The Catholic Worker Movement. Intellectual and Historical origins*, Paulist Press, New York, 2005.
5. Conway, Martin, „Catholic Politics or Christian Democracy ? The Evolution of Inter-war Political Catholicism Century", în Wolfram Kaiser, Helmut Wohnout (ed.), *Political Catholicism in Europe 1918-1945*, Routledge, 2004.

Mass-media

1. *Wall Street Journal*, 8 decembrie 2009 : „Recesiunea e rea, comunismul şi mai rău. Se pare că liberalismul economic a câştigat marginal în faţa moştenitorilor comunismului lui Nicolae Ceauşescu", http : //online.wsj.com/article/SB10001424052748703558004574583760256609716.html ? mod = googlenews_wsj, accesat la 10.11.2011.
2. Mediafax, 6 mai 2010 : „Băsescu : Statul este un om foarte gras cocoţat în spatele unuia slab şi subţirel, care este economia", http : //www.mediafax.ro/politic/basescu-statul-este-un-om-foarte-gras-cocotat-in-spatele-unuia-slab-si-subtirel-care-este-economia-6097010, accesat la 10.11.2011.
3. Ştirile ProTv, 2010 : „Boc : Prea multă asistenţă socială favorizează nemunca, în detrimentul muncii", http : //stirileprotv.ro/stiri/social/boc-prea-multa-asistenta-sociala-favorizeaza-nemunca-in-detrimentul-muncii.html, accesat la 10.11.2011.
4. *Adevărul*, 21 septembrie 2010 : „Boc : Trebuie redusă «generozitatea» indemnizaţiilor. Cea pentru creşterea copilului trebuie regândită", http : //www.adevarul.ro/actualitate/eveniment/Boc-_Trebuie_redusa_-generozitatea-_indemnizatiilor-_Cea_pentru_cresterea_copilului_trebuie_regandita_0_338966708.html, accesat la 10.11.2011.
5. Consiliul Naţional pentru Combaterea Discriminării (CNCD), 18 octombrie 2011 : „Comunicat de presă referitor la deciziile Colegiului director al CNCD din data de 17.10.2011" http : //www.cncd.org.ro/noutati/cauta/Comunicat-de-presa-referitor-la-deciziile-Colegiului-director-al-CNCD-din-data-de-17-10-2011-122/, accesat la 10.11.2011.
6. Mediafax, 25 noiembrie 2010 : „Teodor Baconschi, găsit vinovat pentru discriminare", http : //www.mediafax.ro/social/teodor-baconschi-gasit-vinovat-pentru-discriminare-7748724, accesat la 10.11.2011.
7. Mediafax, 16 mai 2010 : „Mamele ies în stradă, nemulţumite de decizia de diminuare a indemnizaţiei de creştere a copilului", http : //www.mediafax.ro/social/mamele-ies-in-strada-nemultumite-de-decizia-de-diminuare-a-indemnizatiei-de-crestere-a-copilului-6125484, accesat la 10.11.2011.
8. Mediafax, 4 aprilie 2012 : „Societatea civilă cere Guvernului să respingă proiectul de lege privind consilierea înainte de avort", http : //www.mediafax.ro/social/societatea-civila-cere-guvernului-sa-respinga-proiectul-de-lege-privind-consilierea-inainte-de-avort-9477177/, accesat la 11.04.2011.
9. *România Liberă*, 4 aprilie 2012 : „Societatea civilă reacţionează : parlamentarii decid în locul femeilor când şi cum să întrerupă voluntar o sarcină", http : //www.romanialibera.ro/actualitate/eveniment/societatea-civila-reactioneaza-parlamentarii-decid-in-locul-femeilor-cand-si-cum-sa-intrerupa-voluntar-o-sarcina-259688.html, accesat la 11.04.2011.

Conservatorismul

Mihai Zodian

„Aţi fi avut un popor protejat, satisfăcut, muncitor şi supus… Căci în aceasta constă adevărata egalitate a omenirii, şi nu în acele ficţiuni înspăimântătoare care, trezind idei false şi aşteptări deşarte, contribuie numai la a agrava şi la a face şi mai amară adevărata inegalitate, căreia niciodată nu îi pot pune capăt, o inegalitate pe care ordinea civilă o instituie atât pentru binele celor pe care nu îi poate ridica din condiţia lor umilă, cât şi pentru binele celor pe care îi poate înălţa la o condiţie mai favorabilă”[1] (Edmund Burke, 1790).

„Două naţiuni, între care nu există nici legături, nici simpatie ; care-şi ignoră reciproc obiceiurile, gândurile şi emoţiile ; crescute, hrănite şi cu maniere diferite şi care nu sunt guvernate de aceleaşi legi.
— Vorbeşti despre – a spus Egremont ezitând.
— Cei bogaţi şi cei săraci”[2] (Benjamin Disraeli, 1845).

1. Introducere

O viziune despre schimbarea politică şi socială fundamentează principiile şi acţiunile conservatorilor, unul dintre motivele care legitimează studierea curentului fiind tocmai impactul transformărilor de amploare asupra spaţiului public, a formelor sale de organizare şi a posibilităţilor de influenţare. O altă mare temă o constituie relaţia dintre idei şi comportament : în ce fel reprezentările mentale determină sau sunt condiţionate de contextul în care se dezvoltă ?

În orice comunitate, în legătură cu majoritatea subiectelor, întâlnim o atitudine tradiţionalistă, care-şi propune menţinerea nucleului valoric, instituţional sau comportamental, şi una reformistă, în favoarea schimbării (Oakeshott, [1962] 1995, pp. 78-79 ; Tănăsescu, în Bulei, 2009, p. 64). Acest lucru este adevărat fie că vorbim despre Atena lui Pericle sau, competiţia politică actuală. Pentru a complica dezbaterea, chiar în interiorul curentelor şi mişcărilor politice consacrate putem să facem această diferenţă între o atitudine „paseistă”

1. Edmund Burke, *Reflecţii asupra Revoluţiei din Franţa*, Nemira, Bucureşti, 2000, p. 76.
2. Benjamin Disraeli, *Sybil, or the two nations*, Henry Colburn, Londra, 1845.

şi una „modernistă” : liberalism clasic, liberalism al bunăstării ori socialism marxist, evoluţionist, social-democraţie şi conservatorism de stânga în Estul Europei postcomunist[3].

Conservatorii înşişi refuză o identificare prin ideologii, înţelese ca seturi raţionale şi sistematizate de idei, destinate să rezolve principalele probleme morale, politice, economice şi sociale[4]. „Teoreticienii” săi sunt adeseori oameni politici cu înclinaţii literare. Distanţarea este tipică epocii moderne şi poate fi explicată prin popularitatea principiilor filosofiei Luminilor, dar refuzul promotorilor de a se identifica cu un corp sistematic de principii nu înseamnă că acest lucru este imposibil ori de nedorit în analiză (Freeden, 1998, pp. 318-318).

Din aceste motive, am ales o identificare prin „asemănări de familie” a curentului conservator, inspirate de Ludwig Wittgenstein, Russell Kirk şi Michael Freeden, care conciliază ideile şi temporalitatea[5]. În loc de a privilegia o „esenţă” a curentului, vor fi identificate o serie de trăsături, nu neapărat împărtăşite de toate versiunile sale, dar care, laolaltă, conduc la o configuraţie distinctă din punct de vedere intelectual, indiferent dacă deosebirile aparţin contextului istoric, personalităţii autorilor, interpretării discipolilor[6]. În practică, identificarea mişcărilor conservatoare este mai puţin problematică şi nu arareori punctele de vedere coincid de-a lungul mai multor agende tematice, abordarea strict teoretică a lui Freeden necesitând şi un complement instituţional.

De pildă, Kirk delimitează şase mari principii conservatoare : puterea limitată a raţiunii, favorizarea tradiţiei, ordinea şi stratificarea, proprietatea şi libertatea, încrederea în normele cutumiare şi schimbarea graduală (Kirk, [1953] 2008, pp. 8-9). Willetts le reduce la două, comunitatea şi economia de piaţă, dar nu poate explica atitudinea conservatorilor faţă de schimbare, care-i distinge de tradiţionalişti şi „reacţionari” (Willetts, 1992, pp. 65-108).

---

3. Pentru Huntington, trăsăturile conservatorismului nu conţin un ideal, ci pot fi aplicate oricărei ordini sociale, având o natură imanentă şi instituţională. Oponenţii săi sunt radicalii, indiferent de orientarea ideologică. El pleda pentru o atitudine conservatoare inspirată de principiile liberalismului, ulterior deplasându-se mai spre dreapta (vezi subcapitolul dedicat dreptei americane contemporane). Pe larg în Samuel P. Huntington, „Conservatism as Ideology”, *The American Political Science Review*, iunie 1957. De altfel, mulţi autori liberali au fost consideraţi drept conservatori sau apropiaţi de ideile curentului : François Guizot, Alexis de Tocqueville, liberalii, libertarienii etc. În contextul românesc contemporan, Aurelian Crăiuţu invocă o tradiţie intelectuală a moderaţiei ca virtute politică, considerată ca o reprezentare a înţelepciunii şi spiritului practic, legată de o respingere a radicalismelor ideologice şi de o apreciere a culturii compromisului (Crăiuţu, 2006, pp. 13-18). Conservatorismul de stânga este colectivist, etatist, sceptic faţă de creşterea economică şi se inspiră din egalitarism, religie şi naţionalism (Mihaela Miroiu, *Societatea retro*, Trei, Bucureşti, 1999, pp. 50-51).
4. Într-o celebră lucrare polemică, pornind de la ambiguităţile curentului, Ted Honderich consideră egoismul drept singurul principiu al conservatorismului, lipsit de altă justificare morală (Honderich, 2005, p. 302). Doctrina este definită prin opoziţie cu o stângă concepută în sens larg, ca fiind caracterizată printr-un principiu al umanităţii, înţeles ca satisfacerea dorinţelor materiale, politice, culturale sau respect (p. 295). El respinge definiţiile prin obiecţii faţă de schimbare, proprietate, principu al meritului ca nesatisfăcătoare.
5. „O reţea complicată de asemănări care se suprapun şi se încrucişează”, Ludwig Wittgenstein, *Cercetări filosofice*, Humanitas, Bucureşti, [1953] 2004, pp. 132-134 ; Mihaela Miroiu, *op. cit.*, p. 35 ; Freeden, *op. cit.*, pp. 89-90. Vezi şi Russell Kirk, *The Conservative Mind*, BN Publishing, 2008.
6. Consacrată de Freeden, abordarea respectivă oferă o cale de mijloc între o abordare de manual şi una relativistă, integrând timpul şi unele constante, puncte de reper (Freeden, *op. cit.*, pp. 13-136). Autorul leagă morfologia sa de teorie şi filosofie, dar abordarea trebuie să fie extinsă şi la nivelul acţiunii şi instituţiilor politice, altfel nu este clar în ce fel se delimitează ideologia ca domeniu de studiu şi practică.

La rândul său, Nisbet discuta despre protejarea corpurilor intermediare între individ şi stat ca familia şi Biserica, reverenţa faţă de istorie[7], cutume, autoritate, proprietate şi libertate (Nisbet, [1986] 1996, pp. 43-70) ; Ball şi Dagger accentuează scepticismul faţă de intelect şi critica doctrinelor politice care ignoră experienţa (Ball, Dagger, [1995] 2000, pp. 99-101).

După Adrian Paul-Iliescu, valorile cardinale ale conservatorilor ar fi tradiţia, libertatea şi „evoluţia organică" sau schimbarea graduală (Iliescu, 1994, pp. 190-224)[8]. Freeden menţiona evoluţionismul, ordinea „obiectivă", respingerea revoluţiilor (Freeden, 1998, pp. 332-348)[9]. Oakeshott privilegia atitudinea tradiţionalistă, pe lângă refuzul dogmatismului şi empirismul, însă primul element este prea general, iar preferinţa pentru testarea prin experienţă este un element împărtăşit cu alte doctrine, ca liberalismul (Oakeshott, [1962] 1995, pp. 78-106).

Aici vom porni de la imperfecţiunea naturii umane, libertatea ca valoare, dar şi sursă potenţială a răului, proprietatea ca extindere a sa, respectul faţă de tradiţie, ordine şi schimbarea graduală.

Conservatorismul este, după cum s-a mai argumentat, o anomalie, supravieţuirea şi popularitatea sa într-o lume a individualismului şi a statelor sociale ridicând o serie de dileme teoretice[10]. Capitolul va trece în revistă originile şi dezvoltarea ideologiei din momentul Revoluţiei Franceze până în contemporaneitate, atât la nivel internaţional, cât şi în România, cu un accent pe schimbările din ultimele decenii.

2. De la „contrarevoluție" la statul social

Distins de tradiţionalism, conservatorismul modern apare ca reacţie la Revoluţia Franceză, dar şi la industralizare (Nisbet, ş1986ţ 1998, pp. 31-38). Adepţii săi au încercat să ofere o serie de răspunsuri proiectelor şi criticilor elaborate de ideologii liberalismului şi socialismului, promovând o cale de mijloc, adică au acceptat, în principiu, guvernarea reprezentativă,

7. Istoria pentru conservatori este concretă, contextuală, apreciată în propriii termeni, spre deosebire de istoria în concepţia multor liberali sau marxişti, unde trecutul este interpretat ca o manifestare, o treaptă a progresului libertăţii şi egalităţii. Vezi Herbert Butterfield, *The Whig Interpretation of History*, W.W. Norton & Company, New York, 1965.
8. La Adrian-Paul Iliescu, iluminismul scoţian, Burke şi Oakeshott conturează argumentul filosofic conservator. Privilegierii empiricului i se adaugă supremaţia pasiunilor în faţa logicii reci şi încrederea în ordine, responsabilitate şi obligaţii (Iliescu, 1994, pp. 156-171). Modelul filosofic conservator implică, pe baza acestor principii, o serie de reguli : umilinţa, derivată din neîncrederea faţă de raţionalitate ; spiritul de compromis ; pragmatismul şi conştiinţa imperfecţiunii naturii umane (Iliescu, 1994, pp. 24-32). La acestea se adaugă încrederea în tradiţii şi schimbare graduală, ca fiind reprezentative pentru o „cunoaştere colectivă" ce poate limita erorile raţionalismului individual (Iliescu, 1994, p. 77).
9. Vezi şi M. Miroiu, 1999, pp. 34-35.
10. Pentru Kissinger, dilema conservatorismului se pune odată ce consensul valoric al unei societăţi dispare. Apărătorii tradiţiei sunt obligaţi să justifice cutumele, ceea ce arată că acestea nu mai funcţionează de la sine, bătălia fiind, într-un fel, pierdută. De aici, o tranziţie de la o etică a datoriei la una a ortodoxiei şi de la conservator la contrarevoluţionar. „Când adevărul este puternic, se bazează pe credinţă. Când adevărul este contestat, devine o dogmă", considera el în „The Conservative Dillema : Reflections on the Political Thought of Metternich", *The American Political Science Review*, iunie 1954. De aici poate rezulta că supravieţuirea conservatorismului denotă mai curând caracterul schimbător, revoluţionar, în continuă mişcare al modernităţii decât importanţa tradiţiilor.

separarea puterilor în stat şi protecţia socială, dar într-o versiune moderată de schimbări graduale, valorificarea tradiţiei şi „comunitarism". În linii mari, se poate distinge între versiuni britanice, continentale şi americane ale conservatorismului.

Deşi conservatorii au apărat principiul proprietăţii private, considerându-l sacrosanct, nu au adoptat o atitudine rigidă întotdeauna, fie din calcule de prestigiu, fie apreciind că ordinea este mai bine apărată prin consimţământul celor guvernaţi. Astfel, uneori s-au numărat printre iniţiatorii măsurilor de protecţie socială din Europa, îndeosebi în Marea Britanie sau în Germania. Cancelarul german Otto von Bismarck a introdus un sistem de pensii pentru angajaţii industriali, în 1889 (Börsch-Supan, 2000, p. 25).

În Statele Unite, proprietatea şi descentralizarea au fost invocate de sudişti pentru a susţine sclavia africano-americanilor, în prima parte a secolului XIX. Conservatori ca James Calhoun au criticat industrialismul Nordului, unde mişcarea aboliţionistă câştiga teren, au promovat o ordine a plantatorilor şi dreptul statelor membre ale federaţiei americane de a anula legile pe care le considerau neconstituţionale, (Kirk, [1953], pp. 148-158). Imposibilitatea de a ajunge la un consens cu republicanii nordişti a condus la separarea Sudului, înfrângerea în Războiul de Secesiune (1862-1866) şi eliminarea sclaviei, deşi discriminarea populaţiei africano-americane a continuat.

Faţă de reforma electorală au adoptat o atitudine sceptică în teorie, dar s-au adaptat schimbărilor, uneori preluând iniţiativa. De exemplu, în cazul Marii Britanii, extinderea dreptului de vot pentru clasele de mijloc şi angajaţii industriali (bărbaţi) a fost promovată, în 1867, de cabinetul conservator influenţat de convingerea lui Benjamin Disraeli, pe atunci deţinător al portofoliului Finanţelor, că lărgirea participării va favoriza mişcarea, în dauna competitorilor liberali, afectaţi de divergenţe interne (Kirk [1953], 2008, pp. 238-243). Prin această schimbare graduală, partidul a reuşit să îşi sporească baza electorală dinspre elite spre grupurile anterior excluse din procesul politic.

În mod tradiţional, conservatorii s-au opus acordării de drepturi politice femeilor şi s-au distanţat, în general, de feminism. După Nisbet, motivaţi de îndoielile faţă de participarea populară şi din raţiuni culturale, ei au argumentat că acest tip de reforme le va face să-şi piardă feminitatea (Nisbet, [1986] 1998). Alte argumente se refereau la o presupusă inferioritate intelectuală a femeilor şi se remarcă deosebirea faţă de atitudinea mai favorabilă pe care conservatorii au avut-o, în unele ţări, în privinţa extinderii dreptului de vot masculin[11].

2.1. *Originile conservatorismului şi stabilitatea*

Mişcarea se dezvoltă odată cu cea mai importantă, poate, ruptură ideologică a lumii moderne, Revoluţia Franceză, desfăşurată între 1789 şi 1799. Aceasta a răsturnat monarhia dinastiei de Bourbon în numele ideilor libertăţii, egalităţii şi fraternităţii, având un impact profund asupra vieţii politice, în special prin impulsul dat definirii principalelor curente de idei politice. Deşi unele dintre principiile sale nu sunt originale, fiind întâlnite şi în lumea anglo-saxonă, evenimentele din Franţa au universalizat ideile de libertate şi egalitate şi au contribuit la naşterea naţionalismului modern. În acelaşi timp, Revoluţia nu a reuşit să dea naştere unui regim politic stabil, excesele sale provocând reacţii nu doar din partea aristocraţilor sau apărătorilor Vechiului Regim, dar şi din partea moderaţilor.

---

11. Vezi critica Sofiei Nădejde la adresa lui Maiorescu, în Alice Iancu, „Social-democraţia", din volumul de faţă, precum şi Ioana Vlad, „Feminismul".

Cea mai importantă dintre criticile la adresa mişcării aparţine lui Edmund Burke, un celebru parlamentar politician Whig[12], apărător al independenţei coloniilor americane şi un oponent al abuzurilor regimului colonial din India. În celebrele sale *Reflecţii asupra Revoluţiei din Franţa*, publicate în 1790, el pune bazele conservatorismului modern, distins de tradiţionalism (Burke, 2000), unde vom întâlni refuzarea raţionalismului, limitarea individualismului, preferinţa pentru comunitate, guvernare reprezentativă, schimbare graduală şi cutume. El recunoaşte o „egalitate morală" între oameni, dar consideră că o societate bună trebuie condusă de o meritocraţie, de aristocraţia celor virtuoşi, educaţi, deţinători de proprietăţi, garanţii ale libertăţii politice (*idem*, pp. 76-82)[13].

Talentul oratoric şi prestanţa politică a lui Edmund Burke au contribuit în mod decisiv la conturarea trăsăturilor conservatorismului modern şi la stabilitatea politică a Marii Britanii. Ideea fundamentală a rămas cea de schimbare graduală, alături de asocierea dintre libertate şi tradiţie. Problematica dreptului de vot, unde s-au opus apărătorii censului şi partizanii votului universal, va reprezenta una dintre temele majore ale politicii britanice şi ale celei occidentale ; după o opoziţie iniţială a vechilor Tories[14], urmează reforma electorală din 1832, prin acceptarea căreia ia fiinţă mişcarea conservatoare britanică modernă[15].

Dezbaterii despre modul de scrutin i se va adăuga, începând din anii '40-'50 a secolului XIX, contestareaa inegalităţilor sociale produse ca efect al Revoluţiei Industriale. Cele două teme au inspirat cariera celui care a fost poate cel mai original conservator, Benjamin Disraeli. Acesta a negociat continuarea reformei electorale şi a atras atenţia conservatorilor asupra problemelor angajaţilor, deschizând drumul partidului spre „politica de masă" (Willetts, 1992, pp. 10-13 ; Kirk, [1953] 2008, pp. 227-259 ; Sava, 2007, p. 73). În secolul XX, conservatorii britanici au reuşit să facă faţă criticilor şi reformelor liberale şi laburiste (extinderea dreptului de vot, stat social, modificarea raporturilor dintre puteri), au contribuit la victoria în Al Doilea Război Mondial prin politica lui Winston Churchill şi au acceptat principiile politicilor de protecţie socială (Willetts, 1992, pp. 39-42).

Conservatorismul britanic a reuşit să ofere o alternativă centristă criticilor modernizării promovate de liberali şi socialişti. A dovedit o uimitoare capacitate de adaptare, devenind, dintr-o facţiune a aristocraţilor, un partid de masă, cu o reprezentare multiplă a intereselor societăţii britanice. Deşi unele dintre ideile şi politicile sale au fost controversate, ca rezervele faţă de liberul schimb sau sprijinirea Camerei Lorzilor, Partidul Conservator a

12. Apărătorii tradiţionali ai prerogativelor legislativului britanic în faţa Coroanei, strămoşii liberalilor.
13. Pamfletul lui Burke a declanşat o serie de replici, una dintre cele mai importante, *A Vindication of the Rights of Men*, aparţinând lui Mary Wollstonecraft, una dintre primele teoreticiene feministe. Într-o concepţie ce îmbina republicanismul virtuţii civice cu individualismul, ea a susţinut că o societate dreaptă se bazează pe cea mai mare libertate posibilă, respectând opţiunile celorlalţi, iar Burke ajunge să fie privit ca un sofist care menţine o ambiguitate suspectă în privinţa principiilor şi se contrazice des (Wollstonecraft, [1790] pp. 1-9). Wollstonecraft îl critica şi pentru că, printr-un ideal al frumuseţii feminine, ar implica cultivarea slăbiciunii, delicateţii şi supunerii, lăsând jumătate din specia umană fără drepturi (*ibid.*, p. 34) ; dacă femeile vor fi menţinute în ignoranţă, atunci progresul va fi limitat (*ibid.*, p. 33-36). Acest argument extins va reprezenta nucleul celebrei *A Vindication of the Rights of Women* din 1792. Vezi Ioana Vlad, „Feminismul", în volumul de faţă.
14. Apărători tradiţionali ai Coroanei britanice, oponenţii Whig-ilor.
15. Robert Peel a lansat manifestul de la Tamworth din 1834, acceptând noile reguli pe baza căruia vechii Tories vor deveni Partidul Conservator, http : //www.victorianweb.org/history/tamworth2.html, accesat aprilie 2010.

contribuit la asigurarea stabilităţii politice şi la consolidarea democraţiei parlamentare în faţa tentaţiilor radicale.

Conservatorismul continental se confundă cu tradiţionalismul, distingându-se de varianta sa britanică prin scepticismul faţă de libertăţi şi de reprezentare şi prin aderenţa la o ordine politică destul de rigidă. Apărut tot ca o reacţie la Revoluţia Franceză, popular în mediile aristocratice şi dinastice opuse schimbărilor radicale, el a apărat monarhiile, ierarhiile clasice şi religia instituţionalizată[16]. Deseori admiratori ai lui Edmund Burke, adepţii săi nu au reuşit să ofere o alternativă viabilă pe termen lung, fiind înlocuiţi cu creştin-democraţii, mai ales după 1945[17].

În Franţa, unde a fost restaurată monarhia dinastiei de Bourbon, conservatorismul nu a reuşit să dea naştere unei mişcări politice de anvergură[18]. Spre sfârşitul secolului XIX, conservatorismul este înlocuit, treptat, de naţionalismul de dreapta ca formă de opoziţie faţă de stânga, de consecinţele ideilor Revoluţiei Franceze şi de modernizare, în general[19] (Nay, [2004] 2008, pp. 413-428 ; Touchard *et al.*, 1959, pp. 684-699). Conservatorismul german a avut un caracter mai etatist, cu nuanţe comunitare şi istorice, fiind influenţat de Burke sau de filosofia hegeliană[20], cancelarul Otto von Bismarck reuşind să unifice Germania în jurul Prusiei (Kissinger, [1994] 2004, pp. 96-141 ; Layton, 2002). La rândul său, Rusia a reprezentat unul dintre stâlpii legitimismului în secolul XIX. Membră a Sfintei Alianţe, ea a cooperat, îndeosebi sub ţarul Nicolae I, la menţinerea formulelor de guvernare dinastice şi aristocratice (Riasonovski, [2000], pp. 337-355).

După cum se poate observa, experienţa conservatorilor britanici nu se regăseşte în evoluţiile politice din Europa continentală. Avem de-a face cu istorii diferite, contexte sociale deosebite, cu impactul mai puternic al ideilor revoluţionare sau consecinţe ale politicilor externe. Tradiţionalismul a fost înlocuit de naţionalism, perioada interbelică a fost martora ascensiunii mişcărilor extremiste de dreapta şi de stânga, iar stabilizarea democratică a statelor din vestul Europei avea să se producă după cel de-Al Doilea Război Mondial.

2.2. *Conservatorismul american*

Statele Unite reprezintă un caz aparte în dezbaterile despre ideologii. Înfiinţate după un război de independenţă, pe baza unei constituţii scrise, cea mai influentă din lumea modernă şi inspirată de filosofia Luminilor, cu o cultură politică individualistă şi egalitară, evoluţia

16. După Burke, a doua critică de anvergură a Revoluţiei Franceze aparţine lui Joseph de Maistre, un nobil savoiard, mult timp reprezentant la curtea de la Sankt Petersburg, cu o importantă influenţă asupra opiniei publice a vremii. El privea răsturnările produse odată cu 1789 ca pe o pedeapsă divină, menită a demonstra eşecul viziunii filosofilor Luminilor despre raţionalism, libertate şi egalitate politică (de Maistre, [1796] 1862). În locul acestor idei, promova monarhia, aristocraţia, primatul papei şi principiul ordinii.
17. Pentru o trecere în revistă, vezi capitolul „Creştin-democraţia", în prezentul volum.
18. Întâlnim mai multe variante : gruparea „ultras", legată de Carol al X-lea, de Bonald şi Chateaubriand, refuza în bloc toate schimbările politice începând din 1789 ; orleaniştii, adepţi ai unei libertăţi elitiste ; legitimiştii, critici ai lui Ludovic-Filip şi ai „monarhiei din iulie" (Nay, [2004] 2008, pp. 403-412 ; Touchard, Lavau, Bodin, Sirinelli, Jeannin, 1959, pp. 537-549).
19. Vezi (Nay, [2004] 2008, pp. 413-428 ; Touchard *et al.*, 1959, pp. 684-699).
20. Vezi Müller, 1999, pp. 181-190, Stanomir, 2008, p. 29 ; Hegel a influenţat atât dreapta, cât şi stânga, vezi Georg W.F. Hegel, *Principiile filosofiei dreptului* [1822], IRI, Bucureşti, 1996.

lor politică este dificil de descris în termenii consacraţi în Europa de dreapta şi stânga. Samuel P. Huntington a descris un „Crez" american, centrat pe stat de drept, libertate, egalitate şi democraţie, idei liberale, în timp ce de Tocqueville le privea ca emblematice pentru tendinţa modernă de ştergere a diferenţelor de rang, origine şi moravuri (Huntington, [1981] 1994 ; Tocqueville, [1835-1840] 1995).

În 1787 a fost adoptată Constituţia, care stabilea existenţa unui guvern federal, capabil să impună taxe, organizat pe baza separării puterilor, a cărui legitimitate provenea de la cetăţeni, nu de la state. În acest context, are loc o amplă dezbatere publică, în cadrul căreia vom întâlni idei înrudite cu cele ale conservatorilor din Lumea Veche. Una dintre primele formulări ale conservatorismului american aparţine grupării federaliştilor[21], îndeosebi James Madison şi Alexander Hamilton, cărora li se datorează adoptarea Constituţiei americane şi cea mai cunoscută interpretare a acesteia, din celebrele *Federalist Papers* (Urofsky, [1994] 1995, pp. 35-37).

Preocuparea lor este ca cetăţenii să beneficieze de avantajele participării politice, evitând aspectele sale negative : facţionalismul, tirania majorităţii, confruntările interne şi abuzul libertăţilor. Inspiraţi din modele antice şi contemporane, ei disting între democraţie în sens de conducere directă şi republică, bazată pe guvernare reprezentativă şi stat de drept. Facţiunile, consideră ei, sunt interesate, afectate de pasiuni, pot contrazice atât interesul public, cât şi drepturile individuale, îndeosebi atunci când devin majoritare[22].

Idei elitiste se vor întâlni în societatea americană, dar, până la politicile „New Deal" de protecţie socială şi stimulare etatistă a economiei, este greu de vorbit despre conservatorism ca doctrină sau mişcare politică de amploare. În Sud, tentativa de definire a unei aristocraţii a proprietarilor de pământ a eşuat odată cu dezvoltarea sentimentelor abolţioniste, care au relevat contradicţia dintre sclavie şi ideile de libertate şi egalitate care stau la baza Constituţiei americane. Ulterior, Statele Unite s-au industrializat pe scară largă, principiile politice dominante fiind variante de liberalism, respectiv au înclinat substanţial în favoarea pieţei libere şi a descentralizării (Glenn, Teles, 2009, pp. 3-17).

Conservatorismul protejează tradiţia[23] şi moderează schimbarea, funcţionând ca un factor de echilibrare a efectelor transformărilor politice, economice şi sociale. După cum argumenta Burke, elementele deficiente dintr-o ordine politică sunt eliminate sau ameliorate, cele viabile rămân însă în funcţiune. În consecinţă, strategia favorită de schimbare a fost reforma, promovată anticipativ sau reactiv ca metodă principală de asigurare a supravieţuirii unei comunităţi politice şi a valorilor sale.

3. „Forma fără fond" şi cazul românesc

Ţările Române sunt influenţate de ideile şi practicile occidentale începând cu Revoluţia Franceză, mai ales după Tratatul de la Adrianopole din 1829, care deschide libertatea comerţului, precum şi odată cu adoptarea Regulamentelor Organice în 1831, în timpul

21. Primul partid politic american, de nuanţă centralizatoare, înrudit cu conservatorismul.
22. Cel mai important este Federalist 10 din 1787, redactat de James Madison (Urofsky, [1994] 1995, pp. 54-57).
23. Deşi tradiţia este ambiguă, nu numai din cauza diversităţii societăţilor şi a cutumelor lor, a trecerii timpului, ci şi din cauza termenilor de referinţă, care pot fi religia, o ordine socială, o doctrină filosofică, un model politic etc.

ocupaţiei ruseşti. Viaţa politică în sens modern se conturează după Unirea din 1859, aducerea pe tron a lui Carol I şi Constituţia din 1866. Orice punct de plecare este ceva convenţional, dar prezintă avantajul autonomiei interne, apoi al independenţei, al stabilităţii construcţiei instituţionale şi poate fi considerat un punct de referinţă important pentru analiza de faţă[24].

Un aspect important al doctrinei conservatorilor români a fost apărarea marii proprietăţi, criticată ca fiind depăşită în epocă, în contextul problemei agrare. Pentru Barbu Catargiu, dimpotrivă, fără să fie o castă politică, boierimea a fost cea care a declanşat proiectul de modernizare şi de obţinere a autonomiei naţionale (Catargiu, [1857] 2002, pp. 352-353). Astfel, considera Andrei Miroiu, „concepţia conservatoare vede, în esenţă, o singură modalitate prin care cineva se poate ridica la demnitatea unor drepturi neposedate înainte, anume, munca, propriul efort de acumulare… Dacă naşterea este semnificativă pentru cei născuţi în sferele de sus ale societăţii, pentru ceilalţi doar propriul demers de ridicare duce la dobândirea de drepturi" (Miroiu A., în Bucur şi Miroiu, 2002, p. 85).

Cele mai coerente idei conservatoare sunt elaborate de către intelectualii junimişti, conduşi politic de P.P. Carp şi cultural de Titu Maiorescu[25]. Inspirată din cultura germană, „teoria formei fără fond" a fost nu doar un instrument de critică literară, ci şi o concepţie generică, referitoare la tipul şi la ritmul modernizării şi civilizaţiei româneşti. Maiorescu blama prezenţa unei tendinţe dominante de copiere a instituţiilor şi ideilor europene, fără ca acestora să le corespundă un conţinut românesc (Maiorescu, [1868] 1999, pp. 128-136)[26]. De aici apar o serie de probleme : superficialitate, iraţionalism, promovarea mediocrităţilor, carierism, o cultură artificială care poate conduce la declin. Ceea ce critica Maiorescu nu erau instituţiile vestice ca atare, ci felul în care au fost imitate la noi, nu doar din perspectivă literară, ci şi politică[27]. În articolele politice ale lui Eminescu, publicate în ziarul oficial al formaţiunii, *Timpul*, conservatorismul se întâlneşte cu naţionalismul, cultul muncii şi evoluţionismul (Eminescu, [1876-1881], 2002, pp. 84-102 ; Stanomir, 2008, pp. 147-154).

Într-un discurs celebru, devenit program politic, „Era nouă", P.P. Carp îşi însuşeşte ideile liberale din Constituţie, dar promovează schimbarea graduală, pentru a evita conflictele interne şi dezbinarea (Carp [1884], în Stanomir şi Vlad, 2002, pp. 466-475)[28]. În viziunea

24. O prezentare detaliată a perioadei în Apostol Stan, *Putere politică şi democraţie în România, 1859-1918*, Albatros, Bucureşti, 1995. Vezi şi Anastasie Iordache, *Originile şi constituirea Partidului Conservator din România*, Paideia, Bucureşti, 1999 ; Ion Bulei, *Conservatori şi conservatorism în România*, Editura Enciclopedică, Bucureşti 2000 ; Cristian Preda, *Rumânii fericiţi. Vot şi putere de la 1831 până în prezent*, Polirom, Iaşi, 2011.
25. Printre alţii, Sorin Alexandrescu interpreta Junimea ca pe un grup de presiune, unde Maiorescu era ideologul şi Carp, liderul politic. Vezi eseul „Junimea – discurs politic şi discurs cultural", în Sorin Alexandrescu, *Privind înapoi, modernitatea*, Univers, Bucureşti, 1999.
26. De aici şi o lungă dezbatere care continuă şi zilele noastre. Vezi şi Zeletin, *Burghezia română şi rolul său istoric*, Humanitas, Bucureşti, 2006 ; Eugen Lovinescu, *Istoria civilizaţiei române moderne*, 1992.
27. Ca şi în ceea ce priveşte schimbarea graduală, sunt greu de deosebit condiţiile în care există o corespondenţă între formă şi fond, direcţia cauzalităţii etc. De asemenea, cum amintea Ioan Stanomir, „tradiţia" este o tradiţie înţeleasă occidental. Acesta este principalul paradox al conservatorismului românesc" (în Cristian Pătrăşcănoiu (ed.), *Noua şcoală de gândire a dreptei*, Humanitas, Bucureşti, 2011, p. 144).
28. „Nici urmă de încrâncenare sau de spirit de revanşă al moşierilor sancţionaţi prin reforma agrară şi prin pierderea formală a dreptului unic la exercitarea puterii politice, nici vorbă de reacţiune împotriva cuceritilor revoluţiei din anii 1840-1866", aprecia Andrei Miroiu (Andrei Miroiu, în Miroiu şi Bucur, 2002, p. 94).

sa, probleme fundamentale de organizare politică au fost depăşite, trebuia trecut la stabilirea regulilor unei guvernări productive. Proiectul prevedea o clasă ţărănească proprietară şi autonomă, cu un scepticism faţă de confiscarea pământului ; protejarea meşteşugarilor prin bresle în versiune modernă ; şcoli rurale şi de meserii ; justiţie independentă şi administraţie eficientă (Carp, *ibid.*).

Take Ionescu şi-a propus o deschidere a mişcării conservatoare către noi grupuri sociale, similară atitudinii britanice, dar a părăsit formaţiunea în 1908, ca urmare a rivalităţilor cu lideri ca P.P. Carp (Stanomir, 2008, p. 236). În programul nou înfiinţatului Partid Conservator-Democrat, se încerca conciliere a ideii de protejare a proprietăţii private cu extinderea participării politice, considerându-se necesară o armonizare mai accentuată între interesele marilor proprietari şi ţărani[29]. De asemenea, erau sprijinite dinastia, armata şi reforma administraţiei.

În general, se poate spune despre conservatori că erau legaţi de marea proprietate, de ordinea cenzitară, sceptici faţă de modificări radicale, deschişi faţă de intelectuali influenţi. În linii mari, Partidul Conservator a fost unul puternic personalizat, organizat la nivel de cluburi de „notabili", afectat de facţionalism şi de rivalităţi între actorii politici majori (Stanomir, 2008, pp. 236-238). Politica de „rotativă guvernamentală" a lui Carol I a contribuit la consolidarea unui sistem bipartid, caracterizat prin alternanţă. Primul Război Mondial, dreptul universal de vot masculin şi reforma agrară au contribuit la declinul formaţiunii[30].

4. Noul conservatorism

Conservatorismul a devenit popular, într-o versiune reformată, începând din anii 1980. De această dată, sunt accentuate libertatea, proprietatea, limitarea puterilor statului şi unele valori comunitare, mai curând decât elitele, tradiţia sau autoritatea, tipice versiunii originare burkeene. Se adaugă versiuni de conservatorism social şi cultural, ca reacţie în faţa schimbărilor societăţii americane, declinul unor tradiţii, ideile mişcării pentru drepturile civile ; ambele mari curente iau amploare în timpul administraţiei Reagan.

Inspiraţi de încrederea în eficienţa pieţei libere, adepţii săi au promovat politici de privatizare a serviciilor publice, combatere a inflaţiei, reducere a puterii sindicatelor şi încurajare a inovării tehnologice. De exemplu, premiera britanică Margaret Thatcher a redus cheltuielile guvernamentale civile, reducere acompaniată de creşterea şomajului, dar şi de scăderea taxelor directe şi sporirea celor indirecte[31]. Sistemele de sănătate au fost reformate, pentru realizarea unei mai intense competiţii interne şi implicarea sectorului privat.

Din punct de vedere social, s-a pus un accent sporit pe familie, considerată baza societăţii, într-o interpretare tradiţionalistă a rolurilor de gen. De aici şi o serie de propuneri de limitare a dreptului la avort în Statele Unite sau respingerea, în contextul unei campanii conservatoare intense, în 1982, a amendamentului egalităţii de drepturi la Constituţia americană, care ar fi interzis discriminarea de gen şi ar fi permis intervenţia directă a legislativului [32].

---

29. Programul Partidului Conservator-Democrat (1908) (Stanomir, Vlad, 2002, pp. 482-489).
30. Vezi Stan, 1995, pp. 310-360 ; Bulei, 2000, pp. 623-667 ; Stanomir, 2008, pp. 236-238.
31. Vezi Willetts, 1992, pp. 55-61 ; Buiter, Miller, Baily, Branson, 1981.
32. Roberta W. Francis, „The History Behind the Equal Rights Amendment", http : //www. equalrightsamendment.org/era.htm.

Conservatorii au acordat o atenţie specială chestiunilor de securitate naţională, prin creşterea cheltuielilor militare, investiţii în noi tehnologii sau legislaţii controversate, care întăreau capacitatea statului de supraveghere internă în scopul combaterii terorismului. Au aplicat o politică externă mai activă, inclusiv prin intervenţii armate, şi şi-au manifestat scepticismul în legătură cu funcţionarea organizaţiilor internaţionale. De asemenea, au întărit controlul frontierelor pentru combaterea migraţiei.

În cele ce urmează, voi insista asupra versiunilor britanice şi americane ale fenomenului, deoarece aici vom întâlni cele mai importante iniţiative politice şi principalele direcţii ale noului val de conservatorism. Acestea au manifestat o încredere în capacitatea pieţei libere de a asigura o creştere economică viabilă şi rezerve faţă de statul social şi sindicate. În Statele Unite, conservatorismul a fost mai eterogen decât în Marea Britanie, versiunilor individualiste adăugându-li-se grupări tradiţionaliste şi de inspiraţie religioasă.

4.1. *Preambul intelectual*

Criza interbelică, Al Doilea Război Mondial şi comunismul au contribuit la renaşterea intelectuală a conservatorismului, într-un mod oarecum analog cu ceea ce s-a întâmplat în epoca lui Burke. Totalitarismele fascist, nazist şi sovietic au oferit exemple care păreau să justifice punerea sub semnul întrebării a marilor proiecte şi o întoarcere spre tradiţie. Războiul Rece a consolidat sentimentul ameninţării şi a legitimat ideea unei concilieri între libertate şi autoritate.

Michael Oakeshott a realizat o critică importantă a modernităţii „progresiste", identificată, ca formă de gândire şi de acţiune, cu raţionalismul. Cu origini în filosofia lui Descartes, raţionalismul privilegiază intelectul, subordonează experienţa, respinge tradiţia şi aderă la un optimism exagerat referitor la capacitatea sa de a schimba lumea (Oakeshott, [1962] 1995, pp. 7-9). În politică, inspiră inginerii sociale, considerând că orice problemă are o soluţie unică şi conduce la uniformizare (*idem*, pp. 13-14). În locul raţionalismului excesiv, autorul susţine relevanţa experienţei, schimbarea lentă şi tradiţia.

Statele Unite au fost martorele unui reviriment al conservatorismului, în condiţiile desfăşurării Războiului Rece şi ale criticii statului social. În anii 1950, în Statele Unite, o serie de gânditori contribuie la creşterea popularităţii curentului : Russell Kirk, William Buckley, Eric Voegelin, având ca tribună predilectă de exprimare revista *National Review*[33], în paginile căreia William Buckley a urmat o politică de coalizare a diverselor orientări de dreapta. Cunoscuţi alternativ ca *noii conservatori* (diferiţi de neoconservatori), ei pun accent pe libertate, tradiţie, societate civilă, religie, scepticism faţă de raţiune şi anticomunism.

Autorii conservatori au fost secondaţi de liberalii evoluţionişti ca Friedrich Hayek şi Karl Popper, care au respins proiectele radicale de transformare socială, odată cu ascensiunea sistemelor totalitare nazist şi comunist. Ei au pledat pentru o umilinţă a raţiunii în politică,

33. Nisbet, [1986] 1998, pp. 126-128 ; Cristescu, în Sterpan, Aligică, pp. 53-61 ; Glodeanu, în Sterpan, Aligică, pp. 129-150. Voegelin blama secularizarea pentru apariţia totalitarismelor, considerate ca religii politice ale statului, comparate cu gnosticismul (vezi Voegelin, *Religiile politice*, Humanitas, [1938] 2012, şi studiul introductiv al lui Bogdan Ivaşcu). Un argument similar îi aparţine lui Roger Scruton, pentru care declinul religiei şi al culturii populare care se baza pe ea acordă creaţiei elitelor rolul de protecţie a eticii, ale cărei valori sunt ameninţate de postmodernism şi mişcările contestatare (Scruton, [1998] 2011).

limitarea puterii statului, economie de piaţă, în scopul apărării libertăţii personale. Criticile s-au extins însă de la regimurile autoritare spre statul social, prin intermediul monetarismului şi al economiei ofertei (Freeden, 1998, pp. 393-397)[34].

4.2. *„Revoluția thatcheristă”*

Margaret Thatcher a fost prima şi singura femeie aflată în fruntea executivului britanic, din istoria de până acum a acestuia. Născută într-o familie din clasa de mijloc, a obţinut şefia Partidului Conservator în 1975 şi a condus Cabinetul din 1979 până în 1990, perioadă în care conservatorismul a suferit o transformare majoră, cu un impact pe termen lung asupra reconfigurării spectrului politic. Tradiţionalismul şi schimbarea graduală au fost subordonate individualismului, criticii stagnării şi proiectelor de reformare a statului social.

Libertatea şi patriotismul, precum şi sentimentul comunitar au constituit fundamentele gândirii politice promovate de Margaret Thatcher. În viziunea sa, corporatismul dezvoltat după 1945 s-a transformat într-o ameninţare la adresa libertăţii individuale, cu riscul stagnării economice. Un alt element important l-a reprezentat reforma statului social, în contextul căreia se poate observa melanjul de conservatorism şi individualism caracteristic guvernării sale. Conform principiului schimbării graduale, Thatcher nu a desfiinţat politicile de bunăstare socială, dar a deschis sistemul asistenţial competiţiei private în ceea ce priveşte furnizarea de servicii[35].

Guvernarea lui Margaret Thatcher a redefinit conservatorismul, apropiindu-l de liberalism prin accentuarea elementelor individualiste şi prin promovarea economiei de piaţă, deşi menţine trăsăturile comunitare. De asemenea, a contribuit la creşterea popularităţii curentului, îndeosebi după schimbările din 1989-1991 şi criticile politicilor etatiste. În acelaşi timp, a forţat o reformă a stângii laburiste, care a devenit mai centristă, unele din elementele politicilor sale fiind greu de deosebit de cele ale dreptei.

4.3. *Evoluții americane*

În Statele Unite are loc o ascensiune remarcabilă a curentelor conservatoare, începând din anii 1970. Ele capătă amploare odată cu câştigarea preşedinţiei de către Ronald Reagan, în urma alegerilor din 1980. Factorii economici s-au împletit cu cei culturali, o reacţie faţă de schimbările produse în anii anteriori în ceea ce priveşte valorile, emanciparea şi legitimitatea autorităţilor.

Administraţia Reagan s-a distins, ca şi cea contemporană ei, condusă de Margaret Thatcher, prin acţiuni de sprijinire a mediului privat, de combatere a inflaţiei, de reducere a puterii sindicatelor şi dereglementare. A scăzut taxele, sperând că vor creşte fondurile

34. Pe larg în Hayek, [1944] 1997 ; Hayek, [1960] 1998 ; Popper, [1945] 1993 ; Milton Friedman, Rose Friedman, [1980] 1998. Pentru „economia ofertei”, ideea că reducerea impozitelor conduce la creşterea bugetului, vezi Hardwick, Langmead, Khan, 2002, pp. 326-327. O analiză detaliată, inclusiv cu o parte a criticilor legate de creşterea deficitelor şi a datoriei publice, se regăseşte la Radu Nechita (Nechita, în Sterpan, Aligică, 2011, pp. 343-364).
35. Combes, 2010, http : //jeanbaptiste.combes.free.fr/blog/index.php/2010/07/24/creating-a-market-the-case-of-the-nhs/, accesat aprilie 2012.

colectate, şi a sporit investiţiile în domeniul militar. Succesele economice au fost însoţite totuşi de amplificarea problemelor deficitelor comercial, bugetar şi al datoriei Statelor Unite (Jenkins, Eckert, 2000 ; Gilpin, [1987] 1999).

În exterior, a promovat o atitudine combativă faţă de Uniunea Sovietică, contribuind la creşterea prestigiului Statelor Unite, afectate de controversele legate de intervenţia în Vietnam. Aici intră, de exemplu, programe precum modernizarea arsenalului nuclear şi „scutul", dar Reagan a modificat şi abordarea diplomatică, odată cu reformele lui Mihail Gorbaciov, încheind o serie de acorduri şi declaraţii politice, care au însoţit sfârşitul Războiului Rece şi destrămarea URSS-ului (Kissinger, [1994] 2004, pp. 666-699).

După cel de-al Doilea Război Mondial, conservatorii au început să se distanţeze faţă de statul social, de planificare, preluând idei liberale despre eficienţa pieţei libere şi individualism. Cauzele sunt multiple, de la schimbările economice la noul sector financiar, transformările culturale, consolidarea societăţii de consum etc. Crizele declanşate începând din 1971, percepţia stagnării economice şi evenimentele internaţionale au oferit cauza proximă a distanţărilor mai sus pomenite.

5. Conservatorismul după 1989

Sfârşitul Războiului Rece s-a produs când la putere în Marea Britanie şi în Statele Unite se aflau guvernări conservatoare. În consecinţă, s-au intensificat tendinţele menţionate anterior, de consolidare a politicilor pieţei libere, şi a apărut o nouă încredere în capacitatea lumii occidentale de a-şi asigura o mai mare prosperitate, într-o lume relativ mai paşnică. Indiferent de culoarea politică, s-a instaurat o atitudine favorabilă reducerii intervenţiei statului în economie, stimulării iniţiativei particulare, globalizării şi reformei sistemelor de protecţie socială.

Sub influenţa ideilor liberale, conservatorii au acţionat pentru reducerea taxelor, micşorarea cheltuielilor guvernamentale şi privatizări. De exemplu, în Statele Unite, administraţia Bush a redus impozitele pentru veniturile ridicate, în 2001 şi în 2003, la un minim istoric[36]. Efectul secundar a fost creşterea deficitului bugetar, măsura atrăgând critici legate de accentuarea inegalităţilor.

Criza economică începută în 2007-2008 a modificat, cel puţin pentru moment, unele priorităţi. Administraţia republicană americană a intervenit, cu unele ezitări, pentru salvarea firmelor mari care riscau să dea faliment, prin asistenţă financiară, o formă de intervenţie financiară. Cu toate acestea, ideile referitoare la eficienţa pieţei libere au rămas de actualitate pentru conservatori, aceştia militând pentru reducerea cheltuielilor financiare şi a datoriilor.

Din punct de vedere social, ideologia rămâne sceptică faţă de mişcările de emancipare şi de politici afirmative, unele variante criticând secularizarea şi separarea statului de religie. Conservatorii critică cotele adoptate pentru promovarea minorităţilor şi pentru corectarea dezechilibrelor de gen, susţinând că avem de-a face cu o limitare a iniţiativei particulare şi cu o intervenţie nelegitimă a statului în activităţi private. De asemenea, în versiunea religioasă, sistemul de idei rămâne cel puţin sceptic faţă de dreptul la avort.

36. Center on Budget and Policy Priorities, „Policy Basics : The 2001 and 2003 Tax Cuts", http : // www.cbpp.org/cms/index.cfm ? fa = view&id = 2705, accesat mai 2012 ; CBO Cost Estimate, „Jobs and Growth Tax Relief Reconciliation Act of 2003", http : //www.cbo.gov/sites/default/files/cbofiles/ftpdocs/42xx/doc4249/hr2.pdf, accesat mai 2012.

Temele culturale şi sociale nu se limitează la probleme de credinţă sau viitorul familiei. Un exemplu în acest sens îl reprezintă dezbaterea despre migraţie din Statele Unite. Deseori prezentată doar ca o problemă de lege şi ordine, ea relevă, cel puţin în unele medii conservatoare, aproape tradiţionaliste, o teamă identitară. Ca şi critica mişcărilor pentru drepturi, ea porneşte de la percepţia unei tradiţii care se dizolvă, odată cu schimbarea modelului cultural, dar şi a celui al structurii demografice americane.

Administraţia George W. Bush a promovat o serie de politici pentru controlul migraţiei, cea mai controversată fiind cea a unui „zid", un sistem avansat tehnologic destinat reducerii fluxurilor de populaţie dinspre America de Sud. Din perspectiva preşedintelui american, fenomenul afecta sistemul de protecţie socială, conducea la creşterea criminalităţii şi la situaţii conflictuale în localităţile afectate[37]. Decizia de a construi zidul a creat controverse, nu numai cu democraţii şi liberalii, dar şi între republicani şi între Statele Unite şi Mexic[38].

În ceea ce priveşte securitatea naţională, conservatorii continuă să aibă încredere în politici de întărire a potenţialului militar, fie prin achiziţii, fie prin alianţe. Tipică a fost, în acest sens, politica neoconservatoare, care îmbina promovarea democratizării prin puterea exemplului, cu intervenţii armate, exemplificată de campania din Irak, din 2003. Trebuie menţionat că intervenţiile externe nu au reprezentat doar apanajul dreptei, exemple fiind campania din Kosovo, desfăşurată în 1999, şi cea din Libia, din 2011.

Ideologia nu respinge cooperarea globală, cu rezerva protejării autonomiei statale ; partidele conservatoare şi cele creştin-democrate fac parte din Uniunea Democratică Internaţională, înfiinţată în 1983. Platforma sa se orientează ca valori în jurul democraţiei, libertăţii individuale şi economiei de piaţă[39]. Ea cuprinde, printre alte formaţiuni, republicanii americani, conservatorii britanici, partide similare din Australia şi Canada, dar şi partide creştin-democrate precum cel german[40].

În declaraţia de principii adoptată odată cu înfiinţarea Uniunii, membrii săi îşi anunţă aderenţa faţă de drepturile fundamentale ale omului, descentralizare, sprijinirea familiei, servicii sociale reformate în favoarea iniţiativei private, crearea de locuri de muncă şi taxe reduse. Cooperarea internaţională este echilibrată prin prevederea „dreptului fiecărei naţiuni de a-şi conserva identitatea şi de a-şi urmări interesele vitale"[41]. Ca atare, reprezintă mai curând un forum de discuţie şi de negociere decât o instituţie centralizată.

La nivel european, în mod obişnuit, conservatorii făceau parte din Partidul Popular European, alături de creştin-democraţi, până când liderul britanic, David Cameron, s-a distanţat faţă de colegii săi, formând de două ori, în 2006 şi în 2009, grupuri separate în Parlamentul European[42]. Alături de partide de dreapta din Polonia, Letonia sau Cehia, el a lansat, în 2009, Alianţa Conservatorilor şi Reformiştilor Europeni, cu scopul combaterii federalismului european, în favoarea suveranităţii fiecărui stat, încurajării iniţiativei particulare,

37. „George W. Bush on immigration", http : //www.nytimes.com/2006/05/15/washington/15text--bush.html ? _r = 1&pagewanted = all.
38. „Bush signs Mexico fence into law", BBC, http : //news.bbc.co.uk/2/hi/6088084.stm.
39. International Democratic Union, History, http : //www.idu.org/history.aspx, accesat mai 2012.
40. Se discută şi despre o influenţă a ideilor conservatoare asupra creştin-democraţilor. Pentru o trecere în revistă, vezi capitolul „Creştin democraţia", în prezentul volum.
41. *** „Declaration of Principles agreed by IDU founders, London 1983", http : //www.idu.org/principle.aspx.
42. Sava, 2007, pp. 75-76 ; Hélène Mulholland, „Tories unveil group of controversial new allies in European parliament", *The Guardian*, iunie 2009, http : //www.guardian.co.uk/politics/2009/jun/22/conservatives-new-eu-group, accesat mai 2011 ; AECR, http : //www.aecr.eu/about-us.

reducerii reglementărilor şi asigurării securităţii energetice. Diviziunile s-au intensificat odată cu disputa referitoare la tratatul fiscal, de la sfârşitul lui 2012, când Marea Britanie sub conducerea lui Cameron a refuzat să semneze documentul.

Rezumând, avem de-a face cu politici favorabile pieţei libere, restrângerii intervenţiei statului în economie, privatizării şi reformei statului social, din punct de vedere economic. Conservatorii îşi propun protejarea identităţilor tradiţionale, a instituţiei familiei, se opun căsătoriilor între persoane de acelaşi sex şi sunt sceptici faţă de valoarea migraţiei. Ei acceptă formule de cooperare internaţională limitată şi tind să fie sceptici în ceea ce priveşte procesul de integrare europeană.

5.1. *Reorientări ale dreptei americane*

Succesorul lui Ronald Reagan, George Bush Sr., s-a concentrat asupra problemelor cauzate de schimbarea sistemului politic internaţional. Fiind considerat mai centrist decât Reagan, el a promovat o diplomaţie multilaterală, dar sub coordonarea Statelor Unite, atitudine emblematică în cazul Războiului din Golf din 1990-1991. De altfel, succesul lui William Clinton la alegerile prezidenţiale din 1992 se poate explica şi prin perceperea ignorării problemelor interne, a celor economice în mod special (Thomas, Baas, 1996).

Anticipat de preluarea Congresului în 1994, marele moment conservator american a fost preşedinţia lui George W. Bush, 2000-2008. Aici putem întâlni în acţiune majoritatea tendinţelor descrise mai sus, cu accent pe neoconservatorism şi respingerea intervenţionismului public. Un conservatorism „individualist" a inspirat politicile economice, îndeosebi dezbaterile referitoare la politica taxării, cel puţin până la criza economică începută în 2007-2008[43].

După atentatele din septembrie 2001, ideile referitoare la răspândirea democraţiei, intervenţii armate şi unilateralism au inspirat politica externă americană. Problemele economice şi critica legitimităţii campaniilor din Irak au pus în umbră aceste două curente. În schimb, s-au dezvoltat mişcarea „Tea Party" şi conservatorismul religios, ultimul pus în evidenţă şi de alegerile primare din prima parte a lui 2012.

5.1.1. Schimbarea regimurilor politice şi dilemele intervenţiilor

Neoconservatorismul este, poate, cea mai controversată dintre versiunile recente ale familiei doctrinare, în Statele Unite, dar nu numai, termenul ajungând să rivalizeze, prin abuz, cu cel de „neoliberal" şi cu cel de „socialist". Fondat de Irving Kristol, Leo Strauss, Allan Bloom şi alţii, acesta a inclus mulţi foşti stângişti, puternic anticomunişti, nemulţumiţi de valorile şi politicile pacifiste adoptate de Partidul Democrat, odată cu amplificarea controverselor referitoare la conflictul din Vietnam. Printre adepţii săi s-au numărat Francis Fukuyama, Charles Krauthammer, Frederick Kagan, Robert Kaplan, Paul Wolfowitz[44].

---

43. Pentru o discuţie a crizei, în context istoric, vezi Nouriel Roubini, Stephen Mihm, *Economia crizelor. Curs fulger despre viitorul finanţelor*, Publica, Bucureşti, 2010.

44. Pentru neoconservatorism, vezi : Leo Strauss, *Cetatea şi omul*, Polirom, Iaşi, [1962] 2000 ; Allan Bloom, *Criza spiritului american*, Polirom, Iaşi, [1987] 2007 ; Irving Kristol, „Tragedia multiculturalismului", traducere de Mircea Platon, în *Rost*, iunie 2004, http : //www.rostonline.org/rost/iun2004/kristol.shtml, accesat aprilie 2012 ; Francis Fukuyama, *Sfârşitul istoriei şi ultimul om*, Paideia, 1992 ; Francis Fukuyama, *America la răscruce. Democraţia, puterea şi moştenirea*

Ca şi în cazul altor variante de conservatorism, curentul adoptă atitudini sociale tradiţionaliste, cu unele rezerve, nuanţa lor distinctivă fiind politica externă (Fukuyama, 2006, pp. 38-39). Astfel, principala putere democratică, Statele Unite, trebuie să investească masiv în apărare şi eventual să intervină în exterior pentru răspândirea principiilor sale politice, chiar dacă nu beneficiază de sprijin din partea altor actori majori sau instituţii internaţionale. Neoconservatorii au criticat politica de destindere promovată de Henry Kissinger şi după încheierea Războiului Rece, s-au concentrat pe concepte ca unipolaritatea şi ameninţări cum ar fi terorismul şi „statele bandit" (Kissinger, [1994] 2003, pp. 647-663).

Neoconservatorii au făcut parte din administraţia Reagan, au criticat politicile preşedintelui William Clinton, îndeosebi prin manifestul „Project for a New American Century", şi s-au bucurat de influenţă după atentatele din 11 septembrie 2001 şi în primul mandat al lui George W. Bush[45]. Ideile lor se regăsesc în Strategia de securitate naţională din 2002, care punea accentul pe primatul Statelor Unite şi pe promovarea democraţiei, şi în cursul disputelor legate de intervenţia coaliţiei conduse de SUA în Irak din 2003.

Principalul rival ideatic conservator, realismul politic, este mult mai pesimist în ceea ce priveşte capacitatea Statelor Unite de a realiza tot ce doresc liderii lor. Consacrat de Hans Morgenthau sau de Kenneth Waltz şi epitomizat de Henry Kissinger, curentul porneşte de la un scepticism faţă de natura umană, societate şi sistemul internaţional pentru a promova o politică a moderaţiei, centrată în jurul diplomaţiei şi al echilibrului de putere[46]. Încrederii în sine neoconservatoare, realiştii i-au opus o strategie prin care intervenţiile în exterior trebuie atent calculate, pentru a nu epuiza resursele limitate ale superputerii şi a evita reacţii ostile inutile din partea unor actori majori a căror cooperare ar fi utilă.

Neoconservatorismul include şi o critică a schimbării valorilor culturale care s-a produs din anii 1960-1970, transformări pe care le consideră nihiliste şi potenţiale surse de declin cultural, fiind vizate ideile egalitariste, mişcările contestatare, dar şi postmodernismul. În locul acestora, se încurajează apărarea şi răspândirea tradiţiei culturale a „Marilor Autori" occidentali, care au consacrat valorile guvernării reprezentative şi statului de drept[47]. Din această perspectivă, întâlnim mai curând atitudini conservatoare clasice.

Spre deosebire de tradiţionalişti, neconservatorii sprijină ideea de stat social, cu anumite rezerve, pornind de la argumentul că distribuţia permite stabilizarea regimurilor democratice, care ar fi, în caz contrar, divizate în conflictele dintre bogaţi şi săraci[48]. Faţă de feminism, atitudinea este nuanţată, neoconservatorii apreciind ideea de egalitate de gen, dar criticând

---

neoconservatoare, Antet, 2006 ; Robert Kagan, *Despre paradis şi putere, America şi Europa în noua ordine mondială*, Antet, [2003] 2005 ; Charles Krauthammer, „The Unipolar Moment", *Foreign Affairs*, iarna 1990 ; Charles Krauthammer, „Democratic Realism", *The AEI Press*, 2004, http : //www.aei.org/files/2004/03/01/20040227_book755text.pdf, accesat aprilie 2012. De asemenea, o sinteză cu accent pe anticomunism se regăseşte la Radu Cristescu, „Neoconservatorismul", în Ionuţ Sterpan, Dragoş Paul Aligică, *Dreapta intelectuală, Teorii şi şcoli de gândire ale dreptei contemporane occidentale*, pp. 28-52.

45. http : //www.newamericancentury.org/RebuildingAmericasDefenses.pdf.
46. Vezi Hans Morgenthau, *Politica între naţiuni. Lupta pentru putere şi lupta pentru pace*, Polirom, Iaşi [1948] 2007 ; Henry Kissinger, *Diplomaţia*, Editura BIC All, Bucureşti, [1994] 2004 ; Kenneth N. Waltz, *Omul, statul şi războiul*, Institutul European, Iaşi, [1959] 2001, şi Fukuyama, 2006, p. 37.
47. La Leo Strauss din punct de vedere teoretic şi mai radical la Bloom.
48. Irving Kristol, „The Neoconservative Persuasion", *The Weekly Standard*, august 2005, http : //www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/003/000tzmlw.asp ? page = 1 accesat mai 2012.

apropierea faţă de „liberali”, subestimarea presupusă a maternităţii, sprijinirea democraţilor şi opoziţia faţă de politicienele republicane ca Sarah Palin[49]. De asemenea, s-au distanţat faţă de poziţiile despre corectitudinea politică şi impactul de gen al crizei[50].

Popularitatea acestui „realism democratic” (Krauthammer, 2004), amestec de politică de putere şi idealism, a scăzut din momentul în care campania din Irak s-a dovedit a fi mai dificilă decât se anticipase. Autori celebri, ca Fukuyama, s-au distanţat de curent şi adepţii din cadrul administraţiei Bush au pierdut din influenţă. Rămâne de văzut ce impact va avea neoconservatorismul în viitor, în condiţiile în care s-a dovedit destul de adaptabil.

Neoconservatorii au fost criticaţi şi de la dreapta, dintr-o perspectivă mai tradiţionalistă, dar de data aceasta pentru viziunea lor ideologică şi pentru poziţiile interne mai curând decât pentru politica externă şi promovarea schimbărilor de regim, deşi există unele asemănări între argumentele respective. Această nouă variantă, intitulată paleoconservatorism, termen atribuit lui Paul Gottfried, încearcă o preluare a argumentelor criticilor de dreapta ai Revoluţiei Franceze, de la sfârşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX. Pe lângă Gottfried, printre adepţii săi se numără Sam Francis şi Pat Buchanan (Cristescu, în Sterpan, Aligică, 2011, pp. 67-73) (vezi şi capitolul „Libertarianismul”).

Gottfried a criticat apelul neoconservatorilor la valorile universale, pe care îl găsea mai apropiat de stânga decât de tradiţia ideologică în care erau aceştia situaţi de obicei (Gottfried 2007, pp. Ix-xvIII). Ca şi Burke sau de Maistre, autorul invocă importanţa cutumei, a realităţilor concrete, a contextului şi tradiţiei, împotriva practicii de a deduce politici din raţionalismul abstract care inspiră filosofia drepturilor naturale. Mai mult, consideră că este vorba de o ideologie „inventată”, un fel de formă fără fond americană, destinată să menţină o coaliţie diversă din punct de vedere doctrinar, în lipsa unei baze sociale şi pentru a obţine vizibilitate mediatică.

Consideraţi populişti în sens american, paleoconservatorii promovează descentralizarea, combat birocratizarea economiilor moderne şi sunt izolaţionişti (Cristescu, în Sterpan, Aligică, 2011, pp. 68-73). Se opun politicilor privind migraţia, unii partizani blamând statul social pentru încurajarea fluxului populaţiei dinspre Sud, şi se distanţează de politicile de acţiune afirmativă[51]. Accentul pus pe impactul comunitar al fenomenului a condus la unele acuzaţii de rasism (Cristescu, în Sterpan, Aligică, 2011, pp. 71-73).

Alţi conservatori, ca Samuel P. Huntington, au privit chestiunea direct ca pe o ameninţare la adresa nucleului de valori tradiţional „WASP”, care ar asigura, în opinia acestuia, caracterul democratic al societăţii americane. Autor al celebrei lucrări *Ciocnirea civilizaţiilor*

---

49. Charles Krauthammer, „Motherhood missed”, *Jewish World Review*, mai 2000, http : //www.jewishworldreview.com/cols/krauthammer051500.asp, accesat mai 2012 ; Jennifer Rubin, „Liberal Feminist Freak Out”, *Commentary*, noiembrie 2010, http : //www.commentarymagazine.com/2010/10/15/liberal-feminists-freak-out/, accesat mai 2012 ; Ross Douthat, „Has Feminism Failed ? ”, *The Weekly Standard*, noiembrie 2005, http : //www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/006/303xdmgn.asp ? page = 1, accesat mai 2012 ; Allison Kasic, „Forty Years of Feminism”, *The Weekly Standard*, august 2006, http : //www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/012/517emxuu.asp, accesat mai 2012 ;
50. Christina Hoff Sommers, „No Country for Burly Men”, *The Weekly Standard*, iunie 2009, http : //www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/016/659dkrod.asp ? page = 3, accesat mai 2012 ; David Gellernter, „Feminism and the English Language”, *The Weekly Standard*, martie 2008, http : //www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/014/783lvmtg.asp, accesat mai 2012.
51. Vezi Peter Brimelow, *Alien Nation*, Harper Perennial, 1996, pp. 33-46.

(Huntington, [1996] 1998), el lega valorile politice de istorie, religie şi comunitate, limitând, în consecinţă, posibilitatea generalizării acestora. Transformări cum ar fi ponderea în creştere a minorităţii hispanice, alături de multiculturalism şi globalizare, ar putea conduce la declinul sistemului politic bazat pe libertate, egalitate şi drepturi civile.

Deşi distinge între valori şi etnie, Samuel P. Huntington consideră că imigraţia „ar putea conduce la o *reconquista* demografică a regiunilor pe care americanii le-au smuls Mexicului în anii 1830 şi 1840" (Huntington, 2004, p. 157). El apreciază că această schimbare demografică ar reprezenta o provocare din cauza identităţii culturale şi a vecinătăţii, însă, ca şi în *Ciocnirea civilizaţiilor*, nu argumentează foarte clar de ce ideile politice moderne nu ar fi aplicabile dincolo de contextul originar, în ciuda existenţei unor exemple celebre, ca India sau Japonia.

5.1.2. Conservatorismul antietatist şi cel religios

Mult discutată în ultimii ani, mişcarea „Tea Party" se revendică de la celebra „Partidă de ceai din Boston", care a contribuit la declanşarea Războiului pentru independenţa coloniilor americane. A luat fiinţă ca urmare a unei serii de proteste declanşate în 2009 împotriva extinderii atribuţiilor statului federal şi a datoriei publice. Adepţii să promovează bugete echilibrate, individualism, asocierea de jos în sus, descentralizare (Geragthy, 2011 ; Mead, 2011).

În general, „Tea Party" este legată de Partidul Republican, Sarah Palin sau Ron Paul numărându-se printre politicienii foarte mediatizaţi. Se bazează pe diverse organizaţii, cu o slabă coordonare, îi lipsesc o ideologie clară şi lideri marcanţi, motive pentru care rămâne de văzut dacă va conduce la o formă de activism consacrată. Ca şi contestările de tip „Occupy", indică însă prezenţa unei nemulţumiri destul de răspândite, după criza din 2007-2008, faţă de funcţionarea sistemului politic şi economic contemporan (*ibid.*).

O altă mişcare care s-a evidenţiat în ultimele decenii, Dreapta Creştină, critică, la rândul său, schimbarea valorilor tradiţionale, extinderea statului social, revoluţia sexuală, transformarea relaţiilor de familie şi individualismul. Ca şi neoconservatorismul, este legată de Partidul Republican, oferind sprijin electoral acestuia, deşi îşi păstrează autonomia. Temele sale principale se referă la critica evoluţionismului, respingerea dreptului la avort şi întoarcerea femeilor-mame la statutul de casnice, rugăciunea în şcoli şi, potenţial, la opoziţia faţă de statul laic modern.

Organizată de teleevanghelişti cunoscuţi, ca Jerry Falwell sau Pat Robertson, mişcarea a luat amploare în anii 1970-1980, contribuind la alegerea ca preşedinte a lui Ronald Reagan şi a lui George W. Bush, cu toate că ambii s-au distanţat într-o oarecare măsură de unele dintre obiectivele sale. Deşi afectate de o serie de controverse financiare, organizaţiile şi-au continuat activitatea militantă. Au contribuit la două controverse majore, dezbaterea despre avort şi cea despre evoluţionism (Bruce, în Barker, 2000, pp. 41-60).

Prima temă a fost popularizată ca „dreptul la viaţă al embrionului", Dreapta Creştină considerând că avortul este o crimă. Această teză a stârnit opoziţia mişcărilor pentru drepturile femeilor şi nu numai, care considerau că se limita libertatea acestora, dreptul la alegere sau proprietatea asupra capacităţilor lor reproductive. Succesul campaniei nu este clar, deoarece ideea de separare a politicii de religie rămâne un element important al vieţii politice americane, inclusiv mulţi credincioşi distanţându-se la vot de Dreapta Creştină, chiar dacă nu aprobau avortul[52].

52. Bruce, în Barker, 2000, pp. 41-60, http : //www.aul.org/about-aul/history/, accesat aprilie 2012.

Mişcarea „pro-life" limitează drepturile femeilor şi confundă critica morală, religioasă şi filosofică a avortului cu problema legalizării sale. Într-o ţară unde contracepţia este larg răspândită, adepţii săi fac o figură aparte şi lasă impresia unui paseism fără mari şanse de succes. Cu toate acestea, au demonstrat o bună capacitate de mobilizare, de strângere de fonduri, de propunere de proiecte legislative şi de militantism.

Teoria evoluţionistă a fost criticată deoarece contrazicea interpretarea literală a Bibliei. Activiştii religioşi au încercat să obţină o audiere în Senat pentru promovarea versiunii sacre a originii speciilor şi a omului, respectiv pentru creaţionism. De asemenea, Dreapta Creştină militează pentru educaţia casnică a copiilor, în spiritul valorilor creştine, sau pentru introducerea rugăciunilor în şcolile de stat (Bruce, în Barker, 2000, pp. 41-60).

În campania electorală americană din 2012, candidatul republican Rick Santorum s-a remarcat prin propagarea ideilor respective, din care a făcut nucleul strategiei sale pentru câştigarea alegerilor primare. El a declanşat o serie de controverse privind concepţiile sale despre dreptul la avort, prin criticarea unui discurs al fostului preşedinte John F. Kennedy care promitea că nu va amesteca religia şi politica. Deşi nu a obţinut nominalizarea, ascensiunea sa demonstrează că Dreapta Creştină rămâne un curent politic de actualitate (Zengerle, 2012).

Pe lângă aceste curente, se manifestă în continuare conservatorismul „individualist" (Ball, Dagger, [1995] 2000, pp. 118-119), înrudit cu liberalismul şi grupările libertariene. El îmbină ataşamentul faţă de iniţiativa privată, încrederea în piaţa liberă ca mecanism de autoreglare, scepticismul faţă de intervenţia guvernamentală şi încrederea în valorile Constituţiei. Este unul dintre punctele în care conservatorismul se intersectează cu liberalismul.

Sunt susţinute o concepţie de promovare a intereselor naţionale, preponderent a securităţii, ceea ce înseamnă politici de creştere a fondurilor pentru apărare, încrederea în puterea armată a Statelor Unite şi o concepţie „absolută" despre suveranitate. Spre deosebire de cazul neoconservatorilor, de această dată avem de-a face mai degrabă cu scepticism faţă de posibilitatea transformărilor radicale ale relaţiilor internaţionale, comună tradiţionaliştilor burkeeni, izolaţioniştilor, „realiştilor" politici şi altora. De aici şi un echilibru între diplomaţie şi recursul la forţă, dar în practică politicile sunt mai dificil de distins.

Conservatorismul a dovedit suficientă flexibilitate pentru a ajunge una dintre ideologiile importante ale lumii contemporane. Ceea ce, în sine, poate părea un paradox, deseori modernitatea (post)clasică fiind privită ca o apologie a schimbării, a noului. Poate această realitate se explică prin raţiuni de economie a atenţiei, de distanţare faţă de critica continuă a orice sau de rezistenţă a structurilor sociale.

Conform conservatorilor, atitudinea tradiţionalistă şi consolidarea unor principii ca schimbarea graduală, neîncrederea în raţiune, autoritatea ori cutumele pot fi necesare pentru echilibrarea exceselor reformelor, dacă acestea din urmă sunt concepute prin ignorarea condiţiilor locale. „Forma fără fond" poate duce la ridicol sau la dezastre ca industrializarea forţată. Dar un accent sporit în sens contrar implică riscul imobilismului.

Ideea fundamentală a conservatorismului modern devine, în această logică, schimbarea graduală, prudentă, evolutivă. Aici, avem de-a face cu o metodă de supravieţuire, de menţinere a ordinii prin eliminarea componentelor considerate defectuoase. În fundal, lumea este privită, în linii mari, drept ceva bun, de unde şi o contradicţie între o natură umană imperfectă şi o societate apreciată, ceea ce implică următoarea dilemă: ce se întâmplă dacă tradiţia este condamnabilă, cum distingem?

5.2. *Declin şi reviriment britanic*

Margaret Thatcher a fost urmată de John Major la conducerea partidului şi a guvernului, între 1990 şi 1997. Cu o platformă pro-europeană moderată, va negocia exceptarea Marii Britanii de la prevederile despre politicile sociale ale Tratatului de la Maastricht din 1992-1993. „Criza lirei" din 1992 a forţat ieşirea Londrei din cadrul Sistemului Monetar European, executivul britanic menţinându-şi scepticismul în faţa proiectului noii monede euro. El a promovat un control al finanţelor publice, taxe reduse, preţuri stabile, dar a pierdut puterea în faţa laburiştilor conduşi de Tony Blair în 1997 (Sava, 2007, p. 74)[53].

Conservatorii revin la guvernare în mai 2010, sub conducerea lui David Cameron, profitând de deruta laburiştilor după retragerea lui Blair, de controversele apărute în urma Războiului din Irak şi a crizei financiare începute în 2007-2008. Continuă politica de retragere a statului şi de promovare a iniţiativelor private, prin finanţarea asociaţiilor, simplificarea taxelor şi reducerea deficitului bugetar. Cameron a intrat într-o dispută de amploare cu ceilalţi lideri europeni, refuzând să semneze tratatul fiscal promovat la sfârşitul lui 2011 şi începutul lui 2012[54].

Conservatorii britanici au realizat o întoarcere spre valori individualiste şi au încurajat o încredere sporită în eficienţa pieţei. Politicile lor au determinat o modificare a spectrului politic, influenţând şi agenda politică a Partidului Laburist. Consecinţele crizei din 2007-2008 ar putea conduce la o schimbare a valorilor politice, dezbaterii despre relaţia dintre stat şi economie adăugându-se cea în legătură cu rolul european al Marii Britanii. Politici şi idei conservatoare se regăsesc în spectrul politic din Canada şi în rândul liberalilor australieni.

Continuând o mai veche tradiţie, Partidul Conservator canadian s-a înfiinţat în 2003, în urma unei fuziuni între populişti şi „Tories", reuşind să preia puterea din 2006[55]. În Australia, principii conservatoare se întâlnesc în cadrul Partidului Liberal, pe care fostul premier John Howard l-a apropiat de republicanii americani, printr-o combinaţie ideologică între libera iniţiativă economică şi valorile creştine[56]. În Polonia, Partidul Legii şi Dreptăţii are o platformă eurosceptică, se opune căsătoriei între persoanele de acelaşi sex, tradiţionalism şi suveranitate[57].

6. Conservatorismul românesc contemporan

Cazul României şi al societăţilor unde au fost instaurate regimuri comuniste este exemplar pentru dilema cu care am încheiat subcapitolul anterior. Ce tradiţie apără conservatorii? Pe cea dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial, unde aveam de-a face cu alte proiecte

53. Vezi şi „Conservative Party General Elections Manifesto 1992", http : //www.conservativemanifesto.com/1992/1992-conservative-manifesto.shtml#wealthm ; *** „John Major : A life in politics", BBC, septembrie 2002, http : //news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/673348.stm, accesat aprilie 2012.
54. http : //www.conservatives.com/Policy.aspx, accesat 2012.
55. *** „Conservative party of Canada, History", http : //www.conservative.ca/party/history/, accesat mai 2012.
56. Gabrielle Meagher, Shaun Wilson, „After Howard's decade, is Australia more conservative ? ", *Australian Review of Public Affairs*, februarie 2006.
57. Mathew Day, „Poland's controversial Law and Justice Party", *The Telegraph*, iunie 2009 ; http : //www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/5418173/European-elections-Polands-controversial-Law-and-Justice-Party.html, accesat mai 2012.

de modernizare, dar şi cu extremisme de dreapta? Valori ale regimului comunist, un amestec de egalitarism şi naţionalism, ortodoxismul, familia tradiţională?

Trebuie arătat mai întâi că în România cultura politică pare preponderent tradiţionalistă, în absenţa sprijinului instituţiilor politice şi a unei mişcări conservatoare coerente şi de amploare. De exemplu, se manifestă o neîncredere în guvernare, în politică, participarea este redusă, decidenţii sunt percepuţi ca fiind corupţi. În consecinţă, instituţiile populare au ajuns cele percepute ca fiind neutre din punct de vedere politic, Biserica şi armata.

Dacă ne uităm la tradiţionalism în spectrul politic românesc, în sensul aprecierii elementelor din trecut, ca protecţia socială sau cultul conducătorului providenţial şi autoritar, avem de-a face şi cu un conservatorism de stânga, evidenţiat de Mihaela Miroiu (Miroiu, 1999, p. 33). Acest tip de conservatorism s-a manifestat preponderent în anii 1990. Era rezultatul unei rutine instituţionalizate, cea de tip comunist, respingea schimbările bruşte, înclina către o creştere organică a capitalismului din comunism şi era coerent cu faptul că, în principal, clasa muncitoare dorea păstrarea locului de muncă şi a status-quo*ului* de clasă conducătoare în plin proces de falimentare a industriei de stat.

Caracterul „tranziţiei", impactul unora dintre politicile regimului comunist, crizele de după 1989 pot explica unele dintre aceste trăsături. Impactul general al ideilor asupra politicii româneşti reprezintă în sine un subiect amplu de dezbatere, având de-a face cu partide caracterizate printr-o fragilă identitate doctrinară şi organizaţională.

În acelaşi timp, pentru doctrinele de stânga, idei ca schimbarea graduală şi reformele sunt mai puţin importante decât egalitatea sau protecţia socială, dar pentru conservatori, acestea pot fi considerate aproape ca esenţa curentului. De unde rezultă că, deşi raporturile ideologice sunt sau par că sunt răsturnate în estul Europei, comparat cu vestul, putem face deosebirea între doctrine şi grupări politice, în sensul clasic, folosind criterii adaptate şi cu multe rezerve. Nu trebuie uitat nici că tradiţionalismul este mai larg decât conservatorismul, acoperă o diversitate de teme, fiind adoptat în anumite subiecte chiar şi de către liberali sau de către stânga, dar şi că se poate observa totodată o tendinţă de coagulare a unor familii politice moderne, sub influenţa Uniunii Europene.

Putem distinge şi în cazul României între mai multe nuanţe ale conservatorismului, intelectual, politic şi popular. În general, cu excepţia perioadei comuniste, literaţii români au împărtăşit mai curând idei de dreapta, după cum s-a văzut şi în cazul perioadei Vechiului Regat şi al junimiştilor. Probabil cele mai bine structurate argumente conservatoare după 1989 îi aparţin lui Horia-Roman Patapievici. În lucrarea *Omul recent*, el îşi propune o critică a postmodernităţii şi nu numai, inspirat de Burke, Strauss, de Maistre sau filosofia elină. Reproşul principal îl reprezintă nihilismul, refuzul valorilor, virtuţilor, absenţa certitudinilor morale, incapacitatea de a distinge între ceea ce este bun şi ceea ce este fals, artificial[58]. El derivă din caracteristica principală a lumii moderne, importanţa temporalităţii, de unde şi titlul cărţii.

Ca şi alţi autori conservatori, Patapievici consideră declinul creştinismului şi al religiozităţii în general ca reprezentând concluzia logică a conceperii naturii ca un sistem, un ansamblu cu propria logică de funcţionare. În consecinţă, valorile sunt lipsite de un fundament solid. Odată discreditate ideile transcendenţei şi substanţei, în favoarea timpului, tradiţiile îşi pierd, la rândul lor, caracterul impozant, devenind, din ghiduri de comportament, bariere în calea emancipării. Modernii se consideră superiori predecesorilor, atât din punct de vedere al cunoaşterii, cât şi politic sau etic (Patapievici, 2001, pp. 52-62).

58. Horia-Roman Patapievici, *Omul recent*, Humanitas, Bucureşti, 2001.

Astfel, societatea contemporană „postmodernă" ar fi caracterizată prin consumerism, uniformizare, respingerea elitelor autentice, superficialitate, „forma a devenit, pe nesimţite, conţinut" (Patapievici, 2001, pp. 137-138, 141), în ciuda unei bunăstări materiale care o distinge de predecesoarele sale. De aici, consideră autorul, derivă o intoleranţă faţă de cei care resping relativismul, sprijinită potenţial de procesul de democratizare şi de dezvoltarea statului modern, prin măsuri de sprijin al claselor de jos şi mijlocii. El se declară în favoarea statului minimal, considerând că politicile de bunăstare ar ameninţa libertatea individuală, ultima fiind bazată pe proprietate, deşi argumentul denotă ambiguitate, fiind uşor de folosit şi pentru combaterea inegalităţilor economice (Patapievici, 2001, pp. 169-194).

De asemenea, critică feminismul, comparând unele versiuni cu un „poporanism de gen" american (Patapievici, 2001, p. 94). În ciuda lui Leo Strauss şi Allan Bloom şi a contradicţiei interne a disputelor despre „canon", multiplicarea perspectivelor nu ar trebui să ducă la un declin al valorilor sau la o renegare a trecutului. Unul dintre autorii care au contribuit la popularizarea curentului în ultimii ani, Ioan Stanomir, vede conservatorismul ca oponent al ideii de revoluţie şi promotor al libertăţii şi tradiţiei. Identificarea unor limite nu este acelaşi lucru cu cenzurarea istoriei şi a filosofiei în stil marxist-leninist.

Alţi publicişti de inspiraţie conservatoare oferă o argumentaţie mai pragmatică, manifestând o tentativă de coagulare a unei doctrine „de dreapta" în spaţiul public, legată în principal de Partidul Democrat-Liberal. Cu toate acestea, există o serie de incertitudini referitoare la conţinut, ideile respective fiind extrem de diferite, deseori chiar opuse. De pildă, Sever Voinescu se declară în favoarea meritocraţiei, autorităţii, proprietăţii, familiei, schimbării graduale şi a echilibrului (Voinescu, în Pătrăşconiu, 2011, p. 39). El invocă experienţa Partidului Conservator din Vechiul Regat şi influenţa autorilor anglo-americani.

Pentru Ioan Stanomir, conservatorismul se opune ideii de revoluţie şi promovează libertatea şi tradiţia, fiind unul dintre cei care au contribuit la popularizarea ideilor respective în ultimii ani (Stanomir, în Pătrăşconiu, 2011, p. 140). El înclină mai degrabă către o sinteză a conservatorismului cu creştin-democraţia, acceptând justiţia socială şi personalismul. De asemenea, se revendică şi de la tradiţia naţional-ţărănistă.

Doctrina conservatoare se distinge ca o pledoarie pentru moderaţie opusă radicalismelor, inspirată de promovarea tradiţiei şi a localismului, de unde şi un anume pesimism. În viziunea sa, versiunea românească a oscilat între o tendinţă anglo-saxonă, inspirată de temele burkeene, şi alta cu nuanţe naţionaliste, fiind legată de gradualism, tradiţie şi proprietate. Ca atare, renaşterea sa ar fi imposibilă în condiţii contemporane (Stanomir, 2008, p. 238).

Oscilaţia tipică curentului între un set de idei şi dominanţa circumstanţelor istorice se regăseşte pe deplin la autor. Scepticismul conservator faţă de ideile revoluţionare riscă să fie întotdeauna depăşit de anvergura celor din urmă (Stanomir, 2008, p. 29). Cu toate acestea, Stanomir acceptă posibilitatea unor puncte comune între diversele tradiţii, legate de percepţia faţă de schimbare şi istorie, în sensul lui Burke şi Kirk (Stanomir, pp. 38-39).

În opinia sa, conservatorismul Vechiului Regat poate sta la baza unei noi ideologii de dreapta, adaptată zilelor noastre. Stanomir are în vedere adaptarea tradiţiei de gândire consacrate de Edmund Burke, căreia i se pot alătura elemente din experienţa şi din valorile Junimii, pe care o consideră influenţată de o sinteză între liberalism şi conservatorism (Stanomir, 2010). În acest context, ar fi necesare o corespondenţă între cadrul formal şi obiceiuri, descentralizarea, echilibrul şi refuzul vulgarităţii (*ibid.)*.

O altă versiune dezvoltată în ultimii ani, „conservatorismul personalist" adună suspiciunea faţă de schimbările tehnologice, capitalismul financiar, globalizare, postmodernism, mişcările pentru drepturile civile cu ortodoxia şi naţionalismul, precum şi cu unele influenţe

paleoconservatoare americane, îndeosebi Paul Gottfried. În eseul „Renaşterea conştiinţei critice şi a speranţei", apărut în revista *ROST* şi republicat în lucrarea *A treia forţă : România profundă*¸ alături de Mircea Platon, Ovidiu Hurduzeu critică intelectualii pentru un „conformism" care ar consta în refuzul de a judeca valoric contemporaneitatea (Hurduzeu, în Hurduzeu, Platon, 2008, pp. 11-20). El reia mai vechea temă a disoluţiei moralei şi a tradiţiilor indusă de modernizare, privită ca o ameninţare, reclamându-se de la creştinismul ortodox şi localism.

Astfel, consumerismul, capitalismul financiar şi postmodernismul conduc la anularea personalităţii indivizilor, iar în România nu ar exista alternative comune. Dincolo de tema clasică a dezrădăcinării, sunt criticaţi şi intelectualii conservatori, consideraţi ca parte a sistemului, dar şi multiculturalismul şi feminismul. Individualismul ar fi eşuat din cauza caracterului său abstract, însă alternativele nu sunt clare. Acestea par a fi o renaştere a ortodoxiei, generozităţii şi o formă de guvernământ lăsată fără definiţie (Hurduzeu, în Hurduzeu, Platon, 2008, pp. 179-198).

La Mircea Platon, persoana definită concret, pentru a o distinge de interpretarea catolică, se opune tendinţei de uniformizare induse de sistem, privit aproape cum concepea Marx burghezia, ca forţa ce revoluţionează toate relaţiile şi distruge orice tradiţie (Platon, în Hurduzeu, Platon, 2008, pp. 21-28). Modernitatea şi versiunea post-, mişcările pentru drepturi, toate ameninţă un mod de viaţă tradiţional şi identitatea naţională, golind de sens libertatea. Soluţia ar putea să vină dinspre autonomie, Dumnezeu şi responsabilitate (Platon, în Hurduzeu, Platon, 2008, p. 28).

Platon critică dreapta intelectuală pentru absenţa unui sprijin social, considerând că o mişcare conservatoare ar trebui să se intereseze de „România profundă" : ţărani, IMM-uri sau de educaţie şi chestiuni identitare (Platon, în Hurduzeu, Platon, 2008, p. 306). Pentru autor, ortodoxia devine concomitent realism politic, un aspect al societăţii româneşti şi o sursă identitară.

Şi aici apare paradoxul evocat de Ioan Stanomir în legătură cu dreapta secolului XIX, un conservatorism influenţat de Burke, dezbaterile americane şi creştin-democraţia europeană. Şi tot aşa, avem de-a face cu dezbateri puternice pentru stabilirea legitimităţii şi personalism. Dincolo de aceste caracteristici româneşti, rămâne dilema posibilităţii unui conservatorism într-o ţară postcomunistă, unde ruptura a avut deja loc.

Întâlnim, cu precădere în ultimii ani, şi idei şi asociaţii similare Dreptei Creştine din Statele Unite. În linii mari, ele preiau temele din dezbaterea americană despre moralitate şi legislaţia referitoare la avort, fiind sprijinite de organizaţii ortodoxe sau neoprotestante, de Fundaţia Creştin-Democrată condusă de Teodor Baconschi, dar şi cu influenţe legionare, o coaliţie eterogenă, deseori divizată. Nu este clar aici dacă mai avem de-a face cu conservatorism, creştin-democraţie sau curente mai radicale[59].

În linii mari, ele militează pentru controlul avortului, în sensul restrângerii acestuia, folosind fie argumente statistice şi demografice, fie religioase. Embrionul este considerat persoană, iar scopul sexualităţii este limitat la reproducere. În consecinţă, pe lângă avort, condamnă homosexualitatea, dar şi paşapoartele biometrice şi au iniţiat o serie de petiţii, declaraţii şi un proiect de lege, sprijinit de PDL, pentru introducerea consilierii psihologice în caz de avort[60].

---

59. http : //provitabucuresti.ro/ce-inseamna-provita/cine-suntem/prezentare-asociatia-provita.
60. Flavia Drăgan, „O nouă iniţiativă legislativă : Consiliere obligatorie pentru femeile care vor să facă avort", *România Liberă*, 27 martie 2012, http : //www.romanialibera.ro/exclusiv-rl/dezbateri/o-noua-initiativa-legislativa-consiliere-obligatorie-pentru-femeile-care-vor-sa-faca-avort-258509.html, accesat aprilie 2012.

Un alt exemplu pentru natura ambiguă a sistemului politic român îl reprezintă Partidul Conservator, o formaţiune nouă, apărută după Revoluţia din decembrie 1989. De-a lungul istoriei sale, a jucat uneori un rol important în stabilirea structurii guvernărilor, beneficiind de un sprijin material şi mediatic considerabil. Denumit iniţial Partidul Umanist, sub conducerea lui Dan Voiculescu, s-a transformat în Conservator în 2005, cu Daniel Constantin preşedinte din 2010, în locul Danielei Popa, dar este considerat mai curând un apropiat al grupărilor de stânga[61].

Doctrina partidului a preluat elemente ale conservatorismului modern, ca gradualismul, critica ideologiilor şi acceptarea democraţiei reprezentative. La acestea se adaugă apărarea tradiţiei, a ordinii şi contextualizarea politicilor publice. Ca partid parlamentar, a beneficiat de sprijinul electoral şi a încheiat alianţe cu formaţiunile de stânga sau Partidul Naţional Liberal, jucând mai curând rolul unui „partid de balansoar", în anumite condiţii.

Intelectualii români împărtăşesc deseori idei de dreapta, uneori conservatoare, în ciuda unei anumite confuzii referitoare la relaţiile dintre doctrine. Prin contrast, sistemul de partide este încă în curs de organizare, formaţiunile trădând o serie de slăbiciuni : accentuarea excesivă a importanţei liderului, incertitudine doctrinară (partide de stânga devenite brusc de dreapta) şi absenţa tradiţiilor. Partidul Democrat-Liberal s-a conturat, în ultimii ani, ca purtător al stindardului „dreptei". Asistăm şi la un import american, prin grupările civice „pro-vita" şi tentativa de a aduce contestarea dreptului la avort pe agenda politică.

7. Concluzii

Studiul a urmărit evoluţia conservatorismului din perspectiva ideilor imperfecţiunii indivizilor şi societăţii, ale ambiguităţii libertăţii şi respectului faţă de proprietate, ordine şi de schimbarea graduală. În două sute de ani, conservatorismul s-a prezentat sub multe feţe : una antirevoluţionară la Burke, apărând monarhia, anglicanismul, proprietatea, inegalitatea şi libertatea ; alta deschisă către protecţia socială şi imperială la Disraeli ; una etatistă în cazul Prusiei, alta descentralizatoare, aproape libertariană în Statele Unite. De exemplu, dreptul la avort poate fi criticat din perspectiva conservatoare (contrazice creştinismul), dar poate fi şi recunoscut (consolidează tradiţia schimbării graduale, cointeresează femeile în menţinere ordinii politice liberale).

În primul subcapitol, am trecut pe scurt în revistă istoria doctrinei la nivel internaţional, atât din punct de vedere al ideilor, cât şi instituţional, cu accent pe Marea Britanie şi Statele Unite. Aici s-au născut şi consolidat cele mai de succes mişcări conservatoare din modernitate, spre deosebire de alte zone ale globului, frământate de revoluţii şi conflicte. Cauzele sunt multiple, de la poziţia geografică la structurile sociale, rolul personalităţilor etc.

În al doilea, am trecut la cazul românesc, unde, în a doua jumătate a secolului XIX, asistăm la dezvoltarea unui curent conservator, în acelaşi timp cultural şi politic, care a lăsat o amprentă puternică asupra societăţii. Tentativa de configurare a unui sistem bipartid, unde o formaţiune trebuia să promoveze schimbarea, iar alta să consolideze instituţional, după model britanic şi belgian, a eşuat, personalismul, ezitările, reformele întârziate, resentimentele contribuind la acest rezultat. Primul Război Mondial a adus o altă lume.

61. http : //www.partidulconservator.ro/valori-conservatoare/doctrina/, accesat aprilie 2012.

Al treilea a urmărit metamorfozele conservatorismului contemporan. A avut loc o adevărată renaştere a curentului, la nivel internaţional, în numele reformei economice, al eficienţei şi al valorilor morale, îndeosebi în lumea anglo-saxonă. Într-un fel, se poate spune că doctrina conservatoare a dominat perioada de după sfârşitul Războiului Rece, până la criza din 2008, cu un serios implant liberal, desigur.

România de după 1989 reprezintă un exemplu interesant din punctul de vedere al studiului conservatorismului modern. Valorile tradiţionaliste sunt foarte răspândite, stânga a sprijinit reforma graduală, în timp ce partidele de dreapta erau radicale. Ca şi acum un secol, idei conservatoare sunt populare în rândul intelectualilor, dar sistemul politic este destul de dificil de clasificat din punct de vedere doctrinar, fiind încă în curs de „maturizare".

Conservatorismul încearcă să introducă modernitatea într-un context istoric şi spaţial şi de aici apar ezitările, ambiguităţile sale. O idee este apreciată nu doar datorită valorii sale filosofice, ci şi dacă reuşeşte să treacă testul experienţei. Instituţiile şi practicile unei societăţi s-ar putea să nu funcţioneze – cel puţin, nu la fel – transplantate *tale quale* în alta.

El apare ca urmare a scindării iluminismului între reformatori şi revoluţionari, între adepţii schimbării graduale şi cei care doreau să creeze imediat o societate bună, după proiecte considerate „abstracte". Din acest motiv sunt legitime distincţia dintre conservatori şi tradiţionalişti şi identificarea unor concepte politice centrale. Deşi experienţa este ridicată la nivel de principiu, simplul fapt că avem de-a face cu o valoare, în numele căreia au fost promovate politici, intervenţia în Franţa, de exemplu, arată că relaţia dintre idei şi realitate nu este atât de simplă precum ar implica un cult al concretului.

Atât la Burke, cât şi la Oakeshott, „metafizica" şi acţiunea, tehnica şi practica se îmbină în orice activitate considerată a fi bună. Oamenii au unele drepturi naturale, dar realizarea lor depinde de istorie, de comportamentul politic, de relaţiile dintre instituţii, de talentul decidenţilor. Fiindcă întotdeauna vor exista limite, dualismul între a fi şi a trebui nu va fi niciodată depăşit.

O comunitate ajunge să se asemene, în manieră burkeană, unui continuum al strămoşilor, al nostru şi al urmaşilor, nu în sens genetic, ci al dezvoltării instituţionale. Neofuncţionalismul care inspiră legitimitatea Comisiei Europene şi a unei concepţii despre integrarea Uniunii, de pildă, poate fi considerat ca o variantă a acestei idei. În consecinţă, schimbarea este posibilă, chiar şi cu consecinţe radicale, dacă ţine cont de context, de experienţă, de adaptare, de multitudinea de interese implicate.

O creatură imperfectă poate alege atât Binele, cât şi Răul, libertatea fiind înţeleasă de conservator ca libertate într-o ordine şi o tradiţie care, prin experienţa strămoşilor pe care o incarnează, pot compensa eventualele erori. Tocmai „aroganţa" revoluţionarilor, refuzul lor de a accepta limitele, excesul duc la posibile dezastre şi îi obligă pe conservatori să reacţioneze. Această diluare a criteriilor de evaluare, căutarea experienţei ca judecător induc o confuzie poate inevitabilă în politică.

Conservatorii se opun radicalismului, fie el liberal sau socialist, în consecinţă, deoarece indivizii şi grupurile cu idei şi puteri limitate vor produce dezastre, dacă nu îşi moderează ambiţiile. De aici şi rezervele faţă de democraţie, în sens de supunere faţă de voinţa majorităţii mai curând decât regim constituţional, bazat pe balanţa puterii, sau opoziţia faţă de egalitarismul socialist. Adepţii săi resping sau au dubii şi faţă de feminism, multiculturalism şi politici afirmative, din raţiuni similare.

Ideologia rămâne ambiguă, societăţile sunt diferite, tradiţiile ca atare nu sunt uşor de distins şi de revendicat cum ar părea la prima vedere. Moştenirea intelectuală a drepturilor naturale revendicată de neoconservatori se opune interpretării în descendenţă burkeană,

ambele fiind diferite de o interpretare ortodoxistă. De aici şi îndoielile referitoare la unitatea intelectuală a curentului şi întrebarea „Ce conservăm ? ”.

Poate este inevitabilă neclaritatea şi, ca la Kissinger, un conservator se află în situaţia incomodă de a justifica nişte cutume a căror legitimitate a intrat în declin, practica sa contrazicându-i principiile. În schimb, continuitatea remarcabilă a curentului sugerează că, deşi schimbarea este de dorit, ideologia face apel la ceva mai mult decât egoismul invocat de Honderich. Rezervele faţă de schimbarea cu orice preţ induc măcar un spirit critic în dezbaterile publice, făcând necesară justificarea scopurilor şi a politicilor.

Referințe

Bibliografie fundamentală

1. Burke, Edmund, *Reflecţii asupra Revoluţiei din Franţa*, Nemira, Bucureşti, 2000.
2. Carp, Petre P., „Era nouă”, în Stanomir, Ioan, Vlad, Laurenţiu, *A fi conservator*, Institutul de Cercetări Politice al Universităţii Bucureştui, Editura Meridiane, 2002.
3. Catargiu, Barbu, „Despre diferitele clase ale populaţiei Ţării Româneşti şi poziţia lor legală”, în Stanomir, Ioan, Vlad, Laurenţiu, *A fi conservator*, Institutul de Cercetări Politice al Universităţii Bucureştui, Editura Meridiane, 2002.
4. *De Maistre, Joseph, Considérations sur la France, Pélagaud, Paris, 1862*.
5. Eminescu, Mihai, „Influenţa austriacă asupra românilor din Principate”, în Stanomir, Ioan, Vlad, Laurenţiu, *A fi conservator*, Institutul de Cercetări Politice al Universităţii Bucureştui, Editura Meridiane, 2002.
6. Fukuyama, Francis, *America la răscruce. Democraţia, puterea şi moştenirea neoconservatoare*, Antet, 2006.
7. Gottfried, Paul Edward, *Conservatism in America, Making Sense of the American Right*, Palgrave, 2007.
8. Hurduzeu, Ovidiu, „Renaşterea conştiinţei critice şi a speranţei”, în Hurduzeu, Ovidiu, Platon, Mircea, *A treia forţă : România profundă*, Logos, Bucureşti, 2008.
9. Hurduzeu, Ovidiu, „O societate personalist-conservatoare”, în Hurduzeu, Ovidiu, Platon, Mircea, *A treia forţă : România profundă*, Logos, Bucureşti, 2008.
10. Huntington, Samuel P., *Cine suntem ? Provocări la adresa identităţii naţionale americane*, Antet, 2004.
11. Kirk, Russell, *The Conservative Mind*, BN Publishing, 2008.
12. Krauthammer, Charles, „The Unipolar Moment”, *Foreign Affairs*, iarna 1990.
13. Krauthammer, Charles, „Democratic Realism”, *The AEI Press*, 2004, http : //www.aei.org/files/2004/03/01/20040227_book755text.pdf, accesat aprilie 2012.
14. Madison, James, „Federalist 10”, în Urofsky, Melvin I., *Texte fundamentale ale democraţiei americane*, Teora, 1995.
15. Maiorescu, Titu, „În contra direcţiei de astăzi în cultura română”, în Maiorescu, Titu, *Critice*, Litera, Chişinău, 1999.
16. Oakeshott, Michael, *Raţionalismul în politică*, All, Bucureşti, 1995.
17. Müller, Adam, „Elementele artei politice”, în Iliescu, Adrian-Paul, Socaciu, Emanuel-Mihail, *Fundamentele gândirii politice moderne*, Polirom, Iaşi, 1999.
18. Nisbet, Robert, *Conservatorismul*, Du Style, 1998.
19. Patapievici, Horia-Roman, *Omul recent*, Humanitas, Bucureşti, 2001.
20. Platon, Mircea, „Ce-a mai rămas de apărat”, în Hurduzeu, Ovidiu, Platon, Mircea, *A treia forţă : România profundă*, Logos, Bucureşti, 2008.
21. Platon, Mircea, „Cum poţi fi conservator”, în Hurduzeu, Ovidiu, Platon, Mircea, *A treia forţă : România profundă*, Logos, Bucureşti, 2008.

22. Stanomir, Ioan, Vlad, Laurenţiu, *A fi conservator*, Institutul de Cercetări Politice al Universităţii Bucureşti, Editura Meridiane, 2002.
23. Stanomir, Ioan, *Spiritul conservator*, Curtea Veche, Bucureşti 2008.
24. Strauss, Leo, *Cetatea şi omul*, Polirom, Iaşi, 2000.
25. Wollstonecraft, Mary, „A Vindication of the Rights of Men, in a Letter to the Right Honourable Edmund Burke", J. Johnson, 1790, Libery Fund, http://files.libertyfund.org/files/991/Wollstonecraft_0532_EBk_v6.0.pdf, accesat aprilie 2012.
26. Willetts, David, *Modern Conservatism*, Penguin Books, Londra, 1992.

Bibliografie auxiliară

1. Alexandrescu, Sorin, *Privind înapoi, modernitatea*, Univers, Bucureşti, 1999.
2. Baradat, Leon P., *Political Ideologies, Their Origins and Impact*, Prentice Hall, 2003.
3. Bloom, Allan, *Criza spiritului american*, Polirom, Iaşi, 2007.
4. Brimelow, Peter, *Alien Nation*, Harper Perennial, 1996.
5. Bruce, Steve, „Zealot Politics and Democracy", în Barker, Rodney, *Political Ideas and Political Action*, Blackwell, Oxfordshire, 2000.
6. Buiter, Willem H., Miller, Marcus, Baily, Martin Neil, Branson, William H., „The Thatcher Experiment: The First Two Years", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1981.
7. Bulei, Ion, *Conservatori şi conservatorism în România*, Editura Enciclopedică, Bucureşti 2000.
8. Butterfield, Herbert, *The Whig Interpretation of History*, W.W. Norton & Company, Londra, 1965.
9. Cristescu, Radu, „Neoconservatorismul", în Sterpan, Ionuţ, Aligică, Dragoş Paul, *Dreapta intelectuală, Teorii şi şcoli de gândire ale dreptei contemporane occidentale*, Humanitas, 2011.
10. Cristescu, Radu, „Paleoconservatorismul şi tradiţionalismul", în Sterpan, Ionuţ, Aligică, Dragoş Paul, *Dreapta intelectuală, Teorii şi şcoli de gândire ale dreptei contemporane occidentale*, Humanitas, 2011.
11. Crăiuţu, Aurelian, *Elogiul moderaţiei*, Polirom, Iaşi 2006, pp. 13-18.
12. Churchill, Winston, *Istoria Americii*, Orizonturi, 2011.
13. Ball, Terence, Dagger, Richard, *Ideologii politice şi idealul democratic*, Polirom, Iaşi, 2000.
14. De Tocqueville, Alexis, *Despre democraţie în America*, Humanitas, Bucureşti, 1995.
15. Disraeli, Benjamin, *Sybil, or the two nations*, Henry Colburn, Londra 1845.
16. Freeden, Michael, *Ideologies and Political Theory, A Conceptual Approach*, Clarendon Press, Oxford, 1998.
17. Kagan, Robert, *Despre paradis şi putere, America şi Europa în noua ordine mondială*, Antet, 2005.
18. Fukuyama, Francis, *Sfârşitul istoriei şi ultimul om*, Paideia, 1992.
19. Friedman, Milton, Friedman, Rose, *Liber să alegi. Un punct de vedere personal*, All, Bucureşti, 1998.
20. Gilpin, Robert, *Economia politică a relaţiilor internaţionale*, Du Style, Bucureşti 1999.
21. Glenn, Brian J., Teles, Steven M., *Conservatism and American Political Development*, Oxford University Press, New York, 2009.
22. Glodeanu Tudor, „Fuzionismul", în Sterpan, Ionuţ, Aligică, Dragoş Paul, *Dreapta intelectuală, Teorii şi şcoli de gândire ale dreptei contemporane occidentale*, Humanitas, Bucureşti, 2011.
23. Green, Ewen H.H., *The Crisis of Conservatism*, Routledge, Londra, 1995.
24. Green, Ewen H.H., *Ideologies of Conservatism*, Oxford University Press, New York, 2002.
25. Hardwick, Phillip, Langmead, John, Khan, Bahadur, *Introducere în economia politică modernă*, Polirom, Iaşi, 2002.
26. Hayek, Friedrich A., *Drumul către servitute*, Humanitas, Bucureşti, 1997.
27. Hayek, Friedrich A., *Constituţia libertăţii*, Institutul European, Iaşi, 1998.
28. Hegel, Georg W.F., *Principiile filosofiei dreptului*, IRI, Bucureşti, 1996.
29. Honderich, Ted, *Conservatism. Burke, Nozick, Bush, Blair*, Pluto Press, Londra, 2005.
30. Huntington, Samuel P., „Conservatism as Ideology", *The American Political Science Review*, iunie 1957.
31. Huntington, Samuel P., *Viaţa politică americană*, Humanitas, Bucureşti, 1994.

32. Huntington, Samuel P., *Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale*, Antet, Bucureşti, 1998.
33. Iliescu, Adrian-Paul, *Conservatorismul anglo-saxon*, All, Bucureşti, 1994.
34. Iordache, Anastasie, *Originile şi constituirea Partidului Conservator din România*, Paideia, Bucureşti, 1999.
35. Jenkins, J. Craig, Eckert, Craig M., „The Right Turn in Economic Policy : Business Elites and the New Conservative Economics", *Sociological Forum*, iunie, 2000.
36. Kissinger, Henry, *Diplomaţia*, Editura BIC All, Bucureşti 2004.
37. Irving Kristol, „Tragedia multiculturalismului", traducere de Mircea Platon, în *Rost*, iunie 2004, http : //www.rostonline.org/rost/iun2004/kristol.shtml, accesat aprilie 2012.
38. Geoff Layton, *De la Bismarck la Hitler, Germania 1890-1933*, ALL Educational, Bucureşti, 2002.
39. Lovinescu, Eugen, *Istoria civilizaţiei române moderne*, Minerva, Bucureşti, 1992.
40. Mead, Walter Rusell, „The Tea Party and American Foreign Policy", *Foreign Affairs*, martie-aprilie 2011.
41. Meagher, Gabrielle, Wilson, Shaun, „After Howard's decade, is Australia more conservative ? ", *Australian Review of Public Affairs*, februarie 2006.
42. Morgenthau, Hans, *Politica între naţiuni. Lupta pentru putere şi lupta pentru pace*, Polirom, Iaşi, 2007.
43. Miroiu, Andrei, „Conservatorii români : între patriarhalism şi construcţia statului modern", în Bucur, Maria, Miroiu, Mihaela (coord.), *Patriarhat şi emancipare în istoria gândirii politice româneşti*, Polirom, Iaşi, 2002.
44. Miroiu, Mihaela, *Societatea retro*, Trei, Bucureşti, 1999.
45. Nay, Olivier, *Istoria ideilor politice*, Polirom, Iaşi, 2008.
46. Nechita, Radu, „Economia ofertei", în Sterpan, Ionuţ, Aligică, Dragoş Paul, *Dreapta intelectuală, Teorii şi şcoli de gândire ale dreptei contemporane occidentale*, Humanitas, Bucureşti, 2011.
47. Pătrăşcănoiu, Cristian (coord.), *Noua şcoală de gândire a dreptei*, Humanitas, Bucureşti, 2011.
48. Popper, Karl R., *Societatea deschisă şi duşmanii ei*, Humanitas, Bucureşti, 1993.
49. Preda, Cristian, *Rumânii fericiţi. Vot şi putere de la 1831 până în prezent*, Polirom, Iaşi, 2011.
50. Roskin, Michael G., Cord, Robert L., Medeiros, James A., Jones, Walter S., *Ştiinţa politică. O introducere*, Polirom, Iaşi, 2011.
51. Roubini, Nouriel, Mihm, Stephen, *Economia crizelor. Curs fulger despre viitorul finanţelor*, Publica, Bucureşti, 2010.
52. Riasanovski, Nicholas V., *O istorie a Rusiei*, Institutul European, Iaşi, 2000.
53. Sava, Ionel Nicu, „Doctrina populară, Ideologie, partide şi mişcări politice ale conservatorismului modern", în Abraham, Florin, Cotoi, Cătălin, Vasiu, Maria şi Sava, Ionel Nicu (coord.), *Doctrine şi partide politice europene*, CSR, Bucureşti, 2007.
54. Scruton, Roger, *Cultura modernă pe înţelesul oamenilor inteligenţi*, Humanitas, Bucureşti, 2011.
55. Stan, Apostol, *Putere politică şi democraţie în România, 1859-1918*, Albatros, Bucureşti, 1995.
56. Stanomir, Ioan, „Conservatorism, tradiţie şi prudenţă : un argument junimist pentru viitor, *22*, septembrie 2010.
57. Thomas, Dan B., Baas, Larry R., „The Postelection Campaign : Competing Constructions of the Clinton Victory in 1992", *The Journal of Politics*, mai 1996.
58. Touchard, Jean, Lavau, Georges, Bodin, Louis, Sirinelli, Jean, Jeannin, Pierre, *Histoire des idées politiques, Du XVIIIe siècle à nos jours*, PUF, 1959,
59. Towers, Brian, „Running the Gauntlet : British Trade Unions under Thatcher, 1979-1988", *Industrial and Labor Relations Review*, ianuarie 1989.
60. Urofsky, Melvin I., *Texte fundamentale ale democraţiei americane*, Teora, Bucureşti, 1995.
61. Voegelin, Eric, *Religiile politice*, Humanitas, Bucureşti, 2010.
62. Waltz, Kenneth N., *Omul, statul şi războiul*, Institutul European, Iaşi, 2001.
63. Wittgenstein, Ludwig, *Cercetări filosofice*, Humanitas, Bucureşti, 2004.
64. Zeletin, Ştefan, *Burghezia română şi rolul său istoric*, Humanitas, Bucureşti, 2006

Mass-media şi surse online

1. *** „Alliance of European Conservatives and Reformists”, http : //www.aecr.eu/about-us.
2. *** Americans United Pro-Life, http : //www.aul.org/about-aul/history/, accesat aprilie 2012.
3. *** „Bush signs Mexico fence into law”, http : //news.bbc.co.uk/2/hi/6088084.stm.
4. *** CBO Cost Estimate, „Jobs and Growth Tax Relief Reconciliation Act of 2003”, http : //www.cbo.gov/sites/default/files/cbofiles/ftpdocs/42xx/doc4249/hr2.pdf,accesat mai 2003.
5. *** Center on Budget and Policy Priorities, „Policy Basics : The 2001 and 2003 Tax Cuts”, http : //www.cbpp.org/cms/index.cfm ? fa = view&id = 2705, accesat mai 2012.
6. *** International Democratic Union, *History*, http : //www.idu.org/history.aspx, accesat mai 2012.
7. *** „John Major : A life in politics”, BBC, septembrie 2002, http : //news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/673348.stm, accesat aprilie 2012.
8. *** Pro Vita Bucureşti, http : //provitabucuresti.ro/ce-inseamna-provita/cine-suntem/prezentare-asociatia-provita, accesat aprilie 2012.
9. *** „The Conservative Party, Policy”, http : //www.conservatives.com/Policy.aspx
10. *** „The Conservative party of Canada, History”, http : //www.conservative.ca/party/history/, accesat mai 2012.
11. Combes, Jean-Baptiste, „Creating a market. The case of the NHS”, http : //jeanbaptiste.combes.free.fr/blog/index.php/2010/07/24/creating-a-market-the-case-of-the-nhs/.
12. Douthat, Ross, „Has Feminism Failed ? ”, *The Weekly Standard*, noiembrie 2005, http : //www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/006/303xdmgn.asp ? page = 1, accesat mai 2012.
13. Drăgan, Flavia, „O nouă inițiativă legislativă : Consiliere obligatorie pentru femeile care vor să facă avort”, *România Liberă*, 27 martie 2012.
14. Francis, Roberta W., „The History Behind the Equal Rights Amendment”, http : //www.equalrightsamendment.org/era.htm.
15. Kagan, Donald, Gary Schmitt, Thomas Donelly, „Rebuilding America’s defenses”, PNAC, septembrie 2000, http : //www.newamericancentury.org/RebuildingAmericasDefenses.pdf.
16. Kasic, Allison, „Forty Years of Feminism”, *The Weekly Standard*, august 2006, http : //www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/012/517emxuu.asp, accesat mai 2012.
17. Krauthammer, Charles, „Motherhood missed”, Jewish World Review, mai 2000, http : //www.jewishworldreview.com/cols/krauthammer051500.asp, accesat mai 2012.
18. Rubin, Jennifer, „Liberal Feminist Freak Out”, *Commentary*, noiembrie 2010, http : //www.commentarymagazine.com/2010/10/15/liberal-feminists-freak-out/, accesat mai 2012.
19. Gellernter, David, „Feminism and the English Language”, *The Weekly Standard*, martie 2008, http : //www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/014/783lvmtg.asp, accesat mai 2012.
20. Geraghty, Jim, „A Short History of Tea Parties”, http : //www.nationalreview.com/campaign-spot/258258/short-history-tea-parties.
21. Kristol, Irving, „The Neoconservative Persuasion”, *The Weekly Standard*, august 2005, http : //www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/003/000tzmlw.asp ? page = 1, accesat mai 2012.
22. Mulholland, Hélène, „Tories unveil group of controversial new allies in European parliament”, The Guardian, iunie 2009, http : //www.guardian.co.uk/politics/2009/jun/22/conservatives-new-eu-group, accesat mai 2011.
23. Sommers, Christina Hoff, „No Country for Burly Men”, *The Weekly Standard*, iunie 2009, http : //www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/016/659dkrod.asp ? page = 3
24. Zengerle, Patricia, „After game-changing run, Santorum quits White House race”, Reuters, 10 aprilie 2012, http : //www.reuters.com/article/2012/04/10/us-usa-campaign-santorum-idUSBRE8341DU20120410.

Documente

1. *** „Declaration of Principles agreed by IDU founders, London 1983", http : //www.idu.org/principle.aspx, accesat mai 2012.
2. *** Partidul Conservator, Doctrina, http : //www.partidulconservator.ro/valori-conservatoare/doctrina/, accesat aprilie 2012.
3. „George W. Bush on immigration", http : //www.nytimes.com/2006/05/15/washington/15text-bush.html ? _r = 1&pagewanted = all, accesat aprilie 2012.
4. Conservative Party General Elections Manifesto 1992, http : //www.conservativemanifesto.com/1992/1992-conservative-manifesto.shtml#wealthm.
5. „The Conservative Manifesto", 1979, http : //www.conservativemanifesto.com/1979/1979-conservative-manifesto.shtml.
6. Programul Partidului Conservator-Democrat (1908), în Ioan Stanomir, Laurenţiu Vlad, *A fi conservator*, Institutul de Cercetări Politice al Universităţii Bucureşti, Editura Meridiane, 2002.
7. „The Tamworth Manifesto", http : //www.victorianweb.org/history/tamworth2.html, accesat aprilie 2012.

Ecologismul şi ideologiile verzilor

Cristian Branea[1]

1. Emergența ecologismului ca ideologie

Ecologismul a început să se contureze ca un discurs ideologic particular în anii 1960, cu un conţinut ideatic nou şi o atitudine nouă rezultate din conştientizarea impactului negativ pe care activitatea umană îl are asupra mediului înconjurător, asupra naturii, animalelor, indivizilor umani sau societăţii.

Revoluţia tehnică şi industrială a dat oamenilor capacitatea de a exploata şi de a deteriora mediul înconjurător într-o măsură fără precedent, şi asta fără nici o limitare din partea ideologiilor politice sau religioase existente, care justificau şi promovau dominarea, exploatarea şi transformarea naturii de către om, glorificarea producţiei şi a consumului (Adams, 2001, p. 247).

Gândirea ecologistă s-a dezvoltat mereu în strânsă legătură cu şi ca răspuns la probleme specifice, toate generate de activitatea umană prin progresul tehnico-ştiinţific, industrializare, suprapopulare şi conflict: îngrijoarea produsă de folosirea pesticidelor în agricultură, proliferarea armamentului nuclear în timpul Războiului Rece şi apariţia superputerilor nucleare aflate în conflict (anii 1960 şi 1970), ploile acide şi accidentele industriale din industria petrolieră, chimică sau nucleară (anii 1980), distrugerea stratului de ozon şi defrişarea masivă a pădurilor (anii 1990), iar mai recent, schimbările climatice, încălzirea globală, proliferarea energiei nucleare, declinul biodiversităţii şi folosirea organismelor modificate genetic.

Existenţa unor crize ecologice, a unor probleme de mediu sau a unor cazuri de nedreptate socială au constituit fără îndoială condiţiile necesare pentru apariţia discursurilor ecologiste, însă acestea s-au articulat ca alternative ideologice doar prin critica ideologiilor existente care justificau acţiunile umane ce aveau consecinţe negative sau chiar catastrofale asupra naturii, mediului sau societăţilor umane. Din acest punct de vedere, ecologismul şi ideologiile verzi sunt în primul rând poziţii critice faţă de alte ideologii, fie ele de dreapta sau de stânga. Pornind de la evidenţa unor probleme de mediu, ecologiştii ajung să critice nu doar ideile sau doctrinele care le-au justificat şi le-au făcut posibile, dar şi asumpţiile neexaminate ale acestor ideologii (Ball, Dagger, 2000, p. 228).

1. Studiul a fost elaborat în cadrul proiectului „Burse Doctorale pentru o Societate Sustenabilă”, proiect cofinanţat de Uniunea Europeană prin Fondul Social European, Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

1.1. *Dificultăți în conceptualizarea unei ideologii tinere*

O dificultate importantă în analiza acestei ideologii vine din faptul că ea, fiind atât de recentă, nu are încă nici un nume unanim acceptat. Uneori este denumită *ecologism*, alteori *ideologie verde*. Termenul din limba engleză *environmentalism* (ambientalism) vine şi el să complice spectrul semantic şi ideatic în care am putea încerca să circumscriem această ideologie.

Mai mult, dincolo de dilema conceptuală a denumirii acestei ideologii, clasificarea ei nu este deloc simplă. În unele analize, ecologismul este considerat ca fiind o nouă mişcare ideatică şi socială (Scott, 1990, pp. 81-107) ce poate fi înţeleasă în contextul ipotezelor postmaterialiste formulate de Ronald Inglehart[2] (Inglehart, 2009). În alte analize, ideologiile verzi sunt considerate fie ca asimilabile stângii politice, fie ca neaparţinând nici stângii, nici dreptei. Uneori au fost înţelese ca o revendicare postmodernă a unei democraţii radicale, o evoluţie târzie a mişcărilor de eliberare sau anticapitaliste ale secolului XIX sau o nouă faţă a conservatismului. Alteori s-a spus că mişcările ecologiste sunt doar simple proteste, probabil efemere, faţă de anumite probleme de mediu punctuale (Freeden, 2006, p. 526).

Trebuie spus încă de la început că ecologismul şi ideologiie verzi sunt departe de a forma un bloc unitar. Putem vorbi mai degrabă de o familie ideologică distinctă, chiar dacă în interiorul ei pot fi identificate variaţii ideatice ce pot merge până la contradicţii şi rupturi. Dincolo de diferenţe şi divergenţe se pot identifica un set de idei centrale sau atitudini care ne permit să vorbim despre existenţa unui corp ideologic ecologist sau verde. Pe de altă parte, este important de afirmat că nu orice abordare a unei probleme de mediu presupune în mod automat afirmarea unei poziţii ecologiste.

În acest context, preocuparea centrală a ecologismului şi a ideologiilor verzi este regândirea modalităţii în care omul se raportează la natură, la mediul înconjurător şi la animale. Ecologismul se constituie într-un corpus de discursuri, mişcări politice şi sociale care, pornind de la noi realităţi, descoperiri ştiinţifice, valori şi principii morale, încearcă să protejeze sau să restaureze calitatea mediului natural şi a vieţii umane prin schimbarea sau limitarea acţiunilor ce au efecte negative, distructive sau nesustenabile.

1.2. *Cercetări ştiințifice la originea discursului ecologist*

Perioada de emergenţă a ecologismului, anii 1960, era dominată de sentimentul unei crize profunde. Ecologismul a fost marcat iniţial de o viziune pesimistă, uneori cu accente apocaliptice, şi de o convingere că perspectivele pe termen lung ale planetei sunt sumbre.

Printre primele texte ecologiste influente în anii 1960 au fost şi cele publicate de specialista în biologie marină Rachel Carson, care scrisese numeroase articole despre efectele nocive ale pesticidelor (DDT) folosite în agricultură. Ele au fost publicate în volumul *Primăvara mută* (*Silent Spring*, 1962). În numai câteva luni, cartea a provocat un fenomen de masă, fiind astăzi considerată drept primul manifest al ecologismului. În ciuda încercărilor industriei chimice de a interzice publicarea cărţii şi de a o discredita pe autoarea ei,

2. Ipoteza sociologică post-materialistă a lui Inglehart presupune că în societăţile occidentale se produce o transformare a valorilor individuale de la unele materialiste centrate pe siguranţa şi bunăstarea economică spre seturi noi de valori centrate pe autonomia personală şi libera exprimare (Inglehart, 1977 şi 2009).

cercetările în această direcţie au fost continuate şi de alţi oameni de ştiinţă. În consecinţă, această lucrare de căpătâi a condus la iniţierea unei investigaţii cerute de preşedintele J.F. Kennedy. Rezultatul a fost înfiinţarea Agenţiei Statelor Unite de Protecţie a Mediului (în 1970), care doi ani mai târziu a interzis folosirea DDT-ului ca pesticid. Întreaga lume a urmat apoi exemplul Americii (Murphy, 2005).

În 1968, Paul Ehrlich publică lucrarea *Bomba demografică* (*The Population Bomb*), în care avertizează că explozia demografică este o ameninţare serioasă pentru sistemele de menţinere a vieţii ale planetei. Cartea devine în scurt timp un bestseller. Patru ani mai târziu, în 1972, diseminarea de către NASA a primelor imagini din spaţiu ale Pământului dă naştere unei noi perspective care aducea în faţa publicului larg o imagine a unicităţii, a fragilităţii şi vulnerabilităţii vieţii şi a planetei[3].

O contribuţie semnificativă pentru această direcţie a constituit-o şi publicarea în 1979 a cărţii *Gaia : O nouă perspectivă asupra vieţii pe Pământ* (*Gaia : A new look at life on Earth*), scrisă de James Lovelock. Influenţat de munca sa la NASA în domeniul metodelor de detectare a vieţii pe Marte, Lovelock avansează *Ipoteza Gaia*, conform căreia Pământul poate fi înţeles ca o entitate complexă, ca un singur organism caracterizat de mecanisme interdependente de asigurare a echilibrului şi perpetuare a viului. Ipoteza lui Lovelock nu presupune că Gaia ar acţiona în cunoştinţă de cauză sau teleologic, cu un scop anume, ci doar că ar funcţiona asemenea unui superorganism înzestrat cu sisteme de autoreglare (ce menţin constante sau în echilibru condiţiile climatice, proporţia de oxigen din atmosferă, salinitatea oceanelor etc.), cu capacitatea de a se autoregenera şi a menţine condiţiile necesare perpetuării vieţii timp de miliarde de ani (Attfield, 2003, p. 3).

În 1972, la cererea Clubului de la Roma, o echipă de cercetători de la Massachusetts Institute of Technology condusă de Dennis Meadows publica *Limitele Creşterii* (*The Limits of Growth*), un studiu ce aducea din nou în discuţie îngrijorările perioadei şi contura încă o dată sentimentul de vulnerabilitate a vieţii şi a mediului. În plus, raportul afirma că regăsirea unei stări de echilibru durabil va presupune schimbări de valori şi obiective la nivel individual, naţional şi mondial.

Gândirea ecologistă se naşte astfel din înţelegerea şi afirmarea acestei necesităţi de a schimba şi reglementa comportamentele şi atitudinile noastre faţă de lumea naturală din care facem şi noi parte şi de care depindem. Acest apel pentru o regândire a valorilor în legătură cu natura şi mediul înconjurător a dus la apariţia în deceniile următoare a unor numeroase şi diverse mişcări ecologiste, a unui activism la firul ierbii (*grassroots*), a unor organizaţii neguvernamentale locale sau internaţionale, dar şi a partidelor politice ale verzilor.

1.3. *Abordări antropocentrice şi biocentrice*

Ideile ecologiste şi diferitele forme pe care mişcările ecologiste le îmbracă pot fi grupate în două mari categorii, în funcţie de modalitatea în care abordează chestiunea raportului între om şi natură : ecologismul antropocentric, în care omul deţine o poziţie privilegiată, centrală, şi ecologismul biocentric (ecocentrism), în care centrul de greutate cade pe lumea viului, pe viaţă – o categorie mai largă ce include alături de om şi formele de viaţă non-umane : animale, ecosisteme sau chiar întreaga biosferă. O abordare ce nuanţează posibile abordări

3. NASA – History of Blue Marble, http : //earthobservatory.nasa.gov/Features/BlueMarble/BlueMarble_history.php, accesat la 10 februarie 2011.

ale eticilor ecologiste distinge între etica centrată pe om (natura nu are valoare în sine, mediul e important doar în măsura în care este util oamenilor), etica centrată pe animale, etica centrată pe viaţă, etica totalităţii (pentru care şi lucruri precum forme de relief, roci sau fosile sunt semnificative din punct de vedere moral) şi un holism ecologic (ce consideră ca fiind semnificative moral biosfera ca întreg şi ecosistemele care o compun, însă nu acordă o consideraţie prea mare animalelor, plantelor luate individual) (Elliot, 2006, pp. 313-318).

Dintr-o anumită perspectivă, doar poziţiile ecocentrice pot fi considerate cu adevărat ideologii ecologiste, deoarece ele afirmă că înţelegerea locului nostru autentic în natură, printre alte fiinţe vii, precedă din punct de vedere logic problema stabilirii celei mai potrivite organizări sociale şi politice a comunităţilor umane (Eckersley, 1998, p. 28). În consecinţă, poziţiile antropocentrice, care nu propun o regândire a organizării economice, sociale şi politice existente, ci doar o mai bună gestionare a naturii, a resurselor naturale sau a impactului asupra mediului, nu presupun în mod obligatoriu invocarea sau articularea unui discurs ecologist, ci doar a unor strategii de mediu (*environmentaliste*) ce pot fi justificate prin diferite alte poziţii ideologice tradiţionale, fie de stânga, fie de dreapta.

Din categoria discursului antropocentric fac parte versiunile timpurii precum ecologismul „apocaliptic" al anilor 1960 sau cel al bunăstării umane, popular în anii 1970, care e preocupat de îmbunătăţirea calităţii vieţii oamenilor prin limitarea degradării mediului şi promovarea unor soluţii practice precum reciclarea sau folosirea energiilor nepoluante (Attfield, 2003).

Abordările antropocentrice sunt în general preocupate de efectele negative pe care distrugerea mediului înconjurător sau schimbările climatice le pot avea asupra oamenilor, proprietăţilor şi intereselor lor. Din această perspectivă, mediul înconjurător, natura, animalele nu au o valoare în sine, ci pot avea doar o valoare instrumentală pentru atingerea intereselor oamenilor, iar obligaţiile morale pe care le avem faţă de acestea derivă doar din obligaţiile morale pe care le avem faţa de oameni şi bunăstarea lor. Cu alte cuvinte, oamenii au datoria să protejeze mediul pentru binele lor.

Abordările biocentrice se întemeiează pe o critică a antropocentrismului şi o amendare a şovinismului uman. Spre deosebire de poziţia antropocentrică, cea biocentrică porneşte de la premisa că natura şi formele de viaţă non-umane au valoare în sine (valoare intrinsecă) şi nu le putem considera doar mijloace de care să ne folosim pentru atingerea scopurilor noastre. Oamenii au o datorie morală să protejeze natura, sau alte specii de animale, fără a deţine o poziţie privilegiată din care să domine sau să exploateze natura, animalele şi mediul : ei sunt doar o parte integrantă dintr-o comunitate ecologică mai largă care merită consideraţie morală.

Important de remarcat este faptul că adoptarea unei poziţii ecocentriste sau antropocentriste este ea însăşi o alegere ideologică dat fiind că ne este imposibil să dec*idem* logic dacă natura are într-adevăr valoare intrinsecă. Într-o lume în care oamenii nu există, în care nu există etică sau conceptul valorii nu rămâne nimic din ideea de valoare intrinsecă atribuită naturii, argumentează Murray Bookchin (Bookchin, 1994, p. 3).

Cele mai influente abordări biocentrice sunt *ecologia socială*, a cărei figură centrală este ecologistul american Murray Bookchin, *ecologia de profunzime* (*deep ecology*) propusă de filosoful norvegian Arne Naess şi *ecofeminismul* (Val Plumwood).

Ecologia socială susţine că problemele de mediu cu care ne confruntăm îşi au rădăcinile în modul în care ne organizăm societatea, în special sistemele sociale şi politice ierarhizate ce permit diferite forme de dominare. Bookchin afirmă că dominarea naturii de către om derivă din structurile ierarhice şi din dominarea omului de către om. Relaţiile sociale şi economice specifice capitalismului permit ca această dominare – mascată de relaţiile de producţie, de

piaţă, de logica maximizării consumului şi a profitului – să ia proporţii dezastroase (Bookchin, 2004, pp. 24-25). Dacă iniţial Bookchin formulase o ecologie socială integrând idei revoluţionare ale anarhismului social, mai târziu poziţia lui devine mai critică faţă de anarhism, propunând în schimb o variantă de socialism libertarian pe care o va numi *comunalism*.

Ecologismul de profunzime şi filosofia ecologistă (ecosofia) dezvoltate de filosoful norvegian Arne Naess (*deep ecology*) se delimitează critic de *ecologismul superficial*, care este preocupat doar de poluare, de epuizarea resurselor sau de bunăstarea ţărilor dezvoltate, afirmând în schimb un *egalitarism biosferic* pentru care toate formele de viaţă au valoare intrinsecă, independent de utilitatea lor pentru oameni. Afirmând o strânsă interdependenţă a tuturor formelor de viaţă, ecologia de profunzime articulează o critică a oricărei forme de ierarhizare a fiinţelor vii şi a dreptului acestora la viaţă. Oamenii nu sunt radical diferiţi de alte vieţuitoare, ei aparţin unei comunităţi biotice, o comunitate mai extinsă şi care ne precedă ca specie sau ca indivizi. Oamenii, animalele şi plantele sunt doar aspecte ale unei singure realităţi.

Ecofeminismul aduce în discuţie un aspect particular al relaţiei om-natură, introducând conceptul de gen. Abordările ecofeministe pun în evidenţă o legătură istorică între dominarea naturii sau a animalelor (specism) şi a femeilor (sexism) în societăţile patriarhale. Specificul discursului ecofeminist constă în accentul pus pe problema naturalizării femeilor şi pe feminizarea naturii, dar şi a relaţiilor de putere pe care acestea par să le justifice, ambele fiind considerate surse ale dominării. Dihotomiile bărbat-femeie/masculin-feminin se suprapun dihotomiei om-natură, astfel încât femininul şi femeile au fost mereu identificate sau determinate în relaţie cu natura, iar dominarea naturii de către om este în strânsă legătură cu oprimarea femeilor. Ecocentrismul feminist dobândeşte o nuanţă diferită în măsura în care denunţă antropocentrismul ca mascând în realitate un androcentrism. Ca poziţie hibridă, ecofeminismul îmbină ideea stimei de sine pentru faptul de a fi femei (de la feminismul radical) cu lipsa de reţinere ce decurge din faptul de a ne considera doar o făptură în rând cu alte făpturi (de la ecologism) şi asumarea faptului că nu suntem doar membri ai comunităţii umane, ci şi ai comunităţii biotice (Miroiu, [1996] 2002). Dacă dominarea femeilor şi a naturii sunt legate între ele, atunci emanciparea femeilor presupune şi afirmarea unei concepţii emancipate despre natură precum cea formulată în ideologiile ecologiste (Freeden, 1996, p. 548). Pe aceeaşi linie de argumentare, ecofeminismul arăta că dominarea femeilor şi a naturii considerate ca fiind inferioare a permis apoi şi *naturalizarea* altor ierarhii sociale şi inferiorizarea altor grupuri umane considerate ca fiind mai apropiate de natură : populaţii indigene sau rase de culoare (considerate mai apropiate de animale), culturi considerate necivilizate şi primitive (în contrast cu societăţile civilizate) sau categorii sociale precum sclavii ori cei care efectuează munci agricole sau manuale. Conceptele de feminizare şi naturalizare devin astfel esenţiale în înţelegerea mecanismelor de construcţie a ierarhiilor sociale, a inegalităţilor şi a dominării în interiorul societăţilor occidentale sau în relaţiile dintre acestea şi cele non-occidentale (Ploomwood, 1992). În acelaşi spirit, suprapopulaţia nu este explicată ca rezultatul mecanic al sărăciei, ci al organizărilor sociale de tip tradiţionalist-patriarhal care nu permit femeilor să îşi controleze propriile facultăţi reproductive (Cuomo, 1994).

Un domeniu specific ce poate fi subsumat abordării biocentrice este cel al *drepturilor animalelor*, abordare preocupată de nedreptatea şi cruzimea cu care tratăm animalele pe care le considerăm doar obiecte, mijloace sau proprietate. Anual, sute de milioane de animale sunt crescute industrial, exploatate, sacrificate, torturate în laboratoare, circuri, cu ocazia unor ritualuri religioase ori în cadrul unor tradiţii culturale[4]. În acelaşi timp,

4. Cum este cazul *tauromahiei*, al coridelor şi luptelor cu taurii în Spania.

milioane de câini în Statele Unite primesc cel puţin un cadou de Crăciun de la stăpânii lor, iar milioane de stăpâni celebrează ziua de naştere a animalului lor de companie (Sunstein, 2004, p. 3). Dintr-o altă perspectivă, consumul ridicat de carne în ţările dezvoltate are consecinţe cu bătaie lungă : o treime din totalul terenurilor arabile din lume sunt folosite pentru a creşte industrial animale pentru consumul de carne, fermele de bovine/ovine fiind una dintre cele mai importante surse de gaze cu efect de seră (metan) în condiţiile în care pădurile sunt defrişate pentru a face loc mai multor monoculturi de plante furajere[5], o agravare a crizei mondiale de apă potabilă şi hrană pentru populaţia ţărilor din Sudul subdezvoltat. Conştientizarea acestor aspecte negative a adus în discuţie raportul pe care îl avem cu animalele, fie ele domestice sau sălbatice.

Apelurile pentru o regândire a relaţiei pe care o avem cu animalele au luat uneori forme de-a dreptul poetice sau mistice. În 1928, scriitorul naturalist Henry Beston scria în cartea sa *Casa cea mai îndepărtată* (*The Outermost House*) :

> „Avem nevoie de o altă înţelegere a animalelor, una mai înţeleaptă şi poate mai mistică. Departe de lumea naturală, trăind prin artificii complicate, omul civilizat cercetează făpturile prin lupa cunoaşterii sale, dar vede o imagine distorsionată. Le tratăm cu condescendenţă pentru că ne apar ca nedesăvârşite, pentru soarta tragică de a fi luat forme mult sub a noastră. Şi astfel greşim, şi greşim amarnic. Animalul nu ar trebui măsurat de către om. Într-o lume mai veche şi mai completă decât a noastră, ele se mişcă complete şi desăvârşite, înzestrate cu extensii ale simţurilor pe care noi le-am pierdut sau pe care nu le-am dobândit niciodată, trăind după glasuri pe care noi nu le vom auzi niciodată. Ele nu ne sunt fraţi, şi nu ne sunt nici inferioare ; ele sunt neamuri diferite, prinse cu noi în plasa vieţii şi a timpului, prizoniere ca şi noi ale splendorii şi vicisitudinii Pământului.”[6]

Aceste rânduri vor influenţa generaţii întregi de iubitori de animale şi activişti pentru drepturile animalelor.

Pe o linie de argumentare mai pragmatică, ideologiile eliberării animalelor ne arată că trebuie să acordăm consideraţie morală animalelor pentru că sunt capabile de suferinţă (o abordare utilitaristă propusă de Peter Singer, pe linia mult mai veche a utilitarismului lui Jeremy Bentham). Dacă un filosof raţionalist precum Kant afirma că animalele nefiind raţionale nu merită consideraţie etică, ele pot fi folosite de către oameni ca instrumente sau obiecte, filosoful utilitarist Jeremy Bentham propune o abordare diferită : criteriul pe care trebuie să îl avem în vedere nu este înzestrarea cu raţiune, ci capacitatea de a suferi. În *Introducere la principiile morale şi ale legislaţiei*, publicată pentru prima dată în 1780, Jeremy Bentham sugerează chiar că lipsa de consideraţie şi cruzimea cu care tratăm

---

5. Necesarul crescând de material furajer duce la degradarea solului, folosirea pesticidelor şi a îngrăşămintelor chimice, pierderea diversităţii unor ecosisteme pentru a face loc monoculturilor.
6. Traducerea ne aparţine. Textul original : „We need another and a wiser and perhaps a more mystical concept of animals. Remote from universal nature, and living by complicated artifice, man in civilization surveys the creature through the glass of his knowledge and sees thereby a feather magnified and the whole image in distortion. We patronize them for their incompleteness, for their tragic fate of having taken form so far below ourselves. And therein we err, and greatly err. For the animal shall not be measured by man. In a world older and more complete than ours they move finished and complete, gifted with extensions of the senses we have lost or never attained, living by voices we shall never hear. They are not brethren, they are not underlings ; they are other nations caught with ourselves in the net of life and time, fellow prisoners of the splendour and travail of the earth” (Henry Beston, *The Outermost House : A Year of Life on the Great Beach of Cape Cod*, Macmillan, 2003, p. 24).

animalele sunt similare cu sclavia şi discriminarea rasială, analogie reafirmată de John Stuart Mill (Sunstein, 2004, pp. 3-4).

O altă linie de argumentare în favoarea drepturilor animalelor susţine că acestea au drepturi minimale pentru simplul fapt că au o viaţa proprie (o abordare deontologistă propusă de Tom Regan[7] sau cea abolţionistă susţinută de Gary Francione). Abordarea abolţionistă susţine că statutul de proprietate al animalelor trebuie respins complet şi că animalele au un singur drept : acela de a nu fi tratate ca proprietate, de unde şi imperativul moral de a adopta un stil de viaţă vegan, deci de a nu folosi deloc produse rezultate din exploatare animalelor (Francione, 1996).

Un termen specific ideologiei drepturilor şi eliberării animalelor este cel de „specism"[8] (similar cu „sexism" sau „rasism"), termen folosit prima oară de Ryder în 1970 într-un pamflet şi preluat apoi de Singer în 1975 în cartea *Animal Liberation*, care a devenit un adevărat manifest pentru mişcările ce militează pentru animale, precum Animal Liberation Front (ALF) sau People for Ethical Treatment of Animals (PETA).

Alături de relaţia între om şi natură (totuşi, omul este şi el natură, nu doar raţiune, cultură şi civilizaţie), care defineşte fundamental o poziţie ca fiind ecologistă sau verde, mai există şi alte aspecte recurente în ideologiile ecologiste : o preocupare pentru prezervarea şi valorizarea integrităţii naturii şi a formelor de viaţă (specii, ecosisteme, animale, oameni, biosferă), o perspectivă holistă ce subliniază interdependenţa sau continuitatea între diferitele formele de viaţă, perspectivă ce pune omul în contextul natural din care face parte şi de care depinde, dar şi o preocupare pentru dezvoltarea şi emanciparea indivizilor umani şi îmbunătăţirea calităţii vieţii acestora (Freeden, 2006, p. 527).

2. Probleme de mediu în relațiile internaționale

2.1. *Formarea primelor mişcări sociale ecologiste*

Perioada anilor 1970 fost dominată de o internaţionalizare a discursurilor şi acţiunilor politice referitoare la probleme ecologice. Începutul anilor 1970 a fost marcat de formarea unor grupuri de acţiune directă şi presiune precum Greenpeace sau Earth First ! , dar şi de acţiuni de rezistenţă precum mişcarea Chipko din India.

Greenpeace este o organizaţie independentă ce a luat naştere în 1971 evoluând dintr-o mişcare pentru pace. Caracterizată de strategii de acţiune directă şi abordare confruntaţională şi nonconformistă menită să obstrucţioneze anumite activităţi sau să atragă atenţia asupra practicilor ce distrug ori periclitează specii de animale sau ecosisteme întregi, Greenpeace îşi concentrează iniţial activitatea pe probleme precum : biodiversitate, viaţa marină, despădurire şi energie nucleară.

La polul opus al tipului de strategie instrumentată, mişcarea Chipko era puternic influenţată de satyagraha, filosofia rezistenţei nonviolente a lui Mahatma Ghandi. Momentul-cheie

7. Tom Regan, *The Case for Animal Rights*, University of California Press, 1983.
8. Specismul presupune atribuirea de valoare sau drepturi unor fiinţe doar pe baza apartenenţei acestora la o anumită specie. Specismul implică atât presupuse prejudecăţi despre diverse specii de animale non-umane pe baza anumitor caracteristici cărora li se atribuie valoare morală, cât şi atitudini mizantrope faţă de toţi oamenii doar pentru că sunt oameni (Dunayer, 2004).

al acestei mişcări a avut loc în 1974 în Uttarakhand, India, când un grup de femei din satul Reni s-au legat de copaci pentru a stopa tăierea pădurilor. Această formă de rezistenţă a femeilor dintr-o comunitate rurală din India a avut consecinţe majore atât pentru mişcările ecologiste din întreaga lume, cât şi pentru emergenţa societăţii civile în India (Vandana, 1991).

Dacă mişcările ecologiste în ţările dezvoltate erau preocupate în special de schimbarea politicilor de guvernare sau a practicilor corporatiste, în ţările în curs de dezvoltare ecologismul era legat de mişcări mai ample de emancipare, democratizare, lupta pentru drepturile omului şi combaterea sărăciei.

2.2. *Cooperări internaționale la nivelul guvernelor*

Internaţionalizarea acţiunilor politice de mediu din anii 1970 a avut loc la nivelul guvernelor. Primele Summituri ale Pământului (Earth Summits) au reprezentat momentul de emergenţă a politicilor internaţionale pentru mediu. Iniţiat de naţiunile dezvoltate ale Organizaţiei Naţiunilor Unite, Summitul era menit să abordeze efectele pe care industrializarea le are asupra mediului inconjurător. Suedia era preocupată de ploile acide, în timp ce Japonia aducea în discuţie poluarea mărilor şi a oceanelor. Deversările accidentale din barjele petroliere erau o chestiune de interes pentru toate ţările participante. Printre succesele acestor întâlniri : cele 26 de principii ale Declaraţiei Conferinţei Naţiunilor Unite pentru Mediu (Declaration of the UN Conference on Human Environment), un Plan de Acţiune pentru Mediu, un fond pentru mediu şi înfiinţarea Programului de Mediu al Naţiunilor Unite (United Nation Environment Program – UNEP).

În cadrul acestor întâlniri, o temă a devenit recurentă – decalajul tot mai mare dintre ţările industrializate şi cele în curs de dezvoltare : exploatarea resurselor de către ţările dezvoltate nu punea doar grave probleme de mediu, ci, mai mult, perpetuta chiar inegalitatea distribuţiei bunăstării şi contribuia la o adâncire la nivel global a diferenţelor între bogaţi şi săraci.

În 1983 este înfiinţată Comisia Mondială ONU pentru Mediu şi Dezvoltare (UN World Commission on Environment and Development), ce va fi condusă de prima femeie prim-ministru a Norvegiei, Gro Harlem Brundtlard. Patru ani mai târziu, ea va publica celebrul Raport Brundtland, care va aborda probleme economice şi de mediu, raport în care este folosită pentru prima dată expresia *dezvoltare durabilă* – definită ca „dezvoltarea care satisface nevoile prezentului fără a compromite capacitatea generaţilor viitoare de a-şi satisface propriile nevoi”[9].

Finalul anilor 1980 şi începutul anilor 1990 sunt marcate de speranţă, dar şi de eşecuri. Noi probleme şi noi soluţii politice se conturează. Pe de o parte, criza ecologică emblematică pentru anii 1980, distrugerea stratului de ozon, este luată în serios până şi de politicieni conservatori precum Margaret Thatcher (în Marea Britanie) şi Ronald Reagen (în Statele Unite ale Americii), care semnează în 1987 Protocolul de la Montreal[10]. Dacă până atunci

9. UN, *Report of the World Comission on Environment and development : Our Common Future*, http : //www.eytv4scf.net/wced-ocf.htm, accesat la 14 februarie 2011.
10. Protocolul de la Montreal referitor la substanţele ce distrug stratul de ozon (Montreal Protocol on Substances That Deplete the Ozone Layer) este o continuare a eforturilor începute prin Convenţia de la Viena pentru Protecţia Statului de Ozon, prin care statele semnatare se angajează să implementeze un plan de renunţare la producerea şi utilizarea comercială a substanţelor chimice responsabile de distrugerea stratului de ozon.

problemele de mediu erau tratate ca fiind de natură naţională sau regională, problema afectării stratului de ozon ca rezultat al activităţilor economice a pus în faţa politicienilor un nou tip de ameninţare, o ameninţare globală pentru care puterea militară era irelevantă, cea economică nu era decisivă, iar suveranitatea naţională a statelor devenea problematică în măsura în care o decizie locală putea avea efecte asupra întregii planete (Benedick, 1998, p. 4). Protocolul de la Montreal, considerat a fi un succes diplomatic fără precedent, este doar primul dintr-o serie de evenimente internaţionale ce vor aduce probleme de mediu pe lista de priorităţi ale politicii internaţionale din anii 1990 : schimbările climatice, defrişarea pădurilor tropicale, poluarea oceanelor şi a surselor de apă dulce, deşeurile toxice şi declinul alarmant al biodiversităţii.

Această nouă generaţie de probleme de mediu pune în evidenţă ideea interdependenţei tuturor formelor de viaţă şi a sistemelor de menţinere a vieţii planetei. Dacă probemele ecologice precedente păreau localizate, cauzele şi consecinţele lor puteau fi cu uşurinţă măsurate, anticipate, documentate şi abordate prin acţiuni unilaterale, noile ameninţări ecologice necesită luarea unor decizii prin evaluarea unor probabilităţi (Benedick, 1998, pp. 2-3) şi prin invocarea principiului precauţiei (*precautionary principle*).

Anii 1990 sunt marcaţi de emergenţa unei noi astfel de ameninţări : oamenii de ştiinţă din diverse domenii aduc în atenţia publicului şi a guvernelor dovezi ale încălzirii globale şi schimbărilor climatice. Pentru deceniile următoare, problema încălzirii globale devine pivotul central în jurul căruia vor gravita o serie întreagă de preocupări ecologice : exploatarea combustibilului fosil, eficienţa energetică, emisiile de gaze cu efect de seră, conservarea pădurilor tropicale, surse de energie regenerabilă şi nepoluantă, încălzirea oceanelor, schimbările climatice, reducerea biodiversităţii, deşertificarea, reducerea rezervelor de apă dulce, migraţia provocată de schimbările climatice, exploatarea industrială a animalelor.

Încălzirea globală a fost tema principală a discuţiilor şi negocierilor ce au avut loc la Summitul Pământului (Earth Summit) – Conferinţa pentru Mediu şi Dezvoltare a Naţiunilor Unite ce a avut loc la Rio de Janeiro în 1992. O realizare importantă a acestei conferinţe a fost înaintarea Convenţiei Cadru a Naţiunilor Unite privind Schimbările Climatice (UN Framework Convention on Climate Change), al cărei obiectiv era agrearea unor soluţii politice ce pot avea ca rezultat pe termen lung stabilizarea concentraţiei de gaze cu efecte de seră din atmosferă. Deşi tratatul nu impune limite obligatorii pentru fiecare ţară, el a fost urmat de o serie de Protocoale, care prevăd obligaţii legale pentru ţările semnatare. Cel mai important dintre acestea este Protocolul de la Kyoto, adoptat în 1997, care este până în prezent semnat de 191 de state. Prin acest protocol, 37 de ţări dezvoltate sau cu economii în tranziţie, printre care şi România, dar cu excepţia notabilă a Statelor Unite ale Americii, se angajează să implementeze soluţii pentru reducerea emisiilor de gaze cu efect de seră. Încercările ulterioare de a negocia termenii unor tratate internaţionale care să asigure continuitate în măsurile de reducere a emisiilor cu efect de seră, precum Declaraţia de la Washington din 2007 sau COP 15 din Copenhaga în 2009, nu au avut prea mare succes, periclitând chiar Protocolul de la Kyoto, prin care ţările dezvoltate semnatare au obligaţii legale. În ciuda eforturilor diplomatice ale liderilor Europei, cei doi mari contribuitori la emisiile de carbon, Statele Unite şi China, ale căror economii se bazează în mare măsură pe exploatarea şi utilizarea combustibililor fosili, rămân reticenţi când e vorba să-şi asuma obligaţii legale de a reduce emisiile de carbon[11].

11. Gerald Trauffetter, „The US and China Joined Forces Against Europe", *Spiegel Online* (12.08.2010), http : //www.spiegel.de/international/world/0,1518,733630,00.html, accesat 16 februarie 2011.

În Statele Unite, principalul susţinător al Protocolului de la Kyoto a fost Al Gore (Partidul Democrat), vicepreşedinte al Statelor Unite în perioada 1993-2001 şi activist ecologist. În ciuda eforturilor lui, Senatul a aprobat în unanimitate (90-0) Rezoluţia Byrd-Hagel, care stipulează că Senatul nu agrează ca Statele Unite să semneze un protocol care nu prevede obligaţii legale şi pentru naţiunile în curs de dezvoltare sau care ar putea să aibă consecinţe negative asupra economiei SUA. În anul 2007, Al Gore a primit, alături de Grupul Interguvernamental pentru Schimbări Climatice, premiul Nobel pentru Pace pentru efortul de a promova o mai bună înţelegere a schimbărilor climatice produse de activitatea umană, precum şi de a pune bazele unor măsuri necesare pentru a contracara aceste schimbări[12].

Aşa cum am arătat în prima parte, nu orice abordare a unei probleme de mediu se face de pe premisele unei ideologii ecologiste sau verzi. Exemplele de mai sus, succesele parţiale sau eşecurile guvernelor de a lua măsuri rapide şi eficiente pentru a rezolva probleme de mediu urgente şi cu consecinţe importante par să indice necesitatea ideologiilor ecologiste şi totodată limitele ideologiilor tradiţionale puse faţă în faţă cu un nou spectru de probleme.

3. Europa în avangarda politicilor ecologiste

La nivel european, tema schimbărilor climatice a devenit una din priorităţile agendei politice a Consiliului Europei (CE) şi a Parlamentului European (PE). Încă de la începutul anilor 1990, UE s-a afirmat drept cel mai important lider în politica internaţională a schimbărilor climatice, presând comunitatea internaţională să adopte măsuri clare şi obiective ambiţioase, fiind cel mai fervent promotor al Protocolului de la Tokyo şi încercând să păstreze poziţia de lider în eforturile de a obţine un acord global care să continue măsurile Protocolului şi după 2012.

Începând cu 2005, CE şi-a consolidat şi mai mult poziţia de lider în propunerea măsurilor politice active de tratare a problemei schimbărilor climatice atât în interiorul Uniunii Europene, cât şi pe plan internaţional (Oberthur şi Dupont, 2011). În 2005, EU a demarat un plan de comerţ cu certificate de emisii de gaze cu efect de seră, o componentă centrală a politicii climatice europene. În 2007, CE a decis obiectivele UE de reducere a emisiilor de gaze cu efect de seră : 20% reducere faţă de nivelul anului 1990 până în 2020. Mai mult, până la aceeaşi dată, CE dorea ca o cincime din consumul energetic al Europei să fie generat din surse nepoluante, regenerabile.

Motivaţia UE de a instrumenta şi a pune accent pe această temă ecologistă este susţinută de trei factori adiţionali. În primul rând, după eşecul de a obţine un acord pentru o constituţie europeană din 2005, instituţiile UE au căutat oportunităţi de a revigora procesul unificării şi de a-şi reîntări legitimitatea. Barometrele de opinie publică arătau că un discurs ecologist este un interes comun pentru jumătate din cetăţenii europeni, care au declarat că sunt foarte îngrijoraţi de problema schimbărilor climatice. Astfel, politica de mediu a devenit un catalizator în continuarea procesului de integrare. Pe de altă parte, creşterea preţului la

12. Al Gore a publicat două cărţi care au devenit în scurt timp bestseller-uri : *Earth in Balance* (1992) şi *An Inconvenient Truth : The Planetary Emergency of Global Warming and What We can do about it* (2006), carte publicată în acelaşi timp cu lansarea filmului documentar omonim al regizorului Davis Guggenheim, film distins cu premiul Oscar pentru documentar în anul 2007. Filmul prezintă campaniile lui Al Gore de educare despre încălzirea globală şi a fost aclamat pentru revigorarea mişcării ecologiste în Statele Unite. În 2007, Al. Gore a înfiinţat organizaţia The Climate Project.

combustibilii fosili şi evenimentele din Orientul Mijlociu şi Rusia au scos în evidenţă faptul că securitatea energetică a Europei depinde într-o măsură mult prea mare de importuri, ceea ce a făcut ca politicile de securitate energetică ale Europei să reîntărească politicile climatice. În al treilea rând, *leadership*ul în problemele climatice întăreşte suportul european pentru multilateralism şi poziţia de jucător a EU în sistemul internaţional (Kelly, Oberthur şi Pallemaerts, 2010).

Dimensiunea protecţiei mediului în Europa unificată nu este dată doar de politicile din domeniul schimbărilor climatice. Politica de mediu europeană a fost conturată începând cu 1957 şi a cunoscut o constantă dezvoltare de-a lungul evoluţiei procesului de unificare şi integrare, fiind reflectată în diferitele tratate. În mod formal însă, începând cu Actul Unic European (1987) care includea un capitol nou dedicat mediului, EU câştigă explicit competenţe de a acţiona în domeniul protecţiei mediului. Documentul stabilea un set de obiective pentru politicile comunitare de mediu : conservarea, protejarea şi îmbunătăţirea calităţii mediului ; protejarea sănătăţii oamenilor ; asigurarea unei utilizări prudente şi raţionale a resurelor naturale. Obiectivele sunt foarte generale, ceea ce înseamnă că aproape orice temă de mediu poate fi adusă sub competenţa legislaţiei comunitare. Acelaşi document enumeră şi principiile politicilor de mediu : principiul prevenirii, principiul poluatorul plăteşte (care permite încorporarea costurilor poluării în costurile de producţie şi ca principiul concurenţei să descurajeze industriile poluante), refacerea zonelor populate la sursă atunci când este posibil. Un al patrulea principiu presupune promovarea problemelor de mediu ca teme transversale ce trebuie considerate şi încorporate în definirea şi implementarea altor politici comunitare (Burchell şi Lighfoot, 2001, pp. 41-43).

Acţiunile Directoratului General pentru Mediu (Environment Directorate-General) acoperă în prezent o serie întreagă de domenii : de la calitatea aerului, solului, apei la protecţia naturii şi a biodiversităţii sau managementul deşeurilor[13].

4. Ascensiunea partidelor verzi

Strategiile electorale încep să se contureze în anii 1970 odată cu înfiinţarea primelor partidelor ecologiste sau verzi. Aceste partide au canalizat activismul ecologist de tip *grassroots* şi au dat un tip nou de legitimitate acţiunii politice ecologiste.

Primul partid ecologist, United Tasmania Group, a fost înfiinţat în Noua Zeelandă, urmat apoi de Partidul Ecologiei (Ecology Party), care a luat naştere în Marea Britanie în 1973. Primele partide ecologiste care au câştigat locuri în corpurile legislative au fost cele din Elveţia (în 1979) şi Belgia (în 1981). Partidul ecologist cu cel mai mare succes a fost însă cel din Germania, care a şi adoptat pentru prima data numele de *verde* (*Die Grunen*) şi floarea-soarelui ca simbol electoral. La alegerile federale din 1983, Partidul Verde German reuşeşte să câştige 27 de locuri în Bundestag, adunând 5,7% din voturile alegătorilor. Patru ani mai târziu, Verzii Germani au câştigat 8,3% din voturi, probabil şi ca urmare a conştientizării de către electoratul german a efectelor poluării şi ploilor acide, dar şi a şocului provocat de explozia reactorului nuclear de la Cernobîl (Ucraina) în 1986. În alegerile din martie 2011 din Germania, Verzii au reuşit să învingă coaliţia condusă de cancelara Angela

13. Comisia Europeană : Politici de mediu, http : //ec.europa.eu/environment/policies_en.htm, accesat la 15 februarie 2011.

Merkel în două landuri în care creştin-democraţii dominau viaţa politică de 58 de ani. Acest succes răsunător al Verzilor Germani poate fi explicat prin creşterea temerilor legate de siguranţa energiei nucleare după accidentul de la Fukushima, Japonia (2011), produs în urma unuia din cele mai puternice cutremure de pământ din ultimul secol.

Doctrina politică a verzilor are patru dimensiuni esenţiale : ecologie, dreptate socială, nonviolenţă, democraţie participativă (Wall, 2010). În 1984, în Statele Unite, odată cu naşterea primei organizaţii politice verzi (Green Committees of Correspondance, GCC), sunt proclamate 10 valori fundamentale ale politicii verzi, la cele patru dimensiuni menţionate mai sus fiind adăugate descentralizarea, respectul pentru diversitate, responsabilitate globală, economia bazată pe comunităţi, feminism şi preocuparea pentru viitor[14].

În următoarele decenii apar partide politice verzi pe toate continentele. Majoritatea sunt formate cu scopul de a participa şi câştiga scrutine electorale. În perioada de emergenţă a partidelor verzi în anii 1970 şi 1980, acestea nu numai că au adus în discuţie şi au criticat idei tradiţionale despre relaţia cu natura, militarizare, industrialism sau dezvoltare economică, dar au şi contestat legea de fier a oligarhiei a sociologului german Robert Michels[15], conform căreia toate partidele politice, indiferent cât de democratice sau descentralizate se doresc a fi la început, sfârşesc prin a urma calea concentrării puterii şi a oligarhiei. Democraţia participativă la firul ierbii (*grassroots democracy*) nu este doar un concept fundamental al ideologiilor partidelor verzi, ci şi un proiect organizaţional (Frankland *et al.*, 2008). Un model organizaţional distinct este cel al Partidului Verde din Alaska. Acesta foloseşte bioregiunile drept criteriu pentru diviziunile locale, şi nu entităţi politice precum circumscipţiile electorale.

Începând însă cu anii 1990 asistăm nu doar la apariţia unor noi partide politice în toată lumea, ci şi la întărirea poziţiilor lor, la formarea de noi alianţe internaţionale sau coaliţii de guvernare.

Partidele verzi au obţinut reprezentare parlamentară în Noua Zeelandă, Australia, dar partidele verzi au obţinut succese electorale în multe alte ţări, precum Statele Unite şi Brazilia. Cu partide verzi emergente în multe ţări pe toate continentele, începând cu anii 1990 politica verde îşi conturează primele forme de cooperare globală. Prima Întâlnire Planetară a Partidelor Verzi a avut loc la Rio de Janeiro în 1992, cu câteva luni înainte de Summitul Pământului. Declaraţia finală a acestei prime întâlniri a verzilor afirmă ca experienţa ne învaţă că guvernele iau in serios problemele de mediu doar atunci când oamenii votează pentru partide politice verzi. Printre problemele abordate se numărau : încălzirea globală, poluarea, pierderea habitatului uman, discrepanţe majore între Nord şi Sud în ceea ce priveşte consumul resurselor naturale şi contribuţia la poluare, sărăcia, criza producţiei şi disponibilităţii alimentelor şi deşertificarea. Verzii cereau guvernelor statelor puternic industrializate să îşi asume responsabilitatea pentru o datorie ecologică acumulată în ultimii 500 de ani de industrializare. Printre măsurile sugerate se numărau : reducerea emisiilor de carbon prin taxarea suplimentară a energiei rezultate din combustibili fosili neregenerabili, finanţarea dezvoltării bazate pe surse de energie regenerabilă şi nepoluantă, limitarea defrişărilor şi protecţia pădurilor seculare prin adoptarea unui moratoriu referitor la comerţul internaţional cu lemn, acorduri de interzicere a exporturilor de deşeuri şi a testelor nucleare. Condamnând orice formă de rasism sau etnocentrism şi afirmând că existenţa conflictelor

14. Jodean Marks, „A Historical Look at Green Structure : 1984 to 1992", *Synthesis/regeneration* 14 (toamna 1997), http : //www.greens.org/s-r/14/14-03.html, accesat la 11 februarie 2011.
15. Robert Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens*, 1911.

şi agravarea problemelor de mediu vor constitui ameninţări serioase la adresa democraţiilor şi vor permite noi forme de eco-imperialism sau tentaţii autoritariene, verzii înaintează propuneri de a schimba parametrii raţionalităţii economice printr-o profundă conversie ce merge dincolo de soluţii pur neoliberale sau etatiste. Este de asemenea afirmată importanţa unei viziuni politice ecologiste, a unei mişcări politice într-un sens mai larg, în care strategiile electorale şi politicile de partid să fie complementare activismului civic al organizaţiilor neguvernamentale şi activităţilor la firul ierbii[16].

Această primă întâlnire internaţională a partidelor verzi a avut loc sub motto-ul : „Nu mai este suficient să gândim global şi să acţionăm local, a venit timpul să acţionăm şi global". Ceea ce vor şi face. În 2001, la Prima Adunare Globală a Verzilor (Global Green Gathering) de la Canbera, reprezentanţi ai partidelor verzi din 72 de ţări înaintează Carta Global Greens prin care se angajează să fie parte a unui parteneriat global care promovează 6 principii orientative : cunoaştere ecologică, dreptate socială, democraţie participativă, pacifism, sustenabilitate şi respect pentru diversitate.

Deşi în prezent există partide verzi pe toate continentele, democraţiile europene par să fi fost cele mai receptive la mesajul lor. Partidele verzi au obţinut victorii repetate la alegerile parlamentare în multe ţări europene : Austria, Belgia (cu două partide verzi parlamentare : Groen ! şi Ecolo), Danemarca, Estonia, Finlanda, Franţa, Germania, Olanda, Spania, Suedia. În 2004, la Roma, a luat naştere Partidul Verde European (PVE), de altfel primul partid politic constitut la nivel european din 32 de partide naţionale. La alegerile pentru Parlamentul European, partidele membre PVE au câştigat 35 de locuri, iar la cele din 2009, 46 de locuri, cel mai bun rezultat ţinând cont de faptul că numărul parlamentarilor europeni a fost redus. Ideologia PVE se regăseşte în Carta Verzilor Europeni, un document ce a fost adoptat la Geneva în 2006 la cel de-al doilea Congres al PVE. Una din problemele cele mai discutate de-a lungul scurtei istorii a partidelor verzi europene este cea a raportării faţă de proiectul unificării europene şi a creării unor instituţii politice suprastatale. Dacă în anii 1970 şi 1980 verzii aveau poziţii eurosceptice, după 1995 au abandonat atitudinea de opoziţie faţă de integrarea europeană şi au început să înainteze propuneri mai pragmatice de organizare a instituţiilor sau a procesului decizional (de exemplu, ideea Europei regiunilor).

5. Ecologismul radical, ecoterorismul şi panica verde

„Ecologismul radical" este un termen generic folosit pentru a desemna ideologia unui număr de mişcări ecologice radicale la firul ierbii (*grassroots*) ce pot fi caracterizate de o nemulţumire acută faţă de perspectivele superficiale privind managementul problemelor de mediu, centrate pe om şi interesele lui economice, sau faţă de lipsa de voinţă politică din partea guvernelor de a rezolva problemele de mediu.

Ecologismul radical propune reconsiderarea fundamentală a unor idei şi practici economice şi sociale precum industrializarea, capitalismul, patriarhatul, colonialismul, globalismul, exploatarea industrială a naturii şi a animalelor. Mişcările ecologiste radicale propun o formă nouă de activism, întemeiat pe o perspectivă geocentrică, iconoclastă, care nu este dispus la compromisuri şi nu se dă înapoi uneori de la acţiuni ilegale, fie că e vorba de

16. Global Greens, *Final Statement of the First Planetary Meeting of Greens in Rio de Janeiro*, 31 mai 1992, http : //www.globalgreens.org/statements/rio_planetary_meeting, accesat la 16 februarie 2011.

acte de nesupunere civică, fie că e vorba de acte de sabotaj ecologic (ecotaj) sau de distrugere a proprietăţii private (Manes, 1990). Datorită perspectivei geocentrice, accentului pus pe natură, ideologiile ecologiste radicale sunt în strânsă legătură cu curente de gândire precum ecofeminismul, ecologismul de profunzime, ecologia socială sau bioregionalismul.

5.1. *Greenpeace*

Probabil cea mai cunoscută organizaţie ecologistă, considerată a fi radicală datorită acţiunilor directe şi strategiilor confruntaţionale, este Greenpeace. Aceasta este o organizaţie ecologistă internaţională cu filiale în peste 40 de ţări şi cu sediul central în Amsterdam. Scopul ei este de a proteja capacitatea Pământului de a susţine viaţa în toată diversitatea ei prin acţiuni directe, lobby şi cercetare în probleme ecologice globale : schimbări climatice, ameninţare nucleară, defrişare, pescuit excesiv, organisme modificate genetic, biodiversitate. Primele misiuni ale Greenpeace erau îndreptate împotriva testelor nucleare efectuate de Statele Unite pe insula Amchitka (Alaska) şi a testelor nucleare atmosferice anunţate de Franţa în atolul Moruroa din Polinezia Franceză. Pentru a protesta împotriva testelor nucleare efectuate de Franţa în 1985, Greenpeace trimite vasul Rainbow Warrior la locaţia testelor. Forţele navale franceze lansează în secret un atac împotriva vasului, atac ce duce la scufundarea lui şi la moartea fotografului Fernando Pereira. Denunţat de către poliţia din Noua Zeelandă, atacul asupra vasului Greenpeace[17] provoacă un scandal diplomatic în urma căruia Ministrul Apărării demisionează, iar Franţa anunţă că renunţă la planurile sale de teste nucleare (Robie, 1997).

Greenpeace este adesea creditată pentru un aport semnificativ la construirea şi răspândirea unei sensibilităţi ecologice care a creat un context ideatic şi afectiv ce inspiră şi motivează oamenii să se responsabilizeze şi să acţioneze în direcţia rezolvării problemelor ecologice. Deşi nu sunt unicele responsabile pentru existenţa unei astfel de sensibilităţi, organizaţiile ecologiste transnaţionale precum Greenpeace sau Word Wide Fund trebuie creditate pentru diseminarea şi democratizarea acestei sensibilităţi ecologiste. Strategiile utilizate de Greenpeace cu scopul de a ajunge la un public cât mai extins pentru a-l convinge să adopte măsuri personale sau colective pentru a proteja mediul constituie o importantă dimensiune a politicii mondiale, dimensiune complementară, dar absolut necesară dezvoltării instituţionale şi măsurilor guvernamentale (Wapner, 1996, pp. 42-43). Dacă oamenii procesează experienţa în acţiune pe baza unei anumite concepţii despre lume, dacă exploatarea naturii şi a animalelor este justificată şi înrădăcinată într-un anumit sistem de valori şi o anumită înţelegere a lumii, atunci orice schimbare socială/ecologică semnificativă va trebui să înceapă cu o schimbare în felul în care oamenii înţeleg lumea, cu internalizarea unei sensibilităţi ecologice. Prin politica sa, Greenpeace încearcă să schimbe norme, valori, propunând o raţionalitate diferită şi o nouă înţelegere a realităţii (Wapner, 1996, p. 50). Pentru a realiza acest lucru, una din tacticile care s-au dovedit a fi cele mai eficiente este cea prin care reuşeşte să pună publicul internaţional în postura de a fi martor direct la abuzuri sau catastrofe ecologice. Acest tip de acţiune politică – de a fi martor sau a face pe cineva martor (*bearing witness*) – produce deopotrivă reacţii emoţionale şi raţionale şi leagă sensibilitatea morală de responsabilitatea politică : de îndată ce o persoană devine

17. Atacul asupra navei Rainbow Warrior al organizaţiei Greenpeace, operaţiunea secretă numită Opération Satanique a Direcţiei Generale a Securităţii Externe Franceze, a fost iniţial negat de către Franţa, care a condamnat actul ca fiind unul terorist.

martoră la o nedreptate sau un abuz, ea este nevoită să aibă o atitudine, nu poate rămâne indiferentă. În plus, acţiunile directe, confruntaţionale, dar nonviolente ale Greenpeace au şi un caracter spectaculos, fie că este vorba de a arăta protestele inedite ale activiştilor în locaţii exotice, fie că este vorba de a arăta imagini şocante ale dezastrelor ecologice sau consecinţele acestora.

5.2. *PETA*

Există şi în domeniul drepturilor animalelor o organizaţie internaţională care a obţinut o notorietate asemănătoare cu cea de care se bucură Greenpeace : People for the Ethical Treatment of Animals (PETA) – Oamenii pentru un Tratament Etic al Animalelor. Ideologia PETA este rezumată de sloganul organizaţiei : animalele nu sunt ale noastre să le mâncăm, să ne îmbrăcăm cu ele, să experimentăm pe ele sau să le folosim pentru amuzamentul nostru. Sloganul indică deja ariile principale de acţiune ale PETA : zootehnie (ferme industriale, abatoare, ferme de blană), creşterea şi sacrificarea industrială a animalelor de blană, testele pe animale (experimente NASA, teste medicale, cosmetice, vivisecţie) şi utilizarea animalelor pentru divertisment (circuri, grădini zoologice, lupte canine sau tauromahie). Afirmând că animalele nu sunt ale noastre ca să le mâncăm, că zootehnia şi industria cărnii presupun exploatarea cu cruzime a animalelor, PETA este una din principalele organizaţii care promovează vegetarianismul[18] şi veganismul[19] ca un stil de viaţă ecologic, sănătos şi plin de compasiune faţă de animale. În urma publicării a multiple studii care arată că fermele de animale sunt printre cei mai mari contribuitori la acumularea gazelor cu efect de seră din atmosferă, PETA se alătură organizaţiilor de mediu pentru a promova dieta vegetariană ca o soluţie simplă pe care oricine o poate adopta pentru reducerea amprentei de carbon.

Datorită ariei extrem de extinse de lobby, advocacy, investigaţii sub acoperire, acţiuni directe, PETA este o organizaţie a cărei ideologie este greu de plasat în interiorul unei mişcări mai cuprinzătoare ce vizează schimbarea atitudinii faţă de animale. Strategiile confruntaţionale îndreptate asupra diverselor industrii, corporaţii sau centre de cercetare, dar şi obiectivul declarat abolţionist fac din PETA o organizaţie cu o ideologie radicală. Cu toate acestea, ea a fost adesea criticată din interiorul mişcării abolţioniste pentru că nu este destul de radicală. Gary Francione[20] aduce argumente pentru a arăta că, atâta timp cât PETA lucrează cu diverse industrii sau corporaţii pentru a îmbunătăţi condiţiile de viaţă ale animalelor, ea nu va fi o organizaţie pentru drepturile animalelor şi nu îşi va putea îndeplini cu adevărat misiunea pe care şi-a propus-o (Francione, 1996, p. 67). Criticile venite din zona conservatoare, a protecţiei animalelor, acuză PETA de faptul că protestele

18. Vegetarianismul presupune asumarea unei diete pe bază de plante din care este exclusă carnea, cu sau fără consum de ouă ori produse lactate.
19. Veganismul presupune o totală abţinere de la a consuma sau folosi produse de origine animală, inclusiv ouă, produse lactate sau miere. Cei care urmează un stil de viaţă vegan încearcă pe cât posibil să nu folosească nici produse din piele, blană, lână sau mătase, întrucât şi acestea presupun comodificarea animalelor, exploatarea sau uciderea lor.
20. Gary Francione este profesor de drept la Rutgers School of Law-Newmark şi probabil cel mai influent teoretician al poziţiei abolţioniste a drepturilor animalelor, care afirmă este nedrept să considerăm animalele ca fiind proprietate din punct de vedere legal şi că această practică trebuie abolită pentru a reduce considerabil exploatarea animalelor şi suferinţa la care ele sunt supuse.

sale şi campaniile controversate din media nu fac altceva decât să îngreuneze sau să împiedice îmbunătăţirea condiţiei animalelor (Phelps, 2007, p. 242).

O altă critică venită din partea spectrului conservator, protecţionist, al mişcării insistă pe faptul că PETA nu a luat o poziţie fermă şi definitivă împotriva grupurilor radicale precum Frontul de Eliberare a Animalelor (Animal Liberation Front, ALF), care a fost acuzată de acte de terorism. Ingrid Newkirk, preşedinta cofondatoare a PETA, a afirmat în numeroase ocazii că nu condamnă acţiunea directă, şi asta pentru că nici o mişcare de schimbare socială nu a avut succes în trecut fără o componentă confruntaţională. Scriind despre ALF, Newkirk afirmă că ideologii şi teoreticienii pregătesc sau anticipează o revoluţie ori o schimbare socială, însă *infractorii* sunt cei care le înfăptuiesc (Newkirk, 2004).

Şi dacă Newkirk are dreptate, atunci *infractorii* mişcărilor ecologiste sunt grupările ecoteroriste. Ecoterorismul presupune susţinerea unei cauze ecologiste prin ameninţarea cu sau săvârşirea de acte de violenţă sau sabotaj asupra unor proprietăţi (niciodată împotriva indivizilor). Printre principalele ţinte se numără: dealeri auto, dezvoltări imobiliare, companii forestiere, laboratoare universitare sau ale diferitelor corporaţii, crescătorii de animale de blană, restaurante etc. Grupurile acuzate de ecoterorism sunt organizaţii underground, fără o structură ierarhică, care preferă acţiunea directă ca mijloc principal prin care încearcă să îşi atingă scopurile.

5.3. *Earth Liberation Front şi Animal Liberation Front*

Animal Liberation Front (ALF) este o astfel de organizaţie şi este activă în peste 40 de ţări. Practic, orice persoană vegetariană sau vegană care acţionează respectând următoarele principii de bază se poate considera membru ALF: să producă pagube economice celor care fac profituri de pe urma exploatării şi suferinţei animalelor, să elibereze animalele din locurile în care sunt abuzate şi să le plaseze în adăposturi, să demaşte atrocităţile comise împotriva animalelor în spatele uşilor închise, să facă astfel încât nici un animal uman sau non-uman să nu fie rănit în timpul acţiunilor. Activiştii ALF salvează animale din laboratoare şi ferme, le asigură adăposturi şi îngrijire medicală, distrug proprietăţile folosite în exploatarea animalelor. Distrugerea proprietăţii nu este considerată de către militanţi un act de violenţă, ci o necesitate care poate să împiedice continuarea abuzurilor. Luarea animalelor, de asemenea, nu este considerată furt, ci eliberare, deoarece animalele nu sunt proprietatea nimănui (Best, 2004, pp. 24-26).

Ideologia ALF are la bază idealurile abolţioniste: animalele nu sunt proprietate, instituţiile şi corporaţiile nu au dreptul să îşi asume proprietatea asupra unor fiinţe vii. ALF condamnă orice formă de specism, care este denunţat împreună cu orice formă de rasism sau sexism. ALF denunţă şi perspectiva protecţionistă (*welfarist*), afirmând că scopul final al mişcării este golirea cuştilor, nu mărirea lor.

Earth Liberation Front (ELF) este o organizaţie croită pe modelul ALF (uneori considerată sora mai tânără a ALF sau aripa ei ecologistă) şi o altă mişcare acuzată de ecoterorism.

Cele mai frecvent utilizate tactici ecoteroriste sunt incendierea dezvoltărilor imobiliare şi a magazinelor auto sau introducerea în copaci a unor bare de metal (tree spiking) care au rolul de a distruge echipamentele de tăiere a copacilor şi de a scădea valoarea comercială a lemnului. Această practică a fost folosită în Statele Unite şi Noua Zeelandă, însă a fost abandonată din cauza riscului pe care îl presupunea pentru muncitorii forestieri (Rowell, 1996).

Aceste acţiuni nu au trecut însă neobservate. În 2004, FBI declanşează Operation Backfire, al cărei obiectiv este acela de a investiga acte de terorism intern săvârşit, în numele protecţiei mediului sau al drepturilor animalelor de către două grupuri activiste : ELF şi ALF. Peste 20 de activişti ecologişti au fost arestaţi şi condamnaţi în Statele Unite prin această operaţiune, iar mişcările ecologiste radicale au fost considerate la acel moment drept cel mai important risc de terorism intern. Activiştii ecologişti au denunţat această operaţiune ca fiind o încercare a guvernului şi a corporaţiilor de a discredita şi delegitima mişcările ecologiste şi pe cele pentru drepturile animalelor. Guvernul american a fost astfel acuzat că menţine o panică verde – aluzie la panica roşie dintre 1947 şi 1957 şi la teama de comunişti infiltraţi care influenţează societatea americană. Anumite discursuri peiorative antiecologiste (în Statele Unite, Australia şi Noua Zeelandă) au făcut chiar o legatură explicită între ecologişti (verzi) şi comunişti (roşii), numindu-i pe activiştii de mediu *pepeni* : verzi la exterior şi roşii în interior[21].

6. Ecologismul în politica românească

Spre deosebire de situaţia din alte ţări ce au aparţinut blocului comunist, în România comunistă nu a existat nici un fel de mişcare ecologistă independentă. Mişcarea ecologistă a început să se contureze doar începând cu 1990, dar a fost fragmentată chiar de la început. În frenezia apariţiei de noi partide politice, au fost înfiinţate o serie întreagă de partide ecologiste : Mişcarea Ecologista Română (MER), Partidul Ecologist Român (PER), Partidul Ecologist Umanist, Partidul Naţional Ecologist şi Federaţia Ecologiştilor din România (Pavlinek, Pickles, 2000, p. 190). Debutul electoral a fost unul surprinzător de bun, dar succesul avea să fie de scurtă durată. La alegerile parlamentare din 1990, Partidul Ecologist Român a obţinut 8 locuri în Camera Deputaţilor şi un loc în Senat, în timp ce Mişcarea Ecologistă a obţinut 12 locuri în Camera Deputaţilor şi un loc în Senat. Împreună, cele două partide au atras peste 4% din numărul total de voturi. Platforma politică a Mişcării Ecologiste Române era mai degrabă una liberală decât una ecologistă, o privatizare rapidă şi promovarea economiei de piaţă erau considerate ca fiind adevăratele măsuri prin care se pot obţine reconstrucţia şi protejarea mediului, dar această poziţie ideologică era de fapt comună tuturor partidelor ecologiste de la acea dată (Pavlinek, Pickles, 2000, p. 191). La scurt timp după alegerile din 1990, guvernul a înfiinţat Ministerul Apelor, Pădurilor şi Protecţiei Mediului, cu Marcian Bleahu de la Mişcarea Ecologistă Română ca ministru.

Acest început în forţă al partidelor ecologiste a reprezentat de altfel şi momentul culminant, ele începând să piardă teren din 1992. Partidul Ecologist Român (PER) a reuşit să îşi păstreze participarea parlamentară până în 2000 candidând pe listele Convenţiei Democrate[22]. În 2000, PER a ieşit din CDR şi a încercat să coaguleze în jurul său un Pol Ecologist alături de Partidul Alternativa Verde Ecologiştii (PAVE) şi Partidul Convenţia Ecologistă din România (PCER). Această alianţă avea ca scop declarat promovarea unor măsuri de redresare economică bazate pe principiile dezvoltării durabile, protecţiei mediului,

21. Christopher Archangelli, „The Green Menace", http : //archive.frontpagemag.com/readArticle.aspx ? ARTID = 18808, accesat la 10 ianuarie 2011.
22. La alegerile legislative din 3 noiembrie 1996, PER, participând din nou pe listele CDR, a obţinut două mandate în Camera Deputaţilor şi trei în Senat.

întăririi ordinii de drept şi integrării în structurile euro-atlantice. Polul Ecologist nu a reuşit însă să strângă voturile necesare pentru intrarea în Parlament, obţinând un procent subunitar. Dizolvând Polul Ecologist, cele trei partide vor fuziona în 2004 sub denumirea de Partidul Ecologist Român[23].

În 2006 se înfiinţează la Bucureşti Partidul Verde (PV), singura formaţiune politică din România care este recunoscută de Partidul Verde European şi care participă la congresele verzilor europeni. Raportându-se la scurta istorie a partidelor ecologiste postdecembriste, al căror succes a fost într-un constant declin, invers faţă de creşterea necesităţii pentru soluţii politice ecologiste, PV îşi propune „redeşteptarea interesului pentru problematica ecologistă oferind un program ce are la bază principiile ecologiei politice, grefate pe cele ale unei democraţii moderne care incumbă construirea statului de drept, pluripartidismul, respectarea dreptului omului şi a avutului său, libertatea de gândire şi exprimare, susţinerea competenţei în toate sectoarele socioeconomice, întronarea dreptăţii şi promovarea tuturor iniţiativelor şi acţiunilor ce pot duce la o creştere a bunăstării populaţiei”[24]. Platforma program a PV este dominată de probleme de mediu precum : energie din surse regenerabile şi nepoluante ; protecţia calităţii aerului, a apei şi a solului ; a ecosistemelor şi biodiversităţii ; agricultură şi silvicultură. Ea face însă şi câteva referiri schematice la probleme economice, sociale şi de poziţionare pe scena politică.

PV a avut puţină vizibilitate în spaţiul public până în august 2009, când l-a desemnat pe Remus Cernea candidat la alegerile prezidenţiale ce urmau să aibă loc în toamna aceluiaşi an. Până atunci, PV a publicat câteva luări de poziţie împotriva energiei nucleare, a exploatării zăcământului aurifer de la Roşia Montană de către compania canadiană Gabriel Resources şi a distrugerii spaţiilor verzi din Bucureşti.

Candidatura lui Remus Cernea la alegerile prezidenţiale din 2009 nu a trecut însă neobservată. Înainte să intre în politică, Remus Cernea a activat în cadrul societăţii civile ca fondator al asociaţiei umanist-secularistе Solidaritatea pentru libertatea de conştiinţă şi s-a făcut cunoscut prin acţiuni împotriva îndoctrinării religioase şi prezenţei însemnelor creştin ortodoxe în instituţiile de învăţământ, împotriva finanţării bisericilor de la bugetul de stat (în detrimentul şcolilor sau spitalelor), împotriva construirii Catedralei Mântuirii Neamului. Imaginea lui nonconformistă, temele separării dintre Biserică şi stat, promovarea unei reforme a sistemului electoral, dar şi susţinerea minorităţilor, a comunităţii LGBT[25] şi încurajarea participării femeilor în politică, toate acestea au făcut din Remus Cernea un candidat insolit, care nu a reuşit însă să atragă decât un procent subunitar din voturile primului tur de scrutin.

Mai mult, acest discurs i-a adus chiar un vot de blam din partea Consiliului Naţional al PV. Motivând decizia PV de a-l exclude pe Remus Cernea, Antonio Momoc, prim-vicepreşedintele PV, afirma : „agenda sa personală, preocupările sale, problemele sale erau diferite de cele identificate de către PV […] deşi a fost sfătuit, Cernea nu a vorbit deloc în campania pentru alegerile prezidenţiale despre crearea de locuri de muncă în industria verde ori despre agricultura eco”[26]. Dincolo de prezentarea pentru public a motivaţiei pentru îndepărtarea

23. Partidul Ecologist Roman : Istoric, www.per.ro, accesat la 28 ianuarie 2011.
24. Partidul Verde, Platforma-Program, www.partidulverde.ro, accesat la 28 ianuarie 2011.
25. Remus Cernea a participat alături de câţiva membri ai conducerii PV la Marşul Diversităţii organizat în cadrul GayFest în 2010.
26. http : //www.puterea.ro/news9769/Un-expert-in-comunicare-politica-explica-de-ce-s-a-ofilit-miscarea-ecologista-Exista-o-ruptura-intre-dorintele-publicului-si-mesajele-verzilor-din-Romania.htm, accesat la 28 ianuarie 2011.

lui Remus Cernea din partid, PV a demonstrat clar că, probabil cu gândul la un potenţial succes electoral, nu poate asuma până la capăt doctrina verde, care afirmă principii democratice clare chiar şi pe teme delicate pentru o societate tradiţională, precum minorităţi sexuale, naţionale, egalitate de şanse sau separarea dintre stat şi Biserică. În condiţiile în care verzii europeni au grupuri de lucru pe teme ale minorităţilor sexuale şi participă activ la paradele gay, excluderea lui Remus Cernea din partid pentru prezenţa lui la Parada Gay şi cu argumentul unei neconcordanţe ideologice dovedeşte această incapacitate sau lipsa de voinţă a PV de a asuma valorile democratice ale verzilor europeni[27].

După despărţirea de PV, Remus Cernea a demarat proiectul înfiinţării unui nou partid verde denumit Mişcarea Verzilor, „proiect politic construit de asemenea în jurul valorilor prevăzute de Carta Verzilor Europeni, asumate explicit şi integral”[28]. În martie 2012, după numeroase piedici puse în instanţă din partea Partidului Verde, a PER şi UER, Remus Cernea reuşeşte înregistrarea oficială a partidului Mişcarea Verzilor – Democraţii Agrarieni[29].

7. Ecologismul românesc în societatea civilă

Dacă ecologia nu are încă o voce distinctă şi puternică în viaţa politică românească, ea este mult mai bine conturată şi îmbracă o formă foarte pragmatică în societatea civilă: „Nu este vorba de organizaţii care militează pentru ecologie în general, *in abstracto*, ci de ONG-uri care susţin proiecte concrete şi acţiuni punctuale, locale sau zonale, menite să rezolve probleme ecologice acute”[30]. Retorica acestor acţiuni e similară: *Salvaţi Roşia Montană* de un dezastru ecologic, de patrimoniu şi uman cauzat de exploatarea cu cianuri propusă de Roşia Montană Gold Corporation; *Salvaţi Sighişoara* oraşul medieval şi pădurile de stejari din jurul ei de proiectul Dracula Park; *Salvaţi Parcul Carol* de la distrugerea lui prin construirea Catedralei Mântuirii Neamului; *Salvaţi Vama Veche, Salvaţi Delta Dunării şi Dunărea Inferioară* de la dezastrul ecologic cauzat de construirea unor sisteme de navigaţie sau drenare, diguri şi hidrocentrale; *Salvaţi Parcurile Naţionale din România*; *Salvaţi ursul carpatin*.

Peisajul organizaţiilor neguvernamentale ecologiste din România este unul foarte variat. Organizaţii internaţionale de mediu cu notorietate precum Greenpeace şi Fondul Mondial pentru Natură (World Wide Fund for Nature, WWF) sunt foarte bine reprezentate şi în România. Dacă la nivel de misiune cele două organizaţii nu diferă prea mult, ambele propunându-şi să contribuie la stoparea distrugerii mediului şi la construirea unui viitor în care oamenii trăiesc în armonie cu natura, ele se deosebesc la nivelul filosofiei, domeniilor abordate şi tacticilor instrumentate.

Activităţile Greenpeace în România abordează în principal problema schimbărilor climatice prin campanii menite să promoveze protecţia pădurilor, eficienţa energetică

27. http://www.ecomagazin.ro/verzii-s-au-lepadat-de-remus-cernea-pentru-ca-este-pro-gay-si-pro-satanism, accesat la 28 ianuarie 2011.
28. Remus Cernea, „Mişcarea verzilor s-a lansat oficial”, http://remuscernea.ro/2010/10/miscarea-verzilor-s-a-lansat-oficial, accesat la 28 ianuarie 2011.
29. Remus Cernea, „Partidul MV-DA a obţinut decizia definitivă şi irevocabilă de înregistare”, http://www.miscareaverzilor.eu/?q=node/137
30. Andrei Oişteanu, „Ecologia salvează Romania”, http://www.revista22.ro/ecologia-salveaza-romania-1100.html, accesat 28 ianuarie 2011.

(promovarea becurilor economice spre exemplu) şi energiile regenerabile. Condusă în prezent de Crişanţa Lungu, Greenpeace România nu ezită însă să abordeze şi subiecte mai controversate care sunt pe agenda activiştilor Greenpeace din întreaga lume : lupta împotriva reactoarelor şi energiei nucleare (considerate problematice din cauza potenţialului catastrofal inacceptabil şi a producerii de deşeuri radioactive ce rămân poluante pentru sute de mii de ani) şi războiul declarat folosirii organismelor modificate genetic (OMG) în agricultură. Pe agenda activiştilor Greenpeace România se află de ani de zile şi acţiuni menite să împiedice realizarea proiectului minier pe bază de cianuri de la Roşia Montană.

WWF România (WWFR), condusă în prezent de Csibi Magor, şi-a propus să îşi realizeze misiunea prin acţiuni care să aibă ca rezultat conservarea biodiversităţii, utilizarea raţională a resurelor naturale regenerabile, reducerea poluării şi a consumului iraţional. WWF a inclus Fluviul Dunărea şi Munţii Carpaţi printre cele mai importante 200 de ecoregiuni din lume şi a demarat în 1998 Programul Dunăre-Carpaţi, un uriaş proiect regional ce include acţiuni de conservare, refacere şi administare durabilă a zonelor naturale. Activităţile desfăşurate în România în cadrul acestui proiect sunt axate pe protejarea pădurilor şi a biodiversităţii din ariile protejate (protejarea ursului brun), pe promovarea Coridorului Verde al Dunării Inferioare (realizarea unei reţele ecologice de zone refăcute şi protejate, dar şi promovarea dezvoltării durabile socioeconomice a zonei) şi pe dezvoltarea durabilă a mediului rural (conservarea zonelor agricole, a habitatelor naturale din mediul rural, dezvoltarea comunităţilor rurale prin activităţi tradiţionale şi ecoturism)[31].

Dincolo de iniţierea acestor proiecte ecologiste, WWFR este o organizaţie bine cunoscută publicului larg pentru organizarea campaniei Ora Pământului (Earth Hour). Lansată în 2007 în Sydney de către WWF Australia, campania Ora Pământului propunea publicului metropolei australiene un gest simplu : stingerea luminilor timp de o oră ca simbol al nevoii de a acţiona împreună împotriva schimbărilor climatice, un apel la responsabilizare, iniţiativă şi solidaritate. Trei ani mai târziu, acest eveniment simbolic a devenit o mişcare globală fără precedent, probabil cea mai mare acţiune de mediu : 126 de ţări, 4.000 de oraşe, sute de mii de companii şi sute de milioane de oameni au participat la Ora Pământului în 2010. România a participat pentru prima oară ca ţară oficială a campaniei Ora Pământului în 2009. Pe 28 martie, un număr de clădiri reprezentative din Bucureşti (printre care şi Palatul Parlamentului, Ateneul Român, dar şi sedii de ministere, teatre, muzee, hoteluri) şi din alte 15 oraşe din ţară au stins iluminatul exterior, peste două milioane de oameni au stins luminile în casele lor, iar un număr de companii şi-au sistat complet activitatea pentru o oră (grupul Lafarge a oprit funcţionarea utilajelor din uzinele sale de ciment şi balastiere, postul de televiziune UTV a întrerupt emisia timp de o oră)[32].

Organizaţiile internaţionale independente ce aduc cu ele expertiză, finanţări, dar şi viziune şi tactici ecologiste specifice reprezintă doar un model de instituţionalizare a ecologismului în societatea civilă. La polul opus sunt grupuri de voluntariat *grassroots*, care nu beneficiază de finanţări din surse internaţionale, dar care atrag resurse din comunitate pentru a desfăşura diverse activităţi. Un exemplu pentru acest gen de ecologism îl reprezintă campania *Let's do it, Romania !* Luând exemplul Estoniei, Letoniei şi Lituanei, Liana Buzea (fondatoarea organizaţiei EcoAssist) şi-a propus să motiveze suficient de mulţi oameni

31. WWF România, „Programul Dunăre-Carpaţi", http : //romania.panda.org/despre_wwf/programul_dunare_carpati, accesat la 28 ianuarie 2011.
32. WWF România, „Earth Hour 2009 în România", http : //romania.panda.org/ce_facem/campanii/schimbari_climatice/earth_hour/earth_hour_2009_in_romania, accesat la 28 ianuarie 2011.

pentru a putea curăţa într-o singură zi întreaga ţară de mormanele de gunoi din arealele naturale : păduri, albiile râurilor, trasee turistice, marginile drumurilor. Astfel, cu sprijinul autorităţilor publice, presei, diverselor organizaţii şi companii, un grup de tineri a reuşit ca într-o singură zi, 25 septembrie 2010, să mobilizeze aproximativ 200.000 de voluntari din toată ţara, care au colectat sute de tone de deşeuri. Campanii precum Ora Pământului sau *Let's do it, Romania !* au o importanţă aparte, pentru că ele contribuie semnificativ la formarea şi diseminarea unui spirit ecologist la firul ierbii.

Între cele două modele exemplificate mai sus, mişcarea ecologistă din România este reprezentată de o multitudine de organizaţii non-profit, majoritatea născute din nevoia de a articula soluţii sau răspunsuri la o problemă concretă sau cu un interes într-o anumită regiune, precum : Asociaţia Salvaţi Delta, Asociaţia pentru Conservarea Ariilor Protejate Bio-Cultural (cunoscută pentru Campania Salvaţi Vama Veche), Asociaţia Alburnus Maior (Salvaţi Roşia Montană), Terra Mileniul III, Ecopolis şi altele. Aceste proiecte au şi o componentă culturală foarte puternică, protecţia mediului fiind gândită într-o strânsă legătură cu un ecosistem cultural, cu un *genius loci*, dar şi cu interacţiuni simbiotice între localnici şi turişti[33]. Scenariul activismului este şi el similar. Cel mai adesea, un grup de tineri intelectuali reuşesc să atragă atenţia mass-media şi a publicului prin modalităţi inovative, inteligente şi cu umor pentru a organiza o rezistenţă sau a obţine câştig de cauză împotriva unor grupuri de interese cu putere financiară, de influenţă sau decizională semnificativ mai mare, fie ele sindicate, structuri guvernamentale, de partid sau corporaţii multinaţionale.

Un alt sector care instrumentează discursul ecologist în România este cel al corporaţiilor multinaţionale. Experienţa multinaţională, popularitatea unei atitudini ecologiste generalizate în ţările vestice plasează marile corporaţii multinaţionale cu un pas înaintea clasei politice româneşti în înţelegerea şi specularea sentimentului ecologist al oamenilor şi uneori chiar în poziţia de locomotivă a unei mode ecologiste. Unele corporaţii, cele a căror activitate presupune poluare, consumul resurselor neregenerabile sau alte forme de agresiune asupra mediului sau animalelor, recurg la susţinerea şi finanţarea unor activităţi ecologice prin intermediul programelor de responsabilitate socială corporatistă (Corporate Social Responsibility, CSR) în efortul lor de a-şi menţine o imagine bună în faţa clienţilor, a partenerilor de afaceri sau a investitorilor care aleg o companie pentru bunele ei practici. Din perspectiva acestor companii, proiectele ecologiste pe care le susţin nu abordează sau rezolvă o problemă de mediu, ci preponderent una de comunicare sau de imagine a corporaţiei[34]. Credibilitatea acestor iniţiative depinde însă de multe ori de un parteneriat cu o organizaţie de mediu. Dacă organizaţii precum Greenpeace, în efortul lor de a rămâne independente şi credibile, resping categoric orice formă de finanţare din partea corporaţiilor, există în schimb alte tipuri de ONG-uri de mediu care speculează nevoia de CSR a companiilor. Organizaţia MaiMultVerde, condusă de leaderi carismatici ca Dragoş Bucurenci şi Doru Mitrană, este finanţată integral din bugetele de responsabilitate socială ale companiilor din România[35].

---

33. Andrei Oişteanu, „Ecologia salvează Romania", http : //www.revista22.ro/ecologia-salveaza--romania-1100.html, accesat la 28 ianuarie 2011.
34. Practică numită *greenwashing*, care de multe ori presupune strategii de marketing verde înşelător sau comunicarea de către companii a unor mesaje ecologice în scopul maximizării profitului (prin reduceri de costuri prezentate ca fiind o reducere în folosirea resurselor) sau al mascării unor probleme de mediu importante la care compania respectivă contribuie.
35. MaiMultVerde – Companii, http : //www.maimultverde.ro/cms/companii, accesat la 29 ianuarie 2011.

Dintr-o altă perspectivă, companiile promovează şi speculează în acelaşi timp o sensibilitate ecologistă şi prin strategii de eco-business şi eco-consum. Exploatând această sensibilitate, ecologismul de piaţă nu a domolit „cursa creşterii şi consumul individualist, ci a dat naştere unei ecoproducţii dublate de o ecologie a consumului" (Lipovetsky, 1993, p. 245). Numeroase firme au înţeles că pentru a vinde mai mult sau mai scump trebuie să aducă pe piaţă produse ecologice, bio, sau cel puţin să vândă aceleaşi produse, dar prin stategii de marketing verde care comunică o presupusă plusvaloare verde a produselor. De la autovehicule hibrid la creioane din lemn reciclat, de la computere la cosmetice ecologice, piaţa românească pare să devină din ce în ce mai verde. De exemplu, în cursa pentru înverzire, Snack Attack a lansat pe piaţă primele sandviciuri eco din România : ingrediente ecologice (chiar şi o varianta vegetariană), ambalaj reciclabil (ce include şi un material educativ pe teme de protecţia mediului), sigla Green Attack şi 50 de bani din preţul fiecărui sandvici donat către organizaţia Agent Green[36].

8. Concluzii

Dezvoltate în timpul mişcărilor de schimbare socială din anii 1960 şi 1970, ideologiile ecologiste şi verzi sunt recente, dar cu siguranţă vor putea juca un rol determinant în viitor. Aşa cum am văzut, ele au apărut ca răspuns la conştientizarea unor probleme reale, dintre care unele sunt departe de a fi soluţionate şi care, în lipsa unor măsuri urgente şi eficiente, se vor agrava în viitor. Dincolo de diversitatea răspunsurilor ecologiste la aceste probleme, se pot identifica totuşi câteva caracteristici definitorii pentru ideologiile ecologiste.

Aşa cum am arătat deja, problematica centrală a oricărui discurs ecologist este relaţia dintre om şi mediul înconjurător, indiferent cum este acesta înţeles sau definit : natură, biosferă, biodiversitate, animale, ecosisteme, Pământ etc. În acest sens, omul este adus în contextul său natural, este înţeles ca un membru al unei comunităţi biotice extinse, iar interesele lui sunt definite ca fiind inseparabile de mediul în care trăieşte, de natura din care el însuşi este parte integrantă, de ecosistemele care furnizează servicii fără de care nu am putea exista.

Dacă relaţia dintre om şi lumea naturală non-umană este problematica centrală a ideologiilor ecologiste, din abordarea acesteia rezultă în mod automat alte două caracteristici ale discursurilor ecologiste : raportarea critică faţă de restul ideologiilor şi de organizarea socială care justifică dominarea lumii naturale de către om, dar şi o preocupare pentru o etică extinsă, ce lărgeşte sfera valorilor şi a obligaţiilor morale pentru a include şi elementele lumii naturale non-umane, dar şi generaţiile viitoare de oameni. În paralel cu această preocupare pentru o etică ce include în sfera valorilor şi lumea naturală non-umană, poziţiile ecologiste şi verzi extind şi conceptul de dreptate, un concept central al filosofiei politice. Astfel, dreptatea de mediu se referă la distribuirea riscurilor şi a problemelor de mediu şi la felurile în care acestea afectează disproporţionat comunităţi sau grupuri umane diverse, în timp ce dreptatea ecologică se referă la interacţiunea dintre comunităţile umane şi lumea naturală (Schlosberg, 2007).

Preocuparea pentru o dreptate socială extinsă ce include dreptatea de mediu, dreptatea ecologică şi dreptatea pentru generaţiile viitoare este în strânsă legătură cu valorizarea

36. http : //www.responsabilitatesociala.ro/stiri-csr/snack-attack-a-lansat-primele-sandviciuri-eco.html, accesat la 29 ianuarie 2011.

diferenţelor şi a diversităţii indivizilor şi cu dreptul fiecăruia de a avea acces la resurse naturale şi la un mediu sănătos, de a decide chestiuni legate de propria persoană, de comunitate, de patrimoniu sau mediul înconjurător.

Fără îndoială, această autonomie personală este o condiţie şi o valoare importantă pentru oameni. Este probabil una din valorile politice fundamentale, în favoarea căreia nu mai este necesar să argumentăm. Autonomia personală este inseparabilă de idealuri politice precum democraţia sau drepturile omului. Autonomia personală presupune a avea control asupra propriei vieţi, fără imixtiuni nejustificate, nenecesare sau abuzive din exterior, din partea altor oameni sau instituţii. Mai mult, o persoană care se bucură de autonomie personală trebuie să poată avea acces la resursele necesare pentru a putea duce o viaţă satisfăcătoare, pentru a se putea feri de orice forma de dominare, nedreptate sau dependenţă. De asemenea, ea trebuie să aibă capacitatea şi abilitatea de a recunoaşte ameninţările, dar şi oportunităţile din mediul său.

Indiferent cum este decisă chestiunea raportului dintre om şi natură, fie că este vorba despre poziţii biocentrice sau antropocentrice, ideologiile politice verzi atribuie o importanţă deosebită libertăţii, autodeterminării şi emancipării individului şi comunităţilor umane, dar nu cu preţul spolierii resurselor şi al sacrificării moral nejustificate a fiinţelor non-umane. Proiectele partidelor politice verzi sunt îndreptate spre o consolidare a unei democraţii participative şi o administraţie descentralizată. Accentul pus pe descentralizare este menit tocmai să permită fiecărui individ să aibă acces şi să participe activ la procesul decizional pentru a-şi putea exercita mai bine autonomia personală. Mai mult, ideologiile verzi au adesea formulate explicit valori şi măsuri de acţiuni pozitive sau de sprijinire a afirmării grupurilor marginale sau dezavantajate.

Dacă în general vocile ecologiste susţin că este nevoie de mai multă democraţie pentru urmărirea scopurilor specifice ecologiştilor, diferitele poziţii ideologice propun tipuri diferite de democraţie, deci de participare a indivizilor la procesele decizionale. Ecologia socială a lui Murray Bookchin propune o formă de municipalism libertarian participatoriu, adică democraţii participative de dimensiuni mici, care apoi pot fi conectate între ele într-un model federal. Un alt exemplu pentru acest mod de a gândi democraţia în termeni de descentralizare şi participare îl constituie ideologia „democratizării ecologice", care urmăreşte o fuziune între ecologia politică şi forme de democraţie deliberativă (Humphrey, 2007, pp. 94-95).

Pe de altă parte, în scurta istorie a mişcărilor şi ideologiilor ecologiste au existat şi poziţii care afirmau că democraţia nu poate aborda şi rezolva problemele ecologice fie pentru că ar fi un sistem politic opresiv, fie pentru că pur şi simplu nu poate produce rezultatele dorite şi aşteptate de către activiştii îngrijoraţi de amploarea şi gravitatea problemelor de mediu. Ecoautoritarismul, anarho-primitivismul şi diferite mişcări ecologiste de acţiune directă din anii 1960 şi 1970 au manifestat acest scepticism faţă de capacitatea democraţiei de a răspunde crizei ecologice în toată urgenţa ei, aşa cum apărea ea în acea perioadă. După cum am arătat deja mai sus, ea a fost marcată de atitudini pesimiste, un sentiment al urgenţei şi o atitudine ecologică eshatologică. În aceste condiţii, atitudinile ecologiste s-au radicalizat, iar activiştii aveau sentimentul că sunt necesare măsuri urgente, fără a mai pierde timpul cu deliberări sau proceduri democratice. Astfel, propunerile autoritariste erau justificate şi de o neîncredere în capacitatea indivizilor de a acţiona, de o presupusă incompetenţă politică a cetăţenilor, în special în situaţii de criză, sau de o incapacitate a lor de a înţelege procese complexe ori de a vedea dincolo de interesele personale imediate. În consecinţă, statul trebuia să ia măsuri urgente, autoritare pentru a rezolva problemele de mediu. Ideologia ecoautoritarismului este corozivă nu doar faţă de idealul democratic, dar şi faţă de cel al autonomiei personale, care este puternic contestată. Interesant este faptul

că anarho-primitivismul, deşi contesta democraţia şi civilizaţia în întregul ei ca model opresiv, în care oamenii trăiesc domesticiţi, alienaţi şi exploataţi, propune totuşi un model de autonomie personală maximă, pe linia ideologiilor anarhiste (Humphrey, 2007, p. 12).

Ideologiile ecologiste şi verzi ale ultimelor decenii par să aibă în comun afirmarea unei democraţii autentice, uneori radicale, în care autonomia personală să nu mai fie subordonată mecanismelor oarbe ale pieţei, practicilor corporatiste (economice sau politice, de influenţare a deciziilor), corupţiei sau statului. Mişcări ecologiste din diverse ţări, dincolo de abordarea şi rezolvarea unor probleme punctuale de mediu, ajung să propună ca scop al activităţii lor o democraţie ecologică. Indiferent de tacticile folosite sau de problemele pe care le ridică, mişcările ecologiste au în comun această revendicare a unei mai mari participări democratice în procesele decizionale care afectează comunităţile în care trăiesc sau cele care sunt afectate de probleme de mediu. Spre exemplu, o astfel de democraţie ecologică ar presupune o amplă participare publică ce ar da legitimitate unor planificări democratice pe termen lung, care să ţină cont de interesele şi nevoile oamenilor, ale mediului, dar şi ale generaţiilor viitoare. O astfel de planificare democratică ar plasa pe un loc secundar legile pieţei şi imperativul creşterii pe termen scurt a capitalului corporatist (Faber, 1998, p. 16).

Indiferent de scopurile afirmate ale mişcărilor ecologiste, indiferent de rezultatele obţinute sau, de ce nu, de înfrângerile pe care activiştii le-au suferit de numeroase ori, problemele mediului au constituit o motivaţie foarte puternică pentru procese care au dus la creşterea gradului de participare democratică în diverse comunităţi de pe toate continentele. Dincolo de această motivaţie de a acţiona, activismul ecologist a creat noi oportunităţi de afirmare politică, a diversificat strategiile şi tacticile de participare şi influenţare a deciziilor, a nuanţat şi îmbunătăţit înţelegerea a ceea ce trebuie schimbat sau a soluţiilor şi a stimulat afirmarea unor identităţi culturale, uneori fiind implicate grupuri marginale, minorităţi etnice defavorizate sau alte categorii care sunt în mod tradiţional excluse din procesul consultativ sau decizional. Din această perspectivă, ideologiile ecologiste sunt într-o anumită masură ideologii ale eliberării (Peet, Watts, 2004, p. 6).

Referințe

Surse primare

European Green Party, „The Charter of the European Greens, European Green Party Guiding Principles", http : //europeangreens.eu/menu/learn-about-egp/charter-of-the-european-greens/, accesat la 16 februarie 2011.

Gerald Trauffetter, „The US and China Joined Forces Against Europe", *Spiegel Online* (12.08.2010), http : //www.spiegel.de/international/world/0,1518,733630,00.html, accesat la 16 februarie 2011.

Global Greens, „Final Statement of the First Planetary Meeting of Greens in Rio de Janeiro", 31 mai 1992, http : //www.globalgreens.org/statements/rio_planetary_meeting, accesat la 16 februarie 2011.

Jodean Marks, „A Historical Look at Green Structure : 1984 to 1992", *Synthesis/regeneration* 14 (toamna 1997), http : //www.greens.org/s-r/14/14-03.html, accesat la 11 februarie 2011.

United Nations, „Report of the World Comission on Environment and Development : Our Common Future", http : //www.eytv4scf.net/wced-ocf.htm, accesat la 14 februarie 2011.

Bibliografie fundamentală

Adams, Ian, *Political Ideology Today*, Manchester, Manchester University Press, 2001.

Attfield, Robin, *Environmental Ethics*, Cambridge, Polity Press, 2003.

Ball, Terence, Dagger, Richard, *Political Ideologies and the Democratic Ideal*, Pearson Education, 2000.
Dobson, Andrew, *Green Political Thought*, New York, Routledge, 2007.
Miroiu, Mihaela, *Convenio. Despre natură, femei şi morală*, Iaşi, Polirom, 2002, prima ediţie 1996, Bucureşti, Editura Alternative.
Schlosberg, David, *Defining Environmental Justice. Theories, Movements, and Nature*, Oxford, Oxford University Press, 2007.
Singer, Peter, *Animal Liberation*, Londra, HarperCollin, 1975.
Wall, Derek, *The No-Nonsense Guide to Green Politics*, Oxford, New Internationalist Publications, 2010.

Bibliografie auxiliară

Aldy, J.E., Barrett, S., „Thirteen Plus One : A Comparison of Global Climate Policy Architectures", în *Climate Policy* 3, nr. 4, 2003.
Barry, J., *Rethinking Green Politics*, Londra, Sage, 1999.
Benedick, Richard Elliot, *Ozone Diplomacy : New Directions in Safeguarding the Planet*, Harvard, Harvard University Press, 1998.
Bentham, Jeremy, *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Oxford, Basil Blackwell, 1948.
Benton, Ted, *Natural Relations : Ecology, Animal Rights and Social Justice*, Londra, Verso, 1993.
Best, Steven, Nocella (ed.), *Terrorists or Freedom Fighters* ?, New York, Lantern Books, 2004.
Bookchin, Murray, *Toward an Ecological Society*, Montreal, Black Rose Books, 1980.
Bookchin, Murray, *Which way for the Ecology Movement ?*, Edinburgh, AK Press, 1994.
Bookchin, Murray, *Post-scarcity Anarchism*, Oakland, AK Press, 2004.
Burchell, John, Lightfoot, Simon, *The Greening of European Union ? Examining the EU Environmental Credentials*, Londra, Sheffield Academic Press, 2001.
Carson, Rachel, *The Silent Spring*, Boston, Houghton Mifflin, Oxford, Oxford University Press, 1962.
Cuomo, Christine, „Ecofeminism, Deep Ecology and Human Population", în *Ecological Feminism*, Karen Warren (ed.), Routledge, Londra, 1994.
Dryzek, John, *The Politics of the Earth : Environmental Discourses*, New York, Oxford University Press, 1997.
Dunayer, Joan, *Speciesism*, Illinois, Ryce Publishing, 2004.
Eckersly, R., *Environmentalism and Political Theory*, London, UCL Press, 1992.
Elliot, Robert, „Etica ecologică", în Singer, Peter (ed.), *Tratat de etică*, trad. de Vasile Boari, Raluca Mărincean, Iaşi, Polirom, 2006.
Faber, Daniel, *The Struggle for Ecological Democracy. Environmental Justice Movements in the United States*, New York, Guilford Press, 1998.
Frankland, G., Lucardie, P., Rihoux, Benoît (ed.), *Green Parties in Transition : The End of Grass-roots Democracy ?*, Burlington, Asgate Publishing Company, 2008.
Freeden, Michael, *Ideologies and Political Theory*, Oxford, Clarendon Press, 2006.
Feinberg, Joel, „The Rights of Animals and Unborn Generations", în *Responsibilities To Future Generations. Environmental Ethics*, editor Ernest Partridge, Buffalo, New York, Prometheus Books, 1981.
Ferry, L., *The New Ecological Order*, Chicago, Chicago University Press, 1995.
Francione, Gary, *Rain Without Thunder : The Ideology of the Animal Rights Movement*, Philadelphia, Temple University Press, 1996.
Gaard, Greta, *Ecofeminism : Women, Animals, Nature*, Philadelphia, Temple University Press, 1993.
Gilk, Paul, *Green Politics is Eutopian*, Oxford, The Lutterworth Press, 2009.
Hayward, Tim, *Political Theory and Ecological Values*, New York, St. Martin Press, 1998.
Humphrey, Mathew, *Ecological Politics and Democratic Theory. The Challenge to the Deliberative Ideal*, New York, Routledge, 2007.
Inglehart, Ronald, *The Silent Revolution : Changing Values and Political Styles among Western Politics*, Princeton, Princeton University Press, 1977.
Inglehart, Ronald, „Changing Values among Western Politics from 1970 to 2006", în *West European Politics*, 31, 2008, pp. 1-2.

Jamieson, D., *A Companion to Environmental Philosophy*, Oxford, Blackwell, 2001.
Lipovetsky, Gilles, *Amurgul datoriei. Etica nedureroasă a noilor timpuri democratice*, trad., Victor-Dinu Vlădulescu, Babel, Bucureşti, 1996.
Manes, Christopher, *Green Rage : Radical Environmentalism and the Unmaking of Civilization*, Boston, Little, Brown and Co, 1990.
Merchant, C., *Radical Ecology : The Search for a Livable World*, Londra, Routledge, 1992.
Murphy, Priscilla Coit, *What a Book Can Do : The Publication and Reception of Silent Spring*, University of Massachusetts Press, 2005.
Naess, Arne, *Ecology, Community and Lifestyles : Outline of an Ecosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.
Newkirk, Ingrid, „The ALF : Who, Why, and What ? ", *Terrorists or Freedom Fighters ? Reflections on the Liberation of Animals*, Best, Steven şi Nocella, Anthony, J. (ed.), New York, Lantern Books, 2004.
Pavlinek, P., Pickles, J., *Environmental Transitions : Transformation and Ecological Defense in Central and Eastern Europe*, Londra, Routledge, 2000.
Phelps, Norm, *The Longest Struggle : Animal Advocacy from Pythagoras to PETA*, New York, Lantern Books, 2007.
Plumwood, Val, *Ecosocial Feminism as general Theory of Oppresion*, în Merchant, Carolyn (ed.) *Ecology. Key Concepts in Critical Theory*, New Jersey, Humanities Press, 1992.
Oberthür, S., Dupont, C., „The Council, the European Council and International Climate Policy : From Symbolic Leadership to Leadership by Example", în Rüdiger K.W. Wurzel, James Connelly (ed.), *The European Union as a Leader in International Climate Change Politics*, Abingdon, Oxon, Routledge, 2011.
Oberthur, S., Pallemaerts, M. (ed.), *The New Climate Policies of the European Union : Internal Legislation and Climate Diplomacy*, Bruxelles, VUB, 2010.
Peet, Richard, Watts, Michael, *Liberation Ecologies. Environment, Development, Social Movements*, Londra, New York, Routledge, 2004.
Regan, Tom, *The Case for Animal Rights*, California, University of California Press, 2004.
Robie, D., *Eyes of Fire : The Last Voyage of the Rainbow Warrior*, Philadelphia, New Society Press, 1987.
Rowell, Andrew, *Green Backlash*, Londra, New York, Routledge, 1996.
Steeves, Peter (ed.), *Animal Others : On Ethics, Ontology and Animal Life*, New York, SUNY Press, 1999.
Sunstain, C., Nussbaum, M. (ed.), *Animal Righst : Current Debates and New Directions*, New York, Oxford University Press, 2004.
Vandana, Shiva, *Ecology and the Politics of Survival : Conflicts Over Natural Resources in India*, UN University Press, Sage Publication, 1991.
Wall, Derek, *The No-Nonsense Guide to Green Politics*, Oxford, New Internationalist Publications, 2010.
Wapner, P.K., *Environmental Activism and World Civic Politics*, Albany, State University of New York Press, 1996.

Libertarianismul

Ioana Ciucanu[1]

1. Istoric şi semnificaţii

1.1. *Apariţie*

Libertarianismul ca manifestare ideologică influentă în plan politic începe să prindă contur şi substanţă la începutul anilor 70 ai secolului trecut. Încărcătura ideologică este dată de accentul deosebit pus pe libertatea individuală, proprietatea privată şi reducerea sau eliminarea intervenţiei statului din sferele de activitate ale indivizilor. Ideologia libertariană îşi găseşte debutul afirmării sale politico-sociale în perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război Mondial, îndeosebi în spaţiul anglo-saxon, Statele Unite ale Americii şi Marea Britanie. Ea apare ca reacţie la excesele şi consecinţele nedorite ale funcţionării statului bunăstării (Iliescu, 1998, p. 177): amplificarea şi diversificarea formelor de intervenţie economică şi politică ale statului, creşterea cheltuielilor bugetare, a impozitării, a expansiunii şi diversificării birocraţiei oficiale. Emergenţa şi tentativa de impunere a libertarianismului pe piaţa ideologică survin în contextul unei polarizări a lumii în două sfere de influenţă la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, pe de o parte ţările aparţinând taberei democraţiilor liberale, pe de altă parte ţările socialiste din blocul sovietic. Pe fondul acestei bipolarizări ideologice, libertarianismul se construieşte ca o critică intelectuală şi ideologică la adresa socialismului ca mod de organizare şi guvernare a societăţii, în special, şi la adresa statului totalitar, în general. De asemenea, libertarianismul contestă înclinaţiile sociale pe care liberalismul le capătă în perioada postbelică.

Astfel, intelectuali publici precum Ludwig von Mises, Milton Friedman, Fr. Hayek, descendenţi ai Şcolii Austriece de Economie, sau Karl Popper se constituie în Societatea Mont Pelerin[2]. Reuniţi sub această societate academică, ei dezvoltă o critică acerbă la adresa statelor totalitare din Europa Centrală şi de Est prin invocarea de argumente provenite din domenii diferite, dar

1. Studiul a fost elaborat în cadrul proiectului „Burse Doctorale pentru o Societate Sustenabilă”, proiect cofinanţat de Uniunea Europeană prin Fondul Social European, Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

2. The Mont Pelerin Society – Societatea Mont Pelerin – a luat fiinţă în 1947 în Elveţia. Societatea se declara ca reunind un grup de economişti, istorici, filosofi şi studenţi din Europa şi SUA al cărui obiectiv principal îl constituia conjugarea eforturilor în vederea resuscitării interesului societăţilor pentru proprietatea privată şi piaţa competitivă – http://www.montpelerin.org/mpsGoals.cfm, accesat la 28.10.2010.

interconectate, cum ar fi economia, filosofia politică şi sociologia. Cu toate că ele vin pe filiere epistemologice diferite, concluziile studiilor lor sunt convergente, conducând la ideea necesităţii limitării intervenţiei statului în sferele individuale şi sociale şi a reafirmării libertăţii individuale, a proprietăţii private. De remarcat aici este faptul că cei care au făcut parte din această societate nu s-au identificat ca libertarieni, cum ar fi cazul filosofului austriac Karl Raimund Popper (2005 [1957]), care prin scrierile sale a avut o atitudine mai degrabă democrat-liberală (1992). Însă abordările critice ale economiştilor Ludwig von Mises (1936, 1944, 1949), Milton Friedman (1962, 1990) şi Friedrich A. Hayek (2006 [1944]) sunt realizate din perspectiva liberalismului clasic[3]. Acest tip de liberalism este dominat de intensa prioritizare a libertăţii individuale şi a proprietăţii private în relaţia individului cu statul. Componentele ideologice ale liberalismului clasic sunt preluate şi amplificate în anii 1970 pe continentul american de către o serie de economişti şi filosofi care, de această dată, se identifică a fi susţinători ai libertarianismului[4]. Libertarianismul începe să îşi facă simţită prezenţa în contextul unei ofensive intelectuale tot mai accentuate a statului bunăstării, promotor al unor politici protecţioniste şi intervenţioniste în domeniul economic.

În America, măsurile keynesiene ce au dominat politicile economice ale anilor de după Marea Criză din anii 1930 (Hamowy, 2008) au permis statului o mai largă intervenţie în economie, iar reglementările au vizat mărirea taxelor şi impozitelor în vederea susţinerii financiare a politicilor sociale de creare de locuri de muncă, de investiţii publice în serviciile educaţionale şi de sănătate (Gray, 2003, p. 36 ; Ball şi Dagger, 2000, p. 86 ; Steger şi Roy, 2010, pp. 5-10). Şi toate acestea în detrimentul unei clase de mijloc reprezentate adesea de intelectuali şi antreprenori privaţi, susţinători intelectuali ai pieţei libere, nereglementate, pe care o consideră unica sursă de dezvoltare personală şi de exercitare deplină a libertăţii individuale şi mai cu seamă a libertăţii economice.

1.2. *Conținut de idei*

Pentru a putea oferi o perspectivă cât mai amplă asupra libertarianismului este necesară canalizarea discuţiei de faţă în două mari direcţii de analiză : prima este una academică şi tratează libertarianismul ca filosofie politică, iar a doua este perspectiva sa ideologică. În mediul academic american, libertarianismul este abordat din prisma filosofiei politice a

cărei valoare morală centrală este libertatea individuală ce se constituie într-un standard etic de evaluare a relaţiei dintre stat şi individ. Reţeta morală pe care libertarianismul o prescrie pentru vindecarea societăţii de curentele sociale conţine în mare măsură ideile liberale despre libertate individuală, drepturi naturale inalienabile – dreptul la viaţă, proprietate şi securitate –, presărate cu argumente economice de salvgardare a proprietăţii private. Din tot acest amalgam nu lipsesc nici unele elemente anarhiste, precum ideea desfiinţării definitive a statului.

3. Vezi capitolul despre liberalism.
4. Aici îi enumăr pe cei mai vizibili din punct de vedere academic şi politic : Murray Newton Rothbard, Michael Otsuka, Peter Vallentyne, Noam Chomsky, Israel Kirzner, David Nolan, Ron Paul, David Boaz.

Libertarianismul porneşte de la teza fundamentală conform căreia fiecare om sau grup de oameni este liber să facă orice doreşte atât timp cât nu comite acte de agresiune asupra celorlalţi oameni paşnici (Huebert, 2010, p. 3) sau, mai bine spus, *nimeni, individ sau grup, nu poate comite vreo agresiune împotriva persoanei sau proprietăţii cuiva* (Rothbard, 2002 [1973], p. 22). Originile intelectuale ale libertarianismului pot fi depistate în timp în scrierile filosofice ale secolelor XVIII şi XIX, de exemplu lucrările politice ale filosofului englez John Locke (1689), în care regăsim teoria dreptului natural, sau cele ale lui Herbert Spencer ([1884], 1981)[5], care avansează pentru prima oară teoria statului minimal.

O altă sursă intelectuală majoră este reprezentată de tezele economice ale lui Adam Smith (1904 [1776]), care susţin existenţa unei ordini economice naturale, a unei mâini invizibile ce coordonează toate procesele şi interacţiunile economice pe piaţă între indivizii liberi.

Prin urmare, libertarianismul este o ideologie care cuprinde nu doar teoria economică a redistribuirii resurselor prin intermediul pieţei libere, dar şi o serie de concepte etice care oferă suport intelectual substanţial valorilor individualiste tradiţionale (Barry, 1986, p. 2). De asemenea, libertarianismul prezintă o dimensiune anarhistă care consideră statul un rău inutil (Ball şi Dagger, 2000, pp. 89-90) şi care vizează eliminarea instituţiilor statului : *do not give in to evil but proceed ever more boldly against it* ![6] (nu ceda răului, ci luptă cu şi mai multă îndrăzneală împotriva lui). Inspiraţia în acest sens vine din scrierile anarhiste din secolele XIX şi XX aparţinând lui Mihail Bakunin (1873), Pierre Joseph Proudhon (1890), William Godwin (1793), Piotr Kropotkin (1902). Aceste lucrări prezintă o critică vehementă la adresa statului şi a instituţiilor sale şi promovează schimbarea socială prin înlocuirea ordiniii statale cu diferite forme de organizare socială, economică şi politică astatale bazate pe cooperarea liberă între indivizi.

Anarhismul este definit drept un sistem de gândire socială al cărui scop este schimbarea structurii societăţii în general, iar în particular, înlocuirea statului autoritar cu forme de cooperare neguvernamentale între indivizi liberi (Woodcock, 1962, p. 12). Astfel, anarhismul comprimă un set de idei filosofice care pleacă de la asumpţia axiomatică a imoralităţii şi ineficienţei tuturor acţiunilor întreprinse de către stat, utopia anarhistă fiind o pledoarie pentru o lume fără politică (Barry, 1986, p. 161). Începând cu 1840, anarhismul a fost îmbrăţişat de tabere diverse, colectivişti şi individualişti deopotrivă. Pe de o parte, anarhismul individualist[7], care are în centrul tezelor sale ideea suveranităţii individuale şi a capitalismului ca mod de organizare politic şi social (Barry, 1986, p. 163). Pe de altă parte, anarhismul colectivist dezvoltat pe filieră marxistă care a adoptat conceptul de clasă şi ai cărui adepţi au avut ca surse de inspiraţie scrierile lui Mihail Bakunin şi ale lui Piotr Kropotkin. Ulterior, aceştia s-au divizat în două tabere, anarho-sindicalişti şi anarho-comunişti (Franks, 2007, p. 129). Unul dintre sloganurile anarhiste este următorul : *State help kills self-help* (Ajutorul statului te transformă în neajutorat).

---

5. Freeden, Michael, *Ideologies and Political Theory : A Conceptual Approach*, Clarendon Press, Oxford, 2006, pp. 283-290.
6. Formula reprezintă motto-ul Institutului de Studii Libertariene „Ludwig von Mises" – www.mises.org accesat la 27.10.2010.
7. Se întâlneşte şi sub denumirea de anarho-capitalism.

Anarhismul susţinut de filosoful american libertarian Murray Rothbard (2002 [1973]) este unul profund individualist, mai cu seamă, un anarho-capitalism ce proiectează o societate fără stat ale cărei servicii sociale precum educaţie, sănătate, transport, apărare sunt asigurate prin mecanismele competiţionale ale pieţei. Pe de altă parte, putem vorbi de filosofi libertarieni care înclină mai degrabă spre acceptarea unui stat minimal, redus la doar câteva funcţii considerate a fi legitime moral. De exemplu, în lucrarea sa *Anarchy, State and Utopia* (1974) (*Anarhie, Stat şi Utopie*), Robert Nozick dezvoltă argumentul raţional filosofic[8] în favoarea unui stat minimal ale cărui atribuţii să poată fi justificate din punct de vedere moral. Teza lucrării constă în ideea că statul poate apărea dintr-o stare anarho-capitalistă prin intermediul unui proces care să nu conţină nici un pas imoral, iar apariţia sa nu este intenţia nimănui (Nozick, 1997, p. 7). Prin acest raţionament, Robert Nozick aduce o explicaţie de tipul mâinii invizibile, formulând faimoasa interogaţie de la începutul cărţii sale : „dacă statul nu ar exista, este oare necesar să fie inventat ? ” Pornind de la această întrebare, Nozick îşi propune să demonstreze că statul poate fi justificat moral fără a încălca drepturile nici unui individ, deoarece acesta (statul) este legitimat prin intermediul acţiunii pieţei libere. De fapt, ceea ce distinge liberalismul clasic de libertarianism ca ideologie ce perpetuează şi actualizează anumite tendinţe radicale ale liberalismului clasic (Iliescu, 1998, p. 178) este tocmai apetenţa celui de-al doilea pentru argumente de tip anarhist (Barry, 1986, p. 161), iar aici mă refer cu precădere la anarho-capitalismul promovat de Murray Rothbard.

Cu sau fără stat minimal, o preocupare deosebită pe care libertarianismul o are în permanenţă este legată de proprietate, înţeleasă atât ca proprietate asupra sinelui – *self-ownership* –, cât şi ca proprietate externă asupra resurselor naturale. Însă libertarienii nu abordează această chestiune în mod unitar, ceea ce conduce la împărţirea, în două tabere : libertarienii de dreapta (*right libertarianism*) şi libertarienii de stânga (*left libertarianism*).

În ceea ce priveşte libertarianismul de dreapta (Murray Rothbard, 1982 [1998], pp. 63-67), resursele naturale pot fi luate în proprietate după regula „primul-venit, primul servit”, atât timp cât nu sunt încălcate drepturile altor indivizi. Ideile politice libertariene pe care Rothbard le susţine în sânul societăţii americane îşi au izvorul şi în romanele şi scrierile politice şi morale ale lui Ayn Rand, o figură emblematică pentru obiectivismul etic dezvoltat în anii 1950 şi 1960. Filosofia *eticii obiective* (1961) pe care scriitoarea şi filosoafa americană de origine rusă Ayn Rand o propune la începutul anilor 1960 reprezintă o pledoarie pentru libertatea individuală absolută, condamnarea intervenţiei externe asupra individului şi intereselor sale. Spre deosebire de cel de dreapta, libertarianismul de stânga (Michael Otsuka, Noam Chomsky, Peter Vallentyne, Hillel Steiner) este mult mai sensibil în ceea ce priveşte maniera de intrare în posesia resurselor. Varianta stângistă a libertarianismului susţine conceptul individualist de proprietate asupra sinelui, impunând limite în ceea ce priveşte acţiunile pe care indivizii le pot întreprinde fără permisiunea celorlalţi (Vallentyne şi Steiner, 2000, p. 1). Acest fapt presupune că resursele naturale nu pot fi apropriate fără consimţământul sau despăgubirea celorlalţi.[9] A doua dimensiune

8. Argumentul dezvoltat aici de Robert Nozick este denumit de el însuşi argumentul *arhist* (şi nu anarhist) deoarece procedeul adoptat pentru a ajunge la statul minimal este unul care pleacă tocmai de la o situaţie anarhică.
9. Aici apare din nou ideea de recompensare (prezentă şi la Nozick şi prin care acesta justifică moral statul minimal) a celor care rezultă a fi dezavantajaţi ca urmare a aproprierii bunurilor de către ceilalţi indivizi.

a libertarianismului expusă aici o reprezintă perspectiva ideologică ce tratează libertarianismul prin prisma tipurilor de politici pe care le propune în spaţiul politic şi social. Conform lui Murray Rothbard (2002 [1973], p. 22), libertarianismul susţine libertăţile civile americane, precum libertatea de gândire, expresie, asociere, dar şi de implicare în ceea ce libertarienii definesc ca delicte fără victime[10], precum pornografia şi prostituţia ; serviciul militar este privit drept sclavie, iar războiul drept o întreprindere ilegitimă care se soldează cu uciderea civililor.

Aşadar, libertarianismul este o ideologie politică ce militează pentru o deplină libertate economică, fiind în favoarea unei pieţe libere şi competitive care alocă resursele într-o manieră eficientă, rolul statului reducându-se la cel de garant al respectării drepturilor de proprietate[11]. În plan politic, libertarianismul este contra impozitării şi taxării de orice tip, pe care le consideră un furt comis de către stat (Rothbard, 2002 [1973] ; Huebert, 2010). Adepţii săi pledează pentru reducerea cheltuielilor bugetare şi a birocraţiei şi furnizarea serviciilor sociale sub modelul competiţional al pieţei şi al unui mecanism de control care este contractul.

1.3. *Evoluțiile libertarianismului până în 1989*

O mişcare libertariană care începe să se articuleze la nivel politic apare la începutul anilor 70 în SUA, în special, prin revirimentul pe care îl cunoaşte dreapta americană (Rothbard, 2007 [1971]) în contextul efectelor politicilor sociale din anii 1960, care au condus la creşterea şi diversificarea aparatului birocratic, mărirea cheltuielilor publice, sporirea taxelor şi impozitelor. Critica pe care Murray N. Rothbard o aduce Vechii Drepte americane (Old Right)[12] este legată de apetenţa aripii conservatoare pentru politicile cărora li se opunea în trecut (Rothbard, 2007, pp. 23-31). Pe baza opoziţiilor constante ia naştere Noua Dreaptă (New Right) în cadrul Partidului Republican, o aripă definită ca fiind de extremă dreaptă, a cărei evoluţie politică a condus la ceea ce în anii 1970 a luat forma libertarianismului. În decembrie 1971 este înfiinţat Partidul Libertarian din SUA (Libertarian Party)[13], la iniţiativa republicanului David Nolan[14]. Iar din 1976 partidul a figurat la toate alegerile prezidenţiale până în prezent. Convingerile politice ale membrilor Partidului Libertarian exprimă anagajamentul ferm faţă de libertate în general şi de libertăţile civile în particular, încrederea în prosperitatea pe care economia de piaţă liberă o poate realiza în cadrul societăţii, alături de susţinerea unei politici externe non-intervenţioniste, de asigurare a păcii şi a comerţului internaţional liber. Ulterior apariţiei PL pe scena politică în 1971, iau naştere partide libertariene în Canada, Marea Britanie, Australia şi Noua Zeelandă.

Pe plan mondial, în decursul anilor 1970 şi 1980, începe să se dezvolte un teren propice curentelor neoliberale, care câştigă suport politic prin intermediul unor guverne neoconservatoare, ridicându-se la rang de politici economice şi administrative (Ronald Reagan în SUA –

10. Denumirea este sugestivă pentru libertarieni, reliefând faptul că persoanele implicate în activităţile menţionate consimt liber la ceea ce urmează să întreprindă.
11. http : //www.lp.org/platform, accesat la 20.11.2010.
12. Vechea Dreaptă era reprezentată prin cei care s-au opus şi au criticat politicile intervenţioniste ale guvernelor americane pe parcursul anilor 1930, 1940 şi 1950.
13. U.S. Libertarian Party, http : //www.lp.org/, accesat la 27.10.2010.
14. David Nolan este faimos pentru harta sa ideologică – Nolan chart.

1981-1989 ; Margaret Thatcher în Marea Britanie – 1979-1990) (Ball şi Dagger, 2000, p. 89 ; Steger şi Roy, 2010, p. 20), fapt care a condus la o legitimare ideologică a activismului civic şi politic libertarian (Aligică, 2006)[15]. Acest activism a presupus la finele anilor 1970, în SUA, dar şi în Marea Britanie, înfiinţarea unei serii de think-thank-uri, ascociaţii, institute şi cluburi care au adoptat noul curent libertarian în programele sale de politici publice. Un prim aşezământ de acest gen este Institutul Cato (Cato Institute) din SUA a înfiinţat în 1977, avându-l ca membru marcant până în 1981 pe economistul Murray N. Rothbard[16]. Institutul a fost privit până la sfârşitul anilor 1980 ca un stindard intelectual şi ideologic al mişcării conservatoare şi neoconservatoare din America. Al doilea aşezământ libertarian american este Institutul „Ludwig Von Mises"[17] (Ludwig Von Mises Institute), apărut în 1982, având statutul de organizaţie academică libertariană. Acesta reuneşte personalităţi din mediul academic american, în special economişti şi filosofi care elaborează frecvent lucrări, studii, cercetări în domeniile economiei, economiei politice şi filosofiei, toate acestea dintr-o perspectivă libertariană.

Alianţa Libertariană[18] (Libertarian Alliance) este o organizaţie britanică ce reuneşte un grup de intelectuali radicali în atitudine şi manifestare, urmărind larga difuzare în spaţiul public a ideilor liberalismului clasic. Aceste idei sunt presărate cu argumente de tip libertarian, precum livrarea serviciilor publice prin mecanismele competiţionale ale pieţei, stat minimal, garant al drepturilor indivizilor, şi libertate individuală în formularea, elaborarea şi implementarea politicilor publice la nivel local şi naţional. Alianţa este una extrem de activă pe plan european, scopul principal fiind acela de a câştiga, de a recruta un număr cât mai mare de aderenţi la ideologia libertariană, de activişti consecvenţi care să propage ideile libertariene în societate.

2. Libertarianismul mondial post1989

2.1. *Evoluții ideologice: modificări şi adaptări*

Anul 1989 marchează prăbuşirea regimurilor comuniste în Europa de Est şi sfârşitul unei hegemonii de aproximativ cinci decenii a ideologiei marxist-leniniste. Căderea regimurilor totalitare în ţările Europei Răsăritene a invalidat viabilitatea proiectului comunist la toate nivelurile sale : economic, social şi politic. Mai cu seamă, evenimentele politice ale anului 1989 au confirmat o serie de critici aduse de exponenţi ai Şcolii Austriece de Economie încă din anii 1950 şi 1960, precum Ludwig von Mises sau Fr. Hayek (Tibor, 2006, p. 233). Destrămarea blocului sovietic şi instaurarea regimurilor democratice în Europa de Est au permis revirimentul ideilor liberalismului clasic, a cărui formă radicală o reprezintă libertarianismul. Principala evoluţie înregistrată de libertarianism la începutul anilor 1990 a fost una geografică, de propagare a ideilor libertariene în proaspetele democraţii est-europene. Cu toate că libertarianismul şi-a extins aria de acţiune, corpusul de idei a rămas unul constant de-a lungul timpului. El este axat, în principal, pe libertatea individului şi pe susţinerea primordialităţii

15. http : //www.revista22.ro/perspective-libertariene-3159.html, accesat 13.01.2011.
16. Institutul Cato, Washington DC, USA : http : //cato.org/, accesat la 27.10.2010.
17. Institutul „Ludwig von Mises", Auburn, Alabama, USA : http : //mises.org/, accesat la 27.10.2010.
18. Alianţa Libertariană : http : //www.libertarian.co.uk/, accesat la 27.10.2010.

acestuia în raport cu societatea şi statul. Piaţa este singura instituţie care, prin mecanismele sale naturale şi autonome, promovează libertatea şi interesele individului şi îi asigură acestuia din urmă condiţiile morale propice dezvoltării şi împlinirii sale personale. Minimizarea rolului statului prin denunţarea ingerinţelor lui în activităţile indivizilor drept imorale, dorinţa de eliminare a birocraţiei excesive şi de reducere a cheltuielilor publice constituie încă trăsătura dominantă a libertarianismului ca manifestare intelectuală şi ideologică post-1989. La opt decenii după Marea Criză economică a anilor 1930, actuala criză financiară mondială a generat o adevărată provocare politică şi socială pentru întregul spectru ideologic în ceea ce priveşte modalităţile de gestionare a efectelor sale economice şi sociale, iar perspectiva libertariană devine din ce în ce mai criticată sub acest aspect.

2.2. *Conținut de idei*

Perioada de după 1989 poartă amprenta schimbărilor de paradigmă pe continentul european, cu precădere în partea sa răsăriteană, a realizării proceselor de tranziţie ale societăţilor comuniste către societăţi democratice, cu economie de piaţă şi un sistem politic pluralist care să asigure funcţionarea statului de drept. Prăbuşirea regimurilor comuniste în Europa de Sud-Est confirmă încă o dată convingerile libertarienilor cu privire la eşecul acestora de a produce pace, prosperitate şi libertate (Boaz, 1997, p. 6), oferind libertarianismului un teren politic fertil de manifestare. Pe continentul nord-american, anii 90 ai secolului trecut sunt marcaţi de implicarea militară în războaiele din Orientul Mijlociu, de investiţiile publice în armament şi tehnică militară, de o mărire a aparatului guvernamental, dar şi a cheltuielilor publice pentru a-l susţine, în special în perioada administraţiei George W. Bush (Huebert, 2010, pp. 46-47).

În urma atacurilor teroriste de pe 11 septembrie 2001, politica externă a administraţiei Bush a fost canalizată pe lupta împotriva terorismului internaţional, iar eforturile financiare americane au fost îndreptate spre materializarea acestui deziderat care s-a soldat cu declanşarea Războiului din Irak. Criticile libertariene reflectă o opoziţie radicală faţă de mărirea taxelor şi impozitelor, constituite în surse bugetare pentru operaţiuni militare, susţinerea financiară a Războiului din Irak, precum şi pentru diferite programe de politici sociale în domeniul sănătăţii şi educaţiei (Boaz, 1997 ; Huebert, 2010).

Soluţiile pe care adepţii libertarianismului le promovează în societate şi în politică pentru rezolvarea acestor probleme sunt legate cel mai adesea de dereglementarea sectoarelor economiei, de reducerea sau chiar eliminarea definitivă a fiscalităţii şi privatizarea tuturor serviciilor publice (Boaz, 1997 ; Tibor, 2006 ; Huebert, 2010 ; Root, 2009). În ceea ce priveşte domeniul educaţional, libertarianismul promovează un sistem de educaţie separat de stat precum Biserica este separată de stat (Huebert, 2010, p. 111), cu finanţare complet privată şi nu publică. O hibă în plus semnalată de libertarieni precum David Boaz, Wayne Allyn Root, Harry Browne se referă la absenţa implicării părinţilor în alegerea programelor şi curriculei şcolare în cadrul sistemului public de educaţie.

Alternativa la sistemul public de educaţie promovată de libertarieni o reprezintă sistemul privat ale cărui fonduri să provină din contribuţiile propriilor elevi/studenţi ; astfel, finanţarea privată a şcolilor ar garanta un control mult mai amplu al părinţilor atât în programele şcolare, cât şi asupra modului în care banii lor sunt folosiţi de unităţile de învăţământ (Root, 2009, pp. 267-282). Alături de necesitatea finanţării private a sistemului educaţional, libertarianismul pledează pentru privatizarea sistemului de sănătate. Problema de fond are

aceeaşi cauză : sumele mult prea mari care sunt consumate din bugetele publice pentru asigurările de sănătate prin cele două programe Medicaid şi Medicare[19] ; de exemplu, pentru fiecare dolar cheltuit în sistem, guvernul sau companiile de asigurări plătesc 86 de cenţi (Huebert, 2010, p. 94) Contraargumentele pe această temă sunt legate de ideea conform căreia cheltuielile cu asigurările de sănătate ar fi mult mai mici dacă fiecare cetăţean ar plăti din buzunarul său deoarece companiile de asigurări ar concura pe piaţă, reducând astfel taxele, iar contribuabilii ar plăti mai puţin pentru serviciile medicale, beneficiind doar de serviciile utile lor (Huebert, 2010, p. 95). Asemenea tipuri de contraargumente se extind asupra tuturor sferelor de activitate guvernamentale care presupun cheltuieli publice, justificând militantismul libertarian în favoarea privatizării, dereglementării, legalizării consumului de droguri, a prostituţiei şi a jocurilor de noroc. Astfel, drepturile naturale ale indivizilor la viaţă şi libertate justifică legal şi moral legalizarea deţinerii şi consumului de droguri. Prin această măsură de punere în legalitate se vizează asigurarea libertăţii fiecărui individ de a utiliza orice substanţă doreşte atât timp cât acest fapt reprezintă propria sa alegere (Boaz, 2008, pp. 218-224). Ca atare, implicaţiile etice ale acestor tipuri de soluţii ideologice sunt legate de exercitarea autonomiei personale. La o primă analiză, această aserţiune ar putea să pară un nonsens, deoarece libertarianismul este o ideologie ce pune accent deosebit pe individ şi pe sacralitatea drepturilor şi libertăţilor sale. Însă autonomia personală nu poate fi gândită doar în parametrii unor drepturi şi libertăţi absolute, ci implică deopotrivă asigurarea condiţiilor sociale, economice şi politice de exercitare a acestora de către persoanele dezavantajate, adesea discriminate, precum femeile, minorităţi etnice, sexuale, săraci, persoane cu dizabilităţi, copii din familii monoparentale sau instituţionalizaţi. Cu alte cuvinte, lipsa egalităţii de şanse viciază din start însăşi competiţia atât de dragă libertarienilor.

Dezbaterile politice, economice şi sociale actuale existente pe plan mondial sunt tot mai mult legate de criza economico-financiară care a condus la destabilizarea sistemelor bancare, la falimentul diverselor instituţii financiare ale căror venituri substanţiale proveneau din speculaţiile bursiere. Reacţia a fost una în lanţ, iar statele au început să aplice diverse măsuri de contracarare a efectelor crizei economice mondiale. În cartea sa *Libertarianism Today* (*Libertarianismul astăzi*), Jacob Huebert (2010, pp. 46-47) expune criticile economice aduse libertarienilor cu privire la efectele negative ale politicilor de dereglementare a băncilor şi a pieţelor financiare susţinute de-a lungul timpului, considerându-le nejustificate : „economiştii libertarieni n-au luat în calcul pericolele dereglementării pieţelor financiare, subestimând riscurile şi amploarea crizei financiare". Libertarienii aduc drept contraargument ideea că politicile monetare puse în aplicare de către statul american prin intermediul Băncii Federale sunt inconsecvente cu principiile economice libertariene ; de aici rezultă că emisiunile monetare şi pomparea banilor în piaţa financiară de către Banca Federală nu au fost întreprinse de libertarieni şi nici influenţate de către ei, ci, dimpotrivă, ele sunt rezultatul intervenţiei statului pe piaţa liberă pentru stimularea creşterii consumului de credite acordate de băncile private prin intermediul diminuării ratelor dobânzilor la credite (Huebert, 2010, pp. 54-56). Conform celor menţionate anterior, actuala criză economică se constituie într-un teren propice pentru reluarea criticilor libertariene cu privire la măsurile economice şi financiare guvernamentale intervenţioniste.

19. Medicaid şi Medicare sunt două programe guvernamentale de servicii de asigurări de sănătate alocate unor grupuri specifice de persoane. Pentru mai multe detalii, vezi : https : //www.cms.gov/MedicaidGenInfo/ şi http : //www.medicare.gov/navigation/medicare-basics/medicare-benefits/medicare-benefits-overview.aspx, accesate la 18.02.2011.

2.3. Mişcări libertariene pe plan mondial

Pe plan mondial, manifestările ideologice libertariene se desfăşoară atât la nivel academic printr-o serie de asociaţii şi think-thank-uri, precum Institutul „Ludwig von Mises" a cărui activitate s-a extins odată cu anii 1990 şi în ţări europene, ca Belgia, România, Polonia, Rusia, dar şi în America Latină (Mexic, Argentina, Brazilia), cât şi la nivel politic prin intermediul partidelor şi grupărilor politice.

Institutul „Ludwig von Mises", a cărui istorie libertariană datează din anii 1980, este unul dintre cele mai importante şi mai influente think-thank-uri libertariene din lume, având o activitate intelectuală şi academică intensă. Acest institut are ca principală activitate publicarea de reviste academice de specialitate, cum ar fi *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, *Journal of Libertarian Studies*, de cărţi, studii, tratate, precum şi organizarea de conferinţe internaţionale. Misiunea sa o reprezintă subminarea etatismului sub toate formele sale, critica sistemului democratic de guvernare perceput ca fiind coercitiv, incompatibil cu îmbogăţirea, un sistem plin de contradicţii interioare, un sistem al corupţiei legalizate[20]. Un alt institut care avansează idei sociale şi politice dintr-o perspectivă libertariană este Institutul Cato, localizat în Washington DC. Poziţiile actuale ale acestui institut cu privire la o serie de probleme economice, sociale şi politice fac referire la libertatea individuală, comerţ liber şi pieţe libere, stat limitat şi pace[21]. Politicile pe care le promovează ţin de limitarea intervenţiei statului în afacerile interne, domeniul social, economic, precum şi de diminuarea operaţiunilor militare din lumea întreagă. Propunerile de politici publice specifice elaborate de Institutul Cato urmăresc măsuri cum ar fi eliminarea salariului minim, reformarea politicilor privind crima organizată, cu accent pe comercializarea şi consumul de droguri, diminuarea implicării guvernului federal pe piaţă, abolirea acţiunilor liberale afirmative. De menţionat că aceste două entităţi îşi desfăşoară activităţile pe baza donaţiilor private din partea diverselor firme private şi corporaţii americane. În Statele Unite ale Americii, cea mai influentă mişcare politică libertariană actuală o constituie Partidul Libertarian, acesta participând şi câştigând de-a lungul timpului mandate în statele federale, devenind în 1996 al treilea partid pe scena politică americană prin obţinerea unui procentaj de peste 50% în toate cele 50 de state federale; în 2001, Partidul Libertarian avea 500 de candidaţi aleşi în poziţii oficiale la nivel naţional, iar în 2002 se prezenta cu 1.642 de candidaţi pentru alegerile locale[22]. Noua lor platformă politică adoptată în mai 2010[23] reafirmă drepturile indivizilor la viaţă, libertate, proprietate, orice ingerinţă externă în exercitarea acestor drepturi fiind considerată imorală, deci indezirabilă. Este condamnată orice intervenţie guvernamentală care presupune îngrădirea acestor drepturi, precum şi sacrificarea indivizilor în beneficiul altora.

Partidul Libertarian susţine non-intervenţia statului în ceea ce priveşte legalizarea avorturilor, a căsătoriilor între persoanele de acelaşi sex sau prostituţia, considerând că astfel de chestiuni ţin de sfera privată a fiecărui individ şi de propriile sale alegeri. În plan economic, PL tinde către alocarea unui rol minimal statului în activităţile economice, de garant al respectării drepturilor individuale prin asigurarea unui cadru legal de soluţionare

20. www.mises.org/about.aspx, accesat la 05.12.2010.
21. http://www.cato.org/about/about-mission.html, accesat la 05.12.2010.
22. http://www.lp.org/our-history, accesat la 27.10.2010.
23. http://www.lp.org/platform, accesat la 27.10.2010.

a disputelor ; unul dintre sloganurile sale din campania prezidenţială în 2008 este sugestiv în acest sens : *smaller government, lower taxes, more freedom (guvern mai mic, impozite mai mici, libertate mai multă)*. Alături de preocupările faţă de domeniul economic, PL se apleacă şi asupra aspectelor de protecţie a mediului înconjurător, de folosire raţională a resurselor naturale prin aplicarea drepturilor de proprietate şi supunerea acestui domeniu mecanismelor de piaţă, argumentul fiind acela că firmele private gestionează şi reglementează mult mai eficient aspectele de mediu în comparaţie cu instituţiile statului. În consecinţă, programul PL urmăreşte implementarea unor politici care vizează minimizarea rolului statului, reducerea aparatului birocratic şi, drept urmare, a cheltuielilor publice, micşorarea sau eliminarea taxelor şi impozitelor, dereglementarea sistemelor de educaţie şi sănătate. Principiile şi obiectivele formulate în platforma Partidului Libertarian al Canadei[24] (Libertarian Party of Canada) sunt convergente cu cele ale Partidului Libertarian din SUA, exprimând viziunea libertariană asupra relaţiei stat-individ şi susţinând reducerea rolului statului la cel de garant al respectării drepturilor naturale la viaţă, libertate şi proprietate, a dimensiunii aparatului birocratic şi a cheltuielilor bugetare în educaţie, sănătate şi armată, legalizarea consumului de droguri şi a jocurilor de noroc[25].

Cu toate că existenţa partidului începe în 1975, impactul său actual nu este unul semnificativ la nivel electoral, el prezentând în 2008 27 de candidaţi pentru cele 13 regiuni canadiene[26]. Un partid libertarian tânăr, înfiinţat în 2001, întâlnim pe continentul australian, Partidul Liberal Democrat[27] (Liberal Democratic Party), ce reuneşte un grup de libertarieni desprinşi în anul 2000 din partidul cu acelaşi nume. Platforma sa ideologică reflectă cu fidelitate principiile etico-filosofice ale libertarianismului, iar dacă analizăm componenţa membrilor partidului[28], observăm că ei reprezintă electoratul micilor antreprenori privaţi dezabuzaţi de abundenţa taxelor, impozitelor şi reglementărilor restrictive pe care statul le impune în sectorul IMM-urilor. Din 2001 şi până în prezent, partidul a participat la toate alegerile federale, obţinând un procent de cca 2% din voturi la alegerile parlamentare din 2007[29]. Cu o atitudine politică puţin mai radicală şi persuasivă se prezintă cei de la Libertarianz – Partidul Libertarian din Noua Zeelandă[30], a cărui strategie de acţiune politică o reprezintă „sustragerea puterii şi influenţei guvernamentale din toate ariile vieţii indivizilor, alături de eliminarea birocraţiei îmbuibate şi a înclinaţiilor sale autoritare", însă care nu deţine nici un loc în Parlamentul Noii Zeelande[31]. Despre mişcări libertariene putem vorbi şi în alte spaţii decât cel nord-american, deoarece libertarianismul este o ideologie care a captivat şi regiuni

24. Partidul Libertarian al Canadei : http : //www.libertarian.ca, accesat la 26.10.2010.
25. http : //www.libertarian.ca/english/StatementofObjectives.html, accesat la 26.10.2010.
26. http : //www.libertarian.ca/english/libertarian-candidate-guidelines.html, accesat la 26.10.2010.
27. Liberal Democratic Party : http : //www.ldp.org.au/, accesat la 23.11.201.
28. http : //www.ldp.org.au/index.php ? option=com_content&view=article&id=1205&Itemid=491, accesat la 23.11.2010.
29. http : //www.ldp.org.au/index.php ? option=com_content&view=article&id=1151&Itemid=488, accesat la 24.11.2010.
30. Libertarianz – The New Zealand Party of Principle : http : //www.libertarianz.org.nz/, accesat la 25.11.2010.
31. Vezi lista partidelor parlamentare aici : http : //www.parliament.nz/en-NZ/MPP/Parties/, accesat la 02.02.2011.

care nu au un background ideologic liberal, precum America Latină. Astfel, în Brazilia[32] şi Argentina[33], manifestările libertariene sunt predominant anarhiste şi socialiste, în maniera în care libertarianismul s-a manifestat în secolul XIX (Sapon şi Robino, 2009, pp. 136-137).

3. Libertarianismul în contextul țărilor din Uniunea Europeană

3.1. *Mişcări libertariene în țările membre UE*

În contextul valurilor succesive de extindere ale Uniunii Europene de după anii 1990, libertarianismul a adoptat, în general, o atitudine de opoziţie faţă de ideea unei uniuni politice a statelor europene. A fost invocat argumentul impunerii unei forme de guvernare suprastatale în detrimentul statelor naţionale, fapt ce transformă cetăţenii în subiecte, şi nu participanţi activi, euroscepticismul fiind îmbrăţişat şi de către diferite grupări libertariene europene[34]. Mişcările libertariene existente la nivelul statelor membre UE sunt condimentate cu aspecte anarhiste şi socialiste : de exemplu, în Spania (regiunea Catalonia), unde ideile anarhiste sunt combinate cu cele socialiste şi impregnate pe alocuri cu idei libertariene[35], Partidul Neocomunist Libertarian[36] (Partido NeoComunista Libertario). Un partid libertarian spaniol proaspăt înfiinţat (2009) este Partidul Libertăţii Individuale[37] (Partido de la Libertad Individuale), un partid pro stat minimal şi maximizarea libertăţii individuale.

În plan politic, libertarianismul este mult mai coerent din punct de vedere ideologic şi convergent cu ideile libertariene de peste ocean. Aici mă refer în special la cazul libertarianismului din Marea Britanie, care are o organizare politică atât centrală, cât şi locală şi care, militează pentru libertate, pentru eliminarea definitivă a taxelor sau reducerea taxelor şi impozitelor pe venit (salariaţi şi firme deopotrivă), dereglementare, pieţe libere[38]. Partidul Libertarian din Marea Britanie (UK Libertarian Party) este unul dintre susţinătorii fideli ai unor asemenea tipuri de politici prin platforma sa[39]. Cu toate acestea, nu doar acest partid care poartă eticheta de libertarian este activ pe scena

32. http : //www.libertarios.com.br/, accesat la 18.02.2011.
33. http : //www.libertario.org.ar/home.html, accesat la 18.02.2011.
34. http : //www.jcm.org.uk/blog/2010/01/the-libertarian-case-for-european-integration/, accesat la 14.02.2011.
35. http : //islandhosting.com/Îltmurnau/text/spanarky.htm, accesat la 14.02.2011.
36. http : //www.facebook.com/group.php ? gid = 137527422955944&v = info, accesat la 14.02.2011.
37. http : //www.p-lib.es/ideas-politicas/marco-ideologico, accesat la 15.02.2011.
38. http : //lpuk.org/pages/manifesto/economy.php, accesat la 03.02.2011.
39. http : //lpuk.org/pages/manifesto.php, accesat la 03.02.2011.

Government that is out of control
government has expanded
TAXES are increasing
debts are rising
inflation is ballooning
your basic freedoms are disappearing
More senseless wars are being planned
Its time to reclaim your liberty.

politică britanică, ci şi facţiuni din interiorul celor mai importante partide politice din Marea Britanie. „Conservative way forward”[40] reprezintă o astfel de facţiune din interiorul Partidului Conservator condusă de libertarianul scoţian Alan Duncan, care îşi afirmă şi promovează propriile direcţii de politici prin prisma ideilor libertariene în domeniile economiei, apărării şi transportului, opunându-se adesea politicilor Partidului Conservator[41]. Acest grup a luat fiinţă în 1991 prin desprinderea din Partidul Conservator în vederea continuării policilor neoliberale thatcheriste din anii 1970-80 al cărei membră de onoare este Margaret Thatcer.

Revenind la euroscepticismul pe care îl afişează libertarianismul european, în Marea Britanie avem de-a face cu un partid care se autointitulează din start eurosceptic – Partidul Eurosceptic Independent al Regatului Unit (Eurosceptic UK Independent Party[42]). Cu toate că euroscepticismul său este prezent la toate nivelurile de politici, partidul deţine 12 locuri în Parlamentul European prin afilierea la grupul politic Europa Libertăţii şi Democraţiei (Europe of Freedom and Democracy), dar şi 2 locuri în Camera Lorzilor, la alegerile naţionale generale organizate în 2010 obţinând o medie de 3,1 % din voturi[43]. Dacă în spaţiul anglo-saxon libertarianismul are o istorie îndelungată, în alte ţări europene mişcarea libertariană este de dată recentă. De exemplu, în Italia manifestările libertariene se află la debutul carierei ; partidul libertarian italian, care poartă denumirea de Mişcarea Libertariană[44] (Movimento Libertario), şi-a făcut apariţia publică în 2005 sub forma unei mişcări mai degrabă culturale, iar doi ani mai târziu a fost înregistrat ca partid politic ; este definit ca fiind o asociaţie culturală şi politică ce vizează difuzarea şi aplicarea ideologiei libertariene în spaţiul public italian[45]. Obiectivele sale sunt legate de limitarea intervenţiei statului şi lărgirea spaţiului libertăţii individuale, Partidul se distinge prin trei direcţii de acţiune : prima este direcţia culturală, intelectuală, cu care a debutat mişcarea ; direcţia politică presupune activism politic, participarea la alegeri şi propagarea ideilor libertariene ; a treia direcţie de acţiune o reprezintă participarea civică, socială de combatere a fiscului, birocraţiei şi statului în general[46]. Pe lângă existenţa Mişcării Libertariene şi activismul etalat de ea, în mediul academic italian este de remarcat Institutul „Bruno Leoni”[47] (Istituto Bruno Leoni), creat pe modelul think-thank-urilor anglo-saxone, care promovează discuţiile publice asupra temelor ce ţin de mediul înconjurător, competiţie, energie, liberalizarea pieţei, taxare, privatizare şi reforma statului social, toate acestea dintr-o perspectivă libertariană, institutul convocând seminare, workshop-uri şi dezbateri publice asupra noilor propuneri de politici publice[48].

40. http : //www.conwayfor.org/about-us.html, accesat la 04.02.2011.
41. http : //www.conwayfor.org/publications/policy-papers.html, accesat la 05.02.2011.
42. http : //www.ukip.org/page/ukip-manifesto, accesat la 08.02.2011.
43. http : //www.ukip.org/election2010, accesat la 08.02.2011.
44. http : //www.movimentolibertario.it/ accesat la 09.02.2011.
45. http : //www.movimentolibertario.it/Documenti/Statuto_MLsett-07.pdf, accesat la 09.02.2011.
46. http : //www.movimentolibertario.it/index.php ? option = com_content&view = article&id = 48&Itemid = 54, accesat la 09.02.2011.
47. http : //www.brunoleoni.it/, accesat la 09.02.2011.
48. http : //www.brunoleoni.it/nextpage.aspx ? title = yes&codice = 0000002039, accesat la 09.02.2011.

3.2. *Libertarianismul în România*

Experienţa revoluţionară din decembrie 1989 şi tranziţia postcomunistă către stat de drept şi economie de piaţă liberă n-au fost realizate pe baze liberale, ci pe unele socialiste, liberalismul neconstituind o alternativă viabilă în anii 1990, cu toate că partidul istoric liberal a fost readus la viaţă pe scena politică românească sub forma Partidului Naţional Liberal[49]. Într-unul dintre articolele sale, Mihail Radu Solcan susţine ferm că liberalismul ca atitudine intelectuală este într-o situaţie vitregă în context românesc[50]. Deşi liberalismul nu a avut un succes politic spectaculos comparativ cu aşteptările create de tranziţia României către democraţie şi capitalism, ideile libertariene despre stat minimal, piaţă liberă, dereglementare au reuşit să fie propagate în spaţiul public românesc, pentru început prin intermediul seminarelor private ţinute de Dan Cristian Comănescu, profesor de filosofie la Facultatea de Filosofie din cadrul Universităţii Bucureşti. Tematica seminarelor era legată de a celor ale Institutului „Ludwig von Mises" din America apărut în 2001 ca împlinire şi mediu pentru diseminarea ideilor discutate la seminarul privat pe care Cristian Comănescu îl organiza încă de la începutul anilor 1990[51].

Institutul „Ludwig von Mises România" se dedică studierii şi promovării eticii proprietăţii private şi sugerează un aranjament social care s-ar putea numi „liberalismul coerent" în viziunea membrilor săi, care susţin că sunt printre cei mai importanţi promotori în spaţiul românesc ai ideilor liberale, în general, şi ai Şcolii Austriece de drept şi economie, în particular[52]. Maniera etatistă de a face lucrurile trebuie înlăturată din sfera sănătăţii, educaţiei, monedei, transporturilor, comerţului şi activităţilor economice în general, dar şi din domeniul protecţiei sau al justiţiei. Astfel, unei arhitecturi sociale defectuoase şi aflate într-o inerentă dinamică spre mai rău i se substituie o structură armonioasă, mai puţin costisitoare şi robustă, bazată pe alegerea voluntară a firmelor şi instituţiilor concurente. Profilul intelectual al Institutului „Ludwig von Mises România" este asemănător cu al celui de peste ocean, promovând cunoaşterea academică detaliată a teoriilor componente ale libertarianismului prin publicarea de periodice, cărţi şi recenzii din domeniile economic şi politic. Un alt grup de tineri libertarieni români se întâlneşte în asociaţia Liberalism.ro[53], dedicată diseminării ideilor liberale, în genere, şi libertariene, în particular, condus de Emanuel Socaciu şi Gabriel Mihalache. Asociaţia este prezentată ca o casă virtuală a unui grup de oameni pe care îi uneşte aderenţa fermă la atitudinea liberală, obiectivul constituindu-l originalitatea : *ideile în care credem sunt vechi, dar vii*[54] ; iată programul lor ideologic :

- Realitatea socială ultimă sunt indivizii, cu planurile lor de viaţă, preferinţele lor şi interacţiunile dintre ei ;

---

49. Pentru detalii privind evoluţia după 1989 a liberalismului în România, vezi capitolul dedicat liberalismului românesc.
50. http : //liberalism.ro/wordpress/index.php/2008/07/26/liberalismul-ca-atitudine-intelectuala-este--el-oare-posibil-in-context-romanesc/, accesat 13.01.2011.
51. http : //mises.ro/desprenoi/, accesat la 15.02.2011.
52. ? ? ? ? ? ? ? ?
53. http : //liberalism.ro/wordpress/, accesat la 14.02.2011,
54. http : //liberalism.ro/wordpress/index.php/despre-noi/, accesat la 14.02.2011.

- Indivizii au drepturi şi nici o referire retorică la binele unor entităţi supraindividuale nu este un temei suficient pentru încălcarea lor. Inviolabilitatea indivizilor este limitată doar de inviolabilitatea altor indivizi ;
- Proprietatea privată este forma paradigmatică şi fundamentul celorlalte drepturi ;
- Intervenţiile nejustificate ale statului în viaţa privată reprezintă o agresiune ;
- Statul asistenţial încurajează comportamentul parazitar în dauna celui productiv ;
- Piaţa liberă este, în majoritatea covârşitoare a situaţiilor, un instrument mai eficient şi mai moral de a rezolva problemele sociale decât intervenţia statului ;
- Liberalismul este prea puţin vizibil în viaţa publică din România.

Pe lângă Institutul „von Mises" şi asociaţia Liberalism.ro, în spaţiul românesc se afirmă şi Centrul de Analiză şi Dezvoltare Instituţională[55] (CADI), un centru de cercetare, advocacy şi consultanţă, angajat în promovarea instituţiilor libertăţii economice şi civile cu accente libertariene. CADI se dezvoltă ca o organizaţie care reuneşte curentele libertarian, liberal şi conservator, dar şi alte mişcări intelectuale de centru-dreapta. Membrii săi consideră că deşi ne bucurăm astăzi de libertate politică, viaţă publică stă totuşi sub semnul presiunilor etatismului şi toate aspectele vieţii private sunt expuse presiunilor de limitare a libertăţilor individuale[56]. Sloganul lor este : „Libertatea este Afacerea noastră ! ". Centrul este condus de Horia Terpe, din el făcând parte Ionuţ Sterpan, Vlad Tarko, Dragoş Paul Aligică, Aura Matei, Irina Papuc.

Activităţile CADI includ de la organizarea de dezbateri publice şi ateliere de discuţii la programe comune de publicaţii şi de asociere în jurul unor propuneri de politici publice, de la programe educaţionale până la consultanţă legislativă şi organizaţională. Acestea sunt împărţite în două categorii : analiza instituţională în vederea identificării unor soluţii care să garanteze proprietatea privată, să promoveze libera întreprindere şi liberul schimb prin scăderea semnificativă a taxelor, reglementărilor şi birocraţiei.

Din cele menţionate anterior putem afirma că libertarianismul românesc se află încă la începuturi, politic vorbind. Este mai degrabă o mişcare preponderent intelectuală, ceea ce ne împiedică să evaluăm mişcarea libertariană ca fiind sau nu semnificativă şi, desigur, ca având sau nu un impact politic şi social. Cu toate acestea, o serie de declaraţii făcute de preşedintele României Traian Băsescu la începutul anului 2011 ne determină să considerăm că libertarianismul începe să îşi facă simţită prezenţa în mediul politic actual.

Declaraţiile publice ale preşedintelui Traian Băsescu, rostite în cadrul dezbaterii cu tema „Reforma statului român. Statul asistenţial, statul minimal sau statul eficient ? ", din 04.01.2011, conţin explicit idei şi convingeri libertariene conform cărora „politica socială trebuie să se axeze pe cei care într-adevăr au nevoie de asistenţă socială, pe cei care nu pot, care trebuie ajutaţi de către stat, nu pe cei care pot, care au pământ în spatele casei, dar aşteaptă ajutorul social şi pământul rămâne nelucrat, nu pe cei care nu acceptă nici un fel de muncă, în anumite momente"[57]. Conform celor menţionate anterior, am putea afirma că, în contextul actualei crize economice, politicile guvernamentale formulate şi implementate în ultimul an au urmat o linie ideologică apropiată ideilor libertariene de reducere a aparatului birocratic şi a cheltuielilor bugetare pentru programe sociale. Însă ele nu au fost acompaniate

55. http : //www.cadi.ro/index.php/, accesat la 14.02.2011.
56. http : //www.cadi.ro/index.php/vizualizare/articole/agenda/57, accesat la 14.02.2011.
57. http : //www.presidency.ro/index.php ? _RID=det&tb=date&id=12696&_PRID=ag, accesat la 15.01.2011.

de strategii de micşorare a taxelor şi impozitelor sau de stimulare a investiţiilor în sectorul privat. Exemple concrete în acest sens sunt acţiunile de reducere a salariilor angajaţilor din sectorul public cu 25%, a perioadei concediului maternal la doi ani, alături de impozitarea pensiilor, măsuri demarate în 2010 şi continuate în 2011. De menţionat este faptul că aceste politici nu au urmat o linie ideologică pur libertariană şi nici nu au fost iniţiate de către partide de profil. În plus, în România, ideologia libertariană nu se află încă în centrul spectrului politic, având mai degrabă o poziţie periferică, nereprezentată politic. Pe de altă parte, ethosul moral libertarian se manifestă prin intermediul unui activism academic cu precădere, fiind prezent în spaţiul societăţii civile.

4. Concluzii finale

Capitolul de faţă a vizat în primul rând prezentarea succintă a originilor şi evoluţiei ideilor libertariene în context mondial, dar cu accent pe spaţiul european şi românesc, iar scopul analizei a fost acela de a discuta libertarianismul prin prisma consecinţelor pe care aplicarea sa în planul acţiunilor social-politice le-ar putea avea sau chiar le are asupra exercitării autonomiei personale, a drepturilor femeilor şi minorităţilor. Aşadar, cu toate că există o serie de diferenţe în interiorul libertarianismului, concluzia generală ce poate fi desprinsă este aceea că libertarianismul reprezintă o ideologie a libertăţii individuale, definită în sens strict negativ, o ideologie a pieţei libere concurenţiale şi a unui stat minimal cu funcţii limitate. Cu alte cuvinte, libertarianismul este o ideologie eminamente de dreapta sub aspectul poziţionării politice pe axa stânga-dreapta. În plan teoretic, libertarianismul a fost dezvoltat atât ca o ideologie politică, cât şi ca teorie morală, punând accent pe libertatea individuală în ceea ce priveşte relaţia individului cu statul şi militând, de asemenea, pentru limitarea sau chiar desfiinţarea celui din urmă. Deşi libertatea este valoarea morală *sine qua non* a libertarianismului, concentrarea pe definirea sa exclusiv negativă elimină din start posibilitatea unei discuţii cu privire la capacitatea fiinţelor umane de a fi şi de a face, la autonomia personală în sens substanţial. Astfel, prin viziunea sa îngustă asupra persoanei, pe care o reduce la statutul de individ raţional, liber, aflat într-o continuă competiţie economică cu ceilalţi, ideologia libertariană devine insensibilă în ceea ce priveşte descoperirea şi dezvoltarea capabilităţilor (Sen, 1985, 1990, 1992) diferite ale indivizilor de a utiliza resursele şi bunurile, prin urmare nu face din politicile afirmative şi din egalitatea de şanse un crez şi o politică, chiar dimpotrivă.

De exemplu, libertarianismul nu oferă soluţii adecvate în gestionarea problemelor cu care se confruntă diferite grupuri sociale dezavantajate, cum ar fi grupurile minoritare sexuale, etnice, femeile, copii instituţionalizaţi. Drept urmare, ideologia libertariană nu reprezintă un cadru adecvat de formulare a unor politici sociale care să vizeze asigurarea bunăstării persoanelor dezavantajate, discriminate, care nu deţin capacităţile şi resursele necesare participării pe piaţa liberă. Sub aspectul manifestării pe scena politică, libertarianismul este prezent, având membri şi susţinători politici, în spaţiul anglo-saxon, cu precădere în cel american, unde Partidul Libertarian are atât consistenţă politică şi socială, cât şi reprezentare. În plan european, libertarianismul nu este atât de vizibil politic şi ideologic precum în SUA, dar, cu toate acestea, se manifestă puternic în spaţiul academic şi în cel al societăţii civile prin institutele, centrele şi asociaţiile care reunesc oameni ce aderă la ideile libertariene şi le susţin. Acest fapt este valabil şi în context românesc,

libertarianismul fiind îmbrăţişat şi susţinut de către elite intelectuale sau de către cei cu o vocaţie preponderent academică în spaţiul unui activism civic. În ceea ce priveşte manifestarea pe scena politică, libertarianismul nu este reprezentat politic, în sensul că nu este închegat sub forma unui partid politic sau a unei alianţe, ceea ce nu înseamnă că nu este detectabil în anumite politici care vizează retragerea statului asistenţial.

Revenind la scopul analizei, concluzia generală ce poate fi desprinsă aici este aceea că libertarianismul este mai întâi de toate o teorie politică a cărei valoare morală centrală o reprezintă libertatea individuală, în raport cu care sunt definite toate celelalte valori, precum proprietatea sub orice formă sau relaţiile individ-individ şi individ-stat/societate. În al doilea rând, atât dezvoltarea libertarianismului ca ideologie, cât şi eşcurile sau succesele sale trebuie privite în contextul complex al realităţilor sociale, politice şi economice ale sfârşitului de secol XIX şi începutului de secol XX, precum şi sub influenţa particularităţilor regionale şi naţionale.

Referințe

Bibliografie fundamentală

Barry, Norman P., *On Classical Liberalism and Libertarianism*, Palgrave MacMillan, 1986.

Boaz, David, *Libertarianism : A Primer*, The Free Press, 1997.

Boaz, David, *The Politics of Freedom : Taking on the left, the right and threats to our liberties*, Cato Institute, 2008.

Franks, Benjamin, „Postanarchism. A critical assessment", *Journal of Political Ideologies*, 12 (2), 2007, 127-145.

Friedman, Milton, *Libertatea de a alege. Un punct de vedere personal*, Bucureşti, Publica, 2009.

Friedman, Milton, *Capitalism and Freedom*, Chicago, University of Chicago Press, 1962.

Friedman, Milton, *Free to Choose : A Personal Statement*, Harvest Books, 1990.

Hamovy, Ronald, The Encyclopedia of Libertarianism, Sage Publications, Londra, 2008.

Hayek, Friedrich, *Drumul către Servitute*, Humanitas, Bucureşti, 2008.

Huebert, Jacob, *Libertarianism Today*, Praeger, USA, 2010.

Iliescu, Adrian-Paul, *Liberalismul între succese şi iluzii*, Editura All, Bucureşti, 1998.

Locke, John, *Al doilea Tratat despre Cârmuire*, Nemira, Bucureşti, 1999.

Mises, Ludwig Von, *Human Action*, Ludwig von Mises Institute, 2008.

Mises, Ludwig Von, *Human Action*, Ludwig von Mises Institute, [1949] 2008.

Mises, Ludwig Von, *Omnipotent Government : The Rise of the Total State and Total War*, New Haven, Yale University Press, 1944.

Mises, Ludwig Von, *Socialism : An Economic and Sociological Analysis*, Londra, Jonathan Cape, 1936.

Popper, Karl Raimund, *Societatea deschisă şi duşmanii săi*, Bucureşti, Humanitas, 2005.

Rand, Ayn, *The Virtue of Selfishness*, New York, Signet Book, 1961.

Root, Wayne Allyn, *The conscience of a libertarian : empowering the citizen revolution with God, Guns, Gambling and Tax Cuts*, John Wiley&Sons Inc., 2009.

Rothbard, Murray, *For a New Liberty. The Libertarian Manifesto*, Ludwig von Mises Institute, 2002.

Rothbard, Murray, *The betrayal of the American Right*, Ludwig von Mises Institute, 2007.

Nozick, Robert, *Anarchy, State and Utopia*, Basic Books, 1974.

Sapon, Vladimir, Robino, Sam, „Right and left Wings in Libertarianism", *Canadian Social Science*, 5(6), 2009, 135-142.

Sen, Amartya Kumar, „Well-Being, Agency and Freedom : The Dewey Lectures", *Journal of Philosophy*, 82, 1985, 169-203.

Sen, Amartya Kumar, „Justice : Means versus Freedoms", *Philosophy and Public Affairs*, 19 (2), 1990, pp. 111-121.

Sen, Amartya Kumar, *Inequality Reexamined*, Cambridge MA, Harvard University, 1992.
Smith, Adam, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, Londra, Methuet&CO LTD, 1904.
Spencer, Herbert, *The Man versus the State*, Indianapolis, Liberty Fund, 1981.
Tibor, Machan R., *Libertarianism Defended*, Ashgate Publishing Limited, 2006.
Vallentyne, Peter, Steiner, Hillel, *The origins of left-libertarianism : An anthology of historical writings*, Palgrave MacMillan, 2000.
Woodcock, George, *Anarchism : A history of Libertarian Ideas and Movements*, Ohio, The World Publishing Company, 1962.

Bibliografie auxiliară

Ball, Terence, Dagger, Richard, *Ideologii politice şi idealul democratic*, Iaşi, Polirom, 2000.
Berlin, Isaiah, *Patru eseuri despre libertate*, Bucureşti, Humanitas, 1996.
Freeden, Michael, *Ideologies and Political Theory : A Conceptual Approach*, Oxford, Clarendon Press, 2006.
Gray, John, *Liberalism*, Minneapolis : University of Minnesota Press, 2003.
Nussbaum, Martha, *Women and Human Development – The Capabilities Approach*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
Nussbaum, Martha, *Frontiers of Justice : Disability, Nationality, Species Membership*, Cambridge, The Belknap Press, 2006.
Rawls, John, *A Theory of Justice*, Cambridge, Harvard University Press, 1971.
Sen, Amartya Kumar, *On Economic Inequality*, Oxford, Oxford University Press, 1973.
Sen, Amartya Kumar, „Well-Being, Agency and Freedom : The Dewey Lectures", *Journal of Philosophy*, 82, 1985, 169-203.
Steger, Manfred, Ravi, Roy, *Neoliberalism : A very short Introduction*, New York, Oxford University Press, 2010.

Referinţe web

http : //www.montpelerin.org/mpsGoals.cfm, accesat la 28.10.2010.
www.mises.org, accesat la 27.10.2010.
http : //www.lp.org/platform, accesat la 20.11.2010.
http : //www.revista22.ro/perspective-libertariene-3159.html accesat 13.01.2011.
http : //cato.org/, accesat la 27.10.2010.
http : //www.libertarian.co.uk/, accesat la 27.10.2010.
https : //www.cms.gov/MedicaidGenInfo/.
http : //www.medicare.gov/navigation/medicare-basics/medicare-benefits/medicare-benefits-overview.aspx, accesate la 18.02.2011.
http : //www.libertarian.ca, accesat la 26.10.2010 http : //www.libertarian.ca/english/StatementofObjectives.html, accesat la 26.10.2010.
http : //www.libertarian.ca/english/libertarian-candidate-guidelines.html, accesat la 26.10.2010.
http : //www.ldp.org.au/, accesat la 23.11.201 http : //www.ldp.org.au/index.php ? option=com_content&view=article&id=1205&Itemid=491, accesat la 23.11.2010.
http : //www.ldp.org.au/index.php ? option=com_content&view=article&id=1151&Itemid=488, accesat la 24.11.2010.
http : //www.libertarianz.org.nz/, accesat la 25.11.2010.
http : //www.parliament.nz/en-NZ/MPP/Parties/, accesat la 02.02.2011.
http : //www.libertarios.com.br/, accesat la 18.02.2011.
http : //www.libertario.org.ar/home.html, accesat la 18.02.2011.
http : //www.jcm.org.uk/blog/2010/01/the-libertarian-case-for-european-integration/, accesat la 14.02.2011.
http : //islandhosting.com/Îltmurnau/text/spanarky.htm, accesat la 14.02.2011.
http : //www.facebook.com/group.php ? gid=137527422955944&v=info, accesat la 14.02.2011.

http : //www.p-lib.es/ideas-politicas/marco-ideologico, accesat la 15.02.2011.
http : //lpuk.org/pages/manifesto/economy.php, accesat la 03.02.2011.
http : //www.conwayfor.org/about-us.html, accesat la 04.02.2011.
http : //www.conwayfor.org/publications/policy-papers.html, accesat la 05.02.2011.
http : //www.ukip.org/page/ukip-manifesto, accesat la 08.02.2011.
http : //www.ukip.org/election2010, accesat la 08.02.2011.
http : //www.movimentolibertario.it/ aceesat la 09.02.2011.
http : //www.movimentolibertario.it/Documenti/Statuto_MLsett-07.pdf, accesat la 09.02.2011.
http : //liberalism.ro/wordpress/ aceesat la 14.02.2011.
http : //www.cadi.ro/index.php/, accesat la 14.02.2011.
http : //www.cadi.ro/index.php/vizualizare/articole/agenda/57, accesat la 14.02.2011.
http : //www.presidency.ro/index.php ? _RID = det&tb = date&id = 12696&_PRID = ag, accesat la 15.01.2011.

Documente şi manifeste

Act Constitutiv al Mişcării Libertariene din Italia – Atto Costitutivo del Movimento Libertario
Comunicat de presă cu tema „Reforma instituţională a Statului Român : Statul asistenţial, statul minimal sau statul eficient ? ”
Libertarian Party Platform as adopted in Convention, May 2010, St. Louis, Missouri
Policy Paper : How cutting corporation tax would boost revenue – Conservative way forward
UK Independent Party Manifesto : We the People : Straight-talking manifesto for the local government elections, 2011

Globalizarea şi globalismul

Radu Dudău[1]

1. Preliminarii conceptuale

Un element comun al conceptelor din gândirea politică este că deşi presupunem că au semnificaţii neproblematice, situaţiile de comunicare relevă caracterul lor vag şi plural. Când sunt depăşite cadrele familiare, conceptele politice îşi evidenţiază *textura deschisă*[2]. Sunt în uz definiţii concurente, fiecare cu perspectiva unei discipline sau şcoli de gândire, accentuând aspecte legate de obiective de cercetare particulare.

Aşa stau lucrurile şi cu noţiunea de „globalizare", pentru care literatura înregistrează zeci de definiţii. Putem identifica elemente comune de definiţie – ca expansiunea globală a pieţelor, mobilitatea capitalurilor, a bunurilor şi a persoanelor, precum şi deteritorializarea unui număr crescând de tipuri de activităţi (Scholte, 2000). Dar, pentru a înţelege adecvat procesul de globalizare, trebuie să distingem dimensiunile de ordin politic, economic, ideologic, etic şi cultural ale globalizării.

Globalismul este dimensiunea ideologică a globalizării. În vreme ce globalizarea este un ansamblu de procese de transformare socială la scară mondială, globalismul constă într-un set de idei, norme, valori şi convingeri, care servesc drept vehicul de legitimare şi de promovare a intereselor unor grupuri de putere politică şi economică. Astfel, globalizarea nu e un proces neutru din punct de vedere axiologic, aşa cum sunt fenomenele naturale, ci unul marcat funciar de concepţii, evaluări şi acţiuni concurente. După cum voi arăta pe larg, vectorul ideatic dominant al globalizării contemporane este *neoliberalismul*.

Aşa cum remarcă David Harvey (2005, 19), „putem interpreta neoliberalizarea fie ca proiect *utopic*, de realizare a unui design teoretic pentru reorganizarea capitalismului internaţional, fie ca proiect *politic* de restabilire a condiţiilor de acumulare a capitalului şi de restaurare a puterii elitelor economice". Mai simplu spus, neoliberalismul este atât o sofisticată doctrină politică, cât şi o *ideologie*. Ca ideologie, neoliberalismul serveşte, direct sau indirect, drept instrument retoric al unor *interese* de grup.

Ambele aspecte ale neoliberalismului – doctrină politică şi ideologie – sunt parte a dinamicii globalizării. Desemnez drept *globalism neoliberal* componenta ideologică a neoliberalismului

1. Beneficiar al proiectului „Burse doctorale pentru o societate sustenabilă", cofinanţat de Uniunea Europeană prin Fondul Social European – Programul Operaţional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

2. Termen introdus de H.L.A. Hart (1961 [1997]) pentru a indica dependenţa sensului unei expresii de contextul întrebuinţării.

care priveşte procesul globalizării. Dar globalismul este o familie mai cuprinzătoare de ideologii. Astfel, ca reacţie la globalismul neoliberal, s-a configurat un contrarăspuns ideologic cunoscut drept *alter-globalism*, definit de aşa-numita Mişcare pentru Dreptate Globală (secţiunea 6).

2. Caracteristicile globalizării

Termenul de „globalizare" a fost creat în 1983 de către Theodore Levitt (Levitt, 1983), dar a devenit cu adevărat larg folosit abia în anii 1990, când căderea Cortinei de Fier a fost însoţită de triumful doctrinei comerţului liber şi a circulaţiei globale a capitalului. În general, procesul de globalizare este caracterizat de liberalizarea şi integrarea pieţelor internaţionale de bunuri, servicii şi capital; de interconectarea prin noile tehnologii de comunicaţii şi transport; de interdependenţa economică şi politică a statelor. O formulare succintă este oferită de Joseph Stiglitz (2002, p. 9): „integrarea mai strânsă a ţărilor şi popoarelor lumii adusă de enorma reducere a costurilor de transport şi comunicaţie şi de prăbuşirea barierelor artificiale din calea fluxurilor de bunuri, servicii, capital, cunoaştere şi (într-o mai mică măsură) persoane peste frontiere".

Desigur, schimbările tehnologice, manageriale şi politice ale Revoluţiei Industriale au deschis calea către globalizare. Intervalul de liberalizare economică dintre 1870 şi 1914 este identificat drept „prima globalizare"[3]; după cum arată Will Straw şi Alex Glennie (2012), între 1840 şi 1914 costurile de transport şi de comunicaţie au scăzut după inventarea motorului cu aburi şi a telegrafului, precum şi dezvoltarea căilor ferate. Ajutate de procesul de colonizare, „acestea au facilitat emergenţa unui comerţ de scară largă între ţări îndepărtate, bazate fiecare pe avantajul comparativ" (Straw şi Glennie, 2012, p. 16). Între 1870 şi 1913 comerţul a crescut cu o rată anuală de 3,5%, depăşind-o pe cea a producţiei, de 2,5%, şi atingând în 1913 un nivel care nu avea să mai fie egalat decât în 1970 (p. 17). În legătură cu progresul transporturilor la sfârşitul secolului XIX, Michael Nicholson (2002, p. 168) face o comparaţie sugestivă:

> „O călătorie de la Londra la New York în 1900 dura zece zile sau şapte pe cele mai rapide transoceanice. În 1890, cel mai ieftin bilet de la Londra la New York era cinci lire sterline, care însemnau circa 5% din salariul mediu anual al unui bărbat britanic. Era suprinzător de puţin. Astăzi, o asemenea călătorie durează cam 12 ore, incluzând dificultăţile de a ajunge la aeroport şi aşa mai departe".

Progresul tehnologiilor de comunicaţii a fost mult mai spectaculos. Există astăzi nu mai puţin de 5 miliarde de abonamente de telefonie fixă şi mobilă în lume, iar numărul de utilizatori de internet la nivel mondial este de peste 2,2 miliarde (*Internet World Stats*, 2012). Impactul social, politic şi economic este enorm. După cum observă Pankaj Ghemawat (2011), există o corelaţie semnificativă între creşterea accesibilităţii tehnologiilor de transport şi de comunicaţii şi creşterea pieţei globale a muncii, susţinută de migraţia internaţională[4]. *Facebook* şi *Twitter* au devenit sinonime cu schimbul instantaneu de informaţii şi idei între tinerii educaţi din toată lumea, animaţi de aspiraţii asemănătoare – deşi aceste reţele

3. Vezi, printre alţii, Berger (2003, p. 4).
4. Potrivit datelor Organizaţiei Internaţionale a Muncii (ILO, 2010), 90% dintre cei peste 200 de milioane de migranţi la nivel internaţional sunt muncitori şi famiile lor.

sunt deopotrivă instrumente ale diverselor organizaţii fundamentaliste. Ele facilitează formarea de comunităţi în jurul unor idealuri, stiluri şi valori şi crearea unor identităţi colective suprapuse (când nu sunt de-a dreptul antagonice) celor religioase, etnice, tribale, naţionale[5].

În general, *volatilitatea* pare să fi devenit o caracteristică distinctivă a globalizării contemporane :

> „…fluxurile globale de capital au crescut de la mai puţin de 7% din produsul intern brut mondial în 1998 la peste 20% în 2007, stimulate de slăbirea controlului asupra mişcării finanţelor în unele state şi de ritmul fără precedent al inovaţiei financiare. […] Globalizarea financiară este mai volatilă decât cea comercială, cu o cădere a fluxurilor totale brute de capital de la circa 9 trilioane de dolari în 2007 la 1 trilion în 2009" (Straw şi Glennie, 2012, p. 20).

Implicaţiile acestei instabilităţi funciare a globalizării contemporane asupra suveranităţii statelor şi a modelelor de guvernanţă economică sunt enorme. Creşterea disproporţionată a dimensiunii speculative a economiei globale nu a fost însă un dat natural, ci consecinţa unor decizii politice concrete. În bună măsură, studiul de faţă este o încercare de a descifra determinantele acestor decizii, asumpţiile lor teoretice şi principiile lor ideologice.

3. Globalizarea economică: comerţ liber şi dereglementare

3.1. *„Liberalismul încastrat"*

Globalizarea contemporană îşi are începutul în ordinea economică internaţională postbelică, creată prin sistemul de instituţii financiare şi comerciale convenit la Bretton Woods (SUA) în 1944. Dominat de Statele Unite, „regimul Bretton Woods" a oferit un cadru instituţional de promovare a comerţului şi de control al finanţelor internaţionale, în condiţiile menţinerii unui nivel relativ ridicat al barierelor comerciale. Au fost create Fondul Monetar Internaţional (FMI) pentru a administra sistemul monetar şi Banca Internaţională de Reconstrucţie şi Dezvoltare (devenită ulterior Banca Mondială) pentru a susţine financiar reconstrucţia Europei. În 1947 a fost creat Acordul General pentru Comerţ şi Tarife (GATT), pentru facilitarea comerţului dintre state după principiile liberului schimb.

Scopul acestui regim internaţional a fost de a favoriza creşterea economică şi prosperitatea statelor capitaliste dezvoltate, eliminând factorii de risc care declanşaseră Marea Depresiune a anilor 1930. Caracterizată de John Ruggie (1982) drept liberalism „încastrat" (*embedded liberalism*), reconstrucţia instituţională postbelică a fost o formulă funcţională de compromis :

---

5. Cea mai amplă şi mai elocventă ilustrare a impactului politic al reţelelor globale de socializare a fost, fără îndoială, Primăvara Arabă : declanşat în februarie 2011, acest val de mişcări civice care a măturat capitalele Orientului Mijlociu şi ale Africii de Nord a reconfigurat deja profund geopolitica regiunii şi este încă departe de a se încheiat. Dar fragilele democraţii generate de Primăvara Arabă sunt doar la începutul unei tranziţii marcate de imprevizibil politic (din cauza reziduurilor autoritariste în guvernare şi a islamismului în viaţa parlamentară) şi economic (din cauza politicilor populiste şi a conjuncturii economice globale nefavorabile).

„spre deosebire de naţionalismul economic al anilor ’30, urma să fie multilaterală în caracter ; spre deosebire de liberalismul [antebelic al] etalonului de aur şi al comerţului liber, multilateralismul său urma să se bazeze pe intervenţionism domestic” (Ruggie, 1983, p. 393, *n.n.*). Astfel, statele membre şi-au putut determina autonom politicile economice şi permeabilitatea comercială a frontierelor, acceptând raportarea fixă a valutelor naţionale la dolarul american, în scopul stabilizării ratelor de schimb valutar ; la rându-i, dolarul era convertibil în aur (35 de dolari uncia). Rolul FMI era de a oferi credite în situaţiile în care sistemul rigid de relaţii monetare genera dezechilibre în balanţa de plăţi externe.

Regimul a fost un incontestabil succes : vreme de 25 de ani, a contribuit la expansiunea internaţională a capitalului, generând prosperitate şi dezvoltare socială în lumea occidentală. Statele membre au implementat politici de ocupare a forţei de muncă inspirate de arhitectului regimului, John Maynard Keynes. O caracterizare succintă este dată de Harvey (2005, p. 11) : „În ţările capitaliste avansate, politicile redistributive (incluzând un grad de integrare a puterii sindicale şi de susţinere pentru negocierea colectivă), controlul asupra mobilităţii libere a capitalului (un grad de represiune financiară prin controlul capitalurilor, în special), cheltuielile publice extinse şi construcţia statului bunăstării, intervenţiile active ale statului în economie şi un grad de planificare a dezvoltării au mers mână în mână cu rate relativ înalte de creştere economică”.

În timpul Războiului Rece, contrapartea politică a regimului Bretton Woods a fost Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER), sistemul economic al statelor comuniste, dominat de Uniunea Sovietică. Anvergura acestuia a fost însă semnificativ mai mică, printre altele şi pentru că unele economii comuniste, precum China, Coreea de Nord şi Albania, nu erau incluse. În ceea ce priveşte Lumea a Treia, beneficiile „capitalismului încastrat” au rămas cu totul străine, ea fiind mai degrabă scena periferică a conflictului dintre cele două superputeri.

3.2. *„Consensul de la Washington”*

În Occident, lucrurile au început să se schimbe la începutul anilor 1970. Devalorizarea dolarului, presiunile concurenţiale exercitate asupra economiei SUA şi costurile intervenţiei americane în Vietnam l-au pus în 1971 pe preşedintele Richard Nixon în situaţia de a abandona convertibilitatea în aur. A urmat un deceniu de instabilitate, exacerbată de criza petrolului produsă de embargoul OPEC (1973)[6], cu inflaţie ridicată la nivel internaţional, creştere economică scăzută, şomaj şi deficite publice mari. Pe acest fond, paradigma intervenţionismului keynesian a fost substituită de cea propusă de Şcoala de la Chicago, bazată pe o abordare monetaristă a inflaţiei şi pe stimularea ofertei (*supply-side economics*) prin liberalizare, dereglementare, privatizare şi reducere a impozitelor. Această paradigmă economică a primit o platformă politică prin victoriile electorale ale lui Ronald Reagan şi Margaret Thatcher, inspiraţi de scrierile lui Friedrich Hayek şi Milton Friedman. Dar nu politicile economice americane şi britanice au fost dominate de neoliberalism începând cu anii 1980, ci şi cele ale FMI şi ale Băncii Mondiale. În politicile internaţionale de dezvoltare,

6. Organizaţia Statelor Exportatoare de Petrol este un cartel înfiinţat în 1960 de statele mari producătoare de petrol pentru controlul preţurilor pe pieţele internaţionale. După Războiul de Yom Kippur din 1973, OPEC a impus un embargo al vânzărilor de petrol către statele occidentale, susţinătoare ale Israelului.

neoliberalismul a fost codificat într-un decalog de prescripţii economice elaborat de John Williamson (1989), cunoscut drept „Consensul de la Washington”[7].

Influenţa neoliberalismului în anii 1980 a fost întărită prin revirimentul economiilor anglo-saxone (SUA, Canada, Marea Britanie, Australia, Noua Zeelandă) ; dar ideile neoliberale l-au influenţat şi pe Deng Xiaoping, după cum observă Harvey (2005, p. 11). Martor al dezvoltării fulminante în Japonia, Taiwan, Hong Kong, Singapore şi Coreea de Sud, Deng a decis crearea unui socialism antreprenorial în China, deschizând astfel era de creştere economică ce a transformat China în marea putere economică de astăzi.

Năruirea sistemului comunist în intervalul 1989-1991 a oferit neoliberalismului un deceniu de triumf necontestat – deceniu etichetat geopolitic ca „moment unipolar”, de dominaţie globală a Americii (Krauthammer, 1990), şi economic ca *the roaring nineties* (Stiglitz, 2003). „Sfârşitul Istoriei”, declamat de Francis Fukuyama (1992), afirma asimilarea la nivel global a principiilor neoliberale, a democraţiei şi a drepturilor omului. Potrivit lui Fukuyama, prăbuşirea marxism-leninismului ca ideologie credibilă a marcat epuizarea completă a alternativelor sistematice la democraţia liberală (1992, p. xxi). Dar iluzia „Sfârşitului Istoriei” nu avea să dureze decât 10 ani : la 11 septembrie 2001, după atacurile teroriste asupra Turnurilor Gemene, administraţia preşedintelui Bush Jr. decreta „Războiul Global Împotriva Terorii”, angajându-se în „*lupta ideologică* dintre cei care cred în libertate şi în moderaţie” şi „extremiştii care ucid oameni nevinovaţi şi care au intenţia declarată de a ne distruge modul de viaţă”[8]. Apoi, după aproape încă un deceniu, criza financiară globală începută în 2008 a şubrezit încrederea în virtuţile economice şi morale ale pieţei dereglementate. Guvernele marilor economii ale lumii au intervenit masiv, naţionalizând, re-reglementând şi mobilizând uriaşe sume de bani publici pentru dinamizarea economiilor naţionale. Keynesianismul şi-a recâştigat creditul, cel puţin în parte, iar Consensul de la Washington părea să devină caduc[9]. În fine, rezistenţa crescândă din partea reţelelor transnaţionale ale societăţii civile (Ruggie, 2004) – discutată în secţiunea 7 ca alter-globalism – a repus în discuţie prescripţiile globalismului neoliberal.

4. Globalismul neoliberal

Globalismul constă într-un set de idei, norme, valori şi convingeri, care servesc drept vehicul de legitimare şi de promovare a intereselor unor elite economice. Globalismul neoliberal se bazează pe – şi se justifică prin – doctrina politică şi teoria economică neoliberală, dar avansează

7. „(1) Disciplina politicilor fiscale ; (2) redirecţionarea cheltuielilor publice dinspre subvenţii către capitalul uman (educaţie şi sănătate) şi infrastructură ; (3) lărgirea bazei de impozitare şi menţinerea unui nivel moderat al ratelor marginale de impozitare ; (4) stabilirea pe piaţă a unui nivel (moderat) al ratei dobânzilor ; (5) stabilirea unui nivel competitiv al ratelor cursului de schimb valutar ; (6) liberalizarea comerţului ; (7) liberalizarea investiţiilor străine directe ; (8) privatizarea întreprinderilor de stat ; (9) dereglementarea, adică abolirea reglementărilor care stingheresc funcţionarea pieţei libere, cu excepţia cazurilor justificate de raţiuni de securitate, protecţia mediului şi protecţia consumatorului ; (10) garantarea juridică a drepturilor de proprietate” (Williamson, 1989, p. 18ff).
8. George W. Bush, *Comunicare televizată către naţiune*, 2007, *apud* Steger (2009, p. 2) ; s.n.
9. În 2010, la summitul G-20 de la Seul, liderii principalelor economii ale lumii au proclamat un nou „consens” : Seoul Development Consensus (Consensul de la Seul Privind Dezvoltarea), ale cărui principii pun pe prim-plan Obiectivele de Dezvoltare ale Mileniului (Millenium Development Goals, MDGs). Vezi http : //media.seoulsummit.kr/contents/dlobo/E3._ANNEX1.pdf

şi simplificări şi dogme imune epistemologic, care servesc intereselor de grup[10]. „Ortodoxia" neoliberală a globalizării este bine surprinsă în cinci teze ideologice distinse de Manfred Steger (2003, pp. 97 şi urm.). În secţiunea prezentă enunţ aceste teze şi le discut pe rând.

(1) ***Globalizarea este produsă de liberalizare şi de integrarea globală a pieţelor.*** Pieţele au devenit veritabile centre de guvernanţă internaţională, în detrimentul guvernelor naţionale, cărora le revine cel mult rolul de a facilita funcţionarea nestingherită a pieţelor. Ideea e redată în editorialul uneia dintre vocile globalismului, *Business Week* (1999, p. 212) : „Globalizarea înseamnă triumful pieţelor asupra guvernelor. Atât proponenţii, cât şi oponenţii globalizării sunt de acord că astăzi forţa motrice sunt pieţele, care subminează autoritatea guvernelor".

(2) ***Globalizarea este un proces inevitabil şi ireversibil.*** Afirmaţia că nu există alternativă la procesul de globalizare este unul dintre cele mai penetrante enunţuri globaliste. Inevitabilul globalizării este frecvent comparat cu al fenomenelor naturale – meteorologice, cel mai adesea –, cu trimitere la nevoia de subordonare a deciziei politice faţă de forţele pieţei, depolitizând astfel discursul public despre globalizare. În mod ironic, dacă liberalismul critica marxismul pentru explicarea reducţionistă a dinamicii sociale prin interesele economice ale clasei capitaliste, globalismul neoliberal postulează în egală măsură un tip de „necesitate istorică" ; în cuvintele lui Ulrich Beck (2000, p. 122), „globalismul neoliberal seamănă cu duşmanul său de moarte, marxismul. Este renaşterea marxismului ca o ideologie a managementului".

În realitate, deşi magnitudinea globalizării este copleşitoare, desfăşurarea procesului este efectul unor decizii politice concrete, care au modelat făgaşul de desfăşurare a forţelor economice fundamentale.

(3) ***Globalizarea nu este controlată de nimeni.*** Cu alte cuvinte, forţele pieţei sunt impersonale şi ineluctabile, astfel că nimeni nu poate să-şi revendice controlul procesului de globalizare. „Mâna invizibilă" a pieţei globale va prevala, mai devreme sau mai târziu, asupra distorsiunilor generate de interferenţa politicului. Ca şi afirmarea inevitabilului globalizării, ideea că piaţa globală nu depinde de intenţiile unor centre localizabile de putere aşază logica pieţei deasupra acţiunii politice.

(4) ***Globalizarea este spre binele tuturor.*** Această justificare universalizează moral ideea avantajului comparativ şi extrage concluzii utilitariste : creşterea standardelor de viaţă pentru cei mai mulţi locuitori ai planetei prin crearea de locuri de muncă şi investiţii în infrastructură (Steger, 2009, pp. 81-82).

Un fapt confirmat de datele statistice ale unor instituţii precum Banca Mondială sau Programul Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD) este că sărăcia extremă[11] la scară globală e în scădere, în ciuda unui recul cauzat de criza economică începută în 2008. Într-adevăr, primul dintre Obiectivele de Dezvoltare ale Mileniului (MDGs) adoptate la Summitul Mileniului al ONU din noiembrie 2000 (obiectiv ce priveşte înjumătăţirea numărului celor ce trăiesc în sărăcie extremă în intervalul 1990-2015) e în curs de realizare[12]. Progresele sunt inegale[13], dar e neîndoios că cel mai spectaculos proces de dezvoltare socială l-a constituit masiva ieşire din sărăcie a sute de milioane de oameni din China (unde, până în 2015, sărăcia va

10. Dialectica dintre teoria (economică şi politică) neoliberală şi globalismul neoliberal este în sine un subiect demn de investigat : ca vector ideatic al globalizării, globalismul „creează fapte", care constituie baza empirică a confirmării teoriei neoliberale.
11. În terminologia PNUD, termenul denotă condiţia celor care trăiesc cu mai puţin de 1 dolar/zi (PPP).
12. Vezi United Nations (2010, p. 7), *The Millenium Development Goals – Report 2010*.
13. Alături de Africa Subsahariană şi de părţi ale Asiei Centrale, Europa de Est va rata obiectivul de reducere a sărăciei ; cf. United Nations, *idem*, (2010, p. 8).

scădea probabil până la aproximativ 5%)[14] şi India. Totuşi, creşterea globală de prosperitate este foarte inegal distribuită[15]. Deşi disparitatea de dezvoltare economică dintre SUA şi China, de exemplu, se reduce continuu, disparitatea internă este în continuă creştere atât în Statele Unite (Kristof, 2010 ; Lieberman, 2011)[16], cât şi în China (*Economist*, 2011)[17]. În sine, fenomenul face obiectul disputei ideologice asupra căreia voi reveni mai jos.

Avocaţii globalismului preconizează, de asemenea, o creştere la scară mondială a autonomiei individului. Potrivit lui Thomas Friedman (2000, p. 18), acest lucru se realizează în măsura în care globalizarea contribuie la exportul practicilor de „bună guvernanţă". Pentru Milton Friedman (1962, p. 9), extinderea „capitalismului competitiv" prin globalizare „promovează libertatea politică, întrucât separă puterea economică de puterea politică şi face posibil ca una să o echilibreze pe cealaltă". Dar hiperconcentrările de putere economică în mâna unor mari companii multinaţionale pot deteriora atât calitatea guvernanţei în statele dependente de investiţii străine, cât şi libertatea economică a actorilor economici de talie mică şi mijlocie, la scară globală. Or, tocmai prezenţa statului ca reglementator, ca arbitru şi ca „jandarm" asigură libertatea politică şi corectitudinea competiţiei economice.

(5) ***Globalizarea contribuie la răspândirea democraţiei în lume.*** La începutul anilor 1990, identificarea democraţiei cu lumea capitalistă era de la sine înţeleasă. Potrivit lui Fukuyama (1998), „nivelul de dezvoltare economică ce rezultă din globalizare conduce la crearea unei societăţi civile complexe, cu o clasă mijlocie puternică. Această clasă şi această structură socială facilitează democraţia"[18]. Totuşi, în ultimele două decenii s-au format şi consolidat sisteme capitaliste de tip autoritarist. De exemplu, succesul modelului chinez de dezvoltare economică nu inspiră democratizarea puterilor emergente, ci, dimpotrivă, controlul paternalist asupra societăţii, în numele guvernabilităţii şi al interesului colectiv.

5. Ideologia globalistă după 1990

5.1. *„Vestul şi Restul"*

După căderea Cortinei de Fier (1989) şi destrămarea Uniunii Sovietice (1991), globalismul neoliberal s-a impus ca ideologie dominantă prin dezarticularea contrapărţii sale ideologice, comunismul. Nouînfiinţatei Federaţii Ruse şi statelor fostului sistem sovietic li s-a deschis

14. *Idem*, p. 8
15. După cum observă Neil MacFarquhar (2010) : „Întrucât MDG se concentrează asupra unor cifre globale medii, China distorsionează aceste statistici, deoarece economia ei dinamică a scos din sărăcie milioane de oameni din 1990, anul de referinţă al MDG. Dacă privim la state individuale, tabloul e mult mai complicat. În Nigeria, numărul celor care trăiesc cu mai puţin de 1,25 dolari pe zi a sărit până la 77% în 2008 de la 49% în 1990…" (http : //www.nytimes.com/2010/09/19/world/19nations.html, accesat la 10 februarie 2012).
16. Potrivit lui Robert Lieberman (2011, pp. 154-155), inegalitatea crescândă este atât o consecinţă a forţelor pieţei, cât şi una a politicilor publice din Statele Unite începând cu finele anilor 1970 : reducerea impozitelor pe veniturile mari, creşterea influenţei intereselor corporatiste asupra politicii americane, reducerea capacităţii de organizare a sindicatelor etc.
17. „Inequality : The Rich and The Rest", 20 ianuarie, www.economist.com/node/17959590?story_id=17959590, accesat la 10 februarie 2012.
18. „Economics, Globalization and Culture", Merrill Lynch Forum, www.oocities.com/rpallais/Fukuyama.htmf, accesat la 10 februarie 2012.

calea integrării într-un sistem politic, economic şi valoric dominat de Statele Unite şi de normele şi instituţiile „Vestului". Globalizarea părea a fi nu doar irezistibilă, ci şi universal benefică. După cum notează Stiglitz (2006 ş2008ţ, p. 22),

> „afluxul de capital către ţările în curs de dezvoltare a crescut de şase ori în şase ani din 1990 în 1996. Înfiinţarea în 1995 a Organizaţiei Mondiale a Comerţului (OMC) – un obiectiv avut în vedere de jumătate de secol – a creat impresia unei reglementări a comerţului internaţional. Toată lumea urma să aibă de câştigat – atât cei din ţările dezvoltate, cât şi cei din ţările în curs de dezvoltare. Globalizarea avea să aducă o prosperitate fără precedent *pentru toată lumea*".

În fapt, de-a lungul anilor 1990, globalizarea a adus prosperitate şi dezvoltare, dar a şi creat nemulţumiri faţă de inechitatea împărţirii globale a costurilor şi beneficiilor. Masivele proteste publice de la summitul OMC de la Seattle din noiembrie 1999[19] au surprins nu doar prin amploare, ci şi prin diversitatea grupurilor mobilizate pentru a bloca mecanismele globalizării : muncitori din ţările industrializate, ale căror locuri de muncă fuseseră „exportate" în China sau în alte economii bazate pe mână de lucru ieftină ; fermieri din ţările „Sudului global"[20], care nu pot vedea beneficiile globalizării atât timp cât pieţele agricole ale Nordului le sunt închise ; militanţi pentru drepturile omului, denunţând degradarea standardelor democratice prin practicile unor corporaţii multinaţionale ; activişti pentru protecţia mediului înconjurător, care acuză incapacitatea pieţei de a selecta soluţii economice cu impact ecologic scăzut ; membri ai grupurilor şi mişcărilor pacifiste, asociind neoliberalismul cu expansionismul economic şi cu intervenţionismul militar al Vestului.

Dar, în afară de rezistenţa organizaţiilor şi reţelelor transnaţionale ale societăţii civile, a devenit tot mai limpede că ţările care au profitat cel mai mult de pe urma globalizării nu sunt cele care au urmat prescripţiile „ortodoxiei" globaliste. Într-un raport al Băncii Mondiale (*World Bank*, 2002), China, India şi Vietnam sunt evidenţiate ca exemple de succes al globalizării : state din ce în ce mai integrate în economia mondială, cu rate ridicate de creştere economică şi de reducere a sărăciei. Totuşi, după cum observă Dani Rodrik (2007), înainte de a-şi liberaliza comerţul, ele au fost în anii 1990 printre cele mai protecţioniste ţări din lume :

> „China şi Vietnam nici nu erau membre ale OMC şi prin urmare puteau să se angajeze în politici – precum subvenţii sau restricţii cantitative ale importurilor – care nu sunt disponibile pentru celelalte state. În fiecare dintre aceste cazuri, liberalizarea comercială a avut loc cu o întârziere semnificativă după instalarea creşterii economice. De exemplu, China şi-a redus barierele comerciale la mijlocul anilor 1990 şi după aceea, dar asta s-a întâmplat după 15 ani de creştere rapidă. […] Simplu spus, ţările care au beneficiat cel mai mult de globalizare sunt cele care nu au jucat după reguli" (Rodrik, 2007, p. 5).

---

19. Pe 30 noiembrie 1999 a avut loc la Seattle (SUA) conferinţa ministerială a Organizaţiei Mondiale a Comerţului, care urma să abordeze teme cruciale ale dezvoltării globale, precum comerţul cu produse agricole sau standardele internaţionale de muncă. Zeci de mii de demonstranţi antiglobalizare (militanţi ai unor ONG-uri internaţionale, sindicate, studenţi, grupuri anarhiste şi religioase ş.a.) au blocat lucrările conferinţei, ajungând şi la confruntări violente cu forţele de ordine. A fost cea mai mare demonstraţie antiglobalizare din Statele Unite.
20. Distincţia dintre Nordul şi Sudul global este de ordin politico-economic şi separă statele bogate şi industrializate, situate geografic preponderent în emisfera nordică (cu excepţia Australiei şi a Noii Zeelande), şi cele subdezvoltate sau în curs de dezvoltare, situate mai ales în Africa, America Latină şi Asia de Sud.

Pe de altă parte, America Latină, unde ortodoxia neoliberală a fost aplicată cu scrupulozitate, nu doar că a avut o performanţă economică dezastruoasă în anii 1990, dar aceasta a fost chiar mai slabă decât în deceniul anterior, când erau aplicate „politici discreditate, precum substituţia importurilor[21], protecţionismul şi populismul macroeconomic" (Rodrik, 2007, p. 6).

5.2. *Sistemul internațional de protecție a investitorilor*

Un aspect important, deşi mai puţin discutat, al acţiunii globaliste neoliberale este sistemul internaţional de protecţie a investitorilor, dezvoltat în ultimele decenii. Bazat pe tratate internaţionale – bilaterale şi multilaterale – între statele exportatoare şi cele importatoare de capital, regimul garantează companiilor multinaţionale că investiţiile lor în ţările în curs de dezvoltare sunt protejate de efectele nefavorabile ale politicilor publice – fiscale, ecologice, culturale etc. – prin posibilitatea de a cere statelor gazdă despăgubiri în instanţe de arbitraj de pe teritoriul unor ţări străine[22]. Iniţiat la sfârşitul anilor 1960, acest regim a câştigat o mare amploare în anii 1990, când statele fostului bloc sovietic, sub prescripţiile instituţiilor financiare internaţionale (Higgot *et al.*, 2000), căutau să ofere condiţii cât mai favorabile investitorilor străini (Walter, 2000). S-a intrat astfel într-o *race-to-the-bottom*, o „cursă către în jos", în ceea ce priveşte concesiile legale oferite investitorilor internaţionali ; cu cât mai multe state semnau tratate bilaterale de protecţie a investiţiilor străine (*Bilateral Investor Treaties*, BITs), cu atât noţiunea însăşi de mediu favorabil investiţiilor (*investor friendly*) devenea mai stringentă. Acest sistem le permite companiilor multinaţionale să se opună reglementărilor publice cu efect advers asupra planurilor de afaceri. Este un regim internaţional net favorabil investitorilor şi defavorabil statelor gazdă. El nu e produsul unor forţe impersonale şi incontrolabile ale globalizării, ci al acţiunii deliberate şi coerente a capitalului internaţional. Situaţia este descrisă cu acurateţe de Gus Van Harten (2005, p. 612) :

„Interesele investitorilor internaţionali sunt reprezentate de un lobby organizat al marilor bănci şi al altor mari companii multinaţionale, precum şi al firmelor de avocaţi care le deservesc. Lobby-ul investitorilor este organizat în asociaţii naţionale de afaceri şi este reprezentat la nivel internaţional de Camera de Comerţ Internaţională [...] Pentru lobby-ul investitorilor, fiecare tratat care alcătuieşte sistemul de protecţie al investitorilor a fost un pas înainte către un scop mai înalt : un regim în care companiile multinaţionale să aibă libertatea de a cere despăgubiri statelor gazdă în tribunale private, bazate pe standarde liberale de protecţie a investitorilor. În urmărirea acestui obiectiv, lobby-ul investitorilor s-a aliat cu guvernele principalelor state exportatoare de capital, incluzând Statele Unite, Germania, Franţa, Marea Britanie, Elveţia şi Japonia".

Încercarea lobby-ului internaţional al investitorilor de a crea un Acord Multilateral de Investiţii (MAI) în cadrul Organizaţiei de Cooperare şi Dezvoltare Economică (OCDE) (Walter, 2001) s-a lovit de opoziţia crescândă a organizaţiilor neguvernamentale şi de disputa

21. *Substituţia importurilor* desemnează politicile de dezvoltare industrială bazate pe reducerea dependenţei de importuri prin promovarea producţiei industriale autohtone.

22. Iată un exemplu vestit : în 2003, un tribunal de arbitraj din Suedia, constituit în baza unui tratat bilateral de protecţie a investitorilor între Olanda şi Republica Cehă, a dispus ca statul ceh să plătească despăgubiri în valoare de 358 de milioane de dolari companiei Central European Media Enterprises – Czech Republic (înregistrată în Olanda), ca urmare a deciziei autorităţilor cehe de a impune includerea în grila de programe a televiziunilor private conţinut de politică internă. Lipsit de posibilitatea unui recurs, statul ceh a plătit integral despăgubirea.

între statele OCDE cu privire la caracterul pe care ar fi urmat să-l aibă un asemenea MAI : unul european, sau unul imprimat de tratatele bilaterale de investiţii semnate de SUA, cu definiţii mai largi ale investiţiilor şi cu reguli mai liberale în favoarea investitorilor străini (Van Harten, 2005, p. 614) ? În cele din urmă, iniţiativa a fost abandonată după retragerea Franţei din negocieri. Să reţinem însă că forţele globalizării sunt configurate de decizii concrete, sub constelaţii specifice de interese, convingeri şi valori, reflectând totodată raporturile de putere pe arena internaţională.

Către sfârşitul anilor 2000 a devenit un fapt acceptat că simpla deschidere şi integrare a pieţelor de bunuri şi de capital nu generează creştere economică, ci mai degrabă inegalitate şi instabilitate socială. Ca urmare, doctrina globalistă a fost suplimentată cu cerinţe de reformă instituţională, în general privind „buna guvernanţă". Dar un rol foarte important în remodelarea procesului de globalizare l-au avut şi reţelele transnaţionale ale societăţii civile, care au contribuit la crearea unui „spaţiu public global" (Ruggie, 2004). „Mişcarea pentru Dreptate Globală", discutată în continuare, constituie o parte a acestui spaţiu.

6. Alter-globalismul

6.1. *Mişcarea pentru Dreptate Globală*

Spectrul de interese economice, civice şi culturale opuse globalismului neoliberal constituie prin agregare un *alter-globalism*, adică o alternativă ideologică la discursul neoliberal al integrării pieţelor şi al comerţului liber. Este ceea ce Steger (2009, p. 101) numeşte „Mişcarea pentru Dreptate Globală" (Global Justice Movement, GJM) care, în ciuda eclectismului organizaţional şi tematic, a căpătat coerenţă prin chiar exerciţiul rezistenţei la globalizare.

O serie de evenimente şi de mişcări de protest au dus la coagularea treptată a GJM. Mai întâi au avut loc protestele gherilelor „zapatiste" din Chiapas (Mexic)[23], după intrarea în vigoare a Tratatului Zonei Nord-Americane de Comerţ Liber (North American Free Trade Agreement, NAFTA), la 1 ianuarie 1994. Apoi, în 1997, economiile „tigrilor asiatici" (Thailanda, Indonezia, Malaezia, Coreea de Sud şi Filipine) au fost lovite năpraznic de o criză financiară. După ce au atras mari cantităţi de capital străin, care au contribuit la creşterea supradimensionată a pieţelor, aceste economii s-au confruntat brusc cu mari retrageri financiare, din cauza percepţiei că preţurile crescuseră la niveluri de nesusţinut. A urmat prăbuşirea monedelor naţionale, a producţiei industriale, a locurilor de muncă şi a salariilor. Prin contagiune, Rusia a fost şi ea puternic afectată de criza asiatică din 1997. Sub Boris Elţîn, Federaţia Rusă trecuse prin „terapia de şoc" a FMI : liberalizarea bruscă

23. Împrumutându-şi numele de la susţinătorii lui Emiliano Zapata (1879-1919), *zapatiştii* (Ejercito Zapatista de Liberacion Nacional), animaţi ideologic de un amestec de marxism, teologia eliberării şi elemente de cultură indigenă (maya), au declanşat în prima zi a intrării în vigoare a NAFTA o rebeliune împotriva guvernului federal în statul mexican Chiapas. Fundalul nemulţumirilor populaţiei indigene fusese creat prin vastul program de liberalizare întreprins de administraţia preşedintelui Carlos Salinas de Gortari (în funcţie între 1988 şi 1994). Prin acest program au fost eliminate din Constituţia mexicană din 1917 garanţiile privind posesiile de terenuri comunale (*edijo*). Astfel, protestul zapatist a fost, în fond, pentru menţinerea unor forme tradiţionale de viaţă economică şi socială ameninţate de forţele globalizării. La nivel internaţional, a fost creată „Reţeaua zapatistă de solidaritate" a agricultorilor din ţările sărace în faţa politicilor globalizării.

a pieţei de capital, a preţurilor şi a cursului valutar, însoţită de eliminarea subvenţiilor şi de privatizări masive ale activelor statului. Giganticul transfer de proprietate care a avut loc în Rusia cu precădere în 1995 (cu un an înaintea realegerii lui Elţîn, prin implicarea decisivă a oligarhilor) a fost un enorm rapt al avuţiei publice. Pauperizarea şi instabilitatea de după aceea au discreditat în mare măsură ideea de guvernare democratică în Rusia.

O contribuţie doctrinară notabilă la ideologia „antiglobalizare" a fost adusă de organizaţia ATTAC (Association pour une Taxation des Transactions financières pour l'Aide aux Citoyens), întemeiată de intelectualii din jurul publicaţiei *Le Monde Diplomatique*. Revendicarea definitorie a ATTAC este introducerea aşa-numitei „taxe Tobin" (numită după proponentul ei, economistul american James Tobin) asupra tranzacţiilor financiare internaţionale de scurtă durată, a cărei colectare ar urma să servească susţinerii economiilor sărace ale Sudului[24]. Se mai propun, de asemenea, şi ştergerea datoriilor suverane ale statelor slab dezvoltate şi desfiinţarea paradisurilor fiscale de tip *off-shore*.

ATTAC a contribuit la înfiinţarea Forumului Social Mondial (World Social Forum, WSF), o replică la Forumul Economic Mondial (World Economic Forum, WEF), care reuneşte anual la Davos (Elveţia) elitele politice şi economice ale lumii. Înfiinţat în 2001 la Porto Alegre (Brazilia), WSF este o formulă neierarhică de cooperare într-o „reţea de reţele" neguvernamentale care catalizează formarea unei societăţi civile la scară globală. S-au constituit numeroase forumuri sociale de nivel regional şi naţional afiliate la WSF. Manifestările cele mai vizibile ale GJM sunt contra-summiturile de protest care, începând cu cel de la Seattle (1999), au acompaniat zgomotos întâlnirile la vârf ale marilor organizaţii şi forumuri economice ale lumii: G-8, FMI, Banca Mondială, OMC, WEF şi, mai recent, summiturile ONU pentru combaterea fenomenului de încălzire globală.

WSF nu se defineşte ca o organizaţie internaţională, ci ca „un spaţiu deschis gândirii reflexive, dezbaterii democratice a ideilor, formulării de propuneri, schimbului liber de experienţe şi interconexiunii în vederea acţiunii eficiente, de către grupuri şi mişcări ale societăţii civile opuse neoliberalismului şi dominaţiei capitalului…"[25]. Potrivit articolului 4 al Cartei de Principii,

> „Alternativele propuse de WSF sunt opuse procesului de globalizare guvernat de marile corporaţii multinaţionale şi de guverne şi instituţii aflate în slujba intereselor acestor corporaţii. Ele sunt menite să asigure că globalizarea în solidaritate va prevala ca o nouă etapă în istoria lumii"[26].

6.2. *Mixed actor activism: Procesul Kimberley*

ONG-uri, *think-tank*-uri şi diverse alte organizaţii ale societăţii civile participă la guvernanţa globală a unor domenii specifice identificate ca problematice şi supuse insistent atenţiei opiniei publice prin campanii de informare, dezbateri şi forumuri de negociere între actorii

24. În toamna lui 2011, Comisia Europeană a propus instituirea unei taxe pe tranzacţiile dintre instituţiile financiare ale celor 27 de state ale UE, până în 2014. Concepută atât ca o taxă de asigurare împotriva unor viitoare *bail-out*-uri ale industriei financiar bancare, cât şi ca un mecanism prin care CE să poată preleva venituri directe la bugetul comunitar, ideea unei astfel de taxe este sprijinită de state precum Germania şi Franţa, dar respinsă de Marea Britanie, dată fiind importanţa enormă a sectorului financiar din City-ul londonez (vezi EC Press Release, 2011).
25. World Social Forum of India, www.wsfindia.org, accesat la 10 februarie 2012.
26. World Social Forum (2001), „Charter of Principles", www.forumsocialmundial.org.br/main.php?id_menu=4&cd_language=2, accesat la 9 decembrie 2010.

implicaţi. Un exemplu ilustrativ este aşa-numitul *Proces Kimberley*, denumit astfel după oraşul omonim din Africa de Sud unde, în mai 2000, a avut loc întâlnirea reprezentanţilor a 38 de state implicate în producţia şi comercializarea de diamante şi pietre preţioase cu reprezentanţi ai industriei diamantelor şi ai mai multor ONG-uri. Procesul Kimberley a primit ulterior susţinerea ONU şi a giganţilor industriei, De Beers şi Consiliul Mondial al Diamantelor. Pentru a realiza importanţa Procesului Kimberley, trebuie înţeles rolul crucial al diamantelor în finanţarea ilegală a unor războaie civile din mai multe state ale Africii, precum Angola, Sierra Leone, Guineea, Coasta de Fildeş sau Congo. După cum observă Grant şi Taylor (2004, p. 338) :

> „Veniturile din traficul cu diamante nu au servit doar la susţinerea unor grupuri de rebeli, ci au folosit şi la consolidarea poziţiei unor autocraţi corupţi. Asta se întâmplă de multă vreme şi subliniază natura dubioasă a întregii industrii a diamantelor (şi eşecul comunităţii internaţionale de a o reglementa eficient), ca şi rolul acestei industrii într-o perioadă îndelungată în crearea (sau cel puţin acceptarea) unor practici de proastă guvernare (*malgovernance*), corupţie şi jaf în Africa. Mobutu Sese Seko în Zair, Jean-Bedel Bokassa şi Ange-Felix Patasse în Republica Centrafricană au beneficiat cu toţii masiv de avantajele acestei industrii «cu handicap moral» (*morally challenged*)."

Dar înainte ca Procesul Kimberley să devină un exemplu de diplomaţie multilaterală a fost nevoie de acţiunea curajoasă a unei ONG londoneze, Global Witness, care în 1996 şi 1997 a declanşat o serie de investigaţii asupra practicilor dubioase din comerţul mondial cu diamante. Locul iniţial a fost Angola şi a fost vizată în primul rând compania De Beers. A urmat o îndelungată şi dificilă campanie de informare a opiniei publice internaţionale despre originile „sângeroase" ale diamantelor comercializate pe pieţele occidentale ale bunurilor de lux. Global Witness a reuşit să pună problema „diamantelor din conflicte" pe agenda publică internaţională şi să creeze o coaliţie între diferiţi actori (*mixed actor activism*) care, în final, a dus la constituirea unui cadru formal de adoptare de reguli şi standarde de identificare a originii diamantelor. Procesul Kimberley este şi o ilustrare a faptului că succesul alter-globalismului ţine de accesul la agenda diplomaţiei internaţionale şi de instituirea unui nou tip de atitudine faţă de un set particular de practici comerciale[27].

Un alt exemplu de ideologie alter-globalistă este cea elaborată de Ralph Nader în Statele Unite. Figură emblematică a mişcării ecologiste americane, Nader a candidat de patru ori la preşedinţia SUA (1996, 2000, 2004 şi 2008), folosind tribuna electorală pentru transmiterea unui mesaj critic la adresa globalizării de tip corporatist. Învinovăţind „corporatismul" de degradarea standardelor democratice şi de guvernanţă, Nader denunţă tratatele internaţionale ale globalizării pentru limitarea responsabilităţii guvernelor. Cu o retorică de emancipare şi demascare ce include frecvente accente conspiraţioniste, el se ghidează după maxima conform căreia „Democraţia răspunde la participarea concretă (*hands on*)". Potrivit lui Nader (1999) :

> „Modelul corporatist global se bazează pe concentrarea puterii asupra pieţelor, guvernelor şi mass-media, pe monopolul patentelor asupra medicamentelor şi seminţelor celor mai importante, pe controlul locului de muncă şi al culturii corporatiste. Toate aceste concentrări de putere omogenizează şi subminează procesele democratice şi beneficiile lor"[28].

---

27. Să notăm, împreună cu Winer şi Roule (2003, p. 1), că „în afară de diamante, majoritatea tipurilor de resurse naturale folosite abuziv în contextul unor conflicte, inclusiv petrolul şi gazul, lemnul, coltanul şi tanzanitul, nu sunt încă supuse unor standarde convenite la nivel internaţional".
28. www.nader.org/interest/12799.html, accesat la 9 decembrie 2010.

Ca şi alţi actori ai alter-globalismului, Nader îşi concentrează tiradele asupra corporaţiilor multinaţionale (CNM), acuzate de un dublu şantaj : asupra guvernelor şi sindicatelor din statele „mamă", pe care le ameninţă cu expatrierea locurilor de muncă, şi asupra celor din statele gazdă, pe care le forţează la o competiţie „către în jos" a salariilor şi a standardelor de muncă, dar „către în sus" în ceea ce priveşte facilităţile fiscale şi materiale pe care le solicită în schimbul investiţiilor. Într-adevăr, forţa de persuasiune şi de mobilizare a alter-globalismului constă în demascarea cazurilor de complicitate dintre CNM şi oficialii corupţi ai statelor în curs de dezvoltare. Pe lângă întreţinerea unei culturi a corupţiei locale, afacerile bazate pe astfel de premise duc de regulă la preluarea costurilor sociale şi ecologice preponderent de către ţările gazdă, în vreme ce grosul profiturilor este repatriat. Un exemplu elocvent este oferit de Stiglitz (2006 [2008], p. 195) :

> „În Papua Noua Guinee, o mare mină de aur şi cupru, Ok Tedi, a deversat 80.000 de tone de material contaminat zilnic în râurile Ok Tedi şi Fly, pe parcursul a circa 12 ani, extrăgând minereu în valoare de cam 6 miliarde de dolari. Odată ce mina a fost epuizată, proprietarii australieni au plecat pur şi simplu, după ce au admis că subestimaseră cu mult impactul de mediu, transferându-şi acţiunile către guvern – lăsând guvernul, deja lipsit de fonduri, să plătească pentru curăţenie. Este greu de estimat la cât se vor ridica aceste costuri până la urmă, dar e clar că vor fi mari şi că vor fi suportate de cetăţenii din Papua Noua Guinee".

7. Antiglobalismul protecționist

Unele dintre criticile alter-globaliste coincid cu cele ale oponenţilor naţionalişti ai globalizării. Figuri ale vieţii politice şi mediatice americane, precum Pat Buchanan sau Lou Dobbs, lideri politici europeni precum Jean-Marie Le Pen în Franţa sau Gianfranco Fini în Italia, cărora li se adaugă populişti de extracţie socialistă, precum Hugo Chavez în Venezuela, sau islamistă, ca Mahmoud Ahmadinejad în Iran, sunt, din diferite motive, oponenţi ai globalizării. Naţionaliştii protecţionişti pun pe prim-plan interesele propriilor state, reactivând principiile mercantilismului de secol XVII şi asezonându-le cu accente populiste şi conspiraţioniste.

Pentru Pat Buchanan, om politic şi de media de orientare conservatoare, autointitulat „naţionalist economic", globalizarea e o „mare trădare" a companiilor multinaţionale, care aleg profitul prin exportul locurilor de muncă spre statele cu mână de lucru ieftină în detrimentul economiei naţionale americane (Buchanan, 1998). Naţionaliştii populişti europeni consideră nocivă globalizarea din cauza erodării tradiţiilor culturale locale. Pentru Chavez sau Ahmadinejad, globalizarea este un instrument de dominaţie al politicii externe a SUA : în efortul de a controla resursele minerale şi energetice ale lumii, administraţia americană generează conflicte sub retorica democratizării. Ahmadinejad merge până la a acuza Washingtonul de a fi „premeditat atacurile de la 11 septembrie pentru a-şi justifica politica de ocupaţie şi de confruntare cu alte naţiuni" (MEMRI, 2010).

Există însă diferenţe importante de concepţie şi de strategie între contestatarii globalismului neoliberal. În vreme ce Mişcarea pentru Dreptate Globală acoperă un spectru ideologic care merge de la corecţii instituţionale până la viziuni anticonsumeriste şi anti„creştere" ale diverselor organizaţii neguvernamentale (influenţate, printre altele, de lucrarea lui Tim Jackson *Prosperity Without Growth*, 2009), antiglobalismul protecţionist nu e preocupat de consideraţii de etică globală, ci de preeminenţa propriului stat în competiţia economică şi politică internaţională.

8. O diagnoză a efectelor globalizării

Efectele negative ale globalizării sunt vizibile mai ales în statele sărace, deşi adesea bogate în resurse naturale, ale Africii, Asiei de Sud-Est şi Americii Latine. În Nigeria, principalul producător de petrol al Africii, în ultimele trei decenii au fost obţinute nu mai puţin de 250 de miliarde de dolari din exportul petrolului (Stiglitz, [2008], pp. 121-122), dar venitul pe cap de locuitor a scăzut cu 15%, iar numărul celor care trăiesc în sărăcie severă a crescut de patru ori, depăşind astăzi jumătate din populaţia de 154 de milioane de locuitori a ţării. Astfel de cazuri, caracterizate drept „blestem al resurselor", sunt explicate din perspectivă globalistă drept instanţe de eşec previzibil: corupţie locală, instabilitate legislativă şi instituţională, conflicte civile, proastă guvernanţă. Dar CNM sunt nu rareori participanţi activi la practicile de corupţie; astfel de practici sunt „economice" în măsura în care cumpărarea bunăvoinţei politice este mai mult decât compensată prin accesul privilegiat la resurse. De pildă, aflăm din dezvăluirile corespondenţei diplomatice americane publicate de WikiLeaks în 2010 cât de extins este controlul companiei petroliere Shell asupra deliberărilor guvernului nigerian (Smith, 2010).

Presiunea globalistă pentru liberalizare şi dereglementare, bazată pe credinţa în capacitatea pieţelor de a se autooptimiza, trebuie să se confrunte cu eşecurile pieţei libere – fie că este vorba de deficitul de „responsabilitate corporatistă" în statele slab reglementate sau de aventurile speculative de pe Wall Street, care au generat catastrofa financiară şi economică din 2008. Dar ideologiile au caracteristica de a evita testul realităţii. Ele „explică" inadecvarea empirică invocând o imperfectă transpunere a principiilor în politicile economice. De exemplu, pentru „fundamentaliştii pieţei" (*market fundamentalists*)[29], crahul financiar din 2008 şi urmările sale nu constituie un temei de revizuire a principiilor neoliberalismului. Începută prin prăbuşirea pieţei imobiliare în SUA în vara lui 2008 şi extinsă rapid asupra industriei financiare globale (care a alimentat copios şi iresponsabil enormul aflux de capital de pe piaţa nord-americană), criza a relevat consecinţele retragerii prelungite a autorităţii guvernamentale din supravegherea şi reglementarea pieţelor de capital. „Piaţa" a creat instrumente financiare prin care riscul a fost „deghizat", iar profiturile au fost decuplate de realitatea economică[30].

În prezent, credibilitatea neoliberalismului ca ghid de politici macroeconomice a fost serios afectată. Intervenţionismul keynesian a fost parţial reabilitat: SUA şi alte state dezvoltate au mobilizat sume colosale de bani publici pentru a combate efectele crizei prin vaste programe guvernamentale de salvare economică (*bail out*). Dar credinţa în virtuţile autocurative ale pieţei s-a perpetuat într-o argumentare adesea părtinitoare, ca în cazul actualei contraofensive antiintervenţioniste a industriei financiar-bancare – chiar dacă ea a fost prima beneficiară a uriaşelor „injecţii" guvernamentale de capital. Numai statele UE au alocat 4,8 trilioane de euro pentru a revitaliza sectorul financiar în timpul crizei (*EC* Press Release, 2011). Statele au salvat de la faliment mari companii financiare şi industriale, cu efectul unor triple „daune morale": (1) multinaţionalele care au participat activ la

29. Termenul de *fundamentalism al pieţei* îi este atribuit lui George Soros (1998). Mai recent, Soros (2008, p. x) identifică fundamentalismul pieţei cu un *laissez-faire* de secol XIX, „care susţine că pieţele trebuie să aibă frâu liber." El acuză fundamentalismul pieţei că, la fel ca marxismul, „îşi ia un aer ştiinţific [...] pentru a manipula realitatea, nu pentru a o înţelege" (2008, p. 74).
30. Vezi Bosworth şi Flaaen (2009), printre alţii.

speculaţiile ce au precipitat criza au fost absolvite de răspunderea financiară pentru acţiunile lor ; (2) activele şi datoriile lor au fost acoperite din fonduri publice, adică din contribuţiile celor afectaţi de criză ; (3) companiile mici şi mijlocii, care nu au talie „sistemică", au fost discriminate, ele nebeneficiind nici pe departe de acelaşi grad de asistenţă guvernamentală[31]. Totuşi, evaluarea cvasi-consensuală a programelor de salvare economică ale guvernelor occidentale este că au contribuit semnificativ la diminuarea efectelor negative ale crizei, salvând numeroase locuri de muncă.

9. Globalizarea şi Uniunea Europeană

Devastată de cel de-al Doilea Război Mondial, Europa s-a refăcut economic într-un ritm foarte rapid. O contribuţie esenţială la lansarea reconstrucţiei europene a avut-o Programul European de Recuperare (European Recovery Program), mai bine cunoscut drept Planul Marshall (de la numele lui George Marshall, secretar de stat al SUA între 1947 şi 1949). Acest program a fost un colosal efort de susţinere economică a statelor europene de către guvernul american, care, între 1948 şi 1952, a oferit 13 miliarde de dolari ca asistenţă tehnică şi economică, pe lângă circa 12 miliarde care fuseseră deja oferite între 1945 şi 1948[32]. Rezultatele Planului s-au văzut repede. Aşa cum arată Barry Eichgreen (2008, p. 57), deja în 1951 nivelul de producţie cumulat al statelor beneficiare era cu 35% mai mare decât în 1938. De asemenea, Planul Marshall a contribuit la crearea în Europa Apuseană a unui spaţiu democratic şi liberal şi a unei vaste economii unificate prin instituţii, prin reducerea barierelor tarifare şi prin mari proiecte de infrastructură (Eichgreen, 2008, pp. 64 şi urm.). Indubitabil, Planul Marshall a fost un factor-cheie de integrare europeană şi de globalizare economică : companiile multinaţionale americane au fost stimulate să-şi deschidă sucursale în Europa datorită vastei pieţe „interne" în formare, în care era mult mai profitabil să localizezi producţia decât să importi produse taxate vamal.

Europa Occidentală a cunoscut apoi două decenii de dezvoltare fulminantă : rata agregată de creştere economică a fost apropiată de 10% anual ; au fost consolidate instituţiile democratice în Germania şi Italia ; au fost edificate vaste programe de protecţie socială. Pas cu pas, statele vest-europene au creat un cadru instituţional integrat : în 1951, prin Tratatul de la Paris, a fost creată Comunitatea Economică a Cărbunelui şi Oţelului (CECO), pas decisiv în stabilirea încrederii între Franţa şi Germania, în crearea unei pieţe unificate şi a unei instituţii europene supranaţionale (Înalta Autoritate) (*Declaraţia Schumann*, 1950). Apoi, prin Tratatele de la Roma din 1957, au fost înfiinţate Comunitatea Europeană a Energiei Atomice (Euratom) şi Comunitatea Economică Europeană (CEE) – care a creat o uniune vamală a statelor membre. În 1967, prin Tratatul de Fuziune, structurile executive ale CECO, Euratom şi CEE au fost integrate într-o singură structură instituţională. În 1987, Actul Unic European a decis realizarea unei pieţe europene unice până în 1992 prin armonizare legislativă şi politică.

Însă, începând cu anii 1980, integrarea politică a fost însoţită de suspiciunea unor segmente crescânde ale publicului european faţă de proiectul de „europenizare". Ca o ironie,

31. Vezi Stern şi Feldman (2009, pp. vii, ix, 2).
32. Este relevant că PIB-ul american era de aproximativ 230 de miliarde de dolari, faţă de circa 14.000 de miliarde astăzi.

un deceniu mai târziu, acelaşi public avea să se îndrepte împotriva globalizării, căutând protecţie în construcţia europeană. După cum observă Philip Gordon (2004)[33] :

> „Europenizarea din anii 1980 a fost preludiul «globalizării» din anii 1990. Chiar şi oponenţii erau aceiaşi : socialişti, grupuri ecologiste şi naţionalişti. Aceste grupuri luptau împreună împotriva procesului de integrare europeană de la finele anilor 1980 şi împotriva Tratatului de la Maastricht din 1991, care a consolidat acest proces. Când au pierdut dezbaterea, activiştii antieuropenizare şi-au îndreptat energiile către rezistenţa împotriva globalizării şi a manifestărilor ei la finele anilor '90 : OMC, Acordul Multilateral de Investiţii, Forumul Economic Mondial şi răspândirea culturii americane. Cu alte cuvinte, în vreme ce în anii '80 UE era văzută ca o forţă pentru globalizare, în anii '90 a devenit un instrument de gestionare a acestor procese".

Pe parcursul anilor 2000 UE a fost scena unor mari proteste antiglobalizare. La Genova, în 2001, cu ocazia summitului G-8, au demonstrat aproximativ 200.000 de persoane, ajungându-se la ciocniri dure cu forţele de ordine. În 2006, activişti ai Greenpeace şi membri ai Confédération Paysanne, sindicat al fermierilor condus de José Bové (notoriu pentru distrugerea unui magazin McDonalds în sud-vestul Franţei, în 2002), au distrus lanuri de porumb modificat genetic în Franţa. În 2002 şi 2003 au avut loc mari proteste pacifiste în mai multe capitale europene împotriva intervenţiei militare a SUA în Irak. Aceşti militanţi alter-globalişti sunt mai vizibili în Europa decât oriunde în lumea dezvoltată. Şi, într-adevăr, îngrijorările lor sunt mai justificate decât în America, de exemplu, dată fiind structura economică şi socială a statelor UE, mai vulnerabile la „agresiunile" globalizării. Programele sociale sunt mai ample în UE decât peste ocean, filosofia socială europeană fiind mai ataşată de ideile de egalitate şi de drepturi colective decât cea americană, unde individualismul este mai bine ancorat ; mobilitatea geografică a forţei de muncă americane este de şase ori mai mare decât în UE, iar sindicatele europene sunt mari şi puternice în comparaţie cu cele americane (Gordon, 2004)[34]. Aceste date conferă globalismului european un aspect distinct faţă de cel american. După cum observă Abdelal şi Meunier (2010, p. 351) :

> „Viziunea alternativă promovată vreme de două decenii în Europa continentală este una în care globalizarea nu este formată numai prin eliminarea reglementărilor, ci şi prin facerea lor ; una în care şi birocraţii, nu doar managerii şi politicienii, scriu regulile jocului. Pieţele pentru fluxurile de bunuri şi de capital sunt clădite pe fundamente instituţionale, inclusiv pe miriade de reguli formale care obligă guvernele din toată lumea să îmbrăţişeze deschiderea. Este o globalizare posibilă prin reguli codificate şi instituţii puternice, nu prin dereglementare şi eliminarea constrângerilor instituţionale".

La sfârşitul anilor 1990, Pascal Lamy, actualul director al Organizaţiei Mondiale a Comerţului (OMC), pe atunci comisar european pentru Comerţ, lansa termenul de *mondialisation maîtrisée*, ca element de identitate ideologică al Comisiei Prodi (Gordon şi Meunier, 2001). Doctrina globalizării manageriate era caracterizată prin preocuparea pentru *dreptate procedurală*, impusă prin reguli şi instituţii menite a controla globalizarea şi a o legitima în faţa unui public înclinat să o blameze pentru erodarea standardelor de viaţă. Se urmărea instituirea de reguli supranaţionale, însoţită de implicarea mărită a organizaţiilor internaţionale – în primul rând a OMC – în reglementarea practicilor pieţei.

---

33. „Globalization : Europe's Embrace", 1 noiembrie 2004, www.brookings.edu/articles/2004/1101europe_gordon.aspx ?rssid=gordonp, accesat la 10 februarie 2012.
34. Gordon (2004), *idem*.

Această doctrină a fost elaborată iniţial de un număr de înalţi funcţionari francezi, formaţi în administraţia preşedintelui François Mitterand[35]. Dacă miza principală a abordării a fost recâştigarea încrederii populare în binefacerile „mondializării", caracteristica ei a fost reticenţa decidenţilor europeni de a accepta liberalizarea pieţelor de capital :

> „Economia europeană avută în vedere de autorii şi de negociatorii Tratatului de la Roma nu era una necondiţionat liberală. Bunurile, serviciile şi persoanele puteau circula liber. Totuşi, capitalul nu urma să aibă această libertate, potrivit Tratatului, cu excepţia cazurilor în care se impune «funcţionarea corectă a Pieţei Comune». Condiţionarea obligaţiei de liberalizare a capitalului reflecta, în parte, consensul că fluxurile de capital trebuie controlate pentru a evita crizele financiare" (Abdelal şi Meunier, 2010, p. 359).

Treptat totuşi, oficialii europeni au implementat politici de liberalizare a pieţelor de capital. Dar reţinerea lor faţă de „banii fierbinţi" (*hot money*), care i-a despărţit de concepţia americană a pieţelor neîngrădite, avea să se dovedească întemeiată : colapsul economic din 2008 a fost esenţialmente declanşat de excesele speculative de pe pieţele globale de capital.

Discursul globalizării manageriate pare să fi avut un impact public pozitiv în statele UE la mijlocul anilor 2000. Conform unui sondaj de opinie Eurobarometru din 2004, 64% dintre europeni erau în favoarea globalizării, în timp ce doar 28% erau categoric împotriva ei (*Eurobarometer* 61.0, 2004). Procentele au fost confirmate mai recent : în 2009, 61% dintre europeni aveau o opinie favorabilă despre globalizare, iar 26% erau împotrivă (*Eurobarometer* 72 : 2, 2009, p. 17). Pe de altă parte, după ultimele două valuri de extindere a UE, în 2004 şi 2007, entuziasmul Europei Occidentale pentru noi extinderi a scăzut considerabil. Potrivit Eurobarometrului din 2009, doar 41% din populaţia statelor UE-15 este de acord cu noi extinderi, în timp ce 46% este ferm împotrivă (*Eurobarometer* 72 : 1, 2009, p. 232). Diferenţa – crescândă cu fiecare nou val de extindere – de dezvoltare economică şi de cultură politică dintre statele Europei pre-2004 şi cele nou intrate (în special Bulgaria şi România) a diminuat încrederea cetăţenilor europeni în proiectul european. În plus, recesiunea economică din 2008-2009 a avut un rol important în revenirea unor tendinţe naţionaliste şi protecţioniste, atât din partea statelor membre, cât şi a diferitelor grupuri politice şi ale societăţii civile. Uniunile sindicale din Germania s-au dovedit a fi oponenţi ai deschiderii pieţei muncii pentru ţările nouintrate. Începând cu 2010, Partidul Libertăţii din Olanda, situat în extrema dreaptă a spectrului politic, este reprezentat în Parlament şi susţine guvernul minoritar al Partidului Popular al Libertăţii şi Democraţiei. Naţionalist şi eurosceptic, Partidul Libertăţii este forţa politică ce constrânge guvernul lui Mark Rutte să blocheze admiterea României şi Bulgariei în Spaţiul Schengen. În 2012 a lansat website-ul „Punct de raportare al central- şi est-europenilor", care găzduieşte opinii şi atitudini xenofobe la adresa cetăţenilor statelor nou intrate în UE.

---

35. „Jacques Delors a fost ministrul de Finanţe al lui Mitterand şi după aceea preşedinte al CE, vreme de un deceniu. Pascal Lamy a fost consilierul lui Delors, comisar european pentru Comerţ şi este în prezent şef al OMC. Michel Camdessus a fost primul director al Trezoreriei pentru Mitterand, care l-a numit apoi guvernator al Băncii Franţei ; Camdessus a ajuns mai târziu director executiv al FMI. Hervé Hanoun a fost consilierul prim-ministrului Pierre Mauroy şi apoi o figură proeminentă la Banque de France. Henri Chavransky a fost la Trezorerie în anii 1980 şi a condus apoi influentul Comitet privind Mişcările de Capital şi Tranzacţiile Invizibile (CMIT) al OECD. Cu excepţia lui Camdessus, care tinde să se identifice ca social-creştin, ceilalţi sunt socialişti" (Abdelal şi Meunier, 2010, p. 354).

Dincolo de forţele politice interne, diferenţa de dezvoltare economică dintre Vestul şi Estul continentului, cu deosebirea aferentă dintre costurile forţei de muncă, reproduce (la scară redusă şi în condiţii relativ controlabile instituţional şi normativ) liniile de forţă ale globalizării : externalizările de capacităţi productive din apusul în răsăritul UE, stimulate de mâna de lucru ieftină.

Criza monedei euro din 2009, declanşată de datoriile suverane ale Greciei şi Irlandei, dar şi de deficitele mari ale ţărilor Europei mediteraneene[36], a adâncit incertitudinile proiectului european şi a subminat, în special în nordul Europei, încrederea în autoritatea instituţiilor comunitare, în favoarea autorităţilor naţionale. Pe acest fond, UE nu poate avea decât o capacitate diminuată de a răspunde la presiunea crescândă a globalizării.

10. România în jocul globalizării

10.1. *Anii 1990*

La scurt timp după Revoluţia din decembrie 1989, economia românească a intrat într-o recesiune prelungită[37]. În primii cinci ani postcomunişti, societatea a traversat o dureroasă perioadă de hiperinflaţie ; indicele mediu anual al creşterii preţurilor a crescut exploziv între 1990 şi 1993[38]. 1990 a fost un an în care populaţia a consumat euforic, bazându-se copleşitor pe importuri. Efectul a fost un deficit comercial destabilizator. Pe acest fond, societatea românească a intrat într-un proces amplu şi convulsiv de transformare politică, economică şi socială (Smith, 2001, p. 127). Deşi la scurt timp după decembrie 1989 s-a impus un vag consens cu privire la direcţia democratică şi capitalistă de evoluţie a ţării, detaliile modelului de dezvoltare şi mijloacele de realizare a tranziţiei au devenit parte a luptei pentru putere între mari grupuri de interese. Competiţia a fost articulată ideologic, iar globalismul neoliberal a jucat un rol distinct şi important, deşi nu a prevalat în primul deceniu al tranziţiei.

Iată datele structurale de la care plecau economia şi societatea românească în 1990. Sistemul planificat al regimului Ceauşescu fusese unul dintre cele mai rigide, sărăcite şi disfuncţionale din „lagărul socialist" : o economie epuizată de efortul naţional al plăţii datoriei externe, de-a lungul anilor 1980 ; mari capacităţi industriale cu eficienţă redusă, ocupând un număr mare de muncitori – aproximativ 8 milioane în 1989, din care aveau să rămână doar 4,5 milioane 15 ani mai târziu ; lipsa până şi a rudimentelor unei economii de liber schimb – altfel decât în vasta economie subterană –, spre deosebire de Ungaria, de exemplu, unde se formase deja o clasă a micilor întreprinzători (Tismăneanu *et al.*, 2007, p. 439) ; o infrastructură săracă şi degradată ; dezavantajul distanţei geografice faţă de statele europene dezvoltate.

---

36. Totuşi, o analiză aprofundată arată că vina pentru declanşarea crizei euro nu poate fi atribuită exclusiv Irlandei şi statelor Europei mediteraneene, ci şi practicilor bancare hazardate, de dinainte de criza din 2008, ale marilor bănci din zona Uniunii Monetare Euro (vezi Dăianu, 2011).
37. Rata de creştere economică a fost negativă pe întreg parcursul anilor 1990 : -8,8% în 1992, -6,1% în 1997, -4,8% în 1998, -1,2% în 1999 (*Anuarul Statistic al României*, 2001).
38. 5,1% în 1990, 170% în 1991, 210% în 1992, 256% în 1993, după care a urmat o scădere în următorii doi ani : 134% în 1994 şi 32% în 1995 (Pasti, 2006, p. 365).

Primele alegeri libere din mai 1990 au produs o guvernare care s-a angajat într-una dintre cele mai dure „terapii de şoc" din Europa de Est. Măsurile luate de guvernul Petre Roman au dezagregat structura socialistă a economiei, dezlănţuind forţe sociale pe care executivul nu le-a mai putut controla şi care i-au precipitat eliminarea de la putere în septembrie 1991, printr-una din atunci obişnuitele descinderi ale minerilor din Valea Jiului în capitală[39]. „Terapia de şoc", prescrisă de FMI prin Consensul de la Washington, a constat în privatizări masive şi rapide ale proprietăţii de stat, în liberalizarea preţurilor, a cursului de schimb şi a pieţei de capital, în reducerea subvenţiilor publice etc. (Smith, 2001, p. 132).

Pentru a înţelege amploarea efectelor, sunt utile câteva explicaţii. Producţia industrială a României socialiste fusese organizată ca un lanţ în care întreprinderile industriale depindeau unele de altele logistic şi tehnologic : ceea ce prelucra una dintre ele era produsul finit furnizat de alta. Desfacerea producţiei şi finanţarea achiziţiilor erau atributul unei birocraţii administrative separate de managementul industrial. Când guvernul a decis reorganizarea fostei industrii socialiste în companii de stat şi regii autonome, a separat activitatea de producţie de resursele financiare, care înainte fuseseră alocate centralist. Astfel, aşa cum arată Vladimir Pasti (2006), încă de la începutul perioadei de tranziţie postcomunistă a României, din ruinele economiei socialiste s-au constituit două mari grupuri de interes, ce aveau să rivalizeze politic şi economic mai bine de un deceniu : pe de o parte, *managementul marilor întreprinderi industriale*, iar pe de altă parte, *managementul financiar-bancar*. Ambele au avut ca interes dominant transferul privilegiat de avuţie din domeniul public în domeniul privat. Ambele şi-au folosit influenţa politică şi persuasiunea ideologică pentru a avansa versiunea convenabilă de reformă. Ambele au generat, prin mecanisme proprii, capitalişti ai României contemporane.

Alianţa electorală postdecembristă între interesele muncitorilor industriali şi ale directorilor marilor companii de stat pleda pentru o privatizare lentă şi controlată a activelor statului prin transfer gratuit în favoarea „oamenilor muncii" – în fapt, preponderent a directorilor înşişi. Interesaţi în menţinerea vechilor pieţe şi structuri de producţie, managerii industriali au mobilizat muncitorimea înspăimântată de spectrul unei schimbări rapide şi imprevizibile. Sloganul naţionalist „Nu ne vindem ţara !" a fost amprenta ideologică a acestui pol de putere socială şi economică. El a avansat cu insistenţă principiile şi retorica antiglobalismului naţionalist şi populist, pe care le-a impus periodic prin acte de forţă socială (greve, manifestaţii, blocări de drumuri, uneori violente) şi politică (prin presiunea electorală a muncitorilor şi prin intrarea clasei directorilor în viaţa politică). „Terapia de şoc" a fost contrară în obiective şi ritm acestor interese.

Opţiunea ideologică de tip neoliberal a fost asumată de un grup politic şi economic subsumat Partidului Naţional Liberal (PNL), care pleda pentru privatizarea masivă şi rapidă a proprietăţii de stat la „preţul pieţei", ceea ce în condiţii de decapitalizare cronică s-a tradus prin „privatizarea pe un leu" propusă de Dinu Patriciu, printre alţii (Patriciu şi Rusu, 1998). Susţinerile ideologice ale grupării erau că eficienţa generată de antreprenoriatul privat avea să genereze suficientă bunăstare pentru a compensa pierderea de avuţie publică şi că piaţa avea să elimine practicile neconcurenţiale şi corupte prin care era parazitată proprietatea de stat. Viziunea avea însă în comun cu cea „directocratică", a „restructurării" controlate

39. „Mineriadele" au fost suita de intervenţii violente ale muncitorilor minieri din Valea Jiului în Bucureşti (1990 şi 1991) şi Râmnicu Vâlcea (1999), declanşate şi desfăşurate sub organizarea unor lideri sindicali influenţi – precum Miron Cosma – pentru obţinerea unor avantaje economice şi sociale. Cea mai violentă şi nefastă prin consecinţe a avut loc între 13 şi 15 iunie 1990.

a întreprinderilor de stat, o aversiune faţă de infuziile substanţiale de capital străin, care ar fi stabilit rapid dominaţia companiilor multinaţionale asupra economiei româneşti. În fond, miza centrală era preluarea controlului asupra capitalului de stat de către o pătură de capitalişti autohtoni în numele „interesului naţional". Pentru preluarea controlului, în lipsa unei concurenţe serioase din partea capitalului străin[40], au fost create mecanisme de transfer ilegitim de proprietate, amestecând corupţia (mai ales în forma „capturării statului" de către grupuri de interese), vidul legislativ, incompetenţa şi incapacitatea (uneori deliberată) a funcţionarilor guvernamentali de a reglementa, controla şi impune respectarea legii.

Să remarcăm că principalele voci publice ale principiilor pieţei libere, şi anume partidele „istorice" – PNL şi Partidul Naţional Ţărănesc Creştin Democrat (PNŢCD), reînfiinţate în 1990 –, au susţinut liberalizarea economiei, promovând totuşi dimensiunea „naţională" a acumulării de capital. Pe de altă parte, Partidul Social Democrat (PSD), portavoce a alianţei dintre directocraţie şi muncitorii industriali, dar şi a populaţiei rurale, a contribuit la întârzierea inserţiei României în fluxurile investiţionale globale. În cea mai mare parte a anilor 1990, globalismul a avut o reprezentare ştearsă în ţara noastră, în ciuda unui discurs politic care valoriza declarativ virtuţile pieţei libere.

Revenind la mecanismele de transfer de proprietate : pe de o parte, gruparea „bancherilor", care controla cea mai mare parte a capitalului de pe piaţă, a acordat sistematic credite preferenţiale clientelei politice şi economice, adesea la dobânzi cu mult sub rata anuală a inflaţiei. Au fost chiar înfiinţate instituţii bancare cu scopul asumat al devalizării portofoliilor chiar de către acţionariatul băncii, ca în cazurile Credit Bank, Columna, Dacia Felix, Banca Internaţională a Religiilor, Banca Română de Scont şi altele (Pasti, 2006). Pasivitatea statului, sub pretextul neintervenţiei în domeniul relaţiilor economice private, a atins cotele culpei penale. Aşa de pildă, fonduri private de investiţii, precum SAFI[41] sau FNI[42], au fost gestionate fraudulos fără a fi deranjate de autorităţi, până în pragul colapsului financiar – nu înainte însă de a fi spoliate de către propriii manageri.

Pe de altă parte, mijloacele predilecte ale directocraţiei industriale au fost : (1) „instituţia" *arieratelor*, adică neplata datoriilor tolerată în mod selectiv de autorităţi, prin care industrii întregi au fost în fapt subvenţionate fără a trebui să recurgă la credite bancare ; şi (2) *firmele-căpuşă*, prin care managementul întreprinderilor transfera unor companii private (conduse de regulă de rude apropiate) active ale companiilor de stat[43]. Problema arieratelor este şi stăzi acută în economia românească. Una dintre condiţiile impuse de FMI în cadrul Aranjamentului

40. Investiţiile străine, directe şi de portofoliu, în România anilor 1990 au fost mici în comparaţie cu cele din statele Europei Centrale şi de Est (Light şi Finnemore, 2001).
41. SAFI a fost un fond de investiţii înfiinţat în 1994 de Societatea de Administrare a Investiţiilor SAFI Invest SA. SAFI „a grupat politicienii şi oamenii de afaceri ai dreptei" (Pasti, 2006, p. 332). A funcţionat ca un joc piramidal mai credibil şi mai sofisticat decât defunctul Caritas, dar s-a prăbuşit în condiţii similare, în 1996, la solicitarea societăţii de administrare.
42. Fondul Naţional de Investiţii, înfiinţat în 1996 de societatea SOV Invest, fond de investiţii înfiinţat de omul de afaceri Sorin Ovidiu Vântu. FNI a funcţionat ca un joc piramidal ce s-a prăbuşit în 2000, cu păgubirea a peste 300.000 de investitori. Este descris de Pasti (2006, p. 333) ca „apogeul ingineriilor financiare ale tranziţiilor româneşti şi totodată sfârşitul acestora".
43. Frecvent, arieratele coexistau cu firmele-căpuşă, fiind modalitatea de decont dublu al costurilor generate pentru întreprinderea de stat de către directori : profitul parazitar al firmelor private, suplimentat de salariile mari şi de alte prime de la compania publică. Într-un fel sau altul, aproape toţi afaceriştii autohtoni de calibru, cu excepţia, probabil, a celor – puţini – care acumulaseră în străinătate un capital de bază, au recurs la astfel de mijloace.

Stand-By încheiat în 2009 a fost ca guvernul român să-şi asume ţinte de reducere a arieratelor – din care cea mai mare parte revine administraţiilor locale şi sectorului sănătăţii publice. Limita superioară a arieratelor a fost atinsă în iunie 2010, fiind de circa 1.900 de miliarde de lei, după care a început o diminuare treptată a acestora (FMI, 2012, p. 13).

Instituţional, sub imperiul reformării cerute României pentru apropierea de cluburile statelor occidentale, liderii politici au asumat normele globalismului pieţei. În 1995, Bucureştiul devenea membru al OMC[44]. În plus, între 1990 şi 1995 România semnase nu mai puţin de 44 de tratate bilaterale de protecţie a investitorilor (BITs) (Van Harten, 2005, p. 614). Totuşi, abia din decembrie 1999, odată cu deschiderea negocierilor de aderare la UE, a început să crească vizibil prezenţa capitalului străin în România. Globalizarea a cuprins pe deplin România în anii care au urmat. Un rol activ l-a avut guvernarea Convenţiei Democratice din România (CDR), în perioada 1996-2000. Guvernul Ciorbea (1996-1998) a luat noi măsuri de liberalizare a preţurilor şi a cursului valutar, a eliminat subvenţiile pentru întreprinderi şi a redus barierele netarifare în calea importurilor (Smith, 2001, p. 154). Deşi în spiritul globalismului, aceste politici nu au avut cadrul instituţional adecvat, astfel că, pe termen scurt, au dus la înrăutăţirea situaţiei economice : scăderea salariilor, creşterea inflaţiei etc. Popularitatea guvernării CDR a fost iremediabil afectată.

10.2. *România după anul 2000*

În 2000 debuta o perioadă de creştere economică susţinută[45]. Economia s-a liberalizat progresiv prin reforme stimulate de perspectiva aderării la UE şi NATO. Investiţiile străine au crescut spectaculos, aducând cu ele controlul gradual al capitalul străin asupra unor sectoare-cheie ale economiei naţionale, precum cel bancar şi cel energetic.

Ironic, după ce capitalul autohton şi-a pierdut în mare măsură mijloacele de rezistenţă în faţa forţelor corporatiste străine, FMI a devenit la începutul anilor 2000 un oponent al politicilor capitalului internaţional, în numele sănătăţii macroeconomice a României. Fondul a insistat asupra unor măsuri de îngrădire a creditului bancar, copleşitor finanţat din străinătate. Deşi guvernanţii români nu au agreat astfel de constrângeri, influenţa FMI era garantată prin rolul său în acordarea calificativului de „economie de piaţă funcţională" pentru România – condiţie de aderare la UE. După ce acest statut a fost obţinut în toamna lui 2004, Bucureştiul nu a mai fost dispus să se conformeze „Consensului de la Washington". Într-adevăr, în 2005 guvernul Alianţei „Dreptate-Adevăr" a refuzat să încheie un nou acord cu FMI. Viziunea guvernului Tăriceanu a fost că o creştere economică susţinută are nevoie de un deficit bugetar ridicat, adică de cheltuieli publice ridicate. A crescut semnificativ şi consumul privat, finanţat copios de băncile străine. Datoria externă şi deficitul balanţei comerciale au crescut vertiginos. Banii „ieftini" ce au inundat piaţa imobiliară au generat un uriaş „balon" care, probabil mai mult decât orice alt factor (deficit, datorie publică etc.), avea să contribuie la colapsul economic din 2009.

---

44. Principiile OMC includ şi deziderate ale dreptăţii globale, precum „privilegii speciale pentru ţările mai puţin dezvoltate", şi promovarea unor bunuri colective, ca sănătatea publică şi protecţia mediului, cu condiţia ca ele să nu mascheze măsuri protecţioniste. (www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/what_stand_for_e.htm, accesat la 10 februarie 2012).
45. 2% în 2000, 5,8% în 2001, 5% în 2002 şi 2003, 8,5% în 2004, 4% în 2005, 8% în 2006, 6% în 2007 şi 8% în 2008 (*businessday.ro*, „Editorial", 13 decembrie 2009).

10.3. *România şi criza financiară din 2008-2009*

Criza financiară a lovit România năpraznic, în ciuda optimismului afişat de lideri în faţa evenimentelor economice ce se precipitau în lumea industrializată. Piaţa imobiliară s-a prăbuşit odată cu piaţa creditelor bancare. Şomajul a crescut şi astfel s-au mărit şi costurile serviciilor sociale. Viteza şi amplitudinea acestor fenomene au arătat fragilitatea reformelor întreprinse în cei câţiva ani anteriori de prosperitate, expunând slăbiciuni sistemice. În a doua parte a lui 2008, bursa de mărfuri de la Bucureşti a pierdut 65% din valoare, leul s-a depreciat cu 15%, iar costurile împrumuturilor externe s-au mărit cu 9% (FMI, 2012, p. 3).

Răspunsul guvernamental românesc la recesiunea economică a constat în reduceri de cheltuieli publice dintre cele mai severe din Europa: în sectorul bugetar au fost reduse drastic salariile (cu 25% la începutul lui 2010), pensiile, cheltuielile pentru programe sociale, investiţiile şi achiziţiile. Au fost disponibilizaţi zeci de mii de angajaţi din sectorul public. Economia s-a contractat semnificativ, nefiind practic susţinută de nici un fel de măsuri de stimulare. În iulie 2010, taxa pe valoarea adăugată (TVA) a crescut cu 5%.

Astfel de măsuri contravin aparent „manualului" economiei de piaţă, care prescrie stimularea activităţii economice prin consum, prin reduceri de dobânzi şi prin investiţii. Ele sunt explicate de Krugman (2008) ca *paradox al statelor emergente*: nevoia de a câştiga încrederea pieţelor financiare sileşte statele emergente la reduceri draconice de cheltuieli bugetare, chiar cu preţul devastării serviciilor publice, al frânării creşterii economice şi al creşterii şomajului. Dar chiar dacă pot fi explicate din perspectiva „încrederii pieţelor", implementarea lor a suferit mult din punctul de vedere al planificării, al coerenţei şi al transparenţei. Măsurile de austeritate au lovit cu precădere sistemele de sănătate şi de educaţie, aflate şi înainte într-o condiţie precară. Dar pieţele internaţionale au răspuns pozitiv, ratingul de ţară a crescut, iar instituţiile financiare internaţionale au apreciat că Bucureştiul a făcut ceea ce trebuia. În mai 2009, FMI a aprobat acordarea unui pachet financiar de 20 miliarde de euro, din care 5 miliarde reprezintă cofinanţare din partea UE, iar 2 miliarde din partea Băncii Mondiale, a Băncii Europene de Reconstrucţie şi Dezvoltare (BERD) şi a Băncii Europene de Investiţii (BEI). Lucrurile s-au desfăşurat în bună măsură după scenariul lui Krugman, aşa cum arată chiar datele FMI:

> „România a fost printre primele ţări europene care au căutat încheierea unui SBA [Stand-By Arrangement, n.n.] la începutul lui 2009, când criza încă nu-şi arătase întreaga amploare. Programul a dus rapid la ajustarea prognozei de creştere la prima evaluare trimestrială. Prognoza pe 2009 de creştere reală a PIB-ului a fost revizuită în jos de la -4,1% la data aprobării programului la -8,5% la data primei evaluări, întrucât cererea internă – în special consumul – a scăzut drastic. Ca urmare, importurile au scăzut şi ele mai mult decât se anticipase, ducând la o reajustare externă mai rapidă. Deşi investiţiile străine directe (FDI) au suferit o încetinire şi mai pronunţată, poziţia externă a României a continuat să se întărească şi rezervele internaţionale să se acumuleze într-un ritm mai rapid pe parcursul desfăşurării programului, contribuind la restaurarea încrederii pieţelor şi la accesul acestora" (FMI, 2012, p. 11).

Cele şapte evaluări trimestriale ale programului, începute în iunie 2009 şi încheiate în martie 2011, au consemnat absolvirea cu succes a Aranjamentului Stand-By (SBA). Acesta a fost urmat, începând cu 21 martie 2011, de un nou SBA de tip „precauţionar"[46], ca „asigurare

46. Fondurile sunt doar disponibile, nu şi efectiv „trase".

împotriva unor posibile şocuri viitoare". Valoarea acestuia este de 5,4 miliarde de euro, dintre care 3,6 miliarde sunt asigurate de FMI, 1,4 miliarde de UE şi restul de Banca Mondială (FMI, 2012, p. 22).

Dar prescripţiile FMI sunt controversate în spaţiul public românesc. Este notorie opoziţia constantă şi vehementă a Partidului Naţional Liberal (PNL) faţă de „condiţionalităţile" acordului de împrumut. Astfel, deşi favorabil gândirii neoliberale, PNL a accentuat în această privinţă dimensiunea „naţională" a platformei sale politice. PNL a denunţat insistent incapacitatea guvernului PDL de a reforma sectorul public şi de a utiliza eficient şi transparent împrumutul contractat prin SBA. Reprezentanţii PNL au criticat SBA pentru finanţarea „politicilor clientelare" ale puterii politice, pe seama îndatorării statului (Vosganian, 2011).

La fel de tranşant în respingerea programului FMI în România este şi cel mai mare partid de opoziţie, PSD. Liderul acestui partid, Victor Ponta, declara în august 2010 că „FMI girează toate deciziile stupide ale guvernului" (Grosu, 2010)[47] şi că ascunde, alături de guvern, adevărul despre situaţia economică a ţării. Criticile nu au fost îndreptate atât împotriva eficienţei politicilor economice ale FMI, cât împotriva presupusei complicităţi a FMI la degradarea calităţii guvernării în România.

Obiecţiile împotriva acordului cu FMI au venit şi din zona sindicală – ceea ce nu e surprinzător, dată fiind aversiunea uniunilor sindicale din toată lumea faţă de politicile de austeritate prescrise de Fond. Preşedintele Alianţei Naţionale a Sindicatelor Bugetarilor „Sed Lex", Vasile Marica, a afişat în repetate rânduri opinii conspiraţioniste potrivit cărora programul FMI în România este unul de îndatorare deliberată a statului român, pentru a-l sili să „vândă toate companiile pe care le deţine" (*Ziare.com*, 2010)[48]. Relativ surprinzătoare este însă similitudinea de conţinut a evaluării făcute de mediul patronal. Florin Pogonaru, preşedintele Asociaţiei Oamenilor de Afaceri din România (AOAR), a declarat că

> „Acordul cu FMI nu a făcut bine mediului de afaceri. […] Pentru mediul de afaceri a adus creşterea TVA, arierate masive, distrugerea lanţurilor de creare a valorii şi a adus îndatorare prin cheltuirea rezervei BNR pentru plata salariilor şi pensiilor. […] Orice acord cu FMI nu poate fi făcut înaintea unei dezbateri publice. […] Trebuie să ne lămurim în privinţa privatizărilor, pentru că alţii ne impun, iar noi nu suntem în stare să asigurăm un management eficient" (*Capital.ro*, 2011)[49].

În ciuda acestui larg spectru de critici la adresa politicilor FMI, ca vector perceput al globalizării, e notabilă absenţa unui răspuns articulat de tip alter-globalist la „ultraliberalismul" politicilor de austeritate implementate de guvernul dominat de PDL, atât din partea opoziţiei parlamentare, cât şi din partea mediului sindical.

47. „Ponta: FMI girează toate deciziile stupide ale guvernului", 6 august 2010, www.realitatea.net/psd-refuza-intanirea-cu-delegatia-fmi-a-trecut-vremea-intalnirilor-protocolare_726133.html, accesat la 10 februarie 2011.
48. „Vasile Marica: Jeffrey Franks a venit să-şi ia tainul", 5 august, www.ziare.com/economie/fmi/vasile-marica-jeffrey-franks-a-venit-sa-si-ia-tainul-1033558, accesat la 10 februarie 2012.
49. „Florin Pogonaru: Acordul cu FMI nu a făcut bine mediului de afaceri", 8 februarie, www.capital.ro/detalii-articole/stiri/acordul-cu-fmi-nu-a-facut-bine-mediului-de-afaceri-143929.html, accesat la 10 februarie 2012.

10.4. *ONG-uri şi think-tankuri româneşti implicate în dezbaterile ideologice*

Deşi reprezentată printr-un număr crescând de ONG-uri profesionalizate şi credibile, ideologia românească de tipul Mişcării pentru Dreptate Globală se manifestă fragmentar în diferitele domenii care reclamă echitate socială: mediul înconjurător şi limitarea încălzirii globale, drepturile omului şi ale minorităţilor, combaterea corupţiei etc. Denunţând consecinţele negative sau riscante ale globalizării, membrii ONG-urilor ecologiste sunt conectaţi la reţelele transnaţionale ale societăţii civile. Una dintre cele mai active ONG româneşti de protecţie a mediului, Terra Mileniul III[50], este dedicată programelor de combatere a efectelor încălzirii globale şi de dezvoltare durabilă. Organizaţia nu asumă explicit o umbrelă ideologică, dar se situează clar de partea „politicilor verzi" (*green politics*) – ideologie afiliată natural la globalismul Mişcării pentru Dreptate Globală.

Un rol activ în dezbaterile doctrinare şi ideologice din ultimii ani este jucat de *think-tank*-urile – adică de fundaţiile, institutele sau asociaţiile subordonate direct sau afiliate – partidelor mari. Unul dintre cele mai active este Institutul de Studii Populare (ISP), „fundaţie a Partidului Democrat Liberal" cu „rol de *think-tank*, prin intermediul căreia vor fi dezvoltate elementele doctrinare şi de identitate politică a PDL […] ISP îşi propune să contribuie la dezvoltarea şi promovarea *doctrinei populare* în România" (s.n.)[51]. Doctrina populară, definită ca „sinteză de centru-dreapta a conservatorismului cu liberalismul", nu este elaborată explicit de ISP în raport cu globalismul. Dar, din susţinerea faţă de recentele măsuri de „modernizare a statului" promovate de guvernul condus de PDL, se poate infera orientarea favorabilă neoliberalismului.

Un *think-tank* preocupat de „curentele libertarian, liberal şi conservator şi alte mişcări intelectuale de centru-dreapta" este CADI (Centrul de Analiză şi Dezvoltare Instituţională)[52]. CADI rezonează, printre altele, la „fuzionism", definit ca „alianţa dintre dreapta conservatoare, religioasă şi pro-occidentală şi libertarienii reprezentând valorile liberalismului clasic" (Terpe şi Sterpan, 2010). Ca simpatizanţi ai „republicanismului marca Reagan", „fuzioniştii" români sunt deschişi faţă de *reaganomics*, politica economică a neoconservatorismului american din anii 1980. De altfel, CADI asumă explicit ideologia neoliberală. De pildă, în cadrul dezbaterilor conferinţei „Mecanismele crizei", organizată în septembrie 2010 în colaborare cu Fundaţia Konrad Adenauer, pronunţările au fost fără echivoc:

> „Actuala criză este mai degrabă o criză a statului decât a pieţei… Statul asistenţial a eşuat… Cauza acestei crize au fost politicile dăunatoare, aplicate în mod sistematic prin intervenţia în piaţă… [Efect] pervers al statului asistenţial: creşterea deficitelor nefinanţate… Criza atestă sfârşitul utopiei socialiste…" (CADI-KAS, 2010).

Totuşi, acurateţea acestor afirmaţii este îndoielnică. Când criza americană a creditelor subprime din 2008 a fost cauzată de un indubitabil exces speculativ al industriei financiar-bancare, pe fondul retragerii autorităţii de stat din rolul de monitorizare şi reglementare a

50. www.terraiii.ngo.ro, accesat la 10 februarie 2012.
51. www.isp.org.ro/index/, accesat la 10 februarie 2012.
52. www.cadi.ro/index.php/, accesat la 10 martie 2012.

instrumentelor financiare, a vorbi despre intervenţionismul statal ca despre cauza crizei este o formă de refuzarea testului realităţii. Daniel Dăianu (2012, p. 14) observă acelaşi lucru :

> „Se menţionează programe sociale, sugerându-se că acestea au provocat criza economică. Ca şi cum natura intermedierii financiare din ultimele decenii îşi are originea în programe sociale – ceea ce este un nonsens".

Apoi, „plasa de securitate socială" a funcţionat în ţările dezvoltate ca mecanism eficient de protecţie în timpul crizei ; statele „asistenţiale" au adesea deficite bugetare mai mici decât cele neoliberale[53] ; iar parazitarea sistemului de protecţie socială în România prin nenumărate cazuri ilegale de pensie de invaliditate nu este consecinţa unor politici publice, ci a slăbiciunii şi absenţei nejustificate a statului, tradusă printr-o răspândită şi tolerată cultură a fraudei.

Desigur, hipertrofierea sectorului public în anii de prosperitate economică dinaintea crizei a fost efectul unor politici publice iresponsabile, în special în statele din sudul continentului european – deşi criza economică e în egală măsură una a supraîndatorării private. Dar a avansa simplist opţiuni precum destructurarea completă a serviciilor sociale ca o precondiţie a libertăţii individuale şi economice înseamnă, printre altele, a ignora faptul că toate societăţile avansate au dezvoltat mecanisme de protecţie socială. Din nou, ideea este surprinsă adecvat de Dăianu :

„Statul providenţial trebuie reformat şi chiar diminuat ; intrăm într-o eră dominată de imperative de frugalitate, cumpătare în consum şi gestionarea resurselor. Pe de altă parte, trebuie spus că asigurările sociale nu înseamnă pur şi simplu milostenie, solidaritate socială (ca principiu eminamente moral) sau captarea bunăvoinţei electoratelor ; ele fac parte dintr-un mecanism economic şi social complicat, ipostaziat de un contract social, care încearcă să prevină sincopele conomice şi tensiunile sociale, dar şi să asigure ; anse egale în societate. Există bunuri publice care ajută însăşi economia privată să funcţioneze – de pildă, infrastructura de bază. Iar a încerca să privatizezi sistemele de educaţie şi asistenţă medicală în totalitate mi se pare o întoarcere în preistorie" (Dăianu, 2012, p. 14).

Este justificabil şi necesar să fie denunţată lunga serie de compromisuri politice care a dus în România la un sector public supradimensionat şi risipitor. Dar răspunsurile politice optime, consonante cu tendinţele globale ale secolului XXI, nu pot fi găsite decât în cunoaşterea aprofundată a mecanismelor interne şi internaţionale care guvernează economia şi societatea, nu în dogme ideologice predigerate şi irefutabile. Problema, cu alte cuvinte, este de a construi o variantă adaptată, eficientă, stabilă şi echitabilă de capitalism.

11. Concluzii

Procesul de globalizare s-a amplificat continuu după cel de-al Doilea Război Mondial, cunoscând un deceniu de glorie în anii 1990, după căderea Cortinei de Fier. Globalismul, ca voce ideologică a globalizării, a modelat şi dinamizat globalizarea după valorile şi principiile gândirii neoliberale. Mecanismele politice şi financiare astfel mobilizate au

53. „Ironia face ca economiile europene cele mai performante să fie în ţările (Germania, ţările scandinave) unde cheltuielile publice deţin cea mai ridicată pondere din PIB" (Dăianu, 2012, p. 14).

generat prosperitate, dar au şi produs efecte sociale şi ecologice care au antrenat, la trecerea în secolul XXI, o reacţie etică de anvergură mondială (GJM), dar şi o rezistenţă de tip naţionalist, protecţionist şi populist.

În dimensiunile etică şi culturală ale globalizării, *cosmopolitismul* este un corp de norme, valori şi practici de relevanţă aparte. Etic, cosmopolitismul este o doctrină a universalismului moral, afirmând valoarea egală a demnităţii fiecărei persoane. Într-adevăr, după al Doilea Război Mondial, angajamentul moral cosmopolit faţă de întreaga umanitate a fost un factor constant de mobilizare transnaţională pentru politicile de ajutor umanitar (Bhagwati, 2010, p. 121). Cultural, cosmopolitismul este produsul situaţiilor de interacţiune interculturală practicate la nivel global. După cum observă Kwame Anthony Appiah (2006, p. 85), cosmopolitismul cultural nu este expresia acordului asupra unor judecăţi ca urmare a dezbaterii raţionale, ci mai degrabă a unui proces de acomodare reciprocă: „Conversaţia nu trebuie neapărat să ducă la un consens, în special nu la unul asupra valorilor; este suficient că ajută oamenii să se obişnuiască unii cu alţii".

În România, în anii în care globalismul nu a avut practic oponent ideologic pe plan internaţional, tranziţia de la sistemul socialist la cel democratic şi capitalist a fost caracterizată de rezistenţă faţă de globalizare, în ciuda aderenţei retorice „oficiale" la unele principii ale ideologiei neoliberale. În fapt, mijloacele utilizate în efortul grupurilor autohtone de putere de a genera un „capital naţional" – mai ales prin transfer ilicit de proprietate din sfera publică în cea privată – au întârziat inserţia României în marile fluxuri ale globalizării. Această inserţie avea să se producă sistematic la începutul anilor 2000, după instalarea certitudinii aderării la NATO şi la UE. În România anului 2012, convalescentă după criza economică începută în 2008, politicile guvernamentale sunt conforme prescripţiilor globaliste ale FMI. Contrareacţiile ideologice sunt palide şi slab articulate, în ciuda lipsei de popularitate a politicilor guvernamentale.

Referințe

Surse primare

ATTAC (Association pour la Taxation des Transactions pour l'Aide aux Citoyens), www.attac.org/en, accesat la 10 februarie 2012.

Comisia Europeană (CE) (2004), *Communication de la Commission au Parlement Européen, au Conseil, au Comité Economique et Social Européen at au Comité des Régions*: „La dimension sociale de la mondialisation – comment la politique de l'UE contribue à en étendre les avantages à tous".

Eurobarometer 72: 1 (2009), „Public Opinion in the European Union", Report, vol. 1, oct.-nov. 2009, ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb72/eb72_vol1_en.pdf

Eurobarometer 72: 2 (2009), „Public Opinion in the European Union", Report, vol. 2, oct.-nov. 2009, ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb72/eb72_vol2_en.pdf, accesat la 10 februarie 2012.

Fundaţia Creştin-Democrată (FCD) (2010), http://hfc-d.ro/wp-content/uploads/2010/07/FCD-pliant-Octombrie-2010.pdf, accesat la 10 februarie 2012.

Schuman, Robert (1950), *Declaraţia* de pe 9 mai 1950, www.schuman.info, accesat la 1 februarie 2011.

United Nations (2010), *The Millenium Development Goals – Report 2010*, New York; www.un.org/millenniumgoals/pdf/MDG%20Report%202010%20En%20r15%20-low%20res%2020100615%20-.pdf#page=8, accesat la 15 ianuarie 2011

World Social Forum (WEF) (2001), „Charter of Principles", www.forumsocialmundial.org.br/main.php?id_menu=4&cd_language=2, accesat la 9 decembrie 2010.

World Social Forum of India, www.wsfindia.org, accesat la 10 februarie 2012.

Surse secundare

Abdelal, Rawi, Meunier, Sophie, „Managed Globalization : Doctrine, Practice and Promise", *Journal of European Public Policy*, vol. 13, nr. 3 (aprilie), 2010, pp. 350-367.

Appiah, Kwame Anthony, *Cosmopolitanism. Ethics in A World of Strangers*, W.W. Norton & Company, 2006.

Beck, Ulrich, *What is Globalization*, Cambridge, Polity Press, 2000.

Berger, Suzanne, *Notre première mondialisation. Leçons d'un échec oublié*, Paris, Seuil, 2003.

Bhagwati, Jagdish, *In Defense of Globalization*, Oxford University Press, 2004.

Bhagwati, Jagdish, „Banned Aid. Why International Assistance Does Not Alleviate Poverty", *Foreign Affairs*, ian.-feb. 2010, pp. 120-125.

Bosworth, Barry, Flaaen, Aaron (2009), „America's Financial Crisis : The End of An Era", The Brookings Institution, www.brookings.edu/Î/media/Files/rc/papers/2009/0414_financial_crisis_bosworth/0414_financial_crisis_bosworth.pdf, accesat la 10 februarie 2012.

Brock, Gillian, Brighhouse, Harry (ed.), *The Political Philosophy of Cosmopolitanism*, Cambridge University Press, 2005.

Buchanan, Patrick J., *The Great Betrayal : How American Sovereignty and Social Justice Are Being Sacrificed to the Gods of the Global Economy*, Boston, Little, Brown, 1998.

Business Week (1999), „Editorial", 13 decembrie 1999.

CADI-KAS, „Eşecul statului asistenţial. Soluţii de piaţă la criza economică", Conferinţa CADI-Konrad Adenauer Stiftung, septembrie 2010,

http : //www.cadi.ro/index.php/vizualizare/articol/multimedia/382, accesat la 15 februarie 2012.

Capital.ro, „Florin Pogonaru : Acordul cu FMI nu a făcut bine mediului de afaceri", 8 februarie 2011, www.capital.ro/detalii-articole/stiri/acordul-cu-fmi-nu-a-facut-bine-mediului-de-afaceri-143929.html, accesat la 10 februarie 2012.

Dăianu, Daniel, *Când finanţa subminează economia şi corodează democraţia*, Iaşi, Polirom, 2012.

EC Press Release (2011), „Financial Transaction Tax : Making the financial sector pay its fair share",

http : //europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do ? reference = IP/11/1085&format = HTML&aged = 0&language = EN&guiLanguage = en

Economist, „Inequality : The Rich and The Rest", 20 ianuarie 2011, www.economist.com/node/17959590 ? story_id = 17959590, accesat la 10 februarie 2012.

Eichengreen, Barry, *The European Economy since 1945 : Coordinated Capitalism and Beyond*, Princeton University Press, 2008.

FMI, *Romania : Ex Post Evaluation of Exceptional Access Under the 2009 Stand-By Arrangement*, IMF Country Report No. 12/64, martie 2012.

Friedman, Milton, *Capitalism and Freedom*, Chicago University Press, 1962.

Friedman, Thomas L., *The Lexus and the Olive Tree*, Anchor Books, 2000.

Fukuyama, Francis, *The End of History and the Last Man*, New York, Macmillan, 1992.

Fukuyama, Francis (1998), „Economics, Globalization and Culture", Merrill Lynch Forum, www.oocities.com/rpallais/Fukuyama.htmf, accesat la 10 februarie 2012.

Gordon, Philip, „Globalization : Europe's Embrace", 1 noiembrie 2004, www.brookings.edu/articles/2004/1101europe_gordon.aspx ? rssid = gordonp, accesat la 10 februarie 2012.

Gordon, Philip, Meunier, Sophie, *The French Challenge : Adapting to Globalization*, Washington, DC, The Brookings Institution Press, 2001.

Grant, Andrew, Taylor, Ian, „Global Governance and Conflict Diamonds : The Kimberley Process and the Quest for Clean Gems", *The Round Table*, vol. 93, nr. 375, 2004, pp. 385-401.

Grosu, Luminiţa, „Ponta : FMI girează toate deciziile stupide ale guvernului", 6 august 2010, www.realitatea.net/psd-refuza-intanirea-cu-delegatia-fmi-a-trecut-vremea-intalnirilor-protocolare_726133.html, accesat la 10 februarie 2012.

Hart, H.L.A, *The Concept of Law*, Oxford University Press, 1961/1997.

Harvey, David, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford, Oxford University Press, 2005.

Higgott, Richard A. *et al*. (ed.), *Non-State Actors and Authority in the Global System*, London, Routledge, 2000.
International Labour Organization (OIM), *A Fair Globalization : Creating Opportunities for All*, Report of the World Comission on the Social Dimension of Globalization, Geneva, 2004.
Jackson, Tim, *Prosperity Without Growth. Economics for a Finite Planet*, Londra, Earthscan, 2009.
Krauthammer, Charles, „The Unipolar Moment", *Foreign Affairs*, 1990/1991, vol. 70, nr. 1, 1990, pp. 23-33.
Kristof, Nicholas, „Our Banana Republic", *New York Times*, 6 noiembrie 2010.
Krugman, Paul, *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*, New York, W.W. Norton, 2008.
Levitt, Theodore, „The Globalization of Markets", *Harvard Business Review*, mai-iunie 1983.
Lieberman, Robert C., „Why the Rich Are Getting Richer ? American Politics and the Second Gilded Age", *Foreign Affairs*, ianuarie-februarie 2011, pp. 154-158.
Light, Duncan, Finnemore, David (ed.), *Post-Communist Romania. Coming to Terms With Transition*, Palgrave, 2001.
MacFarquhar, Neil, „UN Poverty Goals Face Accountability Questions", *New York Times*, 18 septembrie 2010, www.nytimes.com/2010/09/19/world/19nations.html, accesat la 10 februarie 2012.
MEMRI (The Middle East Media Research Institute), „In Beirut, Iranian President Ahmadinejad Reiterates 9/11 Conspiracy", 18 octombrie 2010, www.memri.org/report/en/0/0/0/0/0/0/4681.htm, accesat la 10 decembrie 2010.
Nader, Ralph, „Seattle and the WTO,'' *Public Interest*, 7 decembrie 1999, www.nader.org/interest/12799.html, accesat la 9 decembrie 2010.
Nicholson, Michael, *International Relations*, Cambridge University Press, 2002.
Pasti, Vladimir, *Noul capitalism românesc*, Iaşi, Polirom, 2006.
Patriciu, Dinu, Rusu, Horia (1998), *Capitalismul românesc. Un proiect*, Bucureşti, Omega Press, 1998.
Realitatea.net, „Jeffrey Franks : Economia României : un pacient în stare critică", 26 ianuarie 2011, www.realitatea.net/jeffrey-franks-economia-romaniei-un-pacient-in-stare-critica_796222.html, accesat la 27 ianuarie 2011.
Rodrik, Dani, „How to Save Globalization From Its Cheerleaders", *The Journal of International Trade and Diplomacy*, vol. I, nr. 2, 2007, pp. 1-33.
Ruggie, John G., „International Regimes, Transactions, and Change : Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order", *International Organization* 36 (2), 1982, pp. 379-415.
Ruggie, John G., „Reconstituting the Global Public Domain – Issues, Actors, and Practices", *European Journal of International Relations*, vol. 10, nr. 4, 2004, pp. 499-531.
Sackur, Stephen, „HARDtalk with Hugo Chavez, President of Venezuela", BBC News Channel, 18 iunie 2010.
Scholte, Jan Aart, *Globalization. A Critical Introduction*, Londra, Macmillan, 2000.
Smith, Alan, „The Transition to a Market Economy in Romania and the Competitiveness of Exports", în Light, Finnemore (ed.), 2001, pp. 127-149.
Smith, David, „WikiLeaks Cables : Shell's Grip on Nigerian State Revealed", *Guardian*, 8 decembrie 2010, www.guardian.co.uk/business/2010/dec/08/wikileaks-cables-shell-nigeria-spying, accesat la 10 decembrie 2010.
Soros, George, *The Crisis of Global Capitalism*, New York, Public Affairs, 1998.
Soros, George, *The New Paradigm for Financial Markets. The Credit Crisis of 2008 and What it Means*, New York, Public Affairs, 2008.
Steger, Manfred, *Globalization*, Oxford University Press, 2003.
Steger, Manfred, *Globalisms. The Great Ideological Struggle of the Twenty-First Century*, Rowman and Littlefield Publishers, 2009.
Stern, Hary H., Feldman, Ron J., *Too Big to Fail*, Washington, DC, Brookings Institution, 2004.
Stiglitz, Joseph, *Globalization and Its Discontents*, Londra, Penguin Books, 2002.
Stiglitz, Joseph, *The Roaring Nineties. A New History of the World's Most Prosperous Decade*, New York, W.W. Norton and Company, 2003.

Stiglitz, Joseph, *Mecanismele globalizării*, trad. rom. Miruna Andriescu, Iaşi, Polirom, 2008.

Straw, Will, Glennie, Alex, *The Third Wave of Globalization*, Institute of Public Policy Research, Report January 2012.

Terpe, Horia, Sterpan, Ionuţ (2010), „Pornind de la ceea ce ne uneşte", *Fuzionismul : un experiment doctrinar al dreptei moderne*, supliment *22*, anul XVII, nr. 298, 1 iunie 2010, www.cadi.ro/docs/supliment_fuzionism.pdf, accesat la 10 februarie 2012.

Tismăneanu, Vladimir, Dobrincu, Dorin, Vasile, Cristian (ed.) (2007), *Raport final* – Comisia Prezidenţială Pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, Bucureşti, Humanitas, 2007.

Van Harten, Gus, „Private Authority and Transnational Governance : The Contours of the International System of Investor Protection", *Review of International Political Economy*, 14 : 4, octombrie 2005, pp. 600-623.

Vosganian, Varujan, „Programul cu FMI a fost un eşec", 9 februarie 2011, www.ziare.com/varujan-vosganian/pnl/varujan-vosganian-crede-ca-programul-fmi-a-fost-un-esec-1074209, accesat la 10 februarie 2012.

Walter, Andrew, „Globalization and Policy Convergence : The Case of Direct Investment Rules", în Higgott *et al*. (ed.), 2000.

Walter, Andrew, „NGOs, Business and International Investment : The Multilateral Agreement on Investment, Seattle, and Beyond", *Global Governance*, 7, 2001, pp. 51-73.

Williamson, John (ed.), *Latin American Readjustment : How Much Has Happened*, Washington, Institute for International Economics, 1989.

Winer, Jonathan, Roule, Trifin (2003), „The Finance of Illicit Resource Extraction", *World Bank*, http : //siteresources.worldbank.org/INTCPR/1091081-1115626319273/20482500/WinerRoule.pdf, accesat la 10 februarie 2012.

World Bank, *Globalization, Growth, and Poverty : Building an Inclusive World Economy*, World Bank şi Oxford University Press, 2002.

Ziare.com, „Vasile Marica : Jeffrey Franks a venit să-şi ia tainul", 5 august 2010, www.ziare.com/economie/fmi/vasile-marica-jeffrey-franks-a-venit-sa-si-ia-tainul-1033558, accesat la 10 februarie 2012.

Multiculturalismul

Gabriel Andreescu

1. Introducere. Multiculturalitatea ca stare de fapt

În lume trăiesc între 4.000 şi 6.000 de grupuri etnice şi rasiale diferite[1]. În ce priveşte diversitatea limbilor, *Ethnologue : Languages of the World* indică în ediţia din 2009 un număr de 6.909 limbi vorbite pe glob[2].

Aceste cifre reflectă nu doar marea diversitate a lumii, ci şi, raportându-ne la cele 193 de state membre ale Organizaţiei Naţiunilor Unite, eterogenitatea etno-culturală a fiecărei ţări în parte. Naţiunile sunt multiculturale. Specificităţile etnice, rasiale, religioase sau lingvistice par fapte evidente peste tot şi dintotdeauna. Totuşi, înaintea epocii moderne, identităţile care le dominau pe celelalte erau cea de vasalitate şi religioasă. Ca urmare, încă din Evul Mediu au fost iniţiate acorduri prin care s-a recunoscut şi stabilit responsabilitatea statelor pentru minorităţile religioase aflate sub autoritatea lor[3]. Doar odată cu apariţia conştiinţei naţionale şi întemeierea naţiunilor (fenomen cert în secolul XVIII şi dominant în secolul XIX), ajungem să vorbim despre identitate naţională şi culturală, respectiv despre minorităţi naţionale, etnice, rasiale… într-un sens apropiat celui contemporan. Primele prevederi referitoare la protecţia comunităţilor minoritare asumate de state europene apar în Legea austriacă a drepturilor fundamentale ale cetăţenilor din 1867[4], cu statut constituţional, în legislaţia ungară din 1868[5] şi în tratate multilaterale[6].

---

1. Vezi un scurt comentariu asupra cifrelor în Salat Levente, *Multiculturalismul liberal*, Polirom, Iaşi, 2001.
2. *Ethnologue : Languages of the World* – site-ul http : //www.ethnologue.com/ethno_docs/distribution.asp ? by = area, consultat la 30 martie 2012.
3. Cum ar fi tratatele şi capitulaţiile impuse Imperiului Otoman de puterile europene în favoarea minorităţilor creştine, Pacea de la Passau din 1952 prin care Carol Quintul a garantat luteranilor libertatea de religie, tratatele ce au urmat războaielor religioase din Franţa din secolul XVI, Edictul de la Nantes din 1598 menit să asigure coexistenţa dintre catolici şi protestanţi şi, în particular, Tratatul de la Osnabrück din 1948, parte a Păcii din Westfalia.
4. „Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger".
5. Legea XLIV din 1868 definea Ungaria ca „o singură naţiune ungară indivizibilă" şi acorda membrilor minorităţilor naţionale dreptul de a folosi limba. Legislaţia nu a fost însă aplicată.
6. Protecţia minorităţilor a fost negociată şi stabilită prin Actul Final al Congresului de la Viena din 1815, Protocolul Conferinţei de la Londra din 1830, Convenţia de la Paris din 1856, Tratatul de la Berlin din 1878, Convenţia internaţională de la Constantinopol din 1881.

În acest sens, imaginea noastră despre diversitatea culturală a lumii este în mare măsură un produs al modernităţii. Ea a fost asumată ca subiect de interes global după 1919, odată cu crearea primului sistem mondial de protecţie a minorităţilor naţionale. Conferinţa de Pace de la Versailles din 1919 şi-a stabilit ca obiectiv punerea bazelor unui sistem de protecţie a minorităţilor naţionale având ca referinţă experienţa secolelor anterioare[7]. În timpul Convenţiei Ligii Naţiunilor, preşedintele Statelor Unite, Woodrow Wilson, ceruse chiar ca Liga Naţiunilor „să ceară tuturor noilor state să se oblige, ca o condiţie a recunoaşterii lor ca state independente şi autonome… să acorde tuturor minorităţilor rasiale sau naţionale, în cadrul jurisdicţiei proprii, acelaşi tratament şi aceeaşi securitate, atât prin lege, cât şi în fapt, care se acordă populaţiei rasiale ori naţionale majoritare”[8]. În final, Liga Naţiunilor a devenit garantul tratatelor minorităţilor menite să protejeze locuitorii „care diferă de majoritatea populaţiei prin rasă, limbă sau religie” printr-un sistem de control propriu[9]. Sistemul avea la bază recunoaşterea drepturilor minorităţilor naţionale, concepute ca entităţi colective reprezentate prin organizaţii ale comunităţii. În prima parte a secolului XX, diversitatea lumii era înţeleasă prin raportare la minorităţile naţionale, la drepturile lor de a-şi păstra identitatea şi obligaţia statelor de a le respecta.

Ordinea creată după Al Doilea Război Mondial a schimbat optica asupra a ceea ce asigură pacea şi dreptatea în lume, obiectivele cele mai generale ale Ligii Naţiunilor şi apoi ale Organizaţiei Naţiunilor Unite. Realizarea acestor obiective s-a bazat pe ridicarea persoanei la rang de subiect de drept internaţional. În societăţile multiculturale, principiul implică protecţia persoanelor care aparţin minorităţilor, şi nu a grupurilor ca atare. Afirmarea culturilor minoritare apare ca rezultatul dezirabil şi logic al exerciţiului drepturilor individuale. Democraţiile au preluat această logică şi au garantat drepturile fundamentale prin legislaţia internă şi aranjamente regionale (precum în cadrul Consiliului Europei). Grija pentru protejarea identităţii se sprijină pe combaterea discriminării indivizilor pe diferite criterii incluzând discriminarea rasială, etnică, naţională, religioasă, lingvistică. Cea mai „curajoasă” evoluţie de după Al Doilea Război Mondial spre recunoaşterea importanţei culturilor minoritare *în sine* a constat în definirea unor *drepturi speciale* pentru membrii lor şi, în acest sens, a exerciţiului acestor drepturi împreună cu întregul grup. Accentul rămâne pus pe individ, nu pe grup. Excepţie face abordarea popoarelor indigene. În anul 2007, după decenii de la iniţierea dezbaterilor menite să creeze un sistem specific de protecţie, a fost adoptată Declaraţia Naţiunilor Unite privind drepturile popoarelor indigene, recunoaştere în sistemul ONU a drepturilor colective ale comunităţilor autohtone[10]. Astăzi, se poate afirma că există o acceptare largă, la nivel academic, ca şi între actorii politici internaţionali, a nevoii de a acorda drepturi de grup popoarelor indigene, *ceea ce implică o politică multiculturalistă*[11].

---

7. Care cuprindea, printre altele, primul genocid împotriva armenilor, din anii 1895-1896.
8. D.H. Miller, *The Drafting of the Covenant*, vol. II, Putnam’s and Sons, New York, 1928, p. 91.
9. Cele trei componente ale sistemului erau : (a) dreptul la petiţie ; (b) bunele oficii ale Comitetului Minorităţilor ; (c) decizia Curţii Permanente de Justiţie de la Haga.
10. În favoarea Declaraţiei au votat 143 de state, 11 s-au abţinut, iar Statele Unite, Canada, Australia şi Noua Zeelandă s-au opus. Cele patru ţări aveau legiferate drepturi de grup pentru comunităţile autohtone, dar au avut obiecţii la prevederile Declaraţiei de tipul „drepturilor la reparaţii” şi la „autodeterminare”. În final, Declaraţia se referă la „indigenous peoples”, deşi în literatura de specialitate se foloseşte, curent, şi sintagma „autochthonous peoples”.
11. Care drepturi de grup şi deci ce tip de multiculturalism ? –, iată o întrebare la care răspunsul depinde de la caz la caz.

*

Astăzi, când ne referim la caracterul „multicultural" al societăţilor umane, implicăm recunoaşterea specificităţilor culturale ale comunităţilor care le compun, efectele acestora asupra prezentului şi viitorului societăţilor şi, drept urmare, necesitatea adaptării teoriei şi practicii democraţiei la diversitatea culturală. Primele state care s-au declarat „multiculturale" şi au anunţat oficial adoptarea de politici multiculturaliste, Canada şi Australia, sunt formate din emigranţi aparţinând unor etnii cu diferenţe culturale semnificative şi susţin emigrarea. În mod particular, a contat faptul că păstrează pe teritoriul lor vechi popoare indigene, importante ca număr şi reprezentare publică[12]. Aceste state au găsit în anii 1970 că protecţia culturilor, şi nu doar a persoanelor, serveşte mai bine pacea şi dreptatea socială.

1.1. *Apariţia multiculturalismului ca ideologie şi politică publică*

Multiculturalismul canadian

Colonizarea teritoriului Canadei a început în anii 1600, cu migranţi în principal britanici şi francezi. Pe acest teritoriu trăiau popoare indigene în câteva grupuri distincte : indieni, métis şi inuiţi. La sfârşitul secolului XVIII, circa 60% din locuitori erau anglo-saxoni, iar 30% francezi. La sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX au apărut valuri de nou-veniţi din Scandinavia şi din statele Europei Centrale şi de Est, iar după Al Doilea Război Mondial s-au adăugat imigranţi de pe alte continente.

Până în 1947, identitatea canadiană a fost asociată celei britanice. Omogenitatea fiind considerată dezirabilă, politica autorităţilor era de înglobare a identităţilor. În anii 1960, naţionalismul provinciei Québec şi multiplicarea imigranţilor, ca şi a ţărilor de origine, au schimbat perspectiva asimilaţionistă. Semnalul oficial a fost dat de Comisia Regală pentru Bilingvism şi Biculturalism în 1969. Carta Comisiei privitoare la contribuţia grupurilor nebritanice, nefranceze şi neindigene la identitatea Canadei a recomandat trecerea de la asimilare la integrare şi la o politică etnoculturală inovativă. Între strategiile propuse se aflau susţinerea specificului cultural al nou-veniţilor, asocierea lor la viaţa instituţională, promovarea schimburilor culturale între comunităţi, sprijinul dat învăţării a cel puţin una dintre limbile oficiale[13].

Noua viziune, care reprezenta o invitaţie proaspeţilor veniţi să aibă încredere în propria lor identitate şi în faptul că îşi au locul în societatea canadiană fără să renunţe la ea a fost exprimată de ministrul Pierre Trudeau în următorii termeni : „Deşi există două limbi oficiale, nu există nici o cultură oficială, şi nici o prioritate a unui grup etnic în raport cu celelalte. Niciun cetăţean sau grup de cetăţeni nu este altceva decât canadian, şi toţi trebuie trataţi corect… Unitatea naţională, dacă e să o gândim într-un sens profund personal, trebuie fondată pe încrederea în propria identitate individuală ; pe baza acesteia pot creşte respectul

12. Un procent de 3,38% în Canada şi 2,5% în Australia.
13. Vezi sinteza multiculturalismului canadian făcută de Michael Dewing, „Canadian Multiculturalism", Revised 15 September 2009 : http : //www.parl.gc.ca/Content/LOP/ResearchPublications/prb0920-e.htm (accesat la 25 aprilie 2012).

pentru identitatea celorlalţi şi dorinţa de a împărţi idei, atitudini şi aspiraţii. O politică multiculturalistă viguroasă va crea această încredere de început”[14].

Pentru punerea în practică a recomandărilor făcute în 1969 de Comisia Regală pentru Bilingvism şi Biculturalism, în anii 1970 statul canadian a acordat circa 200 de milioane de dolari. În anul 1972 a fost creat un Directorat Multicultural cu scopul de a veghea derularea programelor şi proiectelor specifice. S-au adăugat în anul următor un ministru al Multiculturalismului, cu funcţia de monitorizare a politicilor multiculturaliste în cadrul departamentelor, şi Consiliul Consultativ Canadian al Multiculturalismului, implicat în relaţionarea autorităţilor cu organizaţiile etnice.

Continua imigrare a schimbat proporţiile etnice ale oraşelor canadiene, iar varietatea culturală a nou-veniţilor a generat atitudini rasiste şi tensiuni interetnice. Ca răspuns la evoluţiile din anii 1980, statul canadian a dezvoltat cadrul instituţional al multiculturalismului şi a adăugat programe de combatere a discriminării. Carta canadiană a drepturilor şi libertăţilor adoptată în 1982 venea în întâmpinarea „prezervării şi dezvoltării moştenirii multiculturale a Canadei”. Specific multiculturalistă, şi cu implicaţii adânci asupra democraţiei canadiene, a fost împuternicirea acordată tribunalelor canadiene să ţină cont de realitatea multiculturalismului la cel mai înalt nivel decizional. Instanţele erau chemate să introducă o prismă interpretativă în stabilirea echilibrului dintre drepturile individuale şi cele de grup. Libertatea de exprimare a fost restricţionată în raport cu limbajul rasist.

În acelaşi deceniu, au urmat elaborarea raportului parlamentar „Egalitatea acum!” (1984), înfiinţarea Comitetului permanent al Camerei Comunelor privind Multiculturalismul (1985) şi adoptarea, în 1988, a Legii canadiene a multiculturalismului – primul act normativ din lume de acest gen. Obiectivele prezervării şi dezvoltării multiculturalismului în Canada erau identificate cu susţinerea culturilor şi limbilor, reducerea discriminării, promovarea înţelegerii între culturi, realizarea unor schimbări instituţionale la nivel federal. La sfârşitul anului 1989 a început dezbaterea parlamentară pentru crearea unui Departament al Multiculturalismului şi Cetăţeniei, constituit în aprilie 1991.

Multiculturalismul australian

În Australia, multiculturalismul a apărut ca o politică menită să răspundă cerinţelor comunităţilor de imigranţi, într-o ţară din ce în ce mai diversificată. În 1945 fusese creat Departamentul Imigrării pentru a gestiona venirea emigranţilor şi a persoanelor deportate. Ideea călăuzitoare era asimilarea completă a nou-veniţilor, *i.e.* învăţarea limbii engleze şi adoptarea practicilor culturale ale ţării. Guvernul acorda asistenţă în ceea ce priveşte găsirea unui loc de şedere şi studiul limbii. Politica a fost una de succes. Între 1945, când populaţia se ridica la 7,5 milioane de locuitori, şi 1990, în Australia s-au aşezat 5 milioane de persoane provenind din 100 de ţări. Multiculturalismul a fost asumat ca politică publică în anii 1970, după ce imigraţii schimbaseră faţa ţării.

În anii 1960 şi 1970, proiectul asimilării a fost înlocuit cu cel al integrării. În a doua jumătate a decadei, a câştigat ideea că nou-sosiţii nu au de ce să renunţe la identitatea lor culturală. S-a renunţat şi la impunerea unor criterii rasiale în materia naturalizării. Cuvântarea din 1973 a ministrului Imigrării, Al Grassby, cu titlul „O societate multiculturală pentru

14. Discursul în Camera Comunelor, Dezbatere, 8 octombrie, 1971, 8545 – apud V. Seymour Wilson, „The Tapestry Vision of Canadian Multiculturalism”, *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, vol. 26, nr. 4, 1993, p. 655.

viitor", a devenit referinţa pentru noua politică de tip multiculturalist. Este şi primul document oficial în care apare formularea „societatea multiculturală a Australiei".

În 1975, a fost adoptată Legea privind discriminarea rasială, menită să combată acest fenomen în Australia. Peste doi ani, Consiliul de Afaceri Etnice, numit de guvern, a enunţat ceea ce se poate numi prima definiţie oficială a statului australian privitoare la multiculturalism :

> „Din perspectiva noastră, acceptarea naturii multiculturale a societăţii australiene înseamnă că guvernul şi celelalte autorităţi recunosc realitatea culturilor etnice şi le răspund în termenii credinţelor etnice, valorilor şi obiceiurilor lor… Trebuie să facem ca Australia să devină nu o unică identitate, ci o unitate, nu ceva bazat pe similarităţi, ci un compozit, nu un *melting pot*, o legătură voluntară între oameni diferiţi care împart o structură politică şi instituţională comună"[15].

Ultima declaraţie de politică multiculturalistă avea să fie emisă peste mai bine de două decenii, în 2003, după ce mai mulţi ani la rând multiculturalismul fusese subiect al criticilor şi al dezbaterilor politice, deseori în legătură cu evenimente internaţionale precum terorismul.

În anii 1970, sub numele multiculturalismului, ale cărui argumente fuseseră deja dezvoltate în Canada, autorităţile s-au implicat activ în aşezarea imigranţilor. Tot atunci s-a exprimat preocuparea de a aduce reparaţii popoarelor indigene. Comisia Australiană pentru Drepturile Omului a subliniat necesitatea de a-i include pe aborigeni în noile mecanisme de protecţie şi recunoaştere culturală. Punerea imigranţilor şi aborigenilor sub aceeaşi cupolă multiculturalistă a fost contestată cu argumentul că abordarea diluează semnificaţia a ceea ce reprezintă ultimii în istoria societăţii australiene.

Politica multiculturalistă a fost dezvoltată iniţial la nivel federal. Ulterior, statul Australia şi teritoriile au creat propriile lor politici multiculturale, multe implicând organizaţii de tipul *grassroots*.

Urmare a descreşterii imigraţiei provenind din ţările europene şi a creşterii numărului nou-veniţilor din Asia de Sud-Est, guvernul a decis, în 1977, înnoirea programelor de primire şi de servicii pentru imigranţi. Raportul Galbally prezentat Parlamentului în 1978 a identificat în multiculturalism conceptul-cheie al noii politici faţă de imigranţi. Între altele, Raportul Galbally cerea ca orice persoană să-şi poată menţine cultura fără ca de aici să rezulte vreun dezavantaj, să înţeleagă şi să aprecieze alte culturi, iar programele create în acest scop să fie discutate cu beneficiarii. Nou-veniţii erau încurajaţi să se bazeze cât de repede pe ei înşişi.

Guvernul şi-a asumat sarcina să încurajeze în societatea australiană o „atitudine multiculturală". Ca prime măsuri, a fost dezvoltat un program educaţional multilingv, au fost înfiinţate emisiuni de informare specifice şi un Institut Australian al Afacerilor Multiculturale. La nivel statal au fost create Comisii pentru Afaceri Etnice şi Consilii de Stabilire a imigranţilor. Anii 1980 au fost perioada de consolidare a sistemului multiculturalist australian. Documentul din 1982 „Multiculturalism pentru toţi australienii" insista că multiculturalismul reprezintă mai mult decât o asistenţă a grupărilor etnice : „un mod de a privi societatea australiană care implică viaţa în comun cu conştiinţa diversităţii etnoculturale".

Dintre iniţiativele lansate la mijlocul anilor 1980 mai sunt de notat Strategia pentru Echitate menită să amelioreze accesul la programele neguvernamentale al cetăţenilor cu

---

15. Apud Elsa Koleth, „Multiculturalism : a review of Australian policy statements and recent debates in Australia and overseas", *Research Paper*, nr. 6, 8 octombrie 2010. (http : //parlinfo.aph.gov.au/parlInfo/search/display/display.w3p ; query = Id%3A%22library%2Fprspub%2F272429%22, accesat la 20 aprilie 2012).

altă limbă maternă decât engleza, înfiinţarea Comisiei pentru Drepturile Omului şi Oportunităţi Egale, reevaluarea în 1986 a programelor şi serviciilor multiculturale pentru imigranţi. Ca răspuns la numărul mare de imigranţi sosiţi din Asia şi Orientul Mijlociu la sfârşitul anilor 1980, Comitetul Consultativ privind Politica de Imigraţie a Australiei a avertizat asupra necesităţii de a lua noi măsuri în această privinţă, în special referitor la sentimentul din ce în ce mai răspândit că tratarea imigrării dintr-o perspectivă multiculturalistă duce la divizarea ţării.

Tot atunci, liderul opoziţiei care va conduce Australia mai multe mandate, John Howard, a cerut abandonarea termenului „multiculturalist" şi a opţiunii pentru „O Australie", astfel încât respectul diversităţii culturale şi recunoaşterea faptului că cetăţenii ei vin din multe colţuri ale lumii să nu afecteze loialitatea faţă de Australia, instituţiile, valorile şi tradiţiile ei (James Jupp, 2007, p. 106).

Acesta este contextul în care, în 1989, a fost dată publicităţii o nouă declaraţie de politică multiculturalistă, „Agenda naţională pentru o Australie multiculturală", cu scopul, printre altele, de a aduce la zi ideea multiculturalismului. Chemat să răspundă diversităţii etnice a ţării, dar şi preocupărilor pentru unitatea ei, conceptul se baza pe dreptul la identitate culturală, pe dreptatea socială, eficienţa economică, obligaţia de a fi loial ţării, corelarea dreptului la propria cultură cu responsabilitatea de a respecta valorile celorlalţi. În întâmpinarea acestor opţiuni, a fost creat Oficiul Naţional pentru Recunoaşterea Diplomelor din Străinătate. În încercarea de a se adresa şi popoarelor indigene, Agenda naţională a statuat prezenţa lor istorică pe continentul australian şi tratarea lor distinctă de comunităţile nou-venite.

Diversitate şi multiculturalism în Statele Unite

În cazul Canadei şi al Australiei, politica atât faţă de imigranţi, cât şi faţă de autohtoni a pus în valoare practică comunităţile culturale şi autoritatea lor cel puţin simbolică asupra membrilor. Acest specific, al recunoaşterii autorităţii culturale a grupurilor în viaţa membrilor, care va deveni esenţa ideii de multiculturalism, deosebeşte cariera multiculturalismului în Statele Unite de al celorlalte două, în ciuda unei profunde similarităţi, de ţări născute din imigrare şi cu o importantă populaţie nativă. Problematica grupurilor autohtone fusese stabilizată prin tratatele Statelor Unite cu nativii americani din secolele XVIII şi XIX ; ca urmare, acestora li s-a acordat statutul de popoare, cu toate implicaţiile în termeni de drepturi colective, înaintea autohtonilor din Canada şi Australia.

În ceea ce priveşte imigranţii americani, ideea comună şi în bună măsură corectă este dizolvarea identităţii de grup în logica de *melting pot* care a pus mai presus cetăţenia, şi deci identitatea politică, în raport cu orice identitate culturală[16]. Deşi recunosc pluralismul cultural şi diversitatea etnică, Statele Unite nu au asumat formal multiculturalismul (Nancy Foner, 2008, p. 136). Eventual, realităţile demografice vorbesc despre o multiculturalitate în fapt, nu în politici publice (Cara Wong, 2009, p. 161). În sfârşit, în unele state sunt adoptate măsuri tipic multiculturaliste, precum desenarea frontierelor electorale pentru o mai bună reprezentare a minoritarilor ori posibilitatea de a da examenul de conducere a maşinii şi în alte limbi decât engleza.

Studiile americane au adăugat nuanţe la enunţurile calificative de mai sus. Multiculturalismul a fost o realitate socială curentă în Statele Unite nu doar de la apariţia naţiunii, ci

16. Identitate politică peste identitate culturală înseamnă opţiune antimulticulturalistă. Existenţa câtorva decizii ale instanţelor americane de tipul clauzei culturale (subiectul va fi tratat ulterior), în general răsturnate de Curtea Supremă, reprezintă o excepţie care confirmă regula.

chiar şi în perioada colonialismului timpuriu[17]. Tradiţiile cu care vin noii imigranţi în SUA sunt influenţate de mediul cultural american, dar şi imigranţii influenţează cultura americană (John D. Buenker, Lorman Ratner, 2005).

Mişcarea pentru drepturile civile ale afro-americanilor din anii 1960 a dus pentru prima oară la folosirea termenului „multiculturalism", ca termen chemat să explice problematica rasială din Statele Unite. Afirmându-l, promotorii atrăgeau atenţia nu doar asupra discriminării membrilor acestei comunităţi, dar şi asupra negării istoriei şi culturii ei, temă preluată ulterior de militantismul afro-american.

În anii 1970, noua imigraţie de sorginte latino-americană şi asiatică, situaţia persoanelor cu dizabilităţi, a femeilor au dat un nou impuls recunoaşterii publice a diversităţii, a multiplicităţii culturale pe solul american, a dreptului de a fi diferit. În mod excepţional, în context american, susţinerea procesului de „coming out"[18] a persoanelor gay a devenit baza recunoaşterii unei comunităţi LGBT în America, chiar a unei culturi gay.[19]

Specifică este apariţia, în anii 1980, a unei mişcări ideologice orientate explicit spre recunoaşterea culturilor minoritare prin reînnoirea practicilor şi atitudinile academice ce constituiseră „răul educaţiei de nivel superior" (Marilyn Friedman, Jan Narverson, 1995, p. 1), aşezate sub titulatura multiculturalismului (Sleeter C., C. Grant, 1988)[20]. Această mişcare a contribuit substanţial la recunoaşterea identităţilor comunitare ca realitate ce supravieţuieşte *melting-pot*-ului american. În acest sens, ideea multiculturalismului în Statele Unite este strâns legată de reformă academică care, prin schimbările de *curricula* şi a predării, prin organizaţii profesionale, conferinţe şi publicaţii adresate identităţii grupurilor minoritare, a contribuit la protecţia individuală şi, mai mult, a dat demnitate culturilor minore ca atare (Peter Erickson, 1992).

Practici multiculturaliste în Europa

Diversitatea culturală a Europei a fost dominată, până spre sfârşitul anilor 1970, de minorităţile istorice. După Al Doilea Război Mondial, principalele state europene au integrat comunităţile naţionale distincte de majoritate printr-o legislaţie specifică, care asigura mijloace de protecţie a identităţii : RF Germania stabilise relaţii specifice cu sorbii, danezii şi frizienii de cetăţenie germană ; Austria – cu minorităţile considerate prin Legea privind grupurile etnice din 1976 ; Danemarca – cu minoritatea germană din Jutlandul de Sud. Italia şi Spania au trecut la ample procese de regionalizare, inclusiv desenarea unor teritorii autonome cu statut special, menite să ofere unor comunităţi cultural distincte, importante numeric, sentimentul că se află la ele acasă. Portugalia a acordat statute speciale arhipelagurilor

17. Comentariul lui Vincent N. Parrillo : întrucât termenul este de ultimă oră, mulţi conchid în mod incorect că multiculturalismul reprezintă un fenomen social nou, rezultatul schimbării lumii şi a politicilor guvernamentale. În fapt, diversitatea culturală a scăzut în timp, este mai scăzută astăzi decât pe vremea generaţiilor anterioare (Vincent N. Parrillo, „Diversity in America : A Sociohistorical Analysis", *Sociological Forum*, vol. 9, nr. 4, număr special : *Multiculturalism and Diversity*, 1994, p. 523).
18. Sintagma „Coming out" descrie procesul de dezvoltare a identităţii gay în legătură cu nevoia împărtăşirii de către lesbiene, homosexuali, bisexuali şi transsexuali a orientării lor sexuale, importantă pentru sănătatea psihică a acestora. LGBT este acronimul de la „lesbian, gay, bisexual, transgender".
19. G. Herdt (ed.), *Gay Culture in America : Essays from the Field*, Beacon Press, Boston, Mass, 1992.
20. Uneori, reforma universitară invocată a fost aşezată sub titulatura „corectitudinii politice". În România, corectitudinea politică este în general identificată cu codurile de limbaj.

Azore şi Madeira, iar Finlanda a continuat politica de protejare a „enclavei" de identitate suedeză din Insulele Åland. Acestea sunt numai câteva exemple

Celelalte minorităţi etnice nu s-au bucurat de drepturile speciale acordate minorităţilor istorice, dar au fost subiectul unui sistem de combatere a discriminării. Statele naţionale au adoptat măsuri menite să elimine marginalizarea persoanelor aflate sub jurisdicţia lor pe motiv de rasă, etnie, religie, limbă; de asemenea, s-au adoptat obligaţii colective cu acest scop – în cadrul Consiliului Europei şi al Comunităţilor Europene.

Multe din măsurile în favoarea minorităţilor naţionale de pe continent sunt de natura unor politici multiculturaliste. Totuşi, în context european, tema multiculturalismului a fost asociată în special măsurilor de gestionare a situaţiei „noilor minorităţi", a imigranţilor, al căror număr a crescut constant în ultimele decenii ale secolului XX. În Marea Britanie, Legea Relaţiilor Rasiale din 1976 a introdus excepţii legate de port: lucrătorii Sikhs au putut folosi turbanul atât în locul căştilor de protecţie obligatorii pe motocicletă, cât şi la locul de muncă (1989). Organizaţiile etnice s-au bucurat, în anii 1980, de sprijinirea unor programe cu conţinut cultural.

Încă din 1985, raportul „Educaţie pentru toţi" a cerut aprecierea, prin programa şcolară, a diversităţii şi a moştenirii culturale, religioase şi lingvistice specifice. În 1988, Legea de Reformă Educaţională a recomandat includerea educaţiei multiculturale în curriculum-ul britanic.

Încă din 1979, Olanda a adoptat o „Politică pentru minorităţi" care a permis o amplă asistenţă instituţională în favoarea emigranţilor. În 1983 au fost deschise programe pentru prezenţa imigranţilor în mass-media, iar în 1986 a fost creată Mira Media, asociaţie a unor grupuri identitare menită să asigure prezenţa lor culturală în viaţa publică.

Practicile educaţionale din anii 1970 şi 1980 au încurajat educaţia multiculturală, incluzând asistenţa pentru prezervarea propriei limbi şi a propriei culturi. Învăţarea propriei limbi a fost un drept garantat în anii 1980 principalelor grupări culturale.

Constituţia Suediei a oferit un cadru generos pentru politicile multiculturaliste. Măsurile adoptate în 1975 în favoarea imigranţilor şi membrilor minorităţilor au garantat opţiunile culturale ale nou-veniţilor. S-a încercat de asemenea asigurarea aceluiaşi standard de viaţă cu cel al suedezilor nativi, iar organizaţiile etnice au avut acces la fonduri publice. „Reforma limbii materne" din 1977-1978 a asigurat studiul de către emigranţi al limbii lor materne. Măsurile pro-multiculturaliste se vor extinde în deceniile următoare.

Cele mai multe democraţii europene, precum Germania, Austria, Finlanda, Elveţia, Danemarca, Franţa, Portugalia, Spania, Italia, Norvegia ş.a., au iniţiat politici de tip multiculturalist pentru imigranţi după 1990. În statele din Europa Centrală şi de Est aflate până în 1989 sub control sovietic imigraţia era interzisă, iar teme „occidentale" precum multiculturalismul erau la rândul lor excluse din dezbaterea publică. Exista însă un sistem normativ amplu care acoperea minorităţile istorice, pe măsura prezenţei lor importante.

1.2. *Gânditori multiculturalişti*

În anii 1980-1990, multiculturalismul s-a impus nu doar ca o practică în expansiune în democraţiile occidentale, ci şi ca un curent major al gândirii politice. Listele gânditorilor care au contribuit la afirmarea doctrinei vor fi întotdeauna incomplete. Iată una, a promotorilor abordării pluralist liberale a multiculturalismului: Charles Taylor, Will Kymlicka, Yael Tamir, David Miller, Jeff Spinner, Allan Buchanan, Reiner Baubock, James Tully, Michael Walzer sau Iris Marian Young (Will Kymlicka şi Magda Opalski, 2001).

1.3. *Multiculturalism liberal şi neliberal*

Putem distinge un număr de politici publice care au fost receptate ca specific multiculturaliste şi un număr de enunţuri „clasice" despre multiculturalism. Din prima categorie fac parte politicile iniţiate de statul canadian şi de Australia sub acest nume ori măsurile luate de statele europene în ultimele decenii pentru prezervarea culturii emigranţilor. Din această perspectivă, operaţională, multiculturalismul ar consta „în mulţimea largă de metode care se întăresc reciproc menite să asigure includerea şi participarea [la viaţa socială] a imigranţilor şi minorităţilor etnice şi a tipurilor lor de diferenţe culturale/religioase (Vertotec, Wessendorf, 2011, p. 4).

Există şi numeroase „definiţii substanţiale" ale multiculturalismului : „o cerinţă… preocupată să prezinte ceea ce cultura dominantă a numit «altceva» şi «diferit» – desigur, minor şi de asemenea inferior – într-un mod care pune în discuţie ceea ce cultura dominantă a definit drept familiar şi propriu – şi astfel, sigur, major şi superior" (Arnold Krupat, 1994)[21] ; „o mişcare politică, socială şi culturală având ca scop respectarea unei multiplicităţi de perspective ce diferă de tradiţia dominantă" (Willet, 1998, 1). Pentru Will Kymlicka, multiculturalismul a însemnat dezvoltarea unor noi modele de cetăţenie democratică, bazate pe idealul drepturilor omului în scopul înlocuirii vechilor relaţii nedemocratice de ierarhie şi excludere" (37).

Astfel de definiţii au un rol mai degrabă euristic, căci nu acoperă practicile numeroase care se reclamă drept multiculturaliste şi nici nu epuizează bogatele sensuri asociate de cercetători şi promotori multiculturalismului.

Multiculturalismul liberal

Faptul că politicile multiculturaliste acoperă o plajă largă de tipuri de măsuri explică de ce se manifestă tendinţa de a vorbi nu despre „multiculturalism", ci despre „multiculturalisme"[22]. Între tipologii au fost propuse „multiculturalismul democratic", când într-o societate multiculturală precum cea estoniană se recunoaşte o dominanţă culturală, dar nu şi una politică (Raivo Vetik, 2000), „multiculturalismul protectiv", care stabileşte drepturi ale minorităţilor pentru a proteja comunităţile culturale, şi „multiculturalismul poliglot", bazat pe extinderea alegerilor posibile ale agenţilor autonomi (Robert E. Goodin, 2006), „multiculturalismul militant", promovat prin limitarea exerciţiului drepturilor fundamentale pentru a proteja politicile multiculturaliste, şi „multiculturalismul decent", care respectă condiţiile lui John Rawls pentru o societate decentă (Andreescu, 2010) ş.a. Walter Kälin a definit şapte reguli care identifică un „multiculturalism al coexistenţei în societăţile de emigraţie"[23].

Cea mai importantă distincţie este cea dintre multiculturalismul liberal şi neliberal. În sens strict, multiculturalismul liberal impune politicilor adresate diversităţii condiţia compatibilităţii lor cu drepturile şi libertăţile fundamentale. Altfel, a apăra culturi ale opresiunii „subminează chiar raţiunea pentru care ne preocupă apartenenţa culturală – faptul că permite alegeri individuale cu sens" (Will Kymlicka, 1991, 171-172).

---

21. Apud M.M. Raihanah, „Multiculturalism and the Politics of Expression : An Appraisal", *European Journal of Social Sciences*, vol. 7, nr. 3, 2009, p. 66.
22. Vezi volumul referitor la *Multiculturalismele europene* (Anna Triandafyllidou, Tariq Modood, Nasar Meer, 2012).
23. Apud Gianni d'Amato, „Switzerland : a multicultural country without multicultural policies ? ", în Steven Vertotec, Susanne Wessendorf (ed.), *The Multiculturalism Backlash. European discourses, policies and practices*, Routledge, Londra, New York, 2010, p. 137.

Deşi noţiunea pare simplă, există şi chestiuni de nuanţă. Se ridică întrebarea dacă recunoaştem fără ambiguitate când o măsură multiculturalistă afectează drepturile omului şi când nu. Într-un număr important de cazuri care au ajuns în faţa Curţii Europene a Drepturilor Omului, persoanele care au acuzat statele de jurisdicţie de a le fi încălcat drepturile fundamentale prin interzicerea purtării vălului în instituţii de educaţie publice ori a exceptării elevelor de origine musulmană de la orele de sport au pierdut[24]. Faptul nu înseamnă că, invers, purtarea voalului ori neprezentarea fără penalizări la orele de sport ar aduce atingere unor drepturi şi libertăţi. Mai multe state ţinute să respecte Convenţia europeană a drepturilor omului au introdus excepţii la obligativitatea aplicării legii generale în materia portului cu convingerea că acest tip de măsuri este compatibil cu drepturile şi libertăţile fundamentale. Tema multiculturalismului liberal are a se raporta la problema marjei de apreciere a statelor în exerciţiul unor drepturi ale Convenţiei europene a drepturilor omului. Rămâne încă deschisă întrebarea în ce măsură unele măsuri sunt compatibile cu drepturile copilului şi cu interesul său superior. Până în acest moment nu există o jurisprudenţă a Convenţiei ONU pentru drepturile copilului pe astfel de cazuri.

Multiculturalismul neliberal

Temele multiculturalismului neliberal sunt legate fie de tipurile de viaţă culturală ale unor comunităţi străvechi, având în general statut de popoare indigene, fie de tradiţiile imigranţilor care sosesc din regiuni cu regimuri şi tradiţii neliberale. Exemplele tipice sunt comunităţile în care bărbaţii controlează fetele şi femeile, precum islamicii radicali sau unele comunităţi roma tradiţionale[25]. Guvernele occidentale au primit solicitări de recunoaştere a unor obiceiuri crude precum căsătoriile forţate, circumcizia genitală a fetelor, discriminări grave între bărbaţi şi femei.

Recunoaşterea *tribunalelor islamice* este cea mai cunoscută solicitare de tipul multiculturalismului neliberal a grupurilor de imigranţi. Încercarea de instituire a *Shari'a* în Canada a fost aproape de succes datorită locului pe care multiculturalismul îl ocupă în sistemul normativ din această ţară. Tribunale islamice funcţionau în rândul musulmanilor fără a fi controlate de autorităţi. În anul 2005, când s-a dus o bătălie politică majoră pentru legalizarea lor, propunerea a fost respinsă, în particular datorită protestelor femeilor islamice şi ale unor comunităţi religioase[26]. Deşi procurorul general al Canadei recomandase într-un raport utilizarea *Shari'a* pentru rezolvarea cazurilor de divorţ şi custodie a copiilor, guvernatorul provinciei Ontario a respins în anul 2005 cererea reprezentanţilor comunităţii musulmanilor din Canada de a rezolva disputele de familie prin legea islamică[27].

Liderii musulmani din Australia au exprimat repetat opţiunea pentru introducerea *Shari'a*, aducând ca argument şi modelul statutului special de care se bucură aborigenii[28].

---

24. Pentru această problematică, vezi printre altele Manfred Nowak, Tanja Vospernik, „Permissible Restrictions on Freedom of Religion or Belief", în Tore Lindholm, W. Cole Durham, Bahia G. Tahzib-Lie (ed.), *Facilitating Freedom of Religion or Belief*, Leiden, Martinus Nijhoff, 2004.
25. Pentru concluzii în cazul romilor din România, vezi Braga Andreea, Catrina Alexandra, Gamonte Simona, Neaga Diana, Gabriel Andreescu, „Ce spune un dialog cu soţiile de romi ? ", *Nevi Sara Kali. Roma Women's Journal*, nr. 1, pp. 85-94.
26. Evreii şi catolicii au abandonat în acest context propriile lor aranjamente de arbitraj religios.
27. „Sharia law move quashed in Canada", *BBC News*, luni, 12 septembrie 2005 (http : //news. bbc.co.uk/2/hi/americas/4236762.stm).
28. Paul Bibby, „Muslim leader wants elements of sharia in Australia", *The Sydney Morning Herald*, 8 martie 2010. Unii multiculturalişti au legitimat cererea invocând logica „legea se va îmbunătăţi

Curentul antimulticulturalist dezvoltat în a doua parte a anilor 2000 în societatea australiană pare să lase puţin loc pentru recunoaşterea lor.

În Europa, grupurile musulmane radicale anunţă periodic deschiderea ori intenţia de înfiinţare a unor tribunale islamice. În 2011, organizaţia Kaldet til Islam a indicat suburbia Tingbjerg din Copenhaga drept primul teritoriu danez unde se va aplica *Shari'a*. În Belgia, grupul radical Sharia4Belgium a anunţat stabilirea unui tribunal islamic la Antwerp. În Germania a fost documentată funcţionarea de tribunale islamice în toate marile oraşe. Înlocuirea legii civile cu *Shari'a* se răspândeşte treptat în Franţa şi Spania[29].

Totuşi, singurul stat occidental care a acceptat funcţionarea oficială pe teritoriul său a tribunalelor islamice este Marea Britanie. Primul Consiliul *Shari'a* a fost creat în Birmingham, în 1982, neoficializat. Hotărârile, în chestiuni cu caracter civil – divorţ, moştenire – nu erau obligatorii, aplicarea lor ţinând de libera voinţă a persoanelor musulmane. În 1996 a fost adoptată o Lege a arbitrajului, care a permis introducerea ulterioară a tribunalelor islamice în categoria tribunalelor de arbitraj. Ca urmare, deciziile instanţelor *Shari'a* au devenit obligatorii, după ce ambele părţi consimţiseră să le fie judecată cauza. Rezultatele practice s-au văzut curând : în multe cazuri, acceptul femeilor de a se înfăţişa tribunalului islamic poate fi cu greu descris drept voluntar ; nu se pot bucura de o cale de apel ; procedurilor le lipseşte transparenţa – element central al dreptului la un proces echitabil –, căci nu sunt înregistrate şi nici nu prezintă argumentarea juridică[30].

Totuşi, în august 2007, guvernul britanic a acordat hotărârilor tribunalelor islamice „puterea deplină a unui sistem judiciar"[31]. În septembrie 2008, tribunale *Shari'a* funcţionau la Londra, Birmingham, Bradford, Manchester şi Nuneaton, Warwickshire[32].

*

Răspândită şi sensibilă pentru opinia publică este politica multiculturalistă neliberală a clauzei culturale[33]. Această practică instituţională, legiferată sau nu, scuză şi diluează gravitatea unor acte criminale invocând cultura de origine a vinovatului, unde acestea sunt acceptabile sau constituie chiar o normă de conduită. Vom da exemplu poziţia unei instanţe din New York după ce o emigrantă chineză a fost omorâtă de soţul ei din cauza unei relaţii extramaritale. Ucigaşul a fost găsit vinovat de crimă de gradul doi. Dar, pentru că depoziţia unui antropolog a confirmat folosirea violenţei împotriva soţiilor necredincioase în cultura chineză, instanţa a stabilit o pedeapsă de 5 ani închisoare cu suspendare, mult sub ceea ce ar fi primit vinovatul fără această contextualizare identitară[34].

---

constant şi se va transforma în timp ca răspuns la contextul multiculturalist" (Malcolm Voyce, Archana Parashar, „Legal Pluralism, Family Personal Laws and the Rejection of Sharia Law in Australia", Macquarie University, Sydney, 2008).

29. Soeren Kern, „Europe : «You Are Entering a Sharia Controlled Zone». Hezbollah Pitches Tent in Denmark, Gatestone Institute, 24 Ocober 2011 (http : //www.gatestoneinstitute.org/2530/denmark-sharia-hezbollah, accesat 24 aprilie 2012).
30. Eileen F. Toplansky, „Sharia Law in Canada and Britain", *American Thinker*, 8 august 2010.
31. Abul Taher, „UK's first official sharia courts", *The Sunday Times*, 14 septembrie 2008.
32. În iunie 2009, în Marea Britanie funcţionau cel puţin 85 de tribunale islamice – Eileen F. Toplansky, „Sharia Law in Canada and Britain", *American Thinker*, 8 august 2010.
33. Varianta română pentru „cultural defence". Pentru justificarea acestei traduceri (şi nu „apărarea culturală"), vezi Gabriel Andreescu, „Strategii multiculturaliste neliberale decente şi indecente", *Noua Revistă de Drepturile Omului*, 4/2010, p. 54.
34. *People v. Chen*, nr. 87-7774, Supreme Court, NY County (2 decembrie 1988).

Astfel de practici pot fi regăsite în multe dintre democraţiile europene – cazul crimelor de onoare, mariajelor timpurii etc. Este de notat, în context, că peste 5.000 de femei sunt victime în lume, în fiecare an, ale omuciderilor de onoare care implică părinţi, fraţi ori rude apropiate ale femeilor ucise[35].

Săptămânalul *Der Spiegel* a documentat hotărâri ale instanţelor germane care invocă argumente calificate drept „multiculturaliste" : în cazul unui libanez cu cetăţenie germană care şi-a strangulat fiica până a adus-o în stare de inconştienţă, după care a bătut-o cu bâta întrucât nu a acceptat să se mărite cu bărbatul ales de el, judecătorul a invocat originea culturală drept element atenuant ; acordarea celei mai mici pedepse posibile cetăţeanului german de origine turcă vinovat de a-şi fi înjunghiat soţia a fost argumentată cu atingerea „onoarei de bărbat, definită în raport cu conceptele morale anatoliene" ; un libanez din Germania şi-a violat soţia în timp ce o biciuia, dar a fost eliberat condiţionat pe motive de specific cultural.

Alt caz din Germania prezentat de ziarul *The Independent* : o imigrantă marocană de 26 de ani, având doi copii, a fost bătută în mod bestial, constant, începând din noaptea nunţii. S-a adresat poliţiei de mai multe ori, arătându-şi vănătăile, iar aceasta i-a ordonat soţului să nu se mai apropie de ea. Bărbatul nu s-a conformat, ba chiar a ameninţat-o cu moartea. În final, femeia a cerut divorţul, dar judecătoarea Christa Datz-Winter a refuzat să i-l acorde în procedură rapidă întrucât ce i s-a întâmplat nu reprezenta o povară excesivă „având în vedere statutul cultural". Ca musulmană ar fi trebuit să se aştepte la astfel de comportamente. Judecătoarea i-a citat Coranul, conform căruia bărbaţii au dreptul să aplice soţiilor lor pedepse corporale[36].

În Statele Unite, clauza culturală intră în conflict nu doar cu legislaţia existentă, ci şi cu tradiţia juridică ce stă la baza civilizaţiei americane. Totuşi, a fost invocată în mai multe cazuri de către magistraţi. În 1990, un procuror a hotărât să nu acuze o femeie sud-americană de molestarea copilului cu argumentul că acest fel de a-şi domoli copilul a fost învăţat în cultura ei[37].

Într-un proces din 2010, un judecător din New Jersey a respins acuzaţia de abuz sexual întrucât inculpatul, rezident de origine marocană, i-ar fi spus soţiei înaintea actului violent : „Tu eşti soţia mea, pot să fac orice cu tine"[38]. Hotărârea a fost răsturnată de curtea de apel, care a revenit la raţionamentul clasic conform căruia religia acuzatului era irelevantă în raport cu caracterul delictual al comportamentului.

Asemănătoare clauzei culturale sunt politicile precaute faţă de comunităţi etnice producătoare de riscuri. Din perspectiva acestui „multiculturalism al fricii", comunităţile etnice sunt moral importante „nu atât pentru ceea ce ar oferi ele indivizilor, cât pentru riscurile pe care le produc" (Jacob T. Levy, 2000, p. 33). În judecata lui Jacob T. Levy, doctorii din Seattle, spre exemplu, ar fi trebuit să accepte cererea unor mame imigrante din Africa de a le face fetelor lor o cliterectomie blândă (extirpare totală sau parţială a părţilor genitale externe în scopul ca fetele şi femeile să nu caute plăceri în relaţiile sexuale şi să nu poată practica sexul premarital). În caz contrar, acestea trimit fetele în ţara de origine, unde le

35. Tom J. Tomm, Laurel Parker, „Dangers of the cultural defense", martie/aprilie 2009 by http : // findarticles.com/p/articles/mi_7648/is_200903/ai_n32329772/, accesat la 15 martie 2012.
36. Johann Hari, „How multiculturalism is betraying women", *The Independent*, Monday, 30 aprilie 2007.
37. Richard Lacayo, „The Cultural Defense", *Time*, 2 decembrie 1993, http : //www.time.com/ time/magazine/article/0,9171,979741,00.html, accesat la 15 martie 2012.
38. Stanlay Fish, „Religion and the Liberal State Once Again", 1 noiembrie 2010 – http : //opinionator. blogs.nytimes.com/2010/11/01/religion-and-the-liberal-state-once-again/ ? src = un&feedurl = http %3A %2F %2Fjson8.nytimes.com %2Fpages %2Fopinion %2Findex.jsonp, accesat la 15 martie 2012.

vor supune unor operaţii cu mult mai dăunătoare decât cele ce ar fi practicate în Statele Unite. Raporturile dintre statul francez şi Consiliul Francez al Cultului Musulman, recunoaşterea statutului de reprezentant al acestuia în relaţia cu puterile publice au fost acuzate pentru încălcarea laicităţii Republicii Franceze în logica multiculturalismului fricii.

*

O categorie separată este aceea a politicilor multiculturaliste neliberale de exceptare a unor comunităţi de la legislaţia comună, implicând încălcarea unor drepturi cetăţeneşti, fără de care comunităţile ar urma drumul extincţiei. Curtea Supremă a Statelor Unite a decis în cauza *Santa Clara Pueblo v. Martinez* să dea legitimitate regulilor maritale ce discriminau între femei şi bărbaţi. Curtea Supremă a permis de asemenea excepţii de la educaţia obligatorie întrucât aceasta intra în conflict cu stilul de viaţă al comunităţii Amish[39].

2. Schimbările după 1989

Anii 1970 şi 1980 au fost anii de ascensiune ai multiculturalismului, perioadă de transformare a acestuia, dintr-o practică specifică democraţiilor canadiană şi australiană într-o ideologie cu aspiraţii globale şi un curent politic major care a influenţat viaţa democraţiilor europene. După 1989, evoluţia multiculturalismului a fost neuniformă, pentru ca la sfârşitul anilor 2010 să se vorbească despre mersul lui în gol, criză, eşec. Ultimul deceniu al secolului XX fusese epoca de apogeu a ideilor şi teoriilor multiculturaliste. Părea să se fi creat chiar un consens tacit pro-multiculturalist în cadrul claselor politice occidentale. Tot în anii 1990, multiculturalismul, intensificat în „patriile lui", se extinsese în Europa. Însă, în timp ce prindea teren în noi ţări, începea să fie contestat la el acasă. În anii 2000 s-a renunţat, în parte, la politicile multiculturaliste în Olanda, Australia, Danemarca, Finlanda, iar teoreticieni şi oameni politici au supus *anumite forme de multiculturalism* unei contestaţii sistematice.

2.1. *Evoluția practicilor şi politicilor multiculturaliste*

Evoluţii ale multiculturalismului canadian

Schimbările anului 1989 în lume nu au atins politica sistematic multiculturalistă a guvernelor canadiene. În 1993 a fost creat Departamentul Patrimoniului Canadian, care a preluat programele multiculturaliste şi a extins politicile specifice în domeniul utilizării limbilor oficiale, artei şi culturii, siturilor istorice şi parcurilor naţionale, ceremonialelor de stat etc.

Dar voci critice la adresa proiectului multiculturalist au apărut şi în societatea canadiană. În cercetarea sa din 1991, Forumul Cetăţenilor pentru Viitorul Canadei a identificat nemulţumiri privitoare la continua creştere a diversităţii etnice, la diluarea sentimentului de a „a fi canadian". Programele multiculturaliste erau văzute de mulţi ca sursă a divizărilor şi creşterii costurilor. La nivel federal s-au găsit astfel obiecţiile aduse de către majoritatea

39. Vezi Sarah Song, „Majority Norms, Multiculturalism, and Gender Equality", *The American Political Science Review*, vol. 99, nr. 4 (noiembrie 2005), pp. 473-489.

Québec-ului multiculturalismului, văzut printre altele ca strategie de diluare a identităţii franceze în Canada.

Ca răspuns, Departamentul pentru Patrimoniul Canadian a repus în discuţie programele sale, iar în 1997 secretarul de stat pentru multiculturalism a anunţat noile principale obiective : dreptatea socială, participarea civică, recunoaşterea identităţii culturale. În anul 2002, a fost adoptată Ziua Multiculturalismului Canadian (27 iunie). O cercetare dată publicităţii în octombrie 2003 indica o proporţie de 54% dintre locuitori care considerau că politica multiculturalistă le oferă mândria de a fi canadian (cifra ajungea la 66% în cazul respondenţilor între 18 şi 30 de ani)[40].

Preocuparea pentru echilibrul mozaicului canadian s-a regăsit în înfiinţarea Fundaţiei Canadiene a Relaţiilor Rasiale, cu activităţi de cercetare şi informare în domeniul rasismului şi discriminării rasiale. Planul canadian de combatere a rasismului, adoptat de guvern în 2005, a pus accentul în special pe proiecte de valorificare a contribuţiei grupurilor minoritare care trecuseră prin situaţii critice în jurul sau în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial ori ca urmare a imigraţiei recente. Astfel, în 2006, guvernul canadian a cerut oficial scuze pentru restricţiile introduse faţă de imigranţii de origine chineză până în anul 1947. Politica de coeziune socială a fost asociată cu cea de luptă împotriva urii interetnice.

Trecerea competenţelor multiculturaliste de la Departamentul pentru Patrimoniul Canadian la Departamentul Cetăţeniei şi Imigrării în anul 2008 a avut ca obiectiv promovarea politicilor de educaţie civică pentru tinerii cu risc, de integrare a nou-veniţilor, a înţelegerii de către aceştia a valorilor canadiene ale democraţiei, drepturilor omului, domniei legii ş.a.

Deşi, pe fondul discuţiilor globale, contestaţiile la adresa multiculturalismului s-au amplificat şi în Canada, în special cu acuzaţiile de ghetoizare, balcanizare, centrarea pe propria comunitate în locul asumării identităţii naţionale, unii autori evaluează foarte pozitiv, în orizontul anilor 2000, efectele politicilor multiculturaliste. Will Kymlicka susţine că (a) procesul de imigrare şi integrare a minorităţilor funcţionează mai bine în Canada decât în alte ţări ; (b) politicile multiculturaliste joacă un rol pozitiv în acest proces[41].

Evoluţii ale multiculturalismului australian

Expansiunea programelor multiculturale şi aşezarea multiculturalismului în naraţiunea naţională a diversităţii şi toleranţei ca parte din identitatea australiană au continuat şi după 1989, într-un progres fără sincope, până în 1996[42]. Au fost create noi instituţii, precum, în 1994, Biroul de Cercetări pentru Imigrare, Multiculturalitate şi Populaţie, ca şi Consiliul Consultativ Multicultural Naţional.

---

40. Studiul Centrului de Cercetare şi Informare asupra Canadei. Vezi Michael Dewing, „Canadian Multiculturalism", Revised 15 September 2009 (http : //www.parl.gc.ca/Content/LOP/ResearchPublications/prb0920-e.htm, accesat la 25 aprilie 2012).
41. Studiul lui Kymlicka din 2010 face o sinteză a sondajelor şi cercetărilor calitative pe acest subiect (Will Kymlicka, *The Current State of Multiculturalism in Canada and Research Themes on Canadian Multiculturalism 2008-2010*, Minister of Public Works and Government Services Canada, 2010 : http : //www.cic.gc.ca/english/resources/publications/multi-state/section1.asp, accesat la 30 aprilie 2012).
42. Vezi Gwenda Tavan, „John Howard's multicultural paradox", articol prezentat la John Howard's Decade Conference, Australian National University, 3-4 martie, 2006 (http : //parlinfo.aph.gov.au/parlInfo/search/display/displayPrint.w3p ; query = Id%3A%22media%2Fpressrel%2FIMYI6%22, accesat la 1 mai 2012).

Venirea la conducerea ţării a Partidului Naţional-Liberal în 1996 a reprezentat o cotitură în istoria multiculturalismului australian. Criticile liderului John Howard la adresa politicilor de imigraţie fuseseră ascultate de peste un deceniu, iar acum urmau să îşi arate faţa practică. Şi, într-adevăr, au fost închise mai multe agenţii cu obiective multiculturaliste, au fost reduse programe, inclusiv accesul neîngrădit la ajutor de şomaj, a fost diminuată asistenţa pentru organizaţiile etnice. În 1999 a fost dat publicităţii raportul *Multiculturalismul australian în faţa unui nou secol : drumul spre includere*, care punea accente noi : pe „datoria civică", „respectul cultural", „echitatea socială", „diversitatea productivă". Guvernul John Howard a creat Consiliul pentru Australia Multiculturală şi a dat prioritate ideii de armonie comunitară finanţată prin proiectele „Trăind în armonie" şi „Ziua Armoniei".

La sfârşitul anilor 1990 şi până în 2001 a avut loc criza navelor cu solicitanţi de azil politic, predominant musulmani din Afganistan, Irak şi Iran, refugiate pe coastele Australiei. Guvernul Howard a luat măsuri ferme pentru stoparea fenomenului, ceea ce, împreună cu evenimentele din 9 septembrie 2001, a contribuit la realegerea Partidului Naţional-Liberal.

După atacurile teroriste din lume, după ce în regiune fundamentalismul islamic a făcut victime printre cetăţenii australieni, urmare a presiunii organizaţiilor musulmane pentru adoptarea *Shari'a*, a început să fie pus în discuţie însuşi sistemul multiculturalist în forma dezvoltată în ultimii 30 de ani. În 2003, guvernul Howard a făcut o nouă declaraţie politică, „Australia multiculturală : unită şi diversă", ale cărei sintagme-cheie erau „responsabilitatea tuturor", „respectul pentru fiecare persoană", „echitate pentru fiecare persoană", „beneficiu pentru toţi". În septembrie 2005, după explozia din metroul londonez, a fost creat un Grup de Referinţă al Comunităţii Musulmane, cu scopul de a sprijini conlucrarea dintre guvern şi comunitatea musulmană în prevenirea terorismului. Şi noul Plan naţional de acţiune de creare a coeziunii sociale, armoniei şi securităţii a abordat problema extinderii extremismului în Australia, susţinând un grad mai înalt de integrare a musulmanilor. În ianuarie 2007, Departamentul de Imigrare şi Afaceri Multiculturale a devenit Departamentul pentru Imigrare şi Cetăţenie.

Discursul prim-ministrului John Howard din 2006, după atacurile teroriste din Bali, în 2005, când muriseră din nou australieni, a devenit o referinţă a atitudinilor antimulticulturaliste din Australia : „Imigranţii, nu australienii trebuie să se adapteze. Acceptaţi asta sau plecaţi. Am obosit să văd această naţiune temându-se ca nu cumva să ofenseze câţiva indivizi sau cultura lor. De la atacurile teroriste din Bali, majoritatea australienilor au simţit ridicându-se un val de patriotism" ; „Această ţară s-a dezvoltat după două secole de lupte, încercări şi victorii ale milioanelor de bărbaţi şi femei care au căutat libertatea" ; „Vorbim în principal engleza, nu spaniola, libaneza, araba, chineza, japoneza, rusa sau altă limbă. Ca urmare, dacă doriţi să faceţi parte din societatea noastră, învăţaţi limba"[43]. John Howard a cerut musulmanilor care vor să trăiască după legea islamică să plece din ţară.

Ca răspuns la noile evoluţii, Comisia pentru Drepturile Omului şi Şanse Egale a lansat un raport privind multiculturalismul, cu accent pe combaterea stereotipurilor şi a discriminării, susţinut de opoziţia laburistă. La un an de la alegeri, în decembrie 2008, noul guvern Rudd a anunţat crearea unui Consiliu Consultativ Multicultural Australian, a cărui primă declaraţie afirma necesitatea multiculturalismului în Australia. Totuşi, ca evaluare generală, se poate afirma că în ultimii zece ani Australia a resimţit anxietatea publică faţă de ameninţarea coeziunii sociale prin creşterea diversităţii etnice şi politicile multiculturaliste care i se adresează (Elsa Koleth, 2010, p. 27).

43. „Prime Minister John Howard : IMMIGRANTS, NOT AUSTRALIANS, MUST ADAPT", CBCNews.net, 17 octombrie 2007, accesat la 18 aprilie 2012.

Evoluţiile europene

State precum Danemarca, Finlanda, Elveţia nu au luat nici după 1989 măsuri de tip multiculturalist, dincolo de combaterea discriminării şi introducerea în programa şcolară a referinţelor la diversitatea identitară. Niciunul nu a acceptat excepţii pe motive culturale la purtarea uniformelor, iar în 2008 guvernul danez a retras însemnele religioase din tribunale.

În anii 1990 şi 2000, Germania şi-a îndreptat atenţia spre integrarea imigranţilor, în particular prin sprijinirea învăţării limbii germane. Curţile germane au acceptat clauze culturale, printre care acordarea dreptului la sacrificarea animalelor fără asomare (2003), purtarea vălului în clasă de către cadrele didactice (2007) sau la universitate de către studente, abţinerea fetelor de la orele de înot sau educaţie fizică în prezenţa băieţilor. Este acceptată şi segregarea musulmanelor în clase exclusiv pentru femei.

Statele europene care adoptaseră multiculturalismul au urmat o perioadă proiectul iniţial. În Marea Britanie, această politică a fost dusă şi în ultimul deceniu. Finanţarea organizaţiilor etnice a continuat. Prin amendarea în 2000 a Legii Relaţiilor Rasiale, s-a introdus cerinţa includerii în instituţiile publice a unui număr sporit de membri ai culturilor minoritare.

Legea Comunicării din 2003 a stabilit includerea în emisiunile de presă a unor subiecte ce reflectă interesele comunităţilor etnice din întreaga Mare Britanie. Ca post public, BBC-ului i-a revenit responsabilitatea să informeze asupra diferitelor credinţe minoritare ori opţiuni seculare din Regat. Incidentele rasiale din anii 2000 au determinat guvernul britanic să lanseze în 2005 o strategie menită să ducă la mai multă egalitate rasială şi la coeziune socială. Obiectivul a fost reafirmat în 2009 şi 2010. Preocuparea pentru mai multă coeziune se regăseşte şi în înfiinţarea Departamentului pentru Copii, Şcoală şi Familie în 2007, care a alăturat acest obiectiv promovării drepturilor omului şi a diversităţii. În aceeaşi perioadă au apărut noi excepţări privitoare la vestimentaţie. Şoferii de autobuze au primit dreptul să poarte turban şi barbă lungă, iar în Serviciul de Poliţie Metropolitană s-a permis purtarea vălului.

O evoluţie opusă oferă Olanda, care a eliminat rând pe rând politicile multiculturaliste. S-a păstrat grija pentru asigurarea şanselor egale, astfel că în 1994 a fost adoptată Legea de promovare a grupurilor minoritare pe piaţa muncii, iar în 1995 a fost creată Comisia pentru Tratament Egal.

Ideea prezervării limbii şi culturii grupurilor a dispărut din noile reglementări ale politicii şcolare. Dacă anterior erau asigurate condiţii pentru studiul limbii materne, astăzi a devenit prioritară învăţarea olandezei. În acelaşi timp, emisiunile care alocă spaţiu pentru prezentarea vieţii principalelor culturi minoritare – hinduşii, budiştii, evreii şi musulmanii – se menţin.

Vălul este permis şi în şcoală, dar se poate refuza acoperirea completă a capului. În anul 2005, Parlamentul olandez a adoptat o moţiune prin care se interzicea acoperirea totală a capului în public – în particular burka. Până în 2012, moţiunea nu a ajuns încă lege.

În Suedia au fost adoptate măsuri de integrare a imigranţilor în 1997, inclusiv prin înfiinţarea unui Ombudsman pentru Combaterea Discriminării. Finanţarea organizaţiilor etnice este o practică veche, suplimentată în 2001 printr-o importantă politică de asistenţă menită să asigure oportunităţi optime pentru organizarea cetăţenilor, inclusiv pe bază culturală. Urmând strategiile educaţionale iniţiate în anii 1980, au fost continuate măsurile de tip interculturalist, împreună cu susţinerea culturii proprii a elevilor, pentru asigurarea sentimentului de siguranţă identitară. Legea Radioului şi Televiziunii din 1996 solicită posturilor publice să reflecte culturile existente pe teritoriul suedez.

La mijlocul anilor 2000, au fost acordate excepţii de la purtarea uniformei în armată şi poliţie pe baza solicitărilor individuale.

În Franţa, multiculturalismul a fost descurajat de bazele sale republicane şi laice. Viaţa multiculturală s-a dezvoltat mai curând prin non-intervenţionismul statului francez, până când a ajuns să ţină cont de situaţia de fapt – cazul căsătoriilor poligame. Totuşi, agenţiile create – Fondul de Acţiune Socială pentru Muncitorii Imigranţi şi Familiile lor, Direcţia Populaţiei şi Migraţiei, Înaltul Consiliu al Integrării, multe din ele centralizate în Agenţia de Primire a Străinilor şi Migrării, Ministerul Imigrării, Integrării, Identităţii Naţionale şi Co-Dezvoltării (2007) – au indicat preocuparea autorităţilor publice de a se adapta minorităţilor, numeroase, cu o istorie culturală foarte distinctă de a ţării gazdă.

2.2. *Critica şi criza multiculturalismului*

Am arătat că sfârşitul anilor 2000 a fost martorul creşterii accentuate a criticilor aduse multiculturalismului. Scepticismul faţă de politicile de recunoaştere a unor drepturi de grup şi de politici precum clauza culturală sunt mai vechi şi au combinat argumentarea teoretică cu cea civică sau politică. „Noua contestare" ţine însă cont de aportul adus de gânditorii multiculturalişti la deconstrucţia miturilor liberalismului clasic, al persoanei abstracte, fără identitate, al neutralităţii statului, al omogenităţii fundamentale în care opţiunea culturală nu ar conta în raport cu cea de natură politică. Mulţi dintre „scepticii cultivaţi" de astăzi sunt solidari cu evaluarea empatică a lui Ralf Dahrendorf (1988, p. 309) : „Redescoperirea etnicităţii a fost un pas înainte în procesul civilizaţiei. Ea a însemnat o înţelegere incipientă a faptului că drepturile cetăţeneşti nu se află în conflict cu distincţiile culturale, ci, din contră, le dau acestora o nouă anvergură".

2.2.1. Critici

Critica academică

Cea mai evidentă contestaţie a multiculturalismului provine din filosofia drepturilor fundamentale şi a caracterului lor universal. Culturile care le neagă, în particular cele care propun, asemenea Declaraţiei Conferinţei Statelor Islamice de la Cairo din 1990, o codificare menită să dea întâietate valorilor tribale, nu definesc „alte drepturi ale omului", ci un discurs diferit despre demnitatea umană (Jack Donnely, 1989). Alte contestaţii privesc diluarea problematicii socioeconomice şi fragmentarea societăţii prin politica de recunoaştere a drepturilor de grup şi a regulilor de excepţare (Brian Barry, 2001).

Unii autori identifică drepturile care au o relevanţă aparte în disputa persoană-grup, cum este, în opinia lui Chandran Kukathas (1997, p. 252), dreptul de a părăsi propria comunitate : „O societate compusă din comunităţi tribal organizate pe bază de rudenie, spre exemplu, nu poate face libertatea de ieşire din grup credibilă". Kukathas refuză şi pretenţia grupurilor culturale de a avea prioritate morală în virtutea unei priorităţi naturale, aducând ca argument importanţa diferenţelor şi conflictelor de interese în interiorul grupurilor.

O perspectivă care a făcut carieră pune faţă în faţă multiculturalismul cu *cerinţele pluralismului democratic*[44]. Contribuţia lui Giovanni Sartori (2007) a plasat raportul pluralism--multiculturalism în cadrul mai general al securităţii societale. Pluralismul, care nu înseamnă

44. „Pluralismul democratic" trebuie distins de „pluralismul cultural", ultimul cu referire la recunoaşterea grupurilor ale căror particularităţi le separă de cultura dominantă.

„existenţă plurală" şi nici „normala diferenţiere socială", este necesar pentru a salva unitatea culturală şi socială a unei populaţii neomogene. Asigurarea păcii culturale într-o societate deschisă implică recunoaşterea culturilor comunitare, doar că politica recunoaşterii trebuie să fie cu necesitate reciprocă. Cum diferenţierea comunităţilor cultural distincte împinge raporturile dintre ele spre conflict, apare ca necesar un alt factor stabilizator, acesta fiind consensul. În logica pluralismului, elementul central nu este nici consensul şi nici conflictul, ci dialectica disensiunii, generatoare a unei dezbateri care, pe de o parte, presupune consens, pe de alta, capătă intensitatea unui conflict, fără ca vreunul dintre cei doi termeni să fie hotărâtori. Consensul cel mai important priveşte regulile de rezolvare a conflictelor, iar într-o democraţie principiul director este regula majorităţii cu clauza respectării de către majoritate a drepturilor minorităţilor. Astfel, puterea majorităţii se va exercita cu moderaţie.

Celălalt element indispensabil unei societăţi pluraliste este statuarea culturilor ca asocieri voluntare şi non-exclusive, deschise spre afilieri multiple, ceea ce se verifică prin existenţa unor linii de separaţie încrucişate[45]. Astfel, culturile au posibilitatea de a evolua natural, fără să fie impuse în vreun fel.

Giovanni Sartori apreciază că versiunea dominantă a multiculturalismului este anti-pluralistă. Multiculturaliştii sunt motivaţi fie de intoleranţă, fie de refuzul de a accepta reciprocitatea recunoaşterii între cultura majorităţii şi culturile minoritare, punând accentul pe separaţie în detrimentul integrării. Analiza la nivel de detaliu a argumentelor indică faptul că opţiunea sa pluralistă este compatibilă cu forme ale multiculturalismului liberal şi ostilă celui neliberal.

Opţiunea umanismului secular de a pune accentul pe individ în raport cu comunitatea şi de a susţine principiul libertăţii de exprimare în faţa interdicţiilor asupra limbajului urii este susţinută de Sarah W. Oelberg (2000) prin beneficiile aduse de umanism chiar scopului multiculturalismului, de construire a unei lumi în care grupurile etnoculturale să fie egale. Paul Kurtz (2000) critică multiculturalismul din cauza încurajării grupurilor cu tradiţii distincte să trăiască separat, ceea ce stimulează neîncrederea şi ostilitatea între ele. Exemplul tipic : împotrivirea faţă de căsătoriile între persoane aparţinând unor culturi diferite. Filosoful american vede în divizarea oamenilor în funcţie de bagajul lor cultural o ideologie la fel de periculoasă precum naţionalismul şi rasismul. Paul Kurtz respinge şi perspectiva multiculturaliştilor postmoderni, care echivalează teoriile ştiinţifice cu pure „constructe sociale", ca şi perspectiva relativismului etic, afirmat prin negarea principiilor etice universale. În judecata umanismului secular, condiţiile actuale ale societăţii umane şi ale statutului fiinţei umane, ce ţin de comunicaţiile instantanee, călătoriile rapide peste tot pe glob, bogăţia cunoaşterii, trebuie lăsate să faciliteze tuturor fiinţelor umane depăşirea insularităţii şi recunoaşterea interdependenţei.

Critica feministă

Notoriu pentru critica multiculturalismului dintr-o perspectivă feministă este studiul lui Susan Moller Okin (1999). Conform lui Okin, esenţializarea atributului „culturii" se face în detrimentul altor dimensiuni identitare, precum genul. Multiculturaliştilor li se poate reproşa că percep comunităţile ca monolitice, nu dau atenţie raporturilor de putere între bărbaţi şi femei în cadrul culturilor minoritare şi nici sferei private. În general, imigranţii din Europa şi Statele Unite sunt marcaţi de forme mai radicale de patriarhat, iar în multe cazuri „tradiţia" îndrăgită de multiculturalişti constă în servitutea femeilor.

45. Sintagma autorului : „cross-cutting cleavages".

Remarcabilă în cazul acestei autoare este critica adusă de ea oricăror drepturi de grup, chiar în cazul comunităţilor care au o natură liberală. Pentru Susan Moller Okin, este indiscutabil că societăţile occidentale au făcut paşi importanţi în asigurarea unei mai mari libertăţi şi egalităţi femeilor, dar în special privind combaterea violenţei împotriva acestora. De ce ar fi acceptabil ca o femeie provenind dintr-o altă cultură, ajunsă în Occident, să fie mai puţin protejată?

Niciuna din culturile existente astăzi, fie ele minoritare ori majoritare, nu trece testul „zero discriminare sexuală". În contextul în care totuşi culturile minoritare au un caracter patriarhal mai accentuat decât cele gazdă, drepturile de grup nu pot decât exacerba problema.

Ayaan Hirsi Ali (la origine musulmană somaleză), una dintre militantele politice de marcă ale eliberării femeilor musulmane, s-a referit explicit la multiculturalism, căruia îi recunoaşte aspiraţia promovării unor culturi diferite în conformitate cu regula respectului reciproc. Dar „problema acestui punct de vedere multicultural este că neagă faptul că standardele culturale şi religioase pot să aibă efecte negative şi să întârzie emanciparea oamenilor, în special musulmani. Astfel, multiculturaliştii salută apariţia unui sector musulman al societăţii, întrucât trăiesc cu iluzia că acest fapt va încuraja emanciparea economică a musulmanilor aşa cum s-a întâmplat cu romano-catolicii cu ani în urmă"[46]. Este cazul subsidiilor de stat din Olanda pentru şcolile private musulmane, inclusiv cămine separate pentru băieţi şi fete, în care tinerele fete sunt îndoctrinate să se educe ca mame şi soţii urmând controversatele practici islamice.

Abordarea feministă şi nuanţată şi radicală în acelaşi timp a lui Sarah Song (2005, p. 473) recunoaşte posibila interconectare dintre cultura majoritară şi culturile minoritare, astfel încât „O preocupare particulară pentru dezbaterile privitoare la multiculturalism este faptul că principalul cadru legal şi normativ în care sunt evaluate cererile de incluziune reflectă el însuşi o perspectivă patriarhală, care la rândul ei susţine dominaţia de gen în interiorul culturilor minoritare". Perspectiva implică refuzul oricărui multiculturalism menit să legitimeze tradiţii sexiste.

O menţiune merită campania dusă de Élisabeth Bedinter[47] în Franţa pentru interzicerea vălului în şcolile publice sau a folosirii acoperământului complet în spaţiile publice, datorită patetismului pe care îl pot avea argumentele „feministe". Opiniile ei au fost citate de 37 de ori în raportul Comisiei Parlamentare Gérin, care urma să pregătească legislaţia specifică. Caracterul posibil nedrept al atitudinii este surprins în pasajul următor: „În această posibilitate de a urmări fără să fii văzută şi de a privi o persoană fără ca aceasta să fie capabilă să te zărească la rândul ei, eu percep o triplă plăcere perversă: plăcerea de a deţine o superioritate asupra cuiva, plăcerea exhibiţionistei şi plăcerea voaioristei… Gândesc că avem de-a face cu femei foarte tulburate"[48].

46. Ayaan Hirsi Ali, *The Caged Virgin. An Emancipation Proclamation for Women in Islam*, Free Press, New York, Londra, 2006, p. 62.
47. Élisabeth Bedinter este o cunoscută feministă, profesoară de filosofie la Şcoala Politehnică din Paris.
48. Apud Nilüfer Göle, Julie Billaud, „Islamic Difference and Feminist Universalism", Anna Triandafyllidou, Tariq Modood, Nasar Meer (ed.), *European Multiculturalisms. Cultural, Religious and Ethnic Changes*, Edinburgh University Press Ltd, Edinburgh, 2012, p. 132.

2.2.2. Criza politică a multiculturalismului neliberal

Presa din toată lumea a reprodus cuvintele Angelei Merkel în faţa tinerilor partidului pe care îl conduce, Uniunea Creştin-Democrată, la Congresul acestora din 16 octombrie 2010 : „«Multikulti» a eşuat în totalitate”[49]. Nu era primul om politic important care anunţa eşecul multiculturalismului. Dar reţinerea tradiţională a liderilor germani în a se exprima în chestiunile identitare dă măsura „revoluţiei” generate de cuvintele cancelarei germane.

În acelaşi an, Thilo Sarrazin, om politic german care a deţinut şi importante funcţii administrative, a publicat *Deutschland schafft sich ab* (*Germania se desfiinţează ea însăşi*), carte vehementă în denunţarea greşelilor făcute de Germania în materie de imigraţie după Al Doilea Război Mondial. Cartea a devenit cel mai cunoscut bestseller politic, s-au vândut peste 1,2 milioane de exemplare. Sarrazin şi-a pierdut funcţiile, dar a primit în schimb o susţinere largă din partea unor lideri de opinie. Un sondaj făcut după apariţia cărţii a arătat că circa jumătate din locuitorii Germaniei îi susţin ideile, iar 18% dintre ei ar fi gata să voteze cu partidul lui, dacă l-ar crea.

„Multiculturalismul de stat a eşuat”, a afirmat David Cameron la prima sa conferinţă după numirea ca prim-ministru, în februarie 2011 : „Să apreciem corect aceste organizaţii [islamice] : cred ele în universalitatea drepturilor omului, incluzându-le pe cele ale femeilor şi bărbaţilor aparţinând altor religii ? Cred ele în egalitatea tuturor în faţa legii ? Cred ele în democraţie şi în dreptul poporului de a-şi alege propriul guvern ? Încurajează ele integrarea, sau încurajează separatismul ? ”[50].

Anterior, în noiembrie 2010, ministrul Educaţiei din Marea Britanie luase public poziţie împotriva utilizării în circa 40 de şcoli cu clase musulmane (circa 5.000 de elevi) a unor manuale trimise din Arabia Saudită în care apar violente susţineri antisemite, antihomosexuale, inclusiv imagini arătând cum se face tăierea mâinilor şi picioarelor ca pedeapsă[51].

La 10 februarie 2011, preşedintele francez Nicolas Sarkozy s-a făcut ecoul celorlalţi şefi de stat ai Europei, la o dezbatere naţională televizată, reluând afirmaţia despre eşecul multiculturalismului. Liderul politic a deplâns aplecarea excesivă asupra identităţii persoanei care imigrează şi prea puţin asupra ţării care o primeşte. Chiar dacă este importantă respectarea diferenţelor culturale, în Franţa trebuie să existe o comunitate naţională, nu doar un spaţiu unde coexistă mai multe culturi. „Compatrioţii noştri musulmani trebuie să-şi poată practica religia, asemenea oricărui cetăţean. [...] Dar în Franţa nu dorim ca oamenii să-şi facă rugăciunile în mod ostentativ pe stradă. [...] Dacă vii în Franţa, accepţi să te amesteci într-o singură comunitate, iar dacă nu vrei să accepţi, poţi să nu vii în Franţa.”

Geert Wilders a transformat formaţiunea pe care o conduce, Partidul pentru Libertate, în a treia forţă politică din Olanda, din poziţia de critic al politicilor multiculturaliste şi de imigrare din Olanda[52]. Încercarea de a-l opri a eşuat. În 2009, guvernul de la Londra i-a interzis iniţial intrarea în Marea Britanie pentru a ţine conferinţe şi a-şi prezenta filmul

49. George Friedman, „Germany and the Failure of Multiculturalism”, 19 octombrie 2010, STRATFOR (http : //www.stratfor.com, accesat la 10 aprilie 2012).
50. „State multiculturalism has failed, says David Cameron”, BBC News, 5 februarie 2011.
51. John Burns, „Lessons of Hate at Islamic Schools in Britain”, *The New York Times*, 22 noiembrie 2010.
52. Vezi asemănări şi diferenţe cu Partidul Libertăţii din Austria, care atingea în 2011, în sondajele de opinie, un scor de 24-29%, ridicat la 42% în cazul tinerilor.

Fitna, dar Wilders şi-a recăpătat dreptul în justiţie. La 4 octombrie 2010 s-a deschis procesul în care era acuzat de incitarea la ură, ca urmare a descrierii islamismului ca nazism şi a comparării Coranului cu *Mein Kampf*. A fost achitat la 23 iunie 2011.

Olanda a schimbat substanţial politicile faţă de imigraţie. În Amsterdam, unde un sfert din populaţie e formată din musulmani, poliţia a lansat un program de implantare de agenţi provocatori, în postură de evrei, homosexuali ori persoane care practică munca sexuală. Sunt categoriile care reprezintă ţinta predilectă a extremiştilor islamici[53].

Danemarca respinsese de la început solicitările pentru acceptarea tradiţiilor sexiste. Discursul anual din 2003 al prim-ministrului danez Anders Fogh Rasmussen atrăsese atenţia şi asupra faptului că Danemarca nu va permite discriminarea de gen, politizarea religiei sau mutilarea genitală[54].

Referendumul din Elveţia din 2009 privitor la ridicarea de minarete pe moschei a trecut cu 57,5% în favoarea interzicerii şi 42% împotrivă. A obţinut susţinerea în 22 din cele 26 de cantoane[55]. Relevantă este ponderea iniţiatorului consultării electorale : Partidul Poporului din Elveţia, care ocupă cel mai mare număr de locuri în Adunarea Federală. În 2007, formaţiunea primise la alegerile pentru Consiliul Federal 29% din voturi, cel mai mare procent obţinut vreodată de către un singur partid în Elveţia.

*

Declaraţiile politice la cel mai înalt nivel privitoare la eşecul multiculturalismului în principale ţări occidentale au fost precedate sau continuate de măsuri care au anulat practicile multiculturaliste. Alteori, comportamentul puterilor decizionale lasă impresia confuziei. În 2010, Scotland Yard a acceptat să trateze aruncarea încălţămintei asupra poliţiştilor ori politicienilor de către grupuri de musulmani protestatari, chiar şi atunci când a avut ca rezultat rănirea oamenilor, drept protest ritual. Interpretarea exonerează autorii de la aplicarea legii, care pune astfel de acte în categoria „dezordinilor violente”[56].

Confuzia politică este determinată şi de complexitatea implicaţiilor juridice ale măsurilor. În anul 2010, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei a adoptat o rezoluţie de condamnare a referendumului din Elveţia, declarându-l islamofob, cu unanimitate de voturi, incluzându-le pe ale reprezentanţilor elveţieni[57]. Dar, la 8 iulie 2011, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a respins plângerea unor musulmani împotriva statului elveţian cu privire la interzicerea minaretelor, întrucât petenţii nu au demonstrat că au fost victimele violării drepturilor lor[58].

---

53. Rod Liddle, „Orange alert”, *Spectator*, 16 octombrie 2010.
54. Apud Ulf Hedetoft, „Denmark versus multiculturalism”, în Steven Vertotec, Susanne Wessendorf (ed.), *The Multiculturalism Backlash. European discourses, policies and practices*, Routledge, Londra, New York, 2010, p 114.
55. Numărul musulmanilor din Elveţia este estimat la circa 400.000. Cele aproximativ 200 de moschei, cu patru minarete, nu sunt afectate de rezultatele referendumului din 2009.
56. David Leppard, „M*et al.*ows Islamic protesters to throw shoes”, *The Sunday Times*, 11 aprilie 2010.
57. În martie 2010, Consiliul Drepturilor Omului a adoptat o rezoluţie ce condamnă defăimarea religioasă, incluzând condamnarea ridicării de minarete pe moschei. Rezoluţia a fost iniţiată de Conferinţa Statelor Islamice, care a căpătat în timp influenţă asupra Consiliului.
58. Soeren Kern, „Swiss Minaret Ban Survives Legal Challenge”, Gatestone Institute, 14 iulie 2011 http : //www.gatestoneinstitute.org/2263/swiss-minaret-ban-legal-challenge, accesat la 22 aprilie 2012.

Având în vedere complexitatea formelor de multiculturalism, ca şi a contextelor (nu doar a celui occidental), ar fi grăbit să vorbim astăzi despre un eşec al multiculturalismului. Dar eşecul *anui anumit tip de multiculturalism*, neliberal, pare să fie opinia unei părţi din ce în ce mai ample din societăţile occidentale, iar judecata are deja implicaţii politice.

3. Multiculturalismul în România

Ţinuturile româneşti au constituit un spaţiu de imigrare până la sfârşitul secolului XIX, în particular pentru germani şi evrei. În secolul XX, impactul principal asupra structurii etnoculturale a României l-a avut schimbarea frontierelor istorice la sfârşitul Războaielor Mondiale. După 1918, încorporarea Transilvaniei şi Basarabiei a dus la creşterea puternică a diversităţii etnice: 17% maghiari, 4,4% germani, 3,2% evrei, 1,7% romi şi 2,9% ruşi – circa 29% din întreaga populaţie. Deşi în perioada interbelică s-a derulat o campanie de românizare a teritoriilor nou intrate sub jurisdicţia statutului român, legislaţia a recunoscut minorităţilor istorice drepturi educaţionale şi culturale (Andreescu, 2005).

Ocuparea ţinuturilor de la est de către Uniunea Sovietică, Holocaustul şi mişcările de populaţii din timpul războiului au dus la reducerea diversităţii multietnice. Între 1947 şi anii 1990, comunităţile germanilor şi evreilor au continuat să părăsească ţara. Situaţia minorităţilor naţionale a fost reglementată în 1945 prin Statutul Naţionalităţilor, preluând-se drepturile deja recunoscute şi adăugând la ele. Politica etnoculturală, beneficiind de standarde înalte, a fost afectată începând cu anii 1960 de proiectul asimilaţionist al naţional-comunismului. Ţinta asimilării era în primul rând comunitatea maghiară.

După 1989, reducerea principalelor minorităţi istorice a continuat. Între 1992 şi 2012, maghiarii au scăzut de la circa 1.624.000 la 1.238.000, iar germanii de la circa 119.000 la 36.900. A crescut în schimb numărul romilor, de la 401.000 la 619.000.

În aceeaşi perioadă, sistemul tradiţional de drepturi ale minorităţilor naţionale a fost întărit cu prevederi precum reprezentarea parlamentară din oficiu, utilizarea limbii materne în administraţiile locale unde minoritarii depăşesc 20% ş.a. În anul 2000 a fost adoptată Ordonanţa nr. 137, pilonul unui sistem de combatere a discriminării în evoluţie. România a semnat şi/sau ratificat toate instrumentele internaţionale privitoare la drepturile minorităţilor. Deşi după 1989 în România este posibilă intrarea străinilor, numărul imigranţilor rămâne în continuare mic. Membrii minorităţilor etnice nou-venite sunt protejaţi faţă de discriminare, dar nu au acces la drepturile speciale acordate celor 19 minorităţi naţionale recunoscute astăzi în România.

Politica multiculturalistă relativă la minoritatea maghiară

Multiculturalismul a ajuns temă publică în România în anul 1998, în urma cererii politice a UDMR de reînfiinţare a fostei unităţi de învăţământ superior maghiare, Universitatea „Bolyai". În luna august a acelui an, un document al Secretariatului de Stat pentru Învăţământ Superior condamna „insistentele solicitări de segregare etnică ale maghiarilor"[59]. Atitudinea „împotriva enclavizării" va primi un larg sprijin politic. Împotriva iniţiativei UDMR a fost invocat „principiul multiculturalismului", care ar cere, în viziunea autorilor, ca studenţii

59. Documentul era intitulat „Segregarea etnică a învăţământului superior din România nu este oportună".

români şi maghiari să înveţe împreună, şi nu separaţi. Studiul în aceeaşi instituţie universitară ar permite cunoaşterea reciprocă între etnii, ar creşte toleranţa şi ar contribui la o mai bună integrare a maghiarilor în societatea românească. Subiectul a fost amplu dezbătut în presă, în acest fel un termen specializat precum „multiculturalismul", complet absent anterior din dezbaterea publică, căpătând o oarecare notorietate.

Semnificaţia dată multiculturalismului în opinia publică românească era contrară celei proprii. În termenii consacraţi, Ministerul Educaţiei şi alte instituţii, organizaţii ori persoane care condamnau enclavizarea educaţiei susţineau valoarea unei universităţi de învăţământ superior „interculturaliste" (şi nu „multiculturaliste"), ce dă prioritate comunicării şi cunoaşterii reciproce. Această confuzie conceptuală cu privire la învăţământul superior a fost continuată până astăzi. La data de 3 decembrie 2006, Rectoratul Universităţii „Babeş-Bolyai", actor principal al dezbaterii începute în anul 1998, a emis o declaraţie cu evident scop ideologic şi polemic, „Multiculturalismul la Universitatea «Babeş-Bolyai» este european".[60] Ca argument, s-a susţinut din nou că în Universitatea „Babeş-Bolyai" se duce o politică multiculturalistă întrucât se pot învăţa 22 de limbi şi se realizează studii complete în română, în maghiară, în germană, şi în alte limbi, conform alegerii făcute de studenţi.

O politică multiculturalistă în cazul Universităţii „Babeş-Bolyai" ar reveni la separarea universităţii interculturaliste în două universităţi: română şi maghiară. Dacă o asemenea separare este rezonabilă sau nu, iată o chestiune distinctă. Politici de natură multiculticulturalistă cu privire la comunitatea maghiară se aplică în schimb în învăţământul preuniversitar, în care se recunoaşte dreptul de a se desfăşura educaţia în limba maternă în şcoli integral în limba maghiară. Politica de mixtare a vechiului sistem de învăţământ maghiar din Transilvania în ultimele decenii ale regimului comunist i-a afectat profund pe maghiari. Prima cerere exprimată de reprezentanţii lor politici după 1990 a fost demixtarea şcolilor[61].

Maghiarii din România sunt principalii beneficiari ai politicii de tip multiculturalist la nivel local. În forma amendată în 2001, Legea administraţiei publice locale impune unităţilor administrativ-teritoriale în care o minoritate naţională depăşeşte procentul de 20% să asigure folosirea tăbliţelor bilingve, traducerea în limba maternă a minorităţii a hotărârilor autorităţilor locale, crearea de condiţii pentru adresarea şi primirea de la autorităţi a comunicărilor în limba maternă etc. În judeţele cu o puternică prezenţă maghiară, în primul rînd Harghita şi Covasna, legea a asigurat un spaţiu identitar.

Politica multiculturalistă relativă la minoritatea roma

Politicile publice privind educaţia elevilor romi au combătut formele de segregare, situaţiile de acest fel fiind sancţionate ca discriminatorii (Dezideriu Gergely, 2009). Strategiile dedicate îmbunătăţirii situaţiei cetăţenilor romi au pus accentul pe incluziune, urmând de

60. Dimensiunea polemică se remarcă în pasajul ce invocă acele persoane care se pronunţă agresiv, deşi „în 1995, când Universitatea „Babeş-Bolyai" a lansat proiectul multicultural, ce a adus universităţii şi ţării noastre prestigiu, se ascundeau spre a vedea cine învinge". Rectoratul Universităţii „Babeş-Bolyai" opune celor invocaţi ideea că „Multiculturalismul din universitate este efectiv şi veritabil, rămâne mai dezvoltat decât în alte ţări şi se situează la nivelul exigenţelor din actuala Uniune Europeană" („Multiculturalismul la Universitatea «Babeş-Bolyai» este european", *Verso*, anul 1, numărul 8, decembrie 2006).

61. Subiectul a fost utilizat la începutul anilor 1990 pentru crearea de tulburări interetnice în Târgu-Mureş şi alte localităţi din Transilvania (vezi Gabriel Andreescu, *Ruleta. Români şi maghiari, 1990-2000*, Editura Polirom, Iaşi, 2001).

altfel politica europeană[62]. În acest context, tema specifică multiculturalismului relativ la romii din România constă în abordarea unor obiceiuri străine sistemului normativ general, faţă de care responsabilitatea statului este implicată fie prin mijloacele intervenţiei, fie prin non-intervenţie. În fruntea acestora se află mariajele timpurii (Alexandra Oprea, 2005 ; Nicoleta Biţu, Crina Morteanu, 2009). Ca „practici adânc înrădăcinate în mecanismele de reproducere a identităţii ce asigură solidaritatea internă a comunităţilor tradiţionale de romi", mariajele timpurii sunt o provocare pentru sistemul de drept românesc[63]. O cercetare asupra jurisprudenţei în materia mariajelor timpurii a pus în evidenţă aplicarea de către magistraţi a clauzei culturale, prin exonerarea de răspundere a părinţilor şi aplicarea de pedepse aproape insignifiante în raport cu prevederile legii celor implicaţi în acte sexuale cu minori (Măriuca Oana Constantin, 2011)[64].

Mariajele timpurii sunt o componentă a tipului de viaţă comunitară în care obsesia pentru virginitate, închiderea femeilor în spaţiul privat, incluzând limitarea frecventării şcolii de către fetiţele rome, sunt forme de dominaţie a bărbaţilor asupra femeilor (Andreea Braga *et alii*, 2009). Există o evidentă paralelă între situaţia femeilor rome în anumite medii şi condiţia femeilor din comunităţile islamice ortodoxe. Şi romii, şi musulmanii pun probleme comune multiculturalismului european.

Dezbaterea pro şi antimulticulturalistă

Opţiunea minorităţii maghiare a fost una net pro-multiculturalistă, chiar dacă legitimarea acesteia a făcut apel la limbajul drepturilor minorităţilor. Au fost înfiinţate două universităţi în limba maghiară private, Universitatea Creştină Partium în Oradea şi Universitatea Sapienţia, cu facultăţi la Miercurea-Ciuc şi la Târgu-Mureş. Toate programele UDMR, Memorandumul UDMR privind admiterea României în Consiliul Europei şi Proiectul de lege privind minorităţile naţionale şi comunităţile autonome din 1993 au introdus ca obiective autodeterminarea internă, autonomia personală (culturală) şi autonomii locale şi regionale cu statut special (Gabriel Andreescu, Valentin Stan, Renate Weber, 1994). Astfel de aspiraţii au fost exprimate şi de celelalte formaţiuni care mai târziu aveau să împartă cu UDMR statutul de reprezentare a minorităţii[65]. Aspiraţiile din anii 1990 au devenit, la sfârşitul anilor 2000, proiecte politice sub forma Proiectului de lege a statutului minorităţilor naţionale, susţinut şi de celelalte uniuni culturale ale minorităţilor naţionale din România şi, respectiv, Proiectul de lege privind autonomia Ţinutului Secuiesc[66].

---

62. Strategia Guvernului României de îmbunătăţire a situaţiei romilor pe perioada 2001-2010, Strategia Guvernului României de incluziune a cetăţenilor români aparţinând minorităţii romilor şi, respectiv, An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020.
63. Sunt practici specifice romilor, mai ales în comunităţile tradiţionale, dar nu exclusiv (Smaranda Enache, Judit Andrea Kacso, Kata Szikszai, *Survey on Forced Marriages in Romania* – Raport al Ligii Pro-Europa, Târgu-Mureş, 2010, nepublicat).
64. Din cele 24 de victime ale mariajelor timpurii din procesele pe a căror jurisprudenţă s-a bazat cercetarea, 5 aveau vârsta de 11 ani, 5 de 12 ani, 9 de 13 ani, 3 de 14 ani, una de 15 ani şi 16 una de ani.
65. Partidul Civic Maghiar şi Consiliul Naţional al Maghiarilor din Transilvania.
66. O analiză detaliată a problematicii Proiectului de lege a statutului minorităţilor naţionale în Gabriel Andreescu, „The Draft Law on the Status of National Minorities versus the Real Challenges of the System for the Protection of Minorities", *The Romanian Journal of Society and Politics*, vol. VI, nr. 2, decembrie 2011, pp. 47-65.

De la constituirea lor începând cu anul 1990, organizaţiile civice şi politice ale minorităţii rome s-au axat pe combaterea discriminării şi respectarea drepturilor şi libertăţilor fundamentale, pe asigurarea condiţiilor integrării romilor în societatea românească. Liderii comunităţilor tradiţionale au urmat practicile moştenite care le închid în reguli proprii, după o logică multiculturalistă niciodată gândită sau exprimată în aceşti termeni.

O noutate cu implicaţii asupra problematicii multiculturaliste în ceea ce priveşte comunitatea roma este apariţia unei mişcări feministe rome, formată din militante şi cercetătoare cel mai vizibile prin publicaţia *NEVI SARA KALI – Revista Femeilor Rome*. Chiar în primul număr al revistei, Magda Matache (2009, p. 51) a adus în discuţie Manifestul adoptat de primul grup informal înfiinţat de femeile rome în 1994, în timpul congresului internaţional al romilor desfăşurat în Sevilla care pleda pentru „şansa femeilor rome de a fi pe deplin responsabile de rolurile lor culturale şi asupra valorilor tradiţionale, chiar atunci când acestea constituie obstacole în exprimarea femeii". Matache observă că Manifestul pune accentul pe valori culturale şi tradiţionale, ceea ce diluează şi slăbeşte în mare măsură puterea de a reprezenta interesele femeilor ; şi aceasta, pentru a specifica faptul că abordarea activistelor rome referitoare la egalitatea de gen şi, în mod specific, la problema căsătoriilor timpurii trebuie să devină sistematică şi curajoasă.

Activistele rome din România sunt active în Iniţiativa Femeilor Rome, menită să realizeze o reţea europeană în sprijinul femeilor rome[67].

*

La sfârşitul anilor 1990, tema multiculturalismului debutase în dezbaterea publică în limba română ca o ameninţare la adresa relaţiilor interetnice din ţară. Începutul va marca tratarea pe termen lung a subiectului în presă, inclusiv în publicaţiile culturale. Principalele reviste naţionale – între care *România literară*, *Cultura* ş.a. – au făcut multiculturalismului un portret esenţial negativ sau reductiv. O analiză a felului în care noţiunea „multiculturalismului" apare în paginile *Dilemei vechi*, perioada ianuarie 2010- mai 2011, indică doar un text în care termenului i se dă o evaluare favorabilă, al unui autor străin preluat de publicaţie. Celelalte articole sunt în proporţie de 40% neutre, iar 60% defavorabile. În ţară există mai multe publicaţii care oferă spaţiu pentru o analiză nuanţată a fenomenului multiculturalist (*Timpul*, *Tribuna*, *Euphorion* ş.a.). Săptămânalul *Observator cultural* rămâne totuşi o excepţie, directorul său, Ion Bogdan Lefter, anunţând la apariţie, în anul 2000, opţiunea programatică pentru multiculturalism.

Pe acest fundal, au apărut şi s-au dezvoltat primele cercetări asupra problematicii multiculturaliste în limba română. Întâia carte publicată în România dedicată exclusiv multiculturalismului şi operei lui Will Kymlicka a fost *Multiculturalismul liberal*, a profesorului Levente Salat. Autorul asociază multiculturalismului liberal trei perspective asupra a ceea ce trebuie făcut într-o societate multiculturală pentru asigurarea raporturilor paşnice şi echitabile între comunităţile etnoculturale care o constituie : în context canadian, multiculturalismul se referă la încurajarea imigranţilor de a-şi păstra şi afirma identitatea etnoculturală ; în Statele Unite, sensul acoperă o varietate de grupuri marginalizate, inclusiv pe bază de orientare sexuală ori dizabilitate, şi vizează întărirea capacităţii lor de integrare şi de participare ; în

67. Vezi în particular prezenţa Letiţiei Mark, pentru care mariajele timpurii sunt „partea neagră a Romanipen-ului. Eu vorbesc în numele mamelor, femeilor care au suferit şi care au înghiţit pentru că «aşa-i legea»" (*ibidem*, p. 55).

Europa, multiculturalismul este concentrat pe problema rezolvării competiţiei practice şi simbolice dintre comunităţile naţionale. Iată profesiunea de credinţă a autorului, exprimată într-o variantă sceptică : „[…] atâta timp cât dreptul la egalitatea efectivă dintre grupurile etnoculturale […] este privit cu rezerve, iar unele identităţi naţionale sunt privilegiate faţă de altele într-un mod arbitrar din punct de vedere moral, stabilitatea lumii nu poate fi bazată decât pe acceptarea în mod conştient a faptului deloc onorant pentru umanitate că idealul statului de drept liberal este o pură, deşi nobilă, ficţiune şi că bunăstarea politică, spirituală, culturală a unei covârşitoare majorităţi din populaţia lumii nu poate fi întemeiată decât pe ştirbirea drepturilor unei minorităţi de proporţii totuşi semnificative" (Levente Salat, 2001, p. 336).

La Cluj, în 2005, a fost editat volumul semnat de Sandu Frunză, Nicu Gavriluţă şi Michael S. Jones asupra provocărilor multiculturalismului în Europa Centrală şi de Est. Primul dintre editori a publicat mai multe studii pe temă în *Journal for the Study on Religion and Ideologies* (2003, 2004). Frunză leagă opţiunea multiculturalistă de „o nouă percepere a individului. Nu individul este elementul-cheie care dă identitatea de grup, ci apartenenţa la grup creează cadrul general de regăsire a identităţii personale. În acest fel se ajunge inevitabil la politizarea identităţii şi a culturii" (Sandu Frunză, 2004).

Alt tip de cercetări au privit identificarea unui model (sau sens) „canonic" al multiculturalismului, în măsură să răspundă haosului utilizărilor[68] date termenului chiar în cadru profesional (Andreescu, 2010b). A fost propusă în acest scop noţiunea „privatităţii comunitare", legitimată printr-un „drept la privatitate comunitară" prin analogie cu dreptul clasic la viaţă privată individuală (Andreescu, 2001a). Situaţia comunităţii ar fi asemănătoare cu situaţia persoanei care tinde să-şi circumscrie un spaţiu privat, căreia i se recunoaşte dreptul de a rămâne cu ea însăşi, protejată de ingerinţe exterioare. *În sens canonic*, multiculturalismul asumă ca principiu, sau ca normă, necesitatea recunoaşterii atât a nevoii de incluziune a grupurilor minoritare, cât şi privatitatea lor comunitară (Andreescu, 2001b). Modelul indică o metodă de a separa politicile multiculturaliste de măsurile nemulticulturaliste care se adresează la rândul lor diferenţelor etnoculturale. Cum măsurile de incluziune sunt practic universale, recunoaşterea politicilor *tipic multiculturaliste* revine la identificarea strategiilor de natura privatităţii comunitare, al cărei principal instrument sunt drepturile colective.

Cercetări privitoare la drepturile colective, la problema multiculturalismului, a formelor liberale şi neliberale, a clauzei culturale etc. a găzduit sistematic *Noua Revistă de Drepturile Omului* (continuarea *Revistei Române de Drepturile Omului* care, începând cu anul 1993, publicase studii referitoare la drepturile minorităţilor etnoculturale)[69]. Revista *Altera* din Târgu-Mureş a fost prima şi, până în prezent, singura publicaţie de profil academic dedicată exclusiv alterităţii, multiculturalităţii şi drepturilor minorităţilor[70]. Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală din Cluj a promovat interesul pentru multiculturalism prin proiecte finanţate şi prin publicaţiile proprii (Monica Căluşer, Mariana Sălăgean, 2007 ; Simona-Elena Bernat, Zoltán Molnár, 2007).

---

68. Întrebându-se care este sensul multiculturalismului astăzi, Steven Vertotec şi Susanne Wessendorf (2010) remarcă dificultatea de a găsi un răspuns coerent la această întrebare : „Sarcina devine şi mai complicată când facem o analiză comparativă a măsurilor oficial sau nu multiculturale, în ţările cele mai cunoscute pentru opţiunea multiculturalistă" (Steven Vertotec, Susanne Wessendorf, „Introduction. Assessing the backlash against multiculturalism in Europe", în Steven Vertotec, Susanne Wessendorf, ed., *The Multiculturalism Backlash. European discourses, policies and practices*, Routledge, Londra, New York, 2010, p. 2).
69. http : //www.revistadrepturileomului.ro/, accesat la 20 aprilie 2012.
70. http : //www.proeuropa.ro/editura_pro_europa.html, accesat la 20 aprilie 2012.

În anii 2000-2001 a activat Grupul Provincia, care s-a exprimat mai întâi printr-un supliment lunar, în cele două cotidiene regionale *Ziua de Ardeal* şi *Krónika*, apoi prin revista lunară *Provincia*. Grupul Provincia a combinat tematica multiculturalistă cu opţiunea federalistă, iniţiativă temerară de a gândi salvarea identităţii provinciilor istorice, între care Transilvania exprimă modelul unui spaţiu de vieţuire comun româno-maghiar[71].

În cadrul învăţământului superior în limba română este de menţionat Şcoala Naţională de Ştiinţe Politice şi Studii Administrative, unde multiculturalismul reprezintă subiect al mai multor cursuri şi intră într-un program de masterat[72].

Prezentă în dezbaterea publică începând cu anul 1990 este celebrarea Timişoarei ca model al multiculturalităţii în România. Natura multi- şi interculturală a Timişoarei a fost apreciată drept sursă a unei atitudini antitotalitare care a transformat-o în oraşul simbol al Revoluţiei (Victor Neumann, 2007). S-a mers până la transformarea etichetei „cocteilul etnic al Imperiului Habsburgic" într-un brand turistic cu referire particulară la multilingvismul prezent aici[73] şi până la declaraţii în Parlament[74]. Un Institut Intercultural a fost înfiinţat la Timişoara încă din 1992 şi a promovat strategii interculturaliste prin proiecte de educaţie interculturală, relaţii interculturale şi cetăţenie democratică.

4. Concluzii

Ideologia, practica şi instituţiile multiculturalismului s-au născut din confluenţa iniţiativelor de politică publică în societăţile de imigrare amplu marcate de diferenţe etnice precum Canada şi Australia, în anii 1970, a evoluţiilor din sistemul universitar din Statele Unite din anii 1980 şi a căutărilor filosofice ale unor comunitarieni sensibili la implicaţiile diferenţelor culturale, mai ales în anii 1990. Deşi multiculturalismul apare ca o mişcare recentă în democraţiile moderne, el este solidar cu istoria de peste un secol a sistemelor naţionale, regionale şi universale de protecţie a minorităţilor etnice, rasiale, naţionale, religioase, lingvistice. Principii de bază ale multiculturalismului reiau doctrina Curţii Permanente de Justiţie din perioada interbelică. Pentru a nu rămâne nici o umbră de îndoială în acest sens, voi cita din Opinia consultativă nr. 64 din 1935 ideea că protecţia comunităţilor culturale are la bază „asigurarea pentru anumite elemente încorporate în stat, distinse prin rasă, limbă sau religie, a posibilităţii de a trăi în pace şi în cooperare prietenească cu majoritatea şi, în acelaşi timp, păstrarea caracteristicilor care le disting de majoritate şi satisfacerea necesităţilor specifice care rezultă de aici"[75]. Iată o teză la care va adera orice multiculturalist.

---

71. Liga Pro Europa a publicat trei volume-antologie cu cele mai importante articole apărute în *Provincia* (http : //www.proeuropa.ro/provincia_2000.html#top, accesat la 20 aprilie 2012.
72. „Multiculturalism şi valori democratice", „Naţiuni şi minorităţi" şi „Paradigme pentru minorităţi" – ultimul, curs la Masteratul de Gen şi Minorităţi.
73. „Timişoreanul «standard» stăpânea româna, germana, maghiara şi adesea şi limba sârbă – lucru ce stârnea uimirea atât celor veniţi în vizită, cât şi celor nou-stabiliţi în oraş" („Timişoara multiculturală", http : //www.tymestours.ro/RO/X/X-timisoara-multiculturala/18-timisoara-multiculturala.htm -, accesat la 1 mai 2012.
74. Declaraţia domnului Ioan Ţundrea, „Armonie multiculturală în sol major", din 25 octombrie 2005, în Camera Depuaţilor (http : //www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma ? ids = 5972&idm = 1,64&idl = 2, accesat la 2 mai 2012).
75. Apud Gabriel Andreescu, *Naţiuni şi minorităţi*, Editura Polirom, Iaşi, 2001, p. 134.

În timp, multiculturalismul a evoluat dinspre practicile şi normele instituţionale asumate de câteva state pentru a gestiona diversitatea lor etnoculturală spre a deveni, din ce în ce mai mult, o ideologie, un corp de idei folosit în definirea aşteptărilor, scopurilor şi acţiunii unor comunităţi ori ale persoanelor care vorbesc în numele acestora. În anii 1980-1990, anumite forme de multiculturalism neliberal au devenit o forţă politică capabilă să marcheze logica de funcţionare a democraţiilor contemporane. În particular, preocuparea faţă de politicile adresate comunităţilor musulmane constituite în Occident prin imigraţie s-a amplificat odată cu înfruntarea dintre fundamentaliştii islamici şi vechile democraţii, marcată de evenimente precum atacul Al Qaeda asupra Statelor Unite din 9 septembrie 2001, exploziile din Madrid şi apoi din metroul din Londra, scandalul caricaturilor profetului Mahomed publicate în ziarul danez *Jyllands-Posten* în 2005. Astăzi, multiculturalismul apare curent în triada „multiculturalism, imigrare, islamism", deşi ca formă specifică de gestionare a raporturilor interetnice acoperă situaţii foarte diferite de cele ajunse pe prima pagină a ziarelor[76].

În siajul acestor evoluţii, în ultimii ani s-a instalat o contrareacţie, o mişcare antimulticulturalistă care a cuprins în primul rând statele europene – în special Olanda, Danemarca, Germania, Franţa –, dar într-o anumită măsură şi „patriile multiculturalismului", Canada şi Australia. Formaţiunile critice la adresa islamului, precum Partidul Naţional Britanic din Marea Britanie sau Partidul Libertăţii din Olanda, condus de Geert Wilders, şi-au întemeiat ascensiunea politică pe mesaje antimulticulturaliste.

Concentrarea dezbaterii publice pe situaţia imigranţilor de origine musulmană din Europa Occidentală a avut ca efect pervers raportarea excesivă a multiculturalismului la genul de politici publice care li se adresează : tribunale islamice, clauze culturale, exceptarea de la regulile de asomare a animalelor, folosirea vălului în şcolile publice ş.a. Deşi acuzaţiile aduse multiculturalismului au caracter general, ele privesc în realitate doar măsurile neliberale în favoarea unor comunităţi cu importante tradiţii opresive. Amplul program finanţat între 2006 şi 2009 de Directoratul pentru Cercetare al Comisiei Europene, sub titlul „Abordarea europeană a cetăţeniei multiculturale. Provocări legale, politice şi educaţionale", menit să aducă la zi situaţia multiculturalismului pe continentul european, a avut ca rezultat un volum dominat de tema multiculturalismului pro-islamic şi chiar o prezentare a lui propagandistică în acest sens, deşi tradiţia Europei în a acorda recunoaştere culturilor minoritare tradiţionale este atât de veche şi diversă.

Receptarea publică intră în contradicţie cu faptul că politicile multiculturaliste au o lungă istorie, *sunt foarte diverse* şi *se împrospătează* şi astăzi în state care nu sunt ţări de imigrare. Întregul sistem interbelic al protecţiei minorităţilor naţionale, pus sub garanţiile Ligii Naţiunilor, a presupus recunoaşterea drepturilor lor colective[77] şi realizarea egalităţii de drept care „exclude discriminarea în orice sens". S-a adresat deci şi incluziunii[78]. Aşadar, paradigma Ligii Naţiunilor se dovedeşte substanţial multiculturalistă. În anii 1990 au fost reintroduse autonomiile culturale în Ţările Baltice şi a fost construit un sistem original de acest tip în Ungaria. În România a fost garantată constituţional reprezentarea din oficiu a minorităţilor naţionale, iar în Europa, regiunilor cu statut special istorice li s-au adăugat unele noi – precum Găgăuzia.

---

76. Un test făcut pe 21 aprilie 2012 indică 481.000 de referinţe pe Google pentru „multiculturalism, immigration, and radical Islam".
77. Motivat şi de felul în care minorităţile au existat istoric alături de majoritate – în termenii folosiţi aici, într-o solidă privatitate comunitară.
78. Advisory Opinion No. 64, Minority Schools in Albania, 1935, PCIJ (ser. A/B), 17.

Rezultatul procesului de reconsiderare, astăzi, a multiculturalismului va depinde de aprecierea la amploarea lor reală a gândirii şi practicilor asociate. Aportul principal la dezbaterile ideologice contemporane pare a fi recunoaşterea ponderii pe care comunităţile ca atare le au în societăţile diverse etnocultural, factor ce nu intră în schema liberalismului democratic clasic. Ca un corolar, lecţia multiculturalistă ne-a ajutat să înţelegem mai bine miza dimensiunii culturale (de grup) a fiinţei umane, în oglindă cu identitatea sa abstractă, ultima expresie a drepturilor şi libertăţilor universale.

Tot în plan teoretic, a devenit clară necesitatea de a vorbi despre „multiculturalisme", multiple variante de recunoaştere a rolului comunităţilor în viaţa democraţiei contemporane. Cea mai importantă distincţie, aceea dintre multiculturalismul liberal şi cel neliberal, va avea probabil şi rolul politic cel mai puternic în anii ce vin. Dar şi categoriile clasice ale multiculturalismului sunt asociate cu formule de politici publice foarte distincte. Ca urmare, întrebări generalizatoare de tip : „Este oare multiculturalismul bun ? ", „Este oare multiculturalismul rău ? " sunt reducţioniste. Oricare ar fi varianta de multiculturalism, ea se adresează dublei condiţii a fiinţei umane : de a conta în sine şi de a conta şi pentru/şi cu cei din jur. A ne adresa acestei duble condiţii impune să deţinem în bagajul nostru „unele principii care sunt, sau ar trebuie să fie, universale, tot aşa cum există o mulţime de valori care sunt, şi trebuie să fie, locale". Formularea îi aparţine lui Kwame Anthony Appiah (2007, p. xxii), critic moderat al multiculturalismului[79].

Referințe

Bibliografie fundamentală

Ali, Ayaan Hirsi, *Fecioara încătuşată. O proclamaţie pentru emanciparea femeii şi a islamului*, Bucureşti, Minerva, 2009.

Appiah, Kwame Anthony, *Cosmopolitism. Etica într-o lume a străinilor*, Bucureşti, Andreco Educational Group, 2007.

Andreescu, Gabriel, *Ruleta. Români şi maghiari, 1990-2000*, Iaşi, Editura Polirom, 2001.

Andreescu, Gabriel, *Schimbări ale hărţii etnice a României*, Cluj, Centrul pentru Diversitate Etnoculturală, 2005.

Barry, Brian, *Culture and Equality. An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Harvard, Harvard University Press, 2001.

Barzilai, Gad, *Communities and Law : Politics and Cultures of Legal Identities*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2003.

Bennett, Milton J. (ed.), *Basic Concepts of Intercultural Communication : Selected Readings*, Yarmouth, ME, Intercultural Press, Inc, 1998.

Biţu, Nicoleta, Morteanu, Crina, *Drepturile copilului sunt negociabile ? Cazul mariajelor timpurii în comunităţile de romi din România* – Raport al Romani Criss şi UNICEF, Bucureşti, 2009.

Buenker, John D., Ratner, Lorman (ed.), *Multiculturalism In The United States : A Comparative Guide To Acculturation And Ethnicity*, Londra, Greenwood Press, 2005.

Dahrendorf, Ralf, *The Modern Social Conflict : An Essay on the Politics of Liberty*, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1988.

79. Şi adept al cosmopolitismului – vezi comentariul lui Kwame Anthony Appiah la politica recunoaşterii promovată de Charles Taylor : „Între politica recunoaşterii şi politica coerciţiei nu există nicio linie luminoasă" (Kwame Anthony Appiah, „Identity, Authenticity, Survival", în Amy Gutmann, ed., *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, Princeton University Press, Princeton, 1994, p. 163).

Donnelly, Jack, *Universal human rights in theory and practice*, Ithaca, Cornell University Press, 1989.
Frunză, Sandu, Gavriluţă, Nicu, Jones, Michael S. (ed.),*The Challenges of Multiculturalism in Central and Eastern Europe*, Cluj, Ed. Provopress, 2005.
Gutmann, Amy (ed.), *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, Princeton University Press, Princeton, 1994.
Hannum, Hurst, *Autonomy, Sovereignty and Self-Determination : the Accomodation of Conflicting Rights*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1990.
Jupp, James, *From White Australia to Woomera*, Cambridge Cambridge University Press, 2007.
Kymlicka, Will, *Liberalism, Community, and Culture*, Oxford, Oxford, University Press, 1991.
Kymlicka, Will, *The Rights of Minority Cultures*, Oxford, Oxford University Press, 1995a.
Kymlicka, Will, *Multicultural Citizenship*, Oxford, Clarendon Press, 1995b.
Levy, Jacob T., *The Multiculturalism of Fear*, Oxford, University Press Oxford, 2000.
Putnam, Robert, „E Pluribus Unum : Diversity and Community in the Twenty-first Century – The 2006 Johan Skytte Prize", *Scandinavian Political Studies*, 30 (2), iunie 2007.
Salat, Levente, *Liberalismul liberal. Bazele normative ale existenţei minoritare autentice*, Iaşi, Polirom, 2001.
Sartori, Giovanni, *Ce facem cu străinii ? Pluralism vs. Multiculturalism*, Bucureşti, Humanitas, 2007.
Takaki, Ronald, *A Different Mirror. A History of Multicultural America*, New York, Back Bay Books, 1993.
Taylor, Charles, „The Politics of Recognition", în Amy Gutmann (ed.), *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, Princeton, Princeton University Press, 1994.
Triandafyllidou, Anna, Modood, Tariq, Meer, Nasar (eds.), *European Multiculturalisms*, Edinburgh. Edinburgh University Press, 2011, Vertotec, Steven, Wessendorf, Susanne (ed.), *The Multiculturalism Backlash. European discourses, policies and practices*, Londra, New York, Routledge, 2010.
Walzer, Michael, *On Toleration*, New Haven, Yale University Press, 1997.
Willet, C., *Theorizing Multiculturalism, A Guide to the Current Debate*, Oxford, Blackwell Publishers, 1998.
Washburn, Wilcomb E., „Cultural Relativism, Human Rights, and the AAA", *American Anthropologist*, New Series, vol. 89, nr. 4, 1987.

Bibliografie auxiliară

d'Amato, Gianni, „Switzerland : a multicultural country without multicultural policies ? ", în Steven Vertotec, Susanne Wessendorf (ed.), *The Multiculturalism Backlash. European discourses, policies and practices*, Londra, New York, Routledge, 2010
Appiah, Kwame Anthony, „Identity, Authenticity, Survival", în Amy Gutmann (ed.), *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, Princeton, Princeton University Press, 1994.
Andreescu, Gabriel, Stan, Valentin, Weber, Renate, *Study on the Conception of D.A.H.R. on the Rights of National Minorities*, Bucureşti, Centrul pentru Drepturile Omului, 1994.
Andreescu, Gabriel (2001a), „Multiculturalism in Central Europe : Cultural Integration and Group Privacy", *East European Perspectives*, octombrie.
Andreescu, Gabriel (2001b), „Recente evoluţii interculturale româno-maghiare în termenii multiculturalismului normativ. Privatitatea comunitară relativă", *Revista Română de Drepturile Omului*, nr. 21, pp. 22-34.
Andreescu, Gabriel (2010a), „Strategii multiculturaliste neliberale decente şi indecente", *Noua Revistă de Drepturile Omului*, 4, pp. 52-65.
Andreescu, Gabriel (2010b), „Suveranitatea şi minorităţile : există un drept la privatitate al majorităţii", în Dan Claudiu Dănişor, Diana Dănişor (coord.) *Dreptul la identitate/Le Droit á l'identité*, Bucureşti, Universul juridic, pp. 144-176.
Andreescu, Gabriel, „The Draft Law on the Status of National Minorities versus the Real Challenges of the System for the Protection of Minorities", *The Romanian Journal of Society and Politics*, vol. VI, nr. 2, decembrie 2011, pp. 47-65.

Bernat, Simona-Elena, Molnár, Zoltán, *Educaţie multiculturală în şcoli*, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2007.

Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Segall, M.H., Dasen, P.R., *Cross-cultural psychology : Research and applications*, New York, Cambridge University Press, 1992.

Boats, Franz, „Museums of ethnology and their classification", *Science*, 17 iunie 1887, pp. 587-589.

Braga, Andreea, Catrina, Alexandra, Gamonte, Simona, Neaga, Diana, Andreescu, Gabriel, „Ce spune un dialog cu soţiile de romi ? ", *Nevi Sara Kali. Roma Women's Journal*, vol. 1, nr. 1, 2009, pp 85-94.

Castles, Stephen, „The Australian Model of Immigration and Multiculturalism : Is It Applicable to Europe ? ", *International Migration Review*, vol. 26, nr. 2, număr special : *The New Europe and International Migration*, 1992, pp. 549-567.

Căluşer, Monica, Sălăgean, Mariana (ed.), *Buna guvernare în comunităţi multietnice : condiţii, instrumente, bune practici, modalităţi de a realiza şi măsura buna guvernare la nivel local*, Cluj, CRDE, 2007.

Constantin, Măriuca O., „Clauza culturală în jurisprudenţa penală din România. Studiu interdisciplinar privind mariajele timpurii în comunităţile rome tradiţionale", *Noua Revistă de Drepturile Omului*, vol. 7, nr. 3, 2011, pp. 21-36.

Edgerton, Robert B., „Traditional Beliefs and Practices – Are Some Better than Others ? ", în Lawrence E. Harrison, Samuel P. Huntington, *Culture Matters. How Values Shape Human Progress*, New York, Basic Books, 2000.

Eller, Jack D., „AntiAntiMulticulturalism", *American Anthropologist, New Series*, vol. 99, nr. 2, iunie 1997, pp. 249-256.

Erickson, Peter, „What Multiculturalism Means", *Transition* 55, 1992, pp. 105-114.

Friedman, Marilyn, Narverson, Jan, *Political Correctness. For and Against*, Boston, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., 1995.

Foner, Nancy, „Transnationalism, integration, and citizenship in the United States : then and now", *Canadian Diversity*, vol. 6, nr. 4, 2008.

Frunză, Sandu, „Statul naţional şi politicile multiculturale", *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol. 2, nr. 5, 2003.

Frunză, Sandu, „Pluralism şi multiculturalism", *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol. 3, nr. 9, 2004.

Gergely, Dezideriu, „Segregarea copiilor romi în sistemul educaţional românesc şi protecţia juridică împotriva discriminării", *Noua Revistă de Drepturile Omului,* nr. 1, 2009, pp. 35-57.

Goodin, Robert E. (2006), „Liberal Multiculturalism : Protective and Polyglot", *Political Theory*, vol. 34, nr. 3

Gutmann, Amy, „The Challenge of Multiculturalism in Political Ethics", *Philosophy and Public Affairs*, vol. 22, nr. 3, 1993, pp. 171-206.

Hall, Stuart, „The multicultural question", în Milton Keynes : *Open University Pavis Papers in Social and Cultural Research*, nr. 4, 2001.

Harrison, Lawrence. E., *Underdevelopment Is a State* of *Mind : The Latin American Case*, Boston, University Press of America, 1985.

Herdt, G. (ed.), *Gay Culture in America : Essays from the Field*, Boston, Beacon Press, 1992.

Huntington, Samuel P., „The Clash of Civilizations ? ", *Foreign Affairs*, vara 1993.

Huntington, Samuel P., „Cultures Count", in *Harrison, Lawrence.* E., Huntington, Samuel P., *Culture Matters. How Values Shape Human Progress*, New York, Basic Books, 2000.

Kaplan, Kalman J., *Teaching individuals to live together*, Londra, Taylor & Francis, Inc., 1998.

Koleth, Elsa, „Multiculturalism : a review of Australian policy statements and recent debates in Australia and overseas", *Research Paper*, nr. 6, 2010.

Kukathas, Chandran, „Are There Any Cultural Rights ? ", în Kymlicka, Will, *The Rights of Minority Cultures*, New York, Oxford University Press, 1997.

Paul Kurtz, „Beyond Multiculturalism : Our Responsibility to Humanity as a Whole", în Robert B. Tapp, *Multiculturalism. Humanist Perspectives*, Prometheus Books, Amherst, 2000.

Kymlicka, Will, „Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe", în Kymlicka, Will, Opalski, Magda (ed.), *Can Liberal Pluralism be Exported ?*, Oxford, Oxford University Press, 2001, pp. 13-107.

Kymlicka, Will, „The rise and fall of multiculturalism ? : new debates on inclusion and accommodation in diverse societies", în Vertotec, Steven, Wessendorf, Susanne (ed.), *The Multiculturalism Backlash. European discourses, policies and practices*, Londra, New York, Routledge, 2010, pp. 32-50

Neumann, Victor, „The Case of Timişoara", în *Hungarian Studies*, vol. 21, nr. 1-2, 2007, pp. 3-19.

Oelberg, Sarah W., „Humanism and Multiculturalism. A Critique", în Robert B. Tapp, *Multiculturalism. Humanist Perspectives*, Amherst, Prometheus Books, 2000.

Okin, Susan Moller, „Is Multiculturalism Bad for Women ? ", în Joshua Cohen, Matthew Howard (ed.), *Is Multiculturalism Bad for Women ?*, Princeton, Princeton University Press, 1999.

Oprea, Alexandra, „The Arranged Marriage of Ana Maria Cioabă, Intra-Community Oppression and Romani Feminist Ideals", în *European Journal of Women's Studies*, vol. 12, nr. 2, Londra, 2005, SAGE Publication, pp. 133-148.

Raihanah, M.M., „Multiculturalism and the Politics of Expression : An Appraisal", *European Journal of Social Sciences*, vol. 7, nr. 3, 2009, p. 66.

Rawls, John, „The law of people", *Critical Inquiry*, vol. 1, nr. 1, 1993.

Rus, Călin, „Relaţiile interculturale din România – o perspectivă psihosociologică", în Rudolf Polenda, François Ruegg, Călin Rus (ed.), *Interculturalitate : cercetări şi perspective româneşti*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2002.

Matache, Magda, „Egalitatea de gen, simţ al apartenenţei, ambele ? ", *Nevi Sara Kali. Roma Women's Journal*, vol. 1, nr. 1, 2009.

Nemetz, Patricia L., Christensen, Sandra L., „The Challenge of Cultural Diversity : Harnessing a Diversity of Views to Understand Multiculturalism", *The Academy of Management Review*, vol. 21, nr. 2, aprilie 1996, pp. 434-462.

Sleeter, C., Grant, C., *Making Choices for Multicultural Education : Five Approaches to Race, Class, and Gender*, Columbus, OH, Merril, 1988.

Song, Sarah, „Majority Norms, Multiculturalism, and Gender Equality", *The American Political Science Review*, vol. 99, nr. 4, 2005, pp. 473-489.

Vertotec, Steven, Wessendorf, Susanne, „Introduction. Assessing the backlash against multiculturalism in Europe", în Steven Vertotec, Susanne Wessendorf (ed.), *The Multiculturalism Backlash. European discourses, policies and practices*, Londra, New York, Routledge, 2010, pp. 1-32.

Wong, Cara, „Who belongs ? Assimilation, integration and multiculturalism in the United States", în John Higley, John Nieuwenhuysen, Stine Neerup (ed), *Nations of immigrants : Australia and the USA compared*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2009.

Resurse Internet

Benedikter, Thomas, „The working autonomies in Europe. Territorial autonomy as a means of minority protection and conflict solution in the European experience – An overview and schematic comparison", Bolzano/Bozen, 19 iunie 2006, http : //www.gfbv.it/3dossier/eu-min/autonomy.html

Benedikter, Thomas, „Europe's Working Regional Autonomies – A Comparative Analysis", Bolzano/Bozen, 19 ianuarie 2008, http : //www.gfbv.it/3dossier/eu-min/work-autonomy.html

Dewing, Michael, „Canadian Multiculturalism", Revised 15 September, http : //www.parl.gc.ca/Content/LOP/ResearchPublications/prb0920-e.htm

Kymlicka, Will (2010a), *The Current State of Multiculturalism in Canada and Research Themes on Canadian Multiculturalism 2008-2010*, Minister of Public Works and Government Services Canada : http : //www.cic.gc.ca/english/resources/publications/multi-state/section1.asp

„Multicultural Policies in Contemporary Democracies", Queen's University : http : //www.queensu.ca/mcp/Rationale.html

Tavan, Gwenda (2006), „John Howard's multicultural paradox", articol prezentat la John Howard's Decade Conference, Australian National University, 3-4 martie : http : //parlinfo.aph.gov.au/parlInfo/search/display/displayPrint.w3p ; query=Id%3A%22media%2Fpressrel%2FIMYI6%22

Partea a II-a

Ideologii de graniță

Anarhismul

Valentin Quintus Nicolescu

1. Introducere

Anarhismul este probabil cea mai stranie formulă ideologică, prezentând elemente comune atât cu liberalismul individualist, cât şi cu socialismul colectivist. Mai mult, anumite abordări, precum cea a lui Max Stirner, pot fi privite ca anticipând viziuni totalitare precum nazismul, ceea ce pare a contrazice însăşi esenţa anti-etatică pe care anarhismul ar presupune-o în mod fundamental. În acelaşi timp, o încercare de sintetizare a variilor abordări ce se revendică din filonul anarhist produce mai degrabă confuzie decât o necesară clarificare. Percepţia comună asupra acestui curent ideologic – implicând haosul, dezordinea, violenţa[1] – se potriveşte foarte bine în ceea ce priveşte variile tipologii pe care anarhismul le presupune : o plajă ideologică vastă şi nestructurată, populată de abordări contradictorii şi nu o dată conflictuale ce par a-şi propune eliberarea totală a fiinţei umane de constrângerile dominaţiei politice sau ale exploatării economice (Kinna, 2005, p. 3). Cu toate acestea, consider că poate fi identificată o anumită linie directoare comună întregului spectru ideologic anarhist, ce poate fi asociată următoarei definiţii operaţionale : anarhismul reprezintă acea abordare care consideră în mod fundamental că toate formele de asociere umană trebui să fie voluntare (Sartwell, 2008, p. 17). Cu alte cuvinte, *anarhiştii recuză orice formă de impunere a autorităţii politice, constrângerile sociale şi respectiv orice formă de organizare umană bazată pe ierarhie*.

Termenul de „anarhism" provine din limba greacă, din cuvântul *anarhia* (αναρχια), în care *an* (αν) înseamnă „fără", iar *arhia* (αρχια) iniţial desemna „conducere militară", apoi „conducător" (Marshall, 2008, p. 3). În pofida diversităţii extreme a acestui curent ideologic, pot fi identificate o serie de teme şi asumpţii comune, precum : 1. existenţa unei viziuni particulare asupra naturii umane ; 2. o critică privind ordinea existentă ; 3. o viziune asupra societăţii libere ; 4. o formulă prin care acest ideal poate fi atins ; 5. respingerea legitimităţii guvernării exterioare şi a statului. Scopul ultim al tuturor anarhiştilor este crearea unei

1. Originată cu precădere în seria de atentate violente din Europa şi America de la sfârşitul secolului XIX, precum cel al italianului Santo Geronimo, care l-a înjunghiat mortal pe preşedintele Sadi Carnot al Franţei, bomba aruncată în Haymarket Square, Chicago, în 1886 (incidentul fiind pus pe seama anarhiştilor ce protestau în piaţă, dar neexistând nici o dovadă clară în acest sens. Cu toate acestea, şapte anarhişti au fost acuzaţi şi condamnaţi la moarte, sentinţă care va fi schimbată apoi în închisoare pe viaţă. Ulterior, pedepsele le vor fi comutate, autorităţile recunoscându-şi eroarea) sau asasinarea preşedintelui american McKinley, în 1901, de către emigrantul polonez Leon Czolgosz (Marshall, 2008, p. 499).

societăţi libere care să le permită indivizilor să se realizeze la potenţialul lor maxim, această idee fiind văzută ca o aspiraţie umană universală (Ward, 2004, p. 10). Dincolo de aceste câteva trăsături centrale comune, anarhismul se prezintă ca divizat, în special în ceea ce priveşte modalităţile sau căile de atingere a obiectivului final, societatea liberă, dar şi în privinţa modului în care aceasta este definită. Astfel, o imagine clară asupra acestei ideologii se poate forma, în opinia mea, prin utilizarea unei duble axe în funcţie de care să poată fi grupate sau ordonate diferitele abordări : pe verticală am avea axa individualism-colectivism, în timp ce pe orizontală am avea o axă revoluţionar-non-revoluţionar[2]. Aceste patru linii directoare sunt valabile atât în privinţa anarhismului clasic, cât şi a celui contemporan, cu menţiunea că în cazul celui din urmă se adaugă şi o serie de noi dimensiuni şi combinaţii ideologice, precum ecologismul ori feminismul, sau axe noi, precum localist-internaţionalist ori capitalist-anticapitalist.

2. Ideile şi istoria

2.1. *Anarhismul clasic*

Originile anarhismului pot fi identificate în secolul al XVIII-lea, în scrierile unor autori precum **Brissot de Warville** (1754-1793) sau **William Godwin**. Brissot de Warville publică în 1780 *Recherches philosophiques sur le droit de propriété et sur le vol, considérés dans la nature et dans la société*, unde afirmă că dreptul de proprietate în starea naturală se originează în nevoi şi dispare odată cu ele, nevoile fiind cauza şi scopul proprietăţii. Individul uman are în mod natural un drept de proprietate asupra tuturor lucrurilor ce îi pot satisface nevoile. Astfel, limita proprietăţii este dispariţia nevoii. Consecinţa acestei afirmaţii este că hoţul care fură sub presiunea nevoii este justificat, nefăcând altceva decât să apeleze la drepturile sale naturale, iar victima – cel bogat – este adevăratul hoţ, pentru că îl împiedică pe celălalt să-şi satisfacă nevoile. Statul însuşi este reflecţia acestei relaţii nedrepte (Ellery, 1970, pp. 43-44). De Warville este primul care pare să fi folosit sintagma făcută celebră de Proudhon în secolul XIX, „Proprietatea este furt", însă utilizând cu totul alt tip de argumentaţie[3]. De Warville va fi şi printre primii care vor folosi termenul de „anarhist", însă nu pentru a-şi descrie propria poziţie, ci peiorativ, pentru a critica grupul Furioşilor (*Enragés*) din perioada Revoluţiei Franceze[4]. În această accepţiune (care va deveni şi

2. Desigur, axa amintită reprezintă o simplificare a domeniului poziţiilor ideologice anarhiste, în scopul unei mai bune înţelegeri. Probabil una dintre cele mai complexe taxonomii o oferă Piotr Kropotkin în articolul „Anarhismul" din *Encyclopaedia Britannica* (1905). Pornind de la criterii economice şi etice, Kropotkin identifică şase mari şcoli de gândire anarhistă : mutualistă, individualistă, colectivistă (cunoscută şi ca federalistă sau anti-autoritară), comunistă, creştină şi literară (Kinna, 2005, p. 18).
3. De altfel, în scrierile sale, Proudhon va declara că nu a avut cunoştinţă de lucrarea lui Warville la vremea când îşi elabora teoria. Cum vom vedea mai jos, Proudhon îşi va formula argumentele împotriva proprietăţii pornind de la cu totul alte baze decât de Warville.
4. Furioşii – termen creat de istoricul Jules Michelet pentru a defini un grup de activişti militanţi în timpul Revoluţiei Franceze (1792-93) care susţineau democraţia directă şi un set de politici economice şi sociale progresiste. Principalii reprezentanţi – Jacques Roux, Jan Varlet, Jean-Théophile Leclerc, Claire Lacombe şi Pauline Léon. Furioşii vor fi persecutaţi de iacobini, practic dispărând în octombrie 1793. Unele dintre ideile lor vor fi preluate de Hébert şi de Babeuf (Hanson, 2004, p. 120).

predominantă în ceea ce priveşte preconcepţiile legate de anarhism), este vorba despre „legi ce nu sunt puse în aplicare, autorităţi fără forţă şi dispreţuite, crime nepedepsite, proprietate atacată, siguranţa individului violată, moralitatea oamenilor coruptă, nici o constituţie, nici un guvernământ, nici o justiţie" (Woodcock, 1962, pp. 9-10).

Godwin (1756-1836), pe de altă parte, nu se preocupă de dreptul natural, ci încearcă să formuleze o viziune liberal-utilitaristă a unei societăţi fără stat, în lucrarea sa *Enquiry Concerning Political Justice* (1793). În lumea anglo-saxonă este considerat ca fiind întemeietorul anarhismului, deşi el însuşi nu se prezenta astfel. Gândirea sa duce liberalismul (în special pe dimensiunea lui moral-filosofică) până la ultimele sale consecinţe, care implică abolirea instituţiei statale, văzută drept constrângătoare în raport cu libertatea umană.

Aflat la originea anarhismului individualist, **Max Stirner** (Kaspar Schmidt) (1806-1856) devine celebru în urma publicării lucrării *Unicul şi proprietatea lui* (1844). Stirner respinge cu totul lumea socială, retrăgându-se într-o viziune mai degrabă apropiată stării de natură hobbesiene, în care fiecare individ este duşmanul tuturor şi în care nu pot exista decât alianţe temporare între oameni, bazate exclusiv pe interesul egoist (pe care le numeşte „uniuni ale egoiştilor"). Anticipându-l pe Nietzsche (Welsh, 2010, p. 1), Stirner proclamă că Dumnezeu este mort şi denunţă moralitatea creştină drept constrângătoare, chemând la dezvoltarea nelimitată a propriului *ego*. Critica virulentă pe care o aduce statului identifică drept dimensiune esenţială a organizării sociale ierarhice bazate pe status binomul cunoaştere/putere (Sheenan, 2003, pp. 41-42), prefigurând astfel în mod surprinzător analizele lui Michel Foucault din a doua jumătate a secolului XX.

Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865) este cel dintâi gânditor politic care se identifică drept anarhist. În lucrarea ce i-a adus faima, *Ce este proprietatea ?* (1840), va formula celebrele sale maxime prin care va defini poziţiile ideologice anarhiste : „Proprietatea este furt"[5], „Anarhia este ordine"[6], respectiv „Dumnezeu este rău". Exprimarea aceasta de tip paradoxal reflectă o gândire prolixă, ce va alimenta nu doar curentul anarhist, ci o întreagă pleiadă de direcţii de gândire şi cercetare[7]. Însă aceste trei expresii subsumează cele mai importante contribuţii ale sale la gândirea anarhistă – economică, politică şi morală. Din punct de vedere **economic**, Proudhon atacă proprietatea privată, însă nu propune abolirea acesteia, considerând-o esenţială pentru stimularea muncii, pentru existenţa familiei şi a progresului social în genere. Principiul pe care îl propune în schimb pentru reglementarea raporturilor economice ale societăţii este cel al *mutualismului*, bazat pe reciprocitatea serviciilor şi fundamentat pe teoria valorii-muncă. Astfel, considera Proudhon, prin suprimarea venitului obţinut prin nemuncă nu doar se va păstra proprietatea, ci se va asigura totodată şi libertatea muncii şi a schimbului. Din punct de vedere **politic**, Proudhon identifică drept sursă a problemelor existenţa autorităţii constrângătoare a statului şi distribuţia inegală

5. Probabil cea mai cunoscută expresie a lui Proudhon, această formula sintetică şi provocatoare a criticii sale la adresa proprietăţii atacă dreptul pe care îl conferă proprietatea deţinătorului ei de a culege un venit fără muncă. De aici, el va conchide că negarea proprietăţii înseamnă negarea autorităţii, deducând astfel că singura formă adevărată de guvernământ este anarhia (Marshall, 2008, p. 238).
6. Simbolizată grafic prin celebrul semn A într-un cerc (de fapt, A de la „anarhie" şi O de la „ordine"), semn ce a fost inventat în 1964 de grupul francez Jeunesse Libertaire.
7. După cum consideră Daniel Guérin (2005, p. 39), Proudhon a fost unul dintre părinţii socialismului ştiinţific, ai economiei politice socialiste, ai sociologiei moderne, ai anarhismului, ai mutualismului, ai sindicalismului revoluţionar, ai federalismului şi a anticipat abordarea modernă a autogestionării.

a proprietăţii şi propune implicit alternativa pe care o vede în proiectul anarhic : „proprietatea şi regalitatea decad încă de la începuturile lumii. Aşa cum omul caută justiţia în egalitate, societatea caută ordinea în anarhie. Anarhie, adică absenţa unui conducător sau a unui suveran. Aceasta este forma de guvernământ către care ne îndreptăm cu fiecare zi ce trece" (Proudhon, [1840], în Marshall, 2008, 239). Odată exclusă din ecuaţia politică autoritatea statală, va emerge în mod natural o ordine politică justă, bazată pe egalitate. Acest tip particular de ordine socială şi politică anarhică are la bază, în opinia anarhistului francez, principiul autodirijării **morale**. În absenţa oricărei autorităţi constrângătoare[8], individul uman tinde să se ghideze după regula de aur „fă altuia ceea ce şi tu ai voi să ţi se facă", care este privită ca fiind singura maximizatoare de libertate (Crowder, 1997, pp. 105-106). Autodirijarea morală se originează în însăşi natura umană şi este totodată un mecanism esenţial în progresul sau evoluţia acesteia.

Relaţia scurtă şi tumultuoasă al lui Proudhon cu Marx va avea drept consecinţă ruptura clară între „socialismul libertarian"[9] şi cel autoritar, cu alte cuvinte între anarhişti şi marxişti, dar şi prima critică dură la adresa marxismului ca sistem ideologic[10]. Diferendele dintre cele două curente ideologice vor continua până în zilele noastre şi vor duce finalmente la desfiinţarea Primei Internaţionale[11].

Purtătorul de stindard al poziţiilor anarhiste vizavi de marxism va fi în epocă **Mihail Bakunin** (1814-1876). Prieten al lui Proudhon şi descendent nemulţumit al nobilimii ruse (ca şi Kropotkin mai târziu), Bakunin duce la un cu totul alt nivel ideile iniţiate de maestrul său. Dacă Proudhon îmbina, de pe poziţii pacifiste, în mod ingenios individualismul şi colectivismul în viziunea sa mutualistă, Bakunin se va plasa hotărât pe direcţia colectivistă şi revoluţionară – va concepe libertatea exclusiv în termenii existenţei sociale a individului şi va duce tezele mutualismului proudhonian până la ultimele lor consecinţe prin afirmarea necesităţii posesiei comune asupra bunurilor, fondând astfel direcţia comunistă a anarhismului

---

8. Şi aici se face referire nu doar la stat, ci şi la variile sisteme morale şi de valori existente în societate, precum religia, şi care nu odată se reflectă în structuri instituţionale ierarhice.
9. Denumirea de „libertarieni" le era atribuită iniţial anarhiştilor, atât în secolul XIX, cât şi la începutul secolului XX (probabil cel mai elocvent exemplu oferindu-l ziarul *Le Libertaire*, fondat în Franţa anului 1895). Începând însă cu anii 70 ai secolului trecut, o serie întreagă de autori proveniţi în special din mediul academic iniţiază o critică a statului dinspre dreapta liberal-economică (Robert Paul Wolff, *In Defense of Anarchism* ; Robert Nozick, *Anarchy, State, Utopia* ; David Friedman, *The Machinery of Freedom* ; şi nu în ultimul rând, Murry Rothbard, *For a New Liberty : The Libertarian Manifesto*. Acesta din urmă a fost şi unul dintre fondatorii Partidului Libertarian din Statele Unite (Ward, 2004, pp. 66-68). Autorii menţionaţi, care fondează pe baze liberal-inidividualiste direcţia anarho-capitalistă, se disting totuşi de restul curentului prin limitarea criticii lor doar la instituţia statală, neglijând injustiţia socială ce conduce la opresiune. Sunt mai degrabă apropiaţi curentului neoliberal, aflându-se însă la dreapta acestora. Vezi şi capitolul dedicat libertarianismului din cadrul manualului de faţă.
10. Formulată de Proudhon într-o scrisoare către Marx în care anarhistul francez, după ce se declară de acord să-şi unească forţele cu Marx pentru a cerceta problematica legilor societăţii, face următoarea observaţie critică : „pentru numele lui dumnezeu, atunci când am demolat toate dogmele *a priori*, nu ne lăsa să ne gândim la a-i îndoctrina pe oameni la rândul nostru… Aplaud din toată inima ideea ta de a aduce la lumină toate opiniile. Hai să avem o polemică bună şi onestă. Hai să oferim lumii un exemplu de toleranţă înţeleaptă şi înaintată, însă doar pentru că suntem liderii unei mişcări nu trebuie să instigăm la o nouă intoleranţă. Hai să nu fim apostolii unei noi religii, fie aceasta chiar religia logicii sau a raţiunii" (Proudhon, [1846], în Marshall, 2008, p. 241).
11. Vezi capitolul dedicat comunismului din acest volum.

(sau colectivistă, cum prefera el să o numească). În acelaşi timp, spre deosebire de patriarhalismul manifest al lui Proudhon, Bakunin va afirma tranşant necesitatea drepturilor egale pentru femei şi bărbaţi (Marshall, 2008, pp. 275, 277). Influenţat profund de gândirea filosofică germană – în particular de Fichte, Hegel şi Feuerbach –, Bakunin va adopta o poziţie intransigentă în ceea ce priveşte modalitatea de schimbare a lumii: va fi un revoluţionar perpetuu în mişcare, permanent dedicat susţinerii celor oprimaţi[12]. Va adopta materialismul dialectic marxist, recuzând însă aspectele teleologice ale acestuia[13] (Crowder, 1997, p. 158). Filozofia sa a acţiunii va inspira inclusiv mişcări precum nihilismul terorist al lui Neceaev[14], iar societăţile secrete pe care le va înfiinţa (în special în regiunea munţilor Jura din Franţa) îl vor inspira pe Kropotkin câteva zeci de ani mai târziu (1872) în rafinarea propriilor poziţii anarhiste (Crowder, 1997, p. 160).

Piotr Kropotkin (1842-1921) se va situa în siajul lui Proudhon şi Bakunin, propunând însă o formulă comunalistă extrasă din propriile cercetări geografice şi antropologice. Argumentul său se bazează pe propria revizuire a tezelor darwiniste – evoluţia nu presupune cu necesitate supravieţuirea doar a celui mai puternic, ci şi a celor ce cooperează cel mai eficient. Din această perspectivă, comunităţile rurale i-au servit drept model pentru a formula aceeaşi concluzie şi în privinţa speciei umane (Marshall, 2008, p. 310). Kropotkin însă nu se apropie de poziţiile populiste ale marii majorităţi a intelectualităţii ruse – el nu dezvoltă un discurs anti-tehnologist care să glorifice virtuţile traiului patriarhal, ci vede o dublă dimensiune a relaţiei om-natură, pornind de la două înţelesuri distincte ale naturii: ca natură umană şi ca mediu. Dacă prima se reflectă în credinţa unanim împărtăşită a anarhiştilor vizând progresul uman prin educaţie, cea de-a doua se traduce în relaţia de dominare a mediului de către om prin intermediul cunoaşterii şi al dezvoltării tehnologice (Sheenan, 2003, 46).

Emma Goldman (1869-1940), femeie politică dotată cu o carismă excepţională, va avea o contribuţie esenţială în evoluţia gândirii anarhiste, prin exprimarea clară a dimensiunii sale feministe care până atunci fusese doar în treacăt adusă în discuţie. Din această perspectivă, ea va sesiza unele dintre tarele anarhismului ca rezidând în machismul implicit al gânditorilor bărbaţi: lupta de clasă şi revoluţia pun un accent excesiv pe dimensiunea

12. Totala sa dedicaţie faţă de orice mişcare populară anti-sistemică friza uneori absurdul. La un moment dat, aflându-se într-o caleaşcă ce îl ducea de la Paris la Praga, vede un grup de ţărani făcând larmă în jurul unui castel. Fără să se gândească, Bakunin sare de la locul său şi se alătură răsculaţilor, încercând să-i organizeze, punându-le la dispoziţie expertiza sa de ofiţer artilerist. Nu va părăsi locul respectiv decât după ce castelul a fost cuprins de flăcări (Sheenan, 2003, p. 59).
13. Va fi, de altfel, unul dintre cei mai acerbi critici ai lui Marx în timpul vieţii acestuia. Îl va acuza de tendinţe autoritare, susţinând totodată că socialismul marxist va eşua într-o dictatură birocratică, fapt ce va conduce implicit către eliminarea anarhiştilor din Prima Internaţională în 1872 la Haga şi mutarea birourilor organizaţiei în Statele Unite. A devenit celebră expresia sa vizavi de poziţiile lui Marx: „libertatea fără socialism este privilegiu şi injustiţie, dar socialismul fără libertate este sclavaj şi brutalitate", iar într-o scrisoare redactată în 1872 Bakunin se exprima fără echivoc: „Cred că Herr Marx este un revoluţionar foarte serios, chiar dacă nu unul foarte onest, şi că el realmente este favorabil revoltei maselor. Însă mă minunez cum poate trece cu vederea faptul că instaurarea unei dictaturi universale – colective sau individuale –, va crea un fel de Mare Inginer al revoluţiei mondiale, care va conduce şi va controla activitatea insurecţională a maselor în toate ţările aşa cum controlezi o maşină. Instaurarea unei asemenea dictaturi va fi în sine suficientă pentru a deforma şi paraliza orice mişcare populară…" (Bakunin, [1872], în Ward, 2004, p. 5).
14. Alături de care va scrie celebrul *Catehism revoluţionar* în 1869 (Chaliand & Blin, 2007, p. 139), ceea ce va conduce către asocierea (falsă) anarhismului cu o formă extremă de terorism, amoral şi violent.

violentă, şi nu pe cea participativă[15], iar în ceea ce priveşte relaţiile dintre sexe va critica gelozia ca reflectând un model profund masculin al onoarei şi posesiei (Marshall, 2008, p. 397). Probabil cea mai celebră reflectare a atitudinii sale faţă de violenţa revoluţionară şi faţă de atitudinile machiste în general manifestate în rândul confraţilor ei anarhişti se găseşte în exprimarea fără echivoc cu privire la participarea ei la o astfel de schimbare politică : „dacă nu pot dansa, nu vreau să fiu parte a revoluţiei voastre" (Ferguson, 2011, p. 55).

2.2. Curente şi mişcări anarhiste până în 1989

Pluralitatea discursurilor ideologice se regăseşte în cazul anarhist şi în tipologiile extrem de variate ale mişcărilor ce se revendică de la acest curent ideologic. Colin Ward inventariază următoarele formule : *anarhismul comunist*, *anarhismul colectivist*, *anarho-sindicalismul* şi, pentru dimensiunea individualistă, identifică *anarhismul individualist* şi *anarho-capitalismul* (libertarianismul) de sorginte americană. Distinct de axa colectivism-individualism, mai pot fi identificate *anarhismul pacifist* şi, mai recent apărute, *eco-anarhismul* şi *anarho-feminismul* (Ward, 2004, pp. 2-3). Însă doar simpla enumerare sau tipologizare nu face dreptate istoriei anarhismului. Aceasta, în ciuda prejudecăţii larg împărtăşite conform căreia această formulă ideologică nu a depăşit niciodată stadiul scrierilor teoretice şi implicit dimensiunea utopică, se dovedeşte a fi extrem de bogată şi totodată prea puţin discutată. Voi încerca, în paragrafele ce urmează, să punctez câteva dintre momentele şi mişcările cele mai importante ale secolului XX, pentru ca în secţiunea următoare a capitolului să discut evoluţiile de după 1989 şi până în zilele noastre.

În secolul XIX, cel mai important moment pentru mişcările anarhiste l-a reprezentat Comuna din Paris, din martie până în mai 1871. Asociată ulterior probabil cel mai des cu numele lui Marx[16], mişcarea pariziană a fost profund influenţată de ideile federaliste ale lui Proudhon. Acestea erau clar reflectate de Manifestul Comunei din aprilie 1871, care proclama „autonomia absolută a Comunei extinsă la toate localităţile Franţei, asigurând fiecăreia drepturi integrale şi fiecărui francez întreaga exercitare a aptitudinilor sale ca bărbat, cetăţean şi muncitor. Autonomia Comunei va avea drept limite doar autonomia egală a tuturor celorlalte comunităţi ce aderă la acest contract ; asocierea lor trebuie să asigure libertatea Franţei" (Ward, 2004, p. 16 ; Marshall, 2008, p. 435)[17].

---

15. De altfel, fiind extrem de subtilă în ceea ce priveşte propria ei interpretare a anarhismului care pune mai degrabă accent pe autonomia individuală, şi nu pe libertate : „pentru mine, principiul esenţial al anarhismului este autonomia, şi nu libertatea, abilitatea de a iniţia o sarcină şi de a o duce la îndeplinire într-un mod care este propriu fiecăruia. Slăbiciunea anarhismului «meu» constă în aceea că dorinţa de libertate reprezintă un motiv puternic în ceea ce priveşte dorinţa de shimbare politică, pe când autonomia, nu. Persoanele autonome se protejează cu încăpăţânare, dar utilizând mijloace mai puţin energice, inclusiv prin rezistenţă pasivă. O fac în felul lor, oricum. Patosul celor oprimaţi, cu toate acestea, este că dacă reuşesc să se elibereze, nu ştiu ce să facă cu libertatea lor. Nefiind nicicând autonomi, ei nu ştiu cum este şi, înainte de a apuca să înveţe, au deja noi conducători ce nu se grăbesc să se dea la o parte…" (Goldman, în Ward, 2004, pp. 68-69).
16. Datorită lucrării sale *Războiul civil din Franţa* (1871).
17. Trebuie remarcate totuşi aici şi alte limitări ale ideilor comunarde, implicite în text : dreptul de exercitare a propriilor aptitudini era acordat în mod formal numai bărbaţilor, deşi Comuna a admirat-o pe eroina anarhistă Louise Michel (Ward, 2004, p. 16).

În Occident, după disoluţia Primei Internaţionale[18] în 1877, anarhiştii excluşi de către Marx se vor reuni la Londra în 1881 şi vor reînfiinţa organizaţia, care ulterior va fi cunoscută drept Internaţionala Neagră (White, 2008, 326). Aceasta va reprezenta punctul de origine al mişcării anarho-sindicaliste moderne, ce se va organiza în jurul International Workingsmen Association, fondată în 1922, dominată până în zilele noastre de sindicatele spaniole (Confederación National del Trabajo, cu excepţia perioadei de dictatură a lui Franco) şi de omonimele lor franceze (Confédération Nationale du Travail) (Rocker, 1989, p. 83).

În Europa de Est, între 1918 şi 1921, în Ucraina, într-o zonă populată de aproape 7 milioane de oameni, s-a instaurat un regim anarho-comunist. Figura marcantă este cea a lui Nestor Mahno, lider al mişcării anarhiste ce a ajuns să-i poarte numele – mahnovişti. În regiunea proclamată autonomă, fabricile au fost ocupate de către muncitorii organizaţi în soviete, colectivele lor trebuind să-şi coordoneze activităţile de producţie în absenţa unei autorităţi centrale[19]. Mahno va reuşi chiar să negocieze schimbul direct de grâne ucrainene contra textilelor produse de muncitorii anarhişti din Moscova (Marshall, 2008, p. 473). Miliţiile anarhiste recrutate de Mahno vor lupta sub steagul negru[20] şi în timp se vor dovedi o forţă formidabilă – Armata Ucraineană Revoluţionar-Insurecţională sau Armata Neagră, cum mai era numită, va reuşi într-o serie de ciocniri eroice să îi înfrângă atât pe Albii lui Vranghel, cât şi Armata Roşie a bolşevicilor de la Moscova. Extrem de interesante erau principiile pe baza cărora se organiza armata anarhistă, ţinând cont de faptul că orice armată este, în mod fundamental, definită de o ierarhie militară: serviciul voluntar, autodisciplina şi alegerea tuturor comandanţilor (Skirda, 2004, p. 81). De asemenea, trebuie remarcat că trupele anarhiste erau singurele care nu discriminau în funcţie de gen, bărbaţii şi femeile luptând împreună. În cele din urmă însă, în 1921, guvernul bolşevic va reuşi să-i anihileze pe anarhişti. Nestor Mahno fuge peste graniţă în România. De aici va pleca spre Paris, unde va muri în 1935 (Sheenan, 2003, p. 89).

Cel mai relevant moment al anarhismului de-a lungul secolului XX este reprezentat probabil de perioada Războiului Civil Spaniol (1936-1939), când CNT şi Federaţia Anarhistă Iberică (FAI) vor chema la colectivizarea pământului şi a uzinelor. Martor al evenimentelor, George Orwell[21] va elogia realizările anarhiştilor de la începutul războiului în lucrarea *Omagiu Cataloniei* (1937): „Fiecare magazin sau cafenea avea câte un afiş prin care anunţa că fusese colectivizat; până şi lustragiii erau colectivizaţi, iar cutiile lor erau pictate în roşu şi negru. Chelnerii şi vânzătorii din magazine te priveau în faţă şi te tratau ca pe un

18. Vezi în capitolul dedicat comunismului din acest manual.
19. Aceasta era şi principala diferenţă între comunismul sovietic şi anarhismul comunist al lui Mahno – cel dintâi se folosea de teroare pentru a-şi impune autoritatea, sovietele fiind un simplu instrument în mâinile partidului (revoluţie de sus), în timp ce al doilea se baza pe principiul democraţiei directe şi al autoorganizării pentru a institui ordinea, sovietele fiind un scop în sine (revoluţie de jos). Poate cel mai bun exemplu îl constituie lozincile arborate de anarhiştii mahnovişti în capitala regiunii autonome pe care au înfiinţat-o: „Război palatelor, pace cocioabelor!", „Emanciparea muncitorilor este problema muncitorilor înşişi!" sau „Puterea generează paraziţi. Trăiască Anarhia!" (Skirda, 2004, 86).
20. **Steagul negru** – simbolul tuturor anarhiştilor, negrul fiind ales pentru a reflecta refuzul de a fi loiali vreunui stat sau vreunei naţiuni.
21. **George Orwell** (1903-1950), pe numele său Eric Arthur Blair, a fost un scriitor şi jurnalist britanic, autor al romanelor *1984* şi *Ferma animalelor*. Simpatizant comunist, se înrolează în Războiul Civil Spaniol între membrii Partidului Muncitoresc al Unificării Marxiste (Partido Obrero de Unificacion Marxista, POUM) şi devine un admirator al revoluţiei anarhiste.

egal. Formele de exprimare servile sau chiar ceremoniale dispăruseră temporar… Nu mai existau forme private de transport, fiind toate rechiziţionate [pentru front], şi toate tramvaiele şi taxiurile, precum şi mare parte din restul mijloacelor de transport fuseseră pictate în roşu şi negru… Dincolo de toate, exista o credinţă în revoluţie şi în viitor, un sentiment al emergenţei bruşte într-o eră nouă a egalităţii şi libertăţii… În frizerii erau afişe (bărbierii fiind în marea lor majoritate anarhişti) ce explicau în mod solemn că bărbierii nu mai erau sclavi" (Orwell, [1939], în Sheehan, 2003, pp. 93-94). Anarhiştii vor prelua controlul asupra fabricilor, pământului, asupra sistemului de transport, a celui de educaţie, a celui de sănătate, asupra infrastructurii de comunicaţii, a serviciilor publice de electricitate şi gaz, în 1936 circa trei milioane de bărbaţi, femei şi copii trăind în comune colectivizate (Ward, 2004, p. 23). Sindicatele CNT-FAI s-au transformat în adunări populare ale întregii populaţii, incluzând femeile şi copiii, ce alegeau comitete administrative responsabile direct în faţa adunărilor. Principiul în funcţie de care comunele operau era cel al „autorităţii voluntare" – nimeni nu era forţat să se alăture sau să rămână membru al colectivităţii, dar atâta vreme cât o făcea trebuia să acepte să se supună autorităţii adunării generale. La nivel mai larg, s-au organizat federaţii regionale ce aveau drept scop coordonarea activităţii comunelor (Marshall, 2008, p. 462). Banii au fost în anumite locuri înlocuiţi cu tichete de consum. Trebuie menţionat din capul locului că procesul de colectivizare s-a bazat în permanenţă pe voluntariat, oamenii fiind îndemnaţi să se alăture prin puterea exemplului, şi nu prin forţă – dacă un ţăran, de exemplu, prefera să continue să-şi cultive pământul său, putea să o facă în mod liber. În oraşe, situaţia a fost similară, exemplul Barcelonei fiind cel mai elocvent : aici s-a iniţiat colectivizarea urbană, ce viza serviciile publice şi industria locală (Catalonia deţinând aproximativ 70% din industria Spaniei interbelice – *ibidem*). Probabil cea mai clară reuşită a constat în construirea rapidă a industriei de război, aceasta izbutind – în măsura existenţei materiilor prime – să asigure fluxul necesar aprovizionării frontului.

Femeile au participat în masă la această revoluţie, luptând pe front alături de bărbaţi şi fiind parte activă la luarea deciziilor în adunările populare. Au propus, de exemplu, abolirea instituţiei căsătoriei şi înlocuirea ei cu „uniuni libere", bazate pe încredere mutuală şi responsabilitate comun împărtăşită. Cele mai active dintre femei s-au organizat în cadrul grupului Femeile Libere (Mujeres Libres), care îşi propunea drept scop eliberarea femeilor de pasivitate, ignoranţă şi exploatare, căutând să construiască un model cooperativ de înţelegere reciprocă între bărbaţi şi femei (*ibidem*, p. 464). În cele din urmă însă, revoluţia va fi oprită în virtutea deciziei CNT-FAI de a se alătura guvernului central al socialiştilor lui Largo Caballero dată fiind situaţia tot mai dificilă de pe front.

În America Latină, anarhismul va avea un succes important, în special în Cuba primei jumătăţi a secolului XX. Aici, în anii 1920, aproximativ 100.000 de muncitori (dintr-o populaţie totală de cca 2,9 milioane de persoane) au construit una dintre cele mai mari mişcări anarho-sindicaliste din lume – Confederaţia Muncitorilor Cubanezi (Confederacion de Trabajadores Cubanos)[22]. Cu mijloace limitate, anarhiştii au reuşit să organizeze cluburi muncitoreşti, literare sau de ştiinţe ale naturii (Fernández, 2001, p. 52). Mişcarea cubaneză a avut şi o particularitate extrem de importantă : nu s-a axat doar pe organizarea muncitorilor, ci s-a orientat şi către mobilizarea sclavilor de culoare de pe insulă, afirmând astfel în mod explicit că formula egalitară anarhistă transcende în mod necesar nu doar diferenţele de

22. După ce CTC, în urma revoluţiei bolşevice din Rusia, şi-a schimbat orientarea către comunişti, anarhiştii vor forma Confederaţia Naţională Muncitorească Cubaneză (Confederacion Nacional Obrera Cubana).

gen, dar şi pe cele de rasă (Schmidt, van der Wall, 2009, p. 156). Mişcări similare celor din Cuba vor apărea în întreaga lume latino-americană, probabil cea mai relevantă fiind cea zapatistă[23] din Mexic, care activează şi în prezent şi asupra căreia voi reveni mai jos.

În Statele Unite, anarhismul a avut o istorie aparte, putând fi identificate două mari direcţii – cea a emigraţiei europene din a doua jumătate a secolului XIX, alcătuită în special din anarhişti colectivişti bakuninişti, respectiv cea autohtonă, care se manifestă fie individualist (Benjamin R. Tucker, Henry David Thoreau), fie religios, precum Ammon Hannacy sau Dorothy Day (Marshall, 2008, pp. 497, 501). Linia autohtonă va conduce către apariţia unor formule stranii, precum cea *primitivistă*, ce-şi va face simţită influenţa până în zilele noastre, producând sporadic personaje precum Unabomber[24] sau comunele hippy din anii 1960, care îşi propuneau respingerea completă a lumii capitaliste şi întoarcerea către o viaţă idilică în mijlocul naturii, influenţate de maxima lansată de iniţiatorul curentului psihedelic, Timothy Leary : „Turn on, Tune In, Drop Out" (Miller, 1999, pp. 7-9 ; Marshall, 2008, pp. 542-546).

De altfel, perioada de după cel de-al doilea război mondial şi în special anii 1960 vor produce o diversificare spectaculoasă a discursului şi practicii anarhiste în Occident, aşa cum se întâmplă în cazul *situaţionismului* anticonsumerist de factură marxistă[25], originat în mişcarea *letristă* iniţiată de scriitorul de origine română Isidor Isou (Ioan-Isidor Goldstein) în anii 1940 (Chelariu, 2009, p. 28), al mişcărilor de stradă din Franţa în 1968[26] sau al mişcării Provos din Olanda de la sfârşitul anilor 1960, probabil cea mai originală formă pe care a luat-o anarhismul.

Aceasta din urmă – coagulată în jurul lui Robert Jasper Grootveld, Roel van Duyn şi Rob Stolk şi influenţată de mişcarea Dada din prima jumătate a secolului XX – a propus o relaţionare specială cu spaţiul civico-politic, prin ideea provocării violenţei statale prin acţiuni ilare şi nonviolente, ca de exemplu celebrele atentate cu prăjituri asupra figurilor marcante ale politicii (Marshall, 2008, p. 553). În acelaşi timp, Provos a iniţiat celebrul

23. Mişcarea Zapatistă – de la numele lui Emiliano Zapata, revoluţionar mexican de la începutul secolului XX. În 1910, acesta înfiinţează Armata de Eliberare din Sud şi se ridică împotriva preşedintelui Porfirio Diaz. Mişcarea Zapatistă, în mod fundamental orientată împotriva marii proprietăţi funciare, se aseamănă cu mişcarea ţăranilor anarhişti din Andaluzia din perioada Războiului Civil spaniol (Marshall, 2008, p. 511).
24. Unabomber – numele sub care a ajuns să fie cunoscut Ted Kaczynski (n. 1942). Matematician, acesta renunţă la cariera academică de la Universitatea Berkeley pentru a se retrage într-o cabană lipsită de electricitate şi apă curentă în statul Montana, în încercarea de a deveni autosuficient. Începe o campanie cu bombe în semn de protest împotriva distrugerii naturii în urma dezvoltării. *Washington Post* va publica manifestul său, puternic influenţat de scrierile unor primitivişti precum John Zerzan : tehnologia a ajuns să controleze existenţa umană şi, asemeni monstrului lui Frankenstein, să aibă o existenţă proprie, independentă de voinţa umană. Umanitatea a devenit astfel o anexă a maşinii, fiind controlată şi dependentă în acelaşi timp de aceasta (Sheenan, 2003, pp. 43-44). Scrisorile cu bombă trimise de Kaczynsky vor ucide două persoane şi vor răni 23. În 1996, el va fi finalmente capturat şi va primi o sentinţă de încarcerare pe viaţă.
25. Ce va influenţa mai târziu mişcarea punk, care îşi va însuşi de altfel simbolul grafic al anarhismului (Marshall, 2008, 558).
26. Daniel Cohn-Bendit, liderul studenţilor din acea perioadă, descriindu-se drept „marxist în sensul în care şi Bakunin era marxist". De altfel, zidurile Parisului au fost acoperite de către studenţi cu îndemnuri revoluţionare de certă factură anarhistă : „Nici dumnezei, nici stăpâni", „Cu cât consumi mai mult, cu atât trăieşti mai puţin", „Toată puterea – imaginaţiei", „Este interzis să interzici", „Fii realist : cere imposibilul ! " (Marshall, 2008, 541 ; 547).

program „bicicleta albă” : Luud Schimmelpennick, membru al mişcării, a propus înlocuirea mijloacelor de transport motorizate din oraşe cu biciclete care să se afle în mod gratuit la dispoziţia trecătorilor. 50 de astfel de biciclete au fost cumpărate, vopsite în alb şi plasate pe străzi. Provos va intra în declin odată cu decizia unora dintre membri de a se angaja politic – în 1966, mişcarea va câştiga un loc în cadrul alegerilor municipale din Amsterdam, fapt care va produce tensiuni interne ce vor culmina un an mai târziu cu desfiinţarea grupului (Marshall, 2008, p. 554).

În anii 70 şi 80 ai secolului XX se dezvoltă şi *eco-anarhismul*, respectiv *anarho-feminismul*. Eco-anarhiştilor li se vor alătura nume precum Daniel Cohn-Bendit în Europa, dar şi autori anarhişti de peste ocean cu o largă recunoaştere, precum Murray Boochin. Argumentul esenţial al anarhiştilor verzi este – contrar optimismului tehnicist şi industrialist al lui Kropotkin – că umanitatea îşi construieşte propria dezvoltare pe ideea luptei cu natura şi a cuceririi naturii. Dominarea naturii trebuie cu necesitate să înceteze, eradicarea autorităţii în societatea umană fiind astfel extinsă şi asupra regnului animal. În locul actualei percepţii asupra naturii şi a relaţiei pe care societatea umană o are cu aceasta trebuie pusă, opinează eco-anarhiştii, o viziune nouă, care să se bazeze pe ideea unităţii în diversitate, a egalităţii prin recunoaşterea diferenţelor, a echilibrului prin îmbrăţişarea schimbării (*ibidem*, pp. 555-556). Anarho-feminismul[27], pe de altă parte, foloseşte în avantajul său lunga evoluţie a ideilor de egalitate de gen profesate din perioada anarhismului clasic. Din aceste motive, anumite autoare feministe, precum Peggy Kornegger sau Lynne Farrow, s-au simţit îndreptăţite să considere în anii 70 ai secolului trecut că „feministele au fost de multă vreme în mod inconştient anarhiste, atât în teorie, cât şi în practică”, sau că „feminismul practică ceea ce anarhismul predică” (Kinna, 2005, 119). În perioada contemporană, abordarea de gen a anarhismului a dezvoltat o critică extrem de subtilă a patriarhatului ca formulă ierarhică de organizare a societăţii – statul şi patriarhatul sunt înţelese ca fiind co-constitutive –, afirmând cu tărie în consecinţă că de fapt *ceea ce este personal este politic*, o critică dură la adresa existenţei cotidiene (Marshall, 2008, p. 557). În acelaşi timp, îşi propune să rezolve o problemă complementară, încercând să răspundă la întrebarea : oare dispariţia statului va conduce către dispariţia patriarhatului, a opresiunii de gen ? În privinţa acestei întrebări, chestiunea centrală rezidă în faptul că patriarhatul ca set de credinţe rezidă şi se perpetuează în mod fundamental prin intermediul instituţiilor şi practicilor sociale ce susţin inegalitatea, nefiind dependent exclusiv de instituţia statală şi de puterea coercitivă a acesteia (Gaarder, în Amster *et al.*, ed., 2009, p. 48). Soluţiile pe care le propune anarho-feminismul pornesc de la conceptul de autonomie – atâta vreme cât femeile nu au acces egal la decizie (fie ea personală sau politică), nu au posibilitatea de a se susţine pe ele înseşi sau copiii, este improbabil să aibă oportunitatea de a ajunge la propria putere şi autonomie. De aceea, primul pas îl constituie în această accepţiune încurajarea formării de parteneriate între femei şi bărbaţi, în care puterea de decizie şi accesul la resurse să fie împărtăşite în mod egal (*ibidem*)[28].

În ţara noastră, anarhismul nu a reuşit să prindă rădăcini, adepţii acestuia numărându-se de-a lungul istoriei statului modern la doar câteva zeci. Probabil cele mai relevante nume sunt cele ale lui **Max Goldstein** (1898-1924) şi **Zamfir Constantin Arbore** (1848-1933). Goldstein a pendulat între anarhism şi comunism, numele său fiind în principal legat de atentatul cu bombă în urma căruia a fost judecat în celebrul proces din Dealul Spirii în 1920 (Buzatu *et al*, 2011, p. 276 şi urm). Zamfir Arbore, pe de altă parte, a fost în tinereţe

27. Sau *anarcha-feminism* în literatura anglo-saxonă.
28. Vezi şi capitolul dedicat feminismului în cadrul manualului de faţă.

membru activ al Internaţionalei Întâi şi discipol al lui Bakunin, implicându-se pe când se afla în Rusia în cercurile nihiliste. Mai târziu însă, după 1880, va trece hotărât la socialism, iar după Primul Război Mondial va ajunge senator din partea Partidului Ţărănesc din Basarabia condus de Ion Mihalache. În secolul XX, mişcarea anarhistă românească va începe să se dezvolte timid, în special după 1905. În această perioadă se înfiinţează o serie de cercuri anarhiste în Bucureşti şi Ploieşti, probabil cel mai relevant fiind cel iniţiat de Panait Muşoiu în capitală, în jurul *Revistei Ideei* (Brătuleanu, p. 278).

2.3. Dimensiunea etică a anarhismului

Asemeni comuniştilor, anarhiştii îşi propun eliberarea fiinţei umane – de exploatare şi de orice formă de constrângere exterioară ce nu presupune acordul voluntar. Spre deosebire însă de comunişti, anarhiştii nu cred că problema conştiinţei revoluţionare poate fi rezolvată prin organizare (e.g. deci că ar fi necesară existenţa partidului-avangardă), ci îşi pun încrederea în educaţie şi în sentimentul moral al fiecărui individ. Mai mult, o consecinţă esenţială a acestei abordări o reprezintă faptul că astfel este depăşită ideea dictaturii proletariatului, idee împărtăşită de comunişti ca fiind absolut necesară pentru a accede la stadiul superior socialist. În felul acesta dispare şi necesitatea terorii ca instrument revoluţionar, anarhiştii răspunzând implicit astfel uneia dintre cele mai importante critici morale aduse stângii radicale : o societate bună nu poate rezulta în urma unei băi de sânge bazate pe teroarea revoluţionară. Straniul melanj de colectivism şi individualism ce constituie coloana vertebrală a anarhismului conduce către respectarea voinţei individuale, fiind astfel imperios necesară obţinerea acordului fiecăruia în privinţa participării în cadrul oricărui proiect de inginerie socială. De altfel, opoziţia anarhism/comunism va conduce nu o dată la incidente violente, aşa cum este cazul atacului din mai 1937 al forţelor comunist-staliniste împotriva anarhiştilor şi marxiştilor independenţi baricadaţi în clădirea societăţii de telefoane din Barcelona sau al atacurilor repetate ale aceloraşi comunişti împotriva comunelor agricole anarhiste, care nu o dată s-au soldat cu execuţii sumare ale militanţilor antistalinişti (Sheehan, 2003, p. 95).

Anarhiştii, în virtutea încrederii lor în egalitate, sunt probabil primul curent ideologic care a proclamat cu tărie abolirea tuturor formelor de discriminare – de gen, rasă etc. Pentru anarhişti, toate entităţile umane (iar pentru anarhiştii ecologişti, chiar şi animalele) au o valoare morală egală (în sens kantian) ; ele nu pot fi instrumentalizate şi trebuie privite exclusiv ca scopuri în sine. Astfel, orice formă de exploatare, discriminare sau constrângere apare ca imorală şi implicit nelegitimă.

3. Anarhismul după 1989

Odată cu prăbuşirea lagărului comunist în 1989 şi compromiterea socialismului de stat, anarhismul revine în prim-plan, oferind o alternativă ideologică din a cărei ecuaţie fundamentală lipseşte dimensiunea coercitivă, excluzând astfel orice posibilă derivă totalitară. În acelaşi timp, perioada anilor 1990, a „sfârşitului istoriei" ideologice, a adus cu sine noi provocări – globalizarea, impunerea neoliberalismului ca grilă ideologică dominantă la nivel global, ascensiunea corporaţiilor transnaţionale, apariţia internetului sau, începând cu 2008,

criza financiară şi economică globală. Acest nou context a făcut ca anarhismul să capete o amploare pe care nu a mai avut-o din anii 30 ai secolului trecut (Gordon, 2008, p. 2). Anarhismul se dezvoltă în această perioadă ca o mişcare socială globală, alcătuită dintr-o reţea relativ densă de indivizi, grupuri şi comunităţi ce comunică şi se coordonează la nivel practic, generând un număr mare de acţiuni şi proiecte directe, toate aceste activităţi efectuându-se fără existenţa unui membership formal sau a unor graniţe organizaţionale fixe (*ibidem*, pp. 3-4). Astfel, în această secţiune nu mă voi axa doar pe examinarea unor mişcări sau organizaţii propriu-zise, ci şi asupra unor momente definitorii ce au marcat evoluţia anarhismului în perioada de după 1989.

În acest context, liantul fundamental ce a permis dezvoltarea diferitelor grupări şi formule organizatorice anarhiste, dar şi coagularea acţiunii acestora la nivel global l-a reprezentat apariţia internetului şi, mai târziu, a reţelelor de socializare (Ward, 2004, p. 75). Astfel a devenit posibilă, începând din a doua jumătate a anilor 90 ai secolului XX, organizarea oriunde în lume a unor ample mişcări de protest anticapitaliste ce urmăreau cu precădere forumurile sau summiturile ce aveau implicaţii globale – G8, FMI, NATO, Organizaţia Mondială a Comerţului ş.a.m.d.

Cea mai mare parte a anarhiştilor noului val au renunţat în ultimul deceniu al secolului XX la idealul revoluţiei de masă şi la insurecţia armată, poziţionându-se pe coordonatele protestului şi rezistenţei – cum inspirat considera un pamflet anarhist, „nu poţi arunca în aer o relaţie socială" (Marshall, 2008, p. 695). Anarhiştii au continuat să respingă democraţia parlamentară, în genere boicotând alegerile, favorizând în continuare democraţia directă şi participativă. În acelaşi timp, abandonarea propagandei prin faptă nu a determinat şi renunţarea la cealaltă dimensiune acţională a anarhismului, care vizează conştientizarea prin educaţie şi persuadare, ce a prins un nou avânt în această perioadă. Anarhismul, consideră susţinătorii acestei abordări, este o tendinţă natural existentă în societatea umană, iar datoria anarhiştilor este de a-i dezvolta potenţialul în special prin instituirea unor reţele de asociaţii libere care să aibă drept scop realizarea dorinţelor umane (*ibidem*).

3.1. America de Nord

În SUA continuă să existe organizaţiile anarhiste înfiinţate în perioada clasică, precum Industrial Workers of the World (IWW). În acelaşi timp, odată cu schimbările majore sociale, politice şi tehnologice apărute la nivel global, au început să-şi facă apariţia şi alte tipuri de asocieri şi acţiuni. Probabil cele mai vizibile sunt cele legate de manifestaţiile anti-capitaliste şi anti-globalizare[29], iar între acestea au făcut istorie cea din Seattle 1999, mişcarea Occupy Wall Street sau emergenţa grupării virtuale Anonymous.

Cunoscută ca „Bătălia pentru Seattle", revolta din decembrie 1999 s-a coagulat împotriva reuniunii ministeriale a Organizaţiei Mondiale a Comerţului (OMC), pe care protestatarii vor reuşi să o anuleze (Kinna, 2005, p. 154). Activiştii anarhişti (mai precis, o coaliţie de anarhişti, sindicalişti, feminişti/ste, anti-rasişti, ecologişti, militanţi pentru drepturile animalelor) vor

29. Mişcarea anti-globalizare – numită şi Mişcarea pentru Justiţie Globală sau Mişcarea mişcărilor – descrie o varietate de grupuri ce sunt toate unite de opoziţia lor faţă de puterea economică şi politică a marilor corporaţii multinaţionale şi faţă de acordurile de liber-schimb semnate între statele dezvoltate industrial, considerând că acestea au drept efect subminarea democraţiei locale, înrăutăţirea condiţiilor de muncă şi afectează grav mediul (Marshall, 2008, p. 697).

iniţia utilizarea violenţei non-letale, îndreptată contra simbolurilor capitalismului (sediile corporaţiilor, ale supermarketurilor sau magazinelor de lux ş.a.m.d.) şi a forţelor de ordine ca expresie a dimensiunii violente a statului. În acest sens, încă din perioada manifestaţiilor împotriva primului război din Irak, în 1990, unele grupuri anarhiste, precum The Love and Rage Anarchist Federation, au dezvoltat tactica Black Bloc (denumire de cele mai multe ori greşit interpretată ca desemnând o organizaţie sau un grup). Black Bloc-ul este o formaţiune destinată explicit conflictului stradal şi orientată către două scopuri : pe de o parte vandalism şi distrugerea proprietăţii fără dorinţa de a violenta alte fiinţe umane, iar pe de altă parte asigurarea siguranţei membrilor săi componenţi[30]. Black Bloc se originează în experienţa mişcărilor *autonomiste* din Germania, Italia, Olanda şi Franţa (influenţate de scrierile lui Antonio Negri şi Cornelius Castoriadis), ai căror membri se îmbrăcau în negru şi care îndemnau muncitorimea să încerce să obţină schimbări economice, sociale, politice în afara cadrului instituţional al sindicatelor şi al statului (Marshall, 2008, p. 699).

Adoptarea acestei tactici marchează o ruptură profundă faţă de concepţia anarhismului clasic cu privire la violenţă – neoanarhiştii antiglobalişti au decis să renunţe la violenţa armată caracteristică predecesorilor lor din secolul XIX şi chiar din secolul XX (Gordon, 2008, pp. 80-81), concentrându-se în special pe coagularea unor formule de nesupunere civică dublate de încercări carnavaleşti de tulburare a ordinii cu prilejul diferitelor adunări sau summituri internaţionale (Marshall, 2008, p. 698). Mişcarea antiglobalistă este descentralizată, neavând o conducere formală şi fiind compusă din grupuri autonome şi autoorganizate, care se coordonează şi reuşesc să se mobilizeze în vederea acţiunii colective prin intermediul internetului – forumuri, reţele de socializare ş.a.m.d. People's Global Action (PGA), fondată în 1998 la Geneva[31], reprezintă o federaţie de asemenea grupări, ce se doreşte a fi înainte de toate un instrument de comunicare şi coordonare globală a tuturor celor care „luptă împotriva distrugerii umanităţii şi a planetei de către capitalism şi care militează pentru crearea de alternative"[32]. Pentru a se distanţa de activiştii de dreapta anti-globalizare, PGA şi-a radicalizat mesajul în sensul condamnării clare a sistemului capitalist, fără să se limiteze la combaterea neoliberalismului, insistând totodată asupra opresiunii de gen, a exploatării globale şi a discriminării etnice şi rasiale[33].

Acţiuni similare celor din Seattle vor avea loc şi în Europa, cele mai notabile fiind cele din Praga (2000), Göteborg (iunie 2001), respectiv Genova (iulie 2001), toate îndreptate împotriva marilor puteri economice şi militare (e.g. G8) sau a organizaţiilor financiare precum FMI. În cazul evenimentelor din Genova, confruntările s-au soldat cu o victimă din partea manifestanţilor : tânărul Garlo Giuliani a aruncat un stingător către forţele de ordine, acestea răspunzând disproporţionat, cu foc de armă[34] (Kinna, 2005, p. 154).

---

30. http : //mlcastle.net/raisethefist/bloc.html, accesat în data de 2 martie 2012.
31. Deşi considerată o entitate globală, delocalizată şi lipsită de conducere centralizată, PGA are o adresă de contact în Ontario, Canada. Vezi http : //www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/index.html, accesat în data de 2 martie 2012. Inspiraţia mişcării şi originile ei însă pot fi urmărite în trecut până în 1996, la întâlnirea organizată de Mişcarea Zapatistă în Chiapas, Mexic. Vezi şi subcapitolul dedicat Americii Latine.
32. http : //www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/en/pgainfos/history.htm, accesat în data de 2 martie 2012.
33. http : //www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/en/pgainfos/manifest.htm#gen, accesat în data de 2 martie 2012.
34. Trebuie notat aici faptul că, pentru a preîntâmpina repetarea situaţiei din Seattle, reprezentanţii poliţiei au decis dotarea cu muniţie de război a forţelor detaşate pe străzi (Sheenan, 2008, p. 111).

Însă protestele violente inaugurate de revolta din Seattle vor atrage şi o altă consecinţă – anarhismul revine în atenţia mediului academic şi activist (Amstel *et al.*, 2009, p. 1). Dincolo de literatura bogată din domeniu, au apărut diverse proiecte ce îşi propun să reflecte ideile şi principiile anarhiste în domeniul educaţional, precum Corvid College din Boston[35]. Acesta este o instituţie alternativă de învăţământ superior ce are la bază trei principii : centrarea pe profesor, pe student şi pe text, propunând o abordare în care potenţialul autoritar al relaţiei profesor-student este depăşit prin reformularea rolurilor : profesorii sunt văzuţi ca artişti ce performează, în timp ce studenţii sunt gândiţi ca fiind cercetători. Sala de clasă, în concepţia iniţiatorilor, se transformă într-un spaţiu alternativ, precum o galerie sau un studio artistic, nemaifiind unul guvernat sau supervizat (şi ca atare esenţialmente constrângător).

În acelaşi timp, nu toate asociaţiile anarhiste contemporane au o dimensiune violentă, pacifismul reprezentând o dimensiune în mod egal constitutivă pentru cea mai mare parte a activiştilor de acest tip. Violenţa poate fi şi una virtuală, aşa cum este cazul hackerilor de la Anonymous, care atacă site-urile guvernamentale şi ale marilor corporaţii, militând pentru libertatea informaţiei pe internet[36]. În fapt, deşi există zeci sau poate sute de pagini de internet şi conturi pe site-urile de socializare ce susţin afilierea la grup, acesta nu este o organizaţie, cel puţin nu în sensul clasic. Este mai degrabă un produs al revoluţiei informatice şi tehnologice din ultimii 25 de ani – având o existenţă exclusiv online şi fiind în genere alcătuit, după toate aparenţele, din indivizi ce împărtăşesc anumite preocupări şi preferinţe comune, precum susţinerea WikiLeaks sau dispreţul faţă de Biserica Scientologică[37]. De altfel, denumirea grupării, ca şi simbolul ei (masca preluată din filmul *V from Vendetta*), reflectă particularitatea socializării online – posibilitatea de a utiliza identităţi multiple sau false pentru păstrarea anonimatului.

Pe de altă parte, persistă şi asocieri care îşi propun constituirea de comunităţi anarhiste pacifiste bazate pe stiluri de viaţă alternative, aşa cum este cazul Federaţiei Comunităţilor Egalitare (Federation of Egalitarian Communities), o asociere de comune ce-şi propun construirea unui stil de viaţă bazat pe cooperare şi armonie cu natura, bazându-se pe valori precum egalitatea, nonviolenţa sau comunitatea de venituri. În momentul redactării acestui capitol, FEC număra şase comune membre – Acorn Community (în statul Virginia), East Wind Community (Missouri), Emma Goldman Finishing School (Washington), Sandhill Community (Missouri), Skyhouse Community (Missouri) şi Twin Oaks Community (Virginia)[38]. Federaţia asigură comunelor componente asigurare de sănătate (PEACH, Preservation of Equity Accessible for Community Health) şi totodată gestionează un program de schimb de forţă de muncă.

Iniţiată de activişti anti-nucleari în 1980, mişcarea Food not Bombs a pornit din Cambridge, Massachusetts şi s-a răspândit la nivel global cu repeziciune (Marshall, 2008, p. 698). Activităţile grupurilor componente se axează în principal pe recuperarea hranei care altfel ar fi aruncată şi prepararea de meniuri vegetariene şi vegane pe care mai apoi le oferă în mod gratuit oricui. De asemenea, mişcarea face colecte de hrană pe care le distribuie gratuit celor afectaţi de diferite tipuri de catastrofe (11 septembrie, tsunami-ul

35. http : //corvidcollege.wikidot.com/general-info, accesat in 2 martie 2012.
36. Sau, în termenii propriei lor prezentări : „Suntem Anonimi. Suntem nenumăraţi. Nu iertăm. Nu uităm. Aşteptaţi-ne". Blogul mişcării poate fi vizitat la adresa http : //anonops.blogspot.com/ (accesat în data de 2 martie 2012).
37. Atacurile împotriva scientologilor ne îndreptăţesc să credem că grupul originar al Anonymous este din Statele Unite.
38. Site-ul FEC, ce cuprinde şi link-uri către site-urile comunităţilor membre, poate fi accesat la adresa http : //thefec.org/taxonomy/term/4 (accesat în data de 2 martie 2012).

din Thailanda, uraganul Katrina) sau în cadrul diferitelor mişcări de protest din lume – în special al celor de tipul Occupy (în timpul Revoluţiei Portocalii din Ucraina, în timpul manifestaţiilor de la Seattle, în 1999 ş.a.m.d.). De asemenea, în Slovacia, membrii mişcării au înfiinţat 24 de adăposturi pentru animale şi, au iniţiat Bikes not Bombs, program prin care sunt colectate şi reparate biciclete uzate, sumele obţinute fiind folosite pentru a ajuta comunităţile sărace[39]. Programul şi misiunea mişcării sunt sintetizate în trei puncte principale : 1. Mâncare întotdeauna vegană sau vegetariană şi gratis pentru toată lumea. 2. Fiecare Capitol (grup component al mişcării) este independent şi autonom şi ia decizii prin consens (interesant este că pot participa la luarea deciziilor şi cei ce beneficiază de pe urma meselor oferite de Food not Bombs. 3. Food not Bombs este dedicat nonviolenţei[40].

Cea mai recentă mişcare, apărută în 2011, este Occupy Wall Street (OWS). Ideea de *ocupare* datează probabil din perioada revoltelor studenţeşti din mai 1968, când Sorbona a fost ocupată de protestatari, iar Comitetul de Ocupare a trimis o memorabilă telegramă în URSS pentru a se disocia de Partidul Comunist Francez şi a dezavua comunismul de tip sovietic[41]. La originea fenomenului american se găseşte un grup de activişti (unii dintre ei cu state vechi de plată, încă din Seattle, 1999) ce şi-au luat denumirea de New York City General Assembly (NYCGA)[42], subliniind prin aceasta modelul democraţiei directe îmbrăţişat de anarhişti. NYCGA se prezintă ca fiind „un proces deschis, participativ şi organizat pe orizontală prin care se construieşte capacitatea oamenilor de a se constitui în spaţiul public ca forţe autonome colective în cadrul şi împotriva crizelor timpului nostru”[43], programul deschis pe care îl propune cuprinzând o serie de 8 principii de solidaritate ale Mişcării Occupy Wall Street :

1. Angajarea în democraţie directă, transparentă şi participativă ;
2. Exercitarea responsabilităţii colective şi personale ;
3. Recunoaşterea privilegiului inerent al indivizilor şi a influenţei pe care aceştia o au asupra tuturor interacţiunilor ;
4. Capacitarea reciprocă împotriva oricărei forme de opresiune ;
5. Redefinirea modului în care este valorizată munca ;
6. Sanctitatea sferei private individuale ;
7. Credinţa că educaţia este un drept al omului ;
8. Încercarea de a utiliza şi susţine aplicaţiile open source (pe internet)[44].

Odată iniţiat protestul pe 17 septembrie 2011, atenţia asupra lui s-a focalizat, în mod extrem de interesant, pe internet, ca urmare a promovării sale de către gruparea Anonymous. Astfel, OWS a devenit concomitent o mişcare de protest fizică şi virtuală.

Ideea a prins extrem de rapid, pe fondul nemulţumirii globale faţă de politicile de sorginte neoliberală, astfel că mişcarea a devenit globală : aproximativ 1.500 de oraşe în lumea

39. http : //www.foodnotbombs.net/story.html, accesat în data de 2 martie 2012.
40. http : //www.foodnotbombs.net/principles.html, accesat în data de 2 martie 2012.
41. Parafrazându-l pe Voltaire, studenţii francezi scriau : „Tremuraţi în pantofii voştri, birocraţi ! Puterea internaţională a consiliilor muncitoreşti vă va distruge în curând. Umanitatea nu va fi fericită până ce ultimul birocrat nu va fi spânzurat cu maţele ultimului capitalist ! Trăiască lupta marinarilor din Kronstadt şi a mahnoviştilor împotriva lui Troţki şi Lenin ! Trăiască insurecţia din 1956 din Budapesta ! Jos cu statul ! ” (Sheenan, 2003, p. 100).
42. Site-ul lor oficial fiind http : //www.nycga.net/, accesat pe 2 martie 2012.
43. http : //www.nycga.net/about/, accesat pe 2 martie 2012.
44. Idem.

întreagă au zone ocupate. În martie 2012, mişcarea Occupy, în alianţă cu Anonymous şi alte grupări, pretinde că a reuşit anularea întâlnirii G8 ce trebuia să aibă loc la Chicago, determinându-l pe preşedintele Obama să o mute la Camp David[45].

3.2. America Latină

Probabil cea mai cunoscută expresie contemporană a anarhismului în arealul Americii Latine o constituie Armata Naţională Zapatistă de Eliberare (Ejército Zapatista de Liberación Nacional, EZLN) din Mexic. Insurecţia zapatistă a debutat în ziua de Anul Nou 1994, când circa 2.000 de militanţi ai EZLN, înarmaţi cu puşti reale, dar şi cu imitaţii din lemn sau plastic, au ocupat mai multe localităţi, inclusiv un oraş mai însemnat, San Cristobal de las Casas în Chiapas, statul cel mai sudic din Mexic. Iniţial părând să se asemene mişcărilor comuniste de inspiraţie maoistă tipice lumii a treia, EZLN a declarat război statului mexican, chemând la autodeterminarea indigenilor şi ţăranilor din regiune (Sheenan, 2003, p. 115). Purtând măşti negre pe faţă şi conduşi de o femeie, insurgenţii au ridicat steagul negru pe primăria din San Cristobal, risipind astfel potenţiala confuzie ideologică pe care acţiunile lor ar fi putut-o inspira guvernanţilor. Ceea ce i-a determinat pe zapatişti să pună mâna pe arme şi să adopte sloganul *¡Ya Basta !* (Ajunge !) erau politicile neoliberale adoptate de guvern la presiunea instituţiilor internaţionale. Insurecţia a fost relativ rapid înăbuşită, însă a reuşit să atragă atenţia întregului mapamond, figura purtătorului de cuvânt al mişcării, identificat ulterior drept Subcomandante Insurgente Marcos (în realitate, probabil profesorul de filosofie Rafael Vicente), galvanizând curentul mondial anti-globalizare. Sloganul *¡Ya Basta !* va fi preluat de o multitudine de asociaţii şi grupuri anarhiste şi anti-capitaliste, din SUA până în Spania, Franţa sau Italia. La doi ani după insurecţia-protest din 1994, Subcomandante Marcos va lansa o invitaţie globală tuturor activiştilor interesaţi de a participa la Prima Întâlnire Intercontinentală pentru Umanitate şi Contra Neoliberalismului. *El encuentro* era organizată în mijlocul junglei, unde EZLN se retrăsese, iar numărul participanţilor se estima că va fi foarte mic. Cu toate acestea, nu mai puţin de 3.000 de activişti din 40 de ţări de pe cinci continente şi-au făcut apariţia pentru a discuta organizarea insurgenţei globale contra neoliberalismului (Giorel, 2007, p. 130). Întâlnirea se va solda cu o declaraţie citită de Subcomandante Marcos, unde se afirmau principii de certă influenţă anarhistă : mişcarea „nu este o structură organizatoare ; nu are conducere centrală sau de decizie ; nu are centru de comandă sau ierarhii. Suntem o reţea, toţi cei care rezistăm" (Marshall, 2008, p. 702).

Relaţia cu statul mexican a fost extrem de tensionată, armata fiind trimisă permanent să „pacifice" zona, în timp ce rundele succesive de negocieri s-au soldat cu eşecuri. Cu toate acestea, EZLN nu a declarat vreodată că vrea să preia puterea, opoziţia faţă de statul mexican datorându-se doar faptului că acesta este un… stat. În locul organizării statale, EZLN propune un model bazat pe democraţia participativă şi consensuală, prin intermediul căreia ordinea economică să poată fi schimbată – alternativa la viziunea neoliberală este, în opinia zapatiştilor, „globalizarea de jos", fundamentată pe formule descentralizate de guvernământ (Sheenan, 2003, p. 116).

EZLN controlează 5 zone rurale din Chiapas proclamate autonome, unde s-au organizat „Junte Guvernamentale Bune", originate în viaţa comunitară a indigenilor (*indigenas*). Juntele sunt expresia adunărilor locale deschise tuturor şi lipsite de ierarhie formală (Giorel,

45. http : //occupywallst.org/, accesat în data de 7 martie 2012.

2007, p. 136). Din punct de vedere ideologic, zapatismul este mai degrabă un compost puternic legat de anarhismul post-ideologic, având însă influenţe multiple, precum marxismul, maoismul, socialismul, teologia eliberării – sau, după cum a afirmat Subcomandante Marcos : „suntem nedefiniţi, nu ne încadrăm în nici o categorie : nu este clar dacă suntem marxişti, dacă suntem anarhişti sau niciuna, dacă suntem indigenişti… naţionalişti sau internaţionalişti. Mişcarea este atât de nedefinită încât poate fi cuprinsă în orice model… În momentul în care zapatismul va dobândi un corp teoretic sau un nivel organic, va dispărea sau va sfârşi ca multe alte doctrine pe care le-am văzut dispărând" (*ibidem*, p. 148).

3.3. Asia

Anarhismul asiatic a avut câţiva reprezentanţi de marcă, precum Shifu (Liu Shaobin, 1884-1915) sau Li Pei Kan (1904-2005) în China, Su-un (1824-1864) în Coreea ori Mişcarea Solidarităţii Muncitorilor (Rodosha Rentai Undo) în Japonia, înfiinţată la sfârşitul anilor 70 ai secolului trecut (Marshall, 2008, p. 527). De asemenea, figura lui Gandhi este deseori pomenită în relaţie cu anarhismul pacifist, în special în ceea ce priveşte adâncirea procesului democratic[46]. Mişcarea *Sarvodaya* iniţiată de el este încă activă în India, militând pentru o democraţie participativă şi consensuală bazată pe adunări colective la sate şi pe autarhie economică. Cu toată istoria sa, anarhismul asiatic este în zilele noastre mai degrabă subdezvoltat. Organizaţii anarhiste sunt active, fără a avea un impact deosebit, în Coreea de Sud (Reţeaua Anarhistă Coreeană), Japonia (Anarchy in Nippon) sau Indonezia – Jakarta Anarchist Movement ori Black Fag Community (*Komunitas Bendera Hitam*), aceasta din urmă iniţiind în 2011 mişcarea Orez pentru Toţi ! ! ! (*Beras Untuk Semua ! ! !*)[47]. În Australia pot fi menţionate Melbourne Anarchist Club, Adelaide Anarchist Communist Group, The Abolition Collective, ultima fiind în particular preocupată de problematica infracţională şi a sistemului penitenciar ca sistem poliţienesc[48], sau Black Rose din Sidney, o comunitate ce funcţionează de 25 de ani în jurul unei biblioteci şi librării non-profit[49].

3.4. Europa

În Marea Britanie, gruparea Reclaim the Streets promovează ciclismul în masă, considerând că „finalmente pe străzi puterea trebuie dizolvată : căci străzile – unde viaţa de zi cu zi este îndurată, suferită şi erodată şi unde puterea este înfruntată – trebuie să fie transformate în domeniul unde viaţa cotidiană este savurată, creată şi hrănită"[50], în timp ce Wombles

46. În 1921, Gandhi considerând în Jurnalul său că „puterea politică înseamnă capacitatea de a regla viaţa naţională prin reprezentanţi. Dacă viaţa naţională devine perfectă până acolo încât să fie autoreglată, atunci nici o reprezentare nu mai este necesară. Atunci apare o stare de anarhie luminată. Într-un astfel de stat fiecare îşi este conducător sieşi. Se conduce într-o asemenea manieră încât nu este niciodată o pacoste pentru vecinul său. În statul ideal deci nu există nici o putere politică deoarece nu există nici un stat" (Gandhi [1921], în Amster *et al.*, 2009, p. 177).
47. http : //news.infoshop.org/article.php ? story = 20110808052434277, accesat în 3 martie 2012.
48. *Melbourne Black*, nr. 5, p. 3, http : //melbourneblack.files.wordpress.com/2011/02/mb5-draft-for-print.pdf, accesat în data de 3 martie 2012.
49. http : //blackrosebooks.org/anarchist-collective-sydney, accesat în data de 3 martie 2012.
50. http : //rts.gn.apc.org/prop01.htm, accesat în data de 3 martie 2012.

(White Overalls Movement Building Libertarian Effective Struggles) pun în scenă acţiuni simbolice precum manifestaţiile în salopete albe inspirate de organizaţii ca Salopetele Albe (Tute Bianche) din Italia sau Provos din Olanda (Marshall, 2008, p. 699). Gruparea Class War Federation (CWF), apărută la începutul anilor 1980, era inspirată de mişcarea punk în privinţa tacticii şi a simbolisticii grafice, promova „distrugerea clasei conducătoare de către clasa muncitoare" şi a organizat revoltele Poll Tax din Trafalgar Square în martie 1990 (ibidem, p. 594). Publicaţia omonimă pe care CWF a editat-o îndemna la o luptă dusă la nivel personal şi direct : „de prea multă vreme suntem călcaţi în picioare şi bogătaşii ies basma curată. Ei câştigă războiul de clasă şi nici măcar nu au pierderi. Trăiesc pe picior mare chiar sub nasurile noastre… Trebuie să luptăm urât şi nesportiv în loc să participăm la activităţile politice normale – marşuri plicticoase, petiţii etc… Trebuie să facem ura şi supărarea să fie personale. «Distrugeţi sistemul» şi alte sloganuri prosteşti ale stângii nu au realitate. Sistemul nu are nici o existenţă reală în afara indivizilor, nu există nici un capitalism fără capitalişti. Chiar şi când le distrugem proprietatea, companiile de asigurări le acoperă pierderile. Trebuie să schimbăm direcţia de atac către zone ce nu sunt atât de uşor de protejat. Să-i facem să simtă cum e să fii de partea asta a gardului". Aceasta propunea şi acţiuni care să creeze un sentiment de spaimă sau de angoasă în sufletul clasei superioare, frizând însă ridicolul : „lipiţi-vă feţele de geamurile restaurantelor unde se îmbuibă nenorociţii ăştia şi speriaţi-i de să le stea mâncarea-n gât ! " (*Class War*, nedatat, citat în Sheenan, 2003, pp. 112-113). În 1990-91, în timpul Primului Război din Irak, o parte a grupării şi alte elemente comuniste şi anarhiste se vor organiza în mişcarea No War But the Class War (NWBCW), pentru a protesta împotriva războiului, dizolvându-se la sfârşitul acestuia. Vor mai apărea în 1999 şi 2001, pentru a protesta împotriva războiului din Kosovo şi a celui din Afganistan. În 2003, sloganul şi probabil o parte din grup au reapărut în SUA, manifestând împotriva celui de-al doilea război din Irak[51].

Criza financiară ce a debutat la sfârşitul anilor 2000 a produs reacţii puternice îndreptate împotriva măsurilor neoliberale şi a guvernanţilor, probabil cele mai cunoscute fiind cele din Spania şi Grecia, asemănătoare din multe puncte de vedere fenomenului Occupy din Statele Unite. Mişcarea Indignaţilor (*Indignados*) din Spania a dovedit o varietate de trăsături neoanarhiste, aşa cum a fost cazul în Barcelona. Aici, imediat după apariţia mişcării (mai 2011) şi ocuparea pieţelor, oamenii s-au organizat în adunări de cartier (care uneori se transformau în adunări de adunări) unde se dezbăteau viitorul mişcării şi căile de urmat în ceea ce priveşte contracararea politicilor neoliberale de tăieri bugetare şi privatizări. Au apărut modalităţi ingenioase de chemare la adunare, ca în cazul cartierului Sant Andreu (predominant muncitoresc), unde participanţii au purtat tricouri galbene, anunţând evenimentul[52]. În 27 iulie 2011, un grup de *indignados* au părăsit Madridul pornind către Bruxelles, unde au ajuns pe 8 octombrie 2011, înaintea Summitului European care a avut loc în perioada 17-18 octombrie. Pe parcursul marşului, participanţii au strâns cererile celor pe care i-au întâlnit, completând astfel un document de peste 100 de pagini, redactat în limbile engleză, franceză şi spaniolă : *Book of the People/Cahier de Doléances/Libro de los Pueblos*[53], ce a fost oferit autorităţilor europene de la Bruxelles.

51. http : //nefac.net/war/, accesat în data de 3 martie 2012.
52. Wainwright, Hillary, „Indignados Movement takes Root in Barcelona", oct. 2011, la adresa http : // www.tni.org/article/indignados-movement-takes-root-barcelona, accesată în data de 3 martie 2012.
53. Document accesibil la adresa http : //issuu.com/agorabrussels/docs/libro_de_pueblos_final/9, accesată în data de 3 martie 2012.

Mesajul de democraţie directă al Indignaţilor s-a făcut văzut probabil cel mai bine în momentul alegerilor generale din noiembrie 2011 : în perioada pre-electorală a avut loc o campanie puternică împotriva clasei politice şi a sistemului reprezentativ – oamenii au scris „urnă" pe toalete şi guri de canalizare, s-a sugerat schimbarea votului prin depunerea directă la bancă a buletinelor de vot ş.a.m.d., în ziua alegerilor *indignados* recomandând trei strategii electorilor, sub sloganul „Ei vă vor votul, noi vă vrem opinia" : 1. Abţinerea ; 2. Anularea votului ; 3. Votarea cu un terţ partid, pentru a sparge sistemul bipartid (Ainger, 2011). Finalmente, absenteismul şi voturile anulate au reprezentat 11 milioane, mai mult decât a primit partidul câştigător în alegeri (ibidem).

Probabil cel mai fascinant experiment anarhist îl reprezintă Freetown Christiania, în capitala Danemarcei, Copenhaga. În 1971, un grup de activişti a ocupat baza militară abandonată Bådsmandsstraede din cartierul Christiansavn, Copenhaga, proclamându-l teritoriu autonom. Deşi au încercat să obţină o imagine bună în faţa autorităţilor prin adoptarea denumirii de Christiania, după Regele Christian care înfiinţase respectiva bază militară, noii rezidenţi au intrat în conflict cu autorităţile daneze, conflict ce continuă şi astăzi. Christiania este împărţită în cincisprezece districte şi are o populaţie estimată în jurul a 1.000 de locuitori, care trăiesc în case pe care le-au proiectat şi construit ei înşişi (Sheenan, 2003, p. 117). Nu se plătesc taxe către statul danez, rezidenţii contribuind însă la Fondurile Comune necesare pentru acoperirea cheltuielilor publice – ridicarea gunoiului, facilităţile pentru copii, electricitatea şi apa, fiecare dintre cele 15 districte având propriul său fond. Forma de guvernământ este în întregime democratică, toate deciziile majore fiind luate în cadrul unor întâlniri deschise tuturor rezidenţilor Christianiei. Când asemenea întâlniri au loc, toate magazinele, atelierele şi barurile sunt închise, iar discutarea problemelor de pe agendă are loc până ce se atinge consensul – aşadar, deciziile nu sunt luate be bază de vot, ceea ce face ca anumite probleme să îşi găsească mai greu rezolvarea. Cele cincisprezece districte autonome au adunări lunare separate, grupurile de contact între districte formându-se doar atunci când apare nevoia (ibidem). Locuitorii oraşului au cele mai variate opinii politice, însă în cadrul diferitelor districte pot fi găsite comunităţi anarhiste radicale ce refuză proprietatea sau chiar accesul la curent electric, ca parte a refuzului lor de a avea contact cu statul. În special trei districte se fac remarcate pentru vederile anarhiste ale locuitorilor lor – Bjönekloen, Blå Karamel şi Dyssen de Sud (ibidem, p. 118).

Christiania este, fără îndoială, cel mai vechi experiment social de inspiraţie anarhistă, privit de mulţi ca o curiozitate turistică. Turismul, de altfel, a devenit extrem de profitabil aici, inclusiv pentru că rezidenţii sunt toleranţi faţă de drogurile uşoare (marijuana) sau datorită evenimentelor culturale ce au loc aici (artişti renumiţi alegând să performeze în Christiania – Dob Dylan, Rage Against the Machine ş.a.m.d.).

3.5. România

Cum aminteam şi anterior, România nu are o tradiţie propriu-zisă în ceea ce priveşte gândirea şi mişcările anarhiste, iar această realitate se reflectă şi în perioada de după 1989. Abia după jumătatea anilor 2000 încep să apară diverse grupări cu tentă anarhistă, în general inspirate după (sau doar imitând) asocierile similare din Occident. Un prim exemplu de activism de acest tip l-a constituit încercarea de protest anti-militarist din 2008, cu ocazia Summitului NATO de la Bucureşti. Protestatarii – proveniţi din mai multe ţări europene, dar şi din România – au fost arestaţi „preventiv" de forţele de securitate române[54].

54. http : //www.bbc.co.uk/romanian/news/story/2008/04/080402_manifestanti_antinato.shtml, accesat în 3 martie 2012.

Explozia internetului şi accesul ieftin la serviciile de acest tip au produs o proliferare a site-urilor româneşti ce se proclamă anarhiste, unele dintre ele fiind de o calitate mai mult decât îndoielnică şi lipsite de originalitate, iar uneori complet contradictorii ideologic. De exemplu, în pagina sa, Federaţia Anarhistă (care s-a şi autodesfiinţat în 2010) alege să se prezinte prin intermediul a două citate, unul din Bakunin, iar celălalt din Nietzsche[55], aducând aşadar alături părintele anarhismului comunalist şi unul dintre marii filosofi germani ai secolului XIX ce poate fi mai degrabă văzut ca sursă sau influenţă asupra anarhismului individualist. Acelaşi site oferă, la capitolul cărţi recomandate, lucrări ale lui Clastres, Arendt sau ale unor anarhişti primitivişti precum John Zerzan. O situaţie similară, dublată de o doză consistentă de agramatism (probabil efect al Google translate), oferă şi Centrul de Cultură[56].

Anii 2008-2012 au reprezentat o schimbare calitativă în ceea ce priveşte curentul anarhist din România, în sensul unei mutări a centrului de greutate al acestuia dinspre mişcările fără fond şi mai degrabă axate pe violenţa resentimentară îndreptată împotriva autorităţilor către formule mai închegate atât din punct de vedere ideologic, cât şi acţional. Mă voi limita la câteva exemple întrucâtva contrastante – Iniţiativa Anarho-Sindicalistă din România (IASR)[57] şi Biblioteca Alternativă[58]. IASR nu s-a făcut remarcată prin acţiuni vizibile (probabil şi din cauza numărului scăzut de membri), însă ceea ce o evidenţiază este încercarea sa de a se afilia la IWW, respectiv un interviu dat de Preşedintele Comitetului Internaţional (sic!) al IASR revistei IWW, *Industrial Worker* (oct. 2011, vol. 108, nr. 8)[59]. Pe de altă parte, Biblioteca Alternativă din Bucureşti este un centru cultural anarhist non-profit, organizat pe principiul participării şi non-ierarhic. Pune la dispoziţia interesaţilor peste 700 de cărţi şi reviste ce acoperă domenii variate, de la sociologie şi antropologie la feminism, anarhism sau artă[60]. Merită menţionată aici şi activitatea la nivel academic pe care o desfîşoară CeSIP (Centrul de Studii în Idei Politice[61]): grupul organizează *cercuri de studii* în jurul unor domenii şi teme diverse (de la gândirea lui Hegel sau Marx până la studii de gen sau relaţiile internaţionale), urmând un model întrucâtva similar celui oferit de Corvid College – participarea este exclusiv voluntară (atât în privinţa profesorilor, cât şi a studenţilor), iar temele diverselor cercuri sunt în genere propuse de către studenţi.

De asemenea, a apărut şi varianta românească a Food not Bombs: Hrană nu Bombe (cum se numeşte mişcarea la noi) are cel puţin trei grupuri, în Iaşi, Timişoara şi Cluj. Pagina de web a grupului din Iaşi este activă şi oferă vizitatorului un motto-logo ce vrea să exprime esenţa mişcării, dar eşuează din cauza tastării greşite: „Acţiunea Antispeci*sis*tă", iar discuţiile par a fi orientate cu precădere împotriva poliţiei, mai precis a unui personaj ce pare că a comentat unul dintre textele grupului. Celelalte două sunt însă radical diferite, reflectând mai clar ideile şi acţiunile grupurilor similare din Occident – cel din Timişoara pare a fi

55. http://federatia-anarhista.blogspot.com/search/label/CINE%20SUNTEM, accesat în data de 3 februarie 2012.
56. http://centruldecultura.wordpress.com/about/, accesat în data de 3 martie 2012.
57. http://iasromania.wordpress.com/about/, accesat în data de 3 martie 2012.
58. http://biblioteca-alternativa.noblogs.org/despre-biblioteca/, accesat în data de 3 martie 2012.
59. Numărul respectiv poate fi găsit la adresa http://www.scribd.com/doc/67067758/Industrial-Worker-Issue-1739-October-2011 (accesată la 3 martie 2012).
60. http://biblioteca-alternativa.noblogs.org/despre-biblioteca/, accesat în data de 3 martie 2012.
61. www.cesip.ro; http://www.facebook.com/pages/Centrul-de-Studii-in-Idei-Politice-CeSIP/100378886685909

în mod cert activ şi prezent social, organizând diverse acţiuni specifice FnB[62], în timp ce grupul din Cluj a organizat la sfârşitul lui decembrie 2011 un eveniment în cadrul căruia s-a împărţit în mod gratuit hrană vegetariană, acţiune ce a avut o reflectare pozitivă în presă[63].

4. Concluzii

Deşi reprezintă probabil corpul de idei cu cea mai puternică tentă utopică din întreg spectrul ideologic, anarhismul s-a dovedit de-a lungul timpului a fi extrem de rezistent şi totodată adaptabil, poate şi datorită varietăţii uriaşe de abordări pe care o propune. In ultimele doua secole diferitele tipuri de anarhism s-au diversificat, căutând răspunsuri la marile probleme ale societăţii, evoluând odată cu aceasta. Noi direcţii, precum ecologismul sau anti-globalismul au fost integrate pe rând în corpul de idei ale anarhismului, ilustrând astfel uriaşa capacitate a acestuia de a se adapta schimbărilor sociale, economice sau politice. De asemenea, a influenţat profund stilurile de viaţă, nu doar în ceea ce priveşte experimentele sociale vizând construcţia de comunităţi alternative, ci şi prin promovarea unor stiluri de viaţă experimentale, precum *squatting*-ul (ce îmbină protestul politic cu un lifestyle nonconformist) sau vegetarianismul (văzut în strânsă legătură cu dimensiunea ecologistă).

Dincolo de mesajul strict politic, anarhismul a reuşit totodată să influenţeze profund alte domenii, precum urbanismul (prin conceptul de „oraş-grădină", iniţiat de Ebenezer Howard în 1898) sau ştiinţele educaţiei (cum este de exemplu cazul „Şcolii Moderne" iniţiată de Francisco Ferrer in Spania la inceputul secolului XX).

Care sunt perspectivele de viitor ale anarhismului? Propensiunea sa spre maximizarea libertăţii fiinţei umane – proprie şi socialismului dar şi liberalismului – va continua să îl facă atractiv în special în perioade turbulente precum cele de grizã economică globală. Tensiunile sociale, nemulţumirea generală faţă de accentuarea inegalităţilor şi diminuarea nivelului de trai reprezintă un real combustibil ec ar putea revigora mişcarea anarhistă, în special în condiţiile falimentului total al comunismului etatist. În acelaşi timp, este greu de crezut că anarhismul se va dovedi capabil a se transforma într-o ideologie de masă, în special din cauza prejudecăţilor şi a stereotipiilor ce funcţionează în privinţa sa la nivelul omului de rând. Din acest punct de vedere, probabil că anarhismul va urma un traseu cu care ne-a obişnuit, mai degrabă propunând soluţii ce ulterior sunt preluate şi adaptate de establishement.

Referinţe

Texte fundamentale

Crowder, George, *Anarhismul*, Bucureşti, Antet, 1997.
Rocker, Rudolf, *Anarcho-Syndicalism*, Londra, Pluto Press, 1989.
Ward, Colin, *Anarchism. A Very Short Introduction*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2004.

62. Cum a fost cazul în 2010, când, alături de Asociaţia Do-It-Yourself, a organizat un eveniment în sprijinul victimelor cutremurului din Serbia: „Balkan of Solidarity, Not Balkan of Nationalism!" – http://hrananubombe.wordpress.com/, accesat în data de 3 martie 2012.
63. http://www.radardemedia.ro/2011/12/28/hrana-nu-bombe-un-eveniment-aparte-la-cluj-foto-si-video/, accesat în data de 3 martie 2012.

Kinna, Ruth, *Anarchism. A Beginner's Guide*, Oxford, Oneworld Publications, 2005.
Marshall, Peter (2008), *Demanding the Impossible. A History of Anarchism*, Londra, New York, Harper Perennial, 2008.
Guérin, Daniel, *No Gods, No Masters. An Anthology of Anarchism*, Oakland, AK Press, 2005.
Sartwell, Crispin (2008), *Against the state. An Introduction to Anarchist Political Theory*, Albany, State University of New York Press, 2008.

Bibliografie generală

Amster, Randall, DeLeon, Abraham, Fernandez, Luis A., Nocella, Anthony J. II, Shannon Deric, *Contemporary Anarchist Studies. An Introductory Anthology of Anarchy in the Academy*, Londra, New York, Routledge, 2009.
Brătuleanu, Vlad, „Anarhismul în România", în *Studia Politica*, vol. XI, nr. 2, pp. 274- 285, 2001.
Chaliand, Gerard, Blin, Arnaud, *The History of Terrorism. From Antiquity to Al Qaeda*, Los Angeles, University of California Press, 2007.
Chelariu, Bogdan Alexandru, *Prespective culturale şi politice asupra evenimentelor din 1968*, Iaşi, Ed. Lumen, 2009.
Ellery, Eloise, *Brissot de Warville : A Study in the History of French Revolution*, New York, Burt Franklin, 1970.
Ferguson, Kathy E., *Emma Goldman. Political Thinking in the Streets*, Lanham, Rowman & Littlefield Publishing Group, 2011.
Fernández, Frank, *Cuban Anarhism. The History of a Movement*, Tucson, See Sharp Press, 2001.
Giorel, Curran, *21st Century Dissent. Anarchism, Anti-Globalization and Environmentalism*, Londra, New York, Palgrave, 2007.
Gordon, Uri, *Anarchy Alive ! Anti-authoritarian Politics from Practice to Theory*, Londra, Ann Arbor, Pluto Press, 2008.
Hanson, Paul R., *Historical Dictionary of the French Revolution*, Lanham, Scarecrow Press, 2004.
Miller, Timothy, *The 60's Communes. Hippies and Beyond*, New York, Syracuse University Press, 1999.
Sheenan, Seán M., *Anarchism*, Londra, Reaktion Books, 2003.
Skirda, Alexandre, *Nestor Makhno. Anarchy's Cossak : The Struggle for Free Soviets in Ukraine*, Londra, AK Press, ed. a 4-a, 2004.
Van der Walt, Lucien, Schmidt, Michael, *Black Flame. The Revolutionary Class Politics of Anarchism and Syndicalism*, Oakland, Edinburgh, AK Press, 2009.
Welsh, John F., *Max Stirner's Dialectical Egoism. A New Interpretation*, Lanham, Lexington Books, 2010.
White, Leslie, *Modern Capitalist Culture*, Walnut Creek, Left Coast Press, 2008.
Woodcock, George, *Anarchism : A History of Libertarian Ideas and Movements*, Cleveland, New York, Meridian Books, 1962.

Internet

Ainger, Katarine, „The Spanish Elections is a mandate for the Indignados", în *The Guardian*, 21.11.2011, la adresa http : //www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/nov/21/spanish-election-mandate-indignados, accesată în data de 3 martie 2012.
http : //www.scribd.com/doc/67067758/Industrial-Worker-Issue-1739-October-2011
http : //biblioteca-alternativa.noblogs.org/despre-biblioteca/
http : //www.bbc.co.uk/romanian/news/story/2008/04/080402_manifestanti_antinato.shtml
http : //issuu.com/agorabrussels/docs/libro_de_pueblos_final/9
http : //nefac.net/war/
www.cesip.ro
http : //hrananubombe.wordpress.com/
http : //www.radardemedia.ro/2011/12/28/hrana-nu-bombe-un-eveniment-aparte-la-cluj-foto-si-video/
http : //news.infoshop.org/article.php ? story = 20110808052434277

http : //blackrosebooks.org/anarchist-collective-sydney
http : //melbourneblack.files.wordpress.com/2011/02/mb5-draft-for-print.pdf
http : //rts.gn.apc.org/prop01.htm
http : //www.foodnotbombs.net/story.html
http : //occupywallst.org/
http : //www.nycga.net/
http : //thefec.org/taxonomy/term/4
http : //anonops.blogspot.com/
http : //www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/en/pgainfos/history.htm
http : //corvidcollege.wikidot.com/general-info
http : //mlcastle.net/raisethefist/bloc.html

Populismul

Mihaela-Adriana Pădureanu[1]

În capitolul de faţă voi analiza o ideologie care a reuşit în ultimele decenii mobilizarea unui număr semnificativ de susţinători în foarte multe state occidentale, respectiv populismul. Date fiind flexibilitatea şi adaptabilitatea sa – poate fi regăsit în numeroase spaţii geografice şi contexte istorice –, puterea sa de a pătrunde în discursul politic este foarte ridicată, iar tratarea sa în mod analitic este dificilă. Mai mult, deşi uşor de recunoscut, populismul nu este asumat de cei care sunt exponenţii săi, dimpotrivă, aceştia se reclamă adesea de la alte ideologii.

În cele ce urmează voi prezenta apariţia primelor mişcări şi partide populiste şi voi continua cu delimitările conceptuale şi cu prezentarea partidelor şi mişcărilor populiste din : America Latină, Canada, Australia, Europa Occidentală, Europa Centrală şi de Sud-Est şi România. După ce voi identifica caracteristicile populismului, voi analiza raportarea acestora la un set de valori şi norme etice precum : autonomia personală, principiul nediscriminării (accentuând modul în care ideologia se poziţionează faţă de dimensiunea de gen şi faţă de orientarea sexuală), drepturile minorităţilor, promovarea politicilor de sprijinire şi includere a celor defavorizaţi. Scopul acestei analize este de a stabili dacă – şi în ce măsură – populismul promovează moralitatea în politică. Ultima parte a capitolului este dedicată concluziilor.

1. Originile istorice ale populismului: Narodnicestvo şi People's Party

Populismul poate fi considerat o componentă a mai multor ideologii. În sens larg, populismul îşi are originea în mişcarea *Narodnicestvo*[2], apărută în anii 1850-1870 în Rusia, şi în Partidul populist apărut în sudul SUA, în anul 1887 (Canovan, 1982, 544). Mişcarea Narodnicestvo, formată iniţial din socialişti, a dus la apariţia partidelor Zemlia i volia („Pământ şi libertate"), în 1876, şi Ciornîi peredel („Repartizare neagră"), în 1880. Cele două partide aveau în comun respingerea competiţiei pentru obţinerea puterii politice şi

1. Studiul a fost elaborat în cadrul proiectului „Burse Doctorale pentru o Societate Sustenabilă", proiect cofinanţat de Uniunea Europeană prin Fondul Social European, Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

2. Termenul de *Narodnicestvo* poate fi tradus prin „populism".

opoziţia faţă de constituţionalism (Fedotov, 1942, p. 28). Prin anticonstituţionalism, populiştii se opun limitării puterii politice prin intermediul legilor.

Partidele „Pământ şi libertate" şi „Repartizare neagră" au fost înlocuite în 1901 de Partidul Socialist Revoluţionar (PSR), care va deveni rivalul Partidului Social Democrat (PSD) de sorginte marxistă, ce fusese format în 1898. Spre deosebire de prima generaţie de populişti, parte a mişcării *Narodnicestvo*, cei din Partidul Socialist Revoluţionar au acceptat să participe la alegeri, admiţând astfel regulile unui regim politic democratic. În 1917 au obţinut majoritatea voturilor în Adunarea Constituantă, îndepărtându-se astfel de antiparlamentarismul predecesorilor (Fedotov, 1942, p. 28).

Raportarea la „popor", considerat cel care deţine adevăratul model de comportament şi cel la care trebuie să se întoarcă elita rusă, a fost asemănată cu o valorizare a „simplităţii creştinismului"(Fedotov, 1942, p. 28). Simplitatea a reprezentat şi termenul prin care fost promovată această mişcare, printre alţii şi de L. Tolstoi[3] şi Catherine Breshkovsky[4]. Populiştii ruşi din secolul XIX propuneau un proiect politic ce viza abandonarea Occidentului şi a valorilor sale şi susţineau promovarea modului de viaţă specific ţăranilor ruşi. Ceea ce trebuia realizat – la nivel de societate – era întoarcerea la poporul explicit abordat din perspectiva unei anume opţiuni religioase : ortodoxia rusă. Populiştii încercau să obţină prin această întoarcere : dreptatea, bunătatea, nobleţea, prin urmare valori ale creştinismului. Am dorit să accentuez importanţa pe care populiştii ruşi o acordă simplităţii şi simplificării modului de trai, deoarece ea se va regăsi în discursul populist contemporan. De asemenea, populismul rus contribuie la formarea conţinutului ideologiei şi prin *anticonstituţionalismul* său timpuriu.

Sfârşitul secolului XIX a adus apariţia partidelor populiste din sudul SUA şi din Germania. În ambele state a fost evidenţiată importanţa vieţii din mediul rural, populiştii considerând – ca şi cei din Rusia – că pornind de aici pot reconstrui întreaga societate (Peal, 1989, p. 343).

A doua caracteristică a populismului este poziţia sa anti*establishment*[5]. Prin anti*establishment* se doreşte schimbarea întregului cadru instituţional, văzut ca un sistem prin care sunt impuse valori şi norme ilegitime stabilite de către elite. Criticarea celor ce deţin puterea permite reliefarea unei alte trăsături a populismului : anti*elitismul*. Elitele politice sunt definite în moduri diferite de populişti, în funcţie de spaţiul în care au apărut şi de problemele pe care le are fiecare societate. Deşi sunt definite în mod diferit, elitele politice sunt *demonizate*, învinovăţite de toţi populiştii. Elitele politice deţin o funcţie asemănătoare pentru toţi populiştii : sunt folosite pentru a-şi putea construi şi legitima discursul.

Apariţia *People's Party* (Partidul Populist, PP) din SUA, în 1887, a fost precedată de existenţa a două mişcări : Alianţa Fermierilor din Sud, fondată în 1876, şi Alianţa Texasului,

---

3. Lev Tolstoi (9 septembrie 1828-20 noiembrie 1910) a fost considerat unul dintre cei mai importanţi scriitori ai lumii. Printre cele mai cunoscute opere ale sale se numără *Anna Karenina* şi *Război şi pace*. Spre sfârşitul vieţii a susţinut anarhismul.
4. Catherine Breshkovsky (Ekaterina Konstantinovna Breşko-Breşkovskaia, 13 ianuarie 1844-12 septembrie 1934) a fost o susţinătoare a socialismului, numită şi Bunica Revoluţiei Ruse. În 1874 a fost închisă ; în 1878 a fost exilată în Siberia şi eliberată în 1896. În 1901 a format Partidul Revoluţionar-Socialist. După ce bolşevicii au preluat puterea în 1919 a plecat în Cehoslovacia, unde a rămas până la finalul vieţii. Vezi şi http : //www.distinguishedwomen.com/biographies/breshko.html, accesat la 05.01.2011.
5. Considerat un proiect al elitelor ce urmăreşte realizarea intereselor acestora în dezavantajul poporului. Înţeles ca totalitatea instituţiilor şi mecanismelor de gestionare a puterii într-o societate sau într-un sistem.

înfiinţată în 1877. Acestea se adresau ţăranilor nemulţumiţi de situaţia economică precară şi propuneau pentru ajutorarea lor înfiinţarea unor cooperative. Termenul de „cooperativă", înţeles ca modalitate de ajutorare a fermierilor aflaţi în dificultate, a fost strâns legat de sloganul Alianţei Fermierilor din Sud: „Alătură-te Alianţei, construieşte o cooperativă şi scapă de creditor!" (Peal, 1989, p. 347).

Atât în SUA, cât şi în Germania întâlnim excluderea din definirea poporului a unor categorii definite rasial sau etnic, respectiv afro-americanii în SUA şi evreii în Germania. Deşi din punct de vedere politic evreii aveau drepturi, acest lucru nu era echivalent cu acceptarea lor socială. Un susţinător important al cooperativelor a fost Otto Bockel[6].

1.2. *Conținut ideologic şi precizări metodologice*

După prezentarea originilor istorice ale populismului, voi operaţionaliza acest concept. Principala însuşire aprobată de încercările de teoretizare a populismului este ambiguitatea termenului (Deiwiks, 2009, p. 1). De aceea, voi folosi pentru clarificarea conceptului următoarele linii de analiză: cine este „poporul"? Cine vorbeşte în numele poporului? Cum are loc identificarea cu populismul (Panizza, 2005, pp. 1-2). Cu toate că populismul apare în perioade şi spaţii spaţii geografice foarte diferite, el lasă loc identificării unor trăsături comune *populismelor*.

În primul rând, această ideologie se concentrează asupra conceptului de *popor*, care poate fi definit în moduri diferite şi care este considerat suveran, autoritatea supremă ce nu trebuie să răspundă în faţa nimănui (Deiwiks, 2009, p. 2). Cea de-a doua caracteristică este simplificarea spaţiului politic prin divizarea sa în *popor* şi *ceilalţi* (Panizza, 2005, p. 3). Poporul şi ceilalţi sunt definiţi prin antiteză: „Celălalt" poate fi reprezentantul elitei politice, străinul, imigrantul şi este în acelaşi timp cel care nu face parte din popor (Deiwiks, 2009, p. 2) şi prin urmare nu are drepturi. Poporul este o unitate omogenă, din care sunt excluşi cei care sunt diferiţi de popor. Astfel, populismul intră în contradicţie cu pluralismul, firesc într-o democraţie reprezentativă. Antagonismul popor-elite este mai des recunoscut ca *antielitism*. În opinia mea, această simplificare a spaţiului politic în „noi" şi „ei" îşi are originea în populismul rusesc, cu diferenţa că populismul rusesc vorbeşte despre un mod de viaţă simplu, în armonie cu natura, în timp ce populismul contemporan doreşte simplificarea complexităţii societăţii.

Cea de-a treia caracteristică a populismului este poziţia sa *antistatus quo* (Panizza, 2005, pp. 3-4). Prin învingerea cadrului instituţional în care a apărut, populismul consideră că îl învinge pe celălalt, pe cel care a asuprit poporul. Ca şi alte ideologii, populismul propune schimbarea, transformarea societăţii în care a apărut, dar, spre deosebire de ideologiile extremei drepte sau cele ale vechii stângi, nu promovează mijloace violente pentru atingerea acestui scop. Populismul contestă „puterea" în ansamblul ei, dorind să schimbe forma pe care aceasta o ia în cadrul societăţii (Hermet, 2007, p. 59). Pentru că apare într-un mediu pe care îl contestă şi în care există democraţie reprezentativă, populismul susţine democraţia directă. În timp ce militează pentru această formă a democraţiei, populismul reuşeşte să neutralizeze sistemul parlamentar prin apelul la metodele specifice democraţiei plebiscitare

6. Otto Bockel (2 iulie 1859-17 septembrie 1923) a fost un politician populist german de succes şi printre primii care a folosit antisemitismul pentru a obţine voturi.

(de exemplu, referendumul) (Mair, în Deiwiks, 4). Astfel, populismul se opune instituţiilor care intervin între „popor" şi „voinţa sa imediată" (Deiwiks, 2009, pp. 4).

Există condiţii care favorizează apariţia populismului într-o societate. Spre exemplu, populismul este avantajat de un cadru socioeconomic în care instituţiile politice nu au reuşit să ofere cetăţenilor stabilitate. O altă cauză este pierderea încrederii cetăţenilor în capacitatea instituţiilor de a restaura şi menţine ordinea (Panizza, 2005, 9-11). De obicei, aceste comportamente apar sau sunt accentuate în situaţii de criză. De asemenea, creşterea economică reflectată în beneficii disproporţionate şi dezavantajarea unor grupuri constituie un comportament care favorizează populismul (Deiwiks, 2009, p. 3). Alte cauze materiale ar fi înţelegerea faptului că resursele sunt limitate şi creşterea consecinţelor exploatării resurselor asupra mediului (Betz, 1994).

Pe lângă factorii economici, la apariţia populismului contribuie denigrarea partidelor politice (Panizza, 2005, p. 12). În această situaţie, partidele sunt acuzate de corupţie sau de controlarea întregii societăţi. Populiştii folosesc atunci „politica antipoliticii", negând că ei ar fi politicieni (Deiwiks, 2009, p. 12). La nivel structural, schimbările care au loc din punct de vedere economic sau social – spre exemplu, modernizarea sau urbanizarea – se pot transforma în condiţii ce susţin apariţia populismului. Acest lucru s-a întâmplat în Peru, unde alegerea lui Alberto Fujimori[7] ca preşedinte a fost considerată un efect al scăderii influenţei elitelor albe (Deiwiks, 2009, p. 13).

În societăţile vestice postindustriale, populiştii au reuşit să manipuleze sentimentele de anxietate şi de trezire la realitate care se regăsesc în societate, prin invocarea omului obişnuit şi a bunului său simţ, o însuşire care îl face superior altora (respectiv clasei politice, străinilor, Celuilalt) (Betz, 1994).

Ultimul factor care favorizează apariţia populismului este legat de schimbarea formelor de reprezentare. Formele de reprezentare depăşesc cadrul instituţional tradiţional, cei care doresc obţinerea puterii politice pot folosi noile mijloace de comunicare pentru a obţine mobilizarea votanţilor. Spre exemplu, apariţia radioului a fost legată de primul val de populism, apărut în anii 1930, în America Latină (Deiwiks, 2009, p. 13). Prin intermediul acestor instrumente se poate ajunge mai repede – şi cu costuri foarte mici – la un număr mare de alegători.

Consider că principalele elemente constitutive ale populismului sunt: *antielitismul* şi antagonismul între noi – poporul – cei buni şi ei – elitele politice/străinii/imigranţii – cei răi; *antiestablishment*-ul, considerat o modalitate prin care interesele elitelor politice sunt promovate; *antiinstituţionalismul* şi apelul la o formă directă a democraţiei; precum şi existenţa unui lider carismatic, care joacă rolul Salvatorului poporului. Deoarece populiştii nu îşi asumă această identitate – adică nu poate fi identificat un partid politic a cărui denumire să conţină acest termen –, cred că este importantă prezentarea unor date empirice care să permită aplicarea etichetei de populist(ă) pentru diferite mişcări şi partide politice. De aceea, folosesc ca metodă de cercetare analiza discursurilor liderilor consideraţi populişti şi a programelor partidelor politice.

7. Alberto Fujimori (n. 28 iulie 1938) a fost preşedinte al Republicii Peru între 28 iulie 1990 şi 17 noiembrie 2000. A fost acuzat de grave încălcări ale drepturilor omului.

2. Trăsături ale populismului după 1989

După încheierea Războiului Rece, democraţia şi economia de piaţă păreau cele două căi necesare statelor lumii pentru a-şi asigura stabilitatea şi prosperitatea (Fukuyama, 1992). Căderea comunismului a adus crize de identitate pentru partidele politice care până atunci obţinuseră majorităţi în lumea occidentală : partidele social-democrate şi de centru-dreapta (Mayer, Kaymak, Justice, 2000, p. 72). Alte subiecte cărora partidele trebuiau să le ofere o rezolvare se refereau la : globalizare, corupţia elitelor politice, problema imigranţilor (Albertazzi, Donnell, 2008, p. 1). În acelaşi timp, prin dizolvarea Uniunii Sovietice, lumea însăşi a fost destabilizată, iar ideologiile şi clasicul clivaj stânga-dreapta au fost şi ele afectate. Tot în această perioadă începe să fie tot mai vizibilă globalizarea economiei, mai exact a economiei de tip capitalist, concomitent cu o incapacitate tot mai mare a statului de a controla economia naţională (Betz, 1994).

În societăţile care trec prin criză, simpatia faţă de populism creşte, iar întrebarea care poate fi pusă într-o astfel de situaţie este : în momentele de criză sunt afectate interesele sau identităţile dintr-o societate ? Creşterea susţinerii faţă de populism reprezintă un răspuns la probleme economice şi demografice (scăderea natalităţii, îmbătrânirea populaţiei, imigraţia) sau este o reflectare a unei schimbări culturale în cadrul societăţilor (Mayer, Kaymak, Justice, 2000, p. 73). Cele două tipuri de explicaţii pentru apariţia susţinerii populismului – cele materiale şi cele sociale – par a fi interconectate. Individualismul exacerbat favorizat de economia capitalistă a adus atât prosperitate, prin educaţie şi autodescoperire fiind posibilă o anumită mobilitate socială, cât şi dezamăgire şi sărăcie în rândul celor care nu s-au putut valoriza pe piaţa liberă (Betz, 1994, p. 29). Complementară cauzei materiale este incapacitatea instituţiilor, care în mod tradiţional aveau acest rol, de a răspunde transformărilor şi de a susţine identităţile fixe, tradiţionale, ceea ce a dus la noi abordări, cum ar fi promovarea individualităţii şi a unui stil de viaţă propriu, ceea ce determină „cultura să menţină şi promoveze fragmentarea spaţiului economic şi a celui cultural în societatea de consum” (Schulze, Vester, apud Betz).

Elemente populiste pot fi regăsite atât la partidele politice considerate de stânga, cât şi la cele considerate de dreapta, fiecare adăugând însă şi elemente specifice stângii – elitele sunt cele care împiedică o redistribuire echitabilă a resurselor –, respectiv dreptei – elitele favorizează imigranţi din altă rasă/cu o altă orientare sexuală. Trăsături specifice populismului rămân apelul la popor şi antielitismul. Poporul este mobilizat prin discursul unui lider carismatic, discurs prin care sunt atacate elitele politice sau instituţiile construite de acestea. Deşi în mare parte vag şi antiintelectualist, populismul poate fi un instrument potrivit şi eficient în structurarea luptei politice, reuşind să o facă accesibilă, să o explice şi oamenilor simpli (Laclau, 2005, p. 13). Pentru realizarea structurării, liderul populist foloseşte trei instrumente. Primul se referă la utilizarea unui discurs simplificator, prin care este reflectată o anumită raţionalitate a societăţii. Simplificarea permite apariţia celui de-al doilea instrument : flexibilitatea. Prin această flexibilitate, populismul reuşeşte să depăşească diferenţele ideologice sau de clasă şi să se adreseze tuturor cetăţenilor. Cel de-al treilea instrument este reprezentat de apelul la o pseudo-participare a populaţiei la luarea deciziilor (Laclau, 2005, pp. 14-16).

Populiştii apelează la o idealizare a trecutului care nu se sprijină pe nimic concret, iar lipsa acestei legături concrete duce de multe ori la scăderea atractivităţii şi susţinerii populismului. De exemplu, Partidul One Nation (*O singură naţiune*) din Australia se pronunţă împotriva prezenţei capitalului străin, deşi identificarea unei perioade în care

acesta era absent în totalitate din economia australiană se bazează pe speculaţii şi generalizări (Wear, 2008, p. 621). Ei propun reconstruirea realităţii prin schimbarea atât a elitelor, cât şi a principiilor şi politicilor acestora[8] (Mayer, Kaymak, Justice, 2000, p. 80).

2.1. *Populismul de piaţă. Canada şi Australia*

În continuare voi discuta apariţia şi dezvoltarea populismului după 1989 în două state cu o tradiţie democratică puternică: Canada şi Australia. Consider că Australia şi Canada reprezintă cazuri interesante pentru înţelegerea populismului deoarece sunt state cu democraţii stabile, solide, care nu au trecut prin perioade de dictatură sau autoritarism – aşa cum s-a întâmplat, spre exemplu, cu statele din America Latină. Ambele au în comun un *populism de piaţă*. Prin populismul de piaţă se înţelege o categorie a populismului în care piaţa înlocuieşte (sau ar trebui să înlocuiască) alegerile pentru a legitima voinţa populară (Sawer, Laycock, 2009, p. 134). Spre exemplu, îl putem regăsi în discursul liderilor politici John Howard[9] şi Stephan Harper[10]. Populismul de piaţă are patru caracteristici:

- Consideră că piaţa este singurul mecanism prin care cetăţenii pot realiza alegeri libere de interferenţa altor actori sociali. Mai exact, cetăţenii au libertatea de a decide fără a fi constrânşi de instituţii ale statului.
- „Statul bunăstării"[11] este un proiect al elitelor construit în defavoarea cetăţenilor care plătesc taxe şi impozite. Acest lucru este posibil deoarece, cu toate că plătesc taxe şi impozite, unii beneficiază mai mult decât alţii de serviciile oferite de stat. De aceea, consideră populiştii, redistribuirea resurselor este una nedreaptă.
- Instituţiile intermediare, cum sunt spre exemplu tribunalele şi judecătoriile, susţin interesele elitelor şi acceptă tratamentul diferenţiat al cetăţenilor (Sawer, Laycock, 2009, p. 135).
- În discursul lor, unele partide învinuiesc pentru eşecul prezentei societăţi o parte a populaţiei, cea care deţine „interese speciale". Aceste interese pot aparţine grupurilor etnice, feministe, celor care protejează limbile oficiale ale minorităţilor, precum şi sindicatelor. Sau, pentru a cita un text al Partidului Reformei: „în Ottawa fiecare grup de interese speciale contează, cu excepţia unuia, canadienii" (Sawer, Laycock, 2009, p. 137). Astfel, poporul se opune nu doar elitelor, ci şi celor care au interese speciale.

2.2. *Restabilirea tendinţelor ideologice. Populismul în Canada*

Noutatea alegerilor desfăşurate în 1993 a ţinut de pierderea bruscă şi majoră de popularitate a Progressive Conservative Party of Canada (Partidul Conservator Progresit, PCP), care a ajuns de la 154 de locuri în Parlament la doar 2 (Mayer, Kaymak, Justice, 2000, p. 74).

8. Acest tip de populism a mai fost numit *şi neopopulism*.
9. Prim-ministru al Australiei în perioada 1996-2007. A condus Coaliţia Naţional-Liberală care a câştigat alegerile din 1996. A fost reales în 1998, 2001, 2004 (http://primeministers.naa.gov.au/primeministers/howard/, accesat la 15.12.2010).
10. Prim-ministrul conservator al Canadei. A câştigat alegerile din 2006 (http://www.conservative.ca/, accesat la 15.12.2010).
11. Acest tip de stat are un rol important în redistribuirea resurselor cu scopul de a asigura bunăstarea unui număr cât mai mare de cetăţeni.

Canada avusese, în mod tradiţional, un sistem bipartidist dominat de liberalii de centru şi de conservatorii de centru-dreapta[12]. Începând cu anii 1990, partidul care îşi consolidează poziţia este Reform Party (Partidul Reformei, PR). În discursul PR apare opoziţia faţă de bilingvismul Canadei şi faţă de posibilitatea recunoaşterii Québec-ului ca „societate distinctă”[13]. Pentru liderul partidului, Preston Manning, multiculturalismul şi consensul erau idei ale elitelor, care dăunaseră societăţii canadiene. Programul politic al partidului conţinea opoziţia faţă de statul bunăstării generale (*welfare state*) şi reducerea rolului statului – în primul rând prin tăieri de taxe, reducându-se astfel numărul serviciilor pe care acesta le-ar fi putut oferi. În anul 2000, *Reform Party* şi-a schimbat numele în Alianţa Canadiană (The Canadian Alliance) şi a ales un nou lider, pe Stockwell Day[14]. În 2003, Partidul Conservator Progresist şi Partidul Alianţa Canadiană au format Partidul Conservator Canadian (Conservative Party of Canada). Din 2006, Partidul Conservator se află la conducerea Canadei prin liderul său, Stephan Harper[15]. Sloganul campaniei lui S. Harper a fost „Vestul vrea înăuntru”, aluzie la faptul că vestul ţării a avut o participare mai slabă la luarea deciziilor de interes public[16].

S. Harper a fost destul de rezervat în legătură cu ce va face pentru înlăturarea efectelor pe care politicile statului bunăstării le-au avut asupra „grupurilor cu interese speciale”. Prin grupuri cu interese speciale, populiştii din PR se referă la asociaţiile feministe, la cele care militează pentru nediscriminarea minorităţilor sexuale şi la cele care acţionează pentru respectarea drepturilor minorităţilor etnice, considerate beneficiare ale unor programe guvernamentale.

În ceea ce priveşte raportarea populiştilor la dimensiunea de gen, aceasta poate fi înţeleasă foarte clar dacă ne uităm la faptul că din descrierea organizaţiei Statutul Femeilor din Canada a fost scoasă referirea la „egalitate”, iar bugetul acesteia a fost redus cu 43%. În acelaşi timp, departamentul pentru cercetări al respectivei instituţii a fost închis. Menţionez că unele dintre cercetările biroului se dovediseră critice la adresa politicilor guvernamentale (Sawer, Laycock, 2003, pp. 142-143).

După venirea PR la conducerea guvernului, organizaţiile neguvernamentale au fost tot mai puţin consultate şi implicate în luare deciziilor, aşadar a scăzut posibilitatea luării deciziilor într-un mod consensualist, prin consultarea părţilor ce urmau să fie afectate de rezultatelor respectivelor politici.

2.3. *Populismul consolidat: cazul Australiei*

Deschiderea drumului pentru populismul de piaţă a început în Australia prin înfiinţarea a numeroase *think-thank*-uri şi organizaţii, cum au fost, spre exemplu, Centrul pentru Studii Independente din Australia (Centre for Independent Studies in Australia) şi Institutul pentru Politici Publice (Institute for Public Affairs), care promovau politici neoliberale (Sawer, Laycock, 2009, p. 135). După 1990, în Australia populismul a fost reprezentat de Coaliţia Naţional-Liberală (National Liberal Coalition), formată din Partidul Liberal din Australia (Liberal Party of Australia), Partidul Naţional din Australia (National Party of Australia),

12. http : //electionresources.org/ca/, accesat la 16.12.2010.
13. http : //www.mta.ca/about_canada/study_guide/roots/reform.html, accesat la 16.12.2010.
14. http : //www.mta.ca/about_canada/study_guide/roots/reform.html, accesat la 16.12.2010.
15. http : //www.conservative.ca/party/history/, accesat la 16.12.2010.
16. http : //www.cbc.ca/canadavotes2006/analysiscommentary/western_clout.html, accesat la 16.12.2010.

Partidul Liberal Ţărănesc (Country Liberal Party) şi Partidul Naţional Liberal din Queensland (National Liberal Party of Queensland).

Coaliţia Naţional-Liberală s-a aflat la conducerea Australiei din 1996 şi până în 2007. Deşi a preluat o parte din ideile întâlnite în discursul Paulinei Hanson[17], cum ar fi poziţia împotriva multiculturalismului şi împotriva politicilor afirmative faţă de populaţia aborigenă, Coaliţia nu a criticat într-un limbaj la fel de dur aceste practici. În schimb, a modificat aceste politici pentru a atrage votanţi ai partidului One Nation. Această modificare a implicat şi redistribuirea de sume importante pentru mediul rural şi regional – medii din care proveneau votanţii Coaliţiei (Wear, 2008, p. 625). În campania electorală din 1998, S. Howard declara : „Nu suntem în proprietatea nici unei elite, a nici unui grup ce face presiuni pentru corectitudinea politică, nu servim decât interesul poporului australian" (Wear, 2008, p. 625). Populiştii australieni propun o definiţie etnică a poporului, iar pentru ei sunt parte a poporului cei care au o limbă, o istorie şi tradiţii comune. Lor li se opune o elită care promovează valori precum egalitatea de şanse, multiculturalismul sau acţiunile afirmative. Cei care doresc să extindă definiţia poporului şi să includă şi grupurile care de-a lungul timpului au fost excluse de la obţinerea unor şanse egale sunt parte, consideră populiştii, a elitei ostile.

Ca şi în Canada, organizaţiile care se ocupau de promovarea protecţiei mediului, drepturilor tinerilor şi pensionarilor sau de drepturile femeilor au încetat să mai fie finanţate prin programe guvernamentale, iar bugetul Biroului Australian pentru Statutul Femeilor (Australian Office of the Status of Women) a fost redus cu 40%. De aceea, perioada guvernării Coaliţiei a mai fost numită şi „aducerea la tăcere a disidentului" (Sawer, Laycock, 2003, p. 143). Coaliţia Naţional-Liberală reprezintă un caz important pentru studierea populismului deoarece arată cum un partid cu un discurs populist poate obţine patru mandate succesive într-o ţară dezvoltată şi cu un regim democratic consolidat.

2.4. *Populismul în America Latină*[18]

Am văzut că populismul poate exista şi funcţiona în state cu o lungă tradiţie democratică, aşa cum sunt Canada şi Australia. În ceea ce priveşte însă spaţiul latino-american, populismul trebuie analizat în relaţie cu procesul democratizării acestor state. Democratizarea Americii Latine a început după cel de-al Doilea Război Mondial şi a avut două componente : prima a fost cea politică şi a presupus garantarea drepturilor şi libertăţilor individuale, formarea şi consolidarea instituţiilor, existenţa unei prese libere, iar a doua a fost cea economică şi a ţinut de implementarea doctrinei economice neoliberale (Pajović, 2009, pp. 5-6). Deşi prezent în majoritatea ţărilor, procesul democratizării a evoluat diferit după anii 1990 pentru aceste state. Spre exemplu, în Argentina democratizarea a reuşit să aducă, cel puţin până la apariţia crizei

17. Pauline Lee Hanson (n. 27 mai 1954) a fost lidera partidului de extremă dreapta One Nation, format în 1997. Deşi s-a bucurat de un oarecare succes la alegerile din 1998, obţinând aproximativ 9% din voturi, după 2001 partidul pierde din popularitate.
18. În cazul Americii Latine este necesară următoare precizare legată de cazurile analizate : capitolul de faţă nu se doreşte o prezentare exhaustivă a ideologiei populiste. De aceea, tratez aici cel mai reprezentativ caz. Pentru analize legate de perioada de glorie a populismului din anii 1950-1960 cu exponenţi ca preşedintele Braziliei, Getulio Vargas şi preşedintele Argentinei Juan Peron, vezi Hermet, G., *Sociologia populismului*, Artemis, Bucureşti, şi Ionescu, G., Gellner, E. (ed.), *Populism : Its Meanings and National Characteristics*, Macmillan, New York, 1969.

din 2001-2002, anumite beneficii populaţiei[19]. Creşterea economică nu s-a tradus însă şi într-o democratizare a instituţiilor sau în beneficii pentru *întreaga populaţie*. În cele mai multe cazuri, măsurile economice neoliberale nu aduseseră rezolvări pentru decalajele interne ale acestor state, iar pe plan economic s-au perpetuat şi amplificat inegalităţile şi excluderea de la câştiguri a unei largi părţi a populaţiei (Panizza, Miorelli, 2009, p. 42).

Prin urmare, după 1990 creşte numărul partidelor de stânga ce câştigă alegerile în America Latină. În poziţiile unora dintre aceşti lideri – Evo Morales în Bolivia şi Hugo Chavez în Venezuela – putem regăsi numeroase elemente populiste. Şi în acest spaţiu, ca şi în altele, populismul caută să obţină legitimarea politică prin popor. Cu atât mai mult cu cât aici o mare parte a populaţiei a fost privată de drepturile sale, populismul încearcă să se justifice prin apelul la o „democraţie directă", în care cetăţenii pot să participe la luarea deciziilor şi, astfel, să se emancipeze (Panizza, Miorelli, 2009, p. 40).

Cel mai reprezentativ lider populist din America Latină este Hugo Chavez, membru al Partidului Socialist Unit din Venezuela şi preşedinte al Venezuelei din 1998. Ascensiunea sa îşi are începutul în fenomenul numit *Caracazo*[20], prin care cetăţenii din Venezuela îşi manifestau furia şi nemulţumirea faţă de măsurile neoliberale[21] ale preşedintelui de atunci, Carlos Andrés Pérez Rodríguez[22], precum şi faţă de cerinţele Fondului Monetar Internaţional şi ale Băncii Mondiale (Pilger, 2006, p. 15). La creşterea popularităţii lui Chavez au contribuit şi mişcările numite Cercurile Bolivariene, ce aveau scopul declarat de a implica „poporul în administrarea guvernului pentru a face participarea şi democraţia mai efective" (Torre, 2007, p. 386).

Populiştii latino-americani valorizează în discursul lor două concepte : Naţiunea şi Statul, iar cei cărora li se adresează liderul carismatic sunt doar o masă marginalizată, care însă rezonează cu ideea statului-naţiune (Pajović, 2009, p. 9). Un alt termen important la care se raportează Chavez este „revoluţia bolivariană"[23]. Scopurile acestei revoluţii sunt combaterea sărăciei, corupţiei, analfabetismului, marginalizării, bolilor. Conceptul de revoluţie bolivariană realizează trecerea spre „socialismul secolului XX" (Pajović, 2009, p. 10). Începând cu 2001, Chavez a folosit tot mai mult echivalarea *sa* cu poporul : Chavez este poporul. De aceea, atunci când Chavez este condamnat, poporul este condamnat, iar dacă eşti împotriva lui Chavez, eşti împotriva Naţiunii :

> „Atunci când vine aici un străin, sau o persoană din orice altă ţară pentru a susţine o conferinţă, sau pentru a vorbi, sau la o masă rotundă, şi atunci vine şi spune : aici Chavez pare a fi Mussolini, aceasta este o dictatură. Nu arată lipsă de respect faţă de Chavez, să nu credeţi că mă refer la

19. Inflaţia ajungând de la 2,076.8% în 1990 la 2.8% în 1994, iar PIB-ul crescând de la -2,4% la 5,8% (http : //data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG/countries ? page = 3, accesat la 19.12.2011).
20. Termenul de *Caracazo* este folosit pentru a desemna o serie de mişcări de protest care au început în în 1989.
21. Printre aceste măsuri se numărau privatizarea întreprinderilor de stat şi reforma sistemului de impozitare.
22. Carlos Andrés Pérez Rodríguez a deţinut funcţia de preşedinte al Venezuelei în anii 1974-1979 şi 1989-1993. În 1993, Curtea Supremă i-a ridicat imunitatea şi a fost anchetat şi condamnat la 28 de luni de arest pentru o fraudă de 250 de milioane de bolivari.
23. Conceptul porneşte de la numele lui Simon Bolivar (1783-1830), lider politic şi militar al Venezuelei cu un rol major în obţinerea independenţei popoarelor din America Latină faţă de Imperiul Spaniol. A unit sub numele de Marea Columbie teritoriile actuale ale Columbiei, Venezuelei, Ecuadorului şi Republicii Panama. Această republică a existat între 1819-1831.

mine, eu mă refer la voi toţi, pentru că acest popor, poporul nostru merită respect, iar aici există o democraţie. Iar atunci când cineva vine pentru a spune că Chavez este un dictator, un tiran, atunci arată dispreţ faţă de popor – care a fost cel care m-a ales, majoritatea. Vă numeşte dictatori şi pe voi, sau vă numeşte ignoranţi şi pe voi, sau vă numeşte imbecili şi pe voi, care sprijiniţi un dictator sau un tiran"[24] (Hugo Chavez).

În ceea ce priveşte tratarea *dimensiunii de gen* de către populiştii din America Latină, se observă o diferenţă semnificativă între discursul oficial şi realitate. Cea mai importantă ameninţare la adresa femeilor din această zonă a lumii este probabil violenţa: 40% dintre femeile din America Latină sunt victimele unei forme de violenţă pe parcursul vieţii[25]. La nivel declarativ, feminismul este susţinut şi sprijinit. Aflat la întâlnirea organizată de Via Campesina[26] pentru un Dialog Popular asupra Integrării Americii Noastre, la World Social Forum, Chavez s-a declarat „un feminist"[27]. În martie 2007 a intrat în vigoare legea organică privind „Dreptul femeilor la o viaţă lipsită de violenţă"[28]. Pe lângă susţinerea feminismului, populiştii latino-americani îşi arată susţinerea şi faţă de protejarea mediului. În discursul pe care l-a susţinut la Copenhaga în decembrie 2009, Chavez s-a declarat un susţinător al protestatarilor aflaţi pe străzi şi a condamnat modul în care s-a ajuns la elaborarea declaraţiei finale, considerându-l nedemocratic[29]. Distrugerea climei este considerată cea mai gravă ameninţare a viitorului, iar vinovaţi sunt cei din ţările bogate care consumă resursele planetei în mod iresponsabil[30].

Faţă de reprezentanţii minorităţilor sexuale se observă un comportament asemănător cu cel legat de tratarea dimensiunii de gen: se anunţă susţinerea publică, dar lipsesc acţiunile concrete. Organizaţia Mişcarea Revoluţionarilor Homosexuali (Movimiento Gay Revolucionario) consideră că în timpul guvernării lui Chavez situaţia minorităţilor sexuale s-a îmbunătăţit: de la venirea sa la putere, Ziua Internaţională a Drepturilor Homosexualilor este serbată în fiecare an.

Dacă analizăm conţinutul discursurilor politicienilor populişti din Venezuela, precum şi principalele lor acţiuni, putem observa că, pe de o parte, aceştia critică măsurile inspirate de neoliberalism, iar pe de altă parte, propun un nou proiect politic (Revoluţia) ca soluţie la problemele societăţii. Una dintre ideile principale care apare în discursul populist introduce tema identităţii latino-americane care va permite creşterea participării cetăţenilor/poporului la luare deciziilor. Mai exact, deoarece sunt latino-americani, cetăţenii vor putea lua mai uşor decizii, cum ar fi, spre exemplu, prin participarea Venezuelei la organizaţia internaţională Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América (Alianţă Bolivarină pentru Popoarele din America Noastră – ALBA)[31].

---

24. http://elies.rediris.es/elies27/APONTE_MORENO_FINAL_THESIS.pdf, pp. 116-117, accesat la 16.12.2010.
25. http://www.newstatesman.com/south-america/2009/08/venezuela-women-violence, accesat la 19.12.2010.
26. Reţea la nivel internaţional formată din mişcări şi grupuri rurale.
27. http://ipsnews.net/news.asp?idnews=45617, accesat la 19.12.2010.
28. http://ipsnews.net/news.asp?idnews=46010, accesat la 19.12.2010.
29. Vezi şi http://venezuelanalysis.com/analysis/5013, accesat la 20.12.2010.
30. Vezi şi http://venezuelanalysis.com/analysis/5013, accesat la 20.12.2010.
31. Formată din Venezuela, Cuba, Bolivia, Nicaragua, Ecuador, Insula Dominica, Sf. Vincenţiu şi Grenadine, Antigua şi Barbuda. ALBA se doreşte a fi rezultatul unei largi participări populare şi urmăreşte înlocuirea liberului schimb cu o formă de cooperare între naţiuni, ce are ca scop combaterea sărăciei şi a excluderii sociale. Vezi şi http://www.alianzabolivariana.org/, accesat la 22.10.2010.

Prin susţinerea feminismului, ecologismului şi minorităţilor sexuale, populismul latino-american pare a avea – cel puţin la nivel declarativ – o abordare cu o altfel de etică decât populismul australian şi cel canadian.

3. Populismul în Europa

În Europa se întâlnesc elemente populiste atât la partidele considerate de stânga, cât şi la cele considerate de dreapta; trebuie însă remarcat faptul că în Europa Occidentală[32] populismul rămâne predominant la partidele considerate de dreapta, în timp ce în Europa Centrală şi de Sud-Est este prezent mai ales la partidele de stânga. Prăbuşirea comunismului a afectat toate continentele, dar în Europa a avut, cum era şi firesc, o influenţă particulară. Provocările care apar în Europa Occidentală sunt diferite de cele din Europa Centrală şi de Sud-Est. Problemele pe care le abordează populismul în Europa Occidentală se referă la migraţie, euroscepticism şi tipul de politici pe care statul ar trebui să le aibă faţă de aceste două subiecte. Un loc special îl ocupă protejarea identităţii culturale, care este ameninţată de efectele interacţiunii cu imigranţii şi politicile europene (Adams, 2003, p. 1).

În societăţile vestice apar noi provocări specifice postindustrialismului[33], pentru care partidele politice trebuie să ofere soluţii. În aceste societăţi rămân importante două clivaje: primul este cel preponderent socioeconomic, apărut între cei care deţin capitalul şi cei care sunt muncitori (sau salariaţi), şi care dă naştere întrebării: care ar trebui să fie rolul statului în economie? Modul în care sunt redistribuite resursele în economiile dezvoltate şi stabilirea beneficiarilor sunt puse şi ele sub semnul întrebării. Al doilea clivaj este cel socio-cultural şi cuprinde probleme ca migraţia, avortul, legea şi ordinea, menţinerea unei identităţi individuale în procesul de interacţiune cu ceilalţi (Rydgren, 2005, p. 420). Problema identităţii duce la apariţia dezbaterii privind rolul imigranţilor în societate. Poate fi urmat pentru aceştia modelul propus de multiculturalism? Sau e necesară asimilarea (Cuperus, 2004, pp. 17-18)? Acestea sunt întrebările cărora liderii populişti vor să le ofere un răspuns.

De asemenea, partidele populiste de extremă dreapta speculează fragmentarea socială şi accelerarea competiţiei economice, care au provocat un tip de egoism individual, regional şi naţional (Betz, 2001, p. 665). Partidele populiste de dreapta au cereri politice bazate pe o identitate regională – cum este cazul partidului Liga Nordului din Italia[34] – sau pe o identitate etnică şi culturală – aşa cum se întâmplă în Austria cu Partidul Libertăţii (Heinisch, 2008, p. 67). Partidele populiste de stânga atacă elita politică, pe care o văd ca reprezentantă a intereselor capitaliştilor, unul dintre motivele pentru care se opun globalizării economice. Aceştia folosesc incapacitatea partidelor politice de a integra tema nedreptăţii economice cauzate de globalizare pentru a obţine capital politic (Dahrendorf, 2005, p. 39).

---

32. Prin „Europa Occidentală" mă refer la ţările care nu au trecut prin experienţa comunismului după cel de-al Doilea Război Mondial.
33. Termenul de „post-industrialism" a apărut în lucrarea din 1973 *The Coming of Post-Industrial Society* a sociologului american Daniel Bell. Într-o astfel de societate, cunoaşterea este principala formă a puterii şi modalitatea prin care economiile se dezvoltă. Vezi şi http://www.economist.com/node/258185, accesat la 10.02.2011.
34. Acestă formaţiune, ca şi Partidul Libertăţii, prezintă şi elemente ale extremei drepte: rasism, xenofobie, antisemitism. Pentru o expunere a acestora, vezi şi capitolul „Extrema dreaptă" din volumul de faţă.

Mă voi referi în cele ce urmează la trei ţări din Europa Occidentală în care se remarcă partide populiste : Franţa, Italia şi Olanda. Toate aceste exemple au caracteristici evident populiste : antielitismul, poziţia *antiestablishment* şi antiinstituţionalismul. Pentru a se legitima, partidele populiste folosesc în primul rând clivajul popor-elită politică. Poporului i se atribuie calităţi pozitive (bun, drept, cinstit), în timp ce elita politică este descrisă ca nedreaptă, coruptă şi profitoare. Populiştii definesc în moduri diferite elita, pe care însă o critică întotdeauna. De cele mai multe ori, elita politică este prezentată ca sprijinind într-un fel sau altul imigranţii, străinii sau integrarea europeană. Elita şi poporul sunt definite aşadar în mod diferit de fiecare partid analizat, luându-se în considerare interesele şi problemele actuale ale societăţii din care acestea provin. Spre exemplu, pentru cei de extremă dreapta poporul este format doar din cei cu aceeaşi limbă, istorie şi tradiţie, în timp ce toţi ceilalţi sunt excluşi. Pentru cei de stânga, poporul este format din cei care sunt excluşi de la primirea unor beneficii şi avantaje economice şi care, prin urmare, sunt defavorizaţi şi lipsiţi de egalitatea de şanse. În acest sens, Oskar Lafontaine[35] declara : „Vrem să ruinăm capitalismul. Vrem să schimbăm ordinea economică ! "[36].

Un element constitutiv al populismului este antiinstituţionalismul. Între popor şi putere – respectiv exercitarea acesteia – nu ar trebui să se afle nimic, nici o instituţie (Pasquino, 2008, p. 15). Populiştii militează pentru o formă a democraţiei directe, în fapt o viziune majoritaristă frustă şi cu tente romantice, în care cetăţenii trebuie să se implice cât mai mult în luarea deciziilor. În aceste condiţii, rolul reprezentativităţii democratice este subminat.

O altă caracteristică este antiliberalismul. Populismul nu atacă democraţia înţeleasă ca „putere a poporului", ci democraţia liberală, respectiv periodicitatea alegerilor, care ar putea duce la infirmarea susţinerii celor care se află la conducere (Pasquino, 2008, pp. 18-19).

Tradiţional, clivajul stânga-dreapta a fost asociat cu două revoluţii : cea naţională (pentru dreapta) şi cea industrială (pentru stânga), însă în societăţile postindustriale, ca urmare a transformărilor care au avut loc în cadrul lor – spre exemplu, tehnologizarea –, devin irelevante discursurile legate de stânga şi dreapta. Mai mult, fragmentarea şi individualizarea din aceste societăţi lasă loc „particularizării alegerii în cazul votului", care nu mai are loc pornind de la conflictul stânga-dreapta, ci de la raportarea la anumite probleme sau subiecte specifice (Betz, 1994, pp. 33-34). Dacă un partid este capabil să identifice problema sau subiectul şi să ofere o soluţie politică pentru aceasta, iar partidele tradiţionale nu pot sau nu vor să ofere o alternativă, atunci are şanse să obţină victorii, deoarece exploatează nemulţumirea politică *populară* (Betz, 1994, p. 39).

Mai mult, „populismul nu este politica stabilităţii, a ordinii politice, ci este însoţit (şi adesea produs, n.n.) de schimbare, criză şi provocare" (Kuzio, 2009, p. 20), prin urmare, instabilitatea nu face decât să favorizeze creşterea receptivităţii faţă de un discurs politic de tip populist.

Partidele considerate populiste de dreapta nu sunt doar – aşa cum poate sugera denumirea lor – o extensie a ideologiilor de dreapta (de exemplu, a conservatorismului sau liberalismului de dreapta) sau o formă mai radicală a acestora, dar pot fi considerate premergătoare pentru instaurarea extremismului de dreapta, prezent în mod inerent în cadrul discursului lor. Ele deschid calea rasismului, homofobiei, xenofobiei şi antisemitismului şi nu de puţine ori

35. Politician german, fost preşedinte al Partidului Social Democrat.
36. Interviu disponibil la adresa : http : //www.spiegel.de/international/germany/0,1518,624880,00.html, accesat la 09.01.2011.

arată şi oportunismul liderilor populişti[37]. Partidele populiste de extremă dreapta speculează anxietatea, nemulţumirea şi pesimismul populaţiei – spre exemplu, neîncrederea în partidele politice sau instituţiile statului, prezenţa străinilor, folosiţi pe post de ţapi-ispăşitori (Betz, 1994, p. 41)[38]. Spre deosebire de abordările partidelor clasice, care propuneau un proiect politic ideal, o societate a viitorului la care se putea ajunge prin instrumente alese de ele, partidele populiste se adresează unor probleme actuale ale societăţii pentru care propun soluţii de moment, pragmatice. Dacă proiectele politice clasice se construiau pe idealismul şi optimismul indivizilor, cele prezentate de noile partide apelează la pesimismul prezent în societăţile postindustriale – partidelor populiste le lipsesc viziunile măreţe şi cuprinzătoare, dar pun în schimb accent pe bunul-simţ al omului obişnuit. Partidele populiste de extremă dreapta pot fi clasificate în partide naţionalist-populiste (Frontul Naţional) şi neoliberal--populiste (Partidul Libertăţii) (Betz, 1994, pp. 106-107).

Am selectat aceste partide, în pofida diferenţelor dintre ele, deoarece toate prezintă elementele pe care le-am enumerat ca trăsături specifice populismului.

3.1. Europa Occidentală

3.1.1. Populismul francez sau redefinirea Noii Drepte

Franţa este primul caz analizat pentru că a fost prima ţară în care a crescut semnificativ vizibilitatea unui partid populist. Întrucât este o republică semiprezidenţială, puterea politică este împărţită între preşedinte şi primul-ministru. Astfel, din cauza orientării politice diferite a celor doi lideri în perioadele 1986-1988, 1993-1995, 1997-2002 a avut loc „*coabitarea*" dintre cele două instituţii[39]. Deşi poate fi privit ca un triumf al democraţiei şi consensului, acest fenomen a lăsat un vid important în sistemul de partide francez, care a fost valorificat de Frontul Naţional (Front National). Coabitarea dintre partidele de stânga şi cele de dreapta a constituit premisa unei confuzii pentru electoratul francez. Care sunt valorile pe care le apără stânga şi care cele pe care le apără dreapta dacă *ambele* se află la conducere (Cuperus, 2004, p. 19)? Primul succes important al FN a avut loc în 1984, când a obţinut 11%[40] din voturile pentru Parlamentul European (Eatwell, 2002, p. 9). Cel mai important subiect al campaniei a fost legat de imigranţi, care erau consideraţi responsabili pentru creşterea şomajului şi pentru atacarea valorilor franceze. Lumea este descrisă prin folosirea unui discurs maniheist în care „noi" suntem poporul format din francezii buni, iar „ei" sunt străinii leneşi şi violenţi care ne încalcă legile, nu ne respectă valorile şi ne vor locurile de muncă. Aceşti „ei" sunt susţinuţi de elitele politice care au trădat încrederea francezilor.

37. Pentru identificarea elementelor populiste în discursul extremei drepte, vezi şi capitolul „Extrema dreaptă" din prezentul volum.
38. Pesimismul este mult mai accentuat în rândul votanţilor extremei drepte. Vezi şi http://www.politicalinsightmagazine.com/?p=792, accesat la 03.03.2012.
39. http://www.diplomatie.gouv.fr/en/france_159/institutions-and-politics_6814/the-french-political--system_6827/from-cohabitation-…to-five-year-term_12291.html, accesat la 04.01.2011.
40. Se pare că principala modalitate prin care a intrat în legătură cu electoratul francez a fost hotărârea preşedintelui Mitterand de a i se acorda spaţiu de emisie de către televiziunea naţională liderului partidului, Jean-Marie Le Pen. După emisiunea *L'heure de la vérité*, susţinerea pentru FN a ajuns de la 3,5% la 7%. François Mitterand (1916-1996), om politic francez, a fost ales preşedinte pentru prima dată în 1981, apoi reales în 1988. A deţinut funcţia până în 1995.

Antisemitismul Frontului Naţional l-a făcut să piardă foarte mulţi susţinători în 1987, când a afirmat despre Holocaust că este „un mic detaliu al istoriei" (Betz, 1994, p. 127). În campania din 1995, Le Pen spunea: „Economic sunt la dreapta, social sunt la stânga, iar naţional sunt pentru Franţa" (Eatwell, 2002, pp. 11-12). Însă în ultimele decenii FN a ţinut să se distanţeze de asocierea cu extrema dreaptă şi s-a prezentat ca o alternativă democratică pentru rezolvarea problemelor societăţii.

Antiliberalismul partidului se manifestă prin atacarea drepturilor imigranţilor şi a modului în care aceştia au fost favorizaţi de elita politică. În prezent, FN continuă să aibă un puternic discurs antiimigraţie[41], considerând că politicile legate de acest fenomen se află la rădăcina relelor din Franţa[42]. În ianuarie 2010 în FN au avut loc alegeri interne câştigate de fiica lui Jean-Marie Le Pen, Marine Le Pen[43], cu un discurs antiislamism:

> „Luptăm împotriva islamismului, nu împotriva Islamului. Islamismul este dorinţa de a impune Sharia pentru toţi ca lege civilă, politică şi religioasă. Noi, societăţile vestice, luptăm împotriva islamismului peste tot în lume"[44].

În privinţa raportării la Uniunea Europeană, Marine Le Pen se opune „caracterului totalitar al UE şi dorinţei de a lua suveranitatea poporului"[45].

FN este un partid ce poate fi încadrat atât ca naţionalist de extremă dreapta, cât şi ca partid populist. Cele două elemente se îmbină pentru a da naştere unui partid care defineşte *poporul* ca fiind format din francezi cu aceeaşi etnie, limbă, cultură, istorie şi tradiţie. Cei care sunt de altă etnie sunt eliminaţi din popor. Excluderea are un rol important deoarece Franţa a avut statutul de ţară colonială, astfel că există numeroase cazuri de persoane ce aparţin unei alte etnii, dar care au primit cetăţenia franceză. Prin eliminarea lor din cadrul poporului, FN îi transformă în cetăţeni de rang inferior.

Autonomia personală aparţine doar celor ce sunt parte a poporului francez, nu şi celor care provin din alte locuri. În ceea ce priveşte drepturile femeilor, Marine Le Pen susţine un set de măsuri asemănătoare celor de tip scandinav, care să permită femeilor să muncească şi să se ocupe şi de copii. Marine Le Pen îşi asumă identitatea populistă declarând că este timpul (în întreaga Europă) pentru o formă de „naţionalism populist" care este antiimigraţie, dar nu rasist; antiUE, dar nu antieuropean; antiglobalizare, dar nu antieconomie de piaţă. Poziţia sa pro-avort şi pro-drepturi ale minorităţilor sexuale i-a atras antipatia a numeroşi ultraconservatori din partid, dar, declară ea: „Aceasta este frumuseţea alegerilor [interne]. Îmi oferă şansa de a fi clară în legătură cu ceea ce susţin. Nu vreau să seduc Frontul Naţional. Vreau să îl conving. Mulţi factori, sondajele, anxietatea din UMP[46] (partidul lui Sarkozy, n.n.), sugerează că eu sunt persoana cea mai potrivită pentru a duce ideile Frontului cât de departe se poate".

---

41. Pentru a-şi justifica afirmaţiile, populiştii aduc foarte multe date referitoare la imigranţi – amestecând cifrele naţionale cu cele europene şi specificând sumele pe care statul le plăteşte pentru ei. Vezi şi http://www.frontnational.com/?page_id=1095, accesat la 04.01.2011.
42. Vezi şi http://www.frontnational.com/?page_id=1095, accesat la 04.01.2011.
43. Vezi şi http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/8261336/Marine-Le-Pen-closes-in-on-National-Front-election-win.html, accesat la 08.02.2011.
44. http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/8225697/National-Fronts-Marine-Le-Pen-to-prove-formidable-rival-to-Nicolas-Sarkozy.html, accesat la 04.01.2011.
45. http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/8225697/National-Fronts-Marine-Le-Pen-to-prove-formidable-rival-to-Nicolas-Sarkozy.html, accesat la 04.01.2011.
46. Uniunea pentru o Mişcare Populară.

FN reuşeşte să le ofere votanţilor săi o explicaţie legată de modul în care se prezintă societatea în momentul respectiv. Din punctul de vedere al FN, societatea franceză se află într-un impas din cauza măsurilor (favorizarea străinilor sau aplicarea regulilor UE) luate de elitele politice. De asemenea, FN *evaluează* măsurile din punctul de vedere al poporului francez şi ajunge la concluzia că sunt greşite. Probabil cea mai reprezentativă componentă a populismului, cea identitară, este o constantă a discursului FN. Cu ajutorul ei, adepţii sunt coalizaţi în jurul unor elemente ca limba şi cultura franceze ce trebuie să rămână neatinse de ceilalţi (fie imigranţi, fie politici ale UE). În final, populismul prezintă o dimensiune programatică ce are drept scop mobilizarea unui tip de comportament : poporul francez trebuie *mobilizat* pentru a-şi apăra identitatea şi valorile împotriva elitelor politice. Toate aceste elemente fac din FN unul dintre cele mai longevive partide naţionalist-populiste din Europa Occidentală.

3.1.2. Populismul în Italia

În cazul Italiei, apariţia partidelor populiste a fost favorizată de perioada anilor 1992-1994, când mai multe scandaluri legate de corupţie[47] au afectat marile partide, respectiv Partidul Creştin-Democrat, care s-a aflat la conducerea Italiei aproximativ 46 de ani, Partidul Socialist Italian şi Partidul Italian Social-Democrat[48]. Partidele politice, în ciuda incompetenţei şi corupţiei, reuşiseră să menţină coeziunea şi consensul în societate, iar dispariţia lor a permis apariţia, după 1990, a unui nou partid politic, şansă speculată de Liga Nordului (Rydgren, 2005, p. 418).

Lega Nord per l'Indipendenza Della Padania (Liga Nordului pentru Independenţa Padaniei) este principalul partid politic populist[49]. El îşi are originea în 1979, când Umberto Bossi îl întâlneşte pe Bruno Salvadori – de la partidul Union Valdôtaine (Uniunea Valdôtaine), şi decide să înfiinţeze Lega Autonomista Lombarda, care militează pentru transformarea Italiei într-o confederaţie şi luptă împotriva statului centralizat şi asistenţial. La începuturile sale, Liga a fost o mişcare politică, devenind oficial partid în 1984. Printre lozincile din anii 1980 se numărau şi : „Roma ladrona la Lega non perdona" (Roma hoaţă, Liga nu iartă) ; „Scuola coloniale basta" (Ajunge cu şcoala colonială) ; „Lombardia : la gallina dalle uova d'oro" (Lombardia : găina cu ouă de aur) şi „No allo strapotere meridionale" (Nu puterii excesive)[50]. La finalul anului 1989, Liga Lombardă se transformă în Liga Nordului[51].

47. Seria de dezvăluiri a purtat numele de *Tangentopoli*. Termenul se referă la scandalurile de mită investigate de o echipa de procurori şi judecători în operaţiunea intitulată *Mani Pulite* (Mâini Curate). În 1992, mărturia unui om de afaceri milanez a dezvăluit legăturile dintre partidele politice, industrie şi crima organizată. Peste 100.000 de persoane au fost acuzate. Vezi şi http : //www.independent.co.uk/news/world/the-sleaze-factor-cleanhands-team-fails-to-wash-away-tangentopoli-dirt-fiona-leney--looks-at-italys-cathedral-of-corruption-where-each-day-a-new-sector-of-society-is-investigated-1444839.html, accesat la 29.12.2010.
48. Ele au reuşit să menţină Partidul Comunist Italian, cel mai mare din Europa Occidentală, departe de obţinerea puterii politice pe toată perioada postbelică.
49. Vezi şi http : //www.leganord.org/ilmovimento/storia/01_lega_nord_storia79_87.pdf, accesat la 06.01.2011.
50. Vezi şi http : //www.leganord.org/ilmovimento/storia/01_lega_nord_storia79_87.pdf, accesat la 06.01.2011.
51. Vezi şi http : //www.leganord.org/ilmovimento/storia/02_lega_nord_storia88_95.pdf, accesat la 06.01.2011.

Discursul Ligii arată două dintre caracteristicile populismului : poziţia antielitism şi antisistem. Populiştii italieni numesc elitele politice şi economice – *poteri forti* (forţe puternice), cărora li se opune un popor virtuos – poporul lombard (McDonell, 2006, p. 127). *Poteri forti* sunt cele care conspiră în mod constant, cu atât mai mult în situaţiile de criză, pentru a confisca de la popor ceea ce îi aparţine atât economic şi social, cât şi din punctul de vedere al valorilor şi identităţii. Astfel, liderii populişti sunt cei care descriu realitatea şi o prezintă ca relaţie antagonică între *noi* şi *ei*. La alegerile din 1992, Bossi s-a prezentat spunând : „Eu sunt salvatorul Italiei" (Betz, 2001, p. 665). Poporul este definit ca fiind format din italienii din nord, iar elitele politice sunt formate de italienii din sud. LN vorbeşte despre popor („noi") în termeni pozitivi : cinstit, muncitor, oameni simpli din nordul Italiei care îşi respectă tradiţiile locale, în timp ce elita („ei", *poteri forti*) este coruptă, are propriile interese şi ameninţă securitatea, valorile şi identitatea „noastră", iar LN – şi liderul său, Umberto Bossi – sunt cei care vor oferi poporului protecţie împotriva acestui atac.

Spre deosebire de alte partide de extremă dreapta, cum ar fi Alleanza Nazionale (AN – Alianţa Naţională) şi Movimento Sociale-Fiamma Tricolore (MSFT – Mişcarea Socială Flacăra Tricoloră), LN nu are legătură cu Movimento Sociale Italiano (MSI – Mişcarea Socială Italiană), partid politic format în 1946[52] (Baldini, p. 2). De aceea, consider că votanţii de extremă dreapta s-au orientat spre MSI, şi nu spre LN. LN ar putea fi definit ca partid „regionalist populist", trecând de la regionalism la ideea de secesiune cu foarte multă uşurinţă, uneori în funcţie de cerinţele momentului, o altă dovadă a oportunismului său (Baldini, p. 3). În acelaşi timp, motivele pentru care LN susţine împărţirea ţării în trei macroregiuni (Nord, Centru, Sud) sunt mai degrabă economice decât legate de prezervarea identităţii nordului (Betz, 1994, p. 119). Construirea unei comunităţi cu aceleaşi trăsături etnice şi culturale presupune în primul rând şi o identitate economică ce oferă o alternativă atât la globalizare, cât şi la statul bunăstării generale (Spektorowski, 2003, p. 56). Accentul pus pe regionalism este unul dintre elementele importante care deosebesc partidul LN de partidele fasciste. Un alt element este distanţarea LN, la nivel discursiv, de fascism (Baldini, p. 4). Spre deosebire de alte partide, LN a avut şi un important ideolog, intelectualul Gianfranco Miglio[53], un susţinător al Noii Drepte (Spektorowski, 2003, p. 61).

Din punct de vedere economic, LN susţine iniţiativa privată şi micile afaceri în defavoarea corporaţiilor, considerate aliatele Romei corupte, şi propunând un program neoliberal ce ar duce la dispariţia asistenţialismului (*asistenzialismo*) specific Sudului, care obstrucţionează sau trage în urmă Nordul (Betz, 1994, pp. 116-117).

În privinţa minorităţilor sexuale, LN se pronunţă împotriva homosexualităţii şi a căsătoriilor între persoanele de acelaşi sex. Giancarlo Gentilini, deputat din Treviso, declara unei televiziuni că va ordona o „curăţare etnică a homosexualilor"[54].

Despre feminism, europarlamentarul LN M. Borghezio spunea că a avut „o influenţă nefastă"[55] asupra femeilor, pentru un bărbat devenind tot mai dificil să le abordeze. Astfel, discursul populist se adresează intereselor bărbaţilor, care doresc să abordeze femei. Cum

52. Pentru detalierea evoluţiei MSI, vezi capitolul „Extrema dreaptă" din prezentul volum.
53. Gianfranco Miglio (11 ianuarie 1918-10 august 2001) a fost un jurist, politolog şi politician italian. A condus Facultatea de Ştiinţe Politice din cadrul Universităţii Catolice din Milano, fiind apoi ales ca senator pe listele LN.
54. Vezi şi http : //www.pinknews.co.uk/news/articles/2005-5176.html, accesat la 08.02.2011.
55. Interviul este disponibil la adresa : http : //danielesensi.blogspot.com/2010/04/borghezio-abbiamo--un-problema-le-donne.html, accesată la 12.01.2011.

sunt înţelese şi cine defineşte interesele femeilor în discursul populist italian nu este clar foarte clar. Mai degrabă ele nu sunt consultate şi nu interesează. Ideologia LN reprezintă o mixtură de elemente neclare şi schimbătoare. Poate fi atât proeuropeană, cât şi eurosceptică, nu este de acord cu elitele politice, dar se află la guvernare. În privinţa minorităţilor, este adepta unui „rasism cultural" (Rydgren, 2005, p. 416). Populiştii italieni nu pot fi consideraţi liberali, deoarece resping globalizarea şi piaţa liberă a ideilor şi produselor, pe care le consideră vinovate de numărul mare de imigranţi (Spektorowski, 2003, p. 62). De asemenea, nu sunt nici social-democraţi, deoarece acuză statul bunăstării că obţine bani din Nord pentru a întreţine Sudul (Spektorowski, 2003, p. 63). Pe viitor, Bossi preconizează că logica bunăstării – reprezentată de birocraţi şi marile interese economice – se va confrunta cu liberalismul funcţional federalist, care este reprezentat de micii producători şi de muncitori (apud Spektorowski, 2003, p. 66).

Toate aceste trăsături ale LN şi succesul său constant, începând cu anii 1980, par a fi în declin. După demisia lui S. Berlusconi şi instaurarea guvernului tehnocrat condus de M. Monti, LN a trecut în opoziţie, iar U. Bossi şi-a dat demisia după ce a fost acuzat de procurori că a folosit fondurile partidului în interes personal[56].

Celălalt partid italian în discursul căruia se regăsesc elemente populiste este Forza Italia (Forţa Italia). Fondat de Silvio Berlusconi în 1993, Forza Italia a câştigat alegerile din 1994, făcând parte din două coaliţii : Il Popolo delle Libertà (Poporul Libertăţii) şi Casa delle Libertà (Casa Libertăţilor). În 2008, Forza Italia se transformă în Il Popolo della Libertà, PdL (Poporul Libertăţii). PdL este un partid de centru-dreapta, membru al Partidului Popular European şi al Uniunii Democratice Internaţionale şi sprijinit de foşti creştin-democraţi, foşti liberali şi foşti socialişti. Ideologia sa oficială oscilează între libertarianismul conservator şi social-democraţia creştină.

PdL se defineşte ca partid al oamenilor care se simt liberi şi cred în libertate, iar valorile sale declarate sunt : libertatea, egalitatea, responsabilitatea, dreptatea, legalitate, solidaritatea, subsidiaritatea. Încurajează participarea oamenilor la viaţa publică, socială şi în instituţii, garantând principiul egalităţii în faţa legii – prevăzut în articolul 51 din Constituţie –, militând pentru recunoaşterea meritelor şi respingând discriminarea de orice fel[57]. Temperat în discursuri şi program, PdL rămâne un partid populist, care se bazează pe liderul său, Silvio Berlusconi. Perioada în care PdL a oferit motive pentru catalogarea sa ca populist a fost cea în care a existat sub numele de Forza Italia, fiind considerat „partidul personal" al lui Berlusconi (Mazzoleni, 2008, p. 53). Berlusconi se prezintă ca o persoană ce s-a realizat prin forţe proprii, declarând că este în continuare „unul dintre voi" şi că în politică se află pentru o perioadă de timp limitată, în care trebuie să „salveze ţara" de vechii politicieni (Tarchi, 2008, p. 93). În acest sens, Berlusconi declara : „De câte ori aud că Forza Italia este un partid mă trec fiorii", iar „principiile abstracte şi ideologiile complicate" trebuie să rămână departe de Forza Italia (apud Tarchi, 2008, p. 93). Berlusconi se adresează unui om comun, obişnuit, cel care se uită la programele televiziunilor deţinute de el, care este parte a „ţării adevărate" şi care nu are nimic cu „elita" formată din cei ce sunt parte a *establishment*-ului : politicienii corupţi, funcţionarii şi birocraţii care deţin puterea, intelectualii din universităţi sau patronii de ziare (apud Tarchi, 2008, pp. 93-94). Berlusconi continuă să se adreseze „omului obişnuit" din popor în timp ce susţine democraţia directă[58].

56. http : //www.bbc.co.uk/news/world-europe-17630364, accesat la 05.04.2012.
57. http : //www.ilpopolodellaliberta.it/notizie/15377/statuto, accesat la 18.01.2011.
58. În mod ironic, propunerea de a se transfera mai multă putere regiunilor (astfel încât politica să fie mai apropiată de cetăţeni) a fost respinsă printr-un referendum.

Statul trebuie să servească voinţa poporului, iar atunci democraţia se va întoarce pentru că „va fi valorizată din nou adevărata voinţă a oamenilor". Berlusconi declară, ca orice populist, că : „Vrem ca oamenii să conducă statul. Vrem ca spiritul popular să umple aceste instituţii" (apud Tarchi, 2008, pp. 94-95). Antiinstituţionalismul său este sesizabil când afirmă că nimic, nici măcar instituţiile, nu poate limita voinţa poporului. Aşadar, dacă la un moment dat apare un conflict între puterile statului, „ultimul cuvânt trebuie să aparţină puterii legitimate de popor"(apud Tarchi, 2008, pp. 94-95).

Cunoscut pentru numeroasele scandaluri sexuale în care a fost implicat, Berlusconi nu este un susţinător al autonomiei şi drepturilor femeilor. Deşi cunoscută ca „ţara uitată de feminism"[59], în Italia au început să apară tot mai multe iniţiative care condamnă atitudinea lui Berlusconi şi, implicit, a partidului său. Astfel, pe 5 decembrie 2009 are loc „Ziua fără Berlusconi", organizată aproape în totalitate prin folosirea internetului[60] şi care s-a extins inclusiv în alte state europene (Marea Britanie, Franţa). Scopul acţiunii a fost obţinerea demisiei lui Berlusconi, acuzat de corupţie şi fraudă. Pe lângă „Ziua fără Berlusconi" a avut loc şi o iniţiativă de protest organizată de asociaţia Noi Donne[61], care critică exact poziţia faţă de drepturile femeilor şi incapacitatea instituţiilor de a răspunde violenţei la care acestea sunt supuse. Tot în acest sens a fost iniţiată de ziarul *L'Unita*, apropiat de opoziţia de stânga, mişcarea „Basta ! ", prin care i se arată lui Berlusconi că „există şi alte femei. Femei care nu consideră că este o victorie să mergi în casa unui bărbat puternic şi să pleci de acolo cu un câştig pe care o persoană normală îl realizează în şapte luni de muncă"[62]. Acţiunile şi afirmaţiile lui Berlusconi arată că acesta nu respectă ideea autonomiei individuale în cazul femeilor, tratându-le ca pe nişte prestatoare de servicii sexuale.

3.1.3. Olanda şi populismul prietenos

În ceea ce priveşte Olanda, partidul populist cu importante elemente de extremă dreapta pe care îl voi discuta este Lijst Pim Fortuyn (Lista lui Pim Fortuyn). Fondat în februarie 2002, partidul reuşeşte ca doar trei luni mai târziu, la alegerile din mai, să obţină 17% din voturile exprimate. Cifra este foarte ridicată comparativ cu anul 1998, când celălalt partid de extremă dreapta, Partidul Democrat Central condus de Hans Janmaat, obţinuse doar 0,6% (Koopmans, Muis, 2009, p. 642). Din punct de vedere instituţional, succesul rapid al LPF a fost favorizat de un sistem de vot proporţional în care nu există un prag electoral[63] şi în care locurile în camera inferioară sunt distribuite în funcţie de voturile obţinute la nivel naţional (Lucardie, 2008, pp. 151-152).

În anii 1990 populismul apare la nivel local, când mai multe partide politice încep o mişcare de protest împotriva tehnocratizării politicii şi a proiectelor urbanistice, care sunt tot mai impresionante, considerând că „ceea ce este mic este frumos"[64], iar liderii Leefbaar

59. Vezi şi http : //women.timesonline.co.uk/tol/life_and_style/women/article6557429.ece, accesat la 03.02.2011.
60. Vezi şi http : //noberlusconiday.wordpress.com/, accesat la 05.03.2012.
61. Vezi şi http : //www.noidonne.org/blog.php ? ID = 01198, accesat la 10.11.2011.
62. Vezi şi http : //www.cbsnews.com/stories/2011/01/20/world/main7266358.shtml, accesat la 22.01.2011.
63. Este nevoie de 0,67% din voturi (aproximativ 60.000 de voturi) pentru obţinerea unui loc.
64. Ele impun un nou termen : *leefbaarheid* (suportabil, locuibil), care presupunea susţinerea unor valori civice şi o anumită calitate a vieţii. Apar astfel „Leefbaar Rotterda" (Rotterdam Locuibil), „Leefbaar Hilversum" (Hilversum Locuibil) sau „Leefbaar Utrecht" (Utrecht Locuibil).

Hilversum şi Leefbaar Utrecht au decis în 1999 să formeze un partid cu un asemenea nume şi la nivel naţional, Leefbaar Nederland (Olanda Locuibilă). În noiembrie 2001, partidul îşi alege primul lider, pe Pim Fortuyn, care însă câteva luni mai târziu îşi va forma propriul partid (Lucardie, 2008, pp. 154-155). În general, cetăţenii olandezi se arătau încrezători în instituţii[65] şi dovedeau interes pentru acţiuni politice, cum ar fi alegerea directă a primului-ministru şi a primarului. Ceea ce îi nemulţumea atunci pe olandezi nu ţinea de viaţa politică, ci de partidele tradiţionale, ei fiind pregătiţi să susţină o altă mişcare, cu un alt tip de discurs. Alte probleme identificate de olandezi şi cărora Pim Fortyn le-a oferit un răspuns politic au fost : securitatea şi criminalitatea[66], sistemul de sănătate şi politica în privinţa azilului. Criminalitatea a fost asociată în Olanda cu imigranţii ce proveneau din Maroc sau Turcia şi reuşiseră să rămână în Olanda mult mai mult decât perioada declarată iniţial. Exact aceste probleme erau abordate de Pim Fortuyn, care lansase în 2001 cartea *Împotriva islamizării culturii noastre* (Betz, Johnson, 2004, p. 319).

Fortuyn a fost un lider carismatic, deoarece a reuşit mobilizarea emoţională a simpatizanţilor săi, după ce i-a convins că au o misiune specială, iar unii dintre votanţi au declarat : „prin Fortuyn recâştig încrederea în politică", „Pim spune ceea ce cred", „am ştiut că într-o zi va veni un om care să salveze poporul. Fortuyn mi-a deschis ochii" (Lucardie, 2008, p. 157). Fortuyn a reuşit să atragă oameni cu un interes scăzut faţă de politică şi cu o imagine neclară a liderului politic eficient, iar această capacitate a fost rezultatul carismei sale. Pe lângă carismă, Fortuyn propunea şi un proiect politic. El nu prezintă poporul şi elita ca doi termeni antagonici, ci descrie trei tipuri de grupuri care deţin puterea în societate : primul este reprezentat de elitele ce controlează corporaţiile şi guvernul ; cel de-al doilea este format dintr-o clasă de mijloc care deţine partidele politice ; a treia categorie este formată din imigranţi şi olandezi pe care nu-i reprezintă nimeni. Astfel, în lucrările sale politice, Fortuyn atacă birocraţii, tehnocraţii şi „partitocraţii" care conduc Olanda fără a ţine cont de interesele „noastre". De aceea, scopul său este de a reinstaura democraţia şi de a reda puterea „oamenilor din ţară" (Lucardie, 2008, p. 159). Spre deosebire de alţi populişti, Fortuyn nu atribuie calităţi morale celor pe care vrea să îi reprezinte. Fortuyn nu este un susţinător al democraţiei directe, ci al ideii că liderii aleşi trebuie să promoveze dezbaterea şi să conducă efectiv, caracterizându-şi ideologia drept un „liberalism modernizat" (Lucardie, 2008, p. 159).

Chiar dacă a avut o prezenţă de scurtă durată, LPF a reuşit să influenţeze viaţa politică olandeză, în principal în privinţa politicii faţă de imigranţi, care a devenit mult mai nuanţată. În al doilea rând, a dus la creşterea importanţei personalităţii în conducerea partidelor. În al treilea rând, a creat posibilitatea apariţiei altor partide cu o retorică asemănătoare[67].

Pim Fortyun susţinuse ideea unei autonomii individuale care se putea exprima în cadrul comunităţii prin formarea unori grupuri capabile să se autoguverneze, la nivel local. Din punct de vedere economic, milita pentru o „societate bazată pe un contract" în care fiecare individ să fie proprietarul muncii sale şi să-şi negocieze, spre exemplu, planul de pensie fără a depinde de un sindicat. Fortuyn era un susţinător al respectării egalităţii indiferent de gen sau orientare sexuală, aceasta din urmă fiind considerată o problemă în care statul nu ar trebui să intervină (el însuşi a fost tot timpul deschis în privinţa homosexualităţii sale)[68].

---

65. 70% susţinând Parlamentul şi 56% partidele politice.
66. 53% dintre olandezi au considerat că siguranţa este o problemă pentru ei.
67. Astfel, în 2006, Partidul Libertăţii, succesor al LPF, a obţinut 5,9% din voturi, iar în 2009 a obţinut 15,5%.
68. Vezi şi http : //www.europeanvoice.com/article/imported/profile-gay-right-activist-pim-fortuyn/44725.aspx, accesat la 03.02.2011.

Tipul de populism întâlnit în Olanda nu a fost unul radical, ca în cazul ţărilor din America Latină. Fortuyn nu a susţinut antiliberalismul şi nici formele democraţiei directe. Ceea ce îl plasează în aria populiştilor este capacitatea sa de a mobiliza votanţii împotriva unei anumite orânduiri, descrisă ca potrivnică lor : *establishment*-ul. Format din tehnocraţi, birocraţi şi partitocraţi, acesta trebuie schimbat, transformat, pentru a fi reinstaurate democraţia şi adevărata voinţă a poporului. Parcursul LPF aduce o nouă dovadă a schimbării preferinţelor votanţilor, care cer partidelor să le ofere o poziţie clară faţă de probleme şi subiecte specifice (spre exemplu, imigranţii), nefiind foarte interesaţi de abordări complexe.

3.2. Europa Centrală şi de Sud-Est

După căderea comunismului, Europa Centrală şi de Sud-Est părea locul în care democraţia se va revitaliza, iar dacă Vestul Europei era dezamăgit de clasa politică şi de partide, în Est se manifesta entuziasm faţă de posibilitatea de a vota şi a participa la luarea deciziilor publice. Entuziasmul a scăzut simţitor în ultimii ani, iar în 2007 doar o treime din est-europeni declarau că au încredere în democraţie (Rupnik, 2007, p. 13). Populiştii est-europeni nu se opun democraţiei – considerându-se „adevărata voce a poporului" –, ci mai degrabă liberalismului (Shafir, 2008, p. 3). Şi aici întâlnim antielitismul, iar elitele politice sunt definite ca urmaşele celor comuniste sau chiar sunt formate din foşti comunişti. De aceea, opoziţia populiştilor se manifestă faţă de aceste elite şi, prin urmare, faţă de comunism. Cealaltă trăsătură importantă este opoziţia faţă de *establishment*, care, ca şi în Europa Occidentală, trebuie să fie schimbat, transformat, pentru a corespunde *adevăratelor* nevoi ale poporului.

3.2.1. Ucraina şi populismul revoluției portocalii

Statul est-european pe care îl voi discuta este Ucraina, ca reprezentanta cea mai importantă a „revoluţiilor portocalii". Revoluţiile portocalii nu au fost revoluţii anticomuniste, ci anticorupţie. Ceea ce contestau protestatarii era modul în care a fost realizată privatizarea şi apariţia unor oligarhi care au beneficiat de resursele publice (Miroiu, 2010, p. 3). Principalii beneficiari ai tranziţiei erau consideraţi „crima organizată şi mafia" (Kuzio, 2009, pp. 20-21). Cetăţenii erau dezamăgiţi atât de modul în care a avut loc democratizarea postcomunistă, cât şi de un regim care se autodefinea ca democratic, dar care nu era decât autoritar (Krastev, 2009, p. 237).

Odată cu anul 2000, guvernul condus de Viktor Ianukovici şi de Iulia Timoşenko[69] reuşeşte să iniţieze o serie de măsuri ce duc la creştere economică. Tot acum, Ucraina îşi anunţă dorinţa de a adera la UE. Măsurile luate de Yanukovich încep să intre în conflict cu interesele diferitelor organizaţii, iar un an mai târziu, în 2001, guvernul este demis. De atunci, puterea opoziţiei a crescut în mod constant (Kaskiev, 2008, pp. 128-129). În 2004, după zece ani de conducere a lui Leonid Kucima, populaţia era dezamăgită şi nemulţumită de modul în care evolua democraţia. Printre nemulţumiri se numărau : corupţia, încălcarea drepturilor omului, ameninţarea independenţei presei, fiind tot mai vizibile tendinţele autoritare ale regimului. Încă din 2000 se desfăşurau mişcări îndreptate împotriva conducerii

69. Iulia Timoşenko a intrat în politică în 1998, în Partidul Hormuda, care avea o orientare de centru-stânga. În perioada ianuarie-septembrie a deţinut funcţia de prim-ministru 2005. Între decembrie 2007 şi martie 2010 a fost din nou prim-ministru.

lui Kucima – spre exemplu, Ucraina fără Kucima, Revoltă-te Ucraina ! şi Comitetul pentru Rezistenţă Publică al Tuturor Ucrainenilor pentru Adevăr (Kaskiev, 2008, p. 135) –, iar alegerile din 2004 au demonstrat că acţiunile cetăţenilor se pot omogeniza pentru a determina rezultate concrete : schimbarea conducerii politice.

Partidele pe care la analizez sunt : Ucraina Noastră, condus de Viktor Iuşcenko, Blocul Iulia Timoşenko (BIT), Partidul Regiunilor, condus de Viktor Ianukovici, şi, într-o măsură mai mică, partidul naţionalist-populist Svoboda, condus de Oleh Tiahnibok.

Trăsăturile populismului în Ucraina sunt : prezenţa clivajului elită-popor, un discurs anticorupţie ; *antiestablishment*-ul, opoziţia faţă de modul în care a avut loc privatizarea şi critica inegalităţii economice determinate de trecerea de la economia planificată la economia de piaţă (Kuzio, 2009, pp. 5-8). Partidul cu cele mai multe trăsături populiste, asemănătoare celor regăsite în populismul de extremă dreapta occidental, este Svoboda. Secundar, pot fi clasificate ca populiste partidele : BIT, Partidul Regiunilor şi Partidul Ucraina Noastră.

Clivajul elită-popor apare sub forma opoziţiei dintre urmaşii comunismului, consideraţi elita politică, şi *narod* (poporul), care este reprezentat de partid. La debutul campaniei electorale din 2004 prim-ministrul Ianukovici declara : „Autorităţile trebuie să fie eficiente şi să acţioneze în primul rând în interesul poporului", iar în turul doi completa : „Chiar mă întrebam când aveau de gând să le pese de oameni şi de ţară. Am venit la Kiev cu un singur gând – să aranjez totul şi să restaurez dreptatea" (Kuzio, 2009, p. 23).

Toate partidele importante din Ucraina au favorizat referendumul ca modalitate de a combate elitele politice corupte. În timpul campaniei electorale, Partidul BIT descria astfel referendumul : „Cu cât o ţară susţine mai multe referendumuri, cu atât autorităţile sunt mai cinstite. De aceea, vom construi o legislaţie prin care referendumul să devină la fel de firesc ca şi respiraţia" (Kuzio, 2009, p. 11).

Populismul ucrainean este antiinstituţional, atacând cu precădere instituţiile însărcinate cu realizarea justiţiei, iar acest lucru se întâmplă deoarece toate partidele politice au interferat cu realizarea actului de justiţie. Modul în care au fost alcătuite şi aplicate legile este descris de populişti ca fiind împotriva poporului cinstit, care este atacat de elitele corupte, urmaşele comuniştilor. Evident, populiştii sunt cei care vor apăra poporul prin folosirea unei „politici a simplităţii" ce este ajutată de legea lustraţiei – un instrument prin care să fie identificate fostele elite comuniste (Kuzio, 2009, p. 11).

O altă caracteristică regăsită la partidele ucrainene, care le cataloghează drept populiste, este flexibilitatea, capacitatea de adaptare. Iulia Timoşenko a fost descrisă drept „un fel de cameleon politic, Partidul său, Patria, cochetând cu social-democraţia, apoi alăturându-se Partidului Popular European de centru-dreapta, din Parlamentul European" (Kuzio, 2009, p. 14). Ca şi în alte locuri, populismul ucrainean se bazează pe rolul unul lider carismatic. Majoritatea acestora îşi numesc partidele în funcţie de numele lor, tot ca o dovadă a importanţei persoanei din spatele partidului : spre exemplu, Blocul *Iulia Timoşenko* sau Blocul *Viktor Iushcenko* din cadrul Ucrainei Noastre, numele complet al partidului condus de Iushcenko până în 2002.

Ultima trăsătură a populismului occidental, euroscepticismul, este întâlnită doar la extrema dreaptă ucraineană, la partidul Svoboda. Partidul Regiunilor se identifică drept „eurosceptic" sau europragmatic în privinţa proiectului european. Faţă de aderarea la NATO, Ianukovici şi-a schimbat de nenumărate ori poziţia : fie a susţinut-o (2002-2004), fie s-a opus (2005-2006) acesteia, pentru ca din 2007 să o susţină din nou. BIT şi Ucraina Noastră susţin aderarea la NATO şi UE, iar BIT fost cel care a militat cel mai mult pentru aderarea la UE.

3.3. Populismul în România

Remarcându-se ca o ţară în care înlăturarea comunismului s-a făcut în mod violent, România se prezintă ca un stat în care populiştii ar putea fi uşor sprijiniţi deoarece, la fel ca în alte state est-europene, trecerea la economia de piaţă a adus beneficii unora şi dezavantaje altora. Lipsa unor politici pentru gestionarea acesteia şi sărăcirea populaţiei au constituit motive serioase de îngrijorare pentru stabilitatea politică de după 1990 (Miroiu, 1999, p. 67). Totalitarismul a lăsat o economie ineficientă şi cetăţeni fără exerciţiul autonomiei. Anii 1990 au fost marcaţi de un nivel crescut de nesiguranţă publică şi de slăbiciune a instituţiilor democratice, iar acest cadru a favorizat apariţia unor liderii populişti extemişti, care atacau economia de piaţă şi chiar democraţia. Printre partidele care exprimă elemente populiste în programele lor se numără Partidul România Mare, Partidul Noua Generaţie şi, cel mai recent apărut, Partidul Poporului Dan Diaconescu. Voi analiza în cele ce urmează : Partidul România Mare, Partidul Noua Generaţie şi Partidul Democrat Liberal.

Partidul România Mare a fost fondat în 1991 de Corneliu Vadim Tudor, Eugen Barbu şi Mircea Muşat. PRM se identifică drept un partid de centru-stânga, deşi are relaţii apropiate cu Frontul Naţional din Franţa[70]. PRM susţinuse măsuri economice de stânga şi se regăsise în guvern alături de PDSR între 1992 şi 1995[71] (Sum, 2008, p. 6). De cele mai multe ori, PRM a fost clasificat ca un partid de extremă dreapta din cauza discursului ultranaţionalist, rasist, antidemocratic şi antisemit[72] (Hartleb, 2009, p. 60), dar, ca şi în cazul partidelor populiste de extremă dreapta din Europa de Vest, în cazul său pot fi identificate şi elemente populiste, cum ar fi : antielitismul, antiinstituţionalismul, prezenţa unui lider carismatic, euroscepticismul şi opoziţia faţă de *establishment*. C.V. Tudor poate fi catalogat ca un lider naţionalist de extremă dreapta, care utilizează un discurs de tip populist pentru a-şi mobiliza electoratul, iar partidul condus de el este unul de tip naţionalist-populist. Pentru acesta, elita politică este reprezentată de *toţi* politicienii care s-au aflat la conducerea ţării şi care au luat sau iau măsuri în favoarea celor consideraţi duşmanii poporului român : corupţii, ungurii, evreii şi romii[73]. Poporul este format – după cum se precizează în programul PRM, numit *Doctrina Naţională* – din cei care sunt parte a naţiunii române, cei care se trag direct din daci şi romani, având o „existenţă multi-milenară”[74].

Arătând o atitudine antisistem, PRM a folosit sloganuri naţionalist-populiste : „Jos Mafia ! Sus Patria ! ” şi „Salvaţi România ! SOS Poporul Român ! ” pentru a atrage voturile celor nemulţumiţi de oferta partidelor politice[75].

În ceea ce priveşte relaţia cu UE, PRM şi-a schimbat în prezent atitudinea faţă de perioada de început. În 1991 declara : „PRM îşi propune, prin programul său, să apere cu orice preţ integritatea şi suveranitatea ţării, caracterul naţional şi unitar al statului român

70. http : //www.prmcluj.ro/despre-noi/, accesat la 22.01.2011.
71. Un alt partid care a influenţat PRM-ul a fost PUNR (Partidul Unităţii Naţionale Române), partid din care provine G. Funar, fost primar al Clujului. Acesta este absorbit în Partidul Conservator în 2006.
72. Pentru o analiză a PRM din perspectiva extremei drepte, vezi capitolul „Extrema dreaptă” din prezentul volum.
73. În discursurile sale, C.V. Tudor foloseşte termenul de „ţigan”.
74. http : //prmvulcan.wordpress.com/about/, accesat la 22.01.2011.
75. Vezi şi http : //www.romania-actualitati.ro/jos_mafia_sus_patria-5536, accesat la 23.01.2011.

şi restituirea demnităţii poporului nostru, unul dintre cele mai vechi şi nobile din Europa" (Hartleb, 2009, p. 64). Faţă de UE, poziţia PRM a trecut de la euroscepticism la acceptare. În timpul campaniei prezidenţiale din 2000, C.V. Tudor a declarat că susţine aderarea României la UE : „Cred într-o Europă adevărată, nu o Europă a cerşetorilor, a vagabonzilor, a mafiei şi aşa mai departe" (apud Taggart, Szczerbiak, 2001, p. 17).

Faţă de minorităţile sexuale, poziţia sa a oscilat între atac şi toleranţă. După 2004, atacurile au devenit mai rare, în prezent C.V. Tudor considerându-se un „creştin practicant" care este „tolerant faţă de acest viciu"[76]. El consideră homosexualitatea „un mare un viciu genetic, hormonal, o boală", iar minorităţile sexuale „greşesc când vor să-şi etaleze acest viciu şi această boală"[77].

Ca şi FN, PRM a renunţat la discursul violent pe care l-a avut la începutul anilor 1990 şi a devenit mai înţelegător cu minorităţile sexuale şi cele naţionale, lăudând chiar la un moment dat politicienii maghiari[78]. PRM rămâne cel mai radical partid naţionalist-populist prezent în viaţa politică din România, care păstrează strategia ţapului ispăşitor şi legitimarea prin apelul la popor cu scopul obţinerii voturilor.

După anul 2000, în România se poate vorbi despre un neopopulism[79]. Reprezentativi pentru acesta sunt George Becali şi Traian Băsescu. George (Gigi) Becali este liderul Partidului Noua Generaţie (PNG), iar Traian Băsescu este liderul Partidului Democrat Liberal (PDL)[80].

La debutul său în politică, în 2003, G. Becali a avut un discurs inspirat de liderul mişcării legionare, Corneliu Zelea Codreanu. La alegerile din 2004 au fost împrumutate sloganurile electorale din retorica lui Corneliu Zelea Codreanu : „Jur în faţa lui Dumnezeu că voi face o Românie ca soarele sfânt de pe cer" şi „Totul pentru ţară"[81]. Cu toate acestea, antisemitismul nu este o dimensiune centrală a discursului PNG. Sesizând dezavantajele[82] pe care le aduce o astfel de atitudine, în 2007 noul partid PNG - Creştin Democrat şi-a motivat atitudinea din 2004 considerând că a fost moştenirea lui Viorel Lis, cel care fondase PNG şi care i-a vândut lui Becali partidul (Shafir, 2008, p. 10). Aici apare un element al ideologiei populiste : lipsa unei coerenţe ideologice – populiştii pot schimba foarte uşor direcţia pe care o urmează, spre stânga sau spre dreapta politică, importantă este obţinerea voturilor.

Pentru consolidarea poziţiei sale, Becali s-a sprijinit şi pe echipa de fotbal Steaua Bucureşti, pe care a preluat-o în 2003[83]. Din funcţia de acţionar principal, Becali a utilizat

76. Vezi şi http : //www.ziare.com/corneliu-vadim-tudor/prm/c-v-tudor-homosexualii-sa-si-consume--viciul-in-anonimat-316234, accesat la 23.01.2011.
77. Vezi şi http : //www.ziare.com/corneliu-vadim-tudor/prm/c-v-tudor-homosexualii-sa-si-consume--viciul-in-anonimat-316234, accesat la 23.01.2011.
78. Vezi şi http : //www.brasovultau.ro/C.V.Tudor-Despre-unguri-numai-de-bine--4453.html, accesat la 05.04.2012.
79. Prin acest termen mă refer la o nouă formă a populismului, în care autoritarismul prezidenţial este folosit pentru a slăbi instituţiile democratice. În cadrul neopopulismului există o legătură afectivă între conducător şi cei care sunt conduşi. Vezi şi http : //www.cccg.umontreal.ca/pdf/armony%20udm%202005.pdf, accesat la 24.01.2011.
80. Voi discuta perioada 2007-2008.
81. http : //www.zf.ro/politica/becali-foloseste-un-slogan-legionar-2900000/, accesat la 24.01.2011.
82. În 2007, Becali a efectuat chiar o vizită în Israel pentru a-şi arată apropierea faţă de evrei şi a se îndepărta de imaginea de antisemit pe care o avea.
83. Fotbal Club Steaua Bucureşti a fost înfiinţat în 1947. Este echipa de fotbal românească cu cele mai bune performanţe la nivel naţional şi internaţional. În 1986 a devenit singura echipă din Europa de Est care a câştigat Cupa Campionilor Europeni. Vezi şi http : //www.steauafc.com/ro/, accesat la 12.01.2011.

echipa pentru a ataca minorităţile naţionale. Spre exemplu, în 2008 declara : „O să mă rog la Dumnezeu şi o să rog echipele adverse care joacă cu CFR Cluj să le ia puncte. Am să-i rog mult de tot. Mai mult decât anul trecut. […] Nu-mi convine să câştige ungurii în Ţara Românească campionatul. O echipă care are un patron ungur este o echipă ungurească”[84].

A făcut, de asemenea, declaraţii homofobe, spunând : „Vanghelie mi-a zis că peste 30% din Guvernul Nastase erau homosexuali. I-am zis : «Băi, păi atunci când stau de vorba cu trei dintre voi înseamnă că unul e homosexual»”[85]. Acestea au fost completate de condamnarea romilor : „Io am şi botezat ţigani şi n-am nimic cu ei, dar Vanghelie ăsta e o javră de ţigan…”. Despre George Copos, patronul echipei de fotbal Rapid Bucureşti, a spus : „E un ţigan […] dacă Rapidul s-ar retrage din campionat, scăpăm de ei, s-ar face campionatul mai alb”[86].

În ceea ce priveşte rolul femeilor în societate, Becali consideră că o femeie nu este potrivită pentru o funcţie de conducere şi nu ar vota o femeie preşedinte pentru că : „Nu mi se pare potrivit ca o femeie să fie preşedinte. […] Orice pot să accept când vine vorba despre o femeie, mai puţin o femeie în funcţie de preşedinte sau premier. Pentru că o femeie nu va avea niciodată autoritatea unui bărbat”[87]. Femeile sunt prezentate ca lipsite de autonomie, incapabile de independenţă. Abordarea misogină a dimensiunii de gen este sprijinită şi de stereotipurile existente în fotbal în legătură cu femeile.

În privinţa raportării la probleme mediului, Becali se prezintă într-o dublă ipostază : la nivel declarativ susţine necesitatea protejării acestuia, dar la nivel concret acţiunile sale intră în contradicţie cu ceea ce spune. Cu toate că a semnat o declaraţie în care îşi exprimă îngrijorarea faţă de fenomenul despăduririi[88], a defrişat o parte din pădurea Băneasa, cumpărându-şi în acest scop o maşină de scos copacii din pământ : „Ce vreţi de la mine ? E pădurea mea, e terenul meu, e copacul meu, fac ce vreau cu el. […] Am scos cam 20-30 de copaci pe care-i voi duce la mine în curte”[89]. Reprezentarea şi susţinerea sa rămân marginale, iar discursul său nu a atins violenţa celor ale PRM din anii 1990.

Becali este exponentul unui populism-de-jos-în-sus, care a adus beneficii unui alt tip de populism, cel de sus-în-jos, reprezentat de Partidul Democrat Liberal şi Traian Băsescu. Alegerile prezidenţiale din 2004 au fost câştigate de T. Băsescu cu 51,23% din voturi ; faţă de 48,77%, cât a obţinut Adrian Năstase. Băsescu a fost candidatul Alianţei DA Dreptate şi Adevăr, formată de Partidul Democrat şi de Partidul Liberal în 2003[90]. Constituţia României adoptată în 1991 şi modificată în 2003 este alcătuită după modelul Constituţiei franceze, astfel încât puterea este împărţită între preşedinte şi primul-ministru. Se întrevedea şi pentru România modelul coabitării franceze, dar încă din timpul campaniei electorale

84. http : //sport.hotnews.ro/stiri-fotbal-2490821-gigi-becali-nu-convine-castige-ungurii-campionatul-tara--romaneasca.htm, accesat la 11.02.2011.
85. http : //revistapresei.hotnews.ro/stiri-radio_tv-5171793-gigi-becali-nu-criza-imobiliare-dar-trebui--obisnuim--profituri-20-noi-cei-bogati-resimtim-cel-mai-mult-criza-nu-voi-vinde-niciodata-steaua.htm, accesat la 24.01.2010.
86. http : //www.ziare.com/articole/declaratii+rasiste, accesat la 24.01.2010.
87. http : //www.mediafax.ro/politic/antonescu-oprescu-geoana-si-becali-vorbesc-despre-imaginea--femeii--in-politica-5047476, accesat la 25.01.2011.
88. http : //www.ecomagazin.ro/becali-vrea-sa-salveze-padurile-din-ue/, acesat la 25.01.2011.
89. http : //www.ecomagazin.ro/gigi-becali-a-defrisat-o-portiune-din-padurea-baneasa/, accesat la 25.01.2011.
90. Alegerile parlamentare au fost însă câştigate de Uniunea Naţională formată din Partidul Social--Democrat (PSD) şi Partidul Umanist din România (PUR) : Uniunea Naţională PSD+PUR.

Băsescu declarase că doreşte să fie un preşedinte jucător, uneori chiar peste ceea ce îi permite Constituţia :

> „Naţiunea română are nevoie de un preşedinte care să o reprezinte cu demnitate, să lucreze cot la cot cu instituţiile statului pentru a scoate România de sub sceptrul sărăciei şi al corupţiei. Voi considera că mi-am îndeplinit mandatul dacă voi reuşi să coagulez întregul popor în jurul obiectivelor de politică internă şi externă”[91].

Tema corupţiei a fost principalul subiect al campaniei din 2004, mizându-se mai ales pe faptele adversarilor, şi nu pe măsuri anticorupţie[92]. În discursul ţinut la depunerea jurământului, în 2004, preşedintele declara : „În calitate de preşedinte al Consiliului Suprem de Apărare a Ţării voi introduce în strategia de apărare a ţării lupta împotriva corupţiei la nivel înalt. În acest moment corupţia la nivel înalt a devenit o problemă la adresa siguranţei naţionale”[93]. Spre deosebire de corupţii de la nivel înalt, Băsescu şi-a dobândit averea bazându-se pe ceea ce obţinuse – ca şi Gigi Becali – încă din timpul regimului comunist. Economia de piaţă şi libera iniţiativă nu sunt duşmani ai poporului, iar Băsescu nu s-a declarat împotriva mediului de afaceri, ci împotriva oamenilor de afaceri care s-au folosit de mijloace publice pentru a obţine beneficii personale. Puterea financiară obţinută prin astfel de metode aparţine unui număr restrâns de persoane, numite oligarhi şi care au reuşit să o transforme în putere politică sau să o folosească în scopul obţinerii unor avantaje.

Într-un interviu pentru Radio Europa Liberă, preşedintele a dat asigurări că nu doreşte o ruptură

> „între clasa politică şi mediul de afaceri, pentru că politicienii trebuie să simtă întotdeauna pulsul comunităţii de afaceri. Politicienii au devenit nişte marionete ale lui Voiculescu, Patriciu şi mulţi alţii. Voiculescu şi-a făcut partid, Patriciu controlează conducerea PNL, care a dat şi premierul. În acest moment există pericolul ca oamenii care nu sunt aleşi să decidă şi politicienii să fie nişte maimuţoi la comandă. Dacă eu am spus că sunt grupuri de interese nelegitime, au pornit campanii în presa pe care o deţin, încercând să demonstreze că şi preşedintele are un grup de interese în jurul lui, dacă am spus de oligarhi, au început să construiască o oligarhie în jurul preşedintelui”[94].

Pe 19 mai 2007 a avut loc referendumul pentru demiterea preşedintelui, după ce PSD a iniţiat procedura de suspendare a acestuia pe motiv de încălcare a Constituţiei. Deşi anunţase că, dacă Parlamentul îl va suspenda, „va demisiona la cinci minute”, preşedintele s-a răzgândit, afirmând că a greşit : „Poate am făcut şi greşeli. Nu ascund acest lucru. Dar întotdeauna am acţionat cum am crezut că este mai bine pentru oameni. Pentru milioanele de români care şi-au dorit un preşedinte implicat, un preşedinte jucător, nu unul spectator. Doar românii pot judeca ce am făcut şi ce nu am făcut bine”[95]. Extrem de sigur, Băsescu a folosit dihotomia parlamentari – numiţi şi cei 322 – şi popor : „La 19 mai, toţi vor vedea că cine nesocoteşte poporul plăteşte. Votul poporului contează în România democratică.

---

91. http : //www.presidency.ro/pdf/date/5866_ro.pdf, accesat la 02.01.2011.
92. http : //www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1262377-coruptia-combatuta-doar-din-vorbe.htm, accesat la 03.01.2011.
93. http : //www.presidency.ro/pdf/date/5866_ro.pdf, accesat la 25.01.2011.
94. http : //www.cronicaromana.ro/index.php ? editie = 1356&art = 70817, accesat la 26.01.2011.
95. http : //www.adevarul.ro/actualitate/politica/Anuntul-suspendat-demisiona-greseala-minute_0_117588788.html, accesat la 26.01.2011.

Românii au nevoie de o Constituţie pentru ei, care să le servească interesele lor”[96]. La referendum, 74% din cetăţenii cu drept de vot s-au declarat împotriva suspendării[97]. Aflarea rezultatelor s-a sărbătorit în Piaţa Universităţii, unde Băsescu a promis că va veni la fiecare trei luni pentru a raporta direct în faţa poporului ce se întâmplă în viaţa politică, însă aceste întâlniri nu au avut loc. Momentul 2007 surprinde extraordinar de bine latura populistă a discursului politic băsescian, deoarece a atacat principala instituţie a democraţiei reprezentative – Parlamentul. Preşedintele a reuşit astfel să instrumentalizeze starea de nemulţumire a cetăţenilor faţă de întreaga clasă politică, şi mai ales faţă de parlamentari, pentru a delegitima şi discredita rolul Parlamentului, iar astfel a fost periclitat chiar spaţiul destinat dialogului şi negocierii intereselor, trăsătură a democraţiei reprezentative.

În campania din 2009, preşedintele a revenit cu detalii despre aceste întâlniri, declarând : „Eu am fost în piaţă după trei luni, aşa cum a promis, dar nu a fost nimeni. Putem face proba cu SPP, care are documente cu care să probeze. Am fost, m-am plimbat prin piaţă. Am revenit după o jumătate de oră, dar nu era nimeni”[98]. Această chemare la consultări a cetăţenilor arată apelul la democraţie de tip direct, din care dispare ideea de reprezentativitate şi ideea de instituţie.

Băsescu a făcut apel la legitimarea printr-o entitate superioară şi a considerat că la referendum a fost exprimată voinţa lui Dumnezeu :

> „Foarte puţini înţeleg în viaţa noastră de zi cu zi că dincolo de voinţa noastră este voinţa lui Dumnezeu. Poporul român a exprimat voinţa lui Dumnezeu pe 19 mai. Vă garantez că ce s-a întâmplat pe 19 mai a demonstrat că viaţa mea nu mai este a mea, ci a dumneavoastră şi trebuie să vă servesc atâta timp cât sunt pe pământ”[99].

Nu este aici locul pentru a analiza structura şi rolul Constituţiei României. Ceea ce vreau să remarc este confirmarea *antiestablishment*-ului populiştilor români. Se militează pentru ruperea de trecutul comunist (purificarea, curăţarea spaţiului public şi politic) prin trecerea la o nouă orânduire (proiectul propus de populişti), în care cetăţenii revin la guvernarea propriei ţări printr-o nouă Constituţie. Antielitismul lor are ca ţintă elitele politice de până atunci, care sunt considerate reprezentantele comunismului[100].

Punctul de cotitură şi primul test al neopopulismului a fost reprezentat de susţinerea alegerilor europene organizate în România pe 25 noiembrie 2007. În aceeaşi zi a avut loc şi referendumul pentru schimbarea sistemului electoral. A fost pentru prima dată când preşedintele nu a reuşit să-şi mobilizeze electoratul, iar cea mai importantă calitate a sa – capacitatea de a câştiga în disputele unu-la-unu – s-a transformat într-un neajuns din două

---

96. http : //www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1079300-basescu-322-parlamentari-crezut-pot-umili-romani-geoana-spune-spune-lui-basescu-vot.htm, accesat la 26.01.2011.
97. Loc cu o bogată încărcătură simbolică, zona în care în 1990 se protestase împotriva comunismului, unul dintre slogane fiind : „Nu există socialism cu faţă umană, ci doar totalitarism cu dinţii sparţi”. Vezi http : //www.revista22.ro/fenomenul-piata-universitatii-1990-445.html, accesat la 26.01.2011.
98. http : //www.realitatea.net/basescu-am-fost-din-trei-in-trei-luni-in-piata-universitatii-dar-nu-era-nimeni_689849.html, accesat la 11.02.2011.
99. http : //www.cronicaromana.ro/confesiunile-presedintelui-basescu-de-rusaliipoporul-roman-a-exprimat-vointa-lui-dumnezeu-pe-19-mai.html, accesat la 26.01.2011.
100. Vezi şi http : //www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1067683-nasterea-noului-traian-ungureanu.htm, accesat la 26.01.2011.

motive. În primul rând pentru că discursul său nu identificase un adversar clar împotriva căruia lupta, iar al doilea motiv a fost incapacitatea sa de a propune programe politice care să obţină sprijinul cetăţenilor[101]. Apelul la referendum a fost folosit şi în campania din 2009 pentru a atrage voturi, preşedintele făcând referire la validarea dată de referendum Parlamentului unicameral. După cum am menţionat, referendumul este unul din instrumentele preferate de populişti pentru a da poporului sentimentul ca a fost împuternicit să decidă:

> „Avem atâtea televiziuni şi radiouri, dar nu s-a găsit loc pentru a explica două lucruri importante: dacă e mai bun un Parlament cu două Camere sau cu o Cameră şi dacă avem nevoie de 471 de parlamentari sau de 300. Lumea avea dreptul să asculte argumente şi să le cântărească. Oamenii au bun-simţ şi cred că asta îi face să înţeleagă importanţa referendumului. Ei sunt adevărata majoritate! Ei şi numai ei trebuie să decidă dacă Parlamentul e prea greoi şi dacă îl vor mai harnic şi mai eficient. Oamenii ştiu să îşi urmărească interesul, chiar dacă alţii vor să îi ţină departe de cabina de vot"[102].

Declaraţia de mai sus surprinde foarte exact o dimnesiune esenţială a populismului – apelul la bunul-simţ al omului de rând – şi atacă, deşi mai puţin vizibil, principiul reprezentativităţii: cine altcineva să decidă mai bine ce e bine pentru el/ea dacă nu cel/cea în cauză? Atunci care mai este rolul reprezentanţilor aleşi?

Duşmanii poporului rămân în campania din 2009: mogulii, oligarhii, presa şi opoziţia. Contracandidatul său, Mircea Geoană, este descris populaţiei drept „omul mogulilor", un produs al acestora. Spre deosebire de el, Traian Băsescu nu are nici un aliat: „Opţiunea mea rămâne ca, aşa cum am făcut-o întotdeauna, să nu încerc nici o alianţă politică în perspectiva alegerilor din 6 decembrie. Singurul aliat pe care mi-l doresc cu toată sinceritatea este românul, românul de care astăzi prea puţin politicieni mai au grijă. Îi asigur pe români că alianţa cu mine este o alianţă care va continua să forţeze clasa politică pentru reformarea ei înseşi şi, în acelaşi timp, pentru modernizarea statului român"[103]. Aici se observă identificarea lui Traian Băsescu cu omul simplu de pe stradă, care este furat şi înşelat de moguli, politicieni şi oligarhi şi care are un singur sprijin, alianţa cu preşedintele. Omul acesta este aşadar slab şi dependent, având nevoie de un părinte care să îl protejeze (Miroiu, 2011). Prin urmare, se neagă autonomia individului şi apare figura paternă a conducătorului care îl va îngriji şi va decide în locul lui/ei.

Minorităţile sexuale par a se bucura de o părere mai bună din partea preşedintelui, care declara în 2004: „Din informaţiile mele, 20% din populaţie este afectată de acest mod de viaţă, şi v-aş ruga să luaţi notă că acest mod de viaţă nu este rezervat unei anume categorii sociale" şi cerea ca minorităţile sexuale să fie tratate „omeneşte".

În privinţa raportării la egalitatea de gen, preşedintele este convins că o femeie nu poate avea şanse de a obţine conducerea PDL sau funcţia de preşedinte[104]. Mai degrabă, femeile

---

101. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi în alegerile locale din 2008, unde PDL a obţinut 28,38%, PSD 28,22%, iar PNL 18,65%. La alegerile parlamentare, PDL a obţinut 115 mandate, faţă de 114 pentru PSD+PC.
102. Vezi şi http://www.curentul.ro/2009/index.php/2009112037137/Politic/Vreau-o-tara-in-care-statul-e-la-dispozitia-cetatenilor-si-nu-invers.html, accesat la 25.01.2011.
103. Vezi şi http://www.curentul.ro/2009/index.php/2009112437257/Politic/Basescu-Antonescu-s-a-refugiat-in-bratele-PSD-la-Geoana-omul-mogulilor.html, accesat la 25.01.2011.
104. http://www.evz.ro/detalii/stiri/basescu-exclud-un-candidat-femeie-la-presedintia-pdl-sau-a-romaniei-909330.html, accesat la 26.01.2011.

trebuie încurajate să nască cel puţin doi copii, deoarece populaţia ţării a scăzut foarte mult[105]. Cu toate acestea, dacă e vorba de bugetul statului, preşedintele se răzgândeşte şi atrage atenţia că: „În ultima vreme, România nu mai are femei, are mămici. Nu mai are copii, are bebeluşi. Toată ţara a devenit o ţară plină de mămicuţe şi bebeluşi"[106]. Iată că, paradoxal, exact cea mai vulnerabilă parte a populaţiei este cea care are de suferit cel mai mult de pe urma politicilor unui partid populist.

Ziaristul Dan Diaconescu[107] şi-a anunţat candidatura la alegerile prezidenţiale încă din 2010, când a fost eliberat din detenţie, după patru zile de arest preventiv. În 2011 a înfiinţat Partidul Poporului Dan Diaconescu (PP-DD) şi a prezentat cele 20 de puncte ale programului său electoral, printre care se numără propuneri bizare precum anularea tuturor taxelor şi impozitelor actuale şi afirmaţia că cetăţenii nu vor mai plăti rate la bănci timp de 12 luni. Aceste puncte reflectă dorinţa obţinerii unei revanşe a cetăţenilor/poporului în faţa celor care „au furat" în ultimii 20 de ani (tribunal al poporului care să judece guvernanţii incorecţi) şi unei redistribuiri echitabile a resurselor (înfiinţarea companiei naţionale „averea poporului", care va oferi dividende lunare)[108]. Toate elementele menţionate califică PP-DD drept cel mai radical şi vocal partid populist din România, cu o poziţie homofobă şi antieuropeană şi care a reuşit să obţină într-un timp foarte scurt un sprijin surprinzător de mare în rândul electoratului[109].

Deşi mai puţin înclinaţi spre utilizarea valorilor religioase, neopopuliştii români menţin legătura cu Biserica pentru a căpăta un plus de autoritate în raport cu alţi lideri politici şi sunt mai puţin eurosceptici, însă au în comun cu populiştii din Europa de Est negarea autonomiei femeilor şi, secundar, condamnarea minorităţilor sexuale.

4. Concluzii

Ideologia populistă prezintă o flexibilitate uriaşă şi poate fi încadrată în discursuri ale partidelor de stânga sau de dreapta, iar ceea ce-i permite acest lucru este referirea constantă la termenul de „popor". Poporul poate fi format din cei cu aceeaşi etnie, cultură sau clasă socială. Acestui popor i se opune o altă categorie, „elita politică", cea care ar trebui să reprezinte interesele tuturor cetăţenilor, dar care acţionează împotriva poporului. Populismul favorizează democraţia de tip direct, blamând cadrul instituţional al statului în care a apărut şi propunând remodelarea sa pentru a reprezenta cu adevărat interesele poporului. Motorul modificării este de obicei un lider carismatic, cel pe care se bazează întregul partid populist.

105. Declaraţie din 2008. Vezi şi http://www.realitatea.net/basescu-femeile-trebuie-incurajate-sa-nasca-cel-putin-cate-doi-copii_355796.html, accesat la 26.01.2011.
106. Declaraţie din 2010. Vezi şi http://www.adevarul.ro/actualitate/eveniment/Traian_Basescu_0_386361949.html, accesat la 26.01.2011.
107. Aceasta este prezentarea care apare pe web site-ul Partidul Poporului Dan Diaconescu: http://ppdd.ro/node/47, accesat la 20.04.2012.
108. Vezi şi http://ppdd.ro/content/20-de-puncte-ale-partidului-poporului, accesat la 25.04.2012.
109. Conform unui sondaj din aprilie 2012, sprijinul pentru PP-DD (17%) este mai mare decât cel pentru PD-L (16,8%) în Bucureşti. Vezi şi http://www.euractiv.ro/uniunea-europeana/articles|displayArticle/articleID_24197/Sinteza_scenei_politice_din_Romania_Premierul_Ungureanu_il_trimite_pe_Ponta_la_scoala_ca_sa_mai_citeasca_iar_liderul_PSD_ii_spune_ca_are_un_discurs_agresiv;_Partidul_lui_Dan_Diaconescu_depaseste_PDL_in_Capitala_iar_migratia_politica_continua.html, accesat la 02.05.2012.

Aşa cum se întâmplă de multe ori, realitatea socială este mult mai complexă decât cuprinde teoria, iar de multe ori analiza populismului relevă elemente împrumutate de la alte ideologii. Acesta rămâne însă autonom prin lipsa unui proiect politic grandios, prin pragmatismul său şi prin oferirea unor soluţii la probleme specifice. Transformarea economică, tehnică, culturală a societăţilor nu a primit un răspuns satisfăcător din partea partidelor politice clasice, şi nici din partea instituţiilor, ceea ce a favorizat discursul populist. Probabil că viteza valorizată de societăţile postindustriale influenţează la rândul ei aşteptările faţă de proiectele politice, societatea ideală a viitorului – propusă de dreapta sau stânga clascică – nu mai poate fi aşteptată, iar soluţiile şi recompensele trebuie primite aici şi acum. Acestor aşteptări le răspunde populismul prin simplificarea unei societăţi tot mai complexe.

Din punctul de vedere al grilei etice de analiză a ideologiei, populismul poate fi catalogat ca un promotor al paternalismului – liderul carismatic e cel care va rezolva problemele poporului –, negând astfel autonomia personală a indivizilor. De asemenea, o ideologie populistă favorizează un regim politic autoritar[110] şi pentru că atacă instituţiile, ignoră cetăţeanul/cetăţeana, subminând astfel fundamentele democraţiei. Principiul nediscriminării – un alt element al grilei de analiză – nu este nici el integrat în discursul populist, drepturi au doar cei care sunt parte a „poporului", aşa cum îl înţeleg şi definesc populiştii.

Dacă valorile etice de mai sus sunt negate de toţi populiştii, în privinţa dimensiunii de gen lucrurile sunt nuanţate în America Latină şi în Olanda, unde putem identifica, cel puţin la nivel formal, o recunoaştere a egalităţii de gen, în timp ce în alte spaţii acest lucru nu apare. Aceeaşi logică este prezentă şi în cazul dreptului mediului: populiştii din Olanda şi din ţările Americii Latine nu contestă dreptul mediului şi iau măsuri pentru protejarea acestuia.

Populismul reuşeşte să simplifice realitatea şi să ofere rezolvări unor probleme care apar în societate, fără a solicita asumarea răspunderii cetăţenilor şi, implicit, a libertăţii lor.

Referințe

Bibliografie fundamentală

1. Albertazzi, Daniele, Duncan McDonnell, *Twenty-First Century Populism : The Spectre of Western European Democracy,* Basingstoke, New York, Palgrave Macmillan, 2008.
2. Baldini, Gianfranco, Extreme Right Parties in Italy. An overview. http : //www.politik.uni-mainz.de/ereps/download/italy_overview.pdf, 2001.
3. Betz, Hans-Georg, „The two faces of radical right-wing populism in Western Europe", *Review of Politics* 55, nr. 4 (toamna 1993), p. 663.
4. Betz, Hans-Georg, *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*, Londra, MacMillan, 1994.
5. Betz, Hans-Georg, Carol Johnson, „Against the current – Stemming the tide : the nostalgic ideology of the contemporary radical populist right, *Journal of Political Ideologies* 9, nr. 3 (octombrie 2004), pp. 311-327.
6. Canovan, Margaret, „Two Strategies For The Study Of Populism", *Political Studies 30,* nr. 4 (decembrie 1982), pp. 544-552.
7. Cannon, Barry, „Class/Race Polarisation in Venezuela and the Electoral Success of Hugo Chávez : a break with the past or the song remains the same ? ", *Third World Quarterly* 29, nr. 4 (iunie, 2008), pp. 731-748.
8. Costa, Pinto, Luis, A., „Populism in Latin America", *Studies in Comparative International Development* 8, nr. 2 (vara 1973), p. 208.

110. Vezi, spre exemplu, Hugo Chavez.

9. Cuperus, Rene, „The Fate of European Populism", *Dissent* 51, no. 2 (primăvara 2004), pp. 17-20.
10. Daskalov, Roumen, „Ideas about, and reactions to modernization in the Balkans", *East European Quarterly* 31, nr. 2 (iunie 1997), p. 141.
11. Dorraj, Manochehr, Michael Dodson, „Neo-Populism in Comparative Perspective : Iran and Venezuela", *Comparative Studies of South Asia, Africa, & the Middle East* 29, nr. 1 (aprilie 2009), pp. 137-151.
12. Eatwell, Roger, „Jean-Marie Le Pen, Vladimir Zhirinovsky and the Rebirth of the Extreme Right Charismatic Leader", *Conference Papers – American Political Science Association* (28 august 2002), pp. 1-15.
13. Fedotov, G.P., „The Religious Sources of Russian Populism", *Russian Review 1*, nr. 2 (aprilie 1942), pp. 27-39.
14. Ferkiss, Victor C., „Populism : Myth, Reality, Current Danger", *The Western Political Quarterly 14,* nr. 3 (septembrie 1961), pp. 737-740.
15. Ferkiss, Victor C., „Populist Influences on American Fascism", *The Western Political Quarterly 10*, nr. 2 (iunie, 1957), pp. 350-373.
16. Fernandes, Sujatha, „Barrio Women and Popular Politics in Chávez's Venezuela", *Latin American Politics & Society* 49, nr. 3 (vara 2007), pp. 97-127.
17. Foster, Douglas, Steve Brodner, „JACOB'S LADDER", *Atlantic Monthly (10727825)* 303, nr. 5 (iunie 2009), pp. 72-80.
18. French, John D., „Understanding the Politics of Latin America's Plural Lefts (Chavez/Lula) : social democracy, populism and convergence on the path to a post-neoliberal world", *Third World Quarterly* 30, nr. 2 (martie 2009), pp. 349-370.
19. Fukuyama, Francis, *The End of History and the Last Man*, Londra, Penguin Books, 1992.
20. Hartleb, Florian, 2009, „«Europe» and the Extreme Right : Comparing Partidul România Mare and Vlaams Belang", *Romanian Journal of Political Science* 9, nr. 1, 2009, pp 59-68.
21. Hawkins, Kirk, „Populism in Venezuela : the rise of Chavismo", *Third World Quarterly* 24, nr. 6 (decembrie 2003), pp. 1137-1160.
22. Kavulla, Travis R., „«Our Enemies are God's Enemies» : The Religion and Politics of Bishop Margaret Wanjiru, MP", *Journal of Eastern African Studies*, vol. 2, nr. 2, 2008, pp. 254-263.
23. Laclau, Ernesto, „Ideology and post-Marxism", *Journal of Political Ideologies* 11, nr. 2 (iunie 2006), pp.103-114.
24. Mayr, Walter, „The Death of a Right-Wing Populist", *Spiegel*, 13 octombrie 2008.
25. Mayer, Lawrence C., Erol Kaymak, Jeff W. Justice, „Populism and the Triumph of the Politics of Identity : The Transformation of the Canadian Party System", *Nationalism & Ethnic Politics* 6, nr. 1 (primăvara 2000), pp. 72-102.
26. McDonnell, Duncan, „A Weekend in Padania : Regionalist Populism and the Lega Nord", *Politics* 26, nr. 2 (mai 2006), pp. 126-132.
27. Miroiu, Mihaela, „What is Left from Democracy ? Electoralism and Populism in Romania", *Perspective politice,* vol. IV, nr. 2, decembrie 2011, pp. 7-22
28. Moroska, Aleksandra, „Chapter 13 : Right-Wing Populism & Euroscepticism in Western and Eastern Europe – List Pim Fortuyn and League of Polish Families Comparative Approach", în *Euroscepticism & European Integration*, Centar za Politoloska Istrazivanja, 2009, pp. 297-329.
29. O'Connell, Michael, „Economic forces and anti-immigrant attitudes in Western Europe : a paradox in search of an explanation", *Patterns of Prejudice* 39, nr. 1 (martie 2005), pp. 60-74.
30. Pajović, Slobodan S., „Chavismo – A new economic and political populism in Latin America ? ", *Review of International Affairs* 60, nr. 1136 (octombrie 2009), pp. 5-18.
31. Panizza, Francisco, Romina Miorelli, „Populism and Democracy in Latin America", *Ethics & International Affairs* 23, nr. 1 (martie 2009), pp. 39-46.
32. Pilger, John, „Power to the people", *New Statesman* 135, nr. 4808 (4 septembrie 2006), pp. 14-16.
33. Pea, David, „The Politics of Populism : Germany and the American South in the 1890s", *Comparative Studies in Society and History 31*, nr. 2 (aprilie 1989), pp. 340-362.

34. Rydgren, Jens, „Is extreme right-wing populism contagious? Explaining the emergence of a new party family", *European Journal of Political Research* 44, nr. 3 (mai 2005), pp. 413-437.
35. Rupnik, Jacques, „Popular Front", *New Republic* 236, nr. 8/9 (19 februarie 2007), pp. 12-14.
36. Sawer, Marian, David Laycock, „Down with Elites and Up with Inequality: Market Populism in Australia and Canada", *Commonwealth & Comparative Politics* 47, nr. 2 (aprilie 2009), pp. 133-150.
37. Shafir, Michael, „From Historical to «Dialectical» Populism: The Case of Post-Communist Romania", *Canadian Slavonic Papers* 50, nr. 3/4 (septembrie 2008), pp. 425-470.
38. Spektorowski, Alberto, „Ethnoregionalism: The Intellectual New Right and the Lega Nord", *The Global Review of Ethnopolitics* 2, nr. 3 (martie 2003), pp. 55-70.
39. Sum, Paul E., „The Radical Right in Romania: Political Party Evolution and the Distancing of Romania from Europe", *Conference Papers – American Political Science Association*, 2008, pp. 1-32.
40. Tucker, William P., „Ezra Pound, Fascism, and Populism", *The Journal of Politics* 18, nr. 1 (februarie 1956), pp. 105-107.
41. de la Torre, Carlos, „The Resurgence of Radical Populism in Latin America", *Constellations: An International Journal of Critical & Democratic Theory* 14, nr. 3 (septembrie 2007), pp. 384-397.
42. Vincent, Louise, „Moral Panic and The Politics Of Populism", *Representation* 45, nr. 2 (iulie 2009), pp. 213-221.
43. Wear, Rae, „Permanent Populism: The Howard Government 1996-2007", *Australian Journal of Political Science* 43, nr. 4 (decembrie 2008), pp. 617-634.
44. Weyland, Kurt, „Neopopulism and neoliberalism in Latin America: Unexpected affinities", *Studies in Comparative International Development* 31, nr. 3 (toamna 1996), pp. 3-31.
45. Zaslove, Andrej, „The Politics of Exclusion: Radical Right Populism and the Lega Nord", *Conference Papers – American Political Science Association* (reuniune anuală, Washington DC, 2005), 1.

Bibliografie auxiliară

1. Adams, Paul S., „The Rise (and Fall?) of Populist Parties in Western Europe: Following in the Footsteps of the Greens", *Conference Papers – American Political Science Association* (27 august 2003), pp. 1-31.
2. Ball, Terence, Dagger, Richard, *Ideologii politice şi idealul democratic*, Iaşi, Polirom, 2000.
3. Bornschier, Simon, „Cleavage Politics and the Populist Right", *The New Cultural Conflict in Western Europe*, Pennsylvania, Temple University, 2010.
4. Deiwiks, Christa, „Populism", *Living Reviews in Democracy* 1 (ianuarie 2009), pp. 1-9.
5. Demes, Pavol, Forbing, Joerg. (ed.), *Reclaiming Democracy. Civil Society and Electoral Change in Central and Eastern Europe*, Bratislava, German Marshall Fund, 2008.
6. Gherghina, Sergiu, Sergiu Mişcoiu, *Partide şi personalităţi populiste în România postcomunistă*, Iaşi, Institutul European, 2010.
7. Hermet, Guy, *Sociologia populismului*, Bucureşti, Artemis, 2007.
8. Laclau, Ernesto, *On populism reason*, Londra, Verso, 2005.
8. Miroiu, Mihaela, *Societatea Retro*, Bucureşti, Editura „Trei", 1999.
9. Panizza, Francisco, *Populism and the mirror of democracy*, Londra, Verso, 2005.
10. Rupert, Mary, „The Patriot Movement and the Roots of Fascism", în *Windows to Conflict Analysis and Resolution: Framing our Field*, Susan Allen Nan *et al.* (ed.), Fairfax, Virginia, Institute for Conflict Analysis and Resolution, 1997, pp. 81-101.

Resurse web

http://www.adevarul.ro
http://agonist.org
http://www.amnesty.org.uk
http://www.aboriginalcanada.gc.ca
http://www.alianzabolivariana.org

http : //www.australianpolitics.com
http : //www.anc.org.za
http : //www.artigas.org.uy
http : //www.barrioadentro.gov.ve/#
http : //www.bbc.co.uk
http : //www.bec2004.ro
http : //www.capital.ro
http : //www.cadaad.org
http : //www.cbc.ca
http : //www.chavez.org.ve
http : //www.conservative.ca
http : //www-cs-students.stanford.edu
http : //www.cronicaromana.ro
http : //danielesensi.blogspot.com
http : //www.darkmatter101.org
http : //www.distinguishedwomen.com
http : //www.diplomatie.gouv.fr
http : //www.eui.eu
http : //www.euractiv.ro
http : //www.ecomagazin.ro
http : //www.economist.com
http : //europeanfeministforum.org
http : //www.equalitynow.org
http : //www.evz.ro
http : //electionresources.org/ca
http : //elies.rediris.es
http : //www.elimpulso.com
http : //encyclopedia.jrank.org
http : //findarticles.com
http : //www.freedomhouse.org
http : //www.frontnational.com
http : //www.foreignpolicy.com
http : //www.gandul.info
http : //www.greenleft.org.au
http : //www.gsp.ro
http : //www.hotnews.ro
http : //www.hrw.org
http : //www.info.gov.za
http : //www.informaworld.com
http : //www.invasor.cu
http : //ipsnews.net
http : //www.independent.co.uk
http : //www.ilpopolodellaliberta.it
http : //www.leganord.org
https : //nationalcitizens.ca
http : //www.newstatesman.com
http : //www.nelsonmandela.org
http : //www.misionribas.gov.ve
http : //www.mpd.gob.ve
http : //www.mta.ca
http : //www.mediafax.ro
http : //noberlusconiday.wordpress.com

http : //www.onenation.com.au
http : //www.onlineopinion.com.au
http : //www.pinknews.co.uk
http : //www.politicalinsightmagazine.com
http : //www.png.ro
http : //www.partidul.poporului.ro
http : //www.prosport.ro
http : //www.presidency.ro
http : //prmvulcan.wordpress.com
http : //primeministers.naa.gov.au
http : //www.progressive.org
http : //www.realitatea.net
http : //www.revista22.ro
http : //www.rosalux.de
http : //www.spiegel.de
http : //www.sacp.org.za
http : //www.suite101.com
http : //www.une.edu.au
http : //www.unitedhumanrights.org
http : //www.telegraph.co.uk
http : //data.worldbank.org
http : //venezuelanalysis.com
http : //web.worldbank.org
http : //www.ziare.com
http : //www.zf.ro
http : //www.znp.edu.pl

Partea a III-a

Ideologii moniste

Comunismul

Valentin Quintus Nicolescu

1. Introducere

În primul rând trebuie făcută o distincţie clară între doi termeni ce nu o dată sunt folosiţi sinonimic în mod eronat: socialismul şi comunismul. *Socialismul* are două surse, una în Anglia Mişcării Cartiste şi alta în Franţa lui Saint-Simon. În Anglia, termenul apare pasager în publicaţia adepţilor lui Robert Owen, *The Cooperative magazine*, în 1827, însă se va împământeni odată cu utilizarea sa în ziarul *Le Globe* (în 1832) de către Pierre Leroux, jurnalist francez asociat mişcării saint-simoniste. Etimologic pot fi identificate două origini ale termenului, ambele din limba latină: *socialis*, însemnând „a fi făcut pentru societate" (Parenteau&Parenteau, 2008, p. 88), sau, conform altor autori, *sociare*, ce înseamnă „a combina sau a împărţi cu alţii" (Vincent, 2010, p. 83). Termenul de *comunism* apare ceva mai devreme, asociat cu numele lui Gracchus Babeuf, în timpul Revoluţiei Franceze de la 1789, din punct de vedere etimologic originându-se în latinul *communis*, ce înseamnă „ceea ce este în comun". Cum vom vedea şi mai jos, cele două familii, deşi iniţial pornesc la drum împreună, se scindează în mod clar la sfârşitul secolului XIX, ruptura definitivă fiind consfinţită în 1919 de apariţia Internaţionalei a III-a comuniste. Elementul central ce separă cele două ramuri ideologice înrudite – socialismul şi comunismul – este reprezentat de strategia prin care au în vedere realizarea programului de acţiune politică implicat de viziunea lor comună asupra lumii: *socialiştii* sunt adepţii căii reformiste, în timp ce *comuniştii* sunt revoluţionari (Parenteau&Parenteau, 2008, p. 84). Trebuie totuşi menţionat aici faptul că, din perspectiva ideologică a comuniştilor, socialismul este doar o etapă istorică, şi nu o mişcare politică în sine, această poziţie specifică datorându-se dorinţei exprese de a menţine unitatea şi coerenţa ideologică a stângii aşa cum o înţeleg ei. Reformiştii apar din această perspectivă ca o formulă contaminată de elemente ideologice liberal-burgheze care face – conştient sau nu – jocul clasei dominante, în timp ce comuniştii revoluţionari apar ca singurii păstrători ai purităţii doctrinare originate în scrierile fondatorilor (Vincent, 2010, p. 85).

2. Ideile şi istoria

2.1. *Conceptele fundamentale ale ideologiei comuniste*

Ca poziţie ideologică, orientarea comunistă contestă ordinea existentă, pe care o consideră a fi în mod fundamental inechitabilă. Prin ordine existentă înţelegem aici nu doar instituţiile politice, sociale sau economice la nivel statal, ci şi cele existente la nivel global. Acestea, spun comuniştii, sunt incapabile să ofere o distribuţie echitabilă a puterii, a bunurilor sau a drepturilor şi libertăţilor în societăţile particulare sau în cea globală. Cauza principală a acestei ordini injuste este identificată în *sistemul economico-politic capitalist*, apărut în urma revoluţiilor politice din secolele XVII-XVIII din Anglia, Franţa şi Statele Unite şi a Revoluţiei Industriale din secolele XVIII-XIX. Astfel, capitalismul este văzut drept un sistem ce concentrează bogăţia şi puterea în mâinile unei minorităţi, condamnând totodată majoritatea la sărăcie şi neputinţă (Eccleshall *et al.*, 2003, p. 75). Din punct de vedere ideologic, comuniştii încearcă să răspundă acestei stări de fapt în trei feluri : propunând o critică a ordinii existente, sugerând alternative la aceasta, respectiv formulând o teorie privind tranziţia către o nouă organizare a societăţii.

Precursorii ideologici ai comunismului sunt aşa-numiţii socialişti utopici. Denumirea acestora se originează în scrierile lui Karl Marx şi Friedrich Engels[1]. Acesta din urmă distinge între gândirea lui Marx şi cea a predecesorilor, pe aceasta din urmă considerând-o drept neştiinţifică. Adjectivul „utopic" este derivat dintr-o specie aparte de literatură politică – cea utopică –, numită astfel după lucrarea din 1515 a lui Tomas Morus, *Utopia*[2]. Socialiştii utopici – Mably, Babeuf, Saint-Simon, Owen, Fourier, Morelly, Blanc sau Cabet – au reprezentat într-o foarte mare măsură o continuare radicală a spiritului şi a idealurilor revoluţionare de la 1789, mai precis a tendinţei de aplicare a raţiunii în corectarea nejunsurilor societăţii capitaliste aflate în plin avânt. Idealurile iluministe ale libertăţii şi egalităţii nu fuseseră, în opinia radicalilor, urmărite până la ultimele lor consecinţe, ci mai degrabă fuseseră limitate de interesele particulare ale burgheziei, devenită dominantă politic. Această situaţie dăduse naştere unei noi forme de injustiţie, ce o înlocuia în mod nefericit pe cea a monarhiei absolute cu cea a exploatării capitaliste, dublată de excluderea de la drepturile politice a celor exploataţi. Revoluţia, din acest punct de vedere, nu făcuse decât să substituie o problemă socială, politică şi morală cu alta.

Formele în care gândirea primilor comunişti caută să rezolve problemele menţionate mai sus sunt extrem de variate, însă pot fi identificate o serie de trăsături comune : critica proprietăţii private ; critica inegalităţii sociale şi valorizarea egalităţii ; accentul pus pe

1. Este vorba despre *Manifestul Partidului Comunist*. În ceea ce-l priveşte pe Engels, mă refer aici în special la lucrările sale *AntiDühring* şi *Dezvoltarea socialismului de la utopie la ştiinţă*.
2. Literatura utopică este îndeobşte originată în *Republica* lui Platon, ce propunea planul unei organizări sociale perfecte, care să aibă în fruntea cetăţii pe Regii Filosofi (Ney, 2008, pp. 62-63). Asemenea proiecte ale unei guvernări viitoare perfecte, ideale, vor apărea recurent în gândirea politică occidentală, având fie o sorginte religioasă, fie una filosofico-politică. Cele mai cunoscute astfel de texte sunt, pe lângă cel al lui Morus, *Cetatea Soarelui* a lui Tommaso Campanella (1568-1639), *Nova Atlantis* (1624) a lui Francis Bacon (1561-1626), *The Commonwealth of Oceana* (1656) a lui James Harrington (1611-1677) sau, mai târziu, *Icaria* lui Etienne Cabet (1788-1856). Utopiile religioase creştine se revendică de la Ambrozie, episcopul Milanului (în a doua jumătate a secolului IV), John Wycliffe şi John Ball în Anglia, Savonarola în Italia sau Thomas Münzer în Germania. Cuvântul „Utopia" a fost creat de Thomas Morus prin alăturarea negaţiei *ou-* şi a termenului *topos* (loc) în limba greacă, pentru a desemna irealitatea republicii pe care o descria în lucrarea sa : locul de nicăieri.

importanţa muncii ; încrederea în perfectibilitatea fiinţei umane ; ideea conform căreia utopia nu este un simplu ideal, ci trebuie să fie rezultatul unei construcţii conştiente şi raţionale impuse societăţii, în conformitate cu ordinea naturală. Utopiştii au căutat să grăbească apariţia unei societăţi mai bune nu doar prin scrierile lor, ci şi prin repetatele lor încercări practice de inginerie socială. Probabil că cele mai cunoscute nume în acest sens sunt cele ale lui Rober Owen şi Charles Fourier, cel din urmă numărând printre emulii săi şi pe tânărul român Theodor Diamant. Acesta va încerca să aplice ideile maestrului său francez prin întemeierea unui falanster în localitatea Scăieni din judeţul Prahova[3].

Revenind la distincţia făcută de Engels în privinţa gânditorilor socialişti – utopici şi ştiinţifici –, încă dominantă în ştiinţele politice, trebuie menţionat faptul că nu putem vorbi despre etape succesive în istoria gândirii ci, mai degrabă, despre existenţa a două curente distincte care împărtăşesc origini intelectuale comune[4].

Comunismul marxist intră în scenă odată cu publicarea în 1848 de către Marx şi Engels a *Manifestului Partidului Comunist*[5]. Deşi impactul iniţial a fost redus, trecerea timpului îl va consacra drept unul dintre textele fondatoare ale comunismului modern. Practic, ansamblul operei lui Marx şi Engels va reprezenta fundamentul teoretico-ideologic pornind de la care se vor edifica de-a lungul secolului XX toate regimurile de tip comunist. Influenţa pe care gândirea celor doi a exercitat-o asupra mişcării comuniste este indiscutabilă, despre Marx în particular afirmându-se că „a afectat cursul istoriei secolului XX mai mult decât oricare alt gânditor" (Worsley, 2002).

În această secţiune a capitolului voi încerca o abordare sintetizatoare a principalelor componente conceptuale ale ideologiei comuniste. În acest sens, voi urmări dezvoltarea ideologiei urmărind structurarea ei în timp, de la Marx şi Engels până la Mao Zedong şi Fidel Castro. Scopul paragrafelor ce urmează este de a creiona un cadru general ideologic, şi nu de a intra în amănuntele sau subtilităţile fiecărei abordări în parte.

2.2. *Marxismul ortodox*

Gândirea politică a fondatorilor este considerată în genere ca fiind prolixă şi nu o dată contradictorie. Cauzele acestei stări de lucruri se pot identifica în special în faptul că avem de-a face cu o operă extinsă de-a lungul unei perioade foarte lungi de timp, ceea ce indică existenţa unei evoluţii a gândirii celor doi, de la scrierile de început, precum *Manuscrisele filosofico-economice de la 1844* sau *Ideologia germană*, şi până la cele de maturitate, precum *Capitalul* sau *AntiDühring*. Din această perspectivă, poziţiile ideologice ale lui Marx şi Engels se modifică evident în timp, creând confuzie în rândurile exegeţilor de mai târziu. Poate cel mai elocvent exemplu îl constituie atitudinea lui Marx cu privire la Rusia. Dacă iniţial apreciase că Imperiul Ţarist era autoritar şi nedezvoltat din punct de vedere capitalist, excluzând ferm posibilitatea revoluţiei socialiste aici, cercetările pe care le-a

3. Mai multe referinţe privind activitatea lui Diamant oferă lucrarea lui I. Cojocaru şi Z. Ornea *Falansterul de la Scăieni* (1966).
4. Un bun exemplu al continunităţii socialismului non-marxist îl reprezintă *Fabian Society* din Marea Britanie, iniţiată la sfârşitul secolului XIX şi care continuă să existe şi astăzi. Vezi şi capitolul dedicat socialismului şi social-democraţiei din acest manual.
5. Textul a fost redactat pentru un grup obscur de radicali germani rezidenţi în Londra, grupaţi în Liga celor Drepţi. Engels a reuşit să îi facă să îşi schimbe numele în Liga Comuniştilor şi să adopte *Manifestul* ca text programatic.

întreprins ulterior au modificat simţitor această teză. În februarie 1881, Vera Zasulici, o socialistă narodnică[6], îi scrie lui Marx pentru a-l întreba în ce măsură considera industrializarea drept o condiţie obligatorie pentru introducerea socialismului. Răspunsul îi va surprinde extrem de plăcut pe narodnici şi îi va înfuria pe adepţii ortodoxismului, precum Plehanov : Marx considera că o revoluţie socialistă nu era exclusă în Rusia, pornind de pe bazele obştilor săteşti tradiţionale – *mir* (Service, 2007, p. 30).

În al doilea rând, scrierile lui Marx, în special, sunt greu de parcurs, necesitând din partea cititorului o pregătire temeinică în domenii variate, precum economia, filosofia, sociologia ş.a.m.d., şi dovedindu-se astfel a fi aproape inaccesibile celor cărora în ultimă instanţă li se adresau, muncitorilor. Se dovedea necesară, cel puţin la un anumit nivel, elaborarea unui corp de idei clare şi inteligibile marii mase, un demers popularizator.

Consecinţa acestor stări de lucruri a constat în apariţia unei formule sintetice şi uşor de înţeles – *marxismul* –, la naşterea căreia au contribuit în primul rând Friedrich Engels, Karl Kautsky şi Gheorghi Plehanov. Cele mai relevante lucrări şi documente ce sintetizează această abordare sunt, pe lângă textul esenţial al *Manifestului Partidului Comunist*, redactat de Marx şi Engels : *AntiDühring*, *Dialectica naturii* şi *Dezvoltarea socialismului de la utopie la ştiinţă* ale lui Engels, *Lupta de clasă*, *Doctrina economică a lui Karl Marx*, *Thomas Morus şi Utopia sa* ale lui Karl Kautsky, *Eseu despre istoria materialismului, Concepţia materialistă a istoriei*, *Probleme fundamentale ale marxismului* ale lui Plehanov sau Programul de la Erfurt al PSD German (1891) redactat de Kautsky şi de Bernstein.

Probabil cea mai controversată problemă legată de apariţia marxismului o reprezintă reducţionismul său evident şi respectiv întrebarea – legitimă de altfel – dacă Marx însuşi ar fi fost de acord cu modul în care ideile i-au fost interpretate. În special contribuţia lui Engels este în această privinţă extrem de importantă, prietenul lui Marx influenţând decisiv modul în care ideile acestuia au rămas în posteritate.

Din punct de vedere ideologic, rezultatul operaţiunii de simplificare de care aminteam mai sus a căpătat denumirea de *materialism dialectic* (sau de *socialism ştiinţific*) şi oferă o imagine profund deterministă[7] asupra lumii. Liniile directoare al materialismului dialectic se centrează în jurul concepţiei de dinamică a lumii generată de contradicţiile interne ce operează la nivelul oricărui proces natural. Această viziune se originează, pe de-o parte, în teoria darwinistă[8]

---

6. **Socialismul narodnicist (sau populism)** – direcţie ideologică rusă apărută în a doua jumătate a secolului XIX ce se fundamentează pe ideea „întoarcerii la popor" : intelectualitatea are obligaţia de a merge în zonele rurale şi de a-i educa pe ţărani în vederea iniţierii schimbării sociale radicale. Narodnicii respingeau necesitatea dezvoltării capitaliste în contextul particular al Rusiei, propunând în schimb o utopie socialistă bazată pe obştile ţărăneşti şi pe mica producţie de bunuri. Printre reprezentanţi au fost Herzen, Cernîşevski, Mihailov, Lavrov.
7. **Determinism** – concept filosofic ce postulează că toate evenimentele, inclusiv acţiunile omului-sunt predeterminate (Flew, 1996, p. 202). În cazul marxismului ortodox, reprezintă concepţia conform căreia factorii economici şi tehnologici determină modul de organizare a societăţii. Istoria umană este astfel o succesiune de epoci ce conduc inexorabil către comunism. Acţiunea individuală, deşi relevantă, nu este determinantă pentru a stabili direcţia istoriei.
8. **Darwinism** – concepţie originată în lucrările lui Charles Darwin (1809-1882) ce priveşte modul în care organismele vii evoluează în urma selecţiei naturale (mod de selecţie a indivizilor sau speciilor ce favorizează adaptarea la mediul existent) (Flew, 1996, p. 86). Darwinismul social preia ideile lui Darwin despre lumea naturală şi le aplică lumii sociale. Astfel, legea supravieţuirii celui mai bine adaptat este translatată la nivelul societăţilor sau civilizaţiilor, încercând să ofere o explicaţie privind evoluţia acestora, dar şi structurile normativ-instituţionale particulare pe care le dezvoltă. Principala problemă pe care o ridică această abordare constă în asocierea ei cu o formă de imperativ moral sau politic, justificând programe sau acţiuni politice. Nu doar marxismul a fost influenţat de darwinismul social, ci şi fascismul.

şi, pe de alta, în metoda dialectică[9] pe care marxismul o preia de la Hegel. Astfel, evoluţia naturală are loc în mod dialectic, în urma ciocnirii tendinţelor sau forţelor opuse din cadrul tuturor fenomenelor (Femia, în Eatwell şi Wright, 1994, p. 105). O logică similară se aplică şi fiinţei umane : conştiinţa este din această perspectivă produsul existenţei materiale, mai precis al modului în care indivizii umani interacţionează între ei şi cu natura pentru a-şi produce mijloacele necesare traiului.

De aici rezultă şi viziunea asupra istoriei umane, ca extensie a celei naturale, însă în termenii săi specifici – ai exploatării şi ai conflictului dintre cei bogaţi şi cei săraci. „Istoria oricărei societăţi de până azi este istoria luptei de clasă" (Marx şi Engels, [1848] 1949, p. 9), scriau fondatorii marxismului în *Manifestul Partidului Comunist*, subliniind faptul că şi în studierea societăţilor umane este posibilă identificarea unor legităţi similare celor existente în lumea ştiinţelor naturii. Prin asumarea inflexibilă a acestei afirmaţii, marxismul ortodox oferă şi o viziune specifică asupra modului în care societăţile umane evoluează de-a lungul timpului : istoria umană poate fi descrisă în termenii aparent simpli ai unui mecanicism cauzal originat la nivelul factorilor materiali (tehnologici şi economici). Istoria se înfăţişează astfel drept o succesiune de epoci clar identificabile, numite *moduri de producţie*. Acestea sunt determinate în mod fundamental de nivelul de dezvoltare tehnologică (ce defineşte forţele de producţie) şi de tipul relaţiilor de proprietate (ce determină forma relaţiilor de producţie). Relaţiile de proprietate sunt şi cele ce definesc structura unei societăţi, determinând apariţia claselor sociale : indivizii pot fi grupaţi în funcţie de raportarea lor la proprietatea asupra mijloacelor de producţie, astfel putând fi identificate cel puţin două clase antagonice : cea dominantă sau exploatatoare (a proprietarilor) şi cea dominată sau exploatată (a celor lipsiţi de proprietate). Suprastructura societăţii (ideile dominante, sistemul juridic, organizarea politică, artele, filosofia ş.a.m.d.) derivă din structura economică şi de clasă, reflectând ideile clasei dominante.

Structura oricărei societăţi din istorie poate fi aşadar explicată prin aplicarea asupra ei a unei scheme relativ simple, precum cea de mai jos :

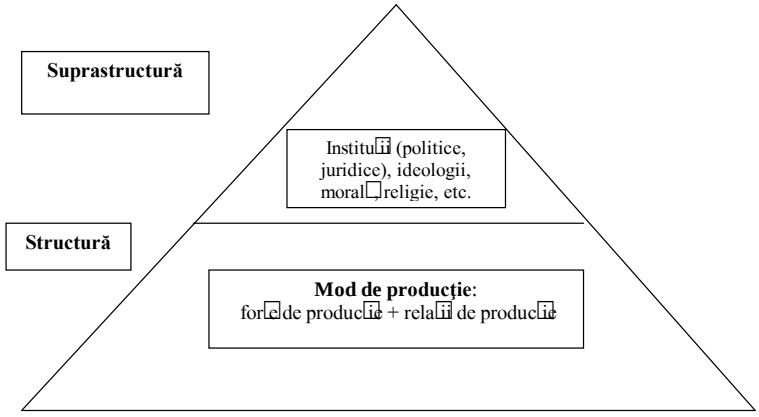

9. **Dialectică** – metodă filosofică. Termenul se originează în limba greacă, însemnând „a dialoga". Există mai multe tipuri de dialectică – socratică, platoniciană, aristotelică, kantiană, hegeliană, marxistă. Cea marxistă se originează în cea hegeliană, din care păstrează ideea contradicţiei ca motor intern al dialecticii, dar şi schema generală după care aceasta se desfăşoară – teză-antiteză-sinteză. Engels, în *Dialectica naturii*, vine să mai adauge trei legi ale dialecticii : 1. transformarea cantităţii în calitate ; 2. întrepătrunderea (unitatea şi opoziţia) contrariilor ; 3. negarea negaţiei (Bottomore, 2001, p. 148).

Istoria apare deci ca fiind o succesiune de moduri de producţie, marxismul ortodox identificând 5 asemenea etape : comuna primitivă, sclavagismul, feudalismul, capitalismul şi socialismul (care, la rândul său, se împarte în socialism şi comunism). Trecerea de la un mod de producţie la altul este în general violentă, fiind rodul acumulării în timp a contradicţiilor interne ce finalmente produc o schimbare calitativă majoră. Aceasta se reflectă pe plan politic prin revoluţii violente precum cea franceză de la 1789, când burghezia îşi asumă rolul de clasă dominantă, detronând aristocraţia de tip feudal. Pe aceeaşi logică, spun marxiştii ortodocşi, va avea loc şi trecerea de la capitalism la socialism – revoluţia violentă a proletariatului va duce la desfiinţarea burgheziei în calitatea ei de clasă dominantă, eliminând exploatarea şi punând punct istoriei ca luptă de clasă. După cum se poate observa cu uşurinţă, succesiunea modurilor de producţie reflectă viziunea fundamental deterministă a marxismului ortodox, ce consideră socialismul şi comunismul (aflate în viitor) ca urmând cu necesitate capitalismului.

Atât Marx, cât şi Engels provin din Germania, însă şi-au petrecut cea mai mare parte a vieţii active în străinătate, cu precădere în Anglia (Marx în Londra, iar Engels în Manchester). Ambii au avut preocupări jurnalistice, însă doar Marx a fost nevoit să trăiască de pe urma scrisului. Engels, deşi s-a dovedit încă din adolescenţă un strălucit jurnalist social-politic, dar şi autor de critici filosofice (Carver, 2003, p. 1), va trebui să se ocupe de afacerile familiei sale[10]. Acest lucru nu îl va împiedica să scrie (singur, dar şi alături de Marx) şi, în acelaşi timp, îi va permite să îl susţină material pe prietenul său în desele perioade de lipsuri cu care acesta s-a confruntat de-a lungul exilului său britanic. Cei doi s-au întâlnit la Paris în 1844, moment ce a marcat debutul unei relaţii intelectuale care va dura până la moartea lui Marx, în 1883[11].

Activitatea politică a lui Marx se va concentra în special în jurul activităţii sale publicistice şi teoretice, dar va avea şi aspecte practice, precum implicarea sa în Internaţionala I, fondată în 1864 (Brown, 2009, p. 19). După ce guvernul prusac interzice în 1843 *Gazeta Renană* (*Rheinische Zeitung*, de orientare hegeliană de stânga), al cărei redactor-şef era Marx, acesta decide să se refugieze la Paris, plănuind să editeze de acolo *Analele Franco-Germane* (*Deutsch-Französische Jahrbücher*). Nu va reuşi să tipărească decât un număr, date fiind dificultăţile pe care le-a avut cu distribuţia în Prusia, dar şi cu colegii hegelieni de stânga, cu care începuse să aibă divergenţe puternice. În perioada petrecută la Paris, Marx se va întâlni şi cu Proudhon[12], cu care iniţial se va împrieteni, dar ale cărui idei le va dezavua mai târziu violent în lucrarea *Mizeria filosofiei* (1847). Tot în această perioadă va începe redactarea, uneori alături de Engels, a unor diferite texte ce vor apărea mult după moartea sa, precum *Manuscrisele filosofico-economice* din 1844, respectiv *Ideologia germană* (pe care o va termina la Bruxelles) (Coser, 1977, pp. 61-62). În 1845 va fi expulzat din Franţa,

10. De altfel, fabrica de textile a familiei sale îi va prilejui lui Engels primele analize critice ale capitalismului, bazate pe observarea directă a condiţiilor de muncă ale proletarilor. Cu toate acestea, mai târziu s-a dovedit că metoda lui Engels fusese mai mult decât subiectivă, iar presupusa sa implicare directă doar un mit (Carver, 2003, pp. 14, 18-20).
11. Şi, de fapt, până la moartea lui Engels, acesta asumându-şi după 1883 sarcina de a pune în ordine notele lui Marx şi de a le publica. Astfel au apărut şi restul volumelor *Capitalului*, doar primul văzând lumina tiparului în timpul vieţii lui Marx, în 1867.
12. Tot în această perioadă, Marx se va familiariza cu scrierile socialiştilor francezi – Blanqui, Barbès, Blanc sau Saint Simon – şi îl va întâlni şi pe Bakunin, viitorul său adversar din Internaţională (Berlin, 1959, pp. 99-100).

la presiunile guvernului prusac, şi se va retrage la Bruxelles, unde se va întâlni pentru prima oară cu revoluţionarii germani grupaţi în Liga celor Drepţi[13].

În 1848, Marx şi Engels redactează *Manifestul Partidului Comunist*, care va fi publicat cu doar câteva luni înaintea izbucnirii Revoluţiei. În această broşură va apărea pentru prima oară celebra lozincă „Proletari din toate ţările, uniţi-vă!". După eşecul episodului revoluţionar paşoptist, cel mai important moment îl reprezintă înfiinţarea Asociaţiei Internaţionale a Muncitorilor, numită ulterior şi Internaţionala I, pentru a o distinge de alte asociaţii similare ce au apărut mai târziu[14].

Marx şi Engels vor jura un rol important în evoluţia acestei prime Internaţionale, nefiind greşit să afirmăm că au contribuit esenţial la desfiinţarea acesteia, în 1876. Internaţionala I va fi marcată de profunde conflicte ideologice interne, ce va opune facţiunea marxistă pe rând lassallienilor, sindicaliştilor englezi, proudhonienilor, anarhiştilor bakuninişti şi blanquiştilor (Ney, 2008, p. 521). În final, inalmente, Marx va câştiga toate aceste bătălii, dar cu preţul însăşi desfiinţării Asociaţiei[15]. Principalele acuze aduse lui Marx au fost intoleranţa ideologică şi autoritarismul de care a dat dovadă pe toată perioada implicării sale în activităţile Internaţionalei. Cu toate acestea, intransigenţa sa a contribuit decisiv la succesul pe care marxismul îl va repurta ulterior la scară europeană.

După desfiinţarea primei Internaţionale în 1876 şi după moartea lui Marx în 1883, Engels va trece în fruntea mişcării muncitoreşti pentru următorii 12 ani, luptându-se să menţină linia ortodoxă a marxismului. Va fi susţinut de Karl Kautsky în Germania, de Henry Hyndman în Marea Britanie, Antonio Labriola în Italia, Plehanov în Rusia sau Jules Guesde şi Paul Lafargue în Franţa (Dreyfuss, 2000, p. 33). În 1889, la Paris va avea un congres al muncitorilor de orientare marxistă. Acesta va reprezenta *de facto* actul de naştere al celei de-a doua Internaţionale şi totodată „capturarea" socialismului de către marxism, cel puţin la nivelul continentului european (Sassoon, 2010, p. 5). Marxismul va câştiga tot mai mulţi adepţi odată cu succesele celui mai puternic partid socialist de pe continent, cel german. Aceasta va fi şi perioada ascensiunii aşa-numitului „marxism vulgar" (sau „marxismul celei de-a doua Internaţionale") – o variantă simplificată şi vulgarizatoare a gândirii lui Marx, printre ai cărei promotori energici se va afla chiar Engels. În această perioadă, impresionat de evoluţiile social-democraţilor germani, părea a înclina către abandonarea tezei revoluţionarismului, în favoarea uneia reformiste nonviolente. Aceste aparente neclarităţi de poziţie ale ultimului dintre fondatori vor avea mai târziu repercusiuni grave, conducând finalmente către ruptura comunişti/social-democraţi pe linia de clivaj revoluţionar/reformist, aceasta fiind precipitată şi de izbucnirea Primului Război Mondial. În cadrul Partidului Social Democrat German, dezbaterea între cele două poziţii este iniţiată în 1898 şi va lua sfârşit abia în 1903. Este vorba despre celebra discuţie deschisă de Eduard Bernstein în privinţa

13. Liga celor Drepţi era în curs de dizolvare în momentul în care Marx ajunge la Bruxelles. Era alcătuită din revoluţionari comunişti inspiraţi de ideile lui Wilhelm Weitling (croitor la origine, devenit activist revoluţionar) (Berlin, 1959, p. 145). După dizolvare, va fi succedată de Liga Comuniştilor. Acesteia i se va afilia grupul de muncitori germani din Londra – Asociaţia Pentru Educaţie a Muncitorilor Germani – care va deveni ulterior centrul londonez al Ligii Comuniştilor şi care îi va cere lui Marx să redacteze textul ce avea să devină ulterior *Manifestul Partidului Comunist*.
14. Este vorba de Internaţionala a II-a (socialistă), a III-a (comunistă) şi a IV-a (troţkistă).
15. Mai târziu, anarho-sindicaliştii o vor reînfiinţa, considerând că au fost pe nedrept expulzaţi la Congresul de la Haga din 1872. Descendenta anarhistă există şi astăzi, sub numele de Asociaţia Internaţională a Muncitorilor, fiind dominată de sindicatele anarhiste spaniole şi latino-americane. La ora la care scriu aceste rânduri, ultimul congres al AIM a avut loc în Brazilia, în 2009.

teoriei, strategiei şi tacticii politice a socialiştilor, cunoscută sub numele de revizionism[16]. Dezbaterea privind revizionismul va diviza profund partidul, practic după înfrângerea lui Bernstein conturându-se cu claritate cele două mari tabere : social-democrată şi comunistă (Nettl, 1965, p. 71). După pierderea alegerilor în 1907, grupul marxist ortodox majoritar se divizează tot mai puternic şi, din 1910 şi până la începutul Războiului Mondial, cele două direcţii se vor îndepărta continuu, propunând seturi alternative de politici privind problemele sau provocările cu care era confruntat partidul[17]. Cele două tabere se vor găsi în permanenţă pe poziţii adverse, iar luptele, date iniţial pe tărâmul problemelor organizatorice, vor lua amploare odată cu izbucnirea războiului mondial. Interesat de luptele din sânul socialismului german devine în această perioadă şi Vladimir Ulianov, zis Lenin, liderul facţiunii radicale bolşevice a social-democraţilor ruşi. Lucrarea sa *Ce-i de făcut ?* va atrage atenţia stângii din Partidul Social Democrat German, în special Rosei Luxemburg. Războiul mondial îl va propulsa pe obscurul Lenin în fruntea primei revoluţii comuniste victorioase, în 1917. Până atunci însă, Internaţionala a II-a va sucomba sub tăvălugul conflictului mondial, marcată de neputinţa reală de a reacţiona unitar în faţa mobilizării şi a votării creditelor de război. Internaţionalismul proletar va cădea pradă naţionalismului războinic pe întreg cuprinsul continentului.

2.3. *Leninismul*

Vladimir Ulianov, zis Lenin (1870-1924), va contribui pe trei direcţii la dezvoltarea gândirii comuniste – teoria partidului, teoria revoluţiei şi analiza capitalismului. Lucrările esenţiale în acest sens sunt *Dezvoltarea capitalismului în Rusia* (1899), *Ce-i de făcut ?* (1902), *Statul şi revoluţia* (1917), respectiv *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului* (1916).

În *Ce-i de făcut ?* Lenin dezvoltă un argument extrem de puternic în ceea ce priveşte conştiinţa revoluţionară a proletariatului în relaţia cu instituţiile reprezentative de tip burghez. Poziţia liderului bolşevic cuprindea trei elemente-cheie : 1. Prin eforturi proprii, clasa muncitoare nu poate atinge decât o conştiinţă de tip sindicalist, orientată către obţinerea de avantaje punctuale pentru proletariat, dar nu în sensul unei viziuni ample, revoluţionare, care să aibă drept scop final refundarea întregii societăţi ; 2. conştiinţa socialistă, fiind străină vieţii de zi cu zi a proletariatului, trebuie să fie dezvoltată de către intelectualii burghezi şi apoi oferită maselor muncitoare ; şi 3. faptul că partidul nu trebuie să fie alcătuit din membrii clasei muncitoare, ci *pentru* aceasta, originea socială nefiind importantă în raport cu determinarea ideologică a *revoluţionarilor de profesie* ce alcătuiesc *avangarda proletariatului*, partidul revoluţionar. Lenin inversează tezele lui Marx, propunând ideea

16. **Revizionism** – curent în social-democraţia germană de la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX. Principalul reprezentant este Eduard Bernstein (1850-1932). Critica pe care acesta o va aduce fundamentelor marxismului (lupta de clasă şi materialismul istoric) va pune bazele social-democraţiei moderne. Bernstein credea că, în loc să aştepte prăbuşirea capitalismului profeţită de Marx şi Engels, socialiştii trebuie să se implice activ în reformarea sistemului existent. Astfel, va condamna pasivitatea politică indusă de teoria materialismului istoric în privinţa atingerii socialismului, favorizând agenţii umani în detrimentul structurilor mari istorice – voinţa umană reflectată în acţiunea politică va fi cea care, în viziunea lui Bernstein, va conduce către instaurarea socialismului, şi nu încrederea oarbă în determinismul istoric (Berman, 2006, pp. 14-15).

17. Iar succesul electoral din 1912, care le va aduce socialiştilor 110 locuri în Reichstag, nu va face decât să adâncească divergenţele dintre ortododocşii conduşi de Kautsky şi stânga radicală din partid.

revoluţiei de sus în jos, ce va fi preluată mai apoi de întreaga mişcare comunistă (Femia, în Eatwell şi Wright, 1994, p. 107). Condiţiile politice specifice ale Rusiei prerevoluţionare l-au determinat de asemenea pe Lenin să dezvolte un nou principiu organizaţional al partidului, numit *centralism democratic*, care mai târziu va deveni literă de lege în privinţa modului de luare a deciziilor în regimurile comuniste. Centralismul democratic era propus ca un remediu împotriva facţionalismului în partid şi iniţial se rezuma la expresia „libertate de discuţie, unitate de acţiune" (Bottomore, 2001, p. 135). Ulterior, cum vom vedea, Stalin îl reformulează pentru a se plia pe realităţile comunismului de stat.

În *Statul şi revoluţia*, lucrare redactată chiar în perioada de debut a revoluţiei ruse din 1917[18], Lenin reia cu precădere argumentele lui Engels în ceea ce priveşte procesul revoluţionar şi paşii de urmat în instituirea puterii proletariatului. Este, ca şi fondatorii, influenţat de experienţa Comunei din Paris[19] (1871), însă combină ideile originare cu propriile sale interpretări. Astfel, revoluţia nu poate fi altfel decât violentă, scopul său final constând în completa distrugere a aparatului statal burghez (Evans, 1987, p. 5) şi înlocuirea sa cu un model similar celui din Franţa lui 1871, bazat pe consiliile muncitorilor, ţăranilor şi soldaţilor (soviete). Însă problema principală de care se lovea Lenin era absenţa unui proletariat numeros în Rusia, condiţie care, în termenii teoriei marxiste, era esenţială pentru ca revoluţia socialistă să poată avea loc. Inversând din nou ideile lui Marx şi inspirându-se de la *socialiştii narodnici*, Lenin va argumenta în favoarea cooptării ţărănimii în rândul clasei revoluţionare alături de proletariat. Teza leninistă va fi preluată mai apoi de uriaşa majoritate a mişcărilor comuniste din Lumea a Treia, inspirându-le discursul ideologic şi acţiunea politică până astăzi.

Analiza sistemului capitalist profesată de Lenin pune accentul pe dimensiunea globală a fenomenului capitalist şi pe anumite transformări prin care acesta trecuse de la Marx încoace. Preluând multe din ideile lui John A. Hobson[20], Lenin consideră că lumea capitalistă trecuse într-o fază superioară, pe care o numeşte *imperialism*, ale cărei caracteristici le sintetizează în cinci puncte: 1. concentrarea producţiei şi capitalului; 2. concentrarea capitalului bancar cu cel industrial şi formarea pe această bază a capitalului financiar şi a oligarhiei financiare; 3. exportul de capital ce se substituie ca importanţă exportului de mărfuri practicat în capitalismul industrial; 4. apariţia grupurilor monopoliste internaţionale ce au drept scop împărţirea lumii; şi 5. finalizarea împărţirii politico-teritoriale a globului între marile puteri capitaliste (Lenin, [1916] 1970, p. 99). Consecinţa firească a acestei noi etape evolutive o constituie pe de o parte globalizarea exploatării, respectiv apariţia

18. Şi neterminată tocmai din cauza precipitării evenimentelor, care l-au împiedicat pe Lenin să mai scrie, acesta preferând să se implice activ în revoluţie.
19. **Comuna din Paris** a fost probabil cea mai mare insurecţie urbană din secolul XIX. Pe fondul înfrângerii Imperiului lui Napoleon al III-lea la Sedan şi al proclamării Republicii, izbucneşte războiul civil între nou proclamatul Guvernământ Naţional al celei de-a Treia Republici şi Comuna proclamată la Paris. Termenul de „comună" desemnează în fapt guvernământul local al unui oraş. Experimentul politic parizian va dura 72 de zile, de la 18 martie la 28 mai 1871, şi va rămâne în istorie drept prima încercare de cucerire a puterii de către muncitori. Evenimentul îi va inspira pe socialişti, pe comunişti şi pe anarhişti (Edwards, 1973, pp. 9-10).
20. **John A. Hobson** (1858-1940) – economist britanic, asociat curentului liberal-social. Lucrarea sa *Imperialismul* (1902) îi va influenţa pe Lenin şi Troţki şi va fi extrem de apreciată de John Maynard Keynes. Hobson considera că la originea conflictelor internaţionale se aflau politicile imperiale, conduse de dorinţa de a găsi noi pieţe şi oportunităţi de investiţii, ce au avut ca rezultat exploatarea coloniilor. Cu alte cuvinte, lăcomia este cea care a condus către agresiune şi militarism.

războaielor de tip imperialist, precum Primul Război Mondial. Teza imperialismului va face carieră, inspirând nu doar autori asociaţi ideologic comunismului, ci şi cercetători din cadrul ştiinţelor sociale şi politice[21].

Schimbările petrecute în societatea capitalistă occidentală, precum şi cele intervenite în sânul mişcării muncitoreşti internaţionale după moartea lui Marx şi mai apoi a lui Engels i-au determinat pe unii dintre adepţii socialismului să se convingă de necesitatea întoarcerii la ortodoxia ideologică. Aceasta presupunea o reconsiderare a dimensiunii violent-revoluţionare a marxismului, în condiţiile în care deziderateле mişcării întârziau să se împlinească. Dacă la dreapta se situau revizioniştii de care am amintit deja, la stânga îi aflăm pe radicali, precum Lenin, Rosa Luxemburg sau Karl Liebknecht. Aceştia din urmă (în special Lenin), spre deosebire de revizioniştii precum Eduard Bernstein, considerau că idealul comunist poate fi impus societăţii în urma unui act revoluţionar violent, de către o minoritate conştientă din punct de vedere ideologic – avangarda proletariatului (Berman, 2006, p. 14). Radicalii acuzau revizionismul că încearcă înlocuirea marxismului cu o formulă ideologică nouă, abandonând astfel însuşi nucleul doctrinar al socialismului. Poate cel mai clar exemplu îl constituie lucrarea Rosei Luxemburg din 1899, *Reformă sau revoluţie*, redactată ca răspuns la *Socialismul evolutiv* al lui Bernstein[22]. Pe de altă parte, Lenin nu se va limita la simpla criticare a poziţiilor revizioniste, ci va formula o interpretare ideologică proprie, pe care o va sintetiza în broşura *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, scrisă în 1916 şi publicată un an mai târziu. Lenin va contrapune tezelor revizioniste propria *teorie a sistemului mondial*. Capitalismul din epoca lui Marx, consideră Lenin, s-a transformat, intrând într-o nouă fază – imperialismul. Exploatarea a devenit globală, lumea fiind împărţită între ţările industrializate – Centrul – şi coloniile, respectiv semicoloniile – Periferia. Astfel se poate explica bunăstarea muncitorilor din Occident şi, implicit, eroarea lui Bernstein: exploatarea tot mai acută a coloniilor şi a semicoloniilor creează surplusul aparent ce este transformat în beneficii pentru muncitorii din ţările industrializate. Aceasta este logica prin care Lenin va justifica necesitatea revoluţiei comuniste în Rusia. Făcând parte din rândul ţărilor din Periferie, Rusia ar putea rupe lanţul exploatării capitaliste, declanşând astfel o mişcare amplă, globală, ce ar conduce finalmente la prăbuşirea capitalismului şi în ţările avansate.

Revoluţia însă nu poate avea loc decât sub conducerea autoritară a unei elite comuniste, grupată în Partidul Comunist. Aceasta trebuie să joace rolul de vector coagulant şi totodată director al mişcării revoluţionare, ghidând acţiunea politică violentă a maselor în vederea atingerii scopului final. Pentru Lenin, modelul partidului trebuia să reprezinte o reflectare a aparatului statal represiv incarnat de monarhia absolutistă rusă. Liderul facţiunii bolşevice[23]

---

21. Cum este cazul teoriei sistemului mondial a lui Immanuel Wallerstein sau al teoriilor dependenţei. Pentru mai multe detalii, vezi Miroiu şi Ungureanu (ed.) (2006).
22. Rosa Luxemburg fiind extrem de clară în privinţa modului în care era percepută poziţia lui Bernstein de către marxişti ortodocşi: „conform concepţiei actuale a partidului, activitatea sindicală şi parlamentară este importantă […] deoarece o asemenea activitate pregăteşte proletariatul, cu alte cuvinte, creează factorul *subiectiv* al transformării socialiste în scopul realizării socialismului. Dar, conform lui Bernstein, sindicatele şi activitatea parlamentară reduc gradual exploatarea capitalistă însăşi. Ele îndepărtează din societatea capitalistă caracterul ei capitalist. Ele realizează în mod *obiectiv* schimbarea socială dorită". Dacă explicaţia lui Bernstein este validă, conchidea Luxemburg, atunci „necesitatea obiectivă a socialismului, explicarea socialismului ca rezultat al dezvoltării materiale a societăţii se prăbuşesc" (Luxemburg, 2008, pp. 66, 47).
23. **Bolşevicii** – facţiune din cadrul Partidului Social Democrat al Muncitorilor din Rusia, apărută în urma celui de-al doilea Congres al PSDMR, în 1903. Termenul de bolşevic derivă din *bolşinstvo*

adaptează ideile lui Marx şi Engels la realitatea economică, socială şi politică a Rusiei ţariste, construind astfel un model ideologic distinct, ce mai avea foarte puţine elemente comune cu doctrina originară (Gooding, 2002, p. 36).

Izbucnirea războiului mondial a condus, cum am văzut, la disoluţia Internaţionalei a II-a. Conferinţa de la Zimmerwald, în Elveţia (1915), va strânge un număr de 35 de delegaţi şi se va centra în jurul analizării neputinţei Internaţionalei a II-a de a reacţiona unitar în faţa războiului. Rezultatul s-a concretizat în textul unui manifest ce îşi propunea, dincolo de retorica menită să-i menţină uniţi pe delegaţi, resuscitarea spiritului internaţionalist socialist pierdut odată cu începerea conflagraţiei mondiale. Cu toate acestea, Lenin s-a arătat nemulţumit de hotărârile Conferinţei, presând tot mai puternic extrema stângă spre coagularea unei strategii politice proprii (Kirby, în Rees şi Thorpe, 1999, p. 15). Poziţia leninistă va căpăta brusc o mare greutate, odată cu succesul celei de-a doua revoluţii ruse din octombrie 1917, cea comunistă. Doi ani mai târziu, în 1919, Internaţionala a III-a lua fiinţă la Moscova, pe ruinele Comisiei Internaţionale Socialiste (CIS) create la Zimmerwald.

Sfârşitul războiului a adus după sine un puternic val revoluţionar în Europa Centrală – pe lângă amintita revoluţie bolşevică, în Germania s-au proclamat o serie de republici comuniste (numite şi sovietice, datorită modelului consiliilor muncitoreşti ce formau baza puterii politice), precum cele din Bavaria, Bremen sau Berlin, iar în Ungaria s-a proclamat o Republică a Sfaturilor, condusă de Bela Kun (Service, 2007, pp. 85-97)[24]. Lenin a văzut în acest val contestatar comunist semnul corectitudinii propriei sale teorii cu privire la soarta capitalismului global. Astfel, pentru a asigura succesul propriei revoluţii, dar şi pentru a susţine mişcările similare din ţările industrializate (în special din Germania), Lenin întreprinde două acţiuni radicale în primăvara lui 1919 : declară război Poloniei şi fondează Internaţionala a III-a. Conflictul cu Polonia va fi pierdut finalmente, împiedicând astfel Revoluţia să se reverse către Occident şi punând bazele *cordonului sanitar*, cum numeau aliaţii vest-europeni alianţa polono-română îndreptată împotriva ameninţării sovietice. Însă Internaţionala a III-a va avea o cu totul altă soartă.

Succesul Revoluţiei Ruse va împărţi lumea socialistă în două tabere opuse – de o parte cei ce susţineau poziţiile ideologice bolşevice, iar de cealaltă parte opozanţii acestora. Internaţionala a III-a vine să adâncească acest clivaj, transformând ruptura *de facto* într-una *de jure* : afirmarea primatului ideologic al Moscovei (cerinţă fundamentală pentru accederea în Internaţională) va rupe partidele socialiste europene în două, conducând la apariţia partidelor comuniste pe continent. De exemplu, în România, Partidul Comunist apare în urma rupturii aripii pro-moscovite din sânul Partidului Social-Democrat, în 1921 (Hitchins,

---

(majoritar), în timp ce denumirea facţiunii oponente – menşevici – derivă din cuvântul *menşinstvo* (minoritar). Diviziunea între cele două orientări s-a produs pe marginea dezbaterii provocate de Lenin în lucrarea *Ce-i de făcut ?* (1902) cu privire la dobândirea statutului de membru de partid în PSDMR. Astfel, Lenin susţinea necesitatea profesionalizării nucleului de partid, pe care îl dorea compus exclusiv din *revoluţionari de profesie* şi condus pe principiul *centralismului democratic*, în timp ce tabăra opusă, condusă de Martov, susţinea o formulă mai laxă, care să îi includă şi pe simpatizanţi.

24. **Republica maghiară a sfaturilor** condusă de *Bela Kun* se proclamă pe ruinele Imperiului Austro-Ungar la 21 martie 1919, câteva zile după congresul de fondare a Internaţionalei Comuniste. Regimul politic al tinerei republici este inspirat de cel bolşevic – democraţia reprezentativă este înlocuită de consiliile muncitorilor, ţăranilor şi soldaţilor (Gotovitch *et al.*, 2003, p. 25). Republica sfaturilor se va prăbuşi în urma unui scurt război împotriva României şi Cehoslovaciei. Armatele române vor intra în Budapesta în august 1919, ulterior puterea fiind preluată de către amiralul Horthy.

1997, pp. 224-225). Situaţii similare se regăsesc la scara întregului continent european (Gotovitch *et al.*, 2003, pp. 27-43).

Iluziile revoluţionare ale lui Lenin însă aveau să fie spulberate de realitate – Rusia era izolată, devastată de războiul civil, mişcările insurecţionale din vestul şi centrul Europei fuseseră înfrânte, iar revoluţia europeană în care liderii ruşi îşi puseseră speranţele nu s-a produs. Internaţionala Comunistă îşi va păstra caracterul militant, dar în realitate va căuta să îşi recalibreze discursul ideologic, de la internaţional către naţional. Rusia Sovietică era pusă acum în faţa procesului de consolidare a propriei puteri, ofensiva internaţională comunistă căzând pe un plan secund (Gotovitch *et al.*, 2003, p. 45). În acelaşi timp, partidele membre ale Internaţionalei vor fi tot mai izolate pe scena politică naţională, din cauza politicii de boicot a alegerilor sau refuzului de a forma alianţe cu partidele socialiste, dar şi din cauza adoptării de către Stalin a teoriei socialismului într-o singură ţară. Demn de menţionat este şi faptul că încă de la înfiinţarea sa Internaţionala s-a situat pe poziţii contrare celor ale Partidului Comunist German (Kommunistische Partei Deutschlands), acesta finalmente părăsind organizaţia în toamna lui 1921.

Odată cu ascensiunea fascismului, comuniştii vor dezvolta strategia *frontului popular*, iniţiată în Franţa de către Maurice Thorez în 1934. Aceasta avea în vedere încheierea de către comunişti a unor alianţe cu orice partid sau organizaţie (sindicală, civică ş.a.m.d.) aflate pe poziţii antifasciste. Prima astfel de formulă, cea franceză, va număra în 1935 nu mai puţin de 48 de organizaţii (Gotovitch *et al.*, 2003, p. 84). Internaţionala a III-a va prelua ideea, adoptând-o ca strategie politică până la dizolvarea ei.

În ciuda eforturilor reale de constituire a unor structuri politice de rezistenţă la ocupaţia nazistă şi care să fie capabile totodată de a prelua puterea odată cu înfrângerea germanilor, tactica fronturilor populare a eşuat lamentabil în Occident – rând pe rând, partidele comuniste sunt nevoite să accepte realitatea preluării puterii de către vechii oameni politici, fiind astfel obligate să colaboreze cu aceştia. În aceste condiţii, după primele semnale clare de acest tip[25], Stalin va decide în mod unilateral dizolvarea Internaţionalei, în mai 1943 (Gotovitch *et al.*, 2003, p. 126). Mai târziu, în perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război Mondial, Stalin se va folosi de tactica frontului popular pentru a crea o aparenţă legitimitate a partidelor comuniste est-europene în vederea cuceririi puterii.

2.4. *Stalinismul*

După moartea lui Lenin, către sfârşitul anilor 20 ai secolului trecut, puterea supremă în Rusia Sovietică este acaparată de Iosif Visarionovici Djugaşvili, zis Stalin (1879-1953). Acesta va conduce cu o mână de fier statul comunist, transformând marxismul în ideologia oficială de stat, introducând modelul cultului conducătorului, poliţia politică, epurările în rândul partidului şi extinzând fenomenul lagărelor de concentrare la un nivel mult mai înalt decât în fostul regim ţarist. De asemenea, la nivel economic, propune planurile cincinale, colectivizarea şi procesul de industrializare rapidă axat pe dezvoltarea industriei grele. Reformulează principiul centralismului democratic în 1934 în patru puncte esenţiale ce vor

25. Primele semnale au apărut în privinţa Rezistenţei franceze şi a relaţiilor acesteia cu De Gaulle. Ulterior, acelaşi model se va repeta mult mai clar în Italia, unde, după înlăturarea lui Mussolini, Partidul Comunist acceptă să participe la guvernul mareşalului Badoglio. La fel vor sta lucrurile şi în Danemarca sau în Belgia (Gotovitch *et al.*, 2003, p. 126).

fi preluate de toate partidele comuniste ale vremii : a. alegerea tuturor funcţiilor de conducere ale partidului ; b. responsabilizarea periodică a acestora în faţa organizaţiilor lor de partid ; c. disciplina strictă de partid şi subordonarea minorităţii deciziilor majorităţii ; d. deciziile nivelurilor înalte ale partidului sunt obligatorii pentru eşaloanele inferioare (Bottomore, 2001, p. 135).

Deşi în genere se consideră că Stalin nu a avut o gândire ideologică proprie foarte dezvoltată – termenul peiorativ de *stalinism* făcând referire îndeobşte la un anumit tip de regim politic totalitar –, se pot identifica o serie de idei centrale în scrierile sale : 1. ideea „revoluţiei de sus", ce propunea modernizarea Rusiei prin implementarea forţată, de la centru, a unor seturi de politici vizând grăbirea sau chiar arderea etapelor dezvoltării, pe două componente principale – colectivizarea şi industrializarea rapidă ; 2. teza „socialismului într-o singură ţară", elaborată pentru a contracara *teoria revoluţiei permanente*[26] a lui Troţki, avea puternice conotaţii naţionaliste, considerând că socialismul poate fi construit chiar şi în condiţiile existenţei unui singur stat revoluţionar – Rusia Sovietică –, pe baze autarhice ; 3. teza întăririi statului socialist înainte de instaurarea comunismului făcea referire atât la condiţiile externe Rusiei Sovietice, cât şi la cele interne. Fiind înconjurat de duşmani de clasă externi şi interni, statul socialist trebuie întărit înainte de a dispărea odată cu intrarea în comunism ; 4. în legătură directă cu teza anterioară era şi teza ascuţirii luptei de clasă pe fondul avansării spre socialism şi al acutizării contradicţiilor şi crizelor din sânul lumii capitaliste (Bottomore, 2001, pp. 518-519).

2.5. *Maoismul şi castrismul*

Liderul revoluţiei comuniste chineze, Mao Zedong (1893-1976), se inspiră în principal din leninism şi stalinism pentru a-şi structura propriul cadru ideologic, însă rezultatul va fi neîndoielnic original şi controversat. Principala inovaţie ideologică pe care o aduce Mao o reprezintă dezvoltarea unora dintre tezele lui Marx (elaborate mai târziu şi de Lenin şi Stalin), conform cărora la revoluţia socialistă pot participa şi alte grupuri sau clase decât cea proletară, respectiv cea afirmând că opresiunea externă poate afecta comportamentul şi dezvoltarea claselor sociale dintr-o ţară anume. Pornind de aici, Mao va combina marxism-leninismul[27] şi confucianismul într-un compus ideologic original. Cea mai relevantă lucrare o constituie *Cărticica* sau *Cartea Roşie* – denumirea populară a unei culegeri de texte intitulate *Citate din preşedintele Mao Zedong* (1964), la care se adaugă o serie de alte texte, precum *Despre contradicţie* (1937) sau *Despre practică* (1937). Principalele contribuţii ideologice ale lui Mao pot fi sintetizate în următoarele puncte principale : 1. *Spontaneitatea maselor* în construcţia socialismului, idee complet absentă în marxism-leninism. 2. Accentul pus pe *importanţa practicii în raport cu teoria* – Mao consideră că aceasta din urmă este

26. **Teoria revoluţiei permanente** – susţinută de Leon Troţki (1879-1940), aceasta se adresa problemei revoluţiei democratice şi socialiste în ţările subdezvoltate (precum Rusia sau China), afirmând imposibilitatea succesului revoluţiei în astfel de ţări în faţa presiunilor exercitate de ţările capitaliste. Soluţia lui Troţki avea în vedere exportul de revoluţie în chiar ţările dezvoltate din punct de vedere capitalist, slăbind astfel presiunea pe de o parte şi asigurând, pe de alta, sprijinul necesar revoluţiei (Callinicos, 1998, pp. 28-33).
27. **Marxism-leninism** – denumire dată de Stalin în *Problemele leninismului* (1926) interpretării leniniste a marxismului pentru a sublinia ideea continuităţii ideologice între Marx, Engels şi Lenin şi, implicit, pentru a argumenta în favoarea legitimităţii acestei interpretări.

bazată pe practică, servindu-i totodată practicii (Kolakowski, 2005, p. 1185). 3. Concepţia particulară cu privire la clasa revoluţionară – mai degrabă asemenea poziţiilor troţkiste, Mao consideră că în contextul intern şi internaţional al Chinei revoluţia trebuie înfăptuită de muncitori şi ţărani în alianţă cu mica burghezie, rolul conducător fiindu-i atribuit partidului comunist (Mao, 1951, pp. 146, 178). Diferenţa majoră în raport cu teoriile precedente o constituia *accentul fundamental pus pe ţărănime*. Revoluţia maoistă se va baza pe mobilizarea ţăranilor, văzuţi ca principală clasă revoluţionară activă, în absenţa unui proletariat dezvoltat sau a unei burghezii naţionale clar conturate. Mai mult decât atât, Mao va susţine, contrar ideilor lui Marx, Lenin sau Stalin, că ţărănimea este o clasă în mod natural revoluţionară, argumentând că revoluţionarismul diferitelor straturi sociale creşte în funcţie de gradul de sărăcie al acestora (Kolakowski, p. 1187). 4. Teza conform căreia, în anumite circumstanţe, *suprastructura joacă un rol conducător şi decisiv*, concepţie ce a deschis drumul Marelui Salt Înainte şi Revoluţiei Culturale din anii 50-60 ai secolului XX. 5. *Antiimperialismul* ca formulă justificativă pentru acţiunea revoluţionară – în condiţiile exploatării imperialiste globale, Mao consideră că revoluţia în ţările aflate la periferia sistemului mondial nu poate fi una burgheză, ci socialistă. Mai mult, ea nu va fi îndreptată împotriva burgheziei, ci împotriva colonizatorilor, a exploatatorilor străini.

În America Latină, Fidel Castro (n. 1926), deşi câştigă puterea în 1959, se declară marxist-leninist abia în decembrie 1961. Programul său revoluţionar, la intersecţia leninismului cu maoismul, accentua acţiunea politică şi militară în detrimentul conştiinţei de clasă: „adevăratul revoluţionar – scria Castro – nu aşteaptă coacerea conştiinţei populare pentru revoluţie […] Lupta trebuie să vină prima, pentru că ea este cea care va crea conştiinţa revoluţionară" (Prelot, 1980, p. 535). În această logică, va încerca să exporte revoluţia comunistă în Lumea a Treia, creând noi „Vietnamuri" pentru Statele Unite – Bolivia, San Salvador, Angola, Grenada –, considerând că astfel combate imperialismul global şi totodată eliberează ţările foste colonii din spirala exploatării şi a subdezvoltării. Va trimite trupe peste hotare pentru a ajuta mişcările comuniste, ultimii soldaţi-revoluţionari cubanezi retrăgându-se din Angola abia în 1991. Strategia militară a lui Castro aduce ca noutate conceptul de *focos* revoluţionar – baze ale operaţiunilor de gherilă. Revoluţia de tip cubanez vizează efectuarea de lovituri strategice cu mare mobilitate contra statului burghez, acumularea în timp a acestora conducând la prăbuşirea guvernământului capitalist (Busky, 2002, p. 174).

2.6. *Eurocomunismul*

Termenul de *eurocomunism* a apărut în anii 70 ai secolului XX şi cuprinde încercările partidelor comuniste occidentale (în particular cele din Spania, Franţa şi Italia, prin liderii lor Santiago Carillo, Georges Marchais, respectiv Enrico Berlinguer) de a reconcilia din punct de vedere ideologic comunismul cu principiile liberal-democratice prin susţinerea drepturilor civice şi recunoaşterea pluralismului politic (în special dreptul legitim la opoziţie). Eurocomunismul s-a dorit a fi o reacţie la comunismul totalitar de tip sovietic, partidele comuniste occidentale eliminând din programele lor metodele şi elementele programatice ce încă mai aminteau de Internaţionala a III-a (Bottomore, p. 2001, 180). În mod esenţial, comuniştii occidentali recuzau primatul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice în a dicta modelele de decizie şi acţiune politică. Eurocomuniştii îşi propuneau crearea unui *socialism cu faţă umană*, pornind de la principiul autonomiei faţă de Moscova şi de la ideea înglobării specificului occidental în programul de construcţie a socialismului

(Gotovitch *et al.*, 2003, p. 213). Principalele idei profesate de acest curent erau – renunţarea la revoluţia violentă, acceptarea mijlocelor de luptă democratice, renunţarea la conceptul de dictatură a proletariatului exercitată de un partid unic şi denunţarea hegemoniei sovietice asupra mişcării comuniste internaţionale.

Deşi s-a dorit a fi o „a treia cale" în cadrul mişcărilor de stânga – între socialismul de tip sovietic şi social-democraţie –, eurocomunismul nu va reuşi să persiste ca mişcare politică, dispărând la începutul anilor 80 ai secolului XX, în principal din cauza tensiunilor existente atât între partidele componente ale mişcării, cât şi în interiorul acestora.

2.7. *Dimensiunea etică a ideologiei comuniste*

Probabil cel mai frapant lucru în ceea ce priveşte comunismul este disonanţa totală dintre teorie şi practică, dintre principiile formale şi realitate. Scopul final al comunismului îl reprezintă eliberarea fiinţei umane, eliminarea exploatării omului de către om şi eradicarea injustiţiei la nivel global, dar cu toate acestea comunismul real s-a dovedit a fi un regim dictatorial extrem de dur – lagărele de muncă şi închisorile comuniste au căpătat deja o neagră celebritate. Încercările succesive de construire a utopiei comuniste s-au dovedit până acum aproape întotdeauna a eşua în regimuri extreme, dictatoriale. Numărul total al victimelor nu este nici astăzi cunoscut, dar estimările vorbesc despre sute de milioane[28]. Deşi sistemul sovietic s-a prăbuşit în 1990-1991, comunitatea academică şi, în general, intelectualitatea occidentală caută încă să asimileze proporţiile reale ale crimelor comunismului marxist-leninist şi ale variantelor sale[29].

Ruptura dintre principii şi realitate este probabil cel mai bine exemplificată de situaţia femeilor şi de cea a minorităţii roma în România. Regimul comunist instaurat în ţara noastră în 1948 este practic primul care oferă femeilor drepturi politice egale cu cele ale bărbaţilor, însă complet golite de conţinut – votul universal nu are nici o semnificaţie în absenţa pluralismului politic real. În acelaşi timp, partidul comunist, deşi proclama zgomotos emanciparea femeii, lua în paralel decizii întru totul contrare, definind mai degrabă o formă ideologică de patriarhat de stat: adoptarea politicii pronataliste prin Decretul 770/1966 ce implica un control foarte strict şi agresiv al reproducerii, menţinerea dublei zile de muncă şi, indirect, din cauza lipsurilor materiale la care a fost supusă populaţia în special în ultimii ani ai regimului, dezvoltarea unor strategii de supravieţuire specifice (Miroiu, 2004, p. 33).

Într-o situaţie extrem de proastă s-au aflat şi minorităţile din ţara noastră (fie ele etnice, sexuale, religioase sau de altă natură), iar între acestea cea roma a avut de suferit în mod deosebit. Iniţial, statul comunist nu a formulat un set particular de politici vizând această minoritate, chestiunea roma ajungând pe agenda decidenţilor abia la sfârşitul anilor 1970 şi începutul anilor 1980. Cu toate acestea, materialele relevante în această privinţă (în special vizând deciziile propriu-zise) nu au fost făcute publice nici în acea perioadă, nici

28. R.J. Rummel (1990) estima crimele politice sau prin înfometare petrecute în Rusia Sovietică din 1917 până în 1987 undeva în jurul cifrei de 61 de milioane; utopia agrară a lui Pol Pot a cetur cca 2 milioane de vieţi, comunismul chinez (în special în perioada lui Mao) a ucis direct sau indirect (prin înfometare) între 47 şi 78 de milioane de oameni, iar regimul comunist nord-coreean număra în perioada 1948-1994 cca 1,6 milioane de victime.
29. Probabil cel mai relevant demers în acest sens constituindu-l *Cartea neagră a comunismului*, coordonată de istoricul francez Stéphane Courtois în 1997. Ediţia română a acestei lucrări a apărut la editura Humanitas în 1998.

după 1989. Ceea ce se poate spune cu certitudine este că romii nu au fost incluşi pe lista „minorităţilor conlocuitoare”[30], ceea ce a însemnat implicit adoptarea unui anumit tip de politică – cea a asimilării forţate. Romii au fost lipsiţi de orice formă de instituţie care să le apere drepturile sau să le promoveze identitatea (ca în cazul celorlalte minorităţi etnice din România Socialistă, precum maghiarii sau germanii) (Achim, 2004, p. 191). Atitudinea generală a partidului comunist, asa cum reiese ea din singurul raport dat publicităţii de către secţia de propagandă a CC al PCR în 1983, caracteriza minoritatea roma drept neintegrată social şi având o mentalitate retrogradă şi o atitudine negativă faţă de muncă, viaţă şi societate (*ibidem*, p. 197).

Deşi semnatare ale Declaraţiei Finale de la Conferinţa pentru Securitate şi Cooperare în Europa de la Helsinki(1975)[31], prin care se obligau la respectarea drepturilor omului, statele comuniste au perceput acest act mai degrabă ca pe o formulă prin care democraţiile occidentale îşi creaseră o portiţă prin care să se poată amesteca în trebuile lor interne, şi nu ca pe asumarea onestă a unor principii şi valori. Într-o anumită măsură, suspiciunea comuniştilor s-a adeverit, problema respectării drepturilor omului aflându-se apoi în permanenţă pe agenda discuţiilor sau tratativelor Est-Vest şi reprezentând unul dintre punctele permanente de monitorizare şi condiţionare a diferitelor aranjamente politice şi economice (Sava, 2000, p. 105).

3. Comunismul real – ieri şi azi

Dacă în 1919 existau doar două ţări comuniste pe glob (Rusia şi Mongolia), perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial va aduce o adevărată explozie de noi asemenea state, care numărau la momentul de maxim nu mai puţin de 26[32] (Kornai, 1992, pp. 6-7).

Cauzele pot fi identificate pe două direcţii principale: 1. Câştigarea autoritară a războiului pe frontul de est de către URSS a condus la apariţia unei zone hegemonice sovietice în Europa Centrală şi de Est (iniţial cu acceptul aliaţilor occidentali); 2. Datorită procesului decolonizării ce ia un puternic avânt după 1945 (susţinut de SUA şi URSS[33]).

Perioada contemporană este dominată pe de o parte de efectele prăbuşirii sistemului sovietic şi, pe de altă parte, de repercusiunile războiului antiterorist început după 11 septembrie 2001. În acest context, se poate constata un recul masiv al partidelor comuniste de sorginte marxist-leninistă. Practic, acestea trec începând cu 1991 printr-o lungă perioadă de redefinire identitară din punct de vedere ideologic, perioadă ce continuă şi astăzi. În ultimă instanţă, comuniştii se dovedesc incapabili să reacţioneze coerent în faţa provocărilor

30. Şi probabil explică lipsa de transparenţă în privinţa deciziilor ce îi vizau pe romi – nu poţi spune că ai făcut o politică publică adresată unei categorii sociale care nu există! …
31. Textul documentului poate fi accesat la adresa http://www.hri.org/docs/Helsinki75.html.
32. În timp ce la momentul redactării acestui capitol în lume mai existau doar 5 state comuniste, relicve ale perioadei de până în 1991 – China, Vietnam, Coreea de Nord, Laos şi Cuba. Aşa cum se poate observa, marea lor majoritate sunt în Asia, fiind mai mult sau mai puţin dependente de China.
33. Ambele fiind puteri legitimate de ideologii anticolonialiste – SUA în calitatea lor de colonie ce şi-a câştigat independenţa prin forţa armelor, legitimată de argumentele ideologice ale liberalismului clasic, iar URSS în calitatea sa de stat revoluţionar comunist, legitimat ideologic de marxism-leninism.

lumii contemporane : terorismul şi fundamentalismul religios, atât musulman, cât şi creştin, naţionalismul etnic şi evoluţiile prezente ale capitalismului se dovedesc a fi insurmontabile.

3.1. *Europa de Est*

În perioada 1945-1948, ţările din estul Europei cad rând pe rând victime ale partidelor comuniste coordonate de Moscova, devenind state-satelit ale URSS. Finalmente, zona de dominaţie sovietică va cuprinde România, Bulgaria, Albania (până în 1968), Ungaria, Polonia, Cehoslovacia şi Republica Democrată Germană. Partidele comuniste aflate la guvernare în Europa de Est s-au aflat în permanenţă între Scylla şi Caribda din punctul de vedere al propriei legitimităţi[34] : pe de o parte presiunea de sus în jos exercitată de Moscova, iar pe de altă parte presiunea de jos în sus exercitată de membrii propriilor societăţi. Părăsirea liniei ideologice a centrului sovietic atrăgea după sine consecinţe extreme, aşa cum a fost cazul în Ungaria (1956) sau în Cehoslovacia (1968). În acelaşi timp, adoptarea unei linii politice prea dure pe plan intern ducea nu o dată la reacţii violente din partea societăţii, cum a fost cazul rezistenţei româneşti la colectivizare, al grevei minerilor din Valea Jiului din 1977, al revoltelor din Germania de Est din 1953, al celor din 1956 din Polonia sau, în anii 80 ai secolului trecut, al apariţiei sindicatului liber „Solidaritatea" în Polonia[35]. În consecinţă, regimurile comuniste est-europene s-au aflat într-o stare de permanentă dependenţă de Uniunea Sovietică, motiv pentru care, odată cu retragerea la sfârşitul anilor 1980 de către Mihail Gorbaciov[36] a sprijinului acordat acestora, ele se vor prăbuşi unul după altul.

Probabil cel mai elocvent exemplu al perioadei Războiului Rece îl constituie Germania. Aceasta a fost divizată după cel de-al Doilea Război Mondial între puterile învingătoare, finalmente rezultând două mari zone de ocupaţie : cea occidentală şi cea sovietică, o situaţie identică existând şi în cazul fostei capitale, Berlin. Zona controlată de aliaţi va deveni Republica Federală Germană (în mai 1949), în timp ce zona sovietică se va proclama, ca reacţie la apariţia RFG, în acelaşi an ca Republica Democrată Germană (RDG). Cele două entităţi politice vor coexista până în 1990, când va avea loc reunificarea lor oficială. Fosta capitală, Berlin, a fost şi ea divizată începând din 1961 de Zidul Berlinului, ridicat de comuniştii est-germani pentru a „contracara ameninţarea fascistă" venită dinspre Occident, dar, în fapt, pentru a opri hemoragia de refugiaţi ce încercau să ajungă în Germania de Vest cu orice preţ.

Excepţiile notabile sunt constituite de Iugoslavia şi de Albania, unde comuniştii reuşesc să cucerească puterea prin forţe proprii, fără ajutorul sovieticilor. De altfel, de-a lungul Războiului Rece, Iosip Broz Tito şi Enver Hodja, liderii iugoslav respectiv albanez, vor adopta poziţii independente de liniile ideologice trasate de Uniunea Sovietică : în 1948, Tito şi Stalin vor intra în conflict ideologic, în timp ce în 1968, pe fondul crizei sino-sovietice,

---

34. **Legitimitate** – potrivit lui Max Weber, aceasta reprezintă un criteriu sau o justificare a autorităţii, prin care cei guvernaţi oferă celor ce îi guvernează acordul de a-i guverna (Weber, 1992, p. 9).
35. Care a dus în cele din urmă la prăbuşirea regimului comunist în această ţară.
36. **Mihail Gorbaciov** (n. 1931) – secretar general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (P.C.U.S) şi lider al URSS. Iniţiază, de la jumătatea anilor 80 ai secolului trecut, un ambiţios program de reforme politice şi economice, bazat pe principiul transparenţei (*glasnost*) şi al reconstrucţiei (*perestroika*), şi retrage sprijinul acordat de Moscova regimurilor dictatoriale din Europa de Est. Finalmente, politicile iniţiate de el vor conduce către dezagregarea Uniunii, sub presiunile naţionaliste.

Hodja va retrage Albania din Tratatul de la Varşovia, trecând de partea Chinei lui Mao şi devenind astfel singurul aliat european al acestuia.

Totuşi, regimurile comuniste albanez şi iugoslav se vor dezintegra şi ele la începutul anilor 90 ai secolului trecut – primul dintre ele va dispărea în 1991, când succesorul lui Hodja, Ramiz Alia, deşi cu un an înainte punea dezmembrarea blocului comunist est-european pe seama… revizionismului, va organiza alegeri libere. Deşi câştigate de comunişti (cu 56%), alegerile au reprezentat o victorie morală pentru opoziţie care a reuşit să obţină un procent foarte ridicat, de 39% din voturi (Bideleux, Jeffries, 2007, p. 39). Iugoslavia însă va avea o cu totul altă istorie, în 1992 dezmembrându-se în mod violent, ca urmare a războiului civil izbucnit între statele componente (în particular Serbia şi Croaţia) între anii 1991 şi 1995.

3.2. *Comunismul în România*

Partidul Comunist Român, cum arătam şi mai sus, apare în 1921, prin ruperea de socialişti. De-a lungul perioadei interbelice va fi un partid de foarte mici dimensiuni, numărul de membri estimat în 1944 fiind de cca 1.000. După ce se implică într-o tentativă nebuloasă de revoluţie în sudul Basarabiei (la Tatar-Bunar), în 1924 este scos în afara legii, situaţie în care va rămâne până la 23 august 1944. După această dată, cu susţinerea deschisă a sovieticilor (ale căror trupe se aflau în ţară), se lansează într-o campane violentă ce viza cucerirea puterii de stat. După ce fraudează masiv alegerile din 1946, îl obligă un an mai târziu pe regele Mihai I să abdice, instaurând Republica Populară. Principalii lideri comunişti din 1948 până în 1989 sunt: Petru Groza, Ana Pauker, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceauşescu. Primii 15 ani de guvernare comunistă în România sunt cei în care se aplică probabil cea mai dură represiune din toată perioada în care comuniştii s-au aflat la cârma ţării şi probabil din toate ţările lagărului socialist (Georgescu, 1992, p. 259)[37]. După 1964 se face simţită o relaxare, pe fondul conflictului ideologic dintre China şi URSS, moment în care Gheorghiu-Dej decide să lanseze *Declaraţia cu privire la poziţia Partidului Muncitoresc Român în problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale*, act considerat a reprezenta declaraţia de independenţă ideologică a comuniştilor români faţă de Moscova. În virtutea principiilor afirmate aici, Nicolae Ceauşescu va ţine patru ani mai târziu celebrul său discurs de condamnare a invadării Cehoslovaciei de către trupele Tratatului de la Varşovia.

Aparenta liberalizare se va transforma în anii 1970 în neostalinism, dublat de un discurs extremist de tip naţional-comunist, xenofob şi tracomaniac. Aceasta este perioada în care Nicolae Ceauşescu înfiinţează funcţia prezidenţială, pe care o înţelege mai degrabă ca pe un atribut monarhic al conducerii sale[38]. De altfel, odată cu anii 1980 devine tot mai clară intenţia conducătorului român de a adopta modelul nord-coreean al comunismului dinastic.

Odată cu reformele iniţiate de Mihail Gorbaciov în URSS, România comunistă devine din ce în ce mai izolată, regimul lui Nicolae Ceauşescu prăbuşindu-se în cele din urmă violent în decembrie 1989.

---

37. În această perioadă apare universul concentraţionar românesc, are loc Fenomenul Piteşti, opozanţii regimului sunt trimişi la muncă silnică la Canalul Dunăre-Marea Neagră, au loc masive deportări în Bărăgan şamd.
38. De altfel, ţinând să sublinieze acest fapt prin inventarea unui… sceptru ce i-a fost înmânat cu ocazia învestirii în funcţie. Marele pictor suprarealist Salvador Dali nu a scăpat ocazia de a-i trimite o scrisoare ironică de felicitare lui Ceauşescu…

3.3. *Lumea a Treia – Asia, Africa şi America Latină*

3.3.1. Asia

Fără îndoială, din 1949, China a fost colosul comunist al Asiei şi, după prăbuşirea regimului sovietic din URSS, rămâne cel mai important stat comunist din lume. Cu toate acestea, comunismul chinez seamănă tot mai puţin cu formulele experimentate de Mao în a doua jumătate a secolului XX. Formal, Republica Populară Chineză este condusă de partidul comunist, funcţia cea mai înaltă în stat deţinând-o secretarul general al PCC, Hu Jintao. După moartea lui Mao în 1976, soţia acestuia, Jiang Qing, împreună cu Zhang Chunqiao, Yao Wenyuan şi Wang Hongwen aparent pun la cale asasinarea primului-ministru desemnat de Mao să îi succeadă – Hua Gofeng (Bursky, 2002, p. 20). „Clica celor 4", cum vor fi denumiţi conspiratorii, va fi judecată în anii 1980 şi doi dintre ei (Jiang Qing şi Zhang Chunqiao) vor fi condamnaţi la moarte, cu comutarea sentinţei în închisoare pe viaţă. În 1978, China va adopta o nouă Constituţie, ce va îndepărta şi ultimele elemente ale Revoluţiei Culturale[39], iar puterea va fi preluată de Deng Xiaoping care, deşi nu a deţinut niciodată vreo funcţie formală în stat, va fi cel ce va imprima direcţia de dezvoltare a Chinei până astăzi. Ideologia comunistă chineză s-a modificat în consecinţă, din 2002 purtând denumirea complicată de „Marxism-Leninism, Gîndirea lui Mao-Zedong, Teoria lui Deng Xiaoping şi Gândirea celor Trei Reprezentări[40]" (Holmes, 2009, p. 12). Deng este cel ce implementează noua direcţie de dezvoltare a Chinei, bazată pe principiul „o ţară, două sisteme", care practic încearcă îmbinarea sistemului comunist cu cel capitalist – economie centralizată în interiorul ţării, economie de piaţă în zonele de pe coastă. Cu toate acestea, viziunea politică generală nu s-a schimbat: Tibetul rămâne ocupat, drepturile omului sunt în continuare nerespectate, iar partidul comunist nu îşi propune să renunţe la monopolul puterii. Dacă Mihail Gorbaciov şi-a propus să efectueze concomitent atât reforme economice, cât şi politice, sfârşind prin a dezintegra URSS, China a învăţat din această experienţă, abordând exclusiv dimensiunea economică. În 1989, când regimurile comuniste se prăbuşeau în toată lumea, Partidul Comunist Chinez a reprimat sângeros manifestaţiile studenţeşti pro-democratice din Piaţa Tiananmen în aprilie-iunie 1989, asigurându-şi astfel continuitatea la putere. Odată cu explozia revoluţiei informatice şi a internetului, regimurile comuniste s-au văzut ameninţate de simplul acces la informaţie pe care mijloacele electronice îl permit indivizilor. Această stare de fapt – corespunzând dreptului fundamental la libera informare a cetăţenilor – a

39. **Revoluţia Culturală** – numită de Mao Marea Revoluţie Culturală Proletară, a fost iniţiată în anii 60 ai secolului XX, având o durată de 10 ani (1966-1976). Iniţial îşi propunea eliminarea tuturor celor care produceau opere de artă (literare, picturi şamd) ce nu glorificau conducerea comunistă, sub acuzaţia de a fi reprezentanţi ai ideologiei burgheze şi, prin urmare, contrarevoluţionari. Mao va dezvolta însă ideea, formând Gărzile Roşii – compuse în principal din elevi şi studenţi – şi permiţându-le acestora să atace pe oricine în numele Revoluţiei Culturale. A urmat o perioadă de epurări haotice efectuate de tinerii îndoctrinaţi, vizându-i în general pe cei ce aveau o formă sau alta de autoritate asupra lor (în special profesori şi intelectuali). Liu Shaoqi, primul-ministru, a fost lovit peste figură de către Gărzile Roşii cu *Cartea Roşie* a lui Mao până când, în cele din urmă, a murit. Va fi reabilitat abia în 1980 de către Deng Xiaoping. Per ansamblu, Revoluţia Culturală iniţiată de Mao a cerut în jur de 34.800 de vieţi umane (Busky, 2002, p. 20).

40. Cele trei Reprezentări fiind direcţiile de dezvoltare: dezvoltarea forţelor de producţie, orientarea dezvoltării culturii şi interesele majorităţii covârşitoare a poporului chinez.

provocat la începutul lui 2010 un serios conflict între oficialii Republicii Populare Chineze şi Google. Liderii comunişti chinezi cereau companiei americane restricţionarea accesului cetăţenilor chinezi la anumite adrese web ce fie militau împotriva regimului, fie ofereau noutăţi cu privire la disidenţii politici persecutaţi de China (So, Westland, 2010, pp. 62-63). Google a protestat, invocând încălcarea drepturilor omului şi ameninţând la rândul său cu retragerea din China. Finalmente decidenţii chinezi au avut câştig de cauză, apărând ceea ce acum este în mod popular denumit Marele Zid de Foc al Chinei (în engleză, The Great Firewall of China), prin intermediul căruia se exercită activ cenzura regimului în raport cu dreptul cetăţenilor chinezi de a avea acces liber la informaţie. Cu toate acestea, ultimii ani arată că accesul la internet şi interacţiunea în mediul electronic produc efecte pozitive în privinţa emergenţei unei societăţi civile reale în rândul chinezilor (Tai, 2006, pp. xx). La cealaltă extremă se găseşte Coreea de Nord, unde accesul la internet este interzis, statul comunist creând o versiune proprie de intranet, care nu este legată la www[41].

De-a lungul Războiului Rece în Asia au mai apărut diverse forme de regimuri comuniste, dintre care relevanţă mai ridicată prezintă cel al lui Pol Pot, în Cambodgia (pe care a redenumit-o Kampucia Democrată în perioada 1975-1979), şi cel al lui Kim Ir Sen, în Coreea de Nord. Pol Pot şi-a propus edificarea unei utopii agrare comuniste ce încerca să recreeze măreţia civilizaţiei Khmere, mutând populaţia din oraşe în zonele rurale şi instituind un regim vinovat de unul dintre cele mai sângeroase genociduri ale secolului XX. În Coreea de Nord, Kim Ir Sen este iniţiatorul singurului regim comunist dinastic din lume, după moartea sa fiind succedat la conducere de fiul său, Kim Jong-Il, iar acesta la rândul său, începând din 2011, de tânăra sa progenitură, Kim Jong Un.

În Vietnam continuă să existe un regim comunist, instaurat la putere imediat după cel de-al Doilea Război Mondial şi condus cu o mână de fier de către Ho Chi Minh. Interesant este faptul că, la proclamarea independenţei în septembrie 1945, Ho Chi Minh a parafrazat Declaraţia Americană de Independenţă, efectuând însă o schimbare esenţială pentru cultura vietnameză : „toate *popoarele* sunt create egale. Ele sunt înzestrate de către creator cu anumite drepturi inalienabile, printre care Viaţa, Libertatea şi căutarea Fericirii" (Ashwill, Diep, 2005, p. 36). Utilizarea de către liderul Ho Chi Minh a termenului de *popoare* a avut un efect extraordinar în societatea confuciană vietnameză, unde femeile sunt considerate în mod tradiţional ca fiind proprietate fie a taţilor, fie a soţilor lor, iar după moartea acestora din urmă trec în proprietatea celui mai vârstnic fiu. Practic, liderul comunist declara, în paralel cu independenţa ţării, şi independenţa femeilor (*ibidem*, p. 37)

Comunismul vietnamez contemporan se află într-o perioadă lentă de tranziţie, ce încurajează dezvoltarea economiei de piaţă şi caută să slăbească treptat ponderea PC Vietnamez, deşi acesta rămâne în continuare singura forţă politică recunoscută. Statul este condus de o troică alcătuită din şeful statului, Tran Duc Luong, primul-ministru, Phan Van Khai, şi secretarul general al PCV, Nong Duc Manh. Şi aici continuă să existe cenzura – presa este controlată de partid, iar accesul la internet se face doar prin portalul agreat de stat.

41. Cu toate acestea, guvernul nord-coreean este prezent pe www. Iată un exemplu : http : //www.kcna.kp/ (site-ul agenţiei de presă nord-coreene). În dreapta sus se poate observa că sistemul de numărare a anilor este dublu : 101 (numărul anilor scurşi de la naşterea lui Kim Ir Sen), respectiv calendarul creştin – 2012. Alt exemplu : http : //www.korea-dpr.com/ – site-ul oficial al Republicii Populare Nord-Coreene.

3.3.2. Africa

Comunismul african apare în mod particular pe fundalul luptei ideologice dintre SUA şi URSS de-a lungul Războiului Rece şi dispare odată cu sfârşitul acestei epoci. Nici o ţară africană nu a avut un regim comunist pentru o perioadă relativ îndelungată de timp şi, în genere, din punct de vedere ideologic partidele marxist-leniniste africane după 1991 fie au fost rapid îndepărtate de la putere, fie au renunţat la comunism. Pe de altă parte, notabile sunt în cazul african două caracteristici : influenţa maoismului ca paradigmă revoluţionară pentru Lumea a Treia, respectiv emergenţa unei formule ideologice proprii – umanismul sau socialismul african, ce încerca să împletească specificul cultural african cu socialismul de sorginte marxist-leninistă.

Varianta ideologică africană este alcătuită dintr-o serie largă de interpretări distincte, însă unite printr-un fir călăuzitor reprezentat de ideea moştenirii comune africane şi de lupta împotriva exploatării popoarelor continentului negru de către puterile coloniale. Principalii reprezentanţi ai acestei direcţii ideologice sunt Franz Fanon, Kwame Nkrumah, Julius Nyerere, Léopold Sedar Senghor şi Kenneth Kaunda. Conceptele pe care aceştia le propun sunt cele de *conştientism*, *acţiune politică negativă şi pozitivă* (Nkrumah), *satizare* (de la cuvântul sat), *ujamaa* sau „familitate" (în sensul de accent pus pe familie), *educare pentru independenţă* (Nyerere), *negritudine* sau aspectul spiritualităţii în umanismul revizuit al lui Senghor (Bell, 2002, p. 36).

3.3.3. America Latină

După succesul iniţial al revoluţiei în Cuba, au loc o serie de dezbateri ideologice privind calea pe care trebuie să o adopte ţara pentru atingerea idealului socialist şi comunist. Probabil cea mai relevantă o constituie cea dintre Ernesto (Che) Guevara[42] şi economistul francez Charles Bettleheim. Bettleheim era avocatul introducerii de stimulente materiale pentru muncitori, concluzie la care ajunsese în urma unor studii extensive asupra economiilor planificate din URSS şi China. Guevara considera că socialismul şi comunismul pot fi create simultan, şi nu succesiv, aşa cum susţinea marxism-leninismul, şi că, din punct de vedere economic, centralismul şi diferitele mecanisme de tip capitalist pe care acesta le manipulează în vederea obţinerii unei societăţi egalitare nu pot conduce la apariţia conştiinţei socialiste în rândul muncitorilor. Din această perspectivă, deşi nu nega că anumite metode, tehnologii şi modele organizaţionale originate în capitalism erau încă necesare, Guevara considera că acest fapt nu trebuie să împiedice construcţia conştiinţei socialiste prin acţiuni precum munca voluntară şi participarea în cadrul unor organizaţii de masă (Lambie, 2010, pp. 142-143).

Prăbuşirea în Europa a comunismului a pus însă Cuba într-o situaţie extrem de grea. SUA au înăsprit embargoul[43] pe care îl impuseseră în urmă cu câteva zeci de ani, în speranţa că astfel vor grăbi îndepărtarea lui Castro şi a comuniştilor de la putere, în timp ce statul

42. **Che Guevara** (1928-1967) – revoluţionar comunist sud-american. Este una dintre figurile centrale ale revoluţiei cubaneze. După succesul din Cuba, Guevara va merge în Congo, unde va încerca fără succes să pornească o revoluţie comunistă împotriva regimului lui Mobutu Sese Seko Nkuku Ngbendu wa Za Banga. După eşec se va întoarce în Cuba, de unde va porni cu aceleaşi planuri revoluţionare către Bolivia. Aici va fi capturat de armată şi executat.

43. Prin adoptarea, la începutul anilor 1990, a aşa-numitului *Cuban Democracy Act* (cunoscut şi ca *Torrecelli Act*). Acesta interzicea sucursalelor străine ale companiilor americane să aibă

caraibian îşi pierduse principalii parteneri economici. Partidul Comunist Cubanez, în cadrul congreselor din 1986 şi 1991, va condamna evoluţiile din Europa de Est şi în special pe cele din URSS, etichetând *glasnost* şi *perestroika* drept politici „capitaliste" şi „contrarevoluţionare" sau, în termenii direcţi ai lui Castro : „Perestroika este nevasta altui bărbat. Nu vreau să mă bag" (*ibidem*, p. 172). Ca urmare a noului context internaţional, Cuba va sfârşi prin a fi complet izolată politic şi economic pentru o lungă perioadă de timp. Cu toate acestea, în decada următoare Cuba a recuperat o parte a terenului pierdut, reuşind să obţină creştere economică în urma unor serii de reforme experimentale, fără a părăsi din punct de vedere ideologic comunismul[44]. Începând din 2008, Fidel Castro s-a retras din funcţiile oficiale, preluate de fratele său, Raul Castro.

Modelul cubanez va fi asumat ca sursă de inspiraţie începând din 1998 de Venezuela lui Hugo Chavez. În 1992, Chavez (pe atunci locotenent-colonel) încearcă o lovitură de stat din postura de lider al Mişcării Revoluţionare Bolivariene 200, pe care o fondase cu zece ani înainte. Deşi lovitura eşuează, Chavez va reuşi câţiva ani mai târziu, în 1998, să câştige alegerile în fruntea unei coaliţii de partide de stânga[45], devenind preşedinte al Venezuelei (Busky, 2002, p. 213). În această perioadă va semna cu statul comunist cubanez un acord prin care Venezuela se obliga să livreze petrol la preţuri preferenţiale în schimbul unui import masiv de cadre medicale şi profesori ; va reforma sistemul politic venezuelean prin adoptarea unei noi Constituţii (în 1999)[46], conformă cu credoul său ideologic – *bolivarismul*[47]. Mai târziu (în 2009), pentru a-şi asigura permanenţa la putere, Chavez va organiza un referendum prin care se anula prevederea ce limita numărul mandatelor prezidenţiale la două.

După ce o lovitură militară de stat îl îndepărtează de la putere în 12 aprilie 2002, Chavez revine pe un val uriaş de susţinere populară, după doar două zile, pe 14 aprilie. Această a doua perioadă a guvernării Chavez aduce cu sine şi trecerea fermă a *bolivarismului* spre socialism : prima naţionalizare are loc în 2005 ; fabrica respectivă este dată muncitorilor în autogestiune, preşedintele venezuelean propunând o nouă formulă de proprietate – coproprietatea stat-muncitori (Bruce, 2008, p. 101). Pe plan internaţional, Hugo Chavez şi Cuba lui Castro vor iniţia în 2004 „Alianţa Bolivariană pentru Popoarele Americii Noastre"[48], ca mecanism de integrare politico-economică a statelor sud-americane şi caraibiene. ALBA (prescurtarea Alianţei) se doreşte a fi o contrapartidă la propunerea similară a SUA şi a reuşit până în prezent să atingă un număr de opt membri[49].

---

relaţii economice cu statul cubanez. Actul va fi condamnat de UE în 1993. În 1996, SUA vor adopta un nou document, mai dur – *Helms-Buron Act*.

44. În 2006, de exemplu, ministrul cubanez al Economiei pretindea că ţara sa are o rată de creştere de 12,5% pe an (Lambie, 2010, p. 192). Însă, odată cu apariţia crizei economice, reformele cubaneze au fost oprite.
45. Partidele ce se declară a fi susţinătoare ale lui Chavez sunt Partidul Socialist Unit din Venezuela, Partidul Comunist şi Partidul Unităţii Populare Venezuelene.
46. Principalele prevederi ale noii Constituţii vizau un Parlament unicameral, înfiinţarea funcţiei de vicepreşedinte (numit, nu ales), sporirea puterilor prezidenţiale, mărirea duratei mandatului prezidenţial de la 5 la 6 ani, introducerea controlului statului asupra economiei (McCoy, Myers, 2004, p. 279).
47. **Bolivarism** – de la Simon Bolivar, liderul mişcării de independenţă a coloniilor spaniole din America de Sud în secolul XIX. Bolivar reprezintă un simbol al luptei pentru libertate şi independenţă.
48. http : //www.alianzabolivariana.org/
49. Antigua şi Barbuda, Bolivia, Cuba, Dominica, Ecuador, Nicaragua, Sf. Vicenţiu şi Grenadine, Venezuela.

Pe un drum similar s-a înscris din 2005 şi Bolivia lui Evo Morales. Partidul său, Mişcarea Pentru Socialism – Instrument Politic pentru Suveranitatea Popoarelor (MAS – IPSP), a condus revolte de stradă în 2005 ce au dus la demisia preşedintelui şi la organizarea de alegeri. Morales l-a nominalizat ca vicepreşedinte pe Alvaro Garcia Linera, fost membru al Armata de Guerilla Tupac Katari (grupare de gherilă alcătuită din indigeni, descendentă directă a revoluţionarilor antrenaţi de Che Guevara în anii 60 ai secolului XX). După câştigarea scrutinului, Morales a trecut la reforme constituţionale, la naţionalizarea producţiei de hidrocarburi, a împărţit ţăranilor pământurile marilor proprietari şi a lansat un program de distribuire a hranei pentru copii numit „Malnutriţie Zero" (Silva, 2009, pp. 143-144). Un aspect deosebit de interesant în cazul bolivian este combinaţia de revoluţionarism socialist şi indigenism (populaţiile majoritare în ţară fiind Quechua şi Aymara) – Evo Morales este el însuşi indigen, discursul său anticolonialist fiind din această perspectivă extrem de acid.

3.4. *Comunismul în România după 1989*

În perioada de după revoluţie, PCR a fost dizolvat prin decret-lege şi, preţ de o zi, scos în afara legii. Patrimoniul partidului a fost trecut în proprietatea statului prin Decretul 30/18.01.1990. În noiembrie acelaşi an s-a înfiinţat Partidul Socialist al Muncii, condus de Ilie Verdeţ (1925-2001), fost prim-ministru în perioada comunistă (1979-1982) şi considerat neoficial drept continuatorul Partidului Comunist Român. La alegerile parlamentare din 1992, PSM va obţine 3,18% din voturi, reuşind astfel să treacă pragul electoral de 3%. A susţinut guvernul Văcăroiu al Partidului Democraţiei Sociale din România (P.D.S.R) şi în 1995 semnează o alianţa electorală cu PDSR, PRM şi PUNR Tratativele duse cu PDSR vor conduce către scindarea partidului – o grupare condusă de Tudor Mohora formând Partidul Socialist[50]. Alegerile parlamentare din 1996 au adus PSM un scor de 2,16%, ceea ce a împiedicat partidul să acceadă în forul reprezentativ, iar la prezidenţiale candidatul PSM Adrian Păunescu a obţinut sub 1%. În 2000, scorul partidului a fost şi mai mic, undeva pe la 1%. A fost aleasă o nouă conducere, Ilie Verdeţ devenind preşedinte onorific. În 2003, partidul se desfiinţează, o parte din membri trecând la PSD, în timp ce o alta decide să fondeze Partidul Alianţa Socialistă, condus de Constantin Rotaru. P.A.S. s-a afiliat Partidului Stângii Europene[51]. În 2010, Congresul P.A.S. decide să îşi schimbe denumirea în Partidul Comunist Român. În 2011, Tribunalul Bucureşti a interzis utilizarea denumirii de PCR de către P.A.S.

Ceea ce-i marchează profund pe comuniştii din România este moştenirea perioadei de până în 1989. Din acest punct de vedere, o minimă analiză a textelor ideologice ale stângii extreme româneşti oferă imaginea dezolantă a unor personaje fără o identitate ideologică clar conturată, dominate mai degrabă de nostalgia trecutului comunist decât de viitorul comunismului. Discursul comuniştilor români aduce vag aminte de limba de lemn a anilor 70 şi 80 ai secolului trecut, însă este extrem de rudimentar şi orientat mai degrabă în sens populist şi naţional-comunist[52].

---

50. Care va fuziona în 2000 cu Partidul Social Democrat din România. Acesta din urmă va fuziona la rândul său cu P.D.S.R., în urma unirii celor două partide rezultând Partidul Social Democrat de astăzi.
51. Compus din 27 de partide socialiste şi comuniste europene, a fost fondat în 2004 la Roma şi este condus de francezul Pierre Laurent, secretar general al Partidului Comunist Francez.
52. Pentru edificare, iată câteva site-uri : P.A.S. : http : //www.pasro.ro/index.php ; NPCR : http : //npcr.ro/ ; UCR : http : //romaniamuncitoare.no.comunidades.net/index.php ? pagina = 1379240678.

4. Concluzii

Este comunismul depăşit? Ca regim politic totalitar – da, însă ca ideologie, nu. Istoria guvernărilor comuniste este istoria falimentului unei întregi ramuri interpretative marxiste (marxism-leninismul), ce a considerat că utopia comunistă poate fi construită în realitate doar prin impunerea voinţei brute asupra indivizilor. In numele dictaturii de clasă comunismul de stat a exercitat împotriva propriilor cetăţeni o violenţă extremă, totodată substituind promisiunii ideologice marxiste a eliberării prin egalitatea în proprietate o realitate a lipsurilor şi stagnării, într-un regim dominat de o clasă birocratic-managerială conservatoare anchilozată de o viziune modernizatoare depăşită.

În acelaşi timp, din punct de vedere ideologic, comunismul rămâne pe poziţii. După o perioadă relativ lungă în care a trebuit să facă faţă prăbuşirii sistemului sovietic şi sfârşitului Războiului Rece, comunismul şi-a regăsit puterea de atracţie, în special în rândul intelectualităţii occidentale. De altfel, aceasta a fost şi prima care a reacţionat extrem de vocal la criza financiară apărută la sfârşitul anilor 2000, reluând pe de-o parte teme critice mai vechi – precum exploatarea şi diviziunea muncii în sistemul mondial, pe care le-a dublat însă cu formule teoretice noi, precum cele formulate de Antonio Negri, ce caută pe de-o parte reconcilierea cu trecutul marxist şi, pe de alta, o fortuită depăşire a acestuia. Fără îndoială, mesianismul comunist atrage şi continua să o facă, în special în măsura în care va reuşi să se detaşeze de obsesia etatistă şi să regândească în mod fundamental relaţia sa cu democraţia liberală.

Referințe

Texte fundamentale

Bottomore, Tom, *A Dictionary of Marxist Thought*, Oxford, Blackwell, 2001.
Brown, Archie, *The Rise and Fall of Communism*, New York, HarperCollins, 2009.
Callinicos, Alex, *Troţkismul*, Bucureşti, Du Style, 1998.
Carver, Terrell, *Engels. A Very Short Introduction*, Oxford, Oxford University Press, 2003.
Dreyfuss, Michel, *Europa socialiştilor*, Iaşi, Institutul European, 2000.
Eatwell, Roger, Wright, Anthony (Ed.), *Contemporary Political Ideologies*, Londra, Pinter Publishers, 1994.
Gotovitch, José, Delwit, Pascal, De Waele, Jean-Michel, *Europa comuniştilor*, Iaşi, Institutul European, 2003.
Kornai, János, *The Socialist System*, Oxford, Clarendon Press, 1992.
Lenin, V.I., *Opere alese*, Bucureşti, Ed. Politică, 1970.
Luxemburg, Rosa, *The Essential Rosa Luxemburg. Reform or Revolution & The Mass Strike*, Chicago, Maymarket Books, 2008.
Mao Ţe-Dun, *Articole şi cuvântări alese*, Bucureşti, Ed. PMR, 1951.
Marx, Karl, Engels, Frierich *Manifestul partidului comunist*, Bucureşti, Nemira, 2006.
Ney, Olivier, *Istoria ideilor politice*, Iaşi, Polirom, 2008.
Service, Robert, *Comrades ! A History of World Communism*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2007.
Vincent, Andrew, *Modern Political Ideologies*, Londra, Wiley-Blackwell, ed. a 3-a, 2010.

Bibliografie generală

Achim, Viorel, *The Roma in Romanian History*, Budapesta, CEU Press, 2004.

Ashwill, Mark A., Diep, Thai Ngoc, *Vietnam Today. A Guide to a Nation at a Crossroads*, Boston, Londra, Intercultural Press, 2005.

Bell, Richard H., *Understanding African Philosophy. A Cross-Cultural Approach to Classical and Contemporary Issues*, Londra, New York, Routledge, 2002.

Berlin, Isaiah, *Karl Marx. His Life and Environment*, New York, Oxford University Press, 1959.

Berman, Sheri, *The Primacy of Politics. Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Bideleux, Robert, Jeffries, Ian, *The Balkans : A Post-Communist History* ; Londra, New York, Routledge, 2007.

Bruce, Iain, *The Real Venezuela. Making Socialism in the 21st Century*, Londra, Pluto Press, 2008.

Busky, Donald F., *Communism in History and Theory. Asia, Africa and the Americas*, Wesport, Londra, Praeger, 2002.

Cojocaru, I., Ornea, Z., *Falansterul de la Scăieni*, Bucureşti, Ed. Politică, 1996.

Coser, Lewis A., *Masters of Sociological Thought : Ideas in Historical and Social Context*, ed. a 2-a, Fort Worth, Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1977.

Eccleshall, Robert, Finlayson, Alan, Geoghegan, Vincent, Kenny, Michael, Lloyd, Moya, MacKenzie, Iain, Wilford, Rick, *Political Ideologies. An Introduction*, Londra, New York, Routledge, ed. a 3-a, 2003.

Edwards, Stewart, *The Communards of Paris, 1871*, Ithaca, Cornell University Press, 1972.

Flew, Anthony, *Dicţionar filosofic*, Bucureşti, Humanitas, 1996.

Gooding, John *Socialism in Russia. Lenin and His Legacy, 1890-1991*, New York, Palgrave, 2002.

Hitchins, Keith, *Mit şi realitate în istoriografia românească*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1997.

Kolakowski, Leszek, *Main Currents of Marxism*, New York, Londra, W.W. Norton&Company, 2005.

Lambie, George, *The Cuban Revolution in the 21st Century*, New York, Pluto Press, 2010.

McCoy, Jennifer, Myers, David J., *The Unraveling of Representative Democracy in Venezuela*, Baltimore, Londra, John Hopkins University Press, 2004.

Miroiu Mihaela, *Drumul către autonomie*, Iaşi, Polirom, 2004.

Miroiu, Andrei, Ungureanu, Radu-Sebastian (coord.), *Manual de Relaţii internaţionale*, Iaşi, Polirom, 2006.

Nettl, Peter, „The German Social Democratic Party 1890-1914 as a Political Model", în *Past &Present*, nr. 30 (aprilie 1965), pp. 65-95.

Parenteau, Danic, Parenteau, Ian, *Les Idéologies politiques. Le clivage gauche-droite*, Québec, Presses de l'Université du Québec.

Rees, Tim, Thorpe, Andrew (ed.), *International Communism and the Communist International, 1919-1943*, Manchester, New York, Manchester University Press, 1999.

Sassoon, Donald (2010), *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*, New York. I.B.Tauris, 2010.

Sava, Ionel Nicu, *Zece ani de tranziţie în Europa de Est*, Bucureşti, Ed. Fundaţiei Culturale Române, 2000.

Silva, Eduardo, *Challenging Neoliberalism in Latin America*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.

So, Sherman, Westland, Christopher J., *Red Wired. China's Internet Revolution*, Londra, Marshall Cavendish Business, 2010.

Tai, Zixue, *The Internet in China. Cyberspace and Civil Society*, Londra, New York, Routledge, 2006.

Weber, Max, *Politica, o vocaţie şi o profesie*, Bucureşti, Ed. Anima, 1992.

Worsley, Peter, *Marx and Marxism*, Londra, New York, Routledge, 2002.

Articole

Evans, Alfred B., „Rereading Lenin's State and Revolution", în *Slavic Review*, vol. 46, nr. 1 (primăvara 1987), pp. 1-19.

Extrema dreaptă

George Surugiu

1. Începuturile fascismului

Totalitarismul de tip fascist apare în Europa după Primul Război Mondial, odată cu cristalizarea unui curent ideologic reacţionar, ultranaţionalist, ce respingea democraţia liberală, conservatorismul, socialismul şi comunismul, dar şi individualismul, intelectualismul şi pacifismul. Politicianul italian Benito Mussolini[1], care a fondat în 1919, la Milano, *Fascia de combattimento* (Grupul de luptă), a ales fascia[2] ca simbol pentru ideea de tărie prin unitate pe care încerca să o insufle aderenţilor noii formaţiuni (Blinkhorn, 2006, p. 24).

Primul Război Mondial şi criza economică ce i-a urmat au produs un uriaş val de dezamăgire faţă de *establishment*, iar regimurile conservatoare din Europa s-au confruntat cu violente contestări, atât din partea extremei stângi, cât şi din partea celei drepte. Naţionalismul, agitat deja de propaganda de război, a oferit o platformă de acţiune extremei drepte, în opoziţie cu internaţionalismul declarat al stângii (Payne, 1995 ; Steger, 2008). Teama de bolşevism, deja victorios la Moscova, a orientat milioane de europeni către dreapta radicală. Ultranaţionalismul, dispreţul faţă de democraţie, viziunea totalitară asupra societăţii şi folosirea violenţei ca armă politică au fost văzute ca un rău necesar pentru eliminarea pericolului revoluţiei socialiste (Passmore, 2002, pp. 53-54 ; Morgan, 2003, pp. 48-51, 62).

În 1922, Benito Mussolini este adus la guvernare de regele Italiei, pentru a evita un posibil război civil. Succesul lui Mussolini va fi replicat doar în Germania : în urma alegerilor din 1932, Partidul Naţional-Socialist al Muncitorilor Germani ajunge prima formaţiune ca mărime în Reichstag. În 1933, liderul său, Adolf Hitler[3], este numit cancelar, iar varianta sa de fascism, nazismul – inspirat de obsesia „purificării rasei" – începe să devină o realitate.

1.1. *Ideile şi promotorii lor*

Mussolini nu a avut, iniţial, un program ideologic coerent, doctrina fascistă fiind explicată de-abia în 1932, într-un articol din *Enciclopedia Italiana* ; textul este semnat de Mussolini, dar a fost editat de filosoful Giovanni Gentile[4], unul dintre cei mai importanţi intelectuali

1. 29 iulie 1883-28 aprilie 1945.
2. De la *fascio*, „mănunchi" sau „snop" în limba italiană, folosit şi cu sensul de „grup" ; în Roma antică, fascia era securea prinsă într-un mănunchi de nuiele, purtată de gărzile magistraţilor ;
3. 20 aprilie 1889-30 aprilie 1945.
4. 30 mai 1875-15 aprilie 1944 ; articolul din *Enciclopedia Italiana* s-a numit chiar „Doctrina fascismului".

italieni pro-fascişti (De Grand, 2004, p. 16 ; Paxton, 2005, p. 17). Documentul argumentează în favoarea unui stat totalitar, în care nu există sferă privată sau organizaţii independente. Fascismul respinge doctrina liberal-democratică a drepturilor imprescriptibile ale omului, propunând un stat-naţiune organic, căruia individul îi aparţine necondiţionat şi ale cărui interese pot fi sacrificate pentru binele colectivităţii (Pollard, 2005, p. 126). Autonomia personală dispare, iar indivizii, depersonalizaţi, sunt uniţi în masele care îşi pun încrederea în liderul puternic, carismatic, excepţional, unic – „Bărbatul" destinat să le conducă spre victorie (Falasca-Zamponi, 1997, pp. 45-47).

Astfel, fasciştii doresc o revoluţie care să ducă la „renaşterea din cenuşă" a naţiunii, la crearea unei noi ordini în locul celei vechi, decadente (Griffin, 1995, p. 3). Un astfel de stat are nevoie de un individ total integrat în comunitate şi gata să ofere credinţă, supunere şi sacrificiu de sine[5], într-un imperiu cu un singur popor şi un singur conducător[6] ; pentru acest individ, singura doctrină politică este voinţa liderului (Paxton, 2005, p. 17).

Dacă Mussolini şi-a asumat ca scop suprem renaşterea Italiei, sub forma unui stat-naţiune totalitar (Gentile, 2004, p. 86), Hitler a văzut în totalitarism un instrument pentru îndeplinirea viziunii mitice pe care a propus-o în cartea sa *Mein Kampf* încă din 1925 : supremaţia „super-rasei ariene" (germanii şi popoarele nordice), prin exterminarea elementelor „degenerate" (precum homosexualii şi persoanele cu dizabilităţi fizice sau psihice) şi distrugerea „raselor inferioare" (evreii, ţiganii, slavii).

Mein Kampf (*Lupta mea*)[7], care constituie şi astăzi cartea de căpătâi pentru neonazişti, a apărut în două volume, în 1925 şi respectiv 1926. Într-un limbaj pretenţios şi exaltat, Hitler răstălmăceşte teoria lui Darwin privind evoluţionismul şi pune semnul egal între specii şi rase ; el afirmă că rasa ţine de „sânge", fiind cu atât mai puternică cu cât acesta este mai „curat" (Hitler, 1941). Identificând în evrei principala problemă a societăţii germane, Hitler prezintă înfrângerea Germaniei în Primul Război Mondial drept rezultatul „complotului iudeo-bolşevic"[8].

Hitler proclamă identitatea dintre rasă şi naţiune în poporul german, care trebuie să se supună[9] *Führer*-ului cu acelaşi devotament cu care conducătorul înţelege să se sacrifice pentru binele naţiunii (Steger, 2008, pp. 121-124). Acesta este aşa-numitul „principiu al conducătorului" (*Führerprinzip*) – *Führer* fiind, după caz, *Il Duce* (Mussolini), *El Caudillo* (Franco), *Căpitanul* (Zelea Codreanu) şi alţii. Cultul personalităţii liderului implică manifestarea fascismului ca o „religie politică" marcată de ritualuri publice „sacre", respectiv procesiuni ritualice cu torţe, drapele, uniforme, saluturi şi sloganuri, pe un fond sonor

5. Unul dintre sloganurile fasciştilor italieni era „Credere, obediere, combattere ! ".
6. Principalul slogan al Germaniei naziste : „Ein Reich, ein Volk, ein Fuhrer ! " ; a fost reluat de dictatorul spaniol Franco sub forma „Una Patria, un Estado, un Caudillo ! ", *apud* R. Griffiths, „Francoism", în C. Blamires (ed.), *World Fascism. A Historical Encyclopedia*, vol. I, p. 251.
7. Trimiterile la *Mein Kampf* vizează traducerea în engleză apărută în 1941 la New York, la Reynal & Hitchcock ; aceasta include ambele volume şi este disponibilă la http : //www.archive.org/details/meinkampf035176mbp.
8. Este vorba despre mitul „cuţitului înfipt în spate" – fundamental pentru propaganda nazistă –, potrivit căruia armatele germane erau pe punctul de a învinge în 1918, însă combatanţii au fost trădaţi de către politicienii şi birocraţii socialişti din spatele frontului, dintre care mulţi ar fi fost de origine evreiască (vezi şi Jackson, 2006, p. 732).
9. Hermann Göring, şeful aviaţiei militare germane şi apropiat al lui Hitler, declara în 1933 : „Dorinţa Führer-ului este lege absolută ! " şi „Nu am conştiinţă ; conştiinţa mea este Adolf Hitler" (apud Fritz Hillenbrand, *Underground Humour in Nazi Germany, 1933-1945*, 1995, p. 21).

compus din muzică de fanfară, clopote şi scandări ritmate (Gentile, 2003, pp. 111-115). Liderul este prezentat ca un om providenţial, fasciştii căzuţi în luptă sunt veneraţi ca nişte „martiri" (a căror violenţă este „sfântă şi morală"), însemnele de partid se substituie celor religioase şi laice : zvastica înlocuieşte crucea, dar şi drapelul oficial[10], iar „salutul roman"[11] devine omniprezent în interacţiunile sociale (Falasca-Zamponi, 1997, pp. 35-36, 64-66, 110). Conotaţiile simbolurilor reprezentative pentru nazism, precum zvastica (Quinn, 1994, p. 147), nu sunt întâmplătoare :

> „Ne dorim să construim un Stat nou, nu să-l reînviem pe cel vechi, care a pierit din cauza propriilor greşeli. […] Ca naţional-socialişti, programul ne este reflectat de drapel. În roşu vedem idealul social al mişcării, în alb – ideea naţională, iar zvastica redă misiunea de a lupta pentru victoria Arianului" (Hitler, 1941, pp. 734, 737).

Fascismul german a proclamat ca ţel suprem „comunitatea poporului" (*Volksgemeinschaft*) şi obţinerea de „spaţiu vital" (*Lebensraum*) pentru aceasta ; astfel, purificarea rasei de elementele străine, neconforme stereotipului „arianului" din motive etnice, sociale sau medicale, a fost percepută ca o necesitate absolută (Lee, 2000, pp. 75-76). Tot acest cadru teoretic, care oscilează între pseudo-ştiinţă şi mitologie, s-a bazat masiv pe antisemitism, evreii fiind desemnaţi, de Hitler şi ceilalţi lideri nazişti, ca inamici ai Germaniei şi, în general, ai speciei umane (Herf, 2008, p. 6).

După 1933, obsesiile rasiale, antisemite ale lui Hitler se vor regăsi în politica de stat a celui de-al Treilea Reich – politică descrisă eufemistic prin expresia „soluţia finală la problema evreiască" (Longerich, 2010, p. 64). Până la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, naziştii vor ucide, într-un efort deliberat şi sistematic, aproximativ 6 milioane de evrei europeni, dintre care 1,5 milioane de copii (Friedländer, 2009, p. 422). La Holocaustul evreiesc se adaugă alte peste 5 milioane de victime : persoane de etnie roma şi sinti, homosexuali, persoane cu dizabilităţi psihice sau fizice, Martori ai lui Iehova, civili şi prizonieri de război polonezi şi ruşi, precum şi oponenţi politici şi religioşi ai Reich-ului german (Rosenbaum, 2009, pp. 2, 27).

În lagăre de exterminare precum Auschwitz, Treblinka, Dachau, Mauthausen, Bergen-Belsen, Majdanek, Chelmno şi Sobibór, dar şi în alte zeci de lagăre de „tranzit" pentru deportaţi sau destinate „reeducării" deţinuţilor politici, milioane de fiinţe umane au fost asasinate prin gazare, împuşcare şi înfometare, precum şi ca efect al torturii, muncii forţate, frigului, mizeriei şi bolilor contagioase (Sofsky, 1997, pp. 12-13 ; Laqueur, 2001). Genocidul comis de nazişti, la care au contribuit colaboratori şi simpatizanţi din ţări aliate Reich-ului sau ocupate de trupele germane, dezvăluie fascismul ca pe un sistem politic bazat în mod fundamental pe represiune, care a trăit şi s-a dezvoltat prin lichidarea oponenţilor săi (Renton, 1999, p. 99).

---

10. Drapelul roşu cu zvastica neagră pe fondul unui cerc alb a intrat în uz după 30 ianuarie 1933, ca simbol al regimului naţional-socialist, fiind declarat drapelul oficial al Germaniei naziste la 15 septembrie 1935.

11. Versiunea nazistă a salutului era însoţită, după caz, de una dintre scandările „Heil Hitler ! " (Trăiască Hitler !), „Sieg Heil ! " (Trăiască victoria !) sau „Heil, mein Führer ! " (Trăiască Fuhrer-ul !), ultima variantă fiindu-i destinată direct lui Hitler ; în scris, cel mai des era folosită „Heil Hitler ! " sau fraza „Mit deutschem Gruß…" (Cu salutul german…) – apud Allert Tilman, *The Hitler Salute : On the Meaning of a Gesture*, New York, Metropolitan Books, 2008, pp. 6-7.

1.2. *Fascisme şi parafascisme*

Roger Griffin, unul dintre cei mai importanţi cercetători ai ideologiei fasciste, defineşte fascismul ca fiind o mişcare revoluţionară ultranaţionalistă care propune mobilizarea energiilor sociale şi politice „sănătoase" pentru a opri decadenţa societăţii şi pentru a obţine renaşterea naţiunii sau a comunităţii etnice, prin regenerarea atât a culturii politice, cât şi a celei sociale şi etice care o susţin (Griffin, 2006, p. 2) ; doctrina rasială constituie o variantă particulară de „renaştere naţională", promovată de nazismul german şi mişcările fasciste influenţate de acesta.

Această perspectivă ridică semne de întrebare referitoare la presupusa natură „fascistă" a unora dintre regimurile autoritare din perioada interbelică. În astfel de cazuri, mişcările fasciste locale au fost fie asimilate în sistemul politic, fie anihilate brutal, atunci când au ameninţat deschis hegemonia elitelor conservatoare aflate la putere[12] (Griffin, 2006, p. 21). Un exemplu ce se impune a fi menţionat este cel spaniol. După victoria naţionaliştilor în războiul civil spaniol (1936-1939), generalul Francisco Franco devine dictator cu sprijinul armatei, al Falangelor republicane (de inspiraţie fascistă) şi al Bisericii Catolice (Preston, 2005). Franco nu a urmărit însă o ideologie coerentă, orientându-se mai degrabă în funcţie de evoluţiile politice contemporane, cu unicul scop de a se menţine la putere. Ca dovadă, mişcarea falangistă va fi absorbită, treptat, în regimul franchist, iar Franco însuşi va rămâne apropiat de catolicism – fapt care i-a atras dispreţul lui Hitler (Griffiths, 2006, pp. 250-252).

În Japonia, idei asociate cu extremismul de dreapta erau prezente încă din anii 20 ai secolului trecut. Elita politică niponă împărtăşea deja dispreţul pentru democraţie, nutrea convingerea că japonezii sunt o „rasă superioară" şi asimilase idei antisemite legate mai ales de influenţa internaţională a cercurilor financiare evreieşti (Reynolds, 2004 ; Szpilman, 2004). Impresionaţi de ascensiunea lui Hitler şi de proiectul său totalitar, liderii de la Tokyo vor prelua modelul nazist, în speranţa că un astfel de regim va putea învinge SUA şi Europa în lupta pentru controlul estului Asiei (Kasza, 2006, pp. 351-352).

1.3. *Extrema dreaptă interbelică în România*

În anii 20 ai secolului trecut, radicalismul de dreapta înregistra un parcurs ascendent în Europa Centrală şi de Est, pe fondul dificultăţilor economice şi al agitaţiilor naţionaliste, anticomuniste şi antisemite manifestate în special în mediile intelectuale şi studenţeşti (Scurtu, 1996, 2000). După ce în 1923, la Iaşi, apare Liga Apărării Naţional-Creştine (LANC)[13], Corneliu Zelea Codreanu[14] înfiinţează, în 1927, Legiunea Arhanghelului Mihail[15].

12. În 1934, guvernele Estoniei şi Letoniei interzic grupările fasciste locale ; în Portugalia anului 1935, premierul-dictator António de Oliveira Salazar a zdrobit revolta „Cămăşilor Albastre" ; acelaşi lucru se va întâmpla în Brazilia, în 1937, precum şi în Chile şi Ungaria, în 1938.
13. Partid politic naţionalist şi antisemit, fondat de profesorul Alexandru C. Cuza ; LANC lupta pentru retragerea cetăţeniei acordate evreilor şi altor minorităţi de Constituţia din 1923, precum şi pentru instituirea unei limite de acces în toate domeniile pentru populaţia evreiească (*numerus clausus*).
14. 13 septembrie 1899-30 noiembrie 1938.
15. În 1930, Codreanu va înfiinţa Partidul „Garda de Fier", ca reprezentare politică a Legiunii.

„Legiunea" a debutat ca o mişcare politică de masă, orientată către atragerea ţăranilor şi a tinerilor intelectuali ; ea a devenit organizaţia fascistă cu cea mai puternică orientare religioasă din epocă (Veiga, 1996 ; Paxton, 2005). Unii analişti o descriu ca pe o formă profund religioasă de naţionalism, în care „individul este supus naţiunii, iar naţiunea se subordonează doar lui Dumnezeu" (Mann, 2004, p. 267). Codreanu s-a folosit de concepţia autohtonă a întoarcerii la ortodoxie, legată direct de identitatea naţională – teorie susţinută de o serie de intelectuali şi publicişti naţionalişti interbelici, precum Nichifor Crainic[16] şi Nae Ionescu[17]. Ultimul va fi recunoscut ca un „director de conştiinţă"[18] pentru generaţia culturală a anilor '20-'30, exercitând o evidentă fascinaţie asupra unor contemporani mai tineri precum Mircea Eliade, Emil Cioran[19], Constantin Noica, Mircea Vulcănescu şi chiar Mihail Sebastian. Nae Ionescu a argumentat împotriva democraţiei[20] şi a parlamentarismului şi a promovat conceptul „omului providenţial" („Omul pe care şi l-au găsit massele – iată, deci, noua formă politică pe care o creează astăzi istoria"[21]), cu trimitere directă la dictaturile lui Mussolini şi Hitler.

În viziunea lui Codreanu, Legiunea era o „şcoală" de pregătire prin muncă şi jertfă a unei „noi generaţii", care avea să readucă poporul român pe calea moralei creştine şi a purificării naţionale (Codreanu, 1936). În lupta cu evreii („vinovaţi" de corupţia societăţii) şi cu „politicienii trădători", legionarii văd moartea ca pe o virtute : „Legionarul iubeşte moartea, căci sângele lui va servi pentru plămădirea cimentului României legionare" (Codreanu, [1933] 1940, p. 50). Misticismul legionar era evident şi în cultul personalităţii lui Codreanu, care, la festivităţi publice, apărea îmbrăcat în port popular şi călare pe un cal alb, fiind descris de presa legionară ca un trimis al Arhanghelului Mihail (Heinen, 2006, p. 179 ; Paxton, 2005, p. 97). În contrast cu această imagine, ideologie legionară a făcut din asasinat o armă politică, prin chiar exemplul personal al *Căpitanului*[22] (Ornea, 1996, p. 297).

16. 22 decembrie 1889-20 august 1972 ; filosof, teolog, director şi mentor al revistei *Gândirea* (1926-1944), ideolog al Mişcării legionare, ministru al Propagandei în guvernul mareşalului Ion Antonescu ; este considerat, alături de Radu Dragnea şi Pamfil Şeicaru, unul dintre fondatorii „gândirismului", curent ideologic ce-şi propunea revalorizarea tradiţionalismului şi a naţionalismului prin prisma creştinismului ortodox.
17. 16 iunie 1890-15 martie 1940 ; profesor de filosofie la Universitatea din Bucureşti, publicist, director (din 1928) al ziarului *Cuvântul* ; pentru o analiză a ideilor lui Nae Ionescu despre democraţie şi naţionalism, vezi şi Romina Surugiu, „Nae Ionescu on Democracy, Individuality, Leadership and Nation. Philosophical (Re)sources for a Right-Wing Ideology", *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol. 8, nr. 23, 2009, pp. 68-81.
18. *Cf.* Mihail Sebastian, *De două mii de ani. Cum am devenit huligan*, Bucureşti, Hasefer, 2000, p. 281.
19. A se vedea şi volumul Martei Petreu *Cioran sau un trecut deocheat*, Iaşi, Polirom, 2011.
20. „O formulă politică îşi are vremea ei – şi ea poate deci muri. Cum moare democraţia astăzi" (N. Ionescu, „Dictatură şi democraţie. Pe marginea unei conferinţe a domnului Iorga", în *Cuvântul*, nr. 3126, 27 ian. 1938.
21. N. Ionescu, în *Cuvântul*, ed. cit.
22. În 1924, Codreanu l-a ucis prin împuşcare, în plină stradă, pe prefectul de Iaşi, Constantin Manciu ; ulterior, printre cei asasinaţi de legionari se vor număra trei prim-miniştri ai României : I.G. Duca (1933), Armand Călinescu (1939) şi Nicolae Iorga (1940) ; a se vedea şi P. Ştefănescu, *Asasinatele politice în istoria României*, Ed. Vestala, Bucureşti, 2002.

1.4. *Evoluția postbelică a extremei drepte (1945-1989)*

Începând cu 1945, ideile dreptei radicale au fost permanent asociate cu Mussolini şi Hitler, fiind condamnate fără drept de apel. În ţările din lagărul comunist, apologia extremei drepte devine, practic, una din cele mai grave crime împotriva regimului. În Occident, ideologia dreptei radicale a fost silită să lupte pentru supravieţuire într-un climat politic refractar la extremism, fiind ignorată de electorat şi ocolită de către ceilalţi actori politici. Fascismul va deveni astfel cel mai discreditat fenomen politic al secolului XX (Chioveanu, 2000, p. 6).

În aceste condiţii, ideologii neofascişti vor pune tragedia ultimei conflagraţii mondiale pe seama naţionalismului excesiv al lui Hitler şi Mussolini, care ar fi împiedicat fascismul să salveze civilizaţia europeană atât de americanizare, cât şi de bolşevism (Griffin, 2000, p. 166). Acest aşa-numit curent al *eurofascismului* va debuta în anii 1950-1960 în Europa de Vest, în scrierile lui Julius Evola (1961), Maurice Bardèche (1970) şi Alain de Benoist (1979). Prin reinterpretarea discursului stângii – îndeosebi cel al marxistului italian Antonio Gramsci –, publicul-ţintă nu mai sunt masele (refractare la ideea de fascism), ci elitele societăţii, cărora li se propune o viziune alternativă asupra lumii, mai spiritualizată şi antihegemonică, ca revoltă împotriva materialismului şi uniformizării aduse de egalitarismul liberal şi socialist (Bar-On, 2006, p. 211). Misiunea istorică a Europei este să devină o forţă unită, suverană şi independentă politic atât faţă de Washington, cât şi faţă de Moscova, animată de un „fascism renăscut" (Bardèche, 1970), capabilă să edifice o cultură europeană elitistă şi „eliberată" de principiile egalitariste ale iluminismului (De Benoist, 1979, 1982).

În 1968, un grup de intelectuali francezi anticomunişti şi ultranaţionalişti[23] fondează Grupul de Cercetare şi Studii pentru Civilizaţia Europeană (GRECE); acest *think-thank* va da fiinţă mişcării filosofico-intelectuale „Noua Dreaptă"[24] (Nouvelle Droite, ND), văzută ca o reacţie metapolitică la protestele anti*establishment* ale stângii occidentale.

„Noua Dreaptă" europeană (numită uneori şi „franceză") maschează ideile rasiste şi extremiste ale neofascismului sub forma criticii la adresa liberalismului şi egalitarismului, văzut ca principala problemă a lumii moderne (De Benoist, 1979). Egalitarismul specific unei societăţi liberale, pluraliste, multiculturale este respins pentru că ar „submina diversitatea" şi ar încuraja ideologii „materialiste" şi „decadente", de la iudeo-creştinism la derivatele seculare ale acestuia – liberalism, socialism, social-democraţie şi comunism (De Benoist, 1979, p. 16). Cheia de boltă devine principiul „diferenţierii", potrivit căruia fiecare cultură este îndreptăţită să-şi stabilească normele interne pe baza propriei specificităţi. Noua Dreaptă şi-a propus să apere drepturile popoarelor împotriva „drepturilor omului abstract", uniformizat cultural, potrivit sloganului „culturi omogene într-o lume eterogenă" (De Benoist, 1986).

Aceste idei exprimate în spaţiul metapolitic au fost preluate şi operaţionalizate în anii 1970 şi 1980 de grupări de inspiraţie neofascistă, ultranaţionalistă din ţări precum Italia, Marea Britanie, Belgia sau Germania de Vest. Ele vor invoca „dreptul la diferenţă" în ideea apărării specificului naţional, limitând drepturile imigranţilor pentru a evita „contaminarea" corpului

23. Liderul grupului a fost Alain de Benoist; i s-au alăturat Jacques Bruyas, Jean-Jacques Mourreau, Claude Valla, Dominique Venner, Guillaume Faye, Pierre Vial.
24. Iniţial, conceptul de „Noua Dreaptă" a denumit un fenomen anglo-saxon, asociat cu conservatorismul şi ideologia economiei de piaţă, inspirat de tradiţiile liberale şi conservatoare ale dreptei democratice şi ilustrat de politicile preşedintelui republican Ronald Reagan în SUA şi ale premierului conservator Margaret Thatcher în Marea Britanie.

naţional (Mammone, 2009). Spre deosebire de fascismul clasic (care vedea în distrugerea democraţiei o precondiţie pentru propriul succes), neofascismul se limitează la a susţine omogenizarea etnică a democraţiei în favoarea naţiunii majoritare (Passmore, 2002, p. 90).

În perioada Războiului Rece, temele predilecte ale ideologiei extremei drepte au fost anticomunismul şi antiliberalismul, împreună cu opoziţia faţă de imigranţi, dar şi faţă de minorităţi sexuale, feminism, multiculturalism şi cosmopolitism. La toate acestea se adaugă rasismul şi antisemitismul – relativ temperat în Europa (ca urmare a restricţiilor legale) şi parţial înlocuit cu negarea Holocaustului („negaţionism") (Bar-On, 2008, p. 332). În Statele Unite, antisemitismul a continuat însă să fie un element de bază în discursul grupărilor neonaziste şi al celor creştin-fundamentaliste (Kaplan şi Weinberg, 1998, pp. 38-39). Neofascismul nu a căpătat un sprijin semnificativ din partea publicului, partidele politice asociate cu acesta fiind cantonate, peste tot în lume, la periferia scenei politice. Similar, curentul neonazismului, activ în spaţiul societăţii necivile[25], a atras doar un număr restrâns de nostalgici ai celui de-al Treilea Reich şi fanatici ai supremaţiei rasei „ariene".

În afara continentelor european şi nord-american, extremismul de dreapta s-a manifestat atât în Australia, cât şi în Africa. În Australia a activat, începând cu 1946, aşa-numita Ligă a Drepturilor, orientată către supremaţia culturii albe creştine, antisemitism, negaţionism şi rasism îndreptat împotriva aborigenilor şi a imigranţilor africani şi asiatici (James, 2005, p. 1005). Cât despre Africa de Sud, un regim de segregare rasială (*apartheid*) a fost instituit în această ţară în 1948, de către Partidul Naţional, cu scopul de a menţine barierele istorice, culturale, economice şi rasiale dintre majoritatea de culoare şi minoritatea albă ; procesul a fost încurajat inclusiv de avântul naţionalismului pe continentul african (Cottrell, 2005, p. 83). Regimul de apartheid a durat până în 1989, când începe procesul de demolare a sistemului legislativ pe care s-a bazat segregarea rasială, iar societatea sud-africană intră pe drumul reconcilierii.

1.5. *Consecinţe şi concluzii*

Extremismul de dreapta este una dintre ideologiile cu cel mai mare dispreţ faţă de valorile general umane. Fascismul şi nazismul au generat o listă şocantă de abuzuri împotriva drepturilor omului : rasismul şi antisemitismul, totalitarismul, discriminarea minorităţilor sexuale, religioase şi a femeilor[26] (despre care Mussolini afirma că „nu sunt potrivite pentru creaţii spirituale de valoare"[27], în timp ce Hitler considera feminismul ca nenatural şi un produs al „gândirii evreieşti"[28]). La toate acestea se adaugă cultul războiului şi cel al violenţei politice, la scară largă, împotriva tuturor celor identificaţi drept „duşmani ai naţiunii".

---

25. Concept prin care se înţelege acea zonă a societăţii civile în absenţa căreia nu ar putea lua formă organizată curentele protestatare extraparlamentare, ideologiile antiliberale şi manifestările politice împotriva sistemului democratic (apud Griffin, 2003, p. 33.
26. Pentru o critică a fascismului în epocă, din perspectiva modului în care anulează drepturile femeilor, vezi şi Zoe Olteanu, „Către femei", apel publicat în ziarul *Cuvântul liber*, anul III, nr. 18, 7 martie 1936, reprodus în volumul *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte* semnat de Ştefania Mihăilescu (Polirom, Iaşi, 2006, pp. 244-248).
27. Apud Falasca-Zamponi, *Fascist spectacle*, p. 23.
28. M. Durham, „Feminism", în C. Blamires (ed.), *World Fascism. A Historical Encyclopedia*, vol. I, p. 232.

Anularea autonomiei personale şi cultul liderului suprem fac din statul fascist nu doar un regim extrem-paternalist, ci şi unul abuziv, care îşi terorizează cetăţenii – identificaţi prin apartenenţa la „sângele arian”[29] –, întru obedienţă şi conformism faţă de persoana *Conducătorului*. Între ameninţarea violenţei şi propaganda oficială, drepturile persoanei dispar, autonomia de gândire este văzută ca un act de subversiune, exprimarea liberă, ca un sabotaj, iar individualismul, ca o crimă. Extrema dreaptă a demonstrat astfel că este complet incompatibilă cu fundamentele democraţiei şi statului de drept, cu drepturile omului în general şi, nu poate fi acceptată ca fundament ideologic pentru un partid democratic (vezi şi Andreescu, 2003).

2. Dreapta radicală pe mapamond, postRăzboi Rece. Experiența americană

Pentru simpatizanţii extremei drepte, anii 1990-1991 aduc o „victorie” îndelung aşteptată : prăbuşirea comunismului în Europa de Est şi colapsul URSS. Spaţiul ideologic eliberat prin dispariţia totalitarismului de stânga va fi rapid distribuit între „duşmanii interni” ai dreptei radicale, prin amplificarea unor teme clasice precum rasismul, antisemitismul şi xenofobia.

În Statele Unite, extremiştii au profitat de Primul Amendament la Constituţie[30] pentru a susţine supremaţia „albilor arieni” şi a ameninţa cu un război rasial destinat să „purifice” America prin exterminarea persoanelor de culoare, a evreilor, homosexualilor şi a partenerilor „arieni” ai tuturor acestora („trădători de rasă”) (Pierce, 1996). Recunoaştem o ideologie de tip neofascist şi neonazist, ancorată în xenofobie, antisemitism, rasism, homofobie. La acestea se adaugă influenţa unui „creştinism rasial”, „de sânge” : pentru numeroşi extremişti de dreapta din SUA[31], acestea reprezintă „ţara promisă” în Biblie, americanii sunt „poporul ales” de Dumnezeu, afro-americanii nu au suflet şi au fost creaţi pentru muncă, hispanicii sunt un popor inferior, iar evreii sunt „sămânţa Satanei” (Hoskins, 1990 ; Barkun, 2003, p. 167 ; Landes, 2006, p. 144).

La mijlocul anilor 1990, nu mai puţin de 5 milioane de americani (aproximativ 1,6% din cele 311 milioane de cetăţeni) credeau că guvernul SUA este manipulat de o elită conspirativă şi se îndreaptă spre abuzuri grave împotriva drepturilor constituţionale ale cetăţenilor (Landes, 2006, pp. 441-443). Teoria conspiraţiei a căpătat greutate în 1991, când preşedintele George Bush Sr. a vorbit despre nevoia de a construi un sistem internaţional de securitate ca despre o „nouă ordine mondială” (Barkun, 2003, p. 40). Afirmaţia a validat paranoia conspiraţionistă din mediile extremiste, militanţii fiind încurajaţi să treacă la acţiune

29. Conform Programului Partidului Nazist German adoptat în 1920, doar o persoană „de sânge german”, indiferent de religie, putea fi cetăţean al Germaniei ; toţi ceilalţi urmau să devină apatrizi şi, la nevoie, puteau fi expulzaţi. (apud. Stackleberg, *Hitler's Gemany*, p. 89).
30. „Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof ; or abridging the freedom of speech, or of the press ; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances” (sursa : www.archives.gov/exhibits/charters/bill_of_rights_ transcript.html, consultat la 20 decembrie 2010) ;
31. Numărul acestora era aproximat, la începutul anilor '90, la mai puţin de 50.000 de persoane (apud. Barkun, Michael. *Religion and the Racist Right : The Origins of the Christian Identity Movement*. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1994, p. x).

de către ideologi neonazişti precum David Lane[32] (Michael, 2009). Percepţia unui pericol iminent a fost accentuată şi de incidentele violente care au opus poliţia federală (FBI) unor extremişti de dreapta (la Ruby Ridge[33], Idaho, în 1992) sau unor secte creştin-fundamentaliste (la Waco[34], Texas, 1993). În acest context are loc cea mai importantă evoluţie a extremei drepte americane post1990 : apariţia autoproclamatelor „miliţii patriotice", în rândul cărora şi-au găsit loc inclusiv membri ai Ku Klux Klan[35] şi ai grupărilor neonaziste.

Prima miliţie apare în Montana, în ianuarie 1994 ; va urma statul Michigan, în aprilie acelaşi an ; în total, aproape opt sute de grupări separate şi autonome vor fi înregistrate până în 1996, numărând aproximativ cincizeci de mii de membri şi o sută de mii de simpatizanţi (SPLCenter.org 2001). Americanii care s-au înscris în miliţii par să fi fost frustraţi de evoluţia unor probleme precum dreptul la avort, drepturile homosexualilor şi lesbienelor, măsurile de control al accesului la arme[36], politicile afirmative, standardele de educaţie, atenţia către protejarea mediului înconjurător, creşterea numărului de imigranţi şi, nu în ultimul rând, efectul unor acorduri comerciale internaţionale asupra economiei americane (Mulloy, 2008, p. 120).

Iraţionalismul – ingredient specific fascismului – şi prejudecăţile bazate pe teoria conspiraţiei îi vor încuraja pe extremiştii americani să-şi argumenteze discursul ideologic în moduri mai puţin obişnuite : un exemplu este *The Turner Diaries*, roman publicat în 1978 de fondatorul Alianţei Naţionale[37], William Pierce (semnat cu pseudonimul Andrew MacDonald). Descrisă drept „Biblia rasiştilor de dreapta" de către FBI (SPLCenter.org 2004), cartea prezintă un imaginar „război rasial" declanşat, în SUA, de către creştini albi care se opun „amestecului de rase" şi guvernului federal aflat sub „ocupaţie sionistă"[38]. Volumul a căpătat o tristă celebritate după ce s-a aflat că a fost cartea de căpătâi a lui Timothy McVeigh, un neonazist de 27 de ani, autorul atentatului comis la 19 aprilie 1995 la Oklahoma City[39].

---

32. Lane (1938-2007) este autorul expresiei „Trebuie să asigurăm existenţa poporului nostru şi un viitor pentru copiii albi" („We must secure the existence of our people and a future for White children") ; fraza a devenit un slogan al rasiştilor de pretutindeni, sub numele de „cele 14 cuvinte" ; Lane a murit în detenţie, condamnat la 190 de ani de închisoare pentru complicitatea la jafuri şi crime comise de neonazişti americani, în anii 1980.
33. Fiul de 14 ani şi soţia unui extremist local, Randy Weaver, au fost împuşcaţi mortal de agenţi federali care încercau să îl aducă pe bărbat în faţa justiţiei ; o anchetă ulterioară va arăta că forţele guvernamentale au făcut uz de arme în mod disproporţionat şi au exagerat pericolul reprezentat de familia Weaver.
34. La 28 februarie 1993, agenţii federali au încercat să-l aresteze pe liderul sectei Davidienilor, David Koresh, sub acuzaţia de deţinere ilegală de arme, chiar în tabăra cultului aflată la Waco, Texas ; într-un schimb de focuri, patru agenţi şi şase sectanţi au murit. La capătul unui asediu care a durat 50 de zile, agenţii au luat cu asalt tabăra ; în incendiul declanşat în timpul operaţiunii, 76 de membri ai cultului au murit, inclusiv 20 de copii.
35. Organizaţie rasistă apărută imediat după Războiul Civil American (1861-1865) ; potrivit *AntiDefamation League*, în SUA ar fi active, în prezent, peste o sută de grupuri ce se revendică drept continuatoare ale Ku Klux Klan, însumând aproximativ 5.000 de membri activi (www.adl.org, consultat la 23 decembrie 2010).
36. Aşa-numita „Lege Brady" a impus, din 1994, verificarea cazierului fiecărui american ce doreşte să cumpere o armă de foc, înainte ca persoana în cauză să intre în posesia armei respective.
37. Organizaţie naţionalist-rasistă înfiinţată în 1974, în Virginia de Vest.
38. În engleză, ZOG – „Zionist Occupied Government" ; expresia a fost preluată şi este curent folosită de neonazişti şi rasişti din alte ţări la adresa propriilor guverne.
39. Este vorba despre cel mai grav atac comis pe teritoriul SUA înainte de 11 septembrie 2001 : explozia camionetei lui McVeigh, încărcată cu motorină şi îngrăşminte chimice, a ucis 168 de persoane şi a rănit alte 680.

Tragedia de la Oklahoma City a silit autorităţile americane să ia măsuri împotriva miliţiilor[40]. În 2001, faţă de cele peste 800 de grupări recenzate în 1996, mai puţin de 160 erau încă active după cinci ani (SPLCenter.org 2001). Ideologia extremistă din spatele miliţiilor nu a dispărut însă; mai mult, ea s-a dezvoltat prin includerea islamofobiei – fenomen legat direct de atacurile antiamericane de la 11 septembrie 2001, comise de un grup de islamişti extremişti, cetăţeni ai Arabiei Saudite.

Islamofobia se bazează pe prejudecăţi personale şi generalizări abuzive, susţinând că terorismul islamist de tip Al Qaeda este rezultatul inevitabil al preceptelor religiei islamice, animată de ideea „războiului sfânt" pentru supunerea şi convertirea prin forţă a tuturor „necredincioşilor" (Schwartz, 2010, p. 19). Pentru unii intelectuali americani de confesiune musulmană, islamofobia pare să fi devenit deja o formă acceptabilă de rasism în SUA[41], precum şi o trăsătură de bază a ideologiei extremei drepte americane (Paxton, 2004, p. 174). Fenomenul a fost accentuat şi de stereotipurile promovate de media şi numeroase producţii cinematografice, care îi prezintă pe musulmani drept „băieţii răi" (Kaplan, 2006).

În ciuda pericolului pe care îl reprezintă unii dintre cei mai radicali membri ai săi, extrema dreaptă rămâne un fenomen marginal al societăţii americane. Din păcate, rasismul continuă să constituie o provocare pentru democraţia de peste Atlantic (Feagin, 2010). În 2009, Barack Hussein Obama a devenit primul american de culoare ales la Casa Albă. Această premieră a fost văzută ca o victorie împotriva rasismului în SUA, însă optimismul trebuie temperat: în zilele imediat următoare alegerilor, site-ul Stormfront.org[42] a fost vizitat de atât de mulţi internauţi, încât serverele sale s-au prăbuşit, neputând face faţă traficului (Daniels, 2009, p. xiii).

3. Extrema dreaptă în Rusia post-comunistă: neonazism şi *migrantofobia*

În Federaţia Rusă – statul născut din dizolvarea URSS în 1991 – prăbuşirea economiei centralizate s-a suprapus pierderii prestigiului de putere mondială şi rearanjării hărţilor Europei Central-Estice şi Asiei Centrale prin ignorarea intereselor Moscovei şi chiar în pofida acestora. Sentimentele de umilire şi frustrare la adresa Occidentului au fost atât de puternice încât i-au coalizat, iniţial, atât pe nostalgicii comunismului, cât şi pe naţionaliştii extremei drepte (Davies şi Lynch, 2005, p. 163). Trauma istorică a fost explicată, în zone largi ale societăţii ruse, nu ca o urmare a unor procese istorice obiective, ci mai degrabă prin existenţa unui complot vestic, care ar fi încurajat ulterior atât federalizarea Rusiei (văzută ca un prim pas către dezintegrarea statului rus), cât şi reformele economice dure ale anilor 1990 (descrise adesea, de către ruşii de rând, drept „criminale") (Pain, 2007, p. 904).

---

40. Miliţiile din mai multe state au fost desfiinţate după ce justiţia le-a găsit vinovate pentru intimidarea unor oficiali federali (Montana şi Georgia), deţinere ilegală de arme şi explozibili (statele Washington şi Georgia), tentativă de a arunca în aer clădiri federale (Virginia de Vest), comploturi vizând baruri ale comunităţii gay şi clinici pentru avorturi (Oklahoma) sau otrăvirea unor oficiali locali şi federali cu ricin (Minnesota).
41. „Mosque Controversy: Does America Have a Muslim Problem?", în *Time*, 19 august 2010.
42. Unul dintre cele mai cunoscute website-uri neonaziste din SUA, Stormfront.org a fost fondat în 1995 de un fost lider al Ku Klux Klan, Don Black.

Începând cu 1990, dreapta radicală din Rusia a fost dominată, ca ideologie şi activism, de Unitatea Naţională Rusă[43] (UNR). Pe lângă antisemitismul visceral, UNR a îmbrăţişat numeroase elemente de recuzită fascistă : organizarea paramilitară, salutul fascist şi o zvastică modificată (de culoare roşie pe fond alb), purtată la uniforme negre sau de camuflaj (Astashin, 2009, p. 55). Cu toate acestea, liderii săi au respins orice afiliere ideologică la naţional-socialismul german, mergând până la a elabora o întreagă teorie conform căreia zvastica ar fi, de fapt, un simbol naţional-religios rusesc (Bowden, 2008, pp. 324-325). Mai mult, formaţiunea s-a prezentat ca o urmaşă a tradiţiei „Sutelor Negre”[44], organizaţie extremistă din Rusia ţaristă a începutului de secol XX. UNR ajunsese, în 1996, la aproape 200.000 de suporteri, organizaţi în reţele teritoriale, dintre care cele mai puternice au fost cele din regiunile sudice ale Federaţiei Ruse ; periodicul grupării, intitulat *Ordinea rusă* (*Russkii poriadok*), apărea în mai multe zeci de mii de exemplare şi domina scena mass-media naţionaliste, promovând un cocteil ideologic etno-rasial condimentat cu ultranaţionalism, misticism antisemit, xenofobie şi bigotism creştin-ortodox[45].

Succesul UNR a fost direct legat de valul de xenofobie care a cuprins Rusia începând cu prima parte a anilor 1990. Motivat iniţial de resentimentele ruşilor faţă de ceceni, acest curent s-a transformat într-o adevărată „caucazofobie”, care s-a extins la toate grupurile etnice din sudul Caucazului şi Asia Centrală şi în special la musulmanii proveniţi din Uzbekistan, Tadjikistan şi Kîrgîzstan (Astashin, 2009, p. 53 ; Khachaturian, 2009, p. 20).

În cadrul larg al xenofobiei, ideologia grupărilor de *skinheads* şi neonaziste a căpătat amploare în Rusia. De la mai puţin de 10 membri în 1990, grupurile de *skinheads* au ajuns să numere, fiecare, sute de aşa-zişi „luptători” ; purtând nume precum „Grupul Naţional Socialist 88”, „Pumnul Rus” sau *Kolovrat* („Zvastica”), aceste organizaţii sunt deosebit de active în Moscova, St. Petersburg şi alte oraşe mari din Rusia (Pain, 2007, p. 890). Violenţa atacurilor şi numărul de victime[46] provocate de bandele de neonazişti au determinat autorităţile ruse să ia măsuri din ce în ce mai mai drastice. Deşi neimplicate direct în politică,

---

43. Gruparea a fost înfiinţată de activistul naţionalist slavofil Aleksandr Barkaşov şi a rezistat timp de zece ani, respectiv până la interzicerea sa de către autorităţile moscovite, în 1999.
44. Apărută în 1905, *Ciornaia Sotnia* a fost cea mai importantă grupare naţionalist-extremistă rusă din perioada începutului de secol XX ; susţinătoare a Casei Romanov şi opusă oricărei restrângeri a puterilor monarhului, a promovat ortodoxia, autocraţia şi naţionalismul slavofil, xenofob şi antisemit, a instigat şi declanşat numeroase pogromuri împotriva evreilor ruşi ca reacţie la aşa-numitele *Protocoale ale Înţelepţilor Sionului* (dovedite ulterior ca falsuri), fiind încurajată de poliţia secretă ţaristă ; începând cu 1907, a pierdut numeroşi susţinători şi a fost desfiinţată oficial în 1917.
45. Printre subiectele predilecte pentru redactorii *Ordinii ruse* s-au numărat „jugul iudeo-comunist instaurat în [urma Revoluţiei Bolşevice din] 1917” şi „genocidul comis împotriva ruşilor şi popoarelor indigene” ; se milita pentru controlul căsătoriilor mixte dintre ruşi şi reprezentanţi ai altor etnii, precum şi limitarea numărului de copii în aceste familii ; evreii erau excluşi din societate, definită ca aparţinând ruşilor şi „popoarelor non-slave indigene care nu au altă ţară în afară de Rusia” ; sursa : *Russkii poriadok*, nr. 9-1, dec. 1993-ian. 1994, pp. 24-27, citat în Victor Shnirelman, „Russian Neopagan Myths and Antisemitism”, în *Analysis of current trends in antisemitism (ACTA)*, 1998, nr. 13, disponibil la http : //sicsa.huji.ac.il/13shnir.html, consultat la 12 februarie 2011.
46. În primele opt luni ale lui 2010, un centru neguvernamental moscovit care monitorizează activitatea grupărilor extremiste ruse a recenzat 234 de persoane atacate de *skinheads*, dintre care 22 au fost ucise ; comparativ, în 2008 s-au produs 515 atacuri, soldate cu un total de 96 de morţi ; apud M. Laruelle, „The Ideological Shift on the Russian Radical Right”, în *Problems of Post-Communism*, vol. 57, nr. 6, 2010, p. 23.

grupările neonaziste sunt apropiate de unele partide extremiste, dintre care cel mai important este Mişcarea Împotriva Imigraţiei Ilegale (DPNI, acronimul în limba rusă), înfiinţat oficial în 2002. Susţinut de „capetele rase", DPNI organizează marşuri de protest împotriva imigranţilor, în care cheamă la apărarea „albilor" împotriva „coloraţilor". Aceste manifestări au reuşit să impună neologismul „migrantofobie" în limbajul presei, al politicienilor şi al publicului din Rusia (Laruelle, 2010, p. 23).

4. Repoziționarea dreptei radicale vest-europene post-1990

În Europa Occidentală, prăbuşirea regimurilor socialiste din Est a adus perspectiva unei amplificări a fenomenului imigraţiei economice. Încă din anii 1980, creşterea vizibilă a numărului de străini, mai ales a numărului celor provenind din ţări musulmane şi africane, s-a suprapus emergenţei unor probleme sociale şi economice mai vechi sau mai noi : globalizarea economică, multiculturalismul, dificultăţile de adaptare ale emigranţilor, legislaţia de protejare a mediului, creşterea taxelor, corupţia şi incompetenţa multora dintre politicienii aflaţi la putere (Paxton, 2004, p. 181).

După 1990, neofasciştii europeni au beneficiat direct de pe urma compromiterii stângii ; la rândul lor, partidele socialiste au migrat către centru, renunţând la radicalismul specific „luptei de clasă". Partidele conservatoare, de centru sau centru-dreapta, s-au văzut silite să apese pedala populismului naţionalist pentru a păstra distanţa ; discursul dreptei conservatoare a căpătat astfel accente naţionaliste, xenofobe şi chiar rasiste, care, în schimb, au legitimat poziţiile dreptei radicale (Passmore, 2002, p. 95).

În aceste condiţii, scena politică a Europei de Vest înregistrează, începând cu 1990, o creştere sensibilă a influenţei extremei drepte asupra electoratului, prin partide cu origini şi/sau programe politice extremiste[47]. Emergenţa acestor formaţiuni se explică prin cel puţin doi factori. Unul ţine de capacitatea formaţiunilor radicale de a exploata oportunităţi politice şi nişe electorale create, de exemplu, de fluctuaţia nivelului de încredere al alegătorilor în partidele consacrate ale *mainstream*-ului politic – fie ele liberale sau conservatoare (Arzheimer şi Carter, 2006). Al doilea element ar fi apariţia şi disponibilitatea spre folosire a unui nou cadru ideologic, care a permis partidelor extremiste să se elibereze de imaginea negativă şi să atragă noi votanţi, în special pe aceia dezamăgiţi de partidele de centru şi dreapta (Rydgren, 2005, p. 416).

Cel mai bine poziţionat pentru a da formă acestui cadru ideologic a fost grupul de intelectuali francezi reuniţi în jurul lui Alain de Benoist, implicaţi în curentul metapolitic al aşa-numitei *Nouvelle Droite* (Noua Dreaptă – europeană, dar cu certe aspiraţii universaliste).

După prăbuşirea marxism-leninismului sovietic în 1991, Noua Dreaptă (ND) se va apropia ideologic de discursul stângii, respingând „victoria" capitalismului liberal şi mai ales teza „statului universal omogen" (Fukuyama, 1992). Mondialismul bazat pe uniformizarea culturală *à l'américaine* este acuzat ca principala plagă a civilizaţiei moderne, alături de

47. Ne vom referi, în continuare, la formaţiuni precum Mişcarea Socială Italiană (MSI), Blocul/Interesul Flamand din Belgia (Vlaams Blok/Belang), Partidul Danez al Poporului (Dansk Folkeparti, DF), Partidul Naţional Britanic (British National Party, BNP) şi Partidul Naţional Democrat al Germaniei (Nationaldemokratische Partei Deutschland, NPD).

imigraţie şi de ideea societăţii multirasiale ; capitalismul liberal este învinuit pentru pătrunderea muncitorilor neeuropeni în economiile naţionale de pe Vechiul Continent – un proces care, în opinia grupului condus de De Benoist, corupe şi distruge atât cultura statului-gazdă, cât şi pe cele ale imigranţilor. ND propune, ca antidot, un capitalism comunitar şi o democraţie exprimată direct, în cadrele unei societăţi închise din punct de vedere etnic (Spektorowski, 2003, p. 116). Când se referă la europeni, ND se distanţează de discursul rasist explicit şi de ideea superiorităţii rasiale, avansând ideea „diferenţierii culturale" – de fapt, un nou tip de exclusivism, îndreptat împotriva imigranţilor proveniţi din statele Africii sau Orientului Mijlociu.

Un pas important către clarificarea conceptelor de mai sus va fi făcut în 1999, când De Benoist şi Charles Champetier publică un manifest ideologic intitulat „Noua Dreaptă a anului 2000". Textul vorbeşte despre o Europă federală în care au loc doar culturile „albe" (originare în Lumea Veche) şi în care diversitatea etnică este permisă doar europenilor, nu şi celor din afara continentului. Soluţia sugerată pentru imigranţi (mai ales pentru cei proveniţi din ţările musulmane) este „disocierea cetăţeniei de naţionalitate" : apartenenţa la *demos* se va baza pe criteriul etnic – lucru care aduce aminte de legile rasiale din Italia lui Mussolini sau regimul francez de la Vichy[48]. Combinaţia dintre etno-naţionalism şi „rasismul cultural", potenţată de o virulentă retorică *antiestablishment*, a oferit partidelor radicale de dreapta argumente pentru a susţine că o democraţie autentică este doar cea reprezentativă pentru corpul etnic majoritar.

4.1. *Spre guvernare, prin abandonarea neofascismului: modelul italian*

Deriva stângii internaţionale, la începutul anilor 1990, a oferit o oportunitate strategică partidelor de extremă dreaptă cu origini ideologice fasciste : aceea de a clama începutul unei noi epoci şi, printr-o cosmetizare ideologică mai mult sau mai puţin „de suprafaţă", de a ieşi din izolarea politică impusă de grupările democrate consacrate. Exemplul Mişcării Sociale Italiane (Movimiento Sociale Italiano, MSI), fondată în 1946 de către foşti militanţi fascişti, este cel mai bun pentru a ilustra tranziţia neofascismului de la izolare la guvernare.

În 1993, gruparea se va proclama „postfascistă" (Griffin, 2000, p. 163), cu intenţia explicită de a construi un partid conservator de dreapta, pro-catolic. Liderii MSI au profitat de condiţiile politice din societatea italiană a anilor 1990. Este vorba despre scindarea Partidului Comunist Italian, în 1991, dar mai ales despre scandalul de corupţie cunoscut în Italia sub numele de *Tangentopoli* („oraşul mitei"), care aproape că a distrus partidele socialist şi creştin-democrat[49].

---

48. Este vorba despre aşa-numitul „Stat Francez" (în opoziţie cu Republica Franceză), condus de mareşalul Philippe Pétain, cu acceptul lui Hitler, după ocuparea Franţei de către armata germană ; autoritatea acestui regim colaboraţionist s-a exercitat cu precădere în zona de sud a Franţei, neocupată direct de Wehrmacht ; numele este legat de staţiunea balneară Vichy, unde s-a aflat sediul guvernului Pétain (între iulie 1940 şi august 1944).
49. Investigaţiile demarate de justiţia italiană în 1992 au vizat zeci de politicieni, foşti premieri şi miniştri, precum şi oameni de afaceri, implicaţi într-o adevărată reţea de mită şi corupţie ; numeroase personalităţi ale scenei politice, compromise de relaţiile oneroase cu mediul de afaceri, s-au retras din viaţa publică (Waters, 1994 ; Hopkin, 2003).

În aceste condiţii, MSI obţine 14% din voturile italienilor la alegerile legislative din 1994 şi intră în guvernul format de Silvio Berlusconi şi Forza Italia. La Congresul naţional din 1995, impulsionaţi de succes, liderul MSI Gianfranco Fini şi echipa sa au prezentat noul program politic al partidului[50]. Acesta recunoştea valoarea libertăţii individuale şi a democraţiei şi condamna totalitarismul, rasismul şi antisemitismul. Este schimbat inclusiv numele formaţiunii, în Alianţa Naţională (Alleanza Nationale, AN). Valorile de bază ale partidului rămân cele ale dreptei : ideologic, formaţiunea înclina puternic către o perspectivă conservatoare, apropiată de romano-catolicism, în care elementele de bază ale societăţii sunt familia, proprietatea privată, religia şi naţiunea, articulate de solidaritatea socială şi libertatea economică[51].

Călătoria de la periferia sistemului politic spre centrul acestuia a fost una de succes pentru MSI-AN ; ea confirmă faptul că integrarea formaţiunilor de extremă dreaptă în sistemul politic democratic şi mai ales participarea acestora la guvernare sunt ţeluri imposibile, practic, fără abandonarea explicită a proiectului neofascist. Este adevărat că distanţarea de fascism a MSI-AN a înregistrat şi sincope : o serie de reprezentanţi ai partidului au continuat să participe la diverse manifestări aniversare fasciste, organizate inclusiv la mormântul lui Mussolini din Predappio, în nordul Italiei (Mammone, 2009, p. 173). Toate acestea pălesc însă pe lângă declaraţiile vitriolante ale liderului Ligii Nordului, Umberto Bossi, care susţine separarea regiunii de nord a Italiei. Bossi crede că Uniunea Europeană este condusă de pedofili (Passmore, 2002, p. 99) şi că Biserica Catolică va ajunge „în closetul istoriei”[52] ; tot el a sugerat ca vasele cu imigranţi ilegali ce încearcă să ajungă la ţărmul italian să fie atacate cu lovituri de tun[53].

După aderarea României şi Bulgariei la Uniunea Europeană, în 2007, neofasciştii italieni au atras atenţia prin virulenţa cu care au denunţat numărul mare de români de etnie romă prezenţi în Italia, precum şi infracţiunile comise de aceştia. Vorbind în numele partidului Alternativa Socială, Alessandra Mussolini[54] a stigmatizat întreaga comunitate românească din Peninsulă, declarând că „încălcarea legii a devenit un mod de viaţă pentru români, […] care comit crime oribile”[55]. În februarie 2011, prejudecăţile la adresa romilor au fost exprimate chiar de o fostă deputată comunistă, „convertită” la centru-dreapta în 1994 ; ea i-a comparat pe romi cu câinii şi i-a acuzat că îi urăsc pe italieni şi nu vor decât să profite de pe urma acestora[56].

---

50. Programul s-a intitulat „Pensiamo l’Italia. Il domani c’e gia. Valori, idee e progetti per l’AN” („Să ne gândim la Italia. Mâine este deja aici. Valori, idei şi proiecte pentru AN”).
51. AN va obţine 12% din voturi în alegerile din 2001, iar Fini va participa la toate cele trei coaliţii guvernamentale conduse de premierul Berlusconi, ca vicepremier şi ministru de Externe. Istoria MSI-AN se încheie în 2009, când partidul a fuzionat cu noua formaţiune de centru-dreapta înfiinţată de Berlusconi sub numele de „Poporul Libertăţii”.
52. „An Italian Fringe Firebrand Gains Votes, Power in Crisis”, *The Wall Street Journal Europe* on-line, 13 decembrie 2010, consultat la http : //online.wsj.com, la 11 februarie 2010.
53. „Ottanta milioni di immigrati”, în *La Padania*, 19 septembrie 1997, citat în Dwayne Woods, „Pockets of resistance to globalization : the case of the Lega Nord”, *Patterns of Prejudice*, 2009, vol. 43, nr. 2, p 172.
54. Fostă membră a MSI-AN, a părăsit formaţiunea în 2003 pentru a crea propriul partid, Alternativa Socială.
55. „MEPs welcome fall of far-right group”, *Euobserver*, 14 noiembrie 2007, disponibil la http : // euobserver.com, consultat la 13 februarie 2011.
56. „Politician italian : «Este mai uşor să educi un câine decât un rom»”, *Antena 1* (online), disponibil la www.a1.ro, consultat la 20 februarie 2011.

4.2. *Partidul Național Britanic: dificila coabitare a neofascismului cu democrația*

Cazul Partidului Naţional Britanic (British National Party, BNP) ilustrează un traseu politic complet opus celui parcurs de Mişcarea Socială Italiană : în ciuda eforturilor de îmbunătăţire a imaginii sale publice, BNP nu a reuşit să abandoneze extremismul de dreapta.

BNP a fost fondat în 1982 de John Tyndall, personaj recunoscut pentru implicarea sa, încă din anii 1950, în diverse organizaţii continuatoare ale fascismului britanic – lipsit de succes politic – din perioada interbelică[57]. Pe tot parcursul anilor 1980 şi 1990, BNP s-a confruntat cu o situaţie dificilă, iar victoria guvernului condus de Margaret Thatcher în Războiul Insulelor Falkland[58] a întărit poziţia conservatorilor şi a blocat posibila scurgere a voturilor către extrema dreaptă. Problemele de imagine ale BNP s-au datorat nu doar antisemitismului explicit promovat, ci şi legăturilor strânse dintre formaţiune şi diverse grupuri de *skinheads* şi neonazişti[59] implicate în confruntări de stradă cu simpatizanţi ai stângii radicale (Copsey, 2007, p. 66).

În 1999, Nick Griffin preia conducerea partidului şi demarează un proces de „modernizare" limitată ; cea mai importantă schimbare ideologică a vizat preluarea conceptului de „diferenţiere culturală" elaborat de Noua Dreaptă europeană. Antisemitismul va scădea cu câteva octave, iar Griffin va recomanda membrilor BNP să evite, în principiu, discuţiile asupra ideologiei şi să se rezume la patru concepte simple : libertate, democraţie, securitate şi identitate naţională (Copsey, 2007, p. 69). După ratarea alegerilor europarlamentare din 2004, Nick Griffin va propune o nouă platformă doctrinară, ce va fi lansată în aprilie 2005, sub titlul „Reclădirea Democraţiei Britanice". Programul va fi dezvoltat în 2010, în manifestul lansat cu prilejul alegerilor generale şi intitulat „Democraţie, Libertate, Cultură, Identitate".

Orientarea ideologică a BNP acoperă două direcţii principale. Mai întâi, pentru a marca ruperea irevocabilă de totalitarismul fascist, este subliniată opoziţia faţă de un stat mult prea puternic ; BNP respinge cărţile de identitate naţionale şi promite să apere libertatea de expresie prin anularea legislaţiei împotriva incitării la ură rasială sau religioasă ; în acelaşi timp, sunt propuse retragerea Marii Britanii din Uniunea Europeană, renegocierea Tratatului Alianţei Atlanticului de Nord (NATO) şi reînvierea democraţiei directe prin încurajarea iniţiativelor cetăţeneşti supuse referendumului (BNP, 2005, 2010).

A doua direcţie de gândire este orientată către critica multiculturalismului şi a egalitarismului, împrumutând masiv din tezele curentului intelectual al Noii Drepte europene. În spatele multiculturalismului, anunţă manifestele BNP, nu se află o conspiraţie evreiască, ci „forţa economică oarbă a capitalismului global" (2005). Aceasta distruge culturile şi identităţile

57. Este vorba despre Uniunea Britanică a Fasciştilor, înfiinţată în 1936 de Sir Oswald Ernald Mosley (1896-1980), politician britanic de dreapta ; UBF nu s-a bucurat de succes şi fost interzisă în 1940.
58. Conflictul asupra Insulelor Falkland din Atlanticul de Sud a fost purtat între Argentina şi Marea Britanie, între 2 aprilie 1982 (când Argentina a invadat insulele) şi 14 iunie 1982, când trupele argentiniene au capitulat în faţa corpului expediţionar britanic.
59. Este vorba în special de gruparea Combat 18, care iniţial asigura paza la reuniunile BNP ; relaţiile vor fi rupte ca urmare a comportamentului violent al membrilor Combat 18, care şi-au ales numele pentru a marca iniţialele lui Adolf Hitler, respectiv prima şi a opta literă din alfabet („Combat 18 : Memoirs of a street-fighting man", *The Independent*, 1 februarie 1998, disponibil on-line la http : //www.independent.co.uk, consultat la 15 ianuarie 2010).

locale prin omogenizare, provocând un „genocid cultural". De aceea, partidul doreşte stoparea imediată a imigraţiei, deportarea solicitanţilor de azil şi a imigranţilor ilegali şi impunerea de politici sociale preferenţiale în favoarea populaţiei locale (BNP, 2005, 2010). Egalitarismul – se afirmă – nu are ce căuta în societatea britanică :

> „Nu acceptăm absurda superstiţie – propagată din motive diferite de către capitalişti, liberali, marxişti şi teologi – a egalităţii între oameni. Începând cu discreditatul argument feminist că bărbaţii şi femeile sunt la fel, până la parţial probata idee că orice membru al populaţiei se naşte cu acelaşi potenţial ca toţi ceilalţi, inclusiv negarea «corectă politic» a faptului că există diferenţe între membrii diferitelor rase – respingem cu tărie toate aceste mituri" (BNP, 2005, p. 17).

Reorientarea ideologică nu a adus partidului succes electoral : la alegerile generale din 2005 şi 2010, BNP nu a reuşit să obţină nici măcar un loc în legislativul Marii Britanii, iar în 2009 a trimis doar doi reprezentanţi în Parlamentul European[60]. Naţionaliştii britanici rămân în continuare izolaţi pe scena politică şi expuşi criticilor mass-media şi societăţii civile, dovedindu-se incapabili să renunţe la neofascism.

4.3. *Neonazismul în Germania: de la anticomunism la anticapitalism*

După 1990 şi prăbuşirea stângii, neonaziştii germani au îmbrăţişat lupta împotriva capitalismului liberal şi a globalizării economice, integrând aceste teme în discursul clasic fascist, alături de ultranaţionalism, antisemitism, rasism şi xenofobie. Reorientarea ideologică a fost încurajată, indirect, prin reunificarea statului german : discursul anticapitalist a înregistrat o audienţă crescută în fosta Germanie de Est, unde reformele sociale au produs numeroase dificultăţi economice.

Peisajul ideologic al extremei drepte germane contemporane comportă două zone. Prima este cea vizibilă, reprezentată de formaţiuni legal constituite precum Partidul Naţional Democrat al Germaniei (Nationaldemokratische Partei Deutschlands, NPD), care participă la sistemul politic (deşi de pe poziţii care îl fac indezirabil pentru orice coaliţie de guvernare). A doua zonă este cea obscură, în care se manifestă numeroase grupuscule neonaziste (*freie Kameradschaften*, „camaraderii libere"), independente, active la nivel local sau regional şi lipsite de o ierarhie formală[61].

NPD este, în acest moment, cea mai importantă grupare de extremă dreaptă legal constituită din Germania Federală[62]. În primii ani de la fondarea în 1964, NPD a fost preocupat exclusiv de revizionismul istoric şi combaterea comunismului, prezentându-se drept „singura formaţiune de rezistenţă naţională a poporului german" (Săvulescu, 2000, p. 39). După 1990 şi

60. Unul dintre ei este chiar preşedintele partidului, Nick Griffin.
61. Numărul membrilor partidelor politice de extremă dreapta din Germania a scăzut constant în ultimii ani, ajungând în 2008 la mai puţin de 30.000 de persoane, faţă de 31.000 în 2007 ; grupările ilegale neonaziste ar avea aproximativ 5.000 de membri ; sursa : BfV, Raportul Anual – 2008, disponibil la www.verfassungsschutz.de, consultat la 20 ianuarie 2011.
62. NPD a fuzionat, la 1 ianuarie 2011, cu gruparea Deutsche Volksunion (Uniunea Poporului German), noul nume fiind NPD – Die Volksunion ; noul partid ar avea un total de aproximativ 13.000 de membri.

reunificarea statului german, NPD s-a reorientat către anticapitalism, abordând teme precum şomajul, problemele sistemului de asigurări sociale şi efectele globalizării.

NPD nu respinge economia de piaţă *per se*, însă afirmă că toate companiile ce operează în Germania ar trebui să servească interesele economiei naţionale germane ; firmele mici şi medii ar urma să beneficieze de politici protecţioniste şi ajutoare de stat, mai ales în domeniul agriculturii, iar locurile de muncă (precum şi celelalte servicii sociale) ar urma să fie oferite mai întâi germanilor (identificaţi în sens etnic) şi abia mai apoi străinilor, conform sloganului „Doar naţionalul poate fi social ! ” (NPD, 2010). Extrema dreaptă germană vede în globalizare şi multiculturalism o ameninţare la adresa societăţii etnice omogene, aşa-numitul *Volksgemeinschaft* – comunitatea poporului german, conceptualizată în termeni rasiali.

Pentru un observator atent, originile naziste ale NPD sunt vizibile – de exemplu, în strania identitate dintre sloganul oficial „Arbeit. Familie. Vaterland”[63] (Muncă. Familie. Patrie) şi deviza regimului colaboraţionist, pro-nazist şi antisemit de la Vichy, condus de mareşalul Pétain : „Travail. Famille. Patrie”… Totuşi, NPD este silit să-şi cenzureze manifestările, pentru a nu intra sub incidenţa Codului Penal german, care pedepseşte utilizarea publică a simbolurilor organizaţiilor extremiste interzise (drapele, embleme, uniforme, sloganuri şi formule de salut etc.). La aceasta se adaugă atitudinea de „toleranţă zero” faţă de neonazism existentă la nivelul partidelor politice democratice şi al societăţii civile din Germania şi exprimată prin sloganuri precum „Niciodată ! ” (*Me wieder !*) şi „Sugrumare în faşă [a neonazismului] ! ” (*Wehret den Anfängen !*) (Haupt, 2008, p. 171).

Grupurile de neonazişti, active în spaţiul „societăţii necivile”, sunt indiferente la aceste constrângeri ; simbolistica lor face uz masiv de zvastică, vultur (simbolul Partidului Naţional-Socialist German, adoptat în anii 1930), drapelele Germaniei naziste[64], emblemele unor unităţi militare ale celui de-Al Treilea Reich[65], însemnele „batalioanelor de asalt” (*Sturmabteilung, SA*)[66] şi ale „trupelor de protecţie” (*Schutzstaffel, SS*)[67], precum şi diverse tipuri de cruci (celtică, solară[68], a Ku Klux Klan-ului ş.a.). Multe dintre aceste simboluri se regăsesc pe coperţile CD-urilor audio editate de formaţii punk-rock de orientare extremistă (numit şi *nazi rock*) ; curentul îşi are originea în mişcarea *skinhead* din Marea Britanie, de la sfârşitul anilor 60 ai secolului XX (Brown, 2004, p. 164).

Atât NPD, cât şi grupările neonaziste împărtăşesc aceleaşi preocupări xenofobe, rasiste şi antisemite în probleme de actualitate precum imigraţia, „pericolul” islamic şi „imperialismul” Statelor Unite ; această apropiere ideologică a fost recunoscută încă din 1996, când *leadership*-ul NPD a decis să exploateze activismul grupurilor de neonazişti şi *skinheads*, oferindu-le oportunitatea de a se alătura partidului (Sommer, 2008, p. 307).

---

63. Observat pe site-ul oficial al partidului, http : //www.npd.de, consultat la 20 ianuarie 2011.
64. Este vorba de cele trei variante ale drapelului de luptă al Germaniei naziste (*Reichskriegsflagge*), folosite în perioada 1933-1945 (începând cu 1935, pe drapel s-a aflat zvastica).
65. Un exemplu este aşa-numitul *Wolfsangel*, („capcana lupilor”), prezent în emblema mai multor unităţi militare germane, inclusiv Divizia a 2-a de tancuri „Das Reich” a Waffen-SS ; un alt simbol este „zvastica cu trei braţe” (*triskelion*) folosită ca însemn al Diviziei a 27-a SS „Langemarck”, compusă din voluntari belgieni.
66. Runa Tyr (o săgeată dreaptă cu vârful în sus), simbol din mitologia nordică, a fost folosită de batalioanele SA.
67. Runa Sig (două fulgere stilizate) şi „capul de mort” (*Totenkopf*, în germană) au fost simboluri ale SS.
68. Simbol preluat de neonazişti de la Ku Klux Klan, împreună cu practica înălţării de cruci în flăcări.

Strategia a avut un succes limitat, în 2004, când partidul a obţinut 9% din voturi în landul Saxonia, respectiv 12 locuri în Parlamentul acestuia – o premieră în istoria NPD.

Preocuparea pentru problemele social-economice este direct legată, în doctrina partidului, de una dintre cele mai importante linii de forţă ale discursului extremist-revizionist al NPD : raportarea la trecutul nazist al Germaniei. Respingerea nazismului de către societatea germană, acceptarea răspunderii naţiunii pentru crimele comise de cel de-al Treilea Reich şi intoleranţa faţă de ideologia fascistă sunt văzute ca parte a unui complot extern, menit să perpetueze „cultul vinovăţiei" în rândul germanilor. În retorica extremiştilor NPD, „Statele Unite şi evreii" încearcă „negroizarea intelectuală a tinerilor germani" prin muzică hip-hop şi McDonald's-uri, cu scopul mutilării spirituale a noilor generaţii (BvF, 2008, pp. 71-73). Tot astfel, în 2008, un lider NPD[69] declara că victoria lui Barack Obama în alegerile pentru Casa Albă este rezultatul „alianţei dintre evrei şi negrotei", acuzându-l pe liderul american că intenţionează să distrugă „identitatea albă" a Statelor Unite[70].

Combinaţia dintre rasism şi antisemitism, pe de o parte, şi antiglobalism şi anticapitalism, pe de altă parte, reprezintă o evoluţie majoră a ideologiei grupărilor de extremă dreaptă din Germania. Modelul exploatării frustrărilor social-economice pe coordonatele ultranaţionalismului xenofob şi antisemit a fost preluat, în mod evident, de la naţional-socialiştii conduşi de Adolf Hitler. Slabele rezultate electorale ale NPD[71], precum şi opoziţia partidelor democratice din Germania par să confirme lipsa de viitor a ideologiei neofasciste la nivelul politicii federale.

4.4. *Extrema dreaptă europeană şi islamofobia*

Conceptul de „islamofobie" a început să capete consistenţă în 1997, odată cu raportul „Islamofobia : o provocare pentru noi toţi" al Comisiei privind Musulmanii Britanici şi Islamofobia (CBMI). Raportul definea islamofobia drept „ostilitate nefondată faţă de Islam, respectiv teamă sau dispreţ faţă de toţi musulmanii sau de majoritatea acestora"[72].

Stigmatizarea islamului de către discursul dreptei radicale vest-europene a început cu mult înainte de 11 septembrie 2001. În anii 1970, formaţiuni precum Partidul Naţional Britanic şi-au asumat combaterea imigraţiei originare din nordul Africii, Turcia sau ţări musulmane precum Pakistanul, pentru a scoate în evidenţă incompatibilitatea culturală dintre comunităţile de imigranţi şi majoritate (Passmore, 2002, p. 162). Pe de altă parte, o serie de evenimente şi crize internaţionale, printre care revoluţia islamică din Iran (1979), invadarea Kuweitului de către Irak (1990) şi numeroasele atentate teroriste (unele sinuciaşe) comise de grupări islamiste radicale din Orientul Mijlociu (precum Hezbollah[73] şi Hamas[74]), au construit, la nivelul opiniei publice, o imagine negativă a musulmanului, aceea de inamic al Occidentului (Bleich, 2009).

---

69. Jürgen Gansel, deputat NPD în Parlamentul landului Saxonia.
70. „Calls for prosecution after German politician says Obama win a «declaration of war»", *The Telegraph*, 11 noiembrie 2008. disponibil la www.telegraph.co.uk, consultat la 21 ianuarie 2011.
71. La alegerile desfăşurate până în prezent, NPD nu a reuşit să ajungă la reprezentarea în Parlamentul federal, ba chiar a pierdut patru dintre cele douăsprezece fotolii din legislativul landului Saxonia, la alegerile din 2005.
72. Raportul CBMI este disponibil la http : //www.runnymedetrust.org/publications/pdfs/islamophobia.pdf, consultat la 15 ianuarie 2011.
73. Grupare islamistă libaneză, fondată cu sprijinul Iranului în 1982.
74. Mişcarea Integristă Palestiniană Hamas a fost înfiinţată în 1988.

Islamofobia se manifestă, adesea, sub pretextul protejării valorilor creştine, ca parte a identităţii culturale naţionale şi europene. Moscheile şi mai ales minaretele sunt prezentate de extremişti – de exemplu, în Danemarca sau Elveţia – ca „arme de luptă" pentru „impunerea unei puteri politico-religioase"[75] în dauna valorilor creştinismului ; se impune deci completa îndepărtare a musulmanilor din Europa, deoarece „nicăieri pe glob nu a fost posibilă integrarea musulmanilor într-o altă cultură"[76]. În viziunea Partidului Naţional Britanic, Coranul nu este altceva decât un „manual plin de ură despre cum se cuceresc ţările şi popoarele"[77], iar moscheile şi minaretele nu reprezintă nimic mai mult decât dovezi ale cuceririi teritoriale (BNP, 2010, p. 34). O poziţie similară au şi extremiştii germani, pentru care „Islamul este o religie străină, incompatibilă cu tradiţiile intelectuale europene"[78]. În 2001, Pia Kjærsgaard, principala figură a Partidului Poporului Danez, a respins teza „conflictului între civilizaţii" de o manieră jignitoare pentru musulmani, declarând că există doar „o singură civilizaţie", cea europeană (Betz şi Meret, 2009, p. 321).

Discuţiile în jurul relaţiei dintre islam şi cultura europeană capătă substanţă concretă în contextul proiectului extinderii Uniunii Europene către Turcia – idee respinsă vehement de extremiştii europeni. Opinia generală a acestora este exprimată succint de programul Partidului Naţional Britanic, în care se afirmă că Uniunea Europeană se va sinucide demografic prin integrarea Turciei şi a celor 75 de milioane de musulmani turci (BNP, 2010, p. 34).

5. Extremismul în Europa Centrală şi de Est – problema mixajului ideologic

Ţările Europei Centrale şi de Est (ECE[79]) au traversat, începând cu 1990, un proces complex şi traumatizant : restructurarea economiilor socialiste pe principiile economiei de piaţă. Acesta a inclus privatizarea marilor întreprinderi de stat, liberalizarea preţurilor, eliminarea barierelor comerciale şi racordarea monedelor naţionale la mecanismele pieţelor financiare (având ca principal efect devalorizarea acestora şi scăderea puterii de cumpărare a cetăţenilor). Rezultatele imediate ale reformei economice au produs frustrare în rândurile populaţiei, afectată de şomaj, scădere a nivelului de trai şi pierdere de statut social ; pentru toate acestea, alegătorii nu au întârziat să acuze corupţia şi clientelismul noilor elite politice postcomuniste, înveşmântate acum în hainele liberalismului democratic. În contextul traumei provocate de efectele destabilizatoare ale tranziţiei către economia de piaţă, o serie de opţiuni naţionalist-xenofobe au fost asumate de o parte a electoratului (Tismăneanu, 2007, p. 37), în baza vechilor rivalităţi interetnice şi a sentimentelor antisemite moştenite din perioada interbelică (Taras, 2009, p. 93). În dimensiunea naţionalistă a politicii, „istoria,

75. Extras din textul „Iniţiativei populare federale împotriva construcţiei de minarete", demarată în mai 2007 şi aprobată prin referendumul din noiembrie 2009 de către 57,5% dintre alegătorii eleveţieni prezenţi la urne ; textul este disponibil on-line la http : //www.minarets.ch/02.html (consultat la 15 ianuarie 2011).
76. Extras din programul Partidului Poporului Danez, apud Jens Rydgren, 2004, p. 484.
77. Interviu cu Nick Griffin, disponibil la http : //www.bnp.org.uk, consultat la 15 ianuarie 2011.
78. Jürgen Gansel, deputat în parlamentul landului Saxonia, în *Deutsche Stimme* (*Vocea germană*), nr. 9/2008, p. 22.
79. Vom folosi, în continuare, acest acronim pentru a asigura lizibilitatea textului.

etnicitatea şi complexa lor reţea de simboluri contextualizate au o atât de mare importanţă încât evenimente petrecute în perioada interbelică, precum şi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial invadează dezbaterea politică de secol XXI" (Bustikova, 2009, p. 226).

Ideologia partidelor extremiste din ECE este rezultatul unei hibridizări, în care elemente de politică socială de stânga sunt susţinute cu argumente de dreapta, etno-naţionaliste, astfel încât distincţia între cele două extreme ale spectrului politic devine aproape imposibilă. Un exemplu este oferit de programul partidului ultranaţionalist Ataka din Bulgaria, în care propuneri precum „atacarea simbolurilor naţionale bulgare şi defăimarea Bulgariei vor fi pedepsite cu sancţiuni severe" sau „producţia de bunuri, comerţul şi sistemul bancar ar trebui să fie deţinute de bulgari" coexistă cu angajamente de genul „statul bulgar se obligă să creeze condiţiile potrivite pentru sănătatea, siguranţa socială şi prosperitatea spirituală şi materială a tuturor bulgarilor, prin toate mijloacele puterii de stat" (Ataka, 2008). La rândul său, Partidul Naţional Slovac susţine economia de piaţă, însă militează pentru reducerea taxei pe valoarea adăugată (TVA) la alimente şi construirea de locuinţe sociale pentru tineri[80].

În acest context, ideologia radicalismului de dreapta a căpătat, în Europa de Est, o orientare naţionalist-populistă, ce urmăreşte legitimarea electorală pe două fronturi : la interior, asigurarea şovinismului distribuţiei sociale (Mudde, 2000), iar la exterior, specularea unor frustrări şi idiosincrazii etno-naţionale moştenite din perioada interbelică (legate îndeosebi de vechi conflicte teritoriale) şi potenţate de presiunea multiculturalismului (opoziţia faţă de minorităţile etnice, religioase, sexuale etc.).

Trebuie spus că, din tot acest acest cocteil ideologic, lipsesc elementele definitorii ale fascismului, respectiv apelul la revoluţie palingenetică şi înlocuirea sistemului politic „degenerat" al democraţiei liberale cu un sistem totalitar (Griffin, 2008) ; după modelul partidelor naţionalist-populiste occidentale, roadele democraţiei sunt revendicate în favoarea comunităţii majoritare, conform unor sloganuri de tipul „Ungaria aparţine maghiarilor ! "[81] sau „Bulgaria deasupra tuturor ! "[82]. Altfel spus, extremismul politic din ţările ECE exhibă fenotipul neofascismului (motiv pentru care este şi numit, adesea, „de dreapta"), însă posedă doar o mică parte din genotipul acestuia[83].

Formaţiunile din ECE care şi-au asumat ideologia hibridă a extremismului au îmbrăţişat, în principal, trei direcţii de acţiune : ultranaţionalismul, rasismul şi antisemitismul. Cel mai important este naţionalismul xenofob motivat istoric (Kopeèec, 2007, 7), care a rezistat, latent, în timpul totalitarismului comunist şi care, după 1990, a fost potenţat sau temperat de condiţiile naţionale. Discursul naţionaliştilor din ECE combină axioma excelenţei propriei naţiuni (care antrenează, în oglindă, o percepţie mai mult sau mai puţin negativă asupra altor identităţi naţionale) cu acuzaţii la adresa unora dintre statele vecine, descrise ca neprietene şi ameninţătoare. Ameninţarea este cuantificată, în general, prin pretenţii teritoriale, iar factorul de bază în această ecuaţie este existenţa, pe teritoriul statului X, a unei minorităţi din statul Y, „vecin-şi-inamic". Minoritatea respectivă este învinuită de naţionaliştii majoritari de lipsă de loialitate şi acţiuni în slujba „naţiunii-mamă" (mitul „coloanei a cincea").

---

80. Interviu cu Jan Slota : „My problem : Hungarians and gypsies", *The Slovak Spectator* (online), 22 mai 2006, http : //spectator.sme.sk, consultat la 25 ianuarie 2011.
81. Sloganul folosit de Mişcarea pentru o Ungarie Mai Bună – Jobbik, partid extremist maghiar, la alegerile pentru Parlamentul European din 2009.
82. Slogan folosit de Partidul Ataka din Bulgaria începând cu alegerile legislative din 2005.
83. Desigur, excepţie fac organizaţiile (ilegale) care se revendică explicit drept continuatoare ale unor formaţiuni fasciste din perioada interbelică (Garda de Fier în România, Crucile cu Săgeţi în Ungaria ş.a.) ;

Rasismul şi antisemitismul sunt alte două elemente des întâlnite în ideologia grupărilor extremist-populiste din ECE, dar şi aici avem de-a face cu elemente specifice. Este vorba despre absenţa imigraţiei având ca origine Africa sau Asia ; spre deosebire de SUA, Europa de Vest şi chiar Rusia, naţionalismul xenofob şi/sau rasist inspirat de prezenţa imigranţilor străini constituie un fenomen cu totul izolat. Astfel, „ţintele" discursului rasist-xenofob rămân evreii şi romii (Mudde, 2007).

Afirmaţia potrivit căreia cele mai multe ţări europene se confruntă, după 1945, cu un „antisemitism fără evrei" este valabilă şi pentru statele Europei Centrale şi de Est, în care numărul evreilor nu depăşeşte un procent din totalul populaţiei ; de exemplu, în Ungaria trăiesc între 60.000 şi 140.000 de evrei, în Republica Cehă, 5.000, la fel şi în Polonia, iar în Slovacia 3.000 (Bergmann, 2008, p. 351). În acelaşi timp, ţările ECE nu par a înregistra o creştere a antisemitismului în baza sentimentelor antiamericane şi antiisraeliene generate de conflictul israelo-palestinian – aşa cum se întâmplă în Europa de Vest (Kohut şi Wike, 2008). Astfel, antisemitismul predominant în ECE este mai degrabă bazat pe teoriile conspiraţiei şi clişee referitoare la comploturi internaţionale evreieşti vizând dominarea mondială ; aceste clişee sunt prezente nu doar în mentalul extremiştilor, ci şi în rândul populaţiei generale[84].

În ceea ce îi priveşte pe romi, aceştia au ajuns „ţapul ispăşitor" perfect pentru defularea obsesiilor rasiste în centrul şi estul Europei. Declaraţii de tipul „romii sunt genetic înclinaţi să comită crime", „nu poţi avea încredere într-un ţigan" sau „ţiganii sunt leneşi şi iresponsabili" sunt din ce în ce mai des întâlnite în Europa Centrală şi de Est (Csepeli şi Simon, 2004, p. 133), în timp ce extremiştii îi prezintă pe romi drept hoţi, criminali şi/sau violatori, leneşi, murdari şi, în general, „inadaptabili social" [85]. Spre deosebire de discursul antisemit, cel antiroma este dublat de acţiuni directe împotriva etniei, comise de grupuri extremiste ilegale îndeosebi în Ungaria, Slovacia şi Cehia, după modelul neonaziştilor şi grupărilor de *skinheads* din ţările vest-europene[86].

Voi analiza, în continuare, două formaţiuni extremiste emblematice pentru hibridizarea ideologică stânga/dreapta întâlnită în spaţiul ECE : Partidul Naţional Slovac şi Partidul Ataka din Bulgaria.

5.1. *Două studii de caz: Slovacia şi Bulgaria*

Partidul Naţional Slovac (Slovenská Národná Strana, SNS) a fost (re)înfiinţat în 1989, revendicându-se ca urmaş al formaţiunii cu acelaşi nume din perioada 1871-1938[87]. După separarea paşnică a Cehoslovaciei în două state (1993), SNS şi-a construit o agendă politică

84. Un studiu efectuat în 2009 arăta că 67% dintre maghiari sunt de părere că „evreii au prea multă putere în lumea afacerilor", 46% cred că „evreii din industria financiară sunt responsabili pentru criza economică actuală" şi 33% consideră că „evreii sunt responsabili pentru moartea lui Iisus Hristos" ; pentru polonezi, procentele erau de 55%, 36% şi respectiv 48% (apud ADL 2009).
85. Expresia îi aparţine fostului premier slovac Vladimir Meciar, citat în A. Bancroft, „Closed Spaces, Restricted Places : Marginalisation of Roma in Europe", 2001, p. 147, *Space and Polity*, vol. 5, nr. 2, pp. 145-157.
86. Pentru detalii, vezi şi raportul European Roma Rights Centre „Attacks against Roma in Hungary, the Czech Republic and the Slovak Republic", 20 aprilie 2010, la http : //www.errc.org/cikk.php ? cikk = 3042.
87. PNS a fost, până în 1913, unicul partid politic al slovacilor din Imperiul Austro-Ungar ; între 1918 şi 1938, PNS s-a opus statului cehoslovac, susţinând identitatea naţională şi etnică a slovacilor.

axată pe combaterea „pericolului iredentist maghiar". Ján Slota, liderul şi fondatorul SNS, îl descrie ca pe un partid conservator, naţional-patriotic, anticomunist, bazat pe valorile creştinismului : „Suntem patrioţi adevăraţi, nu naţionalişti, suntem precum Partidul Republican din Statele Unite"[88].

SNS a participat la două coaliţii de guvernare, între 1994 şi 1998, respectiv între 2006 şi 2010. La alegerile legislative din 2010, SNS a obţinut doar 5,07% din voturi (faţă de 11,6% în 2006) şi a rămas în opoziţie. Eşecul pare să fi fost motivat de prestaţia publică a liderului său, Ján Slota, ale cărui declaraţii naţionaliste şi rasiste au lăsat în umbră orice alte derapaje similare comise de politicieni precum Jean, Marie Le Pen sau Jörg Haider. Astfel, în 1998, Slota ameninţa că, la nevoie, slovacii vor rade Budapesta „cu ajutorul tancurilor" [89], pentru ca în 2005 să declare că „ungurii sunt cancerul naţiunii slovace, aşa că trebuie să-i scoatem din trupul naţiunii"[90].

Deşi *leadership*-ul SNS nu este cunoscut pentru declaraţii antisemite[91], preşedintele partidului nu şi-a ascuns niciodată simpatia faţă de Josef Tiso, prelatul romano-catolic care a condus guvernul pro-nazist al Slovaciei în perioada 1939-1945. Pe de altă parte, lipsa unui discurs critic la adresa evreilor este compensată din plin de jignirile aduse populaţiei roma. Romii formează formează 10% din populaţia Slovaciei ; în privinţa lor, crede Slota, cea mai bună politică este să fie trataţi „cu un bici lung într-o curte mică"[92]. În februarie 2003, politicianul slovac anunţa că, pentru a stăvili creşterea populaţiei roma, partidul său va propune o lege care să ofere până la 480 de euro fiecărui bărbat rom care se lasă sterilizat[93].

O trăsătură a ideologiei partidelor extremiste din Europa de Est care le distanţează de formaţiunile similare din vestul continentului este orientarea pro-europeană ; naţionalismul obligă însă la precizări de tipul celor făcute de liderul SNS : „Credem că Europa ar trebui să fie o uniune de state puternice care să coopereze şi respingem complet o Europă bazată pe un sistem federal ; eu şi partidul meu suntem împotrivă. […] Credem că membrii individuali ai UE ar trebui să îşi păstreze cultura, identitatea şi limba"[94]. În acelaşi timp, SNS consideră afluxul de musulmani („oameni care nu îşi au rădăcinile aici") în Europa drept o primejdie pentru Slovacia, prin prisma pericolului terorist[95].

Cele de mai sus construiesc portretul militantului extremist din Europa Centrală şi de Est : ultranaţionalist, extremist, populist, „luptător" pentru drepturile ţării sale în organizaţiile internaţionale şi respectuos, în cazul în speţă, cu „marii fii ai naţiunii slovace" (printre care Slota îl plasează pe Tiso, liderul pro-nazist condamnat şi spânzurat în 1946).

---

88. Interviu cu Ján Slota : „My problem : Hungarians and gypsies", *The Slovak Spectator* (online), 22 mai 2006, http : //spectator.sme.sk, consultat la 25 ianuarie 2011.
89. „Why is Slovakia not in NATO ? Ján Slota explains", *The Slovak Spectator* (online), 15 martie 1999, disponibil la http : //spectator.sme.sk, consultat la 25 ianuarie 2011.
90. „Forgetting old lessons in search of enemies", *The Slovak Spectator* (online), 17 iulie 2006, http : //spectator.sme.sk, consultat la 25 ianuarie 2011.
91. Apud The Stephen Roth Institute for the Study of Contemporary Antisemitism and Racism, Slovakia – Country Report 2008, http : //www.tau.ac.il/AntiSemitism/asw2008/slovakia.html, consultat la 25 ianuarie 2011.
92. „High hopes and hard truths for Slovak Romanies", în *The Slovak Spectator* (online), 9 aprilie 1998, http : //spectator.sme.sk, consultat la 25 ianuarie 2011.
93. „Slota : State should pay Roma to be sterilised", *The Slovak Spectator* (online), 3 martie 2003, http : //spectator.sme.sk, consultat la 25 ianuarie 2011.
94. Interviu cu Ján Slota, *op. cit.*
95. Interviu cu Ján Slota, *op. cit.*

Un astfel de militant este şi bulgarul Volen Siderov, fost jurnalist de televiziune, autor de volume antisemite, fondator al partidului Ataka („Atac", în limba bulgară). Pentru Siderov, „inamicul" este Turcia, iar comunitatea de etnici turci din Bulgaria reprezintă „calul troian". Partidul Ataka a fost fondat cu doar câteva luni înainte de alegerile din 2005, în care formaţiunea a primit peste 8% din voturi, respectiv 21 dintre cele 240 de fotolii ale Parlamentului unicameral de la Sofia ; doi ani mai târziu, în 2007, a câştigat trei mandate de parlamentar european[96].

Potrivit programului electoral intitulat „Cele 20 de principii", Ataka doreşte introducerea în Codul Penal a crimei de „trădare naţională" şi îşi propune să obţină judecarea „trădătorilor" pe care i-a identificat în ultimii ani (şi printre care se află numeroşi politicieni, activişti pentru drepturile omului şi reprezentanţi ai minorităţilor naţionale), precum şi pedepsirea „jignirilor" la adresa Bulgariei (Ataka, 2008). Alte puncte din platforma politică anunţă revizuirea tuturor contractelor de privatizare, interdicţia de a vinde teren agricol străinilor şi discriminarea pozitivă a antreprenorilor bulgari în defavoarea investitorilor străini (Ataka, 2008). Toate aceste propuneri au fost catalogate, atât de politicieni, cât şi de observatori din mediul academic, drept dovada lipsei de realism a formaţiunii, respectiv o mostră de populism din partea liderului său, Volen Siderov (Genov, 2010, p. 41).

Pe lângă programul politic populist şi naţionalist, strategia politică a partidului Ataka se bazează pe un discurs intolerant, xenofob şi rasist la adresa turcilor şi romilor, pornind de la premisa-slogan „Trebuie să ne luăm Bulgaria înapoi ! " (Ghodsee, 2008, p. 30). Retorica lui Siderov include accente antisemite (a pus la îndoială existenţa Holocaustului şi, într-o carte publicată în 2004[97], vorbeşte despre un complot al evreilor împotriva creştinismului ortodox), dar şi islamofobe, în sensul că acuză Turcia şi partidul minorităţii turce din Bulgaria, Mişcarea pentru Drepturi şi Libertăţi, că doresc islamizarea Bulgariei.

Pentru politicieni precum Slota şi Siderov, principala trambulină electorală a fost şi va rămâne naţionalismul extremist, potenţat de retorica înflăcărată îndreptată împotriva minorităţilor etnice. Bagajul ideologic al acestor politicieni confirmă observaţia potrivit căreia extrema dreaptă radicală din Europa de Vest generează un climat xenofob şi rasist având ca ţintă multiculturalismul şi imigranţii, în timp ce extremiştii din estul şi centrul continentului susţin un climat de intoleranţă etnică ; în fostele state socialiste, naţionalismul pe baze etnice a ajuns să ofere justificarea ideologică pentru o atitudine de respingere violentă a altor naţionalităţi şi grupuri etnice (Anastasakis, 2000, p. 29).

5.2. *Extremismul românesc contemporan*

În România de după 1989, procesul de reformă şi tranziţie la economia de piaţă a fost sensibil mai slab, ca viteză şi consistenţă, decât în state precum Cehia, Polonia sau Ungaria. Din punctul de vedere al dezvoltării, societatea românească a reuşit, practic, să „cadă în viitor", încercând să se adapteze la postcomunism prin copierea unor forme, cadre şi reglementări occidentale (Pasti, 1995, p. 23). Reforma democratică a avansat cu greu, confruntată permanent cu manifestări specifice unui conservatorism de stânga care a refuzat schimbarea în numele siguranţei şi stabilităţii (Miroiu, 1999, p. 16). Frustrările sociale şi economice s-au suprapus celor identitare, născute din contestarea valorilor etnico-naţionale în numele

96. Apud. „ELECTIONS 2009", http : //www.novinite.com, consultat la 25 ianuarie 2011.
97. Volen Siderov, *Vlastta na Mamona* (*Puterea lui Mamona*), Sofia, Bumerang, 2004.

noului discurs privind drepturile minorităţilor – preluat şi radicalizat (adesea cu accente extremiste, naţionalist-şovine) de către unii dintre liderii comunităţii maghiare din Transilvania, reuniţi în cadrul Uniunii Democrate Maghiare din România (UDMR)[98]. Din perspectiva operaţionalizării naţionalismului cu derapaje extremiste, Partidul România Mare (PRM) şi Partidul Unităţii Naţionale Române (PUNR) reprezintă principalul rezultat al acestei evoluţii.

Vladimir Pasti observă că PRM a îmbrăţişat ideologia agresivă a românismului, în timp ce PUNR a promovat o ideologie de rezistenţă la ofensiva maghiarismului (1995, pp. 224-225). Ideologic, extremiştii români confirmă modelul general din Europa Centrală şi de Est, bazat pe combinarea politicilor sociale de stânga cu opiniile etno-naţionaliste specifice dreptei radicale. Acest mixaj doctrinar face dificilă o distincţie clară între extremele spectrului politic (desigur, cu excepţia nostalgicilor legionarismului, care se regăsesc în cadrele *underground* ale neofascismului şi neonazismului). Voi încerca, în continuare, să analizez discursul extremismului românesc post1989, încercând să identific în cadrul acestuia elementele specifice dreptei radicale.

Pentru PRM, ideile expuse în paginile revistei *România Mare* (săptămânal înfiinţat în 1991 de scriitorii Eugen Barbu şi Corneliu Vadim Tudor) au constituit o platformă ideologică descrisă ca un hibrid rezultat din combinaţia naţionalismului[99] cu comunismul (Marino, 2001, p. 127). În nota mixajului ideologic specific Europei de Est de după prăbuşirea comunismului (vezi *supra*), discursul naţionalist cu accente populiste al PRM a accentuat tema „frontierelor naturale" ale României (cu referire la teritoriile româneşti pierdute în urma celui de-al Doilea Război Mondial, în special Basarabia şi Bucovina), precum şi figurile unor eroi naţionali care s-au distins în promovarea românismului (Nicolae Bălcescu, Avram Iancu) sau care, precum Vlad Ţepeş, pot fi asociaţi cu ideea de „regim autoritar, de mână forte, care să facă ordine în ţară"[100].

Figurile istorice, precum şi simbolurile şi miturile legate de acestea sunt deosebit de importante pentru ideologia PRM ; multe dintre ideile politice ale formaţiunii sunt exprimate sub forma unor citate vechi de secole, cum ar fi *motto*-ul revistei *România Mare* – „Vom fi iarăşi ce-am fost şi mai mult decât atât ! " – atribuit voievodului Petru Rareş, sau declaraţia lui Tudor Vladimirescu, „Patria se cheamă norodul, nu tagma jefuitorilor"[101]. Simbolurile istorice sunt şi ele prezente, cel mai vizibil fiind „vulturul cruciat" reprodus pe frontispiciul *României Mari* şi pe ştampila partidului.

Încă de la fondare, în 1991, PRM s-a prezentat ca un partid care luptă „sacrificial, dar exemplar şi eficient, pentru integritatea teritorială a ţării" (Voicu, 2000, p. 148). Legitimitatea PRM este prezentată ca izvorând din tradiţia istorică a rezistenţei faţă de „duşmanii naţiunii

98. Acronimul în limba maghiară este RMDSZ, de la Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

99. O opinie interesantă privind modul în care naţionalismul a fost înţeles în mediile PRM este oferită de jurnalistul şi comentatorul politic Traian Ungureanu : „În anii '80, ideologia clasei conducătoare nu mai era o chestiune de doctrină marxistă. Ea era mai degrabă un amestec târziu, dubios, dar real, de naţionalism sentimental şi resentiment plebeu. Naţionalismul avea o calitate impură datorată operaţiei care îi dăduse naştere : din vechea tradiţie istorică naţională fuseseră scoase viziunea şi discernământul maeştrilor (de la Iorga la Brătianu) şi reţinute doar tonul patriotic şi un parfum în care se amestecau sângele bătăliilor şi tămâia din bisericile cumva afiliate şi statului socialist, şi credinţei strămoşeşti" („Ca orice paria", *Revista 22*, 25 noiembrie 2004, disponibil on-line la http : //www.revista22.ro/ca-orice-paria-1317.html, consultat la 13 februarie 2011).

100. Vlad Hogea, *Naţionalistul*, Iaşi, Crater, 2001, p. 82.

101. „Proclamaţia de la Padeş", 23 ianuarie 1821, citată în articolul „Tudor Vladmirescu şi Revoluţia de la 1821", *România Mare*, 4 februarie 2011.

române". Nu întâmplător, programul ideologic al partidului, numit „Doctrina naţională", este descris ca „expresia sintetică a existenţei multimilenare a românilor, avându-şi izvoarele atât în religia creştin-ortodoxă în care s-a format poporul român, cât şi în ideile de libertate, dreptate şi neatârnare ale marilor figuri ale neamului. Doctrina Naţională înmănunchează credinţa, sentimentul de libertate şi dreptate, dragostea pentru glia străbună şi tradiţiile strămoşeşti" („Doctrina naţională", 1991, p. 1).

Acest limbaj populist contrastează însă cu stilul pamfletar dur, adesea obscen, folosit în revista *România Mare*. Practic, pentru gazetarii oficiosului PRM, ridiculizarea adversarilor a fost întotdeauna mai importantă decât demontarea, cu argumente, a afirmaţiilor acestora (Pasti, 1995, p. 221). Tehnica pamfletului devine o metodă pentru a ataca „inamicii" interni şi externi ai PRM (descrişi ca „duşmani ai României") de pe poziţii ultranaţionaliste, uneori xenofobe, antisemite şi discriminatorii la adresa minorităţilor sexuale.

Din discursul PRM transpare clar perspectiva conspiraţionistă asupra destinului naţional, România fiind prezentată ca victimă a unor comploturi puse la cale de Ungaria, Statele Unite, Israel, Fondul Monetar Internaţional, Banca Mondială ş.a. (Voicu, 2000). Această abordare nu este întâmplătoare şi vizează publicul-ţintă al PRM, format din românii care au fost defavorizaţi grav de tranziţie (Pîrvulescu, 2000, p. 4). Astfel, alegătorii cărora PRM le datorează succesul electoral între 1992 şi 2008 sunt „perdanţii, frustraţii tranziţiei. Ei se recrutează dintre beneficiarii regimurilor comuniste, de la muncitorii de pe platformele industriale la locuitorii periferiilor urbane, de la pensionarii sărăciţi la intelectualii marginalizaţi şi la fostele structuri ale organelor de ordine ante-'89"[102].

Din perspectiva exceselor antisemite, Michael Shafir clasifică PRM în categoria „antisemitismului autopropulsat, orientat spre viitor"[103]. Potrivit lui Shafir, partidele de acest tip folosesc antisemitismul ca pe un „instrument de mobilizare, capabil să ofere electoratului potenţial «modele» care să înlăture alternativele democratice propuse de adversarii politici". Aşa s-ar explica discursul politic agresiv şi ofensator nu doar la adresa evreilor, ci şi la adresa adversarilor politici, „iudaizaţi"; „evreul genetic" – subliniază Shafir – devine „evreul generic", necesar pentru a mobiliza sentimentele antisemite împotriva democraţiei, prezentată ca un implant străin favorabil dominaţiei evreieşti mondiale, în opoziţie cu figurile unor „eroi" din trecutul naţional, care sunt astfel reabilitaţi. Este şi cazul mareşalului Ion Antonescu, care se bucură de numeroase elogii în paginile revistei *România Mare*[104] şi care face obiectul unui adevărat cult în mediile politice naţionaliste, precum şi în alte zone ale societăţii româneşti[105] (Andreescu, 2003, p. 19).

---

102. Stelian Tănase, „Ascensiunea lui Arturo Ui", în *Revista 22* din 14 octombrie 2002, consultat on-line la 13 februarie 2011, la http://www.revista22.ro/ascensiunea-lui-arturo-ui-219.htm.
103. M. Shafir, „Rotten apples, bitter pears: an updated motivational typology of Romania's Radical Right's antiSemitic postures in post-Communism", în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 2008, vol. 7, nr. 21.
104. Liderul PRM s-a implicat personal în scandalul legat de amplasarea unui bust de bronz al lui Antonescu în curtea bisericii „Sfinţii Împăraţi Constantin şi Elena" din Bucureşti, în 2006; la presiunile autorităţilor şi ale societăţii civile, bustul a fost demontat, în ciuda protestelor PRM (vezi şi articolul „Mareşalul Antonescu a fost ucis a doua oară", publicat în *România Mare*, la 14 iulie 2006).
105. Un exemplu este lumea fotbalului, unde figura lui Antonescu a fost recuperată în context rasist, prin bannere precum cel afişat de suporteri dinamovişti la un meci între echipele bucureştene Dinamo şi Rapid: „Un milion de ciori, o singură soluţie: Antonescu!" (vezi şi Andrei Oişteanu, „Manifestări rasiste pe stadioane", în *Revista 22*, 14 septembrie 2005, ed. online, disponibil la http://www.revista22.ro/manifestari-rasiste-pe-stadioane-2041.html).

Trebuie remarcat însă că în discursul PRM figura lui Antonescu este opusă celei a liderilor legionari din epocă, prezentaţi drept criminali (Vadim Tudor, 1999), iar „reînvierea" legionarismului este respinsă de reprezentanţii PRM ca o diversiune menită să şubrezească poziţiile „adevăraţilor naţionalişti" (Hogea, 2001, p. 79).

Începând cu alegerile din 2004[106], PRM obţine din ce în ce mai puţine voturi, pentru ca în 2008 să rateze intrarea în Parlament. Această evoluţie va confirma ideea potrivit căreia radicalismul nu are succes în absenţa unei crize sociale profunde (Tismăneanu, 2000, p. 95). Persistenţa extremismului în discursul PRM i-a atras însă pe alţi lideri ultranaţionalişti, oferindu-le oportunitatea de a supravieţui politic. Cazul politicianului populist George Becali, care a acceptat să candideze pe lista PRM la europarlamentarele din 2009, nu este singular ; el a fost prefaţat de dezertarea din PUNR, în 1997, a liderului istoric al acestei formaţiuni, Gheorghe Funar.

Partidul Unităţii Naţionale Române a apărut în 1990, la Cluj-Napoca, ca aripă politică a organizaţiei cultural-patriotice Uniunea Vatra Românească. PUNR a luat fiinţă în contextul tensiunilor interetnice din regiune, care au intensificat temerile populaţiei române cu privire la presupusele planuri separatiste proiectate de minoritatea maghiară, mai cu seamă în judeţele în care aceasta este dominantă (Harghita şi Covasna). Pasti subliniază că în primii ani de după 1989 „efectele politicii de autoenclavizare a minorităţii maghiare promovată de UDMR[107] erau percepute mult mai acut în Ardeal decât la Bucureşti", astfel că românii din regiune au preferat să-şi creeze propria organizaţie politică (Pasti, 1995, p. 224).

În octombrie 1992, Gheorghe Funar, ales primar al municipiului Cluj-Napoca în urma alegerilor locale din februarie acelaşi an, devine liderul PUNR. După doi ani petrecuţi la guvernare alături de PDSR, PRM şi PSM, alegerile legislative din 1996 aduc o scădere a ponderii PUNR în Parlament (4,36% din voturile pentru Camera Deputaţilor şi 4,22% din cele pentru Senat). Eşecul i-a radicalizat pe contestatarii din PUNR ai lui Funar, care este exclus din partid în noiembrie 1997 ; un an mai târziu, este numit secretar general al Partidului România Mare.

În 2000, PUNR nu a mai reuşit să intre în Parlament, multe dintre filialele sale judeţene s-au desfiinţat, iar susţinătorii săi au trecut în tabăra PRM (Andreescu, 2003, p. 31). În februarie 2006, partidul – la acel moment condus de fostul general Mircea Chelaru, a fost absorbit în Partidul Conservator[108]. Pentru Funar, cariera de primar al Clujului a luat sfârşit în 2004, când a pierdut alegerile locale. Politicianul naţionalist rămâne însă pe orbita extremismului, aşa cum o demonstrează declaraţiile din iunie 2010 potrivit cărora poetul Mihai Eminescu ar fi fost „asasinat la ordinul evreilor, din cauza operelor sale şi, în special, a unor articole de presă care au deranjat"[109].

---

106. Ascensiunea politică a PRM şi a liderului său, C.V. Tudor, a început în 1993, când partidul a participat la coaliţia supranumită „patrulaterul roşu", alături de PUNR, Partidul Socialist al Muncii (PSM) şi Partidul Democraţiei Sociale din România (PDSR). În 1996, PRM obţine 4,46% din voturi, iar în 2000, 19,48%, devenind a doua formaţiune politică în Parlament ; în cursa pentru preşedinţie din 2000, C.V. Tudor obţine o treime din voturi şi intră în turul al doilea, împreună cu Ion Iliescu (care câştiga detaşat).
107. Uniunea Democratică a Maghiarilor din România, formaţiunea politică ce reprezintă interesele maghiarilor, fondată în decembrie 1989.
108. „Fuziunea PUNR-PUR", *Realitatea TV*, 12 februarie 2006, ştire disponibilă on-line, consultată la 13 februarie 2011 la http : //www.realitatea.net/fuziunea-punr---pc_2633.html.
109. „Funar : Eminescu a fost ucis de evrei", în *Cotidianul*, 10 iunie 2010, accesat la 15 februarie 2011 la http : //www.cotidianul.ro/116963-0.

La distanţă apreciabilă de dezbaterea politică deschisă din România, un curent neofascist se manifestă în *underground*-ul românesc prin recuperarea tradiţiei legionare (Andreescu, 2003, p. 15). Legionarismul este promovat în cadrul unei subculturi din care fac parte formaţiuni precum Noua Dreaptă (www.nouadreapta.org), Gardul de Fier (www.garduldefier.ro) sau Mişcarea Legionară (http : //miscarea.net).

Noua Dreaptă este cea mai vizibilă organizaţie care îşi asumă continuarea tradiţiei Legiunii Arhanghelului Mihail. A fost înfiinţată de avocatul bucureştean Tudor Ionescu şi are, conform paginii sale de internet, nu mai puţin de 6.000 de membri în 13 filiale în oraşe din ţară, plus una în Republica Moldova[110].

Gruparea îşi asumă, complet şi fără amendamente, tezele lui Corneliu Zelea Codreanu, după cum indică şi capitolul „Elemente de doctrină naţionalist-creştină" al website-ului nouadreapta.org, unde fostul lider al Legiunii Arhanghelului Mihail şi alţi corifei legionari, precum Ion Moţa[111], sunt citaţi *in extenso*, aproape la fiecare paragraf.

„Noua Dreaptă este o mişcare, nu un partid", şi îşi propune să construiască „o dreaptă naţională, socială şi creştină" [112]. „Încă de la întemeiere, din anul 2000, ducem o luptă permanentă de trezire a conştiinţelor şi de avertizare asupra pericolelor care ameninţă neamul românesc. […] Prin tot ceea ce întreprindem dorim să contribuim la resurecţia identitară şi spirituală a românilor de pretutindeni." Lista obiectivelor cuprinde zece puncte, printre care unificarea „după modelul german" a României cu Republica Moldova, „combaterea separatismului maghiar" din Harghita şi Covasna, „eliminarea confuziei dintre «romi» şi români şi impunerea unei imagini corecte a României în lume", combaterea legalizării căsătoriilor şi adopţiilor homosexuale, sprijinirea Bisericii Ortodoxe Române şi „stoparea ofensivei sectelor declanşată după 1989"[113].

Dincolo de reluarea, aproape cuvânt cu cuvânt, a tezelor legionare din perioada interbelică, gruparea atrage atenţia prin faptul că se pregăteşte să părăsească zona „societăţii (ne)civile" pentru a intra în politică. Astfel, pe website-ul Noii Drepte se face publicitate campaniei de strângeri de semnături pentru o formaţiune politică intitulată „Partidul Naţionalist". Campania a debutat în 2010 şi, se pare, continuă, însă fără rezultate vizibile.

Criza economică prin care trece România, alături de numeroase ţări de pe mapamond, poate avea un dublu efect : să orienteze atenţia oamenilor către problemele importante din viaţa de zi cu zi şi să sporească implicarea civică a românilor, sau să nască pofta de a căuta „ţapi ispăşitori" pentru lipsurile din societate, în rândul minorităţilor de orice fel. Alţi factori de risc sunt absenteismul electoral[114] din ce în ce mai vizibil de la un scrutin la altul (şi care poate spori influenţa unei minorităţi ideologice extremiste şi disciplinate), precum şi degradarea vădită a nivelului dezbaterii publice.

---

110. Noua Dreaptă, http : //www.nouadreapta.ro, consultat la 28 ianuarie 2011.
111. Ion I. Moţa (1902-1937) a fost unul dintre colaboratorii apropiaţi ai lui Corneliu Zelea Codreanu. Împreună cu Vasile Marin (1904-1937), a luptat ca voluntar în Războiul Civil din Spania, de partea naţionaliştilor ; ambii legionari au murit în ianuarie 1937, la Majadahonda, în apropiere de Madrid.
112. Noua Dreaptă, capitolul „Obiective", http : //www.nouadreapta.ro, consultat la 28 ianuarie 2011.
113. Noua Dreaptă, capitolul „Obiective", http : //www.nouadreapta.ro, consultat la 28 ianuarie 2011.
114. „Prezenţa la vot la alegerile parlamentare a scăzut constant în ultimii 18 ani", *Cotidianul*, 30 noiembrie 2008, http : //old.cotidianul.ro/prezenta_la_vot_la_alegerile_parlamentare_a_scazut_constant_in_ultimii_18_ani-66020.html.

Cu toate acestea, este puţin probabil ca societatea românească să cunoască, în următorii ani, o derivă naţionalist-extremistă semnificativă, fie şi pentru simplul motiv că prezicerile catastrofice ale ideologilor radicali (de exemplu, federalizarea României şi/sau „pierderea" Transilvaniei) au fost infirmate. Alt argument, l-ar constitui maturizarea politicienilor români în ceea ce priveşte relaţia cu Ungaria, dar şi intrarea în obişnuit a prezenţei UDMR la guvernare (un element aproape unic în peisajul politic al Europei de Est şi al Balcanilor). Nu în ultimul rând, convertirea unor ultranaţionalişti precum C.V. Tudor la populism este, în sine, o dovadă că atuul naţionalist nu mai aduce (suficiente) dividende electorale pentru a asigura extremismului un loc pe scena politică românească.

5.3. *Provocări pentru viitor*

Ideologia extremei drepte s-a dovedit capabilă să supravieţuiască tragediei umane pe care a creat-o, în Europa şi pe mapamond, la mijlocul secolului trecut. Revigorate în cadrele filosofice ale Noii Drepte, preceptele fascismului s-au regăsit, în ultimele decenii, în convingerile unor formaţiuni politice ale căror rezultate electorale au ridicat semne de întrebare cu privire la stabilitatea democraţiilor europene (Ellinas, 2010, p. 221).

Cu toate acestea, este foarte puţin probabil ca, în următorii ani, un partid de extremă dreaptă să reuşească să instaureze un regim totalitar, de tip fascist, într-o ţară europeană. Pe de altă parte însă, este greu de crezut că ideile extremei drepte vor dispărea în viitorul apropiat, eventual prin eşecul electoral al partidelor politice şi liderilor populişti care le susţin – cu atât mai mult cu cât, de exemplu, un fenomen precum rasismul nu are nevoie de un partid sau de o ideologie pentru a se manifesta (Bobbio, 2000, p. 111). La fel, antisemitismul va continua să reziste, îndeosebi în Europa de Vest, pe fundalul conflictului din Teritoriile Palestiniene (Kohut şi Wike, 2008, p. 52), în timp ce islamofobia are toate şansele să rămână pe mai departe un subiect preferat atât de extremiştii europeni, cât şi de cei din Statele Unite (Salaita, 2006).

Dacă ne gândim la cum va evolua extrema dreaptă în următorii ani, un posibil indiciu îl poate oferi mecanismul psihologic prin care aceasta reuşeşte să atragă susţinători. Un simptom îngrijorător îl reprezintă acţiunile violente individuale de tipul celei care l-a avut ca autor pe norvegianul Anders Behring Breivik. La 22 iulie 2012, Breivik a comis un atac cu bombă la Oslo (soldat cu 8 morţi) şi a ucis prin împuşcare 69 de tineri care participau la o şcoală de vară organizată de laburişti, pe insula norvegiană Utøya[115]. Într-un manifest publicat pe internet în chiar ziua atacurilor[116], atentatorul îşi justifica gestul prin ura faţă de islam, precum şi prin dorinţa de a lupta împotriva multiculturalismului, marxismului şi feminismului.

Dreapta radicală este un produs al temerilor şi obsesiilor paranoide, iar adepţii ideilor de tip fascist se remarcă prin rapiditatea cu care descoperă „inamici" şi militează pentru ordine, control şi autoritate (Davies, 2002, p. 153). Această observaţie trebuie pusă în relaţie cu efectele crizei financiar-economice mondiale, în contextul virulenţei cu care extremiştii de dreapta denunţă emigraţia din ţările sărace către cele dezvoltate. Pe cale de consecinţă, putem aprecia că xenofobia şi rasismul vor continua să figureze în discursul

115. „Norway suspect Anders Behring Breivik admits attacks", BBC New, 24 iulie 2011, disponibil la http : //www.bbc.co.uk/news/world-europe-14265094.

116. Documentul este disponibil la http : //www.kevinislaughter.com/wp-content/uploads/2083+-+A+European+Declaration+of+Independence.pdf.

politic, inclusiv la cel mai înalt nivel – un exemplu în acest sens fiind cel oferit de fostul preşedinte francez Nicolas Sarkozy şi politica acestuia de expulzare a cetăţenilor de etnie roma proveniţi din ţări membre ale UE[117].

Discriminarea împotriva etniei roma (una din ţintele preferate ale extremiştilor de dreapta contemporani) rămâne o problemă inclusiv în estul Europei, respectiv în ţări precum Slovacia, Cehia şi Ungaria.

Probabil că situaţia Ungariei de astăzi oferă un bun exemplu pentru provocările cu care s-ar putea confrunta, în viitor, un sistem politic european (şi nu numai) în care extrema dreaptă capătă influenţă şi voturi. Reforma constituţională[118] impusă de regimul autoritar al premierului Viktor Orbán nu ar fi devenit realitate fără sprijinul acordat partidului acestuia (Fidesz, centru-dreapta) de către formaţiunea de extremă dreaptă Jobbik. Criticii noii Constituţii maghiare acuză derapajul periculos către un regim totalitar, descris chiar ca un „fascism postmodern"[119]. Prin limitarea atribuţiilor Curţii Constituţionale, reducerea autonomiei puterii judecătoreşti şi restrângerea independenţei Băncii Naţionale, guvernul de la Budapesta a reuşit să concentreze aproape întreaga putere politică în propriile mâini. La lista măsurilor abuzive se adaugă încercările de aducere a presei sub control guvernamental, şubrezirea măsurilor de protecţie a minorităţilor, reducerea masivă a numărului de culte religioase recunoscute oficial şi prevederile care limitează dreptul la avort[120].

Cazul Ungariei aminteşte de experienţa neplăcută a Austriei la „momentul Haider" şi este emblematic pentru temerile potrivit cărora proiectul integrator al Uniunii Europene poate contribui atât la împărtăşirea valorilor europene, cât şi a celor antidemocratice, precum xenofobia şi rasismul (Taras, 2009, p. 4). Un raţionament similar face din internet atât un mijloc de informare liberă şi educare a tinerei generaţii, cât şi un canal de diseminare în rândul acesteia a propagandei rasiste (Daniels, 2009, p. 21). Dacă în cazul internetului riscul folosirii abuzive face parte din însăşi natura funcţionării sale, nu acelaşi lucru se poate spune despre mecanismul democraţiilor contemporane. Rămâne de văzut dacă acestea din urmă vor reuşi, cu mijloacele democratice care le stau la dispoziţie şi cu sprijinul societăţii civile, să delegitimeze ideile neofasciste şi să frâneze accesul extremismului la puterea politică.

---

117. Nabila Ramadani, „France's racial intolerance comes from the very top", *The Guardian*, 2 august 2010, consultat la www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/aug/02/france-racial-intolerance-sarkozy.
118. Noua Constituţie a Ungariei începe cu expresia „Dumnezeu să-i binecuvânteze pe maghiari", proclamă protejarea vieţii umane „de la momentul concepţiei" şi defineşte căsătoria ca „uniunea dintre bărbat şi femeie" (textul integral este disponibil la http : //www.kormany.hu/download/4/c3/30000/THE FUNDAMENTAL LAW OF HUNGARY.pdf).
119. Paolo Florès D'Arcais, „Victor Orbán ou le fascisme postmoderne", *Libération*, 13 ianuarie 2012, disponibil la www.liberation.fr.
120. „Hungary retreats from democracy", *The Independent*, 7 ianuarie 2012, www.independent.co.uk ; „Democracy Is Being Trampled on in Hungary", *SpiegelOnline*, 4 ianuarie 2012, www.spiegel.de ; „Hungary : democracy crisis, diagnosis and appeal", OpenDemocracy.net, 17 ianuarie 2012 ; „Is Hungary Backtracking On Democracy ? ", Radio Free Europe/Radio Liberty, 3 ianuarie 2012, disponibil la www.rferl.org.

Referințe

Bibliografie fundamentală

1. Arendt, Hannah (1951), *Originile totalitarismului*, Bucureşti, Humanitas, 2006.
2. ATAKA, „20 Principles of ATAKA Political Party", 2008, http : //www.ataka.bg
3. Bardèche, Maurice, *Qu'est-ce que le fascisme ?* , Paris, Les Sept Couleurs, 1970.
4. British National Party, *Rebuilding British Democracy*, program politic, 2005, disponibil la http : // news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/BNP_uk_manifesto.pdf
5. British National Party*, Democracy, Freedom, Culture, Identity*, program politic, 2010, disponibil la http : //communications.bnp.org.uk/ge2010manifesto.pdf
6. Cioran, Emil (1936), *Schimbarea la faţă a României,* Bucureşti, Ed. Humanitas, 1990.
7. Codreanu, Corneliu Zelea, *Pentru legionari,* Sibiu, Ed. Totul pentru Ţară, 1936*,* disponibilă în format electronic la http : //www.miscarea.net/p3.html
8. Codreanu, Corneliu Zelea, *Cărticica şefului de cuib*, Bucureşti, Tipografia C.S.m.c., 1940 [1933].
9. Crainic, Nichifor (1938), *Ortodoxie şi etnocraţie. Cu o anexă : Programul statului etnocratic*, Bucureşti, Albatros, 1997.
10. De Benoist, Alain, *Vu de droite*, Paris, Copernic, 1979.
11. De Benoist, Alain, *La cause des peuples*, Paris, Labyrinthe, 1982.
12. De Benoist, Alain, *Europe, Tiers Monde, Même combat*, Paris, R. Laffont, 1986.
13. De Benoist, A., Champetier, C., „La nouvelle droite de l'an 2000", în *Eléments*, 1999, nr. 94, pp. 11-23.
14. Eliade, Mircea, *Profetism românesc. Itinerariu spiritual. Scrisori către un provincial. Destinul culturii româneşti. România în eternitate,* vol. I-II, Bucureşti, Editura „Roza Vânturilor", 1990.
15. Evola, Julius, *Cavalcare la tigre,* Milano, Vanni Scheiwiller, 1961.
16. Hitler, Adolf (1925-1926), *Mein Kampf,* New York, Reynal & Hitchcock, 1941, disponibilă în format electronic la http : //www.archive.org/details/meinkampf035176mbp
17. Hogea, Vlad, *Naţionalistul*, Editura Crater, Iaşi, 2001.
18. Ionescu, Nae (1937), *Roza vânturilor, 1926-1933*, culegere îngrijită de Mircea Eliade, Bucureşti, Ed. „Roza Vânturilor", 1990.
19. MacDonald, Andrew (1978), *The Turner Diaries. A Novel*, New York, Barricade Books, 1996.
20. Mussolini, Benito, „La dottrina del fascismo", în Gentile, Giovanni (ed.), *Enciclopedia Italiana,* Roma, Istituto della enciclopedia italiana, 1932.
21. Nationaldemokratische Partei Deutschlands – Die Volksunion (NPD), *Parteiprogramm*, program politic, 2010, disponibil la http : //www.npd.de
22. Partidul România Mare, *Doctrina naţională,* Bucureşti, 1991, disponibilă la http : //prmcraiova.wordpress.com
23. Sima, Horia, *Doctrina legionară,* Editura Majadahonda, Bucureşti, 1995.
24. Vadim Tudor, Corneliu, *Jurnalul Revoluţiei, de la Crăciun la Paşte*, Bucureşti, Editura Fundaţiei România Mare, 1999.

Bibliografie specifică

1. Anastasakis, Othon, „Extreme right in Europe : a comparative study of recent trends", 2000, *Discussion Paper*, nr. 3, Hellenic Observatory, London School of Economics, pp. 1-35, disponibil la http : //eprints.lse.ac.uk/3326/, consultat la 24 ianuarie 2011.
2. Andreescu, Gabriel, *Right-Wing Extremism in Romania,* Centrul de Resurse pentru Diversitatea Etnoculturală, Cluj, 2003.
3. Anti-Defamation League (ADL), *Hate on Display : A Visual Database of Extremist Symbols, Logos and Tattoos,* f.a., http : //www.adl.org

4. Anti-Defamation League (ADL), *Attitudes toward Jews in twelve European countries*, 2009, http : // www.adl.org
5. Arzheimer, K., Carter, E. „Political opportunity structures and right-wing extremist party success", în *European Journal of Political Research*, 2006, nr. 45, pp. 419-443.
6. Astashin, Vadim, „Political extremism in Contemporary Russia", în *Journal of Human Security,* 2009, vol. 5, nr. 1, pp. 49-61.
7. Bancroft, Angus, „Closed Spaces, Restricted Places : Marginalisation of Roma in Europe", în *Space & Polity*, 2001, vol. 5, nr. 2, pp. 145-157.
8. Bar-On, Tamir, „Fascism to the Nouvelle Droite : The Dream of Pan-European Empire", în *Journal of Contemporary European Studies*, 2008, vol. 16, nr. 3, pp. 327-345.
9. Bar-On, Tamir, „The European New Right", în C. Blamires (ed.), *World Fascism : A Historical Encyclopedia*, vol. I, Santa Barbara, California, ABL-CLIO, 2006.
10. Barkun, Michael, *Religion and the Racist Right : The Origins of the Christian Identity Movement*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1994.
11. Barkun, Michael, *A culture of conspiracy : apocalyptic visions in contemporary America*, Berkeley, University of California Press, 2003.
12. Bastow, Steve, „A neo-fascist third way : the discourse of ethno-differentialist revolutionary nationalism", în *Journal of Political Ideologies,* 2002, vol. 7, nr. 3, pp. 351-368.
13. Bergmann, Werner, „Anti-Semitic attitudes in Europe : A Comparative Perspective", în *Journal of socialIssues*, 2008, vol. 64, nr. 2, pp. 343-362.
14. Betz, Hans-Georg, Meret, Susi, „Revisiting Lepanto : the political mobilization against Islam in contemporary Western Europe", în *Patterns of Prejudice,* 2009, vol. 43, nr. 3-4, pp. 313-334.
15. Blamires, Cyprian P. (ed.), *World Fascism : A Historical Encyclopedia,* vol. I-II, Santa Barbara, California, ABL-CLIO, 2006.
16. Bleich, Erik, „Where do Muslims stand on ethno-racial hierarchies in Britain and France ? Evidence from public opinion surveys, 1988-2008", în *Patterns of Prejudice*, 2009, vol. 43, nr. 3-4, pp. 379-400.
17. Blinkhorn, Martin, *Mussolini and Fascist Italy*, Londra, Routledge, 2006.
18. Bobbio, Norberto, *In praise of meeknes : essays on ethics and politics,* Cambridge, Polity Press, 2000.
19. Bowden, Zachary, „*Poriadok* and *Bardak* (Order and Chaos) : The Neo-Fascist Project of Articulating a Russian «People»", în *Journal of Language & Politics*, 2008, vol. 7, nr. 2, pp. 321-347.
20. Brown, Timothy S., „Subcultures, Pop Music and Politics : Skinheads and «Nazi Rock» in England and Germany", în *Journal of Social History*, 2004, vol. 38, nr. 1, pp. 157-178.
21. Bustikova, Lenka, „The Extreme Right in Eastern Europe : EU Accession and the Quality of Governance", în *Journal of Contemporary European Studies*, 2009, vol. 17, nr. 2, pp. 223-239.
22. BvF – Bundesamt für Verfassungsschutz (Biroul Federal pentru Protejarea Constituţiei), *Raportul Anual – 2008*, Berlin, BvF, 2008, disponibil on-line la www.verfassungsschutz.de
23. Chioveanu, Mihai, „Natura Fascismului", în *Sfera Politicii*, anul VIII, nr. 82, 2000, pp. 6-13.
24. Commission on British Muslims and Islamophobia (CBMI), *Islamophobia : A Challenge For Us All*, Londra, Runnymede Trust, 1997.
25. Cottrell, Robert, *South Afrika : A State of Apartheid*, Philadelphia, Chelsea House Publishers, 2005.
26. Copsey, Nigel, „Changing course or changing clothes ? Reflections on the ideological evolution of the British National Party 1999-2006", în *Patterns of Prejudice,* 2007, vol. 41, nr. 1, pp. 61-82.
27. Csepeli, G., Simon, D., „Construction of Roma identity in Central and Eastern Europe. Perception and Self-Identification", în *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2004, vol. 30, nr. 1, pp. 129-150.
28. Daniels, Jessie, *Cyber racism : white supremacy online and the new attack on civil rights*, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2009.
29. Davies, Peter, *The extreme right in France, 1789 to present : from de Maistre to Le Pen*, Londra, Routledge, 2002.
30. Davies, Peter, Lynch, Derek (ed.), *The Routledge Companion to Fascism and the Far Right*, Londra, Routledge, 2002.

31. De Grand, Alexander J., *Fascist Italy and Nazi Germany. The «fascist» style of rule*, Londra, Routledge, 2004.
32. Dézé, Alexandre, „Between adaptation, differentiation and distinction. Extreme right-wing parties within democratic political systems", în Eatwell şi Mudde (ed.), *Western democracies and the new extreme right challenge*, Londra, Routledge, 2004.
33. Durham, Martin, „Feminism", în C. Blamires (ed), *World Fascism. A Historical Encyclopedia,* vol. I, Santa Barbara, California, ABL-CLIO, 2006.
34. Eatwell, Roger, „The Rebirth of Right-Wing Charisma ? The Cases of Jean-Marie Le Pen and Vladimir Zhirinovski", în *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2002, vol. 3, nr. 3, pp. 1-23.
35. Eatwell, Roger, *Fascism. A History*, Londra, Pimlico, 2003.
36. Eatwell, Roger, Mudde, Cas (ed.), *Western democracies and the new extreme right challenge*, Londra, Routledge, 2004.
37. Eatwell, Roger, „The extreme right in Britain. The long road to «modernization»", în Eatwell şi Mudde (ed.), *Western democracies and the new extreme right challenge*, Londra, Routledge, 2004.
38. Ellinas, Antonis A., *The Media and the Far Right in Western Europe. Playing the Nationalist Card,* Cambridge, Cambridge University Press, 2010.
39. Falasca-Zamponi, Simonetta, *Fascist Spectacle : The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy*, Berkeley, University of California Press, 1997.
40. Feagin, Joe R., *Racist America : roots, current realities, and future reparations*, ed. a 2-a, New York, Routledge, 2010.
41. Fenn, Richard K., *Dreams of glory : the sources of apocalyptic terror*, Hampshire, Ashgate Publishing Limited, 2006.
42. Friedländer, Saul, *Nazi Germany and the Jews, 1933-1945*, New York, HarperCollins, 2009.
43. Genov, Nikolai, „Radical Nationalism in Contemporary Bulgaria", în *Review of European Studies*, 2010, vol. 2, nr. 2, pp. 35-53.
44. Gentile, Emilio, *The struggle for modernity : nationalism, futurism, and fascism*, Westport, Praeger, 2003.
45. Ghodsee, Kristen, „Left Wing, Right Wing, Everything. Xenophobia, Neo-totalitarianism and Populist Politics in Bulgaria", în *Problems of Post-Communism*, 2008, vol. 55, nr. 3, pp. 26-39.
46. Goldberg, Robert Alan, *Enemies within : the culture of conspiracy in modern America*, New Haven, Yale University Press, 2001.
47. Gregor, A. James, *Mussolini's intellectuals : fascist social and political thought*, New Jersey, Princeton University Press, 2005.
48. Griffin, Roger, *The Nature of Fascism*, Londra, Routledge, 1993.
49. Griffin, Roger, *Fascism*, New York, Oxford University Press, 1995.
50. Griffin, Roger, „Between metapolitics and *apoliteia* : the Nouvelle Droite'strategy for conserving the fascist vision in the «interregnum»", în *Modern & Contemporary France*, 2000, vol. 8, nr. 1, pp. 35-53.
51. Griffin, Roger, „From slime mould to rhizome : an introduction to the groupuscular right", în *Patterns of Prejudice*, 2003, vol. 37, nr. 1, pp. 27-63.
52. Griffin, Roger, „Introduction", în C. Blamires (ed.), *World Fascism : A Historical Encyclopedia,* vol. I, Santa Barbara, California, ABL-CLIO, 2006.
53. Griffin, Roger, *A Fascist Century*, New York, Palgrave Macmillan, 2008.
54. Griffiths, Richard, „Francoism", în C. Blamires (ed.), *World Fascism : A Historical Encyclopedia,* vol. I, Santa Barbara, California, ABL-CLIO, 2006.
55. Grumke, Thomas, „The Transatlantic Dimension of Right-Wing Extremism", în *Human Rights Review,* 2003, iulie-septembrie, pp. 56-72.
56. Haupt, Claudia E., „The scope of democratic public discourse : defending democracy, tolerating intolerance and the problem of Neo-nazi demonstrations in Germany", în *Florida Journal of International Law*, 2008, vol. 20, nr. 2, pp. 169-218.
57. Heinen, Armin, *Legiunea Arhanghelului Mihail*, Bucureşti, Humanitas, 2006.

58. Herf, Jeffrey, *The Jewish enemy : Nazi propaganda during World War II and the Holocaust*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2009.
59. Hillenbrand, Fritz, *Underground Humour in Nazi Germany, 1933-1945*, Routledge, New York, 1995.
60. Hopkin, Jonathan, „Rational Choice and Caso Italiano : Explaining Party Behaviour in Postwar Italy", *Conference Papers – American Political Science Association,* Philadelphia, 2003, pp. 1-26 (consultat la EBSCO*host*, la 13 februarie 2011).
61. Hoskins, Richard Kelly, *Vigilantes of Christendom : The story of Phineas Priesthood*, Lynchburg, Virginia Publishing Company, 1990.
62. Jackson, Paul, „World War I", în C. Blamires (ed.), *World Fascism : A Historical Encyclopedia,* vol. II, Santa Barbara, California, ABL-CLIO, 2006.
63. James, Steve, „The Policing of Right-Wing Violence in Australia", în *Police Practice and Research*, 2005, vol. 6, nr. 2, pp. 103-119.
64. Kaplan, J., Weinberg, L., *The emergence of a Euro-American Radical Right*, New Jersey, Rutger University Press, 1998.
65. Kaplan, Jeffrey, „Islamophobia in America ? September 11 and Islamophobic Hate Crime", în *Terrorism and Political Violence*, 2006, nr. 18, pp.1-33.
66. Kasza, Gregory, „Japan", în C. Blamires (ed.), *World Fascism : A Historical Encyclopedia*, vol. II, Santa Barbara, California, ABL-CLIO, 2006.
67. Khachaturian, Rafael, „The Specter of Russian Nationalism", în *Dissent*, 2009, vol. 56, nr. 1, pp. 19-24.
68. Kohut, A., Wike, R., „Xenophobia on the Continent", în *The National Interest*, 2008, pp. 46-52.
69. Landes, Richard A. (ed.), *The Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*, New York, Routledge, 2006.
70. Laqueur, Walter, *The Holocaust Encyclopedia*, New Haven, Yale University Press, 2001.
71. Laruelle, Marlène, „The Ideological Shift on the Russian Radical Right. From Demonizing the West to Fear of Migrants", în *Problems of Post-Communism*, 2010, vol. 57, nr. 6, pp. 19-31.
72. Lee, Stephen J., *Hitler and Nazi Germany*, Londra, Routledge, 2000.
73. Levitas, Daniel, *The Terrorist Next Door : The Militia Movement and the Radical Right*, New York, Thomas Dunn Books, 2002.
74. Longerich, Peter, *Holocaust. The Nazi Persecution and Murder of Jews*, New York, Oxford University Press, 2010.
75. Mammone, Andrea, „The Eternal Return ? Faux Populism and Contemporarization of Neo-Fascism across Britain, France and Italy", în *Journal of Contemporary European Studies*, 2009, vol. 17, nr. 2, pp. 171-192.
76. Mann, Michael, *Fascists*, New York, Cambridge University Press, 2004.
77. Marino, Adrian, *Al treilea discurs. Cultură, ideologie şi politică în România,* Iaşi, Polirom, 2001.
78. Michael, George, „David Lane and the Fourteen Words", în *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2009, vol. 10, nr. 1, pp. 43-61.
79. Mihăilescu, Ştefania, *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte*, Iaşi, Polirom, 2006.
80. Miroiu, Mihaela, *Societatea Retro,* Bucureşti, Editura Trei, 1999.
81. Morgan, Philip, *Fascism in Europe. 1919-1945*, Londra, Routledge, 2003.
82. Mudde, Cas, „Extreme-right Parties in Eastern Europe", în *Patterns of Prejudice*, 2000, vol. 34, nr. 1.
83. Mudde, Cas, „Racist Extremism in Central and Eastern Europe", în *East European Politics and Societies*, 2005, vol. 19, nr. 2, pp. 161-184.
84. Mudde, Cas, *Populist radical right parties in Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.
85. Mulloy, D.J., „«Liberty or Death» : Violence and the Retoric of Revolution in the American Militia Movement", în *Canadian Review of American Studies/Revue canadienne d'études américaines*, 2008, vol. 38, nr. 1, pp. 119-145.
86. Oişteanu, Andrei, „Manifestări rasiste pe stadioane", în *Revista 22*, 14 septembrie 2005.
87. Ornea, Z., *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996.

88. Pain, Emil A., „Xenophobia and Ethnopolitical Extremism in Post-Soviet Russia : Dynamics and Growth Factors", în *Nationalities Papers,* 2007, vol. 35, nr. 5, pp. 895- 911.
89. Passmore, Kevin, *Fascism. A very short introduction*, New York, Oxford University Press, 2002.
90. Pasti, Vladimir, *România în tranziţie. Căderea în viitor*, Bucureşti, Nemira, 1995.
91. Petreu, Marta, *Cioran sau un trecut deocheat*, Iaşi, Polirom, 2011.
92. Paxton, Robert O., *The Anatomy of Fascism*, Londra, Penguin Books, 2005.
93. Payne, Stanley G., *A History of Fascism. 1914-1945*, Wisconsin, University of Wisconsin Press, 1995.
94. Pedahzur, A., Wenberg, L., „Modern European democracies and its enemies : the threat of extreme right", în *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2001, vol. 2, nr. 1, pp. 52-72.
95. Pîrvulescu, Cristian, „Între nostalgia centrului şi tentaţia periferiei", în *Sfera Politicii*, anul VIII, nr. 82, 2000, pp. 2-5.
96. Pollard, John, *The Fascist experience in Italy*, Londra, Routledge, 2005.
97. Potok, Mark, „The American radical right. The 1990s and beyond", în Eatwell şi Mudde (ed.), *Western democracies and the new extreme right challenge*, Londra, Routledge, 2004.
98. Preston, Paul, *The Politics of Revenge. Fascism and the military in the twentieth-century Spain*, Londra, Routledge, 2005.
99. Quinn, Malcolm, *The Swastika : constructing the symbol,* Londra, Routledge, 1994.
100. Renton, David, *Fascism. Theory and Practice*, Londra, Pluto Press, 1999.
101. Reynolds, E. Bruce, „Peculiar Characteristics : The Japanese Political System in the Fascist Era", în *Japan in the Fascist Era*, E. Bruce Reynolds (ed.), New York, Palgrave Macmillan, 2004, pp. 155-199.
102. Rosenbaum, Alan S. (ed.), *Is the Holocaust Unique ? Perspective on Comparative Genocide*, Boulder, Colorado, Westview Press, 2009.
103. Rydgren, Jens, „Explaining the Emergence of Radical Right-Wing Populist Parties : the Case of Denmark", în *West European Politics,* 2004, vol. 27, nr. 3, pp. 474-502.
104. Rydgren, Jens, „Is extreme right-wing populism contagious ? Explaining the emergence of a new party family", în *European Journal of Political Research*, 2005, nr. 44, pp. 413-437.
105. Sala Rose, Rosa, *Dicţionar critic de mituri şi simboluri ale nazismului*, Piteşti, Paralela 45, 2005.
106. Salaita, Steven, *Anti-Arab Racism in the USA. Where It Comes from and What It Means for Politics Today*, Londra, Pluto Press, 2006.
107. Săvulescu, Gabriel, „Extremismul politic în Germania", în *Sfera Politicii*, anul VIII, nr. 82, 2000, pp. 36-39.
108. Schwartz, Stephen, „Islamophobia : America's New Fear Industry", în *Phi Kappa Phi Forum*, 2010, vol. 90, nr. 3, pp. 19-21.
109. Scurtu, Ioan (coord.), Cristian Troncotă, Natalia Tampa, Dragoş Zamfirescu, Ion Bucur, *Totalitarismul de dreapta în România. Origini, Manifestări, Evoluţie (1917-1927)*, Bucureşti, Editura Institutului Naţional pentru Studiul Totalitarismului, 1996.
110. Scurtu, Ioan (coord.), Cristian Troncotă, Natalia Tampa, Dana Beldiman, *Ideologie şi formaţiuni de dreapta în România (1927-1931)*, Bucureşti, Editura Institutului Naţional pentru Studiul Totalitarismului, 2000.
111. Sebastian, Mihail. *De două mii de ani. Cum am devenit huligan*, Bucureşti, Editura Hasefer, 2000.
112. Shafir, Michael, „Rotten Apples, Bitter Pears : an Updated Motivational Typology of Romania's Radical Right's anti-Semitic Postures in Post-Communism", în *Journal for the Study of Religions and Ideologies,* 2008, vol. 7, nr. 21, pp. 149-187.
113. Shnirelman, Victor, „Russian Neo-pagan Myths and Antisemitism", Ierusalim, The Vidal Sasoon International Center for the Study of Antisemitism, ACTA, nr. 13, 1998, disponibil la http : // sicsa.huji.ac.il/13shnir.html
114. Sofsky, Wolfgang, *The order of terror : The concentration camp*, New Jersey, Princenton University Press, 1997.
115. Sommer, Bernd, „Anti-capitalism in the name of ethno-nationalism : ideological shifts on the German extreme right", în *Patterns of Prejudice*, 2008, vol. 42, nr. 3, pp. 305-316.

116. Southern Poverty Law Center, „Running Right", 2004, raport disponibil online la http : //www.splcenter.org/get-informed/intelligence-report/browse-all-issues/2004/fall
117. Southern Poverty Law Center, „The Rise and Decline of the Patriots", 2001, raport disponibil online la http : //www.splcenter.org/get-informed/intelligence-report/browse-all-issues/2001/summer
118. Spektorowski, Alberto, „The New Right : ethno-regionalism, ethno-pluralism and the emergence of a neo-fascist «Third Way»", în *Journal of Political Ideologies*, 2003, vol. 8, nr. 1, pp. 111-130.
119. Stackleberg, Roderick, *The Routledge Companion to Nazi Germany,* New York, Routledge, 2007.
120. Steger, Manfred, *Political Ideologies from the French Revolution to the Global War on Terror*, New York, Oxford University Press, 2008.
121. Sternhell, Zeev, *The Birth of the Fascist Ideology*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1994.
122. Surugiu, Romina. „Nae Ionescu on Democracy, Individuality, Leadership and Nation. Philosophical (Re)sources for a Right-Wing Ideology", *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol. 8, nr. 23, 2009, pp. 68-81.
123. Sznajder, Mario, „Italy's right wing government : legitimacy and criticism", în *International Affairs*, 1995, vol. 71, nr. 1, pp. 83-102.
124. Szpilman, Christopher W.A., „Fascist and Quasi-Fascist Ideas in Interwar Japan, 1918-1941", în *Japan in the Fascist Era*, E. Bruce Reynolds (ed.), New York, Palgrave Macmillan, 2004, pp. 73-106.
125. Ştefănescu, Paul. *Asasinatele politice în istoria României*, Bucureşti, Editura Vestala, 2002.
126. Taras, Ray, *Europe old and new : transnationalism, belonging, xenophobia*, Plymouth, Rowman & Littlefield, 2009.
127. Tănase, Stelian. „Ascensiunea lui Arturo Ui", în *Revista 22*, 14 octombrie 2002.
128. Tilman, Allert, *The Hitler Salute : On the Meaning of a Gesture*, New York, Metropolitan Books, 2008.
129. Tismăneanu, Vladimir, *Încet, spre Europa* (în dialog cu Mircea Mihăieş), Iaşi, Polirom, 2000.
130. Ungureanu, Traian. „Ca orice paria", în *Revista 22*, 25 noiembrie 2004.
131. Veiga, Francisco, *Istoria Gărzii de Fier, 1919-1941. Mistica ultranaţionalismului*, Bucureşti, Humanitas, 1995.
132. Voicu, George, *Zeii cei răi. Cultura conspiraţiei în România postcomunistă*, Iaşi, Polirom, 2000.
133. Waters, Sarah, „*Tangentopoli* and the Emergence of a New Political Order in Italy", *West European Politics*, 1994, vol. 17, nr. 1, pp. 169-182.
134. Woods, Dwayne, „Pockets of resistance to globalization : the case of the Lega Nord", *Patterns of Prejudice*, 2009, vol. 43, nr. 2, pp. 161-177.
135. Wright, Stuart A., *Patriots, Politics, and the Oklahoma City Bombing*, New York, Cambridge University Press, 2007.
136. Zúquete, José Pedro, „The European extreme-right and Islam : New Directions ? ", în *Journal of Political Ideologies*, 2008, vol. 13, nr. 3, pp. 321-344.

Resurse web

http : //euobserver.com
http : //online.wsj.com
http : //sicsa.huji.ac.il
http : //spectator.sme.sk
www.OpenDemocracy.net
www.a1.ro
www.adl.org
www.archive.org
www.archives.gov
www.bnp.org.uk
www.cotidianul.ro
www.errc.org

www.guardian.co.uk
www.independent.co.uk
www.independent.co.uk
www.kormany.hu
www.liberation.fr
www.minarets.ch
www.nouadreapta.ro
www.novinite.com
www.npd.de
www.realitatea.net
www.revista22.ro
www.rferl.org
www.runnymedetrust.org
www.spiegel.de
www.stormfront.org
www.tau.ac.il
www.telegraph.co.uk
www.verfassungsschutz.de

Fundamentalismul religios

Nicolae-Emanuel Dobrei

„În politica externă mitul violenţei religioase este extrem de util atunci când vrem să împingem societăţile non-seculare în rolul negativ. *Ei* încă nu au învăţat să elimine influenţa nefastă a religiei în viaţa politică. Prin urmare, violenţa *lor* e iraţională şi fanatică. Violenţa *noastră*, pentru simplul fapt că e seculară, e şi pacificatoare, raţională şi uneori necesară – în mod cu totul regretabil, însă doar pentru a pune stavilă violenţei *lor*. Ne simţim obligaţi să-i îndrumăm, la nevoie cu ajutorul bombelor, pe calea democraţiei liberale."

(Cavanagh, 2009, p. 4)

1. Migrene conceptuale: definirea fundamentalismului religios

Unul dintre puţinele lucruri asupra cărora sunt de acord cercetătorii fenomenului denumit generic „fundamentalism religios" (Frunză, 2003 ; Haynes, 2009 ; Jürgensmeyer, 2000 ; Riesebrodt, 1993 ; Ruthven, 2007) este acela că, desigur, nu există un acord asupra sensului acestui termen. Gellner (1992, pp. vii-viii) propune termenul „fundamentalism" pentru fenomenul de întoarcere la credinţa fermă într-un adevăr unic şi absolut al unei comunităţi religioase – alternativă la raţionalism (credinţa în adevărul obiectiv, însă rezervată în privinţa posibilităţilor de a-l identifica) sau relativism (scepticismul total faţă de ideea de adevăr obiectiv). Însă această definiţie nu spune nimic despre dimensiunile sociologice ale fenomenului şi conţine implicit supoziţia caracterului iraţional al soluţiei fundamentaliste la provocările modernităţii.

O altă definiţie (Ruthven, 2007, pp. 5-6 ; Tehranian, 1993, pp. 13-317) desemnează prin fundamentalism religios o mişcare sau un curent de idei prin excelenţă conservatoare şi reactivă : antiseculară, antimodernă, antiimperialistă etc. Însă acest sens sugerează conservatorismul politic (ideea că promotorii acestor idei evită schimbarea societăţii şi doresc păstrarea ordinii existente), când în realitate majoritatea mişcărilor fundamentaliste sunt de-a dreptul revoluţionare şi oferă soluţii pentru o nouă ordine socială (bazată, e drept, pe texte sacre).

Includerea violenţei şi/sau terorismului în definiţia fundamentalismului religios este de asemenea un loc comun susceptibil de a genera înţelesuri total greşite şi restrictive (Haynes, 2009) : presupune confundarea *scopului* (o ordine socială care reflectă anumite valori) cu

mijlocul sau tactica (violenţa) şi omite numeroase mişcări care fie resping explicit violenţa (vezi mai jos fundamentalismul religios creştin), fie o asumă absolut conjunctural (precum în cazul Frăţiei Musulmane supuse represiunii regimului nasserist).

Propun prin urmare o definiţie de lucru mai generală a conceptului de fundamentalism, care să desemneze o mişcare/ideologie ce urmăreşte recuperarea unei identităţi religioase ameninţate de factori externi, prin intermediul unor acţiuni sociale/politice justificate pe baza unor texte sacre tradiţionale. Voi discuta (§.2) naşterea literală a etichetei „fundamentalism religios" printr-o scurtă discuţie a mişcării creştine de reformă morală şi socială din Statele Unite la începutul secolului XX, trecând apoi la radicalismul islamic. Arăt că rădăcinile ideologice din secolul XIX formulează tema centrală a acestui curent sub forma binomului „Islam – modernitate" şi că, după începuturile relativ moderate exemplificate de gânditori precum al-Afghani sau Muhammad Abduh, gândirea islamistă, de la Frăţia Musulmană egipteană şi Sayyid Qutb încoace până la unele forme de instituţionalizare sau alianţă cu sistemul politic (în Arabia Saudită, Pakistan sau – exemplul cel mai spectaculos – Iran), se radicalizează continuu, pe tot parcursul secolului XX. Începând cu anii 1980, dar mai ales după încetarea Războiului Rece, fundamentalismul religios (creştin, hinduist, iudaic etc.) devine un vehicul ideologic extrem de versatil, asociat unei diversităţi uimitoare de obiective politice: reformă morală a societăţii, consolidare naţională, luptă pentru autonomie, anticapitalism etc. (§3.1). În §3.2 restrâng discuţia asupra dimensiunii globale a mesajului radical-religios, concentrând-o pe exemplul Al Qaeda. În ultima secţiune voi analiza amploarea fenomenului în spaţiul european, urmărind mesajul şi formele de manifestare ale organizaţiilor radicale şi relaţia dintre acestea şi comunităţile consistente de cetăţeni europeni de religie islamică (§4.1), încheind cu câteva observaţii asupra relaţiei dintre stat şi Biserică în societatea românească de azi (§4.2).

2. Preistoria surprinzător de recentă a curentelor fundamentaliste

Când pronunţăm termenul „fundamentalism" ne gândim, la nivelul simţului comun, la un musulman fanatic care, exceptând automatul Kalaşnikov şi pachetul de explozibil, pare ieşit dintr-o lume medievală; valorile pe care le serveşte (de obicei, un text religios foarte vechi), încrâncenarea cu care o face şi instrumentele (violenţa) se opun imaginii despre cetăţeanul „civilizat" al modernităţii care votează (sau nu), care îşi urmăreşte scopurile individuale şi care este într-o relaţie mai degrabă distant-respectuoasă cu cărţile vechi şi eventual sfinte. În realitate, fundamentalismul religios nu este exclusiv musulman, intensitatea atitudinilor pe care le cultivă nu sunt străine raţionalismului modern, iar acţiunile violente nu sunt consecinţa directă a textelor arhaice, ci un fenomen politic tipic societăţii contemporane.

2.1. *Naşterea fundamentalismului religios: un produs american de secol XX*

Spre sfârşitul secolului XIX, o seamă de teologi neoprotestanţi din Statele Unite au iniţiat o mişcare de purificare a interpretărilor şi uzului Bibliei care să restaureze autoritatea *ad litteram* a textului fundamental al creştinismului. Subminată pe de o parte de metode

moderne strict teologice (interpretarea textului corelată cu noile descoperiri istorice) şi pe de altă parte de transformările sociale şi ştiinţifice (ideile liberale raţionaliste şi individualiste, evoluţionismul darwinist), această autoritate urma să fie restabilită prin revenirea la o lectură fidelă şi literală a Scripturii. Această lectură literală reafirma câteva din adevărurile esenţiale pe care trebuie să se bazeze viaţa şi credinţa unui creştin autentic : creaţionismul, naşterea fără prihană a lui Iisus, autenticitatea miracolelor şi a crucificării şi mai ales convingerea că după a doua sa venire va fi instaurată literal Împărăţia Domnului pe pământ (Marsden, 2006 ; Riesebrodt, 1993).

Aceste idei părăsesc cercurile înguste ale teologilor la începutul secolului XX, când doi petrolişti din Los Angeles, Lyman şi Milton Stewart, sponsorizează apariţia unor texte reunite sub titlul *The Fundamentals : A Testimony of Truth* (*Fundamentele : o Mărturie întru Adevăr*) menite să răspândească această credinţă în infailibilitatea textului biblic[1]. În anii 1920, Curtis Lee Laws, o voce cu autoritate în cercurile baptiste, foloseşte pentru prima dată termenul „fundamentalist" pentru a-i desemna pe cei care sunt dispuşi să lupte deschis pentru restaurarea adevăratelor învăţături ale Bibliei. Se naşte astfel o reţea de asociaţii care reunesc transversal membrii diferitelor culte creştine ; pe parcursul secolului XX, acestea vor încerca să readucă societatea americană la învăţătura tradiţională a Bibliei. Ferm separate de puterea politică prin Primul Amendament al Constituţiei, aceste grupări vor fi în fruntea taberei conservatoare în războaiele culturale şi morale din societatea americană : instaurarea Prohibiţiei în 1919, controversele publice privind rivalitatea dintre evoluţionism şi creaţionism în programele şcolare[2], răsturnările la nivelul legislaţiei Statelor ale deciziei Curţii Supreme privind legalitatea avortului (cazul Roe *vs*. Wade, 1973), controversele referitoare la drepturile homosexualilor etc.

Este însă semnificativă în înţelegerea fenomenului o reprezentare istorică mai precisă : după războaiele culturale din perioada interbelică şi susţinerea Prohibiţiei, cercurile fundamentaliste americane au avut doar marginal un rol politic (de exemplu, în anii 1950, când s-au raliat anticomunismului agresiv promovat de republicani). În cea mai mare parte a timpului, această reţea de asociaţii religioase, institute ale Bibliei, evanghelişti de notorietate publică a acţionat în vederea restabilirii unui răspuns esenţialmente privat, non-politic, strict comunitar la dilemele morale ale creştinului de rând confruntat cu provocările modernităţii : secularizare, liberalizarea moravurilor, subminarea sensurilor tradiţionale ale familiei şi sexualităţii (Marsden, 2006, pp. 235-240 ; Iserman-Kazin, 2000, pp. 208-209). Însă la sfârşitul anilor 1970 şi apoi cu vigoare sporită după alegerea la preşedinţie a lui Ronald Reagan, Dreapta Religioasă recâştigă influenţa publică şi politică în defavoarea umanismului secular care însoţise mişcările pentru drepturi civile din anii 1960-1970. Sunt promovate valorile patriotismului, credinţa

1. Mai mult sau mai puţin întâmplător, rivalitatea teologică era dublată şi de una antreprenorială : printre clericii şi predicatorii implicaţi de la bun început se numărau mulţi opozanţi ai şcolii „liberale" de interpretare a Bibliei formate la Chicago ; iar colegiile teologice de acolo erau puternic sponsorizate de rivalul de afaceri al fraţior Stewart, John D. Rockefeller (Ruthven, 2004, p. 7).
2. Declanşate în 1925 prin aşa-numitul „Proces al maimuţei" într-un tribunal din Tenessee, încheiat cu victoria ACLU (American Civil Liberties Union – Uniunea Americană pentru Libertăţi Civile) asupra cercurilor conservatoare fundamentaliste care doreau excluderea teoriilor evoluţioniste din curricula (Ruthven, 2004). În cadrul acestui proces răsunător, profesorul John Scopes a fost dat în judecată pentru că preda evoluţionismul în şcolile publice, fapt interzis de legislaţia statului Tenessee. Scopes a fost condamnat la o amendă simbolică, dar procesul a fost extrem de vizibil în viaţa publică americană şi a scos la suprafaţă tensiunile între progresiştii democraţi şi ceea ce avea să se numească mai târziu Dreapta Religioasă.

în caracterul profund creştin al naţiunii americane, condamnarea comunismului ateu (temă de succes în epoca Reagan), legitimitatea luptei armate pentru cauze sancţionate de interpretarea biblică (precum apărarea poporului ales) (Marsden, 2006, pp. 250-257).

2.2. *Începuturile Islamului radical şi alianțele cu puterea politică*

Gândirea islamică nu poate fi despărţită într-o dimensiune teologică şi una politică ; noua religie întemeiată de Profetul Mahomed trebuia să asigure armonia între *din* (sfera credinţei), *dawla* (sfera puterii politice sau a statului) şi *dunyia* (sfera vieţii comunitare) (Brown, 1999, p. 1). De aceea, dacă islamismul înseamnă convingerea că preceptele religioase trebuie să modeleze viaţa socială şi politică, atunci orice bun musulman este într-un fel sau altul islamist. Însă islamismul (sau Islamul politic) nu este sinonim cu fundamentalismul islamic : acesta din urmă reprezintă poziţia acelora care, în faţa provocărilor modernităţii, propun rezolvarea problemelor social-politice prin întoarcerea la o interpretare îngustă a textelor fundamentale (Coranul şi Sunna), asupra căreia deţin monopolul, bazată pe o lectură literală (a conceptelor precum jihad sau a normelor juridice precum portul vălului ori pedepsele pentru adulter, furt etc.) (Fuller, 2003, pp. xi-xii). Această versiune radicală mai este numită şi „integrism" (în literatura de limbă franceză, denotând o întoarcere integrală şi literală la textele sacre), „jihadism" (deoarece presupune instaurarea unui stat islamic prin jihad) sau „revivalism islamic" (deoarece reclamă reînvierea elementelor esenţiale ale lumii islamice timpurii şi eliminarea regimurilor laice şi a influenţelor cultural-politice corupte ale modernităţii) (Esposito, 2002, pp. 43-45).

Ordinea lumii islamice[3] se bazează încă de la începuturi (secolul VII) pe textele Coranului[4] (redarea directă a învăţăturilor lui Allah către Profetul Mahomed) şi Sunnei

3. Religia islamică are ca moment fondator (inclusiv din punctul de vedere al calendarului) anul 622. Mohamed ibn Abdallah, negustor arab din Mecca, are primele revelaţii în 610, dar nu începe să propovăduiască decât doi ani mai tarziu ; în lumea violentă şi concurenţială a triburilor politeiste de războinici şi negustori din Peninsula Arabică, învăţătura nu avea pretenţia unei înnoiri radicale. Profetul dorea să reînnoiască credinţa străveche (uitată) în singurul zeu atotputernic (*Al-lah*) şi supunerea faţă de poruncile sale, care promovau îndurarea, compasiunea, solidaritatea şi dreptatea socială ; scopul era unificarea (*tawhid*) valorilor spirituale cu cele ale vieţii cotidiene a societăţii. Acest mesaj care sublinia prioritatea bunăstării comunităţii ca întreg (*umma*) în detrimentul fidelităţilor strict tribale a devenit ameninţător pentru tribul dominant al Quraiysh-ilor încă din 616. În 622, Mahomed decide exodul (*hegira*) către oraşul Yathrib (Medina). În 630, în urma unei succesiuni de lupte şi armistiţii, meccanii se recunosc învinşi de comunitatea din ce în ce mai mare şi închegată a musulmanilor, iar după moartea Profetului în 632, până în 661, urmează *rashidun* (perioada califilor ortodocşi).
Fitna (vremea ispitirii) reprezintă perioade de război civil care tulbură unitatea iniţială a *ummei* ; în urma celei de-a doua *fitna*, în 680, Hussein (unul din pretendenţii la succesiune) este ucis în bătălia de la Karbala, ceea ce determină scindarea lumii islamice în *sunniţi* (de la *sunna*, obicei) şi *şiiţi* (prescurtare de la *shi'atu Ali*, însoţitorii lui Ali).
Pentru notele şi terminologia referitoare la Islam folosesc Martin (2004) ; glosare simplificate pot fi găsite în Armstrong (2002, pp. 155-157), Ibrahim (2007, pp. xix-xxiii). Pentru detalii despre istoria Islamului, vezi Martin (2004), Hourani (2010), Armstrong (2002), Sourdel, Sourdel-Thomine (1975). Pentru istoria contemporană a societăţilor islamice, vezi şi Cleveland şi Bunton (2009) ; Mattar (2009).
4. De la *al-Quran* (recitare).

(cuprinzând viaţa şi faptele Profetului). Garantul suprem al acestei ordini este *califul*, funcţie deopotrivă teologică şi politică, iar problemele de orice natură trebuie rezolvate în interiorul comunităţii credincioşilor (*umma*) prin apelul la aceste texte. După fazele iniţiale de extindere şi consolidare a ordinii islamice, în secolul IX s-a considerat că munca de interpretare şi găsire de soluţii pentru problemele juridice şi de organizare a comunităţii (*ijtihad*) s-a încheiat, iar depozitarii acestei înţelepciuni atemporale care traduce recomandările lui Allah pentru viaţa cotidiană a societăţii musulmane sunt *ulama*[5].

De la sfârşitul Evului Mediu până în secolul XVIII, rivalitatea cu Occidentul ridică din ce în ce mai multe semne de întrebare privind succesul istoric al ordinii islamice ; astfel se naşte o lungă tradiţie de critici ai status-quo-ului care se întorc la textele sacre în căutarea de remedii pentru problemele sociale şi politice. Apar voci disidente (Ibn Taymiyyah în secolul XIV, Abd al-Wahhab în secolul XVIII) care propun revenirea la o lectură literală a Coranului şi o respectare strictă a prescripţiilor sale (Brusanowski, 2009). Ibn Taymiyyah (1263-1328), contemporan al cotropirii teritoriilor arabe de către mongoli, propovăduieşte întoarcerea la principiile de organizare a comunităţii credincioşilor (*dar al-Islam*), arătând că invadatorii, deşi nominal musulmani, fac parte din lumea non-islamică (*dar al-harb*) deoarece nu aplică prevederile *shariei* (Esposito, 2002, pp. 45-47). Muhammad ibn Abd al-Wahhab (1703-1791) realizează de asemenea o întoarcere la Coran, denunţând drept necredinţă sau blasfemie (*kufr*) tot ceea ce nu se conformează lecturii literale. Tot ce nu se conformează acestei perspective puritane trebuie combătut prin jihad. Wahhabismul era astfel de la început profund intolerant faţă de şiiţi sau orice formă de manifestare a credinţei care se îndepărtează de lectura sa literală : adepţii săi au distrus numeroase locuri sfinte de pelerinaj în Mecca sau Karbala pe motivul că asemenea forme populare de superstiţie sunt contrare Coranului, iar acest exemplu va fi urmat două secole mai târziu de talibanii care vor distruge în martie 2001 statuile lui Buddha de la Bamyan pe motivul că sunt un afront la adresa Islamului (Esposito, 2010, pp. 74-77).

Colonialismul european în secolul XIX şi dispariţia califatului prin proclamarea Republicii Turce în 1923[6] determină o regândire radicală a ordinii islamice, care până în acel moment părea să rateze provocarea economică, morală şi social-politică a modernităţii şi să rămână într-o permanentă înapoiere faţă de Occident. Pe de o parte, sursa înapoierii şi eşecului trebuie să se afle undeva în interiorul ordinii islamice ; pe de alta însă, Coranul

5. *Alim* (pl. *ulama*) este denumirea generică pentru cei care deţin cunoaşterea (*ilm*), fie de natură teologică sau juridică, fie chiar în sens larg de cunoaştere ştiinţifică. *Fuqaha* sunt cei care deţin *fiqh*, expertiza juridică, iar *qadi* şi *mufti* sunt practicienii (judecătorii, respectiv jurisconsulţii).

6. În urma înfrângerii şi dezmembrării Imperiului Otoman după Primul Război Mondial, Republica Turcă este proclamată la 29 octombrie 1923. Artizanul acestei transformări şi părintele Turciei moderne, Mustafa Kemal Atatürk, conduce ţara printr-un amplu proces de transformare : adoptarea unei Constituţii de tip occidental, abolirea Califatului (1924), reforme juridice şi educaţionale, egalitatea în drepturi între femei şi bărbaţi, modernizare culturală (prin obligativitatea adoptării vestimentaţiei occidentale şi trecerea la alfabetul latin). După Al Doilea Război Mondial, sistemul politic devine cu adevărat pluripartidist, însă instabilitatea politică determina frecvent intervenţia armatei prin lovituri de stat în momente de criză (1960, 1971, 1980), urmate de cedarea puterii civililor. În 2002 câştigă alegerile Partidul Dreptăţii şi Dezvoltării (Adalet ve Kalkinma Partisi, AKP) condus de Recep Tayyp Erdogan, iar acest moment de cotitură marchează începutul contestării caracterului (uneori violent) laic al Republicii. AKP, precum şi alte curente islamiste moderate susţin că Islamul furnizează o moralitate bazată pe solidaritate, spirit comunitar, egalitate şi pluralism, care nu sunt incompatibile nici cu democraţia, nici cu dimensiunea naţională (Turam, 2007).

ca atare şi învăţăturile Profetului nu puteau fi puse sub semnul întrebării. În consecinţă, elitele musulmane au identificat sursa răului în tradiţia de interpretare juridico-politică a acestei învăţături şi au propus eliminarea acestui neajuns prin reîntoarcerea la text (Esposito, 2002 ; Lewis, 2002).

În secolul XIX ia naştere curentul *salafyyia* (termen care trimite la „predecesori" sau „părinţi") şi care, pe fondul decăderii lumii islamice odată cu declinul Imperiului Otoman, caută să identifice resursele spirituale necesare renaşterii culturale, sociale şi politice. Principalele voci purtătoare ale mesajului acestui Islam preocupat de modernizare sunt Muhammad Abduh (1849-1905) şi Jamal al-Din al-Afghani (1839-1897). Al-Afghani explică decăderea Islamului prin neglijarea raţiunii în filosofie şi ştiinţă. Fiind singura religie adevărată, acesta nu doar că nu este în contradicţie cu raţionalismul ştiinţific şi filosofic (monopolizat până în epoca respectivă de către Occident), ci chiar cere o recuperare a tradiţiei critice şi raţionaliste occidentale – cu care, prin gândirea greacă, împărtăşeşte un filon comun –, care să permită apoi înflorirea economică şi socială (Keddie, 1983, capitolul 1). Însă în vreme ce al-Afghani vede în conţinutul teologic al Islamului doar un vehicul de mobilizare socială în vederea modernizării după tiparul occidental, Abduh întreprinde o analiză teologică şi filosofică mai profundă ; scopul său este de a stabili o relaţie precisă între conţinutul doctrinar al credinţei şi raţiunea care duce la progres. El susţine că între tradiţia raţionalistă şi religia bazată pe adevărul revelat nu există contradicţie ; chiar dacă aceasta din urmă este arbitrul ultim în chestiuni care ţin de moralitate, legea revelată trebuie supusă permanent reinterpretării raţionale independente (*ijtihad*). *Ijtihad* devine astfel motorul înnoirii şi adaptării Islamului la condiţiile fiecărei epoci istorice (Euben, pp. 110-114), iar adoptarea unor modele occidentale ale raţiunii şi modernizării nu înseamnă occidentalizare şi repudiere a Islamului. Însă aceste încercări de conciliere a valorilor Occidentului şi Orientului musulman întreprinse de al-Afghani şi Abduh nu se vor mai regăsi în gândirea Islamului politic din secolul XX ; curentele radicale se vor înscrie pe o poziţie total opusă.

Influenţa curentului salafist asupra Islamului politic din secolul XX nu poate fi subestimată : diagnosticul pe care-l pun Abduh şi al-Afghani în ceea ce priveşte tarele lumii musulmane vizează atât factori externi (colonialismul european), cât şi interni (guvernările autocratice corupte sau instituţiile religioase retrograde). Deşi afirmă primatul doctrinei coranice, salafiştii condamnă fanatismul religios şi insistă pe necesitatea reinterpretării critice, raţionale şi adaptate nevoilor social-politice contemporane. Al-Afghani lansa ideea panislamică, sugerând reformarea *ummei* într-un sens universalist, care să depăşească diferenţele dintre şiiţi şi sunniţi, sublinia importanţa educaţiei, a drepturilor egale pentru femei şi bărbaţi şi a guvernământului democratic (Matei, 2011, pp. 139-146). *Salafyyia* este în mod paradoxal trunchiul comun din care vor evolua în secolul următor atât curentele liberale din Islam, cât şi gândirea radicală (neosalafismul radical) a Frăţiei Musulmane.

După dispariţia dominaţiei otomane în urma Primului Război Mondial, începând cu perioada interbelică, două soluţii majore se conturează pentru elitele societăţilor din lumea islamică : mişcările laice naţionaliste care urmăresc modernizarea politică şi dezvoltarea economică (după modelul occidental, vezi exemplul deja menţionat al Turciei) sau reîntoarcerea la Coran şi *Sharia* pentru identificarea unei căi islamice autonome (Nasr, 2001 ; Esposito, 2002). Prima cale va fi testată odată cu decolonizarea (proces declanşat după încheierea celui de-Al Doilea Război Mondial), însă câteva evenimente majore (înfrângerea umilitoare

a statelor arabe de către Israel în Războiul de Şase Zile în iunie 1967[7], prăbuşirea dinastiei Pahlavi în Iran în 1979) vor marca simbolic eşecul acesteia. Percepţia generală în spaţiul islamic era că această soluţie nu a făcut decât să instaureze regimuri (monarhice sau republican-laice) ineficiente, corupte, autoritare, profund inegalitare şi nedrepte, supuse Occidentului şi incapabile să câştige pariul dezvoltării economice.

Eşecul soluţiei occidentale duce la creşterea suportului pentru cea de-a doua soluţie începând cu anii 1980 ; renaşterea islamistă este o soluţie promovată de elitele islamice educate, urbane, ca răspuns la aceste nereuşite (Esposito, 2002 ; Jürgensmeyer, 2000). Originile intelectuale se regăsesc în perioada interbelică : Hasan al-Banna (1906-1949) înfiinţează Frăţia Musulmană în Egipt în 1929, prima organizaţie care milita împotriva materialismului, înapoierii şi secularismului societăţilor islamice prin revenirea la izvoarele morale şi politice oferite de Coran şi se opunea dominaţiei coloniale occidentale (britanice). Asasinat în 1949, el va fi înlocuit de figuri precum Mawlana Mawdudi (1903-1979) şi apoi Sayyid Qutb (1906-1966). Revoluţionară prin faptul că propunea o ordine socială dreptă, egalitară şi desprinsă de dominaţia europeană, pe baza întoarcerii la Coran, ideea islamistă respingea iniţial orice referire sau legitimare a violenţei ori terorismului ca mijloc de emancipare.

Principala lucrare a lui Sayd Qutb, *Ma-alim fil-Tariq* (*Semne de-a lungul drumului*), este în acelaşi timp un ghid moral al bunului musulman, comentariu coranic, manifest pentru revoluţie, discurs antiimperialist şi tratat despre autoritatea politică (Euben, 1999, p. 55). Analiza sa plasează societatea modernă sub semnul *jahilyyiah* : o societate care s-a îndepărtat de Allah în toate valorile, practicile şi instituţiile sale. Într-o asemenea societate, decăderea, sărăcia, nedreptatea sau înapoierea faţă de Occidentul imperialist nu pot fi combătute printr-o imitare a acestuia din urmă sau prin politici economice şi sociale particulare. Nu există un Islam progresist care să poată oferi o soluţie de depăşire a înapoierii în afara Coranului şi a *shariei*, deoarece sănătatea unei societăţi depinde exclusiv de natura suveranităţii, or aceasta nu are altă sursă decât voinţa divină.

Persuasiunea şi predicile sunt un mijloc util în regenerarea morală a societăţii, însă pentru Qutb cel mai important mijloc de acţiune politică şi revoluţionară este războiul sfânt (*jihad*), practicat de către o comunitate de credincioşi (*jamaa*) care se separă de practicile corupătoare ale societăţii decadente şi care îndreaptă această armă atât împotriva necredincioşilor, cât şi a musulmanilor corupţi sau apostaţi. Euben remarcă (1999, p. 74) asemănarea dintre Qutb şi Marx în ceea ce priveşte mecanismul acestei transformări revoluţionare : schimbarea, renaşterea, este deopotrivă necesară – fiind voia lui Dumnezeu –şi dependentă de virtuţile şi mobilizarea dreptcredincioşilor. Marx evită să ofere o imagine clară a societăţii comuniste ; nici Qutb nu oferă o imagine detaliată a statului islamic : rolul instituţiilor este acela de a traduce legea divină întruchipată în Coran şi *Sharia*, de a înfăptui dreptatea socială conform unei viziuni organice despre societate care decurge din textele sfinte (într-un fragment de publicistică din 1952 el foloseşte chiar termenul de „dictatură dreaptă" – Euben, 1999, p. 83). Desigur, asemănarea structurală cu discursul marxist nu trebuie să ne înşele : Qutb repudiază în egală măsură socialismul antireligios şi liberalismul amoral al lumii occidentale.

---

7. Între Israel şi statele arabe au avut loc patru războaie majore : în 1948, cu ocazia înfiinţării statului Israel ; în 1956, când Israel s-a alăturat Marii Britanii şi Franţei în Criza Suezului ; în 1967 (Războiul de Şase Zile), când, printr-o lovitură preventivă, Israelul a înfrânt decisiv coaliţia dintre Egipt, Siria şi Iordania ; şi în 1973 (Războiul de Yom Kippur), când Egiptul şi Siria, la iniţiativa lui Anwar el-Sadat, îşi iau revanşa într-o remiză militară care va deschide calea normalizării relaţiilor şi încheierii păcii dintre Egipt şi Israel prin acordurile de la Camp David (1979).

Radicalizarea lui Sayyid Qutb apare după 1951 ca reacţie la represiunile regimului laic al preşedintelui egiptean Gamal Abdel Nasser (care au urmat unei tentative nereuşite de asasinat): aceasta ilustrează perfect ideea *jihadului* împotriva apostaţilor din interiorul Islamului care contribuie, prin guvernământul laic, la accentuarea decăderii şi coruperii societăţii islamice, precum şi ideea Occidentului ca duşman al Islamului. După executarea lui Qutb, discipolii săi – printre care şi Muhammad Abd al-Salam Faraj (1954-1982) – vor duce mai departe această variantă radicalizată şi antioccidentală a fundamentalismului islamic. Faraj va relua în *Datoria neglijată* (*Al Farida al-Ghaiba*) această doctrină a primatului jihadului intern şi o va pune în practică, organizând împreună cu alţi membrii ai grupării Jama'at Al-Jihad asasinarea în 1981 a celui care a fost succesorul lui Nasser şi responsabilul pentru pacea cu Israelul în urma Războiului din 1973, preşedintele Muhammad Anwar El-Sadat (Faraj, 2004; Trevor, 2005). Printre cei arestaţi în urma acestui asasinat se afla şi doctorul Ayman Mohammed Rabie al-Zawahiri (n. 1951), veriga de legătură dintre grupările radicale egiptene şi Al Qaeda, principalul colaborator al lui Osama bin Laden şi succesorul acestuia la conducerea organizaţiei.

Înainte de a examina etapa cea mai problematică – şi contemporană nouă – a radicalismului islamic voi trece în revistă pe scurt câteva exemple de alianţă reuşită între Islamul politic radical şi putere. În Peninsula Arabică, încercările de instaurare a unui regim politic bazat pe Coran datează de la sfârşitul secolului XVIII; Abd-al Wahhab, pentru a asigura succesul viziunii sale teologice a unui Islam purificat, similar comunităţilor din vremea Profetului, se aliază în vederea întemeierii unui regat islamic cu familia Saud. Aceştia cuceresc oraşele Mecca şi Medina (1803) şi vor încerca pe tot parcursul secolului XIX să menţină structura unui regat independent politic de Imperiul Otoman şi legitimat prin interpretarea wahhabistă a Coranului; în 1903, la a treia încercare, Ibn Saud al III-lea proclamă definitiv independenţa Arabiei Saudite, punând bazele dinastiei conducătoare (Brusanowski, 225-228). Această istorie a regatului saudit este deosebit de relevantă deoarece reprezintă un caz unic de alianţă reciproc avantajoasă între clerici şi stat: acesta din urmă deleagă autorităţii religioase unele funcţii secundare precum educaţia şi unele aspecte ale juridicului, primind în schimb legitimitate, pe ideea că orice conducere este mai bună decât *fitna*[8] (Al-Rasheed, 2007, pp. 55-58; Matei, 2011, pp. 80-89). În loc să devină un factor de contestare a puterii politice, autoritatea religioasă devine subordonată şi dependentă (inclusiv financiar) de aceasta.

În Pakistan, dictatura generalului Zia-ul Haq, ajuns la putere printr-un puci militar în 1977, a încercat în 1984 introducerea printr-un referendum a elementelor *Shariei* în legislaţia ţării. După dizolvarea Parlamentului, legitimitatea guvernului a depins din ce în ce mai mult de baza socială oferită de curentele şi grupările islamiste, care, după moartea generalului (1988) şi restaurarea instituţiilor democratice, s-au constituit în partide politice. Tot în anii 1980, în Pakistan putem identifica rădăcinile a ceea ce avea să se numească mai târziu Al Qaeda („Baza"); înfiinţată în 1980 de către Bin Laden şi mentorul său palestinian Abdullah Azzam, organizaţia localizată în Pakistan se numea iniţial Maktab al-Khidamat (MAK) şi avea ca obiectiv susţinerea *mujahedinilor* – de multe ori pe baza finanţărilor americane – care luptau împotriva trupelor sovietice intrate în Afganistan în sprijinul guvernului comunist (Steger, 2008, p. 219).

8. Literal, „ispitire"; termenul este folosit pentru a desemna instabilitatea, lupta între credincioşi, dezbinarea.

Alianţa dintre stat şi Islam în Pakistan are însă o semnificaţie diferită de legătura organică dinastie-wahhabism din Arabia Saudită (Nasr, 2001, capitolul 6). Înfrângerile din războaiele cu India, secesiunea Bengalului după cel de-al doilea dintre aceste conflicte (1971) şi problemele economice au scos în evidenţă slăbiciunea statului pakistanez format după decolonizare, iar islamizarea a apărut ca o soluţie oportună conducerii militare a lui Zia ul-Haq, drept contrapondere la soluţia socialistă de modernizare reprezentată în anii 1970 de Zulfiqar Ali Bhutto şi Partidul Poporului din Pakistan (PPP). Apropierea dintre guvern şi organizaţiile islamiste (*Nizam-i Mustafa*) a avut drept consecinţe integrarea clericilor musulmani în structurile administrative, promulgarea legislaţiei penale islamice (1979), extinderea educaţiei religioase pe parcursul anilor 1980, islamizarea economiei (prin taxele religioase – *zakat* – şi înfiinţarea unor bănci populare). În concluzie, islamizarea are un caracter instrumental, fiind mai degrabă un liant social complementar structurii instituţionale a statului modern decât o alternativă radicală la acesta (Nasr, 2001, p. 159).

Şiismul este un fenomen arab, legat de credinţa în legitimitatea izvorâtă din apartenenţa la familia Profetului, însă în secolul al XVI-lea el începe să se răspândească în Iran odată cu noua dinastie safavidă. În timp s-au cristalizat două şcoli diferite în ceea ce priveşte funcţia teologilor şi clericilor în societate: curentul *Akhbari*, tradiţionalist, susţinea autoritatea bazată pe elementul mistic al experienţei religioase, afirmând că, printr-o viaţă pioasă şi printr-o respectare strictă a Coranului, orice musulman poate trăi în adevărul credinţei. Nu este nevoie de reinterpretare, deoarece aceasta este suspendată până la venirea celui de-al doisprezecelea imam, Imamul Ascuns (*Mahdi*). Curentul *Usuli* reprezenta varianta raţionalistă, bazată pe expertiza învăţaţilor (jurişti sau teologi): musulmanul de rând şi societatea ca întreg au nevoie, pentru a duce o viaţă conformă cu preceptele Islamului, de această categorie de experţi, între care cei mai respectaţi sunt numiţi *ayatollahi* (literal, „semn al lui Allah") (Riesebrodt, 1993, pp. 100-104). Victoria curentului *Usuli* în această rivalitate atrage o sumă de consecinţe unice în Islam: consolidarea unui cler independent de puterea politică, autonom financiar, ierarhic, cu deplină autoritate de a emite judecăţi asupra textelor sacre.

Secolul XIX găseşte societatea iraniană prinsă în rivalitatea dintre şah (reprezentând funcţia politică şi administrativă a Imamului Ascuns[9]) şi autoritatea spirituală şi juridică a clericilor – *mujtahizi* şi *ayatollahi* –, reprezentând dimensiunea propriu-zis religioasă a Imamului. Clericii sunt în fruntea luptei contra dominaţiei economice a Marii Britanii. Revoluţia Constituţională din 1906 porneşte iniţial de la ideea unui regim politic de tip european, laic şi modern, însă clericii, din ce în ce mai numeroşi şi mai influenţi în rândul populaţiei urbane, impun modificări succesive Constituţiei, respingând parlamentarismul european şi universalitatea drepturilor şi revendicând un loc semnificativ în structura politică (Riesebrodt, 1993, pp. 105-111).

Această rivalitate între clericii extrem de influenţi în anumite medii sociale şi puterea politică (şahul) ce încearcă o modernizare radicală de sus în jos a continuat de-a lungul

9. Din această credinţă în Imamul Ascuns (Mahdi, al doisprezecelea Imam, adică urmaş legitim al Profetului la conducerea comunităţii credincioşilor – *umma*) derivă mare parte din specificul revoluţionar şi salvaţionist al şiismului. Conform ortodoxiei şiite, acest al doisprezecelea imam încă nu s-a revelat, însă momentul venirii sale este similar ca încărcătură simbolică celei de-a Doua Veniri a lui Hristos: Binele va învinge Răul, iar comunitatea credincioşilor va fi salvată, întreaga umanitate aflând Adevărul dreptei credinţe. Perioada intermediară – dintre dispariţia ultimului urmaş legitim al Profetului şi venirea lui Mahdi – este una în care puterea politică este lipsită de legitimitate propriu-zisă şi trebuie validată de interpretările teologice.

primei jumătăţi a secolului XX, cu concesii de o parte sau alta. Anii 1961-1962 constituie momentul critic pentru societatea iraniană : şahul Reza Pahlavi al II-lea proclamă „Revoluţia Albă" (set de reforme agrare, educaţionale şi economice), iar acestei radicalizări a procesului de modernizare a statului, susţinută de un regim altminteri represiv şi nepopular, îi urmează automat o unificare a tuturor forţelor sociale (nemulţumite de regimul autoritar al şahului) sub conducerea clericilor (Riesebrodt, 1993, p. 119 ; Abrahamian, 2008, capitolul 5). În 1978-1979 presiunea populaţiei asupra regimului creşte, iar acesta este forţat să abdice. Khomeini se întoarce în ţară în februarie 1979, iar la 1 aprilie 1979 o majoritate covârşitoare votează la referendum instaurarea Republicii Islamice.

Una dintre cele mai importante voci care susţineau statul islamic era cea a sociologului Ali Shariati (1933-1977), care promova de asemenea ruperea de „modul european" al dezvoltării – fie el socialist sau capitalist – şi recuperarea sensurilor islamice ale democraţiei politice şi ale mişcărilor revoluţionare : adevăratul Islam este cel contemporan Profetului, iar acesta era prin esenţă revoluţionar, propunând o ordine radical diferită de vechea lume şi bazată pe idealul dreptăţii sociale. Impregnând conceptele islamice fundamentale cu o nuanţă marxistă inconfundabilă, el a reinterpretat ideea de comunitate (*umma*) în sensul unei societăţi pline de efervescenţă transformatoare[10] ; conceptul de lider spiritual (*imam*), în sensul de conducător carismatic ; conceptul de martir (*shahed*), în acela de revoluţionar etc. (Abrahamian, 2008, pp. 144-145). Subliniind această dimensiune revoluţionară a Islamului (şiit), Shariati nu ezită să critice clerul atunci când acesta devine o frână mai degrabă decât un motor al schimbării (de aici şi opoziţia dintre un şiism „roşu" al schimbării şi unul „negru" al inerţiei, tradiţionalismului şi status-quo-ului ierarhic protejat de cler).

Însă exponentul cel mai cunoscut – şi mai de succes – este ayatollahul Rukhollah Khomeini (1900-1989), care în perioada premergătoare Revoluţiei Islamice[11] se dovedeşte un critic dur al regimului pahlavit şi un ideolog inovator. În *Guvernarea Jurişţilor* (*Velayat e-Faqih*), Khomeini conturează o strategie de coalizare a tuturor forţelor sociale împotriva regimurilor corupte laice şi pentru instaurarea unui regim islamic care să urmeze strict litera *Shariei*, un sistem politic complex căruia îi conferă legitimitate experţii juridico-religioşi, aflaţi în vârful ierarhiei instituţionale (Abrahamian, 1993 ; Brown, 1999 ; Webb, 2005). Ideea centrală este că o societate islamică nu poate exista fără un stat islamic : în sunnism, problema formelor particulare pe care trebuie să le ia instituţiile era de nerezolvat, însă în şiism autoritatea religioasă are calificarea necesară pentru aceasta. Principalele elemente ale criticii islamiste la adresa politicilor de modernizare occidentale erau *declinul moral* (prin decăderea moravurilor sexuale, emanciparea femeilor sau invazia consumismului de tip occidental), *despărţirea forţată şi nelegitimă a religiei de politică şi domeniul juridic*, *decăderea spiritului naţional* (prin dominaţie economică şi exploatare de către companiile şi puterile străine) şi *nedreptatea economică* (generată în principal de enormele inegalităţi între bogaţi şi săraci) pe care doar o revenire la spiritul echităţii comunitare islamice o mai poate atenua (Riesebrodt, 1993, p. 126).

10. Roy (1994, p. 184) compară chiar această viziune despre comunitatea şiită cu proletariatul lui Marx : un grup particular având ca sarcină emanciparea şi eliberarea întregii umanităţi.

11. Exilat de şah în 1964, Khomeini revine în ţară în 1979 şi va ocupa funcţia de Conducător Suprem al Republicii Islamice până la moarte, fiind urmat în funcţie de ayatollahul Ali Khamenei. După preşedinţia lui Ali-Akbar Hashemi Rafsanjani (1989-1997), venirea la putere a lui Mohammed Khatami (1997-2005) reprezintă o perioadă de reformă economică, liberalizare şi căutare a unei căi de mijloc între radicalismul clericilor şi nevoia de destindere în relaţiile internaţionale.

Shariati şi Khomeini furnizează aşadar fundalul ideologic pentru cele două dimensiuni ale teocraţiei constituţionale iraniene : legitimitatea derivată din *Sharia* şi cea derivată din *shura* (*consultare*). În urma Revoluţiei Islamice ia naştere în 1979 un regim politic teocratic (sau hierocratic), în sensul în care puterea politică este strict controlată de (şi împărţită cu) elita experţilor teologi. Constituţia Republicii Islamice Iran, adoptată prin referendum la 3 decembrie 1979, reflectă fidel conceptul de *velayat-e faqih* (mandat sau autoritate a juristului). Elemente moderne republicane din articolele 6 şi 19-42 ale Constituţiei (drepturi individuale, controlul executivului de către legislativ, egalitatea formală a bărbatului şi femeii, protejarea minorităţilor religioase) se combină cu idei socialiste (împărţirea proprietăţii în publică, cooperativă şi de stat, obligaţia statului de a garanta fiecărui cetăţean educaţie sau loc de muncă) sau antiimperialiste (independenţa economică faţă de puterile străine, solidaritatea globală cu cei asupriţi împotriva celor puternici).

Însă liantul între toate aceste articole şi prevederi este de natură religioasă (articolele 1 şi 2), ceea ce duce la paradoxuri : Constituţia declară Islamul religie de stat, proclamă în preambul imperativul întoarcerii la concepţia islamică despre lume şi al continuării revoluţiei înăuntrul şi în afara ţării în vederea creării comunităţii universale a credincioşilor ; Corpul Apărătorilor Revoluţiei (*Pasdaran*) este pus pe picior de egalitate cu armata ; suveranitatea şi autoritatea legislativă nu aparţin poporului, ci lui Allah, iar drepturile şi orice parte a legislaţiei trebuie să fie conforme Islamului. Există deci o rivalitate (Roy, 1994, p. 177) între dimensiunea politic-revoluţionară (cu elemente democratice) şi cea teologică : Constituţia fixează mecanismele şi limitele în care va fi tradusă *Sharia* în legislaţie. Toate aceste concepte sunt traduse într-o arhitectură complicată a instituţiilor, în care putem găsi pentru aproape fiecare organism laic unul echivalent sau chiar supraordonat de natură religioasă : funcţia legislativă este împărţită între Parlament (Majlis) şi Consiliul Apărătorilor (compus din 12 experţi în drept islamic), Adunarea Experţilor validează candidaturile pentru orice funcţie de reprezentare şi este responsabilă cu numirea Conducătorului Suprem (funcţie ocupată până la moarte, în 1989, de însuşi Khomeini).

Stabilitatea Constituţiei, derivată tocmai din complexitatea raporturilor dintre instituţii, face ca politica iraniană să fie foarte departe de clişeul unei teocraţii monolitice agresive, cum poate să apară în mass-media. În realitate, politica iraniană este caracterizată de o competiţie acerbă între cele două mari curente, unul conservator al marilor clerici, reprezentând suveranitatea de sorginte teologică, şi unul reformator, modernist şi bazat pe suveranitate populară (Jahanbegloo, 2011, pp. 129-130). Perioada preşedinţiei lui Khatami, ales cu sprijinul masiv al tinerilor, a reprezentat o etapă de reforme, deschidere şi de prevalenţă a celui de-al doilea curent, însă nu a reuşit să producă reforme suficient de stabile. Alegerea în 2005 a lui Ahmadinejad a reprezentat o întoarcere la linia dură a conducerii clerului conservator : preşedintele reafirmă constant misiunea revoluţionară de a pregăti terenul pentru întoarcerea lui Mahdi, denunţă regimurile islamice corupte, promovează o politică agresivă faţă de Israel şi revine la o aplicare strictă a *shariei*. Încălcarea drepturilor omului, cenzurarea presei şi persecutarea ziariştilor, discriminarea de gen au declanşat în iunie 2009 Mişcarea Verde, considerată precursoare a Primăverii Arabe (Jahanbegloo, 2011), care contesta corectitudinea realegerii lui Ahmadinejad şi promova revenirea la valorile suveranităţii democratice.

Literal, fundamentalismul religios este exclusiv modern şi provine din spaţiul creştin. În spaţiul islamic, în continuarea unei lungi tradiţii de reinterpretare critică, curentul *salafyyia* stă la originea regândirii pe baze religioase a societăţilor musulmane în faţa

provocărilor modernităţii, care va avea în secolul XX atât continuări liberale, cât şi radicale şi antidemocratice. Mult mai vizibil, Islamul radical putem spune că se „desăvârşeşte" instituţional în două logici diferite în cazul Arabiei Saudite, respectiv în cel al Republicii Islamice Iran : fie printr-o subordonare a autorităţii religioase faţă de puterea politică, fie printr-o suprapunere a celor două. Despre fenomenul fundamentalismului religios decuplat de puterea oficială (acela promovat de organizaţiile teroriste şi de musulmanii rezidenţi în societăţile neislamice) voi discuta în capitolul următor.

3. „Noul Război Rece" şi depăşirea tezei lui Fukuyama

După 1989, prăbuşirea regimurilor comuniste a generat două predicţii fundamental diferite despre soarta viitoare a societăţilor democratice liberale occidentale : prima dintre acestea (Fukuyama, 1992) proclama sfârşitul istoriei prin victoria fără drept de apel a valorilor democratice şi a drepturilor omului, în timp ce a doua (Huntington, 2007) proclama reaşezarea liniilor frontului pe falii nu ideologice, ci cultural-civilizaţionale. Amplificarea problemelor generate de diversitatea etno-culturală în societăţile occidentale, provocarea economică lansată de marile puteri emergente din spaţiul extra-european, dar mai ales proliferarea terorismului islamic global, culminând cu atacul de la World Trade Center de pe 11 septembrie 2001[12], sunt câteva din exemplele invocate de partizanii tezei lui Huntington. Cu precădere ultimul dintre acestea, cel care invocă islamo-terorismul, sau islamo-fascismul, sau jihadismul global (Steger, 2008, p. 218), pare să fie argumentul suprem în favoarea imaginii unui Occident aflat sub asediu, într-o luptă pe viaţă şi pe moarte cu iraţionalismul violent şi ant*idem*ocratic musulman.

Exemplele pe care le voi discuta susţin însă o teză mult mai puţin spectaculoasă : dincolo de faptul că fundamentalismul religios nu este neapărat islamic, dinamica sa nu suferă în mod necesar o modificare categorică după 1989, iar discursul religios radical rămâne, ca şi înainte, un *factotum* sau „jack-of-all-trades". Locomotiva ideologică a întoarcerii la adevărata credinţă serveşte, la fel ca înainte, unei varietăţi ameţitoare de garnituri. În plan intern, fundamentalismul religios continuă să alimenteze „războaiele culturale" (ca în cazul Statelor Unite) sau tensiunile dintre majorităţi şi minorităţi în spaţiul ex-colonial (precum în India sau Sri Lanka) şi în ambele tipuri de situaţii evoluţiile de după 1989 sunt continuări fireşti ale tensiunilor din anii 1970-1980. În alt sens, fundamentalismul religios şi grupările promotoare sunt în aceeaşi proporţie instrumente ale consolidării sau supravieţuirii statelor, fie ele slabe ori puternice (ca în exemplu Pakistanului), sau, dimpotrivă, factori de contestare a legitimităţii regimurilor existente (precum moştenitoarele egiptene ale Frăţiei Musulmane sau extremiştii religioşi israelieni). La fel ca înainte de 1989, religia este folosită ca liant al identităţii naţionale (Israel, India) sau, dimpotrivă, într-o cheie universalistă, promovând un mesaj de luptă (de apărare) împotriva unui Rău universal (G.W. Bush sau Bin Laden).

12. La 11 septembrie 2001, 4 avioane deturnate de membri Al Qaeda lovesc succesiv cele două turnuri ale World Trade Center din New York şi Pentagonul, al patrulea prăbuşindu-se pe un câmp din Pennsylvania. Atentatul se soldează cu aproape 3.000 de morţi şi marchează începutul războiului împotriva terorismului al administraţiei americane (justificând printre altele atacul împotriva Afganistanului în octombrie 2001).

3.1. *„Democratizarea" accesului la radicalism. Curentele radicale ale marilor religii*

În 1982, Yoel Lerner încearcă să arunce în aer Domul Stâncii din Ierusalim (loc sfânt sunnit care adăposteşte lespedea de pe care Mohamed s-a înălţat la Ceruri); în 1994, doctorul Baruch Goldstein deschide focul în moscheea de la Mormântul Patriarhilor din Ierusalim, omorând 29 de musulmani aflaţi la rugăciune; în 4 noiembrie 1995, prim-ministrul Yitzhak Rabin[13] este asasinat de Amir Yigal (Jürgensmeyer, 2000, pp. 49-53).

Toţi cei trei atentatori erau moştenitorii unei tradiţii ilustrate spectaculos de Rabbi Meir Kahane, fondator al Partidului Kach de extremă dreapta (scos în afara legii în 1988, după un singur mandat de patru ani în Parlamentul israelian – Knesset). Ideile lui Kahane porneau de la asumpţia că adevărata venire a lui Mesia nu va avea loc decât după ce va fi reconstruit Templul lui Solomon şi după ce evreii vor întemeia un stat iudaic; orice piedică în calea acestei predestinări justifică recurgerea la violenţă. Concluzia sa conform căreia orice evreu ucis are doi ucigaşi, arabul care l-a ucis şi guvernul care a permis să se întâmple asta, i-a adus porecla de „ayatollah al Israelului" (Jürgensmeyer, 2000, p. 57) şi îl apropie până la suprapunere de ideea lui Faraj după care jihadul are ca ţintă deopotrivă ameninţarea exterioară la adresa Islamului şi necredincioşii (apostaţii) din interiorul societăţilor musulmane.

Însă această perspectivă nu este decât forma extremă a unui continuum, a unei dispute pornind de la următoarea dilemă: trebuie să fie Israelul un stat secular şi democratic ca oricare altul, sau pentru identitatea evreiască religia şi etnia sunt atât de puternic legate încât nu este de conceput un stat evreiesc altfel decât în strânsă legătură cu „fundamentele" iudaismului (Haynes, 2009, p. 169)? Această întoarcere la fundamente e concepută în două variante diferite (Frunză, 2003, pp. 114-115). Prima e reprezentată de concepţia tradiţionalistă şi conservatoare a *haredim*, care are ca model comunităţile din Europa de Est a secolelor XVIII-XIX ce trăiau după litera *Torei*, în respectarea strictă a legii religioase şi fără să se implice în activitatea politică. A doua variantă, a unui fundamentalism activ, e reprezentată de gruparea Gush Emunim; fondată în 1974, aceasta avansează ideea unui militantism politic în slujba reiudaizării statului, eliminării treptate prin colonizare a populaţiei palestiniene şi reconstrucţiei Israelului pe baza legii evreieşti (*Halakha*) (Shahak şi Mezvinsky, 2004, pp. 78-85).

În 1991, Partidul Bharatiya Janata (BJP) câştigă 120 de locuri în Parlamentul indian, precum şi majoritatea în numeroase state, pe baza unei asocieri noi între hinduism şi naţionalismul indian. În mod tradiţional, hinduismul a alimentat modernizarea societăţii indiene în secolul XIX, prin asocierea cu valori progresiste precum educaţia de masă, emanciparea femeilor şi solidaritatea socială, iar apoi în perioada premergătoare decolonizării, prin tema „mamei India", invocată de Gandhi (Jürgensmeyer, 2000, pp. 81-82). După decolonizare, tensiunile dintre hinduşi şi musulmani duc la creşterea popularităţii organizaţiilor extremiste precum Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS), fondată în 1925 şi a cărei carieră va culmina tocmai cu asasinarea lui Gandhi în 1948 pe motivul concesiunilor

13. Prim-ministru al Israelului în perioadele 1974-1977 şi 1992-1995; a încheiat împreună cu Yasser Arafat Acordul de la Oslo, moment istoric în detensionarea relaţiei dintre statul evreu şi palestinieni, prin care Israelul recunoaşte înfiinţarea Autorităţii Naţionale Palestiniene în teritoriile ocupate şi care constituie un prim pas către înfiinţarea unui stat propriu-zis palestinian.

inacceptabile făcute populaţiei musulmane. Unul din liderii mişcării, Vinayak Damodar Savarkar, a avansat conceptul de *hindutva* (suprapunerea între apartenenţa naţională la poporul indian şi cea religioasă la hinduism). Apogeul simbolic al acestui amestec de naţionalism şi puritanism religios hindus îl reprezintă distrugerea moscheii Babri din Ayodhia (6 decembrie 1992) de către hinduşi, sub pretextul recuperării îndreptăţite a locului sfânt al naşterii lui Rama (Jürgensmeyer, 2000, p. 89).

Jarnail Singh Bhindranwale (1947-1984) este eroul emancipării minorităţii Sikh de sub dominaţia hindusă, respectiv contraponderea de aceeaşi factură faţă de naţionalismul hindus. Bhindranwale a oferit începând cu anii 1980 o justificare naţionalist-religioasă a identităţii Sikh care aluneca din ce în ce mai mult înspre ideea secesiunii statului Punjab de restul Indiei. Moartea sa în 1984 în asaltul armatei indiene asupra Templului de Aur din Amritsar (loc sfânt în sikhism şi cartier general al mişcării) a dus la asasinarea primului-ministru Indira Gandhi. Tensiunile între militanţii sikh şi administraţia laică a statului Punjab au continuat să crească, iar la începutul anilor 1990 mare parte din zona rurală şi multe oraşe erau practic neguvernabile. Însă diluarea suportului popular şi dezamăgirea generată de eşecul electoral au dus încet-încet la pacificarea zonei şi dispariţia mişcării (Jürgensmeyer, 2000, p. 99).

În Sri Lanka, majoritatea populaţiei practică varianta locală sinhaleză a budismului, dar după decolonizare procesul de creare a identităţii poporului sinhalez a evitat cu totul factorul religios. Însă în condiţiile accentuării tensiunilor etnice generate de populaţia tamilă din nordul şi estul insulei în anii 1970 (naţionalist-laică, însă preponderent hindusă şi creştină) şi ale prezenţei trupelor indiene de menţinere a păcii, naţionalismul budist a căpătat din ce în ce mai multă susţinere. Principala organizaţie de acest fel, Janatha Vimukthi Peramuna (JVP), iniţial de inspiraţie marxistă, reunea deopotrivă tineri din mediul rural, studenţime şi călugări budişti. De la participarea în alegeri până la atacuri teroriste, JVP a folosit orice mijloace pentru a promova ideea unui stat budist şi a compromite ideea unei democraţii seculare după model occidental. Strategia guvernului, condus de preşedintele Premadasa, a alternat represiunea violentă cu concesii (inclusiv înfiinţarea unui Minister al Afacerilor Budiste) ; plecarea trupelor indiene şi atitudinea fermă a guvernului împotriva separatiştilor tamili au redus treptat popularitatea militanţilor (Jürgensmeyer, 2000, pp. 105-109).

În februarie 1994, o clinică din Dover, Delaware, în care medicii practicau avorturi sare în aer ; principalul suspect este reverendul Michael Bray. În 29 iulie 1994, reverendul Paul Hill îl ucide pe doctorul John Britton, angajat al unei clinici de avorturi din Pensacola, Florida, şi pe asistentul său. În 1999, Eric Robert Rudolph este capturat după o urmărire a poliţiei organizată în urma unor explozii la clinici din Alabama şi Georgia, explozia unui bar de lesbiene din Atlanta şi o explozie din perioada Olimpiadei, tot în Atlanta. În 1999, Bufford Furrow atacă un centru comunitar evreiesc din Granada Hills, California, în numele suprematismului arian creştin. În 1995, Timothy McVeigh aruncă în aer o clădire federală din Oklahoma City.

Numeroase alte incidente din anii 1990 implicând clinici sau partizani ai avortului au dus, pe parcursul investigaţiilor, la apropiaţi ai reverendului Bray. Acesta a susţinut în repetate rânduri legitimitatea utilizării violenţei, folosind imaginea lui Hristos angajat împotriva stăpânirii ilegitime a romanilor sau exemplul pastorului luteran Bonhoeffer, spânzurat de naziști pentru vina de a fi complotat să-l asasineze pe Hitler (Jürgensmeyer, 2000, pp. 24-28). În acelaşi spirit, reverendul Bray compara administraţia Clinton cu regimul nazist. Alte grupări creştine acuzau, dimpotrivă, complotul evreiesc împotriva purităţii morale a Americii, conspiraţia satanică a democraţilor atei sau a unui guvernământ tiranic

care doreşte să-i deposedeze mai întâi pe cetăţenii dreptcredincioşi de arme pentru a-i putea apoi înrobi (Jürgensmeyer, 2000, p. 30).

Acestea sunt, desigur, exemple radicale şi spectaculoase de atitudini religioase angajate în „războaiele culturale" din interiorul societăţii americane. Însă, dincolo de puzderia de grupări şi incidente, ele sunt simptomatice pentru tendinţa din ce în ce mai accentuată în anii 1990 de a mobiliza politic dreapta creştină din Statele Unite. Pat Robertson şi Jerry Falwell sunt vocile cele mai cunoscute ale Coaliţiei Creştine, care combină ideile conservatoare (vezi capitolul „Conservatorismul") cu proiectul unei redefiniri religioase a Americii. Astfel, instaurarea unei noi ordini morale ar presupune după Falwell întoarcerea la proiectul originar al Părinţilor Fondatori, bazat pe valorile iudeo-creştine, combaterea umanismului secular care a subminat sistemul educaţional american şi reaşezarea politicii şi societăţii în acord cu adevărul biblic.

După 11 septembrie 2001, componenta mesianică şi salvaţionistă devine imperativă: America este noul Israel, cu o vocaţie universală de a apăra cuvântul Domnului şi creştinismul din întreaga lume; ameninţarea teroristă trebuie să fie prilejul unei renaşteri spirituale, a întoarcerii la rugăciune şi la misiunea de a instaura un regat creştin global înainte de venirea lui Hristos (Frunză, 2003, pp. 107-108). O parte dintre aceste teme se regăsesc chiar în discursul public al preşedintelui George W. Bush: războiul global contra terorismului este echivalentul luptei dintre bine şi rău, este o cruciadă, datoria americanilor este de a lupta pentru libertate, care este cel mai de preţ dar al lui Dumnezeu către oameni (Steger, 2008, p. 240).

3.2. *Islamul radical astăzi: Al Qaeda şi jihadul global*

Al Qaeda este poate cel mai recent exemplu dintr-o lungă tradiţie de grupări care alternează mijloacele violente cu alte forme de acţiune pentru a realiza emanciparea comunităţilor islamice din diferite colţuri ale lumii. Hamas (Harakat al-Muqawama al-Islamiya, „Mişcarea Islamică de Rezistenţă") ia fiinţă în anii 1980 printre palestinienii[14] sunniţi şi a alternat acţiunile cu caracter social, de ajutorare a comunităţii palestinienilor refugiaţi, cu atacurile teroriste împotriva Israelului. Hezbollah („Partidul lui Dumnezeu"), fondată în 1982 ca reacţie la invadarea sudului Libanului[15] de către Israel, este o grupare şiită care a organizat numeroase atentate în interiorul ţării şi împotriva ambasadelor israeliene din lume. Jamaat al-Islamiyya şi Jihadul Islamic sunt ambele organizaţii de origine egipteană, derivate din Frăţia Musulmană, care abia în anii 1990 şi-au încetat acţiunile teroriste, fie pentru că au fost neutralizate de guvernul egiptean, fie pentru că au fost absorbite în Al Qaeda. Abu Sayyaf în Filipine şi Jemaah Islamiya în Asia de Sud-Est (Malaezia, Indonezia) militează

14. Problema palestiniană începe în anii 1920, sub protectorat britanic, când imigraţia evreiască sub încuviinţare britanică determină revolte ale populaţiei musulmane. După declararea independenţei de către Israel (în urma respingerii de către musulmani a unui plan de împărţire a teritoriilor) şi colonizarea Teritoriilor Ocupate (Fâşia Gaza, înalţimile Golan şi Malul de Vest al Iordanului), Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei (OEP) coordonează prima Intifada (revoltă) între 1987 şi 1993. Eşecul acesteia corodează şi mai mult autoritatea OEP şi favorizează creşterea suportului pentru organizaţiile palestiniene teroriste şi poziţiile fundamentaliste (Hamas, Partidul Islamic de Eliberare). Notele referitoare la conflictul arabo-israelian se bazează pe Mattar (2005).
15. Hezbollah este de altfel unul dintre actorii importanţi, alături de OEP, miliţiile creştine şi armata israeliană, implicaţi în războiul civil din Liban (1975-1990).

pentru instaurarea unor regimuri islamiste sau pentru secesiunea regiunilor cu populaţie predominant musulmană (Esposito, 2000 ; Brown, 1999 ; Lewis, 2002).

Însă, cum spuneam, abia prin Al Qaeda radicalismul islamic îşi câştigă o voce şi o infrastructură organizaţională globală : sute de celule teroriste răspândite în întreaga lume, experienţă de luptă în Afganistan şi Irak şi un „palmares" cuprinzând atentatele asupra ambasadelor americane din Kenya şi Tanzania (1998), atacul asupra distrugătorului american *USS Cole* (2000), atentatele de la World Trade Center şi Pentagon din 11 septembrie 2001, atentatul din Madrid din 2004 şi de la Londra din 2005.

Mesajul global al lui Osama bin Laden este structurat în jurul conceptului de *jihad* ; termenul în sine are nenumărate înţelesuri în teologia musulmană (Esposito, 2002, p. 27), însă din toate formele posibile ale „luptei" sau „străduaniei" pentru cauza lui Dumnezeu, bin Laden insistă pe dimensiunea luptei armate împotriva „marelui Satan" reprezentat de Statele Unite. Indiciile acestei agresiuni fără precedent împotriva comunităţii credincioşilor (*umma*) se află după bin Laden pretutindeni : prezenţa trupelor americane pe teritoriul sfânt saudit, oprimarea palestinienilor prin intermediul Israelului, indiferenţa faţă de masacrele împotriva musulmanilor bosniaci în anii 1990, atacarea Irakului[16] sau exterminarea prin foamete indusă de blocada economică a un milion şi jumătate de copii irakieni, intervenţia americană din Somalia, războiul dus de armata rusă în Cecenia, persecuţiile îndurate de musulmanii din Kashmir, (Ibrahim, 2007, pp. 199-201 ; Steger, 2008, p. 223). Toate aceste agresiuni sunt în plus dovada căderii în necredinţă (*jahiliyya*) a multor musulmani şi a conducerii politice apostate instaurate în multe ţări islamice.

Singura modalitate de a ieşi din această stare este un efort global de purificare şi reîntoarcere la credinţă a întregii lumi musulmane, precedată de o avangardă luptătoare care să oprească eforturile necredincioşilor de unificare a *ummei*, ca mărturie a unicităţii lui Allah ; însă bin Laden nu se opreşte la legitimarea propriilor acţiuni şi afirmă că uciderea americanilor şi a aliaţilor acestora este o datorie sfântă a oricărui musulman (Steger, 2008, pp. 225-228).

În această avangardă, principalele voci care articulează mesajul radical sunt Ayman al-Zawahiri şi bin Laden însuşi, iar una dintre datele semnificative ale evoluţiei organizaţiei este 23 februarie 1998, când cei doi publică, alături de alţi conducători de organizaţii teroriste, o declaraţie de război împotriva Statelor Unite, motivată de prezenţa de mai bine de şapte ani a trupelor americane pe Pământul Sfânt şi de cele peste un milion de pierderi de vieţi musulmane cauzate de acestea (Ibrahim, 2007, pp. 11-14). Justificarea alegerii SUA drept principal inamic are însă motivaţii mult mai diverse decât contextul geopolitic : americanii resping adevărata religie (Islamul) ; exploatează resursele naturale ale popoarelor islamice ; întreţin o cultură a desfrâului, înjosirii femeilor prin consumismul excesiv şi transformarea sexului într-o marfă ; SUA sunt responsabile de extinderea traficului de stupefiante, de degradarea mediului prin exploatare nemiloasă de către corporaţii sau prin

16. Primul Război din Golf (2 august 1990-28 februarie 1991) a fost prilejuit de invadarea Kuweitului de către Irakul condus de Saddam Hussein. Sub umbrela oficială a ONU, o largă coaliţie de state occidentale şi arabe condusă de Statele Unite a concentrat trupe pe teritoriul saudit şi apoi a declanşat ofensiva terestră şi aeriană care a demontat forţa militară irakiană şi a forţat capitularea. Războiul din Irak, sau Al Doilea Război din Golf (situat convenţional între 20 martie 2003 şi 18 decembrie 2011), a pornit de la problema armelor de distrugere în masă de a căror producere era suspectat regimul lui Saddam. O coaliţie mult mai restrânsă şi mai lipsită de legitimitate pe scena internaţională îl înlătură definitiv pe acesta de la putere, cu preţul unei lungi ocupaţii a ţării sfâşiate de violenţe sectare.

refuzul de a ratifica Acordul de la Kyoto ; economia americană – şi capitalismul în general – se bazează pe cămătă, profund imorală în Islam ; politica externă americană este duplicitară, susţinând declarativ dezarmarea nucleară sau pedepsirea criminalilor de război, însă violând permanent aceste principii. SUA sunt deci Marele Satan (Ibrahim, 2007, pp. 201-208).

Singura modalitate de a lupta cu acest Rău absolut întruchipat de civilizaţia americană este jihadul ofensiv : „…apărarea musulmanilor este asigurată prin *jihad* – nu dialog sau coexistenţă. Şi luaţi aminte, drapelul *jihadului* nu va şovăi sau coborî până în Ziua Judecăţii de Apoi. Aceasta deoarece este *singura* opţiune pe care o avem, după cum ne arată mereu textele sacre". (Ibrahim, 2007, p. 33). Textul care formulează acest imperativ (*Islamul moderat reprezintă o capitulare în faţa occidentalilor*) este îndreptat împotriva unor intelectuali saudiţi care în mai 2002 au semnat o scrisoare deschisă ce invită la coexistenţă paşnică între musulmani şi Occident. Argumentul trimite la numeroase pasaje din Coran („Luptaţi-vă împotriva lor, căci Allah îi va pedepsi prin mâinile voastre" – 9.14) şi arată că orice şovăire sau propunere conciliatoare reprezintă atât o fugă de obligaţia morală a jihadului, cât şi o trădare a mujahedinilor care împlinesc această poruncă sfântă.

Al-Zawahiri, ideolog şi teoretician extrem de bine instruit în dogma juridică şi teologică islamică, elaborează într-o serie de tratate erudite (*Loialitate şi adversitate. Doctrina moştenită şi realitatea pierdută* şi *Sharia şi democraţia*) bazele conceptuale pentru acest război total. Doctrina loialităţii şi adversităţii susţine că orice convieţuire cu necredincioşii este interzisă şi orice deviere de la această logică a confruntării maniheiste reprezintă o trădare a comunităţii credincioşilor. Respectarea unităţii de monolit a *ummei* este o obligaţie morală ce legitimează recurgerea la *jihad* împotriva oricăror agenţi care o ameninţă. Mai mult, această obligaţie este însoţită şi de indicaţii tactice : prin doctrina *taqiyya*[17], musulmanii pot recurge la înşelătorie şi minciună dacă scopul nobil al victoriei comunităţii credincioşilor o cere, simulând la limită şi apostazia, cu condiţia ca în adâncul sufletului să rămână fideli Islamului (Ibrahim, 2007, pp. 64-65, 74-75).

Problema democraţiei ne aduce mai aproape de conceptul de putere politică legitimă în Islam ; al Zawahiri afirmă că sintagma „musulman democrat" are tot atâta noimă ca aceea de „musulman evreu" sau „musulman creştin" (Ibrahim, 2007, p. 134). Dacă democraţia înseamnă legiferare de către un corp de reprezentanţi aleşi de popor, atunci ea este în conflict radical cu învăţătura islamică, deoarece dreptul de a da legi nu poate să aparţină nimănui altcuiva decât lui Allah, iar a revendica acest drept este cea mai gravă blasfemie. Ideea de reprezentare suferă de aceeaşi incompatibilitate structurală cu valorile islamice : chiar dacă legiuitorii sunt reprezentanţi ai poporului, iar depozitarul ultim al legitimităţii este acesta din urmă, tot ar însemna că există o entitate a cărei autoritate o depăşeşte pe cea a lui Allah, ceea ce este absurd. Ideea de egalitate democratică este şi ea neconformă Islamului aşa cum îl interpretează Zawahiri : ar însemna consideraţie egală acordată credincioşilor şi necredincioşilor şi abolirea jihadului, precum şi a ierarhiei naturale dintre bărbat şi femeie, conform lecturii literaliste a Coranului : „Bărbaţii sunt proteguitori ai muierilor, datorită calităţilor deosebite cu care i-a dăruit Allah şi datorită cheltuielilor pe care le fac din bunurile lor" (4.34).

Însă această dimensiune universalistă nu epuizează mesajul liderilor Al-Qaeda ; de exemplu, formulările lui Bin Laden despre jihadul împotriva necredincioşilor trimit la

17. *Taqiyya* (literal, „a se teme") – concept coranic care permite musulmanilor să-şi ascundă adevărata credinţă în situaţii în care există riscul persecuţiilor. În sens extins, permite minciuna în scopul propăşirii Islamului.

simbolica eroică locală a triburilor de beduini din Peninsula Arabică. De asemenea, concepţia că întreaga Arabie, şi nu doar Mecca şi Medina, este pământ sfânt sugerează ideea unei purităţi teritoriale care nu are legătură cu argumentele propriu-zis teologice din Coran, ci mai degrabă cu o formă mascată de naţionalism (McAuley, 2005, pp. 274-279). Iar o a treia posibilă dimensiune identificabilă în discursul lui bin Laden este aceea de clasă : dinastia saudită, dincolo de vina de a fi permis accesul necredincioşilor pe pământul sfânt, menţine o ierarhie socială în care clasa mijlocie educată, întreprinzătoare şi activă ideologic este sistematic exclusă de la decizia politică. Mesajul extrem transmis de bin Laden poate fi interpretat – la fel ca acela al Frăţiei Musulmane în perioada interbelică – şi drept simptom al excluderii unei categorii care îşi revendică un loc în societate potrivit ambiţiilor sale (McAuley, 2005, pp. 281-282). În acest caz, retorica religioasă devine pur şi simplu un vehicul cultural pentru tensiunile nerezolvate din interiorul societăţilor islamice.

4. Radicalismul religios în Europa şi România după 1989

Până în acest moment, fundamentalismul religios (mai ales cel islamic) poate fi înţeles ca o expresie a unei rivalităţi între tradiţie şi modernitate, între două civilizaţii (în sens huntingtonian, occidental-creştină şi islamică) sau între două lumi (Lumea Întâi, Occidentul dezvoltat, şi Lumea a Treia, săracă şi instabilă chiar şi după parcurgerea procesului de decolonizare – vezi : Ţăranu, 2005 ; Ball şi Dagger, 2000). Sub ce forme şi mai ales din ce motive se manifestă el în interiorul societăţilor europene prospere, diverse şi aparent tolerante ? Pornind de la această întrebare, voi sugera că, pe de o parte, Europa nu se poate sustrage ambiţiilor globale ale acestui tip de acţiune şi mesaj politic ; Europa devine după 1989 pur şi simplu o parte a „terenului de joacă" al grupărilor radicale precum Al Qaeda. Însă, pe de altă parte, adeziunea unor cetăţeni *europeni* (fie şi musulmani) la o asemenea platformă ideologică este un fenomen aparte, care cere explicaţii specifice.

4.1. *Fundamentalism religios şi islamofobie în Europa*

În 1989, scandalul Rushdie[18] marchează simbolic momentul de şoc în care europenii sunt confruntaţi pentru prima dată cu fenomenul radicalismului islamic. Au existat inclusiv voci islamice moderate (cel mai notabil exemplu este al experţilor în drept islamic din Mecca şi de la Universitatea Al-Azhar din Cairo) care au denunţat actul lui Khomeini ca injust şi nul din perspectiva dreptului islamic – vezi Scott, 2003). Însă faptul că demonstranţi musulmani au ieşit pe străzi împotriva lui Rushdie în oraşele europene şi în lume, că librării

18. Salman Rushdie, scriitor britanic provenit dintr-o familie musulmană din Bombay, publică romanul *Versetele satanice* în 1988. Interpretată drept o blasfemie la adresa Islamului (din cauza unor personaje care parodiază imaginea Profetului, a Imamilor sau chiar a lui Khomeini), cartea este interzisă în India, Africa de Sud şi în alte ţări musulmane, editorii sau traducătorii sunt ameninţaţi (sau chiar asasinaţi, precum traducătorul japonez). Ayatollahul Khomeini emite la 14 februarie 1989 o *fatwa* care cere pedepsirea cu moartea pentru autor şi pentru oricine contribuie la răspândirea cărţii. Rushdie este forţat să trăiască ascuns, sub protecţia guvernului britanic, până în 1998.

au sărit în aer şi că traducători au fost asasinaţi a reprezentat pentru unii intelectuali europeni revoltaţi un indiciu clar că islamismul şi milioane de musulmani europeni sunt incompatibili cu democraţia şi valorile civilizaţiei europene (Revel, 1995, capitolul 12).

Care sunt faptele, ce a urmat acestui moment de şoc simbolic? În anii 1990, militanţii Al Qaeda, sprijiniţi de reţele constituite în marile oraşe europene, au luptat de partea musulmanilor bosniaci în războaiele interetnice din fosta Iugoslavie; în 1995, în metroul parizian, islamişti algerieni întreprind atacuri succesive cu bombe, iar în Marea Britanie au loc revoltele din Maningham, Bradford, în care o proporţie semnificativă de participanţi erau imigranţi musulmani din Bangladesh sau Pakistan; în 2002 are loc atentatul extremiştilor ceceni într-un teatru din Moscova; în 11 martie 2004 au loc atentatele de la Madrid, soldate cu 191 de morţi şi aproape 1.500 de răniţi; în 2004 regizorul Theo van Gogh este asasinat pentru un film despre oprimarea femeilor musulmane în plină stradă de Mohammed Bouyeri; în 7 iulie 2005 au loc atentatele de la Londra, duse la capăt de patru militanţi crescuţi în Marea Britanie etc.

Pe de o parte, războiul bosniac (1992 – 1995) a coincis cu diminuarea şi în ultimă instanţă dispariţia oricărui suport pentru organizaţiile mujahedinilor din Asia, grupate în jurul MAK. Pe de altă parte, luptele dintre sârbi şi musulmanii bosniaci, evenimente precum masacrul de la Srebrenița[19] şi neputinţa vinovată a trupelor occidentale de menţinere a păcii au alimentat ostilitatea musulmanilor radicali din lumea întreagă faţă de Occident (Judt, 2008, pp. 614-619). În 1993, guvernul Pakistanului a închis birourile organizaţiei, nu mai exista nici o motivaţie pentru prezenţa acestora, iar cei mai mulţi luptători – algerieni, saudiţi, egipteni etc. – nu aveau posibilitatea repatrierii fără riscul represaliilor din partea guvernelor laice respective. Sub conducerea lui Bin Laden, a şeicului Abu Abdel Aziz „Barbaros" şi a şeicului Anwar Shaaban, mujahedinii au fost relocaţi începând cu toamna lui 1992 înspre Balcani, operaţiunea fiind coordonată prin Institutul Cultural Islamic (o organizaţie care funcţiona pe lângă o moschee din Milano). Conform lui Kohlmann (2004, p. xii), existau trei raţiuni principale pentru care Bosnia a reprezentat în anii 1990 spaţiul predilect de regrupare a islamiştilor radicali şi pentru care trebuie înţeleasă ca o etapă crucială pentru înţelegerea acestui fenomen în anii 2000. În primul rând, amploarea: peste 5.000 de luptători din tot spaţiul islamic au fost relocaţi şi au participat la operaţiunile din timpul războiului. În al doilea rând, experienţa din Balcani a constituit un moment de profesionalizare, mobilizare ideologică şi antrenament esenţial în înţelegerea eficienţei Al Qaeda în operaţiunile ulterioare. În al treilea rând, Bosnia a reprezentat din punct de vedere strategic rampa de lansare care a dus la constituirea reţelelor europene ale organizaţiei.

Aceste reţele europene vor deveni active şi vor fi subsumate jihadului global declarat de Al Qaeda după 2001. În noiembrie 2002, în urma unei serii de atacuri teoriste în care mai mulţi cetăţeni europeni îşi pierd viaţa, Bin Laden formulează o primă declaraţie de război împotriva oricăror aliaţi ai Statelor Unite care ar susţine intervenţia americană în Afganistan sau Irak (Ibrahim, 2007, pp. 231-232). În 2004, după atentatul de la Madrid, el oferă un tratat de pace cu orice stat european care renunţă să sprijine „conspiraţia americană împotriva măreţei lumi a Islamului" (Ibrahim, 2007, p. 235). Bin Laden susţine că orice acţiune pe teritoriul european este o formă de apărare, o reacţie la distrugerile din Irak, Afganistan sau Palestina; invocând pacifismul popoarelor europene, el cere ca mass-media, intelectualii, oamenii de afaceri şi învăţaţii musulmani să explice europenilor

19. În iulie 1995, forţele sârbilor bosniaci conduse de Ratko Mladici au executat peste 8.000 de bosniaci musulmani sub ochii soldaţilor olandezi din forţele ONU.

justeţea cauzei islamice şi să susţină această propunere de pace. Într-un mesaj din noiembrie 2005, Ayman Al-Zawahiri constată eşecul acestei propuneri de pace şi justifică atentatele de la Londra : Marea Britanie este, susţine el, unul din cei mai înverşunaţi duşmani istorici ai Islamului : a contribuit la căderea Imperiului Otoman, a creat statul Israel şi îl susţine în continuare împotriva poporului palestinian, participă fidel la agresiunile americane. Cu această ocazie sunt denunţate şi acele „*ulema* de nimic" (liderii moderaţi ai comunităţilor islamice din Marea Britanie) care au manifestat împotriva terorismului şi în sprijinul politicii externe a guvernului Blair (Ibrahim, 2007, p. 239).

Un exemplu mult mai nuanţat de organizaţie islamistă care, spre deosebire de Al Qaeda, are o traiectorie mult mai sinuoasă între radicalism teorist şi mesaje mai pacifiste este Hizb-ut-Tahrir (HT). Întemeiată în anii 1950 în Orientul Mijlociu, aceasta reunea musulmani devotaţi ideii de instaurare a califatului şi de respingere a oricăror elemente sociale şi culturale neconforme cu Islamul : capitalism, socialism, democraţie, drepturi ale omului[20], egalitatea de gen etc. După încercări repetate şi nereuşite de răsturnare a regimurilor laice din Orientul Mijlociu în anii 1960 şi 1970, membrii săi exilaţi au început să se reunească în sânul comunităţilor islamice din Europa Occidentală (mai ales în Marea Britanie). Odată cu anii 1990, tema centrală a instaurării califatului s-a îmbogăţit cu temele antioccidentale (împotriva invaziilor din Irak şi Afganistan) uzuale în retorica altor organizaţii radicale, violenţa mesajului situând organizaţia aproape de Al Qaeda. Însă orientarea elitistă (categoria predilectă de recrutare era alcătuită din studenţi musulmani) şi utopică (promovarea ideii de calif în mijlocul unei societăţi pluraliste şi prospere precum cea britanică) a făcut ca numeroşi simpatizanţi dezamăgiţi să se îndrepte către facţiuni mai radicale şi mai orientate către acţiunea politică imediată (terorism), precum Al Muhajiroun. Deşi membrii organizaţiei au făcut în ultimii ani eforturi de delimitare faţă de grupurile direct implicate în acţiuni teroriste, mesajul lor rămâne în continuare unul din cele mai radicale, pierzând astfel suportul musulmanilor britanici moderaţi (Hamid, 2007).

Cazul HT este interesant şi pentru că ne aduce la problema crucială legată de islamism în Europa. Această problemă pleacă de la observaţia simplă că există şi musulmani moderaţi. Sir Iqbal Sacranie, liderul Consiliului Musulmanilor Britanici, afirma că principala victimă a atentatelor de la Londra este comunitatea (majoritară) a musulmanilor britanici moderaţi şi fideli cetăţeniei lor ; numeroşi intelectuali publici sau teologi musulmani occidentali susţin (şi practică) un Islam moderat, tolerant şi perfect integrat valorilor modernităţii (Ramadan, 2004)[21]. Şi atunci care sunt factorii ce determină anumite categorii de musulmani (în special tineri) să se alăture organizaţiilor teroriste sau să susţină discursul Islamului radical ? Rădăcinile acestui fenomen nu mai ţin de specificul culturii islamice, ci de evoluţia comunităţilor de imigranţi (şi apoi cetăţeni) musulmani din Europa, precum şi de politicile statelor europene faţă de aceştia. O tipologie clasică a politicilor cetăţeniei aparţinând lui Koopman şi Statham identifică trei strategii posibile : una etnică sau exclusivistă, care face extrem de dificilă integrarea politică (Austria, Elveţia) ; una republicană sau asimiliaţionistă (Franţa), care oferă modalităţi relativ uşoare de integrare în sfera publică, dar care ignoră complet specificul cultural sau religios ; şi una pluralistă sau multiculturală (Marea Britanie),

20. Dar nu în mod necesar şi ale minorităţilor, faţă de care Islamul era mult mai tolerant în comparaţie cu alte religii. *Dhimmi* (non-musulmanii) erau feriţi de presiunea convertirii cu condiţia achitării unei taxe speciale (*jizya*).

21. Pentru o radiografie cuprinzătoare şi statistici legate de comunităţile musulmane din Europa, vezi Nielsen *et al.* 2009.

care oferă deopotrivă cetăţenie formală şi o acomodare substanţială a diferenţelor culturale (vezi şi capitolul „Multiculturalismul").

Nu doar modelul instituţional diferă, ci se schimbă în timp şi dinamica generală dintre societăţile-gazdă şi grupurile nou apărute de imigranţi : în cazul Olandei, Sam Cherribi constată că, după o epocă a incertitudinii, lipsită de politici specifice faţă de forţa de muncă ce se revărsa dinspre fostul spaţiu colonial înspre Europa prosperă (1965-1976), a urmat o epocă a consolidării comunitare (1976-1986) ; într-o a treia etapă, în epoca diferenţei şi etnicităţii (după anii 1990), procesul de integrare încetineşte, iar comunităţile de musulmani încep să intre într-o logică a diferenţei şi a conservării (sau recuperării) identităţii. Prin urmare, factorul religios dobândeşte o pondere tot mai mare, imamii devin mai importanţi decât conaţionalii sau coreligionarii care activează în organizaţi neguvernamentale sau servicii publice destinate imigranţilor, moscheile devin centre comunitare etc. (Cherribi, 2010, pp. 70-82). Pe fondul acestei creşteri a semnificaţiei elementului identitar religios, societăţile europene devin mai puţin prietenoase cu străinii : pe lângă mişcările de dreapta ostile în general oricăror grupuri de imigraţie (vezi capitolul „Extrema dreaptă"), Europa începe să devină din ce în ce mai islamofobă[22]. Studiile şi rapoartele instituţiilor europene (Raportul EUMC) şi americane (Gallis, 2005) constată creşterea ostilităţii şi intoleranţei faţă de Islam, într-un ritm desigur accelerat de evenimente precum 11 septembrie sau atentatele de la Londra.

În aceste condiţii, pentru tinerii musulmani din cartierele sărace ale oraşelor europene, din închisori sau din universităţi de prestigiu, adeziunea la mesajul Islamului radical este un răspuns la o criză identitară (Vorster, 2008 ; Macey, 2007 ; Hamid, 2007 ; Khosrokhavar, 2005) şi la un fenomen de excluziune socială din ce în ce mai acută. Refugiul în interpretarea literală a Coranului, tradiţionalismul şi opţiunea pentru o moralitate familială extrem de conservatoare[23], respingerea valorilor occidentale (simboluri ale *kufr* sau ale unei lumi a necredinţei şi păcatului), toate acestea constituie un substrat psihologic extrem de propice pentru islamism. Rasismul societăţii-gazdă, instabilitatea socioeconomică, mass-media care amplifică imaginea de înapoiere asociată musulmanilor literalişti (vizibili şi percepuţi la rândul lor drept violent antieuropeni – Patel, 2007) contribuie la marginalizarea unor grupuri ce devin astfel extrem de receptive la metodele de persuasiune ale liderilor religioşi radicali sau ale membrilor organizaţiilor extremiste precum Hizb-ut-Tahrir sau Al Qaeda.

În fine, printre problemele asociate comunităţilor musulmane din Europa se află şi aceea a relaţiilor de gen. Contrar clişeelor, societatea islamică întemeiată de Mahomed era profund egalitară, marcând o adevărată revoluţie de gen faţă de societatea tribală preislamică în care femeia era înjosită, obiectualizată şi inferiorizată. Învăţăturile Profetului – precum şi cea mai mare parte a Coranului – restabilesc demnitatea femeii şi egalitatea între sexe, conferă drept de proprietate femeii, drept la educaţie, participare la treburile publice etc. Însă odată cu Islamul imperial al dinastiei abbasizilor această egalitate a fost anulată pe baza acelor fragmente din Coran (4.34) care proclamă superioritatea bărbatului. În ciuda politicilor de

22. Pentru situaţia musulmanilor în Franţa şi Europa, precum şi pentru o foarte succintă trecere în revistă a ascensiunii dreptei şi discursului islamofob în Europa, vezi şi Judt (2008, pp. 676-680).
23. Un exemplu extrem al acestei poziţii conservatoare sunt crimele de onoare – pedepsirea de către membrii familiei a fetei/femeii care încalcă moralitatea sexuală sau familială prin refuzul căsătoriilor aranjate, divorţ etc. Totuşi, acestea nu sunt specific musulmane, ci mai degrabă specifice culturilor tradiţionale agrare : sunt frecvente în comunităţile hinduse sau creştine din India, de exemplu, şi mult mai rare în comunităţile musulmane provenite din ţări industrializate precum Turcia sau Egipt (Lifton, 2007).

emancipare şi educaţie promovate de regimurile laice instaurate după decolonizare, această tradiţie patriarhală continuă până în zilele noastre : în Arabia Saudită, de exemplu, opoziţia constantă a clericilor conservatori la tentativele reformatoare ale puterii făcea ca în 1991 proporţia analfabetismului în rândul femeilor să fie încă de 51%, faţă de 86% în Afganistan şi, în mod paradoxal, 66% în Egiptul laicizat (Haifaa, 1998, pp. 24-29).

Însă problema tratamentului inegal în educaţie sau în accesul la funcţii publice devine secundară în raport cu alte dimensiuni mai grave, precum pedepsele fizice (*hudud*) pentru adulter în societăţile guvernate de *Sharia* (Arabia Saudită, Iran sau Afganistan), mutilarea genitală în ţările musulmane africane sau crimele de onoare în rândul diasporei musulmane pe care le aminteam mai sus. Aceste pedepse justificate prin apelul la legislaţia tradiţională islamică (precum lapidarea sau biciuirea), deşi nu foarte răspândite, reprezintă o miză importantă la nivel public : cazul iraniencei de origine azeră Sakineh Mohammedie Ashtiani, condamnată la moarte pentru adulter, a acutizat confruntarea dintre Islamul moderat şi cel radical, scoţând la suprafaţă şi complicităţile unor lideri moderaţi, precum premierul turc Erdogan, care a refuzat să intervină pe cale diplomatică pentru comutarea pedepsei (Matei, 2011, pp. 252-256).

Vizibilitatea extremă a problemelor legate de gen, atât în societăţile islamice, cât şi în rândul minorităţilor musulmane din lume, a prilejuit redeschiderea vechii discuţii legate de teza lui Huntington despre un conflict al civilizaţiilor. Norris şi Inglehart (2004, capitolul 6) susţin, pe baza unor studii comparative ale semnificaţiei factorului religios, că acesta este într-adevăr important şi că există o falie între spaţiul musulman şi societăţile occidentale. Însă această falie nu are legătură cu clişeul compatibilităţii dintre Islam şi democraţie ; datele arată o diferenţă neglijabilă între cele două „lumi" în ceea ce priveşte atitudinile politice faţă de valorile democratice. Adevăratul clivaj priveşte problemele legate de emanciparea sexuală şi egalitatea de gen : „Valorile centrale care separă Islamul de Occident sunt legate mai degrabă de Eros decât de Demos" (Norris Inglehart, 2004, p. 134). Chiar şi pentru tinerii musulmani, răspunsul la provocările modernităţii presupune opţiunea pentru o lectură literalistă a preceptelor Coranului în ceea ce priveşte valorile sociale legate de gen – şi de aici şi centralitatea acestei teme în discursul radical aflat în căutare de adepţi.

Valul de proteste care a cuprins începând cu decembrie 2010 Orientul Mijlociu, supranumit Primăvara Arabă, a dus la răsturnarea guvernelor autoritare în Tunisia, Egipt, Yemen şi Libia, la reforme politice sau economice în Algeria, Irak, Kuweit ori Iordania sau la concesii importante privind drepturile femeilor (precum dreptul de a candida în alegerile locale) în Arabia Saudită. Atât analiştii occidentali (Roy, 2011), cât şi intelectualii musulmani (Ramadan, 2011) converg către o poziţie optimistă : organizaţiile islamiste radicale sunt cvasi-absente din aceste mişcări. Deşi a avut loc o reislamizare culturală şi socială, ea nu este şi politică : protestatarii au revendicări pragmatice privitoare la drepturi, reforme economice, bună guvernare. Organizaţiile islamiste transnaţionale precum Al Qaeda sunt absente, iar clerul conservator sau organizaţii precum Frăţia Musulmană în Egipt ori Tunisia fie sunt compromise de coabitarea cu regimurile dictatoriale, fie se limitează la un mesaj pro-democratic, fără a promova un mesaj de reconfigurare radicală a societăţii în spirit coranic.

4.2. *Factorul religios în spațiul public românesc*

Încă de la începutul anilor 1990 dimensiunea religioasă a început să fie recuperată în sistemul educaţional românesc prin includerea religiei printre disciplinele de studiu în învăţământul preuniversitar (sub un guvern social-democrat !) sau extinderea învăţământului superior

teologic. După 2000 începe însă să se contureze în sfera publică o ruptură între adepţii unui învăţământ public secularizat, centrat pe valorile umanismului, raţionalismului ştiinţific şi individualismului, şi partizanii unei identităţi naţional-creştine româneşti pentru care religia este o componentă educaţională centrală şi trebuie prin urmare să fie şi o componentă obligatorie a programelor şcolare. În cea de-a doua categorie s-au situat instituţia Bisericii Ortodoxe Române, dar şi figuri bisericeşti şi monahale cunoscute, asociaţii (ASCOR) sau grupuri de iniţiativă ad-hoc („Coaliţia pentru Respectarea Sentimentului Religios") ; ruptura între cele două orientări se transformă după 2006 într-un adevărat „război cultural", odată cu înteţirea disputelor pe marginea statutului disciplinei religie în învăţământul preuniversitar şi cu declanşarea scandalului „icoanelor în şcoli" (vezi Moise, 2007 ; Andreescu, G., Andreescu, L., 2009[24] ; Ardelean, 2011). Aceste teme, precum şi poziţiile oficiale ale instituţiilor şi asociaţiilor religioase faţă de problema avortului sau a drepturilor minorităţilor sexuale au devenit subiecte frecvente în agenda publică, fiind ocazional asimilate de politicieni practicanţi ai unui discurs de dreapta, naţionalist, strâns împletit cu teme creştin-ortodoxe (vezi poziţia Noii Drepte sau cazul Becali, în capitolul „Extrema dreaptă").

În decembrie 2005, după premiera piesei *Evangheliştii* (după un text publicat încă din 1993 şi premiată de UNITER) a Alinei Mungiu Pippidi la Iaşi, Biserica Ortodoxă, cea Catolică, precum şi aceeaşi serie de organizaţii creştine şi politicieni de dreapta au protestat împotriva mesajului anticreştin şi blasfemiator al piesei[25]. Biroul de Presă al Episcopiei Romano-Catolice Iaşi considera respectiva piesă „un atentat la morala publică", iar patriarhul Teoctist – „o jignire adusă Bisericii". Voci din presa culturală au comparat acest episod cu „cazul Rushdie" din Marea Britanie, chestionând problema spinoasă a locului/rolului canonului religios în receptarea produselor culturale ; autorităţile (Primăria Iaşi), deşi tentate iniţial să suspende piesa, au renunţat la orice fel de măsuri de acest tip.

Cu toate că relaţia dintre instituţiile religioase şi cele laice nu este întotdeauna comodă, a pune atitudinile religioase sub eticheta fundamentalismului este în cazul României destul de impropriu. Fără îndoială, derapaje radicale există ; cu prilejul disputei asupra paşapoartelor biometrice (2009), părintele Iustin Pârvu vitupera împotriva acestora în termeni care aduc foarte aproape mucenicia ortodoxă de martiriul mujahedinilor (Frunză şi Frunză, 2009, p. 25) : „Nu, dragii mei, nu primiţi acest însemn diavolesc care vă răpeşte ceea ce vă aparţine prin moştenire de la Dumnezeu, dreptul la identitate, dreptul la unicitate şi originalitate, al fiecărei fiinţe umane ! Trebuie să vă apăraţi acest drept de la Dumnezeu, chiar de ar fi să plătiţi cu preţul vieţii voastre. În zadar câştigaţi cele ale lumii, dacă vă pierdeţi sufletele voastre şi ale copiilor voştri". Însă acest tip de discurs este marginal, nu reprezintă poziţia BOR sau a majorităţii credincioşilor şi produce mai degrabă o plasare în derizoriu sau tabloidizare a temei/purtătorului.

24. Problema religiei în spaţiul public a devenit subiect central într-una dintre puţinele publicaţii academice interdisciplinare de prestigiu din Romania, şi anume *Journal for the Study of Religion and Ideologies*.

25. Pentru o selecţie a poziţiilor oficiale ale Bisericilor, precum şi ale unor importante figuri culturale româneşti, vezi „Dosarul de presă" din Addenda la ediţia publicată în 2006 la Cartea Românească a piesei *Evangheliştii*.

5. Concluzii

Fundamentalismul religios este aşadar un fenomen modern prin adversarii pe care şi-i desemnează – fie că este vorba de statul secular, bombardierele americane, libertinajul sexual, mall-urile sau naţiunea rivală. Este (post)modern pentru că este prezent global, din munţii Afganistanului până în suburbiile Londrei sau Hamburgului. Foloseşte instrumente şi tehnici moderne – fie că este vorba de internet, puşti de asalt, televiziune digitală prin satelit sau avioane de pasageri. În fine, este modern prin aceea că este răspândit uniform şi „democratic" în toate religiile (de la *madrasa* egipteană până în rândurile unora dintre simpatizanţii Partidului Republican american) şi în toate mediile sociale (de la şomerul necalificat care locuieşte într-o suburbie a Islamabadului până la doctorul în teologie dintr-o universitate de top de pe Coasta de Est a SUA).

Adevărurile infailibile ale unor texte sacre originare pot fi invocate împotriva unor regimuri autoritare, precum în Egiptul anilor 1970, dar pot servi şi ca sursă de legitimare pentru acestea, precum în Iran sau Regatul Saudit ; pot servi ambiţii globale (Al Qaeda) sau naţionaliste. Însă de cele mai multe actorii care le mobilizează în scop politic – regimuri, organizaţii sau partide – sunt în acelaşi timp adversari ai suveranităţii democratice, libertăţii individuale, egalităţii de gen, confesiune sau etnie.

Dacă fundamentalismul religios poate fi şi contracarat prin mijloace moderne precum drepturile omului, o cultură civică a toleranţei, politici de integrare socială sau instituţii supranaţionale care să înfăptuiască idealul dreptăţii globale – aceasta este deja o altă problemă care ţine de sfera normativului. Sunt însă convins – şi discuţia de până acum ar trebui să susţină această concluzie – că emergenţa discursului fundamentalist este mai degrabă o consecinţă a *absenţei* acestor mijloace moderne decât o consecinţă a *neputinţei* sau inadecvării lor. Primăvara Arabă este doar un exemplu de fenomen în care mesajul radicalismului religios este pus în umbră de revendicări privind democratizarea, prosperitatea economică, compensarea inegalităţilor sociale sau drepturile omului.

Referinţe

Surse primare

Faraj, Abd Al-Salam, „The Neglected Duty", în Ball, Terence, Dagger, Richard (ed.), *Ideals and Ideologies. A Reader*, New York, Pearson Longman, 2004, pp. 465-471.

Ibrahim, Raymond (ed.), *The Al-Qaeda Reader*, New York, Broadway Books, 2007.

Khomeini, Rukhollah, *Governance of Jurist. Islamic Government*, Iran Chamber Society, http : //www.iranchamber.com/history/rkhomeini/books/velayat_faqeeh.pdf, (accesat la 8 noiembrie 2010).

Qutb, Sayyid, *Milestones*, Birmingham, Maktabah Booksellers and Publishers, 2006.

„Shariati.com. The Official Web Site of Dr. Ali Shariati", http : //www.shariati.com/ (accesat la 5 noiembrie 2010).

„The Fundamentals Homepage", http : //www.xmission.com/Îfidelis/index.php (accesat la 5 noiembrie 2010).

http : //www.patrobertson.com/ (accesat la 8 decembrie 2010).

Linder, Douglas, „State v. John Scopes" („The Monkey Trial"), http : //law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/scopes/evolut.htm, accesat la 1 aprilie 2012.

*** EUMC. European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, *The Impact of 7 July London Bomb Attacks on Muslim Communities in the EU*, 2005.
*** „What We're Fighting For: A Letter from America", http://www.americanvalues.org/html/wwff.html, accesat la 10 ianuarie 2012.

Bibliografie specifică

Abrahamian, Ervand, *A History of Modern Iran*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.
Abrahamian, Ervand, *Khomeinism: Essays on the Islamic Republic*, Berkeley, University of California, 1993.
Al-Rasheed, Madawi, *Contesting the Saudi State: Islamic Voices from a New Generation*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.
Ardelean, Ben-Oni, *Libertatea religioasă: o abordare normativă*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 2011.
Arjomand, Said Amir, „Constitution of the Islamic Republic", în *Encyclopaedia Iranica. Online Edition*, 1992. Publicat la 15 decembrie 1992, disponibil la http://www.iranica.com/articles/constitution-of-the-islamic-republic (accesat la 2 decembrie 2010).
Armstrong, Karen, *Islamul. O scurtă istorie*, Cluj, Idea Design&Print, 2002.
Abbas, Tahir (ed.), *Islamic Political Radicalism. A European Perspective*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2007.
Brown, Carl L., *Religion and State. The Muslim Approach to Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
Ball, Terence, Dagger, Richard, *Ideologii politice şi idealul democratic*, Iaşi, Polirom, 2000.
Buruma, Ian, *Taming the Gods. Religion and Democracy on Three Continents*, Princeton, Oxford, Princeton University Press, 2010.
Cherribi, Sam, *In the House of War. Dutch Islam Observed*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2010.
Cleveland, William L., Bunton, Martin, *A History of the Modern Middle East*, ed. a 4-a, Boulder, Westview Press, 2009.
Esposito, John, *Unholy War. Terror in the Name of Islam*, Oxford, Oxford University Press, 2002.
Euben, Roxanne, *Enemy in the Mirror. Islamic Fundamentalism and the Limits of Modern Rationalism. A Work of Comparative Political Theory*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1999.
Frunză, Sandu, *Fundamentalismul religios şi noul conflict al ideologiilor*, Cluj, Limes, 2003.
Fukuyama, Francis, *Sfârşitul istoriei şi ultimul om*, Bucureşti, Paideia, 1992.
Gallis, Paul, *Muslims in Europe. Integration Policies in Selected Countries*, Congressional Research Service RL33166, The Library of Congress, 2005.
Gellner, Ernest, *Postmodernism, Reason and Religion*, Londra, New York, Routledge, 1992.
Guelke, Adrian, *Terrorism and Global Disorder. Political Violence in the Contemporary World*, Londra, New York, I.B.Tauris, 2006.
Haifaa, A. Jawad, *The Rights of Women in Islam. An Authentic Approach*, Londra, Macmillan, 1998.
Hamid, Sadek, „Islamic political radicalism in Britain: the case of Hizb-ut-Tahrir", în Abbas, Tahir (ed.), *Islamic Political Radicalism. A European Perspective*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2007.
Haynes, Jeffrey, „Religious Fundamentalisms", în Haynes, Jeffrey (ed.), *Routledge Handbook of Religion and Politics*, Oxford, New York, Routledge, 2009.
Hourani, Albert, *Istoria popoarelor arabe*, Iaşi, Polirom, 2010.
Huntington, Samuel P., *Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale*, Bucureşti, Antet, 2007.
Ibrahim, Raymond (ed.), *The Al Qaeda Reader*, New York, Broadway Books, 2007.
Isserman, Maurice, Kazin, Michael, *America Divided. The Civil War of the 1960s*, New York, Oxford, Oxford University Press, 2000.
Jahanbegloo, Ramin, „Iran and the Democratic struggle in the Middle East", *Middle East Law and Governance* 3, 2011, pp. 126-135.

Jürgensmeyer, Mark, *Terror in the mind of God : the global rise of religious violence*, Berkeley, Los Angeles, Londra, University of California Press, 2000.
Judt, Tony, *Epoca postbelică. O istorie a Europei după 1945*, Iaşi, Polirom, 2008.
Keddie, Nikki, *An Islamic Response to Imperialism. Political and Religious Writings of Sayyid Jamal ad-Din „al-Afghani"*, Berkley, Los Angeles, University of California Press, 1983.
Kohlmann, Evan, *Al-Qaeda's Jihad in Europe. The Afghan-Bosnian Network*, Oxford, New York, Berg, 2004.
Lewis, Bernard, *What Went Wrong ? Western Impact and Middle Eastern Response*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2002.
Marsden, George M., *Fundamentalism and American Culture*, ed. a 2-a, Oxford, New York, Oxford University Press, 2006.
Martin, Richard C. (editor-şef), *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*, New York, Macmillan (Thompson-Gale), 2004.
Mattar, Phillip (ed.), *Encyclopedia of the Palestinians*, New York, Facts On Files, 2005.
Matei, Mihaela, *Islamul politic şi democraţia. Între reformă, interpretare şi jihad*, Bucureşti, Rao, 2011.
McAuley, Dennis, „The Ideology of Ossama Bin Laden : Nation, Tribe and World Economy", *Journal of Political Ideologies* 10 (nr. 3, 2005), pp. 269-287.
Modood, Tariq, Triandafyllidou, Anna, Zapata-Barrero, Ricardo, *Multiculturalism, Muslims and Citizenship : A European Approach,* Taylor & Francis, 2006.
Nasr, Seyyed Vali Reza, *Islamic Leviathan. Islam and the Making of State Power*, New York, Oxford, Oxford University Press, 2001.
Nasr, Seyyed Vali Reza, *Mawdudi and the Making of Islamic Revivalism*, New York, Oxford, Oxford University Press, 1996.
Nielsen, Joergen S. *et al.*, *Yearbook of Muslims in Europe*, vol 1., Leiden-Boston, Brill, 2009.
Norris, Pippa, Inglehart, Ronald, *Sacred and Secular. Religion and Politics Worldwide*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
Osman, Muhammad Fathi, „Islam, Terrorism and Western Misapprehensions", în Abu-Rabi, Ibrahim M., *The Blackwell Companion to Contemporary Islamic Thought*, Malden, Oxford, Blackwell, 2006, pp. 377-386.
Parekh, Bhikhu (ed.), *European Liberalism and „the Muslim Question"*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2008.
Ramadan, Tariq, „We Need to Get a Better Sense of the Trends within Islamism", 2011, http : //en.qantara.de/wcsite.php ? wc_c = 8441, accesat la 2 aprilie 2012.
Ramadan, Tariq, *Western Muslims and the Future of Islam*, Oxford University Press, 2004.
Revel, Jean-François, „Democraţie islamică sau islamo-terorism ? ", în *Revirimentul democraţiei*, trad. de Dan C. Mihăilescu, Bucureşti, Humanitas, 1995.
Riesebrodt, Martin, *Pious Passion. The Emergence of Modern Fundamentalism in the United States and Iran*, Berkeley, Los Angeles, Londra, University of California Press, 1993.
Roy, Olivier, „This is not an Islamic Revolution", *The New Statesman*, 15 februarie 2011.
Roy, Olivier, *The Failure of Political Islam*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1994.
Sargisson, Lucy, „Religious fundamentalism and utopianism in the 21st century", *Journal of Political Ideologies* 12 (octombrie 2007), pp. 269-287.
Schirazi, A., „Guardian Council", în *Encyclopaedia Iranica. Online Edition*, 2002, publicat la 15 decembrie 2002, disponibil la http : //www.iranica.com/articles/guardian-council (accesat la 2 decembrie 2010).
Scott, Rachel, „An «official» Islamic response to the Egyptian al-jihad movement", *Journal of Political Ideologies* 8 (nr. 1, 2003), pp. 39-61.
Sourdel, Dominique, Sourdel-Thomine, Janine, *Civilizaţia Islamului clasic*, vol. 1, Bucureşti, Meridiane, 1975.
Shahak, Israel, Mezvinsky, Norton, *Jewish Fundamentalism in Israel*, Londra, Ann Arbor, Pluto Press, 2004.

Steger, Manfred B., *The Rise of the Global Imaginary. Political Ideologies from the French Revolution to the Global War on Terror*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2008.

Trevor, Stanley, „Muhammad Abd al-Salam Faraj : Founder of Jama'at Al-Jihad, the group that killed Anwar Sadat", Perspectives on World History and Current Events, 2005 : http : //www.pwhce.org/faraj.html (accesat la 15 ianuarie 2012).

Turam, Berna, *Between Islam and the State. The Politics of Engagement*, Stanford, Stanford University Press, 2007.

Ţăranu, Andrei, *Doctrine politice moderne şi contemporane*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Pro, 2005.

Vorster, Jakobus, „Perspectives on the core characteristics of religious fundamentalism today", *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 7, 2008, pp. 44-65.

Webb, Dan, „On Mosques and Malls : Understanding Khomeinism as a Source of Counter-hegemonic Resistance to the Spread of Global Consumer Culture", *Journal of Political Ideologies*, 10, 2005, pp. 95-119.

Index de termeni

A

a treia cale
aborigeni
absolutism monarhic
actori nestatali
adunare/adunări populare
akhbari
al doilea război mondial
alienare
alterglobalism
altermondializare
amish
anarhie
anarhism
– colectivist
– comunist
– individualist
anarhişti
anarhocapitalism
anarhofeminism
anarhosindicalism
animale
anticapitalism
anticomunism
anticonstituţionalism
antielitism
antifeminism preventiv
antiglobalism
antihomofobie
antiimperialism
antimulticulturalism
antirasism
antisemitism
apartheid
arianism
aristocraţie
asimilaţionist
asomare
atacuri teroriste
Atentatele de la 11 septembrie 2001 (SUA)
atitudine tradiţionalistă
atitudini rasiste
autodirijare morală
autogestiune
autonomie
– culturală
– personală
– teritorială
autoritate politică
– voluntară
avangarda proletariatului

B

balcanizare
Bill of Rights
bine comun
biodiversitate
bioregionalism
birocraţie
boicot
bolivarism
bolşevici / bolşevism
bunăstare
burka/*burkha/burqa*
burghezie

C

cadru instituţional
calif
capabilităţi
capitalism
– comunitar
catolicism
căsătorie
centralism democratic
Cercul de la Geneva

cetăţenie
– cetăţenie democratică
circumcizie
clase sociale
clauză culturală
Clica celor Patru
coabitare
coeziune socială
colectivism
colectivizare
coloana a cincea
colonialism
colonizare
Comitetul Central
Comuna din Paris
comunalism
comună
comunism
– dinastic
comunitarianism
comunitate biotică
comunităţi autohtone
concepţia materialistă asupra istoriei
conflictul dintre civilizaţii
consens
Consensul de la Washington
conservare
conservatorism
– de stânga
consimţământ
Constituţie
constituţionalism
construct social
conştiinţă revoluţionară
contract social
cooperativă
corectitudine politică
Cornul şi Laptele (Programul)
corporaţii transnaţionale
Cortina de Fier
corupţie
cosmopolitism
cote de reprezentare
creştin-democraţie
creştinism
criteriu rasial
criza financiar-economică mondială
criza petrolului
cultul personalităţii
cultură oficială
– societală
cunoaştere
dar al-Islam, dar al-harb

D

darwinism
datorie civică
demnitate
democraţie
– directă
– participativă
– liberală
– deliberativă
departament
dereglementare
dezvoltare durabilă
dialectică
diferenţiere culturală
din, dawla, dunyia
discriminare
– de gen
diversitate culturală
Dixiecrats
dominare
domnia legii
Dreapta Religioasă
drept de vot
dreptate
– globală
– socială
– ca echitate
– şi principiul libertăţilor egale
– şi principiul diferenţei
– şi principiul egalităţii echitabile a şanselor
– şi bunurile primare
dreptul la avort
drepturi civile
– de grup
– naturale
– ale omului
– colective
– fundamentale
– polietnice
– reproductive
– speciale
drepturile animalelor
dubla zi de muncă
echitate
eco-anarhism
ecofeminism
eco-imperialism
ecologie
– de profunzime
– socială

ecologism
– antropocentric
– apocaliptic
– ecocentric (ecocentrism)
– radical
economie
economie de piaţă
ecosofie
ecoterorism
eficienţă economică
egalitarism
– biosferic
egalitate
– de şanse
– între femei şi bărbaţi
egoism
El Caudillo
elită
elitism
emigraţie
enclavă
energie nucleară
– regenerabilă
environmentalism
etică
– etică politică
etnie
etnoculturalitate
etno-naţionalism
eurobarometru
eurocomunism
eurofascism
european
evoluţionism (teoria)
exploatare
extremism

F

fabieni
Fair Deal
familie
fascie
fascism
federalism
federaţie
femei
femeia în islam
feminism
– de stat
– *grassroots*
– liberal
– marxist
– musulman
– politic
– *room-service*
– socialist
– sufragist
– transnaţional
feminitate
fitna
fiziocraţi
focos revoluţionar
freie Kameradschaften (camaraderii libere)
frizieni
frontiere electorale
Führerprinzip (principiul conducătorului)
fundamentalism
– creştin
– religios
– islamic
fundamentaliştii pieţei

G

gay
genocid
globalism
– neoliberal
globalizare
– manageriată
grassroots (firul ierbii)
Great Society
grup minoritar
grupuri defavorizate
– marginalizate
guvern
– „sub ocupaţie sionistă”

H

Habeas Corpus
haredim
hegira
hibridizare ideologică
hindutva
hudud
hughenoţi

I

icoane (scandal)
identitate
– culturală
ideologia eliberării animalelor
ideologie
– verde (ecologistă)

ierarhie
ijtihad
Il Duce
iluminism
imigranţi / imigraţie
imparţialitate
imperialism
imperativ practic
încălzire globală
incidente rasiale
incluziune
– socială
independenţă
indieni
individualism
industrializare
inegalitate
integrare
integrism (vezi islamism)
intelectuali publici
interculturalist
internaţionalism
internet
intervenţionism
inuiţi
iraţionalism
iredentism
islam
islamism
islamofobie
încălzire globală
închisoare cu suspendare
încredere
– publică

J

jahilyyiah
jihad
jihadism (vezi islamism)
jurisdicţie

K

kufr

L

laic
laicitate
laissez faire, doctrina
Lebensraum
legătură voluntară
legea arbitrajului
legea islamică
legea naturală
legionari / legionarism
legitimitate
liberalism
– al bunăstării
– etic
– al fricii
– clasic
– economic
– calitativ
– încastrat
libertarian
libertarianism
libertate
– de exprimare
– individuală
– a anticilor
– a modernilor
– individuală
– negativă – pozitivă
libertăţi
– de conştiinţă
– de expresie
– politice
liderul providenţial
limbaj rasist
limbajul urii
limbă oficială
loialitate
Lumea a Treia
lupta de clasă

M

majlis
majoritate
Marea Recesiune
mariaje timpurii
marjă de apreciere
marxism
– marxism-leninism
masculinitate
mass-media
materialism dialectic
maternitate
mâna invizibilă
Medicaid
Medicare
mediu
melting pot
mercantilism
metapolitică

metişi
migraţie
micropolitici
migrantofobie
migranţi
militantism afro-american
miliţii patriotice
minarete
mineriade
minimal
ministru
minorităţi
– culturale
– etnice
– lingvistice
– naţionale
– religioase
– sexuale
mişcare socială
misticism
mişcare de femei
mişcare socialistă
mitului statului neutru
mod de producţie
Modelul Social European
modernitate
mondialism
monitorizare
moschei
moştenire multiculturală
mozaicul canadian
mujahid/mujahideen
mujtahid
multiculturalism
– liberal
– neliberal
– australian
– canadian
– al fricii
multiculturalitate
multilingvism
muncitori
musulmani
mutilarea genitală
mutualism

N

nativi
natura umană
naturalizare
natură
naţional-comunism
naţionalism
naţionalitate
naţional-socialism / nazism
naţiune
nazi rock
negaţionism
neoconservatorism
neofascism
neoiobăgie
neoliberalism
neonazism
nesupunere civică
New Deal
nivel federal
noi minorităţi
Noii Liberali
nondiscriminare
Nordul global
normativ
Noua Dreaptă
– Europeană
– în România
Noua Ordine Mondială
Noul Laburism

O

o ţară, două sisteme
Obiectivele de Dezvoltare ale Mileniului
obiectivism
oligarhie
omogenitate
crime de onoare
opresiune
ordine
organizaţii etnice
origine musulmană
ortodoxie

P

pace
pacifism
paleoconservatorism
participare civică
paternalism
patriarhat
– de stat
pensii
persoane cu dizabilităţi
personalism
perspectivă integratoare de gen
piaţă

– liberă
pluralism
– cultural
plusvaloare
politica recunoaşterii
politică
– multiculturalistă
– pronatalistă
– publică
politici de gen
– de mediu
poluare
popor / popoare
– autohtone
– indigene
populaţie nativă
populism
pornografie
postcolonialism
postcomunism
postfascism
postmaterialism
postmodernism
poziţia originară
practici culturale
Primăvara Arabă
principiul precauţiei
principiul vătămării
privatitate comunitară
privatizare
proces echitabil
Procesul maimuţei
programe
progres
progresismul american
proletariat
propagandă
proporţiile etnice
proprietate
– privată
prostituţie
protecţie socială
protecţionism
protest ritual
provincie
punk
putere

R

radicalism de dreapta
raport parlamentar
rasă
rasism
– cultural
raţiune
războaie culturale
război
– rasial
– sfânt
– nuclear
Războiul din Irak
Războiul Global Împotriva Terorii
Războiul împotriva sărăciei
Războiul Rece
Rechtstaat
recomandare
recunoaştere culturală
redistribuţie
reforma economică (în Europa Centrală şi de Est)
reformă academică
reformism
regionalizare
Regulamentele Organice
Reichstag
relativism
– etic
relaţii de putere
religie
– politică
religios
Renaştere
represiune
reprezentare a minorităţilor
reprezentare politică
republicanism
revivalism (vezi islamism)
revizionism
Revoluţia Albă
Revoluţia Americană
Revoluţia Constituţională din Iran
Revoluţia de la 1848
Revoluţia Franceză
Revoluţia Industrială
Revoluţia Islamică
revoluţie
Revoluţie bolivariană
revoluţie de sus
revoluţionar
revoluţionari de profesie
rezolvarea conflictelor
roluri de gen
romi

S

salafyyia
salutul roman
scepticism
schimbare
– graduală (organică)
schimbări climatice
securitate globală
segregarea rasială
sens canonic
separatism
– teritorial
separaţia puterilor
sexism
Sfârşitul Istoriei
sfera privată/domestică
sfera publică
– sferă publică transnaţională
shariîa (sharia)
shura
sikhs
simboluri extremiste (neonaziste)
sindicalism
sindicate
sistem de protecţie
sistem judiciar
situaţionism
skinheads
social
social-democraţie
socialism
– cu faţă umană
– liberal
– libertarian
– ştiinţific
societate
– civilă
– multiculturală
– necivilă
solidaritate
soluţia finală
sorbi
Sozialstaat
spaţiu privat
– public
specific cultural
specism
stalinism
starea naturală
stat
– de drept
– minimal
statul bunăstării
statul-naţiune
status-quo
statut special
Statutul Naţionalităţilor
Stările Generale
steagul negru (anarhist)
strategia frontului popular
strategie
structuri politice ale femeilor
subiect de drept
subsidiaritate
Sudul global
sunna
superioritate rasială
suprapopulare
suprastructură
– ideologică
suveran
suveranitate

T

taqiyya
tax and spend
tensiuni interetnice
teoria conspiraţiei
teoria/teza socialismului într-o singură ţară
teoria sistemului mondial
terapie de şoc
teritoriu autonom
terorism
– antiavort
teste nucleare
teza ascuţirii luptei de clasă
think-tank
tirania majorităţii
toleranţă
totalitarism
tradiţie
tradiţii sexiste
tranziţie
tratat bilateral de investiţii
tratate multilaterale
tribunale islamice
turban
ţărani

U

ulema
ultranaţionalism
umanism secular
umma

uniformă
unitate naţională
usuli
utilitarism
utopie
utopişti

V

valori
– morale
varietate culturală
vasalitate
vălul de ignoranţă
Vechiul Regim
veganism
vegetarianism
velayat-e faqih
verde (partid)
videologii
violenţă
violenţă domestică
violenţă politică
voal islamic
voinţă generală
volksgemeinschaft
vot universal

W

Wahhab, Abd-al
Whig

X

xenofobie

Z

zakat
zvastica

Index de nume

A

Abdelal, Rawi
Abduh, Muhammad
Abu Sayyaf
Acordul General pentru Tarife şi Comerţ
Adalet ve Kalkinma Partisi (Partidul Dreptăţii şi Dezvoltării, Turcia)
Adenauer, Konrad
Africa de Sud
Ahmadinejad, Mahmoud
Al Qaeda
al-Afghani, Jamal al-Din
Al-Azhar, Universitatea (Cairo)
al-Banna, Hasan
Alianţa Bolivariană pentru Popoarele din America Noastră
Alianţa Canadiană
Alianţa Democraţilor Liberi (Ungaria)
Alianţa Liberalilor şi Democraţilor din Europa (ALDE)
Alianţa Naţională (Italia)
Aligică, Dragoş Paul
America Latină
American Civil Liberties Union (Uniunea Americană pentru Libertăţi Civile)
AnA, Societatea de Studii Feministe
Anastasakis, Othon
Andreescu, Gabriel
Anonymous
Anselmi, Tina
Anti-Defamation League (SUA)
Antonescu, Crin
Antonescu, Ion
Appiah, Kwame Anthony
Arabia Saudită
Arbore, Zamfir Constantin
Arendt, Hannah
Argentina
Aristotel
Aron, Raymond
Arzheimer, Kai
Ashtiani, Sakineh Mohammedie
Asia
Asociaţia Internaţională a Muncitorilor (International Workingsmen Association)
Asociaţia Studenţilor Creştin-Ortodocşi din România
Association for the Taxation of Financial Transactions and for Citizens' Action
Astashin, Vadim
Atatürk, Mustafa Kemal
Athanasiu, Alexandru
Atkinson, Ti-Grace
Auschwitz
Australia
Austria
Azzam, Abdullah

B

Babeuf, Gracchus
Baconschi, Teodor
Bakunin, Mihail
Bali
Ball, Terrence
Bamyan (statuile lui Buddha din)
Banca Mondială
Bancroft, Angus
Baradat, Leon
Barbu, Daniel
Barbu, Eugen
Bardèche, Maurice
Barkaşov, Aleksandr
Barkun, Michael
Bar-On, Tamir
Bastow, Steve
Bălcescu, Nicolae

Băsescu, Traian
Becali, George
Beck, Ulrich
Beldiman, Dana
Belgia
Bell, Daniel
Benoist, Alain de
Bentham, Jeremy
Bergen-Belsen
Berger, Susanne
Bergmann, Werner
Berlin, Isaiah
Berlinguer, Enrico
Berlusconi, Silvio
Bernstein, Eduard
Bettleheim, Charles
Betz, Hans-Georg
Beveridge (raportul)
Bhagwati, Jagdish
Bharatiya Janata Party (India)
Bhindranwale, Jarnail Singh
Bhutto, Benazir
Bhutto, Zulfiqar Ali
Biblia
bin Laden, Osama
Biroul Australian pentru Statutul Femeilor
Biroul Federal de Investigaţii (SUA)
Biroul Federal pentru Protejarea Constituţiei (Germania)
Biserica Catolică
Biserica Ortodoxă Română
Black, Don
Blair, Tony
Blamires, Cyprian P.
Bleahu, Marcian
Bleich, Erik
Blinkhorn, Martin
Blocul Flamand / Interesul Flamand (Belgia)
Boari, Vasile
Boaz, David
Bobbio, Norberto
Boc, Emil
Bockel, Otto
Bolivia
Boochin, Murray
Borghezio, Mario
Bossi, Umberto
Bosworth, Barry
Borta, M.
Botez, Calypso
Bourgeois, Léon
Bové, José
Bowden, Zachary
Bradford (revoltele din)
Bray, Michael
Brazilia
Brătianu, Gheorghe
Brătianu, Ion C.
Breshkovsky, Catherine
Bretton Woods (Acordurile de la)
Brighhouse, Barry
Brock, Gillian
Brown contra Comitetului Educaţiei (SUA)
Brown, Timothy S.
Browne, Harry
Brundtlard, Gro Harlem
Bruyas, Jacques
Buchanan, Patrick J.
Buckley, William
Bucur, Ioan
Bucur, Maria
Bucurenci, Dragoş
Bucureşti
Bulgaria
Burke, Edmund
Bush, George Herbert Walker
Bush, George Walker
Bustikova, Lenka
Buţureanu, Maria
Buzatu, Stana
Buzea, Liana

C

Cady Stanton, Elizabeth
Camera Comunelor (Marea Britanie)
Cameron, David
Cameron, James
Canada
Cantacuzino, Alexandrina
Caracazo (Venezuela)
Carillo, Santiago
Carol I, Rege al României
Carp, Petre P.
Carpinschi, Anton
Carson Rachel
Carter, Elisabeth
Casa Libertăţii (Italia)
Castro, Fidel
Castro, Raul
Călinescu, Armand
Câmpeanu, Radu
Câmpineanu, Ion
Ceauşescu, Nicolae
Cehia

Centrul de Analiză şi Dezvoltare Instituţională
Centrul Parteneriat pentru Egalitate
Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală
Centrul de Studii în Idei Politice
Centrul pentru Studii Independente din Australia
Cernea, Remus
Champetier, Charles
Chavez, Hugo
Chelaru, Mircea
Chelmno
Chioveanu, Mihai
Chomsky, Noam
Chunqiao, Zhang
Cioabă, Aristide
Cioran, Emil
Ciorbea, Victor
Class War Federation (Marea Britanie)
Clinton, Hillary Rodham
Clinton, William Jefferson
Cluj
Coaliţia Naţională a Cetăţenilor Canadei
Codreanu, Corneliu Zelea
Cohn-Bendit, Daniel
Comănescu, Dan Cristian
Combat 18 (Marea Britanie)
Comisia Generală a Sindicatelor (Romania)
Comisia Internaţională Socialistă
Comisia privind Musulmanii Britanici şi Islamofobia
Comunitatea Economică a Cărbunelui şi Oţelului
Comunitatea Economică Europeană
Conciliul Ecumenic Vatican II – Constituţii, decrete, declaraţii
Confederación National del Trabajo – Federación Anarquista Ibérica (Confederaţia Naţională a Muncii – Federaţia Anarhistă Iberică)
Confederación National del Trabajo (Confederaţia Naţională a Muncii, Spania)
Confederaţia Partidelor Socialiste
Congresul Democratic Liberal (Polonia)
Consiliul de Ajutor Economic Reciproc
Consiliul Europei
Consiliul Frontului Salvării Naţionale
Consiliul Musulmanilor Britanici
Consiliul Provizoriu de Uniune Naţională
Constant, Benjamin
Contemporanu
Convenţia Democratică din România
Convenţia europeană a drepturilor omului
Copenhaga
Copos, George
Coposu, Corneliu
Copsey, Nigel
Coranul
Cottrell, Robert
Covasna
Crainic, Nichifor
Crăiuţu, Aurelian
Csepeli, György
Csibi, Magor
Cuza, Alexandru C.

D

Dachau
Dagger, Richard
Daly, Mary
Danemarca
Daniels, Jessie
Dansk Folkeparti (Partidul Poporului Danez)
Darwin, Charles
Davies, Peter
Dăianu, Daniel
De Beers (Grupul)
de Gasperi, Alcide
de Tracy, Antoine Destutt
De Grand, Alexander J.
Declaraţia Drepturilor Omului şi Cetăţeanului
Declaraţia Schuman
Democraţii 66 (Olanda)
Dewey, John
Dézé, Alexandre
Diamond, Larry
Diamant, Theodor
Diaz, Porfirio
Disraeli, Benjamin
Dobbs, Lou
Dragnea, Radu
Drake, Jennifer
Dreptate şi Adevăr (Alianţa)
Duca, I.G.
Duguit, Léon
Duncan Alan
Durham, Martin
Dworkin, Andrea

E

Eatwell, Roger
Ehrlich, Paul
Eichgreen, Barry
Eisenstein, Hester
Ejército Zapatista de Liberación Nacional (Armata Naţională Zapatistă de Eliberare, Mexic)
Eliade, Mircea

Ellinas, Antonis
Elţîn, Boris
Elveţia
Eminescu, Mihai
Engels, Friedrich
Erdogan, Recep Tayyp
Europa
Europa Centrală şi de Est
Evangheliştii (piesă de teatru)

F

Evola, Julius
Falasca-Zamponi, Simonetta
Falkland (insulele)
Falwell, Jerry
Fanon, Franz
Faraj, Muhammad Abd al-Salam
Faye, Guillaume
Feagin, Joe R.
Federation of Egalitarian Communities (SUA)
Federaţia Anarhistă Iberică (Spania)
Federaţia Partidelor Socialiste
Feldman, Ron J.
Fenn, Richard K.
FIDESZ (Alianţa Tinerilor Democraţi, Ungaria)
FILIA, Centrul de Dezvoltare Curriculară şi Studii de Gen
Fine, Robert
Fini, Gianfranco
Finlanda
Finnemore, David
Flaaen, Aaron
Fondul Monetar Internaţional
Food not Bombs
Fortuyn, Pim
Forumul Economic Mondial
Forumul Social Mondial
Forza Italia
Foucault, Michel
Fourier, Charles
Francione, Gary
Franco, Francisco
Franks, Jeffrey
Franţa
Fraser, Nancy
Frăţia Musulmană
Freeden, Michael
Friedan, Betty
Friedländer, Saul
Friedman, Milton
Friedman, Thomas
Frigioiu, Nicolae
Frontul Naţional (Franţa)
Frontul Salvării Naţionale
Fujimori, Alberto
Fukuyama, Francis
Funar, Gheorghe
Fundaţia Creştin-Democrată (România)
Fundaţia Konrad Adenauer

G

Gaia (Ipoteza Gaia)
Gandhi
Gansel, Jürgen
Genov, Nikolai
Gentile, Emilio
Gentile, Giovanni
Gentilini, Giancarlo
Geoană, Mircea
Georgia, SUA
Germania
Ghandi, Mahatma
Gheorghiu Dej, Gheorghe
Gherea, Constantin Dobrogeanu
Gherghina, Sergiu
Ghodsee, Kristen
Giddens, Anthony
Gingrich, Newt
Gladstone, William Ewart
Global Witness
Goodwin, Barbara
Godwin William
Gofeng, Hua
Goldberg, Robert Alan
Goldman, Emma
Goldstein, Baruch
Goldstein, Max
Goldwin, William
Gorbaciov, Mihail Sergheevici
Gordon, Philip
Gore, Al
Göring, Hermann
Gottfried, Paul
Gramsci, Antonio
Grant, Andrew
Gray, John
Green, Thomas Hill
Greenpeace
Gregor, James A.
Griffin, Nick
Griffin, Roger
Griffiths, Richard
Grosu, Luminiţa
Groza, Petru

Grumke, Thomas
Grunberg, Laura
Grupul Interdisciplinar pentru Studii de Gen
Grupul Naţional Socialist 88 (Rusia)
Guesde, Jules
Guevara, Ernesto (Che)
Gush Emunim (Israel)

H

Habermas, Jürgen
Haider, Jörg
Hamas
Hamilton, Alexander
Hanson, Pauline
Haq, Zia-ul
Harghita
Harper, Stephan
Hart, H.L.A.
Harvey, David
Haupt, Claudia E.
Hayek, Friedrich von
Heinen, Armin
Herf, Jeffrey
Hermann, Joseph
Heywoood, Leslie
Hezbollah
Hill, Anita
Hillenbrand, Fritz
Hitler, Adolf
Hizb-ut-Tahrir
Ho, Chi Minh
Hobbes, Thomas
Hobhouse, Leonard Trelawny
Hobson, John Atkinson
Hodja, Enver
Hoff Sommers, Christina
Hogea, Vlad
Holocaust
Hongwen, Wang
Hopkin, Jonathan
Hoskins, Richard Kelly
Howard, John
Hulliung, Mark
Huntington, Samuel
Hurduzeu, Ovidiu
Hussein, Saddam
Hyndman, Henry

I

Iancu, Avram
Ianukovici, Viktor
Ibn Taymiyyah, Taqi ad-Din Ahmad
Iliescu, Adrian-Paul
Iliescu, Ion
Indignados
Industrial Workers of the World
Inglehart, Ronald
Iniţiativa Anarho-Sindicalistă din România
Institutul Cultural Islamic
Institutul de Studii Liberale
Institutul de Studii Populare
Institutul Intercultural din Timişoara
Institutul pentru Politici Publice
International Workingsmen Association (Asociaţia Internaţională a Muncitorilor)
Internaţionala a II-a
Internaţionala a III-a
Internaţionala Conservatoare
Internaţionala I
Internaţionala Neagră
Internaţionala Socialistă
Internaţională Centrist-Democrată
Ionescu, Nae
Ionescu, Take
Ionescu, Tudor
Iorga, Nicolae
Irak
Iran
Isaac, Jeffrey
Isou, Isidor
Israel
Italia
Iuşcenko, Viktor

J

Jackson, Paul
Jackson, Tim
Jamaat al-Islamiyya (Egipt)
Jamaat Al-Jihad (Egipt)
James, Steve
Janmaat, Hans
Jintao, Hu
Jobbik (Jobbik Magyarországért Mozgalom – Mişcarea pentru o Ungarie mai bună)
Janatha Vimukthi Peramuna (Sri Lanka)
Johnson Sirleaf, Ellen
Johnson, Lyndon
Jyllands-Posten (Danemarca)

K

Kaczynski, Theodore „Ted”
Kagan, Frederick

Kahane, Meir
Kant, Immanuel
Kaplan, Jeffrey
Kaplan, Robert
Kasza, Gregory
Kaunda, Kenneth
Kautsky, Karl
Kîrgîstan
Kennedy, John Fitzgerald
Keynes, John Maynard
Khachaturian, Rafael
Khamenei, Ali
Khatami, Mohammed
Khomeini, Rukhollah
Kiev
Kim, Ir Sen
Kim, Jong Un
Kim, Jong-Il
Kirk, Russell
Kissinger, Henry
Kjærsgaard, Pia
Klein, Naomi
Kohl, Helmut
Kohut, Andrew
Kolovrat (Rusia)
Koresh, David
Krauthammer, Charles
Kristof, Nicholas
Kristol, Irving
Kropotkin, Piotr
Krugman, Paul
Ku Klux Klan
Kucima, Leonid
Kun, Bela
Kuweit

L

Labriola, Antonio
Lafargue, Paul
Lafontaine, Oskar
Lamy, Pascal
Landes, Richard A.
Lane, David
Laqueur, Walter
Largo, Caballero
Laruelle, Marlène
Laws, Curtis Lee
Le Pen, Jean-Marie
Le Pen, Marine
Leary, Timothy
Ledbetter, Lilly
Legiunea Arhanghelului Mihail
Lenin (Ulianov) Vladimir Ilici
Lerner, Yoel
Leroux, Pierre
Levitas, Daniel
Levitt, Theodore
Lieberman, Robert C.
Liebknecht, Karl
Liga Apărării Naţional-Creştine
Liga celor Drepţi (Marea Britanie)
Liga Naţiunilor
Liga Nordului pentru Independenţa Padaniei (Italia)
Light, Duncan
Linera, Alvaro Garcia
Lipset, Martin
Lis, Viorel
Lista lui Pim Fortuyn (Olanda)
Lloyd George, David
Locke, John
Longerich, Peter
Lovelock, James
Luiz Inácio da Silva
Lungu, Crişanţa
Luther, Martin
Luxemburg, Rosa
Lynch, Derek

M

MacFarquhar, Neil
MacKinnon, Catharine
Macridis, Roy
Maczo, Agnes
Madison, James
Magna Charta
Mahdi (Imamul Ascuns)
Mahno, Nestor
Mahomed
Maiorescu, Titu
Majdanek
Major, John
Maktab al-Khidamat (Afganistan)
Mammone, Andrea
Manciu, Constantin
Mandeville, Bernard de
Maniu, Iuliu
Mann, Michael
Mannheim, Karl
Manning, Preston
Marchais, Georges
Marea Britanie
Marin, Vasile
Marino, Adrian

Maritain, Jacques
Markwell, Donald J.
Maroc
Martorii lui Iehova
Marx, Karl
Mauthausen
Mawdudi, Mawlana
Mayer, Elizabeth
McDonald
McIntyre, Alisdair
McVeigh, Timothy
Meadows, Dennis
Meciar, Vladimir
Meret, Susi
Merkel, Angela
Michael, George
Michel, Louise
Michels, Robert
Michigan, SUA
Middle East Media Research Institute
Mies, Maria
Miglio, Gianfranco
Mihalache, Ion
Mihăilescu, Ştefania
Milano
Mill, John Stuart
Millet, Kate
Miroiu, Andrei
Miroiu, Mihaela
Mises, Ludwig von
Mişcarea Chartistă
Mişcarea Împotriva Imigraţiei Ilegale (Rusia)
Mişcarea pentru Dreptate Globală
Mişcarea pentru Drepturi şi Libertăţi (Bulgaria)
Mişcarea Pentru Socialism-Instrument Politic pentru Suveranitatea Popoarelor
Mişcarea Socială Flacăra Tricoloră (Italia)
Mişcarea Socială Italiană
Mişcarea Verde (Iran)
Mişcarea Zapatistă (Mexic)
Mişcoiu, Sergiu
Mitterand, François
Moghadam, Valentine M.
Moghissi, Haideh
Moldova (Republica)
Momoc, Antonio
Montana, SUA
Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, baron de La Brède şi de
Morales, Evo
Morgan, Philip
Morgenthau, Hans
Morus, Thomas
Moscova
Mosley, Oswald Ernald
Mott, Lucretia
Moţa, Ion
Mounier, Emmanuel
Mourreau, Jean-Jacques
Mudde, Cas
Mulloy, D.J.
Munteanu, Miruna
Mussolini, Alessandra
Mussolini, Benito
Muşat, Mircea

N

Nader, Ralph
Naess, Arne
Nagel, Thomas
Narodnicestvo (Rusia)
Nasser, Gamal Abdel
Naumann, Friedrich von
Nădejde, Sofia
Năstase, Adrian
Neamţu, Mihail
New York City General Assembly
Newkirk, Ingrid
Nica, Constantin
Nicholson, Michael
Nietzsche, Friedrich
Nisbet, Robert
Nixon, Richard
Nizam-i Mustafa
Nkrumah, Kwame
Noica, Constantin
Nolan, David
Nong, Duc Manh
Norvegia
Noua Dreaptă
Noua Revistă de Drepturile Omului
Nozick, Robert
Nussbaum, Martha
Nyerere, Julius

O

Oakeshott, Michael
Obama, Barack Hussein
Occupy Wall Street
Oişteanu, Andrei
Oklahoma City
Olanda
Olteanu, Zoe

Oproiu, Ecaterina
Orbán, Viktor
Organizaţia Democrată Creştină a Americii
Organizaţia Internaţională a Muncii
Organizaţia Mişcarea Revoluţionarilor Homosexuali
Organizaţia Mondială a Comerţului
Organizaţia Naţiunilor Unite
Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei
Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord
Organizaţia Ţărilor Exportatoare de Petrol
Orientul Mijlociu
Ornea, Zigu
Orwell, George
Otsuka, Michael
Ottawa
Owen, Robert

P

Paglia, Camille
Pahlavi (dinastie)
Pain, Emil A.
Pakistan
Palin, Sarah
Panterele Negre (SUA)
Papa Ioan Paul al II-lea (*Centesimus Annus*)
Papa Leon al XIII-lea (*Rerum Novarum*)
Papa Pius al IX-lea (*Syllabusul Erorilor*)
Papa Pius al XI-lea (*Quadragesimo Anno*)
Parlamentul European
Partido dos Trabalhadores (Partidul Muncitorilor, Brazilia)
Partido Obrero de Unificacion Marxista (Partidul Muncitoresc al Unificării Marxiste, Spania)
Partidul Alianţa Civică (România)
Partidul Alianţa Socialistă (România)
Partidul Ataka (Bulgaria)
Partidul Bharatiya Janata (India)
Partidul Comunist Chinez
Partidul Comunist Cubanez
Partidul Comunist Italian
Partidul Comunist Român
Partidul Creştin-Democrat (Chile)
Partidul Democrat (România)
Partidul Democrat (SUA)
Partidul Democrat Liberal (România)
Partidul Democraţiei Sociale din România PDSR
Partidul Industriaşilor şi Antreprenorilor (Ucraina)
Partidul Laburist (Australia)
Partidul Laburist (Marea Britanie)
Partidul Liberal (Marea Britanie)
Partidul Liberal Democratic (Germania)
Partidul Liberal din Australia
Partidul Liberal Italian
Partidul Libertăţii (Olanda)
Partidul Naţional Britanic
Partidul Naţional Democrat al Germaniei
Partidul Naţional Liberal
Partidul Naţional Slovac
Partidul Naţional Ţărănesc
Partidul Naţional Ţărănesc Creştin Democrat
Partidul Naţional-Socialist al Muncitorilor Germani
Partidul Noua Generaţie
Partidul Poporului Dan Diaconescu
Partidul Poporului din Pakistan
Partidul Popular European
Partidul Populist
Partidul Reformei (Republica Moldova)
Partidul Regiunilor (Ucraina)
Partidul Republican (SUA)
Partidul România Mare
Partidul Social Democrat (România)
Partidul Social Democrat Român
Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România
Partidul Socialist (SUA)
Partidul Socialist al Muncii
Partidul Socialist Revoluţionar (Rusia)
Partidul Socialiştilor Europeni
Partidul Ucraina Noastră
Partidul Unităţii Naţionale Române
Partidul Conservator Progresist (România)
Pasdaran (Iran)
Passmore, Kevin
Pasti, Vladimir
Patapievici, Horia Roman
Patriciu, Dinu
Patriot Act
Pauker, Ana
Paxton, Robert O.
Payne, Stanley G.
Păunescu, Adrian
Pârvu, Iustin
Pedahzur, Ami
People's Global Action
Peru
Pétain, Philippe
Petreu, Marta
Phan, Van Khai
Piaţa Universităţii
Pierce, William
Pippidi, Alina Mungiu

Pîrvulescu, Cristian
Planul Marshall
Platon, Mircea
Plehanov, Gheorghi
Pleşu, Andrei
Plumwood, Val
Pogonaru, Florin
Pollard, John
Polonia
Polul Libertăţii (Italia)
Ponta, Victor
Popper, Karl Raimund
Portugalia
Pot, Pol
Potok, Mark
Preda, Cristian
Preston, Paul
Primoratz, Igor
Procesul Kimberley
Proclamaţia de la Timişoara
Programul Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare
Proudhon, Pierre-Joseph
Provos (Olanda)
Pruskiene, Kazimiera
Pumnul Rus

Q

Qing, Jiang
Québec
Quesnay, François
Quinn, Malcolm
Qutb, Sayyid

R

Rabin, Yitzhak
Radio Europa Liberă
Rafsanjani, Ali-Akbar Hashemi
Rand, Ayn
Rareş, Petru
Rawls, John
Reagan, Ronald
Regan, Tom
Renton, David
Republica Cehă
Republica Democrată Germană
Republica Federală Germania
Reuss-Ianculescu, Eugenia
Revista *Altera*
Reynolds, E. Bruce
Robertson, Pat
Rockefeller, John D.
Rodrick, Dani
Rodríguez, Carlos Andrés Pérez
Roe vs. Wade
Roman, Petre
România
Roosevelt, Franklin Delano
Root, Wayne Allyn
Rosebaum, Alan
Rotaru, Constantin
Rothbard, Murray Newton
Roule, Trifin J.
Rousseau, Jean-Jacques
Rousseff, Dilma Vana
Ruggie, John Gerald
Rushdie, Salman (scandalul)
Rusia
Rusu, Horia
Rydgren, Jens

S

Sackur, Stephen
Sadat, Muhammad Anwar
Sahlin, Mona
Saint-Simon
Sala Rose, Rosa
Salaita, Steven
Salazar, António de Oliveira
Salvadori, Bruno
Sen, Amartya
Sandel, Michael
Sankt Petersburg
Santorum, Rick
Sarkozy, Nicolas
Saud, Ibn
Savarkar, Vinayak Damodar
Săvulescu, Gabriel
Scandinavia
Schimmelpennick, Luud
Schlesinger, Arthur
Scholte, Jan Aart
Schroeder, Gerhard
Schumacher, Paul
Schuman, Robert
Schutzstaffel (SS)
Schwartz, Stephen
Skocpol, Theda
Scurtu, Ioan
Sebastian, Mihail
Sen, Amartya Kumar
Senghor, Léopold Sedar
Shafir, Michael
Shariati, Ali

Shklar, Judith
Shnirelman, Victor
Siderov, Volen
Simon, Dávid
Simon, Saint
Singer, Peter
Slota, Jan
Slovacia
Smeal, Elenor
Smith, Adam
Smith, David
Sobibór
Sofsky, Wolfgang
Solcan, Mihail Radu
Sommer, Bernd
Soros, George
Spania
Spektorowski, Alberto
Spencer Herbert
Srebreniţa (masacrul de la)
Sri Lanka
Stackleberg, Roderick
Stalin, Iosif Visarionovici (Djugaşvili)
Stanomir, Ioan
Statele Unite ale Americii
Steaua (Fotbal Club)
Steger, Manfred
Steiner, Hillel
Stern, Harry H.
Sternhell, Zeev
Sterpan, Ionuţ
Stewart, Lyman şi Milton
Stiglitz, Joseph
Stirner, Max
Stoica, Ion Aurel
Stoica, Valeriu
Stolojan, Theodor
Stormfront
Strauss, Leo
Straw, Will şi Alex Glennie
Sturmabteilung (SA)
Sturzo, Luigi
Suchocka, Hanna
Suedia
Surugiu, Romina
Sutele Negre
Sznajder, Mario
Szpilman, Christopher

Ş

Şcoala Naţională de Ştiinţe Politice şi Studii Administrative
Şeicaru, Pamfil
Ştefănescu, Paul

T

Tadjikistan
Tampa, Natalia
Tangentopoli
Taras, Ray
Taylor, Harriet
Taylor, Ian
Tănase, Stelian
Tăriceanu, Călin Popescu
Terra Mileniul III
Teritoriile Palestiniene
Terpe, Horia
Thalin, Ingela
Thatcher, Margaret
Thomas, Clarence
Thorez, Maurice
Tilman, Allert
Tismăneanu, Vladimir
Tiso, Josef
Tito, Iosip Broz
Tobin, James
Tocqueville, Alexis de
Tolstoi, Lev
Tran, Duc Luong
Transilvania
Tratatul/Pactul de la Varşovia (Tratatul de prietenie, cooperare şi asistenţă mutuală)
Treviso
Troncotă, Cristian
Tronto, Joan
Truman, Harry
Turcia
Turgot, Anne-Robert-Jacques
Turner Diaries, The
Tiahnibok, Oleh
Timoşenko, Iulia
Tyndall, John

Ţ

Ţepeş, Vlad
Ţinutul Secuiesc

U

Ucraina
Unabomber
Ungaria
Ungureanu, Traian
Unitatea Naţională Rusă

Uniunea Americană pentru Libertăţi Civile
Uniunea Britanică a Fasciştilor
Uniunea Creştin-Democrată (Germania)
Uniunea Democrată (Polonia)
Uniunea Democrată Maghiară din România
Uniunea Europeană
Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste
Uniunea Sindicatelor Breslelor (?)
Uniunea Socialistă (?)
Uniunea Social-Liberală (România)
Unio Valdotaine (Italia)
Universitatea „Babeş-Bolyai”
Uzbekistan

V

Vadim Tudor, Corneliu
Valla, Claude
Vallentyne, Peter
van Gogh, Theo
Van Harten, Gus
Vanghelie, Marian
Vatra Românească
Văcărescu, Elena
Veiga, Francisco
Venezuela
Venner, Dominique
Verdeţ, Ilie
Via Campesina
Vial, Pierre
Vichy (Regimul de la)
Vincent, Andrew
Vincze, Eniko
Vladimirescu, Tudor
Voegelin, Eric
Voicu, George
Voinescu, Sever
Vosganian, Varujan
Vulcănescu, Mircea

W

Wahhab, Abd-al
Walby, Sylvia
Walesa, Lech
Walker, Rebecca
Wallace, William
Wallstrom, Margot
Walter, Andrew
Waltz, Kenneth
Walzer, Michael
Ward, Colin
Warville, Brissot de
Waters, Sarah
Weaver, Randy
Weber, Max
Weinberg, Leonard
Wenyuan, Yao
Wike, Richard
Wilders, Geert
Willetts, David
Williamson, John
Winer, Jonathan
Wittgenstein, Ludwig
Wolf, Naomi
Wolfowitz, Paul
Wollstonecraft, Mary
Wright, Stuart A.

X

Xenopol, Adela
Xiaoping, Deng

Y

Yigal, Amir
Yitzhak Rabin
Yorkin, Peg

Z

Zamfirescu, Dragoş
Zasulici, Vera
Zawahiri, Ayman Mohammed Rabie al-
Zăpârtan, Liviu-Petru
Zedong, Mao
Zerzan, John
Zetkin, Clara
Zia, Khalida
Žižek, Slavoj
Zona Nord Americană de Comerţ Liber/Acordul Nord American de Comerţ Liber (NAFTA)
Zúquete, José Pedro

Index de acronime

A

AC Alianţa Canadiană
ACLU American Civil Liberties Union (Uniunea Americană pentru Libertăţi Civile)
AKP Adalet ve Kalkinma Partisi (Partidul Dreptăţii şi Dezvoltării, Turcia)
ALBA Alianţa Bolivariană pentru Popoarele din America Noastră
ALDE Alianţa Liberalilor şi Democraţilor din Europa
AN Alianţa Naţională (Italia)
ANS Actori nestatali
ASCOR Asociaţia Studenţilor Creştin-Ortodocşi din România

B

ATTAC Association for the Taxation of Financial Transactions and for Citizens' Action
BfV Biroul Federal pentru Protejarea Constituţiei (Germania)
BIT Tratat bilateral de investiţii
BJP Partidul Bharatiya Janata (India)
BNP Partidul Naţional Britanic

C

CFSN Consiliul Frontului Salvării Naţionale
CADI Centrul de Analiză şi Dezvoltare Instituţională
CAER Consiliul de Ajutor Economic Reciproc
CBMI Comisia privind Musulmanii Britanici şi Islamofobia
CC Comitetul Central
CDR Convenţia Democratică din România
CDU Uniunea Creştin-Democrată din Germania
CECO Comunitatea Economică a Cărbunelui şi Oţelului
CEE Comunitatea Economică Europeană
CeSIP Centrul de Studii în Idei Politice
CIS Comisia Internaţională Socialistă
CL Casa Libertăţii (Italia)
CNCC Coaliţia Naţională a Cetăţenilor Canadei
CNT Confederación National del Trabajo (Confederaţia Naţională a Muncii, Spania)
CNT Corporaţii transnaţionale
CNT-FAI Confederación National del Trabajo – Federación Anarquista Ibérica (Confederaţia Naţională a Muncii – Federaţia Anarhistă Iberică, Spania)
CPUN Consiliul Provizoriu de Uniune Naţională
CWF Class War Federation (Marea Britanie)

D

DA (Alianţa) Dreptate şi Adevăr (România)
DF Dansk Folkeparti (Partidul Poporului Danez)
DI Democracy Index
DPNI Mişcarea Împotriva Imigraţiei Ilegale (Rusia)

E

ECE Europa Centrală şi de Est
EZLN Ejército Zapatista de Liberación Nacional (Armata Naţională Zapatistă de Eliberare, Mexic)
FAI Federaţia Anarhistă Iberică (Spania)

F

FBI Biroul Federal de Investigaţii
FDP Partidul Liberal Democratic
FEC Federation of Egalitarian Communities (SUA)
FI Forza Italia
FIDESZ Alianţa Tinerilor Democraţi (Ungaria)
FMI Fondul Monetar Internaţional
FN Frontul Naţional (Franţa)

FnB *Food not Bombs*
FSN Frontul Salvării Naţionale

G

GATT Acordul General pentru Comerţ şi Tarife
GJM Mişcarea pentru Dreptate Globală
GWOT Războiul Global Împotriva Terorii

H

HT Hizb-ut-Tahrir

I

IASR Iniţiativa Anarho-Sindicalistă din România
IIT Institutul Intercultural din Timişoara
IPP Institutul pentru Politici Publice
ISL Institutul de Studii Liberale
ISP Institutul de Studii Populare
IWA International Workingsmen Association (Asociaţia Internaţională a Muncitorilor)
IWW Industrial Workers of the World

J

JVP Janatha Vimukthi Peramuna (Sri Lanka)

K

KKK Ku Klux Klan
KLD Congresul Democratic Liberal (Polonia)

L

LANC Liga Apărării Naţional-Creştine
LPF Lista lui Pim Fortuyn (Olanda)

M

MAS-IPSP Mişcarea Pentru Socialism – Instrument Politic pentru Suveranitatea Popoarelor
MDG Obiectivele de Dezvoltare ale Mileniului
MEMRI Middle East Media Research Institute
MsFt Mişcarea Socială Flacăra Tricoloră (Italia)
MSI Mişcarea Socială Italiană

N

NAFTA Zona Nord Americană de Comerţ Liber / Acordul Nord American de Comerţ Liber
NATO Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord
ND Noua Dreaptă
NPD Partidul Naţional Democrat al Germaniei
NSDAP Partidul Naţional-Socialist al Muncitorilor Germani
NYCGA New York City General Assembly
OEP Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei

O

OIM Organizaţia Internaţională a Muncii
OMC Organizaţia Mondială a Comerţului
ONU Organizaţia Naţiunilor Unite
OPEC Organizaţia Ţărilor Exportatoare de Petrol
OWS *Occupy Wall Street*

P

POUM Partido Obrero de Unificacion Marxista (Partidul Muncitoresc al Unificării Marxiste, Spania)
PAC Partidul Alianţa Civică
PAS Partidul Alianţa Socialistă (România)
PCI Partidul Comunist Italian
PCP Partidului Conservator Progresist (România)
PCR Partidul Comunist Român
PD Partidul Democrat (Statele Unite)
PDL Partidul Democrat Liberal
PDSR Partidul Democraţiei Sociale din România
PGA People's Global Action
PIA Partidul Industriaşilor şi Antreprenorilor
PL Polul Libertăţii (Italia)
PLI Partidul Liberal Italian
PNG Partidul Noua Generaţie
PNL Partidul Naţional Liberal
PNŢ Partidul Naţional Ţărănesc
PNŢCD Partidul Naţional Ţărănesc Creştin Democrat
PNUD Programul Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare
PP Partidul Populist
PPE Partidul Popular European
PR Partidul Reformei (Republica Moldova)
PR Partidul Regiunilor (Ucraina)
PRM Partidul România Mare
PS Partidul Socialist (SUA)
PSD Partidul Social Democrat (România)
PSDMR Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România
PSDR Partidul Social Democrat Român
PSE Partidul Socialiştilor Europeni

PSM Partidul Socialist al Muncii
PSR Partidul Socialist Revoluţionar (Rusia)
PT Partido dos Trabalhadores (Brazilia)
PUN Partidul Ucraina Noastră
PUNR Partidul Unităţii Naţionale Române
PVV Partidul Libertăţii (Olanda)

R

RDG Republica Democrată Germană
RFG Republica Federală Germania

S

SA *Sturmabteilung* (Batalioanele de Asalt)
SNS Slovenská Národná Strana (Partidul Naţional Slovac)
SS *Schutzstaffel* (Trupele de Protecţie)
SZDSZ Alianţa Democraţilor Liberi (Ungaria)

T

TVA Taxa pe valoarea adăugată

U

UBF Uniunea Britanică a Fasciştilor
UD Uniunea Democrată (Polonia)
UDMR Uniunea Democrată Maghiară din România
UE Uniunea Europeană
UNR Unitatea Naţională Rusă
URSS Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste
USL Uniunea Social-Liberală
UV Union Valdotaine (Italia)

V

VB Blocul Flamand / Interesul Flamand (Belgia)

W

WEF Forumul Economic Mondial
WSF Forumul Social Mondial

Z

ZOG „Guvern sub Ocupaţie Sionistă”

COLLEGIUM
Ştiinţe politice

au apărut :

Vladimir Tismăneanu – *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa răsăriteană*

Alina Mungiu-Pippidi (coord.) – *Doctrine politice. Concepte universale şi realităţi româneşti*

Aurelian Crăiuţu – *Elogiul libertăţii. Studii de filosofie politică*

Giovani Sartori – *Teoria democraţiei reinterpretată*

Adrian-Paul Iliescu, Emanuel Mihail Socaciu (coord.) – *Fundamentele gândirii politice moderne. Antologie comentată*

Terence Ball, Richard Dagger – *Ideologii politice şi idealul democratic*

Lavinia Betea – *Psihologie politică. Individ, lider, mulţime în regimul comunist*

Chantal Millon-Delsol – *Ideile politice ale secolului XX*

Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann (coord.) – *Manual de ştiinţă politică*

Ioan Stanomir – *Libertate, lege şi drept. O istorie a constituţionalismului românesc*

Aurelian Crăiuţu – *Elogiul moderaţiei*

Adrian Miroiu – *Fundamentele politicii. I. Preferinţe şi alegeri colective*

Domenico Fisichella – *Ştiinţa politică. Probleme, concepte, teorii*

Adrian Miroiu – *Fundamentele politicii. II. Raţionalitate şi acţiune colectivă*

Vladimir Tismăneanu – *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel* (ediţia a II-a)

Jean Grugel – *Democratizarea. O introducere critică*

Olivier Nay – *Istoria ideilor politice*

Adrian Miroiu – *Introducere în filosofia politică. Teme clasice*

Cristian Preda – *Introducere în ştiinţa politică*

Michael G. Roskin, Robert L. Cord, James A. Medeiros, Walter S. Jones – *Ştiinţa politică. O introducere*

Anton Carpinschi, Diana Mărgărit – *Organizaţii internaţionale*

Leon P. Baradat – *Ideologiile politice. Origini şi impact*

Mihaela Miroiu – *Ideologii politice actuale*

www.polirom.ro

Redactor : Giuliano Sfichi
Coperta : Laurenţiu Midvichi
Tehnoredactor : Luminiţa Păun

Bun de tipar : august 2012. Apărut : 2012
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266
700506, Iaşi, Tel. & Fax : (0232) 21.41.00 ; (0232) 21.41.11 ;
(0232) 21.74.40 (difuzare) ; E-mail : office@polirom.ro
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53 • C.P. 15-728
Tel. : (021) 313.89.78 ; E-mail : office.bucuresti@polirom.ro

---

Tiparul executat la Tipografia LIDANA, Suceava
Tel. 0230/517.518, 206147; Fax: 0230/206.268